

Šimon Ungerman

Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích - Na pískách

Díl I - Analýza

Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách
Díl I – Analýza

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 74(I)
Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy
ISSN 1804-1345

Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách Díl I – Analýza

Šimon Ungerman

Archeologický ústav AV ČR, Brno
Masarykova univerzita

Brno 2023

Kniha byla vydána s finanční podporou Akademie věd České republiky.
Kniha vznikla s Institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace
RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Vydání publikace podpořila Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

Autor: Šimon Ungerman

Recenzenti: PhDr. Gabriel Fusek, CSc., PhDr. Naďa Profantová, CSc.

Pro účely publikace byla využita data z Velké výzkumné infrastruktury Archeologický informační systém České republiky (AIS CR). Dostupné z: <https://www.aiscr.cz/>.

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Masarykova univerzita, Ústav archeologie a muzeologie FF

Brno 2023

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.; Masarykova univerzita; autor

ISBN 978-80-7524-068-2 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (print)
ISBN 978-80-7524-069-9 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (online ; pdf)
ISBN 978-80-280-0410-1 (Masarykova univerzita) (print)
ISBN 978-80-280-0411-8 (Masarykova univerzita) (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2023-04-1

ISSN 1804-1345

Obsah

Předmluva	9
1. Úvod	11
2. Přírodní poměry	13
3. Dějiny výzkumu	17
3.1 Plán pohřebiště	23
3.2 Postup a metody terénního výzkumu	23
3.3 Číslování hrobů	27
3.4 Počet hrobů	28
3.4.1 Odhad počtu zničených hrobů	28
3.4.2 Počet hrobů ze systematického výzkumu	30
3.5 Antropologická data	31
3.6 Dokumentace	34
3.7 Vypovídací hodnota dokumentace	38
3.7.1 Délka a šířka hrobových jam	38
3.7.2 Hloubka hrobových jam	41
3.7.3 Prázdné hroby	42
3.8 Doklady pravěkého a protohistorického osídlení a pohřbívání na lokalitě	47
3.9 Žárový hrob z časně slovanského období a „mohyla“	48
3.10 Sídlištní objekty	49
3.11 Novověké hroby	50
4. Tradiční chronologie střední doby hradištní a snahy o její revizi	53
4.1 Revize datování veligradského šperku	54
4.2 Venkovská pohřebiště a jejich chronologie	57
4.3 Předkóttlašský horizont a konec avarských pohřebišť	59
4.4 Přejít od žarového ritu ke kostrovému	63
4.5 Blatnicko-mikulčický vs. starší velkomoravský horizont	65
4.6 „Nepřítomné“ 10. století?	67
4.7 Konec povelkomoravského období a začátek mladší doby hradištní	71
5. Chronologie pohřebišť jako metodický problém	73
5.1 Absolutní datování	73
5.2 Relativní chronologie	74
5.2.1 Typy, typologie a „evolucionismus“	76
5.2.2 Kombinační tabulka a seriace	77
5.2.3 Vertikální stratigrafie	84
5.2.4 Horizontální stratigrafie	85
5.3 Metodika vyhodnocení dolnověstonického pohřebiště	87

6.	Pohřební ritus	89
6.1	Mladohradištní hroby	89
6.2	Orientace	89
6.3	Hroby s více jedinci	95
6.4	Stratigrafické vztahy mezi hroby	100
6.5	Vnitřní dřevěné konstrukce	104
6.6	Poloha těla	108
6.6.1	Poloha natažená naznak	108
6.6.2	Poloha natažená na boku a na bříše	112
6.6.3	Skrčená poloha	115
6.7	Dislokace kostí a stopy primárního dutého prostoru	122
6.8	Hroby koní	124
7.	Artefakty v zásepku	131
7.1	Fragmenty keramiky	131
7.2	Mazanice a kameny	132
7.3	Štípaná industrie	134
8.	Šperky a závěsky	137
8.1	Náušnice a záušnice	137
8.1.1	Poloha	137
8.1.2	Typologie	138
8.1.3	Jednoduché kroužkové náušnice (typ 7-1)	141
8.1.4	Kroužkové náušnice s uzlíky (typy 7-2, 7-3 a 7-4)	143
8.1.5	Kroužkové náušnice s očkem (typy 7-5 a 7-6)	146
8.1.6	Kroužkové náušnice s esovitou kličkou (typ 7-7)	149
8.1.7	Náušnice s meandrovitým ukončením (typy 7-8 a 7-9)	152
8.1.8	Náušnice se spirálovitým ukončením (typ 7-11)	154
8.1.9	Náušnice s jednostranným závěskem svinutým z drátku (typy 7-13/16 a 7-33)	159
8.1.10	Náušnice s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17)	162
8.1.11	Náušnice s válcovitým plechovým závěskem (typ 7-19)	168
8.1.12	Náušnice s jedním nezdobeným bubínkem (typ 7-21)	171
8.1.13	Náušnice s jedním zdobeným bubínkem (typ 7-23)	173
8.1.14	Náušnice se dvěma protilehlými bubínky (typ 7-24)	174
8.1.15	Náušnice se třemi bubínky (typy 7-27 a 7-28)	178
8.1.16	„Karantánské“ bubínkové náušnice typu Krungl (typ 7-25/26)	180
8.1.17	Náušnice se smyčkami a drátěnými závěsky (typ 7-32)	184
8.1.18	Náušnice s „pseuđořetízky“ (typ Rohrbach)	188
8.1.19	Tzv. Kugelkranz-náušnice	191
8.1.20	Náušnice s jednou větší granulí (typ 8-1)	194
8.1.21	Náušnice s jednostranným hrozníčkem (typ 8-3)	194
8.1.22	Náušnice s oboustranným hrozníčkem a nezdobeným dolním obloukem (typ 8-10)	197
8.1.23	Náušnice s oboustranným hrozníčkem a zdobeným dolním obloukem (typy 8-15, 8-21 a 8-39)	200
8.1.24	Náušnice se čtyřmi bubínky (typy 9-4/5 a 9-6)	202
8.1.25	Náušnice se sedmi košíčky (typ 9-21)	202
8.1.26	Sloupečkové náušnice (typy 10-12 a 10-14)	203
8.1.27	Lunicové náušnice (typy 10-20, 10-21, 10-31 a 10-33)	207
8.1.28	Železné náušnice	208
8.1.29	Olověné náušnice	210
8.1.30	Esovitě záušnice	211
8.2	Skleněné korály	215
8.2.1	Podélně členěné korály	216
8.2.2	Korály olivovité hladké	220
8.2.3	Příčně členěné korály	222
8.2.4	Kotoučkovité korály jednobarevné	226
8.2.5	Kotoučkovité korály vícebarevné	228
8.2.6	Polyedrické korály	229
8.2.7	Mozaikovitý korál	231
8.2.8	Soudkovité korály z foukaného skla	232

8.2.9	Korály ve tvaru melounového jádra	233
8.2.10	Válcovité korály zdobené jinobarevným nataveným vláknem	234
8.2.11	Kuželovité navíjené korály	235
8.2.12	Drobné jednobarevné korálky	236
8.2.13	Dvoukónické korálky z opakního skla	237
8.2.14	Korál ve tvaru plochého kvádru	237
8.2.15	Válcovitý korál	237
8.3	Křišťálový korál	238
8.4	Gombíky	238
8.4.1	Skleněné gombíky	238
8.4.2	Bronzové a stříbrné gombíky	242
8.4.3	Olověné gombíky	243
8.5	Kovové korály a závěsky	245
8.5.1	Stříbrné a bronzové korály	245
8.5.2	Olověné korály	246
8.5.3	Lunicové závěsky	246
8.5.4	Závěsné křížky	250
8.5.5	Kaptorgy	255
8.5.6	Olověné kotoučky	260
8.5.7	Fragmenty šperků použité jako závěsky	260
8.5.8	Pozdně avarská kování	261
8.5.9	Staromaďarské/východoevropské (?) nákončí	265
8.5.10	Ostatní kovové závěsky	266
8.6	Tzv. starožitnosti	267
8.7	Fosilie	269
8.8	Železný nákrčník	271
8.9	Křížová spona	272
8.10	Rozetky	273
8.11	Rolníčky	273
8.12	Prsteny	277
8.12.1	Štitkové prsteny	278
8.12.2	Páskové prsteny	280
8.12.3	Lité a drátěné prsteny	280
9.	Nástroje a předměty každodenní potřeby	283
9.1	Jehelníček	283
9.2	Šídla a jehly	284
9.3	Přesleny	285
9.4	Srpy	286
9.5	Břítvy	287
9.6	Nože	288
9.6.1	Zvláštní tvary nožů	290
9.6.2	Pochvy nožů	291
9.6.3	Kování s výřezem	291
9.7	Kování s puklicí	294
9.8	Brousky, nebo prubiřské kameny?	294
9.9	Řetízky a kroužky	295
9.10	Ocílky	296
9.11	Štípaná industrie	297
10.	Zbraně a součásti bojovnícké výstroje	301
10.1	Kopí	301
10.2	Sekery	305
10.3	Šipky	307
10.4	Ostruhy	313
10.5	Přezky, průvlečky a nákončí	314
10.5.1	Opasky	316
10.5.2	Lýtkové řemeny	317
10.5.3	Řemínky k ostruhám	317
10.5.4	Přezky s nejasnou funkcí	317
10.5.5	Průvlečka s prodlouženým krčkem	318

11. Dřevěné nádoby	319
11.1 Vědra	319
11.2 Ostatní dřevěné nádoby	322
12. Keramika	323
12.1 Poloha	323
12.2 Hrnce	325
12.2.1 Rozměry	326
12.2.2 Obtáčení	326
12.2.3 Okraje	326
12.2.4 Výzdoba	327
12.2.5 Hrnek s uchem	329
12.3 Misky	330
12.4 Lahve	330
12.5 Miniaturní nádoby	332
12.6 Otisky osy kruhu	332
12.7 Značky	332
12.7.1 Identické značky	334
12.8 Tzv. přirozené keramické typy	336
12.9 Grafitová keramika	338
12.10 Tzv. dolnověstonický typ	340
12.11 Keramika blučinského okruhu	343
12.12 Keramika pomoravského okruhu	344
13. Ostatní nekeramické nálezy	345
13.1 Arpádovské mince	345
13.2 Lískové ořechy	346
13.3 Semeno klokoče	346
14. Chronologie dolnověstonického pohřebiště	349
14.1 Vzorce horizontální stratigrafie	349
14.2 Počátek kostrového pohřbívání	352
14.3 Starší velkomoravský horizont	355
14.4 Mladší velkomoravský horizont	356
14.5 Povelkomoravské období	359
14.6 Mladohradištní období	361
14.7 Prostorový vývoj pohřebiště	361
15. Pohřebiště Na pískách v kontextu okolního osídlení	365
16. Závěr	367
Literatura a prameny	371
List of tables, graphs and figures	423
Summary	433

Předmluva

Rozsáhlé raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách bylo sice prozkoumáno již ve 40. a 50. letech 20. století, ale zůstávalo dlouho nezpracované, což bylo právem označováno za jeden z velkých dluhů moravské archeologie (Staňa 1995, 42). Předkládaná publikace se snaží tento nedostatek napravit. Její první díl je založen na dizertační práci, kterou jsem pod vedením profesora Z. Měřinského psal na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v letech 2001–2007 (Ungerma 2007a). Práce byla významně podpořena výzkumným záměrem ÚAM FF MU s názvem „Interdisciplinární centrum výzkumů sociálních struktur pravěku až vrcholného středověku. Archeologický terénní a teoretický výzkum, využití přírodních věd, metodologie a informatika, ochrana kulturního dědictví“ (reg. č. MSM 0021622427).

Zabývat se lokalitou Na pískách mi před započítím mého doktorského studia navrhl J. Macháček, podnikán diskuzí s A. Pleterským z Archeologického ústavu v Ljubljani. Ten totiž nadhodil otázku, jak se v současnosti jeví „karantánské“ či „köttlašské“ vlivy, které se – podle názoru J. Poulika – měly v dolnověstonickém materiálu projevit. Bez většího rozmyšlení jsem souhlasil, aniž bych měl být jen přibližnou představou o tom, o jak rozsáhlou a časově náročnou práci půjde.

Dizertační práci jsem obhájil v roce 2008. V této době a v následujících letech probíhala na ÚAM FF MU kresebná dokumentace rozsáhlého souboru nálezů z pohřebiště a skenování kreseb hrobů. V roce 2012 pracovníci archivu Archeologického ústavu AV ČR v Brně, v. v. i., dokončili skenování negativů fotografií hrobů a předmětů z lokality, které mi byly následně poskytnuty. Až v letech 2014–2016 jsem se mohl dlouhodoběji věnovat prepisování rozsáhlé textové dokumentace do podoby katalogu hrobů a předmětů, který je součástí druhého dílu předkládané publikace. I poté jsem se k práci na monografii dostal spíše v různé dlouhých přestávkách mezi jinými grantovými projekty. Jak se prodlužovala doba od obhájení dizertace, vyvstávala čím dál větší nutnost zohlednit v textu novější odbornou literaturu. Nakonec celá řada kapitol doznala podstatného rozšíření nebo byla kompletně přepracována. Jiné pasáže jsem rozpracoval do podoby samostatně publikovaných studií (např. Ungerma 2009a; 2016a), na jejichž výsledky v textu již jen poměrně zběžně odkazuji.

Na tomto místě bych chtěl vřele poděkovat všem, kteří mi jakýmkoliv způsobem pomohli při psaní dizertační

práce i při vytváření finální publikace. V prvé řadě děkuji doc. PhDr. P. Kouřilovi, CSc., za poskytnutí materiálu z dolnověstonického pohřebiště ke zpracování a vedoucímu mé dizertační práce, prof. PhDr. Z. Měřinskému, CSc., za cenné rady a připomínky. Celá řada badatelů z více institucí mi ochotně pomáhala při zpřístupnění nebo zapůjčení dokumentace a nálezů – byli to PhDr. L. Poláček, CSc., J. Škojec, Mgr. M. Mazuch, Ph.D., H. Klanicová, V. Řihánková, DiS., a Ing. L. Zahradníková z Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.; doc. PhDr. L. Galuška, CSc., a PhDr. A. Humpolová z Moravského muzea v Brně; Mgr. M. Koudela a Mgr. F. Trampota, Ph.D., z Regionálního muzea v Mikulově; PhDr. J. Militký a Mgr. J. Košta, Ph.D., z Národního muzea v Praze. Jsem velmi vděčný kresličkám z ÚAM FF MU – D. Švalbachové, L. Švestkové a A. Radvanové – za jejich práci a trpělivost, neboť to se mnou neměly vždy jednoduché. Za fotografování dolnověstonických nálezů jsem zavázán J. Špačkovi a P. Čučkovi (FF MU), další fotografie pořídil J. Foltýn při práci pro ARÚB. Svoje poděkování musím vyslovit i dalším kolegům z ÚAM FF MU: prof. Mgr. J. Macháčkovi, Ph.D., a Mgr. P. Dreslerovi, Ph.D., za pomoc při práci s databází a digitálními plány, Mgr. M. Hložkovi, Ph.D., za provedení rentgenových snímků železných předmětů, Mgr. L. Kaňákové Hladíkové, Ph.D., za zpracování štípané industrie; za určení pravěkých a protohistorických nálezů pak doc. PhDr. E. Kazdové, CSc., Mgr. T. Berkovcovi, Mgr. M. Kučovi, Mgr. Z. Schenkovi, Mgr. P. Golánové, Ph.D., a Mgr. D. Vachútové, Ph.D. Velmi přínosná pro mě byla spolupráce s PhDr. D. Staššikovou-Štukovskou, která byla ochotna podílet se na zpracování skleněných korálů z Dolních Věstonic. Antropoložkám RNDr. M. Fojtové (roz. Hrnčířové), Ph.D., a RNDr. I. Jarošové, Ph.D., patří moje poděkování za provedení antropologického rozboru kosterního materiálu. Děkuji prof. A. Pleterskému, Ph.D., za poskytnutí aplikace pro vytvoření databázi a za všestrannou pomoc během mých studijních pobytů na Archeologickém ústavu Slovinské akademie věd a umění v Ljubljani, které se uskutečnily v rámci programu Kontakt, financovaného Asociací inovačního podnikání ČR. Za odborné konzultace k některým přírodovědným otázkám děkuji RNDr. E. Drozdové, Ph.D., RNDr. P. Havlíčkovi, CSc., doc. Ing. Š. Hladilové, CSc., RNDr. M. Horsákovi, Ph.D., a Ing. L. Úradníčkovi, CSc. Za pečlivé pročtení rukopisu a kritické připomínky k němu děkuji oběma recenzentům, PhDr. N. Profantové, CSc.,

a PhDr. G. Fusekovi, CSc., stejně jako „neoficiální recenzentce“ PhDr. K. Tomkové, Ph.D. Na přípravě publikace do tisku se podílel celý kolektiv pracovníků a pracovníků ARÚB i externistů. Práce vedly a neúnavně poháněly kupředu redaktorky Mgr. M. Kamenská a Mgr. M. Kudlíková, obrovský objem práce na obrazových přílohách a sazbě odvedla Ing. Z. Pavková. Na zpracování bibliografie a archivních pramenů se podíleli Mgr. J. Knobloch, Bc. A. Průša, Mgr. T. Pavloň a Bc. H. Břínková, přípravu archivních fotografií do tisku měla na starosti Mgr. L. Ščasníková, překlady do angličtiny Mgr. K. Matulová, jazykové korektury Mgr. K. Štěpančíková a P. M. Simpson, při vytváření mapek mi pomohl Mgr. M. Hlavica, Ph.D. Vám všem patří můj vřelý dík!

Nakonec bych chtěl z celého srdce poděkovat mé ženě Radce a mým rodičům, bez jejichž dlouholeté podpory a pochopení by tato práce nikdy nevznikla. Publikaci

připisuji památce pana profesora Zdeňka Měřínského, který mě vždy povzbuzoval a všestranně podporoval, ale vydání práce tiskem se bohužel již nedočkal.

Seznam zkratk:

ARÚB	Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
hr.	hrob
inv. č.	inventární číslo
MZM	Moravské zemské muzeum (Brno)
neg.	negativ
NM	Národní muzeum (Praha)
pos.	pozitiv
RMM	Regionální muzeum v Mikulově
ŠI	štípaná industrie
ÚAM FF MU	Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

1. Úvod

Předkládaná publikace má tři hlavní cíle. Prvním z nich je přinést co nejuplněnější popis nálezových okolností, zjištěných při výzkumu pohřebiště Na pískách – tak, aby se minimalizovalo zkreslení nebo únik informací oproti dochované dokumentaci. Katalog hrobů a nálezů (díl II) však nepřináší pouhý mechanický přepis textové dokumentace – spíše jde o její „kritickou edici“, kdy jsem se snažil konfrontovat dochované popisy hrobů a předmětů s kresebnou a fotografickou dokumentací. Zaznamenával a analyzoval jsem zjištěné protichůdné údaje, ale ne všechny takové rozpory bylo možné plně objasnit. Následně jsem se pokusil kriticky zhodnotit dokumentaci jednotlivých sezón a nastínit hranice vypovídací hodnoty vybraných druhů dat (kap. 3.6, 3.7). Také v pasážích o přírodních poměrech na lokalitě a o průběhu terénního výzkumu se dalo vycházet hlavně, resp. výhradně z existující dokumentace. Naproti tomu v popisu dochovaných předmětů jsem se snažil postihnout všechny relevantní znaky vyplývající z jejich studia z autopsie. V případě předmětů, které jsou dnes neznámé (a bohužel je jich poměrně hodně), nezbylo než se spokojit s popisy, kresbami a fotografiemi v dokumentaci.

Druhým cílem práce je analýza pohřebního ritu, a především hmotné kultury pohřebiště Na pískách. V případě pohřebního ritu jsou jeho jednotlivé aspekty v různé míře ovlivněny přírodními podmínkami na lokalitě (mj. špatná zachovalost antropologického materiálu; kap. 3.5) a někdy navíc metodikou výzkumu (např. nízký stupeň dochování, resp. rozpoznání dřevěných konstrukcí v hrobech, kap. 6.5). Z těchto důvodů nepatří pohřební ritus v mé práci k prioritně sledované problematice. Podstatně větší pozornost věnuji součástí hrobové výbavy, kdy u každého typu předmětu uvádím počet kusů, stav jejich dochování (mnohé jsou dnes neznámé), polohu v hrobech, tvarovou charakteristiku, typologické zařazení, kombinace s jinými typy předmětů, prostorové rozložení příslušných hrobů na lokalitě a z toho vyplývající poznatky pro horizontální stratigrafii a chronologii. Pohřebiště v Dolních Věstonicích je unikátní tím, že se zde objevuje hned několik typů náušnic, které se jinde na Moravě vyskytují jen zcela minimálně nebo vůbec, v jejich poznání má tak lokalita nezastupitelnou roli (např. tzv. karantánské bubínkové náušnice, kap. 8.1.16). Ve stejném kontextu můžeme zmínit i specifickou keramiku s profilovaným podhrdlím (tzv. dolnověstonický typ), která záhy po objevení vyvolala zaslouženou pozornost badatelů, ale jejíž nálezový

fond v rámci Moravy se od té doby nijak zvlášť nerozhojn timer (kap. 12.10).

Jak čtenář záhy zjistí, v knize se hodně zaměřuji na chronologii; další problémové okruhy spojené se studiem hmotné kultury jsou více či méně upozaděny (např. materiálové složení, technologie, provenience aj.). Dolnověstonické pohřebiště se ke studiu chronologie hodí lépe než jiné lokality, už jen z toho důvodu, že je velmi rozsáhlé, používalo se relativně dlouhou dobu a také obsahuje velké množství typů – především podunajského – šperku, skleněných korálků atd. Nabízí tak příležitost zlepšit nepříliš uspokojivý stav poznání venkovských pohřebišť.

Mým záměrem však nebyla pouhá rutinní analýza jedné lokality. Tam, kde to bylo možné, jsem se snažil – a to je třetím hlavním cílem publikace – začlenit zjištěné poznatky do širšího kontextu. Ani u tak „přízemních“ otázek, jako je chronologie jednotlivých typů předmětů, se nemůžeme spokojit s datací vypracovanou na základě jediného pohřebiště, ale je nutné zohlednit i data z dalších lokalit na Moravě a pokud možno také v okolních regionech. Ze stejného důvodu jsem oproti dizertační práci podstatně rozšířil kap. 4, v níž shrnuji dosavadní diskuzi k celé řadě problémů spojených s chronologií raného středověku ve střední Evropě. Za důležité jsem považoval shrnout i metodické otázky se vztahem k chronologii (kap. 5). Naše archeologická literatura sice překypuje množstvím relativních i absolutních datací, ale zdaleka ne všechny jsou přesvědčivě zdůvodněny. Stejně tak u nás chybí publikace, v níž by byly podrobněji představeny metody pro vytváření chronologie nebo byl diskutován jejich přínos i případná slabá místa.

Nakonec ještě několik poznámek k obrazovým přílohám v obou dílech publikace. Analytická část práce (díl I) obsahuje vedle obrázků („obr.“) v podobě kreseb a fotografií ještě samostatně číslované grafy a textově-numericke tabulky („tab.“), které jsou označovány římskými číslicemi. Katalog (díl II) zahrnuje kromě popisu hrobů a předmětů ještě fotografie hrobů (jsou označovány jako „foto“) a kresebné tabulky (v odkazech také jako „tab.“) nálezů, které jsou – pro odlišení od textově-numericke tabulek v I. dílu – číslované arabskými číslicemi. Všechny fotografie s identifikátorem AMČR (ve tvaru např. M-FT-100002900) jsou momentálně v procesu digitalizace a budou postupně importovány do Digitálního archivu AMČR, kde budou veřejně dostupné. Další fotografie se dochovaly jen v podobě černobílých xerokopí

v dokumentaci (podrobnosti o označování fotografií viz v úvodu k II. dílu). Celkem je v současnosti k dispozici přes 490 fotografií, které zachycují vždy jeden hrob nebo několik málo u sebe ležících hrobů. Na dalších snímcích jsou pak zachyceny větší skryté plochy, pracovníci odkrývající hroby, návštěvníci na lokalitě atd., přičemž mnohé nelze přesně lokalizovat a datovat. Vzhledem

k uvedenému množství fotografií jich bylo možné v publikaci přetisknout jen menší část. Z kapacitních důvodů nemohly být do publikace systematicky zařazeny ani kresby hrobů, lépe řečeno jejich oskenované xerokopie, neboť žádná se nezachovala v originále. I tyto kresby by po digitalizaci měly být dostupné v Digitálním archivu AMČR.

2. Přírodní poměry

Lokalita „Na pískách“, označovaná někdy také jako „Písky“, se nachází v údolní nivě řeky Dyje, asi 500 m severozápadně od centra obce Dolní Věstonice (okr. Břeclav) (obr. 1). Jak již její jméno napovídá, jde o písčitou dunu; původně byla značně rozsáhlá a tvořila součást většího celku složeného z dalších dun v polohách „Přední Písky“ a „Zadní Písky“ (Měřínský 1985c, 212, 209).¹ Dnes jsou tyto duny z valné většiny zaplaveny Střední novomlýnskou nádrží, nad hladinu přehrady vyčnívají jen nejvýše položené části lokality Na pískách (obr. 2). Podle mapy v měřítku 1 : 10 000 z roku 1956, která zobrazuje stav okolní krajiny ještě před vznikem nádrží, se vrchol duny s pohřebišťem nacházel v nadmořské výšce 174,9 m (obr. 3). Hladina Střední novomlýnské nádrže je v současnosti udržována ve výšce 170 m n. m., níže situované části plochy pohřebiště se nacházejí pod vodou.

Dno údolní nivy je v tomto prostoru vyplněno vrstvami fluvialních písčitých štěrků. V pozdním glaciálu a počátku holocénu (asi před 25 tisíci lety) se na nich začaly usazovat váté písky, nejintenzivnější tvorba těchto písčitých dun spadá do doby asi před 12 tisíci lety (Stráník et al. 1999, 22). Po celý holocén pak docházelo k převládání těchto písků (také viz níže; Havlíček 2002, 453; 2004, 15). V holocénu zde vyrostly rozsáhlé lužní lesy, které přetrvaly i do raného středověku. K nejvíce zastoupeným dřevinám patřily dub, jasan, habr, lípa, javor, líska apod. (Grulich 2000; Opravil 2002, 462).

Nejpozději od 12. století začalo docházet k rozsáhlým změnám hydrogeografických poměrů,² kdy množící se záplavy přinášely mocné vrstvy povodňových hlín, které zaplňovaly a vyrovnávaly plochu údolní nivy (Skokanová 2006, 32). S tím se spojuje opouštění sídlišť na písčitých dunách (Havlíček 2002, 454). Tyto změny se dotkly i lokality Na pískách, povodně zde začaly přeplavovat níže položené části pohřebiště. Konec pohřbívání na lokalitě, k němuž došlo nejdříve kolem poloviny 11. století (kap. 13.1), ale mohl mít i jiné příčiny, např. změny ve struktuře osídlení. Povodněmi způsobené změny se jistě daleko více dotkly sídlištních areálů ležících níže v údolní nivě, o nichž víme dodnes velmi málo (viz kap. 15).

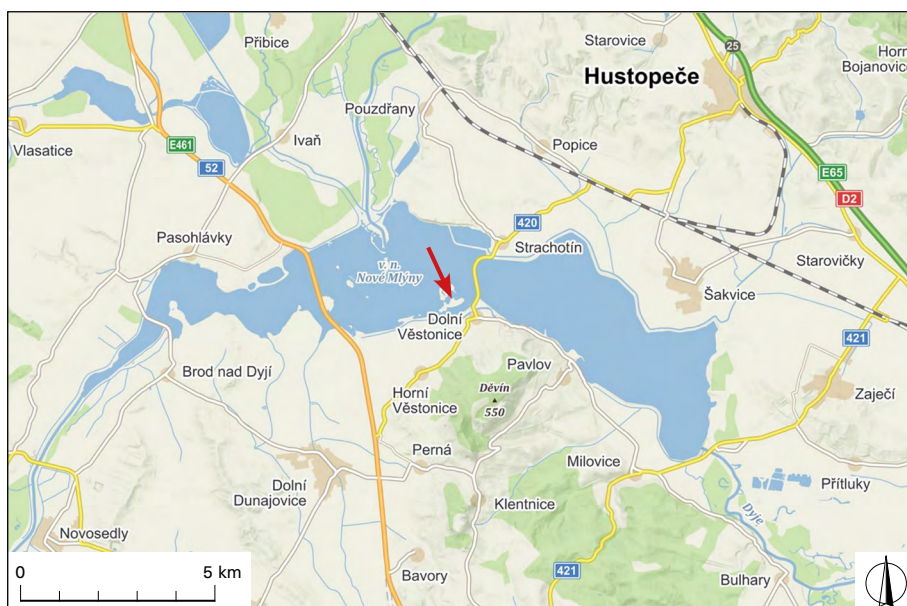
Na podobu údolní nivy měly povodně značný vliv, jistě neméně intenzivní bylo i působení člověka, které se projevovalo hlavně kácením lužních lesů a využíváním většiny ploch v údolní nivě jako luk a pastvin (Skokanová 2006, 88, obr. 21). V novověku zde krajina vypadala takto: „specifické klima s periodickými jarními záplavami a obdobími sucha koncem léta dodávalo území stepní charakter s travinaty a křovinatými loukami a vyvýšeninami, říčními meandry a zbytky vodních ramen, močály a tůňemi“ (Borský et al. 1998, 22).

O vzhledu lokality v době archeologického výzkumu si lze učinit jen přibližnou představu, neboť její stav před započatím výzkumu zřejmě nebyl zdokumentován (přesněji řečeno se nic takového v dokumentaci nedochovalo). Popis J. Poulíka (1946, 50) je značně obecný: „Trať ‚Na pískách‘, která není ničím jiným než velikým diluviálním přesypem, leží na soutoku Svratky s Dyjí. Jelikož uvedený terén převyšuje ostatní krajinu asi o 5 m, nedosáhly jarní vody, rozlévající se po širokém okolí, nikdy jeho výše. Proto se velmi hodil za pohřebiště. Také hloubení hrobů zde bylo snadné. Na škodu celého pohřebiště je a byla skutečnost, že velmi jemný písek se hodí ke stavebním pracím. Vznikaly zde tudíž větší pískovny a tím se zničilo nesmírné množství hrobů.“

Až ve výčtu výzkumných prací v roce 1954 od R. Raddy (viz kap. 3) se zachoval stručný popis reliéfu a půdních poměrů: „Slovanské pohřebiště je na písčitém ostrovu v inundačním terénu řeky Dyje (...). Směrem od východu a jihu terén ‚Písků‘ stoupá a tvoří směrem od východu k západu pahorek. Na vyvýšeninách jižně od vozovky je pod 20 až 25 cm vrstvou písčité ornice čistý, žlutý písek. Jižním a jihovýchodním směrem při klesajícím terénu narůstá vrstva šedočerného písku. Pahorek ‚Písků‘ byl po období pohřbívání převátý pískem z jižní části. Převátá vrstva písku světlejší barvy je asi 60 cm [mocná – pozn. aut.]. Tím je také vysvětleno, že hrobové jámy jsou na pahorku poměrně hlubší než ve svahu pahorku nebo jižně od vozovky. Severní část pahorku má strmý spád a končí v kotlince. V této části se již delší dobu odebírá písek, takže terén se stále mění. (...) Hloubka hrobů se značně

1 Hlavně v dolním Pomoraví se takové duny označují jako „hrůdy“ (Havlíček et al. 2003, 15).

2 P. Borský et al. (1998, 21) se domnívají, že v raném středověku tekla hlavní tok Dyje jinudy než dnes, a to jižně od Pavlovských vrchů („původně probíhal mezi Novosedly a Lednicí, a tvořil tak v souladu s údajem Kosmy k roku 1082 i dalšími historickými prameny jižní hranici Moravy“). Tomu jednoznačně protirečí výsledky geologických výzkumů, které dokládají prakticky nezměněnou polohu koryta Dyje obtékajícího Pavlovské vrchy ze severu a východu, a to od pozdního pleistocénu až do současnosti (Havlíček – Smolíková 2005).

Obr. 1. Geografická poloha lokality Dolní Věstonice – Na pískách. Podle Mapy.cz, upraveno.

Obr. 2. V současné době jen část lokality Na pískách vyčnívá nad hladinou Střední novomlýnské nádrže. Pohled na lokalitu z hradu Děvičky, tzn. od jihovýchodu, 2018. Foto autor.

lišila. V některých případech byly hroby tak nízko pod povrchem, že byly orbou narušeny, naproti tomu [jinde – pozn. aut.] byly asi až 2 m pod povrchem“ (Radda 1954).

Raddův popis dokumentuje několik skutečností, které lze někdy doplnit nebo upřesnit z jiných zdrojů: tvar a orientaci písečné duny, porušování severní části lokality pískovnou a využití nižší jižní části jako orné půdy (viz kap. 3). „Vozovkou“ je myšlena cesta, která protínala pohřebiště zhruba v západovýchodním směru (Poulík 1948–1950, obr. 35) a ve východní polovině areálu tvořila hranici mezi plochami odkrytými do roku 1950 a mezi plochami odkrývanými od roku 1952, resp. 1954 (obr. 8, 9, 15, 16). Dále R. Radda zmínil převívání písku vlivem větru, a to od jihu k severu (srov. obr. 4). Tento fenomén ilustroval popisem profilu sondy 1A, která měla rozměry 4 × 10 m a byla položena severně od cesty (mezi

ní a pahorkem, viz plán 1). „Složení půdy v sondě 1A se nám jeví takto: pod nestejnou, asi 30 cm [silnou – pozn. aut.] vrstvou tmavšího humusovitého písku byla vrstva světlešedého písku. Na vrcholu pahorku byla tato vrstva 0,5 m silná a snižovala se po jižním svahu, ztrácela se u vozovky. Byla to vrstva převátého písku z ploch jižně od vozovky. Jako třetí vrstva byl šedočerný písek v síle asi 90 cm. Tato vrstva probíhala téměř vodorovně a byl to pravděpodobně povrch terénu v době používání pohřebiště. Dále byl pak čistý žlutý písek, ve kterém se rýsovaly hrobové jámy“ (Radda 1954). Z tohoto popisu vyplývá, že převívání písku zde mělo značný rozsah. Docházelo k němu jistě hlavně v době, kdy byla niva porostlá jen nevýraznou vegetací, naopak vzrostlejší vegetace omezovala působení větru a napomáhala tvorbě humusu (Havlíček – Smolíková 2002, 2).

Obr. 3. Situace lokality Dolní Věstonice – Na pískách v údolní nivě Dyje a Svatky před vznikem novomlýnských nádrží. Na mapě vytvořené v roce 1956 je v trati „Pisky“ vyznačeno i samotné „staroslovanské pohřebiště“, jehož výzkum byl v té době v plném proudu. Pod uvedeným nápisem je zakreslena stěna pískovny, probíhající zhruba ve směru západ-východ, a písečná duna, která se snižovala směrem k jihu. Ústřední správa geodesie a kartografie, M-33-118-A-d-1, 1 : 10.000.

Obr. 4. Dolní Věstonice – Na pískách. Fotografie z roku 1949 ukazuje značnou hloubku některých hrobů na vrcholové části duny, k čemuž došlo druhotným převátím vrstev písku po skončení pohřbívání. V popředí koňský hrob 442/49, pohled od severozápadu (OAA, neg. č. 1207b/3).

3. Dějiny výzkumu

Plocha pohřebiště byla již v meziválečném období poškozována těžbou písku, nevíme však, odkdy toto narušování probíhalo. První záznam o záchraně nálezů z pohřebiště se vztahuje k roku 1927, kdy paní I. Veitl, řídící učitelka z Dolních Věstonic, předala dvě raně středověké nádoby (hrnec a misku; ID 1450 a 1451, viz díl II, tab. 191) do muzea v Mikulově, kde se nacházejí dodnes (Jüttner 1930, 77; 1941, 244). Kustodem mikulovského muzea byl v té době K. Jüttner (obr. 6: 1), který byl sice především geolog, ale druhou oblastí jeho odborného zájmu byla archeologie (Anonym 1960; Klanicová 1994; Varmužová 2008, 6; Kirsch 2010). Asi deset let po prvních nálezech mu byly předány další nádoby z lokality, kde byl tehdy písek těžen „in mehreren großen Gruben“. To ho v listopadu 1940 podnítilo k obhlídce naleziště, kdy odhadoval, že pohřebiště se rozkládá nejméně v délce 300 metrů.³ Také odkryl jeden hrob se srpem a nádobou (v katalogu jako „hrob 3“ z roku 1940). Vedle něj se rýsovala „černá uhlíková vrstva, která měla ohraničený rozsah a obsahovala kousky vápence, zvířecí kosti a množství střepů“ (Jüttner 1941, 244). Z těchto údajů vyplývá, že kromě hrobu zachytil i stopy sídlištních aktivit, které zaregistroval také pozdější systematický výzkum lokality (viz kap. 3.10).

K. Jüttner zmínil i další hroby odkryté v zimě 1940/1941, ale neuvedl o nich bližší podrobnosti. Ty přináší nepublikovaná nálezořá zpráva, kterou sepsal M. Šolle (1947) na základě starších hlášení K. Jüttnera. Jde o dva hroby („hroby 1 a 2“ z roku 1940), z nichž první obsahoval keramickou misku, ve druhém byly nalezeny „3 nádoby, z nichž jedna se rozpadla“. Šolleho zpráva také uvádí dva hroby, které v červenci 1942 prokopali A. Bohmers⁴ „v jižní části pískovny a trati Na pískách“. Oba byly již předtím částečně porušeny těžbou písku – v případě prvního hrobu (hr. 1/42) o tom svědčí fakt, že „lebka ležela 40 cm od lopatek“; u nohou stála keramická nádoba. Druhý hrob (hr. 2/42) ležel jen 2 metry od prvního, u kostí levé ruky byl nalezen železný nůž, zřejmě ve stejné poloze

i „železný pinsetový nástroj jako držadlo pazourkového křesadla a jiná železná pinseta“. Tyto nálezy se mi – až na nádobu (tab. 198: ID 1478) – v Regionálním muzeu v Mikulově nepodařilo dohledat, takže u předmětů, které nálezci připomínaly pinzetu, nelze upřesnit jejich původní funkci.⁵

Dolnověstonickými nálezy se jako jeden z prvních vědecky zabýval rakouský badatel R. Pittioni (obr. 6: 2), a to v souvislosti s otázkou, zda keramika z jím zpracovávané dolnorakouské lokality Köttlach je „časně německá“ („frühdeutsch“), nebo slovanská (Pittioni 1943).⁶ Při této příležitosti pořídil katalog všech předmětů z pohřebiště Na pískách, nalezených do roku 1941, které se tehdy nacházely v muzeích v Mikulově a v Dolních Věstonicích.⁷

Otázky spojené s etnicitou byly důležité i pro poválečnou československou vědu. Pokud jde o pohřebiště Na pískách, iniciativy se chopil J. Poulík, vedoucí brněnské pobočky Státního archeologického ústavu. Ve své publikaci „Jižní Morava – země dávných Slovanů“ poodhalil pozadí zájmu o lokalitu. Ocenil přínos R. Pittioniho slovy, že „zejména publikace tohoto objektivního rakouského badatele vedla k tomu, aby se věnovala dolnověstonickému pohřebišti zvýšená péče, neboť šlo o slovanský objekt na kolonizovaném německém území, které někteří badatelé považovali za germánské již od dob Kvádů. Zjišťovací výzkumy na podzim 1945 skutečně potvrdily slavinu kostrových hrobů, kterou dolnověstonickým nálezům nepřímo přiznali též R. Pittioni a K. Jüttner“ (Pouлік 1948–1950, 75). Z jeho slov je cítit dobová atmosféra, kdy po nedávném odsunu německy mluvícího obyvatelstva z území jižní Moravy bylo žádoucí prokázat, že tato oblast byla již v raném středověku osídlena Slovy, a tím podpořit československé nároky na ni i legitimitu samotného poválečného vyhnání Němců (srov. Pouлік 1948–1950, 9).

Samotný počátek terénního výzkumu pohřebiště Na pískách je zahalen nejasnostmi – je totiž otázkou, jak přesně vypadaly ony „zjišťovací výzkumy“, zmíněné

3 Je otázkou, jak K. Jüttner k tomuto údaji dospěl; z dnešního pohledu se jeví jako nadsazený. Celková délka pohřebiště, jak byla zjištěna systematickým výzkumem, nepřesahuje 170 m.

4 Holandský paleontolog a archeolog, který v režii SS-Ahnenerbe prováděl v době protektorátu výzkumy na paleolitickém sídlišti v Dolních Věstonicích (Eickhoff 2009). Šířeji k protektorátní archeologii Hlava 2021, s lit.

5 Pinzety v pravém slova smyslu to spíše nebyly, neboť ze systematických výzkumů na lokalitě nejsou žádné známy a i na jiných raně středověkých pohřebištích na Moravě se vyskytují jen zcela ojediněle (Klanica 2006, díl I, 75).

6 K osobě R. Pittioniho viz Friesinger – Kerchler 1985; Friedmann 2013; k lokalitě Köttlach a tzv. köttlašské kultuře viz Ungerman 2016b, 13–17, s lit.

7 Nálezy uložené původně v dolnověstonickém muzeu jsou dnes součástí sbírek Regionálního muzea v Mikulově, s výjimkou šesti bronzových náušnic, které jsou nezvěstné (ID 1480–1485).

Obr. 6. Osobnosti spojené s počátky výzkumu dolnověstonického pohřebiště. 1 – K. Jüttner (podle Anonym 1960, 269); 2 – R. Pittioni (podle Friesinger – Kerchler 1985, 1).

1

2

Obr. 7. Josef Poulík (třetí zleva) podává výklad při prohlídce výzkumu pohřebiště Na pískách v roce 1949 (M-FJ-110120706, neg. č. 1207b/6).

J. Poulíkem. V dochované dokumentaci nejsou žádné terénní odkryvy z roku 1945 zaznamenány, snad byla provedena spíše povrchová obhlídka lokality apod. Nasvědčuje tomu i dopis J. Poulíka z 25. dubna 1946, adresovaný ředitelství Státního archeologického ústavu v Praze (Poulík 1946a). Pisatel v něm zmiňuje porušování kostrových hrobů během roku 1945 a na jaře 1946. Dále píše: „Rozhodli jsme se provést zde zachraňovací výzkum, a sice tak, že jsme chtěli nejdříve prokopati pásy kolem břehů. Písek se zde však odebrá naprosto nesoustavně. Lidé ho berou tam, kde je právě volná odkrytá stěna. Tak se náš zamýšlený zachraňovací výzkum stává bezpředmětný. Považujeme za nutné, aby celá plocha o rozměrech 100 × 100 m byla probrána a aby zde byl proveden zachraňovací výzkum ve větším rozsahu. Soudě dle provedených sond, jde tu o velký kostrový slovanský hřbitov z 9. stol. po Kr., čítající asi 500 hrobů, a patřící tudíž k jednomu z největších pohřebišť na Moravě.“ Poulíkova slova potvrzují nahodilou těžbu písku na více místech na lokalitě (o tom se zmínil již o několik let dříve K. Jüttner), takže potenciálně byla ohrožena velká část pohřebiště, o jehož značném rozsahu nebylo pochyb.

Rozsáhlý archeologický výzkum lokality pod vedením J. Poulíka (obr. 7)⁸ byl obratem schválen a záhy započal, ještě během roku 1946 bylo odkryto 220 hrobů. S menší intenzitou pokračoval až do roku 1950. Během této první

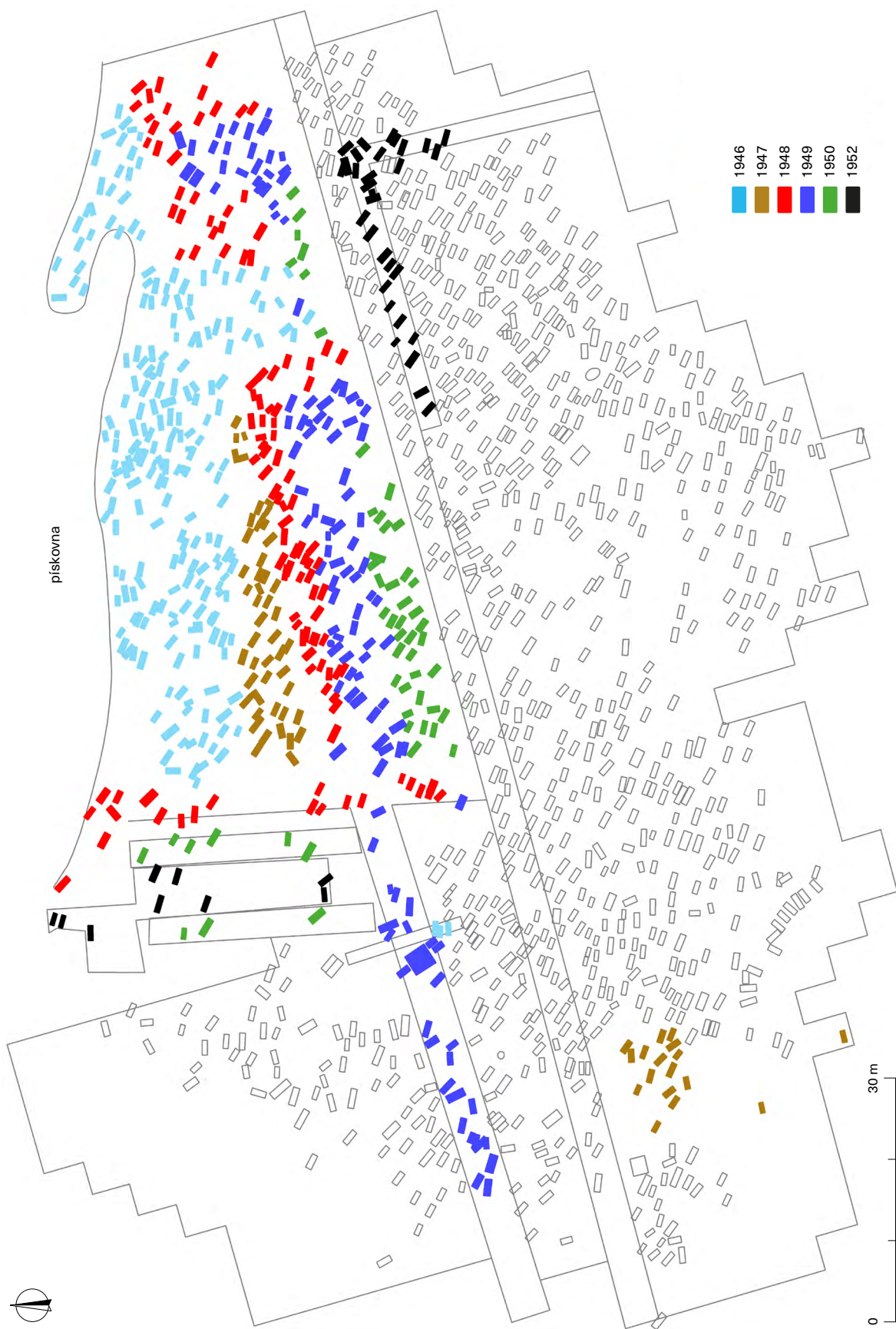
etapy výzkumu bylo prozkoumáno takřka šest stovek hrobů. Rozsah a poloha ploch odkrytých v těchto pěti sezónách jsou znázorněny na obr. 8 (kap. 3.2).

J. Poulík napsal o výzkumu nejprve několik předběžných zpráv, v nichž upozornil na některé zvláštnosti hmotné kultury na lokalitě (Poulík 1946b; 1947–1948; 1949; 1950). Záhy pak – v již zmíněné monografii – publikoval vybrané hrobové celky ze sezón 1946–1949 a zabýval se některými typy bronzových náušnic, lunicovými závěskými, keramikou s profilovaným podhrdlím apod. Dobu pohřbívání na lokalitě stanovil od 1. poloviny 9. století do 11. století (Poulík 1948–1950, 74–93, 155–169, obr. 120–149).

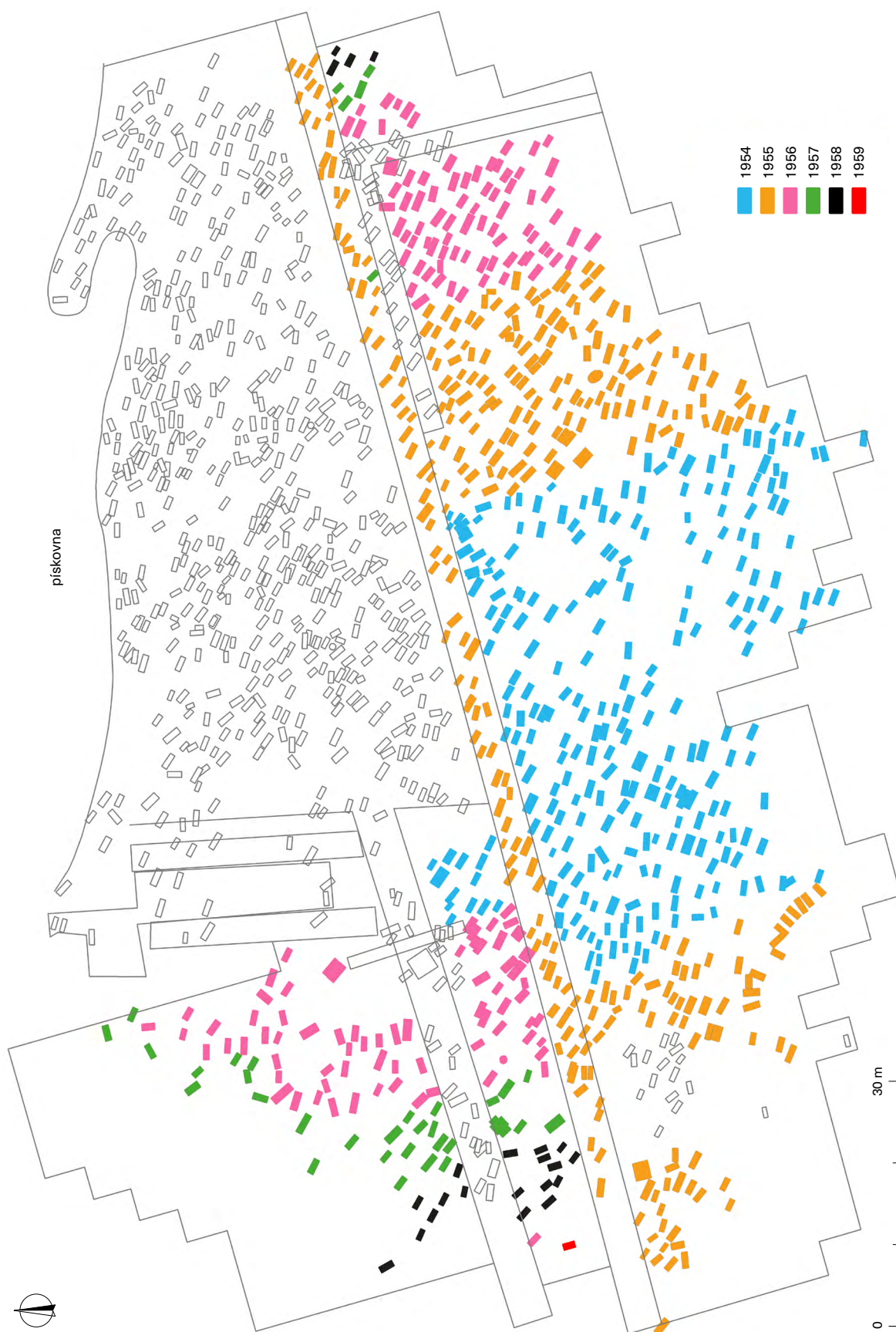
V roce 1951 došlo *de facto* k přerušení výzkumu, jedinou doloženou výzkumnou aktivitou na lokalitě je odkrytí čtyř hrobů, které v rámci výuky provedli 20. května 1951 studenti „prehistorického semináře“ Filosofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

V roce 1952 byl samotnou realizací terénního výzkumu coby „technický vedoucí“ pověřen R. Radda, zatímco J. Poulíkovi zůstalo „vědecké vedení“ výzkumu. V roce 1953 na lokalitě žádné práce neprobíhaly. Dne 6. dubna 1954 se opět rozběhl plošný výzkum, který trval bez přerušení až do roku 1959. Jeho výsledkem bylo odkrytí celé jižní a západní části pohřebiště. O rozsahu a intenzitě prací si lze udělat názornou představu na základě obr. 9.

⁸ Vzhledem k zaneprázdnění, které J. Poulíkovi přinášela jeho funkce ředitele brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV, jistě nebyl na výzkumu přítomen nepřetržitě (srov. Vlček – Vlčková Kryčerová 2021, 23–28). V dokumentaci není jmenovitě uveden žádný terénní technik, který by řídil odkryvy a prováděl dokumentaci, pouze na později pořizovaném plánu (obr. 5) je jedna ze sond označena jako „Teplý 1949“ (ve skutečnosti byla vyhloubena již v roce 1948).

Obr. 8. Dolní Věstonice – Na pískách. Postup odkryvu pohřebiště v letech 1946–1952.

Obr. 9. Dolní Věstonice – Na pískách. Postup odkryvu pohřbiště v letech 1954–1959.

Obr. 10. Pracovníci brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV, kteří se podíleli na výzkumu dolnověstonického pohřebiště. 1 – R. Tichý (M-FJ-650076000, neg. č. S760); 2 – M. Kostelníková (M-FJ-650073100, neg. č. S731).

Systematický výzkum byl motivován skutečností, že uvedená plocha – sloužící dosud jako orná půda – byla převzata Státní lesní správou a určena k pozdějšímu zalesnění. Vedení terénních prací bylo zpočátku svěřeno opět R. Raddovi, který v rámci sezóny 1954 stačil prozkoumat 158 hrobů. Dne 14. července 1954 převzal vedení R. Tichý (obr. 10: 1),⁹ který pokračoval v započatém způsobu odkryvu a působil zde až do ukončení veškerých výzkumných aktivit v roce 1959.

Zásluhou R. Raddy zůstává, že v jím sepsané nálezové zprávě k první polovině sezóny 1954 zachytil – jako jediný ze všech zde působících pracovníků – také širší okolnosti výzkumu, konkrétně např. stručnou morfologickou a pedologickou charakteristiku lokality (kap. 2); také pouze on popisoval tvar, velikost a umístění jednotlivých sond (stejně Radda 1952). Dále v této zprávě mj. uvedl, že celý výzkum prováděl s pouhými čtyřmi dělníky, „jednou týdně dojížděla s. Kostelníková, která hroby zaměřila a zakreslila“ (obr. 10: 2). Naopak R. Tichý po převzetí výzkumu prováděl terénní dokumentaci osobně, pořídil také popisy a kresby předmětů z jím prozkoumaných hrobů, stejně zdokumentoval i předměty ze sezóny 1952. V nově vzniklém periodiku „Přehled výzkumů“ pak od sezóny 1956 pravidelně podával zprávy o terénních odkryvech na lokalitě (Tichý 1958a; 1958b; 1959; 1960).

K pohřebišti se ještě několikrát vrátil také J. Poulík, ale tyto jeho pozdější práce většinou nepřinášejí nové „primární“ informace o lokalitě, spíše se jí snaží zasadit do širšího kontextu raně středověké Moravy (Poulík 1952; 1956, 252; 1957, 347; 1960, 125; 1963a, 586; 1965, 76). Jeho názory, např. o specifickém charakteru dolnověstonické hmotné kultury, byly odbornou veřejností všeobecně přijaty (viz např. kap. 8.1.16). Když v roce 1954 začal archeologický výzkum v Mikulčicích, soustředila se Poulíkova hlavní pozornost na tuto lokalitu, takže k soubornému vyhodnocení a publikování dolnověstonického pohřebiště se již nedostal. Materiál pak dlouhou dobu „ležel ladem“ v mikulčickém depozitáři Archeologického ústavu AV ČR Brno a v Moravském zemském muzeu (MZM) v Brně.¹⁰

Později na zpracování pohřebiště začal pracovat Z. Klanica, který si nechal vyhotovit tabulky se zběžnými kresbami předmětů (viz kap. 3.6). Snažil se zejména analyzovat některé typy dolnověstonických ozdob a srovnat je s jejich protějšky v Prušánkách a Nechvalíně (Klanica 1985, 531; 1995, 412; 2006, díl I, 46, 78, 84 aj.), ale i jemu zabránily v dokončení tohoto úkolu jiné pracovní povinnosti. Materiál z pohřebiště Na pískách si prohlédli i někteří zainteresovaní badatelé ze zahraničí, např. B. M. Szóke nebo F. Biermann, kteří získané poznatky využili ve svých publikacích. Dolnověstonickou keramikou se částečně zabývali i studenti, konkrétně J. Štěpánek (1988) při bádání o značkách na keramice a M. Mazuch (2000) v rámci rozboru keramiky tzv. blučinského typu (srov. Mazuch 2013).

Během svého doktorského studia i po jeho skončení jsem o dolnověstonickém pohřebišti publikoval dva stručné souhrny (Ungerma 2005a, 209–210; 2012), především mi ale tamní materiál posloužil jako východisko k širěji pojatým analýzám vybraných problémů. Výsledkem byly v prvé řadě práce věnované raně středověké chronologii, a to jednak počátkům kostrového pohřbívání a hmotné náplni staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005c; 2006a), jednak přechodu mezi povelkomoravským a mladohradištním obdobím na vybraných jihomoravských pohřebištích (Ungerma 2010; 2014). Nález průvlečky s prodlouženým krčkem z lokality Na pískách se stal podnětem pro obecnější zhodnocení tohoto typu předmětu a úvahám o blatnicko-mikulčickém horizontu, potažmo pro analýzu mečových pásů, jejichž součástí některé z těchto průvleček byly (Ungerma 2005–2006; 2011a; 2011b; 2015). Součástí vojenské výstroje tvořily i řemeny omotávané kolem lýtek, přičemž přezky a další kování z nich se našly i v několika dolnověstonických hrobech (Ungerma 2019). Vždy mě zajímala mentalita lidí v raném středověku, od toho byl jen krok ke zpracování křížků a jiných závěsků, rolniček, tzv. starožitností, fosilií a dalších předmětů, kterým jejich majitelé s vysokou pravděpodobností přikládali apotropaický nebo jiný magický význam (Ungerma 2007b; 2009b).

⁹ O jeho osobě viz Stuchlík 2020.

¹⁰ V těchto institucích jsou nálezy uloženy dodnes. Nádoby z hrobů porušených do roku 1945 jsou součástí sbírek Regionálního muzea v Mikulově, některé z náleží z hr. 412/49 a 420/49 se zase nacházejí v Národním muzeu v Praze (okolnosti jejich předání do NM jsou nejasné).

Obr. 11. Dolní Věstonice – Na pís-kách. Archeologický výzkum v roce 1946 formou snižování větších ploch a následné prepa-race hlubších hrobů. V popředí hr. 69/46, vzadu vpravo hr. 70/46 (M-FT-210121700, pos. č. 88/217).

Tři studie jsem věnoval náušnicím z okruhu tzv. karantánského šperku (Ungerma 2016a; 2016b; 2018a), neboť zpracování problematiky v potřebné šíři by se vymykalo možností předkládané monografie. Dolnověstonické náušnice se čtyřmi bubínky byly začleněny do širší analýzy tohoto typu šperku (Ungerma 2021). Z dalších výstupů lze zmínit studie ke skleněným korálům z pohřebiště (Staššiková-Štukovská – Ungerma 2009a; 2009b) a vyhodnocení antropologického materiálu (Jarošová et al. eds. 2012).

3.1 PLÁN POHŘEBIŠTĚ

Na tomto místě bych chtěl krátce uvést okolnosti vzniku digitálního plánu pohřebiště (plány 1, 2). Tento plán nepředstavuje standardní geodetické zaměření terénní situace, ale spíše její rekonstrukci – s tímto vědomím je nutné k němu také přistupovat. V průběhu terénního výzkumu nebyl pořízen a postupně doplňován nějaký celkový plán, v dokumentaci jsou k dispozici jen plány – někdy spíše jen náčrty – jednotlivých ploch, resp. výzkumných etap, provedené různými pracovníky v odlišných měřítkách a zjevně s nestejnou přesností. Tyto podklady bylo nutné nějakým způsobem spojit dohromady, ne u všech zkoumaných ploch se však dochovaly informace, které by to umožňovaly zcela jednoznačně. Prvotním východiskem při vytváření digitálního plánu se stal celkový plán lokality, vzniklý někdy po skončení terénního výzkumu. Tento plán (dále ho označuji jako „pracovní“) sice přesně reprodukuje zejména umístění ploch z let 1954–1959,¹¹ ale nezahrnuje veškeré prozkoumané plochy, konkrétně na něm chybí sondy I a II z roku 1950 a sonda č. 1 z roku 1952. Také pokud jde o umístění hrobů, jejich čísla apod., „pracovní“ plán obsahuje četné nedostatky a chyby, které zne-možňují jeho nekritické převzetí.¹² Proto při digitalizaci

hrobů bylo nezbytné využít plánky jednotlivých ploch. Z toho vyplývá i základní omezení vypovídací schopnosti digitálního plánu: jelikož jde o rekonstrukci sestavenou z různých zdrojů, nelze spoléhat na to, že přesně odráží např. orientaci hrobů nebo vzájemné vzdálenosti mezi hroby, zvláště když dané hroby byly odkryty na různých plochách. Výslovně chci upozornit na dvě nejvýraznější slabiny digitálního plánu: jedním je jen přibližná lokalizace výše zmíněných sond z let 1950 a 1952, druhým je „mezerovitě“ napojení ploch z let 1946–1950 na systém sond z let 1954–1959, které by mohlo budit mylný dojem, že mezi hroby původně vedla nějaká „cesta“ (viz kap. 3.2).

3.2 POSTUP A METODY TERÉNNÍHO VÝZKUMU

Jak vyplývá také z kapitoly věnované dokumentaci (kap. 3.6), způsob provádění terénního odkryvu není nikde v dokumentaci popsán, veškerá textová dokumentace zahrnuje jen popisy jednotlivých hrobů. Výjimkou jsou krátké popisy sond z roku 1952 a 1954, ale ani z nich nevyplývá, jakým způsobem odkryv probíhal.

Výzkum začal celkem pochopitelně na hraně pískovny, kde došlo již předtím ke zničení značného množství hrobů, což jistě nebylo možné vyloučit ani nadále. V roce 1946 tak byl odkryt asi 75 m dlouhý okraj pískovny, čímž byla prozkoumána většina hrobů potenciálně ohrožených těžbou písku. Následně odkryv pokračoval jižním směrem, stejně jako v dalších letech (obr. 8). Zvláště v sezóně 1946, kdy pracovníkům ještě asi chyběly dostatečné zkušenosti s rozlišováním obrysů hrobů v písčité půdě, nebyly vybírány jednotlivé hrobové jámy, ale pohřebiště se zkoumalo po větších úsecích, jejichž celý povrch byl postupně snižován až na úroveň koster (obr. 11; viz také kap. 3.7). Tento postup se neprovedl na celé zkoumané ploše, takže je možné, že některé hroby unikly bez povšimnutí,

11 Vznikl překreslením starší předlohy sestávající z plánek jednotlivých sond na milimetrovém papíře nalepených k sobě, které pocházejí nejspíše přímo od R. Tichého.

12 Např. sonda 1XA je na „pracovním“ plánu překreslena otočená o 180°; hroby z let 1954–1959 na něm nefigurují pod svými původními čísly, ale pod čísly „průběžnými“, která se však neshodují s průběžnými číslováním hrobů ve strojopisném katalogu hrobů (viz kap. 3.3) apod.

zvláště pokud měly špatně dochovanou kostru a chyběly v nich větší nálezy (srov. např. hr. 7/46, který obsahoval dvě nádoby, ale kostra se nedochovala).

Popsaný způsob odkryvu byl praktikován i později, jak o tom svědčí fotografie odkryté plochy s hr. 317/48 až 322/48 (Poullík 1948–1950, 77, obr. 36b; OAA, neg. č. 918). V tomto úseku byla asi 120 cm silná vrstva „humusu“ (tzn. písku promíseného s hlínou, viz kap. 3.7.2), v níž se hrobové jámy rýsovaly zřejmě velmi nejasně. Proto pracovníci celou tuto vrstvu nejdříve *en bloc* sejmuli a až z takto dosažené úrovně preparovali výplně hrobových jam, které zasahovaly hlouběji. Z toho vyplývá, že u mělkých hrobů, které se do podloží výrazněji nezahluhovaly, jsou pravidelné obdélníkové jámy v kresběné dokumentaci přinejmenším silně schematizované, takže ani jejich rozměry není možné nekriticky převzít (viz např. hr. 325/48).

Určitou „dobovou zvláštností“ je, že některé z hlubších hrobů, které zasahovaly do stěny sondy nebo pod polní cestu, nebyly standardně vybírány od tehdejší úrovně terénu, ale byly zkoumány formou jakéhosi „výklenku“, tzn. byla odkopána jen zemina bezprostředně nad kostrou (např. hr. 433/49, obr. 12: 1; hr. 435/49, foto 24; aj.); „výklenek“ někdy zabíral většinu délky hrobu (např. hr. 529/50, obr. 12: 2). Zjevně to – kromě nedodržování předpisů o bezpečnosti práce – umožnily místní geologické podmínky, kdy zejména níže uložené vrstvy byly tvořeny poměrně kompaktním pískem.

Plocha zkoumaná v letech 1946–1950 je sice (zvláště ve své jihozápadní části) na „pracovním“ plánu rozdělena na úzké dlouhé plochy orientované zhruba západovýchodně, avšak jejich rovné okraje představují určitou idealizaci (viz plán 1), ve skutečnosti byla zvláště hranice mezi plochami z let 1948 a 1949 velmi nerovná. Zkoumané plochy nejsou raně středověkými hroby pokryty rovnoměrně, místy hroby zcela chybějí – z existence takových „prázdných“ míst nelze vyvozovat velké závěry, neboť ne všechny hroby byly do původních plánů zakresleny.

V roce 1950 dosáhly hranice prozkoumané plochy až k polní cestě probíhající napříč celým pohřebištěm zhruba ve směru SV–JZ (obr. 5, 8). Kromě této „hlavní“ plochy byly položeny další sondy, zjevně s cílem ověřit rozsah pohřebiště: v roce 1946 úzká sonda v západní části pohřebiště, která zachytila hr. 47/46, 48/46 a 54/46; v roce 1947 pak menší plocha v jihozápadní části lokality (s hr. 270/47

až 286/47), její rozsah však v plánech není zakreslen (srov. obr. 8). Stejný cíl měla i dlouhá sonda, označená jako „průkop č. 2“ (viz plán 1), která v roce 1949 kromě raně středověkých hrobů odkryla i řadu sídlištních situací (viz kap. 3.10) a zachytila západní okraj pohřebiště.

V roce 1950 byly u západního okraje „hlavní“ plochy (z let 1946–1950) vyhloubeny dvě sondy označené jako I a II, v nichž byly prozkoumány hr. 566/50 až 571/50, resp. hr. 572/50 až 575/50. Obě sondy měly rozměry asi 30 × 3 m a byly paralelně orientované severo-jihním směrem. Bohužel je – jak jsem již zmínil výše – nelze přesně lokalizovat.¹³ Platí to i pro čtyři hroby z roku 1951, které chybějí na digitálním plánu.¹⁴

V roce 1952 byly položeny celkem tři sondy. K lokalizaci sondy č. 1 z roku 1952 naneštěstí v dokumentaci opět chybějí spolehlivé podklady, jediným vodítkem je sdělení, že „byla položena na pahorku Na pískách“, z čehož nepřímou vyplývá její poloha západně od „hlavní“ plochy z let 1946–1950.¹⁵ Touto sondou byl ukončen výzkum severního okraje pohřebiště, nicméně – vzhledem k použitému systému menších sond – nebyly v této části lokality zachyceny úplně všechny hroby.¹⁶ Poloha zbývajících sond č. 2 a 3 z roku 1952 je již dobře známa. Sonda č. 2 o rozměrech 37 m × 2,5 m byla položena jižně – a v určitém odstupu – od polní cesty probíhající areálem pohřebiště (obr. 8). Na východním konci sondy č. 2 navazovala přibližně v pravém úhlu sonda č. 3, dlouhá celkem 98 m (obr. 5). Jejím úkolem bylo zjistit jižní okraj pohřebiště, kde rozsah pohřbívání nebyl dosud stanoven, a identifikovat případné další stopy pravěkého a raně středověkého osídlení v prostoru jižně od pohřebiště.¹⁷

V roce 1954 započal R. Radda plošný odkryv v jižní polovině pohřebiště, a to pomocí dlouhých úzkých ploch, které byly vytyčeny paralelně těsně vedle sebe a které respektovaly orientaci parcel na lokalitě (obr. 9, 13, 16). Standardní šířka ploch činila 4 m, jejich délka se lišila v závislosti na tom, kam až v dané ploše sahá konec pohřebiště – jinými slovy, délka ploch byla dimenzována tak, aby ve zkoumaném úseku došlo k odkrytí všech hrobů. R. Radda zavedl poměrně komplikovaný systém číslování ploch, které mělo odrážet jejich polohu, a R. Tichý tento systém převzal. Plochy nacházející se jižně od „hlavní“ plochy z let 1946–1950 tak byly označeny (od západu k východu) římskými číslicemi I až XXIV, plochy ležící jižně od tzv. průkopu č. 2 byly označeny (od východu

13 Jediným vodítkem na plánu je zaměření těchto sond na „osu mezi vyznačenými body“, na nichž je zaznamenán bod „10.00 m“. Toto zaměření se vztahuje na osu, zakreslenou čerchovanou čarou na plánech ploch z roku 1949. Jelikož bod „10.00 m“ je na ní dvakrát (vpravo a vlevo od počátečního bodu „0“), bylo nutné prověřit obě možné polohy. Bohužel žádná z nich nevyhovuje, neboť sondy I a II by se tak ocitly uvnitř ploch prokopaných v roce 1949, resp. 1956. Proto jsem sondy neumístil do žádné z obou krajních poloh, ale mezi ně. Lokalizace obou sond tak zůstává do určité míry hypotetická, proto hroby z nich nelze zahrnout do detailní analýzy prostorových vztahů vůči ostatním hrobům.

14 Je to způsobeno hlavně tím, že v tomto roce nebyl pořízen plánek prozkoumané plochy, hroby byly pouze zaměřeny na geodetické body označené „A“ a „B“ a popsány jako „původní body na Pískách“, které na dochovaných plánech lokality ale nejsou vyznačeny. Jediným vodítkem tak zůstává údaj v popisu hr. 4/51 (v rukopisné dokumentaci – viz kap. 3.6), že „okraje naleziště [jsou] poškozeny sondami z minulého roku“. Z toho by vyplývalo, že hroby se nacházely těsně u sond I a II z roku 1950. Na kresbách obou těchto sond jsou na jejich západním okraji vyznačeny dva hroby, které byly sice identifikovány, ale k jejich výzkumu v roce 1950 již nedošlo. Je možné, že byly odkryty v roce 1951, prokázat to však nelze.

15 Jelikož šířka sondy č. 1 (cca 6 m) odpovídá vzdálenosti mezi sondami I a II z roku 1950, považuji za pravděpodobné, že sonda č. 1 vyplnila právě plochu mezi oběma staršími sondami; jiná poloha připadá v úvahu jen stěží. Jen na základě toho jsem ji zakreslil do digitálního plánu, takže je opět nutné mít na paměti, že jde o pouhou rekonstrukci. Nejproblematickejší je přitom severo-jihní umístění sondy č. 1, které jsem zvolil tak, aby hroby ve všech třech sondách na sebe pokud možno prostorově navazovaly, ve skutečnosti mohly být hroby situovány poněkud odlišně.

16 Viz hr. 755/53 (v katalogu zapsán mezi hroby sezóny 1957).

17 V popisu sondy č. 3 v katalogu, nálezy č. 4 až 6.

1

2

Obr. 12. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby zkoumané formou „výklenku“ vyhloubené do kompaktního písku. 1 – hr. 433/49 (M-FT-100042800, neg. č. 428); 2 – hr. 529/50 (M-FT-100041200, neg. č. 412).

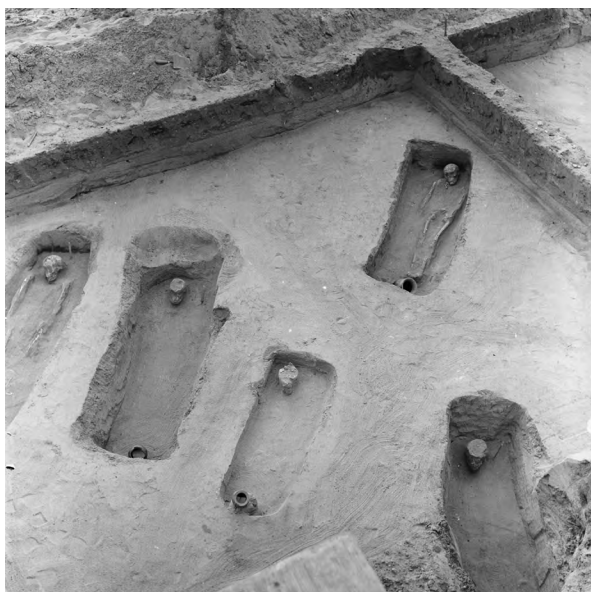
k západu) číslicemi I až XIV, ale odlišeny malým písmenem „x“, tzn. Ix až XIVx. Plochy představující prodloužení ploch I, Ix až XIIx do severozápadní části pohřebiště byly odlišeny navíc ještě přidáním písmene „A“, tzn. IA, IxA až XIIxA¹⁸ (viz plán 1). Jednotlivé plochy byly dále rozděleny na pravidelné dílčí úseky („čtverce“) dlouhé 5 m. U ploch v jižní části pohřebiště byla první řada čtverců označena jako „0“ (byla prozkoumána celá najednou v roce 1955 – viz obr. 9, 15), další řady byly popsány velkými písmeny A až J. Naopak čtverce u ploch IA, IxA až XIIxA v severozápadní části pohřebiště byly označeny čísly 1 až 12 (tj. v návaznosti na řadu čtverců „0“). Tento složitý systém slouží v dokumentaci sezón 1954–1959 k lokalizaci jednotlivých hrobů, naštěstí to (vzhledem k existenci dílčích plánků jednotlivých ploch) nepůsobí žádné komplikace. Přesto jej ve své práci nepoužívám, neboť se nedá využít k lokalizaci všech hrobů na pohřebišti. Této skutečnosti si byl vědom již autor výše zmíněného „pracovního“ plánu lokality, který jej proto opatřil jednotnou čtvercovou sítí – v ní jsou sloupce označeny písmeny A až P a řádky zase čísly 1 až 11. Tuto čtvercovou síť jsem zakreslil i do digitálního plánu, označení těchto čtverců v katalogu slouží k lokalizaci jednotlivých hrobů (plán 2).

Mimo dosud popsany systém sond položil R. Radda v roce 1954 ještě jednu, blíže neoznačenou zjišťovací sondu, která vybíhala z jeho plochy I ve vzdálenosti „75 m jižně od vozovky“, a to východním směrem. Měla rozměry 100 × 4 m, svým východním koncem protínala sondu č. 3 z roku 1952. Nebyly v ní zachyceny žádné hroby, jen orbou promíchané pravěké střepey. Tato zjišťovací sonda je zaznamenána na situačním plánu lokality s geodetickými

Obr. 13. Jižní polovina pohřebiště Na pískách byla zkoumána systémem paralelních úzkých ploch. Na snímku plocha z roku 1955 s hroby 406/55 až 425/55, pohled od jihovýchodu. V popředí jsou (zleva) hroby 424/55, 420/55, 421/55 a dvojhrob 422-423/55. Přibližně uprostřed plochy se nachází starší kruhový objekt (s kameny v zásypu, které byly ponechány na soklech), do jeho výplně byly zahrnuty hroby hr. 416/55 až 419/55. V pozadí snímku je vidět tehdejší polní cesta procházející zhruba západovýchodním směrem přes centrální část areálu pohřebiště (M-FT-110541306, neg. č. 5413/6).

18 Tento systém je bohužel náchylný k chybám, neboť např. u plochy zapsané jako „IX“ nemusí být vždy na první pohled jasné, zda se jedná o číslo „devět“ či „jedna x“.

Obr. 14. Dolní Věstonice – Na pískách. Část plochy prozkoumané v roce 1954. V popředí zleva hroby 21/54, 19/54, 18/54 a 20/54, v pozadí vpravo je vidět hrob 17/54 a kontrolní blok mezi dvěma „čtverci“ v rámci dané plochy (M-FT-140489004, neg. č. 4890a/4).

body (obr. 5), na digitálním plánu – vzhledem ke své poloze mimo areál pohřebiště – již nefiguruje.

Jak jsem již zmínil v pasáži o vzniku digitálního plánu (kap. 3.1), přes centrální a východní část pohřebiště (zhruba v západovýchodním směru) se táhne úzká mezera bez hrobů, jež by na první pohled mohla vypadat jako soudobá cesta přes pohřebiště, kterou raně středověké hroby respektovaly. Ve skutečnosti vznikla tím, že do digitálního plánu byly dohromady skresleny plochy zaměřené odlišným způsobem a asi ne vždy zcela přesně. Proto k hranici „hlavní“ plochy z let 1946–1950 nebylo možné přesně napojit okraj plochy z let 1954–1958 (při jejich skreslení k sobě vznikla uvedená mezera, která není po celé délce stejně široká, na východním konci pohřebiště je o něco širší než v jeho středu).¹⁹ Existují indicie, že v jižní části plochy z let 1946–1950 nebyly prozkoumány úplně všechny hroby, které zasahovaly pod tehdejší polní cestu,²⁰ z čehož by vyplývalo, že „mezera“ mezi plochami má určitý reálný základ a odráží stav terénního výzkumu.

Kromě toho je v dokumentaci sezóny 1957 (kdy výzkum probíhal již na jiných místech) obsažen údaj, že na ploše z let 1946–1950 byly „při odběru písku“ zachyceny dvě nádoby, evidentně pocházející z hrobů, které unikly pozornosti při odkryvech v letech 1946–1950 (byly označeny jako hr. 753/57 a 754/57, jejich přesná lokalizace nebyla zaznamenána).

R. Tichý při výzkumu plochy XxA v roce 1958 narazil mezi hr. 774/58 až 777/58 (čtv. B7, B8) na starší sondu, širokou asi 2 m a probíhající zhruba západovýchodním směrem. Popsal ji jako „Radda 1952?“, nicméně tuto identifikaci můžeme s klidným svědomím vyloučit.²¹ Možná není bez významu, že v bezprostřední blízkosti jižního okraje této sondy R. Tichý zakreslil nepravidelně ohraničený prostor s popisem „porušeno při vybírání písku“. Proto je možné, že zmíněnou úzkou sondu vyhloubil spíše A. Bohmers v roce 1942, který měl kopat „v jižní části pískovny a trati Na pískách“, přičemž oba jím prozkoumané hroby byly již částečně porušeny těžbou písku (viz úvod kap. 3).

O provádění vlastního terénního odkryvu v letech 1954–1959 je v dokumentaci uvedeno jen málo. Paralelní plochy i jednotlivé „čtverce“ v jejich rámci byly vzájemně oddělovány kontrolními bloky (obr. 14), které byly později aspoň částečně sneseny,²² aby bylo možné prozkoumat hroby zasahující do dvou ploch či čtverců zároveň. Výzkum se obešel bez rozsáhlé přepravy zeminy na dlouhé vzdálenosti, neboť materiálem z aktuálně zkoumané plochy mohla být zasypaná vedlejší, již prozkoumaná plocha.

Na začátku výzkumu daného čtverce byla vždy provedena skrývka. Není jasné, do jaké míry při tom byla používána mechanizace – v roce 1956 nebo 1957 byl při odkryvu sond IIIxA až VIxA prokazatelně použit buldozer. Mocnost skrývky můžeme jen odhadovat z fotografií a dále z údajů u jednotlivých hrobů, v jaké hloubce byly rozpoznány. Zdá se, že mocnost vrstev odstraněných skrývkou na různých plochách kolísala nejčastěji mezi 30 a 80 cm. I přes provedení skrývky nebylo pro pracovníky snadné odhalit na začistěné ploše všechny hroby. Z poznámek R. Tichého v dokumentaci lze usuzovat, že zdánlivě „prázdné“ plochy bez hrobů byly nadále sondovány, jestli na nich přece jen nějaké hroby nejsou, a tato snaha byla někdy úspěšná.²³ O pečlivosti R. Tichého svědčí kromě

19 Digitální plán sond i hrobů by se samozřejmě dal upravit tak, aby mezera zmizela a plán pohřebiště vypadal „věrohodněji“, ale byl by to metodicky nepřijatelný postup, který by zamlčoval slabá místa dokumentace. Přesně takto postupoval tvůrce výše zmíněného „pracovního“ plánu, na němž mezera mezi hroby zdaleka není tak široká, neboť hroby ležící ve skutečnosti severně od polní cesty (hr. 525/50, 526/50, 527/50) posunul na plánu přímo pod tuto cestu, stejně tak hr. 529/50 odkrytý pod polní cestou posunul jižním směrem tak, že na plánu tento hrob již leží zcela mimo cestu. Hroby na severním okraji plochy z let 1954–1958 zase mírně posunul k severu, aby se „přiblížily“ k hrobům z let 1946–1950, čímž došlo k optickému zmenšení mezery mezi nimi.

20 Na dílčím plánu těchto sezón zasahuje na jednom devítimetrovém úseku pod cestu celkem 5 hrobů (hr. 528/50 až 517/50), zatímco na vedlejším úseku dlouhém 24 m nezasahuje pod cestu ani jeden hrob. Další indicií je fakt, že „hlavní“ plocha neměla v tomto úseku rovné ohraničení, zatímco plochy z let 1954–1959 mají okraje zcela rovné.

21 O Raddovu sondě č. 1 nejde už jen kvůli její odchýlné orientaci a menší šířce (srov. výše). R. Tichý se zjevně ve starších výzkumech na lokalitě příliš neorientoval, neboť paralelně s odkrytou sondou probíhající „průkop č. 2“ z roku 1949 popsals jako „průkop 1952(?)“.

22 Někdy však bylo i v těchto sezónách upřednostněno vybrání části hrobu formou „výklenku“ (např. hr. 215/54, M-FT-100488500, neg. č. 4885; hr. 673/56, M-FT-100625800, neg. č. 6258).

23 Např. hr. 163B/54 byl rozpoznán „při dodatečném prokopávání čtverce 8F, který byl do hloubky 55 cm bez nálezů“. Pod 15 cm silnou vrstvou žlutého písku, který se na první pohled jevil jako sterilní podloží, se našel fragment lebky. Obrys hrobové jámy nebyl rozpoznán, jen písek kolem lebky byl tmavěji zbarvený. Podobně byla „při kontrolním průkopu prázdné plochy“ zachycena nádoba poblíž hr. 301/55, přičemž není zcela jasné, zda byla součástí tohoto hrobu (nacházela se 25 cm nad jeho dnem), nebo jiného, nerozpoznaného hrobu (srov. kap. 12.1).

dodatečného sondování i to, že při odkrývání hrobů obsahujících skleněné korály aj. drobné předměty nechal zeminu u kostry prosívat, a to ručně na malém síti, jak ukazuje fotografie hr. 726/57. Prosívání probíhalo jednak již při preparování kostry, jednak po vyzvednutí antropologického materiálu, kdy byl výčet takto získaných předmětů dodatečně připojen na konec seznamu nálezů z daného hrobu (např. hr. 346/55). V případě hr. 284/55 bylo dokonce pro účely prosívání (v rukopisné dokumentaci se hovoří také o „proplachu“) dno hrobové jámy kolem lebky rozděleno na 5 „sektorů“, aby bylo možné zpětně určit polohu nálezů. Tento způsob výzkumu se však používal jen výjimečně, u hrobů obsahujících menší skleněné korálky apod.

3.3 ČÍSLOVÁNÍ HROBŮ

Jelikož během výzkumu nebyly hroby číslovány pomocí jediného a jednotného systému, je nutné tuto problematiku osvětlit a zabránit tak případným nejasnostem. V 50. letech 20. století se v publikacích běžně setkáváme s číslováním hrobů, které pracovníčně nazývám jako „sezónní“, kdy v každé výzkumné sezóně se začínalo znovu od čísla 1 a za lomítko se připojoval rok (srov. např. Hrubý 1955, 409–536). Druhou cestou, která se přirozeně nabízel, bylo používat k číslování hrobů jednu číselnou řadu během několika sezón, což označuji jako číslování „průběžné“. V Dolních Věstonicích se při terénním výzkumu i během pozdějších prací na dokumentaci uplatnily oba přístupy.

Hroby prozkoumané v prvních sezónách (1946–1950) jsou v zachované dokumentaci očíslovány průběžně, a to od 1 do 575. V roce 1946 se používaly ještě římské číslice (obr. 17: 1), které byly pro svou nepraktičnost v dalších letech opuštěny a nahrazeny číslicemi arabskými (srov. Poulík 1948, 141–147). Pod nimi byly vybrané hroby z prvních pěti sezón také publikovány (Poulík 1948–1950, 155–169). Při samotných terénních pracích se používalo „sezónní“ číslování (i když bez lomítka a roku)²⁴ – protože se však nezachovaly originální popisy hrobů, jediným svědectvím o tom jsou čísla na fotografiích některých hrobů z roku 1948 (napsaná na papírovou kartu přiloženou ke kostře nebo vyrytá do stěny hrobové jámy apod., popř. obojí). Např. u hr. 336/48 je vidět číslo 50 (obr. 17: 2), u hr. 341/48 číslo 55 (obr. 17: 3) atd., což přesně odpovídá pořadí těchto hrobů v rámci výzkumné sezóny.²⁵ Nejpozději na začátku sezóny 1949 byly všechny dosud prozkoumané hroby přečíslovány průběžně od jedničky, což ale neproběhlo zcela bezchybně.²⁶ Při zpracování pohřebiště mi nezbylo než převzít až výsledné průběžné číslování, přičemž pro jednoznačnost připojuji ke každému hrobu i rok výzkumu. Na začátku sezóny 1949 pak pracovníci navázali na toto průběžné číslování, jak o tom svědčí fotografie hrobu 410/49 a následujících (obr. 17: 4), tzn. sezónní číslování se při terénním výzkumu již nepoužívalo.

Obr. 15. Dolní Věstonice – Na pískách. Plocha s řadou „čtvrců“ 0, orientovaná ve směru JZZ–SVV a odkrytá v roce 1955 (dříve v místě této plochy probíhala polní cesta protínající celý areál pohřebiště). Pohled od východu, v popředí vpravo je hr. 554/55, v němž se z kostry dochovala víceméně jen lebka (M-FT-100571600, neg. č. 5716).

V roce 1949 byla prozkoumána řada nálezových situací, které jsou většinou stopami sídlištních aktivit (kap. 3.10). V dokumentaci jsou označovány římskými číslicemi, např. „nález č. III“ (k nim přidávám za lomítkem číslo sezóny). Několikrát se mezi nimi objevily i předměty, které jsou s velkou pravděpodobností funerálního původu, např. úplná nádoba nebo pár bronzových náušnic, takže jsem je – včetně původního označení – začlenil do katalogu pohřebiště i do jeho analýzy (viz kap. 3.4).

V roce 1951, když studenti z Olomouce prozkoumali v Dolních Věstonicích 4 hroby, přidělili jim čísla 1 až 4. V roce 1952 označil R. Radda hroby v sondě č. 1 čísly 01 až 09, hroby v sondách č. 2 a 3 sice čísloval dohromady, ale také – podle svých slov „prozatímně“ – od jedničky (číslly 1 až 33). Při zpracování jsem proto byl nucen odlišit hroby označením sondy (ovšem římskou číslicí), např. 15/52-II (= hrob 15/52 v sondě č. 2) atd.

Když byl v roce 1954 obnoven plošný výzkum pohřebiště, číslování hrobů začalo znova od čísla 1, nicméně potom byla již čísla přidělována průběžně až do konce výzkumu, přičemž hroby dodatečně odkryté v blízkosti již očíslovaných hrobů byly někdy odlišeny přidáním velkého

24 Stejný systém se používal např. při výzkumu pohřebiště ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, tab. 10–22), lomítko a rok zde byly ke každému číslu hrobu zjevně přidány až při souborném zpracování.

25 Výjimečně se toto číslování objeví i na překreslených kresbách hrobů, konkrétně hr. 397/48 a 398/48 jsou označeny čísly 111 a 112.

26 „Průběžné“ číslo 379 bylo evidentně přiděleno dvěma hrobům a při vytváření strojopisné dokumentace byly oba hroby „spojeny v jeden“: v katalogu viz hr. 379/48 „duplicitní“ (ID 0379) a 379/48 (ID 0380).

Obr. 16. Dolní Věstonice – Na pískách. Letecká fotografie lokality (pohled od severozápadu), pořízená koncem 50. let 20. století. Ve střední části snímku je vidět vyvýšená část písečné duny (s dřevěnou boudou), za ní pak stopy po dlouhých paralelních plochách, odkrytých v letech 1954–1958 (M-FT-220033800, pos. č. 55/0038; srov. obr. 5).

písmene (např. hr. 163A, 163B apod.).²⁷ Tato čísla respektuji, jen k nim opět připojuji číslo sezóny, kdy byl daný hrob prozkoumán.

Později byl podniknut pokus přečíslovat jednotně všechny dolnověstonické hroby. Jelikož u sezón 1946–1950 bylo již průběžné číslování k dispozici, dotkla se tato snaha jen hrobů prozkoumaných později. Hroby ze sezón 1954–1959 byly takto přečíslovány dokonce dvakrát, např. hr. 1/54 nese v dokumentaci ještě číslo 563, resp. 605.²⁸ První z těchto přečíslování, jehož autor mi není znám, je rukou doplněno ve strojopisném katalogu hrobů. Druhé (odlišné) přečíslování pořídil Z. Klanica v rámci svých snah o zpracování dolnověstonického pohřebiště (viz úvod kap. 3); bylo aplikováno při kreslení celkového „pracovního“ plánu pohřebiště (viz kap. 3.1) i u kresebného katalogu předmětů od M. Dvořáčkové (viz kap. 3.6). Obě přečíslování – která ve své práci ponechávám zcela stranou – zmiňuji hlavně proto, že některé hroby pod těmito čísly (z druhého přečíslování) figurují v literatuře, zmiňují je např. B. M. Szóke (1992c, 149) a Z. Klanica (2006, díl I, 78, 87, 97, aj.).

Při vytváření počítačové databáze hrobů jsem byl

nucen přidělit každému z hrobů unikátní pořadové číslo (bez použití písmen apod.); toto číslování mj. zajišťuje, že v databázi se hroby řadí v požadovaném pořadí, které odpovídá dochované dokumentaci. Tato čísla se v katalogu objevují v závorce za „hlavním“ číslem hrobu, uvozená písmeny „ID“. Hrob 1/46 tak nese ID 0001, poslední systematicky prozkoumaný hrob 779/59 má ID 1418. U hrobů odkrytých v letech 1946–1959 má ID-číslo především pracovní charakter a v textu analytické části práce se až na výjimky (duplicitně očíslované hroby apod.) neuplatňuje. Za hroby odkryté systematickým výzkumem byly v databázi (a následně v katalogu) zařazeny hroby z 20. a 40. let 20. století a nálezy mimo hrobové celky – především u těchto předmětů představují ID-čísla jednoznačný způsob identifikace.

3.4 POČET HROBŮ

3.4.1 Odhad počtu zničených hrobů

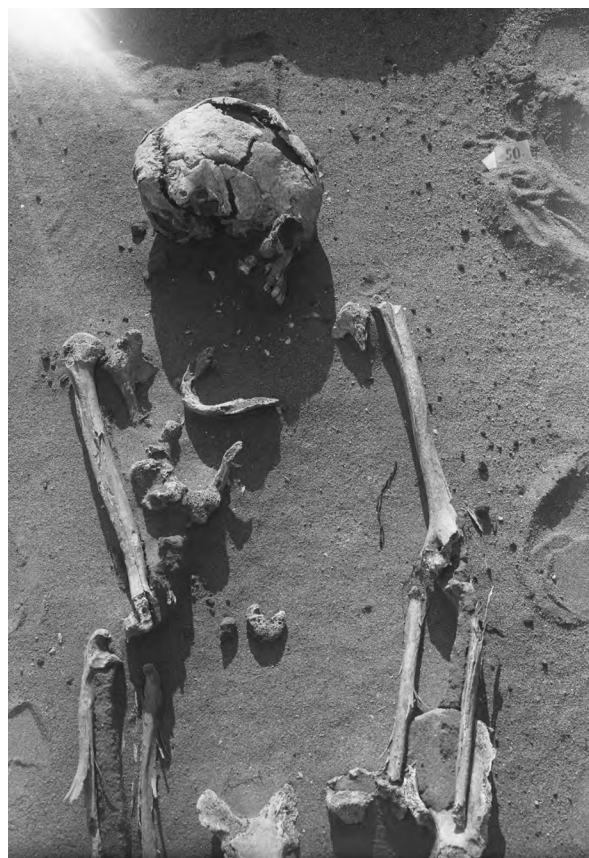
V době, kdy docházelo k narušování pohřebiště pískovou, bylo odborně prozkoumáno jen minimum hrobů. Jak

²⁷ Ani tato fáze výzkumu se již při prvotním číslování hrobů neobešla bez určitých nepřesností. Číslo 43 bylo zřejmě použito dvakrát: nejprve bylo přiděleno hrobu (ID 0776) v sondě 2, který ani nebyl v úplnosti prozkoumán, zřejmě byl považován za „prázdný“, tzn. bez kostry a bez nálezu (srov. kap. 3.7.3), takže byl i ponechán bez popisu. Jistě z tohoto důvodu bylo číslo 43 přiděleno hned příštímu odkrytému („regulérnímu“) hrobu v sondě 3, který je popsán a nakreslen obvyklým způsobem (hr. 43/54, ID 0660). Stejně tak je velmi pravděpodobné, že hroby označené v dokumentaci jako 23/54 a 114/54 jsou ve skutečnosti poloviny téhož hrobu. Byly prozkoumány ve dvou sousedících sondách, ale s určitým časovým odstupem. Ležely na stejném místě a ve stejné hloubce (65 cm, resp. 70 cm); v prvním bylo odkryto jen pravé chodidlo a nádoba, ve druhém kostra se zachovanou levou tibí, ale bez chodidla (bohužel kosti levé nohy se nedochovaly) a s prázdným prostorem u nohou. Proto jsem oba záznamy sloučil do jednoho hrobu (pod označením hr. 114/54).

²⁸ V níže popsaném databázovém číslování je hr. 1/54 označen pořadovým číslem (ID) 0618, z čehož vyplývá, že oběma pokusům o přečíslování se nepodařilo zahrnout úplně všechny hroby ze systematických výzkumů v letech 1946–1952.

1

2

3

4

Obr. 17. Dolní Věstonice – Na pískách. Různé způsoby číslování hrobů při terénním výzkumu. 1 – římské číslice (hr. 78/46; M-FT-100001600, neg. č. 16); 2 – „sezónní“ číslování (hr. 336/48 označený papírovým lístkem s číslem 50; M-FT-100022900, neg. č. 229); 3 – „sezónní“ číslování (hr. 341/48 s číslem 55 vyrytým do stěny hrobové jámy; M-FT-100023000, neg. č. 230); 4 – průběžné číslování hrobů již přímo v terénu, a to od počátku sezóny 1949 (hr. 410/49; M-FT-100041900, neg. č. 419).

již bylo uvedeno výše, K. Jüttner a A. Bohmers ve 40. letech 20. století odkryli pouze 5 hrobů (hr. 1/40, 2/40, 3/40, resp. 1/42, 2/42). V roce 1946, kdy začal systematický výzkum, byly „z hrobů dříve porušených“ sesbírány fragmenty keramiky, z nichž byly sestaveny dvě nádoby (ID 0219, 0220). Těžba písku na lokalitě zjevně probíhala i nadále, jak o tom svědčí údaje o porušení nebo zničení čtyř hrobů v 50. letech (hr. 584/56, 753/57, 754/57, 755/53). Jsme tedy informováni o pozůstatcích asi deseti hrobů mimo systematický výzkum, které nepochybně představují jen zlomek skutečně zničených hrobů.²⁹ Vypovídá o tom mj. značný počet keramických nádob a jiných nálezů mimo hrobové celky (ID 1459 až 1485, 1501 až 1522).

J. Poulik (1956, 252) považoval za „dost pravděpodobné, že v dřívějších dobách bylo v pískovně zničeno 500 i více hrobů“. Tento údaj pochopitelně nelze nijak ověřit, možná je poněkud nadsazený, stejně jako jeden z Poulikových odhadů velikosti pohřebiště, kdy po skončení výzkumné sezóny 1947 napsal, že Na pískách „bude asi 4 000 hrobů“ (Poulik 1947–1948, 170).

S přijatelnou pravděpodobností je dnes možné odhadnout pouze počet hrobů zničených do počátku 40. let 20. století, z nichž byly zároveň zachráněny nálezy, v naprosté většině případů šlo o keramiku. V RMM je deponováno 21 nádob (ID 1450, 1451, 1459 až 1477), u nichž – na rozdíl od 7 dalších kusů připsaných pěti hrobům z let 1940 a 1942 – nebyly zaznamenány nálezy okolnosti.³⁰ Pro odhad se nejlépe hodí hroby na ploše prozkoumané v roce 1946, která přiléhá po celé své délce k části pohřebiště zničené pískovnou, přičemž se dá předpokládat, že obě tyto části pohřebiště měly stejný nebo podobný charakter co do zastoupení keramiky v hrobech. Z celkového počtu 218 hrobů ze sezóny 1946 pochází celkem 105 nádob, zmíněných 21 zachráněných nádob by tak mělo – čistě aritmeticky vzato – reprezentovat 44 zničených hrobů. Ve skutečnosti jich muselo být podstatně více, neboť do mikulovského muzea se jistě dostala jen menšina nádob, na které vesničané při kopání písku narazili. Vzhledem k délce hrany pískovny by odhad, že zničených hrobů bylo nejméně 200, nemusel být až tak nerealistický.

3.4.2 Počet hrobů ze systematického výzkumu

V publikacích o raně středověkých pohřebištích obvykle nebývá počet hrobů předmětem samostatného rozboru, neboť přímo vyplývá z počtu přidělených čísel. V Dolních Věstonicích je však situace složitější, některé prozkoumané nálezy situace neumožňují jednoznačnou interpretaci, takže vyvstává otázka, které z nich je ještě možné mezi hroby řadit a které již ne. Pojem „hrob“ je v archeologii vázán především na přítomnost lidských

ostatků; pokud tyto chybějí, nabízí se – v souvislosti s přítomností či absencí dalších znaků (hrobová jáma, vnitřní úprava, artefakty apod.) – menší či větší prostor pro posouzení, jaké lidské aktivity daná nálezová situace vlastně odráží. Na dolnověstonickém pohřebišti se kostry vzhledem k nepříznivým půdním podmínkám zachovaly obecně špatně (viz kap. 3.5), v některých případech evidentně zetlely beze stopy. K tomu se bohužel přidružila špatná čitelnost hrobových jam, resp. pochybnosti o jejich správném rozeznání v průběhu terénního výzkumu (viz kap. 3.7.1). Můžeme zde tedy rozlišit „regulérní“ hroby a dále několik druhů nálezových situací bez dochované kostry, které hroby původně mohly představovat, ale pravděpodobnost není u všech stejně vysoká. Věc je o to komplikovanější, že takto vyčleněné kategorie jsou silně ovlivněny metodikou výzkumu a dokumentace, které se postupem času měnily.

A) „Regulérní“ hroby jsou nejméně problematické, v ideálním případě byla výzkumem odkryta hrobová jáma a v ní kompletní kostra s nálezy, ale lze sem zařadit i takřka úplně strávené kostry (zvláště z dětských koster se často dochovaly jen zuby nebo zlomky lebky) bez rozlišené hrobové jámy nebo bez nálezů. Takových kostrových hrobů bylo celkem 1 269; do tohoto počtu jsou zahrnuty i dva hroby, v nichž byl pohřben kůň (hr. 442/49), resp. člověk spolu s koněm (hr. 570/55; viz kap. 6.8). Kromě nich byl na lokalitě prozkoumán i žárový hrob z časné slovanského období („náleze č. II/49“, ID 0523; viz kap. 3.9), tato kategorie tedy čítá 1 270 hrobů.³¹

B) Obdélníková hrobová jáma bez kostry, s jedním nebo více předměty na dně (keramická nádoba, vědro, náušnice, korály, ostruhy apod.), přičemž tyto předměty se většinou nacházejí na místech pro ně obvyklých. Od kategorie A se tyto hroby (je jich evidováno 28) odlišují jen absencí kostry, která v nich s vysokou pravděpodobností byla, ale zcela zetlela. Z jejich výčtu³² vyplývá, že převážná většina pochází z první etapy výzkumu (1946–1950), kdy se používaly méně precizní metody odkryvu. Můžeme se domnívat, že tehdy měli pracovníci častěji tendenci označovat kostru za zcela zmizelou, ačkoliv při bližším zkoumání dna hrobu by se zřejmě v některých případech podařilo objevit alespoň několik zubů. Dále lze do této kategorie zařadit i čtyři hroby, u nichž byla absence kostry způsobena druhotným porušením hrobu (hr. 8/46, 73/46) nebo tím, že vzhledem k nepříznivým okolnostem nemohl být hrob v úplnosti prozkoumán (hr. 139/54, 143/54). Celkem tedy 32 hrobů.

C) V případech dalších nálezových situací nebyly zjištěny hranice hrobové jámy ani stopy po kostře, jediným vodítkem jsou tak předměty nalezené většinou relativně

29 V nálezovém fondu pohřebiště se nacházejí ještě nejméně čtyři další nádoby, které v dokumentaci nejsou uvedeny, a pravděpodobně pocházejí také z porušených hrobů. U dvou nádob se signatura skládá jen z čísla čtverce (?) a sezóny („205-A2/55“ a „205-A5/55“, jde o nádoby ID 1511, 1512), u dalších dvou nádob (ID 06171, 1508) je uveden jen rok 1952 a lokalita, resp. původ z porušeného hrobu.

30 Většinou jsou to víceméně úplné nádoby, které mohou pocházet pouze z porušených hrobů (původ ze sídlištních situací je podstatně méně pravděpodobný). I některé z nádob, které jsou dnes již nekompletní (ID 1459, 1470), byly totiž nalezeny úplně, jak o tom svědčí jejich fotografie u R. Pittioniho (1943, Taf. XVII: 4a, 4b; XIX: 3). Totéž můžeme předpokládat i u většiny dalších nádob, z nichž se dochovala jen část nebo několik větších fragmentů (ID 1460, 1461, 1462, 1475, 1476, 1477).

31 Při důsledném zohlednění čísel hrobů v dokumentaci by byl počet těchto hrobů lehce odlišný, neboť hroby s více jedinci (kap. 6.3) se v dokumentaci označují nejednotně, někdy jedním (hr. 24/46), někdy dvěma čísly (hr. 40-41/46).

32 Hr. 47/46, 76/46, 84/46, 109/46, 116/46, 128/46, 132/46, 157/46, 183/46, 189/46, 190/46, 198/46, 208/46, 214/46, 253/47, 255/47, 258/47, 350/48, 351/48, 401/48, 440/49, 45/54, 51/54, 130/54, 147/54, 163A/54, 552/55, 595/56.

mělce pod povrchem, tzn. v hloubkách, kde se hrobová jáma často ještě nerýsovala. Tuto kategorii, která čítá 14 položek,³³ by hypoteticky bylo možné sloučit s kategorií B, neboť jediný rozdíl mezi nimi (rozpoznaná hrobová jáma) může být často spíše subjektivní povahy. I nálezy jsou podobné, většinou jde o kompletní keramické nádoby, méně často náušnice a/nebo skleněné korály (hr. 61/46; „nález č. XXVI/49“, ID 0524), které sotva mohou být svědectvím něčeho jiného než pohřbívání. I kdyby některé z nich byly kenotafem, symbolický hrob je konec konců také hrob.

D) Jako „prázdné hroby“ označují poslední druh nálezové situace, kdy výsledek terénního odkryvu představuje obdélníková jáma, v níž však nebyla zjištěna kostra ani nálezy, které by se daly interpretovat jako záměrně uložené milodary. Je jich registrováno celkem 102. Z nich 86 bylo zcela bez nálezů, v 11 se vyskytly v zásypu keramické fragmenty, vzácněji štípaná industrie nebo neopracované kameny, přičemž všechny tyto artefakty se do zásypu mohly dostat náhodně (kap. 7). Zbylých 5 prázdných hrobů nebylo kompletně prozkoumáno, takže nelze zcela spolehlivě zjistit, zda původně obsahovaly nálezy, nebo ne. Interpretace těchto objektů je velmi problematická, de facto u nich chybějí znaky, které by bylo možné spolehlivě spojovat s pohřbíváním, navíc samotné jejich rozpoznání bylo zjevně podmíněno metodikou výzkumu (kap. 3.7.3). Proto je nemůžeme bez výhrad počítat k raně středověkým hrobům.

Celkový počet hrobů ze systematického výzkumu (daný součtem hrobů všech čtyř kategorií) činí 1 418. Tento součet zahrnuje veškeré hroby bez ohledu na jejich stáří, tedy i časně slovanský žárový hrob ID 0523, hr. 84/46 „z období římského“ (kap. 3.8) a 11 novověkých hrobů (kap. 3.11). Z raného středověku prokazatelně pochází 1 298 hrobů, k nimž lze přičíst ještě 10 hrobů ze starších výzkumů nebo porušených při těžbě písku (kap. 3.4.1). V těchto 1 308 raně středověkých hrobech bylo pohřbeno asi 1 355 lidských jedinců. Ani tento počet však není bez problémů. U hrobů kategorie B a C, v nichž se žádná kostra nedochovala (stejně jako v případě porušených hrobů), mlčky předpokládám, že v každém z těchto hrobů byl uložen jen jeden člověk, i když ve skutečnosti samozřejmě mohl být některý z nich původně dvojhrobem apod. I v případě kategorie A je obtížné zjistit přesný počet hrobů s více jedinci (a tím i počet takto pohřbených jedinců), neboť se rozcházejí údaje z archeologického výzkumu a antropologického zpracování (kap. 3.5, 6.3).

U 1 317 pohřbených jedinců, kteří pocházejí ze systematicky prozkoumaných nebo neporušených hrobů, bylo možné konstatovat přítomnost, resp. absenci výbavy v hrobě: nálezy bylo vybaveno 860 jedinců, bez archeologicky zachytitelných nálezů jich bylo pohřbeno 457 (cca 35%). Databáze předmětů z pohřebiště (kap. 5.3) obsahuje celkem 3469 položek (toto číslo není identické s celkovým počtem nalezených artefaktů, neboť např. několik drobných korálků může být v databázi zaznamenáno jako jedna položka).

3.5 ANTROPOLOGICKÁ DATA

Od samého počátku systematického výzkumu bylo zřejmé, že kosterní materiál na lokalitě je „velmi chatrný“ (Poulik 1948–1950, 78). Půdní podmínky pro zachování koster jsou zde krajně nepříznivé – písek snadno propouští vodu a vzduch, což urychluje dekompozici kostí (Jungklaus 2007, 402; srov. Bartošková 2019, 36, 39–40). Většina koster se proto zachovala ve špatném stavu, některé se v zemi zcela rozpadly, takže v některých hrobech zůstaly pouze milodary (viz kategorie B a C v předchozí kapitole). Dále je možné, že pracovníci při preparování kostry nebrali zvláštní ohledy na drobné zlomky kostí a *in situ* ponechali pouze lépe dochované kosti nebo větší fragmenty. Vypovídací hodnota koster, které se podařilo vyzdvihnout, byla navíc negativně poznamenána dlouhým časovým odstupem mezi terénním odkryvem pohřebiště a jeho zpracováním, neboť antropologický materiál byl několikrát přestěhován a nějakou dobu uskladněn v nevhodných prostorách.

Antropologický materiál z pohřebiště Na pískách od roku 2003 dlouhodobě zpracovávají I. Jarošová a M. Fojtová (roz. Hrnčířová). Výsledky jsou obsaženy v jejich dizertačních pracích (Jarošová 2007; Hrnčířová 2007), popř. v dílčích publikovaných studiích (např. Hrnčířová – Jarošová 2007). Spolu s dalšími badateli se pak podílely na kolektivní monografii obsahující podrobné vyhodnocení kosterního materiálu (Jarošová et al. eds. 2012).

V depozitáři MZM se v současnosti nacházejí kosterní pozůstatky celkem 893 jedinců, připisované pohřebišti Na pískách. Soupis těchto koster je obsahem přílohy citované monografie (Jarošová et al. 2012). Součástí tohoto soupisu je i 10 koster z novověkých hrobů, které byly z analýzy vyjmuty (viz kap. 3.11; Fojtová – Jarošová 2012, 21). „Základní“ antropologický soubor, s nímž se v uvedené publikaci operuje, tak čítá 883 jedinců. Tento soubor dat je ve více ohledech problematický. V prvé řadě je značně mezerovitý, což vyplývá již z jeho porovnání s počtem 1 296 regulérních hrobů (kategorie A v kap. 3.4.2), mezi nimiž bylo mnoho hrobů s kostrou silně strávenou. Uvedená mezerovitost však nebyla způsobena jen příroznou dekompozicí koster, ale také manipulací s kosterním materiálem po vyzvednutí ze země. Ze soupisu 893 koster vyplývá, že antropologický materiál ze sezóny 1946 je postižen značnými ztrátami a z let 1947–1951 se nezachoval takřka vůbec, naopak relativně hodně koster je spojováno se sezónou 1952. Z roku 1954 opět chybí takřka všechny kostry z odkryvu R. Raddy, teprve až z doby po převzetí vedení výzkumu R. Tichým (od hr. 159/54 dále) jsou k dispozici kostry z většiny hrobů.

Zdaleka nejvíce překážek pro zpracování pohřebiště představuje skutečnost, že původ mnoha koster je sporný nebo zcela nejasný. Příčinou značných informačních ztrát byla bezesporu absence jednotného číslování hrobů, což se odrazilo v nevhodné a nedostatečné evidenci antropologického materiálu. Jelikož číslování hrobů začalo několikrát od čísla 1, zvláště u koster označených nižším číslem³⁴ nelze někdy jednoznačně určit, ze které sezóny pocházejí. Až v posledních sezónách byl v popiskách

33 Hr. 7/46, 61/46, 96A/46, 405/48, ID 05230 („nález č. IV/49“), 05231 („nález č. XIII/49“), 05233 („nález č. XXII/49“), 0524 („nález č. XXVI/49“), hr. 2/54, 24/54, 214A/54, 216A/54, 257/54, 261/55.

34 Srov. popisky na kostech ve stylu „Dolní Věstonice 145“, „Písky 86“ apod. (Vargová – Horáčková 2012, 64–66, obr. 12, 15, 17).

Věková skupina	Věk v letech	Jistí jedinci	Nejistí jedinci	Součet	%
inf II	0,5–6	169	2	171	28,2
inf II–III	0,5–14	10	2	12	1,9
inf III	7–14	86	2	88	14,5
inf II–iuv	0,5–19	2	0	2	0,3
inf III–iuv	7–19	6	1	7	1,2
inf III–ad II	7–39	1	0	1	0,2
inf–iuv	0–19	2	1	3	0,5
iuv	15–19	55	2	57	9,4
iuv–ad I	15–29	20	1	21	3,5
iuv–sen	15 a více	4	0	4	0,7
ad	20–39	20	1	21	3,5
ad I	20–29	47	4	51	8,4
ad II	30–39	33	2	35	5,8
ad II–mat I	30–49	5	0	5	0,8
ad II–sen	30 a více	1	0	1	0,2
mat	40–59	6	0	6	1,0
mat I	40–49	28	1	29	4,8
mat II	50–59	32	0	32	5,3
mat II–sen	50 a více	4	0	4	0,7
mat–sen	40 a více	1	0	1	0,2
sen	60 a více	4	1	5	0,8
ad–mat	20–59	23	2	25	4,1
ad–sen	20 a více	24	2	26	4,3
Celkem		584	23	607	100,0

Tab. I. Dolní Věstonice – Na pískách. Zastoupení jednotlivých věkových kategorií u jedinců, jejichž antropologické určení bylo převzato z databáze M. Hrnčířové a I. Jarošové (srov. Jarošová et al. 2012) pro účely archeologického zpracování.

kostí/koster uváděn (ve zkrácené formě) i rok výzkumu,³⁵ takže – v kombinaci s vysokými čísly hrobů – je identifikace koster nesporná. I tak soupis obsahuje bohužel nemalé množství koster s nesmyslným nebo zjevně neúplným označením. U některých původní označení zcela chybělo, takové kostry byly provizorně označeny až v souvislosti s antropologickým zpracováním (Jarošová et al. 2012, 150–151), takže postrádáme jistotu, zda vůbec pocházejí z lokality Na pískách.

Výsledkem nejasností je nápadně vysoké množství hrobů, k nimž byli přiřazeni dva jedinci (popř. ještě více), ačkoliv archeologická dokumentace zmiňuje jen jednoho. Rozpory tohoto druhu se často nedají uspokojivě vyřešit. Pokud byl podle dokumentace v daném hrobě pohřben např. dospělý muž a kromě jeho kostry jsou tomuto hrobu připisány i kosti malého dítěte, nedá se již zpětně zjistit, zda došlo k záměně, nebo jen kosti dítěte nebyly během terénního výzkumu rozeznány (srov. kap. 8.1.1). Vyskytly se ale i případy, kdy byla kostra dospělého přiřazena k hrobu, v němž bylo podle popisu nebo kresby v archeologické dokumentaci pohřbeno dítě. K opatrnosti nabádají také hroby (jakkoliv nepočtené), k nimž byla oběma antropoložkami přiřazena kostra, ačkoliv nálezová zpráva výslovně konstatuje, že hrob byl zcela prázdný (hr. 186/54, 275/55), popř. obsahoval pouze nálezy, zatímco kostra úplně zetlela (hr. 7/46, 128/46, 350/48, 163A/54).

Uvedené rozpory asi antropologové nebudou považovat za větší překážku pro své analýzy, neboť pro ně je důležitý antropologický soubor jako celek. Naopak z hlediska

archeologie jsou uvedené nejasnosti naprosto zásadní. Z tohoto důvodu považují za prvotní pramen archeologickou dokumentaci a neakceptují žádné antropologické údaje, které jí evidentně protirečí – upřednostňují spíše určitou ztrátu informací před převzetím údajů, které jsou se značnou pravděpodobností nesprávné. Proto jsem do své databáze hrobů a koster zahrnul antropologické určení věku jen u 607 jedinců. Z nich u 23 jedinců M. Fojtová a I. Jarošová označily věkové určení za nejisté; další jedinci byli zařazeni do značně širokých věkových kategorií, např. *adultus* – *senilis*. Zastoupení jednotlivých věkových kategorií ukazuje tab. I. Údaje o antropologicky zjištěném pohlaví jsem do své databáze zařadil jen u 175 jedinců, z nichž je 97 mužského a 78 ženského pohlaví. Pohlaví bylo pochopitelně určeno hlavně u juvenilních a dospělých jedinců, jen výjimečně u starších dětí.

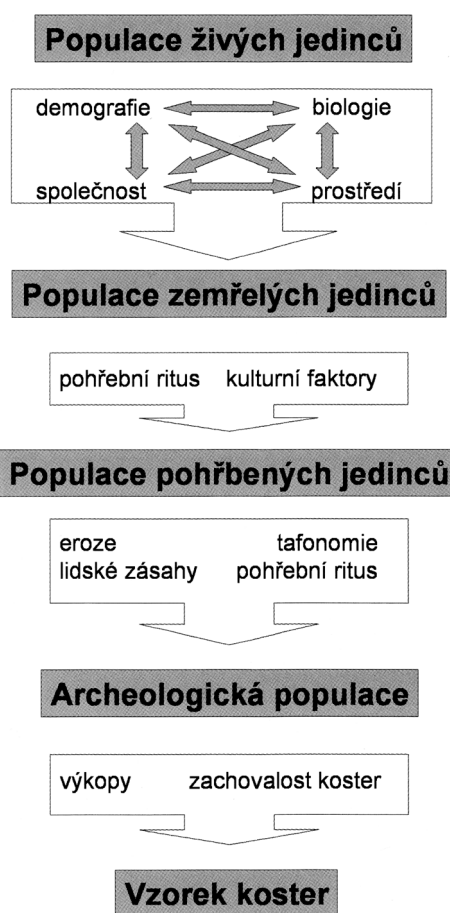
M. Fojtová a I. Jarošová (2012) ve „svém“ souboru 883 jedinců z pohřebiště Na pískách rozlišily v rámci skupiny dospělých (20 let a více) 163 mužů a 151 žen. Vedle toho do ní patří ještě relativně vysoký počet 76 neurčených dospělých. Proto lze na základě poměru mezi určenými kostrami obou pohlaví těžko tvrdit, že na lokalitě „převažují muži nad ženami“ (takto Fojtová – Jarošová 2012, 23). Nehledě na to, že u značného počtu mužů i žen je určení pohlaví zatíženo menší či větší mírou nejistoty (Fojtová – Jarošová 2012, 24, tab. 2 nahoře). Za důležitý ukazatel, který pak badatelky srovnávají s dalšími středo- a mladohradištními pohřebišti, je podíl nedospělých jedinců (0–19 let). V rámci souboru 883 koster tvoří

35 Např. „Písky 58, 205-768“ (část lebky z hr. 768/58, číslo 205 je kód lokality; Vargová – Horáčková 2012, obr. 9; srov. také obr. 18: a).

nedospělí 56 %; pokud se ze „základního“ souboru vyřadí 130 jedinců bez určení věku, zvýší se podíl nedospělých na 61 %. Součástí souboru je ovšem zanedbatelné množství kojenců, konkrétně dva ve věku infans I (do 6 měsíců), resp. osm jedinců ve věku do jednoho roku (Fojtová – Jarošová 2012, 24, tab. 2). Jejich počet je tedy nepřirozeně nízký (srov. Brůžek 2008, 336; Živný 2012, 34), což snad můžeme vysvětlit tím, že jejich kostry většinou podlehly úplné dekompozici. I tak ale pohřebiště Na pískách patří v rámci Moravy k lokalitám s nejvyšším podílem nedospělých, více je jich doloženo už jen v poloze Lesní školka v areálu hradiště Břeclav – Pohansko (asi 65 %; Fojtová – Jarošová 2012, 25, 27, tab. 5), kde však může být tento podíl zkreslen celkově nízkým počtem pohřbených (pouze 68 jedinců).

Od věkové struktury v rámci souboru 753 zemřelých z lokality Na pískách se odvíjí naděje dožití při narození, kterou autorky stanovily na 20 let. Pomocí této veličiny lze vypočítat přibližný počet obyvatel, kteří na lokalitě pohřbívali, a to podle vzorce $P = (D \times e_0) / t$, kde D je počet zemřelých, e_0 naděje dožití a t je doba trvání pohřebiště. Při strážlivém odhadu 1 500 pohřbených jedinců a délce trvání pohřebiště asi 250 let vychází, že pohřbívací komunita čítala 120 osob. Pokud naději dožití zvýšíme na 22 let, jak navrhuje M. Živný (2012, 35), zvýší se velikost komunity na 132 osob.

Tyto a další demografické výpočty slouží hlavně k přibližné orientaci, vždy jde z podstaty věci o přesné matematické operace s více či méně neúplnými vstupními daty. V případě pohřebiště Na pískách je to vzhledem k torzovitosti kosterního materiálu ještě zjevnější než jinde. Ovšem ani v případě lokalit, kde se kostry zachovaly v podstatně lepším stavu, nelze dochované antropologické soubory a z nich vypočítané úmrtnostní tabulky považovat za bezprostřední odraz minulých společností. Toho jsou si antropologové – minimálně částečně – už nějakou dobu vědomi, takže se zamýšlejí nad reprezentativností kosterních souborů, nad problémem tzv. chybějících dětí (např. Kölbl 2004) apod. Až v poslední době se v antropologii prosazuje povědomí, že problém je ještě o něco širší – totiž že kosterní materiál prodělává stejné transformační procesy jako jakékoliv jiné archeologické prameny. Na jedné straně na pohřebišti dochází během doby jeho trvání ke kumulaci jedinců, z nichž mnozí nežili současně. Výsledky antropologického zpracování takového souboru jsou pak do určité míry abstrakcí. Ještě podstatně významnější je další typ transformačních procesů, a to redukce (srov. např. Macháček 2001a, 13–16; Novák 2005, 161; Neustupný 2007, 54–60). Při analýze konkrétního pohřebiště to znamená především následující (obr. 18). „Populace živých jedinců“, která by měla být hlavním cílem našeho bádání, není identická s „populací zemřelých jedinců“, neboť někteří členové komunity mohli zemřít a být pohřbeni daleko od domova. Podobně z populace zemřelých byli někteří jedinci uloženi jinde než na příslušném pohřebišti (viz např. hroby na sídlišťích a kostry v sídlišťích objektech). Teprve pohřebiště v tom rozsahu, v jakém se vytvořilo v raném středověku, tvoří „populaci pohřbených jedinců“. I toto je však do značné míry „ideální kategorie“, neboť ještě v době používání pohřebiště začaly na již uložené hroby působit transformační procesy (eroze, dekompozice kostí, záměrné i nezáměrné porušování hrobů apod.), z nichž mnohé probíhaly až do archeologického

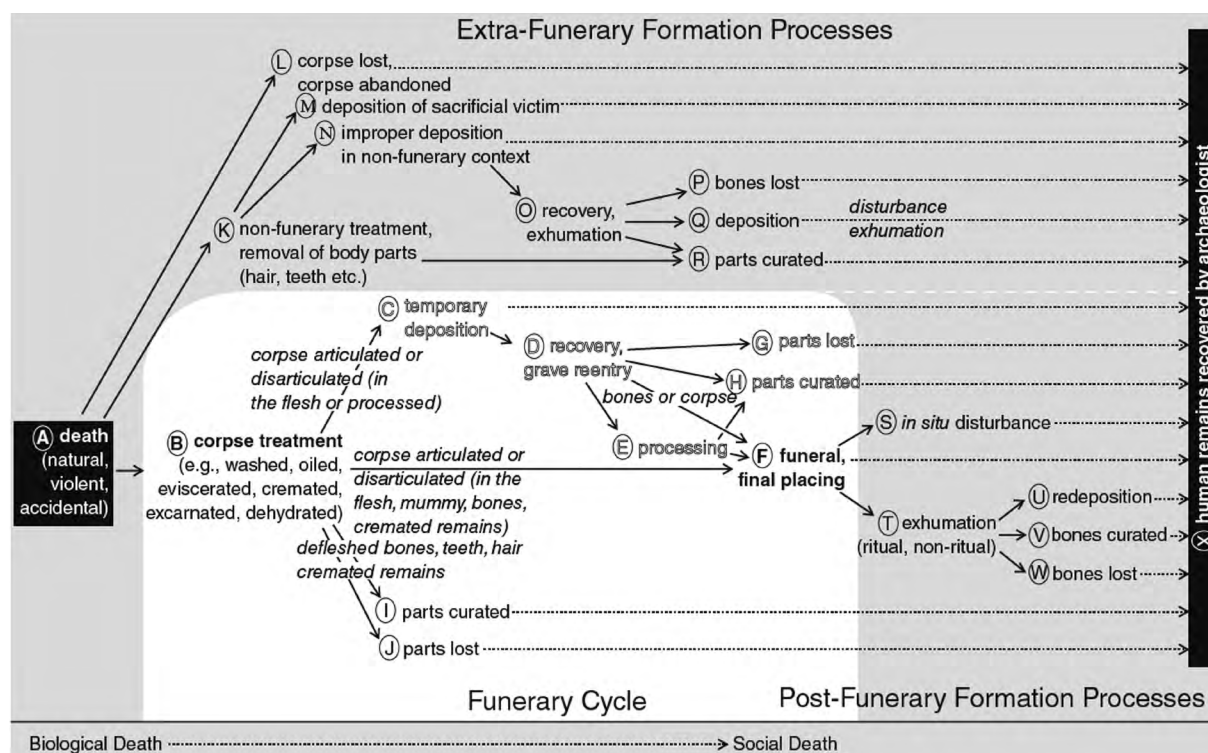

Obr. 18. Transformační procesy, jejichž působením se z komunity žijících jedinců stane pouhý „vzorek koster“, získaný archeologickým výzkumem pohřebiště. Podle Brůžek 2008, obr. 1.

odkryvu. Výsledkem těchto procesů je „archeologická populace“, což je soubor hrobů, resp. koster, které se dochovaly v zemi. Pochopitelně zdaleka ne každý archeologický výzkum odkryje pohřebiště v plném rozsahu, mnohem častější je prozkoumání jen jeho části, čímž se získá pouhý „vzorek koster“ (Brůžek 2008, 333–334).

Z nástinu transformačních procesů tedy zřetelně vyplývá, že běžně používané označení „kompletně prozkoumané pohřebiště“ je do značné míry iluzí. I když výzkum prokáže prázdné plochy kolem pohřebiště a nedojde ke zničení mělce uložených hrobů těžkou mechanizací apod., pořád není zřejmé, kolik hrobů zaniklo před započatím výzkumu. Např. na pohřebišťích Prušánky 1 a 2 se ve 22 hrobech, resp. ve 13 hrobech objevila ojedinělá kost patřící jinému jedinci, než byl ten v daném hrobě „regulérně“ pohřbený (Hanáková 2006; Mazuch et al. 2017, 112). Tyto „příměsí“ jsou zjevně jediným pozůstatkem zanedbatelného počtu zničených hrobů. Vedle nich zde mohly být i další zničené hroby, které nejsou doloženy ani prostřednictvím příměsí. Každopádně i bez ohledu na výše popsané schéma (obr. 18) je zjevné, že ona „kompletně prozkoumaná pohřebiště“ rozhodně nepodávají přímý a bezprostřední obraz pohřbívací komunity, jak se to někdy v literatuře mlčky předpokládá.

Spíše na okraj doplníme, že Brůžkovo schéma transformačních procesů je neúplné v tom smyslu, že se omezuje jen na kvantitativní stránku věci, jak se postupně redukuje počet jedinců, resp. koster na pohřebišťích. Jak

Obr. 19. Procesy ovlivňující podobu archeologických pramenů od smrti jednotlivce až po provedení archeologického výzkumu. Bíle vyznačená část zahrnuje procesy probíhající v souvislosti s pohřebními areály v době jejich funkce, šedě vyznačená část popisuje procesy po skončení funkce pohřebních areálů a procesy probíhající mimo tyto areály. Podle Weiss-Krejci 2011, fig. 4.1.

již bylo naznačeno výše, celkový obraz archeologicky zachytitelných situací, v nichž se lidské kosterní pozůstatky vyskytují, je mnohem komplexnější, stejně jako procesy působící při jejich vzniku (obr. 19). Patří sem celá škála nálezových situací s kosterními pozůstatky mimo funérální areály (např. v sídlištních objektech a vrstvách, kostry zavalené destrukcí fortifikace apod.). I při „regulérním“ pohřbívání docházelo k celé řadě manipulací s tělem či jeho částmi před (primárním) pohřbem i po něm, např. při opětovném otevření hrobu atd.

V případě pohřebiště Na pískách působily transformační procesy velmi výrazně. Po zničení několika desítek až stovek hrobů při těžbě písků byla v letech 1946–1959 odkryta velká dříví většina hrobů, které se do té doby na lokalitě zachovaly, několik málo jich však pozornosti uniknout mohlo. Bohužel i poté došlo k tomu, že materiál (antropologický i archeologický) získaný systematickým výzkumem byl postižen výraznými ztrátami. V této souvislosti je nutné odlišit zchovalost koster při odkrytí hrobů a současný stav antropologického materiálu. Na základě posouzení kreseb a fotografií bylo možné zjistit zchovalost kostry při odkrytí u celkem 1 287 jedinců. Lze je rozdělit do tří kategorií: z 626 jedinců zbyly jen zlomky lebky, popř. několika málo jiných kostí (obr. 20); u dalších 534 jedinců se kromě lebky zachovaly hlavně dlouhé kosti (obr. 21). U 127 jedinců, tedy u pouhé desetininy pohřbených, byly při odkryvu zjištěny i další kosti, např. žebra a prstní kůstky, ale ani u nich často zchovalost všech kostí nebyla zdaleka ideální (obr. 22). Není zcela jasné, čím byly uvedené rozdíly v zchovalosti způsobeny. Dobře dochované kostry se vyskytovaly nejčastěji ve východní

a jihovýchodní části pohřebiště, kde byly půdní podmínky zřejmě o něco příznivější (srov. Staššiková-Štukovská 1993; Staňa 2006, 10). Pak nezáviselo až tolik na věku pohřbeného, neboť mezi dobře dochovanými zde byly i kostry dětí (obr. 22: 2).

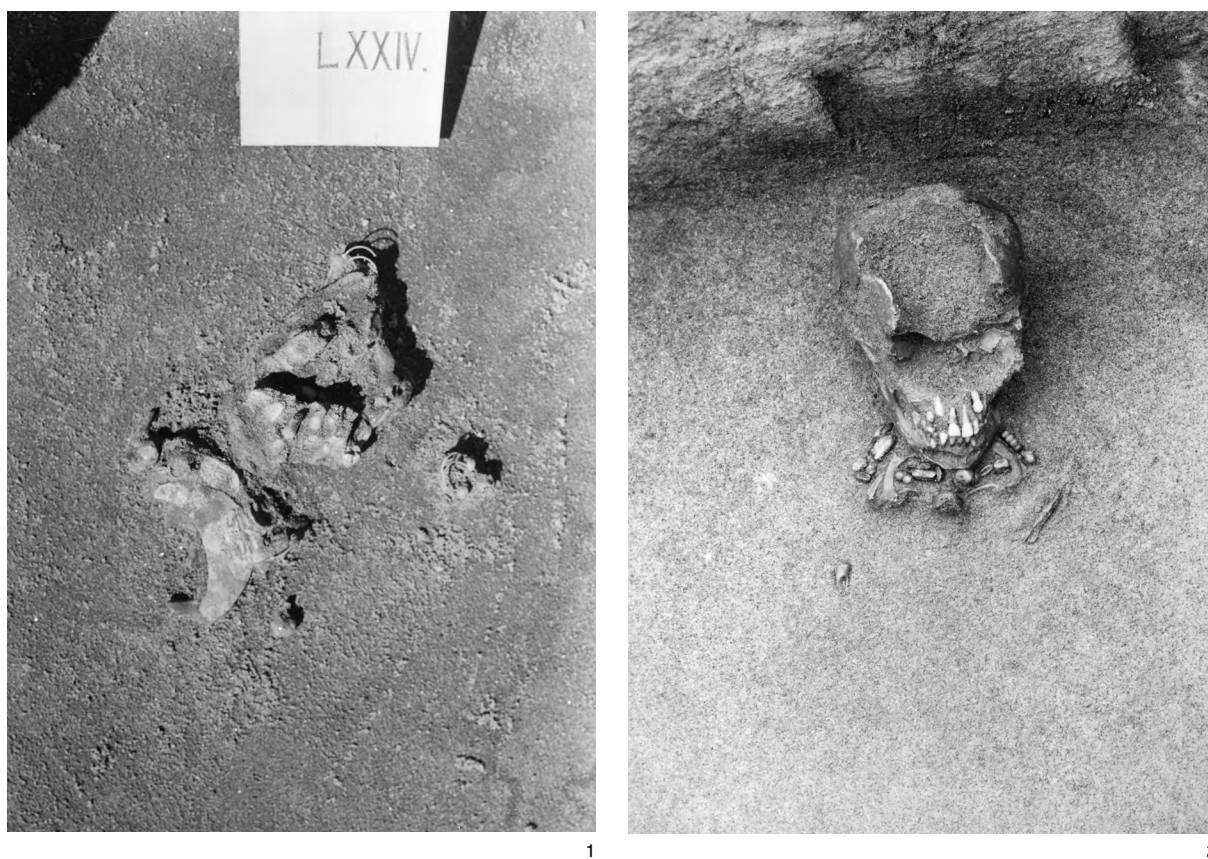
M. Fojtová a I. Jarošová (2012, 21–22, tab. 1) hodnotí aktuální zchovalost koster, tzn. v jakém stavu se dnes nacházejí v depozitáři MZM. Používají přitom čtyři stupně zchovalosti (0, 1, 2 a 3), a to odděleně pro lebku (L) a postkranální skelet (PS). Přitom stupeň 0 znamená, že se daná část kostry nedochovala vůbec nebo jen „ve volně uložených fragmentech“, zatímco stupeň 3 označuje kompletní, nepoškozenou lebku, resp. postkranální skelet, kdy se dá provést „podrobná metrická či morfologická charakteristika kostry“.³⁶ Stupeň 0 byl u lebky konstatován v 508 případech, u postkranálního skeletu dokonce v 697 případech; naopak stupeň 3 jen v 45, resp. 27 případech. To dostatečně dokumentuje současnou fragmentárnost a špatnou zchovalost kosterního materiálu.

3.6 DOKUMENTACE

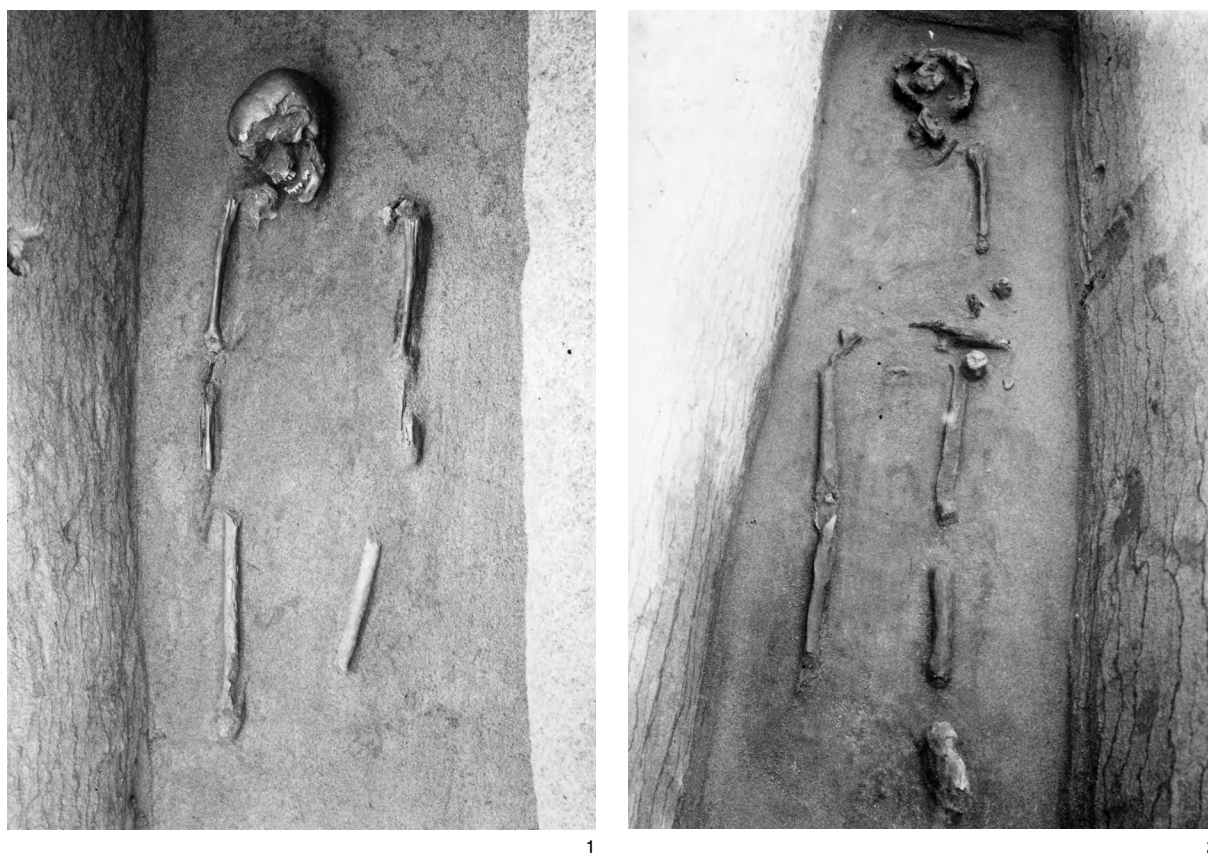
V prvé řadě zdůrazněme, že po skončení výzkumu nebyla vypracována ucelená nálezová zpráva v dnešním slova smyslu, existuje jen dokumentace k jednotlivým sezónám. Jelikož výzkum trval více než desetiletí a v jeho vedení se vystřídalo několik pracovníků, zákonitě se dokumentace různých výzkumných etap poněkud liší po formální i obsahové stránce.

K sezónám 1946–1949 se nedochovala originální terénní dokumentace, k dispozici je jen na stroji přepsaný

36 Šířejí k hodnocení zchovalosti koster viz Sládek – Makajevová 2017, s lit.

Obr. 20. Dolní Věstonice – Na pískách. Příklady hrobů s takřka úplně strávenou kostrou. 1 – hr. 74/46 (M-FT-100001900, neg. č. 19); 2 – hr. 273/55 (M-FT-100531800, neg. č. 5318).

Obr. 21. Dolní Věstonice – Na pískách. Příklady hrobů, v nichž se z kostry zachovala jen lebka a části dlouhých kostí. 1 – hr. 283/55 (M-FT-100532000, neg. č. 5320); 2 – hr. 689/56 (M-FT-100627900, neg. č. 6279).

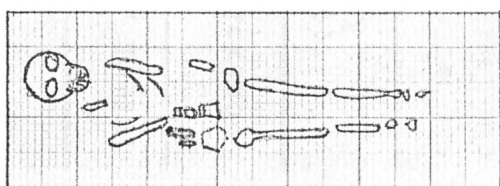

1

2

Obr. 22. Dolní Věstonice – Na pískách. Příklady hrobů s relativně dobře dochovanou kostrou. 1 – hr. 549/55 (M-FT-100572200, neg. č. 5722); 2 – hr. 651/56 (M-FT-100626200, neg. č. 6262).

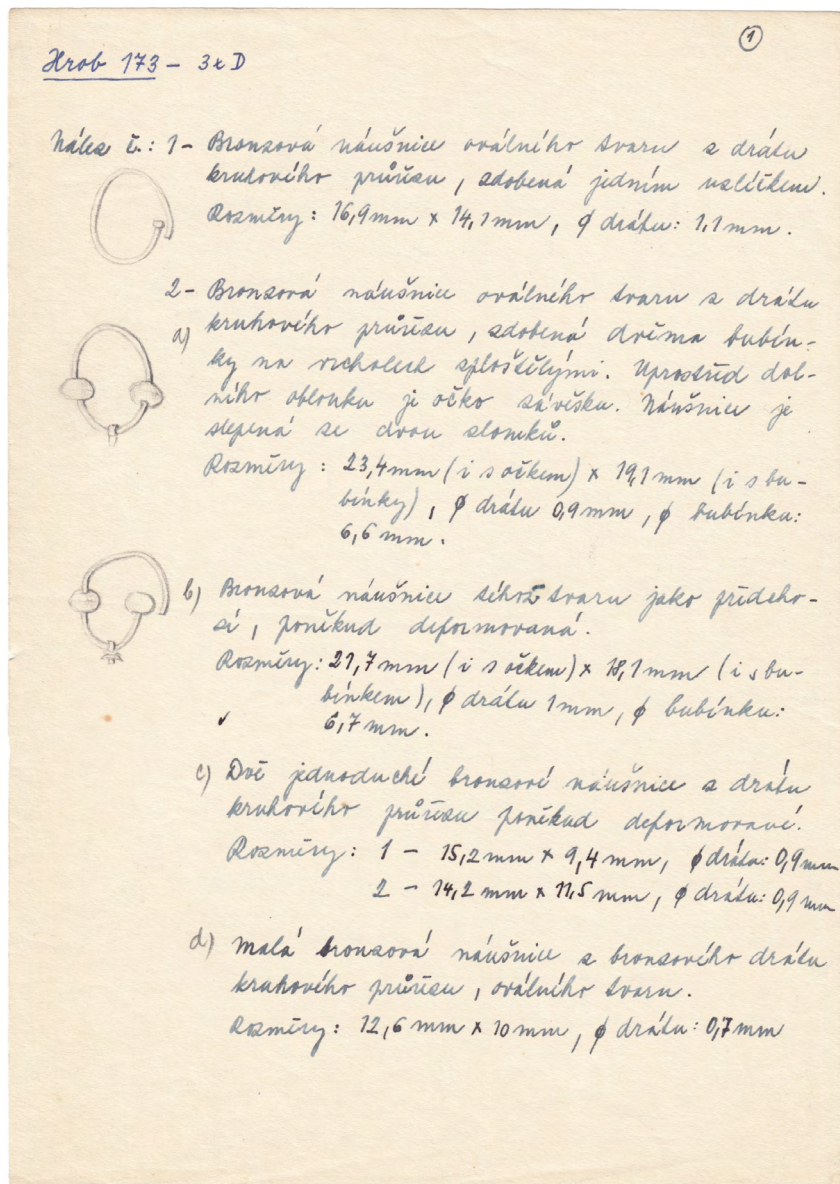
Obr. 23. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 18/46. Srovnání terénní kresby hrobu s jeho fotografií (M-FT-100001500, neg. č. 15).

popis hrobů a nálezů.³⁷ U každého hrobu se uvádějí rozměry hrobové jámy, zachovalost a poloha kostry, rozmístění nálezů, jejich stručný popis a základní rozměry. Kresby hrobů v měřítku 1 : 20 se kreslily na milimetrový papír. V případě sezón 1946, 1947 a 1949 byly originály kreseb vystříhány a vlepeny do strojopisného katalogu hrobů, u některých hrobů ale kresba chybí (naštěstí je někdy nahrazena fotografií). Listy s kresbami hrobů z roku 1948 zůstaly vcelku, tato kresebná dokumentace však není originální, nýbrž až dodatečně překreslená.

V počáteční sezóně 1946 nelze úroveň kreseb hodnotit jinak než jako neuspokojivou (a to i na tehdejší dobu), neboť i u dobře dochovaných koster, u nichž nechybějí ani prstní články apod., kresby zachycují jen dlouhé kosti, a i ty jen ledabyle, a ještě ne vždy všechny. Výmluvným dokladem je např. srovnání kresby a fotografie hr. 18/46 (obr. 23). Proto kdekoliv to bylo možné, řídil jsem se při zaznamenávání údajů o zachovalosti a poloze koster v prvé řadě fotografiemi (tím spíše, že u mnoha hrobů z roku 1946 kresba chybí, např. u hr. 23/46 až 66/46, 83/46 až 98/46, aj.). Od sezóny 1947 jsou již kresby hrobů o něco přesnější. Hroby sice byly fotograficky dokumentovány, ale zdaleka ne všechny (v rámci sezón 1946, 1948 a 1949 asi necelá polovina). Z roku 1947 se dochovala jediná fotografie, některé snímky z roku 1949 jsou známy jen z xerokopie v dokumentaci. Kresby předmětů pořizovány nebyly (až na některé předměty z let 1950 a 1952, dodatečně nakreslené R. Tichým), což má za následek, že u několika předmětů existují pochybnosti ohledně jejich příslušnosti k nálezovému celku (např. u srpů z hr. 365/48, viz kap. 9.4).

Rok 1950 představuje nejvážnější mezeru v dolnověstonické dokumentaci, neboť zcela chybějí popisy hrobů a z kresebné dokumentace se dochoval jen jeden list milimetrového papíru s kresbami šesti hrobů (hr. 567/50 až 571/50) v sondě I. Představu o vzhledu mnoha hrobů tak poskytují jen fotografie, ani z nich se zřejmě nezachovaly všechny (např. chybějí u hr. 554/50 až 565/50).

³⁷ Podle ústního sdělení prof. Z. Měřinského byla prvotní terénní dokumentace na ARÚB v minulosti pokládána za „málo reprezentativní“, takže po jejím přepsání a překreslení do „přehlednější podoby“ se již nepovažovalo za potřebné ji archivovat. Jisté není nutné obsírně dokazovat, že tento postup může vést ke ztrátám informací nebo jejich zkreslení.

Obr. 24. Ukázka rukopisné dokumentace R. Tichého s popisy a kresbami předmětů, zde z hr. 173/54.

Také dokumentace nálezů je mezerovitá: existují jen popisy a kresby nekeramických nálezů z hr. 523/50 až 560/50, které dodatečně pořídil R. Tichý, chybí však mezi nimi např. popis korálového náhrdelníku z hr. 541/50.

Čtyři hroby prozkoumané olomouckými studenty v roce 1951 jsou v dokumentaci dobře popsány a nakresleny, fotografie chybějí. Také k nálezům existují popisy, jejich kresby chybějí, také nálezy samotné jsou dnes nezvěstné až na nádobu č. 3 z hr. 4/51. Dochovala se jednak původní rukopisná verze nálezové zprávy, jednak dva na stroji pořízené přepisy. Je zajímavé sledovat, jak se všechny tři verze od sebe v detailech odlišují. První přepis (zjevně starší) je napsán na hlavičkovém papíře ARÚB, od rukopisu se liší např. tím, že opomíjí nález jedné ze dvou náušnic (č. 2), která byla v hr. 3/51 nalezena až dodatečně při vyzvedávání lebky – tento příklad názorně ukazuje, jak skartování prvotní terénní dokumentace způsobuje únik informací. Na druhé straně první přepis – na rozdíl od rukopisu – obsahuje údaje o orientaci jednotlivých hrobů, kterou studenti asi neuměli určit či změřit, a dále geodetické zaměření hrobů (také srov. kap. 3.2). Druhá strojopisná verze je pak jen mechanickým přepisem první, nicméně obsahuje určitý „informační šum“,

kdy jsou k popisu hr. 1/51 a 1/52 vlepeny kresby pravěkých nádob nalezených v hrobech č. 1 a 2 na sousední lokalitě „Zadní pisky“.

K sezóně 1952 je k dispozici jen strojopisná verze dokumentace obsahující popisy hrobů a (na rozdíl od předchozích sezón) také všech tří sond (viz kap. 3.2). Kresbová dokumentace koster má mnohem vyšší úroveň než dříve, naopak fotografie jsou méně kvalitní, navíc kostry nebo celé hrobové jámy nebyly fotografovány s příloženými čísly hrobů. Nálezy jsou v popisech hrobů jen krátce charakterizovány, jejich podrobnější popis a kresby provedl až později R. Tichý.

Výzkum R. Raddy v roce 1954 vykazuje stejnou úroveň dokumentace jako v roce 1952, pokud lze soudit např. na základě nekvalitních fotografií, a naopak poměrně zdařilých kreseb hrobů (jen poloha nálezů na nich většinou nebývá vyznačena). Originální popisy hrobů se opět nedochovaly.

R. Tichý vedl v letech 1954–1959 dokumentaci jednotlivým způsobem, takže je možné ji charakterizovat jako jeden celek. Na rozdíl od ostatních výzkumných etap se dochoval Tichého rukopis terénní dokumentace (poměrně podrobné popisy hrobů) i jeho kresby hrobů;

další rukopis obsahuje popisy nálezů a jejich tužkou provedené kresby (obr. 24). Kresby dokumentují tehdejší stav artefaktů, jejichž zachovalost je v současnosti horší nebo jsou nezvěstné. Díky těmto kresbám se také podařilo identifikovat předměty, které byly v mikulčickém depozitáři ARÚB chybně popsány nebo zařazeny do nesprávného nálezového celku. Na základě dokumentace R. Tichého byl – v blíže nezjištěné době po dokončení terénního výzkumu – zkompileován obsáhlý strojopisný katalog, kde jsou ke každému hrobu z let 1954–1959 soustředěny všechny dostupné informace (popis hrobu a kostry, kresba hrobu, popis a kresby nálezů; fotografie hrobů jsou řazeny samostatně). Dokumentaci doplňují rukopisné terénní deníky R. Tichého se stručnými záznamy o náplni jednotlivých pracovních dnů (obsahují i zmínky o paralelně probíhajících výzkumech na hradištích Petrova louka v roce 1956 a Vysoká zahrada v roce 1959). Díky jednotné a poměrně kvalitní dokumentaci představují plochy z let 1954–1959 nejlépe prozkoumanou část dolnověstonického pohřebiště.³⁸

V rámci svých snah o zpracování lokality nechal Z. Klanica pořídit kresby všech dolnověstonických předmětů, které byly v danou dobu přítomny v depozitáři mikulčického pracoviště ARÚB (podle jeho ústní informace je nakreslila M. Dvořáčková). Předměty z výzkumných sezón 1946–1950, které byly deponovány v MZM, do něj bohužel zahrnuté nebyly, s výjimkou nálezů publikovaných J. Poulikem (1948–1950), které M. Dvořáčková zběžně překreslila podle fotografií v této knize. Přesto mají její kresby značný význam, neboť v případě některých předmětů dnes nezvěstných jde o jediné dochované vyobrazení.

Většina originální dokumentace (s výjimkou negativů fotografií) a strojopisných přepisů byla uložena v prostorách mikulčické základny ARÚB, kde byla zničena při katastrofálním požáru tohoto pracoviště 25. září 2007. Na rozdíl od jiných výzkumů to však nezpůsobilo zásadnější informační ztráty, neboť od této dokumentace existovaly xerokopie uložené na jiných místech. Ani nálezů se požár zásadněji nedotkl, protože byly uloženy ve vedlejší, ohněm nezasážené budově (srov. také kap. 8.1).

3.7 VYPOVÍDACÍ HODNOTA DOKUMENTACE

Obecně lze říci, že čím delší doba uplyne od dokončení terénního výzkumu, tím je jeho celkové zpracování obtížnější. Důvodem je především skutečnost, že s ubíhajícími desetiletími se nevyhnutelně začnou množit ztráty v dokumentaci, archeologickém a antropologickém materiálu apod. (kap. 3.5, 3.6). Další informační ztráty mohou vzniknout tím, že některé údaje byly pro tvůrce dokumentace natolik banální a „samozřejmé“, že nebyly ani zaznamenávány; s jejich smrtí mizí tyto znalosti v nenávratnu.

Situace výzkumu Na pískách je navíc specifická tím, že si někdy vzájemně protičejí jednotlivé druhy dokumentace, např. popis hrobu nesouhlasí s kresbou, kresba neodpovídá fotografii apod. Tyto rozpory jsou v dochované

dokumentaci obsaženy od okamžiku jejího vyhotovení (není možné říci, zda byly přítomny i v původní terénní dokumentaci, která se nezachovala). Z toho mj. vyplývá, že by bylo nutné se jimi zabývat i v případě, že by se ke zpracování pohřebiště přikročilo zanedlouho po skončení terénního výzkumu.

Mezery v dokumentaci a vzájemné rozpory mezi jejími částmi vyžadují, aby se k dokumentaci přistupovalo jako k historickému prameni, kdy je potřeba zvažovat, které údaje jsou přesné, a které naopak mylné, neúplné atd. (Tomková 1998, 773). Jedině tak se dá (hypoteticky) zjistit, jak nálezová situace vypadala, a toto zaznamenat do „rekonstruovaného“ popisu hrobů (srov. např. Blažková-Dubská 2005; 2006; Tomková 2006). Tyto poznatky slouží především ke zjištění, jakým způsobem vznikaly různé druhy dat zaznamenané v dokumentaci, do jaké míry jsou tato data realistická, a tedy která je možné využít pro seriální analýzu a která je nutné brát s rezervou, popř. ponechat zcela stranou. Takový kritický přístup lze pochopitelně uplatnit jen v případech, kdy se k danému hrobu dochovalo více druhů dokumentace. Pokud je ale dostupný např. jen popis a chybí jakékoliv vyobrazení, údaje z popisu se nedají ověřit.

3.7.1 Délka a šířka hrobových jam

V následujících pasážích bych chtěl konkrétněji nastínit hranice vypovídacích schopností dolnověstonické dokumentace, a to na příkladu rozměrů hrobových jam (srov. také kap. 6.2, 6.4).

V prvních pěti sezónách jsou rozměry jam v zachované dokumentaci uváděny formou šířka × délka × hloubka, např. „60 × 190 × 100 cm“ (hr. 9/46). Údaje jsou vždy zakrouhleny na celé decimetry, z čehož vyplývá, že byly měřeny jen přibližně. Zcela chybí informace, v jaké úrovni byla délka a šířka jámy měřena – zda na úrovni skryté plochy (kde byly obrysy hrobové jámy rozpoznány), na úrovni kostry, popř. jinde. Číselné údaje sice vždy odpovídají rozměrům hrobové jámy na kresbě, ale je velmi pravděpodobné, že byly většinou čerpány právě z kreseb. Každopádně tyto kresby jsou více či méně schematické a v mnoha případech neodpovídají tvaru a rozměrům skutečně prozkoumané hrobové jámy, příkladem může být právě hr. 9/46 (obr. 25).

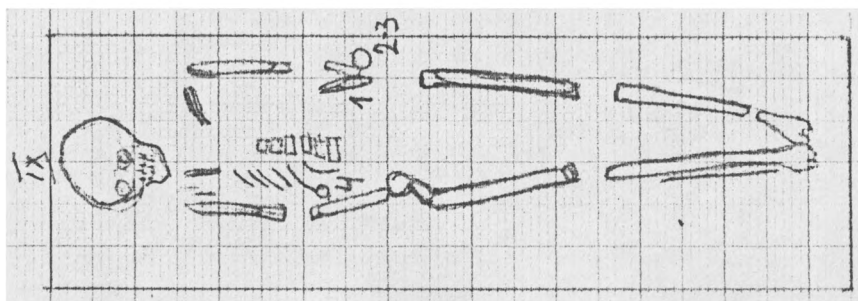
Z fotografií některých hrobů podoba hrobové jámy nevyplývá, platí to hlavně o hrobech prozkoumaných v roce 1946, kdy byly některé zkoumané úseky snižovány po větších plochách až na úroveň dna mělkých hrobů (kap. 3.2; obr. 11). V počátcích výzkumu pracovníci ještě zřejmě neměli dostatek zkušeností s rozlišováním obrysů hrobů, např. v popisu hr. 7/46 (obr. 26) je přímo uvedeno, že „obrysy hrobové jámy nebylo lze sledovat“. Stejným způsobem však byl odtěžen terén i v případě hrobů, u nichž rozměry jámy zaznamenané jsou³⁹ – zde by se sice nabízel možnost, že byly naměřeny na úrovni skryté plochy, ale ani to hodnověrnost rozměrů příliš nezvyšuje.

38 I v této dokumentaci se vyskytují „bílé místa“, jakkoliv jsou svým rozsahem celkem zanedbatelná: např. u hr. 246/54, 247/54, 253/54 až 256/54 chybějí popisy (snad to souvisí se spěchem v závěru sezóny 1954), u hr. 289/55 a 295/55 chybí kresba, v případě hr. 523/55 a 545/55 chybí veškerá dokumentace (šlo o tzv. prázdné hroby? – viz kap. 3.7.3) apod.

39 Např. hr. 17/46, 18/46 (obr. 23), 19/46, 20/46. Později v této sezóně (od hr. 21/46 dále) již není snadné tento způsob odkryvu sledovat, neboť u mnoha hrobů chybí buď kresba, nebo fotografie (takže je nelze vzájemně porovnat), popř. hroby nejsou fotografovány se svým širším okolím, takže v záběru je vidět hlavně nebo výhradně kostra.

Obr. 25. Dolní Věstonice – Na pís-kách. Zachycení obrysu jámy hr. 9/46 na kresbě se odlišuje od skutečně odkryté jámy dolo-žené fotografií (M-FT-100001800, neg. č. 18).

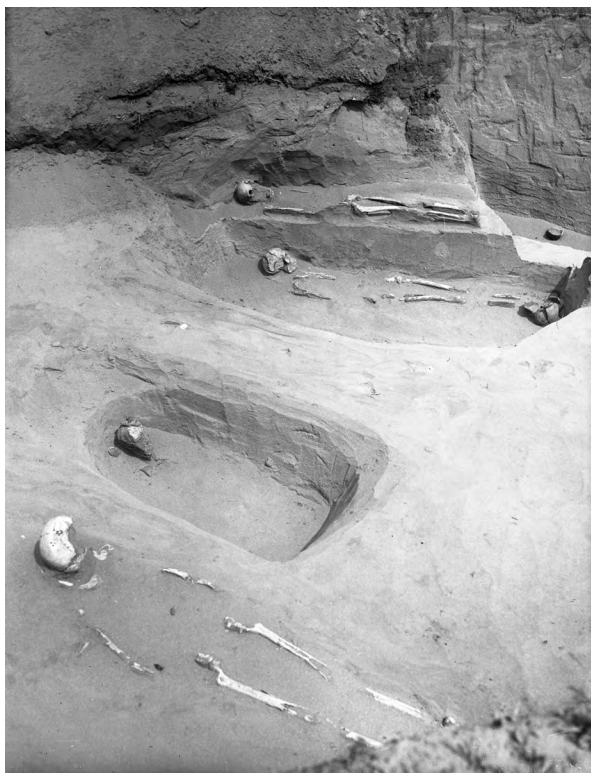

Obr. 26. Dolní Věstonice – Na pís-kách. Z hrobu 7/46 se docho-valy jen dvě keramické nádoby (v popředí snímku vpravo), obrysy hrobové jámy nebyly patrné. V pozadí vlevo je vidět hr. 6/46 (M-FP-100027800, neg. č. 278).

U dalších sezón je situace velmi podobná. V roce 1947 není velikost jam čím ověřit, neboť zcela chybějí fotografie. V sezóně 1948 fotografie ukazují, že některé úseky se opět plošně snižovaly až na úroveň koster, minimálně těch výše uložených (obr. 27). Někdy je na první pohled nápadný rozdíl mezi zakreslenými obrysy hrobové jámy a reálným stavem na fotografii: např. podle kresby měl hr. 310/48 pravidelný obdélníkový tvar, zatímco na fotografii (obr. 28) je vidět, že při výzkumu byl po celé své

hloubce exkavován jako jáma nepravidelného polygo-nálního tvaru; v případě hr. 387/48 byla jáma vykopána mnohem širší (foto 17), než ukazuje kresba apod. Dů-věru v zaznamenané obrysy hrobových jam nebudí ani kostry, které jsou v jámě uloženy asymetricky – příklad hr. 330/48 svědčí o tom, že to mohlo být způsobeno od-těžením zeminy pod úrovní kostry (zde konkrétně po její pravé straně), aby bylo možné odkrýt kostru v hr. 329/48 ležící níže (obr. 27). Někdy se vyskytne i nesoulad mezi

Obr. 27. Dolní Věstonice – Na pískách. Část plochy z roku 1948, při výzkumu snižená až na úroveň mělkých hrobů. V popředí hrob 327/48 a dětský hrob 328/48, v pozadí hrob 330/48 v superpozici nad hrobem 329/48 (M-FT-100022700, neg. č. 227).

kresbou a popisem, např. v popisu hr. 377/48 je uvedena délka jámy 245 cm, zatímco na kresbě figuruje jáma dlouhá jen 185 cm – jelikož pohřbený muž měl ostruhy a hrob byl hluboký 205 cm, byl obrys hrobu nejspíše i v tomto případě chybně zakreslen.

Také v sezóně 1949 je na fotografiích vidět, že u některých hrobů výzkum odkryl jámu, jejíž tvar a velikost se od kresby značně liší (např. hr. 417/49, M-FT-100042500, neg. č. 425; hr. 466/49, OAA, neg. č. 1343). V dokumentaci této sezóny je relativně nejvíce hrobů, u nichž kolem kostry nebyl jen schematicky nakreslen obdélník, ale kresba zachycuje skutečný tvar odkryté jámy. Přitom ve více případech je zřejmé, že před pohřbem vykopaná jáma takto nevypadala. Např. jáma hr. 432/49 vykazuje šikmé ukončení, determinované okrajem zkoumané plochy (OAA, neg. č. 1308), u dalších hrobů jejich zásyp zjevně nebyl vybrán v úplnosti.⁴⁰ I to zpochybňuje věrohodnost rozměrů uvedených v popisech hrobů, neboť tyto až na výjimky odpovídají rozměrům nepřesně prozkoumaných jam na kresbách.

I když k sezóně 1950 je k dispozici jen mezerovitá

dokumentace (viz kap. 3.6), z dochovaných kreseb a fotografií hrobů vyplývá, že hroby byly zkoumány a dokumentovány stejným způsobem jako dříve. Jinými slovy, i u nich lze sledovat výrazný rozpor mezi zakresleným obrysem hrobové jámy a skutečně odkrytým hrobem na fotografii (hr. 566/50, foto 54; hr. 567/50, M-FT-100045002, neg. č. 450b). Můžeme tedy konstatovat, že v dokumentaci sezón 1946–1950 zaznamenané rozměry hrobových jam a poloha kostry vzhledem k zakreslenému obrysu jámy mají jen nízkou vypovídací hodnotu. Proto jsem od jejich detailnějšího vyhodnocení upustil, neboť by šlo jen o „přesnou analýzu nepřesných dat“.

V roce 1952, kdy byl vedoucím výzkumu R. Radda, již obrysy hrobů nejsou jen mechanicky kreslené obdélníky, ale kresby zachycují obrysy skutečně prozkoumaných hrobových jam. Někdy se však odkrytý tvar jámy zjevně neshoduje s tvarem původním, např. u hrobů zasahujících do profilu a odkrývaných formou „výklenku“ (hr. 6/52-III, 8/52-III, 10/52-II). Pochybnosti vzbuzuje i hr. 3/52-I s jámou výrazně lichoběžníkového tvaru, v případě hr. 13/52-III zase nesouhlasí šířka jámy v popisu (75 cm) s šířkou jámy na kresbě (95 cm) apod.

V případech hrobů zkoumaných v roce 1954 R. Radou nacházíme nemalé množství rozporů mezi textovou a kresebnou dokumentací, které se vzájemně rozcházejí ohledně délky hrobové jámy, a to i dost výrazně,⁴¹ někdy se liší údaje o délce i šířce zároveň.⁴² Tyto rozdíly by snad šlo vysvětlit tím, že rozměry hrobu byly měřeny a zapsány hned při jeho vyrýsování na úrovni začištěné plochy nebo v časně fázi jeho exkavace, zatímco kresba zachycuje kostru a obrys hrobové jámy na úrovni jejího dna.⁴³ Ověřit to bohužel nelze, navíc toto vysvětlení neuspokojí u příliš velkých rozdílů mezi údaji (např. hr. 111/54) – zde nemůžeme vyloučit ani překlepy při prepisování apod.

U hrobů prozkoumaných R. Tichým v roce 1954 jsou zakresleny hrobové jámy převážně pravidelného obdélníkového tvaru se zaoblenými rohy, nicméně je nutné brát je s rezervou, neboť hr. 209A/54 (foto 67) nebo hr. 215/54 (M-FT-100488500, neg. č. 4885) ukazují, že ne vždy byla jáma takto skutečně odkryta (nicméně je pravdou, že i popisy obou hrobů uvádějí skutečnosti, které varují před nekritickým převzetím tvaru a obrysu jámy na kresbě). Od sezóny 1955 pak převládají kresby striktně obdélníkových jam, jejichž rozměry (hr. 399/55, M-FT-100530200, neg. č. 5302) nebo umístění kostry v nich (hr. 384/55, foto 79) neodpovídají skutečně odkryté situaci doložené fotografií. Podobně u hr. 402/55 byl původně zakreslený obrys hrobové jámy ve strojopisné verzi dokumentace podstatně upraven, asi aby působil „věrohodnějším“ dojemem. Zmínky v dokumentaci R. Tichého pak ukazují, že některé hroby bylo na povrchu začištěné plochy velmi obtížné vůbec odhalit (viz kap. 3.2), podobně nesnadno

40 Např. hr. 434/49 (část hrobové jámy u lebky byla prozkoumána jen zběžně, formou „výklenku“; foto 23); hr. 441/49 (foto 28); hr. 453/49 (OAA, neg. č. 1336); hr. 520/49 (M-FT-100040700, neg. č. 407); aj.

41 Např. hr. 43/54: 185 cm vs. 145 cm; hr. 97/54: 130 cm vs. 180 cm; hr. 111/54: 150 cm vs. 225 cm.

42 Např. hr. 40/54: 190 × 60 cm vs. 175 × 50 cm; hr. 42/54: 175 × 65 cm vs. 160 × 50 cm.

43 U několika hrobů (hr. 1/54, 3/54, 4/54, 6/54, 13/54, 14/54, 27/54, 30/54, 31/54, 32/54) je na kresbě zachycen dvojí obrys, plnou a přerušovanou čarou. Nabízel by se výklad, že plnou čarou je zachycena hranice hrobové jámy na úrovni začištěné plochy, čárkovaně pak obrys jámy u dna (rozměry hrobové jámy uvedené v popisu většinou – ale ne vždy – korespondují s rozměry obrysu zakresleného plnou čarou). Naproti tomu fotografie hr. 1/54 (M-FT-140489010, neg. č. 4890a/10) ukazuje, že v těchto místech byla úroveň skryté plochy jen asi 30 cm nade dnem hrobu, přičemž takto nízké stěny hrobové jámy jsou víceméně svislé.

Obř. 28. Dolní Věstonice – Na pís-kách, hr. 310/48 (M-FT-100022000, neg. č. 220).

se daly sledovat obrysy hrobových jam,⁴⁴ takže k chybám mohlo docházet celkem často.

Lze uzavřít, že obrysy hrobových jam byly v terénu často špatně čitelné. Snaha o přesné zjištění rozměrů jam zjevně nepatřila k prioritám výzkumu; proto nebyla definována, a tím pádem ani dodržována jednotná metodika měření a zapisování rozměrů, praxe se v jednotlivých sezónách mohla navzájem lišit. Bylo by proto zavádějící s daty obsaženými v dokumentaci pracovat jako s homogenním celkem. Analyzovat zapsané rozměry je možné nanejvýš v rámci jedné sezóny, popř. více sezón s relativně jednotnou metodikou terénního výzkumu a dokumentace.

3.7.2 Hloubka hrobových jam

U sezón 1946–1949 se v dokumentaci udává hloubka hrobů v cm, měřena byla zřejmě od úrovně terénu před započítáním výzkumu (tzn. nikoliv od povrchu začistěné plochy).⁴⁵ V roce 1946 bohužel údaj o hloubce chybí u naprosté většiny hrobů od hr. 58/46 dále. Přitom J. Pouлік (1948–1950, 158–163) u jím publikovaných dolnověstonických hrobů hloubku uvádí, takže v původní (nedochované) terénní dokumentaci musely být tyto údaje k dispozici. Asi se již nikdy nedozvíme, proč se nedostaly i do dnešní strojopisné verze dokumentace.

U sezón 1948 a 1949 jsou k samotné absolutní hloubce hrobu připojeny i údaje o mocnosti jednotlivých vrstev, které byly při hloubení jámy narušeny. Označování těchto vrstev podléhalo jisté „konvenci“, která se postupně měnila, a měnilo se i chápání některých používaných termínů. V roce 1948 jsou uváděny jen dvě vrstvy, „humus“ a „žlutý písek“; např. hr. 287/48 měl hloubku „165 cm (140 cm

humusu, 25 cm jemného žlutého písku)“. Přitom tloušťka „humusu“ obvykle kolísá mezi 110 a 140 cm. Označením „žlutý písek“ je myšleno podloží, zatímco do pojmu „humus“ je zahrnuta veškerá zemina nad povrchem podloží. V první části sezóny 1949 se rozlišují tři vrstvy: „ornice“ (vždy o síle 20 cm), „humus“ (o mocnosti 50–110 cm) a „písek“, ale není uvedeno, jaký je mezi dvěma prvními vrstvami rozdíl; nejspíše jde jen o víceméně mechanické rozdělení „humusové“ vrstvy z roku 1948 na dvě. Později v roce 1949 se uvádějí čtyři vrstvy: „ornice“ (10 cm), „písek promíchaný humusem“ (asi 30–70 cm), „humus“ (asi 30–60 cm) a „písek“ – zde je již chápání pojmu „humus“ nejspíše omezeno na raně středověký (a starší) půdní horizont, později „pohřbený“ pod převátými vrstvami písku, na nichž se pak v novověku vytvořila nová orná půda (viz kap. 2).

V roce 1950 hloubku většiny hrobů opět neznáme, je zapsána jen na kresbách šesti hrobů v sondě I, a to ve zjednodušené formě používané v roce 1948 (síla „humusu“ a „žlutého písku“). V roce 1951 používali studenti z Olomouce ve své rukopisné zprávě následující názvy vrstev: „humosní písek/horizont“, „navátý písek“, „(starší) humosní horizont“ a „čistý písek“. Je zajímavé, že při pořízení strojopisné verze této nálezové zprávy byly druhá a třetí vrstva spojeny do jedné (s názvem „písek promíšený s tmavší humusovitou hlinou“), jejich hloubky pak byly nejen sečteny, ale někdy i navýšeny na úkor mocnosti podložní písčité vrstvy.

V roce 1952 uvádí R. Radda hloubku některých hrobů již odlišným způsobem: napřed byla zapsána hloubka začistěné plochy,⁴⁶ na níž se hrobová jáma vyrýsovala, druhý údaj pak vyjadřuje hloubku dna hrobu od úrovně začistěné

44 V popisu hr. 168/54 se uvádí, že „původní severovýchodní okraj hrobu, který byl zachycen podle výplně, bylo nutno při odkrytí kostry rozšířit, poněvadž levá paže zasahovala přímo do severovýchodní stěny hrobu“. Hr. 353/55 se zase na povrchu začistěné plochy nejdříve jevil jako menší oválná skvrna vyplněná velmi tmavým kompaktním zásepem, při jehož vybírání byly nalezeny kosti nohou. Horní část těla byla uložena pod 10–15 cm silnou vrstvou žlutého písku, takže tato část hrobu nebyla na povrchu skryté plochy vůbec patrná.

45 Nálezovým zprávám však chybí úvodní poznámky, kde by to bylo explicitně konstatováno; můžeme tak soudit jen na základě mimochodem uvedených zmínek (např. u hr. 409/49 je zapsána hloubka „od původního terénu“).

46 Měřeno od původního povrchu terénu, v popisech hrobů je uváděno jako hloubka „pod povrchem ornice“ a „pod ornici“, přičemž obě označení jsou chápána jako synonyma.

plochy. Ke zjištění hloubky hrobu od úrovně tehdejšího povrchu je tak nutné oba údaje sečíst. Tento způsob měření hloubky používal R. Radda i při výzkumu „své“ plochy v roce 1954, ale bohužel ne u všech hrobů: u některých je k dispozici jen jeden údaj o hloubce (např. hr. 1/54, 14/54 aj.), pak se můžeme domnívat, že jde o celkovou hloubku hrobu od tehdejšího povrchu, nicméně přímo potvrdit to nelze.

Také R. Tichý v sezóně 1954 systematicky vyjadřoval hloubku hrobů pomocí dvou údajů: hloubky skryté plochy (od tehdejšího povrchu terénu) a „relativní“ hloubky hrobové jámy, měřené od úrovně skryté plochy po dno hrobové jámy. Používal k tomu ustálené formulace typu „hrob byl patrný v hl. 40 cm od povrchu. (...) V hl. 80 cm byla uložena kostra“ (hr. 159/54). V závěrečné části zápisu, kdy jsou sumarizovány celkové rozměry hrobu (délka a šířka), je většinou uváděna už jen druhá z obou hloubek. Ta se u některých hrobů výrazně rozchází s příslušným údajem v úvodu popisu (např. hr. 161/54, 163/54, aj.), ale rozdíl není v dokumentaci nikde objasněn. Jedním z vysvětlení by mohlo být, že druhá („relativní“) hloubka někdy vyjadřuje pouze úroveň, v níž pracovníci narazili na lebku, tzn. na její svrchní partie (obličejové, čelní apod., v závislosti na poloze lebky), zatímco skutečné dno hrobu se nacházelo ještě o dalších 10–20 cm níže (viz hr. 166/54). Ve prospěch této domněnky by svědčily např. nad sebou uložené hr. 199/54 a 200/54, v jiných případech je však rozdíl mezi druhým a třetím hloubkovým údajem příliš velký (např. hr. 165/54), než aby toto vysvětlení bylo zcela uspokojivé. Vzácně se vyskytne ještě čtvrtý, opět značně nesrozumitelný hloubkový údaj, např. u hr. 166/54: „prokopáno 130 cm“. Znamená to snad, že výzkum pokračoval i pod úroveň, na níž ležela kostra,⁴⁷ neboť se pracovníci domnívali, že pod touto kosterou by se mohla nacházet ještě další?

V sezóně 1955 a následujících se R. Tichý opět vrátil (až na nepočtené výjimky) k zapisování hloubky jen pomocí dvou údajů (tzn. úroveň skryté plochy a „relativní“ hloubka), takže obtížně interpretovatelné hloubkové údaje se již v popisech hrobů nevyskytují. Potom je pravděpodobné, že druhá („relativní“) hloubka popisuje výhradně rozměr jámy od úrovně skryté plochy až ke dnu hrobu (a tedy ne jen ke svrchním partiím lebky), neboť jinak by hloubkové údaje byly neúplné.

3.7.3 Prázdné hroby

V kap. 3.4.2 jsem jako „prázdné hroby“ označil celkem 102 obdélníkové jámy, v nichž zcela chyběly kosterní pozůstatky i intencionálně uložené předměty. Prázdné hroby názorně ukazují, jak silně může být rozpoznání nebo zaznamenání některých náleзовých situací podmíněno metodikou výzkumu a dokumentace. Všechny totiž pocházejí z let 1952 a 1954–1958, kdy výzkum vedl R. Radda, resp. R. Tichý. V sezónách 1946–1951 zřejmě nebyly analogické

náleзовé situace pracovníky vůbec zachyceny nebo dokumentovány (zvláště prázdné hroby bez nálezů v zásepku).⁴⁸ Prázdné hroby se vyskytují nejvíce v západní části pohřebiště, kde na dvou místech dokonce tvoří ucelené kumulace, jejichž součástí nejsou žádné regulérní hroby. Naopak v jižní části pohřebiště jsou prázdné hroby rozmístěny volněji mezi regulérními hroby (obr. 29). Z toho by se dalo hypoteticky usuzovat, že přinejmenším v jižní polovině pohřebiště jsou prázdné hroby pozůstatkem regulérních hrobů, a to buď nesprávně zkoumaných (viz níže), nebo v nichž chyběly nálezy a kostra kompletně zetlela. Důkazy pro obě tato vysvětlení se hledají velmi nesnadno. Obdélníková jáma, která je jediným pojičkem prázdných hrobů s regulérními, nemůže být dostačujícím a jednoznačným kritériem. Na tvar a půdorysné rozměry jam uváděné v dokumentaci se nedá příliš spoléhat (kap. 3.7.1). Navíc u některých prázdných hrobů se v dokumentaci výslovně uvádí, že jejich jáma se rýsovala velmi nejasně (např. hr. 728/56, 735/57, 736/57 aj.), takže tvar výsledného výkopu mohl být podmíněn značně subjektivně, nezanedbatelnou roli zde mohla hrát představa pracovníků, jak by hrob „měl správně vypadat“.

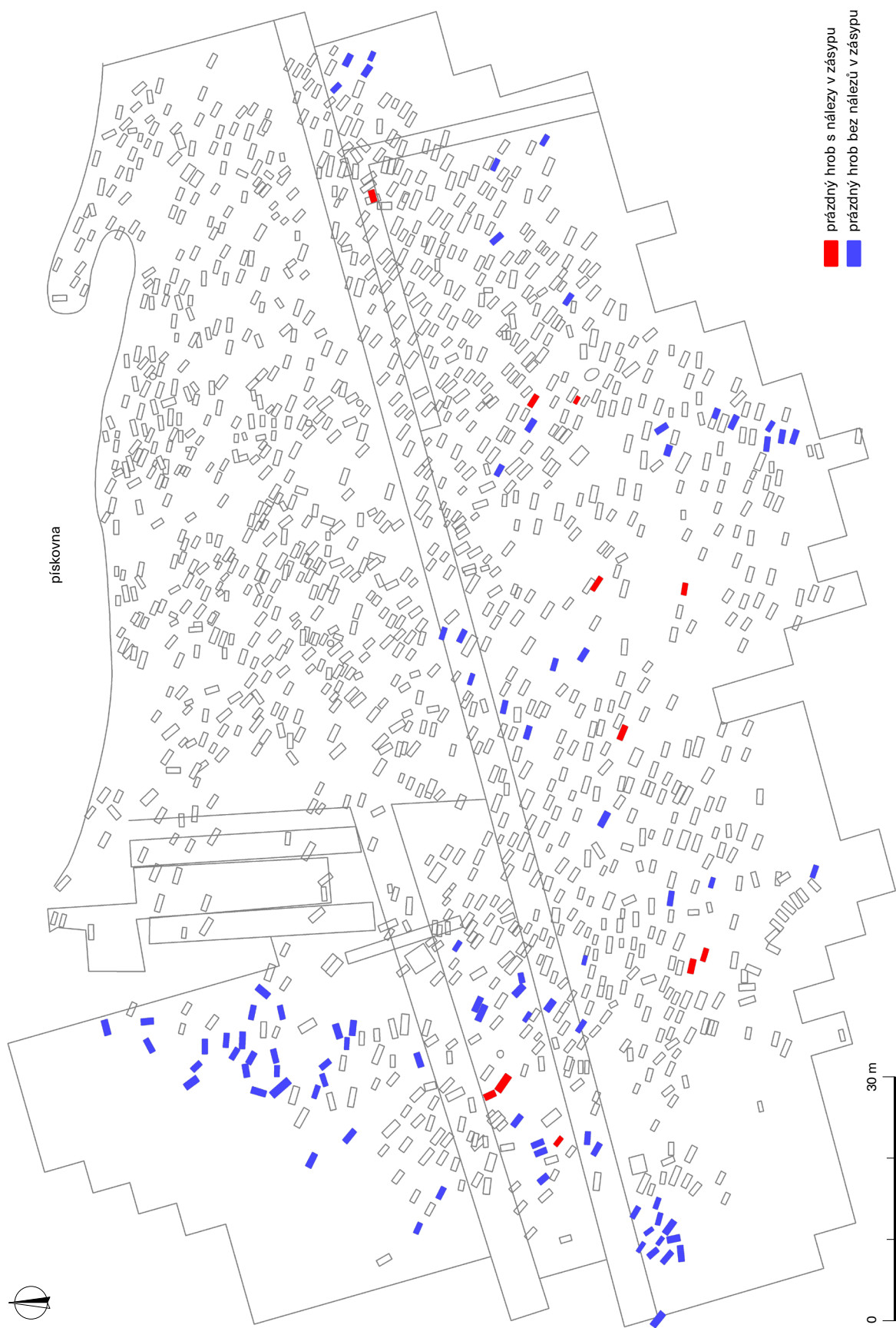
Stejně tak je těžké říci, do jaké míry jsou reálné zaznamenané hloubky prázdných hrobů. Lze předpokládat, že když pracovníci nenarazili na kosteru ani na hrobovou výstavu v obvyklé hloubce, pokračovali v kopání tak dlouho, dokud nebylo zcela zřejmé, že již dosáhli geologického podloží. V takových případech je zapsaná hloubka pochopitelně nadsazená. Pro posouzení těchto a dalších znaků prázdných hrobů jsem rozdělil pohřebiště na jižní a severní polovinu, dělítkem mezi nimi je severní hranice plochy z roku 1955 (srov. obr. 9). V jižní polovině se nachází 58 prázdných hrobů, v severní polovině je jich 44. Délka a šířka prázdných hrobů je v obou polovinách pohřebiště navzájem srovnatelná, hloubka se naopak významně liší. V jižní polovině pohřebiště se pohybuje v rozmezí 65–175 cm, pouze dva prázdné hroby jsou výrazně hlubší, a to hr. 739/57 (hl. 230 cm) a hr. 275/55 (hl. 240 cm). U obou je v popisu uvedeno, že v zaznamenané hloubce začala od výkopu prosakovat spodní voda, takže pracovníci do dalšího výzkumu upustili.⁴⁹ To jasně svědčí o tom, že obě jámy byly „přebrány“, neboť v jižní části pohřebiště není žádný z regulérních hrobů hlubší než 200 cm. Naopak v případě prázdných hrobů ze severní poloviny pohřebiště, která ležela o několik metrů výše než jižní (viz kap. 2), dokumentace o dosažení hladiny spodní vody nikde nemluví, i když zaznamenané hloubky se pohybují v rozmezí 120–340 cm, přičemž hloubku 200 cm a více zde má celkem 10 hrobů. Můžeme mít tedy za prokázané, že podoba výkopu prázdných hrobů byla kromě metodiky výzkumu ovlivněna i místními přírodními podmínkami.

Obě skupiny prázdných hrobů se poněkud liší také svou orientací (vzhledem k absenci koster jsem orientaci systematicky převedl pouze na směry v západní polovině větrné růžice). Prázdné hroby v jižní polovině

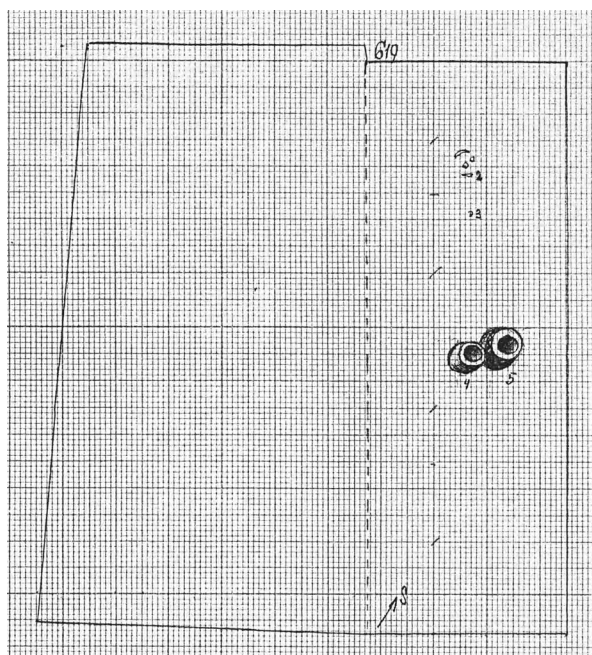
47 Nasvědčovala by tomu zmínka v popisu hr. 350/55, že „při kontrole hrobu v jeho středu, asi o 10 cm hlouběji než kostra, nalezen železný nožič“ (srov. sondování zdánlivě „prázdných“ ploch, kde pak byly objeveny hroby se špatně se rýsující jámou; kap. 3.2).

48 Nicméně ani R. Tichý neregistroval úplně všechny prázdné hroby, některé figurují pouze na jeho skicích odkryté plochy z roku 1956, ale v dokumentaci nejsou popsány, proto jim ani nebylo přiděleno číslo (v katalogu a na digitálním plánu jsou označeny ID-čísla 13021, 13022 a 13023).

49 Dosažení hladiny spodní vody je zmíněno ještě u prázdného hr. 600A/56, ale v podezřele malé hloubce 130 cm. Pokud je tento údaj správný, odráží snad dočasně zvýšenou hladinu spodní vody.

Obr. 29. Dolní Věstonice – Na pískách. Tzv. prázdné hroby, tj. bez dochovaných kosterních pozůstatků a intencionálně uložených milodárů; v zásypu některých z nich se vyskytují artefakty, často staršího datování, které se tam dostaly nejspíše nezáměrně.

Obr. 30. Dolní Věstonice – Na pískách. Dětský hrob 619/56 (vpravo) a k němu těsně přiléhající prázdná „šachta“.

pohřebiště jsou orientovány ve směrech od JJZ po SSZ, takže se v tomto ohledu nijak neodlišují od regulérních hrobů. Naopak v severní polovině pohřebiště je orientace o něco rozkolísanější, kromě prázdných hrobů orientovaných k JJZ až SSZ se vyskytují i takové, které jsou ještě více vychýlené k severu (hr. 625/56), resp. k jihu (hr. 623/56, 728/57, 737/57). Všechny tyto neobvykle orientované prázdné hroby jsou součástí ucelené kumulace v severozápadní části pohřebiště. I když takto jsou občas orientovány i „regulérní“ hroby, přece jen uvedená skupinka prázdných hrobů vzbuzuje nejsilnější pochyby ohledně jejich příslušnosti k dokladům raně středověkého pohřbívání – tím spíše, že právě zde se nacházejí prázdné hroby, u nichž se jáma rýsovala nejhůře. Pracovníci se při jejich výzkumu navíc nemohli opírat ani o nálezy v zásypu, ty zde zcela chyběly. Podle mého názoru mnohé z tamních prázdných hrobů mohly být původně útvary geologického původu, vzniklé např. převátím nerovného terénu dalšími vrstvami písku.⁵⁰ Další jsou zase nejspíše části sídlištních objektů, které při výzkumu nebyly jako takové rozeznány. V úvahu to připadá např. u dvou těsně u sebe ležících prázdných hrobů 318/55 a 319/55 (u jihozápadního okraje pohřebiště), v jejichž zásypech byly nalezeny mj. dva keramické fragmenty pocházející z téže nádoby. V případě kumulace prázdných hrobů na severozápadě pohřebiště, tentokrát již bez nálezu v zásypu, je nepřehlédnutelná jejich prostorová blízkost k sídlištním objektům I až IX/57 (plán 1). Na východním okraji pohřebiště se zase v bezprostředním sousedství sídlištních objektů nachází čtveřice prázdných hrobů 739/57, 741/57, 770/58 a 771/58 (srov. kap. 3.10).

U některých izolovaně ležících prázdných hrobů, hlavně těch v jižní části pohřebiště, se nabízí myšlenka, zda by nebylo možné je interpretovat jako šachty nerozpoznaných výklenkových hrobů. Do zdejšího kompaktního podložního písku by se výklenky daly vyhloubit velmi

dobře, jak o tom svědčí hroby zkoumané touto formou (kap. 3.2; obr. 12). V této souvislosti můžeme zmínit regulérní hrob 619/56, k němuž ze západní strany přiléhala o něco větší prázdná jáma (obr. 30), které R. Tichý nepřidělil samostatné číslo ani ji neoznačil jako prázdný hrob. Nabízel by se výklad, že ona prázdná jáma byla šachtou výklenkového hrobu. Na druhou stranu kresba samotného hrobu 619/56 vyvolává určité pochybnosti, neboť zbytky lebky malého dítěte a nálezy (dvě nádoby, podle polohy nejspíše uložené za chodidly) jsou rozloženy v délce asi 90 cm. Vlastní hrobová jáma má půdorysné rozměry 215 × 75 cm, které nejsou v popisu hrobu vůbec zmíněny a mohou být do značné míry imaginární. Zakreslená podoba nálezové situace mohla vzniknout i tím, že do staršího objektu či přirozené deprese s tmavší výplní byl zahloben dětský hrob, který měl podstatně menší rozměry, než jsou ty uvedené – a vše ostatní, včetně existence „prázdné jámy / šachty“, pak mohlo být subjektivní interpretací kopáčů. Jediný další analogický případ je prázdný hr. 660/56, který přiléhá k regulérnímu dětskému hr. 659/56, jehož zakreslené rozměry hrobové jámy opět nejsou v popisu výslovně uvedeny. Malá hloubka obou hrobů (65 cm, resp. 45 cm) pro výklenkový hrob příliš nesvědčí, i když vyloučit nemůžeme ani možnost, že úroveň terénu se zde (na jihovýchodním okraji pohřebiště) původně nacházela výše.

Jakkoliv ze zjištěných půdorysných rozměrů prázdných hrobů nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry, chtěl bych ještě upozornit, že některé z nich jsou vzhledem ke své délce relativně široké, což má na Moravě analogie i na jiných raně středověkých pohřebištích (viz níže); mohla by to být indicie, že prázdné hroby v Dolních Věstonicích mají určitý reálný základ. Vyskytují se na obou polovinách pohřebiště, v severní je to např. hr. 736/57 (zaznamenané půdorysné rozměry jsou 150 × 90 cm), v jižní polovině např. hr. 480/55 (140 × 100 cm) nebo hr. 771/58 (100 × 90 cm). U dalších je zmíněná disproporce méně výrazná, takže pro prázdné hroby jako celek není tento znak zdaleka typický.

Prázdné hroby bez kostry a bez nálezu byly zjištěny i na jiných raně středověkých pohřebištích ve středním Podunají, tomuto fenoménu se však jen zřídka dostane zvláštní pozornosti. Hroby z některých dříve prozkoumaných lokalit uvádí D. Bialeková (1982, 143), pro studium tohoto fenoménu se více hodí novější terénní výzkumy. V areálu středo- a mladohradištního pohřebiště v Holubicích (Geisler 1986, 11–24) bylo odkryto celkem 10 prázdných hrobů (hr. 42, 44, 45, 48, 67, 72, 88, 107, 143, 180). Většinou měly menší rozměry (délka 80–165 cm, šířka 45–95 cm), což není samo o sobě nic neobvyklého. Pozoruhodnější je fakt, že u některých z nich lze sledovat značně nezvyklý (u regulérních hrobů) poměr mezi délkou a šířkou, např. hr. 45 měl půdorysné rozměry 110 × 70 cm, hr. 67 byl velký 135 × 95 cm a hr. 72 měl se svými rozměry 80 × 75 cm takřka čtvercový tvar. Jiné znaky pro určení jejich původní funkce chybějí. V některých mohlo být pohřbeno malé dítě, jehož kostra zcela zetlela. U relativně krátkých a širokých jam by se dalo uvažovat i o možnosti, že jde např. o symbolický hrob určený dospělému člověku, který nemusel být tak dlouhý jako

⁵⁰ Viz např. šestici prázdných hrobů, které jsou uspořádány kolem volné plochy ve tvaru oválu (hr. 698/56, 699/56, 704/56, 728/57, 729A/57, 729B/57).

regulární hrob. Na druhé straně v kenotafech bychom čekali nějaké milodary – nedává příliš smysl hloubit symbolický hrob a pak do něj nic neuložit (ledaže by šlo o předměty z organických materiálů).

V katalogu pohřebiště Prušánky 2 (Klanica 2006, díl II) figuruje celkem 15 hrobů bez kostry. Z nich sedm hrobů bylo bez nálezů (hr. 362, 424, 476, 483, 533, 546, 633), zbylých osm artefakty obsahovalo, převážně keramiku (hr. 447, 457, 460, 484, 527, 592, 624, 656). Většina těchto hrobů vykazuje malé rozměry,⁵¹ např. pouhé čtyři hrobové jámy měly délku 165 cm a více (hr. 424, 484, 533, 633). Interpretace těchto hrobů je značně problematická. Z. Klanica se jimi nezabýval, v katalogové části jeho práce navíc není většina z těchto 15 hrobů vyobrazena. Každopádně vzhledem k pečlivému odkryvu a dokumentaci hrobů na lokalitě (které prováděl především R. Skopal) je zjevné, že zde má tento fenomén reálný základ. Otázkou zůstává, čím je absence koster způsobena. Díky monografii M. Mazucha et al. (2017) víme, že na středohradištních pohřebištích se dřevěné rakve a komory původně nacházely v podstatně vyšším procentu hrobů, než se domnívala starší generace badatelů. Stejně tak se ukazuje, že částečná nebo úplná dekompozice kostry bývá velmi často způsobena dřevokaznou houbou, která napadá právě dřevěné konstrukce (viz kap. 6.5). Zvláště v případech dětských koster byl tento vliv velmi ničivý – v Prušánkách 2 je celá řada hrobů s dřevěnou konstrukcí, v nichž se z kostry dítěte ve věku do šesti let zachovaly jen drobné zlomky lebky nebo jen zuby, např. hr. 423, 425, 435, 454, 540, 544, 554, 597, 599, 602, 622. Z těchto jedenácti hrobů – které jsem vybral víceméně náhodně na základě přítomnosti kresby v publikaci Z. Klanici (2006, díl II) – má většina hloubku 140–210 cm, jen tři hroby (hr. 597, 599, 602) jsou mělké, jejich hloubka činí 110–120 cm. Právě díky relativně větší hloubce bylo v těchto hrobech stabilní prostředí (nedocházelo k promrzání nižších partií), takže dřevokazná houba mohla působit – a právě působením rozkladných procesů se v těchto hrobech zachovaly typické stopy po dřevěných konstrukcích (Mazucha et al. 2017, 28–31).

Je ovšem nejasné, nakolik fenomén hrobů bez koster souvisí s rozkladnými procesy uvnitř dřevěných konstrukcí. Z 15 prušáneckých hrobů bez kostry se stopy po rakvi vyskytly v pouhých třech. Zaznamenaná délka těchto rakví či komor činí 75–115 cm, byly tedy určeny dětem. Tyto hroby měly značně rozdílnou hloubku: u hr. 533 to bylo 170 cm, hr. 624 byl hluboký 125 cm a hr. 483 pouhých 74 cm. Zatímco první z uvedených hodnot je u hrobů s rakvemi zcela obvyklá, u mělkých hrobů (s hloubkou asi do jednoho metru) má dřevokazná houba podstatně méně příznivé podmínky pro svůj růst, neboť kolísání teplot během roku je výraznější, takže stopy po dřevěných konstrukcích se v těchto hrobech zachovávají jen výjimečně. Taktéž u zbývajících hrobů bez koster jejich hloubka

značně kolísá: jedna skupina, která se až na výjimky kryje s hroby opatřenými milodary, má hloubku 60–100 cm (hr. 447, 457, 460, 484, 546, 592, 656); ostatní hroby jsou hluboké 125–150 cm (hr. 362, 424, 476, 527, 633). V některých ze skupiny mělkých hrobů původně mohla být dřevěná konstrukce, nelze to však přímo doložit; každopádně pokud hroby obsahovaly mrtvé tělo, k dekompozici muselo dojít pod vlivem jiných faktorů než působením dřevokazné houby.⁵² Celkově je pravděpodobné, že ve většině prázdných hrobů v Prušánkách 2 byly pohřbeny děti, jejichž kostra se nedochovala. Zatím chybějí indicie, že by některé z těchto hrobů byly cíleně vyhloubeny jako symbolické – na druhé straně prokázat existenci takových pohřbů je z podstaty věci velmi obtížné.

Ve třech z 56 hrobů na středohradištním pohřebišti Olomouc-Nemilany – Na Kopci chyběly lidské kosterní pozůstatky, takže je R. Přichystalová (2014, 222) označuje jako symbolické hroby. Byly organicky začleněny do řad spolu s regulárními hroby a také stejně orientovány. Jejich půdorys se vyznačuje relativně velkými rozměry, zvláště hr. 7 (300 × 155 cm) a hr. 62 (280 × 170 cm). Hrob 54 měl půdorys o něco menší (230 × 120 cm), nade dnem se ve dvou kumulacích nacházely kosti kura domácího, a to v místech, kde se v regulárních hrobech nachází trup pohřbeného. Lidské kosterní pozůstatky se sice na lokalitě často zachovaly ve špatném stavu, nepovažují však za příliš pravděpodobné, že by kostra v hr. 54 podlehla úplné dekompozici, zatímco drůbežích kostí by se rozkladné procesy nedotkly. Označení hr. 54 jako kenotafu tak může mít své odůvodnění. Zbývajících dva prázdné hroby (hr. 7, 62) postrádají jakékoliv nálezy na dně jámy, takže se při jejich interpretaci nemáme o co opřít. Lze si představit, že v nich byl pohřben člověk, jehož kostra se následně zcela rozložila, na druhé straně úplná absence milodarů v hrobech je na lokalitě dost vzácná (Přichystalová 2014, 225).

Na nedalekém mladohradištním pohřebišti Olomouc-Slavonín – U hvězdárny bylo prozkoumáno šest hrobových jam bez kosterních pozůstatků a jakýchkoliv nálezů, rozmístěných mezi regulárními hroby a také s nimi shodně orientovaných (Vrána 2008, 11, 14, obr. 5). Většina jam má spíše menší velikost, jsou dlouhé 114–155 cm (hr. 26, 37, 49, 50), zbývajících dvě jsou o málo větší, mají délku 170 cm (hr. 14, 33).⁵³ Nabízí se opět výklad, že v nich byly pohřbeny převážně děti, jejichž kostra beze stopy zetlela. Nasvědčuje tomu obecně špatná zachovalost kosterního materiálu na lokalitě, zvláště z koster dětí často zbylo jen několik chatrných kostí (např. hr. 21, 25, 30, 36, 47, 55; Vrána 2008, foto 18, 22, 28, 33, 44, 52).

Na Slovensku se nezanedbatelný počet hrobů bez koster vyskytl např. na belobrském pohřebišti v Malých Kosihách. Takových hrobových jam zde bylo celkem 17⁵⁴ a až na jedinou z nich (hr. 125) neobsahovaly žádné nálezy. Jedenáct jich mělo víceméně dětskou velikost

51 Srov. Prištáková 2017, 33–34, graf 1; autorka registruje na pohřebišti celkem 21 prázdných hrobů – do tohoto počtu ale zahrnuje i několik hrobů, v nichž byly odkryty drobné zlomky kostí, které se do doby vypracování antropologické analýzy H. Hanákové (2006) již nedochovaly.

52 Srov. např. hr. 506 a 509 v Prušánkách 2, vždy jen se zbytky dětské lebky, v nichž chybějí doklady o přítomnosti dřevěné konstrukce.

53 Prázdná byla také jáma č. 29, osamocená a s atypickou severo-jihní orientací, přičemž její část byla zničena rozsáhlou zvířecí norou (Vrána 2008, 63, foto 27). Je otázkou, zda vůbec šlo o záměrně vyhloubenou hrobovou jámu.

54 Hr. 16, 117, 125, 145, 174, 225, 230, 300, 338, 405, 406, 429, 436, 447, 461, 465, 545 (Hanuliak 1994a, 104–116).

a u zbylých šesti se rozměry jámy nijak nelišily od hrobů dospělých⁵⁵ – v jejich případě M. Hanuliak (1994a, 28) soudí, že šlo nejspíše o symbolické hroby, neboť úplné zetlení kostry údajně není u dospělého člověka pravděpodobné. Naproti tomu nelze přehlédnout, že v jiných hrobových jamách „dospělé velikosti“ (s délkou 200–240 cm) se na této lokalitě občas nachází i dětská kostra (hr. 47, 132, 139, 147, 175). Proto i v některých z oněch šesti jam větší velikosti mohlo být hypoteticky pohřbeno dítě, jehož kostra se zcela rozložila.

Hroby bez koster a nálezu jsou známy i z avarských nekropolí v Karpatské kotlině, např. v Kisköre jich bylo deset (Garam 1979, 40) a v Tiszafüred jedenáct (Garam 1995, 170), na dalších lokalitách se vyskytly v menším počtu (Allatyán, Kiskörös). Zvláště jámy, které svou velikostí odpovídají hrobům dospělých, interpretuje É. Garam (1979, 40) jako symbolické hroby, vystrojené nejspíše bojovníkům, kteří zahynuli daleko od domova. Otázkou zůstává, proč by jim do kenotafu pozůstali nevložili žádnou – byť jen symbolickou – zbraň nebo jiný předmět.

Problematikou tzv. symbolických hrobů v avarském prostředí se nedávno zabývala M. Ďuricová (2014). V rámci rozsáhlého souboru avarských hrobů na Slovensku zjistila pouhých 14 hrobů, v nichž při odkrytí chyběly (resp. nebyly identifikovány) žádné lidské kosterní pozůstatky. Jejich absenci vysvětluje nejčastěji jako důsledek úplné dekompozice kostry. Je pozoruhodné, že ve třech hrobech se našla kostra koně a ve čtvrtém kostra nezjištěného zvířete, přičemž např. v hr. 374 v Košicích-Šebastovcích byla koňská kostra velmi dobře dochovaná (Budinský-Krička – Točík 1991, 72, Abb. 27). To by předpokládalo velmi nerovnoměrné působení dekompozice, kdy u (hypoteticky přítomné) lidské kostry by došlo k úplnému strávení, zatímco kostry koně by se dekompozice nijak nedotkla. Badatelka snáší „racionální“ argumenty, že uvedené tři hroby s koňskou kostrou nemohou být symbolické hroby bojovníků, kteří zahynuli daleko od domova, neboť museli mít svého koně, zbraň atd. na výpravě s sebou, kuň měl v té době vysokou hodnotu apod. Je však otázkou, zdali takto uvažovali i Avari. Dalo by se snadno namítnout, že zámožnější avarští válečníci mohli vlastnit více koní, do války s sebou jistě nevezli veškerou svou výzbroj a výstroj, také že některé milodary při uspořádání případného symbolického pohřbu mohli dodat pozůstatí atd. Až v závěru práce autorka zmiňuje, že symbolické hroby si představuje jako „hrobové jamy větších rozměrů bez přítomnosti lidských kostí a akýchkoliv nálezu či hrobových úprav“ (Ďuricová 2014, 102). To je pouhá „apriorní“ definice, u níž není vůbec jasné, jak k ní badatelka dospěla. Uvedeným kritériím vyhovují v jejím souboru pouhé tři hroby, z toho jeden z pohřebiště Devínska Nová Ves, prozkoumaného již v letech 1926–1933, ale na základě publikovaného krátkého a vágního popisu (jde o hr. 293) není možné si udělat přesnější představu

o nálezové situaci (Eisner 1952, 5, 76). Kenotafy na avarských pohřebištích na Slovensku tak zatím zůstávají spíše hypotetickou kategorií, neboť není zřejmé, jak by měly vlastně vypadat.⁵⁶

Na avarském pohřebišti Szekszárd – Bogyiszlói utca odkryl Gy. Rosner (1999, 103) dokonce 71 hrobů bez kostry (takřka desetina všech hrobů) a označil je jako „symbolické“. Pravděpodobnější bude, že tato skupina zahrnuje několik navzájem odlišných druhů nálezových situací. Jen 12 symbolických hrobů obsahovalo nálezy, většinou to byla keramická nádoba (hr. 87, 141, 151, 164, 174, 239, 240, 709, 710), méně často železná přezka (hr. 161), nůž (hr. 591), jednoduché opaskové kování (hr. 164) apod. Asi nejbohatší byl hr. 296, v němž se našly dva bronzové náramky, skleněné korály a tři přesleny – tyto předměty však neležely v polohách pro ně obvyklých, nýbrž v jedné kumulaci přibližně v místech, kde se v regulérních hrobech nachází lebka pohřbeného. To je významná indicie svědčící pro výklad, že minimálně tento hrob byl kenotafem. Sám Gy. Rosner přiznává, že další symbolické hroby s nálezy, zvláště pokud mají hrobovou jámu menších rozměrů, mohly být dětskými hroby, v nichž kostra zcela zetlela. O podrobnější analýzu jejich rozměrů a o porovnání s regulérními hroby se bohužel nepokusil. Pokud zůstaneme u oněch 12 symbolických hrobů s nálezy, lze snadno zjistit, že osm z nich mělo délku do 170 cm, přičemž takto dlouhé jámy autor považuje za dětské (např. u symbolického hr. 161 s délkou 164 cm je v katalogu poznámka „Kind“: Rosner 1999, 29). Pokud jde o zbývajících 59 prázdných hrobů bez koster i nálezu, jejich podezřelý vysoký počet vedl B. M. Szőkeho (2004, 372) k vyslovení otázky, zda se mezi nimi neskrývají výklenkové hroby, které při terénním výzkumu nebyly rozpoznány. V minulosti, když metodika odkryvu výklenkových hrobů ještě nebyla dostatečně propracovaná, mohlo k takovým situacím dojít.⁵⁷ Prokázal to G. Fusek v roce 1983 při výzkumu pohřebiště Cífer-Pác (poloha Nad mlynom I), když podnikl revizní výzkum několika zde dříve odkrytých hrobů, které byly původně prohlášeny za „prázdné“, a zjistil u nich výklenek s pohřbem (Fusek 2006, 45).

Prázdnými či symbolickými hroby na avarských pohřebištích v okolí Szekszárdu se později zabýval Á. Novotník (2011). Kromě lokality Szekszárd – Bogyiszlói utca registruje v župě Tolna ještě pět dalších pohřebišť, na nichž se takové hroby vyskytly, a to opět ve značných počtech (bohužel většina z těchto pohřebišť zůstává nepublikovaná; Novotník 2011, 101). Jako silně nepravděpodobnou odmítl možnost, že by tyto nálezové situace byly nerozpoznanými výklenkovými hroby, neboť na výzkumu daných pohřebišť se kromě Gy. Rosnera podílelo hned několik dalších archeologů. Navíc podle Á. Novotníka jsou výklenkové hroby v regionu poměrně vzácné. Detailněji se věnoval nedávno prozkoumanému pohřebišti

55 U těchto šesti největších hrobů (hr. 300, 405, 406, 429, 436, 461) se délka jámy pohybovala v rozmezí 190–238 cm.

56 Srov. např. staromadaršský kenotaf na lokalitě Roždestvenskoe v Permském kraji v Rusku, kde byly milodary (mj. šavle, sekera, pohřební maska ze stříbrného plechu) převážány opaskem a umístěny ve středu hrobové jámy, v níž jinak chyběly jakékoliv kosterní pozůstatky (Krylasova et al. 2017). Systematické zpracování symbolických hrobů mimo střední Evropu se mi v odborné literatuře nepodařilo najít.

57 K tomuto typu hrobů souhrnněji Staššíková-Štukovská 2005; Zábojník 2006, 121; Lőrinczy – Straub 2006; Müller 2016, 81–91; Mazuch et al. 2017, 47–57, 180–187. Na Moravě byly sice výklenkové hroby zkoumány již ve 40. letech 20. století, např. v Blučině nebo v Boleradicích (Poulik 1948, 73), ale pokud se vyskytovaly i v Dolních Věstonicích, v tamní písčité půdě bylo jistě velmi obtížné je odhalit.

Tolna-Mözs (trať Fehérvize-dűllő), kde z celkového počtu 260 hrobů bylo identifikováno 19 hrobů bez kostry. Tyto hroby měly být „v průměru menší než ostatní“, ale detailnější srovnání jejich rozměrů oproti regulérním hrobům v práci schází. Tři prázdné hroby vykazovaly stopy po dřevěné rakvi, z nich navíc jeden (hr. 110) obsahoval keramickou nádobu; v ostatních prázdných hrobech jakékoliv milodary chyběly. Podle Á. Novotnika nelze absenci koster na lokalitě vysvětlit nepříznivými půdními podmínkami, neboť půda je zde vápnatá a umožňuje dochování koster i půlročních dětí. Na základě uvedených skutečností badatel soudí, že fenomén prázdných hrobů má v župě Tolna reálný základ, interpretuje je jako doklad symbolických pohřbů uspořádaných členům komunity, kteří zemřeli v cizině. Pochybnosti však budí skutečnost, že na některých lokalitách je podíl prázdných hrobů absurdně vysoký (např. v Alsónyék jde o celou pětinu všech prozkoumaných hrobů), takže bude namísto hledat ještě jiná vysvětlení.

3.8 DOKLADY PRAVĚKÉHO A PROTOHISTORICKÉHO OSÍDLENÍ A POHRBÍVÁNÍ NA LOKALITĚ

Krajina kolem Pavlovských vrchů patří k archeologicky nejlépe prozkoumaným oblastem na Moravě, přispěly k tomu mj. četné výzkumy realizované v souvislosti se stavbou vodního díla Nové Mlýny (Stuchlík ed. 2002). Archeologické lokality na katastru obce Dolní Věstonice shromáždil Z. Měřínský (1985c, 206–214), který jich evidoval celkem 21 (od paleolitu po středověk). D. Jelínková a Z. Měřínský (1985) podali zhodnocení vývoje raně středověkého osídlení na území mezi obcemi Drnholec a Bulhary, z něhož většina byla zaplavena novomlýnskými nádržemi. Vývoj osídlení mikroregionu od časně slovanského do mladohradištního období nastínily D. Jelínková a B. Kávanová (2002), s přihlédnutím k celému dolnímu Podýjí pak P. Dresler a J. Macháček (2013, 665–669).

Vzhledem k existenci citovaných přehledů se věnuji jen dokladům staršího osídlení přímo na lokalitě „Na pískách“, stranou ponechávám i přílehlé lokality „Přední písky“ a „Zadní písky“. V příslušných kapitolách samostatně shrnuji výskyt štípané industrie, fragmentů mazanice a pravěké keramiky v zásypech raně středověkých hrobů (kap. 7), stejně jako pravěkých a protohistorických „starozitností“ sekundárně využitých v raném středověku (kap. 8.6).

Je pravděpodobné, že slovanské i pravěké artefakty nalezené mimo „regulérní“ raně středověké hroby byly v jednotlivých sezónách registrovány značně nevyrovnaně, např. z celé první etapy výzkumu (1946–1950) jsou popsány jen v dokumentaci sezóny 1949.

Mezolit

Lokalita Na pískách vykazuje poměrně intenzivní stopy osídlení z pozdního mezolitu, stručnou zprávu o něm podal B. Klíma (1953, 298). Uvádí, že „nálezy kamenných nástrojů (...) byly soustředěny hlavně P. Ondráčkem každým rokem povrchovými sběry, mnohdy byly zjištěny i v převátých vrstvách písku při odkrývání staroslovanského pohřebiště“. Zmínka se může vztahovat jen k výzkumu pohřebiště do roku 1952 včetně, v dokumentaci těchto sezón však žádná mezolitická industrie

není uvedena, takže musela být dokumentována a shromažďována odděleně od raně středověkých nálezů. Tento soubor štípané industrie je v současnosti uložen v MZM a v ARÚB. Část z něj (335 kusů) zpracovala I. Mateiciucová v rámci srovnávací analýzy mezolitické a časně neolitické štípané industrie (Mateiciucová 2001; 2002).

Ve druhé etapě výzkumu pohřebiště v letech 1954–1959 již přítomnost mezolitické štípané industrie (popř. z jiných období pravěku) v zásypech raně středověkých hrobů byla do dokumentace zaznamenávána. Menší část těchto artefaktů je uložena v depozitáři pracoviště ARÚB v Mikulčicích, místo uložení ostatních mi není známo (kap. 7.3).

Neolit

Podle L. Šebely (2002a, 93) byly v roce 1961 při povrchových sběrech na lokalitě Na pískách identifikovány dva fragmenty nádoby kultury s vypíchanou keramikou. Další drobný střep patřící této kultuře byl zjištěn v zásypu hr. 721/57 (srov. kap. 7.1).

V roce 1949 se v sondě označené jako „průkop č. 3“ našla plochá broušená sekerka ze zelené břidlice („nález č. XXVII“, inv. č. 98/49). Podle Mgr. M. Kuči a Mgr. Z. Schenka (ústní sdělení) není možné rozhodnout, zda patří ještě do mladého neolitu, nebo již do eneolitu.

Eneolit

Pod inv. č. 233/47 je v MZM uložen kamenný sekermolat s provrtem, kamenný úštěp a 4 keramické fragmenty, které se datují do pozdního eneolitu, pravděpodobně patří kultuře se šňůrovou keramikou. V dokumentaci nejsou tyto předměty uvedeny, takže postrádáme nálezné okolnosti.

V sondě označené jako „průkop č. 1“ z roku 1949 byl nalezen neuvedený počet fragmentů z nádoby jordanovské kultury, „zachovalo se neúplné ouško, část okrajového střepu a střep zdobený podlouhlým pupíkem“ (inv. č. 71/49). V „průkopu č. 2“ byly zase odkryty fragmenty tří nádob (kumulace označena jako „nález č. XX“, inv. č. 91/49), přičemž jeden fragment z každé nádoby byl opatřen pupíkem, který byl „hraněný“, „malý kruhovitý“, resp. „podlouhlý“. Zvláště v případě třetího exempláře je možné, že šlo opět o jordanovskou nádobu – nelze to však ověřit, neboť tyto nálezy jsou nezvěstné. Dále z „průkopu č. 2“ pocházejí mj. dva keramické fragmenty zdobené rytou výzdobou („nález č. XVI“, inv. č. 87/49), podle Mgr. M. Kuči a Mgr. Z. Schenka patří do eneolitu (kultura s kanelovanou keramikou?).

Další nálezy byly přiřazeny k raně středověkým hrobům, poblíž kterých byly odkryty. „V recentním zásypu v okolí“ koňského hrobu 570/55 byla nalezena miniaturní nádobka s výstupky nade dnem (tab. 171: 1), kterou je snad možné zařadit rámcově do eneolitu. Nedaleko odtud ležel hr. 760/58, z jehož zásypu pochází polokulovitá nádoba s mírně dovnitř zataženým okrajem, zdobená svislým a šikmým hřebenováním (tab. 189: 1). V dokumentaci je sice popsána jako „halštatská“, ale podle doc. E. Kazdové (ústní sdělení) je se značnou pravděpodobností taktéž eneolitická (kultura s kanelovanou keramikou?). Z povrchových sběrů na lokalitě pocházejí i skromné nálezy kultury zvoncovitých pohárů: 6 keramických fragmentů, 2 přesleny a kamenný drtič (Šebela 2002b, 135).

Doba bronzová

Do doby bronzové patří Na pískách s určitostí jen únětický kostrový hrob, který zde byl porušen v roce 1938 při budování vojenských zákopů a obsahoval dvě bronzové vlasové ozdoby a dvě keramické nádoby (Stuchlík 2002, 195). Dnes je obtížné jej přesně lokalizovat.⁵⁸

Doba halštatská

Do tohoto období by mělo podle dokumentace patřit „ucho z nádoby halštatské“ ze zásypu hr. 181/54. Jelikož je tento fragment dnes nezvěstný a chybí i kresba, uvedená kulturní zařazení nelze potvrdit ani vyvrátit. Další kumulace „halštatských střepů“ byly v roce 1954 nalezeny v sondě IA, kde jsou označeny jako „nálezy č. 1, 2 a 3“. „Střepy převážně halštatské“ byly i na plochách IJ („nález č. 5“), IK („nález č. 6“) a IxA („nález č. 10“).

Doba laténská

V roce 1950 byla na lokalitě nalezena zlatá keltská duhovka, a to 1/24 statéru typu Athena-Alkis (Halačka 1953; Nohejlová-Prátová 1955, č. 149). Bližší nálezné okolnosti nejsou známy, takže asi nepochází z hrobu, ale spíše z povrchových vrstev. Ze sondy č. 3 z roku 1952, asi 65 m od jejího severního konce, tedy již mimo vlastní areál pohřebiště, pochází „větší množství keramiky stradonické“ („nález č. 5“; viz kap. 3.2).

Doba římská (?)

Hned v první sezóně 1946 byl odkryt hr. 84/46 a označen jako „hrob z období římského“, neboť se v něm nacházela menší nádoba s černě leštěným povrchem. Místo jejího současného uložení se mi nepodařilo zjistit, dochovala se pouze její fotografie (tab. 22: 1 dole; M-FP-100817900, neg. č. 8179). Podle vyjádření D. Vachútové lze potvrdit, že pochází ze starší doby římské, patří k miniaturním hrncovitým nádobkám, konkrétně jde o typ 7101 podle E. Droberjara (1997, Abb. 47). Miniaturní nádoby se v době římské vyskytují na sídlištích i pohřebištích, většinou bývají nezdobené (Krekovič 1979, 414).⁵⁹

Nález je obtížné jednoznačně interpretovat, neboť kromě samotné nádoby se už není příliš o co opřít. Nálezná situace se v dokumentaci popisuje jako běžná hrobová jáma o půdorysných rozměrech 150 × 70 cm a s hl. 110 cm, přičemž nádoba se měla nacházet v její východní části. Po kostře „nebylo ani stopy“, takže se nedá zpětně ověřit, že hrobová jáma s uvedenými rozměry byla správně rozpoznána. Pokud by však hrob skutečně patřil do starší doby římské, měl by jistě podstatně odlišný tvar i velikost. Žádná urna sice nalezena nebyla, nicméně v tomto období se vyskytují i žárové hroby jámové; do něj uložené kousky spálených kostí by měly v místním písku asi malou šanci na dochování. Na druhé straně nemůžeme vyloučit ani možnost, že to byl raně středověký hrob, v němž kostra (nejspíše dětská) kompletně zetlela, přičemž nádoba z doby římské coby „starožitnost“ byla jediným dochovaným milodarem (srov. kap. 8.6). Slované ji mohli získat na některém z více sídlišť nebo pohřebišť z doby římské

v blízkém okolí, zaujmout je mohl nezvyklý tvar nebo efektní leštěný povrch nádoby.

3.9 ŽÁROVÝ HROB Z ČASNĚ SLOVANSKÉHO OBDOBÍ A „MOHYLA“

V roce 1949 byly v „průkopu č. 1“ v hl. 135 cm objeveny „střepy z nádoby se zbytky spálených kostí“, nález je v dokumentaci označen jako žárový hrob („nález č. II“, ID 0523). Značná hloubka, v níž byl nález učiněn, vypadá na první pohled neobvykle, ale ve skutečnosti této interpretaci nijak neprotiřečí, neboť hrob se nachází v severní polovině pohřebiště, kde byla úroveň terénu zvýšena navátím písku (kap. 2). Ze čtyř dochovaných keramických fragmentů se podařilo slepit spodní část tlustostěnné nádoby, která na vnějším povrchu nese stopy po svislém hlazení, jinak chybějí stopy po obtáčení a výzdoba (tab. 100). Podle názoru PhDr. D. Jelínkové (ústní sdělení) patří tato nádoba s vysokou pravděpodobností ke keramice pražského typu.

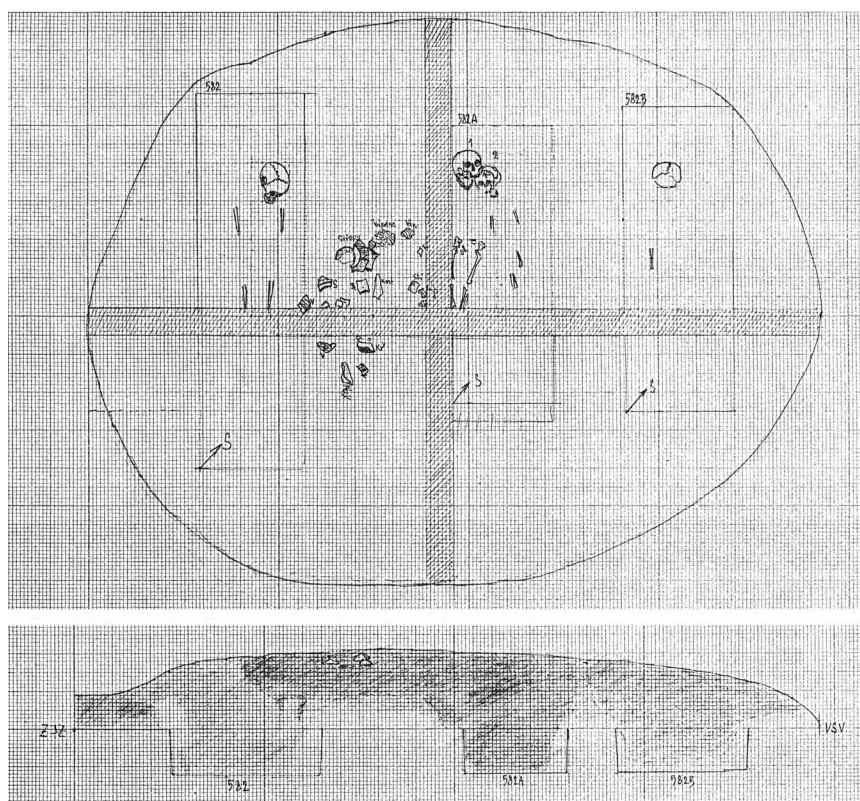
Dalším potenciálním dokladem starších funerálních aktivit na lokalitě by mohl být nízký mohylovitý útvar oválného půdorysu ve čtv. M8 (obr. 31). Podle popisu R. Tichého byla tato „mohylka“ tvořena tmavou „sazovitou“ zeminou. Na povrchu nebyla před odkryvem viditelná, neboť byla překryta tenkou vrstvou zeminy, zřejmě odlišně zbarvené (navátý písek?). Mohyla vystupovala 40 cm nad úroveň skryté plochy, úroveň původního terénu (na níž byla mohyla navršena) není z dokumentace patrná. Povrchová vrstva v centrální části mohyly obsahovala fragmenty keramiky, kusy vápence a pískovce, „část zvířecí čelisti“ a „dva zuby“ (snad také zvířecí), tzn. chyběly zde nálezy, které by explicitně poukazovaly na funerální funkci mohyly. Na druhou stranu není jasné, jakou jinou funkci by mohl tento objekt plnit. Do mohyly byly zapuštěny tři hroby (hr. 582/56, 582A/56, 582B/56); R. Tichý v popisu situace zdůraznil, že jsou mladší než mohyla. Hroby 582/56 a 582A/56 také mohly částečně porušit okrajové části zmíněné podpovrchové kumulace střepů a kamenů, neboť zachovaná kumulace sahala až těsně k oběma hrobům. Stratigraficky vzato je tedy ona kumulace s velkou pravděpodobností starší než trojice středohradištních hrobů, samotné keramické fragmenty z těla mohyly však odlišné datování neumožňují. V dokumentaci se dochovala kresba dvou střepů, jejichž výzdoba v podobě hřebenových pásů a vlnic se nijak neliší od běžné výzdoby keramiky ze středohradištních hrobů na lokalitě.

Věděli lidé, kteří zde začali na začátku střední doby hradištní pohřbívat inhumací, že poloha Na pískách sloužila již dříve jako pohřebiště? Pokud by byl hr. ID 0523 skutečně jediný svého druhu na lokalitě, mohlo jít jen o shodu okolností. Jelikož mělké žárové hroby snadno podléhají zkáze, nelze vyloučit, že jich tu původně mohlo být více. Pak stoupá pravděpodobnost, že povědomí o funerálním charakteru lokality zůstalo v kolektivní paměti následujících generací.

Na jihomoravských pohřebištích je takto dlouhá kontinuita pohřbívání doložena jen vzácně, známým příkladem

58 Nacházel se „jihozápadně od kóty 177“; tato kóta je vyobrazena na schematickém plánu, který otiskl K. Jüttner (1941, 245). Ve svém hlášení ze 13. září 1945, č. j. 960/47 (Anonym 1946) lokalizoval hrob pomocí nápisů v soudobé mapě v měřítku 1:25 000.

59 Mgr. D. Vachútové, Ph.D., děkuji za posouzení fotografie i odkazy na literaturu.

Obr. 31. Dolní Věstonice – Na pís-kách. „Mohyla“ tvořená tmavou sazovitou zeminou, do níž byly zahloubeny hr. 582/56, 582A/56 a 582B/56. Kresba R. Tichý.

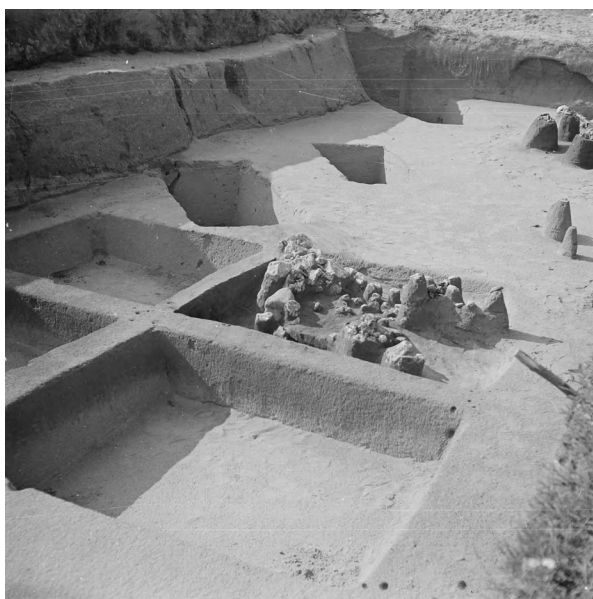
je Staré Město – Na valách, kde byly žárové hroby jak s keramikou pražského typu, tak i s nádobami datovatelnými zhruba do předvelkomoravského období. Všechny zachované i zničené žárové hroby byly zjištěny v severní části pohřebiště (Hrubý 1955, 53–54), kde se vyskytují také nejstarší kostrové hroby (Ungerma 2005c, 739; 2021, 48–53; Klanica 2006, díl I, 115–116). Z. Klanica (2006, díl I, 10, 19–21) zmiňuje přítomnost žárových hrobů i na pohřebištích Nechvalín 1, Prušánky 1 a 2. V Nechvalíně 1 měly být mj. tři urnové hroby, z nichž se dochovaly střepy nebo fragmenty nádob s archaickými rysy, které autor datoval přibližně do 7. století (Klanica 2006, díl I, 21, tab. 11). V Prušánkách 1 počítal s existencí pěti žárových hrobů (hr. 21, 39, 76, 577, 578; Klanica 2006, díl I, 20), kterým připisoval značný význam při horizontálně-stratigrafických pozorováních na lokalitě (více v kap. 5.2.4). Zbytky spálených kostí posoudil M. Stloukal (2006), přičemž jeho určení obsahují – vzhledem k nízkému počtu a malé velikosti fragmentů – více pomyslných otazníků. Nicméně kromě zlomků z hr. 578, které považoval za neurčitelné, resp. zvířecí, připsal zbytky kremace z ostatních čtyř hrobů lidským jedincům. Z hlediska nálezových okolností se na základě Klanicovy publikace dají rozlišit dva samostatné žárové hroby (hr. 39, dítě?; hr. 76, dospělý?), v hr. 21 ležely spálené kůstky „nedospělé osoby“ uvnitř rakve spolu s dislokovanými nespálenými kostmi „hlavního“ jedince, v hr. 577 je poloha spálených pozůstatků „dospělého člověka“ uvedena jen obecně „v zá-sypu“ (Klanica 2006, díl II). Na druhém prušáneckém pohřebišti je údajný žárový hrob 440 silně nejistý a nelze s ním reálně pracovat, neboť drobné zbytky spálených kostí neumožňovaly „vůbec žádné určení“ (Stloukal 2006). Interpretaci všech diskutovaných nálezových situací coby žárových hrobů odmítají M. Mazuch et al. (2017, 36–37) jako „zcela nepodloženou“ a uvádějí, že

„nebyla provedena ani antropologická analýza“, přičemž citovaný posudek předního českého antropologa přecházejí mlčením.

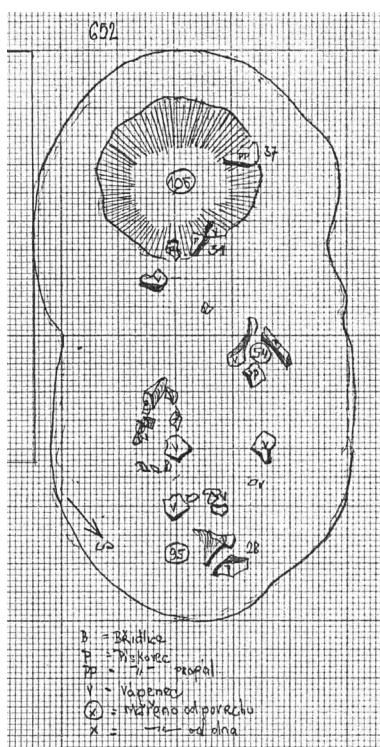
3.10 SÍDLIŠTNÍ OBJEKTY

Během výzkumu pohřebiště Na pís-kách byla identifikována řada sídlištních objektů nebo nálezových situací, u nichž je jen málokdy možné jednoznačně potvrdit, že měly přímou souvislost s pohřbíváním v raném středověku; některé jsou prokazatelně pravěkého stáří (kap. 3.8). Stejně jako v případě prázdných hrobů (kap. 3.7.3) jim nebyla v jednotlivých sezónách věnována stejná pozornost. V letech 1946–1948 nejsou v dokumentaci žádné takové nálezové situace zaznamenány. Naopak v roce 1949 jich pracovníci odkryli a popsali celou řadu, i když jen menší část z nich je možné lokalizovat; také kresebně dokumentovány byly jen ojediněle. Tyto archeologické situace se zkráceně označují jako „nálezy“, číslovány byly římskými číslicemi (v katalogu jsou navíc doplněny lomítkem a číslem sezóny). Většinou jsou to kumulace fragmentů raně středověké keramiky, přičemž u některých z popisu vyplývá, že pocházejí z jedné nádoby (např. nálezy č. V, VII, XI, XII aj.). V některých případech by mohlo jít o zbytky nádob z porušených hrobů, s větší pravděpodobností to však lze předpokládat jen u tří víceméně celých nádob (č. IV, ID 05230; č. XIII, ID 05231; č. XXII, ID 05233), stejně jako u páru bronzových náušnic (č. XXVI, ID 0524), které jsem proto přiřadil k hrobům s nerozeznanou hrobovou jámou (kap. 3.4.2, kategorie C).

Zvláště na plochách označených jako „průkop č. II a III“ byla zaznamenána řada nálezových situací sídlištního původu: propálená zemina s fragmenty keramiky („žárově-rostiště“, č. XV), kumulace mazanice (č. XVII), zvířecí

Obr. 32. Dolní Věstonice – Na pískách. Předvelkomoravská (?) zemnice s destrukcí kamenné pece v rohu (objekt č. I/58), odkrytá na východním okraji pohřebiště (OAA, neg. č. 8089/2).

Obr. 33. Dolní Věstonice – Na pískách. Oválný sídlištní objekt, v dokumentaci označený jako „hrob 652“. Kresba R. Tichý.

kosti – buď samostatně (č. XVIII), nebo spolu s fragmenty keramiky (č. XIX, XXIII, XXX, XXXV).⁶⁰ Nálezová situace č. XXV se zvířecími kostmi a fragmenty keramiky je označena jako „slovanská chata“, ale v popisu chybějí jakékoliv údaje, které by tuto interpretaci podporovaly. Dále byly odkryty dvě kumulace kamenů (č. XXVIII, XXIX), kterými „byl původně obložen dřevěný kůl“, z něhož se v obou případech dochovaly ještě zbytky dřeva, jinak zde nebyly žádné významnější nálezy.

Na plochách prozkoumaných R. Raddou v letech 1952 a 1954 srovnatelné nálezové situace a objekty chybějí, ale zvláště v případě sezóny 1954 to bylo s vysokou pravděpodobností způsobeno tím, že se jim nevěnovala náležitá pozornost. Když totiž výzkum v roce 1954 převzal R. Tichý, v těsném východním sousedství Raddových ploch v jižní části pohřebiště odkryl objekty („jámy“) č. I, II a III (viz plán 1). Měly kruhový až lehce oválný tvar a tmavou nebo popelovitou výplň, která obsahovala nevelký počet keramických fragmentů. V roce 1955 byl odkryt objekt č. IV s tmavší výplní obsahující fragmenty keramiky a objekt č. VI se „sazovitě černou“ výplní, místy propálenou nebo s většími uhlíky. Na ploše z roku 1955 jsou zakresleny ještě další objekty, jejichž dokumentace je značně fragmentární: jsou zmíněny pouze nepočtené drobné střepy ve výplni (menší kruhové/oválné objekty č. V, VII) nebo kousky mazanice, strusky a štípaná industrie (větší nepravidelný objekt č. X). K objektu č. VIII se dochoval jen náčrt profilu, objekt č. XI zřejmě nebyl vůbec zdokumentován.

Další objekty byly odkryty v letech 1957 a 1958 v okrajových částech pohřebiště. V roce 1957 to bylo celkem 12 objektů na severozápadním okraji areálu, které byly označeny jako objekty č. I/57 až XII/57 (na celkovém plánu je z důvodu fragmentárnosti podkladů zakresleno pouze šest z nich – viz plán 1). Měly většinou kruhový nebo oválný tvar, menší rozměry (průměr cca 60–170 cm) a tmavou výplň, již se odlišovaly od podložního písku. Byly zcela bez nálezů, pouze objekt č. IX/57 obsahoval mazanici, keramické fragmenty a štípanou industrii. V roce 1958 byly na východním okraji pohřebiště prozkoumány dva objekty: raně středověká zemnice s kamennou pecí v rohu (objekt č. I/58; obr. 32) a část oválného objektu č. II/57, do jehož výplně byl zahlouben dětský hr. 768/58. V dokumentaci se dochovaly pouze kresby a fotografie těchto objektů, stručný popis zemnice publikoval R. Tichý (1958b, 60). Její výplň obsahovala keramické fragmenty, které J. Poulík předběžně zařadil do předvelkomoravského období. V bezprostřední blízkosti obou objektů se nacházely čtyři prázdné hroby (hr. 739/57, 741/57, 770/58, 771/58), takže je možné, že i ony byly sídlištními objekty, ale byly nesprávně prozkoumány a interpretovány (kap. 3.7.3).

Pro úplnost je nutné dodat, že R. Tichý mezi hroby zařadil i takové nálezové situace, které se natolik liší od regulérních raně středověkých hrobů, že je takto jednoznačně interpretovat nemůžeme. Útvar označený jako „hr. 652/56“ měl nepravidelný oválný půdorys, jeho výplň obsahovala kameny a zlomky keramiky (obr. 33). K jeho označení coby hrobu nic neopravňuje, s mnohem větší pravděpodobností šlo o sídlištní objekt. Mezi hroby neřadím ani „černou sazovitou vrstvu“ s fragmenty keramiky (v dokumentaci jako „hr. 556/55“), ani tmavě probarvenou zeminu („hr. 520/55“), v níž byla nalezena železná průvlečka s prodlouženým krčkem (kap. 10.5.5).

3.11 NOVOVĚKÉ HROBY

Na jižním okraji pohřebiště se nachází ucelená řada jedenácti hrobů (hr. 191/54, 290/55 až 294/55, 325/55, 327/55, 372/55, 373/55, 375/55), které se několika znaky

⁶⁰ Poslední dvě z těchto nálezových situací byly také popsány jako „žároviště“, nejspíše vzhledem k přítomnosti uhlíků.

odlišují od raně středověkých. Musely zde být uloženy někdy během pozdního středověku nebo novověku. V zásadě respektují raně středověké hroby, jen dva mladší hroby 191/54 a 375/55 lehce porušují raně středověké hroby 190/54 a 374/55. Vzhledem k lehké písčité půdě na lokalitě a pohybu písku vlivem větru nepovažují za pravděpodobné, že by v době uložení těchto mladších hrobů byly rovny raně středověkým hrobům ještě stále viditelné na povrchu. Převažující respektování starších hrobů tak může být výsledkem pouhé náhody (samotné vyhloubení mladších hrobů na lokalitě je však věc jiná, viz níže).

Jámy mladších hrobů se svou délkou nebo šířkou (délka 170–220 cm, šířka 55–75 cm) obecně příliš neodlišují od raně středověkých, nicméně při srovnání s velikostí kostry je u některých vidět, že jáma byla vyhloubena značně úsporně, aby postačovala právě jen pro uložení mrtvého (hr. 191/54, 291/55, 293/55, 372/55, 373/55). Hloubka jam se pohybuje v rozmezí 20–80 cm (průměrně 50 cm), takže kostry v mělce uložených hrobech jsou porušeny orbou (hr. 292/55, 293/55, 294/55). Hroby jsou orientovány většinou ve směru SV–JZ nebo s menšími odchylkami k severu (hr. 191/54, 372/55, 373/55, 375/55), což je pro raně středověké hroby netypické (srov. kap. 6.2). Jedině hr. 325/55 je orientován opačně, tj. ve směru JZ–SV. Kostry – pokud nejsou rozrušeny orbou – se zachovaly relativně dobře, mnohdy včetně prstních článků. U jedinců v hr. 372/55 a 373/55 je v dokumentaci zaznamenáno, že při odkrytí byly jejich lebky ještě duté, jinými slovy v průběhu postdepozicičních procesů se nestačily zaplnit zeminou – to potvrzuje, že tito lidé zde byli uloženi se značným časovým odstupem od raně středověkých hrobů. Pohřbení leží v natažené poloze na zádech a bez výjimky mají paže pokrčené a uložené na břiše (obr. 34): buď jsou ohnuté do pravého úhlu a lokty přitisknuté k trupu (hr. 191/54, 290/55, 325/55, 373/55), nebo jsou lokty poněkud odtažené od těla (hr. 291/55, 292/55). U dalších jedinců je jedna z paží pokrčená v ostrém úhlu a dlaň spočívá na hrudi (hr. 327/55, 372/55), v hr. 375/55 jsou takto ostře pokrčeny obě paže. Právě uložením horních končetin se tyto hroby nejvíce liší od raně středověkých, naproti tomu ve vrcholném, a zvláště v pozdním středověku a novověku byly uvedené polohy paží zcela běžné (srov. např. Blažková-Dubská 2005, tab. 1; 2006; Králíková 2006, 54–57, 174, obr. 201; Zůbek 2018, 67–71). Tato poloha rukou má údajně znázorňovat gesto modlitby (Illí 1992, 19, Abb. 8; Hensch 2014, 427).

Hroby jsou zcela bez nálezů,⁶¹ jen žena v hr. 375/55 měla na klíčních kostech háček a poutko z bronzového drátu, opatřené vždy párem oček k našití na oděv. Tato spínadla jsou běžně nazývána jako „haklíky“ a „babky“, kromě bronzu se vyráběla i ze železa (Havel 1980, 230, obr. 2: 1–5; Procházka 1990, 105, obr. 4: 9, 10; Králíková 2006, 79). K zapínání oděvu se používala po dlouhou dobu, hlavně od 15. do 18. století (Unger 1991, 131; Grömer 2014, 193–195; Kühtreiber 2017, 166; Zůbek 2018, 101–104), takže k přesnějšímu datování dolnověstonických hrobů než do pozdního středověku a novověku nepřispívají.

Nejblíže byly podobné hroby odkryty v kostele sv. Linharta v Mušově a na přilehlém hřbitově. Obě paže

Obr. 34. Dolní Věstonice – Na pískách. Novověký hrob 291/55 s dospělým jedincem uloženým v typické poloze s pokrčenými pažemi (M-FT-100531400, neg. č. 5314).

pokrčené víceméně do pravého úhlu tam měli jedinci ve více hrobech, některé z nich jsou řazeny již do 13. století (hr. 53, 94, 105; Unger 2014, 224, 226, obr. 6, 14). Další hroby s touto polohou paží patří do pozdního středověku, jak o tom svědčí nádoby nalezené ve dvou hrobech (hr. 23 a 124) a datované do 2. poloviny 15. století a na začátek 16. století (Unger 2014, 227, obr. 18: 2; 19: 1, 2). „Nejdříve do 16. století“ klade J. Unger hr. 72, a to na základě nálezů stejného poutka ze spínadla, jaké bylo v dolnověstonickém hrobě 375/55. Dalším novověkým hrobem s uvedenou polohou paží je v Mušově hr. 125, který obsahoval kruhovou přezku (Unger 2014, 220, 228, obr. 22: 7, 10). Všechny dosud zmíněné hroby v Mušově byly orientovány západovýchodně; vyskytly se zde však i hroby, které měly orientaci poledníkovou, čímž se opět podobají nejmladším hrobům z pohřebiště Na pískách. Uvedené hroby se nacházely v sondách severně od mušovského kostela, konkrétně měly orientaci S–J (hr. 15) i J–S (hr. 11a, 110). Na základě nálezů devocionálií aj. předmětů i údajů z písemných pramenů jsou datovány do 2. poloviny 18. století (Unger 2014, 228–229).

O důvodech sporadického pohřbívání na lokalitě Na pískách v pozdním středověku nebo v novověku můžeme jen spekulovat. Ať už v té době byly některé raně středověké hroby stále viditelné na povrchu, nebo nikoliv, lidé si patrně byli vědomi skutečnosti, že ukládají své mrtvé v areálu staršího pohřebiště (již tehdy mohlo např. docházet k porušování hrobů vlivem těžby písku

61 Na krčních obratlech a spodní části mandibuly kostry v hr. 191/54 ulpěla „silná bronzová patina“, samotný kovový předmět se nedochoval.

apod.). Vzhledem k absenci kostela mohli toto pohřebiště těžko interpretovat jinak než jako „pohanské“. Jediným z popsáných jedenácti hrobů bylo zjevně upřeno pohřbení na kostelním hřbitově, avšak příčinu se asi nikdy nedozvíme. Mohli to být např. lidé zemřelí při epidemii nebo nekatolíci (Unger 2006, 141). V širším okolí Dolních

Věstonic žila řada komunit novokřtěnců, nicméně v tomto případě o novokřtěnce spíše nepůjde, neboť pro jejich hřbitovy má být typická chaotická orientace hrobů a poloha s rukama podél těla (Unger 1984; Králíková 2006, 124, 129, obr. 150).

4. Tradiční chronologie střední doby hradištní a snahy o její revizi

Chronologie patří k základním prostředkům, jak vůbec uchopit a třídit archeologické prameny, a také je nutným předpokladem pro další práci s nimi. Chronologie však nepředstavuje „jednou provždy hotový“ systém, ale prochází změnami v souvislosti s tím, jak vznikají nové datovací metody a jak se proměňuje archeologie jako věda. Od 90. let 20. století u nás probíhá diskuze, v níž jsou starší názory na chronologii raného středověku podrobovány kritice a revidovány, ale nový ucelený a všeobecně přijímaný chronologický systém se rodí jen pomalu a obtížně.

Základ periodizace raného středověku na území bývalého Československa⁶² položil J. Eisner (1933, 240), když dobu hradištní, jak bylo toto období tehdy běžně nazýváno, rozdělil na starší, střední a mladší úsek. Do střední doby hradištní řadil hrobové nálezy, které spojoval s existencí Velkomoravské říše. Na rozdíl od dnešního bádání se tehdy ještě nepřipisoval tak zásadní význam zániku tohoto předstátního útvaru, neboť v absolutních datech J. Eisner ohraničil střední dobu hradištní léty 800 a 950 (srov. Bubeník 1994, 54–55). Z konce střední doby hradištní kolem roku 950 víceméně „automaticky“ vyplynul začátek následující mladší doby hradištní. Autor periodizace považoval rok 950 za čistě orientační mezník, který se pomocí archeologických (ale ani písemných) pramenů nedal exaktně doložit. Svědčí o tom jeho poznámka, že „řadové hřbitovy bez zbraní a téměř bez keramiky patří u nás v podstatě až do času po roce 1000, ale počínají se už dříve, ve století desátém“ (Eisner 1933, 258).

V následujícím výkladu se omezím na základní problémy spojené s chronologií střední doby hradištní na Moravě, jak se jeví na základě pohřebišť.⁶³ Zcela klíčový vliv na datování materiální kultury – zvláště nekeramické – v rámci středohradištního období měla práce V. Hrubého (1955), která determinovala nazírání na tuto problematiku na několik příštích desetiletí. Tuto chronologii, kterou převzala (popř. doplnila) celá poválečná generace československých archeologů, pracovním označují jako „tradiční“.

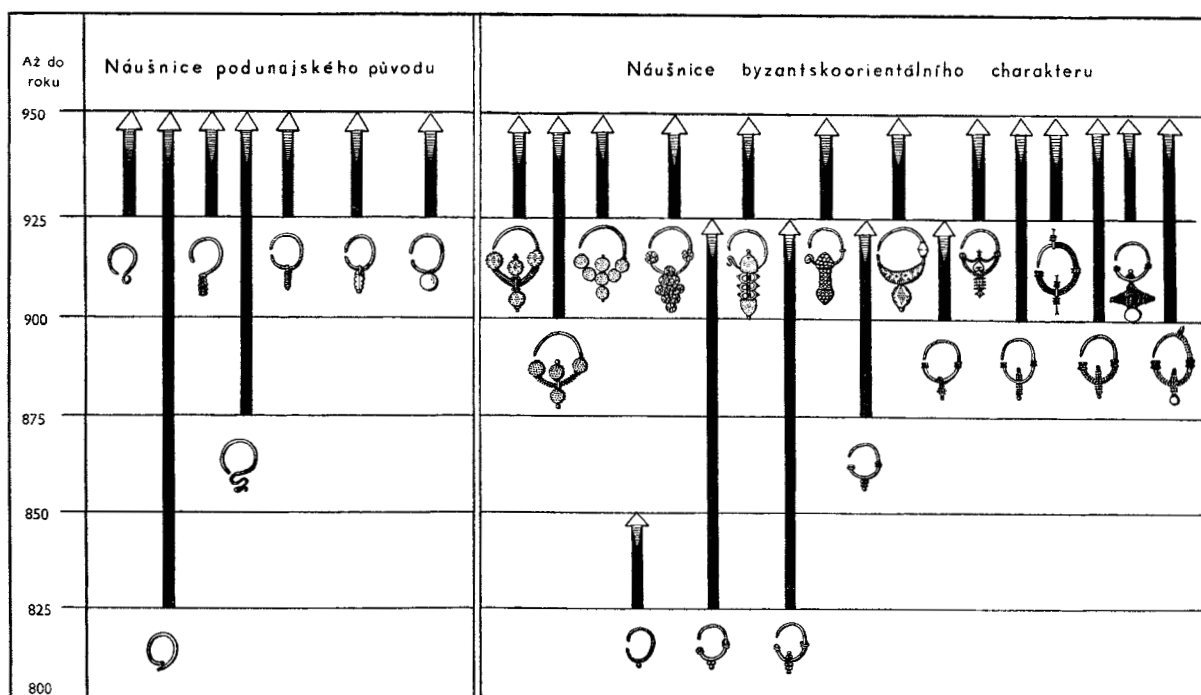
Chronologické závěry V. Hrubého vycházely hlavně z pohřebišť ve Starém Městě – Na valách, byly tudíž výrazně ovlivněny tamní nálezovou situací. Pro jeho

chronologii je typické relativně časné datování mnoha typů zbraní, ostruh a opaskových kování, což bylo dáno jejich srovnáváním v první řadě s karolinským materiálem a dále zohledněním některých stratigraficky nízko uložených mužských hrobů na lokalitě. Naopak honosný ženský šperk, označovaný v té době jako „byzantsko-orientální“, datoval poměrně pozdně – výskyt drtivé většiny typů náušnic, gombíků a prstenů kladl do konce 9. století a do 1. poloviny 10. století (obr. 35). Důvodů bylo hned několik. V obecné rovině byl ovlivněn do té doby zcela převažujícím názorem o datování podobných šperků do 10. a 11. století, takže už jeho datace představovala nezanedbatelný posun těžiště jejich výskytu hlouběji do minulosti. V souladu s pracemi L. Niederleho (1930; Niederle – Zelnitius 1929) se také domníval, že původ staroměstských honosných šperků je třeba hledat hlavně ve Středomoří. Z časového hlediska se zdálo jako nejpřirozenější, že k tomu došlo „v době nejužších styků s Byzancí“, tzn. po příchodu Konstantina a Metoděje na Moravu (Hrubý 1955, 310). K významným argumentům patřil také výskyt malty v zásypech hrobů, která měla pocházet z tamního rozbořeného kostela. Z toho vyplývalo pozdní datování mnoha hrobů s luxusními šperky. Do 1. poloviny 9. století se tak V. Hrubý odvážil datovat jen jednoduché hrobové náušnice (obr. 35 vpravo dole), jaké znal z pozdně avarských pohřebišť (stejně např. Poulík 1955, 340, 344).

Dobové okolnosti vzniku Hrubého chronologie osvětlila H. Chorvátová (2004b, 199–209; 2023, 10–15, 26–66). Ta také upozornila na oponentní hlasy, které zazněly již v době vydání práce V. Hrubého, ale v dalším výzkumu nebyly dlouho zohledněny (také Klanica 2006, díl I, 115). B. Dostál ve své dizertační práci (Dostál 1962a) neměl mnoho prostoru pro detailní chronologickou analýzu všech typů velkomoravských šperků, takže bez větších změn převzal závěry V. Hrubého, a tím de facto „kodifikoval“ tradiční chronologii. Dostálova práce se po svém vydání tiskem (Dostál 1966) stala jednou z nejvýznamnějších publikací o Velké Moravě vůbec, na datace v ní obsažené se někteří zahraniční badatelé odvolávají dodnes (např. Grigorov 2013; Rjabceva 2014).

62 Pokusy o periodizaci raného středověku shromáždila D. Bialeková (1980).

63 Dějiny výzkumu středo- a mladohradištních pohřebišť na Moravě přehledně shrnul P. Vachůt (2008).

Obr. 35. Datování typů náušnic z okruhu podunajského, resp. byzantskoorientálního (veligradského) šperku ve Starém Městě – Na valách podle V. Hrubého (1955, obr. 41).

4.1 REVIZE DATOVÁNÍ VELIGRADSKÉHO ŠPERKU

Do 80. let 20. století nebyla pocítována potřeba stávající systém nějak zásadně změnit; na diskrepance v datování, které tradiční chronologie (vč. blatnicko-mikulčického horizontu, viz kap. 4.5) způsobovala, nikdo ve výraznější míře nepoukázal. Ostatně otevřená kritika tehdejších „nestorů slovanské archeologie“ by byla před rokem 1989 jistě vnímána se značnou nelibostí.⁶⁴ Z příslušníků starší generace badatelů se pro určitou korekci vyslovil pouze B. Dostál (1990, 39; 1991, 84), který navrhl snížit horní hranici výskytu byzantskoorientálního čili veligradského šperku někam na počátek 10. století. Jedinou jeho motivací však bylo odstranění nesoulad mezi archeologickými a historickými prameny, neboť v 1. polovině 10. století měla být Morava zpustošena maďarskými nájezdy a nepovažoval za pravděpodobné, že by největší rozmach produkce honosného šperku spadl až do této doby.⁶⁵ Také Č. Staňa (1995, 42) souhlasil s tím, že na Moravě výroba veligradského šperku skončila v období zániku velkomoravského státu, ovšem opatrně připustil možnost, že do hrobů se mohl dostávat ještě nějakou dobu poté. Datování počátku tohoto šperku se oba badatelé blíže nedotkli.

Významnější korekce – tentokrát již zdůvodněné archeologicky – provedl L. Galuška (1996a, 49, 94–97 aj.; 1996b, zvl. 275) při rozboru pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech. Na příkladu tamního kostelního komplexu doložil, že malta v zásypech hrobů většinou nepochází až ze zaniklé kostelní stavby, ale její přítomnost souvisí již s výstavbou a opravami kostela. Tento poznatek aplikoval i při analýze vybraných nálezových situací u kostela ve Starém Městě – Na valách, kde vyčlenil několik hrobů

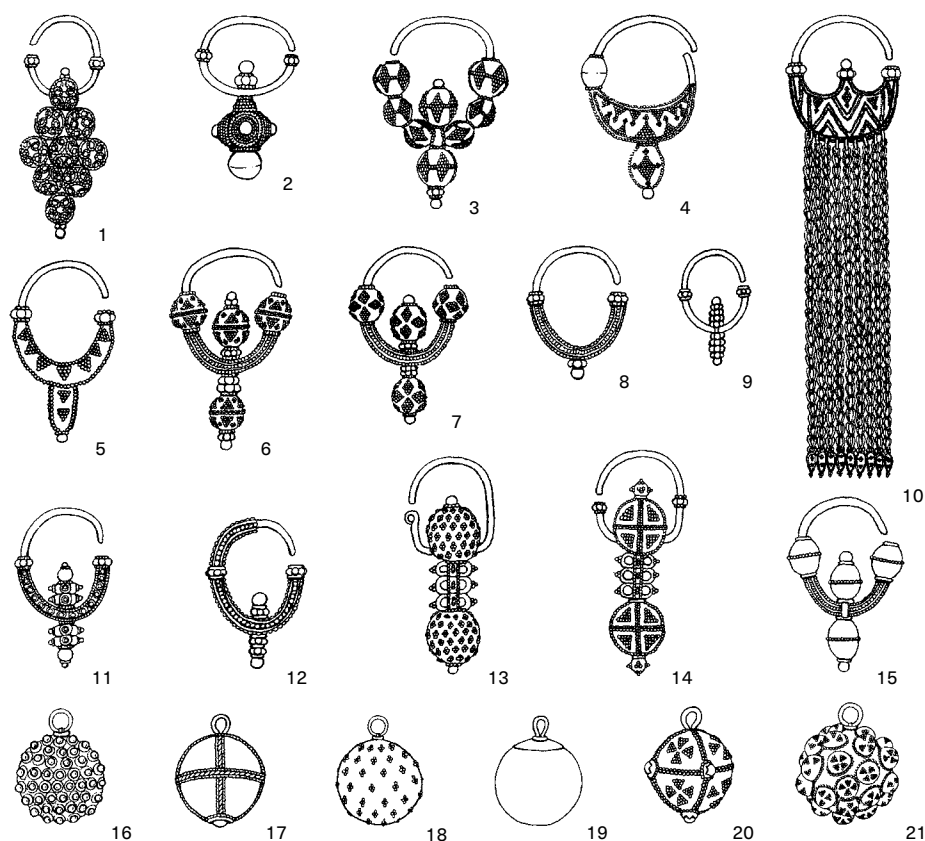
s veligradským šperkem, které neobsahovaly maltu, ale byly překryty mladšími hroby, v jejichž zásypu se malta již vyskytla. Tyto stratigraficky níže ležící hroby byly podle jeho názoru vyhloubeny v 1. polovině 9. století, tzn. před stavbou kostela, k níž mělo dojít kolem poloviny 9. století. Tímto datováním několika hrobů s veligradským šperkem již do 1. poloviny 9. století padlo letité „tabu“, které umožňovalo zařadit veškerý šperk tohoto druhu jen do doby pozdější.

Později H. Chorvátová (2004b) upozornila na rozpory mezi tím, jak V. Hrubý (1955) popsal některé nálezové situace na pohřebišti ve Starém Městě – Na valách (především superpozice několika hrobů nad sebou), a jejich chronologickou interpretací. Z její práce vyplynulo, že na lokalitě se nacházely hroby obsahující honosný velkomoravský šperk, které byly překryty nebo porušeny několika mladšími hroby, tomu ale neodpovídá relativně pozdní datování příslušných typů V. Hrubým.

Inspirován studií H. Chorvátové jsem shromáždil poměrně početné spektrum šperku ze stratigraficky nejnižších položených hrobů na pohřebišti Na valách (srov. kap. 5.2.3) – s tím, že tyto ozdoby se mohly používat již v průběhu staršího velkomoravského horizontu, která se rámcově kryje s 1. polovinou 9. století (Ungerma 2005c, 710–712, obr. 1, 2). Nelze to však rozhodně interpretovat v tom smyslu, že by se všechny uvedené typy používaly jen a pouze v uvedeném období. Hlavním cílem mé studie pak bylo ukázat, že ve středním Podunají existuje výrazná skupina památek, tzv. předkottlašský horizont (2. polovina 8. století a počátek 9. století; viz kap. 4.3), která obsahuje mj. více typů importovaných skleněných korálů (obr. 38: 8, 9, 11). Tyto korály se vyskytují i na jižní Moravě, takže mohou posloužit jako východisko pro

64 Následující text je z valné části převzat z mé německy psané studie shrnující vývoj názorů na datování a původ veligradského šperku (Ungerma 2017, 20–23).

65 Uvedený argument samozřejmě není nový, vyslovil ho již J. Eisner (1956, 188) v recenzi na monografii V. Hrubého (1955).

Obr. 36. Typy náušnic a gombíků ze starší fáze pohřebiště ve Starém Městě – Na valách podle L. Galušky (2013, obr. 215, 216); upraveno.

identifikaci dalších časných velkomoravských hrobů ve Starém Městě – Na valách i jinde. Ukázalo se, že některé z těchto hrobů obsahovaly typy šperku, které se starším velkomoravským horizontem dosud spojovány nebyly (Ungerma 2005c, 718–741). Pochopitelně to opět neznamená, že by se některé z oněch importovaných korálů nemohly dostat do hrobu i s určitým časovým zpožděním, což se dá snadno vysvětlit jejich efektním vzhledem a značnou materiální hodnotou (Ungerma 2005c, 725; srov. Galuška 2013, 220).

V diskuzi o chronologii pokračovala H. Chorvátová (2007), která vyčlenila tři „horizonty byzantsko-orientálního šperku“, označené jako A, B a C, k čemuž použila materiál z pohřebišť v aglomeraci Starého Města, ale i z Břeclavi – Pohanska a v menší míře z Mikulčic. Způsob vyčlenění těchto horizontů však blíže neobjasnila. Také jejich náplň není vyjádřena v podobě souboru charakteristických typů, ale jako pouhý výčet reprezentativních hrobových celků. Vůči tomu se dá namítnout, že v jedné hrobové výbavě se mohou kombinovat nedávno vyrobené šperky, které byly zrovna „v módě“, se staršími exempláři zděděnými po předcích. Zřetelný obraz vývoje šperku také zatemňuje „balast“ v podobě chronologicky necitlivých typů, které se vyráběly a nosily během několika po sobě následujících generací. Zatímco u většiny hrobových celků „horizontu A“ (Chorvátová 2007, tab. III, IV) dnes panuje víceméně všeobecná shoda na jejich časném datování, následujícímu vývoji bude nutné ještě věnovat pozornost. Sama H. Chorvátová (2007, 85) připustila, že „šperky horizontu B sa začínajú objavovať veľmi krátko po začatí horizontu A a isté obdobie pokračujú spolu. Rovnako ako niektoré prevažujúce typy náušnic a gombíkov z horizontu C sa začínajú objavovať už v horizonte B“ (srov. Košta – Tomková 2011, 332, pozn. 35). Monografie H. Chorvátové z roku 2023, která je německým

překladem její dizertační práce z roku 2015, předkládá podobné výsledky. První horizont honosného šperku je zde nazván jako „horizont Trilj-Staré Město“ a datován na přelom 8. a 9. století. Druhý horizont badatelka označuje jako „novou vlnu šperku po začátku 9. století“ a třetí horizont jako „modifikace po polovině 9. století“ (Chorvátová 2023, 173–182). Pro zařazení konkrétních hrobů zvláště do druhého a třetího horizontu hrály v případě Starého Města – Na valách zřejmě značnou roli stratigrafické vztahy mezi hroby. Není mi jasné, podle čeho byly do těchto dvou horizontů zařazeny hroby na lokalitách, kde již tak výrazné stratigrafické sekvence nejsou. Např. pro pohřebiště kolem 1. kostela v Břeclavi – Pohansku to má ten důsledek, že autorka předpokládá intenzivní pohřbívání již během druhého horizontu (Chorvátová 2023, Taf. 35–37), což bude muset ověřit budoucí systematické zpracování tohoto pohřebiště; dosud se starším velkomoravským horizontem v literatuře spojováno nebylo (srov. Macháček et al. 2016, 143–147).

K problematice datování honosného velkomoravského šperku se vyslovil ještě L. Galuška (2013, 99–253). Ve Starém Městě, v poloze „Na dvorku“, odkryl zahloubený objekt XIII/98-09, který interpretoval jako klenotnickou dílnu fungující v 1. polovině 9. století. Uvažoval také, které šperky z nedalekého pohřebiště Na valách v ní mohly být vyrobeny. Při této příležitosti obsáhle vylíčil své názory na problematiku starší fáze tohoto pohřebiště, která zahrnuje období od počátku kostrového pohřbívání na lokalitě po stavbu tamního kostela, a analyzoval 11 hrobů žen a dívek, které mají do této fáze patřit. Obsah těchto hrobů (obr. 36; Galuška 2013, 224–241, obr. 215, 216) se z valné části kryje s náplní staršího velkomoravského horizontu, jak jsem se ji pokusil definovat dříve (Ungerma 2005c, obr. 1–3, 7). Následně se L. Galuška (2013, 244–251) zamýšlel i nad tím, jaké šperky se ve Starém

Městě mohly nosit v průběhu 2. poloviny 9. století. Zatím posledním příspěvkem do diskuze jsou studie věnované honosným prstenům a náušnicím se čtyřmi bubínky z velkomoravských pohřebišť (Ungerma 2017; 2021), v nichž jsem se vyjádřil mj. k datování jednotlivých typů či exemplářů a také k otázce jejich původu.

Názory na původ či způsob vzniku a datování raně středověkého šperku jsou vzájemně provázány více, než by se na první pohled mohlo zdát. Když totiž badatel stanoví dataci určité skupiny šperku, je vcelku přirozené, že se její vznik snaží zasadit do širších dobových souvislostí. A naopak: když dospěje k závěru, že konkrétní skupina šperku je cizí proveniencí (a domnívá se, že se mu podařilo i určit oblast jejího původu), pokládá si otázku, kdy k onomu importování či ovlivnění mohlo dojít. Jako příklad prvního postupu lze uvést již v úvodu kap. 4 zmíněnou úvahu V. Hrubého (1955, 310) o vzniku „byzantsko-orientálního“ šperku „v době nejužších styků s Byzancí“. Příkladem druhého postupu je starší názor o šíření tzv. nitranského šperku z jihozápadního Slovenska na severní Balkán, k němuž mělo dojít ve spojitosti s „emigrací“ skupiny Moravanů v době zániku Velké Moravy (Ungerma 2021, 144–145, s lit.). Pokud dojde k přehodnocení chronologie dané skupiny šperku, je pochopitelně potřebné revidovat i zasazení do širšího kontextu. Takže když se začalo uvažovat o časnějším počátku veligradského šperku (v rámci 9. století), badatelé se většinou přiklonili k názoru, že zásadní podíl na jeho vzniku měli klenotníci, kteří přišli na Moravu z území avarského kaganátu, poté co se na přelomu 8. a 9. století rozpadl (např. Štefanovičová 1995, 94; Galuška 2014, 124–125).⁶⁶

Takové spojení zní samozřejmě lákavě, ale z podstaty věci je velmi obtížně prokazatelné. I když se podaří odkrýt pozůstatky šperkařské dílny, můžeme se jen dohadovat, odkud pocházeli řemeslníci, kteří v ní pracovali. Skeptik by také mohl namítnout, že uvedená argumentace přímo spojuje archeologická data s historickými událostmi (více v kap. 5.1), přičemž samotná migrace řemeslníků zůstává ryze hypotetická a na základě dochovaných písemných pramenů ji nelze potvrdit ani vyvrátit. Tažení Karla Velikého proti Avarům a zánik kaganátu nepochybně představovaly zásadní mezník v dějinách střední Evropy, z metodického hlediska je však namístě opatrnost, které archeologické fenomény můžeme s těmito historickými událostmi spojovat (srov. kap. 4.3). Podle mého názoru k nim vznik veligradského šperku spíše nepatří – a stručně se pokusím ukázat proč.

Obecně vzato jsou veškeré naše znalosti o velkomoravském luxusním šperku podmíněny výlučně pohřbíváním nespálených těl s milodary, neboť v ostatních nalezových situacích (deputy, sídlištní objekty a vrstvy atd.) se takové šperky neobjevují. Jinými slovy, pokud by obyvatelé Moravy v 9. a 10. století praktikovali jiný pohřební

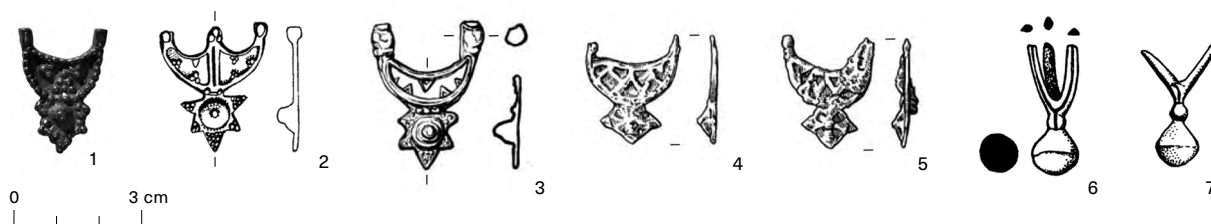
ritus, který by byl k dochování křehkých ozdob méně příznivý, neměli bychom dnes o samotné existenci veligradského šperku ani ponětí. Proto také dokud během 8. století trval žárový ritus, honosný šperk nelze ve funerálních kontextech doložit, neboť žárových hrobů z této doby se dochovalo jen málo, a navíc neobsahují žádné cennější předměty (kap. 4.4). Novější, výše zmíněné studie k tématu se shodují na tom, že zvláště ve staroměstské aglomeraci se bohaté ženské hroby s celými soupravami veligradského šperku objevily již v nejstarší skupině tamních kostrových hrobů. To se dá sotva vysvětlit tím, že veligradský šperk se začal vyrábět právě v době nástupu inhumace, ale primárně tím, že nový pohřební ritus naprosto dramaticky zvýšil šance na jeho dochování. Navíc mezi oběma diskutovanými fenomény těžko mohla být nějaká hlubší příčinná souvislost, neboť každý byl spojen s jiným aspektem života – konkrétně se změnou většinového pohřebního ritu, resp. s existencí společenské elity a její reprezentací navenek. Proto považují za pravděpodobné, že příslušnice moravské elity nosily stejný nebo podobný honosný šperk již před zavedením inhumace (podrobněji Ungerma 2022e, 275–277, 281–285).

O tom, jaký šperk se v předvelkomoravském období na Moravě používal, si můžeme udělat jen velmi přibližnou představu na základě několika izolovaných nálezů. Příkladem ozdoby z drahého kovu může být jednoduchá kroužková náušnice s očkem, zhotovená z tordovaného zlatého drátu, která pochází z významného předvelkomoravského sídliště Olomouc – Povel (kap. 8.1.5, obr. 87: 2). V poslední době bylo díky detektorům kovů nalezeno několik náušnic, které mají přesné analogie na avarských pohřebišťích v Karpatské kotlině a které přesvědčivě ukazují, že v Čechách a na Moravě se nosily stejné nadregionální typy ozdob jako v avarském kaganátu. Jsou to především lité bronzové hvězdicovité náušnice (obr. 37: 1–5)⁶⁷ a dále náušnice s litým pyramidovitým závěskem, původně asi opatřeným skleněnou nebo jinou vložkou (obr. 37: 6, 7).⁶⁸ Exempláře nalezené na našem území jsou levnějšími variantami luxusních předloh; dochovaly se díky své relativně masivní lité konstrukci, zatímco jejich křehčí protějšky, zhotovené z plechu a drátu, měly podstatně menší naději na dochování. Nepovažují za pravděpodobné, že by tehdejší obyvatelé českých zemí, kteří si takové ozdoby chtěli pořídit, byli odkázáni výhradně na importy. Řemeslníci, kteří ovládali potřebné technologie, mohli již tehdy na našem území působit, takže není nutné počítat s příchodem cizích klenotníků až po zánik avarského kaganátu. Diskutovaný problém má i širší pozadí, neboť s ním úzce souvisí odpověď na otázku, zdali litá kování pozdně avarského rázu na našem území jsou také výhradně importy z Karpatské kotliny, nebo se mezi nimi skrývají i místní výrobky; a zda se tato kování v Čechách a na Moravě používala v souladu se svou zamýšlenou funkcí, nebo

66 Přispěla k tomu také podobnost tepané vegetabilní výzdoby velkomoravských gombíků s výzdobou nádob v pokladu ze Sănicolau Mare v dnešním Rumunsku (mad'. Nagyszentsmiklós; Benda 1978, 171) a tehdejší absence analogií k veligradskému šperku v byzantském materiálu (podrobněji Ungerma 2017, 25–27; 2021, 132–137, 145–147).

67 V Čechách Tismice (Profantová – Stolz 2006b, 802, 813, obr. 3: 9); Kouřim – Sv. Jiří (Profantová 2010a, Abb. 13: 8); na Moravě Mikulčice (Profantová 2010a, Abb. 23: 1, 2); Břeclav – Lány (Macháček – Eichert et al. 2021, 382, 389–390, 405, Abb. 9: 11; 30); exemplář nalezený na středohradištním pohřebišti v Rajhradě (Staňa 2006, 93, obr. 46: 12) představuje nejspíše dozvuk módy předvelkomoravského období. K artefaktu z Břeclavi – Pohanska, interpretovanému dříve jako matrice pro výrobu hvězdicovitých náušnic (Dostál 1975, 224–225, obr. 28: 3), viz odlišně Vavák 2019, 29.

68 Jevíčko-předměstí 3, Semčice (Vích et al. 2021, 377, 385, obr. 8: 6; 16: 1, 2). K honosným předlohám i jejich jednodušším napodobeninám na území avarského kaganátu viz Balogh 2014.

Obr. 37. Příklady náušnic z litého bronzu, které se nosily v Čechách a na Moravě před zavedením inhumace. Hvězdčicové náušnice: 1 – Břeclav – Lány (podle Macháček – Eichert et al. 2021, Abb.9: 11; 30); 2 – Tismice (podle Profantová – Stolz 2006b, obr. 3: 9); 3 – Kouřim – Sv. Jiří (podle Profantová 2010a, Abb. 13: 8); 4, 5 – Mikulčice (podle Profantová 2010a, Abb. 23: 1, 2). Náušnice s pyramidovitým závěskem: 6 – Jevíčko-předměstí; 7 – Semčice (podle Vích et al. 2021, obr. 16: 1, 2).

jde o pouhou „druhotnou surovinu“ určenou k přetavení, kterou k nám přinesli až avarští kovolci z území zaniklého kaganátu (kap. 8.5.8).

4.2 VENKOVSKÁ POHŘEBIŠTĚ A JEJICH CHRONOLOGIE

Pohřebiště, tradičně označovaná jako „venkovská“, byla vědecky zkoumána především od 40. let 20. století (např. Blučina, Boleradice, Bošovice; Pouлік 1948; Staňa 1960; Dostál 1966, 112–115). V následujících asi dvou desetiletích byla při výzkumu velkomoravských lokalit upřednostňována hradiště, naopak venkovská sídliště a pohřebiště stála takřka na okraji zájmu. A pokud už bylo nějaké takové pohřebiště odkryto, zůstávalo dlouho nepublikované, např. Josefov (Šráčková 1958; 1962; Vachůt 2008, 180) nebo právě Dolní Věstonice – Na pískách; jednou z mála výjimek byly mohylníky ve Vysočanech (Král 1959) nebo Stěbořicích (Jisl 1952; 1954–1955).⁶⁹ Až od 80. let 20. století začalo publikací venkovských pohřebišť povolna přibývat. Když odhlédneme od lokalit s několika málo hroby (např. Mutěnice – Hrubé Kopansko I; Kavánová 1982), je nutné uvést v první řadě pohřebiště ve Velkých Bílovicích (Měřínský 1985a), v Morkůvkách (Měřínský – Unger 1990), dvojice pohřebišť v Prušánkách a v Nechvalíně (Klanica 2006; Mazuch et al. 2017), mimo jižní Moravu pak např. lokalitu Prostějov – Okružní ul. (Fojtík – Šmíd 2008, 30–47).

S málo uspokojivým stavem výzkumu a publikace těchto nekropolí souvisí i skutečnost, že samotný termín „venkovské pohřebiště“ nebyl dosud přesněji vymezen. Náznaky na to, které konkrétní lokality lze do této kategorie řadit a které již nikoliv, se tak mohou rozcházet. Jako jeden z mála se k této otázce širěji vyslovil B. Dostál (1980), který rozdělil středohradištní pohřebiště do pěti skupin, a to na základě předpokládaného charakteru sídliště k nim příslušejících, např. lokalitu Dolní Věstonice – Na pískách řadil k pohřebišťům patřícím k „řemeslnicko-obchodním osadám“ (srov. Chropovský 1957, 204). K „pohřebišťům venkovských osad“ obecně poznamenal, že obsahují „značné

množství keramiky, ale nemají příliš velké procento hrobů bez nálezů ani tam nejsou hroby patřící k nejbohatším“ (Dostál 1980, 292). Sám badatel si byl vědom toho, že jeho klasifikace je značně spekulativní. Z dnešního pohledu je skepe zcela na místě, neboť do hry vstupuje zcela odlišný charakter sídlištních a funerálních nálezových kontextů, z čehož vyplývá jejich obtížná „srovnatelnost“ (vč. vzájemné synchronizace), dále archeologické transformační procesy atd.⁷⁰ Proto se – pokud jde o umístění pohřebišť – kloním k jejich jen velmi rámcovému dělení na pohřebiště ležící v areálech hradišť (vč. těch umístěných vně hradeb) a na pohřebiště venkovská, k nimž řadím všechna ostatní. Takto „negativně“ vymezená venkovská pohřebiště zjevně netvoří homogenní skupinu, liší se od sebe počtem hrobů, spektrem milodarů i jejich procentuálním zastoupením atd.⁷¹ Na druhé straně zmíněnou Dostálovu stručnou charakteristiku venkovských pohřebišť považuji v jádru za výstižnou, především pokud jde o relativně vysoký podíl hrobů obsahujících keramiky a výbavu obecně; dále pak nízký počet, nebo dokonce úplnou absenci hrobů s předměty luxusního charakteru. Podrobnější analýza těchto a dalších znaků pohřebišť spadajících do této kategorie zůstává úkolem pro další bádání.

Lokalitu Dolní Věstonice – Na pískách v předkládané publikaci řadím k venkovským pohřebišťům, neboť především výbava hrobů odpovídá právě uvedené charakteristice. Na druhé straně je toto pohřebiště atypické svou velikostí, kdy počtem hrobů převyšuje ostatní větší venkovská pohřebiště nejméně třikrát až čtyřikrát. Je možné, že to bylo ovlivněno polohou dolnověstonického pohřebiště v blízkosti hradišť Petrova louka a Vysoká zahrada (kap. 15). V této souvislosti chci upozornit na nedávno zkoumané a také značně rozsáhlé pohřebiště, které se nachází na západním předpolí Hradiště sv. Hippolyta ve Znojmě; podle jména majitele pozemku se nazývá „pohřebiště Šoba“ (Klíma 2019). Zjevně na něm pohřbívali obyvatelé tohoto významného velkomoravského hradiště, takže pohřebiště nemůžeme na základě jeho umístění počítat k venkovským. Na druhé straně zde takřka chybí veligradský šperk; tamní široké spektrum podunajského

69 Širěji k výzkumu mohylových pohřebišť Kouřil – Tymonová 2013, 9, s lit.

70 Např. u prozkoumaného sídliště není vždy snadné zjistit, jaký byl dominantní způsob obživy jeho obyvatel, neboť všechny ekonomické aktivity nemusely zanechat stejně výrazné archeologické stopy. I v případě dobře prozkoumaného regionu zůstává často nejasné, které sídliště souvisí s kterým pohřebišťem (viz kap. 15). Další nejistotu do věci vnáší časový aspekt, kdy např. na pohřebišti mohli pohřbívat obyvatelé jedné osady, kteří se za dobu existence pohřebiště několikrát přestěhovali o něco dále (přičemž některá z takto vzniklých krátkodobých sídlišť se nám dnes mohou jevit jako víceméně současná).

71 Ještě podstatně více se vzájemně odlišují pohřebiště v areálech hradišť, k nimž mohou na jedné straně patřit pohřebiště u kostelů s hroby příslušníků elity (ovšem nejen s nimi) a na straně druhé chudě vybavené „nekostelní“ nekropole (srov. Měřínský 1997, 91) a skupinky hrobů či hroby rozptýlené mezi sídlištními objekty (srov. termín „pohřebiště mimo dvorské prostředí“ – Klanica 1985, 534).

šperku pak vykazují nepřehlédnutelnou podobnost s Dolními Věstonicemi. Budoucí detailní rozbor zřejmě ukáže, že mezi pohřebišti v areálech hradišť a venkovskými pohřebišti nevede ostrá hranice, ale spíše pozvolný přechod, a bude záležet na tom, která kritéria při dělení upřednostníme a která upozadíme (srov. např. Krupičková 2022, 68–69).

Představy o chronologii výbavy hrobů na venkovských pohřebištiích byly a dosud jsou spíše mlhavé. J. Poulik (1948) ucelenější chronologii těchto pohřebišť nepředložil, omezený pramenný materiál v té době to ostatně ani neumožňoval. Mnohé jeho argumenty, pomocí nichž se snažil datovat některé typy podunajského šperku, se dnes jeví jako značně problematické (Klanica 2006, díl I, 78, 99 aj.). K. Marešová (1983), která zpracovala pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích, se bohužel příliš neopírala o nálezové celky (v její publikaci chybí katalog) ani o horizontální stratigrafii; při svém datování vycházela ze starších názorů a také z typologických úvah, kdy např. „typologicky primitivní“ náušnice automaticky datovala relativně časně (srov. kap. 5.2.1). Také Z. Měřínský (1985a) byl při datování typů podunajského šperku z Velkých Bílovic silně ovlivněn tradiční velkomoravskou chronologií. Od ní se naopak snažil odpoutat Z. Klanica (1985) při analýze pohřebišť v Mikulčicích – Klášteřsku, které se svým charakterem venkovským pohřebišťím dost blíží. Ani tato lokalita však neposkytla dostatečné množství typů šperku a kvalitních nálezoových celků, aby na jejím základě mohla vzniknout šířeji platná chronologie.

Závažným problémem při datování venkovských pohřebišť zůstává skutečnost, že tradiční chronologie střední doby hradištní byla vypracována na základě hmotné kultury elity (meče, ostruhy, veligradský šperk apod.), kterou známe v první řadě z kostelních pohřebišť na významných hradištiích. Naopak na venkovských lokalitách se elitní hmotná kultura vyskytuje spíše vzácně (popř. zcela chybí), takže tradiční chronologie (její správnost teď ponechme stranou) se dá aplikovat jen na minimum hrobů z venkovských pohřebišť. Platí to i obráceně: mnohé typy šperku, které jsou na venkově velmi časté, se na hradištiích objevují jen relativně vzácně nebo vůbec. Tento fakt nebyl v minulosti brán dostatečně v úvahu, takže určité typy náušnic z okruhu podunajského šperku byly datovány např. jen podle několika málo exemplářů ze Starého Města – Na valách (Hrubý 1955, 222–229). Jinými slovy,

datace se přenášely z centrálních hradišť na venkov, a ne naopak, jak by to bylo metodicky správnější vzhledem k řádově častějšímu výskytu typů podunajského šperku ve venkovském prostředí.⁷²

Požadavek, aby chronologie podunajského šperku byla vytvořena především na základě venkovských pohřebišť, se však dá realizovat až tehdy, když jsou k dispozici větší pohřebiště tohoto druhu. Zatím nejlepší předpoklady měl v tomto ohledu Z. Klanica (2006) při zpracování lokalit Nechvalín a Prušánky. Potíž je v tom, že při své analýze nepoužíval obvyklé relativně-chronologické termíny. Již ve svém příspěvku na konferenci ve Starém Městě v roce 1988 razil nový pojem „staromoravské období“, které definoval jako „období mezi ukončením existence hřbitovů s litými bronzovými okrasami a počátkem pohřbívání s esovitými záušnicemi“ (Klanica 1990, 58).⁷³ V monografii o Nechvalíně a Prušánkách dělí Z. Klanica (2006, díl I) toto dlouhé staromoravské období na fáze, které nazývá „skupiny“,⁷⁴ na různých místech práce tak mluví o „starší“, „střední“ („přechodné“) a „mladší skupině staromoravských kostrových hrobů“. Rezignoval však na tvorbu nějaké systematické chronologie, kde by jednotlivé „skupiny“ byly rozpracovány do podoby ucelených relativně-chronologických horizontů s jasně vymezeným obsahem. Proto lze jeho přiřazení daného typu předmětu k určité „skupině“ chápat nanejvýš jako vyjádření jeho názoru, zda je tento typ spíše relativně starší, nebo mladší. Absolutní datování nepoužívá příliš často, a pokud je použije, svoje relativní datování již neuvádí. Přesto se dá přibližně absolutní datování jeho „skupin“ odvodit. Např. u olovených křížků a korálů (srov. kap. 8.5.2, 8.5.4) z hr. 103 v Prušánkách 1 odmítá Z. Klanica (2006, díl I, 107) jejich datování do 1. poloviny 10. století jako příliš pozdní, podle něj olovené korály patří do „přechodného období staromoravských kostrových hrobů“. Jen na základě takových indicií se můžeme domýšlet, že jeho „přechodná skupina“ patří přibližně do 2. poloviny 9. století, takže „starší skupinu“ by bylo možné klást do 2. poloviny 8. století⁷⁵ a hlavně do 1. poloviny 9. století, zatímco „mladší skupina“ se víceméně kryje s 10. stoletím. Obecným znakem Klanicovy monografie je to, že převážnou většinu typů předmětů z jím zpracovaných pohřebišť datuje do své „starší skupiny“ (popř. do „starší“ i „střední skupiny“ zároveň), zatímco hmotná kultura patřící do „mladší skupiny“ zůstává víceméně neznámá.⁷⁶ Z. Klanica (2006,

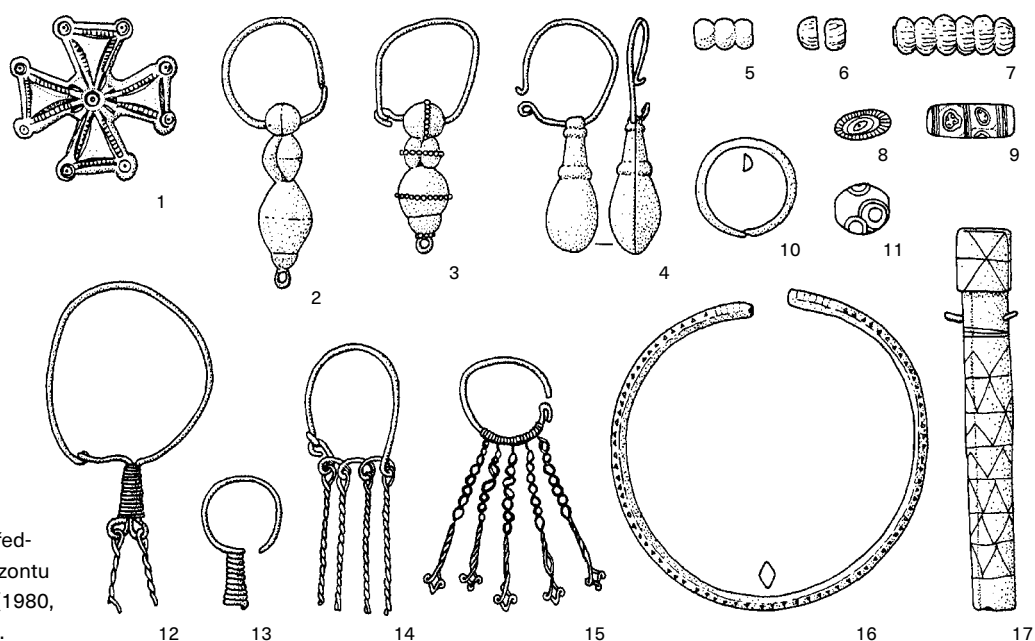
72 Nehledě na to, že většina typů „podunajských“ náušnic byla v chronologickém schématu V. Hrubého (obr. 35) datována až po roce 900, tedy shodně jako většina typů náušnic z okruhu veligradského šperku. Tato představa nevypadá příliš věrohodně – čím by se dalo vysvětlit, že se zde po celé 9. století nenosil takřka žádný jednoduchý a levný šperk? Ačkoliv Hrubého chronologie veligradského šperku je dnes všeobecně považována za překonanou, k jeho podobně nerealistickému datování podunajského šperku se zatím nikdo výrazněji nevyslovil.

73 Běžně používaný termín „velkomoravské období“ pokládal za více „časově ohraničený“ a tudíž méně vhodný. Z dnešního pohledu je nutné dát mu víceméně za pravdu v tom, že přelom 9. a 10. století (mezník mezi velkomoravským a povelkomoravským obdobím) nebo polovina 10. století (tradiční mezník mezi střední a mladší dobou hradištní) nepředstavují ve hmotné kultuře – zvláště v případě venkovských pohřebišť – žádný zřetelný předěl, tím je právě až nástup módy esovitých záušnic z tlustšího drátu (srov. kap. 4.7).

74 Tento termín používá – vedle chronologického významu – i v obvyklejším významu prostorovém, tedy pro označení kumulace hrobů ležících blízko u sebe.

75 K dataci počátku kostrového pohřbívání v Prušánkách 1 do poloviny 8. století (Klanica 2006, díl I, 97–99, 116) mám značné výhrady (viz kap. 8.1.19).

76 Podle mého názoru je to způsobeno mj. tím, že se – hlavně v případě šperku – zaměřil v první řadě na jeho počátky, neboť tato problematika byla dříve opomíjena. Naopak horní hranici výskytu jednotlivých typů předmětů věnoval podstatně menší pozornost (je však nutno přiznat, že pro ni často chybějí spolehlivé podklady). To vede k určité deformaci chronologie, neboť když argumentuje datováním výskytu jednoho typu předmětu (aby získal dataci jiného typu), argumentuje často dolní hranicí jeho výskytu.

Obr. 38. Náplň předkötlašského horizontu podle J. Gieslera (1980, Abb. 1); upraveno.

díl I, 119) si toho byl vědom a poznání náplně „mladšího stupně“ staromoravských pohřebišť považoval za jeden z hlavních úkolů dalšího výzkumu.

4.3 PŘEDKÖTTLAŠSKÝ HORIZONT A KONEC AVARSKÝCH POHŘEBIŠŤ

Při hledání odpovědi na otázku, kdy se na Moravě začalo pohřbívat inhumací, má klíčový význam tzv. předkötlašský horizont. Této problematice jsem již věnoval značnou pozornost ve více pracích (Ungerma 2005c, 718–727; 2006, 352–361; 2016a, 184–189; vše s lit.), takže zde shrnuji jen základní skutečnosti. Předkötlašský horizont⁷⁷ definoval J. Giesler (1980, 86) jako určitý předstupeň tzv. köttlašské kultury⁷⁸ ve východních Alpách a v rakouském Podunají, a to čistě na základě ženských hrobů. Tyto hroby se vyznačují „eklektickou“ výbavou, neboť se v nich setkávají místní typy předmětů s importy více či méně vzdálené proveniencie. Výraznou skupinu tvoří šperky západoevropského původu, jako jsou lité křížové spony (obr. 38: 1; kap. 8.9), náušnice se závěskem složeným z několika plechových bubínků (tzv. Kugelkranz-náušnice, obr. 38: 2, 3; kap. 8.1.19) a náušnice s protáhlým bubínkem jednodušší konstrukce (obr. 38: 4). K předmětům místního původu patří náušnice se smyčkami pro upevnění drátěných závěsků (typ 7-32 a typ Rohrbach, obr. 38: 14, 15), které vznikly nejspíše jako napodobeniny

středomořských náušnic s řetízky (viz kap. 8.1.17, 8.1.18). Třetí složkou předkötlašského horizontu jsou ozdoby pozdně avarského rázu, především náušnice se spirálovým ukončením (obr. 38: 13; kap. 8.1.8) a lité bronzové náramky (obr. 38: 16). Spektrum ozdob doplňují skleněné korály, importované nejspíše z Předního východu: příčně členěné se zatavenou kovovou fólií (obr. 38: 7), korály s mozaikovitými očky (obr. 38: 8, 9) a korály s kruhovými očky (obr. 38: 11).⁷⁹

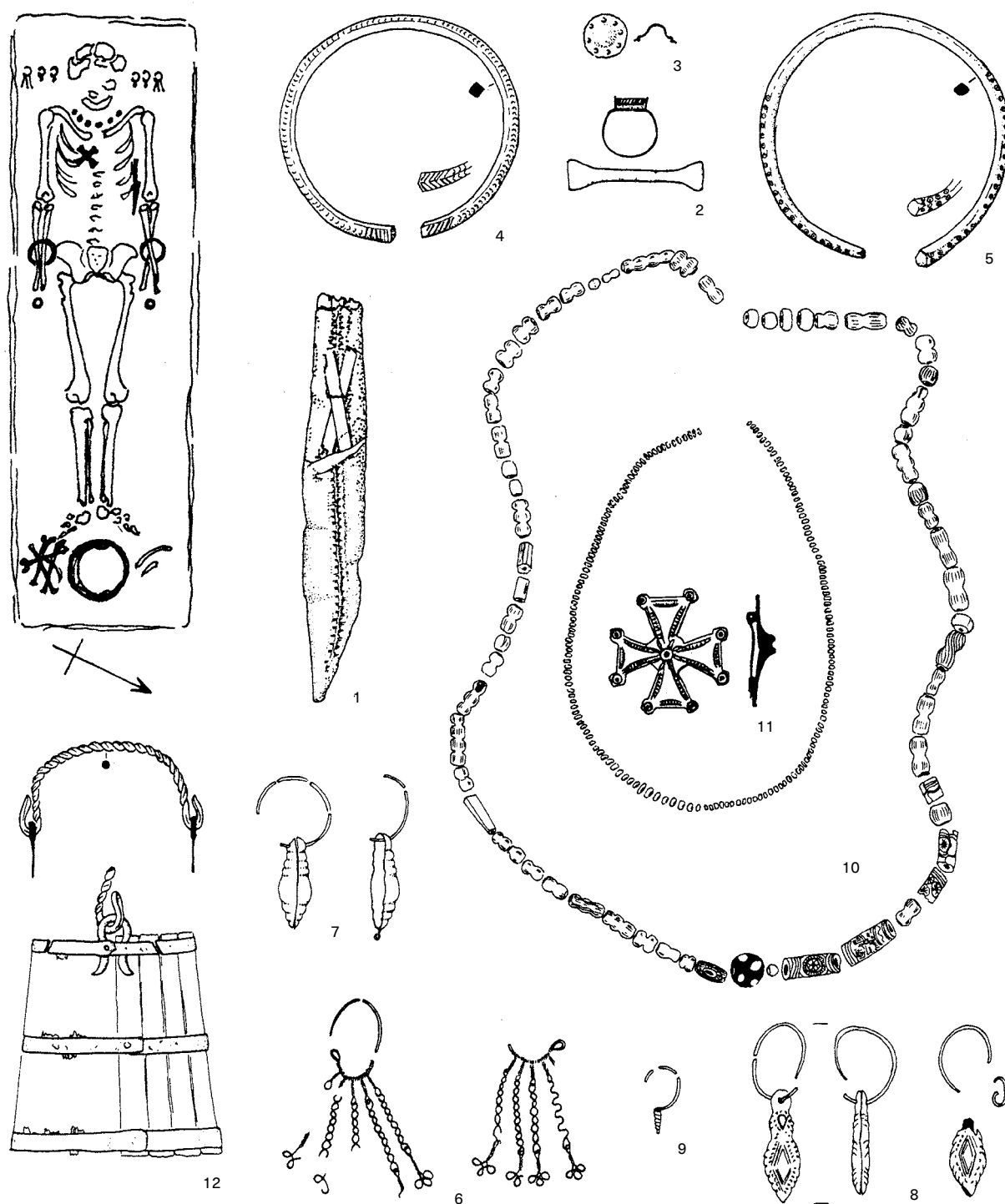
J. Giesler (1980, 89) datoval předkötlašský horizont do 1. poloviny 9. století. Byl si sice vědom skutečnosti, že se přinejmenším částečně překrývá s „mladým a nejmladším vývojovým stupněm“ avarské kultury, zastával však názor, že konec avarských pohřebišť kolem roku 800 je výsledkem historického datování archeologických pramenů a že ve skutečnosti tato pohřebišť mohla pokračovat i později (srov. Chorvátová 2018, 145). V bádání později převážilo pojetí E. Szameita (1991; 1996; 2000 aj.), že předkötlašský horizont patří do 2. poloviny 8. století a na počátek 9. století (dále např. Breibert 2005, 422–427; Ruš 2016, 272–284). Toto datování je založeno mj. na synchronizaci jeho náplně s karolinskou hmotnou kulturou a na datování mozaikovitých korálů, které se vyskytují takřka v celé Evropě, přičemž na některých lokalitách jsou datovány mj. mincemi (kap. 8.2.7).

Některé z typů ozdob, které tvoří výbavu hrobů předkötlašského horizontu v rakouském Podunají, se občas

77 Termín použil již J. Kastelic (1960, 45–46, obr. 4: a, b) v souvislosti s nálezem páru Kugelkranz-náušnic na pohřebišti u farního kostela v Kranji ve Slovinsku (srov. kap. 8.1.19; Bitenc – Knific 2001, 94, kat. č. 310), čímž chtěl vyjádřit, že příslušný hrob je starší než ostatní hroby (s typickou „kötlašskou“ výbavou) na lokalitě. Šířeji obsah tohoto pojmu nerozpracoval.

78 Celý koncept köttlašské kultury se dnes považuje za překonaný, ale stále postrádáme novější a všeobecně přijímané pojmenování, kterým bychom příslušný okruh památek mohli označovat (naposledy Ungerma 2016b, 13–17; Possenti 2021; obojí s lit.).

79 Pohřebišť v dolnorakouském Podunají a v Panonii, na nichž se hroby mj. s těmito ozdobami objevují, označil H. Friesinger (1976, 14–17) jako „pohřebišť typu Sopronkőhida – Pitten – Pottenbrunn“. Tento termín se v odborné literatuře příliš neujal (srov. Justová 1990), možná i z toho důvodu, že H. Friesinger ho nijak zevrubně nedefinoval, spíše se opíral o charakteristiku eponymních lokalit St. Pölten-Pottenbrunn a Pitten, které sám zkoumal (Friesinger 1972; 1975–1977, 49–174). Celou skupinu pohřebišť datoval rámcově do 1. poloviny 9. století, pozdější bádání však prokázalo, že přinejmenším jejich časná fáze – reprezentovaná hroby předkötlašského horizontu – spadá do 2. poloviny 8. století (viz níže). Naproti tomu pohřebišť Sopronkőhida, o němž bude také ještě řeč, začalo až o něco později. Z chronologického hlediska dává podle mého názoru smysl hovořit o úzce vymezených časových horizontech, které jsou zastoupeny konkrétními hroby, spíše než o „typech“ či skupinách celých pohřebišť, neboť na některých lokalitách může být doloženo hned několik horizontů.

Obr. 39. Auhof – Perg (Rakousko), hr. 75. Jeden z nejbohatších hrobových celků předkötlašského horizontu v rakouském Podunají. Podle Tovorník 1986, Taf. X; upraveno.

objevují i na moravských středohradištních pohřebištích. Na základě dosavadních analýz jsem dospěl k názoru, že na Moravě se začalo pohřbívat inhumací až v době, kdy se v sousedním dolnorakouském Podunají už předkötlašský horizont pomalu chýlil ke konci. Proto se na Moravě příslušné typy objevují poměrně sporadicky. Chybějí zde reprezentativní hrobové celky, jako jsou např. hr. 75 v Auhofu v Horním Rakousku (obr. 39; Tovorník 1986, 420, Taf. X) nebo hr. 75 v Krunglu ve Štýrsku (Breibert 2011, pl. 1; 2015, 248–251, Taf. 8). Na Moravě máme k dispozici většinou jen hroby s jedním nebo dvěma typy „předkötlašského“ šperku, někdy již v kombinaci s typy o něco

mladšími (více v kap. 8.1.18, 8.1.19 aj.). Věc má přitom nejen aspekt chronologický, ale i geografický. Těžiště výskytu hrobů předkötlašského horizontu se nachází – jak již bylo zmíněno výše – ve východních Alpách a v horní a dolnorakouském Podunají. Odtud se zvláště náušnice pro tento horizont typické šířily k severu, ale zasáhly jen oblast jižní hranice dnešní Moravy, dále již neprošly (Ungerman 2016a). Naopak korály s mozaikovitými očky a s nimi příbuzné typy korálů vykazují v rámci Moravy podstatně širší výskyt, ale dochovaly se jen tam, kde se během staršího velkomoravského horizontu pohřbívalo inhumací. Na závěr této pasáže bych chtěl poznamenat,

že přes zásadní význam, který šperkům předkřtlašského horizontu přisuzují, není nutné celý tento horizont bezprostředně zakomponovávat do stávající moravské raně středověké chronologie (stejně jako pro Moravu nepoužíváme chronologický termín „pozdní doba avarská“, přestože se zde vyskytují početná kování pozdně avarského rázu). Většinu délky trvání předkřtlašského horizontu ve východních Alpách a v rakouském Podunají lze na Moravě synchronizovat s koncem předvelkomoravského období (v tradičním pojetí tohoto období; kap. 4.5), závěr předkřtlašského horizontu by pak měl být současný s počátkem staršího velkomoravského horizontu.

Korály s mozaikovitými, resp. kruhovými očky – a vzácněji i další typy šperků předkřtlašského horizontu – se objevují i na některých pozdně avarských pohřebištích, jako jsou např. Zalakomár (Szóke 1992a, 876–881, Karte 2, 3; Taf. 6) nebo Vösendorf (Sauer 2007, 84–86). To potvrzuje rámcovou současnost obou okruhů památek, z níž pak J. Giesler odvodil své absolutní datování předkřtlašského horizontu. Bylo by tedy žádoucí zjistit co nejpřesněji, kdy se přestala používat pozdně avarská pohřebiště, resp. pro ně charakteristická hmotná kultura. To je ostatně přelom důležitý pro celou středoevropskou raně středověkou archeologii. Zvláště pro Moravu není bez významu, že pohřbívání nespálených těl zde začalo přibližně v době, kdy pozdně avarská opasková kování již mizela z oběhu, a tudíž se ve středohradištních hrobech objevují jen vzácně, navíc převážně v druhotném použití (šířeji k celé problematice v kap. 8.5.8).

Se zánikem avarského kaganátu je spojeno množství dílčích problémů, jejichž podrobnější analýza se vymyká možností předkládané práce. Přesto si dovoluji několik poznámek. K uvedenému problémovému okruhu máme sice k dispozici písemné i archeologické prameny, oba druhy pramenů však objasňují značně odlišné aspekty. Karolinské letopisy informují o sérii franských výprav proti Avarům v letech 791–803, v jejichž důsledku se kaganát rychle a nečekaně zhroutil, takže Avari najednou přestali být relevantním mocenským činitelem. V roce 822 jsou pak naposledy zmiňováni coby samostatné etnikum (přehledně např. Pohl 1988, 312–328; Třeštík 2001a, 53–70, 86–89). Výpověď archeologických pramenů není zdaleka tak jednoznačná, např. přímé stopy válečných střetnutí zcela chybějí. Pokud archeologové pracují s nějakými přesnějšími absolutními dataciemi, jsou většinou odvozeny z výše zmíněných dat historických. Na druhé straně archeologické prameny umožňují (přinejmenším hypoteticky) uchopit problematiku ve více rovinách. Klíčová jsou v tomto ohledu pozdně avarská pohřebiště, u nichž lze sledovat tyto fenomény: 1) postupnou proměnu a následně úplné vymizení opaskových garnitur z mužských hrobů; 2) konec výskytu typicky avarského šperku v hrobech ženských; 3) hroby s velmi skromnou výbavou, která je etnicky indiferentní; 4) hroby bez jakýchkoliv nálezů, jimiž pohřbívání končí. Uvedené fenomény či procesy samozřejmě nemusely následovat jeden za druhým, ale probíhaly alespoň zčásti souběžně.

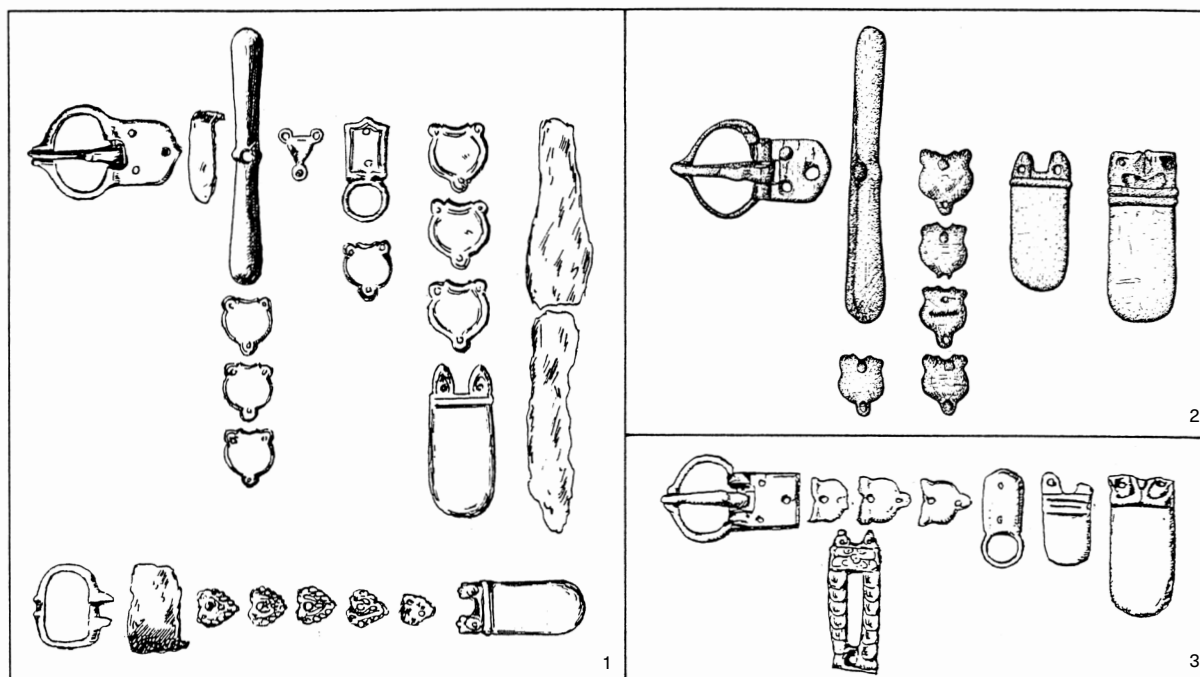
U starších pokusů o vytvoření avarské chronologie se zohledňovaly hlavně mužské hroby s opaskovými garniturami. Až F. Daim (1987) na dolnorakouském pohřebišti

Leobersdorf rozčlenil nejmladší pozdně avarský stupeň SPA III na dvě dílčí fáze, přičemž starší z nich, označená jako SPA IIIa, ještě obsahuje běžné milodary vč. opaskových garnitur, zatímco následující fázi SPA IIIb už charakterizuje zřetelný úbytek předmětů v hrobech. Hroby této poslední fáze měly být vyhloubeny „snad až po roce 800“ (Daim 1987, 156). Můžeme si však domýšlet, že bez znalosti historického kontextu by F. Daim danou skupinu hrobů nevyčlenil jako samostatnou fázi, ale třeba by ji interpretoval v socioekonomických termínech, např. jako členy méně zámožných rodin (srov. Breuer 2005, 90).

J. Zábojník (1991) rozděлил na základě seriace opaskových garnitur z území Slovenska pozdně avarský stupeň („Spätstufe“, zkr. SS) na čtyři fáze. Pro poslední z nich, SS IV, konstatoval, že kování tvarově navazují na předchozí fázi, ale dochází k určitým změnám, mj. v použitých materiálech, kdy se vedle bronzu vyskytují i kování z „bílého kovu a ojediněle také z olova“, naopak zlacení se používá řidčeji. Kromě dokonale provedených garnitur se objevují i hrubé výrobky se silně stylizovanou výzdobou nebo zcela bez výzdoby. Zřetelná je i tendence ke zmenšování kování (Zábojník 1991, 241). Stupeň SS IV datuje rámcově do let 780–800, což je hodně ovlivněno historickým narativem, ale pro uvedené datování shledává i archeologické doklady, kdy „na několika důležitých pohřebištích (např. ve strategicky významném prostoru Bratislavské brány)“ se garnitury stupně SS IV objevují jen ojediněle, popř. zcela chybějí (Zábojník 1991, 248, 253). To lze interpretovat v tom smyslu, že archeologický obraz fáze SS IV je přinejmenším na západní hranici kaganátu již ovlivněn fransko-avarskými válkami. S tím se nevyklučuje, že okrajové části některých pohřebišť s chudě vybavenými hroby mohou spadat i do doby po roce 800 (Zábojník 1991, 253). Později badatel zase zdůraznil, že po sérii porážek, kterou kaganát utrpěl, je „jen těžko představitelná dlouhodobější existence dílen“, které se dříve na výrobu opaskových kování specializovaly, což mělo být hodně spojené s úbytkem objednavatelů z řad elity (Zábojník 2009, 44).

K problematice se vyslovil také E. Breuer (2005), který zpracoval několik vybraných avarských pohřebišť v severním Maďarsku a jejich vývoj rozčlenil do celkem sedmi horizontů (srov. Ungerman 2006b). Náplň nejmladšího horizontu 7 se kryje se Zábojníkovou fází SS IV (Breuer 2005, 90–95). Badatel na konkrétních příkladech doložil, jak se v horizontu 7 zmenšují opasková kování (což souviselo se zužováním hlavního opaskového řemene), některá kování označuje až za „miniaturní“ (Breuer 2005, 83–87). Dále lze pozorovat tendenci ke zjednodušování garnitur, kdy zachována zůstala hlavně kování z funkčního hlediska nepostradatelná (přezka, chrániče dírek, hlavní nákončí, vrtulovité kování), zatímco počet „funkčně zbytečných“ kování se snižuje, klesá také počet vedlejších řemenů. U takových garnitur je většina kování často nezdobená (obr. 40).⁸⁰ Použití olova interpretuje E. Breuer tak, že z něj vyrobená kování či garnitury byly zhotoveny čistě za účelem vložení do hrobu, neboť tento měkký kov se pro zhotovení běžně nošených opaskových kování nehodil. Pak je ovšem otázkou, nakolik je i výskyt „redukovaných“ garnitur v hrobech odrazem živé kultury a nakolik

80 Pozdní nezdobená kování se sporadicky vyskytují i v Čechách a na Moravě (Profantová 2010a, 223; Profantová et al. 2020, 217), ale jejich detailní porovnání s kusy z Karpatské kotliny zatím – pokud je mi známo – chybí.

Obr. 40. Příklady opaskových garnitur z avarských hrobů v Karpatské kotlině, datovaných do konce pozdní doby avarské, v nichž se vyskytuje jen omezené spektrum typů kování. Kování jsou často nezdobená a zhotovená z méně kvalitního kovu. 1 – Halimba, Maďarsko, hr. 93; 2 – Dunaszekcső, Maďarsko, hr. 44; 3 – Halimba, Maďarsko, hr. 22. Podle Breuer 2005, Abb. 70; upraveno.

jde o čistě pohřební inventář. Zvláště když sám badatel na příkladu pohřebiště Úllő I dokládá další změny pohřebního ritu, jako je úbytek nádob a potravinových milodarů obecně (zvířecí kosti), snižování počtu předmětů v hrobech apod. Důležitá je také skutečnost, že na uvedené lokalitě na hroby s prokazatelně nejmladším inventářem prostorově navazují další dvě skupiny hrobů, v nichž již jakékoliv nálezy chybějí, takže se nabízí domněnka, že těmito hroby pohřbívání na lokalitě skončilo (Breuer 2005, 104–107). Časově již spadají s velkou pravděpodobností do 9. století; bližší datování této fáze se dá nanejvýš odhadovat z početního poměru do ní řazených hrobů vůči hrobům ostatním.

V maďarské archeologické obci je značně rozšířený názor, že pozdně avarské osídlení přetrvalo alespoň v některých částech Karpatské kotliny až do příchodu starých Maďarů (např. Madaras 1993, s lit.; Török 1998, 123; Langó 2005, 207, pozn. 220). Značná část z těchto prací však byla publikována v maďarštině, takže je obtížné udělat si přesnější představu o používané argumentaci, popř. jde o úvahy založené jen na několika málo písemných pramenech (nejnověji např. Szabados 2016; 2018; Szalontai 2018). Dosud chybějí kvalitně prozkoumaná a publikovaná pohřebiště, která by názor o „avarsko-maďarské kontinuitě“ mohla prokázat, k dispozici jsou nanejvýš nepočtené a ne zcela jednoznačné indicie. Skutečností zůstává, že z tisíců pozdně avarských pohřebišť je známo jen několik málo takových, na kterých jsou doloženy také staromaďarské hroby. L. Költő a J. Szentpéteri (1998, 228–230) registrují pouhých šest takových lokalit, což ve prospěch teorie o kontinuitě rozhodně nesvědčí. Jako příklad uveďme pohřebiště Szarvas – Kákapusztá v jiho-východním Maďarsku, kde bylo prozkoumáno 49 hrobů, z nich dva jsou spolehlivě určeny jako staromaďarské (hr. 2, 16). Ostatní hroby mají značně nevýraznou výbavu, především jednoduché železné, popř. bronzové přezky

čtyřúhelníkového či oválného tvaru, nože, ojediněle pak přeslen nebo železný srp. Vlastně jen neúplná náušnice se skleněným závěskem z hr. 30 (Szalontai 1992, tab. V: 30), která má četné analogie na pozdně avarských pohřebišťích, dává tušit, že zde pohřbívala komunita, která přežila zánik avarského kaganátu. Pokud vyhloubení obou staromaďarských hrobů není výsledkem pouhé náhody (srov. Langó 2005, 241, pozn. 510; 254), lokalita by snad mohla sloužit jako vzácný doklad přežívání avarského osídlení během celého 9. století. Specifickým případem je pak lokalita Vörs – Papkert B u jižního cípu Balatonu, kde se v jednom uceleném pohřebištním areálu mísí pozdně avarské hroby, hroby „karolinského období“ i staromaďarské (zatím publikováno jen předběžně, nověji např. Költő et al. 2014). Je docela příznačné, že kontinuita pohřbívání je zde prokázána jen díky hrobům s karolinskou výbavou z 9. století, kdy lokalita byla součástí Pribinova a Kocelova panství kolem Zalaváru. V jiných částech Karpatské kotliny, kam již vliv franských vládců nesahal, zůstává identifikace archeologického materiálu z 9. století nadále komplikovaným úkolem.

Samozřejmě můžeme stěží předpokládat, že by celé rozsáhlé části Karpatské kotliny zůstaly v 9. století zcela liduprázdné. Franské vojenské výpravy se dotkly převážně nebo výhradně Panonie. Je nereálné počítat s možností, že by veškeré tamní avarské obyvatelstvo uprchlo nebo bylo vyhubeno (o to Frankové ostatně ani neusilovali; např. Breuer 2005, 107). Tím spíše k tomu nedošlo ve východních částech Karpatské kotliny, kam franská tažení nezasáhla. Zcela jinou otázkou ovšem je, zda si přežívší avarské obyvatelstvo udrželo svébytnou identitu, lépe řečeno nějaké její materiální vyjádření, které bychom mohli sledovat v archeologických pramenech. Obecně vzato byla politická a etnická identita (což v raném středověku bylo do značné míry totéž) vázána především na vládnoucí vrstvu (Geary 1983; Daim 1993). V případě Avarů musela

být minimálně část jejich elity ve válkách s Franky zničena nebo ochuzena (srov. obrovskou kořist, kterou si Frankové ze svých tažení přivezli; Daim 2017, 416–419; Ančič 2018, 51–54), část se poddala vítězům. Např. známá lokalita Sopronkőhida na západním okraji Karpatské kotliny, datovaná rámcově do 9. století (Török 1973; Szóke 2004), je interpretována jako pohřebiště komunity Avarů, kteří se po zániku kaganátu dali do franských služeb. Několik málo ojedinělých (popř. neúplných) pozdně avarských nákončí v tamních hrobech (Török 1973, tab. 6: 5–7; 14: 10; 26: 2) svědčí jednoznačně o tom, že vícedílný opasek, dříve chlouba každého avarského válečníka, se v té době již nepoužíval. Lze se domýšlet, že jeho nošení by bylo vykládáno jako projev lpění na avarské svrchovanosti, což bylo zvláště u lidí ve franských službách stěží přijatelné. Naproti tomu avarští bojovníci, kteří žili mimo bezprostřední dosah franské moci, hypoteticky mohli nosit vícedílný opasek i nadále, takže s ním mohli být i pohřbeni.

Nemyslím si, že by výroba opaskových garnitur pokračovala ve větším rozsahu i po fransko-avarských válkách. Ještě v době existence kaganátu potřebovali Avari každoročně velké množství barevných a drahých kovů, které musel někdo vytěžít a dopravit do Karpatské kotliny, aby z nich tamní řemeslníci vyrobili mj. právě opaskové garnitury. Náhlý rozklad avarských mocenských struktur jistě přinesl zchudnutí společnosti, omezení poptávky po zboží, výrazné snížení objemu dálkového obchodu, a tím i přílivu surovin, odchod kvalifikovaných řemeslníků apod. Tím nemá být řečeno, že po pádu kaganátu musela kovolitecká výroba v Karpatské kotlině ihned zcela ustát. Na druhé straně je evidentní, že celkový společenský i hospodářský kontext, v němž dříve vícedílný opasek fungoval jako přední avarský statusový symbol (nověji např. Szenthe 2018, 296, 303–306), musel doznat radikálních změn. V případě ženského šperku mohla být situace odlišná, neboť tento druh náleží v avarském období patrně neměl tak výraznou mocenskou symboliku jako opasek. Nicméně zrovna výše zmíněné pohřebiště Sopronkőhida příliš nesvědčí ani pro delší přežívání typicky pozdně avarských náušnic nebo korálů. A jednoduché ozdoby místního původu, např. náušnice se spirálovým ukončením (typ 7-10/11; Török 1973, tab. 8: 4; 25: 1, 2), mají podstatně širší chronologický i geografický výskyt (kap. 8.1.8), takže nemohou být pokládány za bezprostřední doklad přežívání specificky pozdně avarského šperku.

Pokud tedy J. Giesler (1980) kladl předkřtlašský horizont rámcově do 1. poloviny 9. století s tím, že avarská pohřebiště nemohla skončit hned po fransko-avarských válkách, směřoval dohromady dvě poněkud odlišné věci. Část avarského obyvatelstva jistě obývala Karpatskou kotlinu i po zániku kaganátu. Zcela jiným fenoménem je však to, že se v této době nejspíše přestaly vyrábět mnohé typy předmětů, které byly předtím pro Avary typické. Ve spojení s redukcí hrobové výbavy toto obyvatelstvo následně přestává být archeologicky jasně rozpoznatelné coby avarské. Každopádně v kontextu nastíněné situace nepovažuji za příliš pravděpodobné, že by se pozdně avarské typy šperků, které tvoří integrální součást předkřtlašského horizontu, šířily z Karpatské kotliny do dolno- a hornorakouského Podunají a východních Alp až po zániku kaganátu. Jinými slovy, předpokládané přetrvávání některých

pozdně avarských pohřebišť do (přínejmenším části) 9. století nevyklučuje – dnes mezi badateli převažující – datování předkřtlašského horizontu do 2. poloviny 8. století a do počátku 9. století.

4.4 PŘECHOD OD ŽÁROVÉHO RITU KE KOSTROVÉMU

Jedním z nejdůležitějších chronologických mezníků raného středověku na Moravě je opuštění kremace a nástup inhumace. Primárně na základě této změny byly definovány, přesněji řečeno vzájemně odlišeny funerální památky ze střední doby hradištní od těch ze starší doby hradištní. Změna pohřebního ritu způsobila dramatickou změnu v charakteru archeologických pramenů. Zaprvé se kostrových hrobů dochoval nesouměřitelně vyšší počet než hrobů žárových. Zadruhé můžeme díky pohřbívání nespálených těl doprovázených různými předměty na jedinou zkoumat lidské kostry i mnohé typy předmětů, které se do žárových hrobů neukládaly, resp. byly zničeny v žáru pohřební hranice. Markantní je to v oblasti ženského šperku. Ze starší doby hradištní máme k dispozici jen početně velmi omezený soubor kovových šperků nebo skleněných korálů ze žárových hrobů, sídlištních vrstev apod. (kap. 4.1, obr. 37; také Profantová 2013; Jelínková 2014; 2018). Naproti tomu hroby každého většího středohradištního kostrového pohřebiště obsahují stovky kusů ozdob mnoha typů a z různých materiálů. Uvedená změna v archeologické evidenci je tak zásadní, že znesnadňuje, či přímo znemožňuje realisticky posoudit rozsah změn v ekonomických, sociálních aj. poměrech mezi předvelkomoravským a velkomoravským obdobím, neboť při přímém srovnání materiálních pozůstatků bude předvelkomoravské období vždy vypadat jako hospodářsky podstatně „chudší“ a společensky „méně komplexní“.

Jaké důvody vedly obyvatele raně středověké Moravy k opuštění žárového ritu? Odkud převzali pohřbívání nespálených těl a za jakých okolností k tomu došlo? O tom již byly popsány stohy papíru, aniž bychom měli k dispozici všeobecně přijímané vysvětlení. V jednom ze svých starších článků jsem se pokusil podat přehled starších názorů, kdy badatelé diskutovali především vliv avarského kaganátu a christianizace (Ungerma 2006a, 361–363). Upozornil jsem na potenciálně významný vliv franské elity, stejně jako na to, že z diskuze bychom neměli vylučovat ani území rakouského Podunají, jehož obyvatelé v 8. století inhumaci praktikovali taktéž.

Autorem vynikající studie k tématu je I. Štefan (2007), který zasadil přechod od kremace k inhumaci na území Čech a Moravy do širokého evropského kontextu. Polemizuje s tradiční představou, která vnímala pohřební ritus jako silně konzervativní fenomén, jehož podoba je bezprostředně podmíněna eschatologickými představami. Podle něj jsou naopak „pohřební zvyky proměnlivé, náleží spíše k dějinám zvyků či kulturním dějinám než k dějinám náboženství“ (srov. Boulestin 2016, 372). Na základě nadregionálního srovnání dospěl k závěru, že klíčovou roli v převzetí nového pohřebního ritu hrála etablovaná slovenská elita, která svou vzrůstající moc chtěla zdůraznit navenek, a to více způsoby, k nimž patřilo i pohřbívání. Zásadní roli zde hrál vzor hodný následování, jímž pro elity středoevropských *gentes* byla v prvé řadě franská

aristokracie (srov. Ungerman 2022b; 2022c). Její napodobování přitom bylo alespoň na počátku spíše vnějškové, takže přijetí inhumace nemuselo být bezprostředně spojeno s přijetím křesťanství; nový ritus se dal bez větších problémů začlenit do kontextu stále ještě pohanských zvyklostí. Následně se inhumace šířila do nižších společenských vrstev, které ji přebíraly víceméně dobrovolně, neboť v té době neexistovaly mechanismy, které by to dokázaly vynutit proti jejich vůli, a definitivně se nový způsob pohřbívání etabloval díky postupné christianizaci (Štefan 2007, zvl. 824–829).

Pokud jde o Moravu, I. Štefan (2007, 814–815) akcentoval omezenou recepci avarských prvků, z nichž dokážeme archeologicky relativně nejlépe postihnout nošení vícedílných opasků s litými kováními (kap. 8.5.8). Naopak inhumace – na jejíž převzetí měli Moravané žijící v sousedství avarského kaganátu dost času, více než dvě staletí – k těmto prvkům nepatřila. Badatel zaznamenal Klanicovo (2006, díl I, 97–99, 116) datování hr. 2 v Prušánkách 1 do poloviny 8. století (více v kap. 8.1.19), ale tento hrob považoval I. Štefan za „výjimku, jejíž zobecnění je problematické“. V souladu se svým modelem pokládal pro přijetí inhumace za klíčové „intenzivní kontakty moravské elity s francou šlechtou spojené s přejímáním franckého životního stylu a následnou konverzí“ (Štefan 2007, 814).

Tématu se nověji věnoval J. Macháček (2017), který klade počátek inhumace na Moravě do poloviny 8. století. Ústřední teze jeho práce zní, že klíčovou roli v tomto procesu sehrály ženy, které v rámci sňatkových aliancí přicházely na Moravu z oblasti pozdně merovejské kultury. V souladu se zvyky své domoviny, kde se již několik staletí prakticoval kostrový ritus, měly být stejným způsobem pohřbeny i na Moravě. „A snad právě ony zahájily proces opuštění pohanského žárového ritu ve prospěch inhumace“ (Macháček 2017, 488). Celá argumentace je založena takřka výhradně na již zmíněném hr. 2 v Prušánkách 1,⁸¹ proto je nutné se na něj podívat podrobněji. Hrob obsahoval mj. pár Kugelkranz-náušnic a terčovitou sponu (Klanica 2006, díl I, tab. 22: 1, 2; díl II, 57). Tyto šperky označuje J. Macháček za součást „typicky bajuvarského, resp. alamanského kroje“, datuje je do poloviny 8. století a do stejné doby klade i pohřbení dané ženy. Jelikož byla pohřbena inhumací, musela – v souladu s proveniencí svých šperků – pocházet z Franské říše, neboť na Moravě se kostrový ritus do té doby nepraktikoval. Proto musela být také křesťanského vyznání, čemuž má nasvědčovat výzdoba terčovité spony (Macháček 2017, zvl. 477–480).

Badatel zde předkládá interpretaci, jejíž části do sebe na první pohled zapadají a vzájemně se podporují, při bližším ohledání se však v jeho argumentaci objevují značné trhliny. Především nesouhlasím s datováním Kugelkranz-náušnic a potažmo celého hrobu do poloviny 8. století, které vzniklo metodicky pochybným způsobem (kap. 8.1.19). Tyto náušnice jsou rozšířeny i v rakouském Podunají, takže nelze prokázat, že by jejich majitelka přišla přímo z Franské říše. Zde J. Macháček ztotožnil

domnělou provenienci artefaktů s etnicitou jejich majitelky, což je v dnešní době taktéž metodicky neudržitelné (srov. např. Brather 2004b; von Rummel 2010). To stejné se dá říci o interpretaci pohřbené ženy coby křesťanky – je sice pravdou, že analogické terčovité spony zdobené zvěrným stylem se vyskytují v první řadě na území (dominantně křesťanské) Franské říše, ale prušánecká spona mohla před uložením do hrobu vícekrát změnit vlastníka (srov. Ristow 2012, 16–20; Later 2012, 591–592). Navíc si myslím, že její výzdoba by bez problémů akceptovali i pohané. V neposlední řadě J. Macháček (2017, 487) předpokládá, že nevěsta přišlá do cizího prostředí může ovlivnit své okolí, což samozřejmě může, ale na druhé straně se mu také musí v nemalé míře přizpůsobit. A jsou to především členové její nové rodiny, kteří – v souladu se svými hodnotami a s očekáváním vlivných členů komunity – rozhodnou o tom, jakým způsobem bude dotyčná žena nakonec pohřbena (srov. např. Brather 2008, 153–154; 2009, 251).

Pokud odhlédneme od uvedených – většinou metodických – výhrad, Macháčková koncepce s sebou nese i nemalé věcné problémy. K nim patří mj. to, že z datování výbavy jediného hrobu usuzuje na začátek přechodu od žárového ritu ke kostrovému na Moravě obecně. Badatel sice popírá, že by prušánecký hr. 2 byl „výjimka, kterou nelze zevšeobecňovat“, ale příznačně se zcela vyhýbá otázce, které další hroby na lokalitě a na jiných moravských pohřebištích by do doby kolem poloviny 8. století měly patřit. Konkrétně v Prušánkách 1 by to znamenalo nutnost najít nezanedbatelný počet ženských hrobů, které by vyplnily celou 2. polovinu 8. století. Přitom by mělo jít především o hroby s výbavou typickou pro předkřesťanský horizont, ale takové jsou zde i jinde na Moravě extrémně vzácné (kap. 4.3). Pokud jde o stejně datované mužské hroby, J. Macháček (2017, 488) předem rezignoval na jejich hledání. Podle něj kostrové pohřbívání u mužů začalo „až o několik generací později, pravděpodobně až po avarských válkách Karla Velikého“. Má na mysli hlavně členy „společenských elit, reprezentovaných muži/válečníky“, kteří se „politicky i kulturně orientovali jednoznačně na západní prostředí“, jak o tom svědčí jejich zbraně a součásti bojovnícké výstroje karolinského původu (srov. Ungerman 2022b). Macháčkův model tak zahrnuje na jedné straně (hypotetické) ženy, které od poloviny 8. století měly přinášet nebo nadšeně přejímat novoty ze západní Evropy vč. inhumace, a na druhé straně konzervativní muže, kteří ještě nejméně dvě další generace zůstali u tradiční kremace. Představa, že by muži a ženy tvořící tutéž úzkou vládnoucí vrstvu byli pohřbíváni zcela odlišně (žena se zlatými náušnicemi z hr. 2 v Prušánkách také musela být součástí elity), působí podle mého názoru nepřesvědčivě.

I. Štefan (2007, 815) si nebyl jistý, „zda nové funerální zvyky zaváděla skupina osob pohřbených u kostelů na hradištích, nebo zda vznik nejstarších církevních staveb změnu ritu teprve následoval“. Osobně upřednostňuji

81 Kromě něj se při analýze kontaktů Moravy s merovejskou oblastí opírá už jen o sídlištní objekt č. 81 v Břeclavi – Líbivě, který obsahoval fragmenty dvou pozdně merovejských náušnic s kulovitým bubínkem a žebrovaným válcovitým mezičlánkem a dále zlomky keramiky středodunajské kulturní tradice, která „se podobá“ tzv. *Goldglimmerkeramik* v bavorském Podunají (Macháček 2017, 481–485). Tento materiál, který o počátku inhumace na Moravě nic nevyovídá, ponechávám v dalším výkladu stranou.

druhou možnost, neboť zatím všechna pohřebiště, na nichž se objevily nejstarší ženské hroby (s ozdobami typickými pro předkottlašský horizont), jsou pohřebiště venkovského rázu, bez doložené kostelní stavby (kap. 4.3). Stejně tak nejstarší skupina hrobů ve Starém Městě – Na valách se nachází severně od tamního kostela a podle současného stavu výzkumu vznikla ještě před jeho vybudováním (Galuška 2013, 204–205 aj.; Ungerman 2021, 44–53, Abb. 22). Obecněji vzato se proces christianizace musel rozbíhat jen pozvolna, k postavení prvních kostelů bylo nutné nejprve sehnat potřebné specialisty, finance a materiál, takže tato centra nového náboženství jistě nevznikla ze dne na den. Na druhé straně, pokud se členové elity rozhodli pohřbívat nespálená těla svých blízkých, mohli s tím začít ihned, aniž by museli ke křesťanství konvertovat (srov. výše).

Jakkoliv v zásadě souhlasím s názorem o významu pohřbívání franských elit při šíření inhumace u Slovanů, asi se sotvakdy přesně dozvíme, jak tento proces na Moravě probíhal. Klíčová otázka totiž zní, na základě jakých pramenů a jakým způsobem bychom to mohli zjistit. V době kolem přelomu 8. a 9. století byla většina členů franské aristokracie pohřbívána v kostelech nebo na kostelních hřbitovech, ale jistě ne každý vznešený Moravan se mohl osobně vypravit až do Franské říše a zde se nějakého pohřbu zúčastnit. Uvažované vzory pro ně zřejmě byly – alespoň zpočátku – dost vzdálené a mlhavé. Proto se v této souvislosti nabízí otázka, zda zvláště v případech nejstarších venkovských kostrových pohřebišť nemohly přece jen sehrát nějakou roli geograficky nejbližší regiony, konkrétně rakouské Podunají a Karpatská kotlina, kde se inhumace prakticovala již v 8. století, resp. ještě dříve. Bohužel zatím nemáme k dispozici žádnou studii, která by srovnala shody a rozdíly v pohřebním ritu v uvedených regionech na straně jedné a na velkomoravských lokalitách na straně druhé. Na Moravě budou v této souvislosti důležitá zvláště venkovská pohřebiště, která vykazují poměrně širokou škálu úprav hrobových jam a s nimi spojených dřevěných konstrukcí (Mazuch et al. 2017, zvl. 65–96), z nichž některé mají početné analogie hned na celé řadě avarských pohřebišť.⁸² Stejně tak se na obou typech pohřebišť vyskytují výklenkové hroby (kap. 3.7.3). V rakouském Podunají je srovnávacího materiálu k dispozici jen velmi málo (Ruš 2018, 144–146), neboť při sledování uvedených fenoménů potřebujeme hlavně novější a pečlivě provedené terénní výzkumy pohřebišť, ale takových lokalit zde v poslední době bylo publikováno minimum.

4.5 BLATNICKO-MIKULČICKÝ VS. STARŠÍ VELKOMORAVSKÝ HORIZONT

Významný vliv na podobu tradiční velkomoravské chronologie měl tzv. blatnicko-mikulčický styl a posléze stejně pojmenovaný horizont. Na tomto místě není možné vypočítávat okolnosti vzniku uvedených pojmů a všechny peripetie či významové posuny, k nimž postupem let došlo; vše je shrnuto v samostatné studii (Ungerman 2011b). Nejnověji se k celému konceptu obsáhle

vyslovil Z. Robak (2017). Mj. se zabýval souborem předmětů v Maďarském národním muzeu v Budapešti, u něhož se tradoval původ ze slovenské Blatnice a postupně se v literatuře prosadil názor, že představuje výbavu hrobu slovanského velmože. Na základě údajů z inventární knihy muzea Z. Robak jednoznačně doložil, že jde o náhodně shromážděnou sbírku artefaktů, o jejichž provenienci není známo nic bližšího (podobně již např. Kovács 1978–1979, 103; srov. Szóke 2018a). Dále se domnívá, že onen soubor ani není tak chronologicky homogenní, jak předpokládala starší generace badatelů, neboť do něj řazená pozdně avarská kování jsou relativně starší, zatímco karolinský meč a kování mečového pásu i koňského postroje mají o něco mladší datování. Každopádně na základě tohoto souboru nebo nálezů z jiných lokalit dnes není možné prokázat existenci nějakého „typicky slovanského“ synkretického uměleckého stylu, který by kombinoval avarské a karolinské prvky apod. Tím spíše nelze mluvit o uceleném časovém horizontu zabírajícím konec 8. století a 1. třetinu, event. 1. polovinu 9. století, neboť bádání postupně dospělo až k absurdně široké definici jeho hmotné náplně (např. Justová 1977, 498–499), která s uvedenou – a relativně krátkou – dobou nekoresponduje.

Skutečností zůstává, že se v naší archeologické literatuře z 2. poloviny 20. století objevuje množství datací nálezových celků i celých lokalit, které vznikly spojením konkrétních artefaktů právě s blatnicko-mikulčickým horizontem (Ungerman 2011b, 138–142; Robak 2017, 142–144; Chorvátová 2021, 53–54). Mezi těmito artefakty početně převažují kování řemenů z bojovnické či jezdecké výstroje. Tak došlo k určité chronologické diskrepanci, kdy tento okruh památek z mužských hrobů byl datován relativně časně, zatímco honosnému ženskému šperku přisuzovala tradiční chronologie datování spíše mladší (Bialeková 1979, 99; Staňa 1995, 37; Ungerman 2005c, 708, s lit.). Příčinou této diskrepance mezi datováním mužských a ženských hrobů nebyla výhradně koncepce blatnicko-mikulčického horizontu. Již V. Hrubý (1955), tvůrce tradiční velkomoravské chronologie, datoval většinu typů zbraní, ostruh a kování řemenů bojovnické výstroje do staršího úseku velkomoravského období, zatímco většinu typů šperku považoval za relativně mladší (viz úvod kap. 4).

Datace založené na blatnicko-mikulčickém stylu či horizontu je tedy potřeba posuzovat velmi obezřetně. Pochopitelně to neznamená, že by kritický postoj k tomuto konceptu musel nutně způsobit jakési „vyprázdnění“ celé 1. poloviny 9. století – v tom smyslu, že do tohoto období nebudou žádná kování řemenů řazena. Někjaká kování se tehdy jistě používala, jen je žádoucí takovou datací zdůvodnit lepšími argumenty, než jaké se uváděly dříve (Robak 2017, 146).

Pokud se rozhodneme samotný termín „blatnicko-mikulčický horizont“ již raději nepoužívat (resp. přenechat jej výhradně pasážím či publikacím věnovaným dějinám bádání), nabízí se otázka, jak období rámcově se kryjící s 1. polovinou 9. století vlastně nazývat. Osobně

82 Např. Tóth 1982; Točík 1992, 7–115; 1993; Zábojník 2006; 2019, 59–69; Gallina – Varga 2011, 381, obr. 6: 3; 10: 3; Perémi 2012, zvl. obr. 12–20; Samu – Szalontai 2015, fig. 5–21; Szücs 2015, tab. IV, V, VII, XI; 2017, obr. 13–16; Istvánovits – Lőrinczy 2017, tab. I–III, VII, VIII, XIII aj.; 2018, tab. II–VI, VIII, IX, aj.; Theune – Görlich 2021, 10–11, s lit.

se kloním k termínu „starší velkomoravský horizont“, s nímž pracuji v publikacích věnovaných veligradskému šperku (kap. 4.1). Postoj badatelů k tomuto termínu se liší. M. Mazuch (2009) si ve svém spíše esejisticky laděném textu povzdychl, že dosavadní chronologie hmotné kultury doby hradištní „nekopíruje rámec historický“. Podle něj datace typu „kolem roku 800“, „1. polovina 9. století“ apod. postrádají smysl, neboť jsou nadměru mechanické; s dovětkem, že také „příliš nepomáhají v poznání, co ještě není ‚velkomoravské‘, co je a co již není“.⁸³ A pokračuje: „období okolo roku 800 či 850 se nezdají být s ohledem na velkomoravskou historii natolik zásadními, jako např. léta 30., 60. či 80.“, která by tím pádem měla být přednostně zvolena za periodizační mezníky. Navrhuje mj. používat termín předvelkomoravské období, čímž je podle něj „konvenčně míněno období přelomu 8. a 9. století až 1. třetiny 9. stol.“. Neuvádí však, jakou konvenci má na mysli. Na Moravě se zmíněný termín dosud používal výhradně pro označení období kryjícího se rámcově s 8. stoletím, klíčovým fenoménem do něho spadajícím jsou sídliště s objekty a vrstvami obsahujícími mj. ostruhy s háčky a pozdně avarská litá kování, např. Mikulčice⁸⁴ (Poláček 2018a, s. lit.) nebo Olomouc – Povel (Bláha 1988; Šlězár 2014, 201–202).

Z napsaného vyplývá, že M. Mazuch *de facto* navrhuje budovat archeologickou periodizaci „shora“. Při takovém postupu se napřed definuje časový úsek a pak se teprve hledá jeho hmotná náplň. Jako periodizační mezníky se mají vzít významné události politických dějin. Takový postup má ale hned několik úskalí. Zaprvé se mlčky předpokládá, že vývoj hmotné kultury byl ovlivněn významnými politickými událostmi v dějinách Velké Moravy, je však otázkou, na základě jakých mechanismů v živé kultuře by k tomu mělo docházet. Zadruhé je na místě otázka, zda archeologie při takovém pojetí periodizace nerezignuje na vlastní metodické postupy a nedostává se zcela do vleku historické vědy, jejíž prameny mají diametrálně odlišnou povahu než prameny archeologické (kap. 5.1). Zatřetí není vůbec jasné, jakým způsobem by bylo možné „předem“ přesně ohraničená období naplnit „archeologickým obsahem“ – jak bez přesných přírodovědných datací (např. dendrochronologických) rozlišíme, zda výbava konkrétního hrobu patří např. do 40. let 9. století (a je tím pádem „velkomoravská“), nebo se datuje ještě do 20. let 9. století (takže by byla „předvelkomoravská“ v Mazuchově pojetí)? Zkrátka takto detailní „historicky vystavěná“ periodizace působí více problémů, než jich řeší. Podle mého názoru je nutné budovat chronologii střední doby hradištní především ve smyslu relativní chronologie, bez neustálého zakomponování absolutních datací. Termíny jako „starší“ či „mladší velkomoravský horizont“ pak nepopírají rámcovou spojitost s politickým

útvarem, který dnes konvenčně nazýváme „Velká Morava“ (srov. Wolfram 2011, 54; srov. Takács 2021). Je však nutné mít na paměti, že datování těchto dvou horizontů do první, resp. druhé poloviny 9. století je z podstaty věci jen přibližné. Jakékoliv přesnější datování (relativní i absolutní) už bude zatíženo nezanedbatelnou mírou nejistoty, neboť se bude vždy opírat jen o relativně omezený soubor archeologických kontextů.

Rozdíly mezi periodizací budovanou „shora“ (historicky) a „zdola“ (archeologicky) si uvědomuje M. Hanuliak (2004b, 30–32). Velkomoravské období (A) dělí archeologicky na starší úsek (A1) a mladší úsek (A2), přičemž ten starší ztotožňuje s první a druhou třetinou 9. století. Naopak na základě písemných pramenů se podle něj termín „velkomoravské období“ dá použít až pro časový úsek následující po roce 832/833, kdy mělo spojením Moravy a Nitranska⁸⁵ vzniknout jádro Velké Moravy coby „nového politicko-státního fenoménu ve středoevropském prostoru“. Právě proto označuje předchozí období, konkrétně 1. třetinu 9. století, jako „předvelkomoravskou etapu“. Je si však vědom toho, že odlišit hroby z 1. třetiny 9. století od hrobů z 2. třetiny je většinou značně problematické, proto se ve své práci kloní k archeologické periodizaci budované „zdola“. Termín „předvelkomoravské období“ nemá na Slovensku takovou tradici jako na Moravě, snad z toho důvodu, že podobná sídliště jako Mikulčice či Olomouc – Povel zde zatím zkoumána nebyla. D. Bialeková (1980, 215, 219) ve svém pokusu o periodizaci raného středověku na Slovensku traktovala „předvelkomoravský horizont“ jako značně dlouhé období zahrnující konec 7. století a takřka celé 8. století, zvažovala pro něj ale i termín „avarsko-slovanské období“ (Bialeková 1980, 216). Podobně chápe předvelkomoravské období na Slovensku i G. Fusek (2008a, 21, 31), který při datování sídlištní keramiky z Nitry-Šindolky položil dolní hranici tohoto období někam na přelom 7. a 8. století.

Naposledy se k této věci podrobněji vyjádřil Z. Robak (2017, 146). Podle něj „pokusy rozšířit termín ‚starší velkomoravský horizont‘ i na 1. třetinu 9. století (...) nespĺňujú potrebná kritéria“. Argumentuje tím, že pro uvedení doby „ještě nemůžeme mluvit o politické organizaci, vytvořené Mojmirém na přelomu první a druhé čtvrtiny 9. století, a která se později vyvinula ve ‚Velkou Moravu‘“ (podobně již Bialeková 2012, 67). Jde tedy opět o argument založený na politických dějinách, přesněji řečeno na hypotézách s nimi souvisejících – neboť naše znalosti vnitřního uspořádání Velké Moravy za Mojmíra (a jak se lišily od uspořádání staršího) jsou přinejmenším mlhavé. Věc je však složitější, autor odkazuje i na výsledky své dizertační práce, která obsahuje analýzu karolinských kování nalezených ve více částech Evropy včetně Moravy (Robak 2013; 2014). V práci dospěl k závěru, že nejstarší

83 Pokud se velkomoravská (resp. středohradištní) hmotná kultura vyvíjela kontinuálně, jak se zatím zdá, tak se nějaké výraznější předěly budou vždy hledat jen těžko. Samozřejmě je možné, že některé lokality prodělaly např. násilný zánik a přerušeni kontinuity osídlení (Mazuch 2012), což jistě zasáhlo do vývoje tamní hmotné kultury. Takovou změnu však nelze vztahovat na chronologii hmotné kultury celé Moravy (srov. kap. 4.6).

84 Z. Klanica (1995, 380) počítal do předvelkomoravského období i 2. polovinu 7. století, přičemž vycházel především z mikulčických kovových předmětů (ostatně nepočtených), které datoval do střední doby avarské. Revize J. Zábojníka (2005, 102) ukázala, že příslušné artefakty jsou až pozdně avarského stáří.

85 Zmíněná představa je patrně jen konstrukcí historiků, kteří k uvedenému roku spojili vyhnání „jakéhosi Pribiny“ z Moravy s údajným (do stejné doby spadajícím) obsazením Nitranska Moravy, o kterém se ale v písemných pramenech nic nepíše (Profantová – Profant 2003, 244; šířeji Kouřil 2016a, 132, pozn. 31 s. lit.; Szóke 2017; Chorvátová – Harvát 2020, 62–64).

mužské hroby s těmito kováními patří na Moravě do 2. čtvrtiny 9. století (Robak 2013, 194).⁸⁶ V souvislosti s tím zvažuje možnost vyčlenění „protovelkomoravského horizontu“, datovaného do let 815–850, který se má přibližně krýt s dobou vlády knížete Mojmirá. Tento horizont charakterizuje jako dobu navazování intenzivních kontaktů Moravanů s Franskou říší (přičemž až do konce válek Karla Velikého s Avary v roce 803 byli Moravané spojenci avarského kaganátu), dále přijetím křesťanství, upevnováním pozic „nově vytvořené“ elity apod. Archeologicky se tento horizont má projevovat právě přejímáním karolinské elitní hmotné kultury (zbraně, jezdecká výstroj apod.; Robak 2013, 199; srov. Ungerman 2022b). K počátkům kostrového pohřbívání na Moravě jako takovým se Z. Robak přímo nevyslovil; pokud jde o mužské hroby, žádné starší hrobové celky než z 2. čtvrtiny 9. století neuvádí. Podle mého názoru by bylo předčasné jen na základě těchto skutečností usuzovat, že na Moravě se inhumace začala prosazovat až v této době.

4.6 „NEPŘÍTOMNÉ“ 10. STOLETÍ?

Dokud byla uznávána tradiční chronologie střední doby hradištní, nepředstavovala hmotná kultura 10. století závažný problém, neboť se mělo za to, že veligradský šperk přetrvával až do poloviny 10. století, kdy měl být vystřídán esovitými záušnicemi. Postupně však převládl názor, že těžiště výskytu veligradského šperku patří do 2. poloviny 9. století a že po zničení Velké Moravy počátkem 10. století jeho výroba ustala (kap. 4.1). To je sice pouhý „historický“ předpoklad (jehož přímé ověření pomocí archeologického materiálu asi nebude snadné), přesto přispěl k nejistotě, jaký šperk vlastně můžeme do 10. století řadit. Zřetelně se to odráží např. v pracích Z. Měřinského (1986; 1997), který byl jinak předním znalcem raně středověké hmotné kultury.

Otázkám spojeným se zánikem Velkomoravské říše a s následným vývojem na území dnešní Moravy v průběhu 10. století je v poslední době věnována značná pozornost. Problematiku nedávno shrnul vyčerpávajícím způsobem P. Kouřil (2016a), takže se spokojím jen s několika glosami. Nejpersvědčivější doklady násilného zániku poskytl hradiště v Mikulčicích s rozsáhlými destrukcemi hradeb i obydlí, chvatně pohřbenými jedinci i s mrtvými ponechanými na místě jejich skonu (Mazuch 2012; 2019). Vzhledem k vysokému počtu rombických a deltoidních šipek (kap. 10.3) je ničivý útok připisován Maďarům (Kouřil 2003, 112–120). Následně byla lokalita osídlena už jen sporadicky, čemuž odpovídá mizivý počet prokazatelně

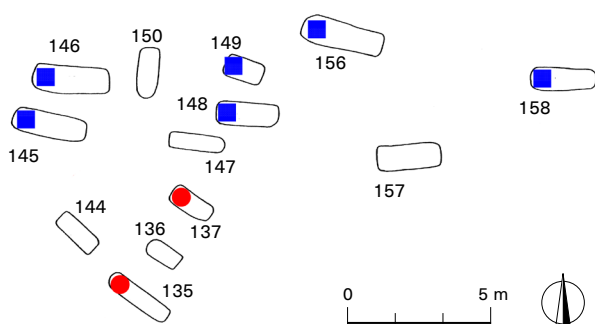
povelkomoravských hrobů (Poláček 1999; 2018b; Bartošková 2019, 68–72). Velmi podobná situace se předpokládá v Pobedimi (naposledy König 2016, 185, s lit.) a v Bojně I (srov. Pieta 2015, 27, obr. 13: 1–16; Holeščík 2019, zvl. 75). Další intenzivněji zkoumaná hradiště už neposkytují tak jednoznačný obraz. V Břeclavi – Pohansku jsou sice taktéž zaznamenány rombické šipky a zničení fortifikace rozsáhlým požárem, to však neznamenalo konec života na lokalitě. Na nedávno prozkoumaném a publikovaném pohřebišti u rotundy na severovýchodním předhradí se pohřbívalo zřejmě ještě v době kolem poloviny 10. století (Macháček et al. 2016, 143). Situaci můžeme interpretovat nejspíše tak, že i v této době zde bydlelo několik příslušníků bývalé velkomoravské elity, kteří přežili pád Velké Moravy a jakési privilegované postavení si udrželi mj. díky kooperaci s Maďary.

Ve staroměstské aglomeraci zatím postrádáme výraznější stopy destrukce, které by bylo možné spojit se zánikem Velké Moravy.⁸⁷ L. Galuška (2008, 95–101) nepochybuje, že i zde došlo k podstatnému snížení počtu obyvatel. Identifikace stop povelkomoravského osídlení je ovšem ztížena málo výrazným archeologickým materiálem. Na největším pohřebišti Na valách považuje citovaný badatel za nejmladší ty hroby, které jsou většinou mělce zahloubené a bez nálezů, „pouze výjimečně se v nich nacházejí leckdy jen solitérní bronzové nebo stříbrné, ojediněle pozlacené šperky“ (nezmiňuje však konkrétní typy). Tyto hroby datuje „do průběhu prvních dvou, možná tří decenií 10. století“, a to na základě skutečnosti, že na pohřebišti chybějí esovité záušnice (Galuška 2008, 97), přičemž zjevně vychází z tradičního datování nejstarších esovitých záušnic do poloviny 10. století (srov. kap. 8.1.6, 8.1.30). Dále L. Galuška (2008, 98) klade do povelkomoravského období hroby bez nálezů, jejichž skupinky se objevují v sídlištních areálech (někdy byly zřejmě zahloubeny do sníženin vzniklých částečným zaplněním starších sídlištních objektů; Galuška 2008, obr. 2).

Pokud dnes máme alespoň přibližnou představu o výbavě hrobů z cca 1. poloviny 10. století, je to hlavně díky již zmíněnému pohřebišti na severovýchodním předhradí Břeclavi – Pohanska. Tomuto období se zde připisují sporadické relikty veligradského šperku a specifická skupina olovených křížků, korálů, gombíků a dalších ozdob (kap. 8.5.4 aj.). Dále lze do tohoto období spolehlivě datovat ty typy předmětů, které vykazují nadregionální výskyt, tzn. jejich chronologie je dobře ukotvena díky nálezům mimo území Moravy. Ze šperků jsou to hlavně záušnice s očky a menší esovité záušnice z tenkého drátu, z mužské výzbroje a výstroje pak ostruhy s dlouhým bodcem

86 Badatel shromáždil a analyzoval úctyhodné množství kování; také vzhledem k rozsahu práce je obtížné na několika řádcích zhodnotit použitou metodu i dosažené výsledky. Materiál zahrnuje výbavu mužských hrobů z Franské říše a z oblastí vně jejích hranic (mj. Frísko, Sasko, Bavorsko a Chorvatsko). Synchronizaci horizontů vypracovaných pro jednotlivé regiony provedli již předtím J. Kleemann (2002) a R. Pöllath (2002). Otázkou zůstává, jestli horizonty ve všech zpracovaných oblastech byly vždy shodně dlouhé a plynule se střídaly „jeden po druhém“. Horizonty jsou absolutně datovány s přesností na desetiletí (Robak 2014, tab. CX), ale z podstaty věci jde spíše o orientační pomůcku než o „exaktní“ data, která by bylo možné brát doslova. Už jen proto, že soubor hrobů s mincemi, o něž se tyto datace opírají, je poměrně malý, a hlavně nerovnoměrně rozmístěný v čase a prostoru (Kleemann 2002, 293–295; Pöllath 2002, I, 192). Horizont Biskupija–Crkvina v Chorvatsku, který měl značný vliv na náplň dvou nejmladších horizontů v Robakově synchronizační tabulce, je pak kapitola sama pro sebe – na jeho datování i mnohé dílčí otázky se objevují v literatuře často zcela protichůdné názory (Robak 2013, 17–22, s lit.).

87 Tuto skutečnost lze vysvětlovat různě. Na jedné straně je možné, že oblast ležela stranou nejprudších bojových střetů s Maďary. Na straně druhé bychom neměli podceňovat okolnost, že stopy zániku se nejlépe dochovávají na lokalitách, které byly později osídleny jen málo nebo vůbec. Naopak v místech, kde nedošlo k přerušení kontinuity osídlení (jako třeba právě ve Starém Městě a okolí), museli lidé alespoň část charakteristických stop (destrukce obydlí, nepohřbená lidská těla apod.) záhy „uklidit“, o narušení mnoha nálezových situací pozdějšími terénními zásahy ani nemluvě.

Obr. 41. Povelkomoravské a mladohradištní pohřebiště Brno-Ivanovice. Podle Ungerman 2014, Abb. 4; podklad podle Geisler 1997, obr. 2.

nebo *militaria* nomádského původu, která se ve středním Podunají těžko mohla objevit dříve než s příchodem Maďarů (Macháček et al. 2016, 141–143). Náplň 2. poloviny 10. století zůstává velmi nejasná, neboť z prostředí hradíšť zatím postrádáme reprezentativní soubor hrobů, které bychom do tohoto období mohli datovat.

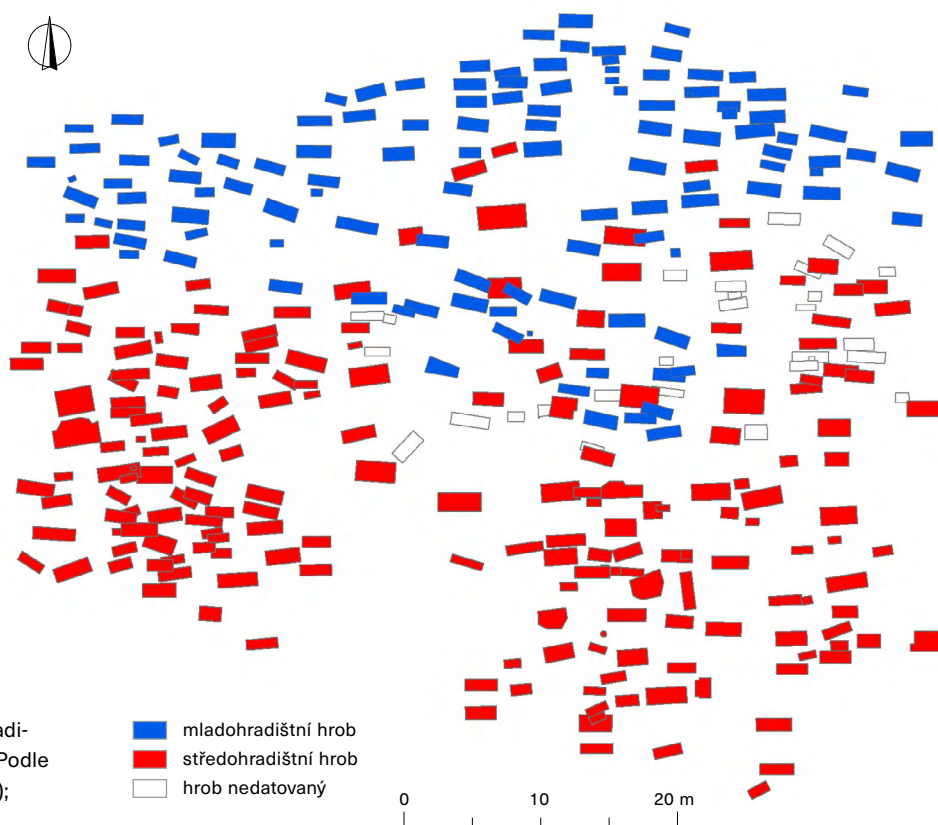
A jaká hmotná kultura charakterizuje 10. století na venkovských pohřebištích? Hned z kraje musíme říci, že pohřebiště řazených převážně nebo výhradně do tohoto období je na Moravě velmi málo. Relativně nedávno bylo publikováno pohřebiště v Olomouci-Nemilanech, které R. Přichystalová (2014, 267) datuje do „posledních desetiletí“ 9. století a do 1. poloviny 10. století. K této dataci dospěla analýzou keramických nádob z hrobů i na základě znaků, které na tamní keramice ještě chybějí, popř. na základě absence mladších typů předmětů, jako jsou esovité záušnice. Ve prospěch této datace hovoří přítomnost šavle a bachratých amforovitých nádob s uchy, které jsou s největší pravděpodobností dokladem kontaktů s Maďary a sotva se na lokalitu mohly dostat dříve než na přelomu 9. a 10. století (srov. Kouřil 2016a, 120–122, 140–141, pozn. 68). Badatelka v souvislosti s chronologií lokality také uvádí, že „do hrobů byly často dávány neúplné či nefunkční předměty (řemínkové garnitury, vědra, šípky, výskyt pouze jedné náušnice), které symbolicky zastupovaly celé funkční předměty. Jedním z důvodů může být nedostatek těchto věcí v živé kultuře“, čímž naráží na rozvrat politických a ekonomických struktur v době zániku Velké Moravy. Zde je podle mého názoru namísto opatrnost, aby se argumentace netočila v kruhu. Pokud totiž přijmeme obecnou představu, že zánik Velké Moravy se projevil všeobecnou pauperizací, tak můžeme mít tendenci považovat pohřebiště se zredukovanou či symbolickou výbavou za

relativně mladá, což bude zase zdánlivě potvrzovat platnost výchozí představy o pauperizaci povelkomoravské společnosti.⁸⁸ V Olomouci-Nemilanech i jinde je přitom značný prostor pro diskuzi, které předměty byly do hrobů záměrně uloženy coby nefunkční, a kdy je naopak jejich neúplnost či poškození výsledkem dlouhodobého působení koroze, zdali ke ztrátě např. některých drobných kování nemohlo dojít ještě za života pohřbeného jedince v důsledku jejich opotřebení a odpadnutí při nošení apod. Také je myslím nutno rozlišovat mezi jednoduchými železnými předměty, jejichž výrobu ve značných počtech byl schopen zajistit každý venkovský kovář (např. hroty šípů), a třeba stříbrnými šperky zdobenými granulací a filigránem, které byly vyráběny ve specializovaných dílnách, jichž se společenské otřesy (vč. např. úbytku zákazníků z řad elity) musely dotknout podstatně více. A v neposlední řadě: sestavení pohřební výbavy bylo vždy výsledkem selekce z předmětů, které měli pozůstali k dispozici, přičemž klíčová byla jejich zámožnost a ochota vybavit zemřelého skromnějším, nebo naopak bohatším souborem milodarů.

Už před čtvrtstoletím upozornil Z. Měřinský (1997, 91), že otázka hmotné náplně povelkomoravského období je bezprostředně spojena s problémem kontinuity pohřbívání mezi středohradištním a mladohradištním obdobím: „horizont 10. století můžeme na pohřebištích předpokládat všude tam, kde jsou zachyceny hroby velkomoravského období a řadové pohřby 11. a 12. století a kde lze sledovat určité prostorové narůstání nekropole“ (mezi modelové lokality zařadil mj. Dolní Věstonice – Na pískách). Na druhé straně nevyklučoval, že na některých pohřebištích může být mezi oběma obdobími hiát. Uvedenou problematiku jsem analyzoval na příkladu několika vybraných jihomoravských pohřebišť (Ungerman 2010; 2014), v následující pasáži proto jen stručně shrnuji hlavní výsledky. Na lokalitě Holubice VI (Geisler 1986) byla prozkoumána nepočtená skupina středohradištních hrobů, na niž prostorově navazují nejstarší hroby rozsáhlého mladohradištního pohřebiště; bezprostřední vzájemnou časovou návaznost zatím prokázat nelze. Podstatně vyšší výpovídací hodnotu má malé pohřebiště Brno-Ivanovice (Geisler 1997), kde se k devíti středohradištním hrobům orientovaným západovýchodně těsně přimyká skupina čtyř mladohradištních hrobů s poněkud odlišnou orientací SZ–JV (obr. 41). Jelikož pohřebiště bylo prozkoumáno v úplnosti (srov. kap. 3.5), je zřejmé, že sloužilo jako místo posledního odpočinku příslušníků malé komunity, a to během relativně krátké doby.⁸⁹ Na základě mince uherského krále Štěpána I. v hr. 137 se mladohradištní skupina

88 Podobně se P. Kouřil (2016a, 106–107) domnívá, že politická a ekonomická krize na konci existence Velké Moravy, spojená s odpadnutím okrajových území, krizí dálkového obchodu atd., se záhy projevila tím, že „v hrobových celcích pozorujeme obecně chudnutí výbavy, a to jak po stránce kvalitativní, tak i kvantitativní; předměty z drahých kovů jsou nahrazovány méně ušlechtilým materiálem, zřetelné je jejich jednodušší technologické provedení, registrujeme netradiční uložení milodarů, velmi často jsou pohřby jen mělce zahloubeny a ne zcela jednotně orientovány, postrádáme uložení zemřelých v rakvích anebo v dřevěném obložení apod.“. Neznám však odbornou studii, která by něco takového doložila na konkrétním archeologickém materiálu. Zásadním problémem je už jen to, že hroby s chudou výbavou či bez nálezů nedokážeme až na výjimky přesněji datovat.

89 Pokud bychom chtěli předpokládat hiát mezi oběma fázemi, bylo by nutné zkonstruovat značně krkolomné vysvětlení, že obyvatelé zde žijící v době Velké Moravy museli své sídliště opustit; o století později se sem vrátili jejich potomci (nebo se zde usadili lidé zcela „cizí“), našli v bujně vegetaci starší hroby (přičemž nějaké jejich nadzemní označení už nemohlo být příliš zřetelné) a začali zde pohřbívat i svoje mrtvé. Slabinou této hypotézy je však skutečnost, že na základě typů náušnic z okruhu podunajského šperku v hr. 149 a 158 nelze dospět k časově ohraničené dataci starší skupiny hrobů pouze do 9. století.

Obr. 42. Středo- a mladohradištní hroby v Průšánkách 2. Podle M. Prišťákové (2017, obr. 93); upraveno.

dá rámcově datovat do 2. čtvrtiny 11. století (kap. 4.7), středohradištní hroby by pak spadaly nejpozději do průběhu 2. poloviny 10. století a 1. čtvrtiny 11. století.

Pohřebiště Průšánky 2 se ve střední době hradištní skládalo ze dvou hrobových skupin, západní a východní, oddělených prostorem s nižší hustotou pohřbívání, popř. místy zcela bez hrobů (Klanica 2006; srov. Prišťáková 2017, 130, obr. 14, 46, 56, 58, 65 aj.). V severní části areálu, zhruba na rozhraní obou skupin, byly vyhloubeny mladohradištní hroby s nejstaršími mincemi, a to opět Štěpána I. Je možné, že rovy některých středohradištních hrobů – zvláště těch s objemnými hrobovými jámami – byly v té době ještě stále viditelné. Odtud se areál mladohradištních hrobů rozšiřoval radiálně na všechny strany, přičemž hroby zachovávaly přibližně stejnou orientaci jako ve střední době hradištní (Unger 2014, 239–242, Abb. 8, 9; srov. Prišťáková 2017, 120, 131, obr. 89, 98). To jsou indicie svědčící spíše pro kontinuitu než pro delší hiát mezi oběma fázemi pohřbívání. Stejně vypovídá i prosté srovnání počtu středo- a mladohradištních hrobů. Podle M. Prišťákové lze 207 hrobů na lokalitě zařadit do střední doby hradištní a 119 hrobů do mladší doby hradištní (obr. 42).⁹⁰ Nepovažuji za příliš pravděpodobné, že by oněch 207 hrobů patřilo výhradně do 9. století, neboť pak by frekvence pohřbívání (cca 2 hroby ročně) převýšila i mladohradištní fázi, na lokalitě velmi výrazně zastoupenou, u níž se dá – za předpokladu jejího trvání během 2.–4. čtvrtiny 11. století (viz kap. 4.7; Unger 2014) – stanovit frekvence pohřbívání na cca 1,5 hrobu ročně.

Bližší skutečnosti bude spíše výklad, že středohradištní fáze zde zabírala i 10. století, přičemž v této době se četnost ukládání hrobů zřejmě poněkud snížila.

Do diskuze zasáhl také J. Unger (2012), který publikoval mladohradištní hroby z lokality Diváky – Paďelky za humny. Podle něj byl na pohřebišti mezi středo- a mladohradištní fází asi stoletý hiát, což „svědčí o nepřítomnosti zemědělského obyvatelstva“ na lokalitě a „může odrážet situaci na větším území jižní Moravy“. Badatel předpokládá, že tamní obyvatelé byli natolik ohroženi Maďary, že zde „bez vojenské ochrany nemohli žít a věnovat se zemědělství, ale byli nuceni sídliště opustit“ (Unger 2012, 241–242). Neopírá se však o výsledky nějaké obsáhlejší chronologické analýzy tohoto pohřebiště, odvolává se hlavně na názor Z. Měřinského a P. Kouřila, že „se projevuje rozdíl mezi jižní Moravou, kde v 1. polovině 10. století osídlení slábne a pauperizuje se,⁹¹ a střední či jihozápadní Moravou, kde osídlení přežívá, či dokonce se zvyšuje“ (Unger 2012, 241). Nelze přehlédnout, že tento názor se opíral hlavně o doklady destrukce na jihomoravských hradištích, naopak tamní venkovská pohřebiště v této souvislosti v dřívější literatuře analyzována nebyla (o venkovských sídlištích ani nemluvě). Pokud jde o střední Moravu, čímž je myšlena především Olomouc a okolí, ani tam se ale nepočítá s tak silnými mocenskými strukturami, které by byly schopny vůči Maďarům své území plně ubránit. Místní slovanské elitě během 1. poloviny 10. století nejspíše nezbyvalo nic jiného než spolupracovat s Maďary, kteří tudy projížděli při svých

⁹⁰ Písemné sdělení autorky z 28. 11. 2017. – Do celkového počtu 359 hrobů na lokalitě zbývá 33 nedatovaných hrobů, které by bylo možné rozdělit ve stejném poměru (tzn. 20 : 13), pak by se počty hrobů ze střední, resp. mladší doby hradištní zvýšily na 227, resp. 132. Bylo by to zcela v souladu s obr. 42, neboť většina z nedatovaných hrobů leží v areálech, kde se vyskytují výhradně středohradištní hroby.

⁹¹ Z. Měřinský (1986, 67) však odmítal, že by na jižní Moravě došlo k „nějakému vylidnění či totálnímu zpusťování země“.

tažených dále do západní Evropy (Kouřil 2003, 136; 2016a, 120–123). Podobně tomu mohlo být i na jižní Moravě, ostatně J. Unger (2012, 242) přiznává, že zde mohli vládnout nějakí méně významní velmoži, kteří byli taktéž „pod patronací Mad'arů“ a ovládali zemědělské obyvatelstvo v blízkém okolí (podobně již Měřínský 1986, 67).

To vše jsou jen značně obecné úvahy, které samy o sobě nemohou daný problém vyřešit, zvláště když není vždy jasné, o jaké archeologické výzkumy se přesně opírají, popř. do jaké míry lze výpověď jednotlivých lokalit zevšeobecňovat na osídlení jižní Moravy jako celku. Destrukce některých hradišť a následně jen sporadické a pauperizované osídlení v jejich areálu je zjevné. Na druhé straně dosud nikdo spolehlivě neprokázal, že rozsáhlé vyhlídání postihlo i širší okolí těchto hradišť, nebo dokonce relativně odlehle venkovské oblasti. V případě venkovských pohřebišť bude teprve nutné prozkoumat početnější soubor lokalit pro zjištění, k jakým změnám na nich v povelkomoravském období došlo (jak velký podíl pohřebišť zanikl na konci velkomoravského období?; kolik jich přežilo do povelkomoravského a kolik až do mladohradištního období? atd.).

S tím souvisí i zdánlivě banální otázka, které zatím naše bádání nevěnovalo hlubší pozornost – totiž jak lze vůbec zjistit případný hiát či diskontinuitu v pohřbívání. Jako nejpřirozenější odpověď se nabízí, že potřebujeme co nejpřesněji datovat co největší množství hrobů. Porovnání počtu hrobů v jednotlivých obdobích by pak mělo ukázat, kdy došlo k poklesu intenzity pohřbívání,⁹² popř. kdy se na dané lokalitě nepohřbívalo vůbec. Podstatně méně jasné je eventuální využití dalších fenoménů pro zjištění (dis)kontinuity. Dá se např. odlišná orientace středo- a mladohradištních hrobů považovat za doklad diskontinuity? (Srov. pozn. 93.) O čem svědčí stratigrafické vztahy? (Srov. kap. 5.2.3.) A do jaké míry lze využít další změny (či naopak stálost) v prostorové organizaci pohřebiště nebo v pohřebním ritu jako takovém? Odpověď může dát jen pečlivá analýza co největšího počtu lokalit a jejich vzájemné srovnání.

Pokud zůstaneme u zjišťování dynamiky vývoje pohřbívání na základě datování hrobů do újeji definovaných období, takřka okamžitě narazíme na problém již zmíněný výše: totiž že v současnosti máme jen matnou představu, jak vypadá hmotná náplň venkovských pohřebišť v 10. století. Pak samozřejmě nejsme schopni rozpoznat hroby z tohoto období, a tudíž ani případnou kontinuitu, či naopak hiát. Jsem přesvědčen, že klíčovou roli zde hrají používané chronologické termíny. Venkovská pohřebiště se ve starším bádání běžně označovala jen obecně jako „středohradištní“, zhruba od 80. let 20. století se ale stále více prosazuje tendence nazývat je poněkud zjednodušeně jako „velkomoravská“ (např. Měřínský 1985a). Z toho přímo „vyplývá“ absolutní datování těchto lokalit do 9. století a do počátku 10. století, to je však pouhá konvence ovlivněná historickým narativem (kap. 5.1), neboť takto „přesné“ datování většinou nelze na základě získaného archeologického materiálu jednoznačně prokázat.

Pokud se na takovém pohřebišti objeví mladohradištní hroby s esovitými záušnicemi a s mincemi z 11. století, teorie o hiátu se nabízí „takřka automaticky“ (srov. Unger 2012, 222, 237; Ungerman 2014, 242–244). Argumentace se tím může dostat do „začarovaného kruhu“, z něhož není snadné vystoupit: když chronologická terminologie již „dopředu“ víceméně nepočítá se zastoupením povelkomoravského období na těchto pohřebištech, pak není příliš divu, že se nepodaří zjistit nálezy spolehlivě datovatelné do 10. století – což zase zpětně utvrdí badatele v přesvědčení, že v této době nastal v pohřbívání hiát.

A konečně je zde ještě jeden faktor, který v této diskuzi může hrát nezanedbatelnou roli. Středo- a mladohradištní typy předmětů (v úvahu připadají vlastně jen šperky) se v hrobových inventářích vzájemně vylučují, což pozorujeme na všech pohřebištech, kde se vyskytují hroby z obou období. Esovité záušnice z masivního drátu a další společně s nimi nalézané ozdoby představují novou módu, která se prosadila velmi rychle a šmahem zahrkla všechny starší typy ozdob (srov. kap. 8.2.11). Jestliže existuje nějaká diskontinuita, tak především v ženském šperku! To může přispívat k dojmu, že středo- a mladohradištní hroby jsou od sebe chronologicky vzdálené. Příčina takto náhlé módní změny je nejasná. Vývoj na Moravě není v tomto ohledu moc s čím srovnat, neboť v Čechách i na Slovensku se spektrum šperku proměňovalo plynule a pozvolna, bez zřetelnějších přerывů (např. Tomková 2011; Fusek 2012b).

Doufáme, že v budoucnu se podaří u reprezentativního vzorku pohřebišť zjistit, k jakým změnám docházelo mezi koncem velkomoravského a začátkem mladohradištního období. Důležitá je zde následující otázka: jak lze (dis)kontinuitu v pohřbívání interpretovat? Neboť konec pohřbívání na určité lokalitě nemusí znamenat o moc více, než že se obyvatelé příslušné osady přestěhovali o několik kilometrů dále a tam si založili pohřebiště nové. K takovým přesunům sídlišť mohlo docházet v raném středověku i v mnoha jiných obdobích běžně a není nutné za nimi hned vidět hiát v osídlení dané oblasti. Poučný je v této souvislosti pohled na situaci v sídlištní aglomeraci raně středověké Nitry, jak ji nastínil G. Fusek (2008b). Zde jsou zaznamenány dynamické změny v síti pohřebišť (a jistě i sídlišť, ta však nedokážeme datovat s dostatečnou přesností): některá velkomoravská pohřebiště zhruba do poloviny 10. století zanikla (např. Nitra-Lupka, Dolnozoborská cesta aj.), naopak na jiných se bez přerušení pohřbívalo až do 11. století (např. Čakajovce, Nitra – Horné Krškany; Hanuliak – Chropovský 2019b); existence malých staromadžarských pohřebišť (Lužianky; Ruttkay 2006) byla omezena jen na část 10. století; někdy kolem poloviny 10. století pak byla zakládána nová belobrdská pohřebiště, která se používala i v 11. století (Šindolka;⁹³ lze k nim řadit také nověji zkoumané lokality Nitra – Školská ul. a Nitra-Chrenová – Selenec II; Ruttkay – Ruttkayová 2018, 181–191; Ruttkay et al. 2015). Každopádně navzdory zániku některých pohřebišť a zakládání nových je zcela evidentní, že osídlení nitranské aglomerace jako

92 Můžeme se ale ptát: o jak velký pokles musí jít, aby se následně velmi sporadické pohřbívání už dalo *de facto* označit za „diskontinuitu“ (analogicky k drastickému poklesu intenzity osídlení v areálech bývalých velkomoravských hradišť)?

93 V případě pohřebiště F v Nitře-Šindolce není bez významu, že v jeho nejstarší fázi jsou hroby orientovány západo-východně (popř. mírně s mírnou odchylkou k severu), zatímco u hrobů z 11. století výrazně převažuje orientace JZ-SV (Fusek 1998, 110, Abb. 22, 25; 2012b, 92–93, Abb. 17: subhorizont a). Je vyloučeno, že by tato změna orientace byla projevem diskontinuity v pohřbívání.

celku kontinuálně přetrvávalo, takže nějaké „vylidnění“ se zde nikdy nepředpokládalo (Ruttkey 2012, 134–137; Bednár – Ruttkey 2018, 229–238; Langó 2020, 165–173). Hlavní rozdíl oproti jižní Moravě je v tom, že v Nitře (i na celém jihozápadním Slovensku) máme díky staromad'arským a belobrdským památkám podstatně lépe propracovanou chronologii 10. a 11. století (kap. 5.2.2). Jen a pouze díky ní je možné konstruovat výše nastíněný plastický obraz vznikání a zanikání pohřebišť. Většina typů staromad'arských a belobrdských šperků, které tvoří charakteristickou náplň ženských hrobů z 10. století a 1. čtvrtiny 11. století na jihozápadním Slovensku (obr. 49: typy 24, 25, 30, 11, 55, 60, dále různé typy náramků a nákrčků), se však na Moravě vyskytuje minimálně nebo vůbec. Proto na Moravě tak tápeme při identifikaci nekeramické hmotné kultury datovatelné do 10. století. V Čechách, které jsou od Karpaté kotliny vzdálenější než Morava, se paradoxně objevuje více předmětů staromad'arského původu než na Moravě. V obou regionech postrádáme jejich aktuální zpracování (pro Čechy srov. Profantová 2008).

Na základě řečeného se domnívám, že mluvit o hiátu mezi středo- a mladohradištním pohřbíváním na jihomoravských venkovských pohřebištech je zatím předčasné, o širší interpretaci – úbytek osídlení a pozdější kolonizace? (Unger 2012, 242) – ani nemluvě. Příčinu vidím spíše v neuspokojivé chronologii hmotné kultury povelkomoravského období. Proto jedním z klíčových úkolů předkládané práce bude zjistit, zda lze v Dolních Věstonicích identifikovat nějaký materiál, který by mohl tuto mezeru zaplnit.

4.7 KONEC POVELKOMORAVSKÉHO OBDOBÍ A ZAČÁTEK MLADŠÍ DOBY HRADIŠTNÍ

S problémem hmotné náplně povelkomoravského období a (dis)kontinuity mezi středo- a mladohradištním pohřbíváním úzce souvisí otázka, kde se – v absolutním datování – nachází přelom mezi střední a mladší dobou hradištní a jak se na pohřebištech projevuje. V chronologii J. Eisnera byl přelom mezi středo- a mladohradištním obdobími ztotožněn rámcově s rokem 950, resp. 975, ale bez podrobnějšího zdůvodnění (viz úvod kap. 4). I v moravské tradiční chronologii se udržel významný mezník, kladený do poloviny 10. století, kdy se měly objevit nejstarší esovité záušnice. Toto datování, byť převzaté z okolních regionů, nejspíše platí i pro Moravu. Na druhé straně se na celé Moravě objevuje jen mizivé množství esovitých záušnic, u nichž můžeme takto časovou dataci spolehlivě doložit (kap. 8.1.6). Zvláště v případech venkovských pohřebišť se zdá, že menší esovité záušnice z tenkého drátu se na nich objevily až podstatně později; a zatím nebylo zjištěno, že by polovina 10. století představovala zásadnější přelom ve vývoji těchto pohřebišť.

Podstatně zřetelnější je začátek typicky mladohradištního pohřbívání, který lze přibližně datovat do doby, kdy se v hrobech objevují nejstarší mince uherského krále Štěpána I. (1000–1038). Tento panovník sice razil několik typů mincí, ale na moravských pohřebištech se bez výjimky objevují jen ty, které L. Réthy (1899; viz také Réthy – Probszt 1958, 52) označil jako typ CNH I.1, později L. Huszár (1979, 31) jako typ 1 (běžně se pro něj používá zkratka „H1“). Většina numizmatiků, kteří se k problematice vyjádřili, se shodla na tom, že typ H1 se začal

razit někdy po roce 1015 nebo 1018, popř. ještě později (Suchodolski 1990, 173; Gedai 1995, 320; Hunka 2013, 15–17; vše s lit.). Šlo o kvalitní mince, ceněné a hojně používané i mimo území uherského státu. Také v samotných Uhrách zůstaly v oběhu ještě za Štěpánových nástupců Petra Orseola (1038–1041, 1044–1046) a Samuela Aby (1041–1044), jejichž ražby měly nižší ryzost (Hunka 2013, 23). V Karpaté kotlině se oboly typu H1 občas dostávaly do hrobů ještě během vlády Ondřeje I. (1046–1061) (Kovács 1988, 291–293).

Na základě čtyř mladohradištních pohřebišť z jižní Moravy (Holubice VI, Diváky – Padělky za humny, Prušánky 2 a Mušov – Areál) jsem se pokusil zjistit, od kdy se na nich mohly do hrobů ukládat Štěpánovy mince typu H1 (Unger 2014, 248–251). Vyšel jsem z počtu mincí Ondřeje I. a mladších, kdy při známé délce vlády příslušných panovníků lze snadno spočítat, kolik hrobů s mincemi připadá v rámci daného časového intervalu průměrně na jeden rok. Nejčastěji se s mincemi pohřbívalo v době vlády Ondřeje I. (1046–1061), poté frekvence na všech lokalitách klesá. V závislosti na tom, jakou z frekvencí použijeme, vyplývá vypočítaná délka intervalu, během něhož se do hrobů mohly ukládat mince Štěpána I., popř. jeho dvou nástupců. Když budeme předpokládat, že trvalo nějakou dobu, než se zvyk pohřbívání s mincemi rozšířil (tzn. nejvyšší doložené frekvence z doby Ondřeje I. ponecháme stranou), dospějeme u tří ze čtyř zmíněných lokalit k závěru, že s nejstaršími arpádovskými mincemi se u nás pohřbívalo až od 30. let 11. století. Pouze pohřebiště Holubice VI poskytlo hodnoty, které by dovozovaly uvažovat o počátcích tohoto zvyku již v předchozím desetiletí (tab. II), tedy zanedlouho po začátku ražby mincí typu H1.

Na základě čtyř výše uvedených a detailněji analyzovaných pohřebišť se zatím nepodařilo potvrdit, že by se na jižní Moravě ve venkovském prostředí intenzivněji používaly esovité záušnice z tenkého drátu již během 2. poloviny 10. století, jako je tomu třeba na sousedním jihozápadním Slovensku. Např. na lokalitě Prušánky 2 spadají hroby s tímto šperkem přibližně do doby pohřbívání s mincemi Štěpána I. nebo až Ondřeje I. (Unger 2014, 241). V Holubicích VI rozdělil M. Geisler (1992) esovité záušnice podle velikosti na malé (průměr do 15 mm) a střední (průměr 15,1–30,0 mm; větší exempláře zde chybějí). Jelikož žádná z malých záušnic se nevyskytla spolu s mincí, vyslovil předpoklad, že by měly patřit do „předmincovního horizontu pohřebiště“, tzn. do doby před začátkem ukládání mincí Štěpána I. do hrobů. Po konfrontaci s horizontální stratografií pohřebiště, založené na prostorové distribuci hrobů s mincemi, se však ukázalo, že ze 13 hrobů s tímto typem šperku se pouze jeden hrob (hr. 108) nachází uprostřed skupiny středohradištních hrobů; další tři hroby (hr. 52, 63 a 66) by hypoteticky mohly krátce předcházet mince Štěpána I. Některé malé esovité záušnice se zde ale dostávaly do hrobů ještě v době oběhu mincí Ondřeje I. (Unger 2014, 238, Abb. 5–7). Výskyt esovitých záušnic z tlustšího drátu pak spadá až do doby používání mincí typu H1, tzn. na Moravě se tyto ozdoby objevily ve stejné době jako na jihozápadním Slovensku (Fusek 1998, 102–104, Abb. 10; 2012b, 99–100).

Zjištěné skutečnosti samozřejmě nemají povahu nějakých „definitivních“ závěrů, ale bude nutné je dále ověřovat a konfrontovat s výpovědi jiných lokalit. Čeká nás

ještě diskuze o přesných kritériích, pomocí nichž by se daly ohraničit mladohradištní hroby oproti středohradištním (nejen na základě hmotné kultury, ale i jednotlivých prvků pohřebního ritu) – tak aby oba termíny měly pokud možno jasně definovanou a odlišitelnou náplň (nicméně zařazení některých hrobů asi nikdy nebude jednoznačné). Za současného stavu výzkumu se zdá, že např. samotný počátek výskytu malých esovitých záušnic z tenčího drátu

nepředstavuje žádný zásadní chronologický přelom, přelomem je až nástup záušnic z tlustého drátu a arpádovských mincí někdy ve 30. letech 11. století. Pak musíme minimálně zvažovat možnost, že na venkovských pohřebištích se až do počátku 11. století pohřbívalo s jednoduchým ženským šperkem „středohradištního rázu“, přičemž většina typů nemusela mít ani větší chronologickou citlivost.

Období	Délka období (v letech)	Počet hrobů s mincí	Počet hrobů s mincí na 1 rok	Počet hrobů s mincí	Počet hrobů s mincí na 1 rok
		Holubice VI		Diváky	
před 1046		11		3	
1046–1061	15	14	0,93	12	0,80
1061–1092	31	14	0,45	11	0,35
Počátek pohřbívání s mincemi Štěpána I.		od 1022/1034		od 1038/1042	
		Prušánky 2		Mušov	
před 1046		8		3	
1046–1061	15	17	1,13	12	0,80
1061–1087	26	15	0,57		
1061–1095	34	15	0,44	23	0,67
1095–1107	12	2	0,16		
Počátek pohřbívání s mincemi Štěpána I.		od 1028/1032/1039		od 1041/1042	

Tab. II. Počty mincí z různých časových intervalů na čtyřech mladohradištních pohřebištích na jižní Moravě. Zachycena je měnící se frekvence pohřbívání s mincemi – viz sloupec „Počet hrobů s mincí na 1 rok“ – a na základě toho vypočtena doba, od kdy se mohly ukládat do hrobů mince typu H1 uherského krále Štěpána I. (1000–1038).

5. Chronologie pohřebišť jako metodický problém

E. Neustupný (1997b, 220, 223) výstižně poznamenal, že „v archeologických pramenech je čas nepozorovatelný“, neboť čas minulých živých společenství zmizel v průběhu zánikové transformace. Časový faktor do archeologických pramenů vkládáme až zvenčí, usuzujeme na něj z formálních a prostorových vlastností těchto pramenů. V případě dokončeného terénního odkryvu pohřebišť to v první řadě znamená, že všechny hroby se na první pohled jeví jako současné, takže nelze hned určit, které jsou starší a které mladší. Můžeme samozřejmě namítnout, že některé hroby se vzájemně převrstvují nebo porušují, čímž je dáno pořadí jejich uložení. I u takových situací je však teprve věcí další analýzy určit, s jak dlouhým časovým odstupem k tomu došlo. Pokud byl např. jeden hrob několik málo let po svém uložení převrstven druhým hrobem a oba mají navíc podobnou výbavu, je pravděpodobné, že budou zařazeny do téže relativně-chronologické fáze, tudíž budou z širšího pohledu pokládány za „současné“ (také viz kap. 5.2).

Pohřbívání zemřelých má v každém historickém období svou specifickou podobu, nicméně chronologický faktor není zdaleka jediný, který ji ovlivňuje. Vzhled a obsah hrobu byl vždy determinován i množstvím jiných faktorů, jakými jsou např. věk a pohlaví zemřelého jedince, jeho společenské postavení, příčina smrti, náboženské představy, etnicita apod. (např. Steuer 1977, 397; Härke 1992, 36; Wahl 1994, 91; Brather 2004a, 1).⁹⁴ Existenci těchto faktorů, které v dalším textu označuji jako „mimochronologické“, je při tvorbě chronologie nutné mít na paměti a neustále ověřovat, zda se v odhalených strukturách neprojevují více než čas. V naší literatuře o raném středověku nebyla tato okolnost vždy důsledně zohledněna, takže se občas můžeme setkat s publikacemi, v nichž zákonitost interpretovaná chronologicky ve skutečnosti představuje vliv právě mimochronologických faktorů (kap. 5.2.2).

Obecně můžeme konstatovat, že až na výjimky se v publikacích o raně středověkých pohřebišťích a chronologii věnuje jen minimální pozornost metodickým

a teoretickým otázkám (srov. Neustupný 1995, 85). Badatelé popisují nanejvýš provedení vlastního terénního výzkumu, o metodách zpracování většinou mlčí, způsob jejich práce musí čtenář „vyčíst mezi řádky“. Jistě není nutné dlouze rozvádět, že jakoukoliv dataci – stejně jako jakékoliv jiné tvrzení v archeologii – nelze oddělit od metody, pomocí níž tato datace vznikla. V následujících pasážích proto podávám přehled o dosud používaných způsobech tvorby raně středověké chronologie a případně se snažím naznačit jejich slabá místa.

5.1 ABSOLUTNÍ DATOVÁNÍ

Absolutní datace archeologických nálezů a nálezových situací jsou v naší raně středověké archeologii převládajícím způsobem datování. Stále postrádáme zpracovanější relativně-chronologický systém, který by byl srovnatelný např. s chronologií avarských nebo merovejských pohřebišť. Nedá se přehlédnout, že archeologie našeho raného středověku byla již od počátku výrazně „historicky“ orientována (viz níže). Výše popsaná tradiční chronologie střední doby hradištní byla od začátku budována jako absolutní a tvorba relativní chronologie, která je ze své podstaty „méně přesná“, nebyla považována za prioritu.

Jak již bylo naznačeno, absolutní – a ostatně ani relativní – datování nelze z archeologických pramenů nijak přímo „vyčíst“. Pokud ponecháme stranou přírodovědné metody,⁹⁵ musíme si přiznat, že absolutní datování je z valné části založeno na určité „datovací konvenci“ (takto Klápště 1999, 796), jinými slovy na tom, jak jsme ty nebo ony památky „zvykli datovat“. Konkrétní absolutní datace pak funguje jen v rámci daného systému, s odvoláním na datace jiné, u nichž ovšem nemusí být vždy zřejmé, na základě jakých premis vlastně vznikly (Mazuch 2009, 212). Tato konvence občas prodělá změnu (příkladem může být protažení existence veligradského šperku hlouběji do minulosti, viz kap. 4.1), takže potom již původní datace nejsou s novými „vzájemně kompatibilní“.

94 Obecněji řečeno: „většina archeologických pramenů je uspořádána v několika rozměrech a chronologie je jenom jedním z nich“ (Neustupný 1986, 540).

95 Využitelnost dendrochronologie je u hrobů minimální. I touto metodou zjištěná datace navíc představuje, zvláště když chybí podkorní bělové dřevo, pouhý *terminus post quem* (např. Mazuch 2009, 214). Radiokarbonová metoda zase poskytne jen delší či kratší časový interval, i když kombinací více datací lze výsledky zpřesnit (srov. např. Eichert 2010b; 2013; Macháček et al. 2016, 166–169, 210–211).

Není těžké uhadnout, že absolutní datování a následná datovací konvence vzniká většinou jakýmsi ztotožněním archeologických pramenů s historickými událostmi známými z pramenů písemných.⁹⁶ Pokud bychom např. kvůli naprosté absenci písemných pramenů netušili nic o franských taženích proti Avarům nebo o zániku Velké Moravy, určitě bychom zacházeli mnohem opatrněji s archeologickými datacemi typu „polovina 9. století“ apod. Podobné datace totiž často vyjadřují pouze to, že určité nálezové kontexty považujeme např. za mladší než materiál řazený konvenčně do počátku 9. století, který byl takto „datován“ např. právě na základě úvah o změnách ve středním Podunají po avarských válkách.

Proto v archeologii raného středověku absolutní data často společně netvoří nějakou „objektivní“ časovou osu, po které bychom se mohli pohybovat se stejnou jistotou jako historikové. Jednotliví archeologové nebo jednotlivé názorové proudy si tuto – od historiků převzatou – časovou osu naplňují svým vlastním obsahem, který se však může dost lišit. Je to bezprostředně dáno tím, jaké teorie daný badatel zastává a jaké „příběhy“ chce pomocí archeologických pramenů vyprávět. Např. pro absolutní datování pozdně avarských pohřebišť má zcela zásadní význam, zdali daný badatel sdílí názor o rychlé asimilaci či „zmiizení“ Avarů po franských vojenských taženích, nebo naopak prosazuje jejich víceméně nerušené přežívání v Karpatské kotlině až do příchodu Maďarů (kap. 4.3). Proto nelze od jednotlivých autorů beze všeho přebírat izolovaná datování, ale je nutné si uvědomit, jaké paradigma zastávají a jak absolutně datují také starší a mladší nálezy či horizonty.

Dříve běžně a „cileně“ praktikované bezprostřední spojování archeologických pramenů s prameny historickými se dnes již ukazuje jako neudržitelné, na tom se shodnou představitelé obou vědních oborů. D. Třeštík (2001b) výstižně ukázal, s jakými – většinou nevyřešenými – premisami archeologové raného středověku dříve „vykopávali dějiny“ sepsané historiky a jak se historikové na takto datované archeologické výzkumy zpětně odvolávali (srov. Profantová – Profant 2003). Jedinou možností, jak tento „začarovaný kruh“ rozetnout, je nesměšovat argumentaci archeologickými a historickými prameny. Každý z obou oborů musí pracovat čistě „svými“ metodami, až jejich konečné výsledky je možné vzájemně srovnávat (Neustupný 2002; Macháček 2005, 100; srov. von Rummel 2010, zvl. 60–63, 74–77). Jen tak lze zjistit, zda se výpověď archeologických a historických pramenů k danému fenoménu shoduje, navzájem si odporuje nebo – což je také možné – se zcela míjí (neboť oba druhy pramenů ze samé své podstaty vypovídají o značně rozdílných aspektech minulosti; např. Klápště 2003; Werther 2013; Kalhous 2020; Meier 2020, 278–279).

Konkrétně pro chronologii raně středověké hmotné kultury vyplývá z výše vyřčeného několik závěrů. Jistě není řešením chtít se bez absolutní chronologie zcela obejít. Archeologie raného středověku bude vždy zasazena do určitého historického kontextu, na který nemůžeme jen

tak „zapomenout“, neboť tvoří neoddelitelnou součást naší mentální výbavy. Musíme si však být vědomi limitů většiny absolutních datací, které kolují v archeologické odborné literatuře; tyto limity neoddelitelně souvisejí se způsobem vzniku těchto datací. Dále je nutné uvážit, co má a co již nemá smysl absolutně datovat. Absolutní datování jednoho předmětu nebo hrobu v sobě skrývá vysokou míru nejistoty, neboť je mj. obtížné určit délku časového odstupu mezi výrobou předmětu a jeho uložením do hrobu; dále je nutné posoudit, jak spolehlivě je podložena datace, od níž se hodláme „odrazit“. Naopak celý horizont, vyčleněný metodami relativní chronologie, lze už absolutně datovat mnohem spolehlivěji, neboť (na rozdíl od jednotlivého hrobu) je v něm potenciálně přítomno mnohem více artefaktů s relativně vyšší vypovídací schopností (např. importy synchronizovatelné s vývojem v jiných regionech, mince se známou dobou ražby apod.; srov. Langó 2005, 279–281), riziko omylu je tedy nižší. Jinými slovy, absolutní datování bude v archeologii raného středověku vždy jen přibližné a v žádném případě nás nezabavuje nutností vytvářet relativní chronologii – právě naopak, tato je nezbytnou podmínkou chronologie absolutní.

5.2 RELATIVNÍ CHRONOLOGIE

Pokud navážeme na výše vzpomenutá slova E. Neustupného (viz počátek kap. 5), že čas nemůžeme v archeologických pramenech pozorovat přímo, ale jen nepřímou pomocí vlastností artefaktů apod., klíčové je především to, zda tyto vlastnosti setrvávají stálé, nebo zda se mění. Obecně vzato, když archeologický materiál (např. podoba hrobů a jejich výbava) zůstává stále stejný, vnímáme jej jako pocházející z jednoho období; když se materiál změní, vnímáme to jako další období (Eggert 2001, 146–150). Tato období jsou definována především nálezovými kombinacemi, neboť některé typy předmětů se společně v hrobech vyskytují častěji než typy jiné. Následností takto definovaných období se vytvoří systém relativní chronologie (Hansen 2014; Siegmund 2018, 98).

Jde samozřejmě o pouhé schéma, v praxi se badatel setká s mnoha problémy, které tvorbu relativní chronologie komplikují. Zde je mým cílem zdůraznit především skutečnosti, které vyplývají z podstaty věci, ale na něž máme v každodenním „archeologickém provozu“ tendenci někdy zapomínat. Totiž že každá relativní chronologie je více či méně abstraktní konstrukce, která nutně musí pracovat s určitým zjednodušením (Steuer 1977, 380; 1998, 136). Zvláště tam, kde se hmotná kultura vyvíjí bez dramatických přerывů, závisí do značné míry na úvaze daného badatele, kudy bude vést „dělicí linie“ mezi stupni, fázemi atd., a kolik vůbec těchto chronologických jednotek vyčlení (tam, kde jeden archeolog definuje čtyři chronologické stupně, se jiný spokojí třeba jen se třemi apod.). Dále si ne vždy dostatečně uvědomujeme rozdílnou povahu relativní a absolutní chronologie: zatímco při absolutním datování se chronometrické jednotky dají dělit a násobit (např. století se dělí na desetiletí apod.),

⁹⁶ Na tomto principu byla založena celá tzv. slovanská archeologie (navíc výrazně determinovaná etnický). Podle M. Gojdy (2000, 43) to byl „nepříliš šťastný teoreticko-metodologický zkrat, totiž více či méně uvědomělá snaha hledat odpovědi na stejné otázky, které si jako vědní obor klade psaná historie, respektive hledat archeologické doklady toho, co sdělují písemné prameny“. Stejně to však můžeme odsuzovat, stejně se postupovalo i jinde v Evropě: u zrodu středověké archeologie obecně byla snaha ji nějak legitimizovat, k tomu se spojování s písemně doloženými událostmi hodilo více než co jiného (Gojda 1992, 284; srov. Scholkmann 2003, s lit.).

u jedné relativně-chronologické jednotky (která už není rozdělena na dílčí části) nelze psát o jejím „začátku“ nebo „konci“, neboť tato jednotka se musí pojímat jako jeden celek s homogenní náplní. Uvedená vyjádření o „začátku“ atd. jsou v této souvislosti neadekvátní, neboť jsou vypůjčena z jiného způsobu měření času (Eggert 2001, 151–153). Pokud na ně usuzujeme např. z poněkud odlišných náleзовých kombinací, je na místě otázka, zdali tyto odlišnosti nemohou být způsobeny i jinými než jen čistě chronologickými faktory.

Německý archeolog H. Steuer (1977; 1998) se zamýšlel nad otázkou, co nám relativní chronologie vlastně udává – dobu výroby předmětů, dobu používání, nebo dobu ukládání do hrobů? Nastínil také modelové situace, k nimž může dojít a z nichž některé mohou zkreslit datování hrobů či předmětů v nich. Pokud zjednodušíme jím publikované schéma (naposledy Steuer 2017, Abb. 2), lze říci, že existují tři základní modely:

- A) člověk se narodí po započetí výroby určitého typu předmětu, záhy jej získá a zemře (a je s ním uložen do hrobu) ještě dříve, než typ vyjde z oběhu;
- B) dítě získá předmět patřící k typu, jehož výroba je již dávno ukončena a také vychází z oběhu, přičemž uvedený jedinec je s tímto předmětem pohřben až v pokročilém věku;
- C) člověk až těsně před smrtí získá typ předmětu, jehož výroba sotva začala, a bude se vyrábět a pak ještě obíhat dlouho po jeho smrti.

Při tvorbě chronologie většinou mlčky předpokládáme, že platí možnost A, kdy všechny tři posuzované faktory (doba výroby, doba používání, doba ukládání do hrobů) jsou rámcově současné, tedy dokud se neprokáže opak. V živé společnosti samozřejmě trvá nějakou dobu, než dojde ke zhotovení většího počtu exemplářů daného typu předmětu, tyto jsou následně používány a až pak se dostanou do hrobů, archeologicky však tuto prodlevu nedokážeme identifikovat, neboť na pohřebišťích vidíme až „výsledek“, tzn. více či méně opotřebované předměty uložené v hrobech. Reálně musíme počítat i s možností B, tedy s relativně delším zpožděním mezi dobou výroby a uložením do hrobu, neboť hlavně cenné a trvanlivé předměty mohli rodiče odkázat svým potomkům apod. Rozpoznání takových hrobů je pochopitelně závislé na tom, zda dokážeme na základě stávajících znalostí určit předmět, který do daného hrobového celku chronologicky „nezapadá“, vyznačuje se podstatně vyšším stupněm opotřebování než ostatní apod.; v zásadě by ale mělo jít spíše o nepočtené výjimky, které potvrzují pravidlo. Vyšší věk pohřbeného může a nemusí hrát roli, neboť předmět zděděný po předcích se mohl dostat i do hrobu dítěte. Pro vylčení relativně-chronologických horizontů potřebujeme samozřejmě hlavně hrobové celky, které budou splňovat podmínku A. Mělo by jich být co nejvíce a současně by měly obsahovat co nejvíce typů předmětů, aby jejich výpověď byla co nejvíce reprezentativní. Jen tak lze odlišit většinové tendence (o něž jde v chronologii především) od anomálií a výjimek. Užitečné jsou ovšem i bohaté hrobové celky spadající pod situace B a C, neboť umožňují prokázat nebo ověřit vzájemnou časovou návaznost vylčených horizontů.

V archeologii se všeobecně považuje za žádoucí co nejpodrobnější chronologické rozčlenění materiálu, tedy aby

fáze atd. byly co nejkratší. Taková detailní chronologie totiž podporuje obraz archeologie coby „exaktní“ vědy, která je schopna datovat nálezové celky s vysokou přesností, následně umožňuje zachytit například rychlé změny ve vývoji osídlení apod. Věc má však i svou odvrácenou stranu. Jelikož fáze jsou definovány nejčastěji kombinacemi chronologicky citlivých typů, obecně platí, že čím budou fáze kratší, tím více typů bude zasahovat do více než jedné fáze. Potom absence určitého typu v hrobě, která může být ovlivněna sociálním postavením nebo může být výsledkem pouhé náhody, ovlivní chronologické zařazení celého hrobu. Podobně čím kratší budou fáze, tím stoupá pravděpodobnost, že lidé zvláště vyššího věku „zažili“ za svůj život i dvě nebo tři fáze, tyto se ale na jejich výbavě nemusely odrazit stejnou měrou (srov. Steuer 1998, 140). V neposlední řadě chci zdůraznit fakt, že v rámci jednoho pohřebišťe často jen menšina hrobů obsahuje chronologicky citlivější artefakty. Čím jemnější pak používaná relativní chronologie je, tím stoupá počet typů předmětů (a následně i hrobových celků), které se do takto úzce vymezených fází nedaří zasadit. Tuto nevýhodu nelze odstranit ani zjemněním typologického členění hmotné kultury, tzn. vypracováním velmi úzce definovaných typů, neboť pak zase vstupují do hry faktory mimochronologické povahy, např. regionální rozdíly nebo specifika jednotlivých dílen, přičemž tyto faktory není vždy snadné odlišit od faktorů chronologických (Breuer 2005, 9).

Vhled do tvorby relativní chronologie a metodických otázek s tím spojených umožňuje studium chronologie merovejských pohřebišť. Tato pohřebišťe existovala v západní Evropě zhruba od 5. století do časného 8. století, přičemž po celou tuto dlouhou dobu se na nich pohřbívalo s milodary, což nám dává jedinečnou možnost sledovat proměny merovejské hmotné kultury (souhrnně např. Brather 2014). Během 20. století postupně docházelo k tomu, že původně jen rámcovou chronologii těchto pohřebišť badatelé rozpracovávali do podoby stále kratších fází, z nichž mnohým se přisuzuje délka pouhého čtvrtstoletí, nebo dokonce ještě kratší. Dále se archeologové snažili postihnout specifika vývoje jednotlivých regionů, takže dnes máme k dispozici hned několik regionálních merovejských chronologií (např. dolnorýnská, jihoněmecká aj.; nověji např. Meier 2020, s lit.).

Vůči převládajícímu trendu vyčleňovat v bádání o merovejských pohřebišťích stále kratší fáze se kriticky vymezil H. Steuer (1977; 1998), který za minimální délku smysluplné chronologické fáze považoval 50–60 let, tedy přibližně dvě lidské generace. Argumentoval tím, že běžně muselo docházet k situacím, kdy se předmět dostal do hrobu i půlstoletí od doby svého vzniku (srov. výše). Obě citované Steuerovy práce jsou sice všeobecně známé, ale v bádání o merovejské chronologii zůstal uvedený požadavek nezohledněn, badatelé se i nadále snažili a snaží vyčlenit chronologické fáze co nejkratší. Z polemiky s H. Steuerem mj. vyplynulo, že to, zda se daný badatel přiklání spíše k delším nebo kratším fázím, je hodně ovlivněno jeho představou, jak v raném středověku probíhala řemeslná výroba a jakým způsobem docházelo k vývoji hmotné kultury. H. Steuer (1998, 387) vycházel mj. z velmi letmo nahozené „pracovní hypotézy“, podle níž (idealizovaný) řemeslník vyráběl během své kariéry stále stejné výrobky a mohl být aktivní po dobu 30–40 let. K tomu oprávněně poznamenal M. K. H. Eggert (2001, 155–157), že tato

představa je zcela neuspokojivá – pokud by jeden řemeslník vyráběl po celou kariéru to stejné a v tomto duchu vyučil i svého nástupce, do značné míry by to vylučovalo proměnu hmotné kultury. Ve skutečnosti muselo i v relativně malém regionu působit zároveň více řemeslníků, kteří se vzájemně ovlivňovali a také reagovali na požadavky svých zákazníků. Každopádně je zjevné, že zmíněnou Steuerovu premisu (a jí podobné) nelze pro odhad délky trvání chronologických fází použít.

Také F. Siegmund (2018) obsáhle polemizoval s názory H. Steuera na chronologii a rázně odmítl jeho požadavek konstruovat merovejské fáze o délce cca 50 let. Za klíčový faktor pro vývoj merovejské hmotné kultury považuje F. Siegmund (2018, 99, 102) praxi ukládání hrobové výbavy, což znamenalo, že každoročně byl nezanedbatelný počet předmětů vyřazen z oběhu (přešel z živé kultury do mrtvé) a musel být nahrazen vyrobením předmětů nových (srov. Kars 2011, 27–33). Podle mého názoru to však ještě automaticky neznamená, že nové vyrobené artefakty musely být zástupci nově vytvořených typů. Stejně tak si můžeme představit, že i nově zhotovené předměty patřily ke stávajícím a „osvědčeným“ typům, na které byli lidé zvyklí. Kromě toho sám badatel správně poznamenává, že různé druhy předmětů mají různou životnost, např. skleněné a keramické nádoby vydržely většinou jen několik let, proto jejich obměna byla relativně rychlá (tzn. závisela jen minimálně na ukládání nádob do hrobů).

Již předtím přišel F. Siegmund (2012) s teorií, podle níž délka chronologických fází archeologických kultur od pravěku do středověku souvisela se způsobem socializace dětí. Zjednodušeně řečeno: rychle za sebou následující fáze interpretuje v tom smyslu, že v dané společnosti se děti a mladiství učili potřebným znalostem hlavně od sebe navzájem, což s sebou neslo rychlejší přejímání inovací. Naopak společnosti se silnou sociální kontrolou, kde se děti učily hlavně od svých rodičů a prarodičů, měly být konzervativnější a opatrnější v přejímání novinek, přičemž archeologicky se takové společnosti mají projevat delšími chronologickými fázemi.⁹⁷ Merovejskou kulturu s jejími rychle za sebou jdoucími fázemi řadil pochopitelně k první skupině společností. Zdůraznil význam tehdejších bojových družin, do nichž vstupovali mladí válečníci a v nichž si vybudovali silné osobní vztahy. V takovém prostředí badatel předpokládá rychlé šíření inovací ve výzbroji a válečnickém umění, jejichž osvojení zvyšovalo šanci na přežití (Siegmund 2018, 99, 103). Můžeme však namítnout, že takové družiny existovaly i v jiných obdobích; a většina módních novinek v merovejské kultuře – i v raném středověku obecně – se týkala mj. opaskových kování nebo ženského šperku, jejichž přejímání nebylo „otázkou života a smrti“, ale souviselo především se společenskou prestiží. Celou Siegmundovu teorii pokládám za kontroverzní a neověřitelnou, neboť pro jednotlivé archeologické kultury nedokážeme nezávisle zjistit reálně používané způsoby socializace. A hlavně mi není jasné,

jaké inovace v oblasti hmotné kultury, které dospělí neznali, by si mezi sebou děti a nedospělí mohli předávat. Vznik nových forem artefaktů byl podle mého názoru stimulován v první řadě poptávkou příslušníků elity a klíčovou roli hráli kvalifikovaní řemeslníci, kteří uměli nové typy kování či šperků vytvořit; tyto se následně začaly vyrábět šířeji a dostaly se k širšímu okruhu odběratelů, což zase u elity vyvolávalo touhu po nových a „ještě neokoukaných“ exkluzivních výrobcích (srov. kap. 5.2.1). V tomto kontextu o tom, co se bude vyrábět, rozhodoval objednavatel – většinou dospělý, disponující potřebnými finančními prostředky – a řemeslník, nikoliv jeho nedospělý učedník. Také technologickou inovaci si nejlépe osvojil výrobce, který již disponoval předchozími zkušenostmi (nemusel však být nutně starý). Teprve tehdy, když ji měl dostatečně zažitou, ji mohl předat svému nástupci.⁹⁸

5.2.1 Typy, typologie a „evolucionismus“

Při tvorbě relativní chronologie se neobejdeme bez rozčlenění hmotné kultury do typů. Ohledně celé problematiky týkající se definice pojmu „typ“, způsobů vyčleňování typů, práce s nimi, typologické metody v archeologii apod. lze odkázat např. na ucelený výklad v příručce M. K. H. Eggerta (2001, 122–145). Na tomto místě zdůrazním jen nejzákladnější skutečnosti. Pokud zůstaneme u hmotné kultury, typ většinou definujeme jako kombinaci určitých znaků, která charakterizuje skupinu specifických předmětů. Typ je vždy jen jakási abstrakce či „mentální konstrukt“, nejde o nějakou „objektivně existující“ kategorii. Zatímco každý artefakt je charakterizován vysokým počtem znaků,⁹⁹ archeologický typ je tvořen pouze několika málo vybranými diagnostickými znaky. Jinými slovy, je rozdíl mezi typem a konkrétním artefaktem, který je pouhým „zástupcem“ tohoto typu (něm. *Typvertreter*), ačkoliv v archeologické praxi se oba pojmy často zjednodušeně používají jako synonyma. Z výše uvedeného samozřejmě vyplývá, že typy mají „subjektivní“ charakter. Pokud si představíme hypotetickou situaci, kdy několik badatelů dostane nezávisle na sobě ke zpracování tentýž archeologický materiál, s nímž dosud nemají větší zkušenost (tzn. nejsou příliš ovlivněni dosavadní badatelskou tradicí), každý z nich pravděpodobně definuje „své“ typy poněkud odlišně (mj. v závislosti na tom, jaké otázky ho nejvíce zajímají; srov. kap. 5.2.2).

Při tvorbě chronologie se snažíme především zjistit, kdy daný typ vznikl, jak dlouho se používal a kdy vyšel z oběhu.¹⁰⁰ S tím je také těsně spojena zásadní otázka, jakým způsobem konkrétní typ, potažmo celé soubory typů v minulosti vznikly. Neboť i když budeme mít na paměti, že typy jako takové jsou především naší deskripční a analytickou kategorií, přesto se nelze ubránit dojmu, že i raně středověcí řemeslníci měli v hlavě určitou představu či „ideový koncept“, jak by určitý druh výrobku „měl správně vypadat“. Důležitý byl hlavně celkový tvar, naproti tomu použité výrobní technologie – kterým dnes při definici

97 Později to ještě podpořil odkazem na koncept memů, tedy „útržků kultury“, které „přeskakují z jednoho hostitele na druhého“, což se děje nejsnáze právě v prostředí dětí a nedospělých (Siegmund 2018, 101–102).

98 Obecněji k šíření inovací viz Burmeister – Müller-Scheeßel 2013, 1–5.

99 Teoreticky jich může být neomezený počet, neboť díky rozvoji analytických metod lze sledovat další a další morfologické, chemické, fyzikální aj. vlastnosti artefaktů, které jsme ještě před nedávnem analyzovat nemohli.

100 Zde jde již o příklad výše zmíněného zjednodušení, které je motivováno snahou o srozumitelnost; správně by mělo být uvedeno „zástupci typu“ nebo „artefakty řazené k danému typu“ apod.

typů přikládáme značný význam – možná až tak významné nebyly. Příkladem mohou být příčně členěné korály, které se v raném středověku vyráběly z více materiálů (sklo, olovo) a více technologiemi (viz kap. 8.2.3, 8.5.2), aniž by to nějak zásadně měnilo „podstatu“ jejich protáhlého tvaru, složeného z několika segmentů seřazených za sebou. Každopádně otázka vzniku typů patří ve výzkumu hmotné kultury k těm obtížnějším, neboť zde často narážíme na hranice vypovídací schopnosti archeologických pramenů a často se musíme spokojit s pouhými – více či méně pravděpodobnými – hypotézami.

Pokud se zaměříme na ženský šperk, jemuž v předkládané publikaci věnuji největší pozornost, můžeme si všimnout, že zvláště ve starší literatuře jsou někdy otázky chronologie jednotlivých typů těsně spojeny s úvahami o způsobu jejich vzniku. Badatelé sestavovali diagramy, v nichž byly pomocí šipek zachyceny „typologické vztahy“ mezi typy, tzn. z jakého typu se „vyvinul“ typ další (např. Dostál 1991, 86, Abb. 1). Od toho byl někdy už jen krok k předpokladu, že uvedený „typologický vztah“ vyjadřuje reálnou časovou následnost, kdy typy stojící na „začátku“ příslušného schématu byly považovány za nejstarší, a naopak typy na jeho „konci“ za nejmladší (např. Sós 1963, 301–308, Abb. 1–4, s lit.). Často je v pozadí představa, že z jednodušších typů se „vyvinuly“ typy složitější, ale tento proces je pojímán značně abstraktně a nekonkrétně (srov. Ungerman 2005c, 716). Dalo by se nad tím mávnout rukou se slovy, že jde o postupy charakteristické hlavně pro starší literaturu, ovšem s podobnými úvahami¹⁰¹ či schémata se setkáme i v novější pracích (srov. např. Eichert 2010a, 22, Abb. 3). Problém takových schémat je v tom, že znázorněné „typologické“, a tím pádem i „genetické“ (potažmo chronologické) vztahy lze jen těžko prokázat.

Na hmotnou kulturu, a zvláště na šperky, které nemají „utilitární“ funkci, nemůžeme aplikovat podobné zákony evoluce jako v případě živých organismů, které se vyvíjely od jednodušších ke složitějším (Eggert 2001, 186–194; Rösler 2014). Už jen proto, že manuální výrobu jakéhokoliv předmětu není možné oddělit od osoby řemeslníka, který ho vyrábí za nějakým účelem, v určitém kulturním a společenském kontextu, často na objednávku pro konkrétního zákazníka atd. Vznik nového typu je podle mého názoru nutné hledat hlavně v těchto souvislostech. Ve smyslu výše zmíněných „typologických“ či „vývojových“ vztahů si lze samozřejmě představit proces, kdy výrobce vytvoří nový typ honosného šperku pomocí většího počtu součástí a který je více a kvalitněji zdobený, než je tomu u již existujícího jednoduššího typu. Řemeslník (nebo objednavatel) však mohl mít i jiný záměr – vytvořit nový šperk s víceméně stejnou náročností výroby, ale dosud neznámého tvaru, „jaký zatím nikdo nemá“. Takový šperk buď mohl zůstat unikátem, nebo se naopak lidem zalíbil a začal být vyráběn v širším měřítku, díky čemuž našel v archeologických pramenech četnější zastoupení (samozřejmě za příznivých podmínek) – a jen díky tomu danou skupinu výrobků označujeme jako „typ“.

Pak je tu ještě druhý mechanismus, totiž imitace. Ten působí přesně opačně, kdy vnějškovým napodobováním tvarově a konstrukčně náročných typů vznikají typy jednodušší. Vztaženo na šperk to především znamená, že luxusní kusy pro elitu byly napodobovány s cílem produkovat levnější ozdoby, které byly určeny širším vrstvám obyvatelstva (kap. 8.4.2; dále např. Ungerman 2021, 116–122). Z řečeného vyplývá, že oba mechanismy nejsou primárně chronologické povahy (ale hypoteticky mohou být, např. když je stále více zjednodušovaná imitace prováděna v podmínkách prohlubujícího se ekonomického úpadku dané společnosti). Pokud tedy před sebou máme dva typy ozdob, z nichž je jeden jednoduše provedený a druhý složitější, máme na výběr ze dvou zcela protichůdných možností, který z typů je „typologickým předchůdcem“, a který je naopak „typologicky pokročilejší (mladší)“. Je nasnadě, že přiklonit se jednoznačně k jedné nebo druhé možnosti není vždy snadné a rozhodnutí bude hodně ovlivněno subjektem badatele (Ungerman 2018a, 23–24). Vedle toho je ve hře i třetí hypotetická možnost, totiž že oba typy vznikly na sobě zcela nezávisle, např. v regionech od sebe značně vzdálených, které se vzájemně neovlivňovaly.

5.2.2 Kombinační tabulka a seriace

Základem práce na relativní chronologii je tabulka (matice), v níž jsou v řádcích zachyceny hrobové celky a ve sloupcích jednotlivé znaky, nejčastěji typy předmětů (nebo naopak).¹⁰² V archeologii se takové tabulky běžně označují jako „kombinační“, zvláště pokud znázorňují nálezkové kombinace v hrobech pomocí grafických značek, které udávají pouhou přítomnost daného typu. Tabulkám, u nichž jsou uvedeny i počty kusů jednotlivých typů, se říká „kontingenční“ (Stadler 2005, 27). Každá tabulka tohoto druhu potenciálně umožňuje sledovat pravidelnosti ve výbavách hrobů a z toho usuzovat na současný výskyt určitých typů předmětů i v živé kultuře. V původní podobě však působí chaoticky, takže se musí zpřehlednit cíleným zpřeházením sloupců a řádků, kdy se z vyplněných polí vytvoří přehlednější kumulace (Neustupný 1986, 539). Toto je zcela obecný popis postupu, u něhož je celkem lhostejné, jakou otázku badatel sleduje: lze jej použít stejně dobře pro tvorbu chronologie jako při sledování rozdílů v bohatosti hrobové výbavy. Dříve se měnilo pořadí sloupců a řádků manuálně (Legoux – Périn 1993; Eggert 2001, 201–204; Stadler 2005, 20–24). Zpracování většího objemu dat je dnes již nemyslitelné bez počítačového programu – zde již hovoříme o tzv. seriaci, jejímž ideálním výstupem je uspořádání vyplněných polí matice do diagonály. Podle jedné již dříve publikované definice „seriace představuje seřazení elementů do jedné série, tak aby postavení jednoho každého elementu optimálně odráželo stupeň podobnosti mezi ním a všemi ostatními v daném souboru dat“ (Narr 1978, 28; k podstatě používaného algoritmu Stadler 2005, 24–26). V případě pohřebišť je možné zařadit do zpracování jen ty hroby, které

101 Např. L. Galuška (1996a, 63) u gombíků z hr. 129/62 v Uherském Hradišti-Sadech konstatoval jejich neumělou výzdobu a nezvládnuté puncování, „což vůbec nelze pokládat za doklad vyspělého klenotnictví“, proto tyto gombíky řadí „na samý počátek jejich vývojové řady“.

102 Pro větší srozumitelnost zde záměrně nepoužívám termíny (z metodického hlediska jistě přesnější) jako „objekty“, „deskriptory“ apod. (Neustupný 1997a, 239) a výklad cíleně přizpůsobuji analýze pohřebišť.

vykazují nejméně dva znaky, přičemž každý znak se musí vyskytovat nejméně ve dvou hrobech. Provedením seriace dojde k tomu, že (např.) sloupce ležící blízko u sebe obsahují typy předmětů, které se v hrobech společně vyskytují častěji, než je tomu v případě typů ve sloupcích od sebe vzdálených. Stejně tak hroby v řádcích blízko u sebe vykazují stejné nebo podobné typy nálezů.

Největší nebezpečí seriace tkví v tom, že ačkoliv podoba hrobů je výsledkem více různých faktorů, tedy i mimochronologické povahy, diagonála je všechny shrnuje do jediného „rozměru“, který pak už může být obtížné plně dešifrovat (srov. Kars 2011, 18–25). Proto je žádoucí předem vybrat taková vstupní data, která budou sledovaný faktor odrážet co nejlépe, zatímco ostatní faktory budou potlačeny. Zde je velký prostor pro „subjektivní“ zásah badatele, neboť on vybere typy předmětů i hroby, které budou součástí tabulky. A nejde samozřejmě jen o tento výběr, neméně významná je i samotná definice typů (např. jejich úzké, nebo naopak široké pojetí), které vstupují do seriace. Oba kroky, které se zcela zásadním způsobem projeví na celkovém výsledku, přitom nelze nijak výrazně „objektivizovat“, ale vždy budou subjektem badatele značně ovlivněny (Theune 1995, 325; Siegmund 1998a, 176). Na druhé straně seriace má – stejně jako další statistické metody – iterativní povahu, kdy nejlepší dosažitelný výsledek nezískáme hned napoprvé, ale celý postup je nutné vícekrát opakovat. Opakování předpokládá určitou úpravu vstupních dat, kdy např. vypustíme nevhodné náleзовé celky nebo typy, popř. upravíme definici některých typů. Pokud se určitý typ ukazuje jako „průběžný“, tzn. chronologicky necitlivý, někdy je možné ho rozdělit na dva úzeji definované podtypy, které pak do diagonály „zapadnou“ lépe, než tomu bylo u původního, širěji definovaného typu. Tento princip nazývá P. Stadler (2005, 27, Abb. 20–22) „dynamická typologie“.

Každou diagonálu je nutné ověřit, nejlépe tzv. externí evidencí (tj. pomocí údajů, které nevstupovaly do vlastní seriace) nebo korespondenční analýzou (Fusek 2012b, 97). Musíme zjistit, zda kumulace hrobů (resp. předmětů) není způsobena nějakými mimochronologickými faktory. Např. pokud je určitý úsek diagonály tvořen jen dětskými hroby, je značně pravděpodobné, že diagonála nevyjadřuje pouze vývoj v čase, ale její podoba je ovlivněna i praxí pohřbívat děti se specifickými milodary. Součástí ověření diagonály je také zjištění, který konec diagonály je starší a který mladší, neboť jedna a tatáž diagonála může být seriačním programem zobrazena ve čtyřech různých pozicích. Obvykle se diagonála v publikacích zobrazuje tak, že její nejstarší část je umístěna vlevo nahoře a nejmladší vpravo dole (obr. 47, 48).

Pokud má seriace sloužit jako podklad pro podrobnější relativní chronologii, je nutné diagonálu rozčlenit na dílčí úseky, které budou reprezentovat jednotlivé chronologické stupně, fáze apod. Hranici je vhodné vést především v místech, kde se v diagonále objevuje jeden nebo více nových výrazných či „vůdčích“ typů (něm. *Leittypen*; srov. Meier 2020, 243). Diagonála ovšem může mít kontinuální průběh, bez zřetelných přerývů, kdy se jednotlivé typy objevují a vyznívají nezávisle na sobě – pak rozčlenění diagonály zůstává značně subjektivním počinem (Kars 2011, 21). A to tím spíše, že diagonála vyjadřuje jen obecnější trend a od minulé reality se může více nebo méně lišit (Eggert et al. 1980). Proto pozici u sebe se nacházejících typů nebo hrobových celků nelze interpretovat

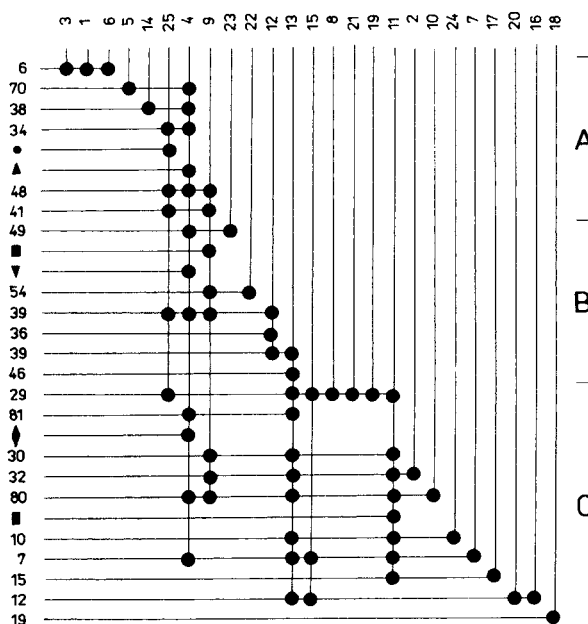
„chronologicky doslovně“, např. že by hrob ležící v diagonále o jeden či dva řádky výše byl nepochybně starší než hrob ležící o něco níže. Není to možné již jen z toho důvodu, že dva hroby mohly být vyhloubeny ve stejný okamžik, ale v diagonále musí být z podstaty věci zobrazeny vždy nad sebou (tzn. jeden jako „starší“ a druhý jako „mladší“), nikoliv „současně vedle sebe“. Při rozčlenění diagonály na chronologické fáze se ale může stát, že každý z těchto dvou hrobů spadne do jiné fáze (Theune 1995, 327). V zásadě se dá říci, že vyčleňování typů, výběru hrobů, ověřování a interpretaci výsledků je nutno při seriaci věnovat stejnou pozornost jako při použití jakékoliv jiné statistické metody, např. faktorové analýzy (Neustupný 1997a).

V moravské raně středověké archeologii nebyla seriace pro účely chronologie dosud použita. Na Slovensku představuje kvalitní aplikaci této metody zpracování avarských opaskových garnitur od J. Zábojníka (1991), který výstižně popsal celý pracovní postup včetně problematiky definice typů kování. Dále správně zdůraznil, že výsledky seriace by se neměly přeceňovat, neboť vlivem těžko postižitelných faktorů může dojít ke zkreslení pozice konkrétní garnitury v diagramu oproti živé kultuře (příčinou může být např. nehomogenní složení garnitury, převaha chronologicky málo citlivých kování v dané garnituře apod.). Jinak řečeno, z polohy jedné garnitury v seriačním diagramu nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry, důležitější jsou obecnější trendy (Zábojník 1991, 242). Seriace jen jednoho druhu předmětu, v tomto případě typického jen pro muže, značně omezuje nebezpečí, že by výsledek byl zkreslen např. různým pohlavím pohřbených. Velkou roli v tomto případě zřejmě nehrál ani věk, neboť opaskové garnitury měli hlavně dospělí muži, chlápci jen málokdy. Ani vliv etnicity pohřbených asi nebyl příliš výrazný, neboť vícedílné opasky byly nadednickým fenoménem. Je otázkou, zda mohla být výsledná podoba diagonály ovlivněna sociálním faktorem. V rámci střední doby avarské vyčlenil J. Zábojník (1991, 235) po jistém váhání dvě fáze, z nichž pro starší by měly být typické garnitury zhotovené hlavně z drahých kovů (jaké jsou známy např. z bohatého hrobu v Igaru; Fülöp 1988, 165, Abb. 10: 1–15), zatímco mladší fáze má být charakterizována jednodušší provedeními garniturami bronzovými, které byly určeny méně zámožným odběratelům. Proto by bylo vhodné chronologickou relevanci obou skupin středoavarských garnitur ještě nezávisle ověřit.

Další pokusy o chronologické členění – tentokrát středohradištní – hmotné kultury již zdaleka tak úspěšné nebyly. E. Pavlovičová (1996, tab. II) se ve své studii pokusila o vytvoření nové chronologie gombíků, ale jako výstup prezentovala jen schematický diagram, v němž nastínila dobu používání jednotlivých typů gombíků. Samotný seriační diagram v její práci chybí, takže předložený výsledek nelze ověřit. Autorka zřejmě bez většího ověřování předpokládala, že diagram vyjadřuje chronologickou posloupnost typů gombíků, což nemusí být tak docela pravda. Jelikož do zpracování vedle honosných gombíků z drahých kovů zahrnula i nezdobené kovové a skleněné gombíky, mohly podobu diagramu ovlivnit i sociální rozdíly mezi pohřbenými. Ostatně v případě nezdobených gombíků autorka sama přiznává, že tyto se dostaly v seriačním diagramu do pravého dolního rohu (tzn. „do 2. poloviny 9. století“) díky tomu, jaké milodary je doprovázejí (Pavlovičová 1996, 109). Navíc statistické

postupy „kontaminovala“ nekontrolovatelnými vstupy z vnějšku – vyčlenila 50 typů předmětů, které se v hrobech vyskytují společně s gombíky, ale není příliš jasné, jakým způsobem jejich zpracování přispělo k celkovému výsledku; autorka mluví jen o „neustálé kontrole a porovnávání seriačních výsledků s reálným stavem bádání, s datováním jednotlivých celků autory výzkumů“. Není však možné chtít vytvořit novou chronologii a zároveň se odvolávat na tradiční datování nebo vycházet z tak vágních předpokladů, že např. zbraně, vědra, nádoby nebo opaskové garnitury zdobené vrubořezem patří do staršího velkomoravského horizontu (Pavlovičová 1996, 102), což zjevně vychází z konceptu blatnicko-mikulčického horizontu (kap. 4.5).¹⁰³

Jako „seriaci“ není možné ani při nejlepší vůli popsat výstupy, které v několika svých pracích prezentoval M. Hanuliak. Jedním z prvních uplatnění jeho specifické metody představuje analýza pohřebišť v Bučanech na jihozápadním Slovensku. Až v závěrečné (!) části této práce uvádí, že nálezy nejdříve roztrídil na „dvě skupiny nálezů s charakteristickými, kulturně-chronologickými znaky“, tj. na nálezy velkomoravské (skupina A) a belobrdské (skupina C). „Po zanesení předmětů obou skupin do předběžného grafu se v prostoru mezi nimi vyprofilovala další přechodná skupina“ B, která je povelkomoravská; „úpravou (...) se získal seriační graf“ (obr. 43; Hanuliak 1993, 108, obr. 21). Výstup ve skutečnosti představuje jen upravenou kombinační tabulku, jejíž podoba byla značně ovlivněna představou badatele, o čem mají nálezy z pohřebišť vypovídat. O žádnou seriaci nejde přinejmenším proto, že autor nedodržel zcela klíčovou zásadu, že každý hrob musí obsahovat alespoň dva (pokud možno chronologicky citlivé) typy předmětů. Když je totiž v hrobě přítomen jen jeden předmět či typ, k tvorbě požadované diagonály nemůže žádným způsobem přispět. Příkladem může být jeho datování keramických nádob z Bučan: M. Hanuliak (1993, 107) uvádí, že většina jich patří do nejstaršího horizontu A. K této dataci dospěl zjevně na základě skutečnosti, že hroby s keramikou se nacházejí hlavně v levé horní části diagramu (obr. 43; viz sloupec s typem 25). Nicméně je mezi nimi dost takových, které kromě nádoby neobsahovaly žádné další milodary (obr. 43, viz pátý řádek shora označený kolečkem; reprezentuje hroby 25, 57, 63, 66 a 68) – zařazení takových hrobů do horizontu A je pak ale čistě arbitrární. Badatel měl zřejmě dojem, že by v uvedené části diagramu „měly být“, protože podle všeobecně rozšířeného názoru keramika po skončení velkomoravského období z pohřebišť postupně mizí. Problém nastává, když chce na základě diagramu prokázat datování bučanských nádob – tehdy jde o argumentaci kruhem, kdy je hypotéza „prokázána“ pomocí sebe samé.¹⁰⁴

Obr. 43. Kombinační tabulka nálezů z pohřebišť v Bučanech (Slovensko). V řádcích figurují hrobové celky (pomocí grafických značek jsou vyznačeny soubory sestávající z několika hrobů), v sloupcích jsou zaznamenány typy předmětů. Podle Hanuliak 1993, obr. 21; ke kódům typů viz s. 104, tab. 2.

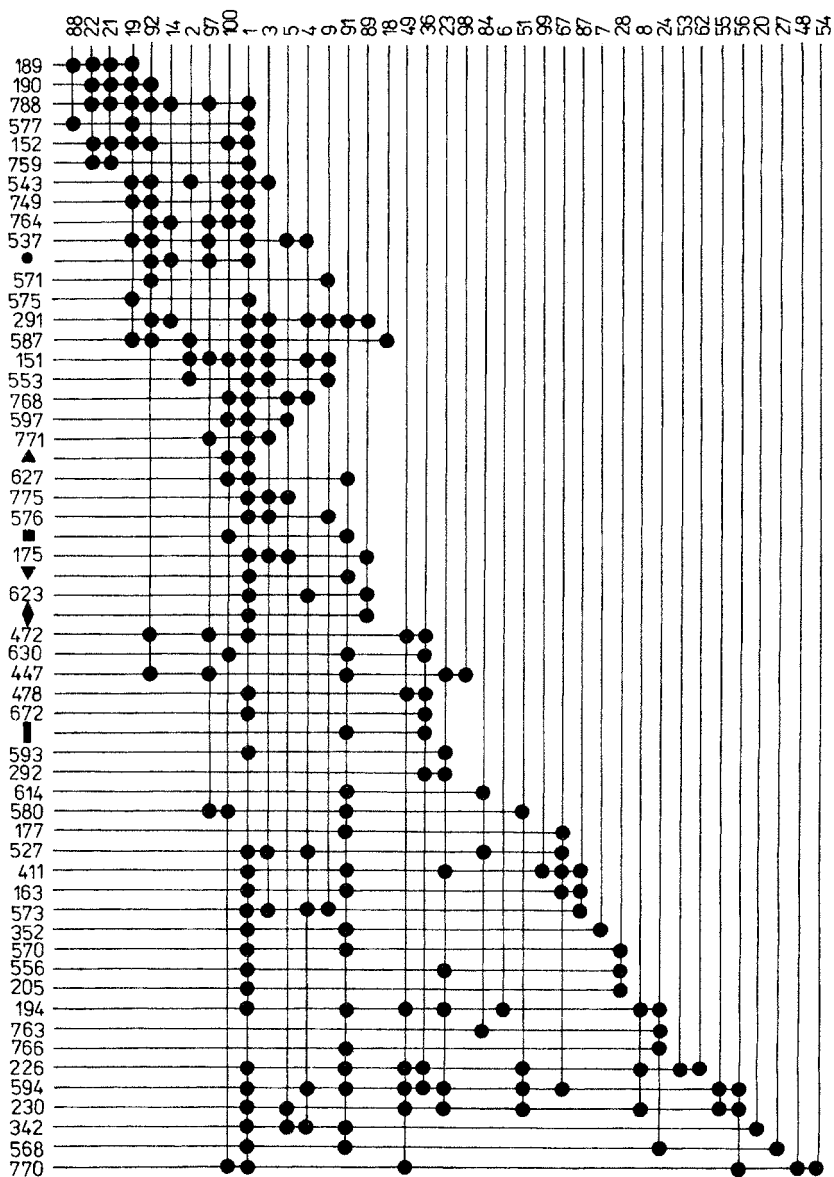
Podobnými nedostatky trpí – jinak velmi záslužné – zpracování pohřebišť v Čakajovcích. Tamní hroby s chronologicky citlivějšími nálezy M. Hanuliak rozdělil do čtyř předem daných horizontů označených písmeny A až D (velkomoravský, povelkomoravský či staromadžarský, starší belobrdský a mladší belobrdský). Pro každý horizont zvláště pak sestavil samostatnou kombinační tabulku (Hanuliak – Rejholcová 1999, 9–14, obr. 1–4). Ani zde archeologický materiál neslouží k vyčlenění chronologických horizontů, ale naopak „předem známé“ horizonty jsou naplněny konkrétním obsahem. V případě horizontů B, C a D autor nezastírá, že příslušné tabulky postrádají nějaké vyšší ambice, pouze graficky znázorňují kombinace jednotlivých typů předmětů v hrobech.¹⁰⁵ V případě tabulky k horizontu A (obr. 44) je tomu jinak: na ní je vidět diagonála, která je výraznější než u zbývajících tří diagramů. Ačkoliv to badatel výslovně nepřiznává (ani diagonála není graficky rozdělena na dvě části), v textu práce a v sérii příslušných grafů můžeme vysledovat, že předměty (potažmo hroby) umístěné v tomto diagramu vlevo nahoře datuje systematicky do starší fáze horizontu A, zatímco předměty figurující vpravo dole řadí do mladší fáze tohoto horizontu. Na základě toho dochází k závěrům, které udržují „tradiční“ diskrepanci

103 Podobné a další metodické nedostatky vykazuje i badatelčina nepublikovaná rigorózní práce, věnovaná analýze středohradištních náušnic (Mikulová 1999), která také obsahuje „seriační graf“.

104 Celkově je zřejmé, že při tvorbě detailnější chronologie nemá smysl zpracovávat chronologicky málo citlivé předměty (mám na mysli zpracování, které pojímá celý předmět jako jeden „znak“; rozčlenění jednoho předmětu, např. keramické nádoby, na řadu „znaků“ je něco zcela odlišného – viz např. Macháček 2001a, 18 aj.). Názorně to ukazuje např. kombinační tabulka nálezů z avarského pohřebišť Úlló I sestavená E. Breuerem (2005, Abb. 17, 18), kde keramika, nože a podobné předměty vytvářejí víceméně jednolitou kumulaci, která probíhá (izolovaně od diagonály) po straně po celé délce tabulky (od nejstarších k nejmladším hrobům), ale na rozdíl od diagonály nemá žádnou „strukturující“ funkci, a tudíž ani žádnou chronologickou vypovídací hodnotu.

105 Přitom si nelze nevšimnout mj. značných disparit mezi předpokládanou délkou některých horizontů a počtem hrobů do nich řazených. Např. horizont C, který má zabírat zhruba 2. polovinu 10. století, zahrnuje nejvyšší počet hrobů ze všech horizontů, zatímco následující horizont D, trvající od přelomu 10./11. století do počátku 12. století, obsahuje hrobů takřka třikrát méně (Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 3, 4).

Obr. 44. Kombinační tabulka inventáře velkomoravských hrobů (horizont A) v Čakajovicích (Slovensko). V řádcích figurují hroby, ve sloupcích pak typy předmětů označené číselnými kódy. Podle Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 1; ke kódům viz obr. 44, 47, 49, 56, 57, 71 a 76 v citované práci.

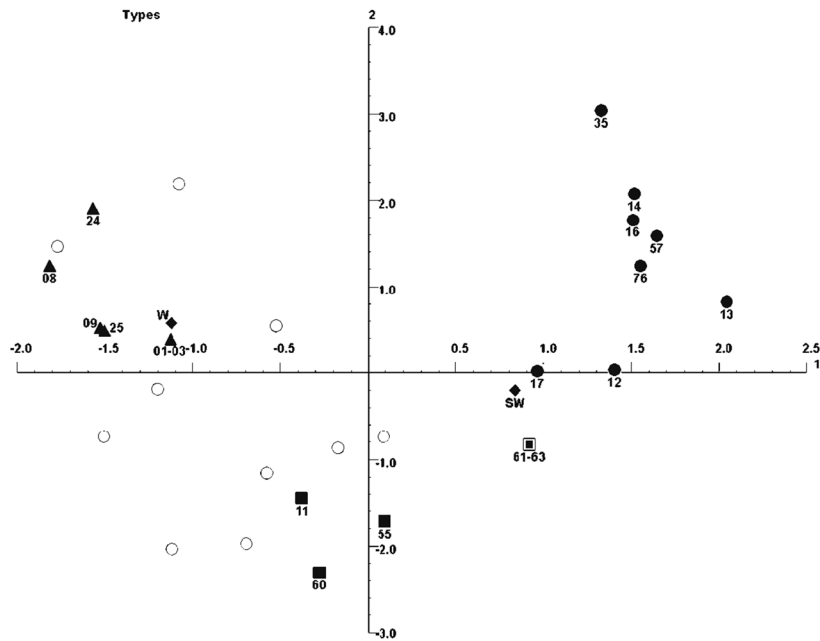
v datování mužských a ženských velkomoravských hrobů, neboť do starší fáze horizontu A se koncentrují zbraně a součásti bojovnícké výstroje (Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 34, 41). Naproti tomu pro mladší fázi horizontu A je nápadná takřka úplná absence hrobů se zbraněmi (Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 45), do této doby patří těžiště výskytu mnoha typů velkomoravského šperku (Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 48, 50, 72). Původcem těchto disproporcí je samozřejmě způsob sestavení samotné kombinační tabulky horizontu A. Příčina není na první pohled patrná, neboť typy předmětů v ní figurují pod číselnými kódy. Vše se objasní až po zjištění, jaké typy předmětů se pod kódy ukrývají: v levé horní části tabulky se kumulují ostruhy, sekery, vědra apod., zatímco pravá dolní část tabulky je tvořena hroby s náušnicemi, korálky, lunicemi, jehelníčky, prsteny, přesleny apod. Z toho jednoznačně vyplývá, že diagonála nevjadřuje vývoj hmotné kultury v čase, ale na obou jejích koncích se koncentrují mužské, resp. ženské hroby s výbavou

charakteristickou pro dané pohlaví. Uprostřed diagonály se pak nacházejí předměty, které do hrobů dostávali jedinci obou pohlaví (nože, keramika apod.). Chronologická výpovědní hodnota tabulky je tedy nulová, k tomu by bylo nutné analyzovat mužské a ženské hroby odděleně.¹⁰⁶

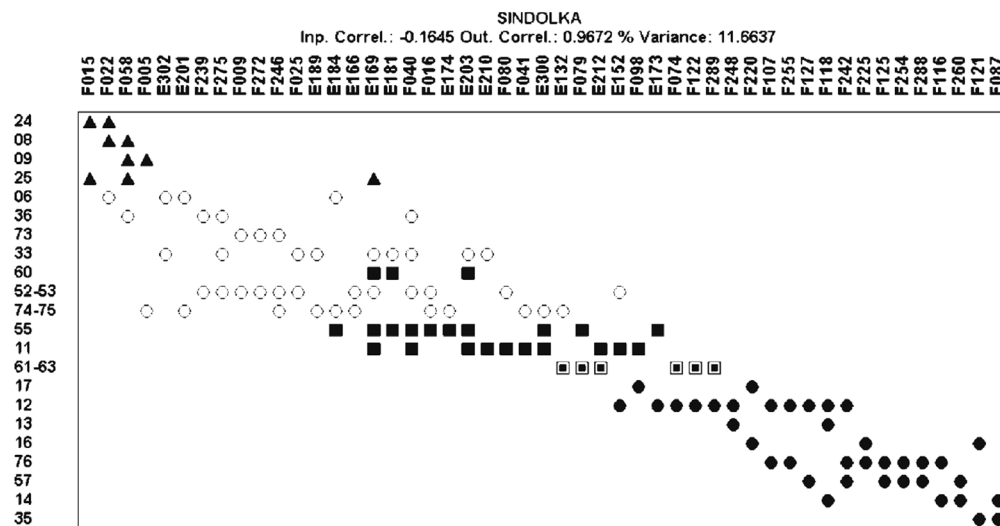
Zdařilý příklad využití kontingenční tabulky představuje analýza skleněných korálků z dlouhodobě používaného pohřebiště v Borovcích (na západním Slovensku) od D. Staššikové-Štukovské. Na základě výrobní techniky, tvaru korálků a chemického složení skla rozdělila korálky do 29 typů. Z nich pro další zpracování vybrala jen 15 typů, které jsou zastoupeny nejméně ve třech hrobech; tím získala 27 hrobů, v nichž bylo celkem 3 567 korálků. Soubory korálků z hrobů uspořádala do kontingenční tabulky (obr. 45), v níž řádky obsahují hroby a v sloupcích jsou uvedeny počty kusů jednotlivých typů korálků. Obsahem tabulky je zřetelná diagonála, která vyjadřuje vývoj v čase – ukazuje, jak se objevovaly nové typy a starší

¹⁰⁶ Zpracování materiálu horizontu A by ale ani potom zřejmě nepřineslo uspokojivé výsledky, neboť jak mužských, tak ženských velkomoravských hrobů s chronologicky citlivějšími nálezy je na pohřebišti relativně málo a jednotlivé typy předmětů se nevyskytují nijak masově. Řešením by bylo k čakajoveckému materiálu přidat hroby z dalších velkomoravských lokalit, podobně jako to provedl G. Fusek (2012b). Pak by bylo nutné zcela přepracovat kódování typů předmětů, neboť např. v publikaci Hanuliak – Rejholcová 1999 jsou všechny ostruhy v Čakajovicích zařazeny pod jediný kód (č. 21); takto vyjádřený předpoklad, že všechny typy ostruh jsou navzájem současné, by pro chronologickou analýzu jistě nebyl příliš přínosný.

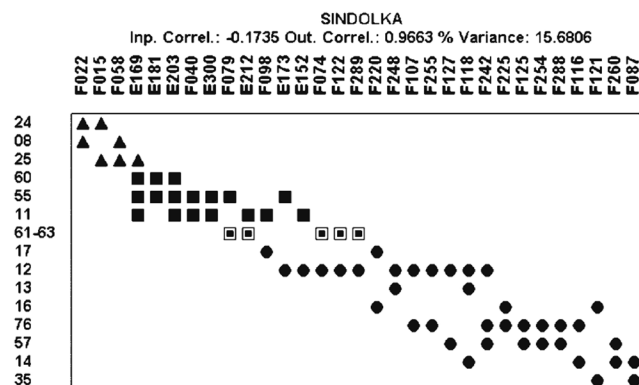

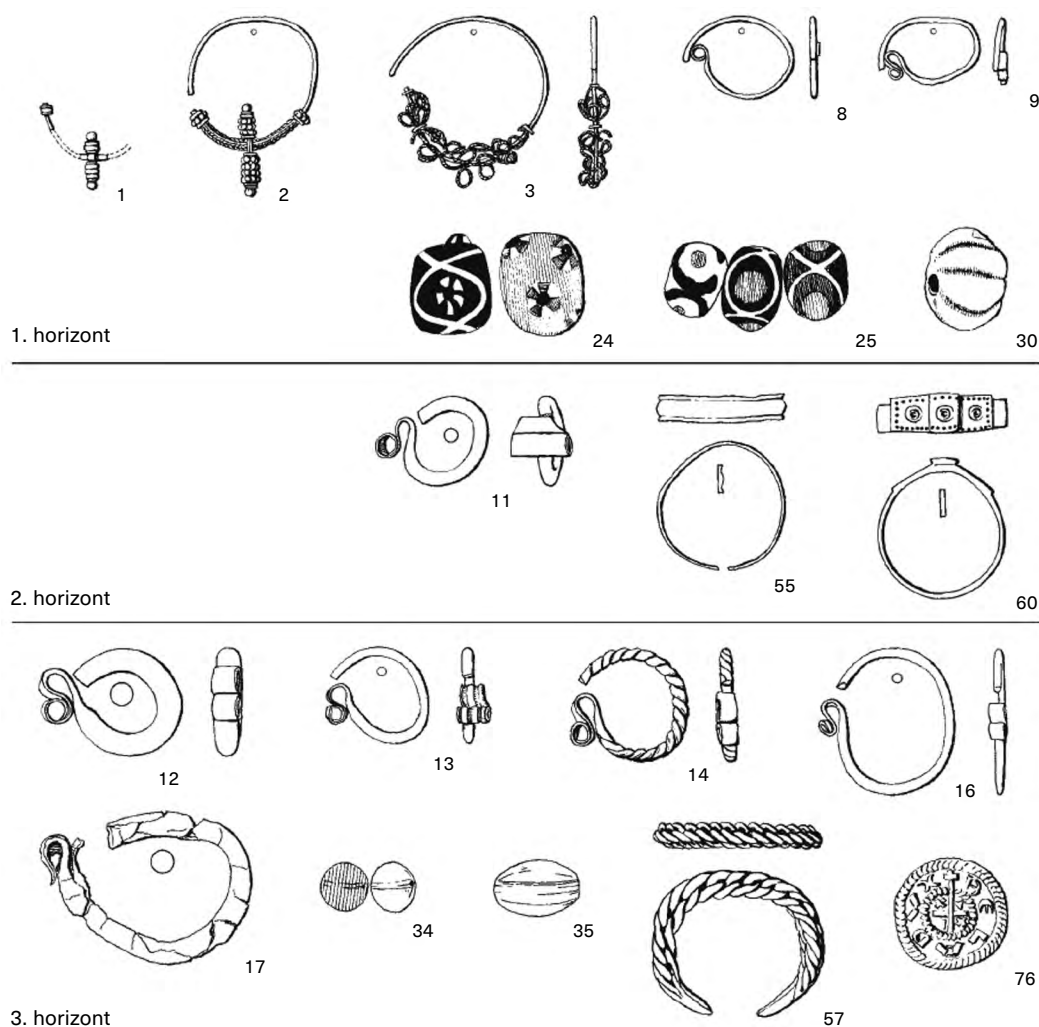
Obr. 46. Graf korespondenční analýzy hrobů z pohřebiště E a F v Nitře-Šindolce (Slovensko), 10.–11. století. Podle Fusek 2012b, Abb. 4.

Obr. 47. Sériace 49 ženských hrobů z Nitry-Šindolky (Slovensko). V řádcích jsou zaznamenány typy šperků, ve sloupcích hroby. Podle Fusek 2012b, Abb. 5; upraveno.

Obr. 48. Sériace ženských hrobů z Nitry-Šindolky (Slovensko) s chronologicky citlivými typy šperku. V řádcích jsou zaznamenány typy šperků, ve sloupcích hroby. Podle Fusek 2012b, Abb. 6; upraveno.

Obr. 49. Náplň tří horizontů na pohřebišťích E a F v Nitře-Šindolce (Slovensko), vyčleněných na základě ženských hrobů z 10. a 11. století. Podle Fusek 2012b, Abb. 13.

Význam studie G. Fuseka (2012b) tkví – vedle metodického přínosu – v tom, že zpřesnila relativně-chronologické datování některých typů šperku a lépe než výše zmíněné práce odlišila chronologicky citlivé typy od těch víceméně „průběžných“. Jednoznačně se potvrzuje, že při budování chronologie má smysl analyzovat jen hroby s „mužskými“ a „ženskými“ milodary oddělené (srov. obr. 44). U belobrských pohřebišť připadají v této souvislosti v úvahu vlastně jen hroby ženské, neboť z mužských hrobů se s koncem staromadžarského horizontu ztrácejí militaria a chronologicky citlivější předměty vůbec.¹¹⁰ To znamená, že z každého belobrského pohřebiště ihned odpadá pro účely statistické analýzy celá polovina hrobů. A z té druhé poloviny hrobů, v nichž byly pohřbeny ženy a děvčata, lze použít (v lepším případě) zhruba každý čtvrtý nebo pátý hrobový celek – jen takto malý podíl ženských hrobů obsahuje chronologicky citlivější šperky (srov. výše; podobně Giesler 1981, 36). Tato okolnost nepředstavuje sama o sobě žádnou překážku pro vytvoření chronologie daného pohřebiště, zvláště pokud zahrnuje stovky hrobů. Pokud se ale budeme snažit postihnout, jak se měnila intenzita pohřbívání v jednotlivých

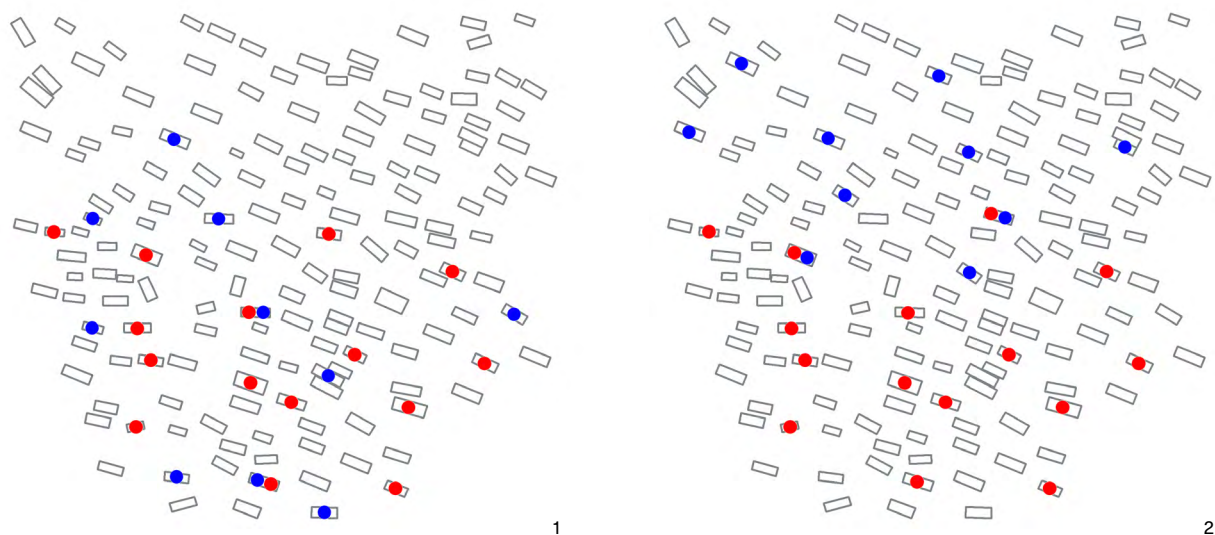
horizontech, budeme už čelit nemalým problémům. Např. jak můžeme datovat ty části pohřebiště, v nichž se nachází třeba jen jeden spolehlivě datovaný hrob, zatímco ostatní hroby postrádají chronologicky citlivé nálezy? Kde vzít jistotu, že datování onoho hrobu se dá bezprostředně vztáhnout na celou skupinu? Jak lze potom porovnávat počty hrobů řazených do jednotlivých horizontů, zvláště když horizonty nemusely trvat stejně dlouhou dobu (atd.)? Takové a podobné propočty zkrátka budou vždy jen přibližné a orientační. Níže uvidíme, že určité zpřesnění datování jednotlivých hrobových skupin může přinést horizontální stratigrafie, u níž neplatí tak omezující podmínky jako u hrobů vstupujících do seriace nebo jiných statistických analýz (kap. 5.2.4).

Pokročilé statistické metody, především analýza hlavních komponent nebo faktorová analýza, které se v naší archeologii prosadily v posledních dvou desetiletích, zatím nebyly pro zpřesnění chronologie raně středověkých pohřebišť použity. Jako první aplikoval J. Macháček (2007, 229–256) analýzu hlavních komponent na soubor 80 hrobů z polohy Lesní školka v areálu hradiště Břec-lav – Pohansko (k těmto hrobům také Přichystalová 2011,

¹¹⁰ Stejný proces musel proběhnout i na Moravě během 10. století, neboť i na tamních mladohradištních pohřebišťích jakékoliv specificky mužské milodary chybějí; přesnější obrysy tohoto procesu nám zatím unikají.

Obr. 50. Modelový příklad horizontální stratigrafie s vyznačenou polohou ženských hrobů obsahujících hypotetické šperky typu X (červeně) a typu Y (modře), přičemž oba typy se společně vyskytují pouze ve dvou hrobech. 1 – typy jsou současné; 2 – typy jsou nesoučasné.

budou přítomny všechny typy používané v dané době). Na druhé straně tyto dva hroby nepředstavují příliš reprezentativní počet. Je tedy nutné zvažovat i možnost, že jeden typ je starší a druhý mladší, přičemž společný výskyt ve dvou hrobech by reprezentoval jen krátký „přechodný horizont“ mezi v zásadě nesoučasnými obdobími výskytu typu X a typu Y. Ať už seriace hrobů poskytne jakýkoliv výsledek, pokud pohřbívání na lokalitě nemá vysloveně skupinový charakter, lze pomocí horizontální stratigrafie zjistit vzájemnou (ne)současnost obou typů. Polohu hrobů s typem X i hrobů s typem Y, tedy všech 23 hrobů, vyznačíme na plánu pohřebiště odlišným způsobem. Pokud oba typy vykazují shodné nebo velmi podobné rozmístění,¹¹⁵ jsou nejspíše současné (obr. 50: 1). Naopak pokud se areál s typem X kryje jen málo nebo vůbec s rozšířením hrobů s typem Y, je to závažný argument pro nesoučasnost obou typů (obr. 50: 2).

Další výhodou horizontální stratigrafie je skutečnost, že metoda umožňuje synchronizovat skupiny mužských a ženských hrobů, které reprezentují relativně-chronologické skupiny. Výše jsme viděli (kap. 5.2.2), že pomocí statistických metod je žádoucí vytvářet chronologii mužských a ženských hrobů odděleně. Výsledkem jsou dvě souběžné série „mužských“ a „ženských“ chronologických fází,¹¹⁶ které bez dostatečného množství absolutních dat nebývá vždy snadné synchronizovat – z toho důvodu, že předměty nalázané v hrobech jedinců obou pohlaví (nože, keramika, vědra apod.) jsou jen málokdy dostatečně chronologicky citlivé. Pokud však přehledně vyneseme takto definované skupiny hrobů na plán pohřebiště, ukáže se, které „mužské“ a „ženské“ fáze zabírají víceméně stejný areál (a jsou tudíž s velkou pravděpodobností současné), a které se naopak prostorově vylučují.¹¹⁷

V naší raně středověké archeologii byla horizontální stratigrafie aplikována hlavně na avarských pohřebištích (např. Zábojník 1985b, 329, s lit.; 1995, Abb. 2–19). V případě středohradištních lokalit nenašla tato metoda většího uplatnění, neboť dosud byla publikována hlavně kostelní pohřebiště, kde nedochází k lineárnímu nebo radiálnímu posunu pohřbívání, ale nanejvýš k rozšiřování plochy pohřebiště; mnoho pohřbívajících bylo opakovaně vedeno snahou umístit hrob pokud možno co nejblíže ke kostelu. Určitou výjimku představuje Staré Město – Na valách, kde můžeme sledovat prostorový posun v tom smyslu, že nejstarší hroby se nacházejí v severní části pohřebiště. Kostel byl postaven až později o něco jižněji, následně se těžiště pohřbívání přesunulo k němu (Klanica 2006, díl I, 115; Ungerma 2005c, 737; 2021, Abb. 21, 22).

Dosud publikovaná venkovská pohřebiště ze střední doby hradištní většinou nejsou příliš rozsáhlá nebo víceméně kompletně prozkoumaná, což ohrožuje spolehlivost výsledku. Určité možnosti tak nabízejí jen větší nebo relativně dlouho používaná pohřebiště, např. Prušánky 1 a 2. Na více místech své knihy o lokalitě píše Z. Klanica (2006, díl I) o „poznacích vyplývajících z horizontální stratigrafie“, i když ve skutečnosti ucelenou horizontální stratigrafii v pravém slova smyslu nepředložil. Při určování stáří typů předmětů se opíral jen o několik málo dílčích předpokladů, nejdůležitější z nich byl prostorový vztah k údajným žárovým hrobům (kap. 3.9) – kostrové hroby, které se nacházely v jejich blízkosti, pokládal za relativně staré. Proto u pohřebiště Prušánky 1 považoval jeho jižní část za starší než část severní,¹¹⁸ kde se žárové hroby již nevyskytují. U pohřebiště 2 měl za rozhodující fakt, že celou jeho severní část zabírají početné mladohradištní hroby s mincemi a esovitými záušnicemi, což opět

115 Toto označují níže v práci jako „vzorec prostorové distribuce“ (souhrnně v kap. 14.1).

116 Samozřejmě za předpokladu, že chronologicky citlivé předměty se nacházejí v hrobech jedinců obou pohlaví, což v raném středověku není vždy pravidlem – viz např. mladohradištní a belobrdská pohřebiště, kde je výbava mužských hrobů s výjimkou mincí chronologicky velmi nevýrazná.

117 Z raného středověku neznám žádné větší pohřebiště, kde by v jednom období ženy a muži byli pohřbíváni odděleně.

118 V tomto není zcela důsledný: v souvislosti s náušnicemi se spirálovým ukončením (typ 7-11, srov. kap. 8.1.8), které se nacházejí pouze v severovýchodní skupině hrobů, označuje tuto skupinu za „nejstarší část pohřebiště“ (Klanica 2006, díl I, 87), což je v naprostém rozporu s jinými částmi práce.

jejího dlouhého života mohlo dojít ke ztrátě nebo zničení předmětu. Daný typ se tak dostal jen do omezeného počtu hrobů, neboť zkrátka vyšel z oběhu dříve, než se na pohřebišti stačil nahromadit větší počet dívek či žen, které s ním byly pohřbeny. I na tak rozsáhlém pohřebišti, jakým jsou Dolní Věstonice – Na pískách, bylo za rok pohřbeno průměrně asi 6 jedinců.¹²¹ Z nich polovina byla ženského pohlaví, ovšem zdaleka ne u každé dívky či ženy připadalo v úvahu, že bude pohřbena se šperky. Je tedy docela dobře možné, že ve své době běžně rozšířený, ale krátce vyráběný typ se stal součástí hrobové výbavy jen několika málo jedinců.¹²²

Celá věc však může být složitější, neboť frekvence výskytu typů je ovlivněna i jinými než čistě chronologickými faktory, především jejich proveniencí. Pokud je určitý typ zastoupen relativně vysokým počtem kusů (nebo ve vysokém počtu hrobů), můžeme důvodně usuzovat, že jde většinou o výrobky vzniklé v místní dílně či dílnách působících v regionu. Je totiž nereálné předpokládat, že by celá intenzivní poptávka po daném typu byla uspokojována importy, zvláště máme-li co do činění např. s levným šperkem, který se nevyplatilo dovážet na větší vzdálenost. Na druhé straně stojí typy, které se na lokalitě či v regionu objevují jen v jednom nebo několika málo hrobech. U nich již významně stoupá pravděpodobnost, že jde o importy (nebo jejich místní napodobeniny, jejichž lokální výroba se šířeji neujala; Ungerman 2022e, 281).

Datování importů je problém sám pro sebe. Import pocházející z oblasti s dobře propracovanou chronologií může představovat vítanou datovací pomůcku, ale musíme počítat s možností, že artefakt nějakou dobu „cestoval“ či změnil několikrát majitele, takže se do hrobu v cizí zemi mohl (ale samozřejmě nemusel) dostat se znatelným zpožděním. Ovšem synchronizovat relativně-chronologické systémy dvou od sebe vzdálených regionů může představovat značnou výzvu, zvláště pokud se v obou regionech používala odlišná hmotná kultura. Ani přenášet absolutní datace z jednoho regionu do druhého není bez rizika, neboť pro zahraniční badatele není vždy snadné kvalifikovaně posoudit, do jaké míry jsou datace uváděné v literatuře správné či odpovídající aktuálnímu stavu výzkumu, zdali nejsou ovlivněny odlišnou povahou tamních archeologických pramenů apod. (srov. Ungerman 2021, 145–147).

Výpověď vertikální stratigrafie pro chronologii (kap. 6.4) je na lokalitě Na pískách minimální. Lepší možnosti poskytuje horizontální stratigrafie, i když pohřbívání má do určité míry skupinový charakter, tzn. nevykazuje zcela jednoznačný a přímočarý prostorový posun od jednoho konce pohřebiště ke druhému nebo radiální rozšiřování z centra směrem k okrajům. U jednotlivých typů předmětů sledují jejich rozšíření v areálu pohřebiště a vycházím z předpokladu, že typy s podobným prostorovým rozšířením by si měly být časově bližší než typy, které vykazují rozmístění zcela odlišné (kap. 5.2.4).

Ve své práci používám čtyři hlavní relativně-chronologické termíny: starší a mladší velkomoravský horizont, povelkomoravské a mladohradištní období. Hlavně první tři termíny představují jen jakousi poměrně obecnou „kostru“, která je do značné míry determinována „zvnějšku“, tzn. tím, co o těchto obdobích a jejich hmotné náplni víme na základě dosavadního bádání. Některé typy předmětů totiž není snadné v rámci těchto období jednoznačně datovat, popř. je možné, že doba používání některých typů (i těch relativně chronologicky citlivých) zasahovala do dvou po sobě následujících období. Na druhé straně mi chyběl dostatek podkladů k vyčlenění nějakých zcela „nových“ chronologických fází, definovaných čistě nálezovými kombinacemi – nehledě na to, že následně by stejně bylo nutné tyto „nové“ fáze nějak synchronizovat se stávajícími chronologickými termíny. Se čtyřmi výše uvedenými obdobími pracuji takřka výhradně ve smyslu relativní chronologie, tzn. jejich používání by nemělo implikovat nějaká přesnější absolutní data. Např. nelze nijak zaručit, že doba používání typů řazených do mladšího velkomoravského horizontu skončila na přelomu 9. a 10. století, neboť v materiálu pohřebiště není vidět nějaký výrazný přelom, který by se dal spojit s takto absolutně datovaným zánikem Velké Moravy. Určitou výjimku představují mladohradištní hroby, které vzhledem ke svému nízkému počtu reprezentují jen relativně krátké období, datovatelné pomocí dvou arpádovských mincí někam do 30.–50. let 11. století (kap. 13.1). Poměrně zřetelně se jeví i počátek pohřbívání, kdy nejstarší hroby je možné identifikovat díky přítomnosti ozdob charakteristických pro tzv. předkřtlašský horizont (kap. 4.3). Jelikož některé z těchto hrobů patří k nejstarším kostrovým hrobům i v rámci celé Moravy, mluvím v této souvislosti o „období počátků kostrového pohřbívání“, které chápu jako krátký časový úsek na začátku staršího velkomoravského horizontu. Musíme však mít na paměti, že ne vždy lze spolehlivě posoudit délku případného zpoždění, s jakým se předkřtlašské ozdoby dostaly na lokalitě do hrobu.

Studium mimochronologických aspektů (srov. úvod kap. 5) je na pohřebišti ztíženo nedostatkem spolehlivých antropologických dat (kap. 3.5), proto např. při sledování otázek, jaký byl věk a pohlaví jedinců, kteří byli pohřbeni s konkrétními typy předmětů, nejsou závěry zcela spolehlivé. Veškeré předměty hrobového inventáře analyzuji jako celek a nedělím je např. na „dokladové předměty“ a „(pravé) milodary“. Není totiž možné zjistit, které předměty pohřbený vlastnil za svého života a které mu pozůstalí vložili do hrobu až v průběhu pohřebních obřadů (Chorvátová 2004a), přičemž motivací k tomuto jednání mohla být celá řada (Härke 2003). Proto obecný termín „milodar“ používám pro označení jakéhokoliv předmětu nalezeného v některém z hrobů (s výjimkou artefaktů, které se do záspy mohly dostat náhodně; kap. 7).

121 Při odhadovaném počtu 1 500 hrobů uložených za 250 let a za předpokladu, že velikost pohřbívající komunity či komunit se během existence pohřebiště nijak dramaticky nezměnila.

122 Jinými slovy lze říci, že princip kumulace (coby jeden z druhů kvantitativní transformace; Neustupný 2007, 61) funguje u hrobů odlišným způsobem, než na jaký jsme zvyklí ze sídlištního prostředí. Míra kumulace není primárně determinována životností artefaktů, nýbrž především úmrtností v dané komunitě. Do hry dále vstupuje závislost výbavy mj. na věku, kdy např. staří lidé dostávali určitý typ předmětu do hrobu méně často než děti a mladí dospělí (srov. např. Brather et al. 2009).

6. Pohřební ritus

Jelikož drtivá většina hrobů v Dolních Věstonicích – Na pískách patří do střední doby hradištní, jsou jednotlivé kapitoly o pohřebním ritu věnovány hlavně těmto hrobům. Ještě předtím považuji za užitečné skupinu středohradištních hrobů do určité míry „negativně“ vymezit tím, že se z ní vyčlení hroby prokazatelně mladohradištního stáří.

6.1 MLADOHRADIŠTNÍ HROBY

V poloze Na pískách lze s jistotou rozlišit 8 mladohradištních hrobů, a to na základě arpádovských mincí (hr. 99/46, 103/46) nebo esovitých záušnic z tlustšího drátu (hr. 124/46, 129/46, 192/46, 237/47, 322/48, 450/49). Všechny se nacházejí v severní části pohřebiště (obr. 51).¹²³ Vyznačují se relativně menšími hrobovými jámami, jejich délka zaznamenaná v dokumentaci činí 140–200 cm. Hloubka se pohybuje v rozmezí 60–150 cm, přičemž hlubší než 100 cm je polovina hrobů (hr. 103/46, 192/46, 322/48, 450/49), což je v kontextu mladohradištního pohřebního ritu spíše neobvyklé (Šikulová 1959, 96; srov. Hanuliak 1990, Abb. 3). Pravděpodobně to bylo způsobeno dodatečným navátím písku ve vrcholové části duny. Mladohradištní hroby jsou důsledněji orientovány k západu než starší hroby na lokalitě (kap. 6.2). Dva z nich (hr. 237/47, 322/48) převrstvily starší hrob (kap. 6.4).

Do mladohradištního období jistě patří ještě některé další hroby bez výbavy. Pokusil jsem se je identifikovat na základě západových orientací (SZZ–JVV, Z–V, JZZ–SVV), dalším zvoleným kritériem byla hloubka do 120 cm v případě dospělých, resp. 80 cm u dětí. Bohužel právě v sezóně 1946, z níž pochází nejvíce mladohradištních hrobů, chybí v dokumentaci údaj o hloubce u 135 z celkového počtu 220 prozkoumaných hrobů. Proto za doplňující kritérium považuji převrstvení nebo porušení staršího hrobu. Takto bylo vyčleněno 13 hrobů se značnou pravděpodobností, že jsou mladohradištní.¹²⁴ Z nich dva (hr. 13A/46, 118/46) porušují starší hrob a dalších šest (hr. 36/46, 100/46, 153/46, 319/48, 330/48, 336/48) starší hrob převrstvuje. Většina z nich se nachází přímo v areálu nesporných mladohradištních hrobů, ostatní se rozkládají východně od nich (obr. 51). Další

mladohradištní hroby mohly hypoteticky ležet v prostoru zničeném pískovnou. V prozkoumané části pohřebiště jich zřejmě o mnoho více než uvedených 13 hrobů nebylo, neboť pak by se poměr mladohradištních hrobů bez nálezů a s nálezů příliš vychýlil ve prospěch prvně jmenovaných. Např. na lokalitě Holubice VI se milodary vyskytly ve 102 hrobech z celkového počtu asi 210 mladohradištních hrobů (Geisler 1992, 359, 362), tedy zhruba v polovině. Na mladohradištním pohřebišti Olomouc-Slavonín – U hvězdárny činil podíl hrobů s nálezů 40 % (24 z celkového počtu 60 hrobů; Vrána 2008), ve Zborovicích to bylo dokonce přes 60 % (21 hrobů z 33 prozkoumaných; Chybová 1986, 13).

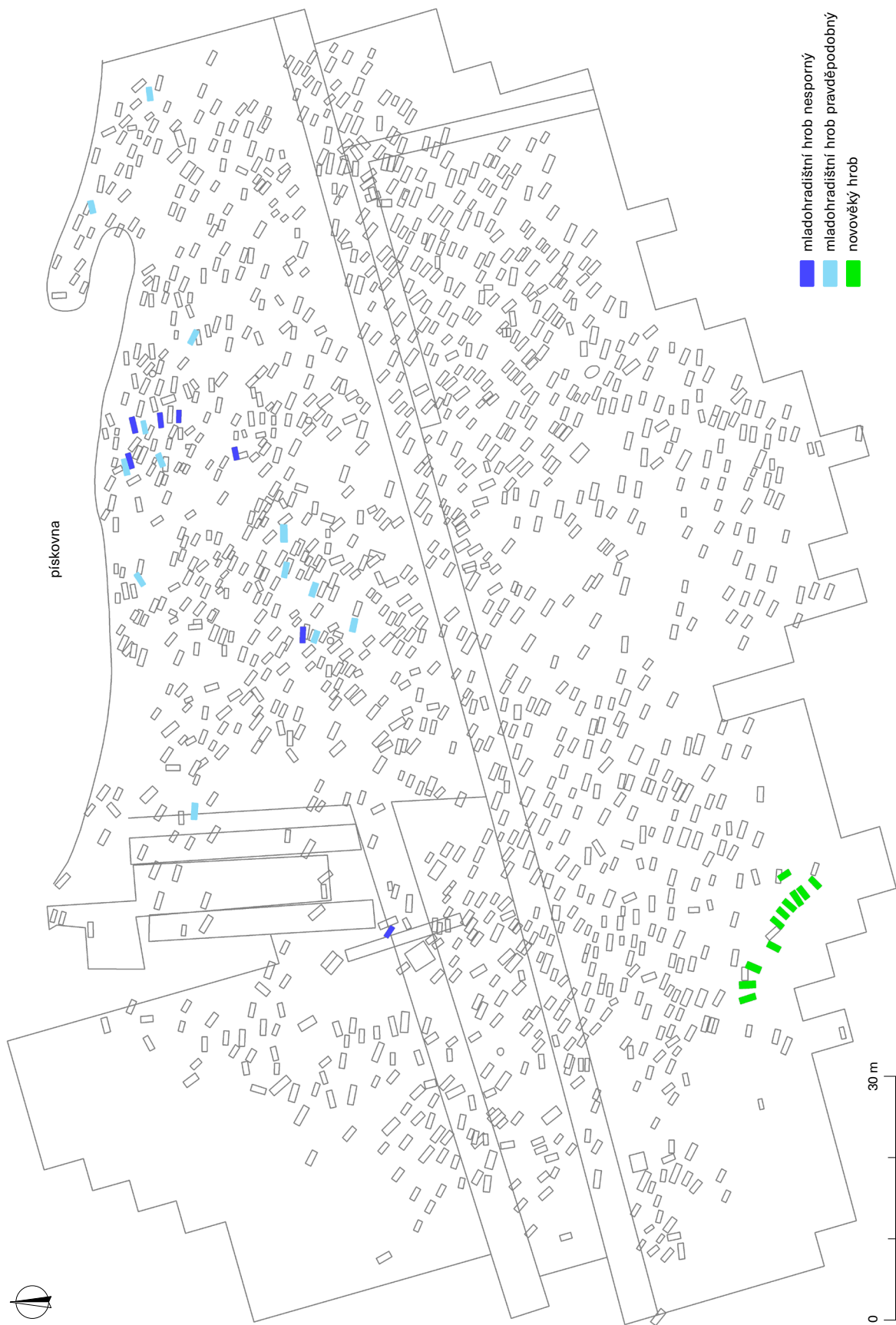
Na základě řečeného odhaduji, že v rámci prozkoumané plochy pohřebiště Na pískách počet hrobů z mladší doby hradištní výrazněji nepřekročil číslo 20. Hroby z tohoto období tak na lokalitě tvořily pouhá 2 % z celkového počtu. Výrazný nepoměr mezi počtem mladohradištních a středohradištních hrobů mě již dříve přivedl k myšlence, že mladohradištní fáze pohřbívání zde musela být velmi krátká; její trvání se nejspíše omezilo na 2. čtvrtinu 11. století (Ungerma 2010, 224–226; 2014, 230–234). Na druhé straně hroby středohradištního rázu musejí reprezentovat dlouhé období od přelomu 8. a 9. století po celou 1. čtvrtinu 11. století včetně. Pokud bychom chtěli ukládání středohradištních hrobů omezit jen na 9. století (v souladu s teorií o hiátu v pohřbívání během povolkomoravského období; kap. 4.6), již tak markantní nepoměr mezi počtem středo- a mladohradištních hrobů by se ještě zvýraznil.

6.2 ORIENTACE

Pro detailní studium orientace hrobů se dolnověstonické pohřebiště bohužel nehodí. V sezónách 1946 a 1948 není v popisu hrobů orientace vůbec uváděna, v roce 1947 se zaznamenávala v podobě „severozápad“ nebo „západ–východ“ (podobně i v roce 1949), tzn. jen přibližně. V roce 1951 je zase málo pravděpodobné, že by všechny čtyři tehdy odkryté hroby byly skutečně orientovány k severu nebo SSV, jak se tvrdí v dokumentaci. Proto jsem

¹²³ U hr. 192/46 není známa přesná poloha, a tudíž ani orientace, neboť nebyl zakreslen do plánu. Musel ležet ve stejné části pohřebiště jako ostatní mladohradištní hroby, neboť např. současně s ním zkoumané hroby 180/46 až 200/46 se nacházejí ve čtvercích CH4 až K3.

¹²⁴ Hr. 13A/46, 36/46, 100/46, 104/46, 118/46, 153/46, 298–299/48, 319/48, 326/48, 330/48, 336/48, 384/48, 496/49.

Obr. 51. Dolní Věstonice – Na pískách. Nesporné a pravděpodobné mladohradištní hroby. Na jihozápadním okraji areálu se nachází skupina hrobů z pozdního středověku nebo novověku (viz kap. 3.11).

při zjišťování orientace vycházel hlavně z dochovaných plánů, přesněji řečeno z jejich překreslení do celkového digitálního plánu lokality (kap. 3.1). Na jeho základě jsem v databázi ke každému hrobu s určitelnou orientací přiřadil jeden ze 16 předdefinovaných směrů (např. Z, SZ, SZZ, SZ atd.). Bylo by však zavádějící zpracovávat tato data stejným způsobem jako např. azimuty měřené přímo v terénu nebo na kvalitním plánu s přesností na stupně. Proto jsem přikročil jen k rámcovému vyhodnocení, kdy jsem orientace sloučil do tří základních kategorií. „Většinou“ nazývám nejčastěji zastoupené orientace, kdy lebka zemřelého směřuje k SZ, SZZ, Z a JZZ. Jako „opačně orientované“ označuji kostry směřující lebkou k SVV, V, JVV, JV, JJV, tedy přesně obráceně vůči většinovým orientacím. Všechny zbývající případy, kdy hlava mrtvého směřovala k S, SSV, SV a méně často k JZ, JJZ a J, nazývám hroby orientované „příčně“ (tzn. přibližně kolmo k většinovým orientacím).

Jelikož ke každému hrobu může být v databázi přiřazena jen jedna orientace, dochází k určitému zkreslení, neboť v některých dvojhrobech je jeden jedinec orientován normálně a druhý opačně. Proto jsem tyto případy zpracoval zvlášť – je možné, že opačná orientace uplatněná ve dvojhrobě mohla mít hypoteticky jiné (více „utilitární“?) příčiny než u opačně orientovaného jedince (viz kap. 6.3). Vyloučil jsem i tzv. prázdné hroby, jejich orientace již byla stručně popsána (kap. 3.7.3). Následující pasáž se tak omezuje jen na orientaci individuálně pohřbených jedinců, je známa u 1 231 z nich.

Některou z většinových orientací mělo 1 187 hrobů (cca 96 %), přičemž zdaleka nejčastěji byly zastoupeny směry SZ a SZZ. Odchylek od základního směru tedy nebylo mnoho. Zbylé dvě skupiny orientací jsou přibližně stejně početné: individuálních hrobů orientovaných příčně bylo 23, opačnou orientaci jsem zaznamenal u 20 hrobů.

Obecně máme jen málo možností zjistit, proč pozůstalí při pohřbu některých jedinců zvolili příčnou nebo opačnou orientaci. Určité indicie by mohly představovat ostatní znaky pohřebního ritu, hlavně poloha těla a přítomnost milodary. Detailnější antropologická data, a nichž bychom mohli usuzovat na příčinu smrti, omezenosti apod., nejsou k dispozici. Určením věku a pohlaví disponujeme jen u některých jedinců, přičemž nelze vysledovat výraznější závislost – jsou to děti i dospělí obojího pohlaví.

Z 23 hrobů orientovaných příčně bylo 14 bez nálezů, v 8 hrobech se nálezy vyskytly, ale většinou šlo o prosté a nepočetné předměty, např. nůž (hr. 182/46, 241/47, 422/49), rolnička (hr. 422/49) nebo nádoba (hr. 6/52-III). Jen žena v hr. 225/47 měla bronzové náušnice typu 7-3,¹²⁵ olivovitý hladký korál a podélně členěný korál. Kromě obvyklých poloh se nejméně dvakrát vyskytla i skrčená poloha (hr. 510/49, 28/52-III; s výhradou by se k nim dala řadit i špatně dochovaná kostra v hr. 268/47), v hr. 106/54 byly zase kosti od pánve dolů dislokovány.

Z 20 hrobů opačně orientovaných jich bylo 10 bez nálezů a 10 milodary mělo, např. v hr. 90/46 a 213/46 se našla dvojice nádob, v hr. 410/49 nádoba spolu s náušnicemi typu 7-11, v hr. 104/54 pár náušnic typu 7-17,

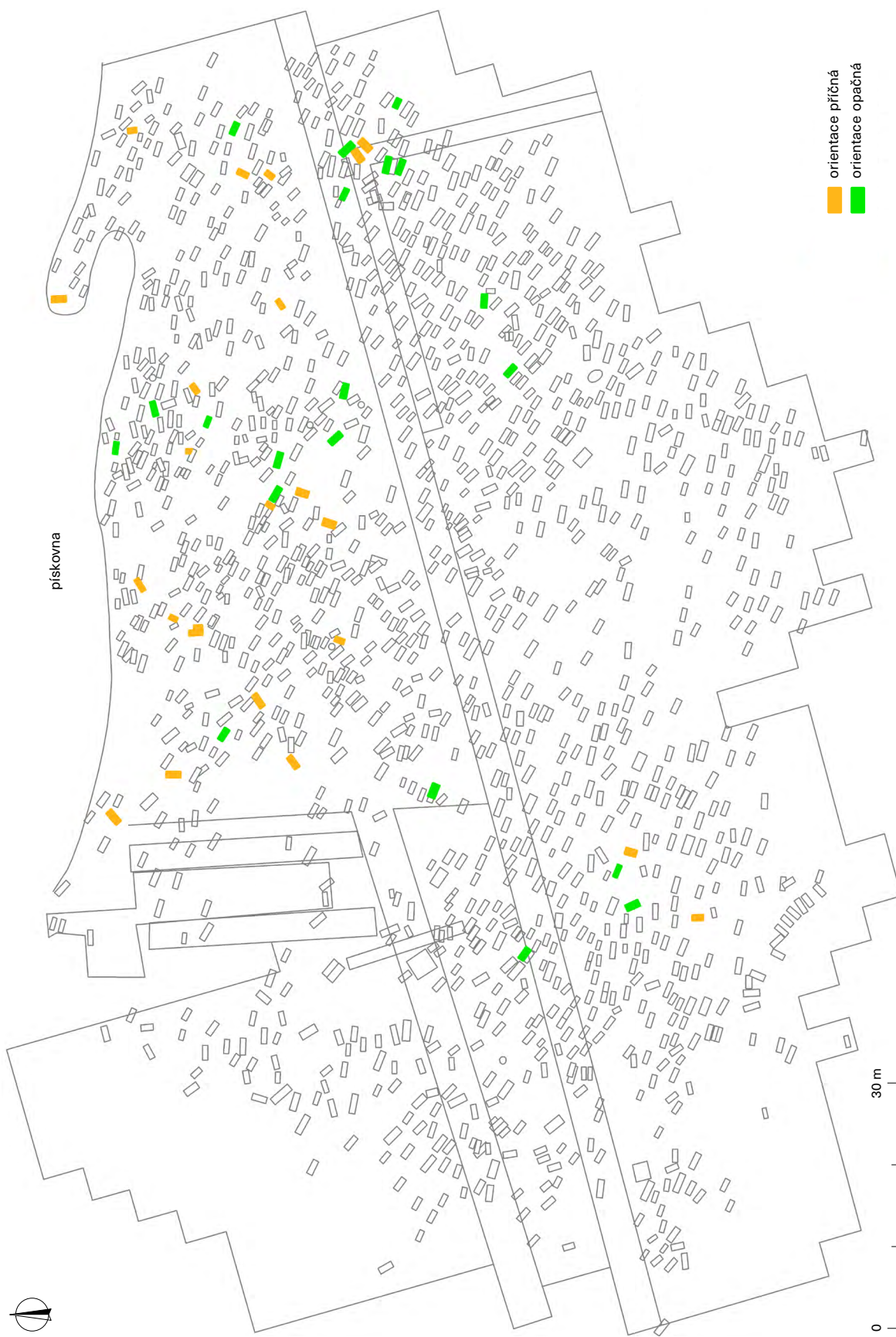
náušnice typu 7-3, skleněný gombík a dva podélně členěné korály. I v této skupině se vyskytují zmíněné anomálie pohřebního ritu: ve čtyřech hrobech byli jedinci ve skrčené poloze (hr. 156/46, 540/55, 629/56, 716/56), z toho ve dvou případech se dá skrčení označit za velmi výrazné. V hr. 287/48 zase „kostra (...) nebyla v původním uložení“, ale na základě dokumentace je obtížné udělat si o dislokaci přesnější představu.

Skupiny hrobů s příčnou a opačnou orientací jsou si značně podobné – konstatujeme jejich rozšíření především v severní části areálu (obr. 52), zvýšený podíl hrobů bez nálezů (cca 50–60 %) oproti průměru celého pohřebiště (cca 35 %; kap. 3.4.2), stejně jako vysoký podíl jedinců ve skrčené poloze, což by mohly být indicie svědčící pro výklad, že odchýlná orientace měla do určité míry „diskriminační“ charakter. Takový názor se často objevuje ve starší literatuře (kap. 6.6.3), ve skutečnosti však víme jen velmi málo o tom, zda odchýlná orientace mohla pohřbeného připravit o záhrobní existenci nebo ho jinak „poškodit“. Navíc chápání orientace jako takové se mohlo vyvíjet v čase, mohlo být ovlivněno místními zvyklostmi aj. faktory, takže ani všechny odchylky od většinové orientace nemusely být vnímány vždy a všude stejně.

Chronologický faktor orientaci dolnověstonických hrobů patrně příliš neovlivnil. S jistotou můžeme konstatovat pouze fakt, že všechny prokazatelně mladohradištní hroby jsou orientovány směrem k JZZ nebo k Z. To by korespondovalo s názorem, že pro mladší dobu hradištní je charakteristická snaha orientovat hroby k západu důsledněji než dříve (Živný 2000, 73; Mazuch et al. 2017, 163–164).¹²⁶ U středohradištních pohřebišť orientace dosud k chronologickým závěrům ve větší míře využita nebyla. Zajímavá je v tomto ohledu situace v Břeclavi – Pohansku. U tamějšího prvního kostela se vyskytuje několik hrobů orientovaných přesně ve směru Z–V (mj. hr. 44, 49, 59, 61, 76, 110, 121, 265), čímž se odlišují od tamní většinové orientace JZ–SV, charakteristické pro velkomoravské hroby (srov. Rajchl 2000, obr. 2). Uvedené západovýchodně orientované hroby jsou stratigraficky nejmladší, nacházejí se na okraji destruktivní kry kostela a zároveň překrývají mladší palisádový žlábek velmožského dvorce (pohřbívací chtěli využít sníženiny, která po něm zůstala?). Vzhledem k nevýrazné výbavě nelze tyto hroby přesněji datovat, poškozená záušnice s očkem (?) z hr. 76 by mohla být povelkomoravského stáří. U kostela se snad sporadicky pohřbívalo i v mladohradištním období, jak by o tom svědčila esovitá záušnice z tlustšího drátu v zásypané hr. 75 (Kalousek 1971, 61, obr. 75: 2; 76: 1; Dostál 1973–1974, 190, obr. 1). Podobně u nedávno prozkoumané rotundy (druhého kostela) na témže hradišti byla v severní části přilehlého pohřebiště odkryta skupina hrobů, které se svou západovýchodní orientací („skupina R“) odlišují od většiny ostatních hrobů, orientovaných JZ–SV. Podle autorů zpracování tyto hroby nerespektují předpokládaný průběh palisádového ohrazení pohřebiště, z čehož vyvozují, že tato skupina „asi reprezentuje nejmladší fázi celého pohřebiště“ (Macháček et al. 2016, 180, obr. 133). Výbava těchto hrobů to ovšem příliš nepotvrzuje.

125 Ke kódům označujícím typy šperků viz kap. 8.1.2.

126 Samozřejmě i z tohoto pravidla existují výjimky, např. v Brně-Ivanovicích mají mladohradištní hroby 135 a 137 (jistě k nim patří i hr. 136 a 144) orientaci SZ–JV, zatímco hroby středohradištního stáří jsou orientovány ve směru Z–V (obr. 41).

Obr. 52. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby orientované příčně (hlavou k S, SSV, SV, JZ, JZ nebo J) a opačně (hlavou k SVV, V, JV, JV nebo JV) vůči dominantním orientacím.

Vypovídací schopnosti orientace raně středověkých hrobů se v naší odborné literatuře věnuje pozornost již dlouho. Jako první zasadil hrobovou orientaci do širšího kontextu (myšleno nejen geograficky) L. Niederle, který u středoevropských i východoevropských Slovanů konstatoval převládající západovýchodní orientaci, „aby obličej mrtvého a oči jeho pohlížely k východu, patrně proto, aby mrtvý byl obrácen lícem k vycházejícímu slunci“. Jedince orientované výrazně odlišně, hlavně ve směru S–J (popř. J–S), interpretoval jako „příslušníky jiných tradic, jiného původu, nebo aspoň projev vlivu cizího“ (Niederle 1911, 359). Později doplnil, že mírné odchylky od základního západovýchodního směru byly způsobeny roční dobou pohřbu (Niederle 1931, 84). Jeho názory byly všeobecně přijaty a dále rozvíjeny. V. Hrubý (1955, 74) se na základě frekvence odchylek od západovýchodního směru snažil určit, v jakých ročních obdobích nejčastěji umírali lidé pochovaní ve Starém Městě – Na valách. Již o několik let později sice M. Šolle (1959, 376) zpochybnil spolehlivost a všeobecnou aplikovatelnost této metody, ale jeho skeptický postoj nenašel širší ohlas a rozbory období úmrtnosti podle vzoru V. Hrubého se pak v literatuře udržely velmi dlouho (Hochmanová-Vávrová 1962, 231; Marešová 1983, 29; Měřínský 1985a, 25; Staňa 1986a, 19; Bialeková 1993a, 194; aj.). Nedá se však přehlédnout, že na jednotlivých lokalitách se takto určená frekvence úmrtnosti během roku často diametrálně liší (Dostál 1982, 180), jinde na podstatné části roku připadá jen mizivá část z celkového počtu pohřbů (Rejholcová 1995b, 16), což nepůsobí příliš věrohodně (Hanuliak 2004b, 112).¹²⁷

Oprávněnost těchto námitek potvrdilo zpracování orientace hrobů na 13 raně středověkých pohřebištích z jihozápadního Slovenska, které provedl M. Hanuliak (1984). Dospěl k závěru, že většina odchylek od „ideální“ západovýchodní orientace byla způsobena hlavně konfigurací terénu každého z pohřebišť. U menší části odchylek pak vstupovaly do hry ještě jiné, archeologickými metodami těžko postižitelné faktory. Hypotézu o závislosti orientace hrobů na roční době odmítl i astronom R. Rajchl (1987). Později se kromě výkladu o vlivu terénního reliéfu (Sláma 1990, 126; Frolíková-Kaliszová 2000, 214; Jelínková 2000, 244) v literatuře objevil i názor, že odchylky v orientaci byly determinovány výraznými body v okolní krajině (Měřínský – Unger 1990, 367; Galuška 1996a, 87).

V obecné rovině je těžké říci, jak velký význam orientace hrobu pro lidi v raném středověku vlastně měla, zda nedodržení většinové orientace s sebou neslo nějaká „rizika“ (popř. co se tím vyjadřovalo). Navíc ve střední Evropě mohlo v tomto ohledu koexistovat několik různých „kulturních tradic“. U avarských pohřebišť v Karpatské kotlině dominují západovýchodní orientace, ale stejně

tak jsou zde lokality (či celé jejich kumulace), u nichž převládají orientace opačné (Zábojník 2009, 32). Z toho by vyplývalo, že orientace hrobů zde byla „věcí zvyku“ a neměla hlubší „ideový“ podtext, popř. komunity praktikující opačnou orientaci si dokázaly tuto skutečnost samy pro sebe uspokojivě zdůvodnit.

Na rozdíl od Avarů byla pro většinu středoevropských *gentes* v raném středověku inhumace jako taková – s níž se nutnost orientovat kostrový hrob pojila, na rozdíl od staršího žárového ritu – čerstvou novinkou (kap. 4.4). Povědomí o případném významu orientace hrobu mohlo být součástí širšího okruhu představ, s nimiž bylo kostrové pohřbívání spojeno. Přijetí inhumace Moravany bylo každopádně součástí mnohem širšího trendu, kdy se nový způsob pohřbívání postupně šířil od etnik sídlících na území bývalé Římské říše severním a východním směrem, což byl proces trvajících v některých regionech až do vrcholného středověku (Štefan 2007, s lit.). V oněch „výchozích“ oblastech (na území bývalé Římské říše) byl kostrový ritus neoddělitelnou součástí křesťanství, nicméně u „barbarů“ nemuselo přijetí inhumace vždy bezprostředně souviset s christianizací.

V křesťanské kultuře měl západovýchodní směr klíčový význam, byly takto orientovány kostely i hroby (Rebkowski 2006; Štular 2022, 47–51). Uvedená orientace se v bádání nejčastěji vysvětluje tak, že na konci světa přijde Kristus od východu; vzkříšení mrtví vstanou z hrobů a pohlédnou mu přímo do tváře. Nicméně nejstarší dochované církevní prameny, které západovýchodní orientaci vyžadují, jsou až relativně pozdního data (z 11. století a mladší). Nevíme také nic o tom, že by nedodržení této ideální orientace mělo pro pohřbeného jedince nějaké negativní důsledky (Schmitz-Esser 2014, 58–63). Křesťanům v raném středověku možná více záleželo na tom, aby se kostra v pokud možno neporušeném stavu dočkala posledního soudu. Proto se snažili zamezit tomu, že hrob bude vykraden, kosti vyhozeny a bude v něm pohřben někdo cizí (Effros 2002, 62–71, 121; Kleine 2006, 99–101; Lafferty 2014, 272–277). Tím spíše nevíme, jak se na důležitost orientace hrobu dívaly národy, které si v raném středověku inhumaci osvojily teprve nedávno, zvláště pokud k tomu došlo ještě před přijetím křesťanství.

V případě Velké Moravy nesdílím názor, že by pozůstali měli snahu co nejpřesněji astronomicky zaměřit „ideální“ orientaci každého hrobu. Již jen ze značného rozptylu většinové orientace mezi různými lokalitami je zjevné, že ona „ideální“ západovýchodní orientace se pojímala jen přibližně, zhruba v rozpětí od SZ–JV k JZ–SV. U kostelních pohřebišť byla orientace hrobů jednoznačně určena delší osou kostelní stavby.¹²⁸ Je však příznačné, že některé kostely vykazují velmi výraznou odchylku od přesné západovýchodní orientace, neboť při zakládání stavby zřejmě

127 Další výhrady shromáždil R. Sachs (1984, 27), podle něhož tato teorie mlčky počítá s několika předpoklady, které nejsou zdaleka samozřejmé. Pracuje např. s ideálním a ryze teoretickým místem východu slunce, které ale vzhledem k různým terénním překážkám nemusí být z pohřebišť viditelné. Dále předpokládá, že lidé si v minulosti nebyli plně vědomi faktu, že místo východu/západu slunce se během roku mění (srov. Eisner 1966, 381). Automaticky nemůžeme počítat ani s tím, že hrobová jáma se kovala přesně za úsvitu nebo při západu slunce apod. (srov. Kovrig 1963, 91, 99).

128 Platí to pro kostely s obdélníkovou lodí, které na Velké Moravě převažují. Na druhé straně pohřbívání u rotundy se mohlo řídit poněkud jiným principem – takřka všechny hroby v blízkosti dvouapsidové rotundy (6. kostel) v Mikulčicích jsou orientovány souběžně s průběhem přílehlé zdi kostela. Při důsledném dodržení uvedeného principu došlo k tomu, že některé hroby těsně u obou apsid dostaly „příčnou“, tzn. severo-jihní orientaci (hr. 2, 5, 46, 47; Profantová 2003, 47; srov. Unger – Kavánová 2010, Taf. 11). Nezdá se však, že by tím byli pohřbení jedinci nějak „diskriminováni“.

dostaly přednost praktické důvody.¹²⁹ U nekostelních pohřebišť se můžeme jen dohadovat, že dominantní orientaci vytyčili – v souladu s terénním reliéfem lokality – lidé, kteří zde vyhloubili nejstarší hroby, a podle nich pak byly orientovány hroby mladší. Stejně tak je možné, že směr, který dnes při pohledu na plán pohřebiště vnímáme jako většinový, „vykrytalizoval“ teprve postupně, v průběhu delšího pohřbívání, přičemž nejstarší hroby měly orientaci odlišnou.

Pokud je hlubší význam dominantní západovýchodní orientace nejasný, tím více to platí o hrobech orientovaných opačně či příčně. V literatuře jsou již dlouho uváděny skutečnosti, které nijak nepodporují názor, že bude někdy možné najít jedinou „univerzální“ interpretaci takto orientovaných hrobů. Již L. Niederle (1911, 363; 1931, 85) a J. Eisner (1966, 383) si byli vědomi toho, že na mnoha pohřebištích z 11.–12. století v Polsku a ve východní Evropě orientace pohřbených často závisí na pohlaví, kdy ženy mají normální západovýchodní orientaci, zatímco muži (nebo alespoň část z nich) bývají orientováni opačně. Tento fenomén se objevuje i na Moravě, např. na mladohradištním pohřebišti ve Vícemilicích (Šikulová 1959, 99), Holubicích (Geisler 1992, 362) a Polešovicích (Popelka – Paulus 2022, 172). Vztahem mezi orientací hrobu a pohlavím pohřbeného na základě polského materiálu se zabýval A. Koperkiewicz (2003, 316). Podle něj východo-západní orientace mužských hrobů vyjadřuje jejich uložení směrem ke Slunci, zatímco ženy orientované západovýchodně měly být natočeny k Měsíci. Tato dichotomie podle něj souvisí se starodávnými, v mentalitě indoevropských národů silně zakořeněnými dvojicemi navzájem protikladných pojmů, např. vlevo – vpravo, žena – muž, noc – den, západ – východ, Měsíc – Slunce apod., přičemž první pojem z každé dvojice má negativní, a druhý naopak pozitivní konotace. Ať již k tomu vedl tento nebo zcela jiný důvod, lze s autorem souhlasit, že rozdílnou orientací mužů a žen se vyjadřovalo postavení jedinců obou pohlaví ve společnosti z hlediska jejich „genderové role“.

Ve velkomoravském prostředí vystupuje opačná orientace v poněkud odlišných souvislostech. B. Chropovský (1957, 205) při rozboru slovenského pohřebiště Velký Grob konstatoval, že opačně orientovaný hrob zde byl „projevem nadřazeného postavení zemřelého“. Takto zde byli uloženi čtyři muži, z nichž dva byli vybaveni zbraní (kopí v hr. 37, sekera v hr. 54), další dva měli jen nůž, očílku, nádobu apod. (hr. 83, 87).¹³⁰ Ze čtyř opačně orientovaných jedinců ženského pohlaví měla bohatší výbavu jen dívka z hr. 100 (dvě stříbrné hrozníčkové náušnice, delší korálový náhrdelník, bronzový štítkový prsten), ostatní byly vybaveny méně hodnotnými předměty (hr. 36, 92, 5/48). B. Chropovský však při svém závěru vycházel nejen z milodarů, ale i ze skutečnosti, že většina opačně orientovaných jedinců byla uložena v prostorné hrobové jámě.

V rámci analýzy pohřebiště v Čakajovicích píše M. Rejholcová (1995b, 16) o „opačně orientovaných“ hrobech,

že „pozůstali touto formou diferencovali mrtvého od ostatních pochovaných na znak úcty, která byla adekvátní jeho společenskému postavení za života“, nepodložila to však podrobnějším rozbohem. Její pojetí opačné orientace je poněkud odlišné, neboť sem řadí i hroby se severo-jihní a jiho-severní orientací (které výše označuji jako „orientované příčně“). Takové hroby zde byly tři (hr. 532, 767, 804) a jen chudě vybavené nebo zcela bez nálezů. Další hroby, v nichž pohřbení jedinci směřují hlavou k SV až k JJV, lze za opačně orientované označit již plným právem. Z nich bylo 12 mužských, 8 ženských a 7 dětských (další 3 děti byly pohřbeny spolu s dospělým jedincem v hr. 587 a 672). Z 12 mužů jich bylo pět vybaveno militariemi (hr. 387, 537, 587, 749, 788), z nichž by se dalo usuzovat na vyšší společenské postavení. Naopak většina žen měla výbavu, která se nijak nevymyká z průměru, ke kvalitnější provedeným šperkům se řadí jen ty z hr. 226 a 472. U dětí je vazba opačné orientace na indikátory vyššího společenského postavení ještě volnější. Z těchto důvodů je nutné brát výše uvedené tvrzení M. Rejholcové jen jako jednu z možných interpretací. Minimálně stejně významnou roli zde hrály chronologické faktory, jak ostatně zdůraznili i M. Hanuliak a M. Rejholcová (1999, 36, obr. 28), když zařadili takřka polovinu opačně orientovaných hrobů do staršího velkomoravského horizontu. Bohužel nepíší, které hroby mají na mysli, takže jejich tvrzení nelze ověřit (srov. kap. 5.2.2). Potvrdit je možné jen skutečnost, že několik hrobů obsahuje nálezy patřící do horizontu počátků kostrového pohřbívání: ostruhy s očky (hr. 788), sax (hr. 587) nebo mozaikovitě korálové a hadovitý závěsek (hr. 226; Rejholcová 1995b, 86; Hanuliak – Rejholcová 1999, 15; Ungerman 2005c, 722, 730, 740). Na druhé straně v žádném z opačně orientovaných hrobů se nevyskytl předmět, který by byl prokazatelně velkomoravského stáří, popř. ještě mladší. Proto vypadá poměrně pravděpodobně představa, že nazírání na orientaci hrobů se u čakajovecké komunity postupně měnilo: pro velkomoravské období (hlavně jeho počátek?) byla typická nejednotnost orientací, později došlo v tomto ohledu ke sjednocení až uniformitě (Hanuliak – Rejholcová 1999, 37).

Názor, že opačná orientace měla pohřbeného nějak diskriminovat, vyslovila pro avarské prostředí I. Kovrig (1963, 102). Podle ní se pozůstali tímto opatřením snažili „nasměrovat“ mrtvého k sídlům zlých duchů, odvrátit jej od sídliště přináležejícího k pohřebišti apod. (podobně Hanuliak – Ižóf 2002, 340). Musela však přiznat, že – konkrétně na jí zpracovaném avarském pohřebišti v Allatyánu – na podporu tohoto výkladu chybějí věrohodné podklady, neboť jedinci s touto orientací se vnějškově nijak neodlišovali od ostatních. Na pohřebišti v Praze-Lahovicích měly východo-západní orientaci čtyři hroby, z toho dva bylo podle Z. Krumphanzlové (1964, 206) „možno uvádět v souvislost s vampýrismem“, ale na jiných lokalitách srovnatelnou situaci neregistrovala (srov. Krumphanzlová a kol. 2013, 22). Naznačenou souvislost nepotvrdilo ani novější bádání. Vyhodnocením početného

129 První kostel v Břeclavi – Pohansku byl zakomponován do již stojící části velmožského dvorce, orientované ve směru SZ–JV (Dostál 1975, 101–104; Rajchl 2000). Je možné, že druhý kostel, postavený o něco později na severovýchodním předhradí, pak přejal orientaci staršího kostela (Macháček et al. 2016, obr. 7). Podobně v Ducovém – Kostolci měla při situování rotundy hrát klíčovou roli návaznost na komunikace uvnitř dvorce (Ruttikay 2005, 235; srov. Vančo 2012, 106–107).

130 Jedinec z hr. 87 je v katalogu publikace určen jako žena (Chropovský 1957, 183), ale vzhledem k přítomnosti očílky a křesacího kamene, tedy typicky mužských milodarů, mohlo být pohlaví v tomto případě určeno chybně.

souboru pohřebišť z 9.–12. století z území Čech a Moravy dospěl I. Štefan (2009, 146) k závěru, že takřka 40 % hrobů s opačnou orientací je opatřeno výbavou, takže v tomto ani v dalších ohledech se nijak zásadně neliší od hrobů s většinou orientací. Podobně vyznívají výsledky analýzy hrobů s opačnou orientací na belobrských pohřebišťích v Karpatské kotlině, kterou provedl L. Kovács (1994, 94–102).

6.3 HROBY S VÍCE JEDINCI

Stejně jako na většině raně středověkých venkovských pohřebišť byly i v Dolních Věstonicích odkryty hroby, v nichž leželi dva, tři, nebo dokonce čtyři jedinci. Běžně se označují jako dvoj-, troj- a čtyřhroby, význam těchto pojmů ale nebývá vždy chápán zcela stejně. Např. Z. Smetánka (1992, 563), který se u nás této problematice věnuval detailněji, rozlišuje „skutečné dvojhroby“, v nichž byli mrtví v bezprostředním tělesném kontaktu (z čehož lze usuzovat na současnost jejich uložení), a dvojhroby ve volnějším slova smyslu, vzniklé např. superpozicí. Systematický přehled možných náleзовých situací a jejich terminologii podala H. Lüdemann (1994) ve své německy psané studii o hrobech s více jedinci na merovejských pohřebišťích. V případě koster ležících na jedné úrovni navrhl rozlišovat *Mehrfachgrab* (jde o neutrální termín pro situace, kdy není zcela jasné, zda spolu pohřbení jedinci byli uloženi současně, či nikoliv) a *Mehrfachbestattung* (pro jedince pohřbené prokazatelně současně).¹³¹ Termínem *Nachbestattung* („dodatečný pohřeb“) označuje situaci, kdy s určitým časovým odstupem po prvním jedinci byl do jámy uložen další jedinec, a to na stejnou úroveň, přičemž mohlo, ale také nemuselo dojít k porušení kostry dřívě pohřbeného jedince (kosti shrnuty stranou apod.). Jako „superpozice“ označuje jedince uložené nad sebou v jedné hrobové jámě, nicméně zdůrazňuje, že nelze automaticky usuzovat na časový odstup mezi oběma pohřby. A konečně termín *additive Gräber* („aditivně řazené“) používá pro hroby vyhloubené bezprostředně vedle sebe tak, že mají delší stěnu společnou nebo jejich kratší stěny probíhají v jedné linii, přičemž hloubka, šířka i délka takto seřazených hrobů se mohou lišit. H. Lüdemann považuje všechny tyto náleзовé situace za projev téhož fenoménu, totiž snahy pohřbit společně lidi navzájem si blízké (stejně Pollex 2000, 409). Z výše řečeného také vyplývá, že v některých případech není snadné zjistit, zda byli mrtví uloženi současně, nebo s časovým odstupem. Vždy je nutné shromážďovat indicie získané terénním výzkumem a posuzovat individuálně případ od případu.

Bohužel u dolnověstonických hrobů tento přístup nelze systematicky uplatnit, takže jsem byl nucen vyjít spíše z formálních znaků. Mezi hroby s více jedinci řadím jen ty, kde všechny kostry leží na jedné úrovni vedle sebe nebo těsně na sobě.¹³² Většina takových hrobů byla podle mého názoru uložena jednorázově, v dokumentaci každopádně chybějí jakékoliv údaje, které by naznačovaly eventuelní porušení jednoho hrobu druhým.¹³³ Případy, kdy dva jedinci leží nad sebou odděleni vrstvou zeminy, uvádím samostatně v kapitole věnované superpozicím (kap. 6.4). Vše je velmi ztíženo tím, že z některých koster se dochovaly jen nepatrné zbytky (např. hr. 321/48); jiné zetlely beze stopy a zůstaly po nich pouze kumulace milodarů nebo prázdné místo (hr. 2/52-I). Vzniká tak prostor pro subjektivní posouzení náleзовé situace, její označení za dvojhrob je mnohem více interpretací než pouhým popisem – těmto případům se proto věnuji podrobněji.

Hroby s více jedinci je možné třídit podle několika kritérií (počet jedinců, jejich pohlaví a věk, vzájemná poloha a orientace apod.). Hlavním cílem následujícího přehledu je nastínit spektrum náleзовých situací v závislosti na tom, kdo byl v těchto hrobech pohřbíván. Bohužel antropologické údaje jsou k dispozici jen u některých jedinců, u ostatních je nutné spokojit se jen s odhadem na základě délky kostry či charakteru nálezů. Počet jedinců je kritériem víceméně formálním, proto všechny hroby s více jedinci pojednávám dohromady (jde o dvojhroby, pokud není uvedeno jinak).

1) Pouze dospělí

Těchto případů je nejméně, jedinci jsou uloženi vedle sebe a shodně orientovaní. V hr. 3/54 (obr. 53: 2) ležel nález jedince bez nálezů a k němu přivrácená kostra s pokrčenými nohama, soudě podle náušnic to byla žena. V hr. 1/54 (obr. 53: 1) byli dokonce tři dospělí, všichni vybavení nožem, prostřední z nich navíc šipkou; nejspíše šlo o bojovníky, kteří zahynuli současně během válečného střetnutí (srov. níže). Hr. 110/54 je v dokumentaci označen jako „dvojhrob dvou mužů“, bohužel zde – stejně jako v předchozích případech – chybí antropologické určení koster, takže mužské pohlaví lze archeologicky potvrdit jen u jednoho z jedinců, který byl vybaven ostruhami.

2) Pouze děti

Dvě děti uložené víceméně paralelně, většinou s hlavami u sebe, se našly v hr. 24/46, 321/48, 366/48, 121/54, 434/55, 536/55, 582A/56 (obr. 31) a 651/56 (obr. 22: 2). V hr. 122/54 bylo menší dítě přiloženo k levé straně trupu většího dítěte. Původně dvě děti byly snad pohřbeny i v hr. 2/52-I.¹³⁴ V hr. 194/54 (obr. 54: 2) a 225–226/54

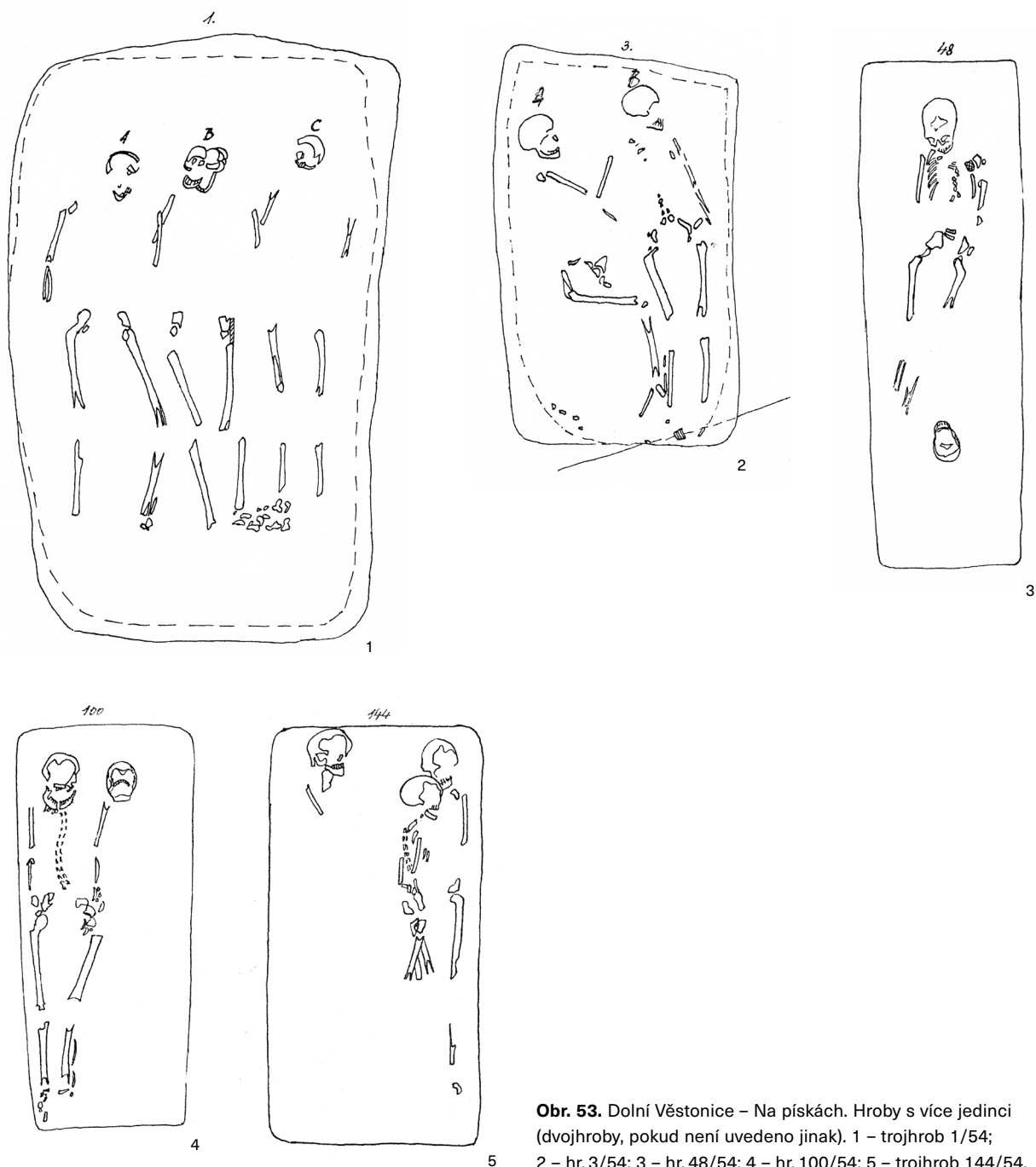
131 A. Pollex (2000, 409) k oběma termínům poznamenal, že v běžné řeči se číslovka/příslovce *mehrfach* používá i pro časově následné události, němčina neumožňuje časovou a prostorovou blízkost dostatečně rozlišit. S možnými ekvivalenty „vícečetný/vícenásobný hrob“ je na tom čeština víceméně stejně.

132 Zřejmě vlivem nejasných nebo odlišných kritérií se v dokumentaci R. Tichého počítají ke dvojhrobům i hr. 269/55, 405/55, 479/55 a 747/57. V nich pohřbené jedince registrují jako individuální hroby, neboť leží v odlišné hloubce nebo jsou od sebe značně vzdáleny apod., takže chybějí jakékoliv indicie svědčící o současnosti jejich uložení.

133 V Prusánkách byly zjištěny dvojhroby, v nichž druhý jedinec byl vždy bezprostředně uložen na prvního. Pozůstalé k tomu vedla nutnost pohřbit oba jedince v rakvi obvyklé velikosti, tzn. dimenzované jen pro jednoho (Mazuch et al. 2017, 122, obr. 78, 79, 81).

134 V relativně široké jámě byly v oblasti nohou nalezeny dvě nádoby, poněkud dále u sebe (jedna jižněji a druhá severněji). Asymetricky umístěné v severní polovině jámy se nacházely náušnice, korály a závěsek – jistě patřily malému dítěti, jehož kostra kompletně zetlela. V prázdné jižní polovině hrobu můžeme předpokládat dalšího jedince bez šperků, jehož výbavu představovala jen jižněji uložená nádoba.

Obr. 53. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s více jedinci (dvojhroby, pokud není uvedeno jinak). 1 – trojhrob 1/54; 2 – hr. 3/54; 3 – hr. 48/54; 4 – hr. 100/54; 5 – trojhrob 144/54.

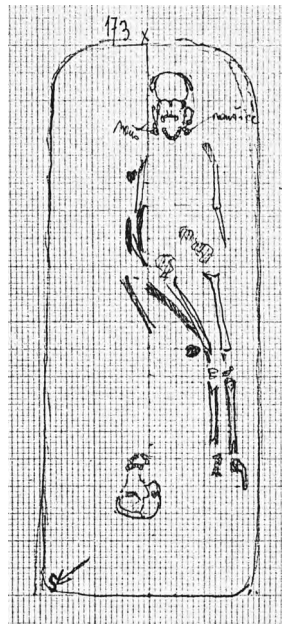
ležely dokonce tři děti vedle sebe. Poměrně časté jsou také dvojhroby, v nichž jsou obě děti nebo juvenilní jedinci orientováni navzájem opačně, nohy mají většinou stlačeny k jedné z delších stran hrobové jámy, vedle trupu druhého jedince (hr. 40-41/46, 221-222/47, 387/48, 48/54, obr. 53: 3; hr. 173/54, obr. 54: 1; hr. 187/54, 304/55,¹³⁵ 309/55, obr. 54: 3; hr. 443/55).¹³⁶ Pouze v hr. 464-465/49 byli oba (juvenilní?) jedinci uloženi přesně na sobě, kdy se chodidla horního jedince nacházela po obou stranách hlavy jedince uloženého níže. Srovnání výbavy normálně a opačně orientovaných jedinců (s cílem zjistit, zda opačná poloha neměla diskriminační povahu) nepřineslo jednoznačný výsledek (viz níže).

3) Dospělí a děti

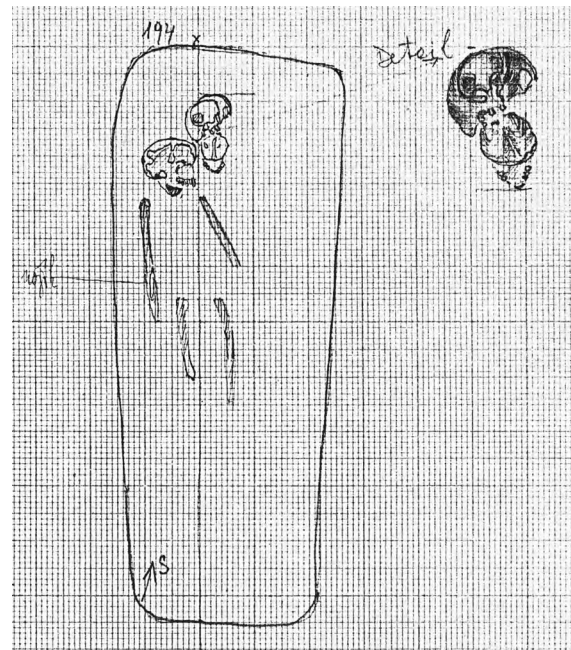
Také hroby, v nichž byl uložen jedinec dospělý (nebo dospělého věku) spolu s dítětem, vykazují stejné spektrum vzájemných poloh jako v již uvedených případech. Dospělý a dítě jsou nejčastěji umístěni paralelně hlavami vedle sebe, a to jak ve dvojhrobech (hr. 278/47, 361/48, 32-33/52-II, obr. 55: 2; hr. 100/54, obr. 53: 4), tak i v jednom z trojhrobů (hr. 144/54, obr. 53: 5). V jiných je dítě položeno vedle nohy dospělého, přičemž je orientováno normálně (hr. 298-299/48, 30-31/52-II, obr. 55: 2; hr. 543/55, obr. 55: 3; hr. 653/56) nebo opačně (hr. 395/55, 596/56, obr. 54: 4). V hr. 268/55 byly ke dvěma dospělým přiloženy dvě děti, jedno orientované

¹³⁵ Zde je opačná poloha druhého dítěte pouze hypotetická, neboť jeho kostra kompletně zetlela (srov. kap. 8.1.1).

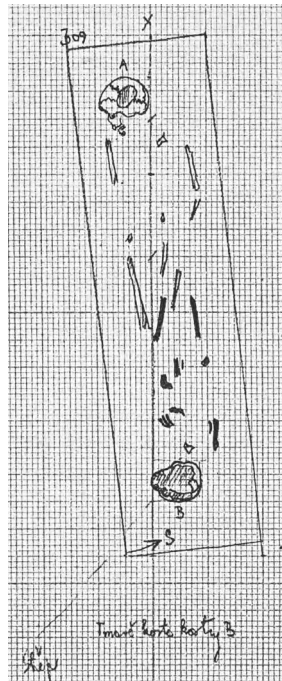
¹³⁶ Vně levého chodidla pohřbeného dítěte byl nalezen „zlomek lebeční kosti z jiné kostry“, snad dítěte, které v tom případě muselo být opačně orientováno. Potvrdit to však nelze, neboť onen fragment lebky je nezvěstný.

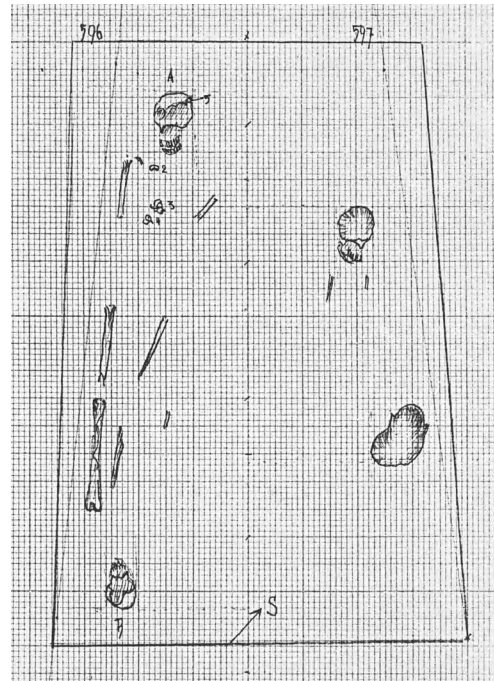
1

2

3

4

Obr. 54. Dolní Věstonice –
Na pískách. Hroby s více
jedinci (dvojhroby, po-
kud není uvedeno jinak).
1 – hr. 173/54; 2 – troj-
hrob 194/54; 3 – hr. 309/55;
4 – hr. 596/56 spolu s vedle
situovaným hrobem 597/56.

normálně a druhé opačně. Jindy pozůstalí položili dítě dospělému přímo na tělo (v některých případech mohli být oba jedinci odděleni tenkou vrstvou zeminy): nad levým humerem dospělého v hr. 190/54 leželo jen několik zubů dítěte, muž v hr. 206/54 měl na levé pánvi lebku dítěte, v dalších dvou případech (hr. 563/55 a 635/56) byl druhý jedinec identifikován hlavně na základě neobvyklé polohy šperků (viz kap. 8.1.1). U dvojhrobu 26/54 není známa vzájemná poloha obou jedinců ani jejich přibližný věk. Dvojhrob mohly původně tvořit i hroby 514/49 a 515/49.

Archeologicky bylo tedy rozlišeno 40 dvojhrobů, 4 trojhroby a 1 čtyřhrob, v nichž bylo pohřbeno celkem 96 jedinců. Antropologická data jsou velmi kusá, takže se nehodí k podrobnému vyhodnocení. Můžeme jen

konstatovat, že spolu byly pohřbívány děti různého věku (občas i stejně staré), ve společných hrobech s dospělými byly děti ukládány se ženami i s muži. Zřejmě šlo většinou o jejich rodiče, ale příklad ženy ve věku nad 60 let v dvojhrobě 563/55 ukazuje, že někdy to mohli být i prarodiče.

K hrobům s více jedinci (ve vlastním slova smyslu) se již neřadí hroby, které – kromě kompletní („hlavní“) kostry – obsahovaly navíc příměs v podobě jedné nebo více kostí dalšího jedince. Bohužel u případů dokumentovaných archeologicky nedisponujeme antropologickým určením (tibia vlevo od lebky kostry v hr. 239/47, „roztříštěná část dlouhé kosti“ vně levého femuru jedince v hr. 196/54). Na druhé straně při antropologickém zpracování se ukázalo, že některým hrobům, v nichž byla podle archeologické dokumentace jen jedna kostra, jsou

1

2

3

4

Obr. 55. Dolní Věstonice – Na pískách. Dvojhroby. 1 – hr. 361/48 (M-FT-100023500, neg. č. 235); 2 – vlevo nahoře hr. 30-31/52-II, vpravo v hlubší jámě hr. 32-33/52-II (M-FT-100301300, neg. č. 3013); 3 – hr. 543/55 (M-FT-100572100, neg. č. 5721); 4 – hr. 653/56 (M-FT-100626100, neg. č. 6261).

připsány kosti dvou jedinců.¹³⁷ V některých případech by to mohlo znamenat, že původně šlo o dvojhrob,¹³⁸ jindy došlo spíše ke smíchání kostí jedinců z nesouvisejících hrobů.¹³⁹ Vzhledem k mnoha mezerám a nejasnostem v antropologickém materiálu nelze tato zjištění nekriticky převzít (kap. 3.5). Proto se musíme spokojit s dvojhroby, které byly rozlišeny archeologicky.

V Dolních Věstonicích se ojediněle vyskytly i hroby, které můžeme označit jako „aditivně řazené“. Kompaktní řadu tvořily např. čtyři hroby 745A/57 až 745D/57 nebo hr. 223/54, 224/54 a s nimi ještě trojhrob 225-226/54. Bohužel jejich obrysy byly většinou identifikovány jen přibližně, takže pořadí uložení hrobů není možné zjistit (srov. kap. 6.4).

Všechny hroby s více jedinci mají jednu z většinových orientací (kap. 6.2). Výjimkou je jen dvojhrob 187/54, v němž jedno z dětí směřuje hlavou k severu (bez nálezů), druhý je orientováno k jihu (bylo vybaveno jednoduchou bronzovou náušnicí). V deseti dvojhrobech měl jeden jedinec většinovou orientaci, zatímco druhý byl orientován opačně. Z hlediska rozdílů mezi jejich výbavou se situace jeví následovně: ve čtyřech případech (hr. 40-41/46, 387/48, 464-465/49, 443/55) pozorujeme, že normálně orientovaný jedinec je vybaven nálezy, zatímco opačně orientovaný jedinec je bez nálezů. Ve třech dvojhrobech mají nálezy oba pohřbení, většinou jde o šperky (hr. 173/54, 304/55); v hr. 48/54 měl jeden (ten opačně orientovaný) šperky a druhý nůž, tento rozdíl mohl souviset s jejich odlišným pohlavím. A konečně ve zbývajících třech dvojhrobech (hr. 221-222/47, 309/55, 395/55) byli oba jedinci bez milodarů. Ve čtyřhrobě 268/55 byli jednoduchými milodary (nádoba, nůž, šipka apod.) opatření všichni jedinci, tedy včetně opačně orientovaného dítěte.

Celkový obraz vybavení jedinců ve dvojhrobech atd. milodary není zcela jednoznačný, podle mého názoru zatím nelze prokázat, že by opačná orientace měla výrazně „diskriminační“ charakter, spíše byla vyvolána snahou racionálně využít prostor hrobové jámy (Staňa 1986a, 19; Daim 1987, 77; srov. Stork – Wahl 1988, Abb. 3). Bylo to dáno už tím, že u mnoha dvojhrobů má zdokumentovaný půdorys jámy stejnou velikost jako u jam určených jen pro jednoho jedince (např. hr. 48/54, obr. 53: 3; hr. 173/54, obr. 54: 1; hr. 187/54, 309/55, obr. 54: 3).

U lidí společně pohřbených ve dvojhrobech se často předpokládá, že to byli nejbližší příbuzní,¹⁴⁰ ovšem na raně středověkých pohřebištích ve středním Podunají to zatím bylo exaktně prokázáno jen zřídka. Např. na avarských nekropolích Zwölfaxing a Leobersdorf byli ve dvojhrobech a trojhrobech uloženi otec se synem, matka s dětmi, oba rodiče s dítětem nebo sourozenci-dvojčata (Grefen-Peters 1992, 1202 s lit.). Sérologickým rozbohem byl potvrzen

příbuzenský vztah (matka s dítětem) jedinců ve dvojhrobě 30 na pohřebišti z 9. století na lokalitě Zalaszaszabar – Dezsősziget v Maďarsku (Müller 1992, 280). Na nedalekém a stejně datovaném pohřebišti Garabonc – Ófalu I se zase zjistilo, že muž a žena ve věku asi 55, resp. 65 let, pohřbení vedle sebe (i když asi ne současně) v hr. 54, nebyli manželé, ale bratr a sestra (Szóke 1992c, 56). Další data se dají očekávat v souvislosti s analýzou DNA, i když budou zřejmě zahrnovat také negativní výsledky. Např. v hr. 44 na belobrdském pohřebišti v Nitře-Šindolce byla pohřbena žena, která nebyla biologickou matkou kojence uloženého nad ní (Nagy et al. 2016). V takových případech se nejspíše budeme muset spokojit s vysvětlením, že v raném středověku měly zásadní význam i sociální vztahy založené na jiných skutečnostech než na pokrevním příbuzenství, např. vztah kmotra a kmotřence, svěření dítěte do výchovy nebo jeho adopce (Fichtenau 1984, 134, 178; Halsall 1995, 73).

Jedinci uložení zároveň evidentně zemřeli víceméně současně nebo nanejvýš několik dní po sobě, určit příčinu smrti se ale podaří jen v menšině případů. Většinou jsme odkázáni na spekulace, neboť mnohé způsoby smrti nezaněchávají stopy na kostře. V této souvislosti se v literatuře někdy předpokládá společné úmrtí v důsledku epidemie, přímo potvrdit to však mohou jen speciální přírodovědné analýzy. Např. na bajuvarském pohřebišti Aschheim byl odkryt dvojhrob 166/167, v němž ležela dívka a starší žena. Ze zubů dívky byla odebrána DNA, přičemž její analýzou se zjistila i přítomnost DNA bakterie *Yersinia pestis*, která způsobuje mor. Na toto onemocnění zjevně zemřely obě pohřbené, které byly navíc příbuzné. Jelikož hrob je archeologicky datován do 2. poloviny 6. století, šlo zřejmě o tzv. justiniánský mor, který řádil v letech 541–544, nebo o některou z epidemií následujících v poměrně krátkých intervalech po něm (Gutsmiedl 2006, s lit.). Stejně nakažlivé onemocnění bylo nověji zjištěno u mladého muže a ženy, pohřbených ve dvojhrobě 1175/1176 na lokalitě Altenerding, ležící nedaleko od Aschheimu (Päffgen et al. 2016, 83). Takových případů donedávna nebylo pro raný středověk známo nijak mnoho, v posledním desetiletí však přibývaly další – opět v Bavorsku, dále ve Velké Británii, Francii a Španělsku (Keller et al. 2019, 3, 7, s lit.). Vzhledem k poměrně malé velikosti raně středověkých komunit se řádění moru v archeologickém materiálu projevuje nejčastěji existencí dvoj- a trojhrobů, naopak jámy s vyšším počtem koster zůstávají vzácné. Např. ve francouzském městě Vienne se podařilo odkryt osamocený, relativně nevelký hrob, do něhož bylo pečlivě naskládáno celkem 11 jedinců různého věku, taktéž s bakteriemi moru v zubní tkáni. Hrob je datován do 7.–9. století (Rigeade et al. 2009).

137 K takovým situacím nezřídka dochází i na pohřebištích, kde se kosterní materiál dochoval v mnohem lepším stavu než v Dolních Věstonicích, např. u materiálu z avarského pohřebiště Leobersdorf byly v celkem 11 hrobech dospělých až dodatečně rozpoznány kosti dětí, přičemž zdaleka nešlo jen o kojence, ale i děti relativně staré (Grefen-Peters 1992, 1204).

138 Např. mezi kostmi ženy z hr. 428/55 bylo rozlišeno 5 zubů osmiletého dítěte, které nejsou v dokumentaci uvedeny.

139 Např. spolu s kostrou čtyřletého dítěte z hr. 407/49 byly deponovány ještě zlomky lebky dalšího dítěte ve věku 11 let, je však málo pravděpodobné, že by celá kostra staršího dítěte kompletně zetlela a nebyla rozpoznána, když kostra mladšího dítěte byla při odkrytí velmi dobře dochovaná.

140 Můžeme tak usuzovat mj. na základě pozdně antických a raně středověkých kamenných náhrobků z území bývalé Římské říše, pod nimiž byli podle vytesaného nápisu pohřbeni jedinci navzájem příbuzní, kteří zemřeli současně nebo několik dnů po sobě. Byli to nejčastěji manželé, sourozenci, otec s dcerou apod. (Handley 2003, 106–107; Giostra 2020, 167). Jen výjimečně je zaznamenán jiný příbuzenský vztah: u kostela v západoněmeckém městě Boppard byl nalezen náhrobek ze 6.–7. století s nápisem, že zde je pohřben diákon Besontio a jeho neteř Iusticola, kteří zemřeli den po sobě (Lüdemann 1994, 522, pozn. 454).

Interpretace, že jedinci spolu pohřbení zemřeli ve válečném konfliktu, je nejpravděpodobnější u hrobů se dvěma a více dospělými muži. Nejvíce takových hrobů je známo z merovejských pohřebišť, přičemž u mužů v nich uložených byl konstatován abnormálně vysoký počet smrtelných sečných aj. zranění (Schneider 2008, s. lit.). Typické je uložení mužů vedle sebe, kdy se jejich paže překrývají, jsou zaklesnuté do sebe nebo se dlaně dotýkají, jako by se pohřbení drželi za ruce. Pohřbívací tím zřejmě chtěli vyjádřit těsné vztahy takto uložených mužů, jaké panují v menších bojových jednotkách, jejichž členové se dlouho znají, prožívají spolu všechny válečné útrapy a mohou se spolehnout jen jeden na druhého (srov. Smetánka 1992).¹⁴¹ H. Steuer (2008, zvl. 354) zdůrazňuje, že tito muži nezemřeli během válečných konfliktů daleko od domova, ale jde nejčastěji o oběti lokálních střetů vyvolaných krevní mstou apod.; proto také bylo proveditelné převézt zabité domů a pohřbít je na příslušném pohřebišti „vedle jejich předků“.

Na Moravě je analogických hrobů známo jen velmi málo. Jako příklad uvedme hroby s více jedinci, které obsahovaly rombické šipky (podrobněji v kap. 10.3): dvojhrob 492 v Rajhradě (obr. 224; Staňa 2006, 86, obr. 42: 492) nebo společné uložení čtyř mužů v areálu středohradištního sídliště v Brankovicích, kde se podařilo jen u jednoho určit příčinu smrti, což byl zásah rombickou šipkou do pánevní kosti; i ostatní tři jedinci nejspíš zahynuli násilnou smrtí současně s ním. Hrob byl zahlouben do výplně většího sídlištního objektu, tzn. mimo regulérní pohřebiště (Drozdová et al. 2005, 168, 171).¹⁴² Pokud se v jiných případech válečné střetnutí odehrálo blízko domova padlých, mohli být tito pohřbeni spolu s ostatními členy své komunity, jako tomu bylo nejspíše v případě hr. 1/54 v Dolních Věstonicích – Na pískách.

6.4 STRATIGRAFICKÉ VZTAHY MEZI HROBY

Již při letném pohledu na plán pohřebiště Na pískách je zřejmé, že hroby se z valné části respektují; situací, kdy došlo k jejich vzájemnému překrytí nebo porušení, není příliš mnoho. Bohužel ve 40. a 50. letech 20. století se při výzkumu pohřebišť věnovala stratigrafickým vztahům menší pozornost než dnes (kap. 5.2.3) a ani Dolní Věstonice nebyly v tomto ohledu výjimkou. Zvláště v první etapě výzkumu (1946–1951) se stratigrafické vztahy v popisech hrobů často neuvádějí, takže na ně usuzují jen z fotografií (ostatně nečetných) nebo z plánů, ty se však mezi sebou v detailech rozcházejí (mj. v závislosti

na tom, jak byly postupně překreslovány apod.) nebo jsou na nich stratigrafické vztahy znázorněny jen schematicky. Pro jejich ověřování z jiných zdrojů nejsou příznivé podmínky – někdy chybějí údaje o hloubkách, takže nelze říci, který hrob se nacházel výše a který níže (např. hr. 196/46 vs. 197/46).¹⁴³ Letmé porušení hrobu, které se nedotklo kostry, je možné spolehlivě zjistit jen v případech, kdy se při odkryvu podařilo přesně zachytit okraje hrobových jam. Dalším nepříznivým faktorem je špatná zachovalost koster: pokud se např. dochovaly jen zlomky lebky, není možné potvrdit porušení hrobu v místech postkranialního skeletu (např. hr. 203/46 vs. 204/46). Z těchto důvodů zůstaly některé stratigrafické vztahy blíže neobjasněny nebo zcela nerozeznány.

Skutečnost, že se hroby respektují, je možné interpretovat v tom smyslu, že hroby měly na povrchu nějaké označení (zemní rov, dřevěný kůl apod.), které přetrvalo několik desetiletí, popř. i déle (srov. Hanuliak 1990, 152; 1994a, 11–12; Pollex 2000, 408; Frolík 2014, 12; Nowotny 2018, 28–29).¹⁴⁴ V Dolních Věstonicích – Na pískách se žádné přímé stopy povrchového označení hrobů nedochovaly. Možná není bez významu, že skupinka novověkých hrobů byla založena přesně na jihozápadním okraji pohřebiště a jen dva z nich (hr. 191/54, 375/55) nepatrně porušily starší hroby. Těžko říci, zda je to výsledek pouhé náhody, nebo zda lidé v novověku znali přesný rozsah raně středověkého pohřebiště (na základě nálezů kostí z mělce uložených či porušených hrobů?; kap. 3.11). U obou pohřebišť v Nechvalíně uvádí Z. Klanica (2006, díl I, 10), že hrobové násypy byly znatelné ještě počátkem 20. století, neboť půda se zde do té doby intenzivně zemědělsky nevyužívala.

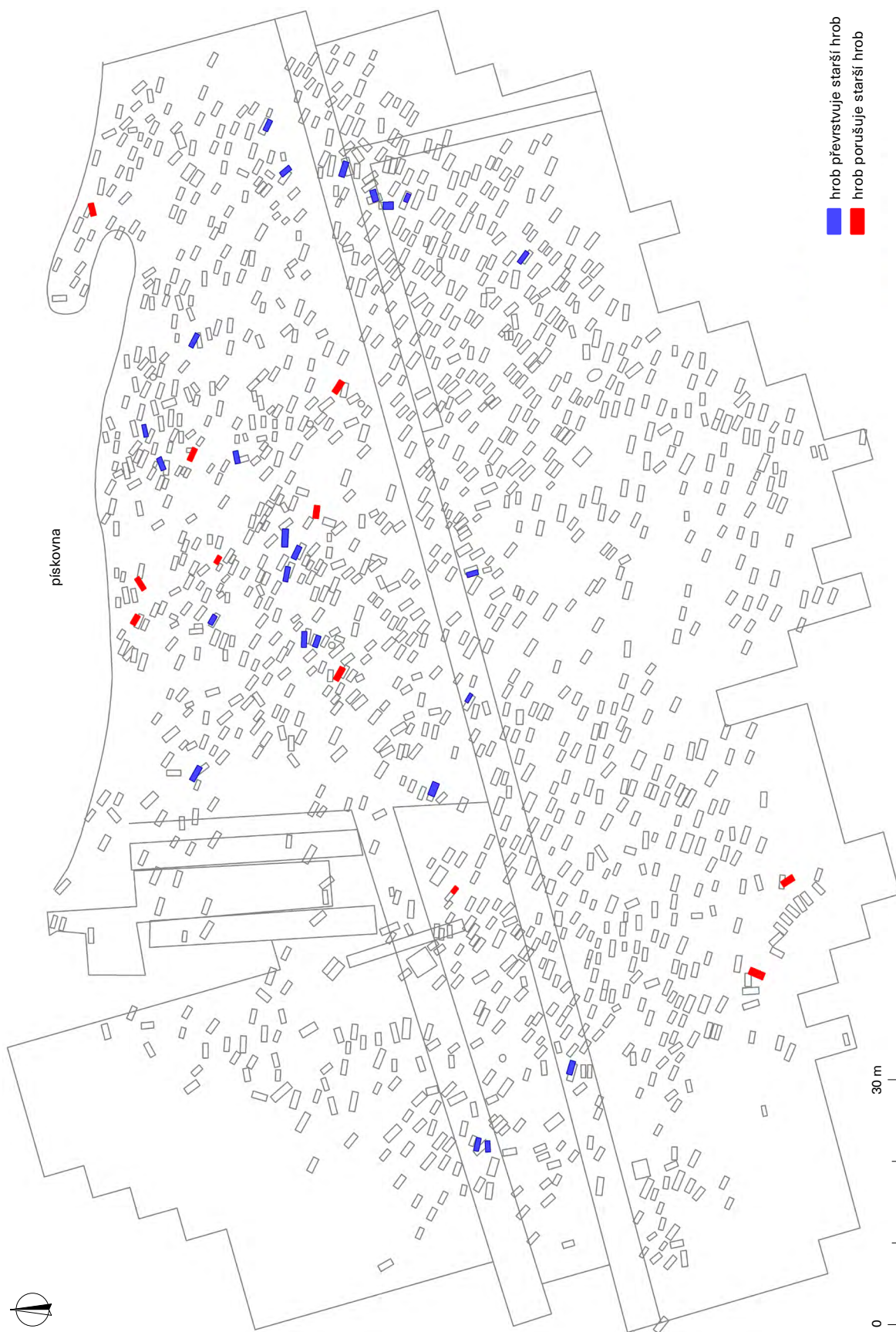
Všechny doložené případy převrstvení nebo porušení staršího hrobu mladším se na pohřebišti Na pískách nacházejí v severní části areálu (obr. 56). Opět je nesnadné určit, proč tomu tak bylo, zvláště když metodika výzkumu tentokrát na vině jistě není, neboť jižní polovina pohřebiště byla pod vedením R. Tichého zkoumána a dokumentována pečlivěji než severní (kap. 3.2, 3.6). V severní části pohřebiště se nacházel vrchol písečné duny, který byl ve zvýšené míře dotčen převíváním písku, což asi zahladilo povrchové označení hrobů dříve než jinde. Nezanedbatelný počet hrobů, které se nacházejí ve stratigrafických vztazích, je prokazatelně nebo se značnou pravděpodobností mladohradištního stáří, takže příčinou byl jistě časový odstup mezi dotyčnými hroby. V jiných případech si lze naopak stěží představit, že by např. dítě bylo do zásypu ženského hrobu pohřbeno čistě náhodou – věrohodnější

141 Dříve se některé takové hroby interpretovaly jako projev družinické „věrnosti až za hrob“, kdy jeden z pohřbených mužů měl být šlechticem a další bojovníci uloženi spolu s ním měli být zabiti právě proto, aby svého pána doprovázeli na onen svět (např. známý trojhrob z Niederstotzingenu, viz Paulsen 1967, 140; k němu nově Wahl et al. 2014). Tento výklad je dnes pro merovejské prostředí právem odmítán (Lüdemann 1994, 536; Schneider 2008, 18). Podle mého názoru je možné uvažovat nanejvýš o tom, že takový „doprovod“ představoval zabítý otrok či otrokyně, nicméně tento zvyk se zdá být omezen hlavně na severoevropské prostředí (Cosack 2005; Starý 2005). Pro slovanské prostředí zase hned několik písemných pramenů hovoří o usmrcování žen po smrti manžela a o jejich společném pohřbení. L. Gardela a K. Kajkowski (2014, zvl. 110–113) jsou ochotni zvažovat tuto interpretaci u některých dvojhrobů na území Polska, v nichž byli současně uloženi muž a žena.

142 K hrobům obětí válečných střetů šířeji např. Hänsel et al. 2002; Štefan – Krutina 2009, 151–158, 190–193; Kjellström 2009; Loe et al. 2014; vše s. lit.

143 Nedá se zcela spoléhat ani na předpoklad, že svrchní hrob má nižší pořadové číslo než hrob spodní, prokazatelně naopak je tomu např. u mladohradištního hr. 322/48, který překryl starší hr. 321/48.

144 Totéž můžeme předpokládat u řadových merovejských a langobardských pohřebišť, kde k nezáměrným superpozicím docházelo jen relativně vzácně. Občas se zde podaří doložit kúlové jamky situované vně obrysu hrobové jámy, takže do nich zasazené kúly nesouvisely přímo s vnitřní hrobovou konstrukcí, ale spíše na zemském povrchu označovaly umístění hrobu (např. Papin 2008, fig. 9–14; Possenti 2014, 104, fig. 8; šířeji Grall 2015).

Obr. 56. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby, které převrstvily nebo porušily starší hrob.

je výklad o úmyslném uložení jedinců navzájem si blízkých, kdy jde vlastně o jednu z forem hrobů s více jedinci (kap. 6.3). Proto se v následující pasáži snažím rozdělit oba typy stratigrafických vztahů do skupin, a to na základě shodné či odlišné orientace a vzájemné polohy hrobů. U takto vyčleněných skupin by teoreticky měla být rozdílná pravděpodobnost, že ke stratigrafickému vztahu došlo náhodou, či naopak záměrně.

Mladší hrob převrstvil starší

a) do zásypu staršího hrobu je uložen mladší pohřeb, obě kostry mají víceméně shodnou orientaci (resp. nelze prokázat rozdíl v orientaci)

Takto byly pohřbeny dvě děti nad sebou (hr. 199/54 + 200/54,¹⁴⁵ 418A/55 + 418B/55; tímto způsobem mohl vzniknout i hr. 414/49), dítě nad dospělým mužem (hr. 422-423/55, 649A/56 + 649B/56) či juvenilním jedincem (hr. 509B/55 + 509A/55). V hr. 646A/56 byl uložen dospělý jedinec ve skrčené poloze s rukama (původně svázanýma?) za zády (obr. 67: 4), pod ním byl druhý dospělý (hr. 646B/56), tentokrát již v natažené poloze. V dalších dvou hrobech, kde leželi nad sebou taktéž dva dospělí, došlo k tomu, že část horní kostry proklesla na úroveň kostry spodní (hr. 235-235A/54, 583A/56 + 583B/56). Jelikož v těchto hrobech se přímo nezjistila přítomnost rakví (což však neznamená, že zde nemohly být – srov. kap. 6.5, 6.7, 6.8), dalo by se usuzovat, že horní jedinec byl pohřben s relativně krátkým časovým odstupem po uložení prvního/dolního jedince, u něhož ještě nedošlo mj. k úplnému zploštění hrudního koše apod. (tzv. sekundární dutý prostor; Černý 1995, 309). Každopádně se domnívám, že ve většině uvedených případů bylo uložení druhého jedince záměrné a bylo vedeno motivací pohřbit příbuzné nebo jinak spřízněné lidi společně. A priori nemůžeme vyloučit ani jejich současné uložení, pak by šlo jen o jinou variantu dvojhrobu (kap. 6.3; srov. dvojhrob 462 v Průšánkách 2: Klanica 2006, díl II, 230).

b) kostry jsou zhruba stejně orientované, ale nejsou přesně nad sebou, nýbrž prostorově navzájem posunuté

Tato skupina je již méně homogenní. Pokud uvedené posunutí není příliš výrazné, i zde by se dalo uvažovat o společném pohřbení – opět hlavně dítěte nad dospělým jedincem (hr. 334/48 + 335/48, 407/49 + 409/49, 471/55 + 472/55). V dalších případech k převrstvení staršího hrobu mladším došlo spíše nezáměrně, zvláště když z prostorového hlediska je překryv velmi omezený (hr. 131/46 + 135/46; obr. 57: 1) nebo je svrchní hrob mladohradištní, a to prokazatelně (hr. 322/48 + 321/48; obr. 57: 2) nebo se značnou pravděpodobností (hr. 330/48 + 329/48). U dalších je obtížné příčinu superpozice odhadnout (hr. 287/48 + 288/47, 319/48 + 320/48).

c) bez ohledu na vzájemnou polohu se kostry liší svou orientací

Také v těchto případech je svrchní hrob mladohradištního stáří – buď zcela evidentně (hr. 237/47 + 238/47; obr. 58), nebo se značnou pravděpodobností (hr. 100/46 + 101/46; 153/46 + 152/46, obr. 57: 3; hr. 336/48 + 337/48,

foto 10). U dalších superpozic lze sotva předpokládat, že by starší hrob v době uložení mladšího již vůbec nebyl viditelný, opět tu mohly zapůsobit příbuzenské vztahy pohřbených (hr. 36/46 + 37/46, 456/49 a 458/49 + 457/49, 516/49 + 518/49). Silně hypotetická bude každá interpretace hr. 24/52-II, což je ženská kostra v poloze na břiše, uložená nad dvojhrobem 32-33/52-II – tyto hroby jsou součástí kumulace hrobů vykazujících méně obvyklé až anomální polohy a orientace (viz kap. 6.6.2, 6.6.3). Zde se nacházel i prázdný hr. 9/52-II (bez kostry, jen s několika fragmenty keramiky v hrobové jámě) nad hr. 25/52-II (s jedincem ve skrčené poloze), je tedy otázkou, nakolik byla jáma svrchního hrobu správně odkryta.

Mladší hrob porušil starší

a) oba hroby mají shodnou nebo podobnou orientaci

Nesporných stratigrafických vztahů tohoto druhu je na pohřebišti málo. Hr. 397/48 částečně porušil kostru jedince v hr. 398/48, uloženého dříve na stejné úrovni. Ne zcela jasný je případ hr. 237/54, v němž se paralelně s femury pohřbeného muže nacházely ještě femury dalšího jedince – snad jde o pozůstatek dříve pohřbeného jedince, kdy zbývající část jeho kostry zetlela nebo byla z hrobové jámy vyhozena (?). K takovému porušení samozřejmě mohlo, ale také nemuselo dojít náhodou.¹⁴⁶ Další případy eventuálního porušení není pro nedostatek údajů možné spolehlivě prokázat (hr. 116/46 + 115/46, 204/46 + 203/46, 141/54 + 137/54, 442/55 + 444/55).

b) oba hroby mají odlišnou orientaci

Právě na základě orientace typické pro mladohradištní hroby na lokalitě byly do tohoto období hypoteticky zařazeny hroby bez nálezů, které porušily starší hrob (hr. 13A/46 + 13/46, 118/46 + 119/46). Další dva případy porušení staršího hrobu mladším jsou nejisté (hr. 185/46 + 186/46, 411/49 + 410/49).

Ukazuje se tedy, že případů výrazného porušení staršího hrobu mladším je na tak rozsáhlém pohřebišti překvapivě málo. Již jen z toho je patrné, že lidé, kteří zde ve střední době hradištní pohřbívali, měli – jistě díky nadzemnímu označování hrobů – dobrý přehled, které části areálu jsou již „obsazené“, a kde naopak mohou vyhloubit hrobovou jámu bez obav, že naruší klid některého ze dříve pohřbených. Stejně tak považuji za pravděpodobné, že označení hrobů se lišila natolik, že pozůstali byli schopni identifikovat hroby členů své rodiny. Proto když došlo k převrstvení staršího hrobu mladším, bylo to v mnoha případech záměrné. Můžeme to předpokládat hlavně v případech, kdy mladší hrob je zahloben do zásypu staršího hrobu, je stejně orientován, ale zasahuje do menší hloubky, aby se to ostatků dříve uloženého jedince nijak nedotklo (srov. Štefan – Krutina 2009, 170). Délku intervalu mezi pohřby nedokážeme určit, mohly to být týdny i roky, v některých případech snad i desetiletí. Stejně tak je možné, že někdy byli oba jedinci nad sebou pohřbeni zároveň – pak by šlo jen o jinou formu dvojhrobu.

Pokud je správný předpoklad, že mnohé hroby ležící v superpozici obsahují jedince nějak spřízněné a časový

¹⁴⁵ Jako první je uváděn vždy hrob ležící stratigraficky nad, jako druhý hrob ležící stratigraficky pod.

¹⁴⁶ Např. na pohřebišti v Praze-Motole bylo zjištěno, že muži ze dvou vzájemně se porušujících hrobů 114 a 166 byli se značnou pravděpodobností příbuzní (Frolíková-Kaliszová 2000, 225).

1

2

3

Obr. 57. Dolní Věstonice – Na pískách. Superpozice hrobů. 1 – hrob 131/46 nad hrobem 135/46 (M-FT-100002700, neg. č. 27); 2 – mladohradištní (?) hrob 322/48 nad hrobem 321/48 (M-FT-100022500, neg. č. 225); 3 – mladohradištní (?) hrob 153/46 překrývající hrob 152/46 (M-FT-100001200, neg. č. 12).

Obr. 58. Dolní Věstonice – Na pískách. Mladohradištní hrob 237/47 převrstvil středohradištní hrob 238/47 (OAA, neg. bez čísla).

odstup mezi pohřby nebyl příliš velký, znamenalo by to, že jejich výbava bude nezdědkat patřit do téhož chronologického horizontu. Srovnání výbavy to bohužel nepotvrzuje ani nevyvrací, u značné části dvojic hrobů ve stratigrafickém vztahu jsou buď jeden, nebo oba hroby bez nálezů, takže se pro chronologické úvahy nedají použít. Dvojic, kde jsou milodary vybaveni oba jedinci, je poměrně málo, navíc jde často o předměty chronologicky méně citlivé nebo mezi sebou stěží srovnatelné (např. když z jednoho hrobu pocházejí typicky mužské a z druhého hrobu typicky ženské milodary).¹⁴⁷ Jindy je nalezený šperk unikátem, který na pohřebišti nemá analogie, tudíž je obtížné ho začlenit do relativně-chronologického systému.¹⁴⁸ Přířnos stratigrafických vztahů pro chronologii lokality je proto víceméně zanedbatelný.¹⁴⁹ Stejně limitovaná je vypovídací hodnota vzájemně se porušujících středohradištních hrobů, již jenom pro jejich nízký počet. Za pozornost

tak stojí jen stratigrafický vztah hr. 410/49 (s párem náušnic typu 7-11), který byl zřejmě porušen hrobem 411/49 (s párem náušnic typu 7-19). Bylo by ovšem chybou z toho vyvozovat, že typ 7-11 je starší než typ 7-19, období používání obou typů se mohla částečně překrývat (srov. kap. 8.1.8, 8.1.11).

V mladší době hradištní už povrchové označení mnoha starších hrobů asi nebylo příliš zřetelné (nebo je pohřbívacíci méně ochotni respektovat), přesto k porušení středohradištních hrobů docházelo jen výjimečně, neboť mladohradištní hroby byly obecně o něco mělkší; mnohem častěji starší hroby jen převrstvily, nejspíše bez hlubšího důvodu. Ani tyto stratigrafické vztahy nemají pro chronologii zvláštní přínos, neboť předměty mladohradištního stáří dokážeme spolehlivě identifikovat i bez stratigrafie.

6.5 VNITŘNÍ DŘEVĚNÉ KONSTRUKCE

V dolnověstonických hrobech se dochovalo velmi málo stop po vnitřní dřevěné konstrukci, s větší či menší jistotou je lze konstatovat pouze v necelé desítky hrobů. Všechny pocházejí až z výzkumných sezón 1954–1957 pod vedením R. Tichého; na dřívě zkoumaných částech pohřebiště se nedochovaly nebo jim při odkryvu nebyla věnována náležitá pozornost.¹⁵⁰ V dokumentaci jsou jejich zbytky popisovány jako „uhlíky“ či „kousky spáleného dřeva“, ve skutečnosti šlo spíše o nezuhelnatělé dřevo, přeměněné působením půdních podmínek.¹⁵¹ Stopy po dřevěných konstrukcích byly zkoumány a dokumentovány jen plošně (nikoliv v řezu) a byly většinou natolik fragmentární, že jen v některých případech je možné si udělat alespoň přibližnou představu o původním vzhledu konstrukce. Každopádně vždy byly celodřevěné, při jejich výrobě nebyly použity skoby ani jiné kovové součásti.¹⁵²

Podrobnou analýzu dřevěných konstrukcí na jihomoravských pohřebištech ze střední a mladší doby hradištní provedli nedávno M. Mazuch, M. Hladík a R. Skopal (2017). Podle jejich zjištění lze tyto konstrukce rozdělit na dvě základní skupiny, a to na rakev a obložení.¹⁵³ Jako rakev označují schránku z prken, v níž pozůstali přinesli zesnulého na pohřebiště a spustili do hrobové jámy. Rozměry rakev byly přizpůsobeny velikosti daného jedince, u dospělých měla rakev průměrnou délku 196 cm a šířku 47 cm. Jako „obložení“ pak citovaní autoři pojmenovávají o něco větší komoru (tzn. i se dnem a víkem), která byla až v hrobové jámě sestavena z dřevěných prken, přičemž jejich konce či další součásti konstrukce byly někdy zapuštěny do svislých drážek ve stěnách jámy. V Dolních Věstonicích – Na pískách se u dřevěných konstrukcí

147 Např. náušnice typu 7-3 v hr. 458/49 + nůž a nádoba v hr. 457/49; náušnice typu 7-19 a nádoba v hr. 471/55 + nůž, ocílka, křesací kámen v hr. 472/55.

148 Nádoba a rolnička v hr. 407/49 + unikátní kotoučkovitý korál s barevnou výzdobou v hr. 409/49.

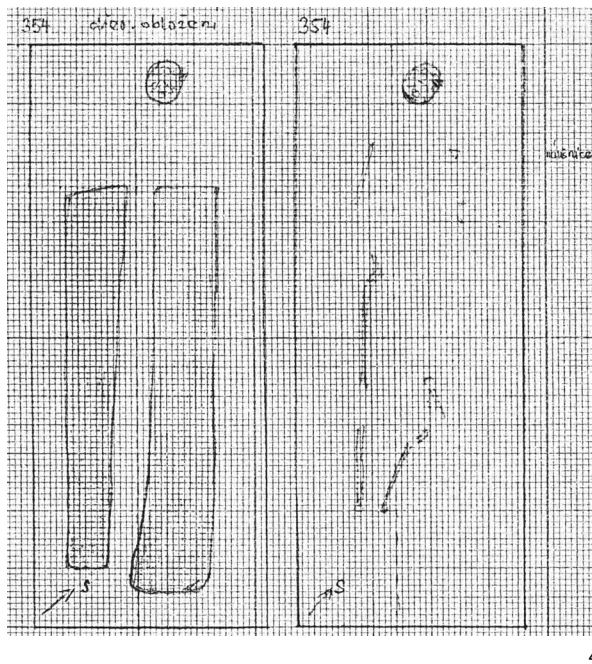
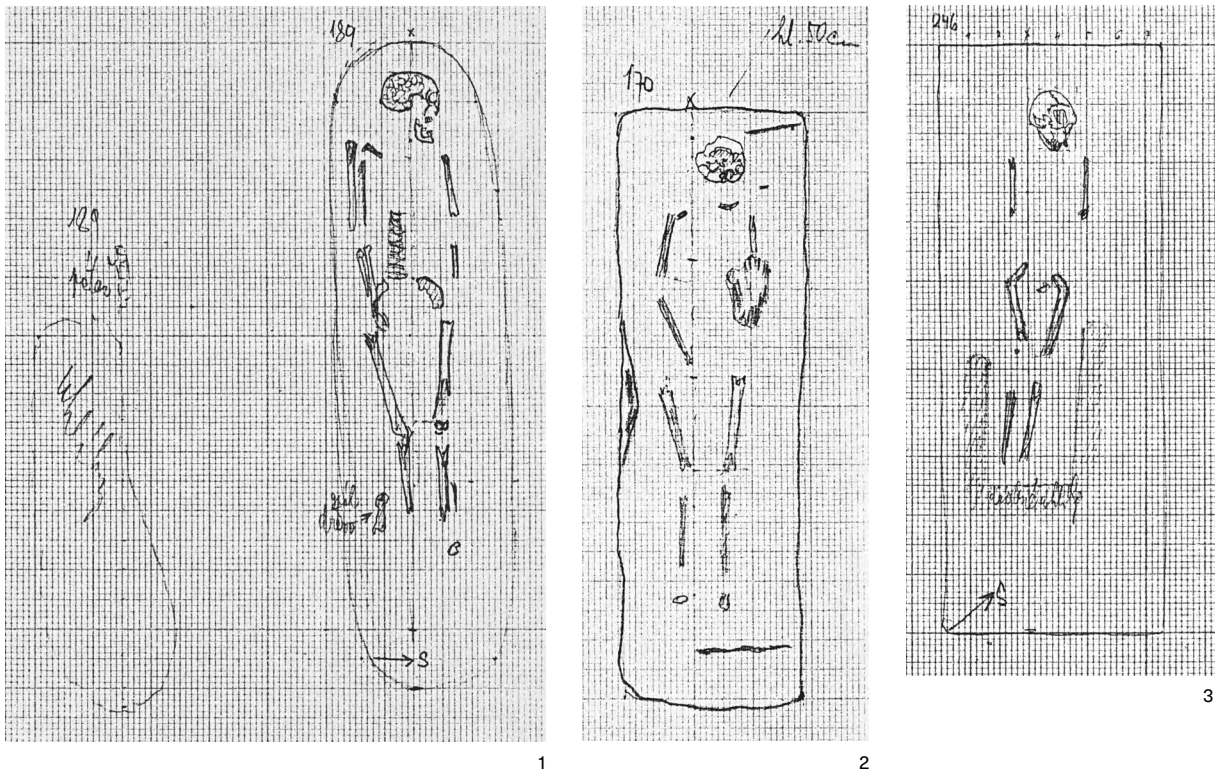
149 Viz např. stratigrafický vztah hrobů 649A/56 a 649B/56, který nepřilíš překvapivě ukazuje, že keramika (v relativně mladším hrobě 649A/56 to byla konkrétně nádoba zdobená svazkem rýh provedených jednohrotým nástrojem) se dostávala do hrobů i po období ukládání rombových šipek (jedna z nich byla právě v níže ležícím hrobě 649B/56), k čemuž docházelo v povelkomoravském období (kap. 10.3). Ale opět: je těžké odhadnout časový odstup mezi oběma pohřby.

150 Spolu s nálezy z hr. 213/46 jsou v depozitáři MZM uloženy kousky dřeva, které v dokumentaci nejsou zmíněny, proto není jasné, zda jsou to vzorky odebrané z vnitřní konstrukce hrobu, nebo zbytky jiného dřevěného předmětu.

151 Při výzkumu se dá rozdíl poznat promnutím v prstech, skutečné uhlíky jsou mnohem pevnější (Schmidt 1961, 67; Staššíková-Štukovská et al. 1994, 203; srov. Müller 2020, 301–305).

152 Výskyt rakví se železnými kováními se omezuje na kostelní pohřebiště v centrálních aglomeracích (Galuška 2005; Poláček 2005), na venkovských pohřebištech se objevují zcela výjimečně (Klanica 2006, díl I, 29; Staňa 2006, 30, 154).

153 K nejednotnému používání obou termínů v literatuře viz Tomková 2005a, 168–169.

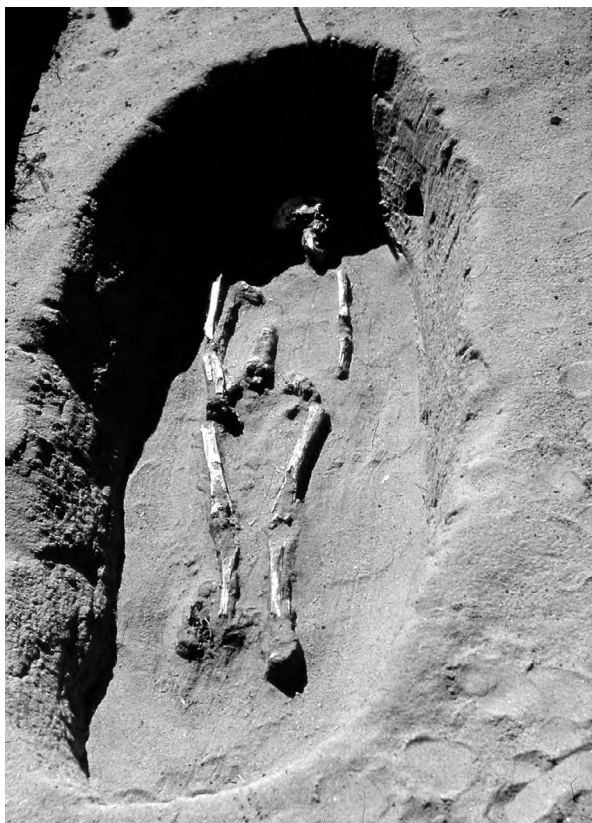

Obr. 59. Dolní Věstonice – Na pískách. Pozůstatky vnitřních dřevěných konstrukcí v hrobech. 1 – hr. 189/54; 2 – hr. 170/54; 3 – hr. 246/54; 4 – hr. 354/55; 5 – hr. 723/57.

žádné zvláštní detaily nezachovaly, takže je těžké říci, jak tyto schránky vypadaly. Jejich relativně nevelké rozměry naznačují, že to byly hlavně rakve; také v rámci analyzovaných jihomoravských pohřebišť se ukazuje, že rakví bylo mezi dřevěnými konstrukcemi několikanásobně více než obložení (Mazuch et al. 2017, 58, 170–172, 176, obr. 118).

Ted' už k jednotlivým dřevěným konstrukcím na dolno-věstonickém pohřebišti. K nálezové situaci v hr. 246/54 bohužel chybí popis, nicméně dochovaný náčrt (obr. 59: 3) zachycuje výrazný obrys relativně úzké dřevěné konstrukce, s největší pravděpodobností rakve, která se dochovala jen od dolní části femurů k chodidlům pohřbené ženy, takže lze zjistit jen šířku schránky (cca 40–45 cm).

Z délky kostry *in situ* (130 cm) a její polohy v hrobové jámě můžeme usuzovat, že rakev neměla délku větší než cca 160 cm. Byla tedy přesně přizpůsobena velikosti těla pohřbené ženy a v relativně prostorné hrobové jámě (půdorysné rozměry 200 × 75 cm) zbylo kolem ní ještě dost volného místa. V hr. 354/55 nad kostrou – opět dospělé ženy (?) – odkryli pracovníci „dva širší pásy promísené drobnými uhlíky“, tj. zbytky dvou dřevěných desek s mezerou mezi nimi, které zabíraly plochu asi 140 × 50 cm (obr. 59: 4). Nedochovaly se nad lebkou a horní částí hrudníku, dříve však musely překrývat i tyto partie; původní délka konstrukce mohla být asi 180 cm. Rozměry je nutné brát s rezervou, podle fotografie hrobu (obr. 60: 2) se zbytky desek při exkavaci nacházely těsně nad kostrou,

1

2

Obr. 60. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s vnitřní dřevěnou konstrukcí. 1 – hr. 189/54 (M-FP-100075000, neg. č. 750); 2 – hr. 354/55 (M-FT-100530300, neg. č. 5303; v popředí).

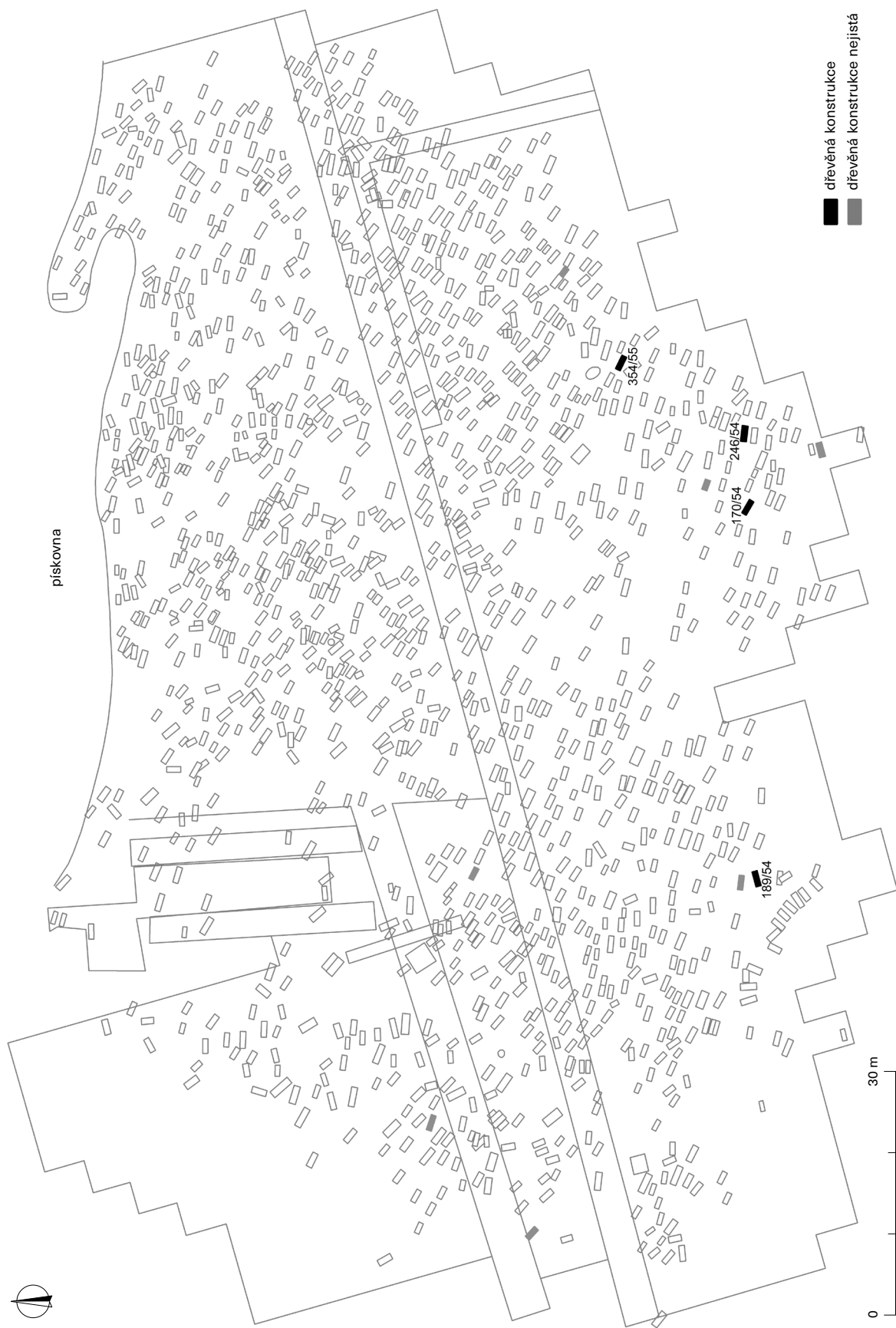
příčměž při destrukci rakve vlivem tlaku zeminy se mohly vzdálit od sebe nebo posunout vzhledem ke kostře.

V dalších dvou hrobech byly odkryty zbytky konstrukcí, které – soudě podle kreseb – měly vyplňovat celou plochu hrobové jámy a dotýkat se jejích stěn. V hr. 170/54 se z dřevěné konstrukce zachovaly jen tři relativně krátké úseky (obr. 59: 2). Z jejich polohy by se dalo usuzovat, že šlo o obložení o rozměrech asi 180 × 55 cm, které vyplňovalo celou šířku hrobové jámy, u hlavy pohřbeného jedince sahalo až ke kratší stěně jámy, zatímco u protilehlé kratší stěny jámy komora ponechávala asi 20 cm volného prostoru. Není však jisté, zda byly obrysy hrobové jámy správně rozeznány. U lépe dochovaných nálezových situací nesahá obložení až ke stěnám hrobové jámy, nýbrž mezi nimi a obložením byl napřed volný prostor, při zasypávání hrobu často zaplněný stejnou zeminou, jako je ta, která tvoří podloží (srov. Mazuch et al. 2017, 58). Ještě větší pochybnosti jsou namísto v případě hr. 189/54. V něm se v úrovni těsně nad kostrou rýsovala souvislá vrstva „uhlíků“, sahající od bederní páteře až ke kratší východní stěně hrobové jámy, kde měla šířku asi 45 cm a podle kresby zabírala takřka celou šířku jámy (obr. 59: 1). Zaoblený tvar této „uhlíkové vrstvy“ na východním konci jámy ale jistě neodráží původní tvar dřevěné konstrukce. Celý obrys hrobové jámy byl na kresbě zachycen nepřesně, jako příliš malý, jak vyplývá z porovnání s fotografií skutečně prozkoumané jámy (obr. 60: 1).

Navíc u lebky jáma zjevně nebyla vybrána v úplnosti, neboť prostor mezi stěnou jámy a lebkou je příliš malý na to, aby se tam vešla dřevěná konstrukce pravouhého tvaru.

U dalších čtyř hrobů se v dokumentaci zmiňuje existence tmavé kompaktní vrstvy „s uhlíky“ nad kostrou (hr. 188/54, 220/54, 443/55) či „zbytků spáleného dřeva“ nade dnem (hr. 157/54), tyto však nebyly zakresleny, takže tvar a rozměry dřevěné konstrukce není možné blíže specifikovat. V hr. 723/57 byla celá kostra pokryta „slabou tmavší vrstvou promísenou droboučkými uhlíky, nejlépe patrnou v dolní části těla a podél těla“. Ovšem zakreslený rozsah této vrstvy (obr. 59: 5) sahá ve východní části jámy tak daleko od chodidel, že není příliš pravděpodobné, že by celá tato vrstva byla pozůstatkem po dřevěném obložení, to by její rozsah musel být podstatně menší. Spíše se nabízí myšlenka, že vrstva zasahovala i mimo zakreslený obrys hrobové jámy a byla odlišného původu (starší sídlištní aktivity na lokalitě?). V hr. 210/54 byly na dvou rolničkách zjištěny příkorodované zbytky dřeva; rolničky se nacházely v blízkosti jižní dlouhé stěny hrobové jámy, takže se mohly dotýkat dřevěné rakve nebo komory. V hr. 588/56 byly zase nalezeny „zbytky dřeva a organické látky pod náušnicemi“, přičemž toto dřevo mohlo pocházet ze dna nějaké vnitřní hrobové konstrukce.¹⁵⁴ U dalších hrobů se dá na někdejší přítomnost dřevěné konstrukce usuzovat na základě postdepozičních posunů některých kostí, které svědčí o existenci primárního dutého prostoru (kap. 6.7).

¹⁵⁴ Výskyt „uhlíků“ se uvádí i u dvou hrobů z první fáze výzkumu, ale je obtížné říci, nakolik jsou srovnatelné se zmínkami v dokumentaci R. Tichého. Ve dvojhrobu 361/48 se našlo „větší množství uhlíků“ na okraji hrobové jámy, i zde mohlo jít o zbytky dřevěné konstrukce. V hr. 27/46 se někde u chodidel nacházela keramická nádoba, „vedle níž byl písek promísen velmi drobnými dřevěnými uhlíky“, podle polohy by to mohly být i zbytky dřevěné nádoby apod.

Obr. 61. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s vnitřní dřevěnou konstrukcí.

Některé hroby s dřevěnou konstrukcí postrádaly jakékoli milodary (hr. 170/54, 189/54, 550/54, 246/54), další měly průměrnou výbavu: v hr. 188/54 byl nůž, přezka a křesací souprava, v hr. 354/55 železná náušnice (?), v hr. 157/54 nádoba, v hr. 210/54 jen zmíněná dvojice rolniček, v hr. 723/57 nůž a taktéž dvě rolničky. Více kusů náušnic aj. šperků (prsten, skleněný gombík) obsahovaly pouze dětské hroby 443/55 a 588/56. Přítomnost vnitřní dřevěné konstrukce tedy nekoreluje s výskytem předmětů, které by mohly sloužit jako doklad vyššího sociálního postavení pohřbených. Zhotovení celodřevěné rakve či komory zřejmě nebylo – z hlediska vynaložené práce a materiálu – až tak náročné.

Sporadické stopy po dřevě v dolnověstonických hrobech zjevně neodrážejí reálnou četnost vnitřních konstrukcí. Na moderně zkoumaných venkovských pohřebištích, jako byly např. Velké Bílovice nebo Prušánky, se rakev či obložení dochovalo v polovině až dvou třetinách hrobů, přičemž i zde mohl být podíl těchto hrobů původně ještě vyšší, snad až kolem 80 % (Mazuch et al. 2017, 119, 159, 285). Ve střední době hradištní tedy dřevěná konstrukce představovala zcela běžnou součást pohřebního ritu, kromě těch nejhudších si ji mohli dovolit všichni obyvatelé venkovských sídlišť. Sporadický výskyt rakví a obložení na pohřebišti Na pískách proto zjevně nesouvisí se sociálními faktory, ale s tamními přírodními podmínkami, kdy písčité půda na lokalitě musela sehrát v tomto ohledu silně negativní roli (srov. Běreš 1995, 144). Možná není náhoda, že všechny čtyři hroby s relativně dobře dochovanými stopami dřevěných konstrukcí (hr. 170/54, 189/54, 246/54, 354/55) se nacházejí na jižním okraji pohřebiště (obr. 61). Mohlo to být ovlivněno vyšším podílem hlíny v půdě oproti jiným částem lokality. Na pohřebištích s vysokou četností dřevěných konstrukcí je jejich „čitelnost“ způsobena napadením dřevokaznou houbou, která dřevo charakteristickým způsobem promění. V hrobech, do nichž dřevomorka nepronikla, zetlelo dřevo většinou beze stopy. Dřevokazné houbě se nejlépe daří v jílovitých apod. půdách, které dobře zadržují vlhkost (Mazuch et al. 2017, 27–31, 37–38), naopak převažující písčité podloží dolnověstonického pohřebiště jí zjevně příliš nesvědčilo.

6.6 POLOHA TĚLA

Poloha těla se pro obecně špatnou zachovalost koster dala zjistit jen u 761 jedinců. Polohy dělím do několika základních skupin (natažená naznak, na boku, na břiše, skrčená), až v rámci nich sleduji detaily uložení rukou a nohou. Rezignuji na vyhodnocení umístění těla v hrobové jámě, neboť na obrysy jam zakreslené v dokumentaci se nedá příliš spoléhat.¹⁵⁵

6.6.1 Poloha natažená naznak

Jak je na raně středověkých pohřebištích obvyklé, na lokalitě zcela převažuje natažená poloha naznak. Doložena je u 708 jedinců, ale ve skutečnosti jich bylo jistě

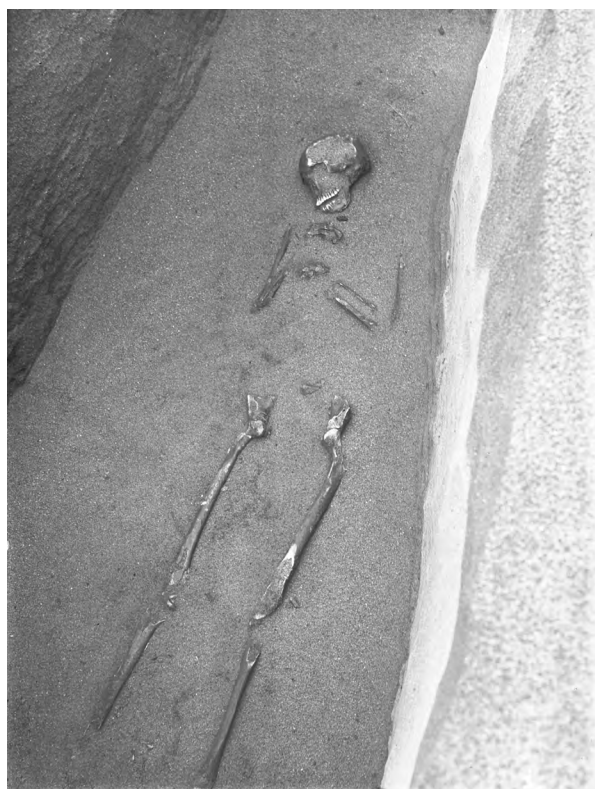
mnohem více, tuto polohu můžeme předpokládat i u většiny jedinců s nedochovaným postkraniačním skeletem. Ruce jsou většinou natažené podél těla, občas jsou mírně pokrčené (jedna ruka nebo i obě ruce) – těmto odchylkám (stejně jako např. poloze lebky na pravém či levém spánku) není nutné přisuzovat hlubší význam, zvláště když část z nich mohla vzniknout vlivem postdepozicních procesů. Zřídka se vyskytují ruce pokrčené přibližně do pravého úhlu, takže předloktí spočívá na břiše. U šesti jedinců byla takto uložena jen jedna ruka, a to častěji levá (hr. 239/47, 344/48, obr. 62: 1; hr. 486/49, obr. 63: 2; hr. 231/54, 654/56, obr. 62: 4) než pravá (hr. 341/48). U hr. 564/55 byly více či méně pokrčeny obě ruce; takových případů mohlo být původně více, ale nelze to spolehlivě prokázat, když se kosti předloktí druhé ruky nedochovaly (hr. 341/48, 654/56, obr. 62: 4). Vysloveně pravoúhlé ohnutí obou rukou je doloženo jen u tří hrobů (hr. 8/52-III, obr. 64: 1; hr. 98/54, obr. 62: 3; hr. 565/55). Je zajímavé, že všech těchto deset hrobů se nachází ve východní polovině pohřebiště, zřejmě takto pohřbívala jen jedna z předpokládaných pohřbívacích komunit. Tři jedinci mají opačnou orientaci (hr. 341/48, 344/48, 565/55), která je na pohřebišti jinak zastoupena dost vzácně (kap. 6.2). Osm hrobů bylo zcela bez nálezů, v hr. 654/56 tvořily výbavu chronologicky nevýrazné šipky a v hr. 564/55 pár náušnic neurčitelného typu. Přesto při jejich interpretaci není možné chronologický faktor *a priori* vyloučit.

Ještě výraznější pokrčení rukou se objevuje jen zcela ojediněle: jedinec v hr. 522/55 má obě ruce pokrčené v ostrém úhlu a složené na hrudi (obr. 64: 2), v hr. 705/56 byla v této poloze přinejmenším levá ruka (předloktí pravé ruky se nedochovalo), u kostry v hr. 718/56 byla pravá ruka silně ohnutá a „prsty křečovitě vtačeny na hrudi pod bradou“, zatímco levá ruka zůstala natažená (obr. 64: 4). U kostry v hr. 344/48 (obr. 62: 1) a 231/54 se kombinuje silné skrčení pravé ruky a pravoúhlé pokrčení ruky levé. Značně neobvyklá je také poloha jedince v hr. 443/49 (obr. 62: 2), který má lebku na levém spánku a před obličejem nádobu, ruce pak silně ohnuté a položené přes sebe vlevo, přičemž obě dlaně leží u nádoby, jako by snad pozůstalí chtěli naznačit, že pohřbený z nádoby pije.

U jedinců uložených naznak zcela převažuje poloha nohou natažených vedle sebe (550 doložených případů), jen vzácně se objeví nohy překřížené (hr. 111/46, 175/46, 227/47, 385/48, 129/54, 262/55, obr. 63: 3; hr. 528/55, 670/56). Dospělá žena z dvojhrobu 361/48 má mírně pokrčenou levou nohu, takže kolena leží na sobě; paže jsou zkřížené v předloktí (obr. 55: 1). Nohy překřížené v kotnicích jsou v literatuře vykládány jako doklad jejich svázání před pohřbením (Prokeš 2007, 27). Některé z těchto hrobů byly bez nálezů (hr. 111/46, 175/46, 227/47) nebo obsahovaly jen skromné milodary, např. nůž (hr. 385/48, 262/55), poměrně často se v nich našly bronzové náušnice (hr. 361/48, 129/54, 528/55, 670/56), naopak výrazně „mužský“ milodar nebyl zjištěn.

Dalších 25 jedinců vykazuje jiné menší odchylky v uložení nohou. Nejčastěji mají jednu nohu nataženou

¹⁵⁵ U 46 hrobů je kostra v jámě zakreslena našikmo, ale fotografie často svědčí o tom, že obrys jámy byl ve skutečnosti odlišný, viz např. hr. 628/56 (foto 99). Ve 38 hrobech je zase kostra uložena asymetricky, blíže jedné z delších stěn hrobové jámy – taková poloha je typická pro výklenkové hroby (srov. kap. 3.7.3), ale v Dolních Věstonicích – Na pískách fotografie ukazují, že příčinou je opět nepřesná exkavace hrobové jámy či kresba, např. hr. 495/49 (foto 42), hr. 653/56 (M-FT-100626100, neg. č. 6261).

1

2

3

4

Obr. 62. Dolní Věstonice – Na pískách. Dolní Věstonice. Jedinci uložení s jednou nebo oběma pokrčenými pažemi.
 1 – hr. 344/48 (M-FT-100023100, neg. č. 231); 2 – hr. 443/49 (M-FT-100044000, neg. č. 440); 3 – hr. 98/54 (M-FT-140489006,
 neg. č. 4890a/6); 4 – hr. 654/56 (M-FT-100625900, neg. č. 6259).

1

2

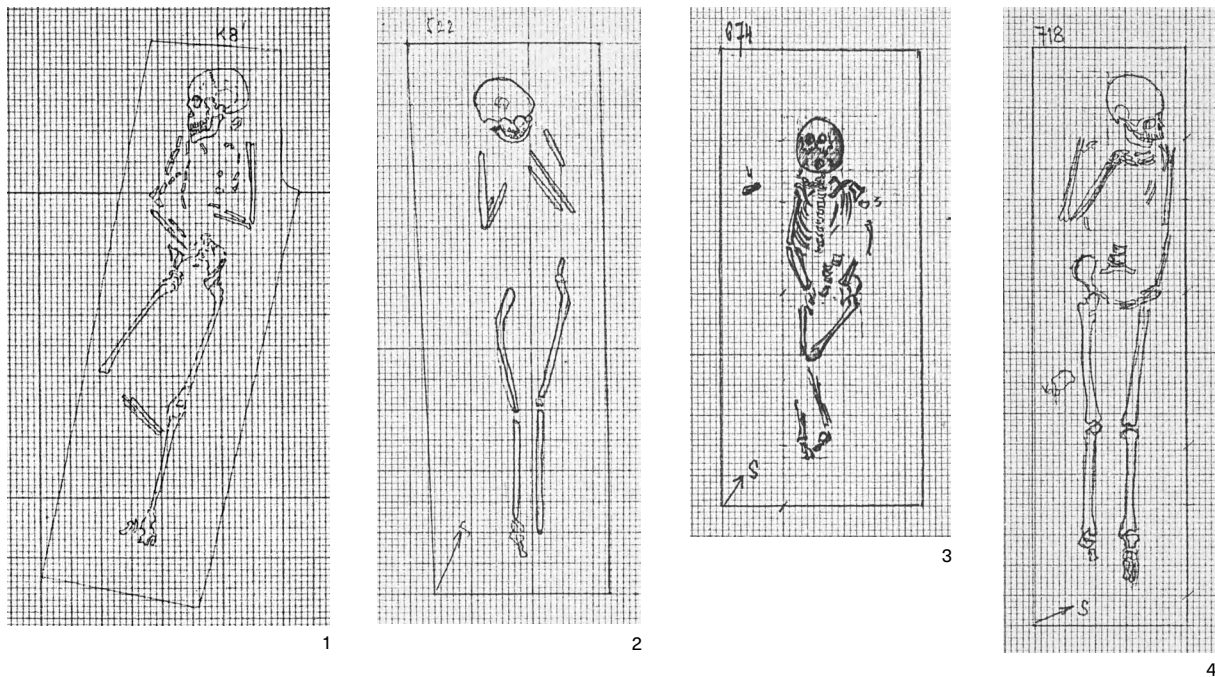

3

4

Obr. 63. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedinci s atypicky uloženýma nohama, popř. pažemi. 1 – hr. 463/49 (OAA, neg. č. 1341, xerokopie); 2 – hr. 486/49 (M-FT-100046500, neg. č. 465); 3 – hr. 262/55 (M-FT-100532500, neg. č. 5325); 4 – hr. 647/56 (M-FT-100626300, neg. č. 6263).

Obr. 64. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedinci s atypicky uloženými nohama, popř. pažemi. 1 – hr. 8/52-III; 2 – hr. 522/55; 3 – hr. 674/56; 4 – hr. 718/56.

a druhou více nebo méně pokrčenou (hr. 99/46, 369/48, 463/49, obr. 63: 1; hr. 8/52-III, obr. 64: 1; hr. 13/52-III, 29/52-III, 37/54, 58/54, 116/54, 229/54, 231/54, 647/56, obr. 63: 4; hr. 674/56, obr. 64: 3; hr. 768/57 a snad i 26/46), přičemž koleno lehce pokrčené nohy nemuselo směřovat jen do strany, ale i mírně vzhůru (hr. 384/48, 555/55). Někdy jsou lehce pokrčené obě nohy, takže poloha kostry osciluje někde mezi nataženou a mírně skrčenou (hr. 407/49, 123/54, 274/55, 307/55, 533/55, 775/58). Jedinec z hr. 486/49 měl nohy rozklesnuté s koleny od sebe (tzv. „jezdecká“ nebo „žabí“ poloha), navíc pravou ruku silně pokrčenou (obr. 63: 2); stejnou polohou nohou mohla mít kdysi i kostra v hr. 743/57, při odkrytí velmi špatně dochovaná.¹⁵⁶ U posledně uvedené polohy nohou existuje možnost, že zemřelý měl původně mírně pokrčené nohy směřující koleno vzhůru, přičemž k jejich rozklesnutí do stran došlo v dutém prostoru (Prokeš 2007, 19, 27, obr. 4).

Nesdílím názor, že by mírné odchylky v poloze nohou měly nějaký „diskriminační“ podtext, mnoho jich jistě vzniklo náhodou a nemají hlubší význam. Z 25 hrobů má pouze hr. 29/52-III neobvyklou orientaci, a to opačnou (JV–SZ). Milodary je opatřeno jen osm jedinců, což je relativně málo, ale ke spolehlivějšímu závěru to nestačí. Výbavu tvoří většinou chronologicky málo citlivé předměty, takže jen na základě několika málo hrobů lze opatrně usuzovat, že popsané odchylky v poloze nohou se vyskytovaly víceméně po celou dobu existence pohřebiště – ukazují to např. hr. 775/58 (s nádobou a náušnicí typu 7-8) a mladohradištní hr. 99/46 (s mincí Ondřeje I.).¹⁵⁷

Ve dvojhrobech, v nichž jsou uloženi jedinci navzájem

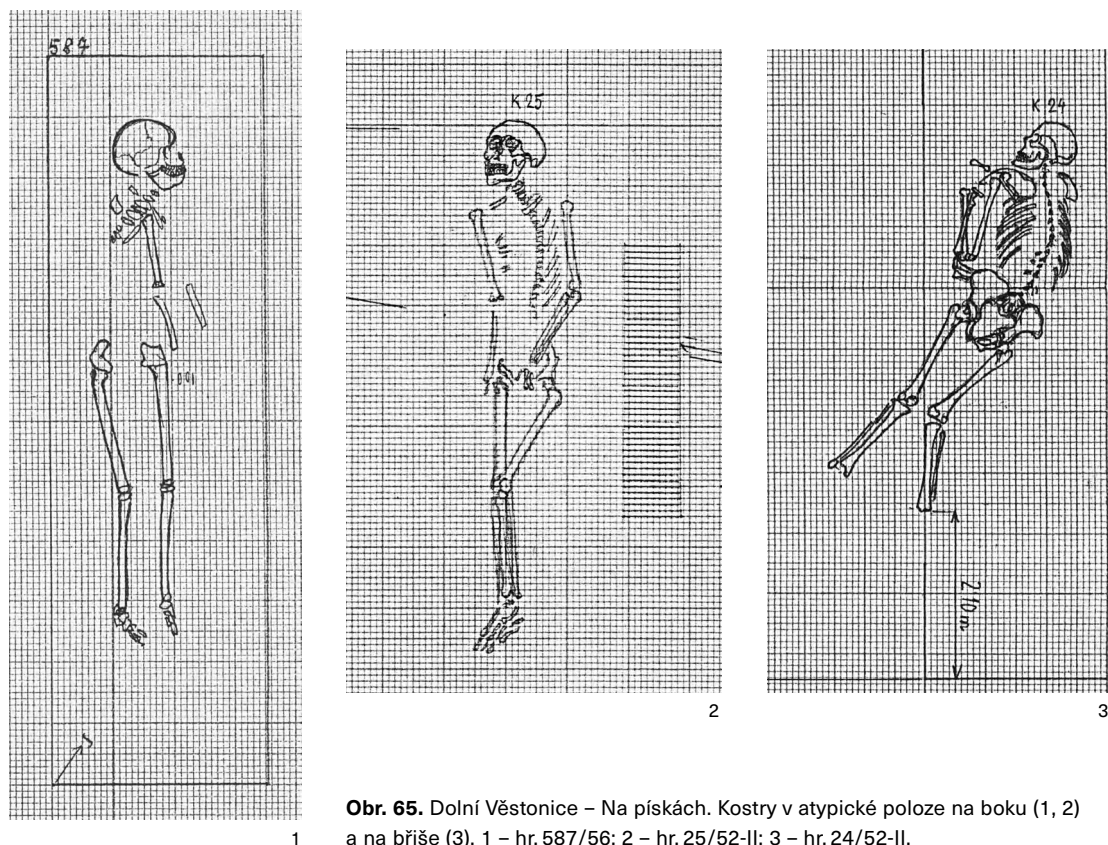
opačně orientovaní, bylo mírné pokrčení nohou obou jedinců vynuceno nedostatkem místa v hrobové jámě (např. hr. 173/54, obr. 54: 1; kap. 6.3), nebo má ze stejného důvodu jedna z koster nohy umístěné šikmo vůči ose trupu (hr. 48/54, obr. 53: 3). Taková poloha nohou se vzácně vyskytne i v hrobě s jedním individuem, např. v hr. 664/56 zřejmě souvisela s umístěním vědra přesně v ose těla (bylo vědro do hrobu uloženo dříve než tělo pohřbeného muže?).

V literatuře se někdy mírnější odchylky v poloze rukou nebo nohou vysvětlují jako důsledek posmrtné ztuhlosti nebo dekompozičních procesů (Prokeš 2007, 23), častěji pak jako vliv patologických změn způsobených omezením kloubů apod., kdy byla daná poloha pro postiženého jedince v podstatě přirozená (Marešová 1983, 34; Rejholcová 1992, 260; 1995b, 12). Skutečně prokázat se to zatím podařilo jen v omezeném počtu případů. Např. žena v hr. 112 v Malých Kosihách měla pokrčenou pravou nohu, což bylo patrně způsobeno znehybněním pravého kyčelního kloubu (Vondráková – Hanuliak 2006, 369–371), nicméně toto tělesné postižení ji nijak zjevně nevyčleňovalo z komunity, žena byla vybavena dvěma náušnicemi a třemi prsteny (Hanuliak 1994a, 23, 122, Tab. XXIV: D). Na lokalitě Bulhary – Gajdošova cihelna byl v hr. 46/90 uložen muž naznak s výrazně pokrčenou pravou nohou. Podle antropologické analýzy utrpěl úraz kolene; hojení bylo doprovázeno hnisavým procesem, přičemž došlo ke srůstu kostí v kolenním kloubu, takže noha zůstala trvale ohnutá přibližně v pravém úhlu (Dobisíková et al. 2003, 36, obr. na s. 35 vl. dole – jako „hrob 29“; Jelínek 2008, I, 15; II, 11, tab. VI: 2). Muž v hr. 98/87

156 Tato specifická poloha se objevuje relativně často na avarských pohřebištích v Karpatské kotlině (Szóke 1992c, 57, s lit.; také Točík 1992, 47, 99, 101, obr. 27: 2; 54: 1, 3). Její význam – pokud k ní nedošlo samovolně – je blíže neznámý, ostatně jako u mnoha dalších neobvyklých poloh. A. Lippert (1969, 19) uvádí, že v Szentes-Kaján byli takto pohřbeni skuteční jezdcí spolu s koňmi, takže podle něj jde o úmyslné znázornění polohy člověka při jízdě. Takové případy jsou však spíše výjimkou.

157 Ostatních šest hrobů obsahovalo následující výbavu: v hr. 407/49 byla železná rolnička a nádoba; v hr. 37/54 náušnice typu 7-19 a plechový prsten; v hr. 229/54 nůž a ocilka; v hr. 533/55 kroužková náušnice, snad typu 7-3; v hr. 647/56 nůž, kamenný úštěp a jehla; v hr. 743/57 nádoba, bronzové náušnice typu 7-3 a 7-16.

Obr. 65. Dolní Věstonice – Na pískách. Kostry v atypické poloze na boku (1, 2) a na břiše (3). 1 – hr. 587/56; 2 – hr. 25/52-II; 3 – hr. 24/52-II.

v Budči – Na Týnici „trpěl srůstem obratlových těl a kyčelního kloubu, který znemožňoval vzpřímenou chůzi“, proto byl pohřben v mírně skřeně poloze na levém boku (Štefan – Krutina 2009, 170, pozn. 48).¹⁵⁸

Onemocnění kloubů však může být příčinou jen máleho množství odchylek v polohách rukou, zvláště jejich masivnější výskyt je podmíněn kulturně a chronologicky. Např. na staromadžarském a belobrzdském pohřebišti v Malých Kosihách tvoří pravouhlo nebo ještě silněji pokrčené ruce asi 22 %, resp. 16 % zjistitelných případů, celkem tedy 38 %. Tyto polohy zde měly převažovat v 10. století, v 11. století byla jejich frekvence nižší (Hanuliak 1994a, 22, obr. 19). Srovnatelné výsledky poskytla analýza pohřebiště v Čakajovicích, kde se ruce pokrčené do pravého či ostrého úhlu objevují výhradně v 10. a 11. století (Hanuliak – Rejholcová 1999, 25, obr. 15, 17). Většina jedinců s takto uloženými rukama je sice bez výbavy (Rejholcová 1995b, 15), ale všechny hroby obsahující datovatelné předměty do uvedeného období prokazatelně spadají,¹⁵⁹ naopak v žádném z tamních velkomoravských hrobů nebyly uvedené polohy rukou spolehlivě prokázány. S rukama pokrčenými na břicho či zkříženými na hrudi se pohřbívalo v mnoha částech Balkánu i na území Byzantské říše, a to v raném, vrcholném i pozdním středověku.

Pro tamní pravoslavné křesťany šlo o jednu z nejčastějších poloh (např. Marjanović-Vujović 1984; 1989; Wołoszyn 2010, 174–176; Špehar 2017, 123–125; Damian et al. 2017, pl. 19; Mihajlov – Račev 2018). Proto se její výskyt na belobrzdských pohřebišti v Karpaté kotlině někdy interpretuje jako vliv východního křesťanství (shrnutí diskuze viz Bálint 1985, 216; Révész 2008; 2015, 217; vše s lit.), ale doklady již ve staromadžarském prostředí svědčí o nutnosti hledat i jiné vysvětlení (Hanuliak 2004b, 101–103).

6.6.2 Poloha natažená na boku a na břiše

V poloze natažené na boku, nebo dokonce na břicho byli mrtví ukládáni jen vzácně. V hr. 25/52-II byla kostra mírně natočená na pravý bok, s pravou nohou nataženou a levou mírně pokrčenou, takže obě lýtky ležela na sobě (obr. 65: 2). Celkem čtyřikrát se vyskytla poloha natažená na levém boku, která byla někdy zcela jednoznačná (hr. 37/54), jindy byl trup na bok jen natočen, zatímco nohy ležely vedle sebe (hr. 326/55?, 587/56, obr. 65: 1). V trojhrobě 144/54 (obr. 53: 5) byly kostry dvou dospělých (?) jedinců v poloze nznak, na pravé paži a femuru jednoho z nich ležela na levém boku třetí (dětská) kostra, přičemž jejich hlavy se nacházely těsně u sebe, takže

158 Dva příklady lze uvést z Rakouska: na lokalitě Micheldorf – Georgenberg byla v hr. 28 pohřbena žena s rukama mírně pokrčenými, stejně tak nohy měla mírně pokrčené a přeložené kolena přes sebe. Zapříčinily to těžké patologické změny loketních kloubů, další zasáhly i levý dotník a koleno, takže její levá noha byla kratší a úplně ztuhlá (Tovornik 1980, 86, 108, Textabb. 5). Muž v hr. 6 v Krems a. d. Donau, který měl levou paži pokrčenou, utrpěl frakturu levého humeru v loketní oblasti, kdy došlo k poškození kloubu, takže kosti předlokti s humerem pevně srostly (Kreitner 1996, 37–38, Abb. 5). Analogické doklady jsou známy z území Německa, např. na lokalitách Drense (Schmidt 1989, 18, Abb. 3: 6; Taf. 5: b, c), Eggolsheim (Regele 2006, 19, 54, Taf. 26), Diepensee (Jungklaus 2009, 200, 206) nebo Postupim (Jungklaus 2017, 276, Abb. 8).

159 V hr. 547 se našla perforovaná stříbrná mince, vyražená v Chalon-sur-Saône někdy v letech 923–936; v hr. 374 a 659 esovitě záušnice z tenkého drátu, popř. kruhové pukličky z bronzového plechu; v hr. 476 náušnice typu 7-11 a v hr. 697 mj. rombická šipka (Rejholcová 1995a).

poloha nejspíše vyjadřuje příbuzenský vztah nebo citovou náklonnost těchto jedinců (kap. 6.3).

Z celého pohřebiště byl pouze jedinec v hr. 24/52-II uložen v poloze na břiše, s nohama souběžně a s minimálně jednou paží (levou) silně pokrčenou pod trupem (obr. 65:3). Poloha na břiše se i na jiných středohradištních pohřebištích objevuje velmi zřídka (Nezvalová 2016, 265–267, tab. 1) a je interpretována nejčastěji jako protivampyrické opatření (např. Krumphanzlová 1964, 192–193; srov. Jungklaus 2009, 199–200; Müller 2020, 293–295) nebo jako trest (Přichystalová 2014, 218; pro merovejské prostředí srov. Lohwasser 2013, 23–24).

Vzácně se vyskytující polohy, jako jsou právě kostry jedinců uložených na břiše, bývají řazeny k tzv. „nestandardním“ hrobům, které se označují také jako „anomální“ či „atypické“, „nerituální“ apod. V Evropě se objevují (i když s různou intenzitou) všude tam, kde se v raném středověku praktikovala inhumace. S těmito hroby a jejich interpretací je spojena celá řada problémů, z nichž zmíním jen ty nejzásadnější. Samotný termín „nestandardní pohřeb“ (něm. *Sonderbestattung*, angl. *deviant burial*) má jednak klasifikační charakter, jednak je to svého druhu interpretace (nebo – přesněji řečeno – východisko k ustálenému spektru interpretací). Vychází z představy, že v každém regionu a období existovala ohledně pohřbívání jakási „norma“, na jejímž základě lze vyčlenit většinu „normálních“ hrobů na straně jedné; na straně druhé stojí malá část „neobvyklých“ či „nestandardních“ hrobů, které se od oné normy odchylují (např. Tsaliki 2008, 1–2; Alterauge et al. 2020, 2). Určení přesné hranice mezi oběma skupinami (kde končí variabilita v rámci normy a co se z normy již vymyká?) bude z podstaty věci vždy subjektivní.¹⁶⁰ Klíčovou otázkou přitom je, jaký materiál budeme brát v úvahu, tzn. jak jej geograficky a chronologicky ohraničíme,¹⁶¹ dále jestli bude zahrnovat jen samotná pohřebiště, nebo také hroby v areálech sídlišť, kosterní pozůstatky v sídlištních objektech apod.¹⁶² Neboť i relativně výrazné odchylky zjištěné na pohřebištích se po zohlednění sídlištního materiálu již zdaleka nemusí jevit tak „fatálně“. Značná variabilita v zacházení s mrtvými v rámci jedné kultury je zcela běžná a často bývá větší, než se na první pohled zdá (Aspöck 2013, 26–29, s lit.).

Francouzský antropolog B. Boulestin (2016) termín „norma“ v souvislosti s pohřbíváním zcela odmítá. Podle něj je tento termín čistě archeologickým konstruktem, který je navíc aplikován bez hlubší reflexe; etnologové a sociální antropologové, kteří více studují „živé“ společnosti (tzn. nejsou odkázáni na hmotné prameny), uvedený termín nepoužívají. Viděno z širší perspektivy byla většina archaických společností výrazně hierarchicky uspořádaná, takže v nich ani neexistoval jeden způsob

pohřbívání běžný pro všechny členy společnosti. Podoba pohřbu každého jedince se odvozovala od jeho sociálního postavení (v nejširším možném významu tohoto slova, zahrnujícím mj. pohlaví, věk, právní status atd.) a od toho, jestli zemřel „dobrou“ či „zlou“ smrtí.¹⁶³ Např. popravení zločinci bývali běžně pohřbíváni jinak než bezúhonní členové společnosti, popř. jim byl pohřeb zcela odepřen. Přitom zacházení s těly odsouzcenců mělo v dané kultuře ustálený charakter, takže nešlo o nějakou „odchylku“ apod., ale o pevnou součást „normy“.

B. Boulestin (2016) také upozorňuje, že sociální norma se dá chápat dvěma odlišnými způsoby. Tzv. deskriptivní norma je to, co v dané společnosti převládá, badatelé pak sledují jen frekvenci studovaného jevu. Naproti tomu tzv. preskriptivní norma vyjadřuje to, co společnost považuje za správné, přičemž tento ideál se s každodenní praxí vždy do určité míry rozchází. Při studiu archeologických pramenů můžeme sledovat jen deskriptivní normu, ale nedokážeme zjistit, jestli byla nějak vynucována na základě formální nebo neformální sociální kontroly, nebo jestli šlo o pouhý úzus, který ani nijak zvlášť vynucován nebyl. V případech sdílených představ a hodnot, které se vztahují k preskriptivní normě, je vypovídací schopnost hmotných pramenů zanedbatelná. Zvláště pro raný středověk, k němuž máme k dispozici minimum písemných a ikonografických pramenů se vztahem k pohřbívání, se tak nabízí rozsáhlý prostor pro diskuzi, jak tu či onu „odchylku“ v rámci pohřebního ritu interpretovat, jaký mohla mít pro tehdejší lidi význam: vnímali ji pozitivně, neutrálně nebo jako stigmatizující a diskriminační? Zatímco u některých případů nebudeme příliš na pochybách (např. tělo zemřelého nedbale vhozené do již nepoužívaného sídlištního objektu), u jiných fenoménů se budou názory, jak se asi jevily současníkům, mnohem více rozcházet.

Raný středověk je v tomto ohledu problematickým obdobím i proto, že pohřbívání na středohradištních pohřebištích muselo být ovlivněno doznávajícím pohanstvím, ale o vztahu pohanských Slovanů k mrtvým nevíme prakticky nic. Dalším významným faktorem bylo křesťanství, to však do každodenního života běžných lidí pronikalo jen velmi pozvolna. Neměli bychom ale mlčky předpokládat, že rané středověké křesťanství bylo víceméně stejné jako o několik staletí později. V této souvislosti uvedme jeden příklad, který je relevantní v diskuzi o „normě pohřbívání“. Ani ve Franské říši v karolinském období vůbec nebylo samozřejmé, že se každému člověku dostalo (jakéhokoliv) pohřbu. Jonáš, biskup v Orléans (žil cca 760–843), si stěžoval, že mnoho věřících se stará jen o pohřby lidí „bohatých, mocných nebo svých příbuzných“, a nechává je chladnými, co se stane s těly ostatních zemřelých. Proto se katolická církev snažila prosazovat, že když někdo najde

160 Pollex 2009, 117–120; Schmitz-Esser 2014, 55–57; Pankovská 2015, 37–38; Gardela 2017, zvl. 22–25; Toplak 2017, 50–52; srov. Dec 2020, 67.

161 Případná norma a odchylky od ní musely být v různých regionech a obdobích vnímány značně odlišně. Třeba zrovna poloha na břiše je ve středoevropské archeologii raného středověku řazena k extrémním odchylkám, naproti tomu např. na vikingském pohřebišti Kopparsvik na ostrově Gotland bylo odkryto 48 jedinců uložených na břiše, což reprezentuje celých 15 % pohřbených. Takto vysoký podíl znamená, že uvedená poloha zde nebyla něčím nestandardním, ale patřila do spektra poloh lokálně obvyklých (Toplak 2017, 47–54). Potom pochopitelně nemá smysl hledat pro tuto a jiné polohy jednu „univerzálně platnou“ interpretaci.

162 K těmto fenoménům např. Hanuliak 1994b; 2004b, 111; Tomková 2003; Štefan – Krutina 2009, 151–158; Krupičková 2010; Biermann 2017; Nezvalová 2022, zvl. 68–74.

163 K poslední zmíněnému fenoménu Boulestin 2023, zvl. 4–10, s lit.

mrtvolu cizího člověka, ať ji řádně pohřbí, aby ji neožrala divoká nebo domácí zvířata, a že za tento svůj bohudíjný čin nemá čelit opovržení ze strany ostatních lidí. Ze stejného důvodu franští panovníci dovovali vybrané kostely, typicky ve významných poutních místech, které měly za úkol pohřbívat chudé a poutníky pocházející zdaleka, neboť ti na místě neměli nikoho, kdo by se o jejich tělo náležitě postaral (Treffort 1996a, 22–24). Myšlenka, že pohřben má být každý člověk bez ohledu na svůj původ, zde zjevně byla i dlouho po přijetí křesťanství stále těžko dosažitelným ideálem. Pokud bylo pro mnoho lidí v raném středověku zcela normální, že mrtvolu žebráka, otroka nebo cizince např. jen odtáhli mimo sídliště a ponechali jejímu osudu (srov. Ariès 2000, 23; Gallien et al. 2016; Boulestin 2023, 10–11, 13), staví to naše dnešní předpoklady o – údajně striktní – normě týkající se „rituální“ polohy pohřbívaných atd. do značně odlišného světla.¹⁶⁴

Nakonec bych chtěl zdůraznit ještě jednu okolnost, z mého pohledu velmi významnou. Totiž že některé interpretace nám mohou připadat výstižnější než ostatní, ale většinou postrádáme jiné než archeologické prameny, pomocí nichž bychom mohli tyto interpretace nezávisle ověřit. Zásadní vliv hraje také badatelská tradice – např. pro středoevropskou archeologii je typické, že jakékoliv markantnější odchylky od normy byly dlouho (a často dodnes jsou) interpretovány jako protivampyrické opatření, naopak přístup např. britských archeologů byl v tomto ohledu vždy podstatně zdrženlivější (Aspöck 2008; srov. Gardela 2017, 23–24).

V poslední době se přístup středoevropských archeologů k této problematice mění, zvláště příslušníci mladší generace již k interpretaci atypických hrobů přistupují kritičtěji. Všeobecně známý je příklad malého pohřebiště v Čelákovících, které J. Špaček (1971) datoval do 10. a 11. století a četné anomálie v uložení pohřbených spojil s „protivampyrickými zásahy“. Naproti tomu P. Mašková (2005; 2010) podstatně přesvědčivěji argumentovala, že hroby jsou mladšího data (z vrcholného středověku až novověku) a patří popraveným a jiným „bezectným“ jedincům, např. sebevrahům. Jako další příklad posunu v novějším bádání můžeme zmínit dislokaci některých kostí nebo částí koster (popř. jejich absenci), které byly dříve často interpretovány jako násilné zásahy vůči tělu zemřelého před pohřbením nebo po (často jen předpokládaném) sekundárním otevření hrobu, s cílem zabránit pohřbenému, aby se vracel mezi živé a škodil jim (např. Krumphanzlová 1964, 185–186; Hanuliak – Rejholcová 1999, 32–35). Dnes je zřejmé, že mnoho takových případů je výsledkem postdepozicičních procesů v dutém prostoru (rakev, nory hlodavců apod.) nebo částečné dekompozice kostry (Mazuch et al. 2017, 104–120). Není nutné hned tvrdit, že Slované v raném středověku v revenanty vůbec nevěřili, ale spolehlivě doložené protivampyrické zásahy se týkají podstatně menší

části hrobů, než badatelé ještě celkem nedávno předpokládali (kap. 6.6.3).

I pro české prostředí má zásadní význam monografie L. Gardely (2017), který zpracoval hned několik typů atypických hrobů v raně středověkém Polsku (10.–13. století). Podal mj. podrobný přehled dosavadního výzkumu, z něhož vyplývá, že v Polsku byla tématu dlouho věnována jen okrajová pozornost, kdy badatelé většinou *ad hoc* interpretovali konkrétní hroby, bez podrobnějšího zdůvodnění a zasazení do širšího kontextu. Intenzivnější zájem o nestandardní hroby se datuje až do 90. let 20. století, přičemž pro většinu od té doby vzniklých prací je charakteristické, že jakékoliv výraznější odchylky od „normálního“ pohřebního ritu jsou víceméně automaticky ztotožňovány s „protivampyrickými pohřby“ (k tomuto termínu kriticky Jurek 2016, 227). Uvedený postup L. Gardela právem kritizuje jako zkratkovitý a metodicky neúnosný. Badatel podrobil polské atypické hroby detailní analýze a systematicky je srovnával s analogickými raně středověkými hroby na území dnešní Velké Británie a Skandinávie, kromě toho z moderní anglosaské a skandinávské archeologie výrazně čerpal i po metodické stránce. Na více místech své monografie argumentuje, že strach z revenantů rozhodně nemohl být jedinou motivací pro atypické hroby, ale je nutno zvažovat i další důvody, pramenící mj. v uplatňování trestního práva (Gardela 2017, 69–90).

Jedním z detailně analyzovaných typů atypických hrobů jsou jedinci uloženi na břiše, z území dnešního Polska shromáždil L. Gardela celkem 30 případů na 17 lokalitách (řadí k nim jak kostry v natažené poloze, tak jedince s více či méně pokrčenými nohama, jejichž trup byl uložen hrudníkem dolů). V závislosti na dalších znacích konkrétních hrobů zvažuje celou řadu motivací pro polohu na břiše: projev kajícího (srov. Hadley 2010, 105–106; Schmitz-Esser 2014, 603–605; Alterauge et al. 2020, 21–22); obava z uhranutí mrtvým (proto je jeho „pohled“ směřován dolů); chvatný pohřeb (např. při epidemii); pohřeb popraveného zločince (zvláště v případě doložené dekapitace); pohřbení zaživa aj. A *priori* nevyklučuje, že uložení na břiše (hlavně pokud má jedinec svázané nohy)¹⁶⁵ mohlo být i protivampyrickým opatřením. Upozorňuje však, že v archeologické literatuře uváděné „analogie“ v podobě písemných svědectví z území dnešního Polska v 17.–19. století nelze použít jako bezprostřední interpretační východisko pro diskutované hroby z raného středověku. Tato svědectví totiž v drtivé většině zaznamenávají případy, kdy byl daný člověk pohřben v normální poloze na zádech a až po pohřbu začal být podezírán z revenantství, takže lidé hrob sekundárně otevřeli a tělo (nebo celou rakev) obrátili „obličejem dolů“, aby se mrtvý „díval do země“, popř. navíc hlavu odsekli od těla. Naproti tomu v raném středověku máme před sebou výhradně jedince, kteří byli do polohy na břiše uloženi již během samotného pohřbu (Gardela 2017, 91–111).¹⁶⁶

164 Stejně tak je příznačné, že ve zmíněných písemných pramenech nenajdeme ani zmínku o obavách, že by se z nepohřbeného mrtvého mohl stát revenant (srov. kap. 6.6.3).

165 Spolehlivě prokázat svázání končetin je však obtížné, srov. Müller 2020, 295–296.

166 Gardelova analýza mj. názorně ukazuje, že v případě širšího zpracování jednoho typu hrobů má badatel k dispozici většinou značně nesourodý soubor dat, neboť jednotlivé hroby se často diametrálně liší zachovalostí kostry, kvalitou dokumentace, přítomností či fundovaností antropologické analýzy atd. Proto zvláště k informacím z výzkumů staršího data musíme přistupovat se značnou kritičností. Ovšem ani nedávno a pečlivě provedený výzkum vč. důkladného antropologického posouzení koster není zárukou, že na základě shromážděných informací spolehlivě určíme, jaké byly motivace pohřbívajících pro výběr příslušné polohy.

6.6.3 Skrčená poloha

Skrčenou polohu¹⁶⁷ zaujímal na pohřebišti Na pískách celkem 46 jedinců, kdy 22 leželo na pravém boku a 24 na levém boku. Většina jich byla pohřbena samostatně, jen tři pocházejí z dvojhrobů, v nichž byl takto uložen jeden (hr. 3/54; obr. 53: 2), resp. oba jedinci (hr. 30-31/52-II; obr. 55: 2). Podle uložení nohou lze rozlišit několik variant této polohy.¹⁶⁸ Početem 26 převažují jedinci s lehce pokrčenými nohami (obr. 66: 1, 4; 67: 2).¹⁶⁹ Několik koster mělo nohy silně pokrčené, uložené kolmo k trupu (obr. 66: 3; 67: 1).¹⁷⁰ Jen o něco málo početnější je pak skupina jedinců s nohami velmi silně pokrčenými a přitáženými těsně k trupu (obr. 66: 2; 67: 3), takže alespoň část z nich musela být před pohřbem svázána.¹⁷¹ V podstatě bez ohledu na stupeň pokrčení nohou se u jedinců ve skrčené poloze objevují různé polohy rukou: mírně ohnuté podél těla (např. kostra 0629 v dvojhrobě 30-31/52-II), ruce silně pokrčené a dlaně složené před obličejem (hr. 763/58) nebo pod hlavou jako při spánku (hr. 420/55), nejčastěji jsou silně pokrčené a přitážené k hrudi (např. hr. 488/49, 517/49, 424/55, 521/55, 538/55). Kostra v hr. 646A/56 měla obě ruce spojené za zády, původně asi svázané v zápěstích (obr. 67: 4).

Hroby s jedinci ve skrčené poloze jsou rozmístěny po celé ploše pohřebišť, i když ne zcela rovnoměrně, existují také celé souvislé úseky bez nich (obr. 68). Pouze u šesti jedinců konstatujeme hrobovou výbavu, což je velmi nízký podíl (13 %) na pohřebišti, kde měly 2/3 pohřbených nějaký milodar. Jejich výbavu navíc tvoří převážně prosté a málo početné předměty: keramická nádoba (hr. 325/48), bronzové náušnice z okruhu podunajského šperku (hr. 3/54, 629/56), nůž (hr. 449/49, 351/55) či přeslen (hr. 778/58). Relativně časté zastoupení koster ve skrčené poloze v rámci hrobů s neobvyklou orientací jsem již konstatoval v kap. 6.2. Mezi jedinci ve skrčené poloze převládali dospělí, ale určení věku a pohlaví je k dispozici jen u malé části z nich. Dále bylo zaznamenáno min. 11 dětí, z nichž u osmi je znám jejich věk – pohyboval se v rozmezí 5–13 let. Uložení dětí do čtyř let ve skrčené poloze nebylo zaregistrováno, snad z toho důvodu, že z jejich koster zbyly až na výjimky jen fragmenty lebky, takže původní polohu trupu a nohou není možné určit (srov. Hanuliak 2004b, obr. 112).

Hroby jedinců ve skrčené poloze se vyskytují na všech typech středohradištních pohřebišť – v areálech hradišť je najdeme jak na větších pohřebištích (kostelních a nekostelních), tak ve skupinkách hrobů a v ojedinelých hrobech rozptýlených mezi sídlištními objekty (Dostál 1982, 182; Profantová 2003, 48; Galuška 2004; Brather 2007, 110–111; Přichystalová et al. 2019, 72–76).

Stejně tak jsou doloženy na venkovských pohřebištích, kde je však tento fenomén prozkoumán jen málo (což je dáno stavem výzkumu venkovských pohřebišť obecně), např. v publikaci pohřebišť v Průšánkách a Nechvalíně jim nebyl věnován samostatný rozbor (Klanica 2006, díl II; srov. Mazuch et al. 2017, 137–140, obr. 86, 87). Pohřebišť v Dolních Věstonicích – Na pískách sice vydalo vyšší počet jedinců ve skrčené poloze než jakákoliv jiná moravská lokalita, ale mj. vzhledem k nízké kvalitě antropologických dat bohužel nepřispívá k zodpovězení otázky, kdo byli lidé takto uloženi.

Interpretaci lidí pohřbených ve skrčené poloze z našich raně středověkých pohřebišť se v literatuře věnuje pozornost již dlouho. Jako první se jimi souhrnněji zabýval I. Borkovský (1939), který shromáždil reprezentativní soubor tehdy známých případů z území Čech. Kostry ve skrčené poloze rozdělil na dvě skupiny: do první spadají „kistry s nohami málo nebo více nakrčenými, což souviselo patrně s délkou hrobové jámy nebo rakve (neúmyslné nakrčení)“, druhou skupinu pak mají tvořit „kistry přísně skrčené, které byly do hrobu dány pravděpodobně již svázané do kozelce a někdy ještě zasypány větším množstvím kamene“. Pokrčení nohou u jedinců z první skupiny tedy autor považoval za nezáměrné a nepokládal za nutné je blíže interpretovat. Motivaci pohřbívajících nabídl jen v případě extrémně skrčených koster, u nichž předpokládal svázání mrtvého, což mu mělo zabránit „vstát z hrobu“. Opíral se také o skutečnost, že některé z těchto koster – jsou ovšem ve znatelné menšině – byly zatíženy kameny (např. Žižice, hr. 13). Obě opatření považoval za protivampyrická. Vyslovil domněnku, že takto mohli být pohřbíváni nejspíše čarodějové nebo pohanští kněží v době prosazujícího se křesťanství.

Na práci I. Borkovského navázala Z. Krumphanzlová (1964, 194–198), která ke kostrám ve skrčené poloze z Čech přidala i doklady z území Moravy a Slovenska a sledovala výskyt tohoto zvyku v dalších regionech střední a západní Evropy od doby římské dále. Interpretaci o protivampyrickém významu přijala hlavně v případě těchto koster ve skrčené poloze, které jsou „navíc ještě zatížené, svázané nebo obrácené tváří k zemi“. Zvažovala však i jiné důvody než I. Borkovský, jmenovitě „nemoc zesnulého nebo pohřeb ve smrtelné tžlosti“; naopak sociálnímu podtextu („pohřby lidí nesvobodných“) přikládala podstatně menší důležitost. Bez významu pak není její poznámka, že „tato forma pohřbu také v tradici jako protivampyrický počín nepřezívá, kdežto všechny ostatní počiny ochranné se v ústním podání a v zaostalých oblastech v praxi dochovaly až do nedávných dob“ (srov. Štefan 2009, 153, Tab. 1). Níže bude ještě řeč o tom, že představy některých archeologů o protivampyrických praktikách

167 Do této skupiny jsem zařadil i jedince, kteří leželi víceméně na zádech a do boku měli pokrčené jen nohy. Je to z toho důvodu, že poloha trupu se dá rozlišit jen u zachovalých koster; naopak u koster, z nichž se dochovaly jen dlouhé kosti, nelze někdy polohu trupu přesně určit. Kostry s pokrčenou jen jednou nohou byly již zmíněny v kap. 6.6.1.

168 U některých koster ve skrčené poloze je jedna noha pokrčená více než druhá (např. hr. 303/48, 547/55, obr. 66: 4). Může k tomu dojít tak, že výše uložená noha se v průběhu rozkladu posune v souvislosti se změnou polohy pánve, zatímco spodní noha zůstane na místě, proto je pro určení původní polohy nohou vhodnější (Prokeš 2007, 27).

169 Hr. 149/46, 233/47, 303/48, 368/48, 371/48, 435/49, 449/49 (obr. 66: 1), 456/49, 476/49, 30-31/52-II, 3/54, 259/55, 351/55, 353/55, 359/55, 402/55, 420/55, 424/55, 435/55, 521/55 (obr. 67: 2), 540/55, 547/55 (obr. 66: 4), 575/56, 763/58, 778/58; u špatně dochované kostry z hr. 688/56 je uložení ve skrčené poloze s otazníkem.

170 Hr. 156/46, 282/47, 325/48, 475/49 (obr. 67: 1), 567/50 (obr. 66: 3), 28/52-II, 97/54, 646A/56 (obr. 67: 4); kostra v hr. 76/54 má také nohy silně pokrčené, ale femury jsou takřka v jedné ose s trupem.

171 Hr. 294/48, 382/48, 488/49 (obr. 66: 2), 510/49, 517/49, 328/55, 538/55 (obr. 67: 3), 629/56, 716/56 a snad také 268/47.

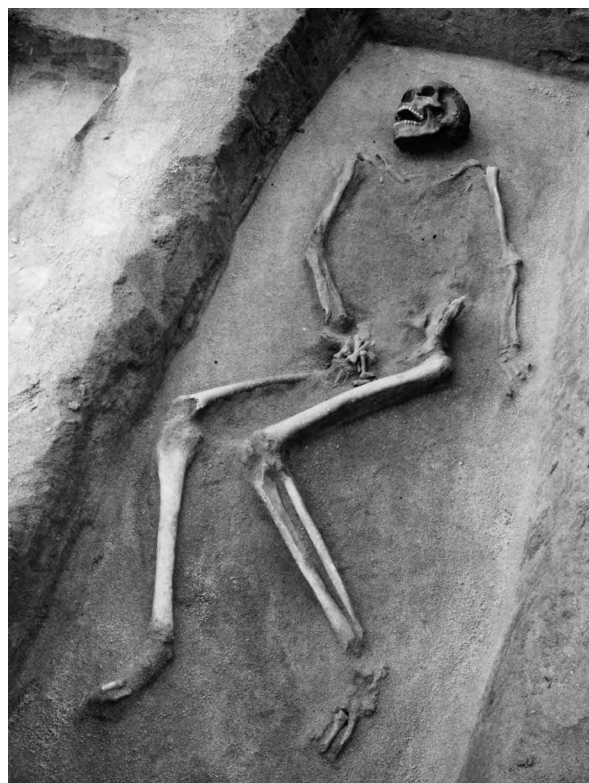
1

2

3

4

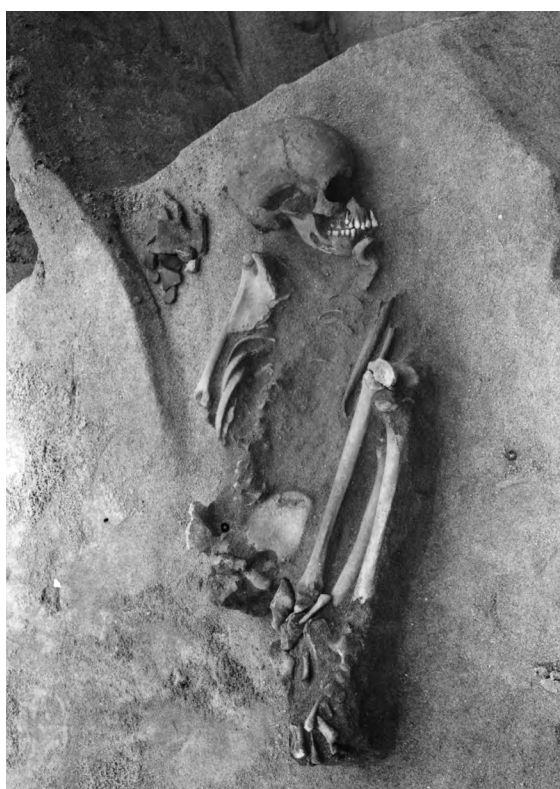
Obr. 66. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedinci uloženi na zádech nebo na boku a s pokrčenýma nohama. 1 – hr. 449/49 (M-FT-100044600, neg. č. 446); 2 – hr. 488/49 (M-FT-100046700, neg. č. 467); 3 – hr. 567/50 (M-FT-100045002, neg. č. 450b); 4 – hr. 547/55 (M-FT-100572400, neg. č. 5724).

1

2

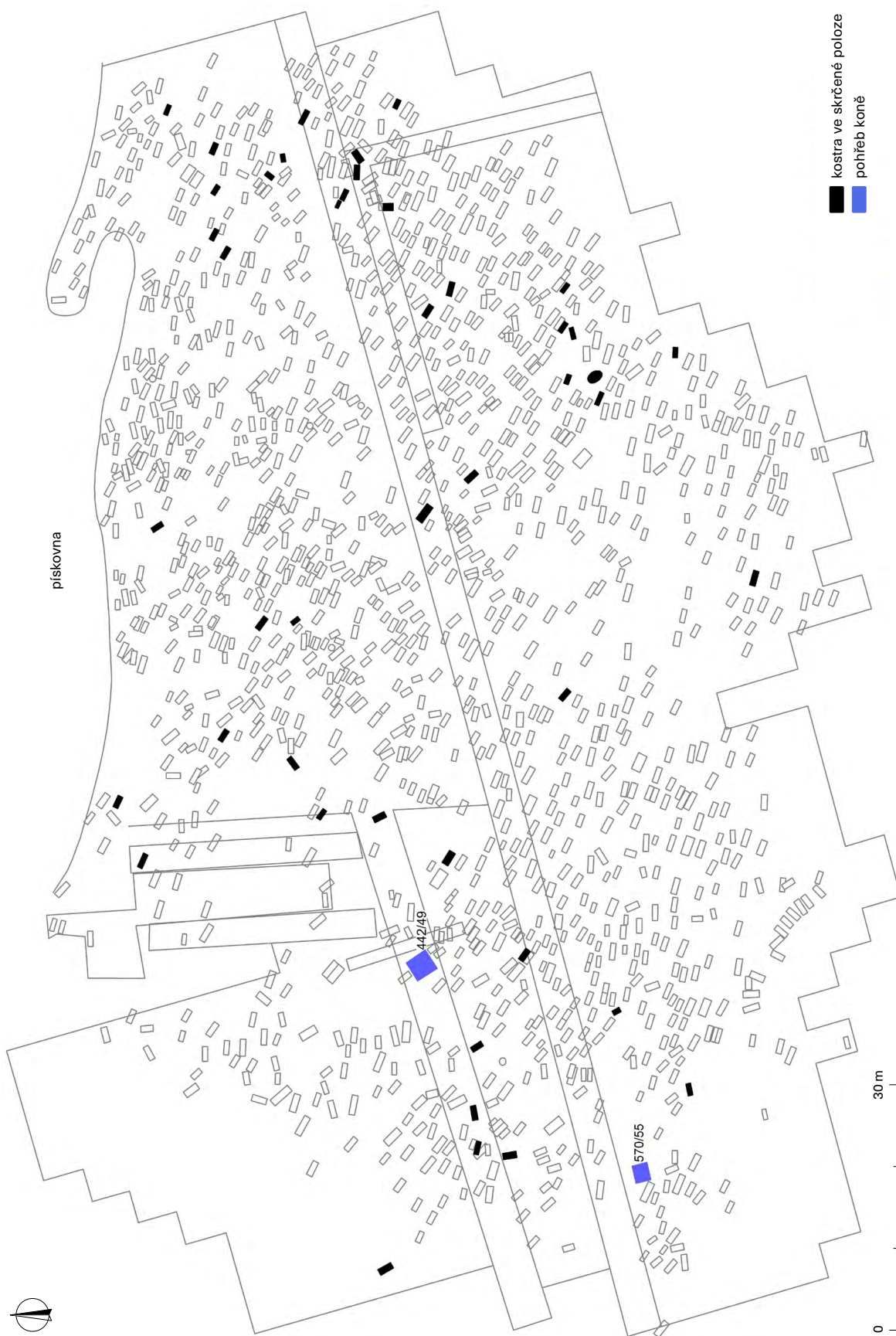

3

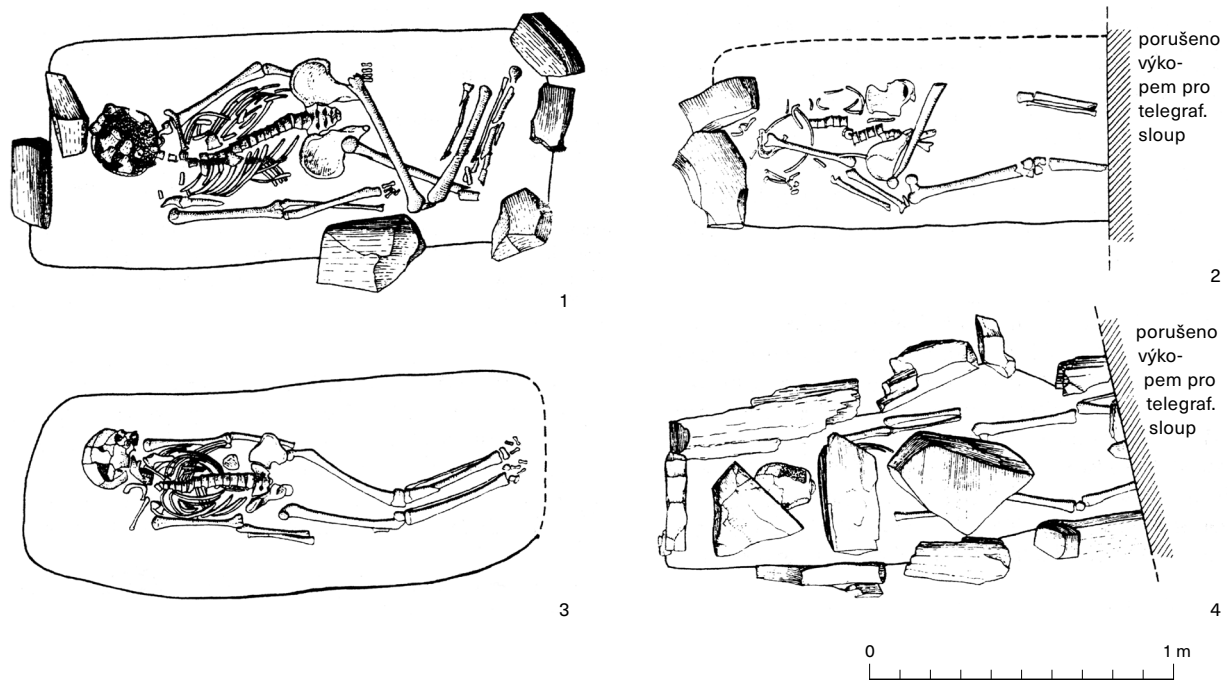

4

Obr. 67. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedinci uloženi na boku a s pokrčenýma nohama. 1 – hr. 475/49 (M-FT-10004F400, neg. č. 454); 2 – hr. 521/55 (M-FT-100573100, neg. č. 5731); 3 – hr. 538/55 (M-FT-100572300, neg. č. 5723); 4 – hr. 646A/56 (M-FT-100626400, neg. č. 6264).

Obr. 68. Dolní Věstonice – Na pískách. Kostry ve skrčené poloze a koňské hroby.

Obr. 69. „Defektní“ hroby v Radomyšli. 1 – hr. 157; 2 – hr. 160; 3 – hr. 410; 4 – hr. 347. Podle Nechvátal 1999, obr. 111–114.

v raném středověku vycházejí hlavně z etnografických pozorování uskutečněných v 19. a 20. století. Pokud se pohřbívání ve skrčené poloze v moderní době již nevyskytuje, znamená to, že ani tuto etnografickou argumentaci, pro archeologii metodicky značně spornou, nelze použít. Jinými slovy, spojování skrčené polohy s vírou v revenanty zůstává založeno pouze na těžko prokazatelných hypotézách ve starší literatuře.

Při studiu archeologické literatury se můžeme jen těžko ubránit dojmu, že celý koncept začal postupně „žít svým vlastním životem“. V mnoha publikacích je protivampyrická interpretace jedinců pohřbených ve skrčené poloze pokládána víceméně „za hotovou věc“, autoři ani nepovažují za nutné ji detailněji zdůvodňovat, většinou se spokojují s pouhým připomenutím starší literatury. Např. B. Nechvátal (1967; 1999, 140–144) vyčlenil na pohřebišti v Radomyšli neobvyklé („defektní“) hroby, které interpretoval jako projev strachu z „vampyrů“. Řadil k nim mj. hr. 157, v něm uložený starší muž měl dolní končetiny výrazně pokrčené (jinak to ani nebylo možné, neboť jáma byla příliš krátká; obr. 69: 1); dále hr. 410 s kostrou dospělého muže, jehož dolní končetiny jsou pokrčené jen mírně (obr. 69: 3; Nechvátal 1999, 73, 101, 142, obr. 111, 113). Badatel u obou jedinců předpokládá svázání dolních končetin, které však bylo případně možné jen v oblasti kotníků nebo lýtek.¹⁷² Nejde tedy o svázání do kozelce, o němž u extrémně skrčených koster uvažoval I. Borkovský (1939, 137–138). Podobně sporné je vyčlenění dalších „defektních“ hrobů v Radomyšli – tím

spíše, že je jim přisuzován značný význam při datování počátků celého pohřebiště.¹⁷³ Také B. Dostál (1982, 182) počítal k dokladům protivampyrických opatření nejen kostry ve výrazně skrčené poloze, ale „s jistou pravděpodobností“ i ty jedince, kteří měli dolní končetiny jen mírně pokrčené.

Z publikací se vztahem k území Moravy lze zmínit práci N. Profantové (2003, 48–49), která analyzovala pohřebišťe u 6. kostela v Mikulčicích. K jedincům pohřbeným ve skrčené poloze zde můžeme s jistotou řadit čtyři případy, vždy se silně až extrémně pokrčenými dolními končetinami (hr. 24, 136, 1474, 1477); je zajímavé, že všechno to byly dospělé a starší ženy. Pátý jedinec (starší dítě z hr. 111) měl dolní končetiny skrčené jen mírně, pokud je možno soudit na základě lehce dislokovaného skeletu.¹⁷⁴ Všechny hroby spojuje badatelka se strachem „z návratu nemrtvých“. Připouští také možnost, že ony ženy mohly být svázány, žádná však nemá pokrčené dolní končetiny přitažené k trupu. Pochybnosti budí i argument, že v hr. 1474 měla být žena „zatížena velkým kamenem v místě pánve“. Soudě podle fotografie hrobu (Profantová 2003, 208, tab. 48: 1) to byl kámen příliš malý a tenký, než aby se dalo o takovém úmyslu pozůstalých vážně uvažovat, k opravdovému „znehynění“ těla by byla potřeba kámen podstatně masivnější; navíc mezi kamenem a kostrou byla vrstva zeminy, takže kámen rozhodně nebyl umístěn přímo na ženino tělo.

Tzv. protivampyrickými praktikami v raně středověkých hrobech se intenzivně a opakovaně zabýval

172 Pak by se ale o svázání dalo uvažovat u všech koster (tzn. i těch v natažené poloze), které mají nohy těsně u sebe.

173 Jsou to „úmyslně porušené“ kostry v hr. 40 a 160 (obr. 69: 2), ovšem k porušení zvláště druhě z nich mohlo dojít i nezáměrně, stejně jako to autor předpokládá u mnoha dalších hrobů. „Přímou na kostře“ v hr. 347 (obr. 69: 4) byly uloženy tři větší kameny, což B. Nechvátal (1999, 142) interpretoval jako protivampyrické opatření; stejně tak ale mohly tvořit nedílnou součást kamenné konstrukce hrobu (při pohřbu byly položeny na dřevěné rakvi, která se nedochovala?). Všechny diskutované hroby (s výjimkou hr. 410) byly situovány nedaleko od románského kostela, z čehož autor vyvozuje, že „musely být uloženy do země v době, kdy ještě kostelní stavba neexistovala“, neboť „současnost defektních hrobů a kostela se navzájem vylučuje“. Používat tak vágní premisy k datování pokládám za velmi diskutabilní.

174 Další jedinci mají pokrčenou jen jednu dolní končetinu (hr. 126, 144, 145, 170, 1480).

M. Hanuliak (2004b, 101–115, s lit.). Klíčovou součástí této problematiky jsou i kostry ve skrčené poloze; autor je vyhodnotil spolu s dalšími polohami, které se nějak odchylují od „základní“ či „rituální“ polohy, tzn. natažené naznak. Rozdělil je do tří kategorií: na odchylky extrémní, výrazné a mírné. Do první kategorie zařadil jedince uložené na břicho a ve skrčené poloze na boku, přičemž stupeň pokrčení dolních končetin nepovažoval za rozhodující. V jím zpracovaném souboru z území Slovenska výrazně převažují skrčené kostry na pravém boku nad těmi uloženými na boku levém. Ve skrčené poloze zde byli pohřbíváni ve stejné míře dospělí muži i ženy, naopak podíl dětí je překvapivě nízký. V případě celé kategorie extrémních odchylek (tzn. vč. polohy na břicho) předpokládal jejich početní nárůst od staršího velkomoravského horizontu po povelkomoravský horizont (Hanuliak 2004b, 108, obr. 112: b, c; 113: a);¹⁷⁵ zintenzivnění těchto praktik v posledně uvedeném období by se dalo hypoteticky spojit s příchodem starých Maďarů (srov. kap. 6.6.1). Druhá z kategorií, které M. Hanuliak vyčlenil, tedy výrazné odchylky, zahrnuje jedince uložené naznak, popř. natočené mírně na pravý nebo levý bok; horní končetiny mohou být natažené i silně pokrčené. Polohu dolních končetin autor explicitně neuvedl, soudě podle vyobrazení (Hanuliak 2004b, 107–109, obr. 115) může být jedna z nich nebo obě pokrčené mírně i velmi výrazně. Do třetí, poslední kategorie patří jedinci uloženi naznak, u nichž se myšlená osa dolních končetin neshoduje s osou trupu; horní končetiny mohou být více či méně pokrčené.

Důležitá je Hanuliakova interpretace jednotlivých kategorií. Extrémní odchylky pokládá za protivampyrická opatření, namířená proti takto uloženým mrtvým, které měli pozůstalí podezírat, že by se mohli chtít vrátit a škodit živým (u polohy na břicho uvažuje ještě o možnosti trestu či potupného pohřbu). Podobnou motivaci předpokládá i u výrazných odchylek, s tím, že byly „aplikovány především v případech nižšího stupně očekávaného ohrožení pozůstalých ze strany zemřelého“. Dalším důvodem mohl být násilný nebo jinak neobvyklý způsob smrti (tzv. „zlá smrt“). Naopak mírným odchylkám u uložení těla (třetí kategorie) nepřipisuje hlubší význam, pokládá je za vzniklé náhodně či z nedbalosti.

S postupy i závěry M. Hanuliaka se dá dlouze polemizovat. Začneme třeba samotným vyčleněním tří výše

popsaných kategorií, které je značně subjektivní, jinak tomu ostatně být ani nemůže¹⁷⁶ (kap. 5.2.1). Badatel klade největší důraz na uložení trupu, naproti tomu poloha (resp. míra pokrčení) dolních a horních končetin má v jeho pojetí až druhotný význam (bližší zdůvodnění této preference autor neuvádí). Polohy koster v hrobech jsou silně variabilní, takže při zohlednění jiných kritérií by byla náplň kategorií samozřejmě odlišná. Sporný je také autorův nevyřčený předpoklad, že dokážeme určit, které odchylky od „ideální“ natažené polohy naznak jsou „závažné“, a které nikoliv – stejně tak je ale možné, že náš dnešní odhad se od dobového nazírání na věc značně liší (kap. 6.6.2). Za zdaleka nejproblematictější ovšem považují skutečnost, že M. Hanuliak (2004b, 110) interpretuje všechny extrémní odchylky *en bloc* (a také část odchylek výrazných) jako projev protivampyrických praktik,¹⁷⁷ ale své představy o vampyrismu v raném středověku čerpá pouze z etnografických prací,¹⁷⁸ které referují o mentálním světě vesničanů ve střední Evropě v 19. století a v 1. polovině 20. století.¹⁷⁹ O vztahu raně středověkých lidí ke smrti a mrtvým neuvádí badatel nic. Podle mého názoru rozhodně není možné projektovat představy moderních lidí (byť by to byli obyvatelé odlehlých venkovských oblastí) do raného středověku a mlčky předpokládat, že za těch tisíc let, které obě období dělí, se tyto představy vůbec nezměnily. Takové a další námitky vůči Hanuliakovým pracím vznesl i S. Brather (2007, 114–116), který při výkladu nestandardních hrobů z raného středověku doporučuje zdrženlivost a odmítá paušální interpretace celých – široce definovaných – skupin hrobů. To, že archeologové donedávna vysvětlovali takřka jakoukoliv výraznější anomálii v raně středověkém pohřebním ritu jako doklad víry ve vampýry, pokládá za jednostranné zjednodušování mnohem složitějšího problému (srov. Schmitz-Esser 2014, 445–446).¹⁸⁰

Zásadní příspěvek do diskuze představuje studie I. Štefana (2009), v níž autor z rozsáhlého souboru pohřebišť z 9.–12. století na území Čech a Moravy shromáždil a analyzoval celkem 486 nestandardních hrobů (ovšem jen k polovině z nich byly k dispozici podrobnější informace). Počítá mezi ně jedince s odchylnou orientací, ve skrčené poloze, na břicho a konečně záměrné sekundární porušení koster. V rámci koster ve skrčené poloze zohlednil jen

175 Tento závěr nelze na základě publikovaných dat ověřit. Ostatně nabízí se otázka, podle čeho byly hroby datovány, když 76 % z nich neobsahovalo žádný inventář (Hanuliak 2004b, 108).

176 Z podstaty věci vyplývá, že mezi oněmi třemi kategoriemi nejsou jednoznačné předěly, ale naopak plynule přecházejí jedna do druhé, srov. např. takřka totožnou polohu u koster řazených do odlišných kategorií (Hanuliak 2004b, obr. 115: 5, vs. obr. 117: 4).

177 Tuto interpretaci badatel mechanicky přenáší i na kostry ve skrčené poloze, nalezené v raně středověkých sídlištních objektech na jihozápadním Slovensku (Hanuliak 1997, 173) – jinými slovy předpokládá, že uvedená poloha je výsledkem záměrné aktivity pozůstalých. To je podle mého mínění pravděpodobně jen u menší části případů; převážná většina jedinců působí naopak dojmem, že byli do již nepoužívané sídlištní jámy jednoduše vhozeni, což sám M. Hanuliak (1997, 172) připouští u objektu (studny?) z Bratislavy – Ventúrské ul. se sedmi mužskými kostrami ve výplni (Vallašek 1972). Každopádně celá řada sídlištních objektů z jiných lokalit má v půdorysu natolik malé rozměry, že dospělí jedinci do nich uloženi museli mít pokrčené dolní končetiny, protože v natažené poloze by se do jámy nevešli (Hanuliak 1997, obr. 4: 1, 3, 6; 5: 2, 4; 6: 2), v případě velmi malých objektů museli být do skrčené polohy vyloženi „natlačeni“ (Hanuliak 1997, obr. 2: 2; 4: 2). Skrčená poloha nebyla tak u těchto jedinců záměrná a plánovaná, ale spíše vynucená okolnostmi. Ani samotné uložení těchto zemřelých uvnitř sídlištního areálu příliš nenasvědčuje badatelovu výkladu, že by je obyvatelé považovali za nebezpečné revenanty.

178 Jedinou výjimkou je práce Z. Krumphanzlové (1964), ta však zrovna jedince pohřbené ve skrčené poloze zdaleka neinterpretuje jednotně (viz výše). I tato publikace je silně závislá na starší etnografické a religionistické literatuře, jejíž teoretická východiska jsou dnes již překonaná (Večeřová 2014).

179 O umírání a smrti v tomto prostředí souhrnně Navrátilová 2004, 141–340.

180 Zvláště starší německá archeologická a etnografická literatura pracovala s představou, že středověcí lidé se obávali takřka všech mrtvých bez rozdílu, což přesvědčivě vyvrátil již O. G. Oexle (1983).

„markantní“ případy (jistě je myšleno hlavně výrazné skrčení dolních končetin). Všiml si, že u poloviny z nich byla hrobová jáma natolik krátká, že daný jedinec by se do ní v obvyklé natažené poloze nevešel. Pozůstali tedy často plánovaní pohřb ve skrčené poloze od samého počátku. Poukázal také na význam lokálních zvyklostí, kdy i dvě sousední komunity se od sebe mohly zásadně lišit v tom, jak často (popř. zda vůbec) byly neobvyklé polohy při pohřbívání používány.¹⁸¹ Jelikož jen šestina hrobů ve skrčené poloze a pouhá desetina jedinců uložených na břiše vykazuje nějaké milodary (navíc až na výjimky jen skromné), dospěl I. Štefan mj. k závěru, že obě polohy odrážejí „negativní hodnocení ze strany pozůstalých“. Při interpretaci těchto hrobů klade zásadní důraz na jejich výskyt v areálech českých a moravských hradišť a v jejich bezprostředním okolí. Sociální struktura obyvatelstva hradišť byla značně komplikovaná; žilo zde mj. mnoho lidí nízkého postavení, často vytržených z původních sociálních vazeb (zajatci, otroci, nuceně přesídlení apod.). Pokud si nestačili vytvořit nějaké pevnější vztahy nové, v případě úmrtí se mohlo snadno stát, že jejich pohřbení dostal na starost někdo nezainteresovaný, kdo se tohoto úkolu zhostil s vynaložením co nejmenší námahy. To s sebou neslo např. vyhloubení malé jámy, do níž bylo možné mrtvého uložit jen ve skrčené poloze (na druhé straně sporadické polohy na břiše se podobně „praktickému“ vysvětlení vzpírají, zde bude mít uložení obličejem k zemi spíše nějaký „ideový“ podtext). Potvrzení toho, že interpretaci nestandardních hrobů je nutno hledat především v rovině sociálních vztahů, vidí I. Štefan (2009, 152–154) ve skutečnosti, že v písemných pramenech z raného i vrcholného středověku neshledáváme početnější svědectví o strachu z revenantů. To je podle něj až záležitost raného novověku a doby ještě pozdější, podobně jako třeba čarodějnické procesy (srov. např. Brather 2007, 114; Alterauge et al. 2020, 24–25).

Středověké písemné prameny z 5.–15. století, hlavně západoevropské provenience, které hovoří o revenantech, shromáždil a analyzoval přední francouzský historik J.-C. Schmitt (2002). Jeho kniha nabízí pohled, který se podstatně liší od převažujícího nazírání raného středověké archeologie na revenanty. V prvé řadě je nápadné, jak zřídka se v písemných památkách raného středověku o revenantech hovoří; svědectví se rozhojňují až od 11. století. Autor se domnívá, že to bylo spojeno s rozmachem liturgie za mrtvé (*memoria*) v této době. S tím bezprostředně souvisí povaha popisovaných revenantů – jsou to duchové zemřelých lidí, kteří se zjevují svým příbuzným nebo známým. Zjevují se jim buď ve snech, nebo v bdělém stavu, ovšem i tehdy jako nehmotné „stíny“ či „zjevení“. Cílem revenantů bylo totiž živým jen něco sdělit, nejčastěji o svém utrpení v očistci, vyzývali je k pokání

a přímluvným modlitbám za revenantovu duši apod. (Schmitt 2002, 17–96).

Svědectví o revenantech, kteří živým lidem ubližují (např. zamořují vzduch, vyvolávají epidemie, sají lidem krev), známe ze západní a střední Evropy až od vrcholného středověku (Caciola 1996, 17–24; Schmitt 2002, 87; Gordon 2014, 57–62). Přesvědčení o existenci revenantů bylo mezi prostými lidmi rozšířeno již předtím, ale kněží a mniši – kteří jediní o tom mohli podat písemné svědectví – odmítali věnovat tomuto fenoménu pozornost nebo výslovně odsuzovali víru v revenanty a v účinnost praktik namířených proti nim (Krög 2015, 53–60). Takto lze interpretovat např. pasáž v penitenciálu Burcharda z Wormsu (kolem roku 1025), v níž se píše o pověře, kdy dítě zemřelé bez křtu lidé pohřbili na tajném místě a tělo probodli dřevěným kulem. Burchard ukládá dva roky pokání všem, kdo něco takového udělali, povolili nebo v účinnost této praktiky věřili (Svobodová 2003, 576; Gordon 2014, 57). Z raného středověku se vyprávění o nebezpečné povaze některých mrtvých zachovala zvláště ve skandinávských a islandských ságách: tyto revenanti mají hmotné tělo, jsou schopni mrzačit, zabíjet a pustošit celé kraje, zvláště když se vrátí na zem ve větším počtu. Zvítězit se nad nimi dalo setnutím hlavy, probodnutím těla kulem nebo spálením (Schmitt 2002, 24–25; Starý 2005, 769–773; Kozák – Ratajová 2008, 12–22; Schmitz-Esser 2014, 439, 451).

Podobné představy mohly být rozšířeny i u Slovanů v raném středověku, ale chybějí o tom soudobá písemná svědectví.¹⁸² Také bychom neměli přehlédnout, že zrovna tři posledně zmíněné „osvědčené“ způsoby, jak revenantům čelit, se v našem archeologickém materiálu vyskytují jen velmi zřídka, a hlavně představují pouhý zlomek z celé škály nálezových situací, které starší generace badatelů běžně interpretovala jako „protivampyrická opatření“. U koster s oddělenou lebku je nutné posuzovat případ od případu, zda dekapitace byla hrdelním trestem, který ukončil život daného jedince (popř. k ní došlo během bojového střetu; srov. Berszin – Wahl 2002), zda je neobvyklá poloha lebky výsledkem působení postdepozicičních procesů, nebo zdali můžeme oddělení lebky od těla (popř. její vyjmutí) spojovat až s prokazatelným sekundárním otevřením hrobu (srov. Schmitz-Esser 2014, 445, 449–450). Pro náš raný středověk zatím nebyly případy dekapitace souborněji zpracovány.¹⁸³ Všeobecně známý je hr. 51 v Praze – Lumbeho zahradě, v něm pohřbenou starší ženu označil Z. Smetánka (1988) za „čarodějnici“ („strigu“). Vycházel z kumulace 14–15 lidských zubů z více jedinců u ženiny levé dlaně a dále z faktu, že její lebka byla vyvrácena dozadu, což badatel pokládal za „dodatečné postfunerální oddělení a převrácení lebky“ ve snaze zabránit zemřelé ženě v revenanci. Jelikož na dně

181 Na Moravě jsou ilustrativním příkladem pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích, kdy na prvním registruje Č. Staňa (2006, 34, tab. VII–X) sedm jedinců pohřbených v silně skrčené poloze (další kostry pak vykazují pokrčení nohou o něco méně výrazné) a devět na břiše, zatímco na druhé lokalitě nejsou obě polohy vůbec zastoupeny.

182 Biskup Dětmar z Merseburku (975–1018) začlenil do své kroniky příběhy o revenantech, z nichž některé předtím kolovaly v ústním podání mezi slovanským obyvatelstvem na východní periferii Německé říše. Ani jeho historiky neodpovídají zažité představě o revenantech, kteří by záměrně vyhledávali živé lidi s cílem jim škodit: mrtví zde vycházejí v noci z hrobů, aby společně praktikovali běžné aktivity, jako když byli naživu, což je v souladu se staršími pohanskými představami. Dětmar tyto příběhy zapsal i přes jejich značně neortodoxní charakter, neboť chtěl přesvědčit skeptiky mezi svými farníky, že lidská duše existuje i po smrti a že na konci věků přijde všeobecné vzkříšení (Mandeville Caciola 2014; Krög 2015).

183 Srov. např. Praha – Lumbeho zahrada, hr. 140 (Smetánka 1992; Frolík – Smetánka 2014, 210–211; Blajerová 2014, 272–273); hromadný hrob v Budči – Na Týnici (Štefan – Krutina 2009, 158).

relativně prostorné hrobové jámy se dochovaly zbytky ztrouchnivělého dřeva (také Frolík – Smetánka 2014, 104–105), přikláním se spíše k názoru, že žena byla uložena v dřevěné rakvi či komoře a k vyvrácení lebky došlo samovolně v primárním dutém prostoru, tzn. bez záměrného lidského zásahu (srov. kap. 6.7). Odlišný druh nálezové situace reprezentuje např. hr. 154 v Rajhradě, kde „u kostry chyběla lebka i s dolní čelistí; lebka byla uložena v téměř čtvercové jamce (...) asi 40 cm východně od hrobové jámy“ (Staňa 2006, 61, tab.VI: 6). Č. Staňa (1986a, 22) si netroufal rozhodnout, zdali máme před sebou doklad dekapitace, nebo sekundárního zásahu. Pokud je pravdivý jeho údaj, že „dva nejvyšší obratle byly nalevo za klíční kostí“, je mnohem pravděpodobnější druhá možnost, neboť při dekapitaci dochází k přeseknutí nebo poškození některého z obratlů v oblasti druhého až pátého obratle. Pokud zde první dva obratle zůstaly u postkraniálního skeletu, k oddělení lebky mohlo dojít až po zetlení relativně pevných vazů mezi těmito obratli a spodinou lebeční, tzn. až nějakou dobu po pohřbu (Knüsel 2014, 34–35).¹⁸⁴

Druhý způsob boje s revenanty, doložený raně středověkými písemnými prameny, totiž probodnutí nebožtíka dřevěným kulem, se z podstaty věci prokazuje velmi obtížně. Jako „stopy po kůlu“ interpretovala M. Beková (1999, 68–69) nálezovou situaci v hr. 8/98 ve Vraclavi (okr. Ústí nad Orlicí), v němž „zhruba ve spodní třetině levé strany hrudního koše byla menší kulová jamka o lichoběžníkovitém průřezu, její nejdelší strana měřila 70 mm. Procházela mezi žebry a takřka se dotýkala páteře. Vyplněna byla nepatrnými kousky uhlíků“. Na lokalitě prozkoumaný výsek pohřebiště je datovatelný rámcově do 11. století. Z nověji provedených archeologických výzkumů na našem území mi nejsou známy žádné analogické stopy po probodnutí kulem (srov. Schmitz-Esser 2014, 451–452, s lit.; Gardela 2017, 96).

6.7 DISLOKACE KOSTÍ A STOPY PRIMÁRNÍHO DUTÉHO PROSTORU

Termín „dislokace“ používám ve významu druhotného posunutí a přemístění jednotlivých kostí, částečného nebo úplného narušení anatomického sledu kostry (srov. Měřínský 1985a, 12, 26). Odhlížím od hrobů, které byly recentně porušeny těžbou písku (hr. 1/46, 73/46, 671/56, 584/56) nebo orbou (hr. 28/54, 41/54, 52/54, 115/54, 328/55). Vzhledem ke špatné zachovalosti antropologického materiálu na dolnověstonickém pohřebišti lze konstatovat dislokaci jen u poměrně malého počtu koster (většinou v případech, kdy se dotkla dlouhých kostí a lebky). Soustředí se v první řadě na hroby, u nichž je k dispozici kvalitnější kresebná nebo fotografická dokumentace. Obecně vzato mohla být dislokace způsobena buď záměrnou lidskou činností (porušení staršího hrobu mladším, vykradení, protivampyrický zásah apod.), nebo k ní došlo působením živočichů či víceméně samovolně vlivem dekompozičních procesů v dutém prostoru. Dutý

prostor se rozlišuje na primární (dřevěné aj. vnitřní konstrukce) a na sekundární (vznikne úplným rozkladem měkkých tkání lidského těla). Oba druhy dutého prostoru lze rozeznat na základě charakteristických posunů kostí (Černý 1995, 309; Prokeš 2007, 17–21; Píštěková 2010), vyžaduje to ovšem přítomnost antropologa při odkryvání hrobu. Při pouhém dodatečném posouzení situace na základě archeologické terénní dokumentace budou mít závěry o příčinách dislokace vždy jen podmíněnou platnost.

Jelikož k porušování hrobů docházelo na pohřebišti Na pískách velmi zřídka (kap. 6.4), byl tento jev příčinou jen menšiny dislokací: v hr. 13/46 byly zpřeházeny kosti nohou, v hr. 119/46 byla přemístěna lebka, v hr. 398/48 byla lebka zcela vyhozena z hrobu, v hr. 410/49 spolu s lebkou ještě kosti trupu (obr. 17: 4). V dalších případech výraznějších dislokací nebylo porušení jiným hrobem konstatováno a na základě dokumentace je obtížné udělat si přesnější představu, za jakých okolností k dislokaci došlo.¹⁸⁵

Většina ostatních dislokací, které nejsou příliš rozsáhlé, nastala s největší pravděpodobností bez dodatečného lidského zásahu. Převažuje lebka vyvrácená dozadu, většinou spočívá na týle či temeni (hr. 369/48, 384/48, obr. 70: 1; hr. 354/55, 395/55, 478/55, 494/55, 500/55, 544/55, 684/56).¹⁸⁶ Takový posun nastal nejspíše v primárním dutém prostoru,¹⁸⁷ ale přímé stopy po dřevěné vnitřní konstrukci jsou zaznamenány pouze v hr. 354/55 (kap. 6.5). U dalších jedinců směřují očníce vzhůru, takže poloha samotné lebky se příliš nezměnila, zato mandibula poklesla ke krční páteři (hr. 480/49, obr. 70: 2; hr. 180/54, 393/55, 419/55, 450/55, 664/56, 674/56). K tomu mohlo dojít až po zetlení vazů spojujících mandibulu se zbytkem lebky a po propadu hrudního koše (tzn. sekundárního dutého prostoru). V hr. 544/50 (obr. 70: 3) a 355/55 leží lebka vyvrácená na pravém spánku, v hr. 336/48, 373/48, 383/55 a 748/57 na spánku levém, zatímco od zbytku lebky oddělená mandibula zůstala *in situ*. V hr. 89/54 (obr. 70: 4) je kromě vyvrácené lebky lehce dislokována i mandibula (podobně i v hr. 367/48, 557/55).

Další dislokace se dotkly kostí (většinou jen jednotlivých) postkraniálního skeletu, a to v hr. 369/48, 394/48 (v obou případech mírně dislokováno pravý femur), 613/56 (levý femur), hr. 467/49 (mírně posunutá obě tibie). U dětské kostry v hr. 551/55 jsou lehce dislokovány některé z tibií či fibul, další kosti zcela chybějí. U většiny z těchto dislokací se přikláním spíše k výkladu, že nastaly v primárním dutém prostoru, neboť bez rakve či obložení, při pouhém zasypání mrtvého pískem (kdy navíc písek průběžně nahrazuje zetlelé měkké tkáně; Knüsel 2014, 32), by jen stěží mohlo dojít např. k výraznému vychýlení lebky (ovšem kromě mandibuly) do strany.

Dají se na dolnověstonickém pohřebišti najít ještě nějaké další stopy po dřevěných nebo jiných úpravách, které měly za cíl izolovat pohřbeného od okolní zeminy? Asi u 14 jedinců v natažené poloze na zádech konstatujeme, že horní končetiny, natažené podél těla, jsou k trupu silně přitisknuté, nebo dokonce leží na něm (hr. 8/54,

184 K novější interpretaci jedinců pohřbených s oddělenou hlavou na území Polska a Skandinávie viz Gardela 2017, 116–159.

185 V hr. 250/47 dlouhé kosti většinou chybějí nebo jsou shrnuty stranou, lebka leží na levém spánku na obvyklém místě. U hr. 287/48 je situace nejasná kvůli špatné zachovalosti kostry. V hr. 106/54 ležely kosti pánve a dolních končetin v neanatomické poloze.

186 U dalších hrobů je tato skutečnost zmíněna v popisu, ale vzhledem k absenci fotografie se nedá ověřit (hr. 289/55, 296/55, 342/55, 367/55, 382/55, 611/56, 674/56, 684/56).

187 Jednoznačně je to doloženo u celé řady hrobů v Prušánkách (Mazuch et al. 2017, 106, obr. 63; 64: 3; 68 aj.).

1

2

3

4

Obr. 70. Dolní Věstonice – Na pískách. Kostry s lehce dislokovanou lebkou, k čemuž došlo nejspíše v době existence primárního dutého prostoru. 1 – hr. 384/48 (M-FT-100021400, neg. č. 214); 2 – hr. 480/49 (M-FT-100045900, neg. č. 459); 3 – hr. 544/50 (M-FT-100041700, neg. č. 417); 4 – hr. 89/54 (M-FT-140489002, neg. č. 4890a/2).

obr. 71: 1; hr. 109/54, 235/54,¹⁸⁸ obr. 71: 2; hr. 266/55, obr. 71: 3), i když u hrobů, u nichž je k dispozici jen kresba (hr. 544/55, 553/55, 562/55, 608/56), nemůžeme mít úplnou jistotu ohledně nálezové situace. Někde se k více či méně „staženému“ hrudníku přidává i podobná poloha dolních končetin, které leží těsně u sebe (zvláště hr. 69/54, 229/54, 377/55, 531/55, 565/55, 633/56). U dalších jedinců jsou uvedené znaky již méně výrazné, takže by záleželo na subjektivním posouzení, které lze přiřadit k již zmíněným, a které nikoliv. Všechny zmíněné hroby pocházejí z výzkumů R. Raddy a R. Tichého; naproti tomu na plochách prozkoumaných v letech 1946–1951 nebyly srovnatelné projevy zjištěny, jistě mj. z důvodu méně kvalitní či početné kresebné, resp. fotografické dokumentace.

Popsaná poloha se v současnosti často považuje za doklad původního zabalení těla do tkaniny, kůže, rohože¹⁸⁹ apod., přičemž tento organický obal by musel být navíc převážán provazem, neboť jinak by k dané poloze kostí nemohlo dojít. Tato interpretace je výsledkem určitého názorového posunu, v poválečné literatuře se na zabalení usuzovalo spíše z přítomnosti organických látek u kostry.¹⁹⁰ Až později se prosadil názor, že o zavinutí těla svědčí hlavně kosti horních končetin silně přitažené k trupu a obě dolní končetiny těsně u sebe.¹⁹¹ Maďarský badatel P. Tomka (2000, 194) to prohlásil za pouhou neprokázanou hypotézu, podle něj stopy organických materiálů v takových hrobech zatím nebyly zjištěny (odlišně Čilinská 1966, 120, s lit.). Podle něj tato poloha může mít i jiné příčiny, za pravděpodobnější považuje možnost, že jde o stopy po úzkých dřevěných rakvích. Na Moravě našel tento výklad jednoznačné potvrzení v podobě hrobu 32 v Mušově – Areálu (Jelínková 1999, 18, tab. IV: 4), a především nemalého souboru hrobů v Prušánkách 1 a 2 (Mazuch et al. 2017, 72–74), kde byli někteří jedinci doslova natlačeni do rakví tak úzkých, že to vedlo k těsnému přimknutí horních končetin k trupu. V Čechách byly podobně úzké rakve zjištěny např. v Budči – Na Týnici (hr. 49/84 a 115/88; Štefan – Krutina 2009, 159, 196, obr. 35: H49; 201, obr. 41: H115) nebo v Praze – Lumbeho zahradě (hr. 95; Frolík – Smetánka 2014, 163).

Z řečeného vyplývá, že i část jedinců z pohřebiště

Na pískách v analogické poloze mohla být pohřbena v dřevěné rakvi, i když se v hrobě žádné zbytky dřeva nedochovaly. Podmínkou je, že osa dolních končetin se kryje s osou trupu (Prokeš 2007, 21–22). Ne ve všech případech je však možné vysvětlení o někdejší existenci úzké rakve přijmout. V hr. 513/55 se těsně vně levého chodidla nacházela větší nádoba (obr. 71: 4), takže taková rakev zde nepřipadá v úvahu;¹⁹² případná širší dřevěná konstrukce, do níž by byla nádoba vložena, by zase nemohla způsobit těsné přitážení levé paže k trupu. Alespoň v tomto případě tedy tělo bylo nejspíše do něčeho zabaleno.¹⁹³

Pokud jsou předestřené úvahy správné, znamenalo by to, že pomocí dislokací kostí a „stažené“ polohy kostry lze identifikovat asi 35 dalších hrobů, v nichž byla původně přítomna dřevěná vnitřní konstrukce. Tím by se sice jejich počet oproti přímo doloženým rakvím několikanásobně zvýšil, i tak ale zůstává velmi nízký – zvláště když uvážíme, že na jiných venkovských pohřebištích byla dřevěná konstrukce prokázána v polovině či dvou třetinách hrobů (kap. 6.5). Na dolnověstonickém pohřebišti to může být způsobeno špatnou zachovalostí koster, která znemožňuje sledovat dislokace zvláště drobných kostí, popř. absencí fotografické dokumentace u značné části hrobů. Stejně tak můžeme spekulovat, že dřevěné konstrukce vykazovaly drobné mezery mezi deskami, jimiž se do dutého prostoru sypal či splavoval písek a poměrně brzy jej zaplnil, což zabránilo výraznějším dislokacím kostí v primárním dutém prostoru (srov. Prokeš 2007, 20–21).

6.8 HROBY KONÍ

Dolní Věstonice – Na pískách byly vůbec prvním systematicky prozkoumaným raně středověkým pohřebištem na Moravě, v jehož areálu se našly koňské hroby (obr. 68). V hr. 442/49 byl kůň uložen samostatně, v hr. 570/55 spolu s člověkem. Bohužel dokumentace k oběma hrobům obsahuje jen málo údajů. U hr. 442/49 je k dispozici stručný popis, kresba a několik fotografií (obr. 4; 72: 1), z nichž jedna byla publikována záhy po jeho odkrytí (Poulik 1948–1950, obr. 123). Kůň ležel na pravém boku, nohy měl natažené nebo jen mírně pokrčené a uložené víceméně kolmo k trupu, krk také natažený. Jelikož pohřbívací zjevně

188 Poloha této kostry (např. kosti pravé horní končetiny leží výrazně níže než kosti levé) byla ovšem ovlivněna tím, že část kostry proklesla níže, na úroveň dříve uloženého jedince, označeného jako hr. 235A/55.

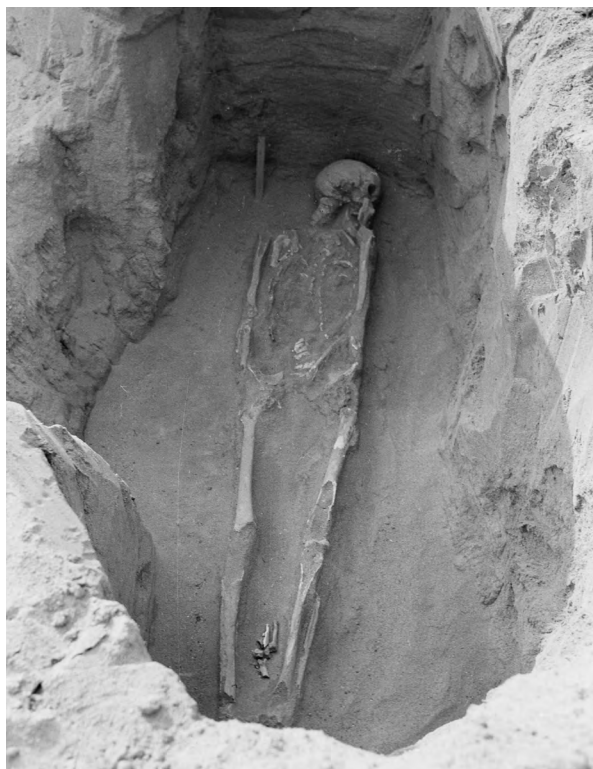
189 Např. v Čakajovicích bylo v hr. 166 konstatováno „rovné dno vystlané senem nebo slámou“, přičemž pohřbený muž měl zároveň kosti horních končetin „silně stáhnuté zabalením těla do rubáše“ (Rejholcová 1995a, 19, tab. CXXXI: 2; 1995b, 9). Proto můžeme uvažovat i o zabalení těla do slaměné rohože, jak by o tom svědčil rozsah organické hmoty, který se kryje s obrysem kostry. Stopy dřeva nejsou u hrobu zmiňovány (a bylo by s podivem, kdyby se sláma zachovala, a naopak dřevěná rakev by zanikla beze stopy).

190 Např. J. Eisner (1952, 234) identifikoval v některých hrobech v Devínské Nové Vsi „kusy kůže, kterou bylo tělo podloženo nebo snad i obaleno“, ale nevylučoval ani možnost, že jde o zbytky oděvu nebo koženého pancíře. Jen o málo později interpretoval B. Chropovský (1957, 192) některé nálezové situace ve Velkém Grobu jako pohřby v kožených vacích, takto usuzoval mj. z elipsoidního tvaru hrobových jam nebo přítomnosti organických zbytků.

191 Török 1962, 21; Lippert 1969, 18; Garam 1979, 43; Tovornik 1986, 429; Vendtová – Rejholec 1963, 240; Rejholcová 1995b, 15; Hanuliak 2004b, 96–98.

192 Naopak poloha nádoby v ose trupu těsně za chodidly, jako je tomu v hr. 109/54, předpokladu existence úzké rakve neodporuje. Tento způsob umísťování nádob se často objevuje např. v Prušánkách 1, kde byly nádoby vkládány nejen do širokých dřevěných komor, ale i do rakví dimenzovaných přesně na šířku postavy pohřbeného člověka (např. hr. 18, 19, 21, 30, 41 aj.; Klanica 2006, díl II, 62–71).

193 V západní Evropě se v raném středověku používaly dva hlavní typy pohřebního rubáše, ovšem doložené hlavně ikonograficky. První typ sestával z dlouhého pruhu tkaniny ovinutého kolem těla, přičemž obličej zůstal nezakrytý. Druhý typ byl jakýsi úzký „pytel“, zhotovený na míru z jednoho kusu tkaniny, do nějž bylo zašito celé tělo zemřelého, tzn. vč. hlavy (Treffort 1996b). Jen u prvního typu rubáše mohlo dojít k silnějšímu stažení těla, což se v hrobě event. projeví „kompaktním vzhledem“ kostry.

1

2

3

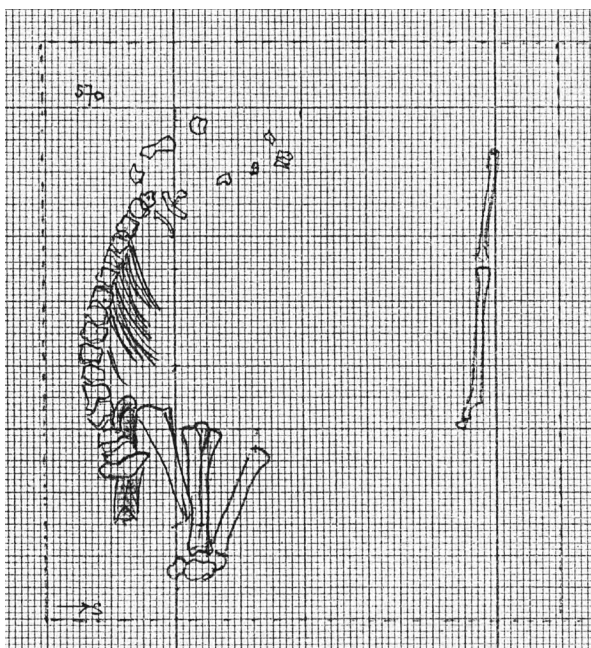

4

Obr. 71. Dolní Věstonice – Na pískách. Kostry, u nichž jsou paže těsně přitaženy k trupu, popř. dolní končetiny leží těsně u sebe. 1 – hr. 8/54 (M-FT-140489017, neg. č. 4890a/17); 2 – hr. 235/54 (M-FT-100089600, neg. č. 896); 3 – hr. 266/55 (M-FT-100532800, neg. č. 5328); 4 – hr. 513/55 (M-FT-100573900, neg. č. 5739).

1

2

Obr. 72. Dolní Věstonice – Na pískách. 1 – samostatný pohřeb koně, hr. 442/49 (M-FT-100043800, neg. č. 438); 2 – v hr. 570/55 byl vedle kostry koně nalezen ještě zbytek strávené lidské kostry (pravá dolní končetina).

nebyli omezeni velikostí hrobové jámy, tato musela být značně prostorná.¹⁹⁴ Celková hloubka jámy (od recentního povrchu) činila 243 cm. Takto hluboký však hrob reálně vyhlouben nebyl, ke zvětšení jeho hloubky došlo vlivem pozdějšího navátí písku, v raném středověku zde byl povrch o cca 70–90 cm níže.¹⁹⁵

V případě hr. 570/55 je nálezová situace značně nejasná, dokumentace se omezuje na jedinou kresbu (obr. 72: 2), zatímco popis ani fotografie nejsou k dispozici.¹⁹⁶ Kresba zachycuje neúplnou kostru koně uloženého na levém boku, se silně pokrčenýma zadníma nohama.

Vedle koně jsou zakresleny kosti lidské pravé dolní končetiny, tj. femur a tibia; další lidské kosti nalezeny nebyly, muselo tedy dojít k porušení hrobu nebo částečné dekompozici skeletu. Kůň byl orientován ve směru JZZ–SVV, zatímco člověk měl orientaci opačnou. Nemáme sice jistotu, že kostra koně i člověka se nacházely ve stejné hloubce, nicméně pokud by tomu tak nebylo, obě kostry by pravděpodobně dostaly samostatné číslo a nebyly by pojmány jako jeden hrobový celek.

Ani jeden z koňských hrobů neobsahoval nálezy, takže není možné je přímo datovat. Ačkoliv okolní hroby jsou

194 V popisu je uvedena délka 310 cm a šířka 272 cm, ale to jsou jen rozměry obrysu hrobové jámy, odečtené z kresby v dokumentaci. V konfrontaci s fotografií se zdá, že skutečně odkrytá hrobová jáma byla o něco menší, odhadem asi 260 × 220 cm.

195 Taková je v okolí hrobu – konkrétně u hr. 442/49 a 459/49 – mocnost (recentní) ornice a (převátého) „písku promíchaného humusem“.

196 Snad nebyly pořízeny z důvodu časové tísně, neboť tento hrob byl v rámci sezóny 1955 odkryt jako poslední.

vybaveny inventářem spíše mladšího charakteru,¹⁹⁷ nevyovídá to nic o stáří koňských hrobů, neboť ty zde mohly být uloženy dříve než okolní lidské hroby, které je respektují. Nepřímou indicií pro datování hr. 570/55 by mohla být podobnost s avarskými jezdeckými hroby, v nichž jsou člověk i kůň pohřbeni na téže úrovni, ale mají navzájem opačnou orientaci (Zábojník 2009, 35–39; šířeji Bede 2014, s lit.). V Karpatské kotlině se vyskytují i v poslední fázi existence avarských pohřebišť (fáze SS IV; Zábojník 1995, 265), která je časově velmi blízko nebo se částečně překrývá s obdobím počátků inhumace na Moravě (viz kap. 4.3, 4.4).

Raně středověké koňské hroby nepatří na Moravě k příliš častým nálezům. Pozornost jim byla věnována spíše na úrovni jednotlivých lokalit, konkrétně z Břeclavi – Pohanska a Olomouce-Nemilan je zpracovaly B. Daniělová (2003) a R. Přichystalová (2013b; 2014, 223–225). Starší nálezy koňských kostér z území Čech, někdy ovšem s nejistou datací, shromáždila Z. Krumphanzlová (1964, 202–203; 1972, 184–186). Na Slovensku publikovala D. Stašíková-Štukovská (2001, 376–379; 2005, 296, Abb. 3) dva koňské hroby z pohřebiště v Borovcích a prozkoumala tři pohřbené koně na nedaleké lokalitě Dubovany. Další slovenské nálezy (vč. dosud nezveřejněných) popsal a komentoval M. Hanuliak (2004b, 118–120).

V následujícím výkladu se omezím jen na problematiku koňských hrobů z území Moravy. Ve Staré Břeclavi, v pískovně v trati Přední čtvrtky, byl v roce 1930 „rozkopán hrob jízdniho bojovníka s kostrou koně“, k němuž nejsou – kromě zbežného popisu artefaktů vyzvednutých z hrobu – publikovány detailnější informace (Dostál 1966, 118–120; Dresler 2016, 73). V Náměšti na Hané (v poloze Valník) byl v letech 1956 a 1958 odkryt koňský hrob, lidský trojhrob a několik dalších individuálních lidských hrobů. Bohužel ke koňskému hrobu nejsou známy bližší podrobnosti, neboť kostra nebyla zdokumentována ani vyzvednuta. Z předmětů se dochovala jen dvouchá amfora pocházející z trojhrobu, kterou V. Dohnal (1991, 222, obr. 2: 1) srovnával s tzv. avarskou žlutou keramikou, vyloučit však nelze ani její spojitost s keramikou staromáďarského původu (Kouřil 2003, 128; 2016a, 140).

Všeobecně známé a v odborné i populární literatuře hojně citované jsou tři koňské hroby v poloze „Kostelec“ (dříve „Klášteřísko“) v areálu Těšického lesa, ležícího severovýchodně od akropole mikulčického hradiště. Byl zde odkryt obdélný žlábek, který Z. Klanica (1985; 1988 aj.) interpretoval jako pozůstatek po pohanské kultovní stavbě. V době její funkce, která údajně zasahovala i do velkomoravského období, se uvnitř i vně palisádových stěn mělo pohřbívat, přičemž součástí funerálních a kultovních aktivit měly být také ony tři koňské hroby. Pečlivá revize dochované dokumentace, kterou provedl M. Hladík (2010; 2019), přinesla zásadně odlišný pohled na nálezovou situaci. Především je nejasné, jak ona „kultovní stavba“ vůbec vypadala, neboť ve žlábků se nepodařilo

zdokumentovat žádné stopy po kůlech (je možné, že šlo o pouhou žlábkem ohraničenou plochu). Ještě významnější je zjištění, že těžiště pohřbívání na lokalitě spadá až do doby, kdy byl žlábek zaplněný sedimenty, takže ona (hypotetická) dřevěná stavba již neexistovala. Všechny lidské hroby, které jsou v nějakém stratigrafickém vztahu se žlábkem, jsou totiž mladší než žlábek. Totéž platí i pro dva koňské hroby (č. 48/18, 28/49) ve východní části plochy ohraničené žlábkem, takže tyto nemohou sloužit jako argument podporující předpokládanou „kultovní funkci“ areálu. Koně byli uloženi zhruba ve stejné poloze na levém boku, s nohama většinou lehce pokrčenými (Klanica 1985, 481, 484, obr. 35). Bohužel jejich kostry nebyly podrobeny archeozoologickému výzkumu a dnes jsou považovány za ztracené (Chrzanowska – Krupka 2003, 209, pozn. 2). Oba koňské hroby mají společně i to, že jsou překryty mladším lidským hrobem (hr. 1348, resp. hr. 981). Třetí kůň byl uložěn vně východní strany žlábků, v Klanicově publikaci bohužel chybí bližší popis i vyobrazení. Zjistit se dá pouze to, že zadní část koňské kostry překryla starší lidský hrob 1034, který ležel asi o 30 cm níže (Klanica 1985, 484, 494). Z polohy třetího koně (hr. 28/22) v nadložní vrstvě¹⁹⁸ usuzuje M. Hladík (2010, 116), že tento hrob patří přibližně do stejné doby jako ostatní dva. Pozoruhodná je skutečnost, že „jen 20 cm“ od třetí koňské kostry byl v hloubce 45 cm nalezen depot složený ze dvou celých a jednoho neúplného litého bronzového náramku rombického průřezu (Klanica 1985, 484, 518, obr. 28). Takové náramky jsou typické pro předvelkomoravský a předkottlašský horizont (srov. obr. 38: 16; kap. 4.3), takže nejspíše tehdy došlo k uložení depotu. Vzhledem k nejčasnější pozici žlábků v celé stratigrafické sekvenci se domnívám, že vyhloubení žlábků s tímto depotem časově – a snad i „funkčně“ – souviselo (srov. Klanica 1985, 534). Lidské i koňské hroby na Klášteřísku můžeme datovat jen rámcově do velkomoravského období, nálezy prokazatelně povelkomoravského stáří z pohřebiště chybějí.

Další kostra koně byla nalezena v obj. 1159 (čtv. –14/+61) na okraji dosud nepublikovaného pohřebiště v Mikulčicích – Kostelisku. Kůň ležel na levém boku, jeho víceméně natažené nohy směřovaly kolmo od trupu, jak tomu bylo i u koně z dolnověstonického hrobu 442/49. Osa trupu byla orientována ve směru JZ–SV, stejně jako mnohé lidské hroby na Kostelisku. Kostra patřila hřebci vyššího věku ve věku 11 let (Klanica 1987, 36; Poláček – Marek 2005, 286, Abb. 293; Chrzanowska – Krupka 2003, 209–214, Abb. 2).¹⁹⁹

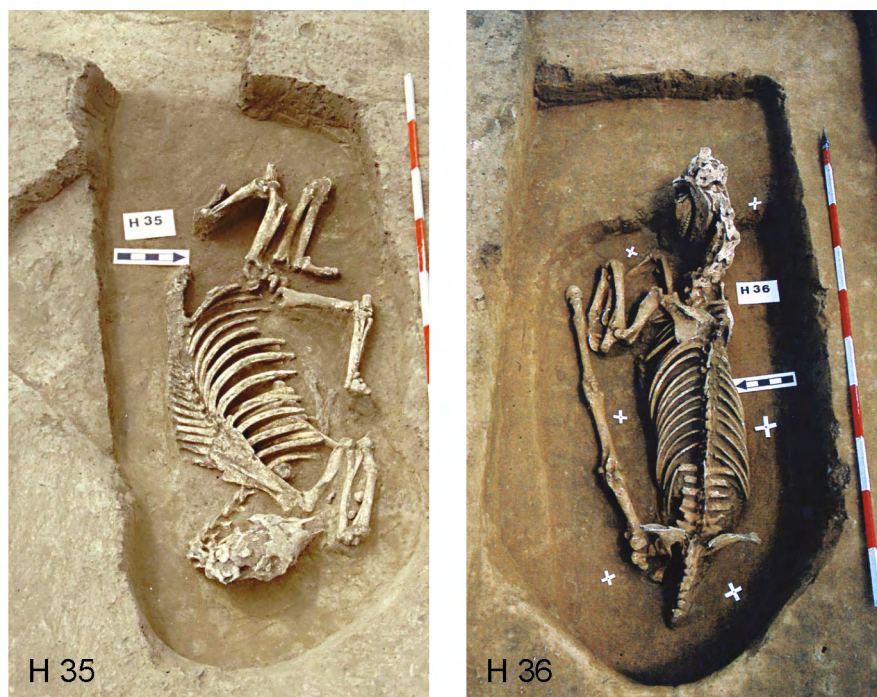
Na pohřebišti v Olomouci-Nemilanech se vyskytly celkem tři koňské hroby (hr. 35, 36 a 38). Všichni koně byli uloženi v jamách víceméně obdélného tvaru se zaoblenými rohy, orientováni byli ve směru V–Z, tzn. měli opačnou orientaci než hroby lidské. Koně v hr. 35 (obr. 73 vl.) a 38 leželi na pravém boku, s nohama skrčenými (pokud bylo možné zjistit). Jedinec v hr. 36 (obr. 73 vpr.) byl uložěn v poloze na břicho, s předními nohama skrčenými,

197 V okolí hr. 442/49 leží hr. 472/49, jenž mj. obsahoval pár olovených gombků, které patří do závěrečné fáze velkomoravského vývoje nebo jsou již povelkomoravské (kap. 8.4.3), dále hr. 450/49 s mladohradištní esovitou záušnicí. K hr. 570/55 se prostorově přimyká skupinka asi dvaceti hrobů, z nichž naprostá většina je bez nálezů, pouze hr. 463/55 obsahuje náušnice typu 10-14 (kap. 8.1.26), v hr. 380/55 jsou zase náušnice typu 7-7 a 7-19 (kap. 8.1.6, 8.1.11).

198 Podle popisu hr. 1034 ležel kůň v hloubce asi 20 cm (Klanica 1985, 494).

199 Koňské kostry a jejich části byly odkryty i v prostoru paláce na akropoli mikulčického hradiště (Kavánová 2000, 104; 2005, 61), ale zatím zůstávají nezpracované.

Obr. 73. Olomouc-Nemilany, koňské hroby 35 a 36. Podle Přichystalová et al. 2014, tab. XI.

zatímco zadní nohy byly až nepřírozně natažené pod tělem, resp. vlevo od něj.²⁰⁰ Celkově byla poloha koní v Nemilanech zjevně podmíněna relativně menší šířkou hrobových jam. Jedinec v hr. 35 byla klisna ve věku asi 12 let, ostatní dva koně byli hřebci ve věku 3 a 8 let (Danielisová 2003, 8, tab. 7–9; Dreslerová 2014; Přichystalová et al. 2014, 57–61, 63; Přichystalová 2014, 223–225).

U koňských kostér v sídlištních areálech je situace o něco komplikovanější, neboť se vynořuje problém, jak je vlastně nazývat a interpretovat. Jelikož zvláště na velkomoravských hradištích se běžně hloubily i lidské hroby, nelze stejné označení *a priori* upírat ani – evidentně rituálně uloženým – koním. Stejně tak musíme počítat i s jinými možnostmi, že jde např. o stopy po vykonání zvířecí oběti (srov. níže) nebo o prosté odklizení mršiny. Každý případ je nutno posoudit individuálně na základě náleзовých okolností. Relativně široké spektrum nálezů koňských kosterních pozůstatků pochází z areálu hradiště Břeclav – Pohansko. Jako rituálně pohřbené zde lze interpretovat nejméně čtyři koně. Jisté není bez významu, že tři z nich byli uloženi ve stejné poloze: na boku, kdy přední nohy jsou pokrčené a zadní natažené podél trupu nebo pod ním. Ještě důležitější je ale další společný znak – totiž izolované umístění těchto koňských hrobů, které jsou situovány zcela mimo pohřebiště či skupinky lidských hrobů. První je oválný objekt 65 na ploše žárového pohřebiště, kde kůň ležel na levém boku. Lidské hroby se v těchto místech vyskytují značně sporadicky, nejbližší dva jsou vzdáleny asi 8 m (Macháček – Pleterski 2000, Abb. 3). Druhá jáma, v poloze Lesní hrůd (hr. 7), měla

pravidelný obdélný tvar, dobře dochovaná kostra koně se v něm nacházela na pravém boku. Byl to hřelec středně velkého vzrůstu ve věku 5 let (Chrzanowska – Krupská 2003, 209–214). Tento hrob ležel osamoceně u severního rohu jednoho z dvorců, nejbližší lidské hroby se nalézají asi 10 m severně odtud, ale zřejmě patří k jinému, dosud neodkrytému dvorci (Danielisová 2003, 9, tab. 11, 12). Třetí koňský hrob stejného druhu, opět kostra v poloze na levém boku, byl odkryt v neočíslovaném objektu poblíž obj. 230 na jižním předhradí; taktéž ležel mimo hrobové skupiny, asi 10 m od osamoceného hrobu 162 (Přichystalová 2013b, 22, obr. 2, 7). Čtvrtý kůň, v obdélném objektu č. 270 v areálu Lesní školky, měl odlišnou polohu: na levém boku, s nohama nataženými kolmo od těla. Objekt byl zřejmě záměrně zakomponován do půdorysu rozsáhlejší nadzemní kúlové stavby (obj. 269), o čemž by svědčily větší rozestupy mezi kúly v dané části stavby. Z toho by se dalo opatrně usuzovat, že kůň zde plnil roli základové oběti (Přichystalová 2013b, 18, 24, obr. 5). Celkově je tedy možné, že všechny rituální hroby koní z Břeclavi – Pohanska²⁰¹ měly v tehdejšímu nazírání poněkud jiný význam, než jaký byl přikládán koním uloženým na ploše regulérních pohřebišť (Dolní Věstonice, Mikulčice, Olomouc-Nemilany).

I přes postupně přibývajících novějších nálezů patří koňské hroby na středohradištních pohřebištích ke stále zřídkačným jevům. Proto je obtížné vysledovat nějaké obecnější zásady při jejich ukládání. Více společných znaků se ukazuje spíše na úrovni jednotlivých lokalit, kde byli koně ukládání velmi podobně: v Mikulčicích – Kostelci

200 Podle G. Dreslerové (2014) svědčí jeho poloha o tom, že zvíře bylo přivedeno do jámy a teprve zde usmrceno. Takový názor byl ve vztahu ke koňským hrobům v merovejském prostředí vysloven již dříve (např. Oexle 1984, 141), jiní badatelé však opoují s poukazem jak na zkušenosti s reálným chováním koní (Ambros – Müller 1980, 14), tak na stopy zabíjení na kostech (Hahn 1999, 298). Umístění již mrtvého zvířete do jámy vyžadovalo značnou námahu i potřebné zkušenosti.

201 Naproti tomu mezi intencionálně pohřbené koně se neodvažují počítat kostru z obj. 10 na ploše žárového pohřebiště, neboť byla neúplná (chyběly zadní nohy; Danielisová 2003, 10, tab. 12; Přichystalová 2013b, 16). Obj. 10 se nacházel nedaleko kruhového objektu postaveného z kúlů, který je interpretován jako pohanské kultišť. Pochybuji, že by se jen na základě této skutečnosti dala nekompletní kostra označit za „kultovní koňský hrob“, který by měl vyznačovat – ovšem „s malou odchylkou“ – osu zimního slunovratu, jak to předpokládali J. Macháček a A. Pleterski (2000, 14, Abb. 3).

(Klášteřisku) a Kostelisku jsou pohřbeni vždy na levém boku a stejně orientováni jako lidské hroby, naopak v Olomouci-Nemilanech koně leží na břiše nebo na pravém boku (každopádně nohy mají vždy na levé straně) a orientováni jsou opačně než lidé. Pro Břeclav – Pohansko je zase typické nepřirozené natažení zadních končetin (objevilo se i v hr. 36 v Olomouci-Nemilanech, obr. 73 vpr.), a hlavně výskyt mimo skupiny lidských hrobů. To svědčí o existenci určitých místních zvyklostí, které se postupně stabilizovaly po prvotním tápání, jak koně správně pohřbívat, doloženém nejlépe koňským hr. I v Borovcích (Staššíková-Štukovská 2001, 376).

Pokud jde o chronologické zařazení koňských hrobů, na Slovensku je M. Hanuliak (2004b, 119) datuje do staršího velkomoravského horizontu. Soudí tak na základě „většinou nepřímých datovacích dokladů a údajů horizontální stratigrafie“, ale neuvádí žádné konkrétní argumenty. Oba koňské hroby v Borovcích řadí D. Staššíková-Štukovská (2001, 376–378) do starší fáze pohřbívání, která s velkou pravděpodobností patří ještě do předvelkomoravského období (ústní sdělení autorky). Stejným směrem míří její úvaha, že podnětem k pohřbívání koní byly kontakty Slovanů s jinými etniky obývajícími tehdy Karpatskou kotlinu.

Na Moravě zatím spolehlivé údaje pro datování koňských hrobů chybějí. Společné pohřbení člověka a koně v hr. 570/55 v Dolních Věstonicích – Na pískách by byla indicie, že pozůstalí se inspirovali vzorem v podobě pozdně avarských jezdeckých hrobů, z čehož by – pokud je tato domněnka správná – vyplývalo datování do období počátků kostrového pohřbívání na Moravě. V případě ostatních koňských hrobů se zatím budeme muset spokojit s tím, že na ně vztáhneme datování celé lokality. U těch mikulčických tak připadá v úvahu celé velkomoravské období, v případě Břeclavi – Pohanska lze uvažovat o datování hlavně do mladšího velkomoravského horizontu, neboť na tomto hradišti zatím až na sporadické výjimky postrádáme předměty typické pro starší velkomoravský horizont. Pohřebiště v Olomouci-Nemilanech je kladeno do závěru velkomoravské doby a do povelkomoravského období (Přichystalová 2014, 267). P. Kouřil (2016a, 141, pozn. 68) považuje tamní koňské hroby za „projev východního nomádského milieu“ (srov. kap. 4.6).

Otázkou také je, proč byli někteří koně vlastně pohřbíváni v bezprostřední blízkosti lidí,²⁰² zatímco tělo ostatních koní bylo odstraněno nebo prakticky využito, takže po nich v archeologických pramenech většinou nezůstaly žádné stopy (srov. Cross 2011, 195–197). Tento problém řešili badatelé, kteří se zamýšleli nad významem koňských hrobů na území Německa, Francie a Nizozemí v merovejském, karolinském, popř. otonském období (Müller-Wille

1970/1971).²⁰³ V úvahu připadá v zásadě dvojí výklad, totiž že pohřbení koně buď představují obětiny pro bohy či duše zemřelých, nebo jde o pohřební milodary určené vysoce postaveným osobám, stejně jako zbraně, šperky atd. Množství argumentů pro podporu druhé eventuality přinesly badatelky J. Oexle (1984) a C. Hornig (1993, 117–137). V raně středověké západní Evropě jsou na pohřebištích zastoupeni takřka výhradně hřebci (popř. valaši), a to většinou ve věku 4–10 let, což je nejlepší věk pro využití koně k jízdě. Jsou spíše robustní konstituce, jednalo se tedy o cíleně vybrané jedince, kteří byli schopni unést plně vyzbrojeného jezdce. Takoví koně jistě pocházeli ze speciálních chovů, měli značnou materiální hodnotu a demonstrovali zámožnost svého majitele. Koňské hroby však nelze interpretovat izolovaně, na pohřebištích se zde objevují i jiné druhy zvířat, hlavně lovečtí psi a draví ptáci, dále např. laně, které sloužily jako návnada při lovu jelenů (Martin 1976, 134; Kleemann 2002, 307–309; Dobiat 2005; Putelat 2015, 659).²⁰⁴ Cena těchto zvířat byla velmi vysoká (srov. Siegmund 1998b, 106, Tab. 2), zatímco „praktický“ užitek jen malý, proto se jejich chov právem označuje za luxusní záležitost. Lov měl v raném středověku při obstarávání obživy jen podřadnou roli, spíše představoval zábavu pro příslušníky elity. Zvířata využitelná při lovu a válčení můžeme chápat nejspíše jako jakékoliv jiné věci ve vlastnictví zemřelého; po jeho smrti byla zabita a pohřbena buď spolu s ním do jedné jámy, nebo do samostatné hrobové jámy na témže pohřebišti. Když se od konce merovejského období začínalo do hrobů ukládat stále méně předmětů, přestávají se na pohřebištích objevovat i zvířata „s funkcí milodaru“.²⁰⁵

Pokud nás bude zajímat interpretace koní coby obětiny, zde archeologicky prozkoumaná obětiště z doby římské a stěhování národů v západní Evropě ukazují zcela jiný obraz než raně středověká pohřebiště: poměr hřebců a klisen je víceméně vyrovnaný, ze zvířat jsou – na rozdíl od celých koster na pohřebištích – nacházeny jen části, neboť jejich maso bylo zřejmě z valné části snědeno; nevykytují se zde ani výše zmíněná „luxusní“ zvířata. Jelikož mezi oběma druhy nalezišť neexistují žádné styčné body, zdá se, že zvířata na pohřebištích plnila jinou funkci než na obětištích. Také v písemných pramenech postrádáme jakékoliv zmínky o zvířecích obětích v areálech pohřebišť nebo že by Germáni znali přinášení obětí ve prospěch duše zemřelého člověka. V neposlední řadě si lze podle C. Hornig (1993, 128) těžko představit, že by se v christianizované západní Evropě na pohřebištích vykonávaly oběti zvířat podle pohanských zvyklostí, zvláště když se koňské hroby občas nacházejí i na kostelním pohřebišti (např. Staubing v Bavorsku; Fischer 1993, 21; srov. Later 2012, 577–579).

202 Zde mnohdy stojíme před problémem, které lidské a koňské hroby spolu vzájemně souvisejí, resp. na základě jakých kritérií to lze prokázat (srov. Müller 2013, 144–148; von Freeden 2017, 118–119). Na některých pohřebištích takový prostorový vztah zcela chybí, např. se v samostatné části areálu vyskytují pouze zvířecí hroby. Tato zvyklost je typická pro oblast táhnoucí se od středního Německa po Nizozemí, navíc je chronologicky omezena na mladší merovejské a na karolinské období (Oexle 1984, 136; Müller-Wille 1970/1971, 138, 157).

203 Šířeji k problematice, vč. archeozoologických aspektů, viz např. Knol et al. 1995–1996, 312–315; Cross 2011; Putelat 2015, 652–659; vše s lit.

204 Na okraji staroměstského pohřebiště „Na valách“ ležela nad jedním z lidských hrobů „neúplná kostra velkého, zřejmě lesního zvířete“ (hr. 27/91), jeho zoologické určení zatím chybí (Galuška 2004, 83, obr. 3: 1).

205 Na druhou stranu je nutné přiznat, že některé fenomény nedokážeme jednoznačně vysvětlit, např. na langobardských pohřebištích v severní Itálii se objevují jak koně bez hlavy, tak samostatně pohřbené koňské lebky, takže s useknutými hlavami se zřejmě prováděly nějaké rituály apod. (Giostra 2020, 155–157).

Také v avarském prostředí nebudí interpretace koní coby milodaru větší pochybnosti, neboť zde byli koně pohřbíváni spolu s majitelem, i když existují lokality, kde byli koně ukládáni v samostatných hrobových jamách (např. Tiszafüred; Garam 1987; 1995). V obou typech hrobů jsou koně často vybaveni jezdeckým postrojem, který by u obětovaného zvířete byl „zbytečný“, tudíž pohřbívání koní samostatně i spolu s člověkem mělo stejný význam jako v západní Evropě. V raném středověku se obecně při výběru jezdeckých koní upřednostňovali hřebci, klisny byly určeny hlavně na chov. Na avarských pohřebištích na jihozápadním Slovensku bylo zjištěno, že klisny tvořily zhruba osminu pohřbených koní, přičemž není pochyb o tom, že také sloužily k jízdě. Některé z nich se dožily poměrně vysokého věku (15 let a více). V tomto prostředí si lidé vážili i starých a chromých koní a nechávali je v klidu dožít minimálně do té doby, než zemřel jejich majitel – pak mu takový (jeho oblíbený?) kůň byl přidán do hrobu (Ambros – Müller 1980, 21, 82).

Jestliže se v raně středověké Evropě objevují koně na pohřebištích v roli milodarů, není příliš pravděpodobné, že by to u Slovanů bylo zcela odlišné. V případě dvou koňských hrobů v Mikulčicích – Kostelci (Klášteřsku) uvnitř plochy vymezené žlábkem naznačil Z. Klanica (1985, 485, 488), že by mohly mít souvislost s existencí posvátných koní, kteří byli u Polabských Slovanů chováni (a využíváni k věštění apod.) u chrámů zasvěcených nejvýznamnějším božstvům.²⁰⁶ Tato domněnka však byla založena na později vyvráceném názoru o současnosti žlábků a koňských hrobů, jak jsme viděli výše. Jinými slovy, nelze prokázat, že by se tamní koňské hroby čímkoliv lišily od těch na jiných středohradištních pohřebištích. Na druhé straně koňské hroby z Břeclavi – Pohanska ukazují, že některým koním se po smrti dostalo pietního zacházení, aniž by byl rozpoznatelný nějaký přímý vztah k lidským hrobům. Patrně se již nikdy nedozvíme, zda byli tito vybraní koně považováni za nějak výjimečné nebo „posvátné“.

²⁰⁶ K tomuto fenoménu viz např. Hardt 2015; Biermann 2020, 145–149; Kurasiński 2021a, 266–267; Makowiecki et al. 2022; vše s lit.

7. Artefakty v zásypu

7.1 FRAGMENTY KERAMIKY

Celkem v 268 hrobech ze systematického výzkumu (vč. prázdných) byly na dně jámy nebo v zásypu nalezeny keramické fragmenty nebo části nádob.²⁰⁷ Bohužel chybějí podmínky pro podrobnější zpracování tohoto fenoménu, v jednotlivých sezónách výzkumu mu nebyla věnována stejně pečlivá pozornost. V letech 1946–1950 nebyl střepový materiál z hrobů popisován, takže dnes již nelze ve všech případech spolehlivě prokázat příslušnost fragmentů ke konkrétním hrobům,²⁰⁸ na druhé straně se střepy z této fáze výzkumu z větší části fyzicky dochovaly v MZM. V letech 1952 a 1954–1959 byla sice pečlivěji dokumentována poloha keramických zlomků v hrobech, také zlomky samotné jsou v dokumentaci popsány a nakresleny, ale naprostá většina z nich je v současnosti nezvěstná. Každopádně během celého výzkumu byla u fragmentů nad úrovní kostry jejich poloha jen málokdy uváděna jinak než lapidární poznámkou „v zásypu“. Podrobněji byla dokumentována jen poloha zlomků nalezených na úrovni kostry: zastoupeny jsou všechny možné polohy bez zjevné preference některé z nich.

Při analýze pohřebního ritu je nejzávažnější otázkou, kdy se keramické fragmenty dostaly do hrobu záměrně a kdy jen náhodou. Rozhodnout mezi oběma možnostmi je často obtížné již během terénního výzkumu,²⁰⁹ natožpak s dlouhým časovým odstupem spojeným se značnými ztrátami informací a archeologického materiálu. Hlavním kritériem nemůže být pouze poloha střepů, neboť ty se i na úrovni pohřbeného jedince mohly octnout náhodou v důsledku zasypávání jámy. Na druhé straně do zásypu se všechny zlomky nemusely dostat nezáměrně (srov. úplné nádoby v zásypu; kap. 12.1): střepy nacházené v zásypu od úrovně povrchu terénu až po dno hrobové jámy mohly být do zásypu postupně vřazovány, zvláště když všechny pocházejí z jedné nebo dvou nádob.²¹⁰ Přesto je záměrné uložení pravděpodobnější pro keramické fragmenty na

dně hrobové jámy. Rámcovým vodítkem může být podle mého názoru velikost keramických fragmentů, jejich počet a umístění. Jeden nebo několik málo drobných střepů jistě nebyly k pohřbenému jedinci cíleně deponovány, zvláště když stejné se vyskytují i v zásypu (popř. spolu s pravěkými střepy, štípanou industrií apod.). Záměrné uložení je naopak značně pravděpodobné u části nádoby nebo u několika větších fragmentů, zvláště pokud se nacházejí v poloze obvyklé pro keramiku nebo nápadně pravidelně rozmístěné na dně jámy. Např. v hr. 381/55 byly střepy rozloženy v řadě po pravé straně pohřbeného jedince, od ramene po lýtko (obr. 74: 3). V hr. 680/56 stála za chodidly – vedle úplné nádoby – ještě spodní část další nádoby, která obsahovala „velmi tmavý písek a v něm 3 spálené kůstky“. Jistě ne náhodou se dostaly větší keramické fragmenty i do zásypu těsně nad kostrou, např. vpravo nad lebkou v hr. 238/54 (obr. 74: 1) nebo nad chodidly v hr. 385/55 (obr. 74: 2). Naproti tomu případy, kdy se fragmenty keramiky ocitly v zásypu přemístěním starších sídlištních vrstev apod., je sice možné široce předpokládat, ale jen málokdy přesvědčivě doložit. Jednou z výjimek by mohly být dva vedle sebe ležící hr. 346/55 a 347/55, jejichž zásyp obsahoval dva, resp. jeden menší fragmenty z téže nádoby (pozorování R. Tichého, samotné zlomky jsou dnes nezvěstné).

V sezónách 1954–1957, kdy popis nálezů prováděl R. Tichý, se v zásypu 18 hrobů vyskytly fragmenty pravěké keramiky, které jsou v dokumentaci označeny jen obecně jako „neslovanské“.²¹¹ Bohužel jejich vypovídací hodnota je dnes silně omezená, neboť takřka všechny jsou nezvěstné. Kresby byly pořizovány jen u menšiny fragmentů něčím zvláštních, nezdobené zlomky výdutí nádob se kresbě nedokumentovaly. Ucha či ouška s přilehlou částí nádoby pocházejí z hr. 181/54 (srov. kap. 3.8), 349/55, 442/55, 577/56 a 676/56. Jen málo zlomků je opatřeno reliéfní výzdobou, a to kruhovým pupíkem (hr. 348/55), podlouhlým výčnělkem (hr. 661/56), lištou zdobenou

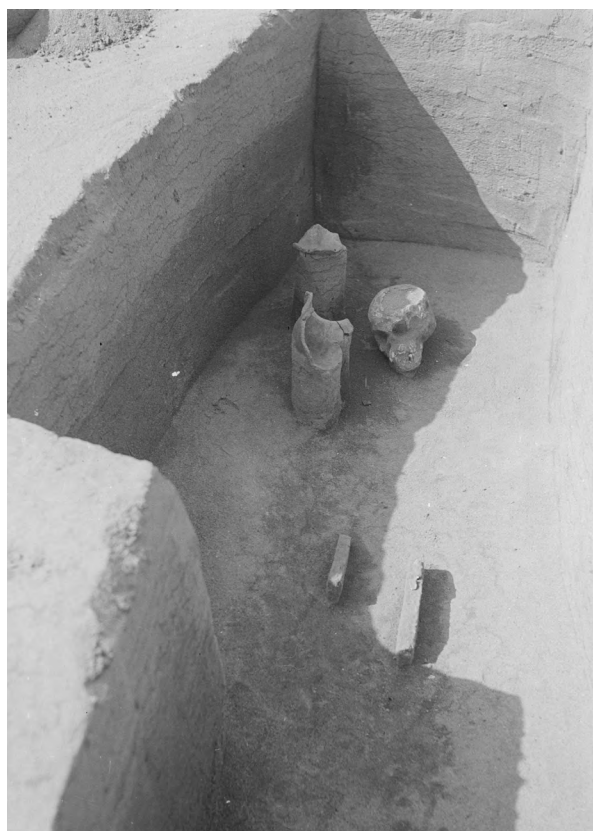
207 Stranou ponechávám rozbité nádoby, které bylo možné kompletně slepit, ty byly zařazeny do analýzy úplných nádob (kap. 12.1).

208 Např. v popisu hr. 224/47 je uvedeno, že „na dně hrobové jámy byly rozhozeny 4 střepy z nádoby bez ozdob“, ale v MZM je deponována část nádoby (v šesti zlomcích) zdobené hřebenovými pásy a vlnicemi.

209 Zřejmě z tohoto důvodu se problematice keramických fragmentů v hrobech věnuje v literatuře jen malá pozornost, a to i v případě mnohem pečlivěji dokumentovaných výzkumů.

210 Uvádí to např. popis hr. 101/54, bohužel to není možné ověřit, neboť fragmenty z obou nádob se nepodařilo dohledat.

211 Hr. 181/54, 188/54, 306/55, 312/55, 348/55, 349/55, 404/55, 442/55, 484/55, 577/56, 643/56, 650/56, 653/56, 656/56, 661/56, 676/56, 721/57, 727/57.

1

2

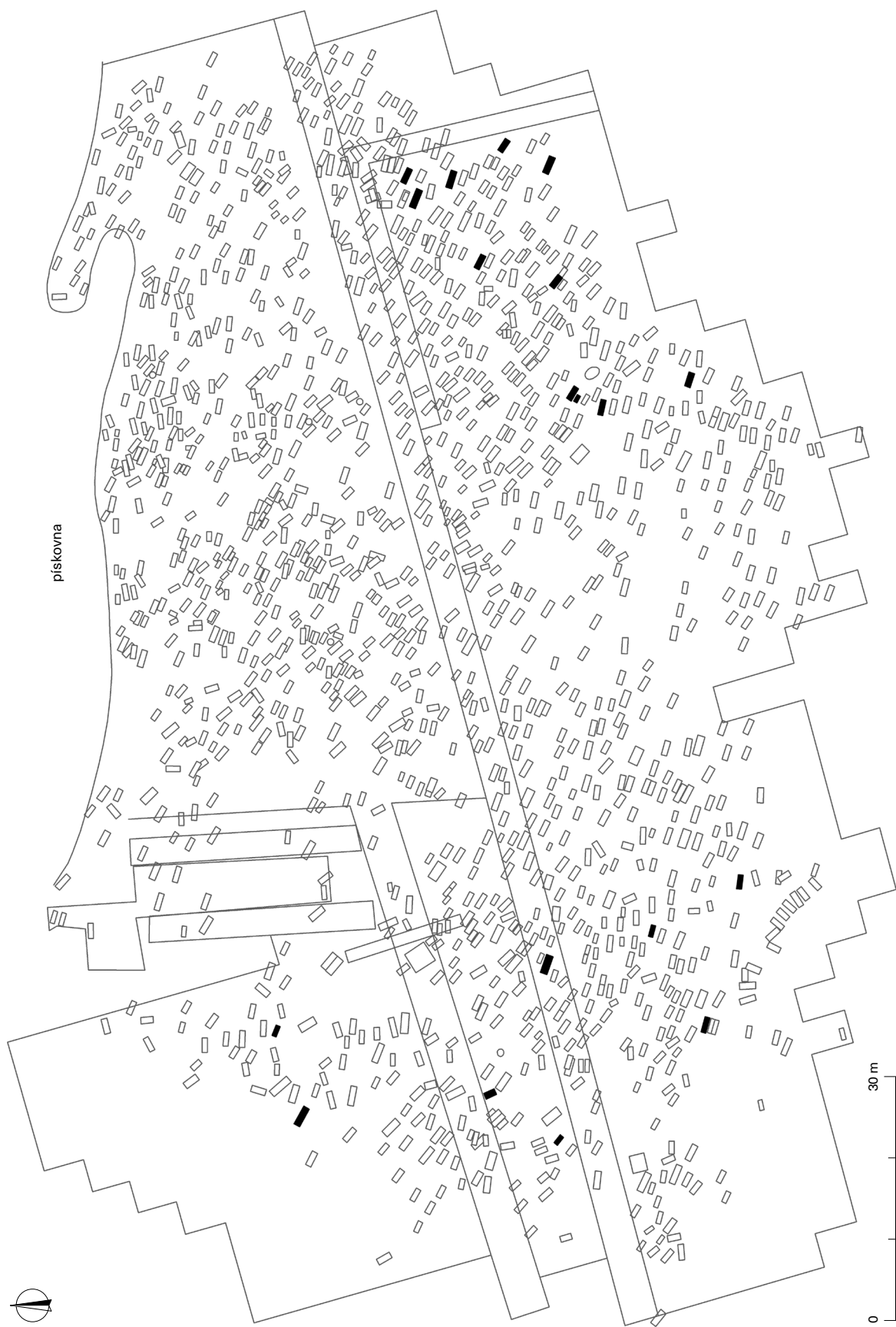
3

Obr. 74. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby se zlomky keramiky v zásypu nebo na dně hrobové jámy. 1 – hr. 238/54 (M-FT-110489002, neg. č. 4890/2); 2 – hr. 385/55 (M-FT-100531600, neg. č. 5316); 3 – hr. 381/55 (M-FT-100531700, neg. č. 5317).

nehty (hr. 312/55) nebo nehtovanou výzdobou aplikovanou zřejmě přímo na těle nádoby (hr. 656/56). Přinejmenším část této „neslovanské“ keramiky je zřejmě eneolitického stáří. Hroby s pravěkou keramikou v zásypu tvoří dvě od sebe zřetelně oddělené kumulace, a to v západní a jihovýchodní části pohřebiště (obr. 75). Je zajímavé, že ačkoliv fragmenty s uchy se vyskytly v obou kumulacích, všechny opatřené reliéfní výzdobou pocházejí výlučně ze zásypů hrobů na jihovýchodním okraji pohřebiště. „Neslovanské“ střepy tak mohou patřit několika různým pravěkým kulturám, které se na lokalitě vystřídaly. Obě kumulace se do značné míry kryjí s rozšířením štípané industrie v zásypech raně středověkých hrobů (obr. 76; kap. 7.3).

7.2 MAZANICE A KAMENY

Jediný hr. 646A/56 obsahoval kousek malty, ležel pod pravým humerem pohřbeného jedince. V 17 hrobech byly nalezeny kousky mazanice, a to převážně v zásypu (pokud je poloha vůbec uvedena), na úrovni kostry nebo v bezprostředním kontaktu s ní byla mazanice jen v hr. 1/51, 188/54 a 651/56. Jediný doklad ze sezón 1946–1950, hr. 229/47, jistě neodráží původní stav, nýbrž jen metodiku výzkumu a dokumentace. Hroby s mazanicí se málokdy nacházejí izolovaně, převažuje jejich výskyt ve skupinkách nebo alespoň po dvojicích, a to v západní a jihovýchodní části pohřebiště (obr. 76). V obou částech areálu musely

Obr. 75. Dolní Věstonice – Na pískách. Poloha raně středověkých hrobů s fragmenty pravěké („neslovanské“) keramiky v zázpju.

být nějaké starší sídlištní objekty s nadzemními mazanícovými stěnami, mazanice se do raně středověkých hrobů dostávala nezáměrně. Potvrzoval by to fakt, že ze zásypů těchto hrobů pochází mnohem více zlomků mazanice (4–13 kusů) než z osamocených hrobů ležících mezi těmito skupinkami (v těchto bývá jen výjimečně více než jeden kus).

Kameny v zásypu nebo u kostry se vyskytují ve 23 hrobech. Tyto pocházejí jen ze sezón 1952–1957, v první fázi výzkumu zřejmě přítomnost kamenů zaznamenávána nebyla. U žádného z hrobů nelze konstatovat kamenné obložení těla pohřbeného jedince, jak je známe z jiných raně středověkých lokalit. Převažují kameny nalezené v zásypu, bez zjevného vztahu ke kostře. Do zásypu byly většinou vhozeny bez zvláštního záměru, nejpravděpodobnější je to v případě čtyř hrobů (416/55 až 419/55; obr. 13), společně zahluobených do výplně kruhového objektu, v níž se kromě fragmentů keramiky vyskytlo množství kusů vápence (přepáleného i nepřepáleného) a pískovce. Stejně tak hr. 600/56 byl zahluoben do staršího sídlištního objektu (patrně zemnice), jehož výplň obsahovala také mj. kameny (výslovně je zmiňován jen vápenec), takže tyto se pak přirozeně dostaly i do zásypu hrobu. U dalších 12 hrobů již není možné přesně říci, odkud kameny v zásypu pocházejí. Jsou to přepálené kusy vápence (hr. 23/52-II, 563/55, 577/56, 586/56) i vápenec nepřepálený (hr. 235-235A/54, 269A/55, 563/55), nebo obojí současně (hr. 579/56), jindy v kombinaci s říčními valouny či oblázky (hr. 232/54, 415/55), dále samotný oblázek (hr. 318/55), popř. detaily nejsou uvedeny (hr. 409/55). U některých z následujících případů, kdy kámen ležel v bezprostřední blízkosti kostry, je ale obtížné říci, do jaké míry to bylo záměrné. V hr. 390/55 byl na vnitřní straně levého lokte malý kousek vápence, dva kusy stejné horniny se nacházely nad levým kolenem v hr. 738/57, v rohu hrobové jámy 220/54 (foto 68) byl podle popisu vně levého chodidla „větší kulovitý kámen – drtidlo“. Záměrné přiložení je nejpravděpodobnější u hr. 444/55, kde na zubech pohřbeného dítěte ležel menší „kámen načervenalé barvy trojúhelníkového tvaru“, vyloučit to nelze ani v případě

hr. 167/54, kde byl těsně nad kostrou „kus křemene a větší říční oblázek“. Na kresbě hr. 26/52-III figuruje za lebkou kámen (?), který však není uveden v popisu.

7.3 ŠTÍPANÁ INDUSTRIE

U 78 hrobů prozkoumaných v letech 1952–1958 je v dokumentaci – na rozdíl od předcházejících sezón (kap. 3.8) – zaznamenáno, že v jejich zásypu se objevila kamenná štípaná industrie (ŠI), a to v počtu 221 kusů, z nichž se fyzicky dochovalo jen 48 kusů.²¹² Výrazně převažovala ŠI v zásypu, přičemž hloubka nebyla systematicky evidována. Celkem 36 kusů ŠI v 19 hrobech²¹³ se nacházelo na úrovni kostry, a to v různých polohách od lebky po chodidla bez zjevné pravidelnosti.²¹⁴ Svědčí to o jejich převážně nezáměrném uložení, stejně jako další skutečnosti: i když se některé kusy nalézají v polohách obvyklých pro křesací kameny, spolu s nimi se (ani na daném místě, ani jinde v hrobě) nevyskytují ocílky a jiné drobné předměty každodenní potřeby, které se v raném středověku nosily ve váčku. Ještě výmluvnější je fakt, že kromě ŠI na úrovni kostry se v těchto hrobech často objevuje další ŠI v zásypu (např. hr. 651/56, 658/56, 673/56), občas se dostala i dovnitř nádoby (hr. 213/54) nebo vědra (hr. 715/56) apod. Neintencionálnost uložení ŠI potvrzuje i takřka úplná absence sekundárního opotřebení,²¹⁵ stejně jako skutečnost, že v hrobech obsahujících ŠI v zásypu byli uloženi jedinci obou pohlaví i nejrůznějšího věku, zatímco okruh osob se ŠI ve váčku u pasu apod. byl podstatně omezenější (kap. 9.11).

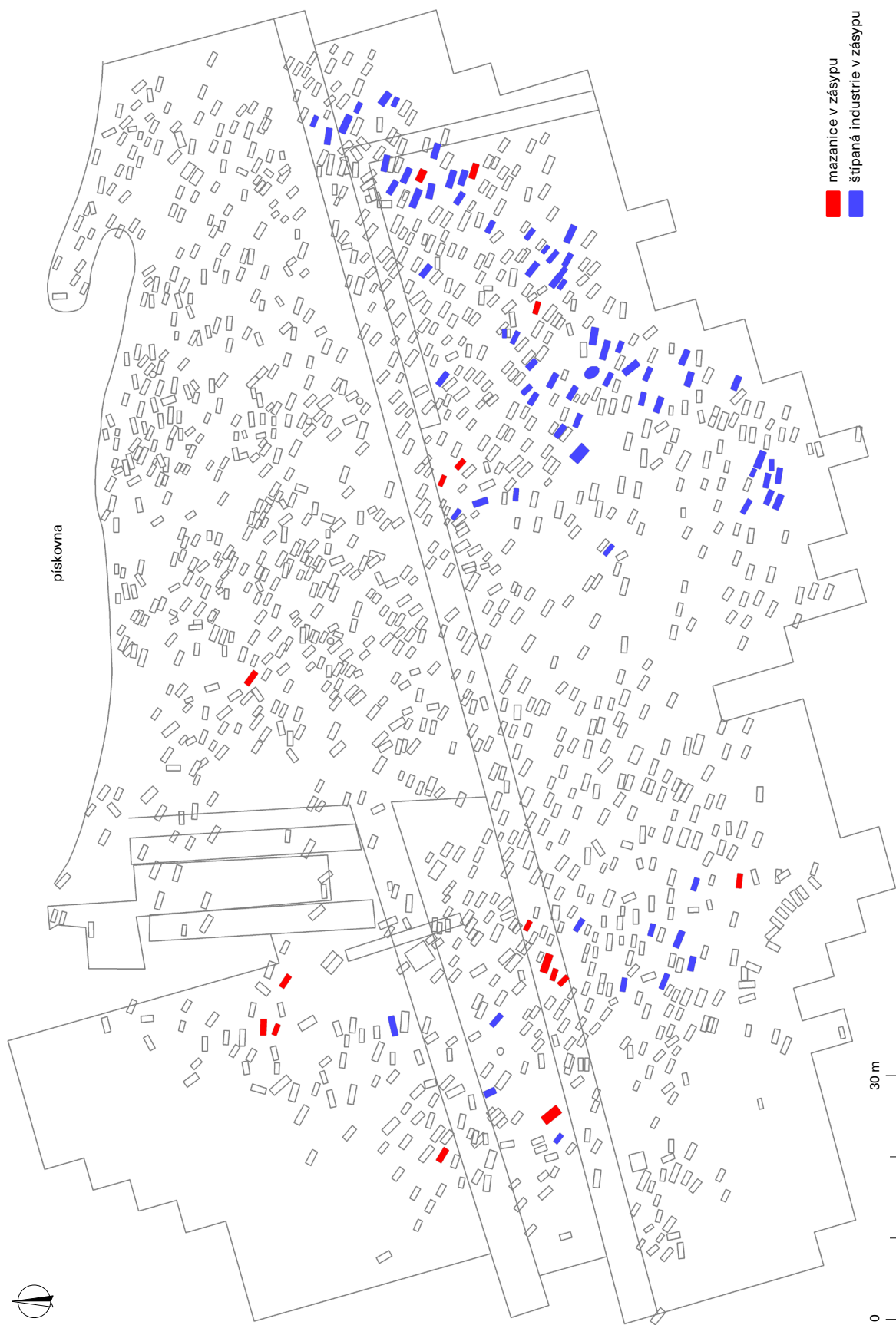
Hroby se ŠI v zásypu vytvářejí na ploše pohřebiště dvě zřetelně oddělené kumulace v západní a jihovýchodní části pohřebiště (obr. 76). Do obou těchto kumulací zapadají – až na nepočtené výjimky – i hroby s mazanicí a pravěkou keramikou v zásypu (obr. 75). Z toho lze vyvozovat, že ŠI v zásypech raně středověkých hrobů zdaleka nemusela být jen mezolitická (kap. 3.8), ale minimálně část z ní pocházela i z mladších období, jak ostatně naznačil již B. Klíma (1953, 298). Vzhledem k fragmentárnosti dochovaného souboru ŠI to však bude možné potvrdit jen s obtížemi.

212 K nálezům z dalších dvou hrobů (hr. 76/46, 209A/54) je přiřazen vždy jeden štípaný artefakt, který není zmíněn v dokumentaci, takže jsem oba ze zpracování ŠI vyloučil.

213 Hr. 26/52-III, 172/54, 212/54, 227/54, 268/55, 323/55, 353/55, 445/55, 573/56, 582/56, 602/56, 651/56, 654/56, 656/56, 658/56, 673/56, 674/56, 715/56, 716/56.

214 Na úrovni kostry ležela ŠI ještě v dalších čtyřech hrobech (hr. 315/55, 441/55, 585/56 a 650/56), ale bez přesnějšího uvedení polohy.

215 Stopy druhotného opotřebení nebo štípaní vykazují pouze dva kusy ŠI z hr. 213/54 a jeden kus z hr. 230/54, ale většinou se nezdá, že by takto upravená ŠI byla prakticky používána (určila L. Kaňáková Hladíková). Je také obtížné říci, kdy k tomuto sekundárnímu využití došlo.

Obr. 76. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby se zlomky mazanice nebo s pravěkou štrpanou industrií v zásypu.

8. Šperky a závěsky

8.1 NÁUŠNICE A ZÁUŠNICE

Kovové náušnice a záušnice²¹⁶ představují nejrozšířenější druh šperku, na lokalitě jich registruji celkem 918 kusů. Pokud z hrobu pochází větší množství drobných zlomků, rekonstrukce jednotlivých exemplářů často není jednoznačná, z čehož vyplývá nejistota ohledně původního počtu kusů i jejich typového určení. Dosud nebyly provedeny exaktní analýzy materiálového složení, takže následující přehled zastoupených materiálů je spíše orientační: 813 náušnic a záušnic je zhotoveno z bronzu, popř. mědi (srov. kap. 8.1.30), 62 kusů ze stříbra, 31 kusů z olova (týká se závěsků, kroužek byl bronzový nebo železný; kap. 8.1.29) a 12 kusů ze železa (kap. 8.1.28). Poměrně sporadicky se objevují u bronzových náušnic stopy zlacení, často jsou jen nevýrazné, a tudíž s otázkou;²¹⁷ zlacené stříbro bylo použito jen u jednoho kusu z hr. 125/54 a podle R. Tichého také z hr. 602/56.

I když 177 exemplářů se v depozitářích nepodařilo dohledat, velkou většinu z nich bylo možné začlenit do analytického zpracování. Převážná část nezvěstných kusů totiž pochází ze sezón 1952–1959, kdy R. Tichý pořizoval systematickou kresebnou dokumentaci nálezů (až na drobné zlomky náušnicového drátu apod.), takže náušnice se dají poměrně spolehlivě typově zařadit. U nezvěstných náušnic ze sezón 1946–1951 lze typ určit jen v některých případech, když se např. dochovala jejich dobová fotografie (např. hr. 74/46, tab. 21: 4–9). Pouze na popis v dokumentaci se spoléhat nedá, neboť bývá často jen povrchný a terminologicky nepřesný.²¹⁸

V roce 2011 byl „znovuobjeven“ menší polystyrenový plát mj. se 43 náušnicemi z pohřebiště Na pískách, většinou stříbrnými nebo z pozlaceného bronzu. Dlouhá léta byl uložen v trezoru na mikulčické základně ARÚB, aniž by mu někdo věnoval větší pozornost, snad i z toho

důvodu, že jméno lokality není u nálezů uvedeno, pouze čísla hrobů (v rámci druhého „celkového“ přečíslování; kap. 3.3). V době psaní dizertační práce jsem je proto pokládal za ztracené. Při požáru hlavní budovy základny v roce 2007 se polystyrenový plát jako zázrakem zachoval (jen několik stříbrných náušnic a gombíků částečně zčernalo), při pozdější revizi materiálu rozpoznal L. Poláček se svými spolupracovníky, že nálezy pocházejí z Dolních Věstonic. Mezi těmito nálezy byla i šestice náušnic z nejbohatšího ženského hrobu 742/57, jejichž popis v dokumentaci chybí, dochovala se pouze zběžná vyobrazení v článku R. Tichého (1958a, 59). Některé z nich byly v minulosti nesprávně rekonstruovány (viz kap. 8.1.23 a popis náušnic z tohoto hrobu v katalogu).

8.1.1 Poloha

Jak je v raně středověkých kostrových hrobech obvyklé, většina náušnic se nacházela v oblasti lebky. Vzhledem ke špatné zachovalosti koster nebo k vágnímu popisu polohy milodarů lze v případě 221 náušnic konstatovat pouze obecně polohu u lebky bez možnosti rozlišit přesnější polohu. Vpravo od lebky (polohu uvádím vždy z pozice pohřbeného jedince) bylo 232 náušnic, vlevo od lebky pak 254 kusů. Na krku se nacházelo 23 náušnic – do této polohy mohly sice snadno sklouznout, ale některé byly sekundárně upraveny a použity jako závěsek do náhrdelníku (kap. 8.5.7), např. v hr. 12/52-III nebo 273/55, takže z funkčního hlediska ani k náušnicím nepatří.

U exemplářů ležících mimo oblast hlavy se jejich původní poloha často určuje obtížně, zvláště když kosti postkraniálního skeletu byly zcela strávené. Ojedinelý výskyt náušnic v horní části trupu lze nejnázne interpretovat jako výsledek posunu během rozkladných procesů, působení hlodavců v primárním dutém prostoru apod., zvláště když

216 Oba termíny používám v tradičním pojetí, které vychází především z typologie, neboť u konkrétních exemplářů většinou nedokážeme zjistit, jakým způsobem se nosily (Tomková 2005b, 226–227). Některé z náušnic se nenosily v ušním lalůčku, ale stejným způsobem jako záušnice, tzn. zakomponované do účesu apod. (srov. Ristovska 2010). Svědčí o tom např. nález v mohyle 18 ve Stěbořicích, kde byly dvě náušnice po levé straně hlavy „navlečené do 7 mm širokého proužku kůže“ (Jisl 1954–1955, 74). Kožené pásky k nošení náušnic byly zjištěny i v Čakajovicích (Rejholcová 1995b, 28).

217 Vždy po jednom kusu (pokud není uvedeno jinak) v hr. 250/47, 451/49, 6/54, 100/54 (?), 104/54 (?; 2 ks), 387/55, 443/55 (?), 495/55 (?), 563/55 (4 ks), 572/56 (?), 589/56, 600/56, 615/56 (?). R. Tichý zmiňuje zlacení u náušnic z hr. 155/54 a 613/56, ale na základě posouzení z autopsie jsem nebyl schopen toto pozorování potvrdit.

218 Z konfrontace popisů s dochovanými exempláři např. vyplývá, že pod označením „hrozníčkové náušnice“ se v dokumentaci někdy rozumějí náušnice s jakýmkoliv závěskem, např. svinutým z drátku (typ 7-17), z plechu (typ 7-19) aj., jindy je zase skutečný granulovaný hrozníček označován jen obecně jako „závěsek“ apod.

jde o jednotlivou náušnici, zatímco všechny ostatní v daném hrobě se nacházely těsně u hlavy. Týká se to ojedinělých náušnic na pravém (hr. 602/56) nebo levém rameni či humeru (hr. 149/54, 613/56, 726/57), na horní části hrudi (hr. 40-41/46, 484/49, 346/55, 533/55, 619/56) nebo obecně na trupu (hr. 307/48, 296/55, 463/55). Někdy byly na horní část hrudi posunuty dvě náušnice (hr. 219/47, 411/49, 534/55, 657/56, 680/56) – snad byly dříve upevněny na kožené nebo textilní pásce a do konečné polohy se posunuly zároveň (?).²¹⁹

V dalších hrobech se náušnice vyskytly v dolní části hrudníku, v břišní a pánevní oblasti. Pokud tvořily ucelenou kumulaci dvou až pěti kusů u sebe, daly by se interpretovat jako náušnice vložené ve váčku u pasu (hr. 254/54, 403/55, 495/55), u levého boku (hr. 495/49, 13/54, 304/55, 380/55), na hrudi (hr. 493/49, 474/55, 584/56,²²⁰ 613/56, 651/56, 726/57) nebo vedle lokte (hr. 410/49). Jindy se dá jen obecně konstatovat, že náušnice ležely někde v oblasti trupu, ale nelze to specifikovat pro špatnou zachovalost kostry (hr. 494/49, 51/54, 502/55) nebo absenci kresby hrobu (hr. 16/54, 595/56). Tyto hroby jistě patřily ženám, neboť kromě náušnic ve váčku (?) mají u lebky ještě další náušnice či jiné ozdoby, jedinou výjimkou jsou tři náušnice na hrudi muže vybaveného sekerou v hr. 636/56.²²¹ Mladý muž (?) v hr. 622/56 měl zase dvě kroužkové náušnice s uzlíky, sekundárně použité jako prsteny, které nosil na prstech pravé ruky. Také v dětských či ženských hrobech se někdy náušnice našla spolu s prstenem v oblasti ruky, takže i ona mohla plnit funkci prstenu (hr. 361/48?, 284/55?), ale jednoznačně to potvrdit nelze. Pár bubínkových náušnic v hr. 403/48 byl zřejmě jen vložen do dlaně pohřbeného jedince.

Velmi vzácná je poloha náušnic u nohou. V hr. 35/54 se u chodidel (poblíž vědra) nacházely dvě náušnice (spolu s lískovým ořechem a párem gombíků) v jakési tmavé skvrně, původně asi v koženém váčku, dřevěné krabičce apod. V hr. 414/55 zase jednoduché kroužkové náušnice, které vypadají spíše jako vlasové kroužky, ležely asi 6 cm nad levým chodidlem. Také „v jejich těsné blízkosti“ byla nádoba a „pruh organické látky“ – je možné, že tyto kroužky ani nesloužily jako ozdoba hlavy, jiná funkce je však stěží určitelná.²²² V hr. 616/56 byla náušnice údajně nalezena v záspy, ale není uvedena hloubka ani pozice vzhledem ke kostře.

Nakonec bych chtěl zmínit případy, kdy neobvyklá poloha náušnic indikuje, že hrob byl původně dvojhrobem. Pokud náušnice patřily jedinci, jehož kostra zcela zetlela, jejich poloha se pak ve vztahu k lépe zachované kostře jeví jako stěží vysvětlitelná. Významným dokladem

je hr. 304/55, kde bylo pohřbeno 8–9leté dítě, z jehož kostry se zachovala jen lebka. Dítě bylo vybaveno mj. náušnicemi a korály, u chodidel mělo keramickou nádobu a vědro. U nádob ležel další pár náušnic spolu s lidským zubem – ten s velkou pravděpodobností ukazuje, že zde bylo uloženo druhé, opačně orientované dítě, jehož kostra podlehlá úplnému rozkladu. Takto je možné vysvětlit i neobvyklou polohu náušnic v dalších hrobech. Stará žena v hr. 563/55 měla u hlavy jeden pár náušnic typu 10-20, další dva páry náušnic odlišných typů se nacházely v malém odstupu od sebe na její hrudi, u nich byly – kromě skleněných korálů – opět zuby coby jediný zbytek zetlelé kostry malého dítěte. V hr. 635/56 byla pohřbena juvenilní dívka ve věku 14–16 let, která měla kromě náušnic a korálů u lebky ještě další náušnice nad hrudi a nad pravým loktem, asi 10 cm nad úroveň kostry. Ve stejné výšce ležely nad jejím pravým předloktím i skleněné korály, které proto nelze interpretovat jako korálový náramek na předloktí, což by ostatně bylo zcela nezvyklé použití korálů v rámci celého pohřebiště (kap. 8.2).²²³ Za pravděpodobnější považují možnost, že uvedené šperky dříve zdobily obě strany hlavy a krk malého dítěte uloženého těsně nad tělo dívky a jehož kostra se nedochovala.

Z řečeného vyplývá, že neobvyklá poloha náušnic (a jiných šperků) v hrobech může mít více příčin. V archeologické literatuře se někdy setkáme s tím, že šperky v mužských hrobech nebo exempláře s neobvyklou polohou v hrobech žen jsou interpretovány jako „skutečné milodary vložené do hrobu blízkými lidmi v době pohřebního rituálu“ (takto Profantová a kol. 2015, 55). To však platí pro jakékoliv artefakty, které byly do hrobu záměrně uloženy. Pokud zůstaneme u ženských hrobů se šperky, nikdy nejsme schopni potvrdit ani vyvrátit, že pohřbená žena byla skutečně majitelkou ozdob, s nimiž byla pohřbena, ať už v hrobě ležely v jakékoliv poloze. Neboť pozůstalí měli pod kontrolou celý průběh pohřbu a ovlivňovali mj. to, jaké předměty (zdali vlastní, nebo cizí) pohřbívaný člověk dostane a v jaké poloze budou uloženy (Chorvátová 2004a). A lze si snadno představit, že i předměty, které daný jedinec nevlastnil, mu byly přiloženy k tělu v obvyklé poloze – ovšem v takové situaci nemáme žádný zjevný důvod se zamýšlet nad tím, kdo byl jejich „původní“ majitel (srov. Ungerman 2017, 52).

8.1.2 Typologie

V Dolních Věstonicích – Na pískách patří naprostá většina náušnic mezi podunajský šperk, naopak z okruhu

219 V hr. 61/54 se dvě náušnice nacházely až u pravé pánve, zatímco další dvě k nim párové byly vlevo u hlavy.

220 I když horní část kostry byla recentně porušena, tři náušnice ležely na hrudi již předtím, o čemž svědčí bronzová patina na páteři.

221 Jako muži byli antropologicky určeni ještě dva další dospělí jedinci s náušnicemi, nicméně u nich je značná pravděpodobnost nesprávného určení pohlaví. V hr. 433/55 chyběly jakékoliv jiné nálezy typické pro muže, takže mužské pohlaví pohřbeného jedince nelze nijak ověřit. U hr. 283/55 je samotné antropologické určení pohlaví s otazníkem, navíc u kostry byla kromě náušnic nalezena i jehla, a to v poloze typické pro ženské hroby (kap. 9.2).

222 Stejná otázka se vynořuje i v případě jednoduchých kroužkových náušnic, které se nacházely na hrudi (hr. 474/55) nebo na pánvi (hr. 403/55), zatímco u hlavy byly náušnice odlišného typu.

223 Kovové náramky ve středohradištní hmotné kultuře chybějí, náramky sestavené ze skleněných korálů se nacházejí zcela ojediněle, vzácným příkladem může být např. 50 drobných korálů na pravém zápěstí dívky v hr. 70 v Uherském Hradišti-Sadech/Horních Kotvicích (Marešová 1983, 112). Funkci náramku mělo údajně plnit i 10 korálů, které se v hr. 122/51 ve Starém Městě – Na valách našly „v místech levé ruky“ (Hrubý 1955, 94, 508). Nedá se to však jednoznačně doložit, jelikož ze samotné kostry se dochovaly jen zbytky lebky; zvláštní polohu měla v tomto hrobě i dvojice prstenu, a to v místě chodidel – korály i prsteny tedy hypoteticky mohly patřit dalšímu (nerozpoznanému) dítěti.

šperku veligradského jich pochází relativně málo. Kromě toho se zde ojediněle objevují náušnice západoevropského původu (kap. 8.1.19) a náušnice označované jako „karan-tánské“ (kap. 8.1.16).

Dělení středohradištního šperku na podunajský a veligradský (dříve „byzantsko-orientální“) je jen rámcové a je více než co jiného založeno na tradici, neboť odráží stav bádání v polovině 20. století. Uvedené rozdělení zavedl J. Eisner (1947, 143–150), který psal o „špercích původu podunajského“ a „byzantských importech“. Nezmínil žádná přesná kritéria pro odlišení obou skupin, což bylo nejspíše dáno skutečností, že materiálu z regulérních archeologických výzkumů pohřebišť bylo v tehdejší Československu jen málo. V citované publikaci lze však sledovat, že mezi podunajský šperk řadil hlavně jednoduché bronzové náušnice, které znal i z avarských pohřebišť, zatímco k „byzantským importům“ počítal hlavně šperky zdobené granulační a filigránem.

Když V. Hrubý (1955, 222–246) analyzoval rozsáhlý soubor náušnic ve Starém Městě – Na valách, převzal Eisnerův termín „podunajský šperk“ a pod vlivem prací L. Niederleho (1926–1927 aj.) zavedl označení „byzantsko-orientální šperk“. Na rozdíl od J. Eisnera při definici obou skupin již nevycházel z jejich původu či inspiračních zdrojů, ale upřednostnil dvě jiná, mnohem „hmatatelnější“ kritéria, a to náročnost výrobní technologie a tvar závěsku (popř. celkovou konstrukci). B. Dostál (1966, 30) převzal třídění V. Hrubého a zběžně poukázal ještě na sociální moment, totiž že první skupina šperku je „šperk lidový (vesnický)“, tzn. masově vyráběný pro široké vrstvy obyvatelstva, zatímco druhá skupina – kterou on sám nazval „veligradský šperk“ – byla určena v prvé řadě příslušníkům elity. B. Dostál si sice byl vědom skutečnosti, že „jednodušší tvary hrozníčkových náušnic“, u V. Hrubého řazené k byzantsko-orientálnímu šperku, se objevují i v chudě vybavených hrobech, ale „v zájmu unifikace“ se jeho typologie přidržel.

Dnes můžeme navázat na Dostálův postřeh a konstatovat, že přechod mezi oběma okruhy šperku je plynulý; vytyčení hranice mezi nimi bude vždy věcí subjektivního rozhodnutí, v závislosti na tom, které kritérium zvolíme.²²⁴ Pokud upřednostníme dělení na základě použitých technologií a materiálů, tak do okruhu podunajského šperku spadnou i jednodušší typy hrozníčkových, sloupečkových nebo lunicových náušnic (zvláště pokud jsou zhotoveny z levnějších kovů), tradičně řazené k veligradskému šperku (Dostál 1966, obr. 8: 1–9; 10: 12–14, 20, 21, 32). Tato dichotomie, kdy hrozníček, sloupeček nebo lunci mají podunajské i veligradské náušnice, bude navíc lépe odrážet skutečnost, že oba okruhy šperku fungovaly v 9. a 10. století nikoliv jako dvě izolované skupiny, ale vzájemně se ovlivňovaly. Přesněji řečeno, luxusní šperk někdy sloužil jako předloha, kterou se řemeslníci vyrábějící pro méně movité zákazníky snažili napodobovat

s využitím levnějších materiálů a technologií (Ungerma 2021, 32–36).

Nedávno H. Chorvátová (2017, 120–121) vyslovila názor, že by stálo za to vrátit se k pojetí podunajského šperku podle J. Eisnera. Píše: „Podunajský šperk můžeme chápat jako pokračování tradice avarského kulturního okruhu, který postupně dozníval. Ojedinele sa niektoré typy a druhy podunajského šperku môžu objaviť i v neskoršom období, ale jeho najintenzívnejší výskyt spadá do prvej polovice 9. storočia, s možným počiatkom i v 8. storočí.“ Není sporu o tom, že kořeny hned několika konstrukčně jednoduchých typů středohradištních náušnic lze v prostředí pozdně avarských pohřebišť dobře sledovat. Podle mého mínění jsou však úvahy o původu jednotlivých typů až věcí interpretace a těžko je můžeme aplikovat už při základním třídění materiálu. Závěry o původu typů mohou být značně subjektivní, mj. ovlivněné tím, jaký srovnávací materiál máme k dispozici, dále stavem pramenů a výzkumu (srov. Ungerma 2021, 132–134, 145–147). Podunajský šperk v navrženém pojetí by měl i výrazný chronologický aspekt (těžiště výskytu v 1. polovině 9. století), ale to je opět spíše předpoklad H. Chorvátové než jednoznačně prokázaná skutečnost. A konečně je nutné se ptát, jaký zastřešující název by se měl používat pro ostatní jednoduché typy náušnic, které nemají prokazatelný avarský původ nebo přetrvaly až do 10. století. Proto budu termín „podunajský šperk“ nadále používat ve všeobecně akceptovaném a zažitém pojetí V. Hrubého a B. Dostála.

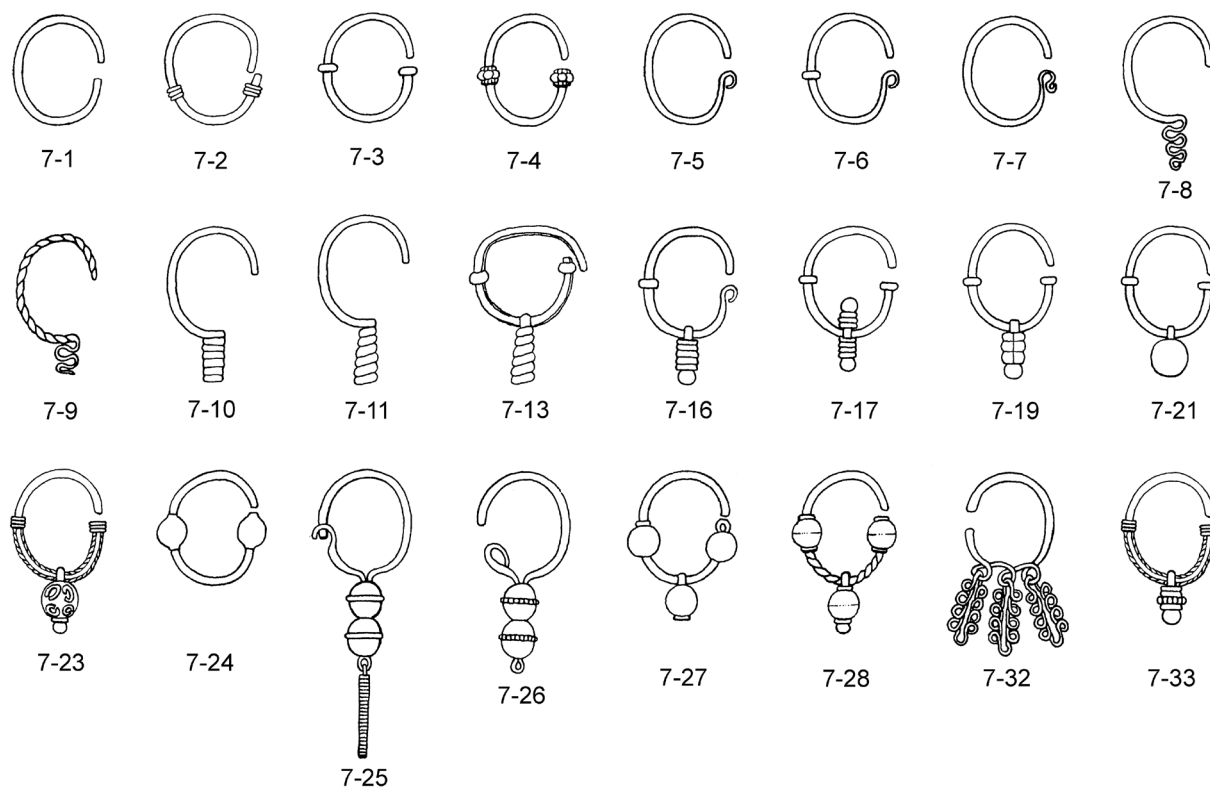
Kompletní typologie podunajského šperku dosud nebyla v literatuře předložena, jistě z důvodu malé pozornosti věnované venkovským pohřebišťům, kde se tento šperk vyskytuje nejčastěji. Typologie V. Hrubého (1955, 222–228) zahrnuje jen typy, které se objevily ve Starém Městě – Na valách. Podstatně obsáhlejší je typologie B. Dostála (1966, 30–33, obr. 7), který shromáždil všechny hlavní typy náušnic (rozlišené na základě tvaru závěsku) a kresebně znázornil jednotlivé varianty, přesněji řečeno spíše existující formy náušnic známé z lokalit do té doby publikovaných.²²⁵ Ačkoliv tato typologie není zcela úplná, rozhodl jsem se ji ve své práci použít a modifikovat.

Doposud se náušnice z okruhu podunajského šperku v literatuře označovaly převážně verbálně,²²⁶ což je při analytické práci značně nepraktické. Jelikož badatelé někdy konkrétní typ šperku identifikují podle vyobrazení k Dostálově typologii (např. „Dostál 1966, obr. 7: 17“), navrhl jsem již v jedné ze svých starších studií vyjít právě z číslování obrázků v uvedené publikaci, kdy se číslo obrázku použije pro označení typu, např. „typ 7-17“ (srov. Ungerma 2005c, 710). Výhodou je, že tento systém se dá aplikovat na náušnice z okruhu podunajského i veligradského šperku současně (obr. 77, 78). Na rozdíl od označení typů V. Hrubého, složených z kombinací

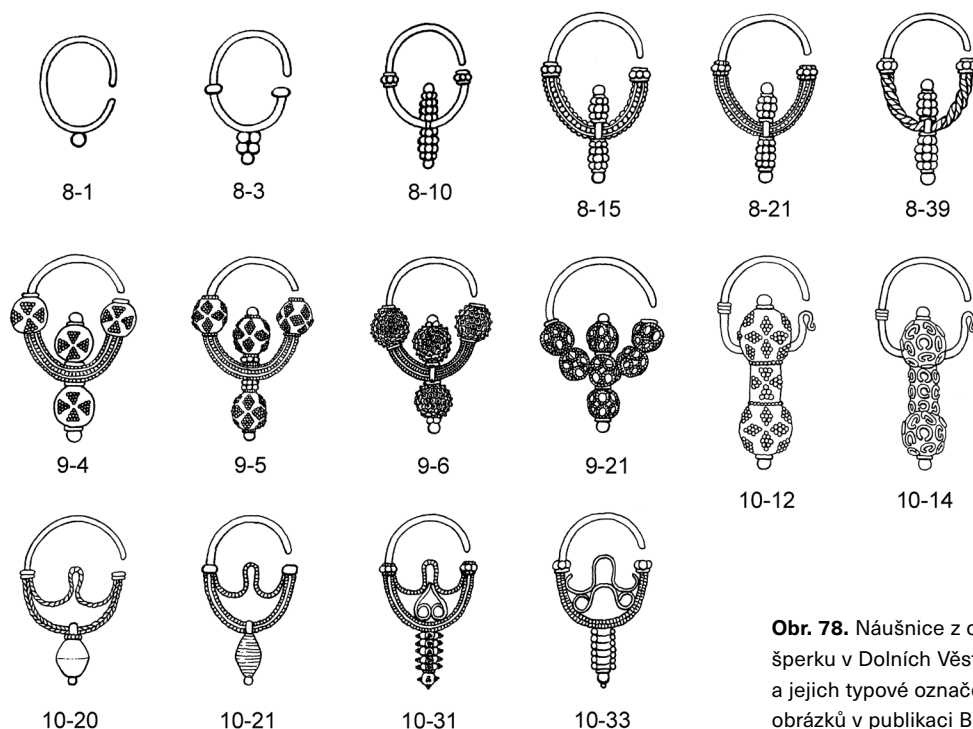
224 Srov. pokus K. Marešové (1983, 103–105, 107) vyčlenit „náušnice podunajsko-byzantského charakteru“ coby přechodnou skupinu mezi podunajským a byzantsko-orientálním šperkem. Pro schematické uvažování badatelky je příznačné, že existenci této přechodné typologické skupiny se snažila interpretovat i v chronologických termínech, tzn. měla být mladší než „starobyly“ podunajský šperk, a naopak starší než většina typů šperku byzantsko-orientálního, u nichž víceméně akceptovala pozdní dataci prosazovanou V. Hrubým (1955).

225 Občas se mezi ně připelet i naprostý unikát (Dostál 1966, obr. 7: 12), což se zřetelně jeví až zpětně, nebo je vyobrazený tvar s největší pravděpodobností jen výsledkem poškození složitěji konstruovaného exempláře (Dostál 1966, obr. 7: 4, 15, 30; srov. Ungerma 2021, 34, pozn. 23).

226 Číselné označování typů podle V. Hrubého (1955, 222–228) a B. Dostála (1966, 34) se v literatuře příliš neujalo.

Obr. 77. Náušnice z okruhu podunajského a karantánského šperku v Dolních Věstonicích – Na pískách a jejich typové označení, odvozené z číslování obrázků v publikaci B. Dostála (1966, obr. 7).

Obr. 78. Náušnice z okruhu veligradského šperku v Dolních Věstonicích – Na pískách a jejich typové označení, odvozené z číslování obrázků v publikaci B. Dostála (1966, obr. 8–10).

malých a velkých písmen, římských a arabských číslic (např. B II 1 a), si lze navržené kódy snadněji osvojit, neboť každý kód je možné velmi rychle ztotožnit s vyobrazením daného typu a naopak.²²⁷ Kódové označení nepoužívám u náušnic předkřtlašského horizontu, které se v Dolních Věstonicích i na Moravě objevují jen zcela

ojediněle a hlavně tvoří organickou součást středohradíštního šperku (kap. 8.1.18, 8.1.19).

Typologické tabulky v práci B. Dostála (1966) nejsou zcela vyčerpávající, skutečná variační šíře „podunajských“ náušnic je ještě o něco větší – např. v případě náušnic s oboustranným drátěným závěskem (typ 7-17)

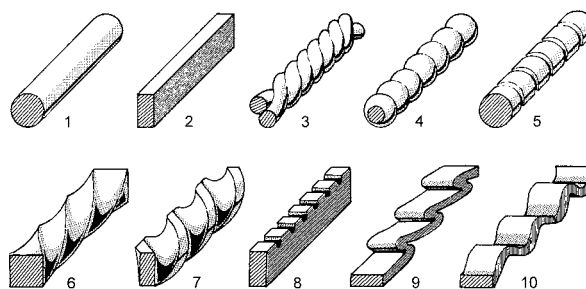
²²⁷ Podobné jednoduché a praktické číslování typů šperků (aj. nálezů) používají např. M. Hanuliak a M. Rejholcová (1999, obr. 1–4, 47, 49, 56 aj.).

existují tvarové varianty, které označují velkým písmenem (kap. 8.1.10). Když dvě vyobrazení náušnic v Dostálově publikaci pojímám jako jeden typ, vyjadřuji to lomítkem, viz např. typ 7-25/26 (kap. 8.1.16). Nově jsem vyčlenil typ 7-33 (kap. 8.1.9), který ještě v Dostálově obrazovém přehledu tvarů náušnic chybí. Každopádně celé toto označování typů má čistě pracovní ráz a je přizpůsobeno dolnověstonickému materiálu; při zpracování náušnic z dalších lokalit by bylo nutné spektrum typů doplnit, popř. přepracovat jejich označování (srov. Ungerman 2021, 21–36).

Problematikou označování typů šperků se zabývala významná polská archeoložka H. Zoll-Adamikowa (1999, 96), která rozeznává tři hlavní přístupy: označení verbální na základě tvaru předmětu, označení numerické a konečně verbální podle lokality, na níž byl daný šperk objeven poprvé nebo se vyskytuje nejčastěji. Ona sama upřednostňuje třetí způsob, výsledek je však spíše rozpačitý, neboť při zpracování pokladu na lokalitě Zawada Lancorońska v jižním Polsku vyčlenila mj. tři typy šperků, které shodně nazývá „varianta Zawada“ – kovové korály, bubínkové i lunicové náušnice. U náušnic z okruhu podunajského šperku tento přístup evidentně aplikovat nelze (srov. kap. 8.1.18), již jen vzhledem k počtu typů; dále neřeší ani potřebu krátkých kódových označení typů pro analytické zpracování. Vůči druhému, numerickému způsobu označování typů má autorka tu výhradu, že je uzavřený, a tudíž se do něho nedají organicky začlenit nově nalezené typy, tak aby se v systému odrážela jejich příbuznost s již dříve identifikovanými typy, ale lze je pouze dodatečně připojit na konec. K tomu opakují, že genetické vztahy mezi typy jsou jednoznačně věcí interpretace, a nikoliv pouhé deskripce, a přes vynaložené úsilí zůstávají v mnoha případech čistě hypotetické (např. Dostál 1991, Abb. 1, 2). Nesdílím ani „evolucionistickou“ představu, že všechny složitější provedené typy šperků se „vyvinuly“ z typů tvarově jednodušších (kap. 5.2.1).

Všechny bronzové a stříbrné náušnice z Dolních Věstonic – Na pískách jsem přiřadil k jednomu ze čtyřicítky typů (obr. 77, 78; s výjimkou drobných zlomků náušnicového drátu). Zvláště u některých exemplářů jednodušších typů (např. 7-1 až 7-7) nemůžeme vyloučit, že jejich dnešní tvar je výsledkem ztráty závěsku apod., tedy že původně patřily ke složitější konstruovanému typu. Samostatně jsem zpracoval nepočtené náušnice vyrobené ze železa (kap. 8.1.28) a olova (kap. 8.1.29), což jsou kovy v rámci podunajského šperku značně neobvyklé. Hlavním důvodem byla především skutečnost, že u železných náušnic je možné jen málokdy spolehlivě rozeznat někdejší tvar, a tím pádem je typologicky zařadit. Olovené náušnice se zase vyznačují specifickými tvary závěsku, které u exemplářů z jiných kovů neznáme, takže materiálové kritérium má u nich typologický význam.

Jak jsem již předeslal, drtivá většina dolnověstonických náušnic patří do okruhu podunajského šperku. Typy řazené do této skupiny mají jednoduchou konstrukci, která využívá převážně drát kruhového průřezu (obr. 79: 1),²²⁸ jen zřídka drát hraněný, tzn. čtyřúhelníkového průřezu (obr. 79: 2), popř. navíc tordovaný (obr. 79: 6, 7). Závěsky těchto náušnic jsou vyrobeny z plechu, u nepočtených olovených kusů byly ozdobné prvky zhotoveny litím (kap. 8.1.29). Pracnější či technologicky náročnější

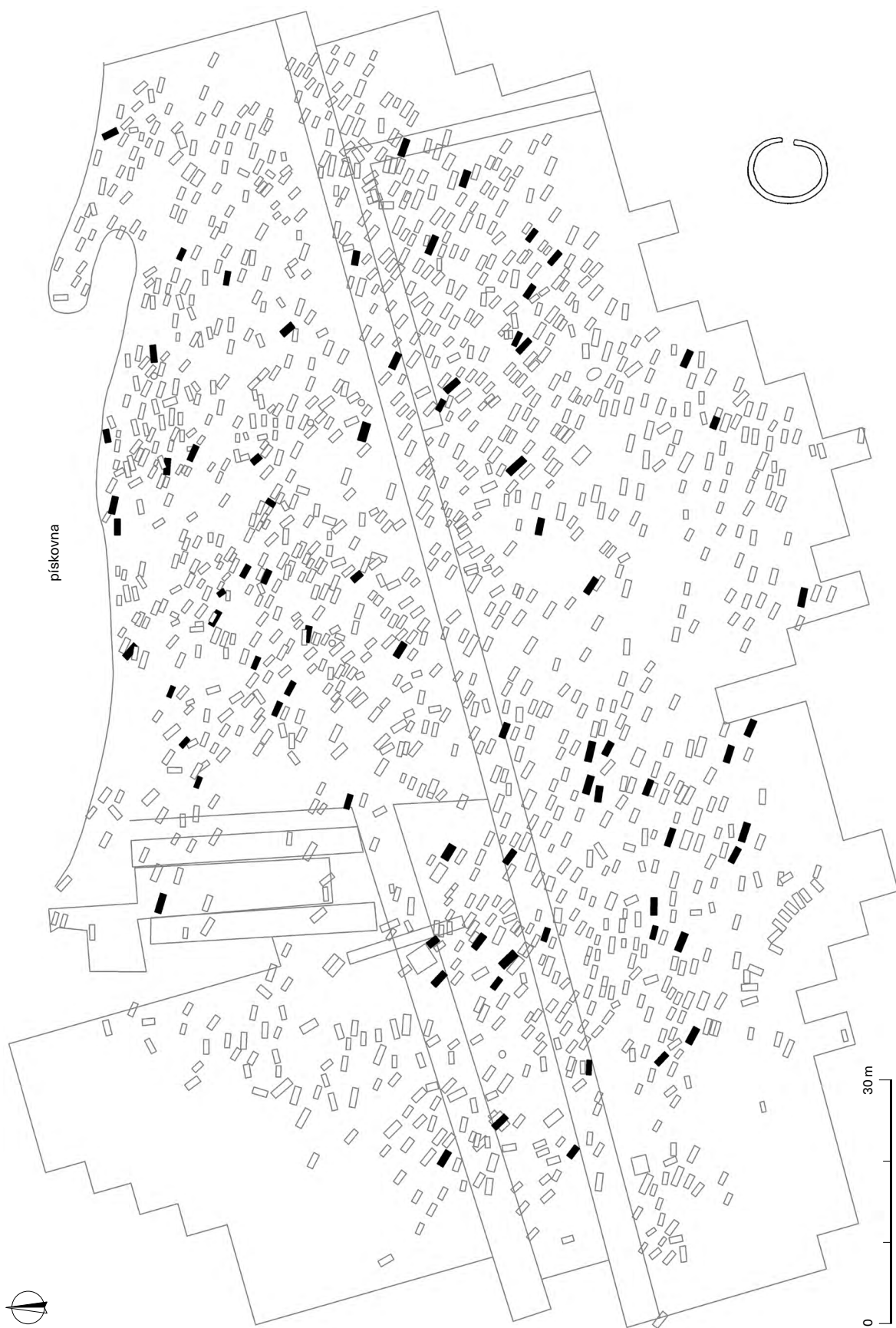
Obr. 79. Hlavní druhy drátu, používané ve velkomoravském uměleckém řemesle. 1 – drát kruhového průřezu; 2 – drát čtyřúhelníkového průřezu; 3 – kordovaný drát; 4 – perlovaný drát; 5 – drát kruhového průřezu opatřený jemnějšími zářezy; 6 – tordovaný drát čtvercového průřezu; 7 – tordovaný drát obdélníkového průřezu; 8 – zploštělý drát se zářezy na horní hraně; 9 – „skládaný“ roztepaný drát; 10 – zvlněný roztepaný drát. Podle Wolters 1987, Abb. 1, 2; upraveno.

konstrukční prvky jsou využity jen u malé části náušnic, z nichž většina se tradičně řadí k veligradskému šperku. Pro tyto typy jsou příznačné výzdobné techniky filigránu a granulace. Pro jednotlivé druhy filigránového drátu zatím v česky psané odborné literatuře chybí všeobecně přijímaná terminologie. Jelikož jsem ve svých německy publikovaných pracích (Ungerman 2017, zvl. 32; 2021, zvl. 40–41) používal terminologii J. Wolterse (1987), vzal jsem ji jako východisko i pro některé termíny české (Ungerman 2022d, 182). K nejčastěji užívaným druhům filigránového drátu ve velkomoravském uměleckém řemesle patří drát, který navrhuji označovat jako „perlovaný“ (něm. *Perldraht*), tzn. s více či méně pravidelně vypracovanými vývalky a „zářezy“ mezi nimi (obr. 79: 4), a dále drát kordovaný (něm. *Kordeldraht*), který vznikl přelovením tenkého drátu kruhového průřezu na polovinu a zkroucením dohromady (obr. 79: 3). Jiné druhy filigránového drátu se na Velké Moravě používaly jen vzácně, a to především ve šperkařských dílnách na nejvýznamnějších hradištích. U veligradských šperků nacházených na venkovských pohřebištích, k nimž patří i lokalita Na pískách, se s nimi prakticky nesetkáme, neboť tamní výrobky mívají poněkud „provinční“ ráz. Něco podobného lze říci i o úrovni granulace (srov. Wolters 1983): zvláště u bronzových náušnic s tímto druhem výzdoby jsou použity relativně velké granule; stříbrných kusů s jemnější granulací je na lokalitě minimum. A konečně patří do okruhu „elitních“ šperkařských technik zlacení – jelikož však dolnověstonické šperky nebyly zatím podrobeny exaktním materiálovým a technologickým analýzám, nemůžeme o použitém postupu zlacení říci nic bližšího (k výzdobným technikám souhrnně Ungerman 2022d, 180–186, s lit.).

8.1.3 Jednoduché kroužkové náušnice (typ 7-1)

Náušnic zhotovených pouhým stočením drátu do kruhového či oválného tvaru je celkem 105 kusů a pocházejí ze 75 hrobů (v nich se vyskytují v počtu 1–4 kusů). Takřka všechny jsou zhotoveny z bronzového drátu, pouze u čtyř kusů je použitým materiálem patrně stříbro: dva pocházejí

²²⁸ V dalším výkladu i v katalogu pohřebiště je termínem „drát“ myšlen právě drát kruhového průřezu, pokud není uvedeno jinak.

Obr. 80. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s jednoduchými kroužkovými náušnicemi (typ 7-1).

z hr. 460/49, zbylé pak z hr. 16/54 a 602/56. Minimálně na jedné kroužkové náušnici z hr. 613/56 se dochovaly stopy zlacení. Všechny tyto exempláře pocházejí z nadprůměrně vybavených hrobů. Průřez drátu je v naprosté většině případů kruhový, jen náušnice z hr. 139/46 je z hraněného drátu, takže není vyloučeno, že původně šlo o náušnici složitější konstrukce. Dva exempláře byly v hr. 293/48 nalezeny navlečené do sebe, na náušnici z hr. 381/55 byl zase navlečen menší bronzový kroužek jako závěsek.

Průměr náušnic typu 7-1 (pokud odhlédneme od deformovaných kusů) se pohybuje v rozmezí 1–2 cm. Zřejmě není bez významu, že u nejmenších náušnic s průměrem kolem 1 cm se oba konce vzájemně dotýkají (hr. 44/46, 460/49), popř. mírně překrývají (hr. 16/46, 613/56). Někdy jsou tyto drobné náušnice lehce deformovány stlačením horního a dolního oblouku k sobě (hr. 138/46, 464-465/49), tento rys se ovšem objevuje i u exemplářů o něco větších (hr. 241/47, 263/47, 345/48, aj.). Některé z náušnic s těmito znaky se zřejmě ve skutečnosti používaly spíše jako kroužky do vlasů (např. na koncích copů).

Hroby s kroužkovými náušnicemi jsou rovnoměrně rozprostřeny po celé ploše pohřebiště (obr. 80). Kombinují se se všemi ostatními typy ozdob, evidentně nejsou chronologicky citlivé.

8.1.4 Kroužkové náušnice s uzlíky (typy 7-2, 7-3 a 7-4)

V 68 hrobech bylo nalezeno celkem 102 kroužkových náušnic s uzlíky. V hrobech se vyskytují v počtu 1–7 kusů. Některé jsou deformované, takže opět mohly sloužit jako vlasový kroužek (např. sekundárně upravený zlomek náušnice z hr. 40-41/46). V hr. 70/54 byly dvě náušnice tohoto typu zaklesnuté do sebe. Náušnice s uzlíky jsou převážně bronzové, kus z hr. 155/54 je stříbrný nebo postříbřený. Pozlacená je náušnice z hr. 640/56 a dále snad i dvě náušnice z hr. 622/56, sekundárně použité jako prsteny (kap. 8.1.1). Převažuje drát kruhového průřezu, hraněný drát se vyskytuje jen u menšího počtu kusů (hr. 113/46, 458/49, 7/52-I, 104/54, 622/56, 743/57). U jedné nebo dvou náušnic (hr. 167/46, 428/49) souvisí použití hraněného drátu zjevně se skutečností, že na dolním oblouku se dochovala stopa po odpadnutém závěsku – v těchto případech odráží dané typové zařazení více fragmentární zachovalost náušnice než její někdejší vzhled (srov. také chybějící závěsek u kusu z hr. 54/46, z drátu kruhového průřezu).

Kromě nejčastějšího provedení se dvěma uzlíky tvořenými vždy jedním drobným drátěným kroužkem (typ 7-3; obr. 81: 1) se občas vyskytnou i exempláře s vícenásobnými, většinou dvojitými uzlíky (typ 7-2; obr. 81: 2), ze čtyř hrobů jich pochází celkem pět kusů (hr. 29/46, 225/47, 22/52-II, 284/55). Na pohřebišti zcela ojedinělá je pak náušnice z hr. 40-41/46 (č. 2; tab. 10: 2), zhotovená z nezvykle silného bronzového drátu (o síle 1,7–2,0 mm), její dva uzlíky na obvyklých místech jsou z hrubšího perlovaného drátu. Uprostřed horního i dolního oblouku má další dva uzlíky z hladkého drátu, ale mohou to být také zbytky poutek k upevnění závěsku, resp. ozdoby na

Obr. 81. Dolní Věstonice – Na pískách. Kroužkové náušnice se dvěma uzlíky. 1 – s jednoduchými uzlíky (typ 7-3; hr. 13/46, č. 2); 2 – s dvojitými uzlíky (typ 7-2; hr. 225/47, č. 3). Foto M. Bárta.

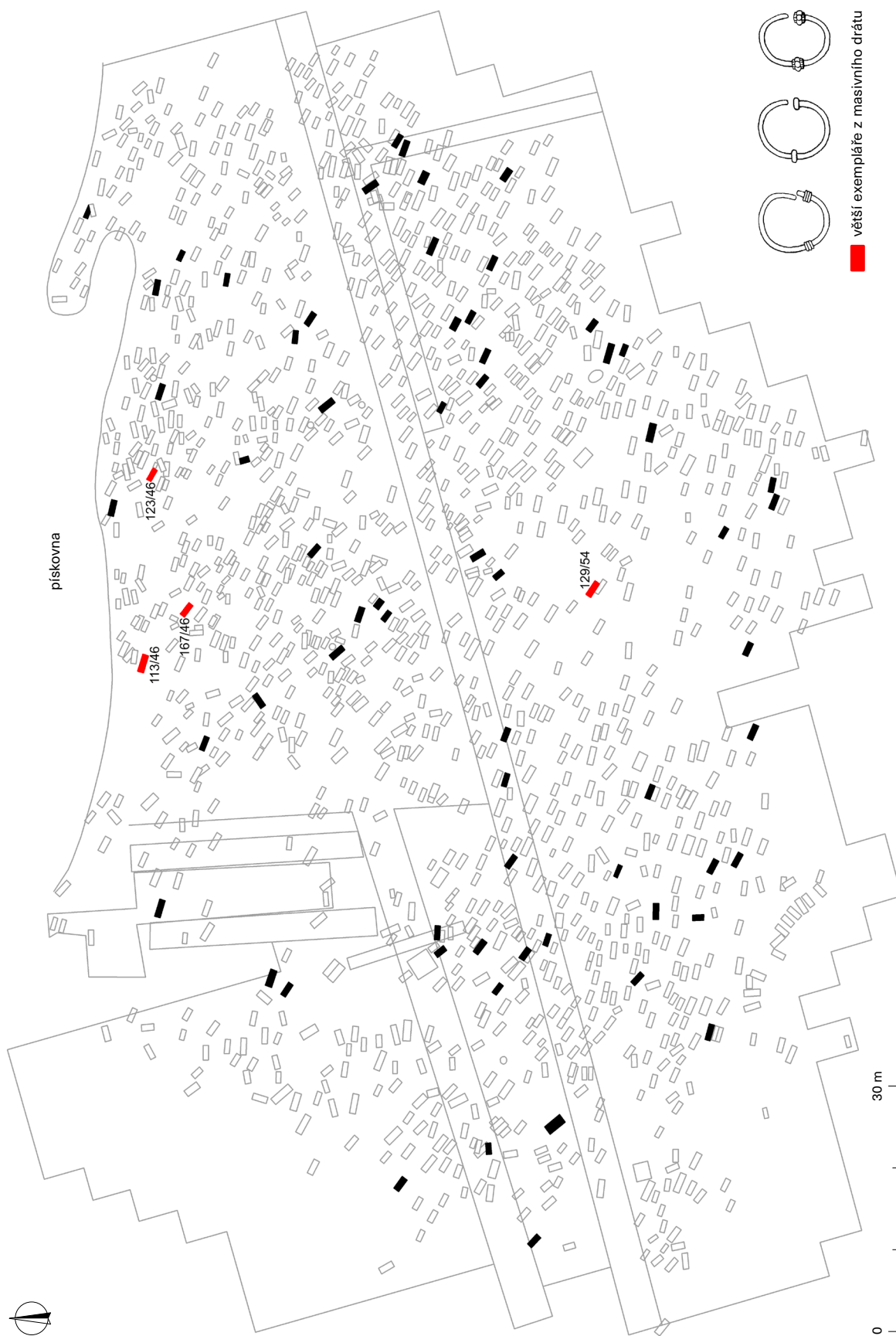
horním oblouku. Jelikož tedy není zcela jisté, jak náušnice kdysi vypadala (srov. níže), je její přiřazení k typu 7-4 spíše formální.²²⁹

Náušnice s uzlíky se – stejně jako předchozí typ – rozkládají po celém areálu pohřebiště, nevytvářejí navzájem oddělené kumulace (obr. 82). Již z jejich početného výskytu vyplývá, že jsou chronologicky necitlivé. Výjimku zřejmě představuje exemplář z hr. 40-41/46. Analogické náušnice se dvěma – navzájem odlišnými – páry uzlíků jsou známy z pozdně avarských pohřebišť, např. Cikó, hr. 513 (obr. 83: 5, 6; Hampel 1905, III, Taf. 233). Ještě mnohem častěji se v avarském prostředí vyskytují náušnice se závěskem na dolním oblouku, které mají další ozdobu připevněnou i na horním oblouku. Z Čilinská (1975) je označuje jako typy IX a X (obr. 84). Objevují se v honosnějším i jednodušším provedení (např. Garam 1995, Abb. 148: 34–37; Kouřil ed. 2014, 295, č. 35, 36), všechny kusy mají však společné to, že kroužek náušnice je zhotoven z jednoho drátu (byť tento může mít různou podobu) a nebývá lemován souběžnými filigránovými dráty. Z Moravy je mi taková náušnice známa jediná, a to z hr. 166/51 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 514, tab. 78: 3), kterou lze označit jako typ 8-29. Ostatní exempláře ze středohradištních pohřebišť, které mají nebo měly na horním oblouku drobnou kulovitou ozdobu (typy 8-31 až 8-33), jsou již zdobené granulací nebo jemným drátěným pletivem na dolním oblouku i na části oblouku horního (např. Uherské Hradiště-Sady, hr. 209/59; Galuška et al. 2018, 60, 62, č. 2, 7). Všechny takové náušnice jsou součástí nadregionálního šperku, který byl inspirován východním Středomořím a k Moravanům se dostal nejspíše prostřednictvím avarského kaganátu. Časově jsou omezeny na starší velkomoravský horizont (Ungerma 2005c, 713–715; 2022e, 282–283). Stejnou dataci lze patrně vztáhnout i na výrobu náušnice z hr. 40-41/46 v Dolních Věstonicích, ať už byla původně opatřena jen čtyřmi uzlíky jako pár z Cikó (obr. 83: 5, 6) nebo kulovitými ozdobami jako exemplář ze staroměstského hr. 166/51.²³⁰ Jelikož diskutovaná dolnověstonická náušnice se dochovala jen jedna (tzn. nikoliv v páru) a lehce deformovaná nebo neúplná, mohla se do hrobu dostat s určitým odstupem od doby svého zhotovení. Na druhé straně v hrobě chybí jakýkoliv předmět, který by prokazoval pozdější datování než do staršího velkomoravského horizontu.

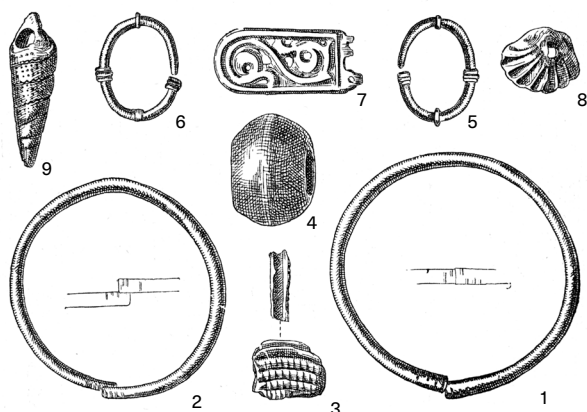
²²⁹ Typ 7-4 není typem ve vlastním slova smyslu, ale spíše neúplnou náušnicí původně složitější konstrukce. V popisce k obr. 7 v monografii B. Dostála (1966, 32, obr. 7: 4) chybí údaj o provenienci exempláře, na jehož základě byl tento „typ“ vyčleněn.

²³⁰ V. Hrubý (1955, 234) sice konstatoval „určitou podobnost“ této náušnice s avarskými, nakonec ale datoval hrob do počátku 10. století, a to na základě indicie tak vágní, jako je mírné pokrčení rukou a jejich uložení v klíně pohřbené ženy.

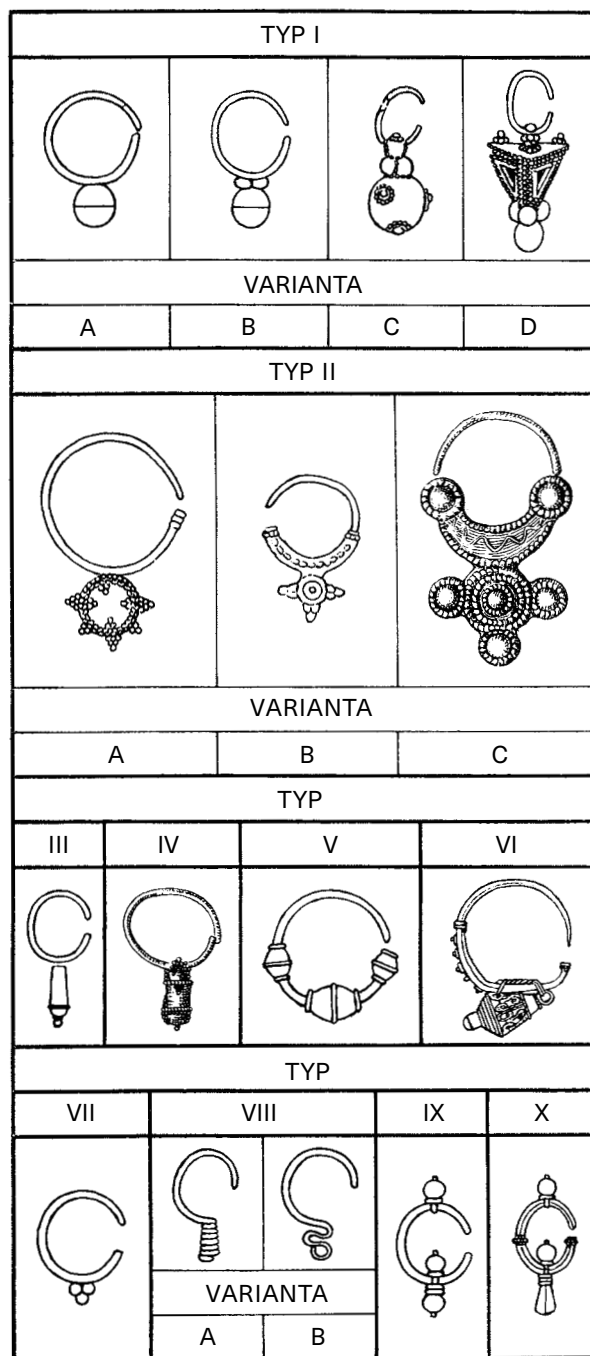
Obr. 82. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s kroužkovými náušnicemi opatřenými uzlíky (typy 7-2, 7-3 a 7-4).

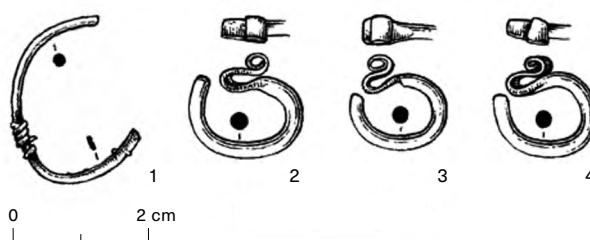
Obr. 83. Část výbavy hr. 513 na pozdně avarském pohřebišti Cikó (Maďarsko). Podle Hampel 1905, III, Taf. 233: 1-9; upraveno.

Náušnice typu 7-3 se v Dolních Věstonicích zjevně používaly až do konce povelkomoravského období, jak o tom svědčí jejich společný výskyt s kuželovitými navíjenými korály v hr. 167/46 (kap. 8.2.11). Úplněji dochovaný exemplář z tohoto hrobu (č. 1; tab. 41: 1) má hraněný dolní oblouk, výšku 2 cm a patří tak k největším náušnicím typu 7-3 na pohřebišti. Význam obou zmíněných znaků a současně dlouhou dobu výskytu typu 7-3 potvrzuje inventář hr. 92 ve Vícemilicích. Tento hrob, spolehlivě datovaný mincí Štěpána I., obsahoval mj. esovité záušnice z tenkého i tlustého drátu (některé jsou zřejmě plátované) a také velkou náušnici typu 7-3, zhotovenou z relativně masivního drátu, který je navíc na dolním oblouku hraněný (Šikulová 1956, tab. 16: 1; 1959, tab. 14: 19). V této souvislosti lze zmínit ještě další hrob, hr. 3 na mladohradištním pohřebišti Diváky – Padělky za humny, kde se spolu se třemi esovitými záušnicemi z tlustšího drátu (obr. 85: 2-4) vyskytla ještě neúplná kroužková náušnice o výšce 2,4 cm (obr. 85: 1). Její dolní oblouk je hraněný a zploštělý, na jedné straně je ohraničen uzlíkem z několika závitů tenkého drátu, na konci dolního oblouku se z podobného uzlíku dochoval jen nepatrný zbytek. Pokud nejde o zbytek náušnice složitější konstrukce,²³¹ máme před sebou další doklad přežívání středohradištní náušnice s uzlíky do mladohradištního období (širěji Ungerman 2014).

Rýsuje se tedy možnost, že větší náušnice typu 7-3 (s výškou nad 2 cm) z masivního – popř. navíc ještě hraněného – drátu patří do povelkomoravského období. V Dolních Věstonicích se takové náušnice našly ještě v hr. 113/46 (tab. 28: 3), 123/46 (tab. 31: 41) a 129/54 (tab. 125: 1). První dva hroby se svou polohou v severní části pohřebiště výrazně přimykají k hr. 167/46 (obr. 82), což by potvrzovalo chronologickou relevanci vyčleněných konstrukčních znaků. Třetí hrob, hr. 129/54, se nachází v jižní, hroby řidčeji poseté části pohřebiště. Doprovodné nálezy v těchto hrobech nejsou příliš výrazné: v hr. 113/46 byla mj. náušnice typu 7-21, v hr. 123/46 skleněné gombíky z lehkého neprůsvitného skla a v hr. 129/54 jen náušnice typu 7-1. Navrženou hypotézu tak bude nutné ještě ověřit na dalších pohřebištech.

Obr. 84. Typy náušnic na avarských pohřebištech v Karpatské kotlině. Podle Čilinská 1975, Abb. 1; upraveno.

Obr. 85. Výbava mladohradištního hrobu 3 v Divákách. Podle Unger 2012, obr. 2; upraveno.

²³¹ V úvahu by hypoteticky připadal typ 18 podle J. Gieslera (1981, 126-128, Taf. 3: 18), ale takové náušnice nemívají zploštělý či hraněný dolní oblouk.

8.1.5 Kroužkové náušnice s očkem (typy 7-5 a 7-6)

Ke kroužkovým náušnicím s dolním obloukem ukončeným očkem jsem přiřadil celkem osm kusů ze sedmi hrobů (hr. 4/46, 13/46, 110/46, 185/46, 404/48, 644/56, 738/57).²³² Jsou zhotoveny z bronzového drátu kruhového průřezu, očko vzniklo vytvarováním roztepaného konce dolního oblouku, pouze u exempláře z hr. 4/46 (tab. 1: 10) je očko neroztepané. Dvě náušnice z hr. 13/46 (č. 1, 3) se od ostatních – kromě svého párového výskytu – odlišují přítomností výrazného uzlíku (obr. 87: 1), takže patří k typu 7-6. U náušnice z hr. 110/46 většina očka chybí, proto není možné vyloučit ani možnost, že byla ukončena esovitou kličkou (a patřila tak k typu 7-7). Kus z hr. 644/56 byl nalezen ve dvou zlomcích a patrně je neúplný, stejně jako kus z hr. 404/48, takže v obou případech nemáme jistotu, jak náušnice původně vypadala.

Hroby s náušnicemi typu 7-5 a 7-6 se vyskytují pouze ve východní polovině pohřebiště (obr. 86), kde mají spíše okrajovou polohu (umístění hr. 404/48 není známo). Z této skutečnosti nelze vyvozovat zásadní závěry, neboť v severní části pohřebiště je okrajová poloha čtveřice hrobů výsledkem narušení lokality pískovnou, kdy není jasné, jak velká část pohřebiště zde byla zničena.

Doprovodné nálezy (bez hr. 110/46): náušnice typu 7-3 (hr. 13/46), náušnice typu 7-17 (hr. 644/56), náušnice typu 7-19 (hr. 404/49, 738/57), náušnice typu 7-21 (hr. 13/46), náušnice typu 7-32 (hr. 4/46), olověná náušnice (hr. 4/46), podélně členěný korál (hr. 644/56), olivovitý hladký korál (hr. 185/46), foukaný korál (hr. 185/46), bronzový gombík typu 14-16 (hr. 644/56), avarské lité kování (hr. 644/56).

V hrobech se společně s náušnicemi typu 7-5 a 7-6 vyskytují typy šperků, z nichž většinu je možné označit jen obecně jako středohradištní. Z chronologicky citlivějších nálezů převažují překvapivě ozdoby s relativně starším datováním: náušnice typu 7-32 z hr. 4/46 (kap. 8.1.17), dutý foukaný korál z hr. 185/46 (kap. 8.2.8) a zlomek pozdně avarského litého kování z hr. 644/56, i když u něj představuje datování jeho výroby do 8. století samozřejmě jen pouhý *terminus post quem* pro datování celého hrobu; k sekundárnímu použití kování coby závěsku a uložení do hrobu mohlo dojít i se značným časovým odstupem (kap. 8.5.8).

V Čechách se celkem hojně vyskytují podobné ozdoby, které zde byly tradičně nazývány „záušnice s očkem“, v poslední době se pro ně i zde prosazuje označení „náušnice“ (Tomková 2005b, 227, 235). N. Profantová pořídila soupis čtyřicítky českých lokalit, na nichž byly tyto náušnice nalezeny, lokality vymapovala (Profantová et al. 2015, 164–165, tab. 12.2; také Profantová 2020, obr. 438, 439) a v soupisu dále shromáždila základní informace k příslušným nálezovým celkům. Těžiště jejich používání je v Čechách kladeno do 1. poloviny 10. století, a to na základě společného výskytu se šperky velkomoravského rázu. Kombinují se ale i s nejstaršími esovitými záušnicemi, které se měly objevit kolem poloviny 10. století;

poté náušnice s očkem postupně vyšly z módy (Šolle 1982, 191; Štefan 2010, 174–176, tab. 1; Profantová et al. 2015, 94–95, 151–157).

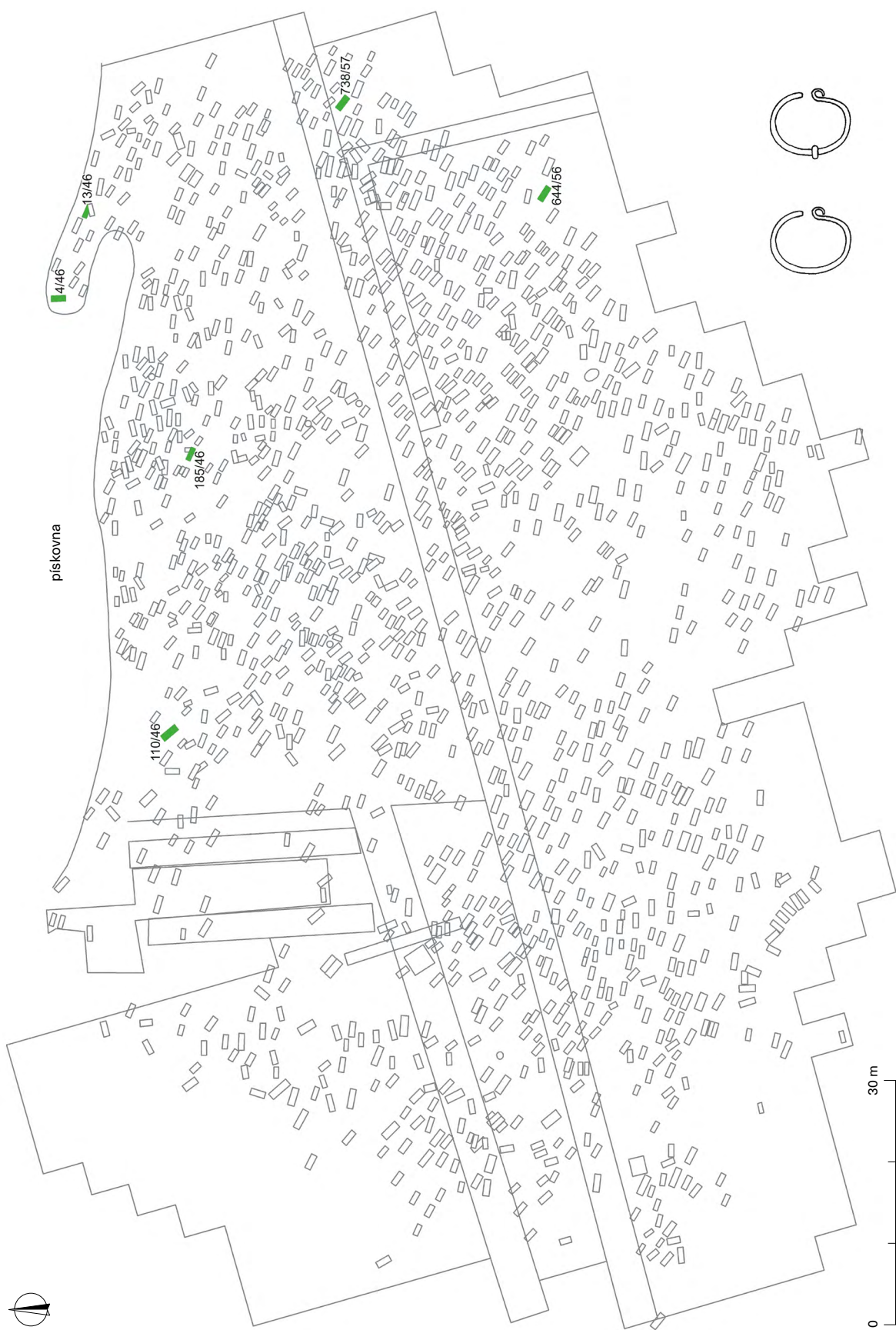
České náušnice s očkem vykazují značně stereotypní tvar i rozměry. Tvar těla náušnice je většinou kruhový či mírně oválný, někdy je poněkud deformovaný stlačením z jedné strany či ze dvou protilehlých stran. Očko bývá svinuto z konce více či méně výrazně zeslabeného roztepaním.²³³ Materiál a rozměry náušnic byly analyzovány jen v rámci jednotlivých lokalit. Aktuálně nejpočetnější soubor náušnic tohoto typu pochází z pohřebiště v Lumbeho zahradě v předpolí Pražského hradu, kde jich v 21 hrobech bylo nalezeno celkem 67 kusů. Jejich průměr „nepřesahuje 13 mm“ (myšleno zjevně bez očka). Pokud jde o materiál, drtivě převažuje stříbro (51 kusů), 11 je zlatých, dvě bronzové a tři jsou zhotoveny z pozlacené mědi nebo bronzu (Frolík 2014, 45). Vysoký podíl drahých kovů u nich souvisí s „elitním charakterem“ pohřebiště, ale nikoliv výhradně, neboť stříbrné kusy se v nezanedbatelné míře vyskytují i na venkovských pohřebištích. Např. na nedávno prozkoumaném a příkladně publikovaném pohřebišti v Zelenči bylo 14 kusů zhotoveno ze stříbra a 9 z bronzu (z toho 1 kus pozlacený). Maximální rozměr náušnic zde nepřesahuje 15 mm, drát měl až na výjimky sílu 0,9–1,2 mm (Lutovský – Špaček 2020, 52).

Do stejného chronologického horizontu jako náušnice s očkem v Čechách patří exempláře nacházené na některých staromadžarských a belobrdských pohřebištích v Karpatské kotlině. Např. v Čakajovicích se vyskytly v 10 hrobech, z toho čtyřikrát v kombinaci s menšími esovitými záušnicemi z tenkého drátu, v hr. 357 ještě navíc se západoevropskými mincemi z let 918–926 a 923–936; tento hrob datuje M. Rejholcová (1995b, 56, 69) do doby kolem poloviny 10. století, což zde má být horní hranice výskytu náušnic s očkem. E. Kolníková (1994, 246) upřednostňuje datování hr. 357 až do 60. a 70. let 10. století (srov. Vavruš 2003). Není mi známa publikace pohřebiště v Karpatské kotlině, v níž by byly podrobněji vyhodnoceny rozměry a materiál těchto náušnic. V Čakajovicích jsou vyrobeny z bronzu nebo stříbra, jejich průměr kolísá kolem 15 mm. Naproti tomu v Malých Kosihách se vyskytly i větší exempláře, kus z hr. 226 má rozměry (vč. očka) 19 × 17 mm a kus z hr. 363 27 × 22 mm (Hanuliak 1994a, 127, tab. XLVI: E/1; 133, tab. LXXI: D/1); v zájmu uchování proporcí u nich došlo i k mírnému zvětšení očka. Náušnice z hr. 90 na lokalitě Ptuj – grad ve Slovinsku má maximální rozměry dokonce 33 × 29 mm, očko ale zůstalo malé (Korošec 1999, 17, tab. 9: 15). U všech zmíněných kusů je očko svinuto z roztepaného konce náušnice. Vzácně se v belobrdském prostředí mohou vyskytnout i náušnice s neroztepaným očkem, jak o tom svědčí pár z hr. 39 v Bučanech na jihozápadním Slovensku (Hanuliak 1993, 88, obr. 14: 4, 5).

Na území dnešní Moravy máme v současnosti k dispozici – ve srovnání s Čechami – jen velmi nízký počet hrobů s náušnicemi s očkem, které lze prokazatelně datovat stejně, tzn. do 10. století. Na prvním místě je nutno uvést 3 exempláře z hr. 117 a 167 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku

232 U exempláře z hr. 459/49 je jeden konec náušnice sice roztepaný, ale mírným ohnutím byl jen lehce odsazen od dolního oblouku náušnice a ponechán rovný, proto jej k typu 7-5 nepočítám.

233 Pouze z Žalova – cihelny pocházejí dva exempláře s neuzavřeným očkem z neroztepaného drátu, a to z hrobů 52/1913 a 21/1949 (Tomková 2012, 73, 100–101, obr. 65: 2; 90: 1; Tomková a kol. 2020, 172, obr. 94: 14, 20).

Obr. 86. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s kroužkovými náušnicemi s očkem (typy 7-5 a 7-6).

Obr. 87. Kroužkové náušnice s očkem (typ 7-5, resp. 7-6). 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 13/46, č. 3 (foto M. Bárta); 2 – Olomouc – Povel, Zikova ul. (podle Kouřil ed. 2014, 313, č. 66); 3 – Sommerein, hr. 180 (Rakousko; podle Daim – Lippert 1984, Taf. 92: 2/1).

(Macháček et al. 2016, 269, tab. 14: 117/2, 3; 304, tab. 27: 167/1) a také kus z hr. 104 u 1. kostela na téměř hradišti (Kalousek 1971, 74, obr. 104: 1; Měřinský 1986, 34). Všechny jsou stříbrné, mají průměr kolem 15 mm a očko z roztepaného drátu, čímž se bezezbytku přimykají k českým náušnicím s očkem. Hroby neobsahovaly další chronologicky citlivější předměty, nicméně datování do nejmladší fáze pohřebiště, patřící nejspíše do 1. poloviny 10. století, je zvláště u hrobů u 2. kostela doloženo radiokarbonově, resp. stratigraficky (Macháček et al. 2016, 72–73, 141–143, 169). Hrob 370 v areálu olomouckého hradu (v prostoru kočároveň bývalého kapitulního děkanství) obsahoval 6 stříbrných náušnic s očkem, bez dalších nálezů. Autoři výzkumu datovali hrob do 2. poloviny 10. století, a to mj. na základě keramiky v zásypu (Zatloukal – Živný 2005, 481, obr. 5; 2006, 385, 393). Do povelkomoravského období lze na Moravě s určitou pravděpodobností zařadit ještě několik dalších hrobů s náušnicemi s očkem, jednoznačné chronologické opory bohužel chybějí.²³⁴

Rád bych upozornil na skutečnost, že ve středním Podunají existovala ještě jedna skupina náušnic s očkem, a to evidentně starší než povelkomoravská. „První vlašťovkou“ byla v tomto ohledu zlatá náušnice s očkem, která byla nalezena na předvelkomoravském sídlišti na lokalitě Olomouc – Povel, Zikova ul. (obr. 87: 2). Tento exemplář se hned třemi znaky zřetelně odlišuje od zatím diskutovaných moravských náušnic s očkem: celá náušnice je zhotovena ze zlatého drátu, který je pravidelně tordovaný, a její výrazné očko je neroztepané (Bláha 1988, 165, obr. 9: 1).²³⁵ Nález je o to důležitější, že na Moravě se v archeologických kontextech z doby před začátkem inhumace objevují šperky jen zcela výjimečně (srov. obr. 37). Další dvě tordované náušnice s očkem, tentokrát zhotovené ze stříbra, jsou mi známy už jen z hr. 37/57 (1516) ve Starém Městě – Na valách (Hochmanová-Vávrová 1962, 210, 249, tab. XIII: 5). Hrob dále obsahoval pouze železný nůž, takže ho nelze jednoznačně datovat. Bez významu by však nemusela být poloha tohoto hrobu na severovýchodním okraji pohřebiště, ještě uvnitř areálu vymezeného hroby obsahujícími korály s mozaikovitými očky a foukanými soudkovitými korály; v této části pohřebiště se pohřbívalo již

ve starším velkomoravském horizontu (Ungerma 2021, 44–53, Abb. 22).

Spolehlivější doklady o časném výskytu náušnic s očkem musíme hledat v těch částech středního Podunají, kde se v 8. století kostrové pohřbívání běžně prakticovalo. Již před nějakou dobou B. M. Szóke (1992a, 846) shromáždil značné množství těchto náušnic z lokalit na území Maďarska a Rakouska, na nichž se pohřbívalo v pozdně avarském období, resp. během předkötlašského horizontu, popř. ještě krátce poté, přičemž daná pohřebiště nepřetržala až do 10. století. Bohužel většina z maďarských lokalit je dosud nepublikovaných, takže podrobnější informace o nálezových celcích nejsou k dispozici. Z dostupných údajů vyplývá, že tyto – většinou bronzové – náušnice tvoří méně homogenní skupinu než povelkomoravské náušnice/záušnice s očkem. Zatímco např. pár z Kehidy – Fövényes, hr. 130 (Szóke 2012, Abb. 2: 1, 4), nebo exemplář z lokality Pilismarót-Basaharc, hr. 177 (Fettich 1965, 59, Abb. 98: 1), se svým tvarem od kusů z 1. poloviny 10. století nijak výrazně neliší, pár z hr. 180 v Sommereinu (obr. 87: 3) vykazuje značně velké očko, jehož průměr tvoří přibližně čtvrtinu průměru kroužku náušnice (Daim – Lippert 1984, 243, Taf. 92: 2/1, 2/2), tzn. jejich očko je oproti mladším náušnicím s očkem poněkud „předimenzované“. Analogická náušnice se vyskytla i v hr. 103 v Gusenu (poloha Berglitzl) v Horním Rakousku, přičemž podle vyobrazení a popisu se nezdá, že by očko bylo zhotoveno z roztepaného drátu. Doprovázela ji zde náušnice typu 7-32 se dvěma smyčkami na dolním oblouku (Tovornik 1985b, 172, Taf. XII: 2, 3), jde tedy o stejnou nálezovou kombinaci jako v dolnověstonickém hrobě 4/46. Ani společný výskyt náušnice s očkem a foukaného soudkovitého korálu (jako v hr. 185/46 v Dolních Věstonicích) není ve středním Podunají – jmenovitě v Dolním Rakousku – ojedinělý, stejná kombinace je známa např. z lokalit Mühling, hr. 26 (Friesinger 1971–1974, 64, Taf. 13), nebo St. Pölten-Pottenbrunn, hr. 50 (Petschko 2013, 189, Taf. 13: 50.3, 50.7). Zvláště u posledně uvedeného hrobového celku je na základě dalších nálezů²³⁶ i umístění hrobu v rámci pohřebiště nesporné, že byl uložen během předkötlašského horizontu nebo krátce poté.

²³⁴ Např. hr. 25A a 148 u 2. kostela v Mikulčicích (Poulik 1957, 321, 366, 372, obr. 100: 5, 9–12); snad také zlatý kus v zásypu hr. 106 na pohřebišti u kostela sv. Margity Antijochijské v Kopčanech, které bylo součástí mikulčické aglomerace (Baxa et al. 2010, 493, obr. 15: a, b; srov. Profantová a kol. 2015, 95). Hr. 561 v Prušánkách 2 (Klanica 2006, díl I, tab. 78: 6; díl II, 259) obsahoval měděný exemplář, který se svou velikostí (průměr 22 mm) přimyká více k rozměrnějším náušnicím s očkem v Karpatké kotlině (viz výše).

²³⁵ Její datování do doby „kolem r. 700“ (Bláha 2001, 130, obr. 159) zatím nebylo podloženo detailnějším rozbořením.

²³⁶ Mj. fragment náušnice se spirálovým ukončením (typ 7-10), plechový prsten s úzkým vybiženým štítkem a nůž se zdobenou kostěnou rukojetí, přičemž poslední dva typy předmětů mají analogie pouze na pozdně avarských pohřebištích (Petschko 2013, 34–37, 46–50, 108–110).

Uvedené příklady představují spíše náhodný výběr,²³⁷ časně datovaná skupina náušnic s očkem zatím postrádá ucelenější zpracování. Obecně se analýza všech náušnic s očkem potýká s problémem, že jde o velmi jednoduché ozdoby, které vykazují jen minimum znaků, o něž se můžeme opřít. Situaci komplikují i exempláře – byť nepočtené – opatřené kromě očka ještě háčkem na opačném konci, kdy očko a háček tvoří zapínání náušnice (Unger- man 2016a, 214–215, s lit.). Tyto ozdoby mohou být součástí nějaké cizí šperkařské tradice.²³⁸

Pokud se vrátíme k náušnicím s očkem z Dolních Věstonic, většinu tamních kusů je podle mého názoru nutné dát do souvislosti s časnou skupinou náušnic tohoto typu, která se vyskytuje na prostoru středního Podunají od Horního Rakouska po severozápadní Maďarsko a datuje se zde rámcově do 2. poloviny 8. století a 1. poloviny 9. století. Vodítkem je neroztepané očko náušnice z dolnověstonického hr. 4/46 a doprovodné nálezy v tomto i dalších dvou hrobech – hr. 185/46 a 644/56. Mladší, tzn. povelkomoravského stáří, by snad mohl být jedině kus z hr. 738/57, soudě alespoň na základě periferní polohy tohoto hrobu na východním okraji pohřebiště, přímo to potvrdit nelze – v této souvislosti chci opět upozornit na skutečnost, že exempláře datovatelné prokazatelně do 1. poloviny 10. století se na Moravě vyskytují velmi zřídka.

Typ 7-6 je zastoupen jediným párem náušnic z hr. 13/46; obě náušnice mají v zásadě „středohradištní“ tvar, kdy uzlík i očko dělí kroužek náušnice na dolní a horní oblouk, jen uzlík na konci dolního oblouku byl z nějakého důvodu nahrazen očkem (obr. 87: 1) – a jen tímto konstrukčním znakem se pár z hr. 13/46 liší od typu 7-3, který je na lokalitě naopak zastoupen velmi hojně (kap. 8.1.4). I jinde na Moravě se náušnice typu 7-6 vyskytují jen sporadicky. Pár náušnic z hr. G v Olšanech u Prostějova má očko atypicky svinuté dovnitř dolního oblouku, a nikoliv vně, jak je obvyklé (Novotný 1974, 71, tab. 76: 1, 3; Fojtík – Šmíd 2008, 27, tab. 4: 1, 3). Pár z hr. 2 v Boršicích, který B. Dostál (1966, obr. 7: 6) převzal do své typologie podunajského šperku, je opatřen tordovaným dolním obloukem (Kalousek 1958, 75–76, tab. XII: 17), což dále podtrhuje typicky středohradištní členění kroužku náušnice na dvě poloviny. Naproti tomu u mladších náušnic s očky a u esovitých záušnic již kroužek představuje jednolitý celek a členění na horní a dolní oblouk u nich chybí.

8.1.6 Kroužkové náušnice s esovitou klíčkou (typ 7-7)

K typu 7-7 patří celkem 15 náušnic, které pocházejí z devíti hrobů.²³⁹ Vyskytovaly se jednotlivě (hr. 131/46, obr. 88: 1; hr. 152/46, 250/47, 495/49), v párech (hr. 424/49, 254/54, obr. 88: 2; hr. 380/55, snad i 572/56), a v hr. 30/54 byly dokonce tři kusy. Mají průměr 1,5–1,8 cm a jsou zhotoveny z relativně tenkého bronzového drátu kruhového průřezu (o síle 1,0–1,3 mm), který se běžně používal pro výrobu náušnic ze skupiny

Obr. 88. Dolní Věstonice – Na pískách. Druhá varianta kroužkových náušnic s esovitou klíčkou (typ 7-7). 1 – hr. 131/46, č. 2 (foto M. Bárta); 2 – hr. 254/54, č. 21 (foto J. Špaček).

podunajského šperku. Kus z hr. 250/47 je lehce pozlacený; materiál náušnice z hr. 131/46 (obr. 88: 1) předběžně označuji jen jako „šedý kov“ (snad stříbro?).

Podobně jako předchozí typ 7-5 není ani tento typ zcela homogenní skupinou výrobků, na základě tvaru esovité klíčky i dalších znaků lze rozlišit dvě varianty. Nejvýraznějšími zástupci první varianty jsou náušnice z hr. 424/49 (tab. 84: 2, 3), které mají jeden uzlík a na konci dolního oblouku drobnou esovitou klíčku. Stejně jako typ 7-6 se svým celkovým tvarem přibližují k náušnicím typu 7-3, jediným rozdílem oproti nim je nahrazení jednoho z uzlíků esovitou klíčkou. Uzlíkem byl – podle popisu v dokumentaci – původně opatřen i exemplář z hr. 250/47 (tab. 53: 2), tento i kus z hr. 152/46 jsou navíc z jemně tordovaného drátu. Na základě uvedených znaků je možné konstatovat, že označení „náušnice“ je pro tuto variantu zcela oprávněné, neboť exempláře zcela zapadají do kontextu podunajských a veligradských náušnic s dolním obloukem ukončeným esovitou klíčkou.

Druhou variantu představují náušnice z drátu pravidelně vytvarovaného do kruhu a s esovitou klíčkou, která je oproti první variantě větší a někdy poněkud odstává od dolního oblouku náušnice. Vyskytly se v hr. 30/54 (tab. 116: 11, 21), 254/54 (obr. 88: 2) a 380/55 (tab. 153: 3), kus z hr. 131/46 (obr. 88: 1) má kroužek lehce stlačený.²⁴⁰ Z čistě formálního hlediska by se pro tyto jednoduché ozdoby dalo s klidným svědomím používat i označení „esovité záušnice z tenkého drátu“ – zde stojíme před podobným dilematem jako u náušnic/záušnic s očkem (kap. 8.1.5).

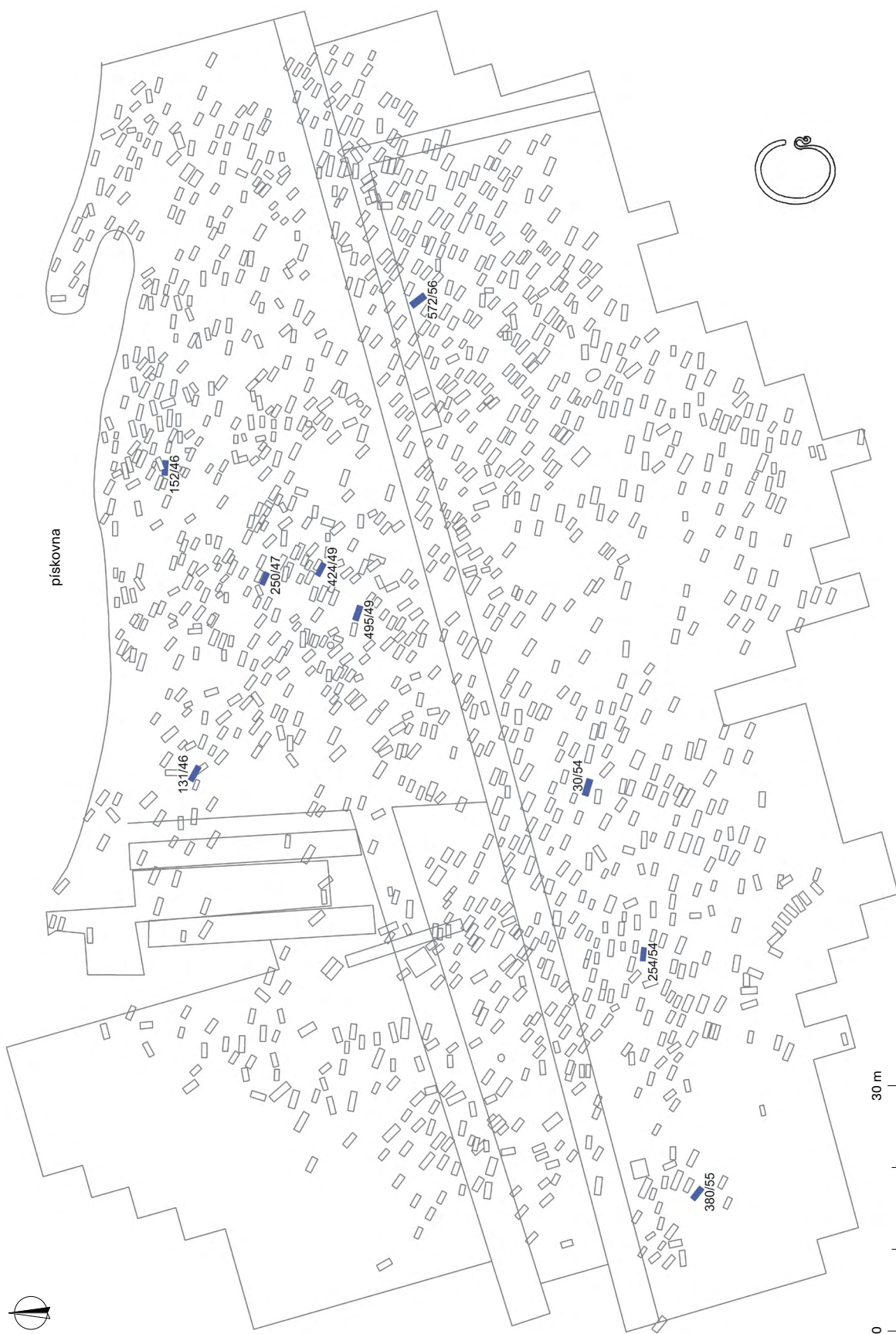
Rozmístění hrobů s typem 7-7 na ploše pohřebiště je znejasněno tím, že kusy z některých hrobů v severní části pohřebiště nelze s určitostí připsat první nebo druhé variantě. Celkový obraz rozšíření typu 7-7 se v zásadě neliší od většiny ostatních typů podunajského šperku, kdy hroby vytvářejí dvě hlavní uskupení v jihozápadní a severní části pohřebiště (obr. 89). Za pozornost stojí, že v jihozápadní části pohřebiště se nacházejí pouze exempláře patřící ke druhé variantě typu 7-7, přičemž hr. 30/54 a 254/54 mají v rámci této skupiny spíše centrální polohu, zatímco hr. 380/55 polohu výrazně okrajovou. První varianta se vyskytuje výhradně v severní části pohřebiště.

²³⁷ Další exempláře z území Bulharska, Rumunska a Albánie, datované rámcově do 7.–9. století, shromáždil nedávno A. Dobos (2022, 154, fig. 3).

²³⁸ Coby možnou předlohu viz větší stříbrné kroužkové náušnice z hr. 11 ve Wartmannstettenu v Dolním Rakousku (Hampl 1961, 28, Abb. 17 nah.); srov. Unger- man 2017, 71–73; 2021, 84, 151.

²³⁹ V dalším, desátém hrobě (hr. 397/55) se dochoval jen zlomek dolního oblouku s drobnou esovitou klíčkou na konci, u něhož nelze zjistit, k jakému typu náušnice patřil.

²⁴⁰ Další náušnice z hr. 495/49 a 572/56 jsou nezvěstné, takže je nelze přiřadit k jedné nebo druhé variantě. K jednomu z exemplářů z hr. 572/56 se dochovala zběžná skica v rukopisné dokumentaci R. Tichého.

Obr. 89. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s kružkovými náušnicemi s esovitou klíčkou (typ 7-7).

Zde dochází k prostorovému překryvu hrobů s typem 7-7 (zvláště hr. 152/46, 250/47, 424/49 a 495/49) a s areálem, který zaujaly hroby prokazatelně mladohradištního stáří, mj. s esovitými záušnicemi z tlustšího drátu (kap. 8.1.30; obr. 157). Otázkou je, jakou váhu můžeme této skutečnosti připsat, když první varianta typu 7-7 je z typologického hlediska mladohradištním esovitým záušnicím z tlustšího drátu vzdálenější než varianta druhá.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 495/49), imitace náušnice typu 7-17 (hr. 254/54), náušnice typu 7-19 (hr. 495/49, 30/54?, 380/55), náušnice typu 7-24 (hr. 495/49), podélně členěný korál (hr. 131/46, 30/54), stříbrný korál (hr. 131/46), skleněný gombík (hr. 152/46, 424/49, 495/49), páskový prsten (hr. 495/49, 572/56), prsten s rombickým štítkem (hr. 30/54).

Spektrum doprovodných nálezů je sice poměrně nevýrazné, spolehlivě však ukazuje, že obě varianty typu 7-7 patří do středohradištní hmotné kultury. K typům s relativně časným počátkem náleží především náušnice typu 7-24, která se společně s typem 7-7 vyskytla jen jednou, takže tuto nálezovou kombinaci bychom neměli přeceňovat. Na druhé straně je nápadné, že hroby s náušnicemi typu 7-24 vykazují na ploše pohřebiště velmi podobné rozšíření (obr. 117) jako typ 7-7. Z toho by se dalo usuzovat, že typ 7-7 se opravdu vyskytoval souběžně s typem 7-24, i když u typu 7-7 zatím postrádáme doklady, že by jeho počátky spadaly do tak časného období, jak je to doloženo u typu 7-24 (kap. 8.1.14). Ze srovnání s rozmístěním náušnic typu 7-24 také nevyplývá, že by odlišné rozšíření obou variant typu 7-7 mělo v prvé řadě chronologické příčiny – mohlo tomu být tak, že každá z komunit pohřbívajících na pískách používala jinou variantu.

Celkově tak máme k dispozici jen málo údajů pro bližší datování náušnic typu 7-7. Těžiště jejich výskytu lze (na základě rozmístění hrobů) předběžně datovat do velkomoravského období, ale mohly se používat i později. Na relativně mladší datování hr. 131/46 by poukazoval fakt, že tento hrob překryl starší hrob 135/46 (bez nálezů), naopak hr. 152/46 byl převrstven mladším hrobem 153/46, s velkou pravděpodobností mladohradištním (u ostatních hrobů s náušnicemi typu 7-7 nejsou zaznamenány žádné stratigrafické údaje).

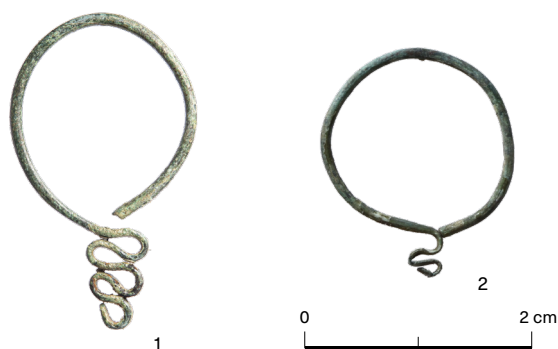
Pod označením „náušnice s esovitým ukončením“ vylčil tento typ B. Dostál (1966, 31), přičemž v té době zdaleka nebylo evidentní, jestli se tak stalo oprávněně. Zřejmě postupoval poněkud intuitivně, neboť nepočtené jím shromážděné nálezy sice pocházejí ze středohradištních pohřebišť, ale na základě doprovodných předmětů v hrobech je většinou nelze blíže datovat nebo byly původně kladeny do doby mladší. Tak tomu bylo i v případě hr. 7 v Mikulčicích-Těšicích, který B. Dostál ve svém krátkém výčtu exemplářů tohoto typu neuvádí. V tomto hrobě byly nalezeny dvě kroužkové náušnice z tordovaného drátu, jejichž esovité klíčky nejsou roztepané. B. Novotný (1956, 520, obr. 216: 5, 6) datoval hrobový celek až někam na počátek 11. století, i když vzhledem k oběma zmíněným konstrukčním rysům rozhodně nejde o typické mladohradištní esovité záušnice. Naopak v případě šperků z hr. 194 u 2. kostela v Mikulčicích (srov. kap. 8.1.8) již záleží na rozhodnutí badatele, zda je přiřadí k typu 7-7, nebo pro ně použije označení „esovité záušnice archaických forem“, jak to udělal J. Pouлік (1957, 325, obr. 100: 7, 8).

I on připustil, že – spíše než klasickým esovitým záušnicím – se podobají náušnicím s meandrovitým ukončením (typ 7-8) z Dolních Věstonic (kap. 8.1.7). Také B. Dostál (1966, 31) označil náušnice typu 7-7 za „prototypy tenkých esovitých záušnic“, jež „souvisejí chronologicky a snad i geneticky“ s honosnějšími veligradskými náušnicemi, které mají dolní oblouk ukončený esovitou klíčkou. Takové veligradské náušnice byly tehdy řazeny hlavně do 1. poloviny 10. století, z toho pak vyplývalo i stejné datování pro typ 7-7. Neměli bychom však přehlédnout, že starší bádání se v tomto ohledu pohybovalo poněkud „v kruhu“, neboť z typologické příbuznosti se usuzovalo na blízké genetické vztahy, a tím pádem i na chronologickou blízkost, ale nebylo to nezávisle ověřeno.

Ve dvou článcích jsem se věnoval problematice přechodu mezi středohradištním a mladohradištním obdobím, jak se na Moravě jeví na základě venkovských pohřebišť, a s tím související otázkou počátku výskytu esovitých záušnic v tomto regionu (Ungerma 2010; 2014). Na základě horizontální stratigrafie vybraných lokalit (Holubice VI, Prušánky 2 a Diváky) jsem dospěl k závěru, že do doby před začátkem ukládání nejstarších arpádovských mincí (které se dostávaly do hrobů od 20.–30. let 11. století dále) na uvedených lokalitách patří jen velmi omezený počet esovitých záušnic z tenkého drátu (více v kap. 8.1.30). Pro přesnější absolutní datování dolní hranice jejich výskytu zde bohužel chybějí spolehlivé opory. Dolní Věstonice – Na pískách tak byly (a stále jsou) jediným venkovským pohřebištěm na Moravě, kde se analogické ozdoby (ať už je označujeme jako „náušnice typu 7-7“, nebo jako „menší esovité záušnice z tenkého drátu“) vyskytly v hrobech s výbavou jednoznačně středohradištního rázu. Jinými slovy, zatím nevidíme, že by se tyto ozdoby na Moravě ve 2. polovině 10. století vyskytovaly stejně často, jako je tomu v Čechách nebo na Slovensku (Štefan 2010; Fusek 2012a; obojí s lit.).

Pokud odhlédneme od četnosti nálezů, nemusel být vývoj na Moravě zásadně odlišný. Svědčí o tom esovitá záušnice z hrobu 122 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, kde těžiště pohřbívání spadá do konce 9. století a do 1. poloviny 10. století. Hrob 122, uložený vně jihozápadní palisády, patří zjevně k nejmladším na pohřebišti, podobně jako radiokarbonově datovaný hr. 136 mohl být uložen kolem poloviny 10. století nebo o něco později (Macháček et al. 2016, 169). Záušnice z hrobu 122 je zhotovena ze stříbrné slitiny, je opatřena spíše subtilní esovitou klíčkou, kroužek má průměr asi 1,7 cm a síla drátu činí 1,2 mm (Macháček et al. 2016, 272–273, tab. 16: 122/1). Až na použitý materiál se tak nijak zvláště neliší od některých náušnic typu 7-7 z Dolních Věstonic. Proto musíme počítat s možností, že některé tamní exempláře – zvláště ty zhotovené z hladkého drátu a bez uzlíku – by také mohly patřit do 2. poloviny 10. století. Nepovažuji to však za pravděpodobné u všech náušnic typu 7-7, alespoň některé z nich musí být starší. To pochopitelně vede k otázce, jestli dolnověstonické náušnice typu 7-7 mohly přispět k rozšíření módy esovitých záušnic z tenkého drátu. V této věci bych byl zatím opatrný. U nadregionálních typů šperku, které se během krátké doby rozšířily na rozlehlém území (k nimž patří i esovité záušnice z tenkého drátu), je z podstaty věci velmi obtížné určit, kde přesně vznikly a jakými cestami se šířily. Podle mého názoru Morava v velkomoravském období k výchozím ohniskům šíření

Obr. 90. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s meandrovitým ukončením (typ 7-8). 1 – hr. 136/46, č. 2 (foto M. Bárta); 2 – hr. 584/56, č. 32 (foto J. Špaček).

nejstarších esovitých záušnic spíše nepatřila. I když odhlédneme od jiných aspektů tehdejšího dění a omezíme se jen na šperk, nové typy se v té době vyskytovaly hlavně ve středních Čechách, v Polsku a v Karpatské kotlině, naopak území dnešní Moravy se jeví jako podstatně chudší periferie (srov. Ungerman 2022a).

8.1.7 Náušnice s meandrovitým ukončením (typy 7-8 a 7-9)

Pro náušnice, které označují jako typy 7-8 a 7-9, se dříve používalo pojmenování „náušnice keszthelyského typu“ (Poulik 1948–1950, 79), „náušnice s několikanásobnou esovitou klíčkou“ (či „několikanásobným esovitým ukončením“; Poulik 1948, 45–46) apod. Osobně se přikláním ke kratšímu a přiléhavějšímu termínu „náušnice s meandrovitým ukončením“, který používali V. Hrubý (1955, 225) a B. Dostál (1966, 31). Na základě přehledu „schematizovaných typů“ v uvedené Dostálově práci rozlišuji mezi náušnicemi z hladkého drátu (typ 7-8) a z drátu tordovaného (typ 7-9). Vzhledem k jejich zjevné příbuznosti jsem je vyhodnotil společně. V Dolních Věstonicích bylo ve 14 hrobech nalezeno celkem 22 kusů těchto náušnic, vyskytovaly se po jednom až čtyřech kusech. Další pár pochází z hrobu zničeného pískovnou (ID 1482, 1483; tab. 198). Všechny jsou z bronzu, pouze exemplář z hr. 346/55 je stříbrný. Náušnice z hr. 230/47, 472/49, 772/58 a 775/58 jsou v současnosti nezvěstné.

K typu 7-9 řadím 7 náušnic z hr. 230/47, 263/47, 346/55 a z porušeného hrobu, ostatní patří k typu 7-8.²⁴¹ U obou typů je meandrovité ukončení tvořeno třemi až osmi ohyby roztepaného drátu. Jejich provedení se liší (obr. 90), zvláště u ukončení tvořeného menším počtem ohybů jsou jednotlivé ohyby pečlivě vykroužené a zřetelně oddělené od sebe (např. hr. 181/54, 346/55, 585/56, 772/58), takové náušnice mají velmi blízko ke druhé variantě typu 7-7. Naopak v případě vyššího počtu ohybů jsou tyto poněkud stlačené k sobě, takže náušnice působí „méně elegantním“ dojmem (hr. 238/47, 263/47). Tyto znaky je však obtížné jednoznačně definovat a na jejich základě rozdělit náušnice na varianty. Zřejmě více než s chronologií (apod.) souvisejí s vkusem a zručností výrobce.

Hroby s těmito náušnicemi na pohřebišti tvoří dvě oddělené kumulace (obr. 91); jelikož zdaleka nepokrývají

celou plochu pohřebiště, oba typy se řadí spíše k chronologicky citlivějším. Hroby s typem 7-9 se vyskytují pouze ve východní polovině pohřebiště, kde se prostorově doplňují s hroby obsahujícími typ 7-8. Již jen nízký počet hrobů s typem 7-9 svědčí o tom, že tento typ se zde používal nepříliš dlouhou dobu. V jihozápadní části pohřebiště se nacházejí pouze čtyři hroby s typem 7-8; absenci typu 7-9 v této skupině bychom mohli opatrně interpretovat v tom smyslu, že zde pohřbívací komunita odebírala šperk z dílny, kde se tento typ nevyráběl.

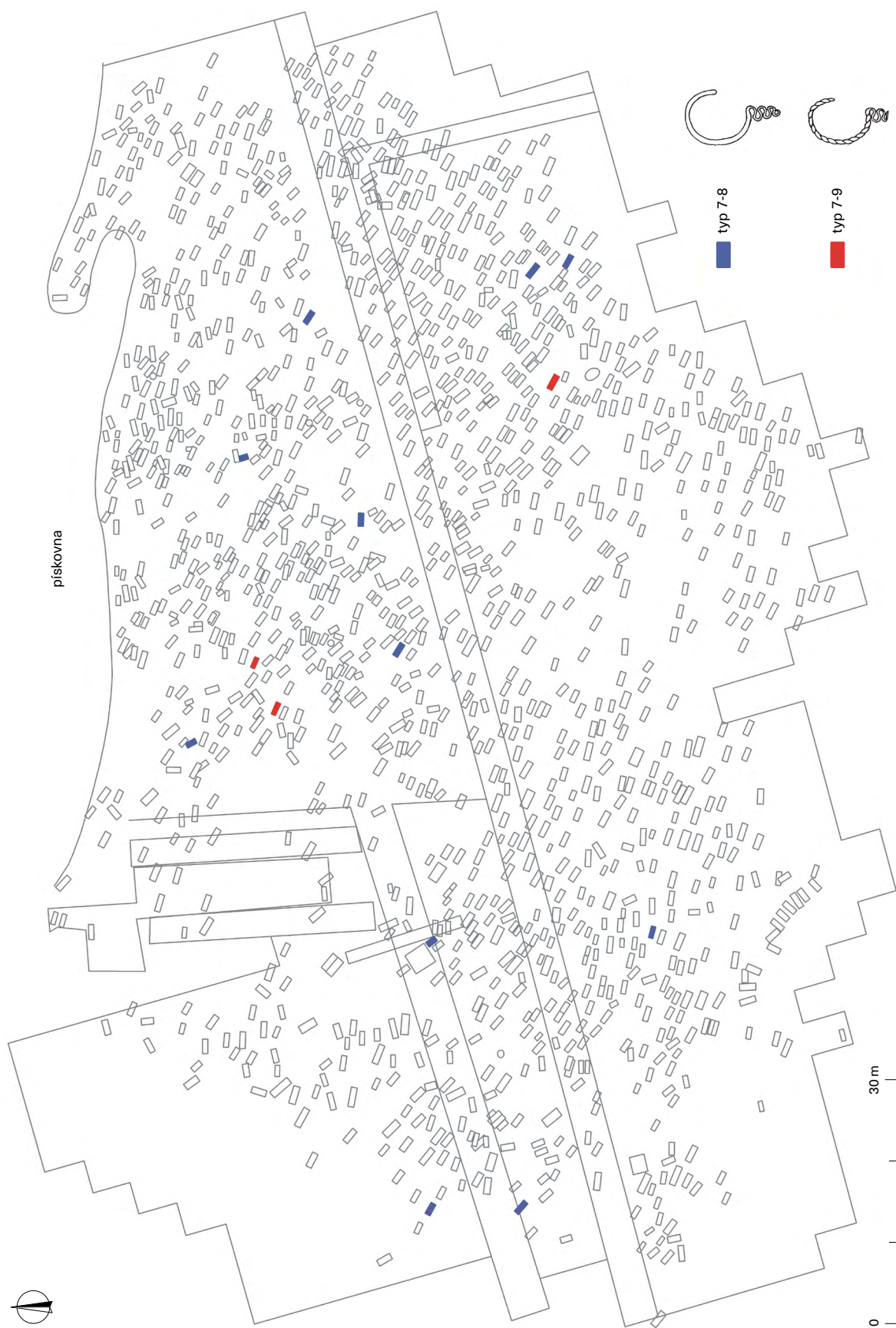
Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 40-41/46, 238/47?), náušnice typu 7-4 (hr. 40-41/46), náušnice typu 7-17 (hr. 230/47, 472/49, 346/55), náušnice typu 7-19 (hr. 40-41/46, 472/49, 549/50), hrozničková náušnice typu 8-10 (hr. 346/55), sloupečková náušnice typu 10-12 (hr. 346/55), příčně členěný korál (hr. 40-41/46), podélně členěný korál (hr. 40-41/46, 136/46, 772/58), skleněný gombík (hr. 472/49), bronzový gombík typu 14-22 (hr. 772/58), olovený gombík (hr. 472/49), prsten s rombickým štítkem (hr. 136/46), páskový plechový prsten (hr. 346/55).

Většinu ozdob, které se v hrobech vyskytují společně s typy 7-8 a 7-9, lze označit jen obecně jako středohradištní. K relativně starším typům patří náušnice se čtyřmi uzlíky z hr. 40-41/46 (kap. 8.1.4) a patrně také sloupečkové náušnice typu 10-12 z hr. 346/55 (kap. 8.1.26). Proto se kloním spíše k názoru, že těžiště výskytu typů 7-8 a 7-9 spadá do velkomoravského období. Přítomnost oloveného gombíku v hr. 472/49 (kap. 8.4.3) ukazuje, že typ 7-8 přetrvával přinejmenším do přelomu velkomoravského a povelkomoravského období, přičemž horní hranice jeho používání není zcela jasná.

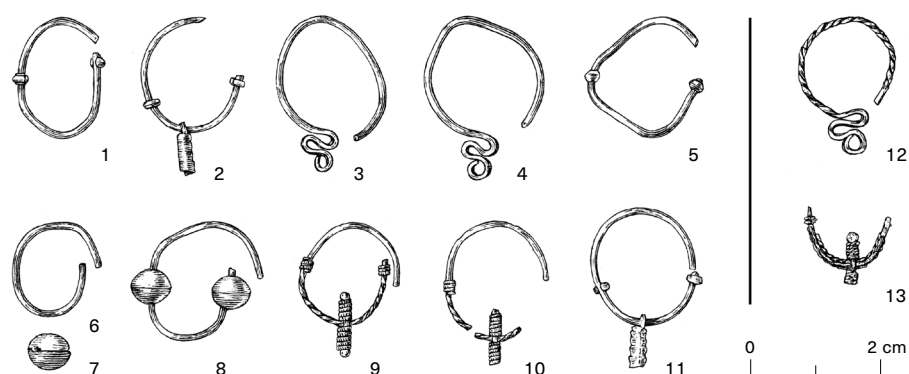
Typ 7-8 se na jiných raně středověkých pohřebištích na Moravě objevuje mnohem vzácněji, např. ve Starém Městě – Na valách v pouhých třech hrobech (hr. 273/AZ, 166/50, 262/51; Hrubý 1955, 393, 488, tab. 72: 15, 530), v nedalekém Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích v hr. 70 a 148 (Marešová 1983, 100, tab. 17: 1–3), v Prušánkách 1 pak v hr. 572 (Klanica 2006, díl I, 89, tab. 48: 9). Významný nálezový celek představuje hr. 120 v Rajhradě, jehož součástí byly kromě páru náušnic typu 7-8 ještě náušnice typu 7-3, 7-17, 7-19, 7-21 (?) a 7-24 (obr. 92: 1–11; Staňa 2006, 59–60, obr. 13: 120/1–7, 11–13). To doplňuje výpověď dolnověstonických hrobů, neboť spolu s typem 7-24 se v žádném z nich náušnice typu 7-8 nenašly, nicméně oba typy zde vykazují podobné prostorové rozšíření (srov. obr. 117).

Zhruba stejně často se vyskytují náušnice typu 7-9, známe je z jižního předhradí Břeclavi – Pohanska, hr. 107 (Dostál et al. 1980, obr. 23: 5, 6; Přichystalová et al. 2019, 363–364, tab. XXXIII: 1, 2), Olomouce-Holic, hr. 5 (Dohnal 1991, 224, obr. 6: 1), Rajhradu, hr. 216 (obr. 92: 12; Staňa 2006, 65, obr. 19: 216/1), a z hr. 45 v Prušánkách 1 (Klanica 2006, díl I, 89, tab. 27: 5, 6). Další pocházejí ze starších výzkumů – bohužel bez zachovaných nálezových celků – na lokalitách Hluk (Dostál 1957, 52, 65, obr. 9: 8) a Předmostí u Přerova (Dostál 1966, 157, tab. XXXIV: 24). Žádný z uvedených hrobů neposkytl nálezovou kombinaci, která by datování typu 7-9 nějak zásadně zpřesnila.

²⁴¹ Hr. 40-41/46, 136/46, 238/47, 472/49, 482/49, 549/50, 181/54, 584/56, 585/56, 772/58, 775/58.

Obr. 91. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi s meandrovitým ukončením (typy 7-8, 7-9).

Obr. 92. 1–11 – Rajhrad, hr. 120 (podle Staňa 2006, obr. 13: 120/1–12); 12, 13 – Rajhrad, hr. 216 (podle Staňa 2006, obr. 19/216: 1, 2).

Při pokusu o chronologické zařazení těchto náušnic se J. Poulík (1948–1950, 80) opíral o datování plechových prstenů s vybíjeným štítkem, které znal z jím zpracovaných pohřebišť „blučinského typu“ (Poulík 1948, 51–54). Kládí je do 2. poloviny 9. století, přičemž na základě společného výskytu obou druhů šperků v hr. 136/46 v Dolních Věstonicích²⁴² usoudil, že náušnice s několikanásobnou esovitou kličkou jsou stejného stáří. Zřejmě z Poulíkových úvah vyšel V. Hrubý (1955, 225) při svém datování staroměstského hr. 273/AZ do 2. poloviny 9. století, aniž by k tomu uvedený hrob s chronologicky nevýrazným inventářem dával opodstatnění. Tamní hr. 166/50 považoval za ještě mladší, asi z počátku 10. století. Uvedené tradiční datování podrobně shrnul a následně odmítl J. Sláma (1957, s. lit.), ale ani jeho vlastní časové zařazení do 1. poloviny 9. století dnes nelze nekriticky převzít, zvláště když takto datoval hlavně početné náušnice typu 7-8 z území Čech. Podle dnešního stavu vědomostí v Čechách chybějí kostrové hroby s předměty, které jsou na Moravě typické pro starší velkomoravský horizont. Naopak k pozdnímu datování moravských náušnic typu 7-8 a 7-9 do 10. a 11. století se přiklonil B. Dostál (1966, 31, pozn. 24), přičemž vycházel ze soudobých úvah maďarských badatelů, kteří odmítali výskyt těchto náušnic v pozdně avarském období a za podstatně mladší je považovali hlavně pro jejich domnělou genetickou příbuznost s esovitými záušnicemi (kap. 8.1.6).

Dnes již nelze rozporovat skutečnost, že náušnice typu 7-8 se vyskytují na mnoha pozdně avarských pohřebištích, nicméně vždy jen v několika málo nejmladších a na okraji ležících hrobech (Szöke 1992a, 847). Jejich datování silně závisí na tom, do jaké doby datujeme konec pohřbívání na pozdně avarských pohřebištích, resp. ukládání milodarů do hrobů (kap. 4.3). Podle É. Garam (1995, 286, pozn. 98) se pozdně avarské náušnice typu 7-8 výrazně koncentrují v Transdanubii a na jihozápadním Slovensku, což badatelka považuje za projev „regionalismu po politickém pádu avarské říše“. V souladu s tím datuje tyto náušnice (stejně jako typ 7-10) do počátku 9. století. Podle mého názoru se ve středním Podunají objevily o něco dříve, ukazoval by to např. bohatý hr. 42 na

dolnorakouském pohřebišti St. Pölten-Pottenbrunn (Friesinger 1972, 122, Taf. V; Petschko 2013, 28–29, 185–186, Taf. 10, 11), který zde patří k nejbohatším hrobovým celkům předkottlašského horizontu (kap. 4.3).

Každopádně o relativně časném počátku těchto náušnic ve střední Evropě není pochyb, mnohem významnější pro naše bádání by bylo zjištění horní hranice jejich výskytu. Na Moravě však narážíme na problém, že nedokážeme spolehlivě rozlišit velkomoravské hrobové celky od povelkomoravských, což je dáno chabou znalostí povelkomoravské hmotné kultury. Určitým vodítkem by snad mohla být skutečnost, že na Slovensku²⁴³ nejsou náušnice typu 7-8 a 7-9 známy z jediného hrobu prokazatelně staromadžarského (povelkomoravského) nebo belobrdského stáří.

8.1.8 Náušnice se spirálovitým ukončením (typ 7-11)

Náušnice, jejichž dolní oblouk je opatřen ukončením ve tvaru těsně vinuté spirály, která se směrem dolů mírně rozšiřuje, označuji jako typ 7-11 (obr. 93). Exempláře, které by měly toto ukončení striktně válcovitého tvaru (typ 7-10), v Dolních Věstonicích víceméně chybějí, zmínit by se v této souvislosti dal jen jeden ze dvou párových kusů z hr. 307/48 (obr. 123: 4), takovým marginálním rozdílem však není nutné připisovat větší význam, proto celý pár řadím k typu 7-11. Náušnic prokazatelně patřících k typu 7-11 bylo v 18 hrobech²⁴⁴ nalezeno celkem 30 kusů; vyskytovaly se jednotlivě, v párech a vzácně i po 3 nebo 4 kusech. U exemplářů z dalších pěti hrobů, které se dochovaly ve fragmentech (hr. 62/46, 138/46) nebo jsou nezvěstné a současně není k dispozici jejich kresba nebo fotografie (hr. 139/46, 361/48, 282/55), si nemůžeme být přesným určením typu jisti (neboť spirálovitý závěsek má i typ 7-13/16), proto jsem tyto kusy do následujícího vyhodnocení nezahrnul.

Spirálovité ukončení náušnic typu 7-11 má strmě kuželovitý tvar, kdy jeho dolní průměr činí asi 1,5násobek horního průměru. Kroužek náušnice je vždy zhotoven z drátu kruhového průřezu, takový se při svinování ukončení buď ponechal, nebo byl drát roztepán, takže získal půlkruhový nebo trojúhelníkový průřez. Konec horního

242 Jeho odkaz na stejnou náleзовou kombinaci v hr. 33/46 (Poulík 1948–1950, 80, 157) je mylný.

243 Nitra-Lupka, hr. 8, 40 a 87 (Chropovský 1962, 178, 187, 194, obr. 20: 13, tab. XII: 2, 3, XVII: 6); Ipel'ský Sokolec, hr. 5 (Vendtová – Rejholec 1963, 238, obr. 2: 4); Pobedim, hr. 52/66 a 4/71 (Vendtová 1969, 185, obr. 53: 21, 22; Bialeková 1993a, 181, obr. 8: 7, 8); Michal nad Žitavou, hr. 20 (Točík 1971, 195, Taf. LIII: 9); Cífer-Pác – Drahy, hr. 18 (Zábojník 1985a, 214, obr. 10: 5); Čakajovce, hr. 568 a 572 (Rejholcová 1995a, 61, 62, tab. LXXXVII: 1, LXXXIX: 5); Bajč – Medzi kanálmi, hr. 37 (Ruttikay 2002, 291).

244 Hr. 18/46, 74/46, 307/48, 410/49, 472/49, 12/52-III, 21/54, 31/54, 40/54, 56/54, 69/54, 102/54, 284/55, 486/55, 602/56, 613/56, 745B/57, 774/58.

oblouku nezřídka dosahuje až ke spirálovitému ukončení. Exempláře se mezi sebou liší nejvíce délkou ukončení – to je dáno jednak počtem závitů, z nichž je ukončení stočeno (většinou 6–9 závitů, v hr. 602/56 dokonce 12 závitů), jednak tím, zda je zhotoveno z drátu normálního, nebo roztepaného (a tím pádem širšího). Obecně můžeme konstatovat, že exempláře z jednoho hrobu jsou si navzájem velmi podobné, s velkou pravděpodobností pocházejí vždy od jednoho výrobce.

Hroby s náušnicemi typu 7-11 vytvářejí dvě velké skupiny, zřetelně od sebe oddělené volným prostorem (obr. 94). To znamená, že se používaly v době, kdy dva takto definované pohřební areály ještě nezačaly srůstat dohromady, tedy relativně časně. Největší koncentrace hrobů se nachází v jihozápadní části pohřebiště. Druhá skupina, čítající jen pět hrobů, se táhne diagonálně přes celou východní polovinu pohřebiště. Osamocený hr. 18/46 na severovýchodním okraji prozkoumané plochy by hypoteticky mohl být pozůstatkem třetí skupiny (z většiny zničené pískovnou), v níž se náušnice typu 7-11 také používaly (srov. prostorové rozšíření typů 7-23 a 7-32; obr. 112, 125).

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 12/52-III, 56/54, 284/55, 613/56), náušnice typu 7-17 (hr. 307/48, 21/54?, 284/55), náušnice typu 7-19 (hr. 18/46?, 74/46, 307/48, 12/52-III, 21/54, 40/54, 284/55, 613/56, 774/58), náušnice typu 7-21 (hr. 18/46, 21/54?, 486/55?), náušnice typu 7-24 (hr. 74/46, 307/48, 486/55, 774/58), náušnice typu 7-25/26 (hr. 307/48), náušnice typu 7-32 (hr. 307/48, 613/56), sloupečková náušnice typu 10-12 (hr. 284/55), olovená náušnice (hr. 602/56, 613/56), podélně členěný korál (hr. 74/46, 602/56, 613/56), korál olivovitý hladký (hr. 284/55), korál ve tvaru melounového jádra (hr. 284/55), polyedrický korál (hr. 12/52-III, 284/55), skleněný gombík (hr. 74/46, 56/54, 602/56), lunicový závěsek (hr. 74/46), prsten s rombovým štítkem (hr. 284/55, 613/56?).

Společný výskyt s náušnicemi typu 7-25/26, 7-32 a s pozdně avarským korálem ve tvaru melounového jádra ukazuje, že náušnice typu 7-11 se používaly nejspíše již ve starším velkomoravském horizontu. Typ 7-11 zjevně přetrvál déle než uvedené doprovodné typy, neboť je zastoupen vyšším počtem kusů a na větší ploše pohřebiště. Jeho přežívání na lokalitě až do povelkomoravského období nepovažují za příliš pravděpodobné.

Na Moravě se náušnice se spirálovitým ukončením objevují relativně zřídka: kromě prokazatelných 18 dolnověstonických hrobů se na ostatních lokalitách vyskytly jen asi v 15 hrobech (odhlédneme-li od nálezů dosud nepublikovaných ani předběžně).²⁴⁵ Patří k typicky „venkovskému“ šperku, naopak v centrálních aglomeracích jsou doloženy minimálně, např. na rozsáhlém pohřebišti ve Starém Městě – Na valách pocházejí z jediného hrobu 191/51 (Hrubý 1955, 226, 518, tab. 78: 16, 17; srov. Klanica 2006, díl I, 88).

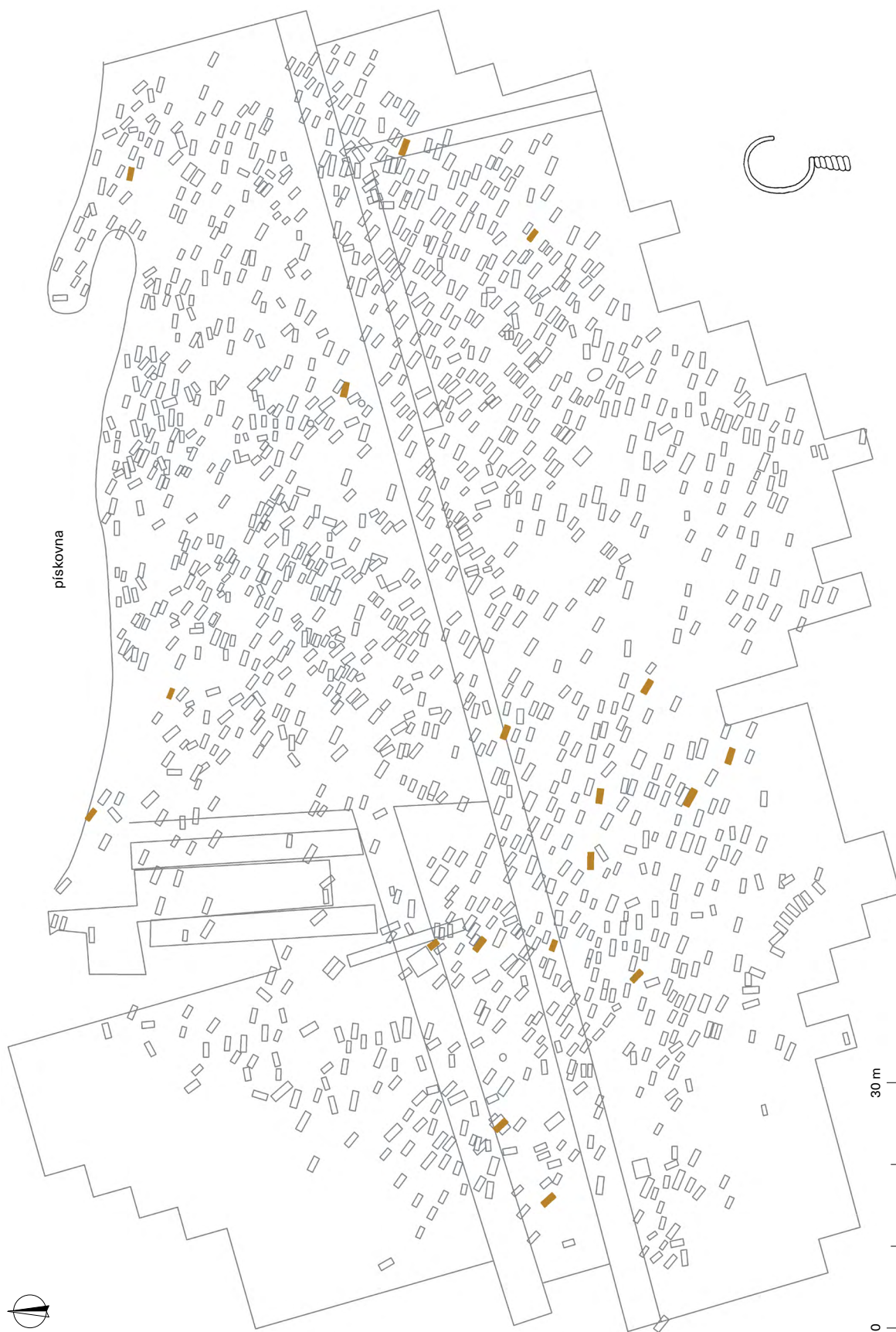
Názory na jejich datování se rozcházejí. Relativně časně – do 1. poloviny 9. století – je při rozboru dolnověstonických nálezů datoval J. Pouлік (1948–1950, 79), a to na

Obr. 93. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice se spirálovitým ukončením (typ 7-11). 1 – hr. 12/52-III, č. 30; 2 – hr. 602/56, č. 20; 3 – hr. 613/56, č. 71; 4 – hr. 745B/57, č. 6. Foto J. Špaček.

základě výskytu analogických náušnic na pozdně avarských pohřebištích. V. Hrubý (1955, 226) při datování typu 7-11 ve Starém Městě vycházel z faktu, že hr. 191/51 ležel stratigraficky nad hr. 192/51, v němž byly nalezeny zlaté náušnice s oboustranným hrozníčkem, stříbrný prsten s butonem, stříbrný gombík a dále gombík z pozlaceného bronzu (nálezy bohužel nejsou v publikaci V. Hrubého vyobrazeny). V důsledku pozdního datování veligradského šperku kladl náušnice typu 7-11 až do počátku 10. století. Jistě i pod vlivem této práce J. Pouлік (1957, 324) své datování přehodnotil v tom smyslu, že typ 7-11 se na Moravě vyráběl až od 10. století. Kromě hr. 194 poblíž 2. kostela v Mikulčicích (viz níže; také kap. 8.1.6) ho k tomu vedl dolnověstonický hr. 307/48, který datoval do 1. poloviny 10. století, a to na základě náušnic s oboustranným závěskem a s dolním obloukem zdobeným torčovaným drátkem (jde o typ 7-17, variantu C, viz kap. 8.1.10). Při tom byl zřejmě ovlivněn soudobým datováním podobných, ale honosněji provedených náušnic z okruhu veligradského šperku. Datování V. Hrubého se přidržel i B. Dostál (1957, 65) při chronologickém zařazení tří náušnic typu 7-10 z hr. 3 v Boršicích (Kalousek 1958, 76, tab. XII: 7-9). Další exemplář nalezl o něco později ve výplni obj. 105 v areálu velmožského dvorce v Břeclavi – Pohansku (Dostál 1975, 316, tab. 88: 8). Jelikož tuto náušnici zařadil až do 10. století, stala se jediným předmětem, jehož doba používání měla začít až po zániku velmožského dvorce (Dostál 1975, 227, obr. 31). I když ztrátu náušnice až v 10. století nelze zcela

²⁴⁵ Kromě níže zmíněných pocházejí ještě z těchto lokalit: Moravičany, hr. 4 (Nekvasil 1959, 662, obr. 259; Dostál 1966, 147); Josefov, hr. 106 (Klanica 2006, díl I, 88); Rajhrad, hr. 96 a 464 (Staňa 1986a, 30; 2006, 58, 84, obr. 12: 1-3; 37: 1); Rajhradice, hr. 239 (Staňa 2006, 157, obr. 63: 239/2); Nenkovice (Klíma 1987, 42, obr. 10: 7, 8); Břeclav – Pohansko, jižní předhradí, hr. 155 (Přichystalová et al. 2019, 112, 394, tab. XLIII: 1).

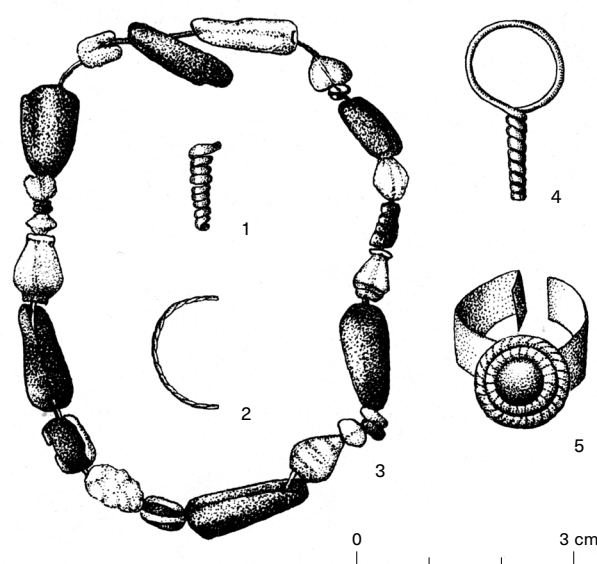
Obr. 94. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi se spirálovitým ukončením (typ 7-11).

vyloučit, je nápadné, že veškerá keramika pocházející z výplně obj. 105 patří pouze do okruhu mladší velkomoravské keramiky (Dostál 1975, 316, tab. 88–92). Můžeme tedy uzavřít, že starší generace moravských badatelů usuzovala na datování typů 7-10 a 7-11 na základě omezeného počtu hrobů a dále byla nepřímo ovlivněna soudobými představami o chronologii veligradského šperku, který měl sloužit jako předloha některých jednodušších typů náušnic, s nimiž se typ 7-11 v hrobech vyskytl.

Náušnice se spirálovitým ukončením představují typickou součást podunajského šperku v souladu s jeho definicí od J. Eisnera (kap. 8.1.2), neboť tyto náušnice mají relativně časné kořeny a nadregionální výskyt. Rozšířeny jsou na rozsáhlém prostoru vymezeném přibližně Horním Rakouskem, Albánií a deltou Dunaje (např. Kurnatowska 1980, 161; Fiedler 1992, 173; Grigorov 2007, 15, obr. 42; Ruš 2016, 299–300; Petrinc 2021, 365–373). Předpokládá se u nich delší doba používání, která se ovšem v různých regionech lišila. V následující pasáži se omezím na datování jejich výskytu ve středním Podunají.

Náušnice se spirálovitým ukončením, které se vyskytují na avarských pohřebištích, označila Z. Čilinská (1975, 76–77) jako „typ VIII, varianta A“ (obr. 84). V Karpatské kotlině i v dolním Podunají je datována do 8. století, s čímž lze – přinejmenším pro území avarského kaganátu – souhlasit, nejde ale o výsledek analýzy nějakého uceleného nálezového souboru. B. M. Szóke (1992a, 850–853) se těmito náušnicemi zabýval v rámci svého horizontu „1. poloviny 9. století“ ve středním Podunají (kap. 4.3). Rozlišil čtyři varianty: spirálovité ukončení první varianty se směrem dolů zužuje, u druhé má válcovitý tvar, u třetí se směrem dolů rozšiřuje a ukončení čtvrté varianty je dole opatřeno smyčkami k připevnění pohyblivých závěsků (srov. obr. 38: 12). Podle jeho názoru mají jednotlivé varianty rozdílné geografické rozšíření, což interpretoval do značné míry chronologicky. První, druhá i třetí varianta se shodně vyskytují již v pozdně avarském prostředí, podle B. M. Szókeho se však liší délkou následného přežívání. Zatímco první varianta vyšla z oběhu víceméně současně s koncem avarských pohřebišť, druhá měla přetrvat až do doby kolem poloviny 9. století. Třetí varianta má být typická hlavně pro pohřebiště karolinského období a velkomoravská pohřebiště na jižní Moravě a jihozápadním Slovensku, tzn. těžiště jejího výskytu spadá do 9. století, ale přežila až do poloviny 11. století.

Ze Szókeho práce zřetelně vyplývá početné zastoupení náušnic se spirálovitým ukončením na pohřebištích na území sahajícím od Horního Rakouska po západní Maďarsko, na nichž je dominantně zastoupen předkottlašský horizont, i když citovaný badatel jej takto explicitně nenazývá a také jeho absolutní datace příslušných hrobů a lokalit jsou mladší, než jak se to jeví na základě dnešního stavu výzkumu (kap. 4.3; srov. také Gutjahr 2000, 120; Petschko 2013, 34–37). Na druhé straně je zřejmé, že některá z těchto pohřebišť přetrvala i do 9. století, přičemž mnohé hroby s náušnicemi typu 7-10 a 7-11 neobsahují další chronologicky citlivější předměty, takže horní

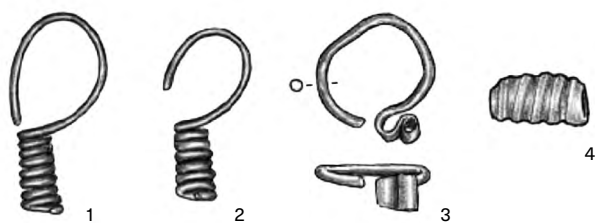
Obr. 95. Cífer-Pác – Drahy (Slovensko), výbava pozdně avarského hrobu 39. Podle Zábajník 1985a, obr. 11: 1, 3, 4, 6, 9; upraveno.

hranice výskytu těchto náušnic zde není zcela jasná (Ruš 2016, 299–300).

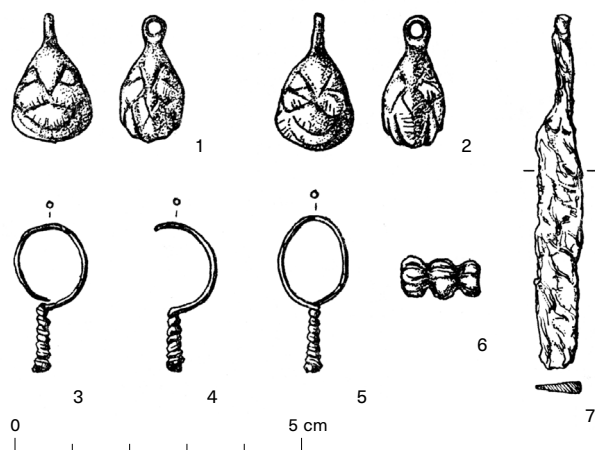
Velmi podobnou představu (jako B. M. Szóke) o chronologických rozdílech mezi jednotlivými variantami náušnic se spirálovitým ukončením měli G. Nevizánsky a R. Kujovský (1991, 556) ohledně exemplářů z jihozápadního Slovenska. Byli si vědomi pozdně avarského stáří náušnic s ukončením zužujícím se směrem dolů, později se měla používat varianta s ukončením válcovitého tvaru a třetí varianta s ukončením rozšiřujícím se směrem dolů má být relativně nejmladší. Zvláště podrobně se zabývali druhou variantou a shromáždili hrobové celky s těmito náušnicemi, které se mají vyskytovat na pohřebištích „z konce 9. a z 10. století“. Bez ohledu na nejasný původ uvedené absolutní datace je dnes evidentní, že jejich výčet zahrnuje chronologicky poněkud heterogenní soubor hrobů. Z nich jednoznačně nejstarší je hr. 39 na lokalitě Cífer-Pác – Drahy, ostatně tamní náušnice typu 7-10 mají spirálovité ukončení mírně se zužující směrem dolů (obr. 95: 1, 4), takže patří spíše k první variantě (Zábajník 1985a, 214, obr. 11: 1, 4). Spolu s nimi se vyskytující amforovité korály (srov. Szóke 1992a, 874) a korály ve tvaru melounového jádra jsou typické pro pozdní dobu avarskou (kap. 8.2.9). Hrob 4 z Blatného patří do staršího velkomoravského horizontu (Kraskovská 1966, 99, obr. 7, obr. 11: 1–6; Ungerman 2005c, 731, 738). Většina ostatních hrobů vykazuje předměty středohradištního rázu, u nichž nelze jednoznačně rozhodnout, zda patří ještě do velkomoravského, nebo již do povelkomoravského období.²⁴⁶ Ve zbývajících hrobech s analyzovanou variantou náušnic se spirálovitým ukončením chybějí jakékoliv další chronologicky citlivé nálezy.²⁴⁷ Z výčtu hrobů G. Nevizánského a R. Kujovského tak do 10. století (s eventuálním přesahem datování do 11. století) prokazatelně patří jen

²⁴⁶ Pobedim, hr. 115/66 (Vendtová 1969, 191, obr. 58: 5); Tvrdošovce, hr. 19/75 (Kraskovská – Paulík 1978, 91, tab. V: 3, 4); Úľany nad Žitavou / Šurany, hr. 27 (Liptáková 1963, 228, 233, obr. 7: 14; srov. Giesler 1981, 129, pozn. 319).

²⁴⁷ Např. hr. 111 v Čakajovcích; stejný charakter má i – zmíněnými autory neuvedený – hr. 476 tamtéž (Rejholcová 1995a, 12, 52, tab. XXVI: 11; LXXIV: 11).

Obr. 96. Rusovce (Slovensko), hr. 96/1903 (123). Podle Horváth 2014, tab. 75: 10–13; upraveno.

Obr. 97. Tekovský Hrádok (Slovensko), hr. 2. Podle Nevizánsky – Kujovský 1991, obr. 4: 1–7; upraveno.

hr. 96/1903 z Rusovců,²⁴⁸ který dále zahrnoval mj. esovitou záušnici z tenkého drátu (obr. 96), a dále hr. 278 z pohřebiště Trnovec nad Váhom – Horný Jatov, který kromě náušnic typu 7-11 obsahoval pozlacenou kruhovou nášivku z bronzového plechu a dva drobné zploštělé gombíky z litého bronzu (Točík 1971, 157, Taf. XXXII: 12-15, 18, 19). S nimi zhruba současný je i hr. 2 z Tekovského Hrádku s unikátními litými bronzovými gombíky staromadžarského rázu (obr. 97; Nevizánsky – Kujovský 1991, 553, obr. 4: 1–5) a hr. 1/67 na lokalitě Chľaba, kde se s náušnicí typu 7-11 kombinoval mj. hladký nezdobený gombík a páskový náramek (Nevizánsky 2006, 292, tab. XIII: 2, 3, 10, 11). Uvedené hrobové celky tak potvrzují Szókeho názor o delším přežívání zvláště jeho třetí varianty (tzn. typu 7-11 v mém pojetí).

Naposledy se moravskými „náušnicemi se spirálkou“ šířeji zabýval Z. Klanica (2006, díl I, 87–89). V Nechvalíně 1 byly takové náušnice jen v hr. 21, častěji se vyskytly na obou prušáneckých pohřebištích: v Prušánkách 1 v hr. 107 a 112, v Prušánkách 2 v hr. 552 a 593. Badatel je zde datoval do „starší skupiny moravských kostrových hrobů“ (srov. kap. 4.2), jeho argumenty ovšem nepovažuji za příliš přesvědčivé. Např. jím uvedená absence těchto náušnic na pohřebišti Nechvalín 2 ještě o ničem nesevřdí. O severovýchodní části pohřebiště Prušánky 1, kde se nacházely oba hroby s typem 7-11, Z. Klanica (2006, díl I, 87) v této souvislosti píše jako o „nejstarší části pohřebiště“, ale v jiných částech své práce tuto skupinu hrobů systematicky označuje jako mladší, a naopak nejstarší hroby spojuje vždy jen s jižní částí pohřebiště, kde se údajně vyskytly žárové hroby (kap. 5.2.4). V případě pohřebiště

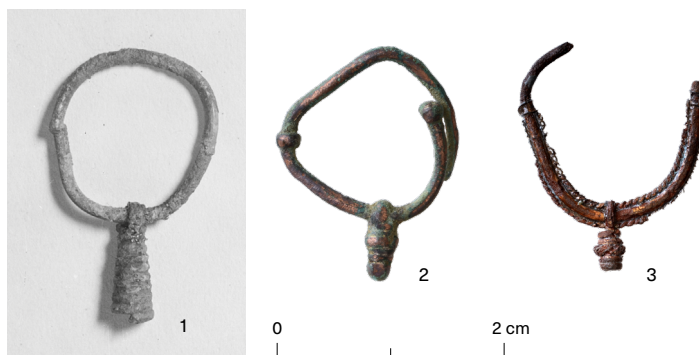
Prušánky 2 zase argumentuje tím, že tyto náušnice se zde vyskytly „ve stratigraficky starších situacích a pouze v nejstarší, jihovýchodní části hřbitova“. Naráží na překrytí hr. 552 dvěma mladšími hroby 549 a 552, což představuje jen nepřímou indicii, neboť z nálezné situace a hrobových výbav nevyplývá, zda k superpozici došlo s dlouhým, nebo krátkým časovým odstupem (srov. kap. 6.4). Dále je nutné podotknout, že údajný žárový hrob 440 a prokazatelně nejstarší ženské kostrové hroby v rámci této skupiny (hr. 614 a 618 s náhrdelníky tvořenými korálky s jinobarevným nataveným vláknem; kap. 8.2.10) leží v její západní polovině uprostřed, zatímco oba hroby s náušnicemi typu 7-11 leží na jižním a východním okraji této skupiny, chybí tedy jejich bezprostřední prostorová vazba na nejstarší hroby.

Z. Klanica (2006, díl I, 89) se věnoval i výskytu náušnic typu 7-10 a 7-11 mimo Moravu. Uvádí jejich početné zastoupení na avarských pohřebištích, v případě jejich pozdního výskytu v 11. století naopak zdůrazňuje, že některé hrobové celky z počátku belobrdské kultury registrované J. Gieslerem (1981, 129) mají nejisté nálezné okolnosti. Pokud jde o Moravu, domnívá se, že tradiční datování tohoto typu do 10. století se opíralo výhradně o hr. 194 u 2. kostela v Mikulčicích (což není tak docela pravda; viz výše). Dále zpochybňuje, že by šlo o uzavřený hrobový celek, stejně jako názor, že nalezená spirálka byla součástí náušnice, neboť „svým válcovitým tvarem a poměrnou masivností se výrazně odlišuje od spirálek, které skutečně byly součástí náušnic“. Po více než šedesáti letech je samozřejmě obtížné hodnotit nálezné okolnosti mikulčického hr. 194, stejně jako není možné s jistotou prokázat, že nalezená spirálka byla opravdu součástí náušnice typu 7-10. Podle mého názoru to ale není až tak nepravděpodobné, neboť ve střední Evropě známe několik hrobových celků, kde se jeden nebo více dobře dochovaných exemplářů typu 7-10/11 kombinuje s esovitými záušnicemi z tenkého drátu, které se vyskytly i v hr. 194 v Mikulčicích (kap. 8.1.6). Jsou to např. Rusovce, hr. 96/1903 (viz výše; obr. 96), Čakajovce, hr. 475 (Rejholcová 1995a, 52, tab. LXXVI: 4), Ptuj – grad, hr. 296 (Korošec 1999, tab. 32: 12, 13; 33: 10), Zwentendorf, hr. 193 (Heinrich 2001, 22, Taf. 60; k tomu nepřesně Szameit 1992, 812) nebo Szegvár – Oromdúlló, hr. 370 (Bende – Lőrinczy 1997, 243, Abb. 11: 9, 10). Hrob 110 na lokalitě Ellend – Nagyödör-Dúló (také jako Ellend I) je pak o to cennější, že uvedená kombinace ozdob je datována mincí Ondřeje I. (1046–1060), čímž jde zároveň o nejmladší doložený pár náušnic typu 7-10/11 (Dombay 1961, 142, Taf. XVII: 20–25).

Z výzkumu realizovaného v posledních desetiletích tedy vyplývá, že náušnice se spirálovitým ukončením se v bezprostředním sousedství Moravy vyráběly a nosily po relativně dlouhou dobu. To samozřejmě módní zvyklosti na Moravě nemusely vždy plně odrážet, výsledný obraz může být ovlivněn také rozdílnou povahou archeologických pramenů. To je nutné brát v úvahu např. při hledání odpovědi na otázku, zdali se na Moravě náušnice typu 7-11 vyskytovaly již v předvelkomoravském období. Vzhledem k jejich častému výskytu na pozdně avarských lokalitách a na pohřebištích předkóttlašského horizontu to považuji za zcela reálnou možnost. Jelikož se v 8. století na Moravě

248 Dříve Oroszvár; Fehér 1957, 278, Taf. XXVII; Horváth 2014, 150, tab. 75: 10, 11 (hrob po novějším přečíslování dostal č. 123).

Obr. 98. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s jednostranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-13/16). 1 – hr. 74/46, č. 9 (M-FP-100028300, neg. č. 283); 2 – hr. 615/56, č. 30; 3 – hr. 9/52-I, č. 1 (typ 7-33). Foto J. Špaček (2, 3).

ještě pohřbívalo žárově, pro křehkost a drobné rozměry těchto náušnic je pravděpodobnost jejich dochování velmi malá. Jedním z nepočtených časné datovaných exemplářů by snad mohla být náušnice nalezená na severozápadním předhradí v Mikulčicích v odpadové vrstvě související s obytným objektem 571. Tento objekt byl předběžně datován do předvelkomoravského období, o čemž mají svědčit hlavně avarská litá kování pocházející ze stejné vrstvy jako náušnice (Klanica 1965, 55, tab. 21: 4, 7, 8). Uvedené informace však pocházejí z předběžného sdělení, rozsáhlý odkryv uvedených ploch nebyl zatím plnohodnotně zpracován.

Ačkoliv analýza dolnověstonických náušnic typu 7-11 svědčí zatím spíše pro jejich velkomoravské datování, tento závěr nelze automaticky vztahovat na celou Moravu a je nutné počítat s možností jejich výskytu i v povelkomoravském období. Výmluvná je v tomto ohledu situace na jihozápadním Slovensku, kde se vyskytují náušnice typu 7-11 prokazatelně datované do 10. století. Tam jsme schopni identifikovat mnohé hroby z 10. století jen díky tomu, že obsahují předměty staromadžarského rázu (popř. jiné soudobé importy), které se na Moravě objevují zcela minimálně nebo vůbec, což zde podstatně ztěžuje identifikaci hrobů povelkomoravského stáří. Na druhé straně by v této souvislosti nemuselo být bez významu, že v Čechách náušnice typu 7-11 de facto chybějí (Tomková 2005b, 230). Možná je to indicie, že v době šíření velkomoravských vlivů do Čech už tento typ na Moravě vycházel z módy.

8.1.9 Náušnice s jednostranným závěskem svinutým z drátku (typy 7-13/16 a 7-33)

Mezi náušnice, na jejichž dolní oblouk byl uprostřed připevněn samostatný závěsek svinutý z drátku, jsem zařadil 22 exemplářů z 19 hrobů. Vyskytovaly se většinou jednotlivě, jen ve třech hrobech (hr. 315/48, 6/52-I, 726/57) byl nalezen shodně provedený pár. Náušnice tvoří homogenní skupinu, mezi jednotlivými exempláři či páry se projevují určité rozdíly, takže nejde o typ v pravém slova smyslu. Jejich hlavním společným znakem je válcovitý nebo lehce kuželovitý závěsek svinutý z drátku, který může být kruhového průřezu (hr. 74/46, obr. 98: 1; hr. 128/46, 315/48, 437/55, patrně i 448/55; v hr. 615/56 navíc s dodatečným kroužkem uprostřed;

obr. 98: 2) nebo tordovaný (hr. 576/56, 600/56, 726/57), zploštělý (hr. 29/46) či přibližně půlkruhového průřezu (hr. 97/46).²⁴⁹ U některých náušnic se dochovala kulička či větší granule vsazená do dolního konce závěsku (hr. 315/48, 403/48, 543/50, 495/55, 726/57, 743/57). Náušnice z hr. 576/56 (tab. 173: 3) měla závěsek složitější konstrukce, který se nezachoval v úplnosti, takže jeho původní vzhled je nejasný; dochovaná dolní část má kónický tvar, nahoře je zdobena čtyřmi granulemi zasazenými vždy do drobného drátěného kroužku.

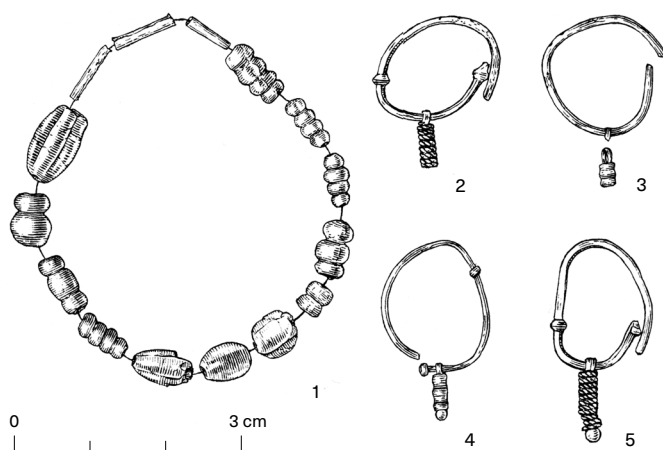
Stejný drátek jako na závěsek byl často použit pro zhotovení jednoduchých nebo několikanásobných uzlíků na koncích dolního oblouku, pouze pár z hr. 315/48 (tab. 68: 1, 2) má dolní oblouk opatřený uzlíkem a očkem. Menší část exemplářů má navíc zdobený dolní oblouk, přičemž tento je pouze u náušnice z hr. 743/57 (tab. 187: 20) hraněný a výrazně tordovaný, v dalších třech hrobech (hr. 543/50, 6/52-I, obr. 98: 3; hr. 495/55) je, resp. původně byl dolní oblouk lemován dvěma připájenými tordovanými nebo kordovanými drátky. Náušnice z těchto tří hrobů se vyznačují tím, že závěsek je tvořen nejspíše kroužky z hladkého drátu naskládanými nad sebou (?), a hlavně že na závěsek je uprostřed navlečen další, o něco větší kroužek z filigránového drátku.

Schematická vyobrazení náušnic z okruhu podunajského šperku v práci B. Dostála (1966, obr. 7: 13–16) odrážejí spektrum tvarů náušnic s jednostranným spirálovitým závěskem značně neúplně. Podobě většiny dolnověstonických kusů se nejvíce blíží v citované publikaci vyobrazená náušnice se dvěma uzlíky a spirálovitým závěskem (typ 7-13). Typ 7-16 se od předchozího liší očkem na konci dolního oblouku a granulí vsazenou do dolního konce závěsku (přičemž přítomnost této granule obecně konstatujeme hlavně u lépe dochovaných exemplářů, jejichž závěsek je v dolní části dostatečně úzký).²⁵⁰ Jelikož reálná variabilita exemplářů z Dolních Věstonic je ještě o něco větší, používám pro ně souhrnné kódové označení „typ 7-13/16“ a rezignuji na definování dílčích variant, neboť každá by stejně zahrnovala kusy jen z několika málo hrobů. V monografii B. Dostála (1966) zcela chybí vyobrazení náušnic s jednostranným drátěným závěskem a dolním obloukem lemovaným filigránovými drátky. Analogické kusy se vyskytují i na jiných moravských lokalitách, takže jde o šířeji používaný typ, pro nějž zatím v literatuře neexistuje přiléhavé pojmenování (viz níže). Proto jsem

²⁴⁹ Zvláště u subtilnějších nebo nedostatečně očištěných závěsků je někdy obtížné rozlišit, zda byl závěsek svinut z jednoho kousku drátu, nebo sestaven z několika drobných kroužků nad sebou.

²⁵⁰ Jako předloha obou vyobrazení posloužily náušnice z porušených hrobů v Petrově, obci ležící nedaleko od Strážnice (Dostál 1966, 153, tab. LIX: 3, 12, 13).

Obr. 99. Rajhrad, hr. 562. Podle Staňa 2006, obr. 45: 1–5; upraveno.

se rozhodl tyto náušnice přidat ke stávajícímu korpusu typů podunajského šperku, a to pod kódovým označením „typ 7-33“ (obr. 77).

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 29/46, 45/46, 128/46, 437/55, 495/55, 743/57), náušnice typu 7-11 (hr. 74/46), náušnice typu 7-17 (hr. 403/48, 600/56, 726/57), náušnice typu 7-19 (hr. 74/46, 6/52-I, 495/55, 726/57), náušnice typu 7-21 (hr. 615/56?), náušnice typu 7-24 (hr. 74/46, 315/48), náušnice typu 7-27 (hr. 403/48), sloupečková náušnice typu 10-14 (hr. 726/57), lunicová náušnice typu 10-21 (hr. 495/55), podélně členěný korál (hr. 45/46, 74/46, 315/48, 6/52-I, 495/55, 600/56), polyedrický korál (hr. 600/56), bronzový gombík typu 14-16 (hr. 315/48, 726/57), skleněný gombík (hr. 74/46, 403/48, 600/56), lunicový závěsek (hr. 45/46, 74/46), páskový prsten (hr. 315/48, 403/48, 6/52-I, 448/55), štítkový prsten (hr. 495/55).

Na základě nálezných kombinací je obtížné dobu používání této skupiny náušnic blíže chronologicky ohraničit. Lze říci jen tolik, že v hrobech chybějí předměty typické pro období počátku kostrového pohřbívání, sporadicky se v nich vyskytují mj. typy dominantně velkomoravského stáří (např. typy 7-11, 7-24, 7-27, 10-14). Je však otázkou, nakolik má – vzhledem k popsané tvarové variabilitě náušnic typu 7-13/16 – vůbec smysl hledat jednu dataci platnou pro celý takto široce definovaný typ. Typ 7-33 zase pochází z pouhé trojice hrobů, a navíc spektrum doprovodných předmětů je stejné jako u typu 7-13/16.

V odborné literatuře byla obecně náušnicím s jednostranným spirálovitým závěskem věnována jen omezená pozornost, což je zřejmě způsobeno jejich tvarovou variabilitou, a tudíž obtížnou typologickou uchopitelností. Překážkou jejich podrobnějšího zpracování je také skutečnost, že zvláště ve starších publikacích jsou popisy náušnic často jen stručné, resp. ne vždy zcela srozumitelné, nebo kresebná a fotografická dokumentace postrádá potřebnou kvalitu (srov. např. Eisner 1940–1941, 301, tab. II: 1, 2; Vendtová 1969, 153, obr. 53: 20; Točík 1971, 195, Taf. LIII: 7; 211, Taf. LXI: 5). Potom je problém zjistit tvarové a konstrukční nuance daných kusů, a tím pádem posoudit jejich podobnost s náušnicemi z jiných lokalit. Následující pozorování tak mají spíše předběžný charakter (pomíjím většinu nálezů staršího data, jejichž nálezové okolnosti jsou často nejasné).

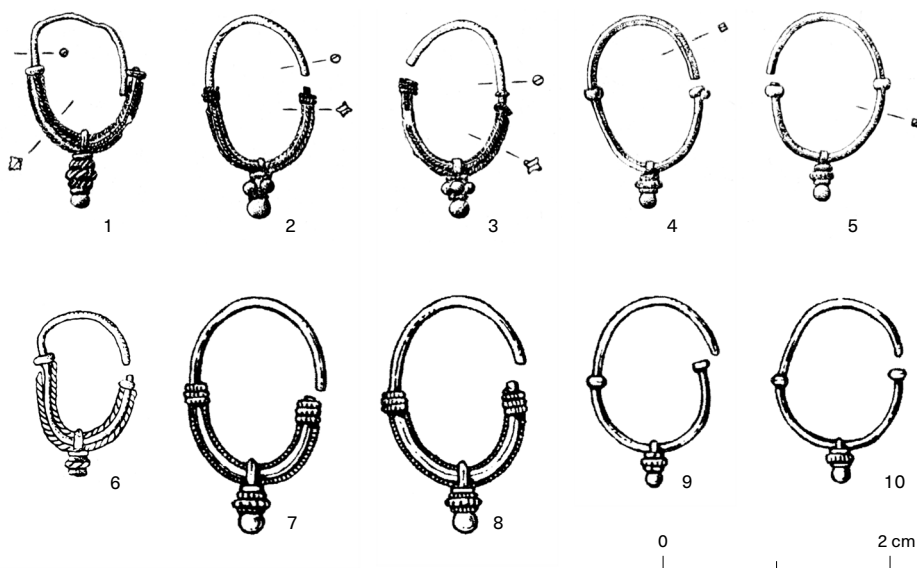
Analogie k dolnověstonickým náušnicím typu 7-13/16 se koncentrují především na jihovýchodní Moravě a na

západním Slovensku, v širším středním Podunají více méně chybějí. Tři náušnice tohoto typu byly nalezeny v hr. 1075 v Mikulčicích – Klášteřsku, bohužel vzhledem k absenci popisu lze na základě publikovaných kreseb konstatovat jen tolik, že všechny tři exempláře mají dolní oblouk ukončený očkem, navíc u dvou náušnic je samotný dolní oblouk tordovaný. Kombinovaly se s nimi tři jednoduché kroužkové náušnice (typ 7-1) a neúplná náušnice patřící snad k typu 8-10 (Klanica 1985, 502, obr. 12: 1–7). Náušnice typu 7-13 z hr. 37 v Boleradicích má spirálovitý závěsek, který se směrem dolů lehce rozšiřuje a je ukončen vsazenou kuličkou; v hrobě byla dále náušnice typu 7-23 a plechové štítkové prsteny s vybiženou výzdobou (Poullík 1948, 154, tab. LXVII: 3–8). Pár náušnic typu 7-16 z hr. 562 v Rajhradě je opatřen válcovitým závěskem svitnutým z tordovaného drátku, u lépe dochovaného kusu je závěsek ukončen kuličkou (obr. 99: 2, 5); doprovodné nálezy tvoří pár náušnic typu 7-19 (obr. 99: 3, 4), podélně členěné korály a příčně členěné korály s kovovou trubičkou (obr. 99: 1; Staňa 2006, 90, obr. 45: 562/1–5). Stejnou konstrukci jako rajhradský pár má i náušnice z hr. 25 na jižním předhradí Břeclavi – Pohanska (Přichystalová et al. 2019, 311, tab. VIII: 025/2). Celkově jde o početně omezený soubor hrobů, který neumožňuje zpřesnění chronologie analyzovaného typu náušnic (ke slovenským kusům viz Hanuliak 2004b, 162–163).

Také náušnice typu 7-33 se vyskytly v relativně malém počtu hrobů, zato však hned v několika konstrukčních variantách:

- 1) Přesnou analogii pro dolnověstonické kusy představuje bronzová náušnice z Nitry-Lupky, hr. 29 (obr. 100: 6; Chropovský 1962, 183, obr. 20: 6).
- 2) Konstrukčně je jim velmi blízko bronzová náušnice z hr. 62 ve Velkých Bílovicích (obr. 100: 1), která má dolní oblouk lemovaný tordovanými či kordovanými drátky, ovšem čtyřmi, a nikoliv jen dvěma; ze stejných drátků je zhotoven i závěsek (Měřínský 1985a, 118, obr. 37: 1).
- 3) Dále existuje skupina honosnějších kusů, při jejichž výrobě byl použit jednak pozlacený bronz, jednak perlovaný drát, který je podstatně náročnější na výrobu než drát tordovaný či kordovaný (viz kap. 8.1.2). Dva perlované dráty lemují dolní oblouk a stejný drát byl využit i k výzdobě závěsku – takové náušnice pocházejí z hr. 2/51 ve Starém Městě – Na valách (obr. 101: 1; Hrubý 1955, 493, tab. 74: 7), z hr. 570 v Prušánkách 1 (obr. 100: 7, 8; Klanica 2006, díl I, tab. 49: 2, 3)

Obr. 100. Náušnice typu 7-33 (č. 1–3, 6–8) a s nimi příbuzné náušnice s nezdobeným dolním obloukem (4, 5, 9, 10). 1 – Velké Bílovice, hr. 62 (podle Měřínský 1985a, obr. 37: 1); 2–5 – Velké Bílovice, hr. 35 (podle Měřínský 1985a, obr. 26: 1–4); 6 – Nitra-Lupka, hr. 29 (podle Chropovský 1962, obr. 20: 6); 7, 8 – Prušánky 1, hr. 570; 9, 10 – Prušánky 1, hr. 575 (podle Klanica 2006, díl I, tab. 49: 2, 3, 16, 17).

a z depotu šperků v sondě VIII na hradišti Sv. Jur – Hradisko na západním Slovensku (obr. 101: 3; Vavák 2019, 82, obr. 54).

4) Nejpropracovanější konstrukční varianta, která mohla sloužit jako předloha pro výrobu variant o něco jednodušších, se od předchozí skupiny liší hlavně tím, že do středové části závěsku je zakomponován věneček granulí. Pár z hr. 35 ve Velkých Bílovicích se vyznačuje poměrně masivními granulemi (obr. 100: 2, 3; Měřínský 1985a, 105, obr. 26: 3, 4). Další takové náušnice byly nalezeny opět na západním Slovensku, konkrétně ve Skalici (obr. 101: 2; Budinský-Krička 1959, 75, Taf. XXII: 7) a v Bratislavě-Devíně, v trati „Vinohrady pri Morave“ (Eisner 1940–1941, 301, tab. II: 9; srov. Hanuliak 2004b, 258). Jejich závěsek je – pokud lze v obou případech soudit z dobových fotografií – zdoben věnečkem sestaveným z granulí relativně drobných.

Tento výčet konstrukčních variant nejspíše není kompletní, další varianty však bude nutné identifikovat na základě studia materiálu z autopsie. Např. dvě náušnice ze slovenského Devína (Plachá et al. 1990, 56, 112, tab. 13: 1, fototab. 36, 74) mají dolní hraněný oblouk lemovaný dvěma perlovanými drátky; jejich válcovitý závěsek, ukončený dole větší granulí, vykazuje stejnoměrnou šířku, takže vypadá jako svinutý z vodorovně rýhovaného plechu, stejně jako závěsek náušnic typu 7-19 (kap. 8.1.11).

Jak můžeme značnou variabilitu v provedení náušnic typu 7-33 interpretovat? Podle mého názoru měli šperkaři základní představu, jak by náušnice tohoto typu měly vypadat – že by měly mít hlavně zdobený dolní oblouk a krátký dvoukónický závěsek ukončený dole větší granulí. Výsledná podoba pak byla ovlivněna tím, jaký druh drátu měl výrobce k dispozici nebo zda byl ochoten použít granule pro konstrukci závěsku. Pro mnoho zákazníků nemusely být drobné konstrukční nuance až tak podstatné, za důležitější mohli považovat třeba masivní pozlacení celého šperku.

V této souvislosti není bez významu skutečnost, že ve výše zmíněném hr. 35 ve Velkých Bílovicích se společně s párem typu 7-33 našel ještě druhý pár náušnic podstatně jednodušší konstrukce, kdy krátký závěsek je uprostřed

Obr. 101. Náušnice typu 7-33. 1 – Staré Město – Na valách, hr. 2/51 (podle Hrubý 1955, tab. 74: 7); 2 – Skalica (Slovensko), moh. 13, hr. 9 (podle Budinský-Krička 1959, Taf. XXII: 7); 3 – Sv. Jur – Hradisko (Slovensko), depot šperků v sondě VIII (podle Vavák 2019, obr. 54 vpr. upr.).

zdoben jen kroužkem z perlovaného drátu, zatímco dolní oblouk zůstal bez výzdoby (obr. 100: 4, 5). Takové náušnice, které by si zasloužily samostatné typové označení (třeba „typ 7-34“), se v Dolních Věstonicích nevykytly, známe je mj. z několika hrobů v Prušánkách 1 (příjemnějším hr. 28, 164, 250 a 575 – obr. 100: 9, 10; Klanica 2006, díl I, tab. 25: 10, 11; 37: 38; 43: 17, 18; 49: 16, 17) a z hr. 44 v Olomouci-Nemilanech (Přichystalová et al. 2014, 76, tab. 31: 2, 3, foto na přední obálce). Sporadicky se objevují i jinde ve středním Podunají, bohužel zde i na Moravě zatím postrádají ucelenější zpracování. Předběžně se rýsuje, že by jejich počátky mohly být relativně časně. V hr. 40 v Hainbuchu na pomezí Dolního a Horního Rakouska se pár těchto náušnic kombinoval s pěti mozaikovitými korály (Eckkrammer 2009, 49–51, Abb. 14; 202, Taf. 10: 1, 2). Další důležitý hrobový celek pochází ze západního Maďarska: v hr. 24 na pohřebišti Garabonc – Ófalu I se spolu s párem z pozlaceného bronzu vyskytl náhrdelník obsahující mj. jeden mozaikovitý a jeden foukaný soudkovitý korál (Szóke 1992c, 125; Szóke – Vándor 1992, 217, Taf. 8: 1–3). Uložení obou hrobů lze synchronizovat se starším velkomoravským horizontem.

Budoucí studium náušnic analyzovaných v této kapitole se bude muset vyrovnat s terminologickou nejednotností. Z. Měřínský (1985a, 33) označil kusy z hr. 35 a 62 ve Velkých Bílovicích (obr. 100: 1–5) jako náušnice „s jednostranným dvoukónickým hrozníčkem“, stejný

Obr. 102. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17, varianta A). 1 – hr. 600/56, č. 3; 2, 3 – hr. 415/55, č. 50, 51. Foto J. Špaček.

termín použila i R. Přichystalová (2014, 242) u páru z Nemilan. Exempláře z Prušánek 1 řadil Z. Klanica (2006, díl I, 92–94) k variantě A „náušnic se závěskem z velkých prokládaných zrn“. Uvedená označení nepovažuji za příliš vhodná, neboť termíny „hrozníček“ i „prokládaná zrna“ evokují použití (větších) granulí, které jsou však u typu 7-33 – jak jsme viděli výše – ve výrazné menšině, a to jako pouhá výzdoba aplikovaná uprostřed válcovitého závěsku. Termín „hrozníček“ proto navrhuji ponechat v běžně používaném významu, tzn. k označení válcovitého útvaru sestaveného přímo z několika věnečků granulí nad sebou. Válcovitý závěsek svinutý z drátu nebo sestavený z několika drátěných kroužků nad sebou bychom měli od „pravých“ hrozníčků důsledně odlišovat, aby se předešlo nedorozumění a zavádějícímu typologickému zařazení náušnic. Nic na tom nemění ani výklad, z mého pohledu značně pravděpodobný, že náušnice typu 7-33 (a s nimi příbuzné náušnice bez výzdoby dolního oblouku, tzn. typ 7-34) jsou napodobeninami honosněji provedených hrozníčkových náušnic typu 8-6, 8-7, resp. 8-26 aj. Zvláště ty náušnice typu 7-33, při jejichž výrobě bylo použito zlacení, perlovaný drát nebo granulace, lze právem řadit k veligradskému šperku.

8.1.10 Náušnice s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17)

Ze 45 hrobů pochází celkem 75 náušnic typu 7-17. Vyskytovaly se většinou jednotlivě a v párech, s vyššími počty (3–5 kusů) se setkáme jen výjimečně. Tyto náušnice se vyráběly z bronzu, některé honosnější kusy byly navíc pozlacené (např. hr. 61/54, č. 4; hr. 387/55, č. 21; hr. 600/56, č. 3). Hlavním znakem typu 7-17 je oboustranný závěsek válcovitého tvaru, tvořený tenkým, hustě navinutým drátem (hladkým nebo tordovaným/kordovaným, přičemž oba druhy filigránového drátu není vždy snadné odlišit), do obou vnějších konců závěsku je zasazena větší granule.

U omezeného počtu kusů nebo párů je závěsek zhotoven pracnějším způsobem, a to z více drátěných kroužků poskládaných nad sebou. Tyto kroužky jsou vytvořeny ze dvou druhů drátu – hladkého a filigránového. U kusu z hr. 600/56 (obr. 102: 1) a páru z hr. 635/56

(tab. 180: 2, 61) se jádro obou polovin závěsku skládá ze dvou, resp. čtyř filigránových kroužků; hladký kroužek slouží k jejich ohraničení, resp. k upevnění koncové granule. Cílem výrobce zjevně bylo napodobit oboustranný hrozníček sestavený z granulí, což se dařilo díky výrazné reliéfní profilaci u nich použitého kordovaného drátu. Druhým způsobem, jak sestavit oboustranný závěsek z kroužků, bylo střídavě prokládat masivnější filigránové kroužky o něco subtilnějšími kroužky z hladkého drátu. Tento způsob konstrukce byl aplikován u náušnic z hr. 321/48 (tab. 70: 3, 4), 388/55 (tab. 156: 30), 583A/56 (obr. 105: 6) a snad i z hr. 670/56 (tab. 183: 2). Pár z hr. 104/54 (tab. 122: 2, 3) pak vykazuje zjednodušení v tom smyslu, že doprostřed každé poloviny závěsku je filigránový kroužek navlečen jen jeden. Jde o stejný konstrukční princip, který se používal při výrobě jednostranného závěsku náušnic typu 7-33 (kap. 8.1.9).²⁵¹ U neúplných kusů z hr. 644/56 (tab. 181: 901, 925) je do dolní poloviny závěsku zakomponován věneček z granulí.

Vzhledem k tomu, že mezi náušnicemi typu 7-17 jsou závěsky sestavené z kroužků ve výrazné menšině, vzal jsem za základ typologického členění jiné znaky, a to přítomnost oka (či esovité kličky) a výzdoby dolního oblouku. Na základě nich jsem rozlišil tři varianty, označené písmeny A, B a C. Pro přehlednost je analyzuji samostatně. Dále jsem vyčlenil imitace typu 7-17, které mají závěsek vyrobený z plechu, jaký se běžně používal u náušnic typu 7-19 (kap. 8.1.11). Neznámé, popř. fragmentárně dochované náušnice (hr. 472/49, 21/54, 57/54 a 193/54, č. 1) nebylo možné k některé ze tří variant přiřadit. U hrobů s více náušnicemi typu 7-17 patří všechny exempláře k téže variantě, odlišná situace se prokazatelně vyskytla jen dvakrát: v hr. 635/56 byly 3 kusy varianty A a 2 kusy varianty C; v hr. 100/54 se imitace typu 7-17 kombinovala s variantou A.

Varianta A

Variantu A můžeme označit jako jakýsi „základní model“, neboť kromě závěsku a dvou uzlíků nenese žádnou další výzdobu (obr. 102). Uzlíky jsou většinou tvořeny několika závitů drátku, jednoduchých uzlíků (tvořených jen jedním kroužkem) je velmi málo (hr. 230/47, 726/57).

251 V odborné literatuře se konstrukci závěsků těchto náušnic dosud nevěnovala větší pozornost, proto často není upřesněna ani v jejich popisu. Významnou indicií pro sestavení závěsku z kroužků je použití dvou druhů drátu (hladkého a filigránového) nebo dvou hladkých drátů odlišného průměru, srov. náušnici z hr. 64 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku (Macháček et al. 2016, 233, tab. 3: 64/1).

Tato varianta je nejpočetnější (čítá přinejmenším 31 kusů z 20 hrobů),²⁵² zřejmě byla vyráběna relativně dlouho nebo v masovějším měřítku.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 16/54, 104/54, 155/54, 193/54, 213/54, 284/55, 388/55), náušnice typu 7-9 (hr. 230/47?), náušnice typu 7-11 (hr. 284/55), náušnice typu 7-13/16 (hr. 403/48, 600/56, 726/57), náušnice typu 7-19 (hr. 3/54, 16/54, 61/54, 284/55, 726/57), náušnice typu 7-21 (hr. 16/46?), náušnice typu 7-27 (hr. 403/48), sloupečková náušnice typu 10-12 (hr. 284/55), sloupečková náušnice typu 10-14 (hr. 726/57), olovená náušnice (hr. 388/55, 415/55), podélně členěný korál (hr. 16/54, 100/54, 104/54, 600/56), polyedrický korál (hr. 284/55, 600/56, 635/56), skleněný gombík (hr. 403/48, 16/54, 104/54, 388/55, 600/56), bronzový gombík (hr. 48/54, 726/57), prsten s rombickým štítkem (hr. 284/55).

Ve výbavě hrobů s variantou A chybějí nálezy, které by se daly spojovat s horizontem počátku kostrového pohřbívání. Konstatujeme společný výskyt s typy náušnic, které začínají již ve velkomoravském období, ale horní hranice jejich výskytu je často nejasná (hlavně typy 7-9, 7-11, 7-27, 10-12, 10-14). Jde však o početně omezený soubor hrobů s bohatou výbavou (hr. 284/55, 403/48, 726/57), jehož vypovídací hodnotu bychom asi neměli přeceňovat. Tím spíše, že hroby s variantou A nevykazují úplně shodný vzorec rozšíření v prostoru pohřebiště jako vzpomenuté typy. Hroby s variantou A vytvářejí dvě výrazné koncentrace, a to v jihozápadní, resp. jihovýchodní části pohřebiště, které nejsou – na rozdíl od mnoha jiných typů – odděleny širším volným prostorem, ale v centrální části pohřebiště takřka srůstají dohromady (obr. 103). Navíc např. hr. 213/54 leží v jižní části pohřebiště, kde je většina ostatních hrobů zcela bez nálezů nebo v nich převažují chronologicky málo citlivé předměty. Z toho usuzují, že varianta A přetrvala relativně dlouho, snad až do povelkomoravského období. Na druhé straně srovnání s chronologicky necitlivými typy, které zaujímají celou plochu pohřebiště (např. typ 7-19; obr. 109), svědčí o tom, že varianta A se rozhodně nepoužívala až do konce střední doby hradištní.

Na jiných venkovských pohřebištích se varianta A vyskytuje jen sporadicky, např. ve dvou hrobech v Prušánkách 1 (hr. 87 a 96: Klanica 2006, díl I, tab. 30: 27, 28; tab. 33: 47), za pozornost stojí také stříbrný kus z hr. 7 v Holubicích – Nad křížem (Geisler 1985, 450, obr. 2: 2). Typičtější je varianta A pro pohřebiště ve významných velkomoravských centrech.²⁵³ Jde ovšem o exempláře až na výjimky bronzové, pocházející z relativně chudě vybavených hrobů, které se svou výbavou nemohou měřit s nejbohatšími dolnověstonickými hroby, v nichž se varianta A vyskytla (srov. výše). To bohužel znamená, že v příslušných hrobech na centrálních lokalitách se náušnice varianty A nekombinují s chronologicky citlivějšími předměty, takže tyto hrobové celky nepřispívají ke zpřesnění chronologie diskutovaných náušnic.

Potenciální význam by v této souvislosti mohlo mít jen

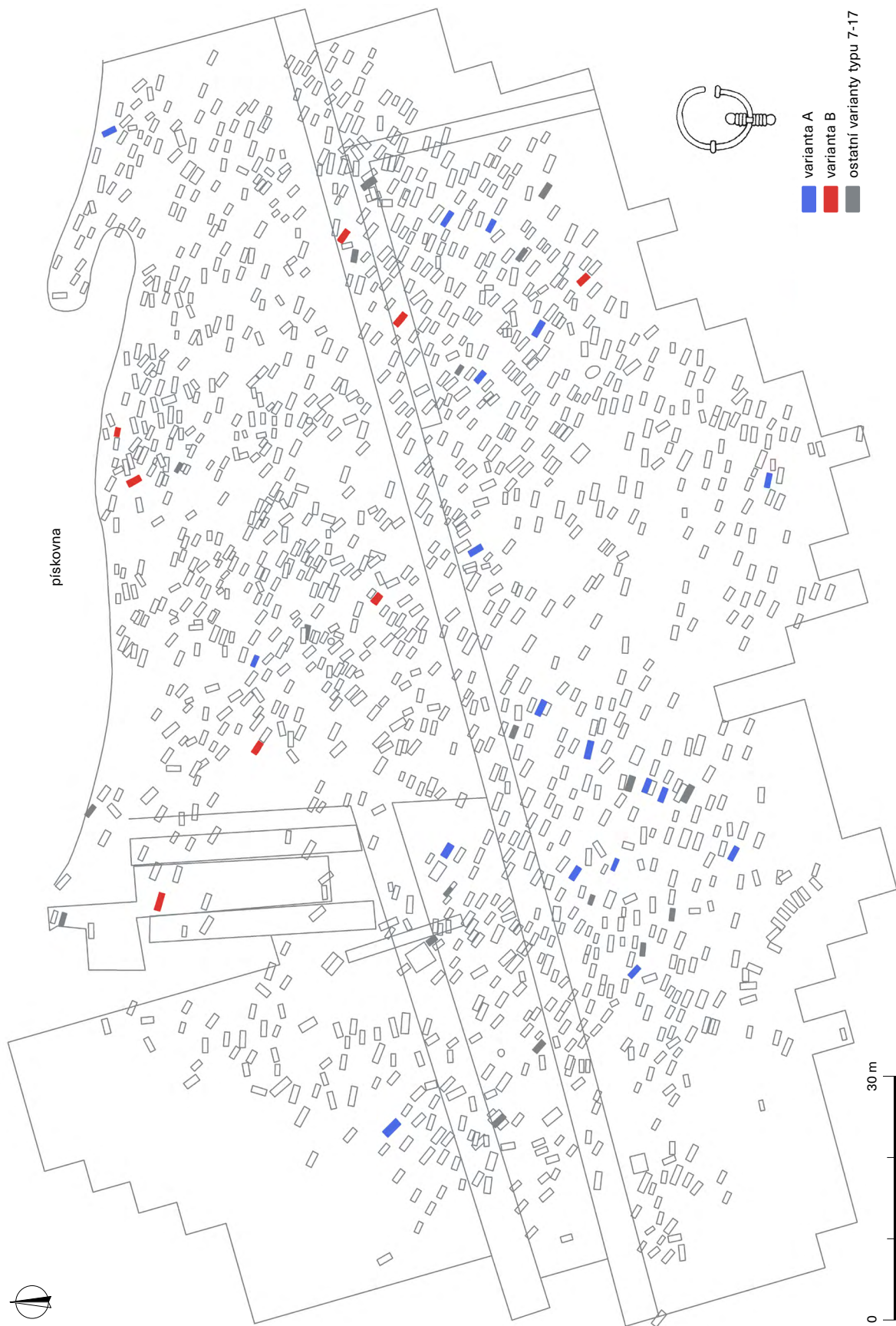
několik málo hrobů obsahujících alespoň dva typy šperků z okruhu veligradského šperku. V hr. 330 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku se stříbrná náušnice varianty A kombinovala s párem bubínkových náušnic typu 9-14 (Kalousek 1971, 180, obr. 330: 2-4), které se používaly ještě v době konce Velké Moravy a v Čechách snad i po jejím zániku (srov. Macháček et al. 2016, 68-69, s lit.). Ve Starém Městě – Na valách se exempláře varianty A našly patrně v pěti hrobech, kusy ze tří hrobů bohužel nejsou v publikaci vyobrazeny, takže se můžeme opírat jen o popisy těchto náušnic, které zmiňují „klasovitý hrozníček z kroužků“ (hr. 224/49, 116/50, 167/50; Hrubý 1955, 447, 482, 488). U dvou hrobů máme k dispozici fotografii, resp. kresbu náušnice, takže příslušnost obou kusů k variantě A je evidentní (hr. 27/51, 20/57; Hrubý 1955, 496, tab. 74: 2; Hochmanová-Vávrová 1962, 207, tab. X: 12). V hr. 20/57 je doložena kombinace s typem 7-16, kterou jsme zaznamenali i v Dolních Věstonicích. Náušnice, které označují jako typ 7-17, datoval V. Hrubý (1955, 227) na přelom 9. a 10. století, a to na základě společného výskytu s hrozníčkovou náušnicí s esovitou kličkou ve staroměstském hr. 224/49 (ani tato bohužel není v jeho práci vyobrazena). V. Hrubý se ohledně uvedené datace opíral mj. o názor J. Poulika (1948, 44) a výskyt malty v hrobech s takovými hrozníčkovými náušnicemi ve Starém Městě – Na valách. Nezanedbatelnou roli jistě hrála i úvaha, že náušnice z okruhu veligradského šperku, které jsou opatřeny očkem nebo esovitou kličkou, jsou relativně mladé, neboť tyto konstrukční prvky jsou použity u povelkomoravských záušnic s očkem, resp. esovitých záušnic (srov. Hrubý 1955, 245-246). Starší bádání však přeceňovalo roli malty pro absolutní datování staroměstských hrobů (viz kap. 4) a hlouběji neřešilo otázku dolní hranice výskytu oka a esovité kličky u raně středověkých náušnic ve středním Podunají (srov. kap. 8.1.5, 8.1.6).

Varianta B

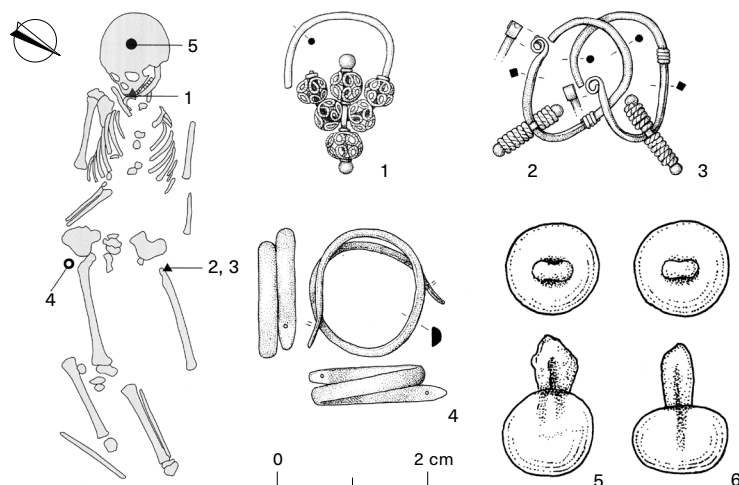
K variantě B jsem přiřadil 13 kusů z osmi hrobů, které mají dolní oblouk ukončený očkem (hr. 88/46, 105/46, 502/49, 7/52-I, 16/52-II, 446/55), esovitou kličkou (pár z hr. 219/47), popř. jsou v této části poškozeny, takže mezi oběma druhy ukončení nelze spolehlivě rozhodnout (hr. 558/55). Většina jich má dvoj- nebo trojnásobný uzlík, naopak jednoduchý uzlík se u této varianty vyskytuje jen zřídka (u párů z hr. 7/52-I a 219/47). Exemplář z hr. 88/46 (obr. 105: 1) má dolní oblouk torčovaný, takže stojí na pomezí variant B a C. Hroby s variantou B tvoří dlouhé uskopení, které diagonálně probíhá ze severozápadní do jihovýchodní části pohřebiště (obr. 103). Dva hroby u severního okraje prozkoumané plochy (hr. 88/46 a 105/46) by mohly být pozůstatkem další skupiny, jejíž zbytek byl zničen těžbou písku. Naopak v jihozápadní části pohřebiště varianta B zcela chybí, což může být výsledkem působení mimochronologických faktorů, kdy např. zde pohřbívalí komunita tyto náušnice nepoužívala (srov. níže). Na základě nevýrazných doprovodných nálezů v hrobech je obtížné blíže ohraničit dobu používání varianty B.

252 Hr. 16/46, 230/47, 403/48, 553/50, 3/54, 16/54, 17/54, 48/54, 61/54, 100/54, 104/54, 155/54, 193/54, 213/54, 284/55, 388/55, 415/55, 600/56, 635/56, 726/57. U neznámých náušnic z hr. 472/49, 57/54 a 193/54 zůstává přiřazení k této variantě s otázkou.

253 Břeclav – Pohansko, hr. 8 na severovýchodním předhradí (Dostál 1970, 122, obr. 5: 7; 1982, 192), hr. 28 a 50 na jižním předhradí (Přichystalová et al. 2019, 312, tab. IX: 1, 2; 328, tab. XVIII: 1); Rajhrad, hr. 247, 248 a 507 (Staňa 2006, 67, obr. 21: 247/1, 248/1, 2, 5; 88, tab. 43: 507/1, 2); Rajhradice, hr. 320 (Staňa 2006, 162, tab. 66: 320/1).

Obr. 103. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17, zvýrazněny jsou varianty A a B).

Obr. 104. Břeclav – Pohansko, 2. kostel, hr. 171.
Podle Macháček et al. 2016, tab. 29: 171/1–6.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 502/49), náušnice typu 7-19 (hr. 219/47, 7/52-I), olověná náušnice (hr. 502/49), podélně členěný korál (hr. 137/54), skleněný gombík (hr. 16/52-II).

Na jiných moravských lokalitách jsou náušnice varianty B známy vždy jen z jednoho nebo dvou hrobů. Esovitou kličkou jsou ukončeny náušnice z Uherského Hradiště-Sadů / Horních Kotvic, hr. 49 (Marešová 1983, 103, tab. 18: 1), a z Olomouce-Holic, hr. 3 (Dohnal 1991, 224, obr. 4: 8, 9). Druhý z uvedených hrobů obsahoval ještě pár náušnic typu 7-17, ovšem varianty C, a dokumentuje tak přinejmenším částečnou současnost obou variant. Jen o málo čteněji se vyskytují exempláře varianty B s dolním obloukem ukončeným očkem: Žlutava, hr. 12c (Dostál 1957, 44, obr. 5: 12, 13); Olšany u Prostějova, hr. I/1973 (Novotný 1974, 71, tab. 76: 8, 9; Fojtík – Šmíd 2008, 27, tab. 4: 6, 7); Staré Město – Na valách, hr. 183/AZ, 24/58 (Hrubý 1955, 386; Hochmanová-Vávrová 1962, 218, tab. XV: 26); Prušánky 1, hr. 88 (Klanica 2006, díl I, tab. 31: 17). Tyto hroby neobsahovaly další předměty, které by byly chronologicky citlivé. Jediným relativně bohatším hrobovým celkem tak zůstává hr. 171 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, který kromě páru bronzových náušnic varianty C obsahoval mj. stříbrnou košíčkovou náušnici typu 9-26 a pár skleněných gombíků (obr. 104; Macháček et al. 2016, 306–308, tab. 29: 171/1–6). Bohužel takové gombíky nejsou pro datování příliš vhodné (kap. 8.4.1), u košíčkových náušnic zase postrádáme jejich komplexnější vyhodnocení.

Varianta C

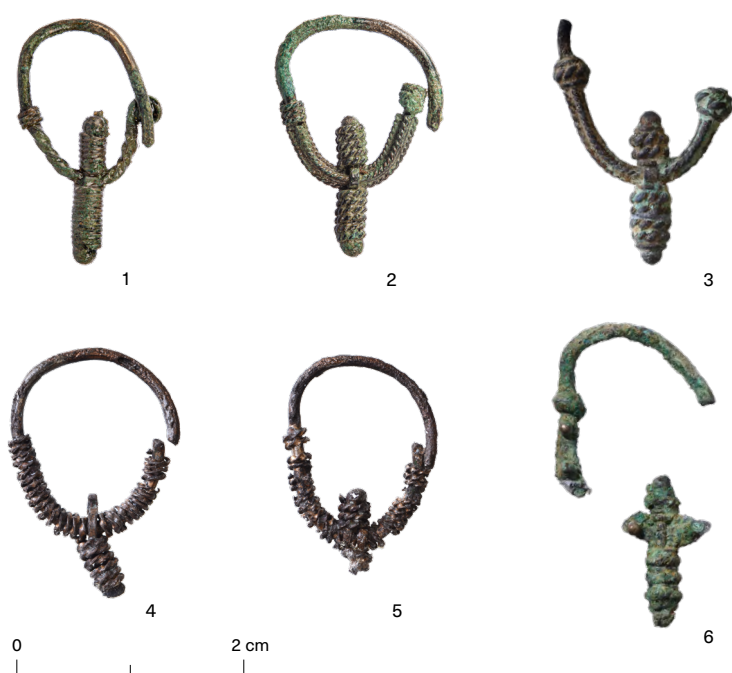
Náušnice typu 7-17, které řadím k variantě C, se vyznačují zdobeným dolním obloukem. Je jich 21 kusů z 13 hrobů.²⁵⁴ Nejčastěji je dolní oblouk lemován připájenými dvěma, třemi nebo čtyřmi tordovanými či kordovanými drátky (obr. 105: 2, 3), což je výzdobný prvek, který se – byť v menší míře – objevuje i u jiných typů náušnic z okruhu podunajského šperku (např. typ 7-13/16, 7-23, 7-33). Jiné způsoby výzdoby dolního oblouku se u varianty C vyskytují jen ojediněle, nejspíše šlo o „experimenty“ či imitace honosnějších typů, které se širěji neprosadily: u páru náušnic z hr. 2/52-I (obr. 105: 4, 5) je dolní oblouk hustě ovinutý jediným zploštělým tordovaným

drátkem, u náušnic z hr. 174/54 (tab. 131: 4) je ovinutý jen řídce, a to hladkým drátkem. Náušnice z hr. 534/55 (tab. 170: 20) má tordovaný samotný dolní oblouk. Unikátní řešení představuje náušnice z hr. 583A/56 (obr. 105: 6), jejíž dolní oblouk je výrazně zploštělý a posázený jednotlivými drobnými granulemi. Uzlíky náušnic varianty C jsou většinou tvořeny několika závitů hladkého nebo filigránového drátku; honosnější kusy z hr. 321/48 (tab. 70: 3, 4) a 635/56 (tab. 180: 2, 61) mají trojitě uzlíky, kdy krajní závit uzlíků jsou zhotoveny z hladkého drátku, ale prostřední mezi nimi je z drátku filigránového.

U náušnic typu 7-17 (bez ohledu na variantu) se v literatuře předpokládá, že jejich oboustranný závěsek měl napodobovat náušnice s oboustranným hrozničkem, tzn. sestaveným z granulí (Turek 1947–1948, 81; Dostál 1966, 33; 1982, 192; 1991, 83). Předlohou pro variantu A by tak byly hrozničkové náušnice typu 8-10, pro variantu B potom typy 8-11 a 8-12. Varianta C je ze všech variant typu 7-17 nejpropracovanější, a nabízí tím pádem nejvíce znaků, pro něž můžeme hledat předlohy u náušnic z okruhu veligradského šperku: vedle lemování dolního oblouku filigránovými drátky (které bylo převzato od typu 8-21 aj.) to je např. dolní oblouk posázený granulemi (srov. typy 8-17 a 8-20) nebo trojitě uzlíky sestavené ze dvou druhů drátů, které napodobují uzlíky využívající věneček granulí uprostřed, takové se objevují takřka u všech honosnějších hrozničkových náušnic (typy 8-15 až 8-31, aj.; srov. Dostál 1966, obr. 8). Pár náušnic z dolnověstonického hr. 644/56 (tab. 181: 901, 925) vykazuje „hybridní“ závěsek, jehož horní polovina je svinuta z filigránového drátu, zatímco do dolní poloviny závěsku byl zakomponován nejméně jeden věneček sestavený z granulí. Tento pár tak stojí na pomezí typu 7-17 a hrozničkových náušnic a názorně demonstruje závislost typu 7-17 na předlohách z okruhu veligradského šperku.

Hroby s variantou C vykazují stejný vzorec prostorové distribuce jako varianta B, ale navíc se vyskytly ve třech hrobech v jihozápadní části pohřebiště (obr. 106). Svým rozšířením se tak obě varianty nejvíce podobají typům 7-8/9 (obr. 91), 7-11 (obr. 94) a 7-24/27 (obr. 117). Na druhé straně výrazná kumulace varianty C v jihovýchodní části pohřebiště koresponduje s místem nejčastějšího výskytu více typů veligradského šperku (obr. 142, 144, 152), který se na pohřebišti obecně objevuje jen

²⁵⁴ Hr. 188/46, 307/48, 321/48, 2/52-I, 22/52-II, 174/54, 387/55, 534/55, 583A/56, 635/56, 644/56, 670/56, 745B/57.

Obr. 105. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17). Varianta B: 1 – hr. 88/46, č. 1. Varianta C: 2 – hr. 188/46, č. 1; 3 – hr. 635/56, č. 2; 4, 5 – hr. 2/52-I, č. 1, 2; 6 – hr. 583A/56, č. 3. Foto M. Bárta (1, 2) a J. Špaček (3–6).

v omezeném počtu hrobů (hlavně těch bohatších), tím pádem by tato kumulace varianty C mohla být ovlivněna i sociálními faktory, nikoliv pouze chronologickými.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-5 (hr. 644/55), náušnice typu 7-11 (hr. 307/48, 745B/57), náušnice typu 7-19 (hr. 188/46, 387/55, 745B/57), náušnice typu 7-21 (hr. 321/48?), náušnice typu 7-24 (hr. 307/48, 321/48), náušnice typu 7-25/26 (hr. 307/48), náušnice typu 7-27 (hr. 321/48), náušnice typu 7-32 (hr. 307/48), podélně členěný korál (hr. 321/48, 2/52-I, 745B/57, 644/56), polyedrický korál (hr. 635/56), skleněný gombík (hr. 321/48), bronzový gombík (hr. 644/56), avarské lité kování (hr. 2/52-I, 644/56), fosilie/lilijice (hr. 321/48), lunicový závěsek (hr. 321/48), rombická šipka (hr. 22/52-II).

Hroby s variantou C obsahují hned několik chronologicky citlivých typů předmětů, které přesvědčivě prokazují její výrobu již od staršího velkomoravského horizontu. Patří k nim hlavně náušnice typu 7-25/26 (kap. 8.1.16) a 7-32 (kap. 8.1.17), také výskyt pozdně avarských litých kování hned ve dvou hrobech (kap. 8.5.8) bude sotva pouhá náhoda. Na druhé straně rombická šipka se do hr. 22/52-II nemohla dostat dříve než na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období (kap. 10.3) a potvrzuje používání varianty C ještě v této době.

Z jiných moravských pohřebišť jsou mi analogické náušnice známy pouze ze dvou lokalit. V Rajhradě byla v hr. 216 jedna neúplná náušnice s dolním obloukem lemovaným čtyřmi filigránovými drátky (obr. 92: 13), zatímco pár z hr. 120 má samotný dolní oblouk zhotovený tordováním (obr. 92: 9, 10; Staňa 2006, 65, obr. 19: 216/2; 59–60, obr. 13: 120/11, 12). V obou hrobech se dále vyskytly náušnice typu 7-8, resp. 7-9 (kap. 8.1.7), které se v Dolních Věstonicích s touto ani jinou variantou náušnic typu 7-17 nekombinovaly. V Prostějově – Okružní ul.

pocházejí z hr. 8/2000 celkem tři exempláře varianty C s tordovaným dolním obloukem, tentokrát společně s typem 7-13 (Fojtík – Šmíd 2008, 33, tab. 10: 4–7). Převaha exemplářů s tordovaným dolním obloukem je dost překvapivá, zvláště když v Dolních Věstonicích vykazují z celého rozsáhlého souboru náušnic typu 7-17 uvedený znak pouhé dvě náušnice (hr. 88/46, obr. 105: 1; hr. 534/55).

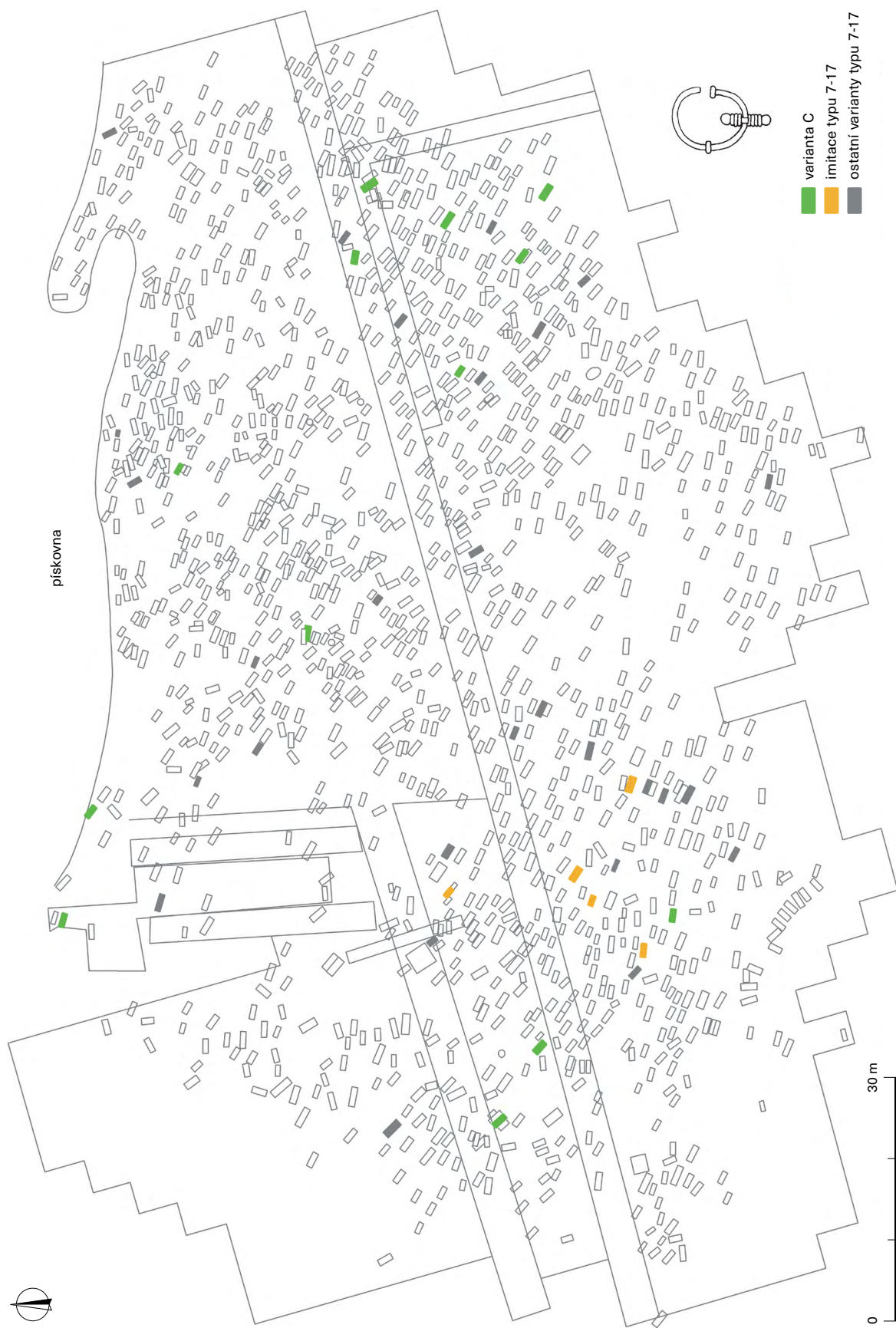
Imitace

Samostatnou skupinu náušnic představuje 6 exemplářů²⁵⁵ z pěti hrobů, které mají oboustranný závěsek zhotovený ze dvou plechových trubiček horizontálně profilovaných. Dolní oblouk je ohraničen jednoduchými uzlíky (hr. 34/54, 100/54, 147/54, 254/54); pár náušnic z hr. 137/54 (tab. 126: 1, 11) má dolní oblouk ukončený očkem, naproti němu je uzlík vyrobený opět z profilovaného plechového pásku. Všechny tyto náušnice zjevně napodobují typ 7-17, ovšem jen varianty A a B. Jejich počet ukazuje, že nemáme co do činění s nějakou *ad hoc* provedenou reparační poškozených exemplářů typu 7-17, ale jde o svěbytnou variantu, která – vzato čistě formálně či typologicky – stojí někde na pomezí mezi typy 7-17 a 7-19.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-7 (hr. 254/54), náušnice typu 7-19 (hr. 34/54), podélně členěný korál (hr. 100/54), olivovitý hladký korál (hr. 100/54).

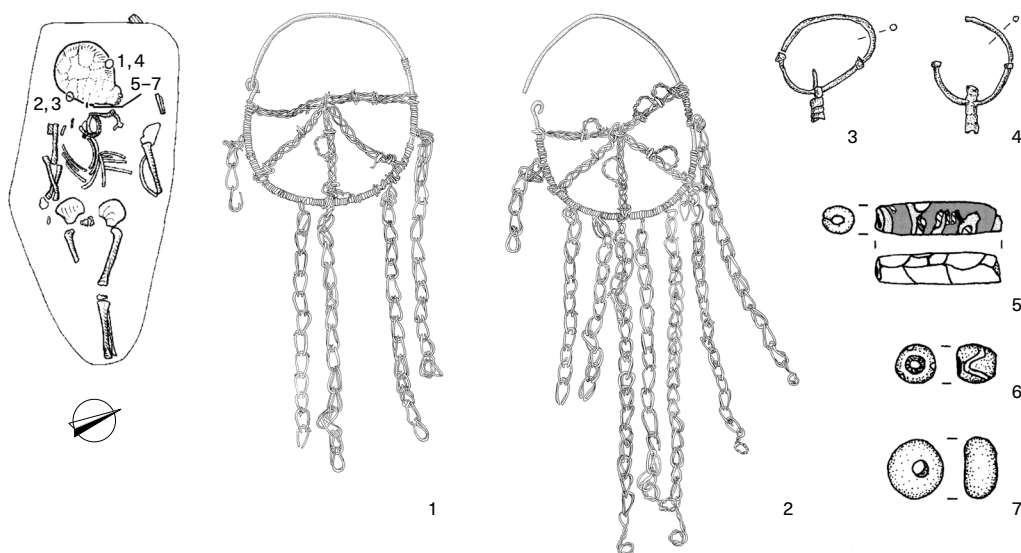
Na základě jejich chudého doprovodného inventáře nelze dobu používání těchto náušnic blíže ohraničit. Je zajímavé, že všech pět hrobů se nachází na relativně malém prostoru v jihozápadní části pohřebiště (obr. 106). To můžeme sotva interpretovat jinak, než že imitace typu 7-17 jsou výrobky dílny, která zásobovala jen jednu z pohřbívacích komunit. Jde tedy o podobný projev mimochronologických faktorů, jako když se varianta B vyskytuje

²⁵⁵ Mezi nálezy z roku 1954 je uložena ještě jedna, tzn. sedmá náušnice tohoto typu, a to pod nesprávným číslem hrobu „167“ – ještě spolu s náušnicí typu 7-19, olovenou náušnicí s oboustranným závěskem (kap. 8.1.29), litým avarským kováním (kap. 8.5.8) a melounovitým korálem z porézního opakního skla. Tyto nálezy nejsou v zachované dokumentaci uvedeny, takže nelze zjistit, z jakého hrobu pocházejí.

Obr. 106. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi s oboustranným závěskem svinutým z drátku (typ 7-17, varianta C), resp. s jejich imitacemi.

Obr. 107. Thunau am Kamp – Obere Holzwise (Rakousko), hr. 89. Podle Nowotny 2018, Taf. 20: 10–16 (upraveno, bez měřítka).

Obr. 108. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s válcovitým plechovým závěskem (typ 7-19). 1 – hr. 110/46, č. 4 (foto M. Bárta); 2 – hr. 549/50, č. 1 (foto J. Špaček).

výhradně v severní a východní části areálu (obr. 103). Na druhé straně nic nenasvědčuje tomu, že by se zde imitace typu 7-17 vyráběly a používaly po delší dobu.

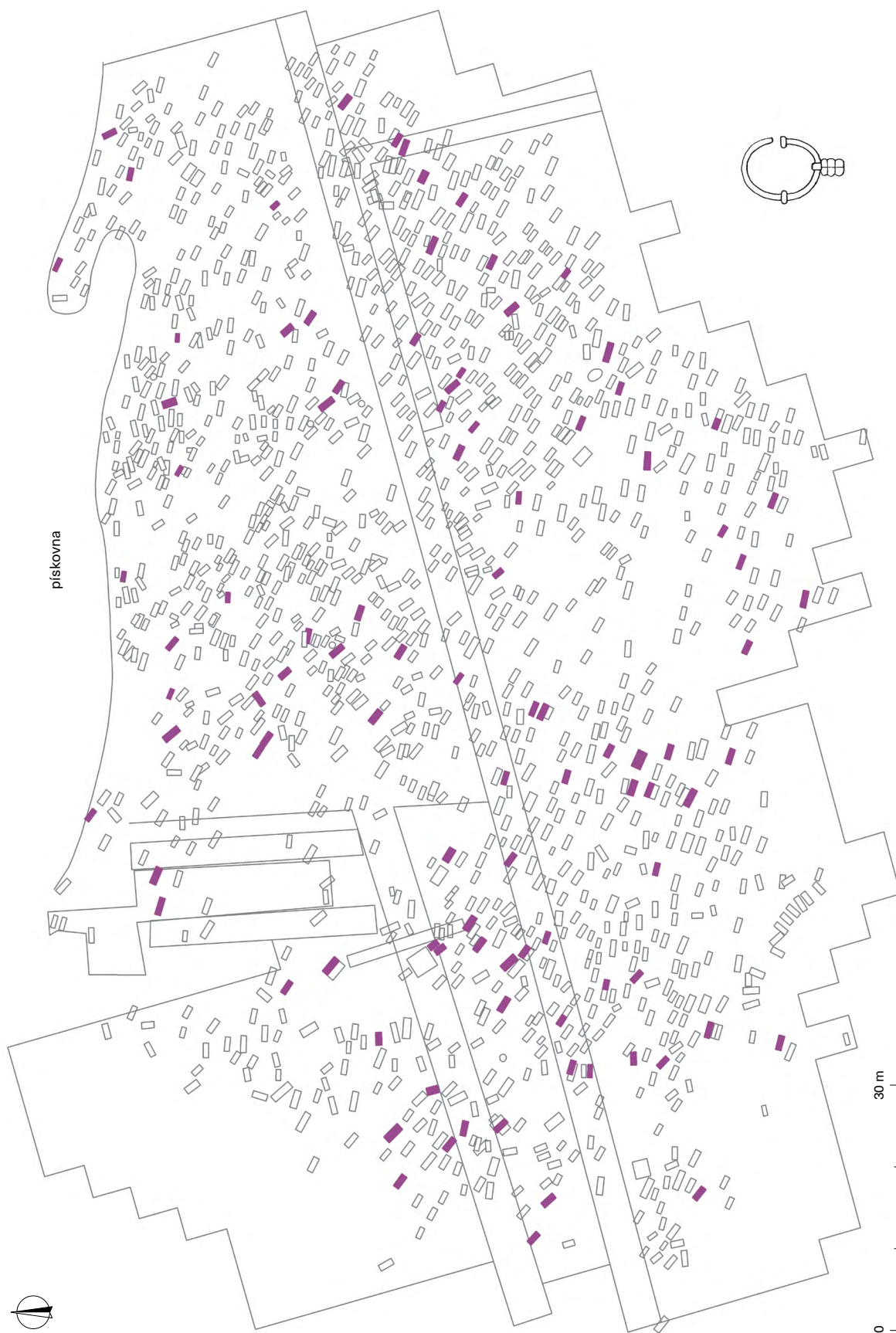
Analogické náušnice se na jiných středohradištních pohřebištích na Moravě objevují minimálně, což může být alespoň částečně ovlivněno tím, že zvláště ve starších publikacích bývá konstrukce závěsku popsána často jen zběžně. Jsou doloženy v hr. 95 v Rajhradcích (Staňa 2006, 147, obr. 55: 95/2, 4) a v hr. 16/2005 v Prostějově – Okružní ul. (Fojtík – Šmíd 2008, 37, tab. 18: 2, 3). Pár náušnic imitujících typ 7-17 (obr. 107: 3, 4) se v hr. 89 v Thunau am Kamp – Obere Holzwise (Dolní Rakousko) vyskytl spolu s lunicovými náušnicemi opatřenými řetízkou (obr. 107: 1, 2) a mj. s mozaikovitým korálem (obr. 107: 5), takže uložení hrobu je zde oprávněně kladeno do staršího velkomoravského horizontu (Nowotny 2018, 60–63, 247, Taf. 20: 10–16). V případě dolnověstonických kusů můžeme uvedenou dataci vzít v potaz coby pracovní hypotézu, alespoň poloha uvedených pětice hrobů v jádru jihozápadní skupiny jí neodporuje.

8.1.11 Náušnice s válcovitým plechovým závěskem (typ 7-19)

K tomuto typu bylo přiřazeno celkem 177 kusů,²⁵⁶ představuje tedy zdaleka nejpočetnější typ náušnice na pohřebišti (obr. 108). Vyskytl se ve 102 hrobech, a to v počtu 1–6 kusů. Další náušnice tohoto typu pocházela z hrobů zničených před započítáním systematického výzkumu (ID 1484; tab. 198). Všechny jsou vyrobeny z bronzu, kroužek náušnice je z drátu kruhového průřezu, jen dva kusy z hr. 331/55 (tab. 147: 2, 3) jsou zhotoveny z hraněného drátu. U všech zachovalejších exemplářů je dolní oblouk na obou stranách ohraničen uzlíkem, jedna náušnice z hr. 82/46 (tab. 22: 1) a tři z hr. 636/56 (tab. 180: 30–32) mají volný konec dolního oblouku lehce roztepaný a svinutý v očko. Závěsek je svinutý ze zvlněného (vodorovně profilovaného) plechu a pomocí připájeného poutka je navlečen na dolní oblouk tak, aby se mohl volně pohybovat. U třicítky exemplářů se dochovala bronzová kulička či větší granule vsazená do dolního konce závěsku (obr. 108: 1); nejspíše ji původně měly všechny náušnice tohoto typu, ale po delší době nošení kulička odpadla. Výroba těchto náušnic zřejmě nebyla náročná na práci ani materiál, byl to v pravém slova smyslu lidový šperk, který si mohl dovolit takřka každý.

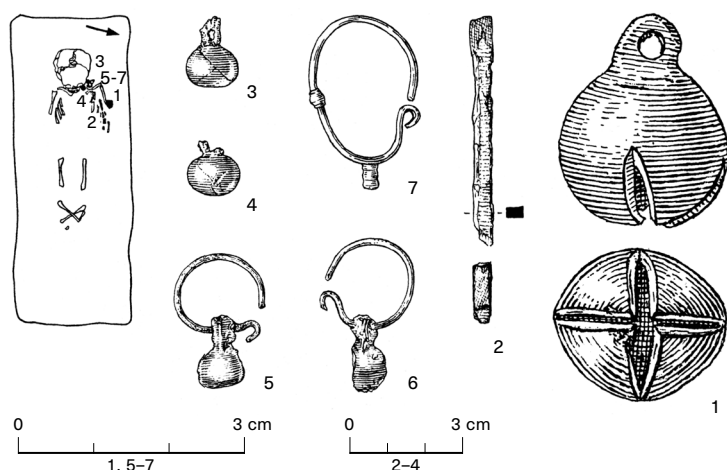
Masový výskyt typu 7-19 ukazuje, že jeho používání nebylo omezeno na krátký časový úsek, ale trvalo víceméně po celou střední dobu hradištní. Jeho chronologickou necitlivost potvrzuje fakt, že typ 7-19 se kombinuje v podstatě se všemi typy náušnic i skleněných korálů, které se v Dolních Věstonicích vyskytly. Stejně interpretují i rozšíření hrobů s typem 7-19 po celé ploše pohřebiště (obr. 109). Na rozdíl od typů, které vytvářejí dvě od sebe zřetelně oddělené kumulace (např. typy 7-8, 7-11, 7-24/27 aj.), se náušnice typu 7-19 používaly ještě v době, kdy oba hlavní pohřební areály – kryjící se zhruba s menší západní a větší východní polovinou pohřebiště – srostly dohromady. Dále se typ 7-19 nachází i v hrobech situovaných

²⁵⁶ Z toho 20 je dnes nezvěstných, nicméně u většiny z nich je k dispozici přesná kresba, takže jejich typové zařazení je víceméně nesporné.

pískovna

Obr. 109. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi s válcovitým plechovým závěskem (typ 7-19).

Obr. 110. Rajhrad, hr. 88 (podle Staňa 2006, obr. 19: 88/1–7).

v řidčeji zaplněné ploše v jižní části areálu, kde chybějí jakékoliv chronologicky citlivější typy ozdob – zde se patrně pohřbívalo až v pokročilé fázi existence pohřebiště.

Výskyt náušnic s plechovým závěskem z území Moravy, Slovenska a Rakouska shromáždil B. Dostál (1982, 190–191); včetně Dolních Věstonic registroval na Moravě celkem 12 lokalit. Další doplnil později Z. Klanica (1985, 530) a od té doby přibýly nové, aktuální zpracování ovšem chybí. M. Hanuliak (2004b, 162) je na Slovensku zaznamenal na 21 lokalitách. Charakter pohřebišť i nálezových celků svědčí o rozšíření těchto náušnic hlavně v nižším sociálním prostředí. Na kostelních pohřebištích jsou zastoupeny minimálně, např. v Mikulčicích u 6. kostela se vyskytly jen po jednom kusu v hr. 111 a 155 (Profantová 2003, 84, obr. 52, 68). Ve Starém Městě – Na valách se objevují i v honosnějším provedení, např. pár z pozlaceného bronzu z hr. 297/49²⁵⁷ má dolní oblouk lemovaný dvěma filigránovými drátky (Hrubý 1955, 458, tab. 65: 3, 4).²⁵⁸ Výrobce těchto náušnic se mohl inspirovat typem 7-33 (kap. 8.1.9), jen zjednodušil konstrukci závěsku. Podobně zřídka se vyskytují náušnice typu 7-19 s očkem na konci dolního oblouku, z Moravy jsou mi známy jen z Rajhradu, hr. 88 (obr. 110: 7; snad i hr. 225; Staňa 2006, 57, obr. 11: 88/7; 66, obr. 19: 225/1), a Rajhradic, hr. 47 a 135 (Staňa 2006, 143, obr. 51: 47/1b; 151, obr. 58: 135/1).

Podobně jako u mnoha jiných typů podunajského šperku není chronologické zařazení typu 7-19 v literatuře příliš propracované. V. Hrubý (1955, 228) jej datoval „okolo r. 900“, a to pouze na základě výskytu malty v zásepu staroměstského hr. 43/50, což oprávněně kritizoval Z. Klanica (1985, 530; 2006, díl I, 92). Mnoho prostoru tomuto problému nevěnoval ani B. Dostál (1982, 191), který nejdříve citoval výsledky metodicky pochybné práce M. Viktorínové (1980, 113–132), ale pak – v podstatě nezávisle na nich – zařadil některé z náušnic tohoto typu z Břeclavi – Pohanska do 1. poloviny 9. století,²⁵⁹ jiné pak až do počátku 10. století (bez podrobnější argumentace). Také Z. Měřinský (1988, 131) datoval typ 7-19 v souladu

s tradiční chronologií, tzn. do konce 9. století a 1. poloviny 10. století.

S datováním počátků typu 7-19 souvisí i problematika vzniku těchto náušnic, ale je třeba přiznat, že úvahy v tomto směru jsou vždy hypotetické (srov. Dostál 1991, 82). Na pozdně avarských pohřebištích se vyskytuje více variant náušnic s trubičkovým závěskem (např. Želovce, hr. 241 a 585; Čilinská 1973, 78, 139, Taf. XLI: 1, 2; XCIV: 1, 4; Zalakovár, hr. 90 a 229; Szóke 1992a, Taf. 2, 5), ale závěsek bývá zhotoven z hladkého plechu, takže přímou souvislost s typem 7-19 nelze prokázat. Je ostatně otázkou, zda profilovaný plech u náušnic typu 7-19 napodobuje hrozníček (náušnic typu 8-4 apod.?), nebo spirálovitý závěsek svinutý z hladkého drátu (typ 7-13/16); druhá možnost je podle mého názoru pravděpodobnější.

Pokud se vrátíme k otázce datování samotného počátku typu 7-19, něco napovídá již absence těchto náušnic na pozdně avarských pohřebištích i v hrobových celcích předkottlašského horizontu v celém středním Podunají. Náušnice typu 7-19 se sice objevují na pohřebištích v Dolním a Horním Rakousku, která vznikla právě v této době, např. St. Pölten-Pottenbrunn, Pitten nebo Auhof, ale vyskytují se zde jen sporadicky, v hrobech bez chronologicky citlivějších nálezů a situovaných spíše poněkud stranou od hrobů předkottlašského horizontu, což nasvědčuje určitému chronologickému posunu.²⁶⁰ Alespoň některé mohly být podle mého názoru uloženy během následujícího období, které zde můžeme synchronizovat se starším velkomoravským horizontem. Ukazuje to např. hr. 125 v Thunau am Kamp – Obere Holzwielse, kde se náušnice typu 7-19 kombinovala s korálovým náhrdelníkem, který obsahoval mj. dva mozaikovitě korály (Nowotny 2018, 61–62, 252–253, Taf. 26). Stejně datují uložení dolnověstonického hr. 61/46, kde se kromě náušnice typu 7-19 vyskytl mj. mozaikovitý a soudkovitý foukaný korál (kap. 8.2.7, 8.2.8). Vyplývalo by z toho, že na Moravě se typ 7-19 objevil ve stejné době jako v Dolním Rakousku.

257 O relativním stáří tohoto hrobu svědčí skutečnost, že se nacházel nejnižší ve stratigrafické sekvenci několika hrobů (hr. 189/49, 70/49 a 139/49; Hrubý 1955, plán 3).

258 K téže variantě by mohl patřit i kus z Bratislavy-Devína; publikovaný popis konstrukce jejího závěsku ale neodpovídá fotografii (Plachá et al. 1990, 112, fototab. 74).

259 Hlavně na základě polohy hr. 1/V-I překrytého destrukcí valu (Dostál 1982, 157–159, obr. 9: 2, 7–10; 192). K zániku opevnění mělo dojít kolem poloviny 9. století (Dostál 1977–1978, 118), což ale nebylo všeobecně přijato (např. Měřinský 2001, 72–73; srov. Ungerman 2005–2006, 132).

260 St. Pölten-Pottenbrunn, hr. 20 (Friesinger 1972, Abb. 3; Petschko 2013, 44, 178, Taf. 4: 20.2); Pitten, hr. XII, LX (Friesinger 1975–1977, 53, Taf. 12: XII: 2; 71, Taf. 30: LX/1); Auhof, hr. 53B (Tovorník 1986, 418, Taf. V: 53/2).

Obr. 111. Dolní Věstonice – Na pískách.
Náušnice s jedním nezdobeným bubínkem (typ 7-21): 1 – hr. 13/46, č. 4 (M-FP-100029200, neg. č. 292); 2 – hr. 373/48, č. 2. Náušnice s jedním zdobeným bubínkem (typ 7-23): 3 – hr. 139/46, č. 1 (2, 3 – foto M. Bárta).

Horní hranice používání typu 7-19 spadá až do pokročilého povelkomoravského období. Usuzují tak na základě jejich přítomnosti na pohřebištích, na nichž lze sledovat kontinuitu pohřbívání od střední do mladší doby hradištní. Na malém pohřebišti v Brně-Ivanovicích jsou ze 13 tamních hrobů nejméně čtyři hroby mladohradištní, datovatelné přibližně do 1. poloviny 11. století, ostatní hroby jsou s největší pravděpodobností povelkomoravské (kap. 4.6). K těmto patří i hr. 158, v něm uložená žena měla celkem 12 náušnic, z nich šest patřilo k typu 7-19, ostatní k typům 7-1, 7-3 a 7-21 (Geisler 1997, 399–400, obr. 7: 158/1–3). Analogickou situaci sledujeme v Mušově – Areálu, kde převážná většina hrobů patří do mladohradištního období, zbylá desetina hrobů je o něco starší, tzn. opět nejspíše povelkomoravská (bohužel vyhodnocení pohřebiště vč. horizontální stratigrafie stále chybí). Náušnice typu 7-19 pocházejí ze tří tamních hrobů (hr. 55, 231, 235; Jelínková 1999, 25–26, tab. XXXVIII: 55/3, 4; 61, tab. LII: 231/1; 62, tab. LII: 235/2).

8.1.12 Náušnice s jedním nezdobeným bubínkem (typ 7-21)

K typu 7-21 jsem přiřadil celkem 21 náušnic z 16 hrobů, v nichž se vyskytovaly v počtu 1–3 kusů. Skládají se z drátěného kroužku opatřeného jednoduchými uzlíky a z nezdobeného bubínku, který byl spájen ze dvou polokoulí vytvarovaných z bronzového plechu. U osmi (většinou nepoškozených) exemplářů lze sledovat způsob upevnění bubínku k dolnímu oblouku: u dvou kusů je bubínek zavěšen pomocí poutka a může – nebo mohl – se na dolním oblouku pohybovat (hr. 117/46, 373/48, obr. 111: 2), u pěti zbývajících je připájen (hr. 18/46, 113/46, 176/46, 283/47, 391/55). Na fotografii dnes nezvěstné náušnice z hr. 13/46 (obr. 111: 1) je vidět, že mezi dolním obloukem a bubínkem byl připájen mezičlánek (nejspíše v podobě drobného kroužku z hladkého drátu posázeného granulemi), který zvětšoval styčnou plochu mezi drátem dolního oblouku a bubínkem. U většiny kusů bylo připájení bubínku zjevně nekvalitní, jak ukazuje 12 náušnic z 10 hrobů (hr. 16/46, 18/46, 176/46, 228/47, 321/48, 21/54, 486/55, 596/56, 615/56, 628/56), u nichž bubínek během pobytu v zemi odpadl. U těchto exemplářů by se někdy dalo pochybovat, zda vůbec patří k typu 7-21, ale absence otvorů v bubíncích vylučuje, že by tyto bubínky pocházely z jiných typů náušnic (např. typu 7-24).

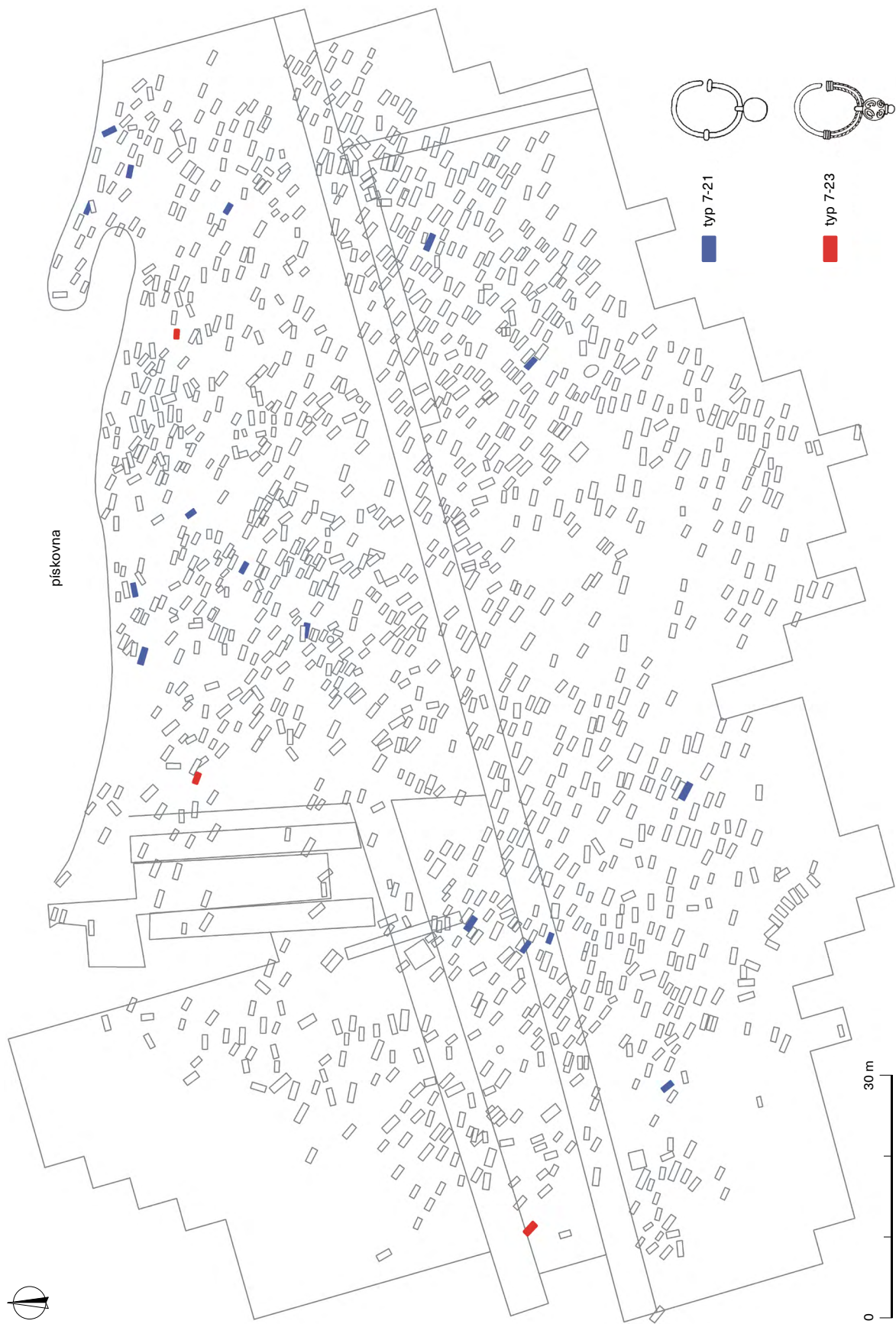
Hroby s typem 7-21 se na ploše pohřebiště shlukují

do tří kumulací, které se nacházejí v jihozápadní, severní a (severo)východní části (obr. 112). Na rozdíl od mnoha jiných typů podunajského šperku se u typu 7-21 jen nevýrazně projevuje skupina probíhající diagonálně přes východní polovinu pohřebiště – v tom smyslu, že většina hrobů spadajících do této skupiny leží na severozápadě pomyslné diagonály, a naopak na jejím opačném (jihovýchodním) konci leží jen hr. 596/56 a 391/55. Zbývající tři hroby, které se nacházejí na severovýchodním okraji prozkoumané plochy, jsou nejspíše pozůstatkem třetího „jádra“ pohřebiště, které se projevuje např. prostřednictvím rozšíření typů 7-11 (obr. 94) nebo 7-17 (varianty A, B i C; obr. 103, 106).

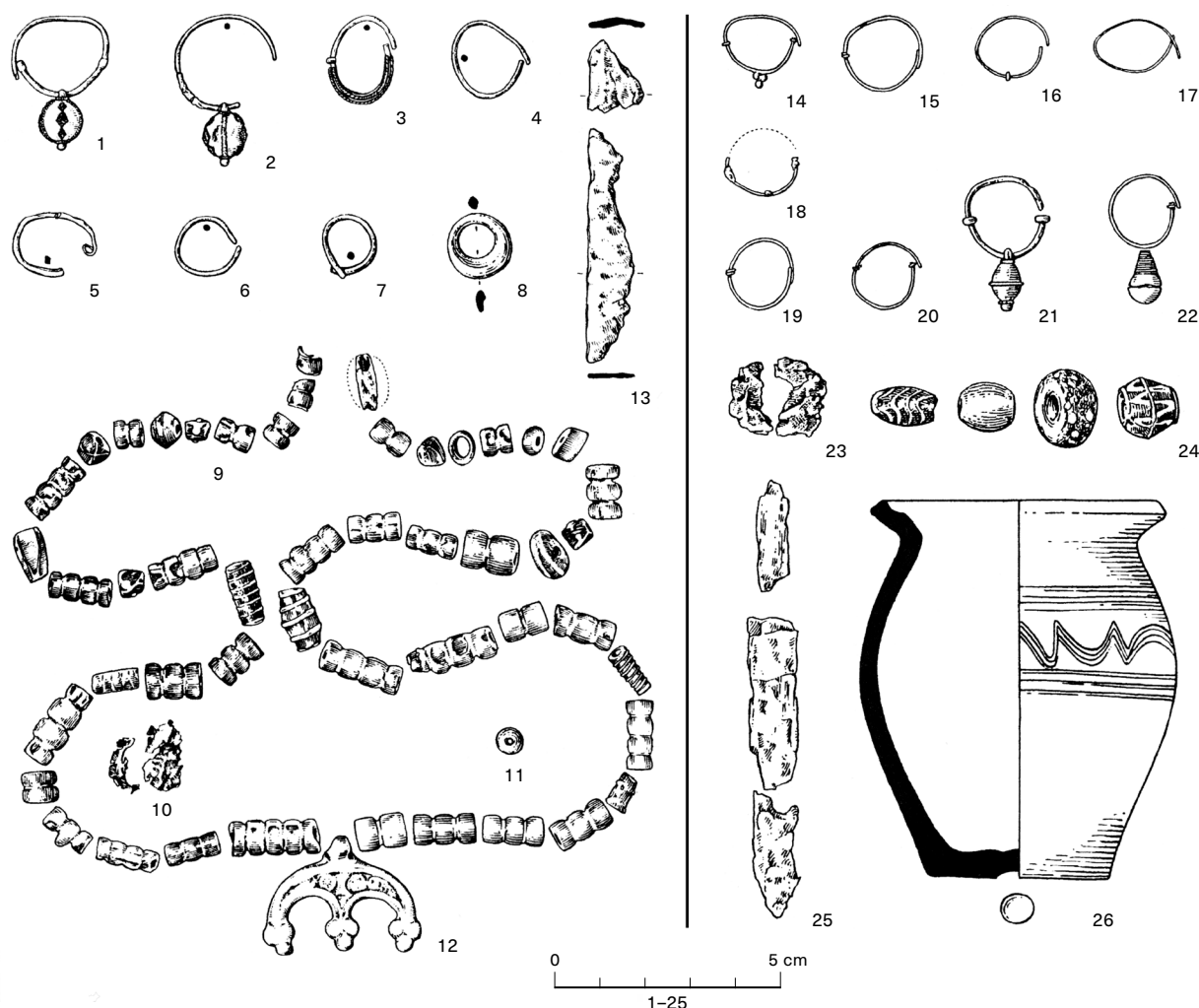
Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 13/46, 113/46), náušnice typu 7-5 (hr. 13/46), náušnice typu 7-11 (hr. 18/46, 21/54, 486/55), náušnice typu 7-13/16 (hr. 615/56), náušnice typu 7-17 (hr. 16/46, 321/48, 21/54), náušnice typu 7-19 (hr. 16/46, 18/46, 21/54, 596/56), náušnice typu 7-24 (hr. 321/48, 486/55), náušnice typu 7-27 (hr. 321/48?), náušnice typu 7-32 (hr. 628/56), olovená náušnice (hr. 628/56), podélně členěný korál (hr. 16/46, 321/48), skleněný gombík (hr. 228/47, 321/48, 596/56), lunicový závěsek (hr. 321/48), fosilie/lilijice (hr. 321/48), páskový prsten (hr. 16/46).

Hlavně společný výskyt náušnice typu 7-21 s chronologicky citlivým typem 7-32 v hr. 628/56 (kap. 8.1.17) by mohl ukazovat, že typ 7-21 se používal od staršího velkomoravského horizontu. Vzhledem k omezenému počtu těchto náušnic se nezdá, že by se používaly po celou střední dobu hradištní, jako např. typ 7-19 (kap. 8.1.11). Určité přežívání typu 7-21 do povelkomoravského období vyloučit nelze (srov. níže), jedinou indicií v tomto směru představuje kombinace s náušnicí typu 7-3 z masivního drátu v hr. 113/46 (kap. 8.1.4). Tento hrob leží na severním okraji diagonální skupiny; hypoteticky by i další hroby s typem 7-21, které vykazují analogickou polohu (hlavně hr. 117/46 a 176/46), mohly mít podobné datování, ale vzhledem k absenci chronologicky citlivějších nálezů v těchto hrobech se to nedá přímo potvrdit.

Názory na datování náušnic typu 7-21 ve starší literatuře shrnul nedávno Z. Klanica (2006, díl I, 99), přitom upozornil na dobovou podmíněnost některých argumentů, které proto dnes již nelze použít. Správně poukázal na fakt, že tyto náušnice mají – stejně jako mnoho jiných typů podunajského šperku – své kořeny na avarských pohřebištích. Např. v Želovcích se vyskytovaly nejméně ve

Obr. 112. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi s jedním nezdobeným bubínkem (typ 7-21) a s jedním zdobeným bubínkem (typ 7-23).

Obr. 113. Dva bohatší hrobové celky v Prusánkách 2, které obsahují náušnice typu 7-21. 1-13 – hr. 614; 14-26 – hr. 467. Podle Klanica 2006, díl I, tab. 84: 1-13; tab. 67: 14-26; upraveno.

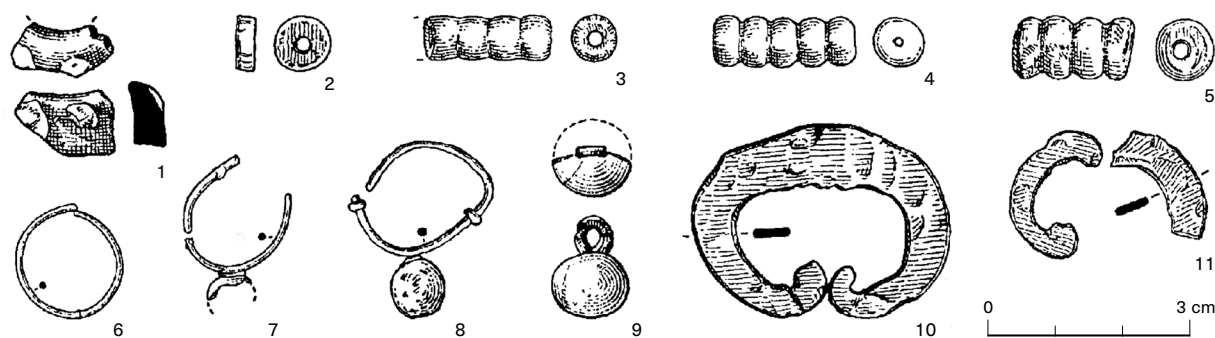
20 hrobech, z toho ve třech (hr. 503, 723 a 745) spolu s korály ve tvaru melounového jádra, které patří do pozdní doby avarské (Čilinská 1973, Taf. LXXXIV: 21, 24; CXIV: 5, 6, 9; CXVIII: 15-17). V nezanedbatelné míře přešly tyto náušnice do náleзовého fondu pohřebišť v rakouském Podunají, na nichž se pohřbívalo v předkötlašském horizontu i později, tzn. jsou částečně současná s avarskými i středohradištními (Szóke 1992a, 860; Petschko 2013, 45-46). I na Moravě se typ 7-21 hypoteticky mohl dostávat do hrobů již od počátků kostrového pohřbívání, spolehlivých dokladů je však zatím málo. V hr. 467 v Prusánkách 2 se náušnice typu 7-21 (obr. 113: 21) kombinovala s hrozníčkovou náušnicí typu 8-2 (obr. 113: 14), s náušnicí typu 8-41 opatřenou kulovitým bubínkem a kónickým mezičlánkem (obr. 113: 22) a v neposlední řadě s foukaným soudkovitým korálem (obr. 113: 24, druhý zleva; Klanica 2006, díl I, tab. 67: 14-26). Hrob datují do staršího velkomoravského horizontu (Ungerman 2021, 54). Na těžce lokalitě v hr. 614 byly zase unikátní náušnice s jedním bubínkem zdobeným makovou granulací (obr. 113: 1, 2), a to spolu s korály s nataveným jinobarevným vláknem, tzn. ještě pozdně avarského rázu (obr. 113: 12; srov. kap. 8.2.10; Klanica 2006, díl I, tab. 84: 1-13). Kromě toho se v Prusánkách objevily ještě další dvě varianty typu 7-21, a to s válcovitým mezičlánkem na horním konci bubínku (hr. 5 a 82 v Prusánkách 1,

hr. 547 a 593 v Prusánkách 2) a dále varianta s jednoduchým bubínkem bez dalších ozdob (pouze v Prusánkách 1, hr. 78, 108, 111, 118 a 212; Klanica 2006, díl II). Je možné, že všechny tři varianty nebyly plně současné, o čemž by svědčilo odlišné rozmístění příslušných hrobů, sledovatelné zvláště v Prusánkách 1.

Náušnice typu 7-21 se na Moravě podle mého názoru používaly až do povelkomoravského období. Svědčí o tom ty stejné lokality, resp. hroby, které jsem již zmínil při datování horní hranice náušnic typu 7-19, jmenovitě hr. 158 v Brně-Ivanovicích (kap. 8.1.11). V Mušově – Areálu patří do povelkomoravské fáze s vysokou pravděpodobností mj. hr. 39 s párem náušnic typu 7-21 (obr. 114: 7, 8), byt ostatní nálezy (skleněný gombík, železný lunicový závěsek a příčně členěné korály) nejsou natolik chronologicky citlivé, aby to přímo a jednoznačně potvrdily (Jelínková 1999, 20, tab. XXXVI: 39/1-12).

8.1.13 Náušnice s jedním zdobeným bubínkem (typ 7-23)

V pouhých třech hrobech – v hr. 61/46 (tab. 61: 2, 3), 139/46 (obr. 111: 3) a 588/56 (tab. 175: 30, 60) – byl nalezen vždy pár náušnic se zploštělým dolním obloukem, k němuž jsou připájeny dva tordované či kordované drátky, pomocí poutka je na něj zavěšen kulovitý bubínek zdobený drobnými drátěnými kroužky a dole ukončený

Obr. 114. Nekeramické nálezy z hr. 39 v Mušově – Areálu. Podle Jelínková 1999, 20, tab. XXXVI: 39/2–12; upraveno.

větší granulí. Na základě shodného provedení náušnic a nízkého počtu hrobů se dá usuzovat, že typ 7-23 se používal jen krátkou dobu. Jelikož ve všech třech hrobech byly pohřbeny děti, náušnice se dostaly do země nejspíše záhy po zhotovení, dříve než mohlo dojít výraznějšímu poškození nebo ztrátě jednoho z párových exemplářů. Hroby byly zjevně vyhloubeny s časovým odstupem několika málo let, jinými slovy náušnice typu 7-23 jsou chronologicky mnohem citlivější než většina ostatních typů podunajského šperku na lokalitě.

Hroby s typem 7-23 ležely ve velkých vzdálenostech od sebe na západním a severním okraji prozkoumané plochy (obr. 112). Poloha těchto tří hrobů potvrzuje smysluplnost rozčlenění hrobů s typologicky příbuzným typem 7-21 na tři prostorové skupiny (kap. 8.1.12), přičemž každý ze tří hrobů s typem 7-23 leží shodou okolností vždy západně. Typ 7-23 tak patří k několika dalším typům náušnic, díky nimž lze na lokalitě identifikovat tři „jádra“, v nichž pohřbívání začalo (a to přibližně ve stejnou dobu) a odkud se šířilo, mám na mysli především typy 7-11 (obr. 94), 7-17 (obr. 103, 106) a 7-24/27 (obr. 117).

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 588/56), náušnice typu 7-11 (hr. 139/46?), náušnice typu 7-19 (hr. 61/46, 588/56), náušnice typu 7-25/26 (hr. 588/56), podélně členěný korál (hr. 61/46), foukaný korál (hr. 61/46), mozaikovitý korál (hr. 61/46), polyedrický korál (hr. 139/46), skleněný gombík (hr. 61/46, 588/56), fosilie/lilijice (hr. 61/46, 588/56).

Fosilizované články lilijic, použité jako korály do náhradelníků, jsou na pohřebišti velmi vzácné (kap. 8.7), o to důležitější je jejich společný výskyt ve dvou hrobech s náušnicemi typu 7-23, neboť potvrzuje jednorázové získání těchto fosilií, a tím i chronologickou citlivost obou druhů ozdob. Pro relativní datování typu 7-23 mají největší význam mozaikovitý a foukaný korál z hr. 61/46, které patří k vůdčím typům předkřtlašského horizontu a součástí hrobové výbavy se staly s největší pravděpodobností během staršího velkomoravského horizontu (kap. 8.2.7, 8.2.8).

Na jiných středohradištních pohřebištích se náušnice typu 7-23 vyskytují minimálně. Přesnou analogii k dolno-vestonickým kusům představuje exemplář z pozlaceného

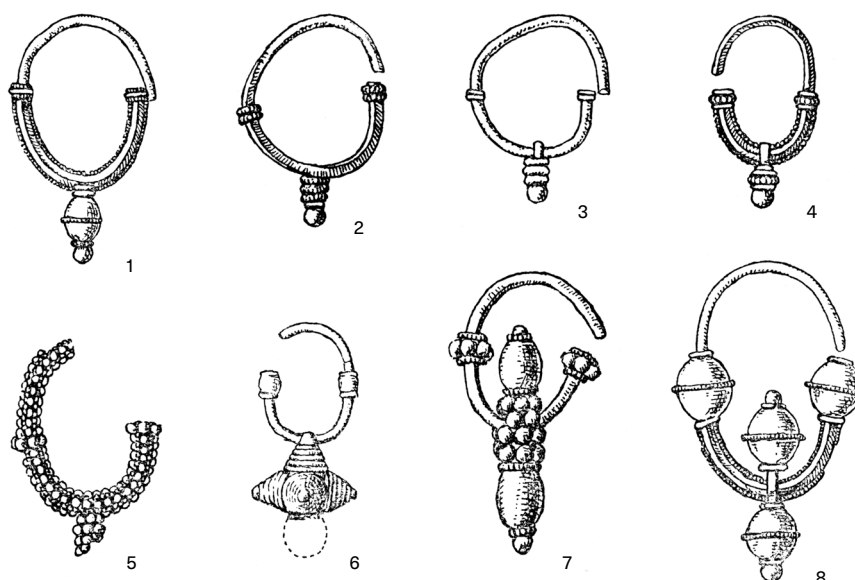
bronzou z hr. 31/2005 v Prostějově – Okružní ul. (Fojtík – Šmíd 2008, 43, tab. 28: 2). Náušnice z hr. 19 v Morkůvkách má dolní oblouk lemovaný nikoliv dvěma, ale čtyřmi fili-gránovými drátky; z bubínku se dochovala pouze horní část, takže jeho eventuální výzdoba neznáme (Měřínský – Unger 1990, 398, obr. 13). Oba hroby dále obsahovaly už jen fragmentárně dochovanou náušnici, resp. keramickou nádobu, které neumožňují přesnější dataci. Pár náušnic ze západoslovenské Skalice (moh. 8, hr. 1) se odlišuje hladkým bubínkem, přičemž spoj jeho polokouli je překrytý perlovaným drátkem („granulierter Draht“); dva další takové (?) lemují dolní oblouk (obr. 115: 1). Pár je zhotoven z „pozlacené mědi“, tentýž materiál byl použit i u dalších dvou párů náušnic z tohoto bohatého hrobu, konkrétně u náušnic s jednostranným závěskem sestaveným ze tří kroužků z perlovaného drátu (obr. 115: 2), takže jde o náušnice příbuzné s typem 7-33 (kap. 8.1.9), a u náušnic typu 7-19 (obr. 115: 3).²⁶¹ Součástí výbavy tvořil mj. ještě gombík typu 14-15 a hned několik plechových prstenů s rombickým štítkem (Budinský-Krička 1959, 64–66, Taf. XVII). Novější analýza hmotné kultury tohoto mohylníku, která by zohlednila současný stav bádání o chronologii střední doby hradištní, bohužel není k dispozici. Nicméně vyskytuje se tam celá řada archaických typů šperku, které patří prokazatelně nebo s vysokou pravděpodobností do staršího velkomoravského horizontu.²⁶² Takto datují mj. pár náušnic se čtyřmi bubínky z hr. 10 v moh. 13 (obr. 115: 8), který jsem v rámci zpracování celé této skupiny náušnic ve středním Podunají označil jako „variantu E“ (Unger 2021, 29, 44–53). Tento pár vykazuje shodnou výzdobu dolního oblouku i bubínků jako skalický pár náušnic typu 7-23 (obr. 115: 1), což je přinejmenším indicie, že i on patří do staršího velkomoravského horizontu, tzn. stejně jako náušnice typu 7-23 v Dolních Věstonicích.

8.1.14 Náušnice se dvěma protilehlými bubínky (typ 7-24)

Jako typ 7-24 označuji bronzové náušnice, které mají dolní oblouk ohraničený dvěma plechovými bubínky kulovitěho nebo lehce zploštělého tvaru. Bubínky byly navlečeny na dolní oblouk a u obou otvorů fixovány zarážkou v podobě natavené kapky jiného kovu, patrně na

261 U tohoto typu je použití pozlacené mědi velmi neobvyklé (srov. kap. 8.1.11).

262 Např. foukané soudkovité korály, mozaikovitě korály a korály s kruhovými očky (Budinský-Krička 1959, Abb. 29: 1–6, 25–31), náušnice typu 8-13 se dvěma bubínky nad sebou (obr. 115: 7; Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 15), hrozníčkové náušnice typu 8-30 se zdobeným horním obloukem (obr. 115: 5; Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 8; srov. Unger 2005c, 714–715; 2022e, 282–285), náušnice typu 8-40 (obr. 115: 6; Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 13; srov. Unger 2005c, 731–732).

Obr. 115. Skalica (Slovensko). Výběr náušnic z mohylníku, datovaných do staršího velkomoravského horizontu.

1–3 – moh. 8, hr. 1; 4 – moh. 13, hr. 9; 5 – moh. 33, hr. 2; 6 – moh. 4, hr. 3; 7 – moh. 3, hr. 1; 8 – moh. 13, hr. 10. Podle Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 5–9, 12, 13, 15 (bez měřítka; upraveno).

bázi olova (obr. 116: 1). Někdy došlo k tomu, že samotné bubínky zkorodovaly a o jejich dřívější existenci svědčí právě jen zarážky (např. hr. 257/47, tab. 55: 1; hr. 396/55, tab. 157: 5). Hned na začátku je také nutné poznamenat, že u některých náušnic se dvěma bubínky je tato podoba nejspíše až druhotná, tzn. je výsledkem poškození. Jak uvidíme níže, existovaly také náušnice se třemi bubínky (typ 7-27), u nichž byl třetí bubínek pod dolním obloukem většinou připájen, ale toto spojení bylo velmi nekvalitní, takže u mnoha exemplářů mohl tento bubínek odpadnout již před uložením do hrobu (obr. 116: 2). Pokud po třetím bubínku nezůstaly na dolním oblouku žádné stopy, exemplář označíme jako typ 7-24, což uměle navyšuje počet kusů tohoto typu na úkor typu 7-27. Typologické určení je komplikováno fragmentární zachovalostí některých náušnic, dále několik je jich neznámých, takže typ 7-24 lze identifikovat jen podle popisu (např. hr. 257/47), kresby (hr. 774/58) nebo fotografie (hr. 485/49, tab. 96: 1–4). Nakonec jsem k typu 7-24 přiřadil 36 náušnic nalezenných ve 22 hrobech,²⁶³ v nichž se vyskytovaly po 1–4 kusech, ale ve světle výše uvedených skutečností je potřeba brát tato čísla s rezervou. Proto při bádání o chronologii apod. se nejasnosti ohledně typologického určení dají odstranit jen tím, že při analýze typu 7-24 přihlídneme i k výsledkům analýzy typu 7-27 a naopak.

Na ploše pohřebiště tvoří hroby s typem 7-24 dvě výrazné kumulace, a to menší na jihozápadě a větší na východní polovině pohřebiště, probíhající diagonálně ve směru severozápad – jihovýchod (obr. 117). Jediný hr. 98/46 leží osamocené v severovýchodní části pohřebiště, kde je patrně pozůstatkem třetí skupiny, která byla z větší části zničena pískovnou (srov. kap. 8.1.13). Ze skutečnosti, že obě hlavní kumulace jsou od sebe zřetelně oddělené, by se dalo usuzovat, že náušnice typu 7-24 se přestaly používat dříve, než se obě skupiny stačily dostatečně zvětšit a srůst dohromady. Jinými slovy, rozhodně se nevyráběly po celou střední dobu hradištní, ale těžiště jejich výskytu spadá do jeho první poloviny, tzn. do velkomoravského období.

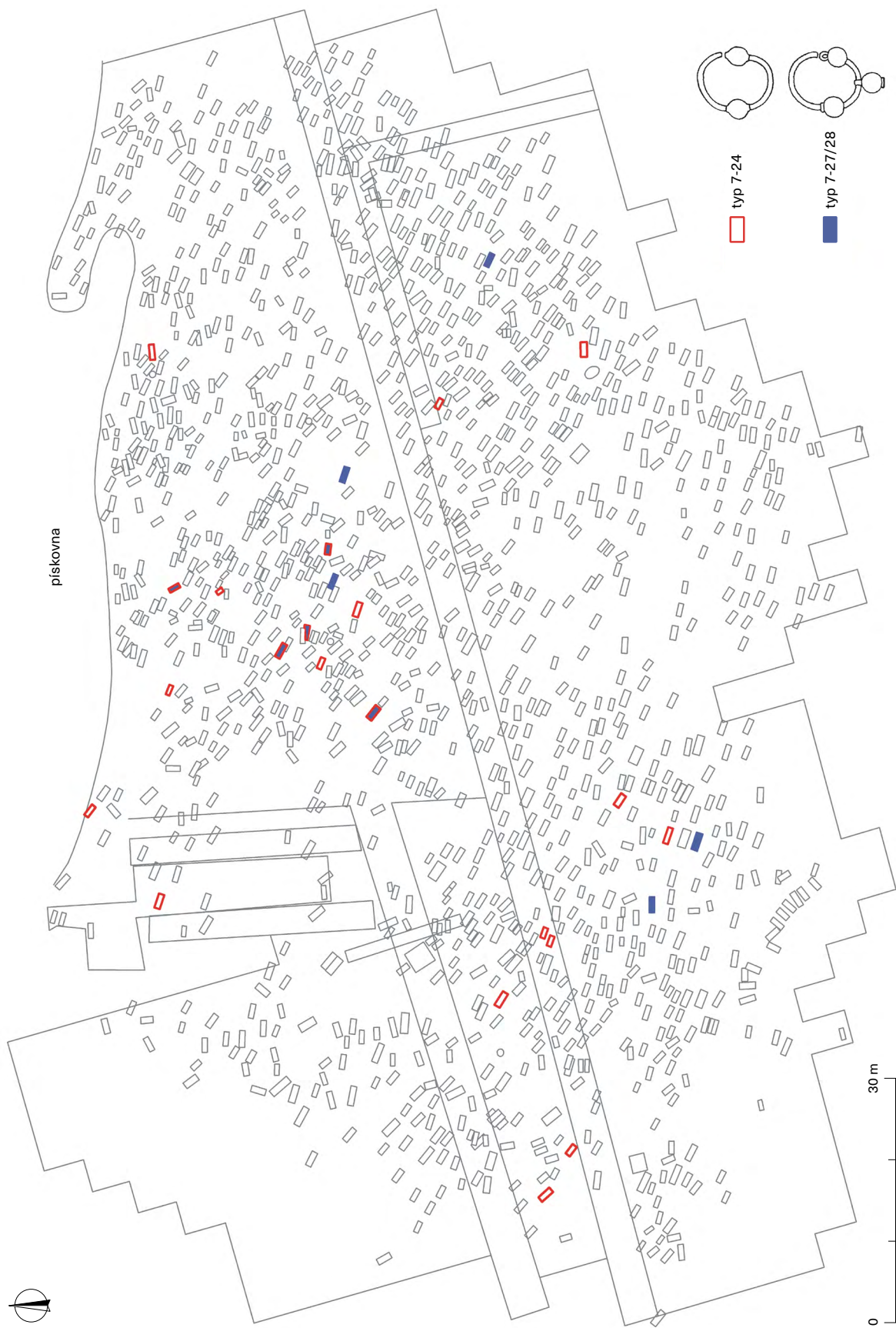
Obr. 116. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 423/49. 1 – náušnice se dvěma bubínky (typ 7-24); 2 – náušnice se třemi bubínky (typ 7-27; dochovala se jen stopa po připájení dolního bubínku, samotný bubínek již nikoliv). Foto M. Bárta.

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-11 (hr. 74/46, 307/48, 486/55, 774/58), náušnice typu 7-13/16 (hr. 315/48), náušnice typu 7-17 (hr. 307/48, 321/48, 7/52-I), náušnice typu 7-19 (hr. 74/46, 307/48, 495/49, 7/52-I, 381/55, 488/55, 666/56, 774/58), náušnice typu 7-21 (hr. 321/48?, 486/55?), náušnice typu 7-25/26 (hr. 307/48), náušnice typu 7-27 (hr. 146/46, 257/47, 321/48, 423/49, 485/49), náušnice typu 7-32 (hr. 307/48), podélně členěný korál (hr. 74/46, 98/46, 315/48, 321/48, 485/49, 109/54, 381/55), skleněný gombík (hr. 74/46, 98/46, 257/47, 321/48, 485/49, 495/49, 109/54), bronzový gombík typu 14-16 (hr. 315/48, 485/49), lunicový závěsek (hr. 74/46, 321/48, 485/49), fosilie/lilijice (hr. 321/48, 381/55), prsten s rombickým štítkem (hr. 109/54).

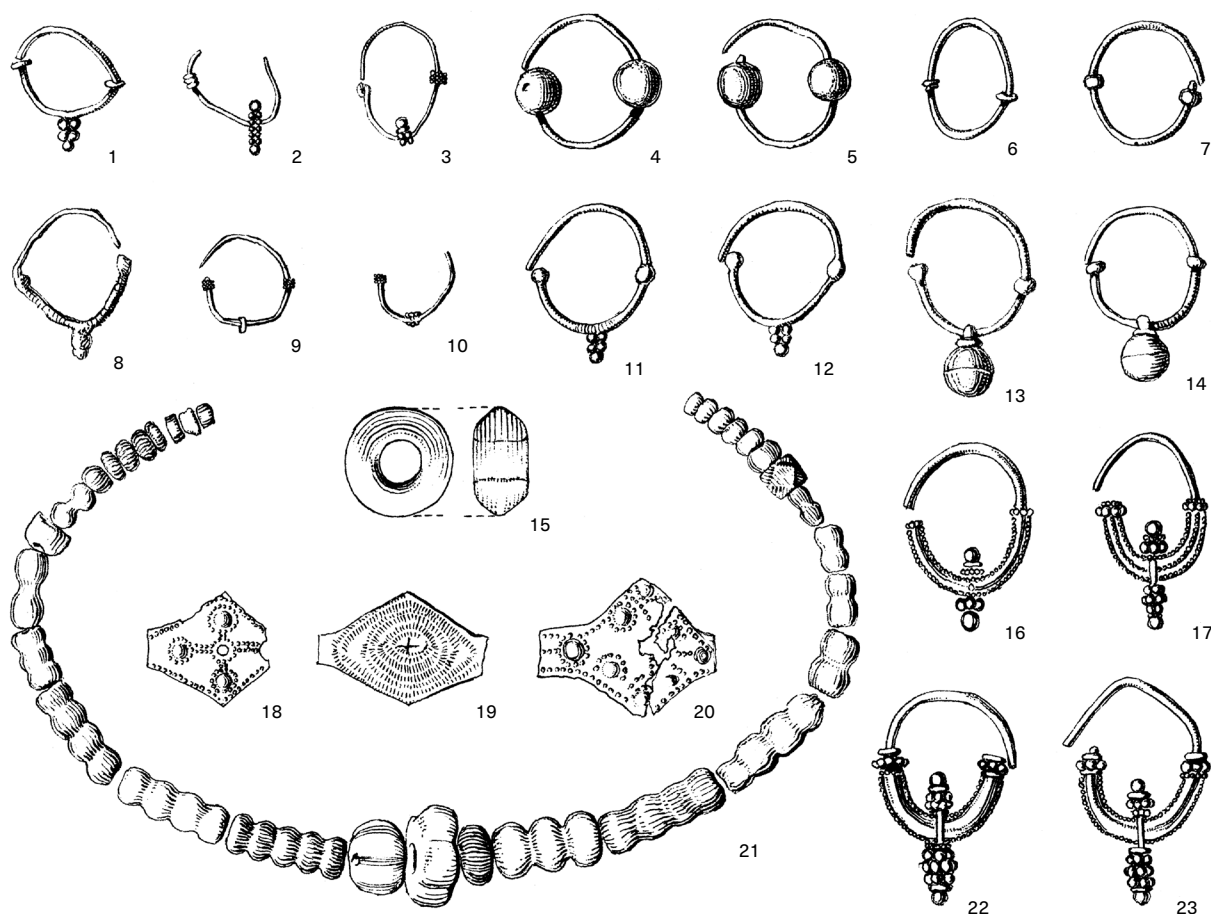
Skladba doprovodných nálezů ukazuje v první řadě častý společný výskyt typu 7-24 s tvarově blízkým typem 7-27. Klíčová je kombinace s „karantánskými“ bubínkovými náušnicemi typu 7-25/26 (kap. 8.1.16) a s pseudořetízkovými náušnicemi typu 7-32 (kap. 8.1.17) v hr. 307/48, která svědčí o výskytu typu 7-24 již od staršího velkomoravského horizontu. V této souvislosti není bez významu ani přítomnost fosilizovaných článků lilijic (ve dvou hrobech), což je na lokalitě druh ozdoby

²⁶³ Hr. 74/46, 98/46, 146/46, 198/46, 257/47, 307/48, 315/48, 321/48, 423/49, 425/49, 485/49, 495/49, 7/52-I, 13/54, 109/54, 381/55, 396/55, 486/55, 488/55, 666/56, 758/58, 774/58.

Obr. 117. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s náušnicemi se dvěma bubínky (typ 7-24) a se třemi bubínky (typy 7-27, 7-28).

Obr. 118. Josefov, hr. 26. Podle Šráčková 1958, 63, tab. 22; bez měřítka, upraveno.

omezený na několik málo časných hrobů, v nichž se vyskytl mj. typ 7-23 (kap. 8.1.13). Určit horní hranici výskytu typu 7-24 je na základě nálezových kombinací obtížné, snad by mohlo pomoci datování doby vzniku nákončí z hr. 74/46 (kap. 8.5.9).

Počet náušnic typu 7-24 v Dolních Věstonicích kontrastuje s jejich řídkým výskytem na ostatních venkovských pohřebištích ze střední doby hradištní. Na Moravě se objevily relativně nejčastěji v Prostějově – Okružní ul., ale vzhledem k jejich často fragmentární zachovalosti není ani zde vždy jasné, jak některé kusy původně vypadaly, tzn. zda měly dva, nebo tři bubínky.²⁶⁴ V případě fragmentů z hr. 2 ve Vávrovicích (okr. Opava), interpretovaných jako jedna náušnice se třemi bubínky (Hlas et al. 2021, 67, obr. 3: 5, 6), se kloním spíše k výkladu, že pocházejí ze dvou náušnic typu 7-24.²⁶⁵ Další koncentraci náušnic typu 7-24 představují dvě těsně u sebe ležící pohřebiště

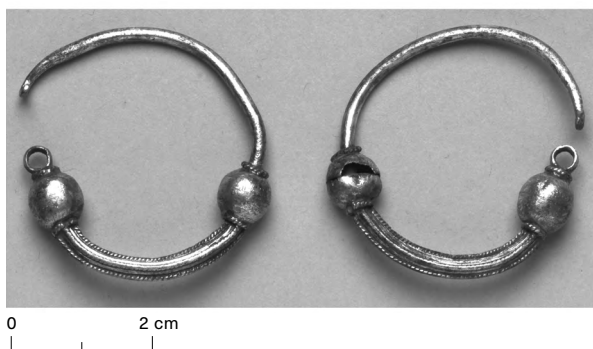
v Rajhradě (hr. 120, 230 a 372) a Rajhradcích (hr. 333; Staňa 2006, 59, obr. 13: 120/10; 66, obr. 20: 230/1; 74, obr. 29: 372/1; 164, obr. 69: 333/1). Naproti tomu na nejvýznamnějších velkomoravských hradištích či aglomeracích se vyskytují jen ojediněle.²⁶⁶ Na těchto a dalších lokalitách jde většinou o chuději vybavené hroby, k výjimkám patří hr. 120 v Rajhradě (obr. 92: 1–11) a hr. 26 v Josefově v zázemí mikulčického hradiště (obr. 118; Šráčková 1958, 63, tab. 22), které prokazují souběžný výskyt celé řady typů náušnic z okruhu podunajského šperku. Ani ony však neposkytují spolehlivější podklady k posouzení, dokdy se typ 7-24 používal; určitou indicií k jeho přetrvání až do povelkomoravského období by mohl představovat exemplář z Mušova – Areálu, pocházející z porušeného hrobu (srov. kap. 8.1.11; Jelínková 1999, 65, tab. LIII: D/1).

Na území jihozápadního Slovenska se typ 7-24 vyskytl taktéž sporadicky, M. Hanuliak (2004b, 168) jej registruje

264 Pár náušnic z hr. 12/2005 je v publikaci vyobrazen s kulovitým bubínkem na obou koncích dolního oblouku, v popisu autoři připouštějí možnost, že k dolnímu oblouku byl připevněn ještě třetí bubínek, ovšem oválného tvaru (Fojtík – Šmíd 2008, 36, tab. 15: 3–5). Tuto možnost nepovažují za příliš pravděpodobnou, neboť u dobře dochovaných náušnic typu 7-27 mají všechny tři bubínky vždy stejný tvar. Oválné bubínky jsou typické pro náušnice typu 7-21, viz např. exempláře z Prušánek 1, hr. 5, 108, 111 (Klanica 2006, díl I, tab. 23: 6; 33: 18, 19, 25). V prostějovském hr. 21/2005 byla zase jedna náušnice typu 7-24 a jedna typu 7-27, takže je možné, že kdysi měla tři bubínky i první náušnice (Fojtík – Šmíd 2008, 40, tab. 21: 8, 9). Neúplné exempláře se vyskytly v hr. 31/2005 a 34/2005 (Fojtík – Šmíd 2008, 43, tab. 28: 3; 44, tab. 30: 2, 3).

265 I třetí bubínek zde byl navlečen na drát a zakápnut z obou stran kapkou olovené slitiny (Hlas et al. 2021, obr. 3: 6), takže je nepravděpodobné, že by byl původně zavěšen pod dolním obloukem náušnice. Za poskytnutí fotografie se všemi dochovanými fragmenty děkuji Mgr. J. Hlasovi z NPÚ v Ostravě.

266 Např. Uherské Hradiště-Sady / Horní Kotvice, hr. 157 (Marešová 1983, 103, tab. 17: 28); srov. také fragmentární náušnice z Mikulčic – Klášterka, hr. 1228 (Klanica 1985, obr. 16: 21).

Obr. 119. Butrint, Albánie. Pár stříbrných náušnic se dvěma bubínky z ženského hrobu poblíž studny Junie Rufiny. Podle Sebastiani et al. 2012, fig. 12.8; upraveno.

v pouhých osmi hrobech na sedmi lokalitách.²⁶⁷ Z hornorakouského Auhofu, hr. 102, pochází pár zhotovený ze stříbra (Tovornik 1986, 423, Taf. XVII: 1), v Rabensburgu, hr. 23, v Dolním Rakousku pak jeden bronzový exemplář (Friesinger 1975–1977, 19, Taf. 18: 1).

Zvláštní variantu typu 7-24 představují náušnice, které mají místo dvou protilehlých bubínků kuličky z tmavomodrého skla. Zatím jsou mi známy jen dva exempláře, a to z Uherského Hradiště-Sadů / Horních Kotvic, hr. 19 (Marešová 1983, 103, tab. 17: 29), a ze slovenské lokality Svätý Peter IV, hr. 59 (Béřes 1995, 122, obr. 26: 9). Na základě prvního kusu načrtla K. Marešová (1983, 103) teorii, že tyto náušnice se „vyvinuly“ z avarských náušnic se stejnými skleněnými perlami nad sebou, tj. uprostřed horního a dolního oblouku (Točík 1968a, Taf. LXXXIII: 28, 29) nebo po celém obvodu náušnice (Čilinská 1966, Taf. XXXIV, XLV). Pouze z tohoto domnělého genetického vztahu autorka odvodila časné datování počátku náušnic typu 7-24 s bronzovými bubínky (srov. Dostál 1991, 82), což je z metodického hlediska sporný krok. Stejně tak je možné, že použití skleněných kuliček místo kovových bubínků je pouze specifickým projevem určité dílny. Naznačují to podobné náušnice z hr. 345 v Břeclavi – Pohansku, které mají navíc plechový závěsek ukončený dole větší skleněnou kuličkou (Kalousek 1971, 189, obr. 345: 3, 4). K časnému datování tohoto hrobu nic neopravňuje, ostatně na pohřebišti u I. kostela na Pohansku chybějí jakékoliv předměty, které by se daly jednoznačně spojit se starším velkomoravským horizontem.

Úvahy o vzniku typu 7-24 budou vždy značně hypotetické – už jen z toho důvodu, že není zcela jasné, zdali šperkaři vyráběli náušnice tohoto typu cíleně jen se dvěma bubínky, nebo je tato podoba jen výsledkem poškození. Zatímco u jiných typů náušnic s nezdobenými bubínky (typy 7-21, 7-27 a 7-31) máme ve středním Podunají k dispozici tvarově podobné, ale honosněji provedené náušnice z okruhu veligradského šperku, které s vysokou pravděpodobností sloužily jako předlohy pro uvedené jednodušší typy (kap. 8.1.15, 8.1.24), k typu 7-24 honosnější vzory v uvedeném prostoru chybějí. Spíše pro

zajímavost uvedme, že ve Středomoří se sporadicky nacházejí podobné náušnice se dvěma hladkými bubínky, ale navíc se zdobeným dolním obloukem. Pár takových stříbrných náušnic byl nalezen např. v jihoalbánském Butrintu (obr. 119); náušnice jsou opatřeny zapínáním na očko a háček, dolní oblouk lemují čtyři kordované drátky (Sebastiani et al. 2012, 223, fig. 12.8). Vzhledem k jejich dobré zachovalosti se nezdá, že by tyto náušnice byly dříve opatřeny ještě dalšími, dnes chybějícími částmi, např. jedním či dvěma bubínky upevněnými uprostřed dolního oblouku.²⁶⁸ Podobnost s jednodušeji provedenými velkomoravskými náušnicemi typu 7-24 ale může být i čistě náhodná.

8.1.15 Náušnice se třemi bubínky (typy 7-27 a 7-28)

Z 11 hrobů²⁶⁹ pochází celkem 18 náušnic klasifikovaných jako typ 7-27. Od typu 7-24 se liší tím, že ke spodní části dolního oblouku je upevněn ještě třetí bubínek, na rozdíl od dvou protilehlých bubínků ale není navlečen na kroužek náušnice. Pouze u páru z hr. 173/54 (tab. 131: 2, 21) je zřejmé, že třetí bubínek byl zavěšen pomocí drátěného poutka, přičemž u jedné z náušnic se dochovalo právě jen poutko a u druhé i zbytek horní části bubínku. U exemplářů z ostatních hrobů byl třetí bubínek připájen, stejně jako u většiny náušnic typu 7-21 (kap. 8.1.12). Vzhledem ke křehkosti tohoto spojení bubínek většinou odpadl ještě v době nošení náušnice, takže kousek připájeného kovu je jediným svědectvím o příslušnosti k typu 7-27 (hr. 321/48, 423/49, obr. 116: 2; hr. 425/49, 493/49). U dalších se třetí bubínek v hrobě sice dochoval, ale odpadnutý (hr. 257/47, 403/48), někdy navíc ve zlomcích (hr. 493/49). Je tedy ještě jednou nutné zdůraznit, že u některých hůře dochovaných kusů je přiřazení k typu 7-27, nebo naopak k typu 7-24 do značné míry subjektivní (kap. 8.1.14).

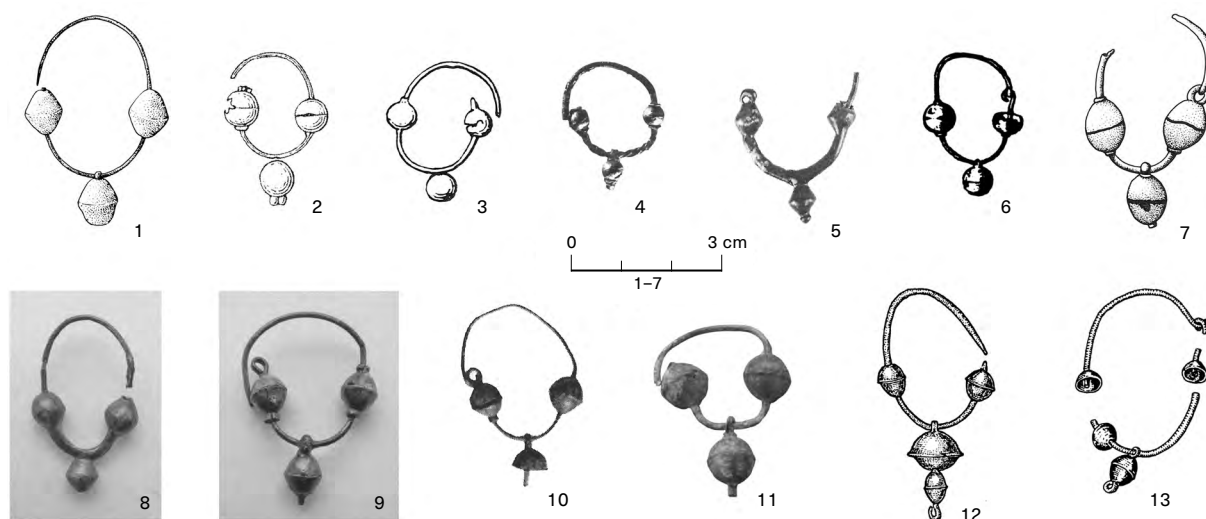
V hr. 479A/55 se dochoval zlomek dolního oblouku náušnice z tordovaného drátu a s polovinou bubínku zavěšeného pomocí poutka (tab. 165: 22). Jelikož žádná z náušnic typu 7-21 na lokalitě nebyla z tordovaného drátu zhotovena, je možné, že uvedený exemplář představuje zbytek náušnice typu 7-28.

Náušnice určené jako typ 7-27 pocházejí z hrobů situovaných – až na jednu výjimku – ve východní polovině pohřebiště, kde prostorově zcela zapadají do dlouhé diagonální kumulace hrobů s typem 7-24, což je ovlivněno už tím, že právě v této kumulaci se nachází všech pět hrobů, v nichž se vyskytly oba uvedené typy zároveň (obr. 117). Jediný hr. 173/54 ležel v jihozápadní části pohřebiště, kde – spolu s hr. 479A/55 s typem 7-28 – pouze zahustil protáhlou kumulaci hrobů s typem 7-24. Z hlediska horizontální stratigrafie lze tedy všechny hroby obsahující typ 7-24 nebo 7-27 pojímat jako jeden homogenní soubor (tím pádem diskuze o přiřazení daného exempláře k jednomu nebo druhému typu značně ztrácí na významu).

²⁶⁷ Např. Bratislava-Devín – Za kostolom, hr. 32 (Plachá et al. 1990, 46, tab. 8: 4); Tvrdošovce, hr. 32/75 (Kraskovská – Paulík 1978, 95, tab. VI: 6, 7); Nitra-Mlynárce, hr. 4 (Hanuliak 2004b, 270, tab. LXII: 18).

²⁶⁸ Srov. zlaté exempláře z řecké Soluně s objemnější výzdobou dolního oblouku (Bosselmann-Ruickbie 2011, 239–240, Kat. Nr. 54, 55).

²⁶⁹ Hr. 146/46, 257/47, 321/48, 403/48, 423/49, 425/49, 485/49, 493/49, 112/54, 173/54 a 579/56.

Obr. 120. Bronzové náušnice typu 7-27 se třemi plechovými bubínky (1–4, 6, 7, 9–13) a jejich odlévané imitace (5, 8) ze středního Podunají. 1 – Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 398; 2 – Prostějov – Okružní ul., hr. 21/2005; 3 – Nenkovice; 4 – Vysočany, moh. XXXIV; 5 – Oberpfaffendorf – Sand, Rakousko; 6 – Sárvár – Végh malom, hr. 49, Maďarsko; 7 – Krems an der Donau – Stein, Rakousko; 8, 9 – Mautern an der Donau – St. Pöltener Straße, hr. 19 a 16, Rakousko; 10 – Petronell-Carnuntum, Rakousko; 11 – Thunau am Kamp – Schanze, hr. 7, Rakousko; 12 – Trandorf, Rakousko; 13 – Ritzersdorf, hr. 4, Rakousko. Podle Ungerman 2016a, obr. 12.

Doprovodné nálezy (vč. hr. 479A/55 s typem 7-28): náušnice typu 7-3 (hr. 173/54, 579/56), náušnice typu 7-13/16 (hr. 403/48), náušnice typu 7-17 (hr. 321/48, 403/48), náušnice typu 7-19 (hr. 321/48, 425/49, 485/49, 479A/55, 579/56), náušnice typu 7-21 (hr. 321/48?), náušnice typu 7-24 (hr. 146/46, 257/47, 321/48, 423/49 a 485/49), náušnice typu 8-10 (hr. 579/56?), olovená náušnice (hr. 146/46), podélně členěný korál (hr. 485/49, 112/54, 579/56), foukaný korál (hr. 112/54), korál ve tvaru melounového jádra (hr. 579/56), bronzový gombík typu 14-16 (hr. 485/49), skleněný gombík (hr. 257/47, 321/48, 403/48, 485/49, 112/54, 579/56), lunicový závěšek (hr. 321/48, 485/49), fosilie/lilijice (hr. 321/48).

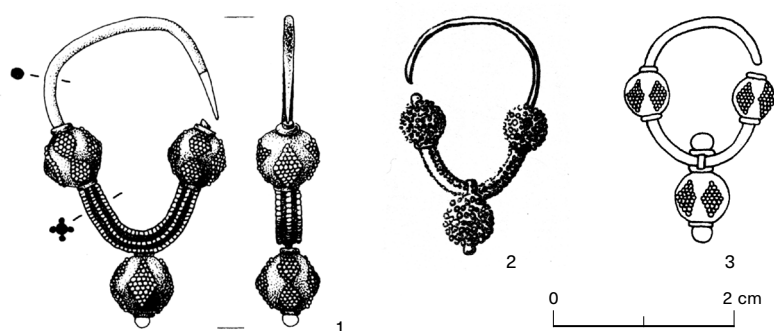
Složení hrobových výbav je velmi podobné jako v případě typu 7-24, což je pochopitelně hodně ovlivněno tím, že z jedenácti hrobů s typem 7-27 byl v celých pěti identifikován i typ 7-24. Důležitou nálezovou kombinací přinesl hr. 112/54, v němž se vyskytl foukaný soudkovitý korál (kap. 8.2.8), neboť tento typ korálu příznačný pro starší velkomoravský horizont se v hrobech s typem 7-24 neobjevil.

Ve dvou studiích jsem se podrobně zabýval rozšířením a datováním náušnic typu 7-27 ve středním Podunají (Ungerman 2016a, 195–199, 219–221; 2018b), proto v následující pasáži shrnuji jen základní skutečnosti. Podobně jako v případě celé řady typů náušnic z okruhu podunajského šperku jsou Dolní Věstonice pohřebišťem, kde se typ 7-27 vyskytuje ve zdaleka nejvyšším počtu hrobů. Na území dnešní Moravy a českého Slezska je tento typ doložen na devíti lokalitách, na jihozápadním Slovensku jen na třech nalezištích, a to jen málokdy častěji než v jednom nebo dvou hrobech. Typ 7-28 je – kromě fragmentárního kusu z dolnověstonického hr. 479A/55 – zastoupen už jen v mohyle XXXIV ve Vysočanech (okr. Znojmo), kde šlo o pečlivě provedený pár z pozlaceného bronzu (obr. 120: 4; Král 1959, 208–209, 222, obr. 17: 2; 18: 2, 11). Náušnice typu 7-27 se vyskytují také v dolnorakouském Podunají, a to hned ve dvou

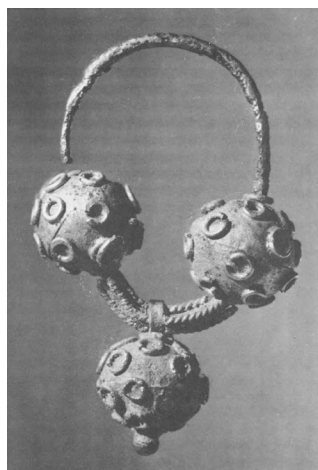
variantách: většina kusů je opatřena zapínáním, které se skládá z oka na konci dolního oblouku a háčku na konci horního oblouku (obr. 120: 6, 7, 9, 10, 13); druhá varianta takové zapínání postrádá (obr. 120: 11). Dolnorakouské exempláře bez ohledu na přítomnost či absenci zapínání mívají pečlivěji propracovanou konstrukci, kdy oba protilehlé bubínky jsou na dolním oblouku upevněny pomocí drobných drátěných kroužků; dolní bubínek bývá zavěšen na závlačce, která prochází celou výškou tohoto bubínku a někdy je dole opatřena očkem bránícím vyvlečení bubínku (obr. 120: 7, 9–13). Sporadicky jsou doloženy také imitace obou variant, kdy dolní oblouk a s ním spojené tři plné kuličky byly zhotoveny litím, zatímco horní oblouk je drátěný (obr. 120: 5, 8).

Hroby s náušnicemi typu 7-27 na Moravě a jihozápadním Slovensku neposkytují lepší datovací opory, než jaké vyplývají z analýzy dolnověstonického pohřebiště. Kusy z Dolního Rakouska a přilehlého západního Maďarska (zde jen lokalita Sárvár – Végh malom; obr. 120: 6) se datují rámcově do 9. století. Na litou imitaci z Oberpfaffendorfu – Sand můžeme vztáhnout dendrochronologickou dataci celé opevněné lokality do 2. třetiny 10. století (Felgenhauer-Schmiedt 2019, 42, 131, 160, Taf. 21: 183). Mohlo by to znamenat, že v této době se stále používaly i exempláře s plechovými bubínky, neboť vztah mezi předlohou a imitací předpokládá jejich rámcovou současnost (srov. Breibert 2005, 397).

Když se J. Poulik (1948–1950, 79) snažil předběžně zhodnotit význam pohřebiště v Dolních Věstonicích, napsal, že náušnice se dvěma protilehlými bubínky (typ 7-24) „připomínají nálezy ze slovinských a starocharvátských hrobů z 9. století“ (existenci typu 7-27 nejspíš ještě nezaznamenal, což by bylo pochopitelné vzhledem k převážně špatné zachovalosti těchto náušnic). V době svého objevu působily – v kontextu tehdy na Moravě známých typů šperku – nezvyklým dojmem, proto není divu, že J. Poulik počítal s možností jejich cizí provenience, resp. cizích vlivů při jejich vzniku. Díky těmto

Obr. 121. Honosně zdobené náušnice se třemi bubínky (typ 9-13) ze středního Podunají. 1 – Zalavár – Vársziget, Maďarsko (podle Szőke 2021, Abb. 99: 41); 2 – Šal'a-Veča – pieskovisko, hr. 2, Slovensko (podle Točík 1992, obr. 74: 7; rekonstrukce); 3 – Staré Město – Na valách, hr. 16/AZ (podle Dostál 1966, obr. 9: 13; schematizovaná překresba podle Hrubý 1955, tab. 24: 4).

Obr. 122. Pobeďim (Slovensko). Bronzová náušnice se třemi bubínky zdobenými kroužky z hladkého drátku (výška náušnice 2,8 cm; podle Chropovský 1978b, 22, obr. 2 vl.).

a jiným specifickým druhům ozdob později označil Dolní Věstonice za „pohřebiště starých Slovinců“ (Poulik 1957, 347), takže náušnice typu 7-24 a 7-27 se v literatuře běžně označovaly jako „kottlašské“ (Kráľ 1959, 225) či „karantánské“ (Dostál 1966, 33; Justová 1990, 178; šířeji Ungerman 2016a, 182–184; 2016b). Až B. M. Szőke (1992b, 138) správně konstatoval výhradní rozšíření obou typů ve středním Podunají.

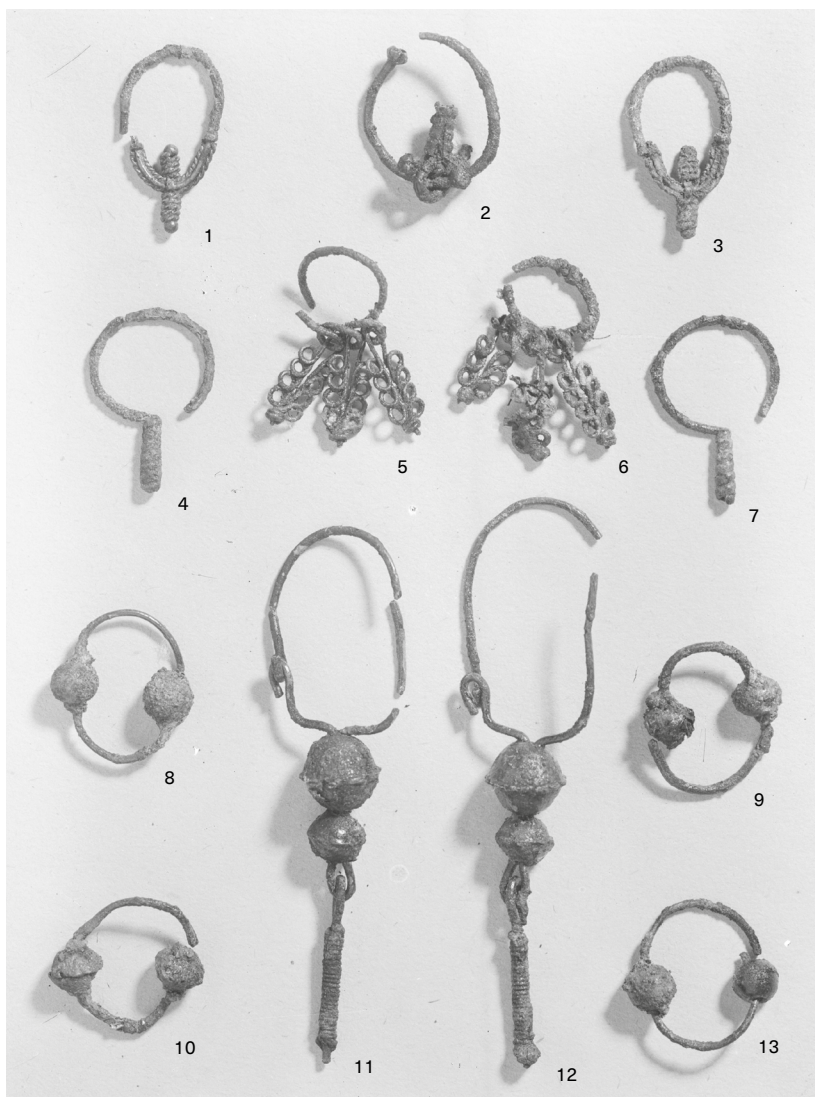
V tomto prostoru se také – byť velmi zřídka – nacházejí honosně provedené náušnice se třemi bubínky, které podle mého názoru sloužily jako předloha pro typy 7-27 a 7-28. U náušnic ze dvou hrobů ve Starém Městě – Na valách jsou všechny tři bubínky zdobené jemně granulovanými kosočtverci. Zlatý kus z porušeného hrobu 16/AZ má nezdobený dolní oblouk (obr. 121: 3; Hrubý 1955, 372, tab. 24: 4); u dvojice stříbrných náušnic z hr. 121/AZ je dolní oblouk lemovaný nejspíše perlovanými drátky, exempláře se však od sebe liší délkou hrozníkovitého mezičlánku pod dolním obloukem (Hrubý 1955, 381, tab. 32: 1, 2). Náušnice se třemi bubínky s granulovanými kosočtverci a zdobeným dolním obloukem (obr. 121: 1) tvoří součást zatím detailněji nepublikovaného souboru šperků „velkomoravského rázu“ v Zalaváru – Vársziget v západním Maďarsku (Szőke 2021, Abb. 99: 41). Uvedené kusy nebo páry můžeme označit jako typ 9-12, resp. 9-13. Ještě lze v této souvislosti zmínit neúplnou stříbrnou náušnici z porušeného hrobu na jihoslovenské lokalitě Šal'a-Veča – pieskovisko (obr. 121: 2), u níž A. Točík (1992, 118–119, obr. 76: 6) předpokládal, že tři dochované bubínky odpovídají původnímu vzhledu této náušnice; bubínky jsou kompletně pokryté tzv. hrubou granulací, kdy

každá granule je podložena drobným kroužkem z tenkého drátku. Bronzová náušnice z Pobeďimi (obr. 122; Chropovský 1978b, 22, 83, obr. 2 vl.) pak stojí na pomezí typů 7-28 a 9-12, potažmo mezi podunajským a veligradským šperkem. K první skupině se přimyká použitým materiálem, výzdobu honosnějších kusů napodobuje kordovanými drátky lemujícími dolní oblouk; také drobné drátěné kroužky, volně rozmístěné na povrchu bubínek, nejspíše imitují hrubou granulaci, jakou vidíme u náušnice ze Šal'a-Veči (obr. 121: 2; srov. Ungerman 2021, 32–34).

Celkově je zarážející, v jak nízkém počtu se honosné náušnice typu 9-12 a 9-13 ve středním Podunají dochovaly. Na území Velké Moravy to nejspíše reálně odráží jejich relativně menší oblibu, naproti tomu v případech území dnešního Rakouska nezapomínejme, že v částech patřících v 9. století k Franské říši se luxusní šperky obecně dostávaly do hrobů velmi zřídka (Ungerman 2021, 82–84, 151–152, s lit.). Také na Balkáně jsou zatím náušnice typu 9-12 a 9-13 zastoupeny jen několika ojediněle se vyskytujícími exempláři, v Bulharsku např. na pohřebišti Omurtag – Sakardža (Apostolov 2009, 221, obr. 4: 7 vpr.) nebo v litém provedení na lokalitě Hisar (Džambov 2002, 64, obr. 10: a/2). Oba kusy z těchto lokalit vykazují zapínání na očko a háček, které se u balkánských náušnic různých typů objevuje dost často. Z toho by se dalo vyvozovat, že dolnorakouské náušnice typu 7-27, které jsou většinou také opatřeny zapínáním, vznikly na základě honosnějších předloh pocházejících spíše odněkud ze Středomoří než z území Velké Moravy. Vzhledem k velmi mezerovitě pramenné základně to však nelze přímo prokázat, můžeme jen spoléhat na obecnější interpretační model, vytvořený na základě náušnic se čtyřmi bubínky, které se v různých evropských zemích vyskytují v mnohem vyšších počtech (Ungerman 2021).

8.1.16 „Karantánské“ bubínkové náušnice typu Krungl (typ 7-25/26)

Z hr. 307/48 a 588/56 pochází vždy pár bronzových náušnic se dvěma bubínky nad sebou, které jsou v rámci Moravy zcela unikátní (obr. 123: 11, 12; 124). Vyznačují se specifickou konstrukcí, která zajišťovala jednoduché a přitom stabilní upevnění bubínek – drát náušnice vybíhá uprostřed dolního oblouku směrem dolů a tvoří jakousi „dvojitou závlačku“ se smyčkou na konci, přičemž oba bubínky jsou navlečeny právě na tuto závlačku (srov. obr. 126: 7 vlevo). Horní bubínek je vždy větší než spodní. Zatímco u náušnic z hr. 307/48 (obr. 123: 11, 12) jsou oba bubínky víceméně kulovité, u páru z hr. 588/56 (obr. 124) má horní bubínek poněkud vertikálně protáhlý tvar, zatímco menší dolní bubínek je třikrát svíse členěný.

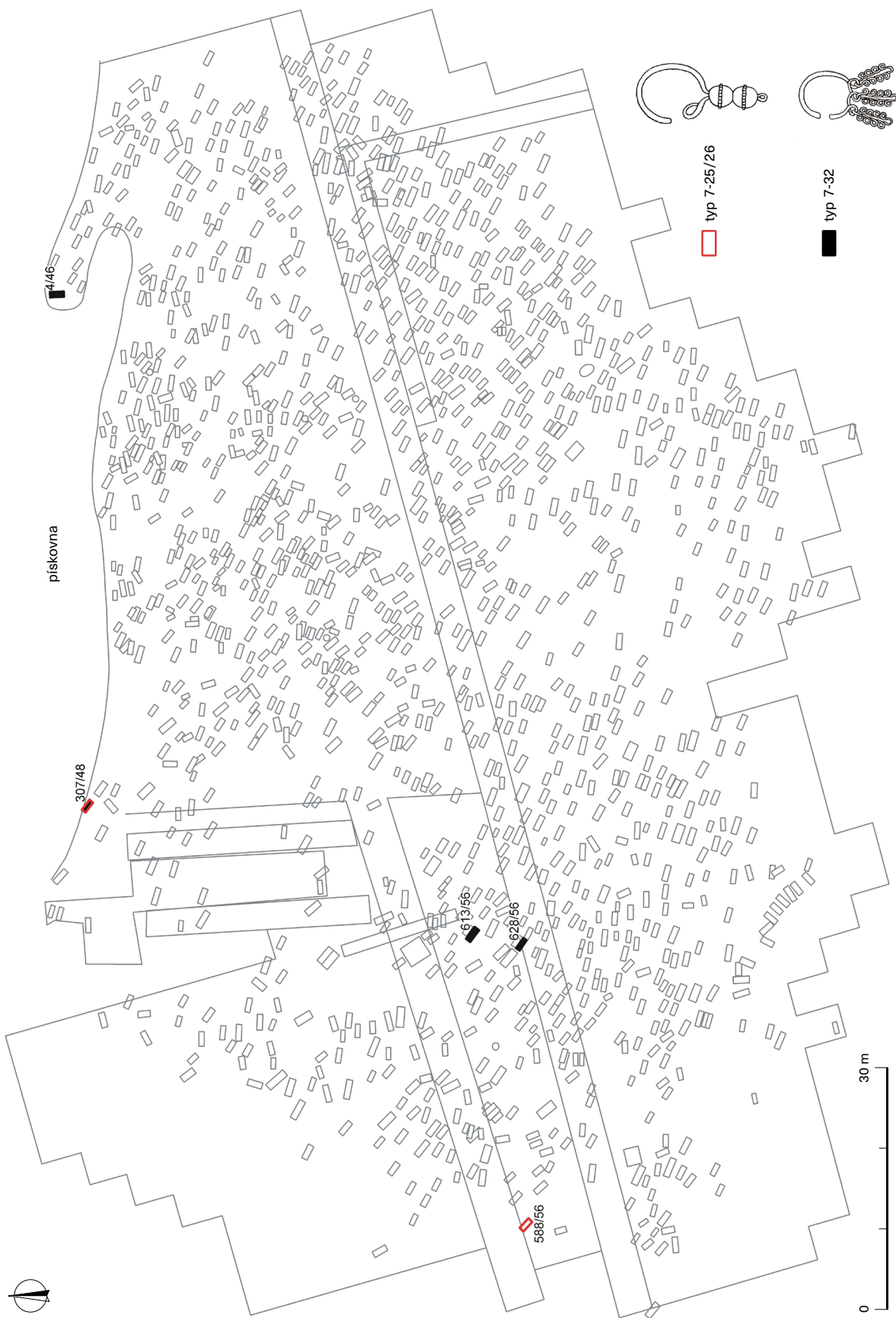
Obr. 123. Dolní Věstonice – Na pískách. Fotografie ilustrující stav bronzových náušnic z hr. 307/48 krátce po nalezení (M-FP-100025800, neg. č. 258).

Okraje polokoulí jsou výrazně vyhnuté ven a opatřené zoubkováním, pomocí takto vzniklých vodorovných plošek byly polokoule spájeny. U náušnic z hr. 588/56 má u horního bubínku tento obvodový „límeč“ čtvercový tvar (při pohledu shora). Oba páry byly opatřeny zapínáním v podobě oka na konci dolního oblouku a háčku na konci oblouku horního, ale obě součásti zapínání se dochovaly jen u náušnic z hr. 307/48. U tohoto páru je také do smyčky pod dolním bubínkem navlečen závěsek tvořený bronzovým drátem, který je hustě spirálovitě ovinutý tenčím drátkem a dole ukončený kuličkou z neidentifikované hmoty. Také díky závěsku jsou obě náušnice značně rozměrné, celková výška dosahuje 7 cm. Náušnice z hr. 588/56 jsou – vzhledem k absenci závěsku – kratší, lépe dochovaný kus má výšku „jen“ 5,6 cm, ale díky svým větším bubínkům působí masivněji. Oba páry schematicky vyobrazil B. Dostál (1966, obr. 7: 25, 26), takže se dají pracovníčně označit jako typ 7-25/26, avšak s vědomím, že netvoří organickou součást podunajského šperku.

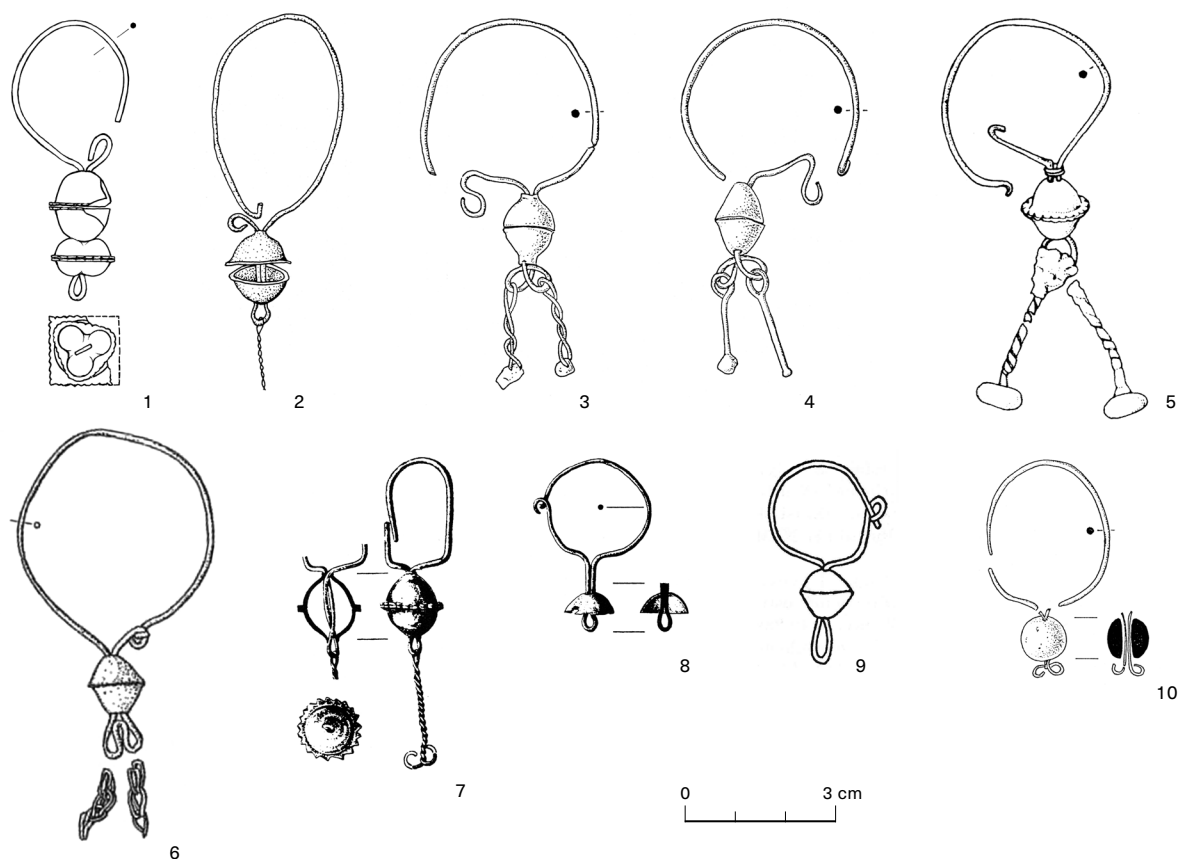
Vzhledem k výskytu náušnic typu 7-25/26 jen ve dvou hrobech je evidentní, že oba páry jsou současné a – minimálně v rámci pohřebiště – chronologicky citlivé, neboť je silně nepravděpodobné, že by se na lokalitu dostaly s delším časovým odstupem od sebe. Hr. 588/56 ležel na západním okraji pohřebiště, hr. 307/48 pak na severním okraji prozkoumané plochy (obr. 125). Pro datování obou

Obr. 124. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedna z párových bubínkových náušnic typu 7-25/26 (typ Krungl) z hr. 588/56, č. 5. Foto J. Špaček.

Obr. 125. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s bubínkovými náušnicemi typu 7-25/26, resp. s náušnicemi se smyčkami a drátěnými závěsky (typ 7-32).

Obr. 126. Bubínkové náušnice typu Krungl ve středním Podunají a východoalpské oblasti. 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 588/56; 2 – Hohenberg, hr. 15, Rakousko; 3, 4 – Bled – Pristava, hr. 125, Slovinsko; 5 – Bled – Pristava, hr. 159, Slovinsko; 6 – Förk, hr. 1960/4, Rakousko; 7 – Micheldorf-Kremsdorf, hr. 5/1960, Rakousko; 8 – Micheldorf-Kremsdorf, hr. 3/1906, Rakousko; 9 – Thunau am Kamp, Rakousko; 10 – Bled – Pristava, hr. 22, Slovinsko. Podle Ungerman 2016a, obr. 7.

hrobů je klíčová přítomnost páru náušnic typu 7-23 v prvním z nich (kap. 8.1.13), resp. páru náušnic typu 7-32 ve druhém (kap. 8.1.17). Oba zmíněné typy náušnic patří do skupiny relativně starých ozdob, spolehlivě datovatelných do staršího velkomoravského horizontu. Současnost typů 7-23, 7-25/26 i 7-32 je navíc potvrzena jejich shodným rozmištěním na ploše pohřebiště (obr. 112): v severní části jihozápadní skupiny, dále v severní části odkryté plochy a konečně na severovýchodním okraji pohřebiště.

Bubínkové náušnice z hr. 307/48 zařadil J. Pouliík (1948–1950, 79) do okruhu šperků, které se mají vyskytovat na pohřebištích „köttlašského typu“, popř. ve „slovinšských a starocharvátských hrobech“ (kap. 8.1.15). Tuto hypotézu jsem se pokusil ověřit konfrontací s dnešním stavem výzkumu. V samostatné studii jsem shromáždil a analyzoval všechny publikované náušnice, které využívají stejný konstrukční princip – totiž závlačku vybíhající z dolního oblouku pro navlečení bubínku – jako oba popsané dolnověstonické páry (Ungerman 2016a, 189–195, 217–219). Těžiště výskytu takových náušnic se nachází na území dnešního Rakouska a Slovinska (obr. 126). Jelikož v odborné literatuře nemají zavedené krátké a výstižné pojmenování (v němčině ani v češtině), navrhl jsem je označovat jako „typ Krungl“ podle pohřebiště ve Štýrsku, kde byly nalezeny nejdříve (již koncem 19. století), a navíc v relativně hojném počtu (Breibert 2015). Na základě provedení jsem je rozdělil do čtyř variant: A (se dvěma bubínky nad sebou), B (s jedním bubínkem), C (se

skleněným korálem místo bubínku) a D (s navlečeným samostatným kuzelem ze spirálovitě svinutého drátku).

Varianta A, k níž patří oba páry z Dolních Věstonic, se vyskytuje velmi vzácně, z celého středního Podunají jsou mi další takové náušnice známy z pouhých dvou hrobů: Zalaszabar – Borjúállás sziget, hr. 394, v západním Maďarsku (Vándor 2002, 110, č. 5/a) a Krungl, hr. 169, ve Štýrsku (Breibert 2015, 274, Taf. 16: 9). Naproti tomu exemplářů patřících k variantám B a C je podstatně více a mají také shodné rozšíření – od Dolního Rakouska po severní Slovinsko, sporadicky zasahují do západního Maďarska (Ungerman 2016a, 193, obr. 9, 10). Varianty B a C v Dolních Věstonicích chybějí, ostatně v rámci Moravy se vyskytly pouze na dosud nepublikovaném pohřebišti v předpolí Hradiště sv. Hippolyta ve Znojme.²⁷⁰

K datování náušnic typu Krungl můžeme na základě analýzy rakouských a slovinšských hrobových celků uvést tolik, že se objevily nejpozději koncem předköttlašského horizontu, tzn. někdy na přelomu 8. a 9. století, a používaly se po celé 9. století. Varianta A vznikla podle mého názoru zjednodušením konstrukce západoevropských náušnic se třemi spojenými bubínky nad sebou (tzv. Kugelkranz-náušnice), které patří k vůdcím typům předköttlašského horizontu (kap. 8.1.19). To je další indicie potvrzující časný počátek typu Krungl, neboť přinejmenším tvůrce varianty A musel uvedenou předlohu znát (Ungerman 2016a, 193–195; podobně již Korošec 1979, 195, pozn. 762; Szóke 1992a, 858). Není však jasné, kde varianta A vznikla, neboť

²⁷⁰ Za informaci děkuji vedoucímu výzkumu, doc. PhDr. B. Klímovi, CSc. (srov. Klíma 2019).

Obr. 127. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice se smyčkami a drátěnými závěsky (typ 7-32). 1 – hr. 4/46, č. 2 (foto M. Bárta); 2 – hr. 613/56, č. 73 (foto J. Špaček).

Kugelkranz-náušnice se nosily v celém středním Podunají i ve východoalpiském prostoru.

Když se vrátíme k názoru J. Poulíka, který náušnice se dvěma bubínky nad sebou přiřadil k památkám „köttlašského“ rázu, můžeme mu v této věci dát víceméně za pravdu. S tou výhradou, že celý koncept „köttlašské kultury“ a „vlivů“ z ní vyzářujících je dnes již považován za překonaný (Ungermaier 2016b). Vzhledem k těžišti výskytu typu Krungl se tyto náušnice dají s určitou mírou zjednodušení označovat jako „východoalpiské“ nebo – s přihlédnutím k tomu, že v uvedeném regionu se rozkládala raně středověká Karantánie – jako „karantánské“. Žádné z uvedených označení ovšem nevyovídá o tom, kde byly dolnověstonické kusy varianty A vyrobeny. Podle mého názoru k tomu mohlo dojít v rakouském Podunají, ale nevylučuji ani dílnu působící v bezprostředním okolí lokality. Faktorem zůstává, že Dolní Věstonice a Znojmo představují nejseverněji položená pohřebiště s výskytem náušnic typu Krungl, hlouběji na území dnešní Moravy tyto ozdoby nepronikly.

8.1.17 Náušnice se smyčkami a drátěnými závěsky (typ 7-32)

Ze čtyř hrobů pochází celkem 6 náušnic označených jako typ 7-32. Jejich dolní oblouk je vytvářen do dvou nebo tří smyček určených pro zavěšení drátěných závěsků. Nejlépe dochovaný je pár z hr. 307/48 (obr. 123: 5, 6) se třemi smyčkami, v nichž jsou navlečeny tři drátěné závěsky napodobující řetízků. Každý z těchto závěsků je zhotoven z drátku přehnutého na polovinu; na obou stranách výrobce vytvaroval čtyři kruhová očka nad sebou, nakonec oba konce drátku dole spojil stočením v krátkou spirálku. Náušnice tak při zblžném pohledu vypadá, jako by z dolního oblouku viselo šest řetízků s kruhovými články.

Exempláře ve zbývajících třech dolnověstonických hrobech mají na dolním oblouku jen dvě smyčky místo tří. U jedné z náušnic z hr. 4/46 (č. 2) se dochoval fragment stejného závěsku jako u exemplářů z předchozího hrobu (obr. 127: 1), závěsky druhé náušnice (č. 11) mají jednodušší tvar – je to drátek vytvářený do série několika oček za sebou (nejdelší dochovaný fragment má šest oček; tab. 1: 11). Ve zbývajících hrobech 613/56 (č. 73; obr. 127: 2) a 628/56 (tab. 178: 4) ze závěsků zůstaly již jen drobné zlomky drátku, takže jejich původní vzhled nelze zjistit.

Jak již naznačil jejich popis, náušnice můžeme rozdělit na dvě skupiny. Pár z hr. 307/48 představuje poměrně

kvalitní řemeslnou práci, neboť závěsky mají jednotný tvar i velikost a jsou pečlivě provedené. Naopak zvláště náušnice č. 11 z hr. 4/46 působí jako jednodušší imitace, její výrobu by zvládl takřka kdokoli. U kusů z hr. 613/56 a 628/56 se závěsky nedochovaly (až na drobné zlomky tenkého drátku), důvodem mohla být jejich subtilní konstrukce nebo relativně delší časový interval mezi výrobou těchto náušnic a jejich uložením do hrobu.

Hroby s typem 7-32 jsou situovány na třech od sebe vzdálených místech (obr. 125): hr. 613/56 a 628/56 leží blízko u sebe v západní třetině pohřebiště, hr. 307/48 na severním a hr. 4/46 na severovýchodním okraji odkryté plochy. Tím korespondují např. s rozšířením typu 7-23 (obr. 112).

Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-3 (hr. 613/56), náušnice typu 7-5 (hr. 4/46), náušnice typu 7-11 (hr. 307/48, 613/56), náušnice typu 7-17 (hr. 307/48), náušnice typu 7-19 (hr. 307/48, 613/56), náušnice typu 7-21 (hr. 628/56?), náušnice typu 7-24 (hr. 307/48), náušnice typu 7-25/26 (hr. 307/48), olověná náušnice (hr. 4/46, 613/56, 628/56?), podélně členěný korál (hr. 613/56), příčně členěný korál (hr. 613/56), olivovitý hladký korál (hr. 613/56).

Jelikož typ 7-32 se vyskytl v pouhých čtyřech hrobech, měl by potenciálně být chronologicky citlivý. Výbava těchto hrobů zahrnuje širokou škálu ozdob, především to platí pro bohaté hroby 307/48 a 613/56, které dokládají vzájemnou současnost celé řady typů náušnic. Na druhé straně je složení těchto hrobových celků silně ovlivněno i mimochronologickými faktory, kdy např. hr. 613/56 obsahuje hned několik typů skleněných korálků, zatímco v hr. 307/48 korály zcela chybějí. V posledně uvedeném hrobě považujeme za nejdůležitější přítomnost relativně starých „karantánských“ bubínkových náušnic typu 7-25/26 (kap. 8.1.16). Takové se vyskytly i v hr. 588/56 společně s typem 7-23 (kap. 8.1.13), což zřetelně dosvědčuje, že shodné rozmístění hrobů s typy 7-32, 7-23 a 7-25/26 na ploše pohřebiště má reálný základ, důvodem je s největší pravděpodobností jejich současnost.

Ve středním Podunají se náušnice se smyčkami a s analogickou konstrukcí závěsků objevují velmi vzácně, na Moravě se vyskytly na jediné další lokalitě a na jihozápadním Slovensku na dvou. Na rozsáhlém pohřebišti v předpolí Hradiště sv. Hippolyta ve Znojmě byl v hr. 601 pár náušnic se dvěma smyčkami, v nichž je drátěný závěsek s celkem čtyřmi očky uspořádanými do čtverce (výzkum doc. B. Klímy, nepublikováno). Zcela shodně tvarovaný stříbrný exemplář pochází z hr. 6/65 ve slovenské Pobedimí (obr. 128: 1; Vendtová 1969, 176, obr. 50: 12). Pár z hr. 1/84 na lokalitě Nitra-Chrenová (obr. 128: 2) má opět po dvou smyčkách; závěsky se liší tím, že každý má uprostřed vytvářena jen dvě očka, což dává závěskům tvar připomínající křížek (Chropovský – Fusek 1988, 145, 155, obr. 2). K náušnici se zjednodušeně provedenými závěsky z hr. 4/46 v Dolních Věstonicích (č. 11) je mi známa jediná analogie, a to pár z hr. 182 v hornorakouském Gusenu (obr. 128: 6); drátěné závěsky se 4–5 očky nad sebou byly původně ukončeny plechovým závěskem rombového tvaru, dochoval se však jen jeden (Tovornik 1985b, 181–182, Taf. XXXIII: 2). Dále z prostoru severně od středního Dunaje registrují už jen nepočetné náušnice se dvěma až čtyřmi smyčkami, u nichž se nezachovaly

Obr. 128. Náušnice se smyčkami na dolním oblouku a závěšky či řetízky, ovšem bez zapínání v podobě očka a háčku.

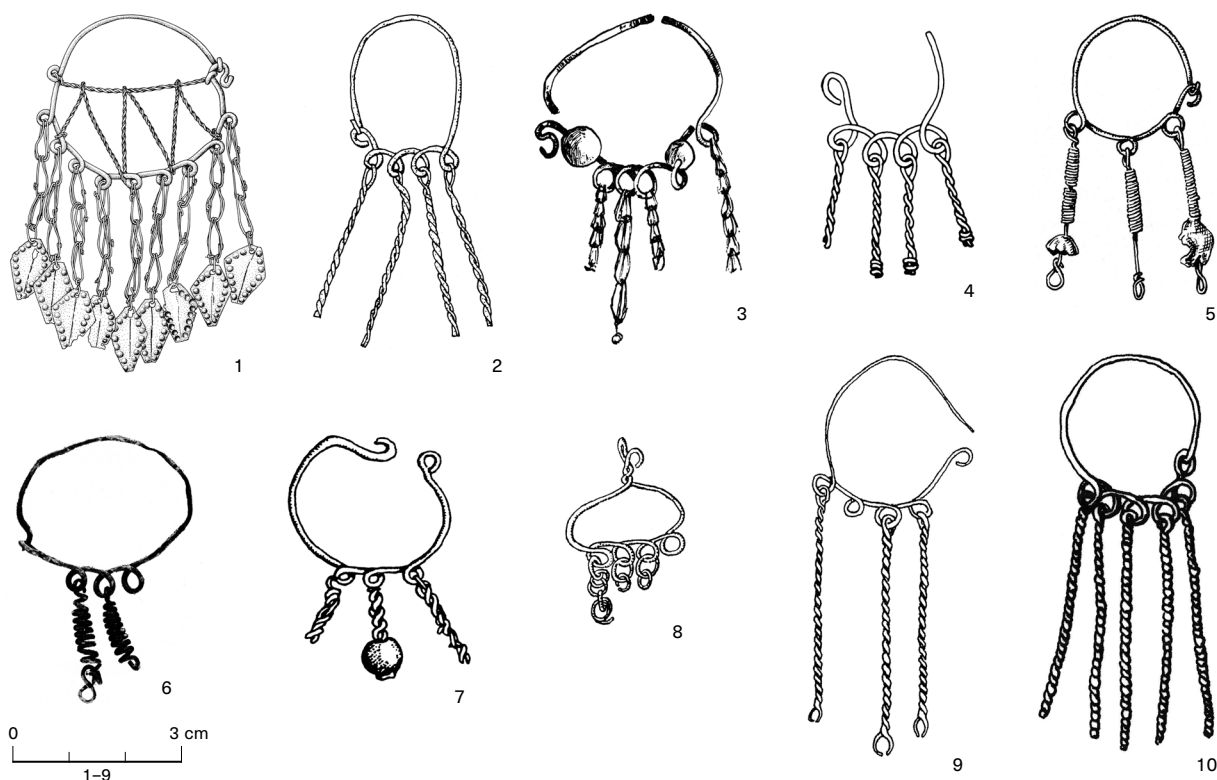
1 – Pobedim, hr. 6/65, Slovensko (podle Vendtová 1969, obr. 50: 12); 2 – Nitra-Chrenová, hr. 1/84, Slovensko (podle Chropovský – Fusek 1988, obr. 2); 3 – Grossweikersdorf, hr. 1, Rakousko (podle Friesinger 1971–1974, Taf. 19); 4 – Devín – Za kostolom, hr. 20, Slovensko (podle Plachá et al. 1990, tab. 7: 20); 5 – Gusen – Berglitzl, hr. 103, Rakousko (podle Tovorník 1985b, Taf. XII: 3); 6 – Gusen – Berglitzl, hr. 182, Rakousko (podle Tovorník 1985b, Taf. XXXIII: 2); 7 – Sadovec – Sadovsko Kale, Bulharsko (podle Uenze 1992, Taf. 124: 2); 8 – Lékařova Lhota, moh. I (podle Lutovský 2006, obr. 22: B); 9 – Lubniewice, Polsko (podle Chudziak – Kaźmierczak 2020, obr. 138); 10 – Chotyń – Gorodyšče, Ukrajina (podle Rauhut 1960, tab. II: 10); 11 – Piatra-Frēcăței, hr. B 67, Rumunsko (podle Fiedler 1992, I, Abb. 4: 5); 12 – Nova Nadežda, Bulharsko (podle Daskalov – Dumanov 2004, fig. 2: 5). Měřítka se vztahují jen k č. 1–3, 5, 6, 9, 10, resp. 12, ostatní bez měřítka.

žádné závěšky: Gusen – Berglitzl, hr. 103 (obr. 128: 5; Tovorník 1985b, 172, Taf. XII: 3); Grossweikersdorf, hr. 1 (obr. 128: 3; Friesinger 1971–1974, 74–75, Taf. 19); Bratislava-Devín – Za kostolom, hr. 20 (obr. 128: 4; Plachá et al. 1990, 42, tab. 7: 20); a snad neúplný exemplář z Mikulčic (Klanica 1965, tab. 24: 7; 1995, 423, i. č. 2025/64).

Jelikož J. Poulík (1948–1950, 79) shledával analogie pro dolnověstonické kusy „v kostrových hrobech köttlašského typu na jih od Dunaje“, i zmíněné náušnice z obou slovenských lokalit se v literatuře běžně označovaly jako „karantánsko-köttlašské“ apod. (Vendtová 1969, 211; Chropovský – Fusek 1988, 155; Hanuliak 2004b, 170). Proto ani náušnice se smyčkami a drátěnými závěšky nemohly v mých člancích věnovaných problematice „karantánských“ apod. náušnic ve středním Podunají zůstat opomenuty (Ungerma 2016a; 2016b; 2018a). Ve vší stručnosti je možné říci, že náušnice se smyčkami se sice ve východoalpské oblasti vyskytují (obr. 129: 2–4), nicméně oblast jejich rozšíření je mnohem větší, sahá od Německa až přinejmenším po Turecko (Ungerma 2018a, 32–37, Abb. 5–7). Šlo o poměrně jednoduché – většinou bronzové – šperky, které se vyráběly a distribuovaly v lokálním a regionálním měřítku, proto mívají v jednotlivých regionech odlišné provedení. Liší se počtem smyček vytvářených z drátu dolního oblouku, přítomností či absencí zapínání, a především konstrukcí řetízků nebo drátěných závěšek, které řetízky jen napodobují (obr. 128, 129). Z-interesovaní badatelé se shodují na tom, že tyto náušnice byly vytvářeny podle vzoru honosných řetízkových náušnic z drahých kovů, přičemž jako předloha mohlo posloužit hned několik typů náušnic. Jedním z nich jsou zlaté náušnice, které mají k dolnímu oblouku připájené tři nebo čtyři menší drátěné kroužky pro zavěšení hustě pletených řetízků, dole ukončených kulovým plechovým bubínkem

nebo pravou perlou (obr. 130: 1). Tyto náušnice, které pracovně označuji jako „typ Chios“, se nejčastěji nacházejí ve východním Středomoří, a to v pokladech datovaných do konce 6. století a do 7. století. Jejich napodobením vznikly drátěné náušnice se smyčkami a delšími závěšky, zhotovenými ze zkrouceného nebo spirálovitě svinutého drátku, které jsou dole ukončeny kulovitým bubínkem nebo skleněným korálkem; značná část z nich vykazuje zapínání v podobě očka a háčku. Většina z exemplářů nalezených na Balkáně (obr. 128: 7, 11, 12; obr. 129: 7) patří do stejné doby jako typ Chios; kusy z Chorvatska, východoalpské oblasti či Durynska pocházejí z kontextů datovaných do 8. nebo 9. století (obr. 129: 2–6, 9, 10; Ungerma 2016a, 206–207). Jako předloha pro jiné smyčkovité náušnice připadá v úvahu např. zlatá řetízková náušnice z lokality Töplitsch v Korutanech, která má košíček na obou koncích dolního oblouku a filigránovou výzdobu mezi nimi (obr. 130: 2). S. Eichert (2010a, 51–56, 250, Taf. 31) datuje náušnici do 8. století a předpokládá její byzantskou provenienci nebo přinejmenším inspiraci při jejím zhotovení. Lze v zásadě souhlasit s jeho návrhem, že na základě podobných náušnic vznikly exempláře z hr. 53 ve Weismainu v severovýchodním Bavorsku (obr. 129: 1), opatřené drátěným výpletem uvnitř dolního oblouku, ovšem podstatně zjednodušeným. Takových luxusních řetízkových náušnic se mohlo v raně středověké Evropě používat více typů, ale v regionech a obdobích, v nichž se šperky z drahých kovů neukládaly ve větší míře do hrobů, je jejich objevení do značné míry věcí šťastné náhody (srov. Ungerma 2018a, 23–30; 2021, 132–134).

Pokud se vrátíme k náušnicím typu 7–32 ve středním Podunají, při pohledu na mapu (obr. 131) je zřejmé, že jižní Morava představuje severní periferii v rámci souvislejšího rozšíření náušnic se dvěma nebo třemi smyčkami

Obr. 129. Náušnice se smyčkami na dolním oblouku a opatřené zapínáním. 1 – Weismain, hr. 53, Německo (podle Schwarz 1975, Abb. 8:3); 2 – Hohenberg, hr. 17, Rakousko (podle Nowotny 2005, Taf. 5:2); 3 – Bled – Pristava, hr. 141, Slovinsko (podle Korošec 1979, II, tab. 13:4/a); 4 – Kranj – farní kostel, hr. 175/53, Slovinsko (podle Šribar – Stare 1975, tab. 4:12,13); 5 – Sundremda, Německo (podle Rempel 1966, Taf. 83:3); 6 – Čečan, Kosovo (podle Jovanović 1976, 131, Taf. III, Abb. 2); 7 – Bělehrad / Singidunum, hr. 82, Srbsko (podle Ivanišević – Kazanski 2002, pl. VII:82.2); 8 – Nové Dvory (podle Sláma 1977, Abb. 21:19); 9 – Otok – Krugljačica, hr. 7, Chorvatsko (podle Gašparac Gunjača – Milošević 2007, sl. 3); 10 – Šibensko Donje Polje – Morinj, Chorvatsko (podle Petrinec 2009, tab. 252:1). Měřítka se vztahuje k č. 1–9.

Obr. 130. Zlaté řetízkové náušnice byzantské provenience, které mohly sloužit jako předloha pro středoevropské náušnice se smyčkami a řetízky či pseudořetízky. 1 – časně byzantské náušnice „typu Chios“ (provenience nejasná; výška cca 7,5 cm; podle Cormack – Vassilaki eds. 2008, 93, č. 40); 2 – náušnice s výzdobou uvnitř dolního oblouku z Töplitsch, Rakousko (podle Eichert 2012, Abb. 225; bez měřítka).

na dolním oblouku. Výskyt exemplářů typu 7-32, které mají na závěsích vytvarován jeden až čtyři páry kruhových oček, je omezen na jižní Moravu (Dolní Věstonice, Znojmo) a jihozápadní Slovensko (Pobedim, Nitra), takže na základě současného stavu výzkumu se zdá, že jde o produkty velkomoravských dílen. Tradiční označení těchto náušnic coby „karantánsko-köttlašských“ tak postrádá

hlubší opodstatnění, jinak je však obtížné říci, odkud přišla inspirace pro jejich zhotovení, resp. jak vypadala případná předloha. Vzhledem k mizivému počtu těchto náušnic můžeme předpokládat, že na Velké Moravě šlo spíše o krátkodobý „módní výstřelek“ než delší dobu vyráběný a používaný typ. Příslušné hrobové celky na obou slovenských lokalitách (Pobedim a Nitra-Chrenová) bohužel

Obr. 131. Geografické rozšíření náušnic se dvěma nebo třemi smyčkami. Podle Ungerman 2018a, Abb. 5; upraveno.

neumožňují zpřesnění doby jejich výskytu v rámci velkomoravského období (Ungerman 2016a, 211). O něco vyšší vypovídací hodnotu mají v tomto směru hroby s typem 7-32 v Dolních Věstonicích, které obsahují typy ozdob datovatelné do staršího velkomoravského horizontu, což potvrzuje i horizontální stratigrafie (viz výše). Datování ostatních náušnic se smyčkami v rakouském Podunají a v Panonii je o něco širší, objevily se zde v předkóttlašském horizontu, resp. v pozdně avarském období, ale přežily i do následujícího „karolinského“ období, které se kryje s 9. stoletím (Ungerman 2016a, 210, s lit.).

Smyčkovité náušnice se kromě toho objevily – byť zcela sporadicky – i v Čechách a v Polsku, ale jejich datování a proveniencie či způsob vzniku zůstávají nejasné. Již koncem 19. století byla za neznámých okolností na lokalitě Nové Dvory (obec Lážovice, okr. Beroun) nalezena náušnice se čtyřmi smyčkami na dolním oblouku (obr. 129: 8), která vykazuje dva neobvyklé znaky: ve

smyčkách se zachovaly zbytky skutečných řetízků s kruhovými články; dále konec horního i dolního oblouku byl ukončen háčkem, resp. očkem, ovšem oba konce byly sekundárně zkrouceny dohromady, čímž se zapínání stalo nefunkčním (Sláma 1977, 83, Abb. 21: 19). Náušnice je ve středoevropském kontextu unikátní, neboť smyčkovité náušnice v – prostorově nejbližším – středním Podunají většinou postrádají zapínání (Ungerman 2018a, Abb. 7) a zde dominantně zastoupené závěsky vytvarované z drátu jen imitují řetízky. Proto považuji za pravděpodobné, že náušnice z Nových Dvůrů je import nebo se její výrobce inspiroval předlohou, která mohla pocházet z oblasti od Čech i značně vzdálené (Středomoří?). I další exemplář je nález staršího data, pochází z mohylníku v Lékařově Lhotě (obec Sedlec, okr. České Budějovice). Náušnice je opatřena třemi smyčkami, v každé je pomocí menšího drátěného kroužku upevněn rombický závěsek z nezdobeného plechu (obr. 128: 8; Turek 1958, 36,

Obr. 132. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedna z párových náušnic s „pseudořetízky“ (typ Rohrbach) z hr. 499/55 (č. 21). Foto J. Špaček.

Taf. XIII: 11; Lutovský 2006, 159–160, obr. 22: B). I tento exemplář dlouho postrádal bližší analogie (Ungerman 2016a, 199), tvarově takřka shodná náušnice byla publikována až nedávno ze sídliště Lubniewice v západním Polsku (obr. 128: 9). V publikaci chybí její bližší chronologické zařazení, takže musíme vycházet jen z datování lokality jako celku, a to do 9.–11. století (Chudziak – Kaźmierczak 2020, 168, 190–192, obr. 138). Náušnice z Lékařovy Lhoty a Lubniewic jsou natolik prosté ozdoby, že se při jejich formální analýze prakticky nemáme o co opřít. U nich použité rombské plechové závěsky jsou typické pro náušnice typu Rohrbach (obr. 135: 1; srov. obr. 128: 6) a s nimi příbuzné řetízkové náušnice (obr. 135: 4), které patří do předkřtlašského horizontu, ale mají je i náušnice z Weismainu (obr. 129: 1), které jsou asi o něco mladší. Exempláře z Lékařovy Lhoty a Lubniewic už ale postrádají řetízky nebo jim podobné závěsky, takže jsou zřejmě výsledkem procesu zjednodušování propracovanějších předloh, jehož délku je těžké odhadnout.

8.1.18 Náušnice s „pseudořetízky“ (typ Rohrbach)

V hr. 499/55 byly nalezeny dvě párové bronzové náušnice (obr. 132; tab. 168: 21, 3), na Moravě víceméně unikátní. Jejich dolní oblouk ze silnějšího drátu je po celé své délce hustě omotan tenkým drátkem, z něhož je také vytvarováno šest protáhlých smyček (v kompletním stavu jich zřejmě bylo nejméně sedm). Do každé ze smyček byl navlečen z drátu volně spletený závěsek imitující řetízek (takže jde o jakési „pseudořetízky“), na dolním konci s připojeným rombským plíškem. Náušnice se nezachovaly v úplnosti, chybí některé pseudořetízky a v obou

případech horní oblouk, jehož konec byl zřejmě opatřen háčkem, aby zapínání – ze kterého se u obou exemplářů dochovalo očko na volném konci dolního oblouku – mohlo fungovat. Hr. 499/55 byl součástí rozsáhlé jihozápadní skupiny (obr. 133); bohužel neobsahoval další chronologicky citlivější předměty.

V rakouské odborné literatuře se tyto náušnice označují většinou jako *Ohrringe mit Kettchengehänge*, *Kettchenohrgehänge mit Drahtwicklung* apod. V česky psaných pracích jim zatím větší pozornost věnována nebyla, J. Justová (1990, 175) je nazvala „náušnice s tzv. řetízkovými závěskými“. Jelikož typů náušnic s řetízky nebo závěskými, které řetízky napodobují, se ve středním Podunají vyskytuje více, příkláním se k označení „typ Rohrbach“ podle dolnorakouského pohřebiště Rohrbach am Steinfeld, kde byly takové náušnice nalezeny již v roce 1930 (Friesinger 1975–1977, 5, Taf. 6: 8). K tomuto typu řadím jen ty exempláře, které vykazují stejnou konstrukci ovinutí a smyček na dolním oblouku a také konstrukci „pseudořetízku“ jako dolnověstonický pár, naproti tomu tvar koncových závěsků již nepovažuji za tak důležitý, tento prvek podléhá určité variabilitě.

Náušnice typu Rohrbach se vyskytují v horno- a dolnorakouském Podunají a v předhůří východních Alp (obr. 134). Exempláře s rombskými závěskými (obr. 135: 1) jsou mi v tomto regionu kromě eponymního naleziště známy ze šesti dalších pohřebišť.²⁷¹ Jiné náušnice mají koncové závěsky zhotovené z drátu, relativně nejčastější tvar je omegovitý či brýlovitý; vyskytly se zatím na třech rakouských lokalitách a na jedné v západním Maďarsku.²⁷² Jiné tvary závěsků se zatím objevily vždy jen na jedné lokalitě, mají tvar trojlístku (Auhof – Perg, hr. 71, 75 a 114; obr. 39: 6; Tovornik 1986, 419–420, 424, Taf. IX, X, XIX) nebo spirálovitě svinutého kužele (Absdorf, hr. 20; Friesinger 1971–1974, 73, Taf. 19: Gr. 20). Celkový obraz rozšíření typu Rohrbach kompletují hůře dochované exempláře ze tří pohřebišť, u nichž tvar koncových závěsků neznáme²⁷³ – patří k nim také pár z hr. 726 na pohřebišti v předpolí Hradiště sv. Hippolyta ve Znojme (výzkum doc. B. Klímy, nepublikováno), což je kromě Dolních Věstonic jediná další lokalita na Moravě, kde se tyto náušnice našly.

V rakouském Podunají patří náušnice typu Rohrbach k vůdčím typům předkřtlašského horizontu (kap. 4.3; Breibert 2005, 398; 2015, 73–75; Petschko 2013, 39–41; Hausmair 2016, 38–39; Ruß 2016, 301–302). Exempláře s různými tvary koncových závěsků jsou vzájemně současné; B. M. Szóke (1992a, 853) je považuje za specifický projev určitých dílen, což připadá v úvahu ale především u vzácně doložených tvarů. Pro rombské závěsky to podle mého názoru spíše neplatí, ty se nacházejí v celé oblasti výskytu typu Rohrbach, takže jimi byly opatřovány náušnice vyrobené nejspíše hned v několika dílnách, navíc se objevují i u jiných soudobých typů náušnic (obr. 128: 6; 129: 1).

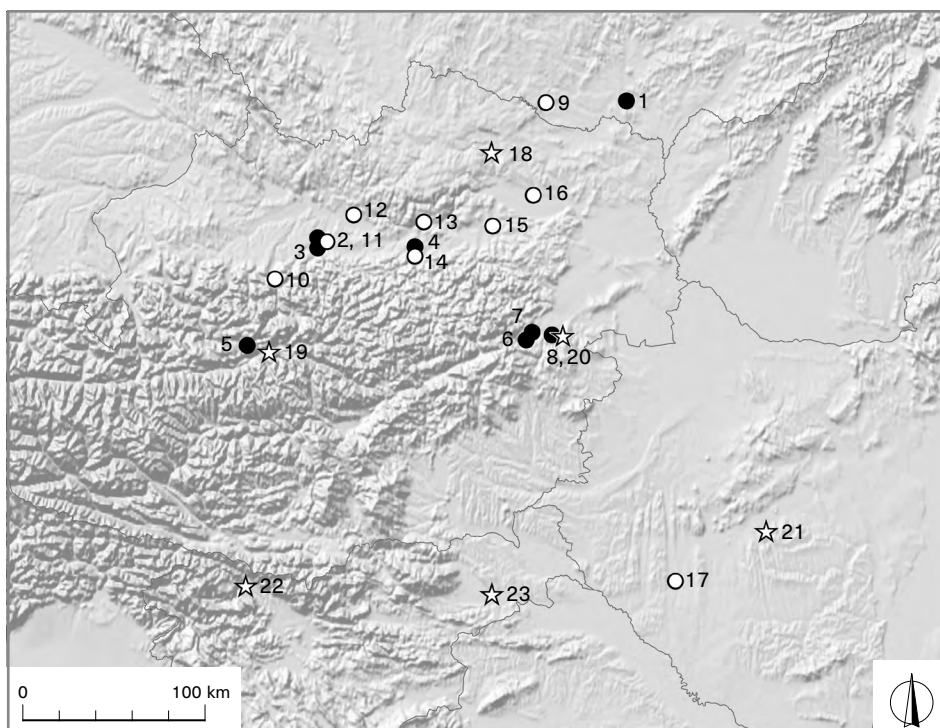
271 Steyr-Gleink – Hausleitnerstrasse, tzv. „Baumeisters Fund“ (Ruß 2016, 331, Taf. 6 vpr. nah.); Hainbuch, hr. 18 (Eckkrammer 2009, 191, Taf. 3: 3, 4); Mühlhling – Hart, hr. 10 (Friesinger 1971–1974, 60, Taf. 11: Gr. 10); Pottschach, hr. 6 (Caspert – Geyer 1931, 164, Taf. III: 3, 7); Pitten, hr. 115 (Friesinger 1975–1977, 90–91, Taf. 50: CXV/2); Krungl, hr. 92 (Fischbach 1897, tab. IV: 9; Breibert 2015, 74, Abb. 29; 255–256, Taf. 10: 8).

272 Micheldorf-Kremsdorf, hr. 23/1960 a 26/1960 (Tovornik 1985a, Taf. 9: 2; Hausmair 2016, 127, 129–130, Taf. 24: 3; 27: 2); Hainbuch, hr. 27 a 34 (Eckkrammer 2009, 52, 196, 200, Taf. 5: 4; Taf. 8: 4); Purgstall an der Erlauf (Sauer 2009, 18); Zalako-már, hr. 102a (Szóke 1992a, Taf. 2).

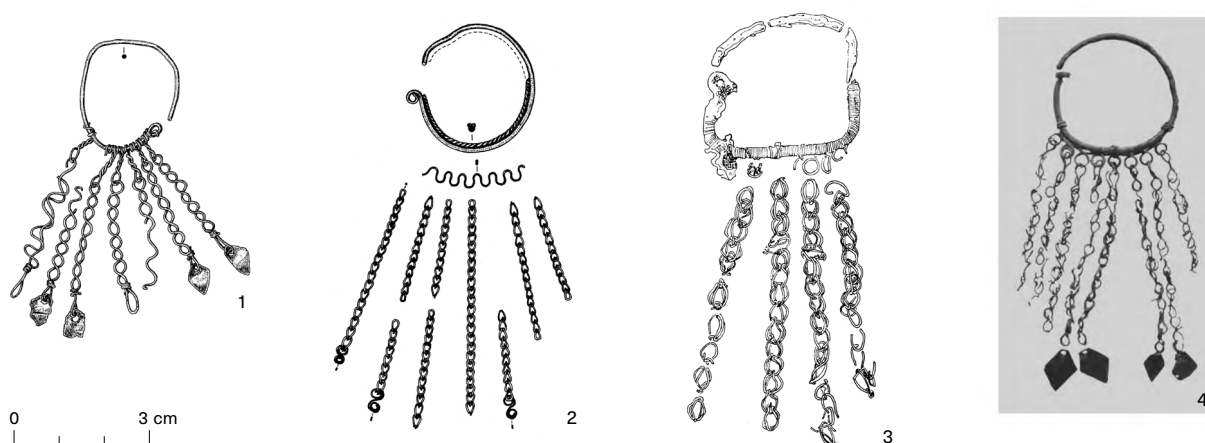
273 Wimm, moh. 13 (Friesinger 1984, 211, Taf. 29: 7); St. Pölten-Pottenbrunn, hr. 35b, 42 (Petschko 2013, 182, Taf. 8: 35b.3, 4; 185–186, Taf. 10: 42.6, 7).

Obr. 133. Dolní Věstonice – Na pískách. Poloha dvou hrobů s náušnicemi typickými pro předkötllášský horizont: hr. 499/65 s párem náušnic typu Rohrbach a hr. 451/49 s Kugelkranz-náušnicí.

Obr. 134. Rozšíření náušnic s „pseudofetízky“ (typ Rohrbach) ve středním Podunají. Plný kroužek – s romboickými závěský; 1 – Dolní Věstonice, Česká republika; 2 – Steyr-Gleink, Rakousko; 3 – Hainbuch, Rakousko; 4 – Mühlhng, Rakousko; 5 – Krungl, Rakousko; 6 – Pottschach, Rakousko; 7 – Rohrbach, Rakousko; 8 – Pitten, Rakousko. Prázdný kroužek – s jiným tvarem závěsků, popř. bez dochovaných závěsků: 9 – Znojmo, Česká republika; 10 – Micheldorf-Kremsdorf, Rakousko; 11 – Hainbuch, Rakousko; 12 – Auhof, Rakousko; 13 – Wimm, Rakousko; 14 – Purgstall an der Erlauf, Rakousko; 15 – St. Pölten-Pottenbrunn, Rakousko; 16 – Absdorf, Rakousko; 17 – Zalakomár, Maďarsko. Hvězdička – náušnice podobné typu Rohrbach, ale opatřené skutečnými řetízky: 18 – Thunau am Kamp, Rakousko; 19 – Hohenberg, Rakousko; 20 – Pitten, Rakousko; 21 – Balatonőszöd, Maďarsko; 22 – Bled, Slovinsko; 23 – Ptuj, Slovinsko. Grafika M. Hlavica.

Obr. 135. Náušnice typu Rohrbach (1) a s nimi typologicky příbuzné náušnice se skutečnými řetízky (2–4). 1 – Pitten, hr. CXV, Rakousko (podle Friesinger 1975–1977, Taf. 50: 2); 2 – Pitten, hr. CI, Rakousko (podle Friesinger 1975–1977, Taf. 45: 3); 3 – Ptuj – grad, hr. 294, Slovinsko (podle Korošec 1999, tab. 33: 2); 4 – Balatonőszöd – Temetői-dűlő, hr. 3, Maďarsko (podle Szabó 2016, Abb. 9: 1).

Typu Rohrbach se nejvíce blíží náušnice ve Slovinsku, které mají dolní oblouk sice obtočený drátkem, ale ten již netvoří delší smyčky, nýbrž jen očka; dále mají skutečné řetízky, a nikoliv jejich imitace. Byly nalezeny např. na tamních lokalitách Ptuj – grad, hr. 294 (obr. 135: 3; Korošec 1999, 24–25, tab. 33: 1, 2), a Bled – Pristava II, hr. 14 (Šribar – Stare 1974, 291, obr. 1: 2, 3; Korošec 1979, II, tab. 8: 3). Pár z dolnorakouského Thunau am Kamp – Obere Holzwielse, hr. 89, je navíc opatřen drátěným

výpletem uvnitř dolního oblouku (obr. 107: 1, 2; Nowotny 2018, 247, Taf. 20: 9, 10). Na území výskytu typu Rohrbach se během předkřtlašského horizontu setkáme i s dalšími variantami náušnic, které jsou opatřeny skutečnými řetízky, jen jejich upevnění k dolnímu oblouku bylo vyřešeno poněkud odlišně, a to připájeným drátkem ve tvaru vlnovky či meandru (obr. 135: 2; Pitten, hr. CI; Friesinger 1975–1977, Taf. 45: 2, 3; Hohenberg, hr. 20; Nowotny 2005, Taf. 5: 3, 4) nebo prostřednictvím drátku

Obr. 136. Tzv. Kugelkranz-náušnice nalezené na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku. 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 451/49, č. 8 (foto J. Špaček); 2 – Prušánky 1, hr. 2 (úplnější ze dvou párových kusů; foto J. Foltýn); 3 – Bratislava – Uršulínska ul., hr. 11/95, Slovensko (podle Lesák – Musilová 1999, tab. II: 10); 4 – Prušánky 2, hr. 660 (podle Klanica 2006, díl I, tab. 92: 25).

s vytvarovanými kruhovými smyčkami, který je k dolnímu oblouku přivínutý na třech místech (obr. 135: 4; Balatonószöd, hr. 3; Szabó 2016, 196, Abb. 9: 1). Obě posledně uvedené konstrukce se zatím vyskytly jen sporadicky, nejspíše se příliš neosvědčily (např. meandrovitě tvarovaný drátek mohl mít tendenci odpadávat), zatímco typ Rohrbach se jeví jako jasně vyprofilovaný typ zastoupený v relativně početném souboru hrobů. Tento typ i všechny další v tomto odstavci uvedené náušnice mohou být imitace honosnější provedených typů středomořských řetízkových náušnic, které se ovšem v archeologických pramenech nemusely nutně dochovat (Ungerma 2018a, 28–30).

Hr. 499/55 v Dolních Věstonicích má pro chronologii lokality velký význam, neboť náušnice typu Rohrbach, typické pro předkottlašský horizont, patří k prokazatelně nejstarším artefaktům na lokalitě, pokud odhlédneme od tzv. starožitností (kap. 8.6). Náušnice byly nalezeny ve funkční poloze u hlavy, takže jejich kroužek musel být tehdy ještě kompletní. Celkově mají náušnice typu Rohrbach dost křehkou konstrukci, takže u relativně dobře dochovaných kusů nelze předpokládat delší časový interval mezi výrobou a uložením do hrobu. Vše tak ukazuje na to, že dítě v dolnověstonickém hr. 499/55 zemřelo nejspíše koncem předkottlašského horizontu, v době samotných počátků kostrového pohřbívání na Moravě.

Pozoruhodný je i výskyt páru náušnic typu Rohrbach na Hradišti sv. Hippolyta ve Znojmě. Vedle náušnic typu Krungl (kap. 8.1.16) a typu 7-32 (kap. 8.1.17) je to již třetí, na Moravě extrémně zřídka se vyskytující typ, který je shodně doložen ve Znojmě i v Dolních Věstonicích. Obě lokality se nacházejí na severní periferii výskytu všech tří typů (obr. 134; srov. obr. 131), které se šířily z rakouského Podunají na jižní okraj Moravy, ale dále severněji zatím doloženy nejsou. Důvod může být dvojitý: buď se v ostatních částech Moravy nepoužívaly, nebo tam sice známy byly, ale ještě se tam nepraktikovalo kostrové pohřbívání, které je zcela zásadním a nutným předpokladem pro dochování podobně křehkých náušnic z drátu a plechu.

Pokud odhlédneme od Prušánek, což je další lokalita s archaickými typy šperku, která leží taktéž na jižním okraji dnešní Moravy (srov. kap. 8.1.19), je horizont

počátků inhumace výrazně zastoupen ve Starém Městě – Na valách, kde ho můžeme sledovat pomocí mozaikovitých a soudkovitých foukaných korálů. S těmito korály se zde kombinuje celá řada skvostných, často unikátních náušnic, které tradičně řadíme k veligradskému šperku (Ungerma 2017, 20–23; 2021, 44–53; obojí s lit.), na druhé straně typy náušnic známé z náplně předkottlašského horizontu zde chybějí. O počátcích kostrového ritu na Moravě toho víme zatím dost málo, takže lze sotva vyňat nějaké zásadní závěry. Zjištěný rozdíl může být jednak kulturní, kdy ozdoby typické pro předkottlašský horizont z jihu nedoputovaly až do oblasti Starého Města, jednak sociální – zlaté staroměstské šperky výmluvně svědčí o moci a bohatství zde pohřbívajících příslušníků elity, zatímco zbylé tři lokality jsou – co do bohatosti hrobů – pohřebiště spíše venkovského rázu.

8.1.19 Tzv. Kugelkranz-náušnice

U lebky dítěte v hr. 451/49 byla nalezena bubínková náušnice (obr. 136: 1), jediná svého druhu na lokalitě.²⁷⁴ Je zhotovena z pozlaceného bronzu; z jejího drátěného kroužku se dochoval jen malý zlomek dolního oblouku, na němž je navlečen delší závěsek tvořený třemi spojenými bubínky. Horní bubínek je dvoukónický, prostřední je tříkrát svisle členěný. Největší spodní bubínek má oválný tvar, spoj jeho polokoulí je překryt perlovaným drátkem. Na dolní část tohoto bubínku je připájena menší kónická plechová polokoule, z níž původně vybíhala – dnes chybějící – drobná smyčka (s velkou pravděpodobností tvořila konec drátěné závlačky procházející celou výškou bubínkového závěsku, srov. von Freeden 1979, 367; Ruš 2016, Taf. 9: A-11.219). Podle popisu v dokumentaci byl dolní oblouk náušnice opatřen očkem (tato část kroužku dnes chybí); očko však nemuselo tvořit součást funkčního zapínání (srov. obr. 136: 2).

V naší literatuře dosud chybí pro takové náušnice ustálené pojmenování, označení „náušnice se závěskem z několika vzájemně se prostupujících bubínků“ od J. Justové (1990, 178) je pro svou délku těžko použitelné, a navíc ani není zcela přesné, neboť bubínky se neprostupují,

²⁷⁴ V době vzniku práce věnované předkottlašskému horizontu (Ungerma 2006a, 355, obr. 3: 1) jsem ji považoval za ztracenou, k dispozici byla pouze starší kresba M. Dvořáčkové a popis v dokumentaci. Náušnici jsem měl možnost studovat z autopsie až v roce 2011, kdy byla identifikována mezi předměty uloženými dříve v trezoru mikulčické základny ARÚB (kap. 8.1).

ale bývají spájeny nad sebou. Z. Klanica (2006, díl I, 97)²⁷⁵ razil název „náušnice s dutými kuličkami nad ovodem“, z čehož zase zřetelně nevyplývá, že „duté kuličky“ i „ovoid“ jsou různé tvarované plechové bubínky. Ve svých starších pracích jsem použil označení „západoevropské bubínkové náušnice“ (Ungerma 2005c, 718; 2006a, 355; 2007a, 97–99), které s odstupem považuji za také problématické, neboť z něj mj. nevyplývá specifický tvar těchto náušnic (a tím pádem neumožňuje odlišení od jiných merovejských či karolinských typů). Daný termín také příliš jednoznačně implikuje provenienci náušnic či inspirační zdroje výrobců, zatímco metodicky správnější by bylo označení v tomto ohledu „neutrální“. Náušnice tohoto typu se v německy psané literatuře nazývají *Ohringe mit Kugelkranz*, a to na základě skutečnosti, že prostřední, třikrát svísele členěný bubínek vznikl spojením trojice menších, původně samostatných bubínků, což je právě onen „Kugelkranz“. V práci věnované karantánskému šperku jsem se proto rozhodl pro krátký a jednoznačný pracovní název „Kugelkranz-náušnice“ (Ungerma 2016a, zvl. 195), který používám i zde.

Hr. 451/49 v Dolních Věstonicích je situován na západním okraji pohřebiště (obr. 133). Hrob dále obsahoval 5 podélně členěných korálů, 3 náušnice typu 7-19 a drobný kulovitý gombík z bronzového plechu, pokrytý drátěnými kroužky (typ 14-16; tab. 90: 1–91). To vše jsou typy, které nejsou příliš chronologicky citlivé. Dříve jsem na základě datování podélně členěných korálů od Č. Stani (1995, 39) usuzoval, že hrob byl uložen až někdy na přelomu staršího a mladšího velkomoravského horizontu (Ungerma 2006a, 355). Zpracování tohoto typu korálů však naznačuje, že v Dolních Věstonicích se začaly používat relativně časně, s vysokou pravděpodobností již ve starším velkomoravském horizontu (kap. 8.2.1), takže o Staňovo datování se nelze spolehlivě opřít.

Jinde na Moravě se analogické náušnice vyskytly v hr. 2 v Prušánkách 1, kde jde o pár vyrobený ze zlatého plechu (obr. 136: 2; Klanica 2006, díl I, tab. 22: 1, 2; díl II, 57). Dále k tomuto typu patří i neúplný závěsek náušnice hr. 660 v Prušánkách 2 (obr. 136: 4), který Z. Klanica (2006, díl I, tab. 92: 25; díl II, 286) typologicky nezařadil. Tento závěsek je sice proporcionálně o něco větší než příslušná část závěsků náušnic z hr. 2, ale jeho specifický tvar i použitý materiál (pozlacený měděný plech) hovoří ve prospěch stejného typového určení. Na Slovensku pochází jediná náušnice tohoto typu z Bratislavy – Uršulínské ul. (obr. 136: 3), jde o nekompletní kus nalezený v hr. 11/95 v dlani pohřbeného dítěte (Lesák – Musilová 1999, 40, 59, tab. II: 10). Poškození a dále použití v rozporu se zamýšlenou funkcí naznačuje možný časový odstup mezi výrobou náušnice a jejím uložením do hrobu. Naopak náušnice z výše uvedených dvou moravských lokalit byly nalezeny u hlavy, tzn. ještě plnily svou primární funkci.

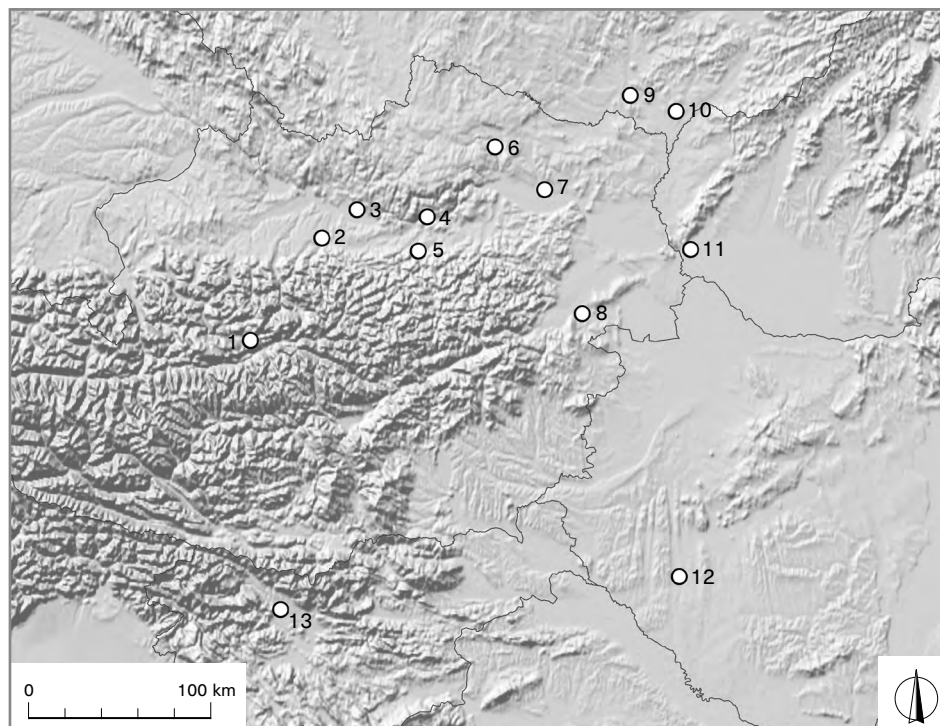
V české a slovenské literatuře byly Kugelkranz-náušnice dlouho řazeny ke „karantánským“ či „köttlašským“ šperkům, což implikuje jejich východoalpskou provenienci (Klanica 1977, 53; Justová 1990, 175–178; Lesák – Musilová 1999, 53; Měřínský 2002, 451; Hanuliak 2004b, 170). V této souvislosti nepovšimnuty zůstaly práce

německých badatelek F. Stein (1967, 65–66) a U. von Freeden (1979, 378–381), z nichž zřetelně vyplývá, že prvotní těžiště výskytu těchto náušnic se nachází v jižním Německu. Jejich rozšíření ve středním Podunají vymačkala V. Tovornik (1986, 440) a doložila, že se sem dostaly právě ze západu, z území Franské říše (srov. Ungerma 2005c, 718–720). Z. Klanica (2006, díl I, 97–99) shromáždil tehdy existující zahraniční literaturu o výskytu a datování Kugelkranz-náušnic na merovejských i avarských pohřebištích a o možných byzantských vlivech při jejich utváření (k byzantským předlohám naposledy Krohn 2015, 81–82). Vyslovil se zde velmi stručně, že pár náušnic a terčovitou sponu z hr. 2 v Prušánkách 1 považuje za „doklad bajuvarské módy“. Pokud jde o datování těchto ozdob, není mi z Klanicova výkladu jasné, které z jím shromážděných analogií (a na základě jaké metody) přispěly k jeho závěru, že Kugelkranz-náušnice „mají svůj typologický vývoj, v němž prušánecké kusy zaujímají nikoliv nejstarší, ale ani nejmladší období“. Pro relativně starší fázi jejich vývoje mají být typické exempláře z 2. poloviny 7. století (snad avarské?), „pro které jsou charakteristické malé kuličky“; „pro nejmladší kusy je zase typická technika zlacení“. Patrně právě skutečnost, že prušánecký pár je ze zlata, ho vedla k závěru, že „předběžně je možno uvedené šperky datovat asi do doby kolem poloviny 8. století“ (Klanica 2006, díl I, 99).

Na jiném místě své knihy pak Z. Klanica (2006, díl I, 116) píše, že do doby kolem poloviny 8. století klade nejen zhotovení diskutovaných šperků z hr. 2 v Prušánkách 1, ale i pohřbení dané ženy. Je to velmi závažné konstatování, neboť do té doby žádný badatel nepoložil počátky raně středověkého kostrového pohřbívání na Moravě tak hluboko do minulosti. U takto významné věci bych osobně očekával podstatně propracovanější argumentaci, než jakou předložil Z. Klanica. Neřešil např. snadno se nabízející námitku, že mezi výrobou šperků a jejich uložením do hrobu mohla uplynout nějaká doba. Z Klanicova výkladu také vyplývá, že uvažoval o vývoji Kugelkranz-náušnic jako celku, tzn. na celém území jejich výskytu. I v publikacích jím citovaných lze však často najít názor, že tvarový vývoj těchto náušnic v avarském kaganátu a ve Franské říši probíhal do značné míry odlišně. Stejně tak je sporné, zda použitý materiál (zlato vs. pozlacený bronz) může sloužit jako chronologický indikátor, toto muselo být výrazně ovlivněno zámožností objednavatele a dostupností drahých kovů. Z. Klanica (2006, díl I, 98) také zmínil datování Kugelkranz-náušnic na dolnorakouské lokalitě Eggenendorf am Wagram do „preköttlašského stupně“, a to vč. absolutního datování tohoto horizontu do let 800–850 z pera jeho tvůrce J. Gieslera (1980, 95), ale nijak nekomplementoval rozpor tohoto datování se svou vlastní datací prušáneckého páru.

Stejnou datací hr. 2 v Prušánkách jako Z. Klanica prosazuje i J. Macháček (2017) v článku věnovaném počátku kostrového pohřbívání na Moravě (kap. 4.4). Vyšel z práce U. von Freeden (1979, 378–381), která datovala horní hranici výskytu Kugelkranz-náušnic v jižním Německu do poloviny 8. století. Tuto dobu považuje J. Macháček – bez podrobnější diskuze – zhruba za čas,

²⁷⁵ Čistě pro úplnost dodejme, že z dolnověstonického pohřebiště přiřadil Z. Klanica k tomuto typu ještě pár bubínkových náušnic z hrobu s „průběžným“ číslem 1199, čímž má na mysli hr. 588/56. Na rozdíl od uvedeného autora řadím tento pár k typu 7-25/26 (kap. 8.1.16).

Obr. 137. Rozšíření časně karolinských Kugelkranz-náušnic ve středním Podunají (mapka nezahrnuje avarské exempláře v Karpatské kotlině ani pozdně merovejské kusy z území Rakouska a jižního Německa, které jsou starší než předkóttlašský horizont). Rakousko: 1 – Krungl (srov. Breibert 2015, 77); 2 – Steyr-Gleink (srov. Ruß 2016, 296); 3 – Auhof (srov. Tovornik 1986, 439); 4 – Wimm (srov. Breibert 2005, 395); 5 – Purgstall an der Erlauf (srov. Sauer 2009, 18); 6 – Thunau am Kamp (srov. Nowotny 2018, 52); 7 – Eggendorf am Wagram (srov. Friesinger 1965, 81); 8 – Pötsching (nepublikováno, informace M. Obenaus; Breibert 2015, 79); Česká republika: 9 – Dolní Věstonice; 10 – Prušánky (srov. Klanica 2006, díl I, 97); Slovensko: 11 – Bratislava (srov. Lesák – Musilová 1999, 53); Maďarsko: 12 – Zalakomár (srov. Szőke 1992a, 857); Slovinsko: 13 – Kranj (srov. Bitenc – Knific 2001, 94, kat. č. 310). Grafika M. Hlavica.

kdy byla pohřbena žena v prušáneckém hrobě 2. K uvedenému postupu mám metodické i faktické výhrady. V tomto případě není možné vzít izolovanou dataci, přenést ji jednoduše z jedné části Evropy do druhé a přitom jaksí pozapomenout na to, že pramenná základna se v obou regionech podstatně liší. V jádru Franské říše se během 1. poloviny 8. století víceméně přestalo pohřbívat s milodary, v důsledku toho se pro následující období radikálně zhoršují naše možnosti poznání vývoje ženského šperku a jeho datování. Přitom existují indicie, že Kugelkranz-náušnice se ve Franské říši používaly i během 2. poloviny 8. století, konkrétně do této doby datovala F. Stein (1995, 300, 326–328, Abb. 2: 1, 3) honosný pár z hrobu uvnitř kostela sv. Dionysia v Esslingenu. J. Macháček si byl také dobře vědom výskytu Kugelkranz-náušnic v rakouském Podunají, ostatně většinu tehdy známých lokalit vymapoval (Macháček 2017, Abb. 5). Při datování jihomoravských exemplářů však rakouské kusy – navzdory jejich geografické blízkosti – ponechal stranou, z mého pohledu nepochopitelně.²⁷⁶ Jinými slovy, diskutovaný pár prušáneckých náušnic vytrhl z regionálního kontextu a bez dalšího zdůvodnění předpokládal, že jde o import přímo z alamansko-bajuvarské oblasti; k provenienci ostatních exemplářů ve středním Podunají se nevyjádřil. Pokud naopak regionální kontext zohledníme,

situace se podle mého názoru jeví poněkud odlišně. Kugelkranz náušnice představují ve středním Podunají (obr. 137) vůdčí typ šperku předkóttlašského horizontu (srov. Breibert 2005, 395–397; 2015, 77–80; Ruß 2016, 296–298; Nowotny 2018, 52–54, 62). Při jejich datování musíme vycházet v první řadě z datování tohoto horizontu jako takového (kap. 4.3), to je podstatně smysluplnější než snaha datovat jednotlivé hroby samostatně. Ze zásad tvorby relativní chronologie (kap. 5.2) přitom mj. vyplývá, že hroby zařazené do určitého relativně-chronologického horizontu je nutné považovat za časově homogenní soubor, kdy nelze určit, zdali vybraný hrob patří např. do počátku, či naopak do závěru daného horizontu. Při datování obou jihomoravských hrobů obsahujících Kugelkranz-náušnice se tak můžeme opřít jen o rámcové širší srovnání. V Dolních Věstonicích se funkční náušnice typické pro předkóttlašský horizont vyskytly v pouhých dvou hrobech: kromě hr. 451/49 to byl hr. 499/55 s náušnicemi typu Rohrbach (kap. 8.1.18). V Prušánkách 1 byl hr. 2 obsahující takto prokazatelně staré ozdoby jediný. Na obou lokalitách tak uvedené hroby představují jen zanedbatelné procento z celkového počtu ženských hrobů se šperky. V rakouském Podunají je situace zásadně odlišná, zde některá pohřebiště vykazují řádově větší počty i podíly hrobů s analogickými šperky. Např. výzkum

²⁷⁶ Snad ho k tomu vedla skutečnost, že v hr. 2 v Prušánkách se dále vyskytla terčovitá spona s výzdobou ve zvěrném stylu, která je typická pro pozdně merovejské prostředí. I u takových spon je možnost zjistit horní hranici jejich výskytu ztížena ukončením pohřbívání na řadových merovejských pohřebištích. Ve středním Podunají zůstává prušánecká spona unikátem, nicméně jiné typy spon západoevropského původu se zde objevují (např. Tovornik 1986, 444–447; Nowotny 2018, 70–73).

menšího pohřebiště Steyr-Gleink – Hausleitnerstrasse (Ruß 2016) poskytl dvacítku ženských a dívčích hrobů se šperky, z nichž celá polovina²⁷⁷ obsahovala náušnice typické pro předkottlašský horizont; i některé z hrobů spadající do druhé poloviny by do tohoto horizontu mohly patřit, některé jsou zřejmě mladší. Skeptik by mohl právem namítnout, že máme před sebou pohřebiště, které se používalo relativně krátkou dobu, zatímco v Průšánkách 1 se nejspíše pohřbívalo po většinu střední doby hradištní a v Dolních Věstonicích bez přerušení až do mladší doby hradištní. Podle mého názoru je však výmluvný i absolutní počet hrobů s vůdčími typy náušnic předkottlašského horizontu, který z jedné rakouské lokality pochází; přitom pohřebiště obsahující srovnatelné počty stejně datovaných ženských hrobů je v rakouském Podunají celá řada. Srovnání tak nevyhnutelně svědčí o tom, že na jihomoravských pohřebištích reprezentují ojedinělé hroby s diskutovanými náušnicemi jen velmi krátkou epizodu, která spadá nejspíše až do závěrečné části předkottlašského horizontu, tzn. někde na přelom 8. a 9. století. Dolnověstonický hr. 451/49 je specifický tím, že Kugelkranz-náušnice se zde vyskytla jen jedna, nikoliv v páru, a kombinovala se s typy ozdob, které se v předkottlašském horizontu ještě neobjevují. Proto musel být hr. 451/49 vyhlouben až někdy v průběhu staršího velkomoravského horizontu, ovšem přesnější absolutní datování by bylo čistou spekulací.

K určení proveniencí jihomoravských a rakouských Kugelkranz-náušnic zatím nemáme k dispozici potřebná data. Jejich import z území Franské říše samozřejmě nelze zcela vyloučit. Osobně považuji za možné i jejich zhotovení ve středním Podunají, neboť z technologického hlediska nejde o extrémně náročné výrobky. Ve středním Podunají musely během předkottlašského horizontu nějaké šperkařské dílny působit, neboť doložené široké spektrum ženských ozdob se sotva mohlo skládat výhradně z importů. Navíc některé zde běžné typy, např. náušnice typu Rohrbach, se v okolních regionech nevyskytují (obr. 134), takže jsou to s vysokou pravděpodobností místní výrobky.

8.1.20 Náušnice s jednou větší granulí (typ 8-1)

Z hr. 199/46 pochází jediná náušnice na pohřebišti, která má uprostřed vnější strany dolního oblouku připájenou plnou kuličku o průměru 3 mm (tab. 45: 3). Hrobový inventář dále obsahoval jen náušnice typu 7-19 a skleněné gombíky, které jsou chronologicky málo citlivé. Hrob je situován v severní části pohřebiště (obr. 138).

Náušnice tohoto typu na Moravě takřka chybějí, analogické exempláře známe z hr. 109/AZ ve Starém Městě – Na valách, kde byly čtyři „drobné stříbrné náušnice s jedním zrnem připájeným na dolní oblouk“ (Hrubý 1955, 380). Představují jeden z mála typů velkomoravského šperku, které byl V. Hrubý (1955, 228, obr. 41) ochoten datovat do staršího velkomoravského horizontu (obr. 35), a to díky jejich výskytu na pozdně averských pohřebištích.

8.1.21 Náušnice s jednostranným hrozníčkem (typ 8-3)

Náušnice s jednostranným hrozníčkem se vyskytly v pouhých dvou hrobech, a to vždy v páru, ale provedení

obou párů je odlišné. Proto se věnuji každému samostatně; jejich sloučení do typu 8-3 je čistě pracovního rázu. Třetí hrob – hr. 125/54 – obsahoval neúplnou náušnici s hrozníčkem pod dolním obloukem, u níž je otázkou, zda hrozníček nebyl původně oboustranný (srov. typ 8-10).

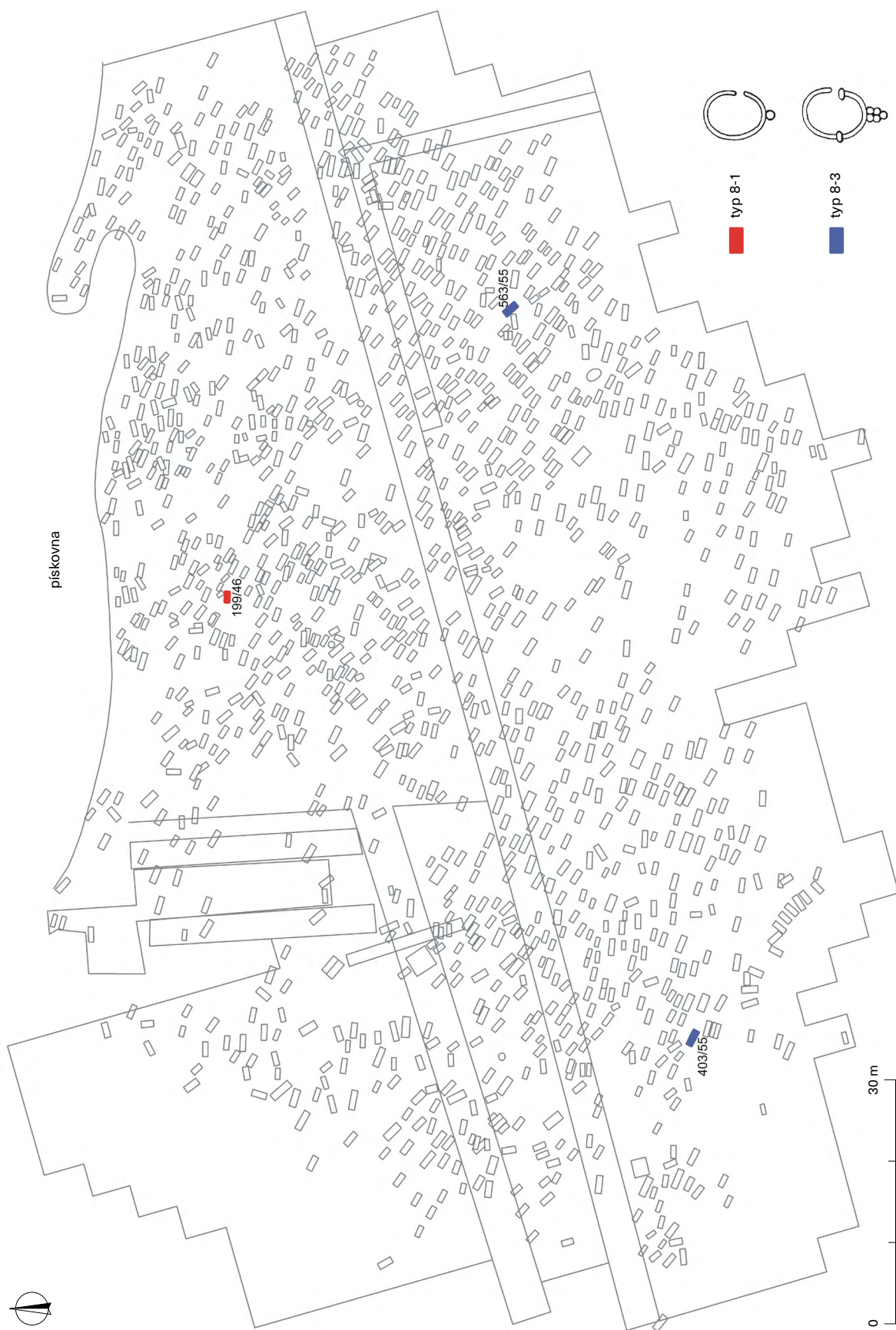
U páru stříbrných náušnic z hr. 403/55 (obr. 139: 1; tab. 157: 2, 3) je horní oblouk zhotoven z drátu kruhového průřezu, zatímco dolní oblouk je hraněný, na konci roztepaný a stočený v očko; opačný konec dolního oblouku ukončoval granulovaný uzlík. Uprostřed dolního oblouku byl pomocí poutka zavěšen „granulovaný závěsek ukončený větší kuličkou“ v dolní části. Závěsek se bohužel u obou náušnic do dnešních dnů nedochoval a v dokumentaci není jeho konstrukce blíže popsána. Na základě Tichého kresby tehdy lépe dochované náušnice č. 3 měl hrozníček válcovitý tvar, byl sestaven nejspíše ze tří věnečků drobných granulí a dole byl ukončen o něco větší granulí. Kromě dvou jednoduchých kroužkových náušnic (typ 7-1) chyběly v hr. 403/55 další nálezy, takže jej nelze blíže datovat.

Podstatně masivnější a dobře dochované náušnice z hr. 563/55 jsou zhotoveny z pozlaceného bronzu (obr. 139: 2; tab. 171: 60, 61). Mají kroužek z tordovaného drátu, který je na konci dolního oblouku roztepaný a stočený v esovitou kličku, k dolnímu oblouku je upevněn poměrně dlouhý jednostranný hrozníček. Hrozníček má trojboký tvar, neboť jeho tělo se skládá ze tří, resp. čtyř „pater“ tvořených vždy trojicí masivních granulí. Hrozníček je dole ukončen jednou větší a jednou menší granulí. Z hr. 563/55 dále pochází mj. pár náušnic typu 10-20, náušnice typu 7-19, podélně členěné a příčně členěné korály, jedná se většinou o chronologicky méně citlivé typy šperků.

Ozdoby analogické k oběma dolnověstonickým párům náušnic s jednostranným hrozníčkem se na Moravě vyskytují velmi vzácně. Pár z hr. 403/55 se vymyká očkem na konci dolního oblouku, a hlavně zavěšením hrozníčku pomocí poutka, zatímco u většiny podobných středohradištních náušnic bývá hrozníček přímo připájen k dolnímu oblouku. Použití poutka k připevnění jednostranného válcovitého hrozníčku můžeme sledovat např. u exkluzivních zlatých náušnic ze Starého Města – Na valách, konkrétně u kusu z hr. 22/48 (Hrubý 1955, 412, tab. 53: 3) a páru z hr. 200/51 (Hrubý 1955, 520, nevyobrazeno; Kouřil ed. 2014, 380, kat. č. 201). Poměrně přesný protějšek k páru z dolnověstonického hr. 403/55 představuje stříbrná náušnice v nedávno odkrytém hr. 2 ve Vávrovicích (okr. Opava), která se vyznačuje hraněným drátem a krátkým hrozníčkem zavěšeným na poutku, liší se jen přítomností, resp. provedením uzlíků na obou koncích dolního oblouku (Hlas et al. 2021, 67, obr. 3: 3). Velmi podobný pár v nedalekých Stěbořicích je opatřen tordovaným horním obloukem (Kouřil – Tymonová 2013, 47, obr. 29: 4, 5).

Další náušnice s jednostranným hrozníčkem, které se běžně vyskytují na venkovských pohřebištích, mívají podstatně jednodušší konstrukci než pár z hr. 403/55. Kroužek bývá zhotoven z drátu kruhového průřezu (jen výjimečně z drátu hraněného) a opatřen jednoduchými uzlíky, připájený hrozníček má buď podobu pyramidky sestavené ze čtyř větších granulí, nebo základ hrozníčku tvoří dva či tři věnečky granulí. Časté jsou např. v Průšánkách 1 a 2

²⁷⁷ Mám na mysli hr. 5/1968, 8/1968, 3/1969, 40/41/1969, 42/1969, Baumeisters Fund, hr. 1/1991, 7/1991 a 11/1992.

Obr. 138. Dolní Věstonice – Na pískách. Poloha hr. 199/48 s náušnicí zdobenou jednou větší granulí (typ 8-1), resp. hr. 403/55 a 563/55 s náušnicemi s jednostranným hrozníčkem (typ 8-3).

Obr. 139. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s jednostranným hrozníčkem (typ 8-3). 1 – neúplný kus z hr. 403/55 (č. 2); 2 – náušnice typu Jízdárna z hr. 563/55 (č. 60). Foto J. Špaček.

(Klanica 2006, díl I, 94–96), kde se vyskytovaly od staršího velkomoravského horizontu, jak o tom svědčí jejich společný výskyt mj. s foukanými soudkovitými korálky, viz např. Prušánky 1, hr. 27 a 584; Prušánky 2, hr. 467 (obr. 113: 14) a 656 (Klanica 2006, díl I, tab. 25: 3–5; 51: 11–13, 17; 67: 14, 24; 90: 7, 8; srov. Ungerman 2005c, 738, tab. 1). Naopak horní hranice jejich výskytu není zcela jasná. Každopádně je pozoruhodné, že v Dolních Věstonicích takové náušnice zcela chybějí. Řemeslníci, kteří tamní obyvatele zásobovali, je z nějakých důvodů nevyrobili.

Podobně nebylo obvyklé na Moravě ve střední době hradištní nosit ani náušnice s trojbokým hrozníčkem a esovitou kličkou, jaké jsou doloženy v hr. 563/55 v Dolních Věstonicích. Tvarově nejbližší je jim pár z hr. 6 v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích, který byl – soudě podle lépe dochovaného kusu – opatřen taktéž dlouhým trojbokým hrozníčkem a tordovaným kroužkem s esovitou kličkou (Marešová 1983, 104, tab. 18: 8, 9). U dalších exemplářů je již kroužek zhotoven z drátu kruhového průřezu, pocházejí z hr. 49 taktéž v Horních Kotvicích (Marešová 1983, 104, tab. 18: 10) a z hr. 464 na malém pohřebišti v Olomouci – Václavském nám., v prostoru kočárovou bývalého kapitulního děkanství (obr. 140: 11; Zatloukal – Živný 2006, 391, obr. 7: 1).²⁷⁸ Nejspíše trojboký hrozníček mají také dvě párové náušnice z Thunau – Obere Holzwielse, hr. 74 (Nowotny 2018, 58–59, 242, Taf. 16: 3), které představují zatím jediné nálezy tohoto druhu v dolnorakouském Podunají.

Analogické náušnice v Čechách označila K. Tomková jako „typ Jízdárna“ (Tomková a kol. 2020, 198–202, s lit.). Jejich trojboký hrozníček se skládá ze dvou až pěti „pater“ masivních, nebo naopak relativně drobných granulí (obr. 140: 1–9). Kroužek bývá zhotoven z drátu kruhového průřezu, ukončeného esovitou kličkou, naopak drát více či méně tordovaný je doložen prakticky jen v Žalově – Na Panenské (obr. 140: 6; Tomková et al. 2020, obr. 112: 5–10). Zlatá náušnice z Dolánek – Rubína, opatřená taktéž tordovaným kroužkem, se od ostatních exemplářů typu Jízdárna liší mj. tím, že dolní oblouk je ukončen větším očkem (obr. 140: 9; Bubeník 1968, 359, obr. 1

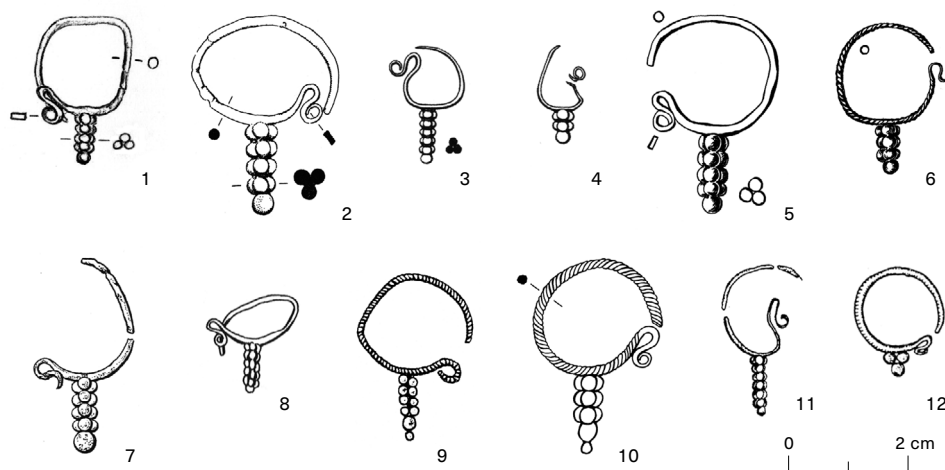
vpr.). Náušnice typu Jízdárna se vyskytují nejčastěji na pohřebištích v Praze a v blízkém okolí, někde zde se oprávněně předpokládá i jejich výroba (Profantová a kol. 2015, 85). Z chronologického hlediska zatím můžeme klást jejich používání jen obecně do doby výskytu šperku velkomoravského rázu, který se v Čechách datuje do konce 9. století a 1. třetiny 10. století (Havrda – Žďárská 2017, 124, s lit.).

Náušnice s trojbokým hrozníčkem nalezené na Moravě tvoří organickou součást typu Jízdárna. Proto musíme přinejmenším vzít v úvahu možnost, že se datují stejně jako české exempláře, tzn. do mladšího velkomoravského horizontu nebo povelkomoravského období (např. kus z Olomouce – Václavského nám.).²⁷⁹ Otázkou zůstává, jak samotnou přítomnost typu Jízdárna na Moravě interpretovat – jde o importy z Čech, nebo o výrobky moravských dílen? S tím je úzce spojen dosud nevyřešený problém, kde a jak tento typ vznikl. Zde se již pohybuje v oblasti těžko prokazatelných úvah. Čistě typologicky vzato mohl typ Jízdárna vzniknout rozvíjením jednodušších předloh, nebo naopak napodobením honosnějších exemplářů (srov. kap. 5.2.1). Pokud jde o první možnost, E. Nowotny (2018, 59) nedávno upozornila na již dříve publikovanou náušnici z hr. 3 v Erle v Dolním Rakousku (obr. 140: 12), opatřenou krátkým hrozníčkem sestaveným nejspíše ze čtyř granulí a s dolním obloukem ukončeným drobnou esovitou kličkou. Hrob lze na základě korálu ve tvaru melounového jádra (něm. *Melonenkernperle*) datovat relativně časně, a to do předkóttlašského nebo staršího velkomoravského horizontu (srov. kap. 8.2.9), což nepřímou potvrzuje i nepoškozená pozdně avarská přezka v sousedním hr. 2 (Friesinger 1971–1974, 44–45, Taf. 1).

Časné datování hrozníčkové náušnice z Erly má nemalý význam, neboť zpochybňuje nebo alespoň relativizuje dlouhodobě uznávaný axiom staršího bádání, kdy jakékoliv náušnice velkomoravského rázu opatřené esovitou kličkou byly automaticky považovány za pozdní, neboť badatelé předpokládali jejich ovlivnění ze strany nejstarších esovitých záušnic (Šolle 1982, 188, s lit.). V jedné ze svých prací jsem upozornil na skutečnost, že z širšího pohledu se vývoj jeví méně jednoznačně než při zohlednění archeologického materiálu pouze z území Čech a Moravy (Ungerman 2016a, 215). Ve střední Evropě se esovitá klička objevuje už např. u pozdně merovejských či časně karolinských Kugelkranz-náušnic (srov. kap. 8.1.19; von Freeden 1979, Taf. 81: 7; 82: 1; Spiong 2012, 101, Abb. 4: 7), o něco mladších náušnic typu Krungl (obr. 126: 3, 4; Ungerman 2016a, 191, pozn. 19) nebo u náušnic se smyčkami na dolním oblouku a řetízkou (obr. 129: 3; Ungerman 2016a, 222, kat. č. 120–123, 125). U všech tří typů náušnic esovitá klička fungovala jako součást zapínání (v součinnosti s háčkem na konci horního oblouku), které je mediteránního původu (Brundke 2013, 40). Považuji za pravděpodobné, že řemeslníci vyrábějící náušnice z okruhu veligradského šperku použili u některých z nich esovitou kličku – ovšem jen jako pouhou ozdobu bez praktické funkce – právě na základě nějakých

²⁷⁸ Jelikož všechny zmíněné náušnice byly nalezeny až po napsání monografie B. Dostála (1966), nemohly být zařazeny do jeho typologické tabulky hrozníčkových náušnic (Dostál 1966, obr. 8); proto i v mé práci postrádají samostatné kódové označení.

²⁷⁹ Srov. soubor náušnic/záušnic s očkem z tamního hr. 370, který je nejspíše povelkomoravského stáří (kap. 8.1.5; Zatloukal – Živný 2005, 481, obr. 5; 2006, 385, 393).

Obr. 140. Náušnice typu Jízdárna (1–11) a s nimi typologicky příbuzná hrozničková náušnice (12). 1 – Praha – Klementinum, hr. 32; 2 – Praha – Jízdárna Pražského hradu, hr. 1/47; 3, 4 – Klecany I, hr. 54/05; 5 – Levý Hradec / Žalov – Na Panenské, hr. 7/2003; 6 – Levý Hradec / Žalov – Na Panenské, hr. 20/2003; 7 – Koleč / Zákolany, hr. 4; 8 – Kanín, hr. 48 (1–8 podle Havrda – Žďárská 2017, obr. 25, upraveno); 9 – Dolánky – Rubín (podle Bubeník 1968, 359, obr. 1); 10 – Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 563/55; 11 – Olomouc – Václavské nám., hr. 464 (podle Zatloukal – Živný 2006, obr. 7: 1); 12 – Erla, hr. 3, Rakousko (podle Friesinger 1971–1974, Taf. 1).

předloh či impulzů z jihu, tzn. ještě předtím, než se ve střední Evropě rozšířily nejstarší esovitě záušnice.

Pokud jde o druhý z navržených způsobů vzniku náušnic typu Jízdárna, lze si docela dobře představit, že tyto náušnice představují jakýsi „imitativní“ typ šperku, jehož tvůrce rezignoval na sestavení dutého hrozničku z věnečků čítajících šest nebo více granulí a místo toho koncipoval hrozniček jako plný, sestavený pouze z trojic granulí spájených k sobě. Kdybych měl interpretovat rozdíl v provedení jednotlivých párů či exemplářů typu Jízdárna, přiklonil bych se spíše k názoru, že na základě pečlivěji propracovaných náušnic vznikly zjednodušeně provedené kusy, než že tomu bylo naopak. K předlohám stojícím na počátku pomyslné vývojové řady by patřil především pár z hr. 563/55 v Dolních Věstonicích (obr. 140: 10) a zlatá náušnice z Dolánek – Rubína (obr. 140: 9). Mají společné výrazné tordování kroužku náušnice a ukončení hrozničku v podobě jedné větší a jedné menší granule, liší se od sebe jen přítomností esovitě kličky, resp. očka. Většina ostatních kusů typu Jízdárna se vyznačuje lehce zjednodušenou konstrukcí, kdy kroužek postrádá tordování a hrozniček je ukončen jedinou granulí (např. obr. 140: 1–5). Naznačená vývojová souvislost je samozřejmě pouhou hypotézou, takže z ní nemůžeme vyvozovat datování konkrétních exemplářů.²⁸⁰

8.1.22 Náušnice s oboustranným hrozničkem a nezdobným dolním obloukem (typ 8-10)

K náušnicím s oboustranným hrozničkem, jejichž dolní oblouk kromě dvou uzlíků postrádá další výzdobu (typ 8-10), lze přiřadit 22 exemplářů z 12 hrobů, v nichž se vyskytují v počtu 1–4 kusů. Většina (14 kusů) je

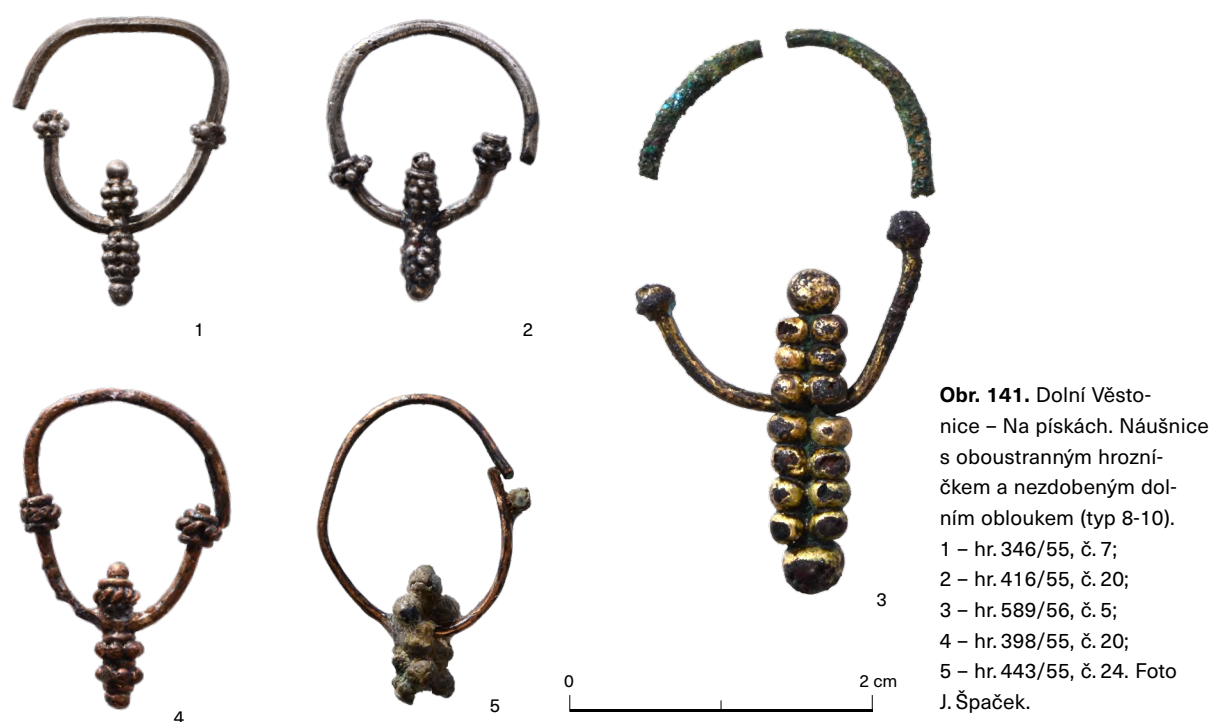
vyrobená ze stříbra a má značně stereotypní konstrukci.²⁸¹ Drát náušnice je převážně hraněný (obr. 141: 1), méně často má kruhový průřez (hr. 412/49, 416/55; obr. 141: 2). Oboustranný hrozniček, v literatuře někdy nazývaný jako „klasovitý“, je tvořen věnečky sestavenými z šesti drobných granulí, přičemž dolní polovina hrozničku je vždy o něco vyšší než horní polovina. Obě poloviny hrozničku jsou ukončeny kroužkem z hladkého drátu, do něhož je na volném konci hrozničku zasazena větší granule. Obě poloviny hrozničku jsou připevněny k dolnímu oblouku pomocí závlačky z roztepaného drátu. Uzlíky na koncích dolního oblouku vykazují podobnou konstrukci jako hrozničky, tvoří je věneček granulí mezi dvěma hladkými kroužky.

Ostatní náušnice typu 8-10 jsou zhotoveny z bronzu, někdy navíc pozlaceného. Jejich konstrukce je o něco různorodější, neboť jejich výrobci, kteří se snažili napodobit vzhled stříbrných kusů, využívali k dosažení tohoto cíle různé prostředky. Některé mají hrozničky stejné konstrukce jako u stříbrných kusů, zjednodušeně jsou zhotoveny jen uzlíky, svinuté z tenkého hladkého drátku (hr. 273/55; tab. 140: 3), nebo je základ trojdílného uzlíku tvořen kordovaným drátem (hr. 346/55; tab. 149: 3, 8). Stejně uzlíky vykazují i pár náušnic z hr. 398/55 (tab. 157: 20, 30), u nichž je navíc zjednodušená i konstrukce hrozničků – v tom smyslu, že jednotlivé věnečky z granulí jsou prokládány kroužky z hladkého drátu, což výrobci umožnilo zachovat požadovanou výšku hrozničků, ale s použitím nižšího počtu granulí; navíc drátěné kroužky celý hrozniček zpevňovaly. Zvláště kus č. 20 (obr. 141: 4) ukazuje, že výrobce zřejmě postrádal dostatečný počet vhodných granulí, neboť základ horní poloviny hrozničku je tvořen kroužkem z kordovaného drátu, a nikoliv věnečkem z granulí.²⁸²

²⁸⁰ U náušnice z Dolánek – Rubína bohužel postrádáme nálezový kontext, což její datování neulehčuje. Lokality byla intenzivně osídlena nejpozději od 2. poloviny 8. století, nicméně prostřednictvím artefaktů staromadaršského rázu je doložena i fáze spadající do 1. poloviny 10. století (Profantová – Stolz 2006a).

²⁸¹ Hr. 412/49 (náušnice č. 7), 460/49 (č. 3), 3/52-I (č. 1 i párový kus č. 2, který je nezvestný), 304/55 (č. 4, 41), 346/55 (č. 4, 7; obr. 141: 1), 416/55 (č. 20, 50), 542/55 (č. 20, 31, 32), 589/56 (č. 3, nezvestná).

²⁸² Do skupiny bronzových náušnic patří ještě dnes nezvestný kus z hr. 579/56 (č. 9123).

Pozlacená bronzová náušnice z hr. 589/56 (č. 5; obr. 141: 3) vykazuje atypickou konstrukci hrozničku, sestaveného z masivních granulí, přičemž každé jeho „patro“ je tvořeno jen trojicí granulí spájených těsně k sobě.²⁸³ Jelikož hrozniček není dutý, nemohl být k dolnímu oblouku upevněn pomocí závlačky, ale obě jeho poloviny k němu byly připájeny přímo. Tato náušnice se tak vyznačuje stejnou konstrukcí hrozničku jako typ Jízdárna (obr. 140: 1–11), od něj se liší pouze tím, že hrozniček je oboustranný, a nikoliv jednostranný. Jelikož uvedená konstrukce hrozničku je na lokalitě i na celé Moravě velmi vzácná, považují za pravděpodobné, že náušnice z hr. 589/56 vznikla v některé z dílen, které vyráběly typ Jízdárna, nebo přinejmenším ve stejné době.

Jen se značnou opatrností můžeme k typu 8-10 přiřadit také dvojici náušnic z hr. 443/55 (č. 23, 24; obr. 141: 5). Na jejich kroužek z měděného či bronzového drátu byl původně připevněn závěsek či hrozniček sestavený z drobných kuliček šedé barvy, zhotovených nejspíše ze slitiny na bázi olova apod. Při vyzvednutí z hrobu byly jednotlivé nebo navzájem spojené kuličky odpadnuté, popř. sekundárně přikorodované ke kroužku náušnice na jiných místech, takže někdejší vzhled obou náušnic nebylo možné spolehlivě určit. Dnes je kus č. 24 rekonstruován tak, že kuličky tvoří oboustranný hrozniček (obr. 141: 5).

Hroby s náušnicemi typu 8-10 tvoří na pohřebišti dvě výrazné koncentrace – větší se nachází v jihovýchodní části areálu, zbývající dva hroby (hr. 460/49, 3/52-I) leží naopak v západní části, nedaleko od koňského hr. 442/49 (obr. 142). S takovou prostorovou distribucí jsme se na lokalitě u žádného z dosud analyzovaných typů šperku nasetkali. Příčiny mohou být chronologické i mimochronologické, ale není snadné je od sebe rozlišit. Výše jsem poukázal např. na tvarovou příbuznost náušnice z hr. 589/56 (obr. 141: 3) s typem Jízdárna, který se na pohřebišti

vyskytl v hr. 563/55 (obr. 139: 2), přičemž oba hroby ležely relativně blízko u sebe uvnitř jihovýchodní kumulace hrobů s typem 8-10. Mohlo by to potvrzovat chronologickou blízkost obou hrobů, ale nevylučují ani výklad, že oba pohřbení patřili do jedné komunity, zásobované toutéž dílnou.

Doprovodné nálezy (bez hr. 443/55): náušnice typu 7-8/9 (hr. 346/55), náušnice typu 7-13/16 (hr. 416/55?), náušnice typu 7-19 (hr. 412/49, 304/55, 398/55, 579/56), náušnice typu 7-24/27 (hr. 579/56), náušnice typu 8-15 (hr. 412/49), náušnice typu 8-39 (hr. 412/49), bubínková náušnice typu 9-6 (hr. 542/55), sloupečková náušnice typu 10-12 (hr. 346/55), olověná náušnice (hr. 304/55), polyedrický korál (hr. 416/55), podélně členěný korál (hr. 579/56, 589/56), korál ve tvaru melounového jádra (hr. 579/56), bronzový gombík (hr. 3/52-I, 416/55), skleněný gombík (hr. 3/52-I, 579/56), křížová spona (hr. 304/55).

Na první pohled je nápadné, že nemalou část z výraznějších doprovodných nálezů v hrobech s typem 8-10 představují náušnice z okruhu veligradského šperku. Z toho samozřejmě není možné vyvozovat okamžité chronologické závěry, neboť hlavně stříbrné exempláře typu 8-10 pocházejí z relativně bohatších hrobů (hr. 412/49, 346/55, 542/55), u nichž je složení výbavy podmíněno v první řadě zámožností pohřbeného jedince a jeho rodiny. Artefakty relativně časněho datování se v hrobech s typem 8-10 vyskytují jen vzácně, výčet se omezuje na křížovou sponu v hr. 304/55 (kap. 8.9) a skleněný korál ve tvaru melounového jádra v hr. 579/56 (kap. 8.2.9), na jejichž základě lze uvedené dva hroby datovat nejspíše do staršího velkomoravského horizontu. Bez významu možná nebude, že se oba hroby nacházejí v centrální části jihovýchodní kumulace hrobů s typem 8-10 (obr. 238), z čehož by se

283 Masivnímu hrozničku odpovídá i značná celková velikost náušnice, její výšku lze rekonstruovat na cca 3 cm – to je o třetinu více, než je obvyklá výška mnohem subtilnějších stříbrných náušnic typu 8-10.

Obr. 142. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby obsahující náušnice s oboustranným hrozičkem a nezdobeným dolním obloukem (typ 8-10).

Obr. 143. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s oboustranným hrozničkem a zdobeným dolním obloukem. 1 – typ 8-15, hr. 15/52-II, č. 4; 2 – typ 8-21, hr. 282/55, č. 6; 3 – typ 8-39, hr. 412/49, č. 1; 4 – náušnice typu 8-21 s neobvykle provedenými hrozničky, hr. 742/57, č. 20. Foto J. Špaček (1, 2, 4) a P. Čučka (3).

dalo usuzovat, že tato část je starší a odtud se hroby s typem 8-10 šířily k severu, resp. k jihu. Na druhou stranu se nedomnívám, že by uvedená dvojice hrobů 304/55 a 579/56 patřila na pohřebišti k nejstarším, vylučuje to srovnání jejich polohy s rozšířením prokazatelně časných – nebo přinejmenším časně začínajících – typů 7-23 (obr. 112), 7-24/27 (obr. 117), 7-25/26 a 7-32 (obr. 125). Těžiště výskytu typu 8-10 zde spadá spíše až někam do závěru staršího velkomoravského horizontu, a hlavně do mladšího velkomoravského horizontu. Jeho přežívání do povelkomoravského období zatím zůstává otázkou, máme po ruce jen jednu nepříliš průkaznou indicii, a tou je poloha hr. 460/49 a 3/52-I s typem 8-10 v západní polovině pohřebiště, kde se – přímo mezi oběma hroby – nachází mladohradištní hr. 450/49; to by mohlo hypoteticky naznačovat určitou kontinuitu v pohřbívání mezi oběma obdobími v této části pohřebiště.

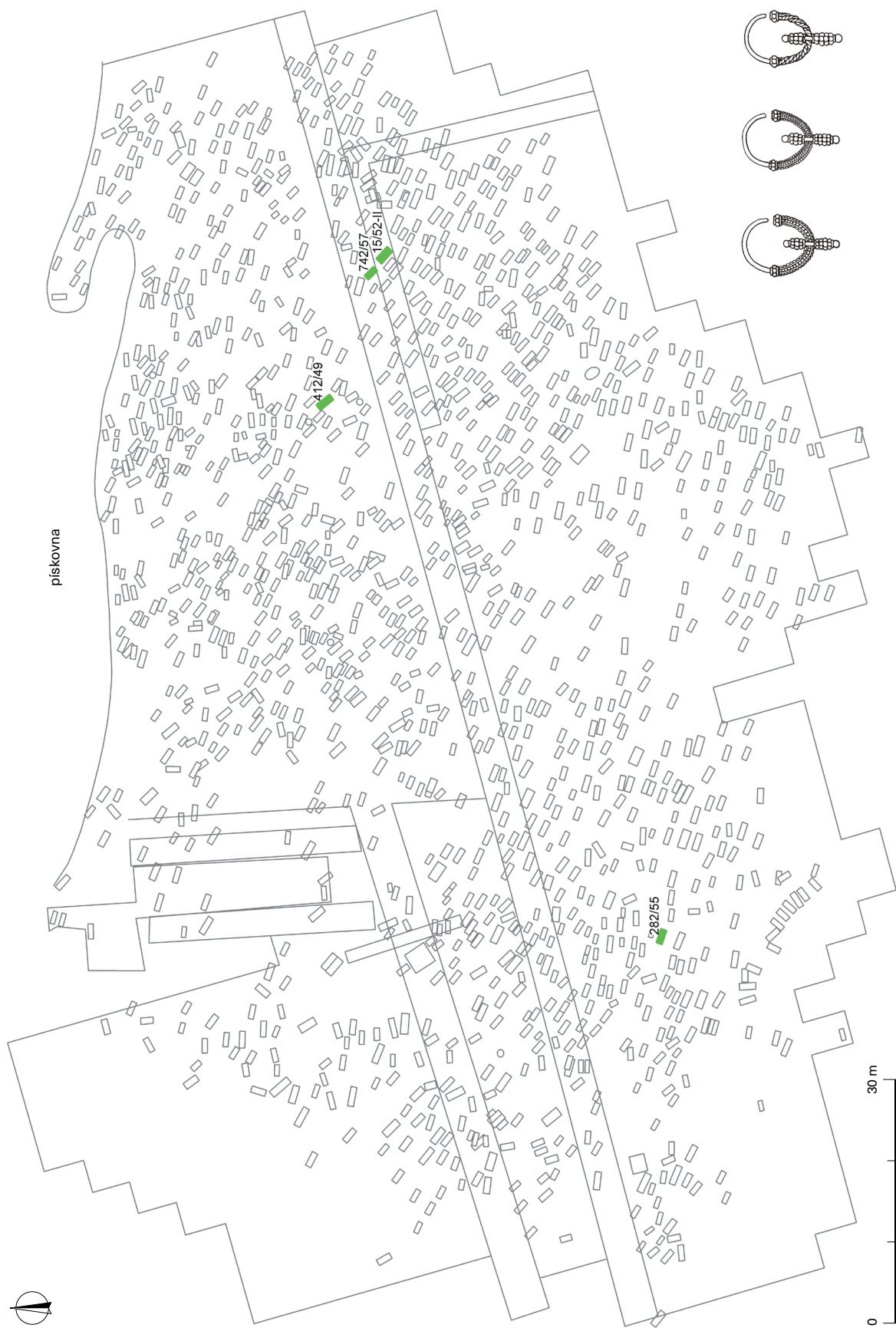
Dosud postrádáme podrobnější analýzu náušnic typu 8-10 nalezených na Moravě i širší nadregionální srovnání. Pokud jde o jejich genezi, zlatý pár nalezený v bohatém hrobě v Trilji v jižním Chorvatsku, který lze datovat do konce 8. století (Karaman 1921; Piteša 2009, 86–92; 2014, 60–72), svědčí o středomořském původu tohoto typu náušnic (Ungerma 2022e, 285). Na Moravě se na centrálních lokalitách jeví výskyt typu 8-10 v hrobech staršího velkomoravského horizontu zatím jako dost nevýrazný, např. L. Galuška (2013, 225–227) takto datuje ve Starém Městě – Na valách jen hr. 282/49, v němž se vyskytlo hned šest zlatých náušnic tohoto typu. Na druhé straně dokladem jejich relativně mladšího datování je výskyt typu 8-10 ve třech hrobech na pohřebišti u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, které se používalo během mladšího velkomoravského horizontu a přetrvalo i do části povelkomoravského období (Macháček et al. 2016, 67). Také vzhledem ke skutečnosti, že typ 8-10 patří na Moravě a v Čechách k nejhodně zastoupeným typům honosného šperku, můžeme důvodně předpokládat delší období jeho výskytu (pro Čechy nově Tomková a kol. 2020, 201–206). V našich zemích se hrozničkové náušnice s nezdobeným dolním obloukem ještě dočkaly příchodu esovitých záušnic z tenkého drátu, jak o tom svědčí např. hr. 133 v Kaníně

II (Mařík 2009, 89–90, tab. 42: 16–21). Přestaly se nosit asi kolem poloviny 10. století, zatímco v okolních zemích pokračoval jejich vývoj dále, a to v podobě hrozničkových náušnic se čtyřmi a více granulovanými uzlíky na dolním oblouku, které se na Balkáně, v Karpatské kotlině, ve východní Evropě a v pokladech zlomkového stříbra na území dnešního Polska vyskytovaly rámcově od 2. poloviny 10. století nejméně do 11. století. Naproti tomu v Čechách a na Moravě zcela chybějí (Ungerma 2022a, 248, s lit.).

8.1.23 Náušnice s oboustranným hrozničkem a zdobeným dolním obloukem (typy 8-15, 8-21 a 8-39)

Náušnic s oboustranným hrozničkem a opatřených výzdobou na dolním oblouku bylo na lokalitě nalezeno celkem 11 kusů, a to ve čtyřech hrobech (hr. 412/49, 15/52-II, 282/55, 742/57), v nichž se vyskytovaly po 1–5 kusech. Všechny jsou zhotoveny ze stříbra, liší se od sebe především charakterem výzdoby dolního oblouku. Jako typ 8-15 označuji exempláře, u nichž je drát dolního oblouku lemován čtyřmi liniemi granulí (3 ks v hr. 412/49, 1 ks v hr. 15/52-II; obr. 143: 1). U typu 8-21 je tato výzdoba provedena perlovanými drátky (2 ks v hr. 282/55; obr. 143: 2; 2 ks v hr. 742/57). U typu 8-39 nevedou perlované drátky paralelně s drátem dolního oblouku, ale jsou kolem něj lehce spirálovitě ovinuty (2 ks v hr. 412/49; obr. 143: 3).

Zatímco u většiny náušnic jsou hrozničky složeny z více věnečků tvořených šesti nebo sedmi granulemi, u dvou párových exemplářů z hr. 742/57 (tab. 186: 20, 31) mají hrozničky značně neobvyklou „trojhrannou“ konstrukci (obr. 143: 4) – skládají se ze čtyř samostatných sloupců granulí, přičemž granule v centrálním sloupci jsou o něco větší než ty ve třech sloupcích krajních. Tyto krajní sloupce tak obsahují více granulí, proto bylo nutné je k centrálnímu sloupci připevnit pomocí svislého zploštělého drátku. Toto neobvyklé řešení zvolil výrobce nejspíše z toho důvodu, že měl k dispozici jen omezené množství granulí nestejně velikosti. Můžeme to vnímat spíše jako projev jeho invence, než že by nedokázal zhotovit „standardní“ hrozniček. Hr. 742/57 představuje vůbec

Obr. 144. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby obsahující náušnice s oboustranným hrozníčkem a zdobeným dolním obloukem (typy 8-15, 8-21 a 8-39).

nejbohatší ženský hrob na pohřebišti, takže v něm pohřbená žena měla patrně přístup k tomu nejlepšímu, co se na lokalitě a v jejím okolí dalo sehnat.

Tři ze čtyř hrobů s analyzovanými náušnicemi (hr. 412/49, 15/52-II, 742/57) se nacházejí blízko u sebe ve východní části pohřebiště (obr. 144), kde se prostorově kryjí se severní částí kumulace hrobů s náušnicemi typu 8-10 (obr. 142). Ostatně hr. 412/49 mj. obsahoval současně jak typy 8-15 a 8-39, tak právě typ 8-10. S tímto fenoménem, že různé typy náušnic z okruhu veligradského šperku se společně vyskytují v omezeném počtu hrobů, se setkáme i v následujících kapitolách. Jako názorný příklad poslouží hr. 742/57, kde se s náušnicemi typu 8-21 kombinovaly bubínkové a lunicové náušnice, dále podélně členěné a kovové korály. Hr. 412/49 je pak specifický tím, že kromě hrozníčkových náušnic se v něm vyskytly i typy 7-3 a 7-19, tedy náušnice z okruhu podunajského šperku. Zbylé dva hrobové celky vykazují poměrně nevýrazné složení, v hr. 15/52-II se objevil mj. stříbrný gombík s granulací a v hr. 282/55 olivovité hladké korály.

Typy 8-15 a 8-21 jsou na středohradištních pohřebišťích poměrně časté. S velkou pravděpodobností se vyskytovaly po celé velkomoravské období a zvláště v Čechách a na Slovensku se dostávaly do hrobů i po příchodu módy esovitých záušnic z tenkého drátu.²⁸⁴ Teprve nedávno byl publikován doklad, že i na Moravě mohly alespoň ojediněle přežít také do povelkomoravského období – oba typy se objevily v hr. 136 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, jehož uložení bylo radiokarbonově datováno do 2. poloviny 10. století a 1. čtvrtiny 11. století (Macháček et al. 2016, 67, 166–169, 281–282, tab. 20: 136/1–4).

Naopak náušnice typu 8-39 by mohly být chronologicky citlivé, neboť se vyskytují velmi zřídka. Jsou doloženy hlavně na Moravě, konkrétně v hr. 91 v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích (Marešová 1983, 106, tab. 19: 33, 34), v hr. 466 v Rajhradě (Staňa 2006, 84, obr. 39: 466/2, 4) a v několika hrobech ve Starém Městě – Na valách. Jedním z nich je hr. 298/49, kde se spolu s náušnicemi typu 8-39 našel typ 8-15 a dále plechové gombíky s vytepaným vegetabilním ornamentem (Hrubý 1955, 458, tab. 67: 14–17, 20–22). Na základě úlomků malty v záspy datoval L. Galuška (1996a, 94) tento hrob do doby po postavení kostela, ale s tím, že „jistě nepatřil k nejmladším“. V Čechách je mi jediná náušnice typu 8-39 známa z hr. 84 v Praze – Lumbeho zahradě, v němž se kombinovala mj. s typy 8-15, 8-21 i párem esovitých záušnic z tenkého drátu (Frolík – Smetánka 2014, 152–154). Pokud přijmeme předpoklad, že všechny exempláře typu 8-39 jsou zhruba stejného stáří, svědčí zvláště poslední z uvedených hrobů o tom, že tyto náušnice patří v rámci veligradského šperku spíše k mladším typům. S takovým závěrem není v zásadním rozporu ani poloha a výbava hr. 412/49 v Dolních Věstonicích.

8.1.24 Náušnice se čtyřmi bubínky (typy 9-4/5 a 9-6)

Náušnice se čtyřmi bubínky z okruhu veligradského šperku se na lokalitě vyskytly jen v hr. 742/57 a 542/55. Součástí bohatého hr. 742/57 byla stříbrná náušnice se

čtyřmi bubínky, přičemž na každém bubínku je jemnou granulací dvakrát proveden motiv kříže s trojúhelníkovými konci ramen (obr. 145: 1; tab. 186: 30). Nejvíce se podobá typům 9-4 a 9-5. V hrobě ji doprovázelo několik dalších typů veligradského šperku (kap. 8.1.23, 8.1.27).

Z hr. 542/55 pocházejí dvě neúplné stříbrné náušnice, jejichž čtyři bubínky jsou zdobené granulemi zasazenými vždy do miniaturního drátěného kroužku (obr. 145: 2, 3; tab. 170: 21, 30). Dolní oblouk je lemován čtyřmi perlovanými drátky, náušnice tedy patří k typu 9-6. Spolu s nimi byly nalezeny mj. tři stříbrné náušnice typu 8-10.

Oba hroby leží ve východní části pohřebiště, přičemž hlavně hr. 542/55 má spíše okrajovou polohu (obr. 146), zvláště v rámci větší koncentrace hrobů s hrozníčkovými náušnicemi (obr. 142, 144). Mohlo by z toho vyplývat relativně pozdní datování tohoto hrobu, a tím pádem i náušnice typu 9-6 v něm obsažených.

Analýze náušnic se čtyřmi bubínky v evropských souvislostech jsem věnoval celou monografii, na niž případně zájemce odkazuji (Ungerma 2021). Pro potřeby zpracování exemplářů z území bývalého Československa a Dolního Rakouska jsem vytvořil novou typologii těchto náušnic, která zahrnuje celkem devět variant plus jejich lité imitace (obr. 147). Kusy z Dolních Věstonic patří k variantám B, resp. C. Těžiště výskytu obou variant spadá do mladšího velkomoravského horizontu. Náušnice se čtyřmi bubínky se sice ve střední Evropě prokazatelně vyskytovaly od staršího velkomoravského horizontu, a to především varianta E (Ungerma 2021, 44–53), která je však zastoupena relativně vzácně, takže není divu, že v Dolních Věstonicích chybí. Honosné náušnice se čtyřmi bubínky jsou příkladem nadregionálního šperku, který pochází s největší pravděpodobností ze Středomoří a rozšířil se v jihovýchodní, střední i severní Evropě, přičemž exempláře v každém z regionů vykazují více či méně výrazné specifické znaky. V rámci rozsáhlého geografického výskytu diskutovaných náušnic představovala Velká Morava spíše periferii; a ani na základě formální analýzy se nezdá, že by – v protikladu k názorům běžným ve starší literatuře – velkomoravské kusy představovaly bezprostřední inspiraci pro výrobu exemplářů známých např. z pokladů zlomkového stříbra na území dnešního Polska v 10. a 11. století (Ungerma 2021, 61–147; 2022a, 223–231).

8.1.25 Náušnice se sedmi košíčky (typ 9-21)

Náušnice typu 9-21 představují nejjednodušší formu košíčkové náušnice – jsou opatřeny pěti košíčky navlečenými na dolní oblouk a další dva tvoří oboustranný „závěsek“. V Dolních Věstonicích byly zastoupeny vždy jedním kusem v hr. 35/54 (tab. 116: 2) a 99/54 (tab. 120: 3), oba jsou stříbrné. Náušnice z hr. 35/54 byla relativně dobře dochovaná, z druhé se dochovaly čtyři neúplné košíčky, nicméně její příslušnost k typu 9-21 lze stále dobře rozeznat. Zatímco další součástí výbavy hr. 99/54 byl jen železný nožik, hr. 35/54 obsahoval ještě spirálový prsten, dvě náušnice typu 7-19, dva stříbrné gombíky zdobené drátěnými kroužky (typ 14-16) a vědro. Oba hroby se

²⁸⁴ Viz např. Zákolany, hr. 4 (Šolle 1982, obr. 11: 2, 6); Klecany II, hr. 28 (Profantová a kol. 2010, tab. 97; 2015, 143–144); Čakajovce, hr. 426 (Rejholcová 1995a, 46, tab. LXVIII: 1, 3–8); Trnovec nad Váhom – Horný Jatov, hr. 161 (Točík 1971, 150, Taf. XXVIII: 3, 6).

Obr. 145. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice se čtyřmi bubínky (typy 9-4/5, 9-6). 1 – hr. 742/57, č. 30; 2, 3 – hr. 542/55, č. 21, 30. Foto J. Špaček.

nacházely nedaleko od sebe v jihozápadní části pohřebiště (obr. 146).

Velkomoravské košíčkové náušnice zatím postrádají komplexní vyhodnocení.²⁸⁵ Tradičně byly řazeny do mladšího velkomoravského horizontu, na území Slovenska se (ojediněle?) udržely v oběhu i v povelkomoravském období.²⁸⁶ Existují jen nevýrazné indicie pro relativně časné datování jejich počátku. Součástí výbavy hr. 26/48 ve Starém Městě – Na valách tvořily údajně náušnice se šesti košíčky, které se nedochovaly. Tento hrob byl – zřejmě zanedlouho po svém uložení – porušen hrobem 24/48, který obsahoval ozdoby typické pro starší velkomoravský horizont (Hrubý 1955, 414; Chorvátová 2004b, 217; Ungerman 2005c, 713; 2017, 33–36; Galuška 2013, 211–215). Hr. 282/49 na téže lokalitě, v němž se vyskytly mj. dva páry náušnic typu 9-22, považuje L. Galuška (2013, 225–227) za „velmi starý“. Vedle ho k tomu nejspíše značná hloubka hrobu (265 cm), převrstvení mladším hrobem 279/49 a absence malty v obou hrobech. Kdysi jsem se pod vlivem práce H. Chorvátové (2004b, 218) vyjádřil v podobném smyslu (Ungerman 2005c, 710–711), dnes už si ale nejsem zcela jistý, zdali taková kritéria dostačují k identifikování nejstarších hrobů na lokalitě.

8.1.26 Sloupečkové náušnice (typy 10-12 a 10-14)

Ze šesti dolnověstonických hrobů pochází 10 sloupečkových náušnic. Až na hr. 62/46 a 278/47 se vyskytly v páru shodně provedených exemplářů. Náušnice z hr. 62/46 a 346/55 byly zhotoveny ze stříbra, ostatní jsou bronzové (u náušnic z hr. 463/55 se v popisu R. Tichého uvádí, že jsou „snad postříbřené“). V porovnání s exkluzivními sloupečkovými náušnicemi z okruhu veligradského šperku působí tyto náušnice značně neuměle. Ještě relativně nejlépe propracované jsou náušnice z hr. 284/55, které mají výrazně profilovaný sloupeček, sestavený ze dvou kulovitých bubínků a válcovitého mezičláčku (obr. 148;

tab. 141: 2). U ostatních exemplářů byl sloupeček sestaven ze dvou polovin vylisovaných z plechu; to platí i pro náušnici z hr. 62/46, jejíž sloupeček měl původně podobu tří bubínků umístěných nad sebou (tab. 18: 12).

Na základě povrchové výzdoby sloupečků lze rozlišit dva typy. K typu 10-12 patří náušnice zdobené na povrchu křížky sestavenými z menších granulí (hr. 62/46, 284/55, 346/55), zatímco náušnice typu 10-14 jsou pokryté drobnými kroužky z hladkého drátku (hr. 278/47, tab. 59: 1; hr. 463/55, tab. 164: 2, 3; hr. 726/57, tab. 186: 61, 71). Oba typy se liší i dalšími detaily: pouze u typu 10-12 je dolní oblouk ohraničen dvěma několikanásobnými uzlíky (hr. 284/55), popř. je ukončen očkem (hr. 62/46, 346/55). Naopak esovitá klička je doložena jen u typu 10-14 (hr. 278/47, 726/57).

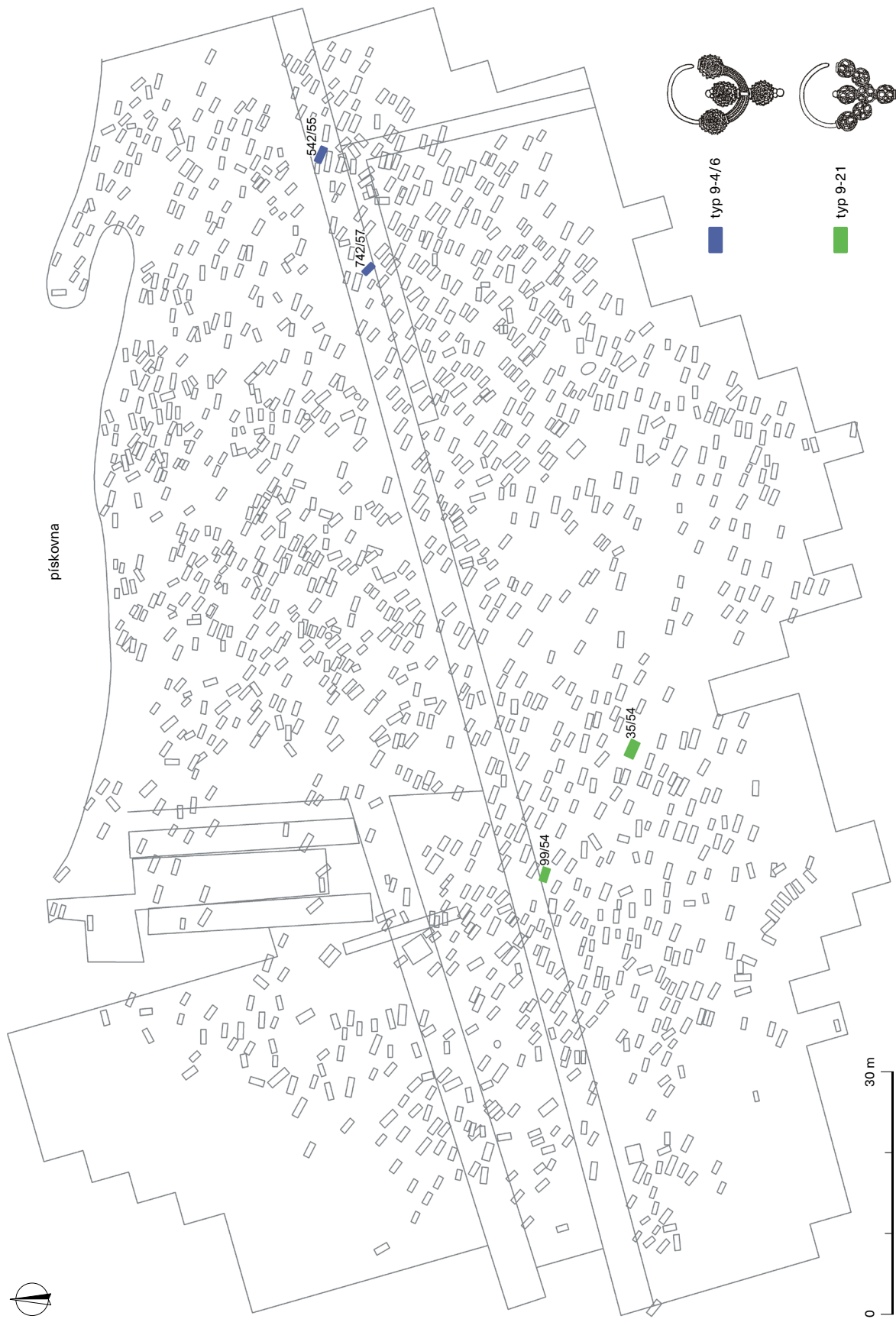
Doprovodné nálezy: náušnice typu 7-9 (hr. 346/55), náušnice typu 7-11 (hr. 62/46?, 284/55), náušnice typu 7-16 (hr. 726/57), náušnice typu 7-17 (hr. 284/55, 726/57), náušnice typu 7-19 (hr. 62/46, 284/55, 726/57), náušnice typu 8-10 (hr. 346/55), korál ve tvaru melounového jádra (hr. 284/55), polyedrický korál (hr. 284/55), korál olivovitý hladký (hr. 284/55), bronzový gombík typu 14-16 (hr. 726/57), štítkový prsten (hr. 62/46, 284/55, 463/55?), páskový prsten (hr. 346/55).

Doprovodné nálezy ve většině hrobů se sloupečkovými náušnicemi nejsou příliš výrazné, nicméně korál ve tvaru melounového jádra z hr. 284/55 představuje indicii pro relativně časný počátek typu 10-12 (kap. 8.2.9), v případě typu 10-14 není bez významu kombinace s gombíky typu 14-16 v hr. 726/57 (kap. 8.4.2). Horní hranici výskytu sloupečkových náušnic v Dolních Věstonicích je obtížné určit, nicméně vzhledem k jejich nízkému počtu se nemohly používat příliš dlouho.

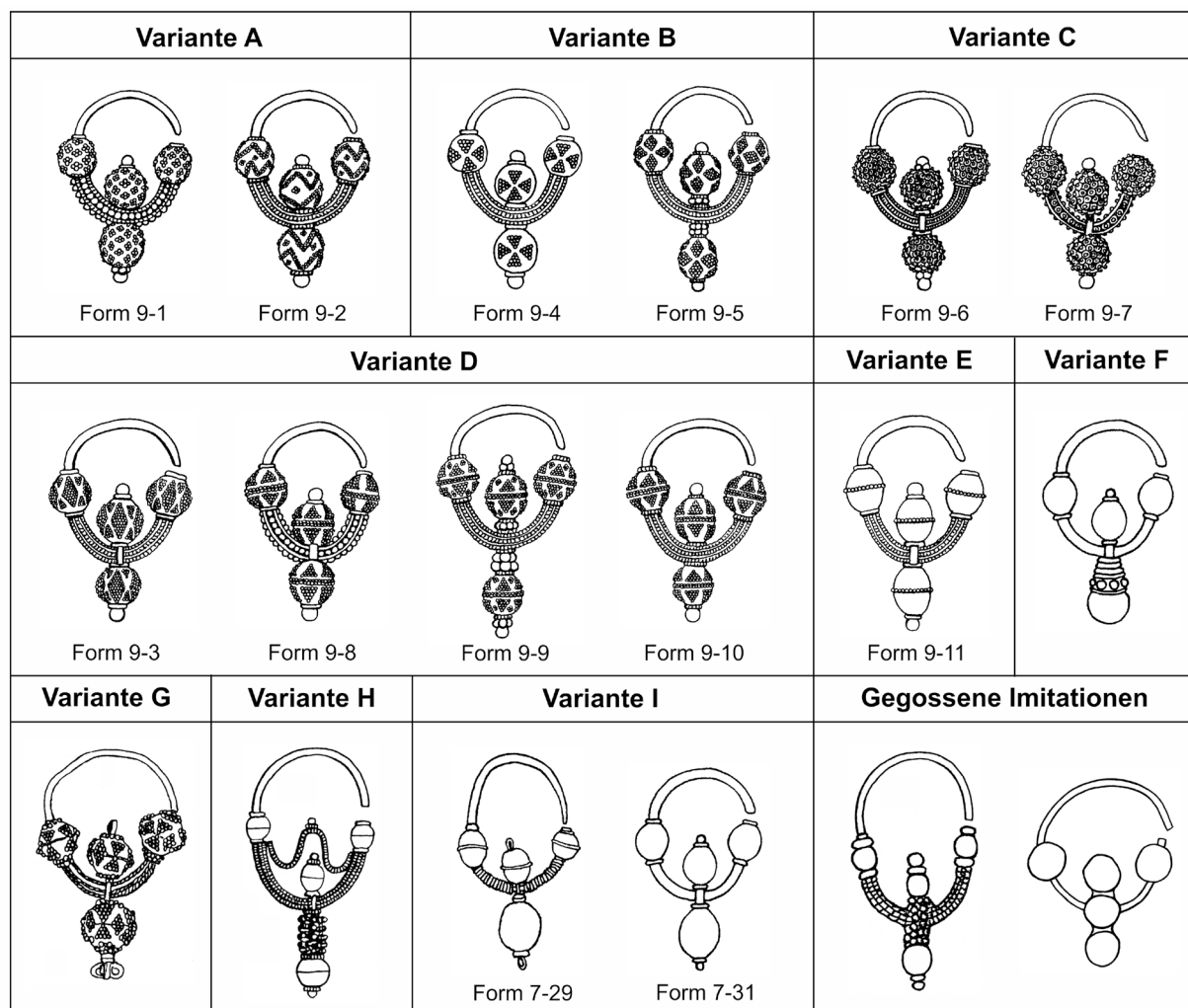
Čtyři z šesti hrobů se sloupečkovými náušnicemi (hr. 278/47, 284/55, 463/55, 726/57) tvoří součást jihozápadní skupiny, hr. 346/55 se nachází v jihovýchodní části

²⁸⁵ K jejich původu srov. Ungerman, v tisku, s lit.

²⁸⁶ Viz např. hr. 357 z pohřebiště Trnovec nad Váhom – Horný Jatov, kde se spolu s párem poškozených náušnic typu 9-21 dále vyskytlo 5 stříbrných esovitých záušnic z tenkého drátu a korálový náhrdelník s ulitou *Cypraea moneta*, jaké se nejčastěji objevují ve staromad'arských hrobech (Točík 1971, 165, Taf. XXXVI: 2–10).

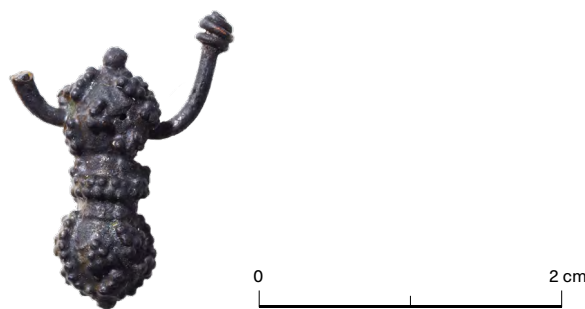
Obr. 146. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby obsahující náušnice se čtyřmi bubínky (typy 9-4/5, 9-6), resp. náušnice se sedmi košíčky (typ 9-21).

Obr. 147. Typologická tabulka s nově vyčleněnými variantami náušnic se čtyřmi bubínky z území bývalého Československa a Dolního Rakouska. Podle Ungerman 2021, Abb. 3

pohřebiště a konečně hr. 62/46 ležel nejspíše někde na jeho severním nebo severovýchodním okraji (obr. 149).²⁸⁷ Svým výskytem ve třech izolovaných skupinách se sloupečkové náušnice přimykají k časným typům náušnic, jako jsou typy 7-23, 7-25/26 a 7-32, které v rámci pohřebiště vykazují podobné rozšíření (obr. 112, 125). Na druhou stranu může být tento obraz ovlivněn i mimochronologickými faktory, neboť všechny hroby s náušnicemi typu 10-14 se nacházejí pouze na západním okraji pohřebiště, takže je patrně odebírala jen jedna z pohřbívajících komunit.

Z celého spektra sloupečkových náušnic, jak je popsal V. Hrubý (1955, 241–243), se v Dolních Věstonicích vyskytly jen ty nejjednodušší, které jsou evidentně napodobeninami luxusnějších typů. Byly určeny jinému okruhu zákazníků než honosné produkty velkomoravského šperkařství, jak také ukazuje následující přehled. Náušnice typu 10-12 jsou známy z hr. 44 v Nechalíně 1 (Klanica 2006, díl I, tab. 7: 11, 12) a z hr. 66 v Rajhradcích (Nekvasil 1954, 436, obr. 188; Staňa 2006, 145, obr. 53: 66/2). Na obou lokalitách je jejich dolní oblouk ukončen esovitou kličkou, zatímco v Dolních Věstonicích jsou naopak u tohoto typu doloženy jen uzlík nebo očko. Tento rozdíl

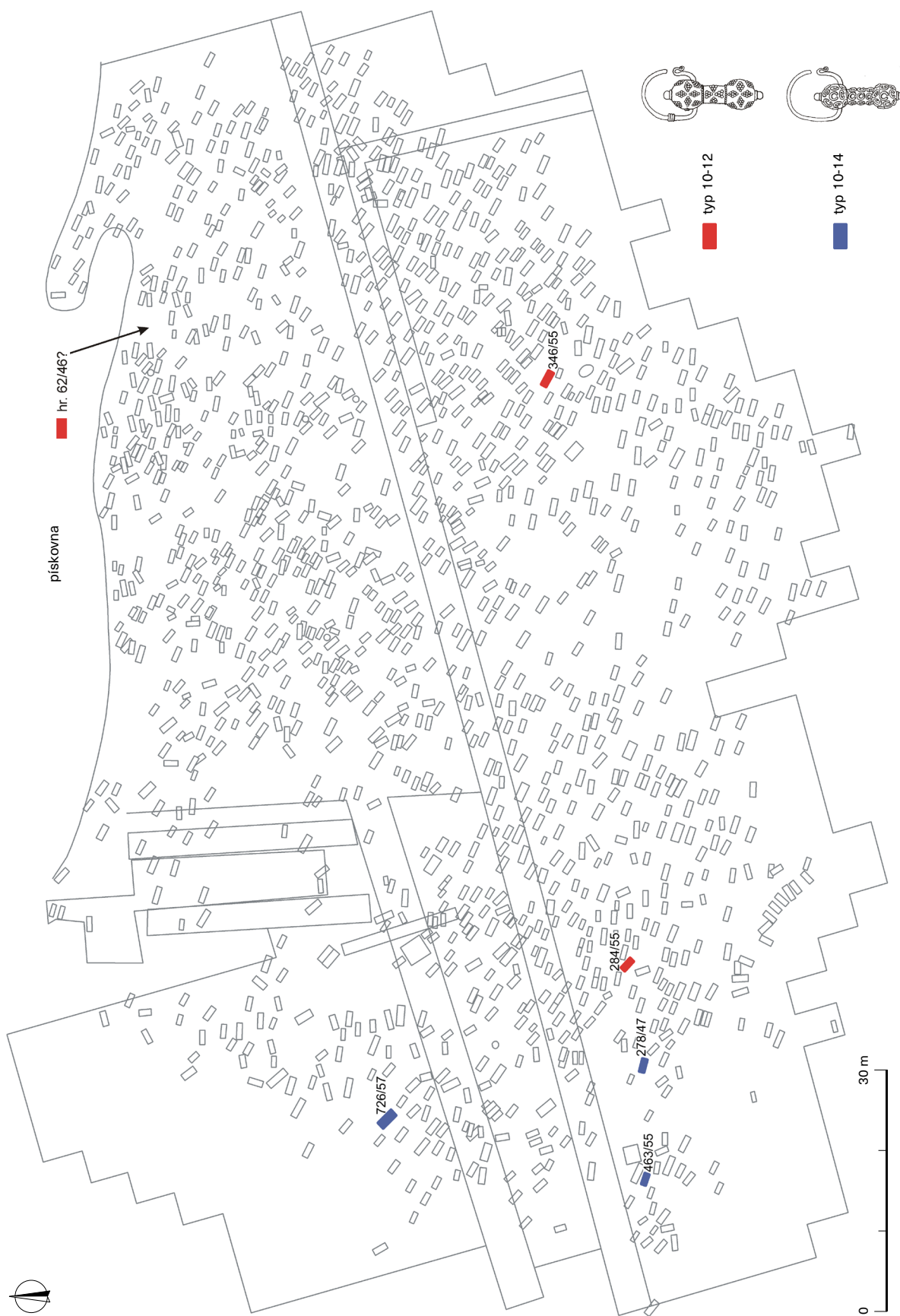

Obr. 148. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 284/55, č. 2. Sloupečková náušnice zdobená granulací (typ 10-12). Foto J. Špaček.

naznačuje, že jsou to výrobky různých dílen, patrně jen s lokálním odbytem.

Stejně vzácně jako typ 10-12 se na Moravě vyskytují i náušnice typu 10-14. Pár z hr. 252/51 ve Starém Městě – Na valách má dolní oblouk ukončený očkem, stejně jako hrozničkové náušnice v tomto hrobě. V hr. 101/51 se zase našla velmi podobná sloupečková náušnice, která se od předchozí liší jen dvěma uzlíky (Hrubý 1955, 529, 504,

287 Přesná poloha hrobu bohužel není známa, proto není zakreslen na plánu. Nejspíše byl situován někde mezi hr. 61/46 a 64/46 (čtv. L3), kde na plánech figuruje „prázdné“ místo bez hrobů.

Obr. 149. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby se sloupečkovými náušnicemi (typy 10-12 a 10-14).

Obr. 150. Dolní Věstonice – Na pískách. Lunicové náušnice: 1 – typ 10-20, hr. 563/55 (č. 2); 2 – typ 10-21, hr. 495/55 (č. 80); 3 – typ 10-31, hr. 742/57 (č. 22); 4 – typ 10-33, hr. 742/57 (dnešní podoba náušnice č. 32, k níž byl při rekonstrukci omylem připájen hrozníček z náušnice č. 31 z téhož hrobu). Foto J. Špaček.

tab. 75: 3; 78: 4). Další náušnice typu 10-14 pochází z Rajhradice: již zmíněný hr. 66 obsahoval pár, a to s dolním obloukem ukončeným esovitou kličkou, zatímco poškozený exemplář z hr. 156 byl opatřen několikanásobným uzlíkem, striktně vzato tedy patří k typu 10-13 (Nekvasil 1954, 436, obr. 188; Staňa 2006, 145, obr. 53: 66/3, 4; obr. 60: 156/1).

8.1.27 Lunicové náušnice (typy 10-20, 10-21, 10-31 a 10-33)

Do skupiny lunicových náušnic lze zařadit pět nebo šest exemplářů, které pocházejí ze tří hrobů. Tvoří značně nesourodý soubor, neboť se vzájemně liší tvarem, výrobní technologií i použitým materiálem.

Párové náušnice z hr. 563/55 (obr. 150: 1) jsou zhotoveny z pozlaceného bronzu, dolní oblouk lemovaný dvěma tordovanými drátky je na jednom konci ohraničen uzlíkem a na druhém (dnes chybějícím) očkem. Mají kulovitý bubínek osazený dole větší granulí, povrch bubínku je zdoben kroužky z hladkého drátku. Náušnice jsou uvnitř dolního oblouku opatřeny drátkem poněkud neuměle vytvarovaným do podoby dvou spojených oblouků, který připomíná malé řecké písmeno omega (ω) a vymezuje trojčípou lunici. Pokud vezmeme za základ typologického určení právě tento znak, náušnice lze přiřadit k typu 10-20, naopak výzdobou bubínku a dolního oblouku se přibližují k typu 7-23. Hrob dále obsahoval mj. hrozníčkové náušnice typu Jízdárna (kap. 8.1.21).

Bronzová (taktéž pozlacená?) náušnice z hr. 495/55 (obr. 150: 2) má trojčípou lunici vymezenou podobně tvarovaným zploštělým drátkem, s očkem na obou koncích. Na dolní oblouk je zavěšen válcovitý závěsek ze spirálovitě svinutého kordovaného drátku, takže jde o variantu typu 10-21. Součástí hrobové výbavy byly dále náušnice typu 7-13/16, 7-19, štítkový prsten a podélně členěné korály. Hrob ležel v severní části jihozápadní skupiny (obr. 152).

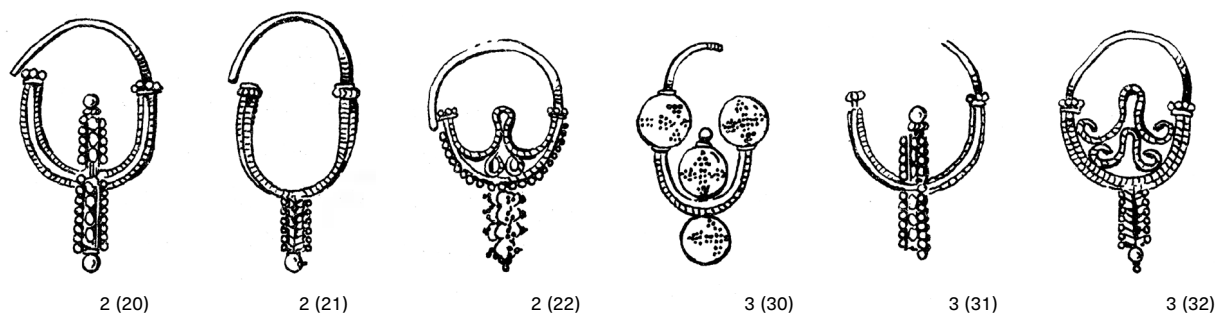
Celkově se náušnice typu 10-20 a 10-21 z hlediska náročnosti výroby nijak neliší od propracovanějších typů náušnic z okruhu podunajského šperku, s nimiž sdílejí společné konstrukční prvky, jako jsou válcovité

závěsek svinutý z drátu nebo zdobený kulovitý bubínek, resp. lemování dolního oblouku tordovaným drátkem (typy 7-13/16, 7-23, 7-33).

Podstatně honosnější výrobky jsou tři stříbrné lunicové náušnice z hr. 742/57, které patří ke dvěma různým typům. Nejlépe zachovaná je v současnosti náušnice č. 22, jejíž „bodlinatý“ hrozníček je zdoben pyramidkami složenými vždy ze čtyř drobných granulí (obr. 150: 3). Na základě tvaru lunice sestavené z filigránových drátů (je trojčípá, se srdcovitým útvarem uvnitř) ji můžeme označit jako typ 10-31. Původní vzhled další lunicové náušnice (č. 32; tab. 186: 32) je zachycen na kresbě (obr. 151: 3/32) publikované R. Tichým (1958a, 59). Jelikož ji B. Dostál (1966, obr. 10: 33) schematicky překreslenou zařadil do své práce, pojmám ji jako typ 10-33. Dnes je neúplná, zachoval se jen dolní oblouk vyplněný dvěma „brýlovitými“ útvary z roztepaného perlovaného drátku. Náušnice byla evidentně nesprávně rekonstruována, dnes je k ní připájen hrozníček pocházející z náušnice č. 31, která patří k typu 8-21 (kap. 8.1.23). Druhý, tzn. párový exemplář typu 10-33 (č. 21) je u R. Tichého (1958a) vyobrazen jako náušnice s jednostranným hrozníčkem a s dolním obloukem lemovaným perlovanými drátky (obr. 151: 2/21), původně však musel být dolní oblouk vyplněn stejnými „brýlovitými“ drátky (také tato náušnice je dnes chybně rekonstruovaná).

Typ 10-20 je mi z Moravy znám pouze z lokality Práče (okr. Znojmo), kde pochází z rozrušeného hrobu bez dalších chronologicky citlivých předmětů (Dostál 1961, 102–103, 109, obr. 5: 1, 2), takže tento náález k datování náušnice z dolnověstonického hr. 563/55 nijak nepřispívá. Ani náušnice typu 10-21 se hojněji nevyskytují, nicméně hrobové celky s nimi mají navzájem podobné složení, což indikuje chronologickou citlivost tohoto typu. Pár náušnic tohoto typu pochází z hr. 117/51 ve Starém Městě – Na valách, kde byl dále mj. mozaikovitý korál a sedm korálů s nataveným barevným vláknem (Hrubý 1955, 507, tab. 77: 3–5; 86: 2). Další exempláře se vyskytly na Slovensku. V Hurbanově, hr. 72, se kombinovaly s mozaikovitým i foukaným korálem a také s korálem zdobeným nataveným vláknem (Točík 1971, 190, Taf. LI: 1–4). Všechny tyto tři typy korálů jsou typické pro starší velkomoravský

Obr. 151. Dolní Věstonice – Na pískách. Stříbrné náušnice z okruhu veligradského šperku z hr. 742/57. Kresba dokumentuje stav náušnic záhy po odkrytí, ještě před provedením nesprávné rekonstrukce některých exemplářů. Podle Tichý 1958a, 59 (bez měřítka); za čísla R. Tichého (2, resp. 3) jsou v závorce připojena unikátní čísla, pod nimiž náušnice figurují v katalogu (např. 20, 21, atd.).

horizont (kap. 8.2.7, 8.2.8, 8.2.10). V Čakajovcích pocházejí náušnice typu 10-21 ze dvou hrobů: v hr. 191 byl dále pár gombíků typu 14-16 (obr. 153: 10-12; Rejholcová 1995a, 21-22, tab. XXXVI: 8-10), které v Dolních Věstonicích začínají poměrně časně (kap. 8.4.2). V dalším čakajoveckém hr. 572 se náušnice typu 10-21 kombinovaly mj. se třemi korály zdobenými nataveným vláknem a s bronzovým závěskem brýlovitého tvaru (obr. 153: 2-4, 7, 9; Rejholcová 1995a, 61-62, tab. LXXXIX: 1-9). Tento závěsek by mohl být stylizovanou napodobeninou hadovitých závěsků typu Těmice, které jsou typické pro počátek velkomoravského období (Ungerma 2005c, 730). I když posledně uvedená podobnost má význam pouhé nepřímé indicie, na základě kombinace s časnými typy korálů usuzují, že náušnice typu 10-21 jsou v rámci středohradištního období relativně staré. S nezbytnou mírou opatrnosti můžeme tento výsledek vztáhnout i na datování dolnověstonického hr. 495/55 (srov. také polohu tohoto hrobu v bezprostřední blízkosti hr. 499/55 s náušnicemi typu Rohrbach, obr. 133; kap. 8.1.18).

Lunicové náušnice z okruhu veligradského šperku byly v tradiční velkomoravské chronologii považovány za relativně pozdní (Hrubý 1955, 243-245), stejně jako drtivá většina ostatních veligradských typů. Není však žádným tajemstvím, že různé provedené lunice se při výzdobě náušnic začaly uplatňovat již podstatně dříve. Pokud se omezíme na území Moravy, zde k nejstarším patří náušnice pocházející z hrobů prokopaných již v 19. století v Rajhradě („Rebešovicích“), jde o jeden úplný a tři další poškozené exempláře (Poulik 1948, tab. LXX: 1-4; Staňa 1986a, 7; 2006, 93, obr. 46: 12-15). Patří k typu s plnou lunicí a hvězdicovým závěskem, který se objevuje masově na pozdně avarských a dolnodunajských pohřebištích z 8. století (Staššíková-Štukovská 1999, 270). Nejstaršími lunicovými náušnicemi z okruhu veligradského šperku jsou náušnice typu 10-19, které pocházejí z bohatého hr. 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech (Galuška et al. 2018, 60-63, č. 1, 6), z hr. 193/51 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 519, tab. 84: 5, 6) a z Brna-Maloměřic (Poulik 1948, tab. XLI: 4). Zvláště první a druhý z uvedených hrobů lze na základě hrozničkových náušnic se zdobeným horním obloukem aj. šperků spolehlivě datovat do staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005c, 713, 733; Galuška 2013, 227-231). S nimi rámcově současně a typologicky příbuzné jsou i další dva páry ze

Starého Města – Na valách, v našem prostředí unikátní: náušnice typu 10-18 z hr. 122/51 a typu 10-24 z hr. 167/51 (Hrubý 1955, 507, 514, tab. 79: 6, 7; 84: 9, 10; Ungerma 2021, 60-61).

Naopak v případech stříbrných náušnic s hrozničkem (typy 10-27 až 10-31, 10-33), které se – na rozdíl od právě uvedených – vyráběly v početnějších „sériích“, zatím není nutné podstatně měnit stávající datování těžiště jejich výskytu do mladšího velkomoravského horizontu. Ani tyto náušnice však netvoří jednotnou skupinu, jsou mezi nimi jisté typologické rozdíly, které by mohly mít chronologický význam. Např. náušnice, které se na území Polska a Kyjevské Rusi nosily v 10. století, jsou opatřeny dlouhým „bodlinatým“ hrozničkem (Zoll-Adamikowa 1999, 109, fig. 90: a-e), zatímco velkomoravské exempláře mají hrozničky ještě poměrně krátké (srov. Langó 2021).

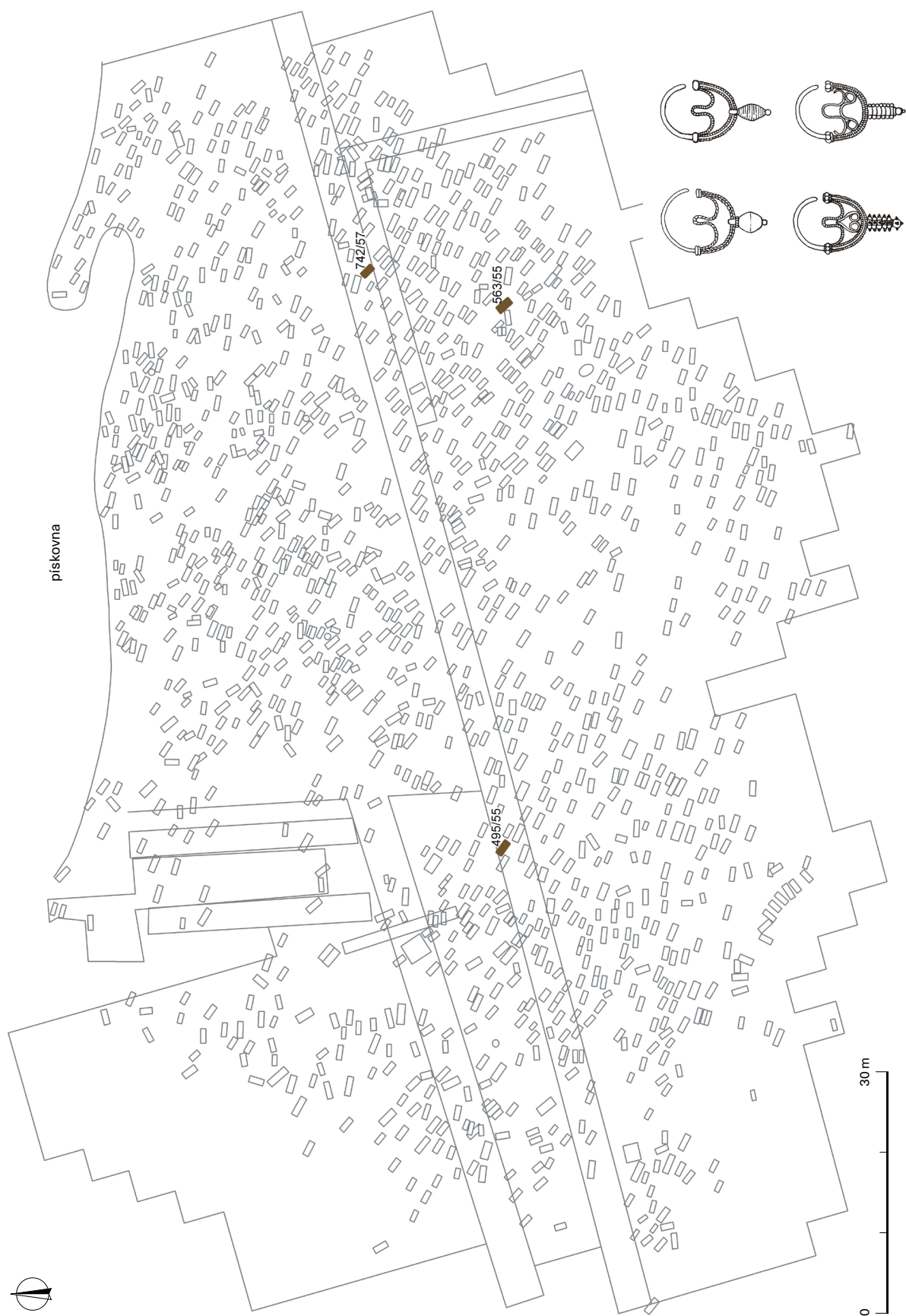
8.1.28 Železné náušnice

Ačkoliv železo představuje značně neobvyklý materiál pro výrobu náušnic, v 11 hrobech²⁸⁸ bylo nalezeno 12 takových náušnic. Exempláře z hr. 321/48, 155/54, 202/54 a 712/56 jsou neznámé, proto u většiny z nich není znám jejich tvar či konstrukce. Náušnice ze železného drátu se většinou zachovaly ve zlomcích a silně zkorodované (zvláště v hr. 155/54 a 354/55). Pokud bylo možné ze zlomků rozeznat, měly původně jednoduchý kruhový nebo oválný tvar o průměru asi 2 cm (hr. 149/54, 205/54), úplnější exempláře oválného tvaru z hr. 361/48 (tab. 76: 8) a 341/55 (tab. 148: 2, 3) jsou opatřeny oboustranným závěskem nezřetelné konstrukce.

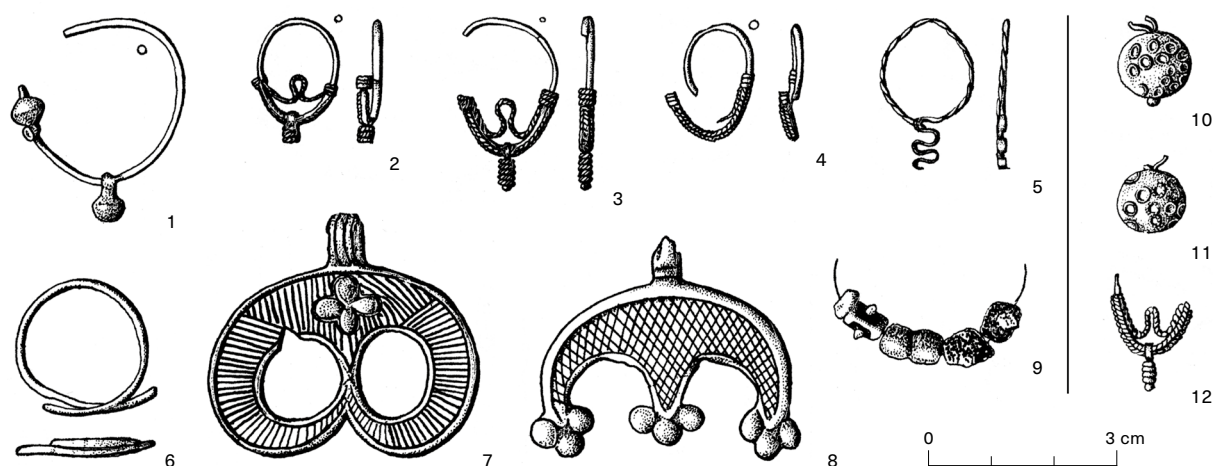
Železné náušnice pocházejí většinou z chudě vybavených hrobů, kde šlo často o jedinou ozdobu nebo milodar vůbec, ale nechybějí ani v lépe vybavených hrobech: v hr. 321/48, 361/48, 155/54 a 273/55 se vyskytly bronzové náušnice různých typů a/nebo skleněné korály. Proto je otázkou, nakolik oprávněná by byla domněnka učiněná na základě chudých hrobů, že železné náušnice byly lacinou náhražkou náušnic z dražších kovů. Nejsou chronologicky citlivé.

Na jiných středohradištních pohřebištích se železné náušnice vyskytují podobně zřídka jako v Dolních Věstonicích. Po jednom kusu byly „vlasové kroužky“ z tohoto kovu zastoupeny ve třech hrobech ve Velkých Bílovicích, přičemž jen exemplář z hr. 35 se dochoval v úplnosti,

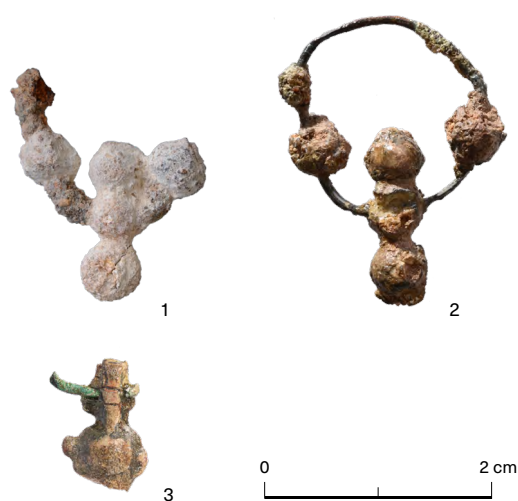
²⁸⁸ Hr. 321/48, 361/48, 149/54, 155/54, 202/54, 205/54, 273/55, 341/55 (pár), 354/55, 596/56, 712/56.

Obr. 152. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s lunicovými náušnicemi (typy 10-20, 10-21, 10-31 a 10-33).

Obr. 153. Čakajovce (Slovensko). 1–9 – hr. 572; 10–12 – hr. 191. Podle Rejholcová 1995a, tab. LXXXIX: 1–9; XXXVI: 8–10; upraveno.

Obr. 154. Dolní Věstonice – Na pískách. Náušnice s olověnými kuličkami upevněnými na kroužku z železného nebo bronzového drátu. 1 – hr. 212/54, č. 1; 2 – hr. 415/55, č. 6; 3 – hr. 4/46, č. 3. Foto J. Špaček (1, 2) a M. Bárta (3)

v hr. 58 a 59 z nich zbyly jen drobné zlomky železného drátu (Měřínský 1985a, 105, 116, 118, obr. 26: 5). Žena ve dvojhrobě 241 v Rajhradě měla jednu železnou náušnici s poškozeným závěskem nezřetelné konstrukce (Staňa 2006, 67, obr. 21: 241/2). V Prostějově – Okružní ulici byl v hr. 20/2005 nalezen pár železných kroužkových náušnic, každá byla opatřena skleněnou kuličkou, ale vzhledem k silně fragmentárnímu zachování je původní vzhled obou náušnic nejasný (Fojtík – Šmíd 2008, 39, tab. 21: 5, 6). Další železné náušnice pocházejí z hr. 113 a 170 v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích (Marešová 1983, 99, tab. 16: 1, 2). Z území Slovenska registruje M. Hanuliak pouhé dva exempláře (Nitra – Dolné Krškany, hr. 33; Hanuliak – Chropovský 2019a, 293, 307, tab. XV: 33/2; Nitra – pod Zoborom; Chropovský 1978a, 106, tab. X: 6). Na žádné z uvedených moravských

a slovenských lokalit se je nepodařilo v rámci střední doby hradištní přesněji datovat.

8.1.29 Olověné náušnice

Celkem 31 náušnic mělo závěsek, popř. jiné části zhotovené z větších kuliček šedavého kovu, který lze makroskopicky určit nejspíše jako olovo nebo jeho slitinu. Pocházejí z 26 hrobů, v nichž se vyskytovaly po 1 až 3 kusích.²⁸⁹ Jsou značně zkorodované a fragmentární, což značně ztěžuje rekonstrukci jejich někdejšího vzhledu. Základem konstrukce těchto náušnic je kroužek ze železného nebo bronzového drátu, na který jsou nataveny větší nebo menší olověné kuličky.

Nejčastěji se vyskytující typ představuje náušnice s kuličkou na obou koncích dolního oblouku a s oboustranným závěskem, který je tvořen třemi kuličkami nad sebou, kdy dolní oblouk náušnice prochází prostřední kuličkou (obr. 154: 1, 2). Prokazatelně k tomuto typu patří 11 náušnic z 11 hrobů,²⁹⁰ ale můžeme k němu se značnou pravděpodobností přiřadit i exempláře, z nichž se zachoval jen závěsek tvořený třemi (hr. 502/49, 156/54, 317/55, 613/56) nebo jen dvěma kuličkami (217/54, 304/55, 2 kusy z hr. 411/49). Výrobci těchto ozdob se nejspíše inspirovali náušnicemi se čtyřmi bubínky; pátá kulička, ta uprostřed oboustranného závěsku, byla přidána zjevně z praktických důvodů, aby se zpevnilo spojení mezi dolním obloukem náušnice a závěskem (Ungerma 2021, 34–36).

Olověných náušnic s odlišnou konstrukcí je jen málo. U exempláře z hr. 4/46 (obr. 154: 3) se z olověného závěsku dochovaly jen dvě spojené kuličky, přičemž dolní oblouk náušnice prochází tou menší z nich. Je možné, že celý závěsek byl kdysi tvořen opět třemi kuličkami, jen prostřední byla subtilnější než u výše zmíněných exemplářů. Stejně tak mohla mít náušnice z hr. 4/46 podobný tvar jako pár náušnic z hr. 88 v Rajhradě, se závěskem tvořeným jen dvěma kuličkami, kdy ta menší horní sloužila

²⁸⁹ U dalších dvou kusů jsou nejasné nálezné okolnosti: jeden pochází z hrobu nesprávně označeného číslem „167“ (viz pozn. 255), druhý je přiřazen k nálezům z hr. 498/55, není ale uveden v dokumentaci. Oba exempláře ponechávám v následujícím rozboru stranou.

²⁹⁰ Hr. 146/46, 109/54, 212/54, 388/55, 415/55, 433/55, 513/55, 535/55, 551/55, 602/56 a 709/56.

k upevnění celého závěsku na dolní oblouk (obr. 110: 5, 6; Staňa 2006, 57, obr. 11: 88/5, 6).²⁹¹

U náušnice z hr. 60/54 (tab. 117: 2) je dolní oblouk posázen pěti kuličkami hustě u sebe, k prostřední z nich je dole připojena ještě jedna další kulička coby jednostranný závěsek. Pokud byl závěsek vyroben jako oboustranný, mohla tato náušnice imitovat např. náušnice se sedmi bubínky (typ 9-14 aj.) z okruhu veligradského šperku. V hr. 628/56 byly nalezeny fragmenty dvou párových náušnic s dutým oloveným závěskem, do něhož byla na konci vsazena kulička z bezbarvého skla (tab. 178: 2, 7). V dalších hrobech (hr. 317/55 a 499/55) se dochovaly už jen jednotlivé kuličky, takže původní tvar náušnic není možné zjistit, popř. jsou neznámé (hr. 151/54, 178/54, 273/55, 535/55, 665/56). Pár náušnic z hr. 443/55, u nichž byl z drobných olovených kuliček sestaven – původně snad oboustranný – hrozníček, jsem již zmínil ve výkladu věnovaném typu 8-10 (kap. 8.1.22).

Nejčastěji se vyskytující typ olovených náušnic s pěti kuličkami (obr. 154: 1, 2) zřejmě není chronologicky příliš citlivý. Používal se již od staršího velkomoravského horizontu, o čemž svědčí např. jeho společný výskyt s náušnicí typu 7-32 v hr. 613/56. Na druhé straně se objevuje i v hr. 535/55 a 551/55, které obsahovaly olovené ozdoby charakteristické pro přelom velkomoravského a povelkomoravského období (kap. 8.5.4). Unikátní tvarové varianty olovených náušnic lze datovat jen na základě doprovodných nálezů, shodou okolností byly ve dvou z nich (hr. 4/46, 628/56) opět náušnice typu 7-32. Snad by se to dalo interpretovat tak, že pro rané období jejich používání byla charakteristická tvarová různorodost, zatímco později převládla ve výrobě tohoto levného šperku určitá unifikace.

Hroby s olovenými náušnicemi jsou rozesety především po jižní polovině pohřebiště (obr. 155), a to poměrně rovnoměrně, aniž by tvořily sevřenější a navzájem ostře oddělené kumulace, což podporuje názor o delším období jejich používání. Trojice hrobů na jižním okraji areálu (hr. 212/54, 217/54, 273/55), kde se většina chronologicky citlivějších typů náušnic nevyskytuje, mohla být hypoteticky uložena relativně pozdě, nejspíše až v povelkomoravském období.

Olovené náušnice nejsou v literatuře o moravských středohradištních pohřebištích prakticky zmiňovány. Proto je zatím obtížné rozhodnout, zda relativně hojný výskyt tohoto typu patří k dolnověstonickým specifikům, nebo zda absence na jiných lokalitách je jen zdánlivá a souvisí se špatnou zachovalostí nebo „nenápadným“

vzhledem těchto náušnic. V jednom z hrobů v Jiříkovicích, prozkoumaných již ve 30. letech 20. století, byla nalezena náušnice ze železného drátu „s pěti navlečenými bubínky“, které byly zhotoveny „z kovového olova s menším obsahem stříbra“. V monografii B. Dostála (1966, 132, tab. XVIII: 6, 7) jsou vyobrazeny dva fragmenty drátu z kroužku náušnice, na jednom z nich jsou navlečeny dvě kuličky těsně u sebe, třetí je připájena do mezery nad nimi; vzhledem k použitému materiálu (olovo) a relativně malým rozměrům nejspíše nešlo o duté bubínky, ale o plné kuličky. Původní vzhled náušnice není jasný, kuliček mohlo být podstatně více a mohly tvořit oboustranný „hrozníček“. Další dvě kuličky byly nalezeny samostatně, podle publikované kresby mají o něco menší průměr, takže mohou být součástí jiné náušnice, snad analogické konstrukce.

Další olovené náušnice pocházejí z rozsáhlého pohřebiště v předpolí Hradiště sv. Hippolyta ve Znojmě, a to nejméně ze tří hrobů (hr. 486, 518, 575). Jsou poměrně dobře zachované, všechny patří k typu s oboustranným závěskem složeným ze tří kuliček nad sebou, další kuličkou jsou (nebo kdysi byly) opatřeny oba konce dolního oblouku.²⁹² Tyto náušnice se řadí k mnoha typům, které se vyskytují současně na dolnověstonickém i znojmském pohřebišti a svědčí patrně o úzkých vazbách mezi oběma lokalitami.

8.1.30 Esovité záušnice

Mladohradištní esovité záušnice z tlustšího drátu byly nalezeny v šesti hrobech, ale jejich přesný počet je obtížné zjistit, neboť dostupné údaje si vzájemně protřečují.²⁹³ Vycházím z písemné dokumentace, která registruje celkem 31 záušnic. Ty se v hrobech nacházely po jednom (hr. 124/46, 450/49), třech (hr. 322/48), pěti (hr. 237/47), devíti (hr. 129/46) a dvanácti kusech (hr. 192/46).²⁹⁴ Jen u menšiny z nich je známa jejich poloha. V hrobech s jedinou záušnicí se tato nacházela na pravé (hr. 124/46), resp. levé straně lebky (hr. 450/49). Ze tří záušnic v hr. 322/48 ležela jedna na pravé a dvě na levé straně. U ostatních tří hrobů je jen obecně uvedeno, že záušnice se nacházely u hlavy. Vzhledem k tomu, že kostry z těchto hrobů v MZM chybějí, nelze ani přesně zjistit, jakého věku a pohlaví byli jejich majitelé,²⁹⁵ a tudíž ani případnou korelaci těchto dat s materiálem a velikostí záušnic (srov. Dresler 2002, 69, 167).

Podmínky pro zpracování záušnic z hlediska tvaru, rozměrů, materiálu apod. jsou příznivé, neboť neznámý

291 Jako předloha pro tento pár mohly posloužit pečlivěji provedené náušnice, jako např. exemplář z hr. LXXXIII v dolnorakouském Pitttenu, který má navíc horizontálně profilovaný mezičlánek mezi menší horní a větší dolní kuličkou. Dochovaný dolní oblouk je ukončen neuzavřeným okem, stejně jako obě zmíněné rajhradské náušnice. Hr. LXXXIII byl uložen relativně časně, svědčí o tom přítomnost náušnice pozdně avarského rázu se spirálovitým, dolů se zužujícím ukončením (Friesinger 1975–1977, 79, Taf. 39: 3, 4). Srov. kap. 8.1.8.

292 Za možnost prohlédnout si nepublikované artefakty z lokality vděčím doc. PhDr. B. Klímovi, CSc.

293 V popisu hr. 124/46 je uvedena jedna úplná záušnice, ale v MZM je kromě ní pod tímto číslem hrobu deponována ještě další záušnice s odlomenou esovitou klíčkou – je otázkou, zdali byla zjištěna dodatečně, např. při čištění lebky, a do dokumentace již nebyla zaznamenána, nebo zda to je ve skutečnosti neznámá záušnice z hr. 237/47. Vzhledem k těmto pochybnostem nebyla zařazena do podrobnějšího zpracování. Popis hr. 129/46 zmiňuje 9 esovitých záušnic, ale v popisku kresby tohoto hrobu je jich uvedeno 11; držím se prvního údaje, který převzal i J. Poulík (1948–1950, 161).

294 J. Poulík (1948–1950, obr. 149: h) chybně uvedl pod fotografií těchto záušnic, že pocházejí z „hr. 142“, což převzala např. V. Sikulová (1959, 115).

295 Z kresebné dokumentace je možné odvodit jen velmi povšechné údaje: hr. 124/46 a 192/46 měly menší rozměry, z koster se zachovala pouze lebka, takže v nich mohly být pohřbeny děti. V ostatních čtyřech hrobech byla – většinou špatně zachovaná – kostra jince dospělého věku.

Obř. 155. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s olověnými náušnicemi (bez rozlišení tvarových variant).

Obr. 156. Dolní Věstonice – Na pískách. Mladohradištní esovitě záušnice. 1 – hr. 450/49, č. 1; 2 – hr. 237/47, č. 11; 3, 4 – hr. 192/46, č. 3, 4; 5 – hr. 322/48, č. 1. Foto M. Bárta.

je jen jeden kus z hr. 237/47. Exaktní analýzy materiálu nebyly zatím provedeny, proto je následující určení jen orientační. Záušnice dělím na základě makroskopického posouzení materiálu a použité výrobní technologie do pěti skupin; pro názornost připojuji hned stručný popis jejich vzhledu a rozměrů.

- 1) Záušnice z hr. 124/46, 450/49 (obr. 156: 1) a pět kusů z hr. 129/46 (č. 1) jsou zhotoveny z jednoduchého bronzového drátu, jehož síla se pohybuje v rozmezí 1,7–2,1 mm, esovitá klička je široká 2,4–3,2 mm, jen záušnice z hr. 450/49 má kličku roztepanou do šířky 5 mm. Max. průměr záušnic²⁹⁶ činí 15–19 mm.
- 2) U zbývajících čtyř kusů z hr. 129/46 (č. 2) je díky jejich zkorodovanému povrchu možno pozorovat, že jádro je zhotoveno ze žlutohnědého kovu a je plátováno bronzovým plechem. Totéž je vidět u jedné lehce deformované záušnice z hr. 192/46, přičemž není vyloučeno, že stejnou konstrukci má i dalších šest velmi podobných kusů z tohoto hrobu, které jsou nepoškozené (č. 1). Kruh těchto záušnic je silný 1,7–1,8 mm, max. průměr 16–19 mm, šířka kličky 2,4–3,7 mm.
- 3) Trojice záušnic z hr. 192/46 (č. 11) a záušnice z hr. 237/47 (obr. 156: 2) jsou vyrobeny z měděného drátu, který je plátován plechem z jiného, zatím neidentifikovaného barevného kovu, přičemž plátování je značně zkorodované.²⁹⁷ Kruh těchto záušnic je silný 2 mm, resp. 2,5 mm, max. průměr 18–20 mm, šířka kličky 2,4–4,1 mm.
- 4) Jedna ze záušnic z hr. 192/46 (č. 3; obr. 156: 3) vypadá jako stříbrná, ale šev na vnitřní straně kruhu ukazuje, že ve skutečnosti je jen plátovaná stříbrným plechem. Vzhledem k dobré zachovalosti záušnice nelze bez destruktivní analýzy zjistit materiál jejího jádra. Síla kruhu 3,7 mm, max. průměr kruhu 1,75 cm, šířka kličky 3,3 mm.
- 5) Jedna ze záušnic z hr. 192/46 (č. 2; obr. 156: 4) je zhotovena nejspíše z masivního stříbrného drátu, neboť nese viditelné stopy po plátování. Síla drátu je 2,3 mm, max. průměr 19 mm, šířka kličky 3,2 mm. Na základě srovnání se záušnicemi z nedalekého pohřebiště

Mušov – Areál se dá předpokládat, že ve skutečnosti je zhotovena z některé ze slitin stříbra a mědi, které byly levnější než čisté stříbro a pro výrobu šperků měly navíc vhodnější fyzikální vlastnosti (Karmazin et al. 1999, 191–205). Totéž platí nejspíše i pro trojici záušnic stříbrného vzhledu z dolnověstonického hr. 322/48 (obr. 156: 5), které jsou si tvarem i rozměry navzájem velmi podobné, takže nejspíše pocházejí od téhož výrobce. Jsou zhotoveny z drátu o síle 2,5 mm, šířka kličky činí 4,5–4,8 mm a max. průměr 14–15 mm.

Z šesti hrobů s esovitými záušnicemi se pět nacházelo v severní části pohřebiště,²⁹⁸ jedině hr. 450/49 ležel v západní části (obr. 157), kde ve střední době hradištní pohřbívala jiná komunita než v ostatních částech pohřebiště.²⁹⁹ Záušnice z tohoto hrobu patří do první skupiny, ale od ostatních se liší o něco širší kličkou (byla vyrobena v jiné dílně?).

Jelikož se v hrobech s vyšším počtem záušnic kombinují zástupci různých skupin, používaly se jednotlivé materiály a výrobní technologie víceméně současně. V žádném z těchto hrobů nebyla nalezena mince, takže není možné je přesněji absolutně datovat. Jedinou – a jen nepřímou – datovací pomůckou představují dva hroby s arpádovskou mincí (kap. 13.1), které se těsně přimykají k hrobům se záušnicemi (obr. 157). Jsou to ražby uherských králů Štěpána I. (1000–1038) a Ondřeje I. (1046–1061), přičemž druhá z nich svědčí o tom, že v Dolních Věstonicích se pohřbívalo přinejmenším do 40. let 11. století. Mince Štěpána I. se mohla dostat do hrobu nejdříve ve druhé polovině jeho vlády, ale také během několika let politické nestability po jeho smrti, kdy se mincí razilo méně a Štěpánovy mince stále obíhaly ve značných počtech (kap. 4.7).

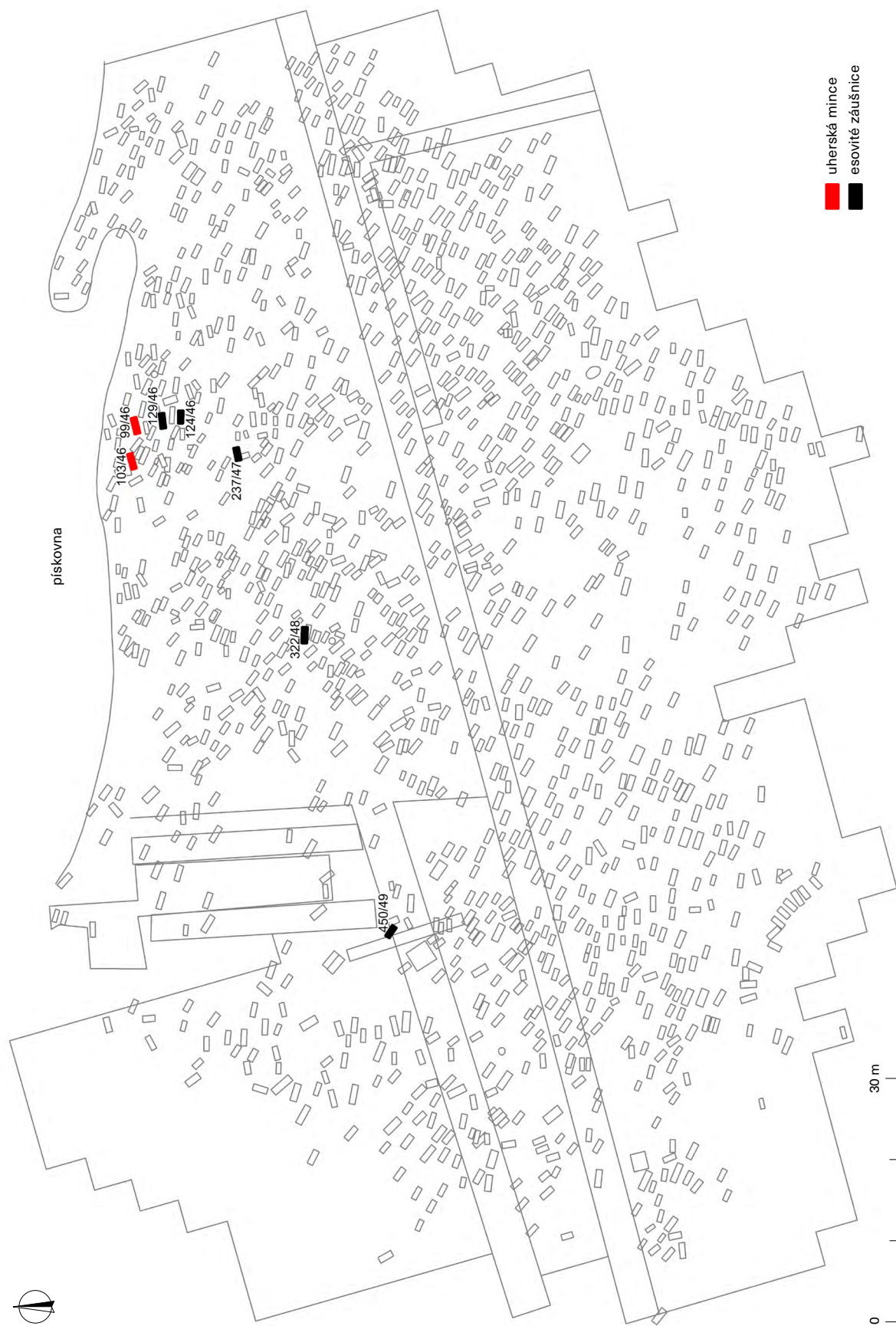
Na základě několika málo hrobů s esovitými záušnicemi a arpádovskými mincemi lze usuzovat, že tyto hroby reprezentují jen relativně krátké období, spadající zhruba do 30.–50. let 11. století. Tato úvaha je současně zatížena určitou nejistotou, neboť nevíme, kolik mladohradištních hrobů na lokalitě původně bylo a kolik jich bylo

296 Max. průměr byl měřen vždy včetně kličky, tzn. ne jen samotný kruh záušnice.

297 Deset vizuálně velmi podobných záušnic obsahoval hr. 136 na nedalekém mladohradištním pohřebišti v Mušově – Areálu (Jelínková 1999, 42, tab. XLVI: 3–7, 9–11, 13, 15). Hrob je datován dvěma mincemi, a to Oty I. Sličného (1061–1087) a Konráda I. (1061–1092).

298 Platí to i pro hr. 192/46, jehož přesná poloha není známa, takže chybí na plánu pohřebiště.

299 Podobně tomu bylo v Divákách, kde mladohradištní hroby zaujaly taktéž pouze severní část areálu středohradištního pohřebiště. Ve starší fázi zde byly minimálně tři hlavní skupiny hrobů, přičemž v jedné z nich se v mladší době hradištní pohřbívalo podstatně méně intenzivně (hr. 178, 182, 183, 185) než ve dvou zbývajících (Unger 2012, obr. 1; Ungerman 2014, 242–244, Abb. 11, 12). Přesun těžiště pohřbívání k severu pozorujeme i u mladohradištní fáze pohřebiště v Prušánkách 2 (obr. 42; Ungerman 2010, obr. 6, 7; 2014, Abb. 8, 9).

Obr. 157. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s esovitými záušnicemi, resp. arpádovskými mincemi.

zničeno pískovnou (kap. 6.1). Možná však není bez významu, že dochované hroby s esovitými záušnicemi nesa- hají až přímo ke hraně pískovny, ale jejich rozšíření končí v určitém odstupu (asi 7 m) od ní. Proto je možné, že těžba písku ani žádné další hroby se záušnicemi nezníčila. Délka mladohradištní fáze odpovídající asi třem desetiletím by pak byla adekvátní, i kdybychom pro toto období předpokládali výrazné zmenšení velikosti pohřbívací komunity (např. že došlo k úmrtí zhruba jednoho člověka ročně, oproti 5–6 úmrtím ve střední době hradištní; srov. kap. 5.3).

8.2 SKLENĚNÉ KORÁLY

Ve 109 dolnověstonických hrobech bylo při systematickém výzkumu nalezeno celkem nejméně 558 skleněných korálů³⁰⁰ (drobné zlomky skla byly registrovány většinou jako jeden kus, i když pochopitelně mohou pocházet z více korálů stejného typu). Tento počet vychází v první řadě z dokumentace,³⁰¹ neboť nejméně 70 korálů je v současnosti nezvěstných. Z těchto mohly být na základě dokumentace typově určeny jen jednoznačně identifikovatelné typy, např. podélně členěné korály. Jakékoliv detailnější zpracování korálů se může opírat jen o poznatky zjištěné z autopsie.

Už z celkového počtu korálů a hrobů vyplývá, že v Dolních Věstonicích se korály v hrobech vyskytovaly většinou v malém množství. Přibližně polovina hrobů obsahovala nanejvýš 3 korály, nejvyšší zaznamenaný počet korálů v jednom hrobě výrazněji nepřekročil čtyři desítky (hr. 45/46). Toto zjištění není úplně překvapivé, opravdu dlouhých náhrdelníků – s vyššími desítkami až stovkami korálů – se na středohradištních pohřebištích na Moravě objevuje jen velmi málo.³⁰² Kontrastuje to se situací na avarských či belobrdských pohřebištích, kde se dlouhé náhrdelníky nacházejí podstatně častěji. Uvedený rozdíl může mít celou řadu příčin, které v naší odborné literatuře nebyly dosud podrobněji diskutovány, i zde je lze jen heslovitě naznačit. V případě středohradištních venkovských pohřebišť jistě hrála roli cena skleněných korálů, kdy ne každá rodina měla dostatek prostředků na to, aby své ženy a dívky vybavila delším náhrdelníkem – ať již za života, nebo při pohřbu. Zámožnost však zdaleka nevy- světluje vše, neboť např. i nejbohatší ženský hrob v Dolních Věstonicích, hr. 742/57, obsahoval mj. soupravu šesti honosných stříbrných náušnic, ale pouhé čtyři skleněné korály, byť velké a kvalitně provedené. Stejně tak existují celá rozsáhlá kostelní i nekostelní pohřebiště (např. Mikulčice – bazilika, Břeclav – Pohansko, 1. kostel, Rajhradice aj.), na nichž byly příslušnice elity ukládány s početnými soubory zlatých či stříbrných šperků, ale skleněné korály hrají v jejich výbavě jen marginální roli, popř. některé ze zde vzácně se vyskytujících náhrdelníků tvořily součást spíše chudších hrobů (např. Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 1, 104; Kalousek 1971, 27, 74). Působily zde tedy i jiné než čistě ekonomické faktory, v první řadě odlišné módní zvyklosti u elity a nižších vrstev, které se navíc mohly proměňovat v čase, ale zcela pominout nemůžeme

ani faktory rituální (proměny pohřebních zvyklostí), problémy s dostupností dostatečně kvalitní skleněné suroviny aj.

Stav zpracování raně středověkých skleněných korálů na Moravě bohužel v současnosti pokulhává za okolními regiony, neboť postrádáme specialistu, který by se této problematice intenzivně a dlouhodobě věnoval. V dnešním bádání o korálech všeobecně dominuje archeometrický přístup, založený na analýzách chemického složení skla, jejichž metody se neustále zdokonalují. Tato větev výzkumu produkuje obrovské množství dat, která na jedné straně poskytují cenný vhled do mnoha aspektů raně středověké sklářské výroby, dálkového obchodu se sklem či hotovými korály atd., na druhé straně není snadné vybudovat na jejich základě širší obraz vývoje historického sklářství, který by byl srozumitelný i mimo okruh zasvěcených odborníků (souborně např. Hendersson 2013).

Až na nepočetné výjimky v podobě novějších publikací, které již s chemickou analýzou skla pracují (např. Macháček et al. 2016, 97–107), máme k moravským středohradištním pohřebištím k dispozici stále hlavně starší práce, jejichž přístup ke skleněným korálům byl značně povrchní. Pokud jde o typologii, typy korálů se v nich pojímaly velmi široce, např. veškeré příčně členěné korály z různých částí Evropy od doby římské po raný středověk se *de facto* považovaly za jeden typ (Hrubý 1955, 249; Dostál 1966, 45). Důsledkem byla skepse vůči datovací schopnosti takto definovaných „typů“ (Dostál 1966, 53), což přežívalo až donedávna (Galuška 1996a, 102; Klanica 2006, díl I, 105). Dnes již víme, že pomocí detailní analýzy tvaru a rozměrů korálů, výrobní technologie a chemického složení skla lze z masy navzájem si podobných korálů vyčlenit různé typy a varianty, které jsou definovány různými kombinacemi uvedených znaků. Jinými slovy, vizuálně podobné korály zhotovené z odlišných druhů skla představují různé typy, které se od sebe často liší datováním (např. Staššíková-Štukovská – Pliško 1997, 266; Černá et al. 2001; Tomková – Venclová et al. 2023, 19).

Důležité je, že ojedinělý korál („solitér“) není při datování hrobového celku zcela průkazný, neboť většina druhů korálů se vyznačuje značnou trvanlivostí – zvláště větší korály s nápadnou výzdobou se mohly v živé kultuře udržet i po několik desetiletí. Pro datování má mnohem větší význam celý náhrdelník (čím delší, tím je datace spolehlivější), je nutné brát v úvahu všechny v něm zastoupené typy korálů. V této souvislosti vyčlenil R. Andrae (1973, 103) tři druhy náhrdelníků, které mají odlišnou datovací schopnost. Rozlišil: 1) náhrdelník zkompletovaný již výrobcem nebo obchodníkem (srov. Siegmann 2006, 1042–1047), který se do uložení do hrobu nijak nezměnil (nanejvýš došlo ke ztrátě několika korálů), takže doba jeho nošení musela být relativně krátká; 2) náhrdelník sestavený výrobcem si majitel doplnil o jiné druhy korálů odlišného původu; čím méně je doplněn, tím více by se doba jeho uložení do země měla blížit k době, z níž pochází základ náhrdelníku; 3) celý náhrdelník si od základu sestavil sám majitel z korálů nejrozličnějšího původu a stáří, takže dobu pohřbení lze určit jen podle nejmladšího

300 Bylo jimi vybaveno 111 jedinců, v dvojhrobech 321/48 a 635/56 je totiž měli oba pohřbení.

301 Pokud je mezi nálezy z určitého hrobu uložen korál nezmíněný v popisu nálezů, nemohl být do zpracování zařazen, neboť v takovém případě nelze vyloučit záměnu apod.

302 Např. Staré Město – Na valách hr. 232/51, 267/51 aj. (Hrubý 1955, 526–527, tab. 83: 1; 531, tab. 82: 7); Uherské Hradiště-Sady, hr. 209/59 (Galuška et al. 2018, 62–63); Vranovice, hr. VI (Poullík 1948, tab. XXXVIII).

korálu. Představené schéma vychází v prvé řadě z živé kultury, jeho aplikace v archeologii již předpokládá určitou úroveň znalostí, které typy korálů jsou navzájem současné, jak následovaly po sobě apod. U korálů objevujících se na moravských raně středověkých pohřebištích máme o tomto jen poměrně mlhavou představu, jako výchozí bod však můžeme použít vědomosti o vývoji korálů v sousedních regionech.

Následující zpracování skleněných korálů z Dolních Věstonic je čistě „empirické“, neboť dosud neproběhla systematická analýza chemického složení použitých skel. Jen D. Staššíková-Štukovská a K. Tomková si nechaly analyzovat chemické složení několika vybraných korálů za účelem srovnání s jimi analyzovaným materiálem ze Slovenska, resp. z Čech (Staššíková-Štukovská 2017, tab. 1; Tomková – Křížová et al. 2023). Mnohé z níže zmíněných typů jsou již známy z dříve publikovaných pohřebišť, jiné typy – zvláště pokud jsou zastoupeny několika málo exempláři či jediným kusem – se na jiných moravských lokalitách vyskytují vzácně nebo jako takové nebyly dosud vyčleněny a pojmenovány. Zvláště u solitérně zastoupených typů můžeme předpokládat, že to jsou importy nebo „starožitnosti“ z období předcházejících ranému středověku, i když jen málokdy lze jejich provenienci či dobu výroby konkretizovat. Pokud jde o šířeji se vyskytující typy, u nich se snažím si všimnout dílčích skupin korálů, které se něčím odlišují. Exempláře, které se od ostatních zástupců daného typu liší např. barvou a průsvitností skla či povahou koroze, potenciálně mohou být zhotoveny ze skla odlišného složení, tudíž mohou představovat samostatný typ či podtyp. Potvrdit či vyvrátit to samozřejmě může až chemická analýza skla. Spektrum korálů z Dolních Věstonic již bylo předběžně představeno ve dvou dílčích publikacích (Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a; 2009b), v nichž byly diskutovány i vybrané otázky související s jejich terminologií, technologií výroby, typologií atd.

8.2.1 Podélně členěné korály

K typickým a snadno identifikovatelným středohradištním skleněným korálům patří korály přibližně ovoidního tvaru, jejichž povrch je třemi až pěti výraznými rýhami rozčleněn na podlouhlá žebra. V Čechách se tradičně označují jako „olivovité“ (Košta – Tomková 2011, s lit.; srov. Ungerman 2005b, 425). V člancích věnovaných dolnověstonickým korálům nazýváme diskutované korály jako „olivovité podélně členěné“ (Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a, 138; 2009b), a to z důvodu jejich

jednoznačného odlišení od korálů „olivovitých hladkých“ (kap. 8.2.2). V předkládané publikaci používám zkrácené označení „podélně členěné“, neboť výzdoba v podobě podélného členění povrchu se na lokalitě jinak vyskytuje jen zcela ojediněle, a navíc u korálů odlišného tvaru (viz kap. 8.2.4), takže záměna nehrází.

V Dolních Věstonicích bylo v 55 hrobech nalezeno 146 podélně členěných korálů,³⁰³ z nich je 24 nezvěstných. V hrobech se vyskytovaly po 1 až 11 kusech. Zcela převažují korály, které jsou čtyřikrát podélně členěné (mají čtyři rýhy, a tím i čtyři žebra; např. obr. 158: 3–5), korály jiného tvaru se vyskytují vzácně a v hrobech vždy jen jednotlivě. Korálů třikrát podélně členěných bylo nalezeno 7 kusů (hr. 98/46, 420/49, 519/49, 273/55, obr. 158: 7; hr. 589/56, 600/56), pětkrát členěných bylo 5 kusů (hr. 328/48, 464-465/49, 125/54, obr. 158: 6; hr. 381/55, 502/55). Jiný tvar má pouze korál z hr. 61/46 (tab. 18: 12), členěný šesti nevýraznými podélnými rýhami. Všechny korály jsou rovňovými směru podélné osy korálu, jen kus z hr. 331/55 (tab. 147: 4) má rýhy, resp. žebra poněkud zešikmená.³⁰⁴ U velké většiny exemplářů byla zjištěna měděná trubička (obr. 158: 7, 9, 10), někdy se z ní dochovaly jen zbytky zkorodované mědi. Pokud stopy po trubičce chybějí, není jasné, zda zcela zkorodovala, nebo ji daný korál nikdy neměl.³⁰⁵ Trubička je většinou válcovitého tvaru, jen výjimečně má čtyř- nebo pětiúhelníkový průřez (hr. 273/55; tab. 140: 212, 214).

Výrobní postup si můžeme představit zhruba následovně. Řemeslník napřed svinul trubičku z měděného (popř. jiného) plechu a upravil ji na požadovanou délku. Nasunul trubičku na pracovní nástroj v podobě kovové tyčinky se zahroceným koncem (angl. *mandrel*; srov. Sode 2004, 86, fig. 3), aby se s trubičkou dalo při výrobě manipulovat, a navinul na trubičku sklo. Pomocí plochého nástroje nebo poválením na hladké kamenné podložce dotvořil základní tvar korálu a uhladil povrch, následně za použití čepelovitého nástroje rozčlenil tělo korálu prostřednictvím podélných rýh. Po pozvolném vychladnutí korálu už zbývalo jen sejmout ho z kovové tyčinky. Funkce trubičky byla zřejmě dvojitá – jednak celý korál zpevňovala, jednak zjednodušovala výrobu tím, že odpadlo nanášení mezivrstvy na tyčinkovitý nástroj, která u korálů z navíjeného skla zabraňuje tomu, aby se sklo na nástroj pevně přichytilo (Spaer 2001, 45–46; Greiff – Nallbani 2008, 373; Frey – Greiff 2012, 376–377).

Délka³⁰⁶ podélně členěných korálů se pohybuje v rozmezí 1,1–3,2 cm, průměr 0,7–1,6 cm. Nejkratší je exemplář s pěti žebry z hr. 328/48. Naopak tři nejdelší

303 Ve starší publikaci (Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a, 141) je uveden počet 118 kusů, které byly tehdy k dispozici pro studium.

304 Tento znak se u korálů tohoto typu objevuje zcela ojediněle, viz např. kus z bohatého kolínského dvojhrabu (Košta – Lutovský 2014, 42, obr. 23 vpr.; tab. 5: 3).

305 Ve starší literatuře se přijímá bez větších pochybností, že podélně členěné korály bez trubičky reálně existují (Staňa 1995, 40). B. Dostál (1966, 47, 53) zařadil jemu známé podélně členěné korály do dvou svých skupin, mezi korály „z mačkaného skla“ a „s kovovým jádrem“, z čehož vyplývá, že korály z mačkaného skla by neměly kovovou trubičku obsahovat. Ve své přehledné tabulce uvádí B. Dostál (1966, 48–52) takové korály hlavně z Dolních Věstonic a ze Starého Města – Na valách. V případě dolnověstonických korálů se však opíral jen o stručné popisy u J. Poulíka (1948–1950, 156–168), který u nich kovové trubičky nezmiňuje, přestože ve skutečnosti jsou jimi opatřeny. Případnou existenci podélně členěných korálů bez kovové trubičky tak bude nutné teprve exaktně doložit.

306 V předkládané práci jsou korály měřeny tak, že myšlená osa procházející navlékacím otvorem leží vodorovně, pak je délka korálu rovnoběžná s touto osou (tak je např. délka podélně členěného korálu víceméně totožná s délkou kovové trubičky uvnitř). Průměr je pak rozměr kolmý k délce, de facto byl měřen jako maximální průměr (srov. Brugman 2004, 20, Fig. 9). Odlišný systém použila při zpracování pravěkých a protohistorických korálů N. Venclová (1990, pl. 1), která měří korál v poloze s osou navlékacího otvoru orientovanou vertikálně (příslušný rozměr označuje jako „výšku“).

Obr. 158. Dolní Věstonice – Na pískách. Podélně členěné korálky. 1 – hr. 348/48, č. 2; 2 – hr. 451/49, č. 4; 3 – hr. 742/57, č. 9; 4 – hr. 30/54, č. 41; 5 – hr. 125/54, č. 6; 6 – hr. 125/54, č. 7; 7 – hr. 273/55, č. 214; 8 – hr. 400/55, č. 3; 9 – hr. 495/55, č. 52; 10 – hr. 644/56, č. 4; 11 – hr. 98/46, č. 50. Foto M. Bárta (1, 2, 11) a J. Špaček (3–10).

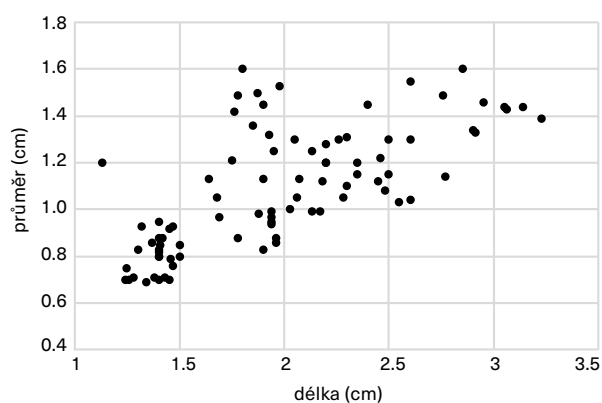
exempláře pocházejí z bohatého hr. 742/57, od ostatních korálů tohoto typu se liší i zelenožlutým odstínem skla (obr. 158: 3), takže je mohla vyrobit jiná dílna než ostatní kusy (vzhledem k přítomnosti honosných stříbrných náušnic v tomto hrobovém celku by to nebylo až tak překvapivé). Rozměry dolnověstonických podélně členěných korálů již J. Košta a K. Tomková (2011, 317–319) srovnali s českými exempláři a konstatovali v tomto ohledu značnou podobnost obou souborů. Pro srovnání jsem vytvořil graf zachycující rozměry 87 úplných dolnověstonických korálů tohoto typu, u nichž byly změřeny oba hlavní rozměry. Zřetelně se na něm rýsuje kumulace malých kusů o délce do 1,5 cm a podstatně početnější skupina s délkou 1,65 cm a více (graf 1).

U dolnověstonických podélně členěných korálů zcela převažuje průsvitné sklo různých odstínů zelené (od zelenkavé po sytě zelenou, vzácně i žlutozelené a modrozelené). Jen zřídka bylo pro jejich výrobu použito bezbarvé (hr. 30/54, č. 42), žluté (hr. 315/48, 204/54, 381/55) nebo modré sklo (hr. 328/48, 519/49, 273/55). Podobně vzácně se objeví korály zhotovené ze dvou různých barevných skel, která jsou navzájem ostře ohraničena: v hr. 420/49, 6/52-I, 30/54 (obr. 158: 4), 400/55 (obr. 158: 8), 589/56 a 593/56 z modrého a zeleného skla, v hr. 125/54 (obr. 158: 5) ze žlutého a modrého skla. Není vždy jasné, kdy bylo použito dvou druhů skla záměrem a kdy výsledkem náhodného smíchání. K jednoznačným případům patří zlomek korálu

z hr. 30/54 ze světlezeleného skla, který na povrchu nese menší vtavené, celkem rovnoměrně rozmístěné modré skvrny (obr. 158: 4); tato výzdoba – v rámci podélně členěných korálů unikátní – byla zjevně zhotovena záměrně.

Průsvitné sklo uvedených barev obsahuje velmi často bublinky plynu, což je známkou nedokonalého vyčerení skla. Zvláště u korálů ze zeleného skla je vidět, že pod vlivem chemické reakce skla s mědí trubičky dostal vnější povrch trubičky červenou nebo červenohnědou barvu (Staššíková-Štukovská – Plško 2006, 347). Toto zelené sklo výborně odolává korozi. Exempláře z průsvitného skla jsou mechanicky značně odolné, většina se jich zachovala úplných nebo jen mírně poškozených. Asi 30 korálů bylo nalezeno neúplných, mezi nimi převažují větší fragmenty (s délkou větší než 1 cm). Korály rozlomené příčně se díky zachovanému otvoru nosily v náhrdelnicích i poté, o čemž svědčí značně ohlazené hrany lomu u některých fragmentů (např. hr. 30/54, 381/55).

Jen zřídka se vyskytly dva druhy podélně členěných korálů, jejichž sklo má na první pohled odlišné vlastnosti. Z hr. 98/46 pocházejí tři neforemné, čtyřikrát podélně členěné korály z šedobílého neprůsvitného skla pokrytého tlustou korozní vrstvou lesklé žltobílé barvy (obr. 158: 11). Součástí náhrdelníku tvořil také olivovitý hladký korál ze stejného skla, což dobře ilustruje skutečnost, že v Dolních Věstonicích – stejně jako na jiných lokalitách – určitý druh skla sloužil pro výrobu korálů různého

Graf 1. Dolní Věstonice – Na pískách. Rozměry (délka a průměr) podélně členěných korálů.

tvaru. Materiálem korálů z hr. 495/55 (č. 52; obr. 158: 9) a 644/56 (č. 4; obr. 158: 10) je zase hnědé, nápadně lehké sklo, které se silně podobá materiálu některých skleněných gombíků (kap. 8.4.1) a jehož současná podoba je – soudě podle prvního z obou korálů – výsledkem působení koroze.

Vzhledem k vysokému počtu hrobů s podélně členěnými korály je zjevné, že se dostávaly do země během relativně dlouhého období. Více indicií pro jejich datování poskytuje pohled na prostorovou distribuci hrobů, a hlavně srovnání s jinými typy ozdob. Hroby s podélně členěnými korály pokrývají rovnoměrně takřka celou plochu pohřebiště s výjimkou většiny okrajových částí (obr. 159). Musely se tedy používat déle než některé typy šperku, které vytvářejí uzavřené kumulace navzájem od sebe oddělené volným prostorem, jako jsou např. náušnice typu 7-8 (obr. 91), 7-24/27 (obr. 117) aj. Na druhou stranu je pravděpodobné, že podélně členěné korály se přestaly ukládat do hrobů dříve než chronologicky „průběžné“ typy ozdob, které pokrývají ještě větší plochu pohřebiště, tzn. včetně okrajových částí, jako jsou náušnice typu 7-1 (obr. 80), 7-3 (obr. 82) nebo 7-19 (obr. 109). Převáděno do chronologických termínů by se z toho dalo opatrně usuzovat, že podélně členěné korály se ukládaly do hrobů ve velkomoravském období a přetrvávaly také do části povelkomoravského období, ale ne až do jeho konce.

Navrženou horní hranici výskytu podélně členěných korálů nebude snadné na lokalitě blíže konkretizovat, neboť povelkomoravské hroby obsahují minimum specifických a chronologicky citlivějších typů předmětů. Dolní hranice se jeví zřetelněji, neboť tyto korály jsou součástí výbavy dvou hrobů, v nichž se dále nacházejí ještě funkční ozdoby předkřtlašského horizontu: Kugelkranz-náušnice v hr. 451/49 a mozaikovitý korál v hr. 61/46. Poměrně výmluvný je také společný výskyt s litými kováními pozdně avarského rázu (hr. 255/47, 2/52-I, 644/56). Není tedy zvláštní důvod pochybovat o výskytu diskutovaných korálů již ve starším velkomoravském horizontu.

Moravská pohřebiště s výskytem podélně členěných korálů shromáždili J. Košta a K. Tomková (2011, 340, tab. 8), jejich soupis obsahuje 14 lokalit.³⁰⁷ Od té doby

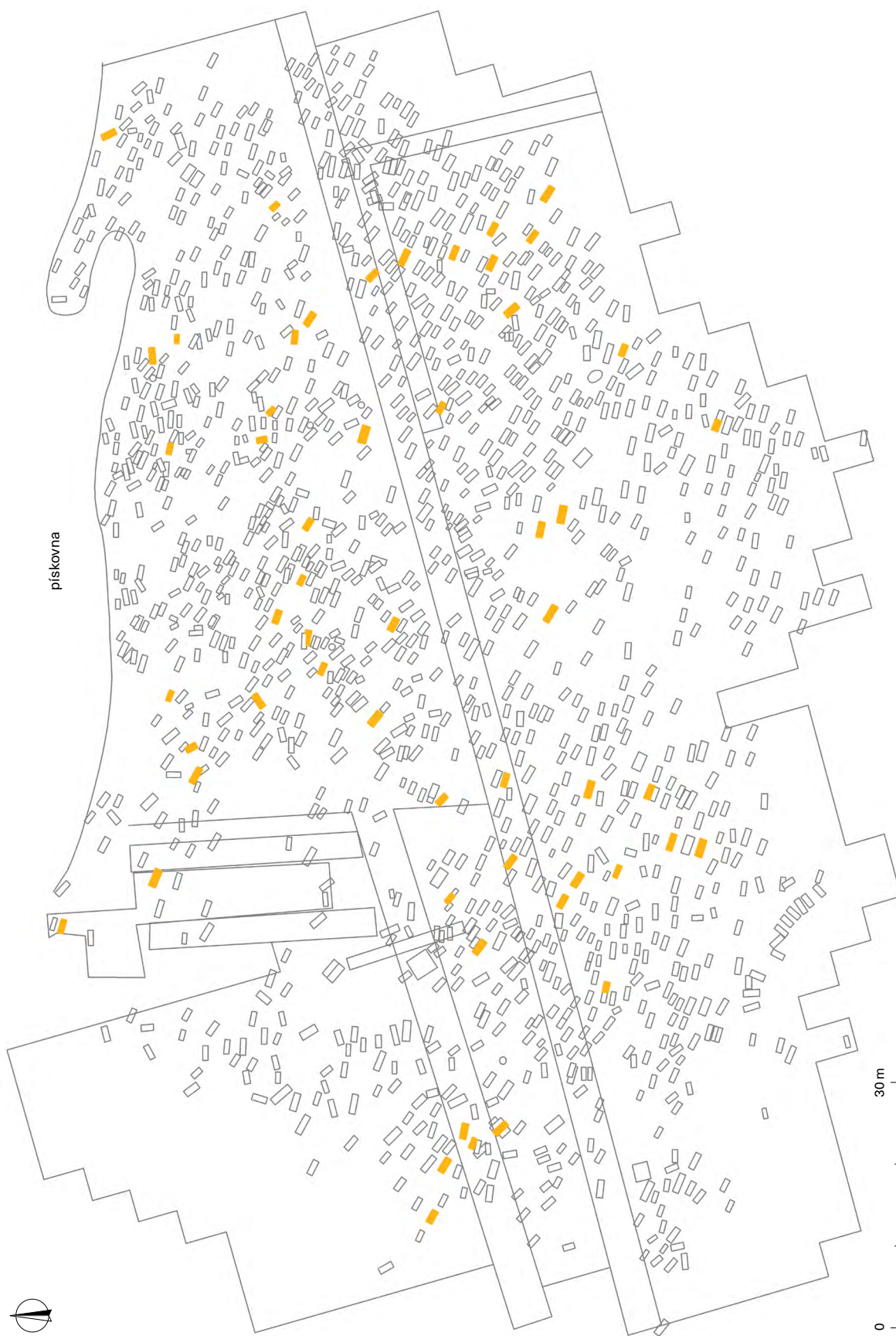
byly prozkoumány další hroby s těmito korály, počet lokalit však zůstal nezměněn.³⁰⁸ Dolní Věstonice jsou pohřebištěm s daleko nejvyšším počtem hrobů (55) s těmito korály, přitom např. na ještě rozsáhlejších pohřebištích ve Starém Městě – Na valách se vyskytly v pouhých šesti hrobech. Vedle toho existují četná venkovská pohřebiště, na nichž tento typ korálu zcela chybí. To naznačuje, že jejich výroba, resp. distribuce probíhaly v rámci Moravy značně „selektivně“, konkrétnější příčiny tohoto stavu nám zatím unikají. Vzhledem ke sporadickému zastoupení těchto korálů také ostatní moravské lokality neposkytují lepší pramenitou základnu než Dolní Věstonice, pokud jde o zpřesnění jejich datování. Datace Č. Stani (1995, 40) především do „pokročilého 9. století“ je ještě ovlivněna mj. tradičním datováním veligradského šperku (srov. kap. 4).

Pro úvahy o místech výroby a způsobech šíření podélně členěných korálů je důležité sledovat jejich geografickou distribuci na celém území jejich výskytu. Na základě starších prací podali J. Košta a K. Tomková (2011, tab. 1, 9–12, obr. 16) kromě Moravy také soupis nalezišť v Čechách a okolních regionech a lokality vymapovali. Těžištěm výskytu nadále zůstávají Čechy, Morava a jihozápadní Slovensko, kde se nejspíše tyto korály také vyráběly. Dalším místem jejich výroby muselo být severovýchodní Bavorsko, neboť tamní exempláře mají v průměru zřetelně menší rozměry než české a moravské kusy. V ostatních regionech, což jsou střední Německo, Polsko a rakouské Podunají, se diskutované korály objevují jen sporadicky a nejspíše se tam dostaly jako importy z českého a moravského území. Nově zjištěný kus v hr. 6 na staromaďarském pohřebišti Szakony – Kavicsbánya (západní Maďarsko; Horváth 2021, 291, image 7: 1; 2022, 85–93, tab. 29–34) lze interpretovat jako doklad kontaktů s Moravou či snad jako kořist získanou Maďary při zániku Velké Moravy (srov. Bollók 2014, 108–110).

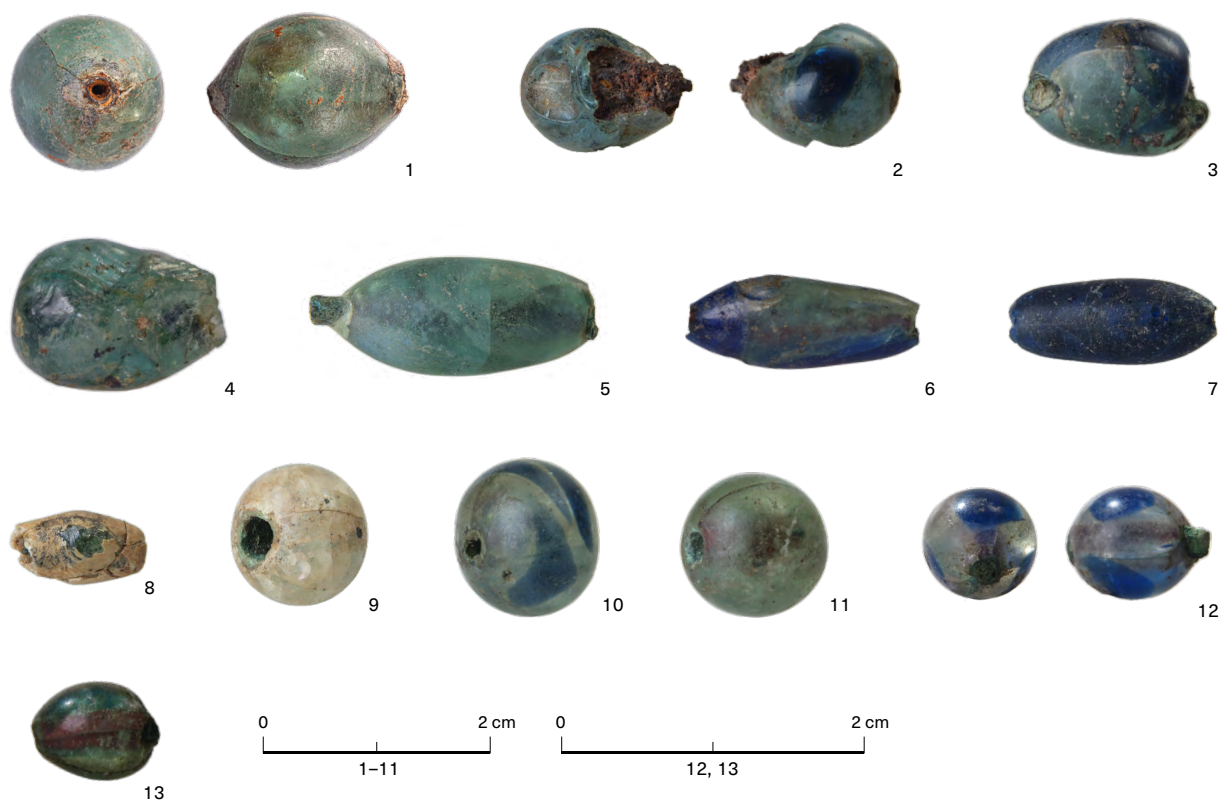
Kolektiv odborníků pod vedením K. Tomkové nedávno analyzoval poměrně rozsáhlý soubor podélně členěných korálů z Bavorska a Čech, a to mj. z hlediska chemického složení použitého skla (Tomková – Křížová et al. 2023). Do souboru zařadili také tři exempláře z Dolních Věstonic – Na pískách coby jediné zástupce z území Moravy. Zjistili, že v Čechách a v Bavorsku se k výrobě podélně členěných korálů používalo převážně sodno-vápenaté natronové sklo značně variabilního složení, které svědčí o míchání a recyklování natronového skla staršího původu (z doby římské a pozdní antiky) i soudobého, konkrétně časně islámského (z 2. poloviny 8. století a 9. století). Na základě stopové zastoupených prvků jako titan nebo zirkonium identifikovali čtyři hlavní typy natronového skla různého stáří, které se shodně vyráběly v Egyptě a na Předním východě. Trojice dolnověstonických exemplářů z hr. 273/55 (č. 93; vzorek 1642) a z hr. 600/56 (č. 81, 880; vzorky 1641, 1643) byla zhotovena ze skla typu Foy 2.1/2.2, jehož výroba spadá hlavně do 2. poloviny 5. století a do 6. století (Tomková – Křížová et al. 2023, 9, tab. 2). Středoevropská výroba podélně členěných korálů tedy recyklovali zlomky skleněných předmětů, které se daly najít např. v ruinách staveb na území

307 Ze starších nálezů lze doplnit hr. 1/V-I v Břeclavi – Pohansku (Dostál 1982, 157–159, obr. 9: 10).

308 Břeclav – Pohansko, 2. kostel, hr. 95, 108 (Macháček et al. 2016, 99–101, 253–254, tab. 9: 13, 18, 19; 262–263, tab. 13: 1); Břeclav – Pohansko, jižní předhradí, hr. 65 (Přichystalová et al. 2019, 337–338, tab. XXII: 3); Mikulčice – severní předhradí, hr. 2014 (Mazuch 2019, 185, Abb. 28: 14).

Obr. 159. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s podélně členěnými korálky.

Obr. 160. Dolní Věstonice – Na pískách. Olivovité hladké korály. 1 – hr. 387/48, č. 2; 2 – hr. 613/56, č. 943; 3 – hr. 635/56, č. 42; 4 – hr. 635/56, č. 90; 5 – hr. 635/56, č. 70; 6 – hr. 635/56, č. 92; 7 – hr. 635/56, č. 41; 8 – hr. 282/55, č. 2; 9 – hr. 284/55, č. 7; 10 – hr. 284/55, č. 97; 11 – hr. 284/55, č. 5; 12 – hr. 12/52-III, č. 91; 13 – hr. 12/52-III, č. 9. Foto M. Bárta (1) a J. Špaček (2–13).

bývalých římských provincií ve středním Podunají, popř. spoléhali na dodávky starého skla z centrálních oblastí bývalé Římské říše, které byly skleněnými výrobky zásobovány i v 5. a 6. století. Proto při bádání o genezi podélně členěných korálů musíme rozlišovat provenienci skleněné suroviny a místo samotné výroby korálů.

8.2.2 Korály olivovité hladké

Tato skupina korálů je již méně homogenní než předchozí, chybí jim podobně charakteristický znak, jako je třeba právě podélné členění povrchu (kap. 8.2.1). V rámci olivovitých hladkých korálů³⁰⁹ můžeme vydělit nejčastěji se vyskytující „základní“ variantu a několik dalších, které se objevují mnohem vzácněji, často jen v jediném exempláři nebo hrobovém celku, takže z hlediska analýzy pohřebiště nemají větší význam.

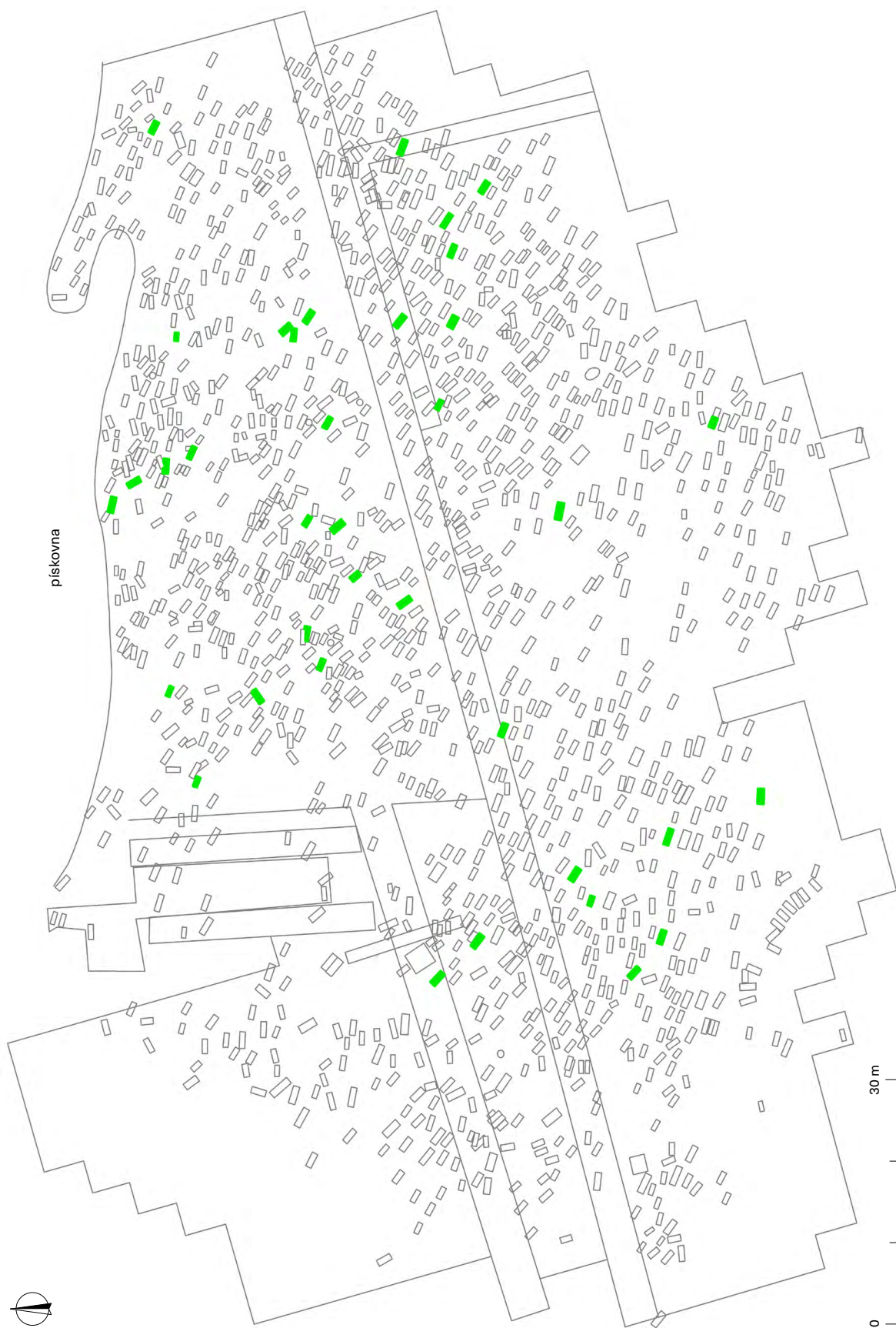
Pro základní variantu je typické, že se mnohem více než ostatní svými znaky přimyká k podélně členěným korálům, a to díky použitému sklu, kovové trubičce uvnitř i podobným způsobem výroby. Tyto korály se vyskytly ve 37 hrobech³¹⁰ v počtu 98 kusů, původně jich bylo možná více, neboť v některých hrobech se dochovaly další kovové trubičky, které mohou představovat poslední zbytky korálů tohoto typu (např. hr. 460/49, 109/54). Korály mají kulovitý, soudkovitý, vřetenovitý či mírně dvoukónický tvar, některé mají tvar hruškovitý, přičemž je

vždy zachován kruhový (či lehce oválný) příčný průřez (obr. 160). S konstatovanou tvarovou variabilitou úzce souvisí značné kolísání rozměrů korálů. Korály základní varianty jsou opatřeny kovovou trubičkou, většinou měděnou (vzácněji železnou: hr. 225/47, 387/48, 467/49, 481/49, 613/56), na niž bylo sklo navinuto. Převažují exempláře z průsvitného skla zelené barvy různých odstínů (nejčastější jsou světlezelené), méně často z modrého skla (hr. 61/46, 481/49, 541/50, 16/52-II, 100/54, 282/55, 436/55, 635/56; obr. 160: 7), jiné barvy jsou velmi vzácné. Četnost zastoupení barev je tedy podobná jako u podélně členěných korálů, také skla jsou navzájem vizuálně shodná, včetně výskytu bublinek ve skle, načervenalé barvy na vnějším povrchu trubičky apod.

Jeden z korálů z hr. 40-41/46 (tab. 10: 92) má uprostřed své délky vtavený příčný pruh z modrého skla, který nevystupuje z povrchu korálu, podobnou výzdobu má i korál z hr. 284/55 (obr. 160: 10). V hr. 467/49, 12/52-III (obr. 160: 12) a 613/56 (obr. 160: 2) se zase vyskytly korály zdobené vtavenými nebo natavenými (reliéfně vystupujícími) očky, většinou modrými. Světlezelené sklo dvou exemplářů z hr. 45/46 obsahuje výrazný, resp. málo zřetelný šlír z modrého skla (první z nich má spirálovitý tvar, a svědčí tak o výrobě korálu navíjením skla na kovovou trubičku) – je otázkou, zda jde o výzdobu, nebo o nezáměrnou kontaminaci světlezeleného skla zbytkem skla modré barvy (srov. Tomková – Křížová et al. 2023, 20–21).

309 V Čechách se tradičně nazývají jako „soudkovité“, nověji také jako „vřetenovité“ (Tomková a kol. 2020, 245).

310 Hr. 40-41/46, 44/46, 45/46, 53/46, 61/46, 74/46, 105/46, 139/46, 152/46, 185/46, 225/47, 315/48, 321/48, 387/48, 420/49, 460/49, 467/49, 481/49, 494/49, 543/50, 12/52-III, 16/52-II, 56/54, 100/54, 109/54, 119/54, 147/54, 205/54, 273/55, 282/55, 284/55, 381/55, 436/55, 593/56, 613/56, 635/56, 638/56.

Obr. 161. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s olivovitými hradkými korály (tzv. základní varianta).

Základní varianta olivovitých hladkých korálů je z valné části současná s podélně členěnými korály, o čemž svědčí jejich častý společný výskyt v hrobech i podobné rozšíření na ploše pohřebiště (obr. 161). Na relativně časný počátek základní varianty ukazují např. kombinace s foukanými korály (hr. 53/46, 61/46, 185/46; kap. 8.2.8) nebo s korálem ve tvaru melounového jádra v hr. 284/55 (kap. 8.2.9). Horní hranice není zcela jasná, o používání minimálně do konce velkomoravského období svědčí kombinace s olověnými křížky, korály apod. v hr. 467/49 a 481/49.

Olivovité hladké korály jiného vzhledu se vyskytují vzácněji než základní varianta. Ještě relativně početné jsou menší soudkovité nebo dvoukónické korály, taktéž s kovovou trubičkou, jejichž sklo je neprůsvitné a zbarvené do různých odstínů hnědé nebo šedé, takže jeho dnešní podoba je zjevně ovlivněna korozi (hr. 74/46, č. 11, 12, 13; hr. 321/48, č. 83; hr. 481/49, č. 1; hr. 16/54, č. 61; hr. 56/54, č. 2, 22–25). U jiných kusů má sklo barvu bělavou (hr. 420/49, č. 19; hr. 284/55, č. 6) či zářivě zelenožlutou (hr. 53/46, č. 6; hr. 61/46, č. 17; hr. 49/54, č. 1, 12; hr. 391/55, č. 41, 91). Hlavně u posledně zmíněných korálů bylo sklo původně nejspíše zelené, takže vypadaly podobně jako většina korálů základní varianty. Ve většině hrobů se tyto korály také se základní variantou přímo kombinovaly, neplatí to jen pro hroby 16/54, 49/54 a 391/55. V rámci pohřebiště unikátní je korál z hnědozeleného průsvitného skla, který má dvoukónický fasetovaný tvar (hr. 53/46, č. 7).

Další dvě varianty pocházejí vždy už jen z jednoho hrobu. V hr. 98/46 byl soudkovitý korál z bílého průsvitného skla pokrytého tlustou korozní vrstvou lesklé žlutobílé barvy, s bronzovou trubičkou uvnitř (č. 501). Kombinoval se se třemi podélně členěnými korály zhotovenými ze stejného materiálu (kap. 8.2.1). Součástí výbavy hr. 467/49 byla – kromě korálu patřícího k základní variantě – ještě trojice korálů ze žlutého neprůsvitného, nápadně lehkého skla se šedožlutou apod. korozní vrstvou na povrchu, se železnou trubičkou uvnitř (č. 14, 16, 20). Jeden z nich je zdoben nataveným očkem z modrého skla, další dvě oka jsou vypadnutá. Současný vzhled korálů je silně ovlivněn korozi skla, dříve mohly vypadat dost odlišně (srov. č. 23).

Olivovité hladké korály ze světle zeleného průsvitného skla se vyráběly ze stejných druhů natronového skla jako podélně členěné korály (kap. 8.2.1; Staššíková-Štukovská 2017, 368–369, Fig. 2). Platí to i pro exempláře z Dolních Věstonic patřící k základní variantě olivovitých hladkých korálů. Nedávno K. Tomková, Š. Křížová et al. (2023, 9, tab. 2) analyzovaly celkem sedm takových korálů z lokality. Šest z nich bylo zhotoveno z pozdně antického skla typu Foy 2.1/2.2,³¹¹ k výrobě jednoho kusu (hr. 273/55, č. 222; vz. 1645) použil řemeslník sklo typu Egypt 2, které se vyrábělo ve 2. polovině 8. století a v 9. století v islámských oblastech východního Středomoří, takže jen v tomto případě zpracoval soudobé sklo.

Olivovité hladké korály se jinde na Moravě – na rozdíl od Dolních Věstonic – objevují spíše sporadicky, jejich výskyt na dříve prozkoumaných pohřebištích zachytil B. Dostál (1966, 48–53). Nových nálezů od té doby mnoho publikováno nebylo, v následující pasáži zmiňují

několik spíše náhodně vybraných. Geograficky nejbližší paralely pocházejí z pohřebiště Mušov – Areál, kde jsou tyto korály dvojího druhu: větší soudkovité ze světlezeleného skla, které se zde vyskytly vždy jednotlivě v hr. 49 a 231 (Jelínková 1999, 24, 61, tab. XXXIX: 3; LII: 2), přičemž výpovědní hodnota obou „solitérů“ i hrobových celků není nijak vysoká. V hr. 55 byla dvojice o něco menších dvoukónických korálů, které mají fasetovaný povrch (Jelínková 1999, 26, tab. XXXVIII: 5, 6). Fasetovaný je i korál vřetenovitého tvaru, nalezený v hr. 486 v Rajhradě (Staňa 2006, 85, obr. 41: 486/1, 2). Jediným dalším nálezem v tomto hrobě byl křišťálový korál (Mrázek 2006), jaké jsou na Moravě typické pro mladohradištní období (kap. 8.3). Tato nálezová kombinace naznačuje, stejně jako poloha hrobu v určitém odstupu od vlastního pohřebiště, že hr. 486 patří do povelkomoravského nebo mladohradištního období. Proto by bylo žádoucí analyzovat chemické složení skla dvoukónických a fasetovaných korálů, porovnat je s materiálem prokazatelně časných olivovitých hladkých korálů a následně potvrdit, či vyvrátit chronologickou citlivost uvedených variant.

Olivovité hladké korály na dalších moravských lokalitách nepřinášejí nic podstatně nového k jejich chronologii, spíše potvrzují poznatky získané v Dolních Věstonicích. Např. v hr. 66/49 a 2/51 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, tab. 85: 1, 3, 74, 75) se kombinovaly s foukaným korálem, stejně jako v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích, hr. 5 (Marešová 1983, 108, tab. 20: 9). Na Slovensku pocházejí olivovité hladké korály např. z Borovců, kde je D. Staššíková-Štukovská a A. Plško (1997, 262) označili jako „hlavní typ VIII“ a zařadili je na počátek tohoto velmi časně založeného pohřebiště, poukázali také na jejich pozdně avarské analogie, např. v Záhorské Bystrici. Podobně na dolnorakouské lokalitě St. Pölten-Pottenbrunn jsou všechny hroby s olivovitými hladkými korály ze světlezeleného až modrozeleného průsvitného skla řazeny do předkóttlašského horizontu, v mladších fázích pohřebiště se kupodivu již nevyskytují (Petschko 2013, 76–77, Taf. 69).

8.2.3 Příčně členěné korály

V Dolních Věstonicích bylo v 27 hrobech nalezeno celkem 70 příčně členěných (segmentovaných) korálů, jak se běžně nazývají podlouhlé korály tvořené několika segmenty či vývalky. Takto – čistě na základě vnějšího tvaru – vyčleněné korály představují značně heterogenní skupinu, kterou předběžně dělím na šest dílčích variant podle vzhledu skla a použité výrobní technologie (obr. 162).

1) Korály z průsvitného skla a s kovovou trubičkou

Korály ze sedmi hrobů (hr. 40–41/46, 321/48, 467/49, 63/54, 125/54, 563/55, 613/56) vznikly ze stejného skla a stejnou technologií jako většina podélně členěných a olivovitých hladkých korálů na lokalitě, tzn. navícením na kovovou trubičku. Trubička je převážně měděná (v hr. 321/48 a 613/56 se vyskytl vždy jeden korál s trubičkou čtvercového průřezu; tab. 70: 75; 177: 940), výjimečně železná (hr. 63/54; obr. 162: 1). Korály jsou zhotoveny ze světlezeleného skla, vzácně modrého nebo žlutého.

311 Hr. 12/52-III (č. 93; vzorek 1650), hr. 284/55 (č. 81, 971; vz. 1649, 1648), hr. 436/55 (č. 21; vz. 1647), hr. 635/56 (č. 40, 42; vz. 1644, 1651, 1652).

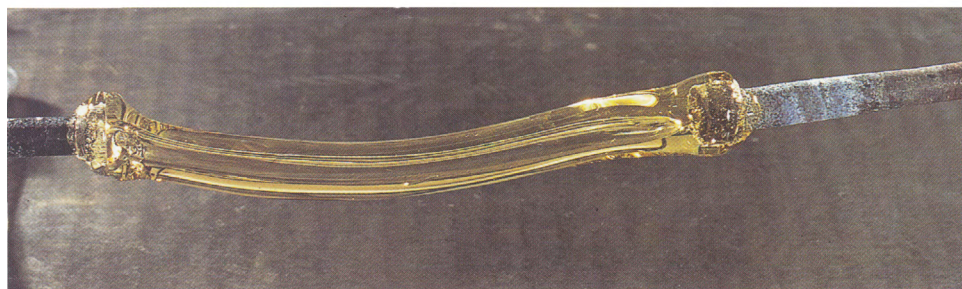

Obr. 162. Dolní Věstonice – Na pískách. Přičně členěné korály. 1 – hr. 63/54, č. 2; 2 – hr. 125/54, č. 2; 3 – hr. 263/47, č. 5; 4 – hr. 263/47, č. 9; 5 – hr. 413/49, č. 1; 6 – hr. 125/54, č. 1; 7 – hr. 273/55, č. 213; 8 – hr. 579/56, č. 6; 9 – hr. 140/46, č. 3; 10 – hr. 125/54, č. 8; 11 – hr. 273/55, č. 215; 12 – hr. 284/55, č. 61; 13 – hr. 600/56, č. 83; 14 – hr. 600/56, č. 85; 15 – hr. 140/46, č. 4; 16 – hr. 263/47, č. 6; 17 – hr. 613/56, č. 4. Foto M. Bárta (1, 3–5, 9, 15, 16) a J. Špaček (2, 6–8, 12–14, 17).

Drawn beads can be made by marvering a gob of glass, held on the tip of a rod, into a cylinder, which is hollowed by means of a simple tool. The cylinder is then swiftly closed with a small amount of glass, held on the tip of a second rod (a pontil), and drawn out. The result is a long narrow tube, from which numerous beads can be obtained.

Obr. 163. Výroba korálů tažením. Podle Spaer 2001, fig. 11.

Výrobce mohl formovat korály v zásadě dvojím způsobem. Zaprvé se mohl snažit navíjením skla na trubičku rovnou vytvářet základy budoucích segmentů, které následně dotvaroval. Svědčily by o tom hlavně exempláře, které mají segmenty nestejně délky a nestejněho podélného průřezu (např. hr. 321/48; tab. 70: 76, 77). Popsaným způsobem mohl vzniknout také atypický korál z hr. 467/49 (tab. 93: 10), jehož prostřední segment má podstatně větší průměr než oba segmenty krajní; výrobce chtěl zřejmě imitovat podobně tvarované olověné korály z téhož náhrdelníku (kap. 8.5.2). Druhý způsob výroby, který lze u diskutovaných korálů zvažovat, spočíval v tom, že řemeslník navíjením skla na trubičku vytvořil korál válcovitého tvaru a následně ho čepelovitým nástrojem rozčlenil na jednotlivé segmenty. U několika korálů (např. hr. 125/54; obr. 162: 2) je totiž vidět, že jednotlivé segmenty jsou odděleny rýhami, které se přesně „nepotkávají“ (srov. Dekówna 1999, 57).

Technologie navíjení skla na skleněnou trubičku svědčí o výrobě těchto korálů na Moravě nebo v blízkém okolí, s vysokou pravděpodobností z importovaného skla (srov. kap. 8.2.1, 8.2.2). Chemické složení dolnověstonických kusů zatím analyzováno nebylo, můžeme se však opírat např. o analogický korál z hr. 95 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, zhotovený z natronového skla

(inv. č. P243561/4; Macháček et al. 2016, 102–104), nebo o exemplář z hr. 2325 v Hostivicích, vyrobený z natronového skla typu Egypt 2 (Tomková – Venclová et al. 2023, 8, Tab. 1, vz. 1767; 19, Fig. 10).

2) Korály z taženého skla

Mezi nejpočetněji zastoupené varianty příčně členěných korálů patří korály zhotovené tažením, na nichž poté výrobce vytvaroval příčné rýhy a vývalky. Sklo je neprůsvitné, nejčastěji modré barvy a vyznačuje se charakteristickou vláknitou strukturou. Takové korály se vyskytly v 16 hrobech (obr. 162: 3–8).³¹²

Výrobu korálů tohoto typu popsala v obecné rovině např. M. Spaer (2001, 46–47). Na jeden tyčinkovitý kovový nástroj nabere výrobce váleček skla (obr. 163: 1), vyhloubí do něj dutinu (obr. 163: 2) a k ústí válečku přilepí menší kousek skla na další tyčince (obr. 163: 3), čímž se dutina uzavře. Tažením na obě strany se trubička prodlouží a zúží, ale uvnitř zůstává dutina po celé délce trubičky (obr. 163: 4).³¹³ Poté se trubička oddělí od nástrojů, popř. se rozdělí na několik delších úseků; do takto vzniklých trubiček se nasune drát, aby otvor uvnitř zůstal zachován. Válením trubičky v kamenné formě opatřené paralelními drážkami se vytvářejí segmenty a rýhy mezi nimi (obr. 164). Z takto vytvořeného polotovaru se po

312 Hr. 53/46, 123/46, 231/47, 263/47, 308/48, 413/49, 420/49, 467/49, 519/49, 125/54, 273/55, 284/55, 331/55, 391/55, 579/56, 600/56.

313 Další způsoby výroby skleněné trubičky viz Siegmann 2006, 932–934, 939–940.

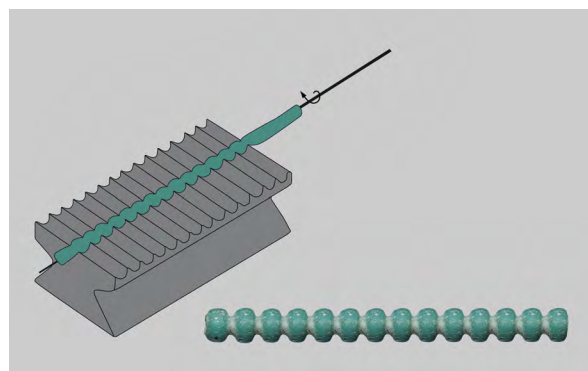
vychladnutí oddělí nerozčleněné konce a zbytek se rozdělí na několik příčně členěných korálů; lze z něj odlamovat také jednotlivé segmenty, čímž vzniknou kotoučkovité korály (kap. 8.2.4). Tento způsob výroby vyžadoval značné zkušenosti a zatím je – mj. prostřednictvím nálezů kamenných forem – doložen jen ve vyspělých sklářských centrech, jako byla egyptská Alexandrie.

Podle mého názoru byla ve formě vytvarována většina příčně členěných korálů z taženého skla z Dolních Věstonic – Na pískách (odlišně Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a, 144, obr. 3: 10, 11). Tvar a rozměry jejich segmentů jsou pravidelné, stejně jako tvar a hloubka rýh. U nejlépe provedených kusů jsou rýhy relativně hluboké, což usnadňovalo finální odlamování jednotlivých korálů. Jiné exempláře vykazují jen velmi mělké a nevýrazné rýhy, ale stále v pravidelných rozestupech. Ani tyto korály vysloveně neprotiřečí použití formy, neboť forma mohla mít jen mělké žlábků, nebo výrobce sice poválel daný polotovar ve formě s hlubšími žlábků, ale jen velmi zběžně. Hlavní motivací pro použití formy byla zjevně efektivita výroby, nikoliv perfektní vzhled každého korálu. Při výrobě vznikaly i zmetky, např. korály s neprůchodným navlékacím otvorem (Steppuhn 1998, 32; Sode et al. 2010, 323). Také jedině „manufakturní“ výrobou lze vysvětlit tvar korálu z hr. 413/49, jehož jedna polovina se ke konci lehce rozšiřuje a není rozčleněna na segmenty (obr. 162: 5). Tento nerozčleněný konec skleněné trubičky při válení zjevně vyčníval přes okraj formy (srov. obr. 164). O samotném použití formy svědčí skutečnost, že rýhy mezi segmenty na „horní“ straně korálu jsou podstatně hlubší než na straně „dolní“ (myšleno když je korál v horizontální poloze jako na obr. 162), ale v rámci dané strany je hloubka dochovaných rýh vždy shodná. Pokud by řemeslník tvaroval rýhy ručně a jednu po druhé, uvedených (ne)pravidelností by nejspíš nedosáhl, a hlavně by nezapomněl vytvarovat poslední rýhu.

O čem vypovídá chemické složení příčně členěných korálů z taženého skla? Kdykoliv byly analyzovány exempláře z 8.–10. století nalezené v Čechách, na Moravě nebo na Slovensku, vždy bylo zjištěno, že jsou zhotoveny ze sodného popelového skla (angl. *plant ash glass*), při jehož výrobě byl použit popel z halofilních pouštních rostlin (Staššíková-Štukovská 2017, 370–371; Tomková – Venclová et al. 2023, 12). Toto sklo se vyrábělo v islámských regionech Předního východu a zde se nacházely i dílny na výrobu korálů (šířeji Henderson 2013). Jde o poměrně závažné zjištění, neboť ve starší archeologické literatuře se mlčky předpokládalo, že početné korály z taženého skla – z nichž část vypadá vlivem koroze docela obyčejně a nenápadně – jsou místní proveniencí. Souvisí to i s tím, že chybělo dostatečné povědomí o technologické náročnosti jejich výroby tažením. Importování z významných předovýchodních sklářských center můžeme předpokládat i u dolnověstonických exemplářů.

3) Korály složené ze dvou vrstev skla

Poměrně početné jsou také korály, jejichž jádro je zhotovené z taženého skla s výraznou vláknitou strukturou, přičemž na toto někdy nevzhledné jádro výrobce nanasle ještě vrstvu kvalitnějšího průsvitného skla, většinou tmavožluté či žlutozelené barvy, vzácně modrozelené apod.; tato vrstva může být dnes částečně odpadaná nebo na povrchu zkorodovaná (obr. 162: 9–14). Obecně vzato

Obr. 164. Výroba příčně členěných korálů tvarováním ve formě. Podle Pion – Gratuze 2016, fig. 6 (srov. Spaer 1993, fig. 4)

byla u korálů tohoto typu vkládána mezi obě vrstvy skla tenká stříbrná fólie, která dodávala korálu efektní kovový lesk. Přítomnost fólie je nutné potvrdit exaktní analýzou (Greiff – Nallbani 2008, 362–363; Tomková et al. 2014, 135, 148, obr. 3/8–3/10), která zatím u dolnověstonických kusů provedena nebyla. Tyto korály pocházejí z 12 hrobů (hr. 45/46, 140/46, 308/48, 315/48, 467/49, 125/54, 174/54, 273/55, 331/55, 391/55, 579/56, 600/56). U dvou korálů z dalších dvou hrobů (hr. 321/48, 284/55) je jádro vyrobeno ze stejně kvalitního (a stejně zbarveného) skla jako povrchová vrstva (obr. 162: 12).

Výrobní postup byl u korálů opatřených stříbrnou fólií podobný jako u předchozí varianty, i když na detailech se badatelé ne vždy shodují (srov. např. Siegmann 2006, 951–954). Řemeslník nejprve vytvořil polotovar v podobě užší trubičky zhotovené tažením (obr. 163: 4) a v kamenné formě na ní vytvaroval segmenty (obr. 164). Po vychladnutí na povrch přilepil kovovou fólii a přes toto budoucí jádro navlékl o něco širší trubičku s tenkou stěnou, zhotovenou z průsvitného skla (Spaer 1993, 10–14; Sode 2004, 97–98). V případě velmi tenké povrchové vrstvy se uvažuje o poválení polotovaru v jemném skelném prachu. Zahřátím se pak obě vrstvy skla a fólie spojily dohromady (Greiff – Nallbani 2008, 373–374). Takové korály se vyráběly již v době římské; raně středověké kusy, u nichž bylo analyzováno chemické složení skla, vznikaly na Předním východě ze sodného popelového skla jako předchozí varianta bez stříbrné fólie (Greiff – Nallbani 2008, 365; Tomková et al. 2014, 135, 148–149; Neri et al. 2018, Tab. 1, K_019 až K_021, K_028).

I u této varianty dolnověstonických korálů kvalita značně kolísá, vedle bezvadně provedených kusů se vyskytnou i nepodařené výrobky. Např. dva exempláře z hr. 600/56 (obr. 160: 13, 14) na některých segmentech nesou více či méně hluboké paralelní otisky pracovního nástroje, v důsledku toho došlo u korálu č. 83 k deformaci dotýčných segmentů. Tyto pracovní stopy mohly podle mého názoru vzniknout jen tak, že polotovar korálu se při tvarování v kamenné formě posunul, takže paralelní vystupující žebra (která od sebe oddělují žlábků kamenné formy) již nezapadala do rýh mezi segmenty polotovaru korálu, ale otiskla se do povrchu segmentů.

4) Korál navíjený, bez kovové trubičky

Z hr. 140/46 pochází – v rámci celého pohřebiště unikátní – podlouhlý korál z tmavomodrého průsvitného skla, zhotovený navíjením skelného vlákna, které vytváří na povrchu korálu poměrně nepravidelné segmenty

(obr. 162: 15). Ve starší literatuře se takové korály označovaly jako „šroubovitě žebrované“ (Poulik 1948, 63; Hrubý 1955, 250), ovšem mají většinou válcovitý tvar. Jediný další korál, který by měl mít segmenty vytvořené navíjením, je mi na Moravě znám z hr. 212/51 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 522, tab. 75: 4 vpr.; 85: 63). Tento i dolnověstonický exemplář jsou nejspíše importy a zároveň starožitnosti z pozdní doby římské, jak by o tom svědčily např. analogické příčně členěné korály z pohřebiště maslomečké skupiny na lokalitě Gródek nad Bugiem v Polsku (hr. 138 z 1. poloviny 4. století; Kokowski 1995, 141, Abb. 87; 172, č. 2948–3024).

5) Korál se zatavenou výzdobou

Jediný korál tohoto druhu z hr. 263/47 je zhotoven z tmavohnědého až hnědočerného opakního skla, do něhož jsou spirálovitě vtavena bílá vlákna, která reliéfně nevystupují z povrchu korálu. Otvor korálu má v profilu kuželovitý tvar, tzn. k jednomu konci se výrazně rozšiřuje (obr. 162: 16). Korál byl zjevně vyroben navíjením tmavého skla přímo na zahrocenou železnou tyčinku, po navinutí bílého vlákna byl celý povrch uhlazen. V našem prostředí k tomuto exempláři chybějí bližší analogie.

6) Korál z opakního žlutého skla

Součást krátkého náhrdelníku v hr. 613/56 tvořil velký korál se dvěma různě dlouhými a od sebe ostře odčleněnými segmenty, zhotovený ze žlutého opakního skla (obr. 160: 17). Zcela chybějí typické stopy svědčící o výrobě tažením jako u varianty 2; nestejná délka segmentů a lehce kuželovitý tvar navlékacího otvoru mluví spíše pro výrobu navíjením skla (srov. Siegmann 2003, 292–294, Taf. I.8, 9). Chemická analýza skla by mohla objasnit, zda má tento korál stejnou provenienci jako některé z menších kotoučkovitých korálů, zhotovených taktéž ze žlutého opakního skla (kap. 8.2.4; např. hr. 339/48; obr. 165: 7).

Jen první tři ze šesti předběžně vyčleněných variant příčně členěných korálů se na lokalitě vyskytly v relativně vyšších počtech.³¹⁴ Společně se objevily pouze v hr. 467/49 a 125/54. Počet hrobů, v nichž se kombinovaly technologicky příbuzné varianty 2 a 3, je již vyšší (hr. 308/48, 125/54, 331/55, 391/55, 579/56, 600/56), což by potvrdilo předpoklad o jejich shodné provenienci. Zbývající tři varianty jsou *de facto* solitérní kusy, které netvoří součást obvyklého spektra středohradištních korálů a už jen vzhledem k jejich izolovanému výskytu musí jít o importy a/nebo starožitnosti.

8.2.4 Kotoučkovité korály jednobarevné

Jednobarevné kotoučkovité korály tvoří heterogenní skupinu skládající se z několika různých variant, které se od sebe liší druhem použitého skla, tvarem, velikostí i výrobní technologií (obr. 165).

1) Korály z taženého skla a sekané

Nejčastější – co do počtu hrobů – jsou menší kotoučkovité korály, při jejichž výrobě se vycházelo z válcovitého

polotovaru vytvořeného tažením skla a opatřeného otvorem uvnitř (srov. obr. 165: 1–4). Tento polotovar výrobce následně (zřejmě až za studena) příčně nasekal na kratší části, přičemž plochy vzniklé odseknutím jsou někdy značně nerovné. Výchozím materiálem bylo nejčastěji modré opakní sklo, které mívá výrazně vláknitou strukturu, a to na povrchu i uvnitř korálu (např. hr. 44/46, 45/46, 210/46, 341/48, 273/55, 381/55, 579/56). Vzácněji se takové korály vyráběly z neprůsvitného skla syté žluté barvy (hr. 45/46, 125/54, 273/55; obr. 165: 3). Korály tohoto typu – bez ohledu na barvu – se v hrobech vyskytují v počtu pouhých 1–7 kusů. Zvláště korály ze žlutého opakního skla obecně jsou na středohradištních pohřebištích velmi vzácné, takže minimálně u kotoučkovitých korálů zhotovených z takového materiálu máme pravděpodobně co do činění s importy, tuto možnost nelze *a priori* vyloučit ani u modrých exemplářů.

2) Jednotlivé segmenty odseknuté z příčně členěných korálů

Menší kotoučkovité korály, které nemají striktně válcovitý tvar, ale jsou po obvodu zaoblené, vznikly nejspíše oddělením jednotlivých segmentů příčně členěných korálů zhotovených tažením (obr. 165: 5), a to ze skla modrého (např. hr. 45/46, 413/49, 519/49, 125/54, 273/55, 284/55) i žlutého (hr. 464–465/49, 125/54). Někdy byl segment jednoduše odlomen a takto vzniklá ploška ponechána bez další úpravy, takže můžeme pozorovat ještě zbytky rýhy, která původně oddělovala dva segmenty od sebe (např. hr. 273/55; tab. 140: 90). Častější jsou však jedna nebo obě plošky rovné a hladké, takže byly po odseknutí zřejmě nějak zbrušeny (srov. Steppuhn 1998, 31; Greiff – Nallbani 2008, 371) – s touto pečlivostí při výrobě by korespondovala i skutečnost, že modré sklo takových korálů je kvalitní, průsvitné a dobře odolávající korozi (např. více kusů v hr. 273/55). Není vždy jednoduché rozhodnout, zdali konkrétní korál patří k této, nebo k předchozí variantě, neboť některé příčně členěné korály jsou rozčleněny jen mělkými rýhami mezi segmenty (např. kus č. 21 z hr. 467/49). Některé korálky odseknuté z válcovité trubičky hypoteticky mohly být následně vystaveny žáru, který zahladil stopy po odseknutí a zaobličil původně válcovitý vnější povrch korálu (srov. Pion – Gratuze 2016, Fig. 4).

3) Korály z opakního žlutého skla

Nepočtená skupina kotoučkovitých korálů byla zhotovena z opakního žlutého skla, není však jasné jakou technologií. Zvláště relativně větší korály (o průměru cca 0,9 cm) mají pravidelný zaoblený tvar, čímž se zřetelně odlišují od korálů ze stejného skla vyrobených odseknutím z válcovitého polotovaru (srov. výše). Kusy z hr. 12/52-III (č. 94) a z hr. 600/56 (č. 886; obr. 165: 8) se vyznačují tím, že plochy lemující otvor jsou lehce konkávně zatažené dovnitř, což naznačuje pečlivé tvarování každého exempláře. Korál z hr. 339/48 (obr. 165: 6) má na povrchu hlubší kruhový důlek, který vznikl zřejmě prasknutím plynové bublinky těsně pod povrchem korálu. Mohla by to být indicie,

314 Kupodivu zde chybějí příčně členěné korály se segmenty kuželovitého tvaru, které jsou jinak na Moravě poměrně běžné. Mohly by být chronologicky citlivé, o čemž by svědčila jejich vazba na korály zdobené jinobarevným nataveným vláknem (které jsou ostatně v Dolních Věstonicích také zastoupeny zcela marginálně, kap. 8.2.10), viz např. Prušánky 1, hr. 273; Prušánky 2, hr. 618 (Klanica 2006, díl I, tab. 45: 1; 84: 22); Staré Město – Na valách, hr. 267/51 (Hrubý 1955, tab. 82: 7; 85: 19, 20).

Obr. 165. Dolní Věstonice – Na pískách. Jednobarevné kotoučkovité korály. 1 – hr. 210/46, č. 1; 2 – hr. 341/48, č. 1; 3 – hr. 273/55, č. 219; 4 – hr. 273/55, č. 4; 5 – hr. 413/49, č. 2; 6 – hr. 339/48, č. 1; 7 – hr. 479A/55, č. 3; 8 – hr. 600/56, č. 886; 9 – hr. 6/52-I, č. 4; 10 – hr. 112/54, č. 5; 11 – hr. 137/54, č. 2; 12 – hr. 284/55, č. 96; 13 – hr. 331/55, č. 91; 14 – hr. 381/55, č. 21; 15 – hr. 381/55, č. 62; 16 – hr. 391/55, č. 92; 17 – hr. 579/56, č. 9171.
Foto autor (1, 2), J. Špaček (3, 4, 7–17) a M. Bárta (5, 6).

že korál byl vyroben spíše navíjením než tažením. Naopak menší, lehce nepravidelně tvarované korálky z hr. 479A/55 vykazují po obvodu nevýrazné podélné stopy svědčící snad o výrobě tažením (obr. 165: 7). Mohlo by jít o odsekuté segmenty z příčně členěných korálů.

4) Korály z navíjeného průsvitného skla

Další kotoučkovité korály byly zhotoveny navíjením průsvitného skla, o čemž svědčí výrazné spirálovité stopy na povrchu; u exemplářů s relativně větším otvorem by se dalo hovořit i o korálech kroužkového či prstencového tvaru. Jejich velikost značně kolísá, max. průměr se pohybuje v rozmezí 0,9–1,8 cm. Sklo má barvu tmavomodrou (hr. 6/52-I, obr. 165: 9; hr. 119/54, 391/55), světlezelenou (hr. 112/54, obr. 165: 10; hr. 137/54, obr. 165: 11; hr. 284/55, č. 96; obr. 165: 12), korál z hr. 579/56 (obr. 165: 17) je jen slabě nazelenalý. Modrý korál z hr. 391/55 (obr. 165: 16) vykazuje striktně vzato dvojkónický tvar. Exemplář asymetrického průřezu z hr. 112/54 (obr. 165: 10) byl vyroben navíjením skla na silnější železnou tyčinku čtvercového průřezu, což se odrazilo i na

tvaru navlékačho otvoru. Až na stopy po navíjení či důlky způsobené korozi je povrch korálů hladký.

Vedle nich existuje i malá skupina korálů, které jsou na vnějším obvodu opatřeny mělkými podélnými rýhami, resp. nevýraznými žebry. Takové korály se zvláště ve starší literatuře nazývaly jako „melounovité“ (např. Hrubý 1955, 252). Opět jsou zhotoveny z více druhů skla: tmavomodrého průsvitného (hr. 53/46) i víceméně opakního (hr. 331/55; obr. 165: 13); materiálem pro dva exempláře z hr. 381/55, které se od sebe lehce liší tvarem i velikostí, je průsvitné světlezelené sklo (obr. 165: 14, 15). Jelikož poslední uvedený tvar i materiál jsou u korálů ze středohradištních pohřebišť velmi vzácné, nevylučují možnost, že oba korály z hr. 381/55 byly vyrobeny již v době římské (srov. Tempelmann-Maczyńska 1985, Taf. 3: 155–160). To samé předpokládám u hladkého kotoučkovitého korálu z hr. 284/55 (č. 96; obr. 165: 12), zhotoveného ze sodného natronového skla.³¹⁵ Řemeslníci působící v Čechách a na Moravě, kteří recyklovali římská a podobná skla, z nich následně vyráběli korály technikou navíjení skla na měděnou trubičku; jelikož diskutovaný exemplář takovou

315 Za informaci děkuji PhDr. K. Tomkové, Ph.D. (vzorek 1646).

Obr. 166. Dolní Věstonice – Na pískách. Vícebarevné kotoučkovité korály. 1 – hr. 409/49, č. 1; 2 – hr. 420/49, č. 17; 3 – hr. 546/50, č. 1; 4 – hr. 15/52-II, č. 6; 5 – hr. 100/54, č. 2; 6 – hr. 484/55, č. 2; 7 – hr. 502/55, č. 41; 8 – hr. 105/46, č. 20; 9 – hr. 119/54, č. 1. Foto M. Bárta (1, 8), J. Špaček (3–7, 9) a P. Čučka (2).

trubičku postrádá, půjde nejspíše o starožitnost z doby římské nebo z doby stěhování národů. Tento a ostatní kotoučkovité korály této varianty jinak postrádají specifické znaky, na jejichž základě by bylo možné je kulturně a chronologicky zařadit; větší vypovídací hodnotu by mohla mít právě jen analýza jejich chemického složení.

8.2.5 Kotoučkovité korály vícebarevné

Každý z devíti korálů z této skupiny je na pohřebišti unikátem, takže společně netvoří ucelený typ a nejspíše se od sebe liší stářím i proveniencí. V hrobech se vyskytl vždy jednotlivě. Samotné tělo korálu má kotoučkovitý až válcovitý tvar s větším otvorem a bývá zhotoveno převážně z neprůsvitného skla, většinou tmavších barev, méně často průsvitného. Tělo korálu se vyrábělo asi hlavně navíjením (stejně jako větší jednobarevné kotoučkovité korály). Korály můžeme formálně roztrdit podle charakteru výzdoby (jednobarevná a vícebarevná) a způsobu jejího provedení (vtavená nebo natavená vlákna, popř. očka).

Jednobarevnou výzdobu v podobě bílé natavené vlnovky má černý korál z hr. 546/50 (obr. 166: 3) a modrý z hr. 484/55 (obr. 166: 6). Tělo modrého korálu z hr. 502/55 vykazuje „čtvercový“ tvar se zaoblenými rohy, přičemž každý ze čtyř rohů je zdoben žlutými vtavenými očky spirálovitého tvaru (obr. 166: 7). Menší korál z hr. 15/52-II, zhotovený z průsvitného bezbarvého skla, nese po obvodu natavenou (reliefně vystupující) hnědočervenou klikatku (obr. 166: 4).

Přibližně stejně početné jsou korály s vícebarevnou výzdobou. Do korálu z hr. 420/49 ze světlezeleného – opět průsvitného – skla se čtvercovým otvorem jsou

vtaveny žluté a červené klikatky (obr. 166: 2). Větší korál z hr. 105/46 z hnědého opakního skla nese výzdobu v podobě tence natavené nepravidelné žluté klikatky, lemované po obou stranách červenou linkou (obr. 166: 8). U dalších exemplářů byly přinejmenším hlavní části výzdoby vtaveny do předem připravených žlábků či důlků vyhloubených do těla korálu. U korálu z hr. 100/54 byla takto zhotovena klikatka a šest mírně reliéfně vystupujících oček ze žlutobílé porézni hmoty, přičemž větší oček má na sobě ještě zelené tečky (obr. 166: 5; k jeho výrobě Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a, 146–147). U kusu z hr. 119/54 je základem výzdoby širší a do předem připraveného žlábků vložená klikatka, dnes stříbřitě bělavé barvy a místy vypadnutá (toto i uvedená barva může být výsledkem působení koroze), lemována je tenkou natavenou červenou klikatkou (obr. 166: 9). Naproti tomu poměrně chaotická výzdoba u korálu z černého opakního skla z hr. 409/49 (nepravidelná žlutá a žlutobílá klikatka, menší zelená očka; obr. 166: 1) byla spíše zhotovena natavením na ještě tvárné tělo korálu a následně výrobce povrch korálu vyhladil.

Celkově lze říci, že exempláře zařazené do této skupiny jsou korály nápadného vzhledu, zhotovené z kvalitního skla, které dobře odolává korozi. Díky tomu se v živé kultuře mohly udržet poměrně dlouhou dobu. Také jejich unikátní charakter – v rámci lokality i v širším měřítku – z nich dělal artefakty, které musely mít pro své majitele značnou materiální či nemateriální hodnotu. Mohla by o tom svědčit i skutečnost, že ve třech hrobech (hr. 546/50, 15/52-II, 409/49) nebyl daný korál ani součástí náhrdelníku, byť jakkoliv krátkého, ale šlo o jediný korál, s nímž byl daný jedinec pohřben.

Obr. 167. Dolní Věstonice – Na pískách. Polyedrické korály. 1 – hr. 12/52-III, č. 92; 2 – hr. 273/55, č. 220; 3 – hr. 381/55, č. 24; 4 – hr. 416/55, č. 3; 5 – hr. 600/56, č. 885. Foto J. Špaček.

Na jiných středohradištních pohřebištích na Moravě se podobné kotoučkovité korály vyskytují velmi zřídka, zjistit spolehlivé analogie by vyžadovalo studovat příslušný materiál z autopsie. Např. ke korálu zdobenému hnědočervenou klikatkou z hr. 15/52-II (obr. 166: 4) se mi podařilo najít jedině dva analogické kusy z hr. 141/51 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 510, tab. 78: 11 nah.; 86: 21), a to jen díky tomu, že celý náhrdelník je vystaven v expozici MZM v Brně. Náhrdelník obsahuje mj. bronzový hadovitý závěsek a celkem 18 korálů zdobených nataveným jinobarevným vláknem, přičemž oba druhy ozdob svědčí o tom, že náhrdelník vznikl někdy v průběhu staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005c, 729–731). Relativně časné datování by se tak dalo předpokládat i u korálů zdobených hnědočervenou klikatkou, což však nevypovídá nic o tom, kdy se solitérní dolnověstonický exemplář dostal do země.

Korál z černého opakního skla s natavenou bílou klikatkou z hr. 546/50 (obr. 166: 3) se do posledního detailu shoduje s korály z hr. 91 na pozdně antickém pohřebišti Zmajevac v severovýchodním Chorvatsku (Filipović 2010, 71, č. 88); hr. 91 je přibližně datován mincí císaře Valense (364–378). Proto považují za vysoce pravděpodobné, že korál z dolnověstonického hrobu 546/50 je „starožitností“ z pozdní doby římské (srov. kap. 8.6). Také střídání různobarevných klikatek a rovných linek, jaké vidíme u korálu z hr. 105/46 (obr. 166: 8), je pro korály z doby římské velmi charakteristické (srov. zvl. Tempelmann-Maczyńska 1985, Taf. 8: 301d).

8.2.6 Polyedrické korály

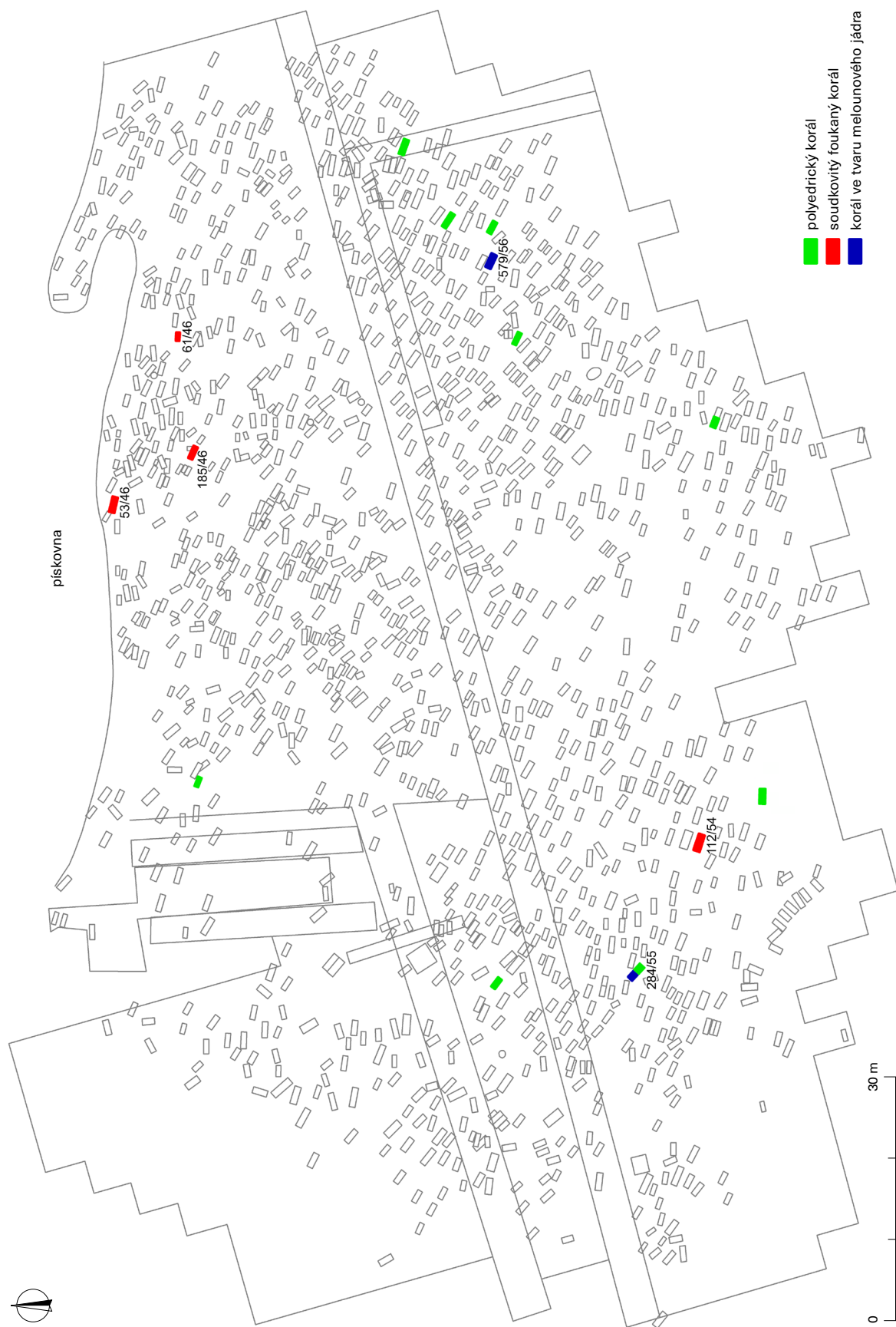
Polyedrické korály byly nalezeny v 9 hrobech (hr. 139/46, 12/52-III, 119/54, 273/55, 284/55, 416/55, 600/56, 635/56, 680/56) v počtu 10 kusů, s výjimkou hr. 600/56 se tedy v náhrdelnících vyskytují jednotlivě. Mají většinou tvar hranolu či kvádrů se zkosenými rohy, korál z hr. 284/55 vykazuje lehce kosočtvercový příčný průřez. Oba exempláře z hr. 600/56 mají výrazně kosočtvercový průřez i celkový tvar (obr. 167: 5), zřejmě jsou odlišného původu než ostatní. Polyedrické korály jsou vyrobeny z modrého, více či méně průsvitného skla, které

je někdy na povrchu poněkud zkorodované (hr. 416/55, 635/56). Jsou poměrně drobné, délka se pohybuje v rozmezí 0,5–1,1 cm. Volně by se k nim dal přiřadit ještě korál z hr. 381/55 ve tvaru kvádrů se zaoblenými rohy, zhotovený ze světlemodrého skla (obr. 167: 3).

Polyedrické korály můžeme v Dolních Věstonicích přinejmenším částečně synchronizovat s náušnicemi typu 7-11, které se společně s nimi vyskytly ve dvou hrobech (hr. 12/52-III, 284/55), a s variantou A typu 7-17 (hr. 284/55, 600/56, 635/56). S tím koresponduje skutečnost, že polyedrické korály vykazují podobné rozšíření na ploše pohřebiště (obr. 168) jako oba zmíněné typy náušnic (obr. 94, 103), jmenovitě v jihozápadní a jihovýchodní části. V hr. 273/55 se polyedrický korál kombinoval s náušnicí typu 8-10; i tento typ zabírá stejnou plochu na jihovýchodě pohřebiště (obr. 142), takže opět můžeme usuzovat na jeho rámcovou současnost s polyedrickými korály. Tyto se tak musely dostávat do hrobů hlavně během mladšího velkomoravského horizontu. Výjimku představuje jen hr. 139/46, což je jediný hrob s polyedrickým korálem v severní části areálu; obsahoval mj. náušnice typu 7-23, které jsou datovány velmi časně (kap. 8.1.13).³¹⁶ Celkově ale polyedrické korály k nejstarším typům korálů na lokalitě nepatří.

Na Moravě se polyedrické korály objevují velmi vzácně a v náhrdelnících vystupují bez výjimky jako solitéry. Stejně jako v Dolních Věstonicích u nich můžeme sledovat určitou tvarovou variabilitu, kromě převládajícího kubického tvaru se např. ve Starém Městě – Na valách v hr. 195/51 a 244/51 vyskytl vždy jeden polyedrický korál, jehož výchozím tvarem byl šestiboký hranol, i tyto dva se však od sebe liší celkovým tvarem (Hrubý 1955, tab. 85: 56, 57). Součástí náhrdelníku v hr. 195/51 byl mj. mozaikovitý a šestihřanný prizmatický korál (Hrubý 1955, tab. 77: 2; 85: 55; 86: 3) – oba tyto typy se v našem prostředí dostávaly do hrobů hlavně během staršího velkomoravského horizontu (kap. 8.2.7; Ungerma 2005c, 722–727). Stejně datují hr. 640 v Prušánkách 2, kde se polyedrický korál kombinoval se dvěma mozaikovitými a se stejně starým kulovitým korálem s kruhovými očky (Klanica 2006, díl I, tab. 87: 20; díl II, 282; Přistáková 2017, 66–67). Do období nošení mozaikovitých korálů

³¹⁶ Možná nebude bez významu, že polyedrický korál z tohoto hrobu je nejmenším exemplářem na lokalitě (délka pouhých 0,5 cm) a hrob obsahoval dvě starožitnosti z doby římské (srov. níže).

Obr. 168. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s polyedrickými korály, se soudkovitým foukaným korálem nebo s korálem ve tvaru melounového jádra.

Obr. 169. Dolní Věstonice – Na pískách. Mozaikovitý korál z hr. 61/46 (č. 18). Foto autor.

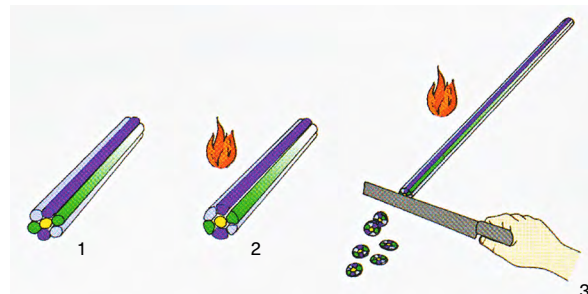
spadá i polyedrický korál z hr. 125 v Thunau am Kamp – Obere Holzwisee v Dolním Rakousku (Nowotny 2018, 78, 252–253, Taf. 26: 8, 14, 15).

Používání modrých polyedrických korálů ve středním Podunají má podstatně starší kořeny, jak o tom svědčí jejich výskyt – byť také poměrně sporadický – na pozdně avarských pohřebištích, jako jsou např. Prša II na jihozápadním Slovensku (hr. 33, 98, 128; Staššíková-Štukovská 2004, tab. 2, 3) nebo Vösendorf v Dolním Rakousku (hr. 157; Sauer 2007, 86). Modré polyedrické korály, vzácněji také ze skla modrého či fialového, se v Evropě poměrně masově používaly ve 3.–5. století, a to na území Římské říše i v barbariku (Tempelmann-Maczyńska 1985, 37–38, Taf. 2: 126–134; Riha 1990, 91; Ivanišević et al. 2006, 79–81; Vaculíková 2015, 89–90; vše s lit.).

Některé z exemplářů nalezených v raně středověkých hrobech ve středním Podunají by hypoteticky mohly být sekundárně použitými „starožitnostmi“ (srov. kap. 8.6), to by však musela prokázat exaktní analýza. Z valné většiny půjde spíše o soudobé výrobky, neboť modré a modrofialové polyedrické korály se poměrně často vyskytují i v severní Evropě, především v emporiích jako Ribe nebo Haithabu. Jejich datování zde v rámci 8.–10. století mezi jednotlivými lokalitami značně kolísá, což je možná ovlivněno tím, že tato skupina korálů je definována poměrně „zešíroka“, bez zohledňování drobných tvarových a výzdobných detailů (srov. Feveile – Jensen 2000, 20, Fig. 11; 22, Fig. 14: b; Pöche 2005, 51, s lit.). V severní Evropě se také jen zřídka vyskytují na kostrových pohřebištích, což ztěžuje jejich synchronizaci s jinými typy korálů. Např. na severoněmeckém pohřebišti Dunum můžeme pozorovat, že se zde v kostrových hrobech objevují sice jen jednotlivě, ale v kombinaci se stejnými mozaikovitými korály jako na Moravě (hr. 338, 382, 669, 740; Theune 2008, 253, 269–283, Abb. 13: Typengruppe 3a, POLKBL, POLGBL; Abb. 14: 4). Mohla by to být indicie, že – vedle zvažované místní výroby – přinejmenším část polyedrických korálů doputovala do severní Evropy coby import, který současně zasáhl i střední Podunají. Bez nadregionálně pojatých archeometrických výzkumů ovšem budeme odkázáni jen na podobné dohady.

8.2.7 Mozaikovitý korál

Součástí náhrdelníku v hr. 61/46 byl válcovitý korál, který je uprostřed zdoben třemi mozaikovitými očky a na obou koncích paralelními příčnými proužky (obr. 169). Korál je zhotoven z bílého, červeného, žlutého, tmavomodrého a zeleného skla. Má délku 1,3 cm, jeden konec je neúplný, ale okraje lomu jsou zahlazené, což svědčí o relativně dlouhém nebo intenzivním nošení i po poškození korálu (tedy pokud se nejedná o výrobní vadu, srov. níže). Exemplář patří do značně různorodé skupiny korálů s mozaikovitými očky (něm. *Mosaikaugenperlen*); v dalším textu používám kratší a obecnější termín „mozaikovitý korál“.

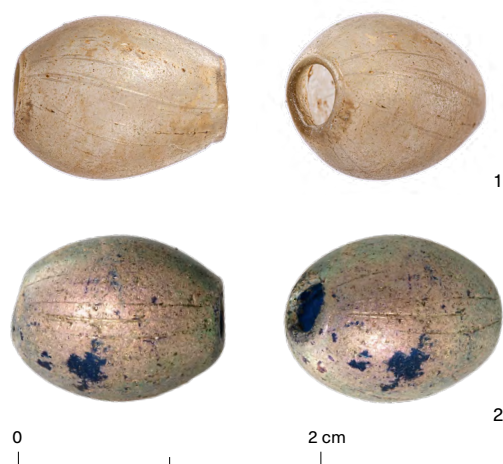
Obr. 170. Postup při výrobě mozaikovitých oček ze skleněných tyčinek různé barvy. Podle Lazar 2004, obr. 3.

V typologii těchto korálů, kterou vypracoval R. Andrae (1973), patří dolnověstonický kus k typu 0771.

Tento a další podobné korály – které jsou někdy nazývány také jako „millefiorové“ – byly vyráběny tzv. mozaikovou technikou. Její princip je – velmi zjednodušeně řečeno – následující. Výrobce si napřed připraví relativně silnější skleněné tyčinky různé barvy a za studena je sekládá do svazku, aby v profilu vytvořily požadovaný výzdobný motiv (obr. 170: 1). Následně svazek zahřeje, aby se tyčinky spojily k sobě (obr. 170: 2), a podélným tažením svazek prodlouží a zúží, čímž dojde k „miniaturizaci“ výzdobného motivu. Po ztuhnutí takto vzniklé mozaikové tyčinky ji řemeslník příčně naseká na tenké destičky (obr. 170: 3), které aplikuje jako výzdobu na jádro korálu nebo z nich přímo sestaví celý korál natvarováním kolem kovové tyčinky (např. Spaer 2001, 50–52, 118–122; Volkmann – Theune 2001, 525–528; Siegmann 2006, 942–950; Krzyżanowska – Frankiewicz 2017).

Výrobce dolnověstonického korálu si nejprve připravil tyčinky z červeného, bílého a zeleného skla, které měly čtvercový průřez, takže byly nejspíše zhotoveny nalitím skla do formy. Z těchto tyčinek sestavil jádro mozaikovitého oka. Jádro následně pomocí techniky navíjení skelného vlákna obalil dalšími vrstvami skla (žluté, červené, bílé) a tyčinkami z tmavomodrého skla dodal celému svazku čtyřúhelníkový průřez, protažením jej zúžil a příčně nasekal na destičky. Podobným způsobem zhotovil i obdélníkové destičky se střídajícími se barevnými proužky, budoucí konce korálu. Takto získané komponenty složil do uceleného obdélníkového tvaru, v žáru stávil dohromady a stočil do tvaru válce kolem kovové tyčinky. Spojení komponent však neproběhlo dokonale, mezi nimi zůstaly zřetelně viditelné švy. I další znaky svědčí o tom, že korál z hr. 61/46 nepatřil ani zdaleka k nejkvalitnějším výrobkům svého druhu. Základní mozaiková tyčinka se při tažení značně zdeformovala, takže dvě oka se od sebe tvarem a velikostí dost odlišují, třetí oko je dokonce neúplné, neboť bylo částečně překryto krajním dílem zdobeným proužky, který měl zřejmě nestejnou šířku (obr. 169 vpravo). Korál sice zjevně vznikl ve vyspělém sklářském centru, kde byla mozaiková technika dobře známá, na druhé straně v něm byly korály produkované

Obr. 171. Dolní Věstonice – Na pískách. Soudkovité korály z foukaného skla. 1 – hr. 185/46, č. 3; 2 – hr. 112/54, č. 4. Foto M. Bárta (1) a J. Špaček (2).

v masovém měřítku a určené na export do regionů s podstatně nižší úrovní sklářské výroby, kdy tamní zákazníci koupili i kusy, které měly k dokonalosti daleko (srov. Siegmann 2006, 1011–1014).

Mozaikovitě korály, u nichž se analyzovalo chemické složení skla, jsou vyrobeny ze sodného popelového skla, takže se vyráběly ve východním Středomoří nebo na Předním východě, v poslední době se na základě chemické analýzy skla uvažuje hlavně o území dnešního Iráku, kde se tehdy nacházelo jádro bagdádského kalifátu (Šmit et al. 2012, 10–13; Neri et al. 2018, tab. 1, K_001, K_015, K_024; tab. 3). Odtud se tyto korály exportovaly ve velkých objemech do celé raně středověké Evropy. Důvodem jejich široké obliby byl nepochybně efektní pestrobarevný vzhled korálů a přítomnost oček, která měla chránit majitele korálu před uhranutím (Ungerma 2005c, 722–726; 2007b, 226–227; obojí s lit.). Těžišťe používání těchto korálů spadá podle dnešního stavu bádání nejpozději do 4. čtvrtiny 8. století a na počátek 9. století; ve středním Podunají významně přispívají k absolutnímu datování předkřtlašského horizontu, k jehož vůdčím nálezovým typům patří (kap. 4.3; Hausmair 2016, 55–58; Ruš 2016, 307–310; Nowotny 2018, 75–77, s lit.). Na Moravě se dostávaly do hrobů hlavně v období počátků kostrového pohřbívání a během staršího velkomoravského horizontu, později již jen ojediněle. Určit délku případného zpoždění mezi dobou importu korálů a jejich uložením do hrobu však není vždy snadné.

Do roku 2005 bylo z Moravy publikováno 21 hrobů s mozaikovitými korály (Andrae 1973, 167–178; Ungerma 2005c, 725, pozn. 22), záhy poté k nim přibýlo dalších sedm hrobů z obou prušáneckých pohřebišť. V Prušánkách 1 se tyto korály vyskytovaly jednotlivě, v hr. 21 a 174 bez dalších chronologicky citlivějších nálezů, v hr. 574 s několika korály s nataveným jinobarevným vláknem (srov. kap. 8.2.10), v hr. 584 byly kromě mozaikovitě korálu ještě 4 soudkovité foukané (kap. 8.2.8; Klanica 2006, díl I, tab. 24: 7; 37: 41; 51: 11–13, 17, 19, 30). Kromě toho z hr. 52 pocházejí celkem 4 kulovité korály s kruhovými očky, které jsou s mozaikovitými úzce příbuzné (Klanica 2006, díl I, tab. 29: 7; Ungerma 2005c, 726; 2021, 50–53). Pro horizontální stratigrafii pohřebiště jistě nebude bez významu, že všechny uvedené hroby

ležely v jižní polovině pohřebiště. V Prušánkách 2 byl jeden mozaikovitý korál v náhrdelníku z hr. 513, jehož další součástí tvořily mj. opět korály s nataveným jinobarevným vláknem a hadovitý závěsek typu Těmice z litého bronzu, který patří k charakteristickým ozdobám staršího velkomoravského horizontu (Klanica 2006, díl I, tab. 73: 1, 2; Ungerma 2005c, 730). V hr. 640 se vyskytly mj. dva mozaikovitě korály, jeden s kruhovými očky a jeden polyedrický (srov. kap. 8.2.6; Klanica 2006, díl I, tab. 73: 1, 2; 87: 20). I v Prušánkách 2 se hroby s korály typickými pro starší velkomoravský horizont koncentrovaly ve dvou samostatných skupinách v jižní části areálu (Přišťáková 2017, 65–68). Mozaikovitě a další spolu s nimi se vyskytující typy korálů mj. přesvědčivě prokazují, že obě prušánecká pohřebiště vznikla víceméně současně.

8.2.8 Soudkovité korály z foukaného skla

Ze čtyř hrobů pochází vždy po jednom dutém korálu soudkovitého tvaru. Jsou zhotoveny z foukaného průsvitného skla, které má barvu žlutohnědou (hr. 61/46, 185/46; obr. 171: 1) nebo tmavomodrou (hr. 53/46); korál z hr. 112/54, původně taktéž modrý, má dnes většinu povrchu pokrytou tenkou stříbřitou korozní vrstvou (obr. 171: 2). Na vnějším povrchu všech kusů jsou jasně patrné podélné stopy, které svědčí o výrobě těla korálu tažením, následné tvarování proběhlo foukáním. Korály mají jednotnou velikost: délku 1,2–1,4 cm a průměr 0,9–1,1 cm. Plášť je velmi tenký, cca 1 mm. Okraje otvorů jsou většinou zaoblené, takže se zdá, že většina exemplářů byla cíleně vyrobena jako jednodílná. Jedině modrý korál z hr. 112/54 má okraje jednoho otvoru olámané (obr. 171: 2 vpravo), takže tento kus mohl vzniknout oddělením z většího korálu, který měl původně dva nebo tři soudkovité segmenty (srov. např. Hochmanová-Vávrová 1962, 225, tab. XXII: 3).

Foukané korály se v dolnověstonických hrobech kombinují nejčastěji s olivovitými hladkými korály (hr. 53/46, 61/46, 185/46), z dalších doprovodných nálezů jsou významně náušnice typu 7–23 a mozaikovitý korál v hr. 61/46. Tyto tři hroby leží nedaleko od sebe v severovýchodní části pohřebiště, zbývající hrob 112/54 se nachází v jihozápadní části areálu (obr. 168). Již jen z nízkého počtu hrobů s foukanými korály na lokalitě je zřejmé, že jde o chronologicky citlivé ozdoby, k čemuž významně přispívala i křehkost těchto korálů, a tudíž jejich krátká životnost – na rozdíl např. od mozaikovitých korálů u nich nepřipadá v úvahu, že by se interval mezi jejich výrobou a uložením do hrobu mohl protáhnout na několik desetiletí. Všechny čtyři hroby tak byly s největší pravděpodobností uloženy víceméně současně, a to během staršího velkomoravského horizontu (viz níže). Trojice hrobů na severovýchodě pohřebiště je důležitá tím, že dokládá relativně časný počátek pohřbívání v této části pohřebiště, která byla bohužel z valné části zničena pískovnou.

Soudkovité korály z foukaného skla se na Moravě objevují jen zřídka (srov. Ungerma 2005c, 728, 738, tab. 1, s lit.), za poslední dvě desetiletí k nim přibýlo víceméně jen exempláře z Prušánek 1 a 2 (Klanica 2006; Přišťáková 2017, 67). V rakouském Podunají se poměrně často kombinují s mozaikovitými korály, což spolehlivě dokládá jejich používání již v předkřtlašském horizontu (srov. Ruš 2016, 306–307). Početný soubor foukaných

korálů pochází zvláště z dolnorakouského pohřebiště St. Pölten-Pottenbrunn, kde se vyskytly ve 20 hrobech (byla jimi vybavena celá pětina zde pohřbených žen a dívek!). Také zde je I. M. Petschko (2013, 73) na základě společného výskytu s mozaikovitými korálky datuje do předkóttlašského horizontu. To je v zásadě správný závěr, především pokud jde o počátek výskytu foukaných korálů, osobně si ale myslím, že tamní nálezová situace umožňuje ještě detailnější pozorování. Všechny hroby s mozaikovitými korálky se vyskytují (s výjimkou hr. 207) pouze v jižní třetině pohřebiště, zatímco hroby s foukanými korálky zabírají větší plochu: kromě jižní části tvoří navíc výraznou kumulaci ve středu pohřebiště a na západním okraji severní části (Petschko 2013, Taf. 70, 71). Uvedený rozdíl lze interpretovat nejspíše v tom smyslu, že foukané korálky se na lokalitě používaly během delšího období než mozaikovitě. Žádná absolutní data z lokality bohužel nejsou k dispozici a ani synchronizace s relativní chronologií na Moravě není úplně snadná, neboť v St. Pöltenu-Pottenbrunn došlo k redukci milodarů dříve než na Moravě. Nicméně považuji za pravděpodobné, že přinejmenším část hrobů s foukanými korálky na lokalitě již spadá do období, které na Moravě označujeme jako starší velkomoravský horizont.

V nedávno publikované monografii o náušnicích se čtyřmi bubínky jsem se pokusil o datování více variant těchto náušnic ve Starém Městě – Na valách; za tím účelem jsem kromě nich vymapoval na této lokalitě i hroby obsahující mozaikovitě a foukané korálky (Ungerma 2021, 44–53, Abb. 22). Hroby s těmito typy korálů zde zabírají víceméně stejnou část pohřebiště, ležící převážně severně od kostela. Hroby s foukanými korálky vyběhají o něco více k východu a jihovýchodu než hroby s korálky mozaikovitými, ale zjištěný rozdíl není tak výrazný, aby se na něm daly stavět zásadnější závěry. Jistější bude zůstat u konstatování: oba typy korálů se zde stávaly součástí hrobové výbavy v zásadě současně a ukazují, ve kterých částech areálu se pohřbívalo ve starším velkomoravském horizontu.

Naproti tomu spíše mladší datování mají soudkovité foukané korálky nalezené v Čechách. Jsou mi zde známy z pouhých dvou lokalit. Hrob 51 v Libici nad Cidlinou – U nádraží obsahoval dvojici korálů se dvěma segmenty, podle tvaru a velikosti segmentů jde o korálky foukané (Mařík 2009, 108, tab. 80: 1, 2). Další nálezy v hrobě chyběly, takže jej nelze přímo datovat. Datování na úrovni staršího velkomoravského horizontu nepovažuji za pravděpodobné, neboť ve výbavě ostatních hrobů dominují malé esovité záušnice a v hr. 53 byly denáry Boleslava II. (Mařík 2009, tab. 79: 1–11, 24, 25; 80: 27). Další foukaný korál pochází z hr. 2053 v Hostivících; toto zatím nepublikované pohřebiště je předběžně datováno do 10. století. Korál je zhotoven z průsvitného žlutohnědého skla, které bylo chemickou analýzou identifikováno jako sodné popelové sklo vyrobené v Mezopotámii, tedy na území dnešního Iráku (Tomková – Venclová et al. 2023, 8, 12, tab. 1, vz. 1755). Je možné, že v bagdánském kalifátu se tyto korálky vyráběly delší dobu, ale jejich export do Evropy

procházel různými výkyvy a nezasahoval jednotlivé regiony stejnoměrně (srov. Siegmann 2004, 549–550). Je-li v hostivických hrobech se podařilo identifikovat poměrně početný soubor příčně členěných korálů (resp. jejich jednotlivých segmentů) ze sodného popelového skla, není důvod pochybovat o regulérním dovozu korálů z islámských zemí do Čech v 10. století.

Soudkovité foukané korálky však mají ještě širší geografický výskyt, doloženy jsou mj. v severovýchodním Bavorsku (Haberstroh 2004, 44–46, s lit.; Regele 2006, 24), v severním Německu (Messal 2015, 157, s lit.) i v Polsku (Dekówna – Purowski 2012, 124–129; Kowalska – Wajda 2022, 226–228). Tamní badatelé již dříve vyslovili domněnku o jejich provenienci někde v islámském světě (Theune 2008, 246; Sode et al. 2010, 323–327), ale vyráběly se prokazatelně i v Haithabu, o čemž svědčí vysoký počet kusů a hlavně nálezy nepodařených výrobků (Steppuhn 1998, 39–40; Pöche 2005, 56–57). O zhotovení v některém z významných sklářských center svědčí použité kvalitní průsvitné sklo, a především výrobní technologie, která vyžadovala značné zkušenosti. Zahrnovala jednak foukání skla, jednak aplikaci stříbrné fólie (nebo tenké vrstvy olova) na vnitřním povrchu některých korálů, která je u exemplářů z Bavorska i severní Evropy často zmiňována (nověji např. Regele 2006, 24; Hausmair 2016, 55, s lit.).³¹⁷

V severní Evropě se foukané korálky – i další typy – nacházejí především v sídlištních vrstvách, které jsou k přesnějšímu datování méně vhodné než hrobové nálezy. K vzácným výjimkám v tomto ohledu patří odkrytí plochy v areálu emporia Ribe v Dánsku, kde díky intenzivnímu osídlení docházelo k rychlé akumulaci sídlištních vrstev, které jsou datovány mj. na základě nalezených mincí. Můžeme zde sledovat a porovnat výskyt mozaikovitých a foukaných korálů: zatímco mozaikovitě se vyskytly hlavně ve vrstvách datovaných přibližně do let 790–820, foukané pocházejí z vrstev datovaných zhruba 790–850, s těžištěm výskytu až koncem uvedeného období (Sode et al. 2010, 319, Fig. 3 vpravo). Máme zde tedy před sebou podobný chronologický posun jako na pohřebišti St. Pölten-Pottenbrunn, kde se foukané korálky dostávaly do hrobů ještě v době, kdy mozaikovitě již zmizely z oběhu (viz výše).

8.2.9 Korálky ve tvaru melounového jádra

Součástí náhrdelníku v hr. 284/55 byl podlouhlý plochý korál mandlovitého tvaru z černého neprůsvitného skla a s měděnou trubičkou uvnitř, dlouhý 2,2 cm (obr. 172: 1). Podobný korál z hr. 579/56 je zhotoven z tmavomodrého průsvitného skla, je o něco kratší (délka 1,4 cm), není tak výrazně zploštělý a kovová trubička mu chybí (obr. 172: 2). Oba exempláře nesou na povrchu charakteristické stopy po výrobě navíjením skla na kovovou trubičku, resp. na železnou tyčinku; následně řemeslník stlačil korál ze dvou stran do zploštělého tvaru.³¹⁸

Oba dolnověstonické korálky můžeme přiřadit ke korálům ve tvaru melounového jádra, které se ve střední

317 U moravských exemplářů zatím žádné stopy po kovové fólii zjištěny nebyly, neboť dosud neproběhly potřebné archeometrické analýzy. U korálu z dolnověstonického hrobu 61/46 jsou na vnitřním povrchu vidět zbytky tenké vrstvy hnědavé barvy, jejíž složení by bylo žádoucí identifikovat.

318 Součástí náhrdelníku v hr. 284/55 byl i olivovitý hladký korál, který je na dvou protilehlých stranách lehce zploštělý (tab. 141: 81), což je u tohoto typu neobvyklé. Nabízí se možný výklad, že jeho výrobce napodobil (na přání zákazníka?) korál ve tvaru melounového jádra.

Obr. 172. Dolní Věstonice – Na pískách.
Korály ve tvaru melounového jádra.
1 – hr. 284/55, č. 4; 2 – hr. 579/56, č. 910.
Foto J. Špaček.

Evropě objevují především na pozdně avarských pohřebištích. Jde o početně velmi rozsáhlou skupinu korálů, které se mezi sebou liší velikostí, tvarovými detaily, přítomností či absencí kovové trubičky, dále barvou a kvalitou použitého skla i jeho chemickým složením (např. Pásztor 2003, 357, tab. 7; Staššíková-Štukovská 2004, 39–43). Detailních rozborů korálů ve tvaru melounového jádra je zatím k dispozici málo, všechny analyzované korály z jihozápadního Slovenska byly vyrobeny z různých druhů natronového skla (Staššíková-Štukovská 2017, 366–368, tab. 1). Za zmínku stojí publikace D. Staššíkové-Štukovské a A. Plška (2006), kteří popsali tzv. vlasový efekt ve skle celé řady korálů na lokalitě Prša II. Vlasový efekt jsou velmi tenké jinobarevné linie, které jsou situované příčně k ose navlékacího otvoru a svědčí o výrobě navíjením. Tyto linie či šlíry prozrazují nehomogenní složení skla, k čemuž mohlo dojít např. zbarvením skla kouskem kovu. Jelikož vlasový efekt se projevuje i u korálů zhotovených z kvalitního skla, citovaní autoři se přiklánějí k závěru, že byl záměrný a měl dekorativní funkci.

Svazky vlasově tenkých linií můžeme pozorovat i na povrchu korálu z hr. 284/55 v Dolních Věstonicích (obr. 172: 1), což – vedle použití tmavého opakního skla – podtrhuje jeho příslušnost ke skupině pozdně avarských korálů ve tvaru melounového jádra. U modrého exempláře z hr. 579/56 (obr. 172: 2) se bez exaktní analýzy neodvažují bližší provenienci určit. D. Staššíková-Štukovská poznamenala, že u kusů z kvalitního průsvitného modrého skla v Karpaté kotlině, které postrádají měděnou trubičku, se vlasový efekt neobjevuje a že „vysoká kvalita skla a pravidelný tvar svědčí o vyspělém výrobním prostředí“, takže takové korály se do středního Podunají mohly dostat jako importy (Staššíková-Štukovská – Plško 2006, 346). Zde je ještě nutné zmínit, že korály ve tvaru melounového jádra se kromě Karpaté kotliny vyskytují mj. v dolním Podunají (Vida – Völling 2000, 85–89, s lit.), v jižním Německu (např. kusy z průsvitného modrého skla na merovejském pohřebišti v Kleinlangheimu, hr. 8, 240; Pescheck 1996, 33, 216, 256, Taf. 107) a ve Středomoří, např. v Albánii, kde – pokud je možné soudit z nepočtených publikovaných fotografií – se vyskytují právě exempláře z průsvitného modrého a zeleného skla (např. Eggebrecht Hrsgr. 1988, 458–489, kat. č. 376, 377; srov. Spahiu 1971, tab. IX; Anamali – Spahiu 1979–1980, 75, 90, fig. 5, 6; Zagarčanin 2018, 107, T. III: 31). Nedávno E. Neri et al. (2018, Tab. 1, K_003) analyzovali chemické složení modrého korálu ve tvaru melounového jádra z hr. 321 v albánském Komani a zjistili, že použité sodné popelové sklo pochází z oblasti dnešního Iráku, stejně jako mozaikovitě korály

v tomto a dalších hrobech na lokalitě (srov. kap. 8.2.7). I pro střední Podunají bychom měli testovat hypotézu, zda se sem některé korály ve tvaru melounového jádra nedostaly jako importy z Předního východu spolu s mozaikovitými korály.

Vraťme se ještě stručně ke korálům ve tvaru melounového jádra v Dolních Věstonicích. Z výše řečeného zřetelně vyplývá, že patří k nejstarším artefaktům na lokalitě (pokud pomineme „starožitnosti“ z doby římské apod., kap. 8.6). Můžeme u nich předpokládat, že se součástí hrobové výbavy staly především v průběhu staršího velkomoravského horizontu; později k tomu mohlo samozřejmě dojít také, ale s mnohem menší pravděpodobností. Doprovodné nálezy v obou hrobech takovému závěru neodporují, konkrétně v hr. 284/55 byly nalezeny mj. náušnice typu 7-11, 7-17 (var. A), sloupečkové náušnice typu 10-12, olivovité hladké korály a polyedrický korál. V hr. 579/56 se dále vyskytly mj. náušnice typu 7-24/27, náušnice typu 8-10 a podélně členěné korály. První hrob ležel v centrální části jihozápadní skupiny, zatímco druhý v jihovýchodní části pohřebiště, kde byl součástí skupiny hrobů obsahujících polyedrické korály (obr. 168), nedaleko se také nacházel hr. 644/56 s litým kováním pozdně avarského rázu (obr. 198).

Na jiných středohradištních pohřebištích na Moravě korály ve tvaru melounového jádra víceméně chybějí (srov. Profantová 1992, 628), je mi znám jedině exemplář z hr. 246 v Prušánkách 1. Je zhotoven z černého skla a kombinoval se zde se dvěma olivovitými hladkými korály s kovovou trubičkou uvnitř (Klanica 2006, díl I, tab. 43: 19). Hr. 246 ležel v jihozápadním cípu pohřebiště, nedaleko hr. 584 s jedním mozaikovitým a čtyřmi foukanými korály (Klanica 2006, díl I, tab. 51: 17), které spadají do staršího velkomoravského horizontu (kap. 8.2.8). Korály z mladohradištního hr. 356 v Prušánkách 2, které Z. Klanica (2006, díl I, 105) přiřadil ke korálům ve tvaru melounového jádra, k diskutovanému typu nepatří, neboť zcela postrádají typický zploštělý tvar (srov. Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009a, 143; Přišťáková 2017, 71, obr. 51). Spíše se přimykají k dolnověstonickým kuželovitým korálům z navíjeného skla, které jsou taktéž mladohradištního stáří (kap. 8.2.11).

8.2.10 Válcovité korály zdobené jinobarevným nataveným vláknem

V Dolních Věstonicích byly identifikovány pouhé dva korály tohoto typu, přičemž každý patří k jiné tvarové variantě. Korál z hr. 542/50 má delší válcovitý tvar (délka

1,6 cm) a je zdobený spirálovitě nataveným žlutým vláknem (obr. 173: 1). Exemplář z hr. 273/55 je také válcovitý, ale podstatně drobnější (délka 0,5 cm), jeho výzdoba je tvořena natavenou žlutou klikatkou (obr. 173: 2). Zatímco v hr. 542/50 jakékoliv další korály a vůbec chronologicky citlivější nálezy chyběly, v hr. 273/55 byl uvedený korál součástí delšího náhrdelníku, v němž jsou zastoupeny podélně členěné, příčně členěné, kotoučkovité aj. typy korálů.

Na korálech s nataveným vláknem je v Dolních Věstonicích nejzajímavější jejich velmi sporadický výskyt. Naproti tomu např. v Prušánkách se takové korály objevily v nezanedbatelném počtu v celkem 10 hrobech.³¹⁹ Tento a podobné rozdíly evidentně odrážejí specifické lokální rysy v rámci středohradištní hmotné kultury, o jejich povaze a možných příčinách vzniku dosud víme velmi málo.

Diskutovaným korálům se dříve nepřiznávala zvláštní chronologická citlivost. Jejich masový výskyt na pozdně avarských pohřebištích však napovídá, že na Moravě se začaly používat relativně časně (srov. Staššíková-Štukovská 2017, 369–370, tab. 1). Nejnázornějším příkladem je v tomto smyslu bohatý hr. 209/59 v Uherském Hradišti-Sadech (Galuška 1996a, 137, obr. 88: 1–17; Galuška et al. 2018, 60–64), který kromě 106 korálů s nataveným vláknem a dvou mozaikovitých obsahoval několik typů náušnic archaického vzhledu, datovatelných do staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005c, 713, 729; 2022e, 281–285). Horní hranice výskytu těchto korálů na Moravě a ve středním Podunají je nejasná; tato otázka souvisí s exaktní definicí daného typu korálů na základě použitých výrobních postupů (srov. Staššíková-Štukovská 2009, 202) i chemického složení skla, které by pomohlo ohraničit tento typ vůči jiným, vizuálně podobným typům odlišného původu, např. staromadařským (srov. např. Gallina et al. 2021, tab. 6: 8, 12; tab. 7: 19, 20).

8.2.11 Kuželovité navíjené korály

Z hr. 167/46 a 192/46 pocházejí korály kuželovitého tvaru, které dnes vypadají, jako by byly složeny ze tří vrstev – jejich konzistence a barevnost však může být značně ovlivněna korozi, takže už základní popis korálů představuje značně problematickou záležitost. Jádrem je tvořeno navíjeným červenohnědým opakním sklem, na něm je vrstva hmoty, která vykazuje žlutou barvu a křídovitou konzistenci. Na povrchu mají korály béžovou vrstvu, která se snadno odlupuje. Navlékáci otvor korálů má v podélném průřezu kónický tvar, takže korály byly při výrobě navíjeny na zahrocený konec železné tyčinky. V hr. 167/46 se našly dva dobře dochované korály tohoto typu (tab. 41: 4), v hr. 192/46 byly také dva delší kuželovité exempláře (obr. 174: 1), spolu s nimi pak ještě dalších 17 drobných kotoučkovitých korálků; z nich většinou zbylo jen červenohnědé jádro a jen nepatrné zbytky žluté hmoty na povrchu jádra nebo v navlékáci otvoru ukazují, že tyto korály patří ke stejnému typu jako lépe zachované větší exempláře kuželovitého tvaru.

Další drobný kotoučkovitý korálek tohoto typu (obr. 174: 2) je v depozitáři MZM uložen spolu s nálezy z hr. 123/46, bohužel není zmíněn v dokumentaci, takže

Obr. 173. Dolní Věstonice – Na pískách. Korály zdobené jinobarevným nataveným vláknem. 1 – hr. 542/50, č. 2; 2 – hr. 273/55, č. 96. Foto J. Špaček.

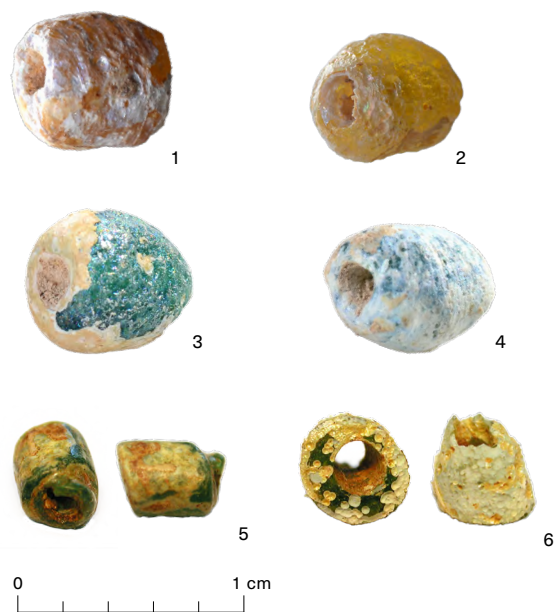
Obr. 174. Dolní Věstonice – Na pískách. Kuželovité navíjené korály. 1 – hr. 192/46, č. 7; 2 – hr. 123/46, č. 3 (příslušnost korálku k hrobovému celku je nejistá). Foto M. Bárta.

je zde určité riziko, že k nim byl přiřazen omylem. Stejně tak je možné, že přítomnost drobného korálku se zjistila až při čištění lebky apod. a do popisu hrobu a nálezů již nebyl zanesen. Na fotografii tohoto exempláře lze sledovat, že mezi dvě vrstvy navíjeného červenohnědého skla je „vkličena“ tenká vrstva žluté barvy – to by naznačovalo, že korál nevznikl navíjením více vrstev přes sebe, ale že byl vyroben z jednoho druhu skla, přičemž aktuální podoba žluté, resp. béžové vrstvy je výsledkem působení koroze.

Oba nálezevé celky s nesporným výskytem korálů diskutovaného typu se od sebe výrazně liší: zatímco hr. 167/46 obsahoval jen dvě náušnice typu 7-3 (jedna z nich nese stopu po nedochovaném závěsku, původně šlo tedy o jiný typ) a dva korály z bronzového plechu, v hr. 192/46 se nacházelo celkem 12 esovitých náušnic z tlustšího drátu. Tato proměna doprovodných nálezů jasně ukazuje, že druhý hrob byl uložen o něco později než první. Vzhledem k jejich řídkému výskytu jsou tyto korály chronologicky citlivé, v Dolních Věstonicích se evidentně nosily těsně před a těsně po příchodu módy esovitých náušnic, jinými slovy na přelomu povelkomoravského a mladohradištního období. Proto mají značný význam, neboť představují jediný „spojovací článek“ mezi povelkomoravskými a mladohradištními hroby a potvrzují předpoklad kontinuálního pohřbívání na lokalitě (kap. 14.5).

Mladohradištním skleněným korálům byla na Moravě věnována bohužel ještě menší pozornost než korálům středohradištním. Je to způsobeno mj. tím, že mladohradištní korály jsou relativně drobné a jejich vzhled a zachovalost jsou nepříznivě ovlivněny korozi skla. Proto dosud nebyl ani podniknut pokus rozčlenit je na dílčí typy, badatelé se víceméně omezili na zběžný popis exemplářů z konkrétních hrobů či lokalit. Např. V. Šikulová (1959, 129)

319 V Prušánkách 1 se vyskytují v hr. 31, 61, 122, 216, 273 a 574, v Prušánkách 2 pak v hr. 459, 513, 614 a 618 (Klanica 2006; Přišťáková 2017, 68).

Obr. 175. Dolní Věstonice – Na pískách. Drobné jednobarevné korálky. 1, 2 – hr. 304/55, č. 73; 3, 4 – hr. 304/55, č. 7; 5 – hr. 308/48, č. 9; 6 – hr. 192/46, č. 8. Foto J. Špaček (1–4) a autor (5, 6).

zmiňuje korály, které „mají drsný vápnitý povrch šedožlutého zbarvení“, přičemž „větší korálky jsou obvykle ve tvaru delších či kratších válečků a je pro ně příznačné, že otvor je vždy na jedné straně mnohem širší než na druhé“, z čehož můžeme usuzovat na výrobu navíjením. Pocházejí např. z hr. 113 v Nové Dědině a z hr. V v Horních Dunajovicích (Šikulová 1959, tab. 19: 3, 4). Není vyloučeno, že k témuž typu patří i korály z hr. II v Horních Dunajovicích (Mrázek 2000, bar. foto 12) a z hr. 106 ve Vícemilicích (Šikulová 1956, tab. 15: 3 dole), bylo by však nutné to ověřit z autopsie. Také hr. 61 v Holubicích obsahoval mj. korály nepravidelného válcovitého tvaru, které nesou stopy po výrobě navíjením.³²⁰ Relativně různorodý studijní materiál poskytuje mladohradištní pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech (Galuška 2022, 300–309), ale vyčlenění typů korálů čistě na základě jejich vzhledu – bez zohlednění chemického složení skla – by nutně jen klouzalo po povrchu (srov. Černá et al. 2015). Soudě podle publikovaných fotografií se na lokalitě nevyskytl náhrdelník, který by obsahoval korály zcela analogické k dolnověstonickým navíjeným kuželovitým korálům (srov. korály z hr. MH 503 – 35/62, „z nichž některé mají na povrchu stopy červeného zbarvení“; Galuška et al. 2018, 274). Možná to souvisí se skutečností, že tamní mladohradištní náhrdelníky jsou datovány až do 3. třetiny 11. století a do 1. třetiny 12. století (Galuška 2022, 308–309), tedy do pozdějšího období, než do jakého spadají mladohradištní hroby v Dolních Věstonicích.

8.2.12 Drobné jednobarevné korálky

Tato skupina korálků má příznaně heterogenní charakter, neboť jsem do ní soustředil drobné korálky (s max. rozměrem do 6 mm), které nebylo možné jednoznačně

přičítat k některé z variant kotoučkovitých jednobarevných korálků (kap. 8.2.4) nebo k drobným kotoučkovitým korálkům zhotoveným ze stejné zkorodovaného červeno-žluto-béžového skla jako kuželovité navíjené korály (kap. 8.2.11). Bez detailního odborného průzkumu se o nich nedá říci mnoho, zatím se musíme spokojit s jejich rámcovým popisem (detaily viz v popisu jednotlivých hrobů v katalogu). Tyto korálky ostatně nepředstavují více rozšířený fenomén, vyskytly se jen v několika hrobech.

Z hr. 304/55 bylo vyzvednuto celkem 25 drobných korálků (tab. 143: 7–73). Mají různý tvar – nepravidelný kuželovitý, soudkovitý, hruškovitý nebo kulovitý, takže výrobci na tvaru zjevně nijak zvlášť nezáleželo, ostatně vzhledem k malé velikosti korálků ustupovaly tvarové nuance do pozadí. Jejich sklo je dnes bez výjimky opakné, různých barev (světle i tmavě zelená, žlutá; obr. 175: 1–3) a nezdá se ovlivněné či proměněné korozi, včetně přítomnosti korozní vrstvy bílošedé apod. barvy (obr. 175: 4). U některých jsou vidět stopy svědčící patrně o výrobě navíjením (obr. 175: 1, 4).

V hr. 644/56 byly hlavně díky prosívání zásypu u kostry zachyceny miniaturní korálky (18 kusů), jejichž max. rozměr nepřekračuje 2,5 mm (tab. 181: 5, 921). Zachovalejší exempláře se dají rozdělit na dvě skupiny: na válcovité tenkostěnné (tzn. s relativně širokým otvorem), zhotovené ze sytě zeleného až modrozeleného skla, a dále na korálky přibližně kotoučkovitého tvaru z opakného žlutozeleného skla.

V dalších dvou hrobech se drobné korálky vyskytly už jen jednotlivě, aniž by se daly přiřadit k výše zmíněným kusům. V hr. 308/48 byl korálek výrazně válcovitého tvaru a ze zeleného neprůsvitného skla, zjevně zhotovený navíjením a následně uhlazený válením po pracovní desce (obr. 175: 5). Součástí kratšího náhrdelníku v mladohradištním hrobě 192/46 (srov. kap. 8.2.11) byl zase drobný kónický korálek, jehož pórovitý povrch bělavé a zlatavé barvy je výrazně ovlivněn korozi (obr. 175: 6).

Zvláště ve starší literatuře se miniaturním korálkům na středohradištních pohřebištích na Moravě nevěnovala prakticky žádná pozornost (srov. např. Dostál 1966, 45–53), což souvisí mj. s velmi zběžným popisováním skleněných náhrdelníků v publikacích (např. Hrubý 1955). Nověji byly drobné korálky zjištěny např. v hr. 332 v Rajhradcích, kde jsou zhotoveny ze zeleného skla a jejich délka nepřesahuje 2,3 mm (Staňa 2006, 163, tab. 69: 332/13). Součástí náhrdelníku v hr. 22 na jižním předhradí Břeclavi – Pohanska bylo 6 kotoučkovitých korálků z tmavého skla a s max. délkou 2 mm a průměrem do 3 mm, u nichž R. Přichystalová nevyklučuje výrobu kápnutím skla do formy s následným propíchnutím otvoru (Přichystalová et al. 2019, 308–309, tab. VII: 22–27; k výrobní technice srov. např. Siegmann 2006, 927).

V Čechách registruje K. Tomková miniaturní korálky v nejméně 40 hrobech na 26 lokalitách a zdůrazňuje jejich značnou variabilitu (Tomková – Křížová 2022). Podrobnou analýzu (vč. chemického složení skla) máme k dispozici např. u drobných korálků z Pražského hradu – Lumbeho zahrady. Převážně válcovité kusy z hr. 104 a 106 byly vyrobeny tažením skleněné trubičky a následně nasekány, výchozí materiál tvořilo sodné popelové sklo

³²⁰ Je to vidět hlavně na fotografii v nálezové zprávě (Geisler et al. 1981, tab. XI), z publikované kresby tento znak vyplývá již méně (Geisler 1986, tab. XXVII, i. č. A9102).

Obr. 176. Dolní Věstonice – Na pískách. Sporadicky zastoupené typy korálů. 1, 2 – dvoukónické korálky z opakního skla (1 – hr. 579/56, č. 9; 2 – hr. 205/54, č. 3); 3 – korál ve tvaru plochého kvádrů z modrozeleného skla, hr. 413/49, č. 3; 4 – kulovitý korál vybroušený z křišťálu, hr. 192/46, č. 9. Foto J. Špaček (1, 2) a M. Bárta (3, 4).

modré, zelené nebo žluté barvy. Naproti tomu tvarově různorodější korálky z hr. 117 byly zhotoveny navíjením, a to z binárního olovnatého skla, jehož současný vzhled je silně ovlivněn korozi na povrchu (Tomková et al. 2014, 149–150). Uvedené příklady zřetelně poukazují na nezbytnost chemické analýzy skla pro vyčlenění dílčích variant v rámci miniaturních korálků a také demonstrují nasazení různých technik při jejich výrobě.

V obecnější rovině můžeme říci, že výroba a navlékání miniaturních korálků do náhrdelníků byly značně pracné – zvláště při zohlednění toho, kolik takových korálků bylo potřeba k navlečení jednoho náhrdelníku.³²¹ Na druhé straně výhodou mohla být relativně malá spotřeba skla. A pokud sklo mělo původně výraznou barvu, nemuselo být estetické působení zvláště delšího náhrdelníku vůbec zanedbatelné. Svou roli mohly hrát i neutilitární aspekty, které dnes nedokážeme rozklíčovat, např. představy pojící se s vysokým počtem korálků, které náhrdelník tvořily.

8.2.13 Dvoukónické korálky z opakního skla

Na dolnověstonickém pohřebišti jsou jen sporadicky zastoupeny korálky dvoukónického tvaru z opakního skla, s délkou 0,6–1,1 cm. Vyskytly se vždy po jednom kuse ve třech hrobech. V hr. 541/50 (tab. 103: 17) a hr. 579/56 (obr. 176: 1) jsou z tmavozeleného skla, v hr. 205/54 z modrého (obr. 176: 2). Jejich navlékací otvor má kónický tvar, zřejmě byly vyráběny navíjením na zahrocenou železnou tyčinku, i když stopy po navíjení jsou patrnější jen u exempláře z hr. 541/50. Tvarově se podobají dvoukónickým korálům, které byly zmíněny v souvislosti s olivovitými hladkými korály (kap. 8.2.2), tyto se však od zde diskutovaných korálů liší vzhledem použitého skla a přítomností kovové trubičky. Dvoukónické opakní korály postrádají (bez analýzy chemického složení skla) specifické znaky, na jejichž základě by bylo možné je kulturně-historicky zařadit. Vzhledem k jejich mizivému počtu jde zjevně o importy.

8.2.14 Korál ve tvaru plochého kvádrů

Součástí náhrdelníku v hr. 413/49 byl zvláštní korál ve tvaru nízkého kvádrů s mírně zaoblenými rohy, zhotovený z modrozeleného skla, které na první pohled vypadá jako nějaký minerál (obr. 176: 3). Navlékací otvor, který se k jednomu konci lehce zužuje, neleží přesně v podélné ose korálu, ale je umístěn mírně zešikma. Korál byl zjevně vyroben navíjením skla na kovovou tyčinku a následně zploštěn a dotvarován. Korály stejného tvaru jsou mi z Moravy³²² známy jen dva: z průsvitného modrého skla z hr. 6 v Količíně (Dostál 1966, 136, tab. LXXXV: 5) a exemplář z tmavozeleného opakního skla, nalezený v hr. 483 na pohřebišti u znojemskeho Hradiště sv. Hippolyta (nepublikováno). S největší pravděpodobností jsou to importy, ať již soudobé (srov. Gončarov – Kadieva 2019, 32, rys. 8, typy 116, 118; 35), nebo importované „starožitnosti“ z doby římské (srov. Ivanišević – Kazanski 2002, 131, pl. III: 28.1; Ivanišević et al. 2006, 83, typ 46, fig. 68: 74; Ivanišević 2009, 26–27).

8.2.15 Válcovitý korál

V hr. 198/54 byl – coby jediný milodar – nalezen válcovitý korál ze slabě průsvitného modrého skla, který vykazuje na povrchu výraznou vláknitou strukturu svědčící o výrobě tažením, konce byly ucvaknuty kleštěmi apod. Analogické korály se jednotlivě vyskytují na pohřebištech z 10.–11. století na jihozápadním Slovensku, např. Maňa, hr. 25 (Hanuliak 1988, 101, obr. 5: 4) nebo Svätý Peter – Kistrét, hr. 9, 54 (Dušek 1964, 203, 206, 209, obr. 3: 9, 28; 9: 5). Další jsou známy ze soudobých pohřebišť v Karpatké kotlině (Obenaus 2010, 229–230, s lit.) a ve východních Alpách (Villach – Judendorf Süd, hr. 11; Eichert 2010a, 265, Taf. 34: 2). Vzhledem k velmi jednoduchému tvaru těchto korálů a absenci specifických znaků může být datování konkrétních exemplářů diskutabilní, zvláště když se vizuálně stejné korály vyráběly již v době římské

321 Šířeji k použití miniaturních korálků srov. např. Siegmann 2005, 864–871; 2007.

322 V hr. 81 v Bučanech na jihozápadním Slovensku byl nalezen tvarově velmi podobný, jen o něco menší korál (délka 1,6 cm), zhotovený údajně z keramické hmoty (Hanuliak 1993, 91, obr. 14: 19).

a v době stěhování národů (Tempelmann-Maczyńska 1985, Taf. 3: 147; Brugman 2004, 75, fig. 83: 2, 4; 84: 4).

8.3 KŘIŠTÁLOVÝ KORÁL

V mladohradištním (dětském?) hr. 192/46 byl nalezen menší korál, který se svým tvarem i průsvitným materiálem na první pohled odlišuje od ostatních korálků z tohoto hrobu (obr. 176: 4). Zatímco J. Poulík (1948–1950, 163) ho považoval za skleněný, I. Mrázek (2000, 64) určil surovinu jako křišťál. Korál má nepravidelný, lehce zploštělý kulovitý tvar s asymetricky umístěným otvorem, který byl vrtán ze dvou stran, přičemž provrty se potkávají v tupém úhlu. Korál je dlouhý 0,6 cm, max. průměr činí 0,8 cm.

Mladohradištní korály z křišťálu a jiných efektně vypadajících polodrahokamů, které se vyskytly na moravských raně středověkých pohřebištích, shromáždil a popsal taktéž I. Mrázek (2000, zvl. 59–74). Podle jeho názoru se k nám křišťálové korály dostávaly nejspíše prostřednictvím dálkového obchodu z území Kyjevské Rusi, kde se vyráběly ve více centrech; surovina měla být na Rus importována snad z Předního východu (Mrázek 2000, 83–87). Je však nutné přiznat, že zatím máme k dispozici jen málo přírodovědných analýz, které by provenienci křišťálových korálů detailněji osvětlily. Na lokalitě Ostrów Tumski v polské Poznani byly poměrně nedávno odkryty zbytky kamenné palácové stavby datované do 2. poloviny 10. století, k níž patřila i šperkařská dílna. V bezprostřední blízkosti dílny se našly polodrahokamové korály, přičemž u křišťálových bylo pomocí Ramanovy spektroskopie zjištěno, že surovina pochází s největší pravděpodobností z ložisek v Jeseníkách nebo na Českomoravské vrchovině (Sachanbiński et al. 2014, 162). To pochopitelně vyvolává otázky, jestli se křišťálové korály mohly vyrábět i na našem území, když k řezání, broušení a vrtání tak tvrdé horniny, jakou křišťál je, bylo potřeba specializované vybavení a příslušné know-how (Hepp 2007, 50–70). Ani výše zmíněné zjištění tak nevylučuje možnost, že většina křišťálových a karneolových korálů z moravských mladohradištních pohřebišť byla skutečně exportována ze specializovaných výrobních center, která produkovala polodrahokamové korály v masovém měřítku.

Starí Řekové a Římané věřili, že křišťál je led vzniklý vysoko v horách a za takového mrazu, že už nikdy nerozmrzne (Hepp 2007, 20; Gerevini 2014, 94). Od toho se odvozovaly představy, které se díky znalosti antických spisů tradovaly hluboko do středověku, že pomocí křišťálu lze snížit horečku nebo vyléčit různé neduhy (např. Dübner-Manthey 1990, 75; Kornbluth 2015, 53). Tyto jemu přisuzované vlastnosti byly jistě důvodem, proč se z něj vyráběly i korály do náhrdelníků.

8.4 GOMBÍKY

Na dolnověstonickém pohřebišti pochází z 67 hrobů celkem 118 gombíků. Z nich bylo 83 zhotoveno ze skla, ostatní jsou kovové: 27 bronzových, 5 olověných a zbylé 3 gombíky jsou v dokumentaci popsány jako stříbrné. Nacházely se nejčastěji na krku nebo těsně u něj (57 kusů), v oblasti hlavy (25 kusů) a na hrudi (21 kusů). Níže analyzují jednotlivé skupiny gombíků vyčleněné právě na základě materiálu, s nímž souvisely použité výrobní a výzdožné techniky, popř. další znaky gombíků.

O funkci gombíků se diskutovalo ve starší i novější literatuře (přehledně Krupičková 2022, 11, tab. 1). Zatímco starší generace badatelů je považovaly za oděvní spínadla (např. Klanica 1970c, 424), popř. za ozdoby bez praktické funkce, nověji H. Chorvátová (2008) akcentovala jednoznačně druhý z uvedených aspektů, což se odrazilo i v navrženém termínu „gul'ovité přívěsky“. Především dva párové polyedrické gombíky z hr. 498 u 3. kostela v Mikulčicích, na nichž zůstala příkorodovaná textilní poutka, jednoznačně svědčí o tom, že alespoň některé menší kusy s kompaktní výzdobou jako oděvní spínadlo opravdu sloužily (Ungerma 2009b, 580–581; Krupičková et al. 2019, 57–64). Vše nasvědčuje tomu, že ani takové gombíky nebyly vystaveny většímu namáhání, že by nesly plnou váhu oděvu (jako např. spony spínající plášť u krku), ale horizontálně spínaly části košile či tuniky v oblasti výstřihu u krku či horní části hrudi. Naproti tomu větší gombíky z tepaného plechu měly nejspíše čistě dekorativní funkci (Krupičková 2022, 49).

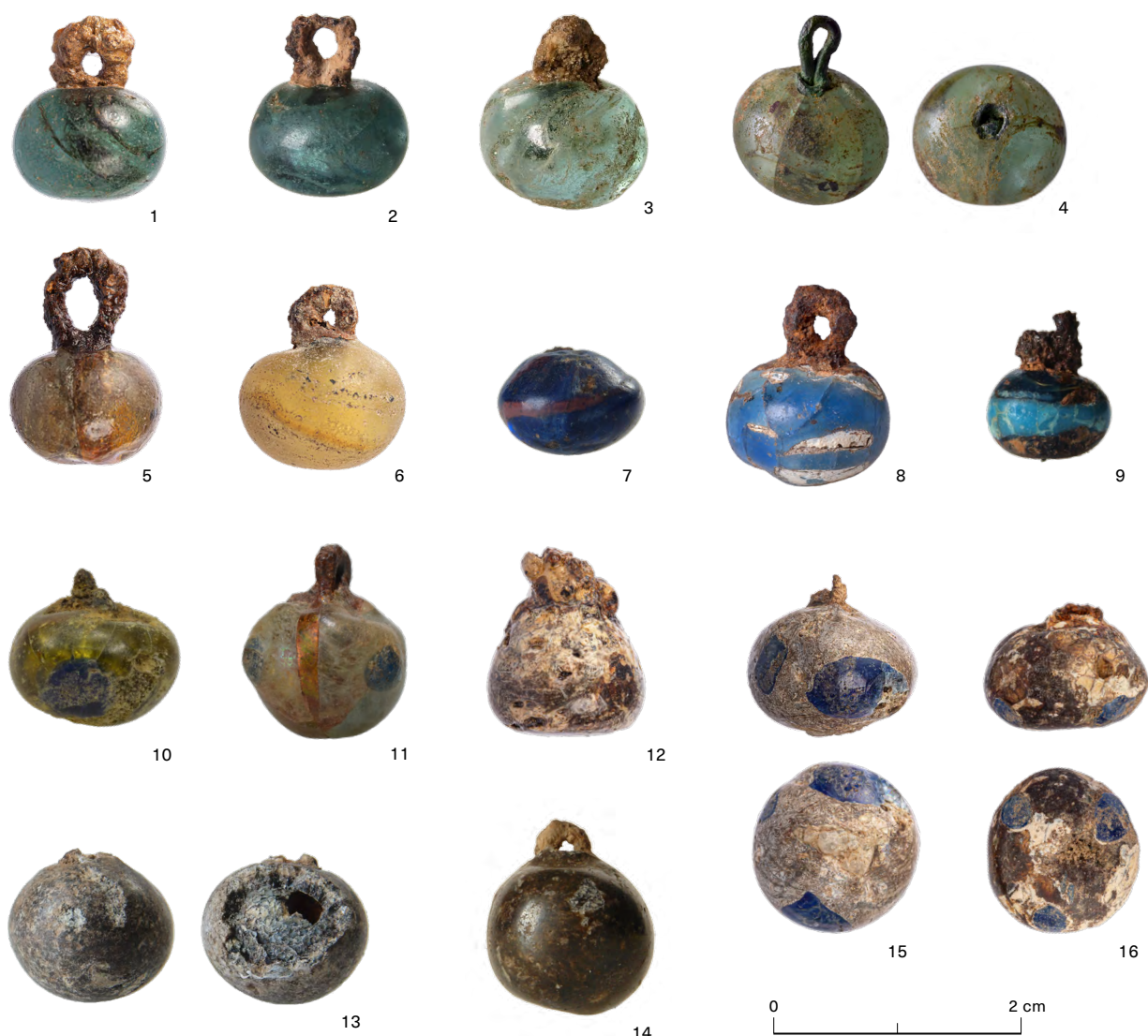
Do diskuze o způsobu použití gombíků zasáhly i nálezy z některých dolnověstonických hrobů. Prokázaly totiž, že pokud měl pohřbený jedinec korálový náhrdelník, jeho součástí byly někdy i gombíky nalezené u krku spolu s korálky. K oušku jednoho ze skleněných gombíků z hr. 391/55 je příkorodovaná trubička z roztepaného bronzového drátu, uvnitř níž se dochoval kousek provázku nebo silnější nitě, která tedy musela procházet ouškem gombíku. Také 7 skleněných a bronzových gombíků v dětském hr. 485/49 leželo mezi korály a jejich ouško se často nacházelo těsně u ústí otvoru korálů. Doklady nebo přinejmenším náznaky takového použití se sporadicky vyskytly i na dalších lokalitách (podrobně Krupičková et al. 2019, 64–69).

Atypická či nefunkční poloha gombíků je v Dolních Věstonicích doložena párem stříbrných exemplářů, který v hr. 35/54 ležel v tmavé skvrně (patrně organické hmoty) vlevo od chodidel, a to společně se dvěma náušnicemi typu 7-19 a lískovým ořechem. Gombíky tedy tvořily součást oděvu ani náhrdelníku, ale pozůstali je ještě s dalšími předměty uložili do hrobu nejspíše v koženém váčku, dřevěné krabici apod. Další podobné případy jsou známy např. z Mikulčic (Krupičková 2022, 45–47).

8.4.1 Skleněné gombíky

Ve 48 hrobech bylo celkem 83 skleněných gombíků, vyskytovaly se po jednom až pěti kusech. V současnosti je 15 z nich sice nezvěstných, nicméně i zbylých 68 kusů představuje nejpočetnější kolekci těchto ozdob z jedné lokality v celém středním Podunají (srov. Pavlovičová 1996, 100; Krupičková 2022, 16).

Skleněné gombíky mají ne zcela pravidelný kulovitý tvar, často jsou nahoře, a hlavně dole poněkud zploštělé, což prozrazuje jejich výrobu na rovné podložce. Průměr gombíků se pohybuje v rozmezí 1,0–1,7 cm. U všech dochovaných (i nedochovaných, pokud jsou popsány v dokumentaci) kusů bylo železné ouško. Pouze gombík z hr. 568/55 měl zachovalé ouško z bronzového drátu; tento exemplář je výjimečný i tím, že ouško je zasazeno do bronzové trubičky, která prostupuje celou výškou gombíku (obr. 177: 4) – při výrobě gombíku byl zřejmě sekundárně použit krátký kulovitý korál s bronzovou trubičkou (tzn. olivovitý hladký). U gombíku z hr. 74/46 (č. 3) se po

Obr. 177. Dolní Věstonice – Na pískách. Skleněné gombíky. 1 – hr. 485/49; 2 – hr. 16/52-II, č. 4; 3 – hr. 112/54, č. 6; 4 – hr. 568/55, č. 2; 5 – hr. 424/49, č. 1; 6 – hr. 485/49; 7 – hr. 600/56, č. 80; 8 – hr. 651/56, č. 951; 9 – hr. 151/46, č. 2; 10 – hr. 420/49, č. 7; 11 – hr. 579/56, č. 9131; 12 – hr. 98/46, č. 2; 13 – hr. 212/54, č. 2; 14 – hr. 80/54, č. 1; 15 – hr. 110/46, č. 2; 16 – hr. 228/47, č. 3. Foto M. Bárta (1, 5, 6, 12, 15, 16), J. Špaček (2–4, 7–9, 11, 13, 14) a P. Čučka (10).

bronzovém oušku dochovaly jen stopy. Vsazení kovového ouška představovalo delikátní úkon, k jehož zvládnutí byly potřeba určité znalosti, aby gombík nepraskl „vlivem velkých rozdílů v koeficientech tepelné roztažnosti skla a kovu“ (Farkaš – Turčan 1998, 43).

Dochovaných 68 gombíků je možné – čistě na základě vizuálního posouzení – rozdělit do několika skupin podle výzdoby a dnešního vzhledu skla. Převážná většina je vyrobena z průsvitného skla (obr. 177: 1–7), které má barvu (podle četnosti výskytu): světlezelenou, sytější zelenou, modrou a žlutou až žlutozelenou. Asi 6 gombíků bylo původně z bezbarvého skla, které se později lehce zbarvilo např. do šeda nebo do hněda vlivem koroze samotného skla nebo železného ouška gombíku. U naprosté většiny nezvěstných kusů převažovala (podle jejich stručného popisu v dokumentaci) také světlezelená nebo zelená barva. Gombíky většinou postrádají výzdobu, jen na

pěti dochovaných exemplářích (vyrobených ze skla různých odstínů zelené barvy) byla natavena nejčastěji tři očka z modrého skla, která lehce vystupují z těla gombíku. Pocházejí z hr. 257/47, 348/48, 420/49, 330/55 a 579/56. Stejně byly i další dva – dnes nezvěstné – kusy z hr. 485/49 a 579/56.³²³ U páru gombíků z hr. 81/54 a jednoho kusu z hr. 600/56 (obr. 177: 7) jsou modrá očka, resp. hnědočervená výzdoba tvořena tak tenkou vrstvou, že výzdoba vypadá takřka jako „namalovaná“, ale ve skutečnosti je také natavená. Sklo dalších gombíků obsahuje pruh skla jiné barvy, např. modré proužky ve světlezeleném gombíku z hr. 651/56 (č. 8) nebo vtavený horizontální pruh ze světlemodrého skla uprostřed tmavomodrého gombíku z hr. 151/46 (obr. 177: 9). U jiných se další barva vyskytuje jen v malém množství, coby nezáměrné znečištění použitého skla zbytkem skla jiného. Materiálem u asi 12 gombíků je opakní, často relativně lehké sklo, které má

³²³ Takto zdobené gombíky patří k výjimečným nálezům, jedna z mála analogií pochází z hr. 166 u 6. kostela v Mikulčicích (Profantová 2003a, 35, obr. 68). Jelikož umístění reliéfních oček odpovídá poloze skleněných vložek u honosnějších kovových gombíků (Profantová 2003a, 76), je možné, že výrobci skleněných gombíků se jimi inspirovali.

nejčastěji šedobílou až hnědou barvu a jehož dnešní vzhled může být hodně ovlivněn korozí (obr. 177: 12–16). Čtyři z nich (hr. 110/46, 123/46 a 228/47) jsou zdobeny vtavenými modrými očky (nejčastěji třemi), která reliéfně nevystupují z povrchu gombíku (obr. 177: 15, 16).

Vzhledem k početnému výskytu gombíků z průsvitného skla není pravděpodobné, že by byly výrazněji chronologicky citlivé. Jejich počátky sahají do staršího velkomoravského horizontu, o čemž svědčí např. společný výskyt s náušnicemi typu 7-23 (hr. 61/46, 588/56). Používaly se přinejmenším do přelomu velkomoravského a povelkomoravského období, neboť v hr. 651/56 se takový gombík kombinoval mj. s olovenými korály a křížkem typu Velké Bílovice (kap. 8.5.2, 8.5.4).

Větší význam pro datování by snad mohly mít méně početné varianty. Gombíky z opakního lehkého skla se sice někdy vyskytují společně s gombíky z průsvitného skla (hr. 98/46, 110/46, 593/56), ale nemohly být s nimi plně souběžné, jak ukazuje jejich odlišné rozmístění na ploše pohřebiště (obr. 178). Nezdobené exempláře se objevují většinou ve výrazně okrajové poloze v severní (hr. 98/46) nebo jižní části pohřebiště (hr. 80/54, 212/54), výskyt gombíků z opakního skla s očky se omezuje na severní část areálu (hr. 110/46, 123/46, 228/47). Tyto hroby mají často chudý nebo chronologicky nevýrazný inventář, jako jsou např. podélně členěné korály, zhotovené z průsvitného skla (hr. 98/46, 593/56), ale i z šedobílého neprůsvitného (hr. 98/46).

V rámci celé Moravy se skleněné gombíky vyskytují převážně na venkovských pohřebištích, naproti tomu v hrobech u kostelů jen poměrně zřídka (Klanica 1985, 531), např. z rozsáhlého pohřebiště ve Starém Městě – Na valách jich bylo publikováno 19 kusů (Hochmanová-Vávrová 1962, 236). Až do současnosti byly datovány převážně do mladšího velkomoravského horizontu (Farkaš – Turčan 1998, 37, s lit.), což bylo způsobeno hlavně příliš pozdním datováním podunajského šperku, s nímž se tyto gombíky nejčastěji kombinují (Měřínský 1988, 131; Galuška 1996a, 100). Již dříve se objevil názor o jejich počátku v 1. polovině 9. století – B. Dostál (1982, 193) takto datoval hr. 17/ŽP v Břeclavi – Pohansku se skleněným gombíkem, a to hlavně na základě společného výskytu se sekundárně použitým avarským litým kovááním. Také E. Pavlovičová (1996, 109) se pokusila posunout počátek skleněných gombíků hlouběji do 1. poloviny 9. století. Ačkoliv nevyklučují, že toto datování má reálný základ, její metoda a argumentace jsou značně pochybné (kap. 5.2.2).³²⁴

Později se skleněnými gombíky důkladně zabýval Z. Klanica (2006, díl I, 82–84). U příležitosti rozboru exemplářů z Nechvalína a Prušánků měl možnost realizovat svůj starší návrh, že skleněné gombíky je nutné „detailně rozčlenit podle druhů použitého skla a teprve takto stanovené typy znovu podrobit dalšímu studiu“ (Klanica 1985, 531). Sklo tamních gombíků a dalších kusů

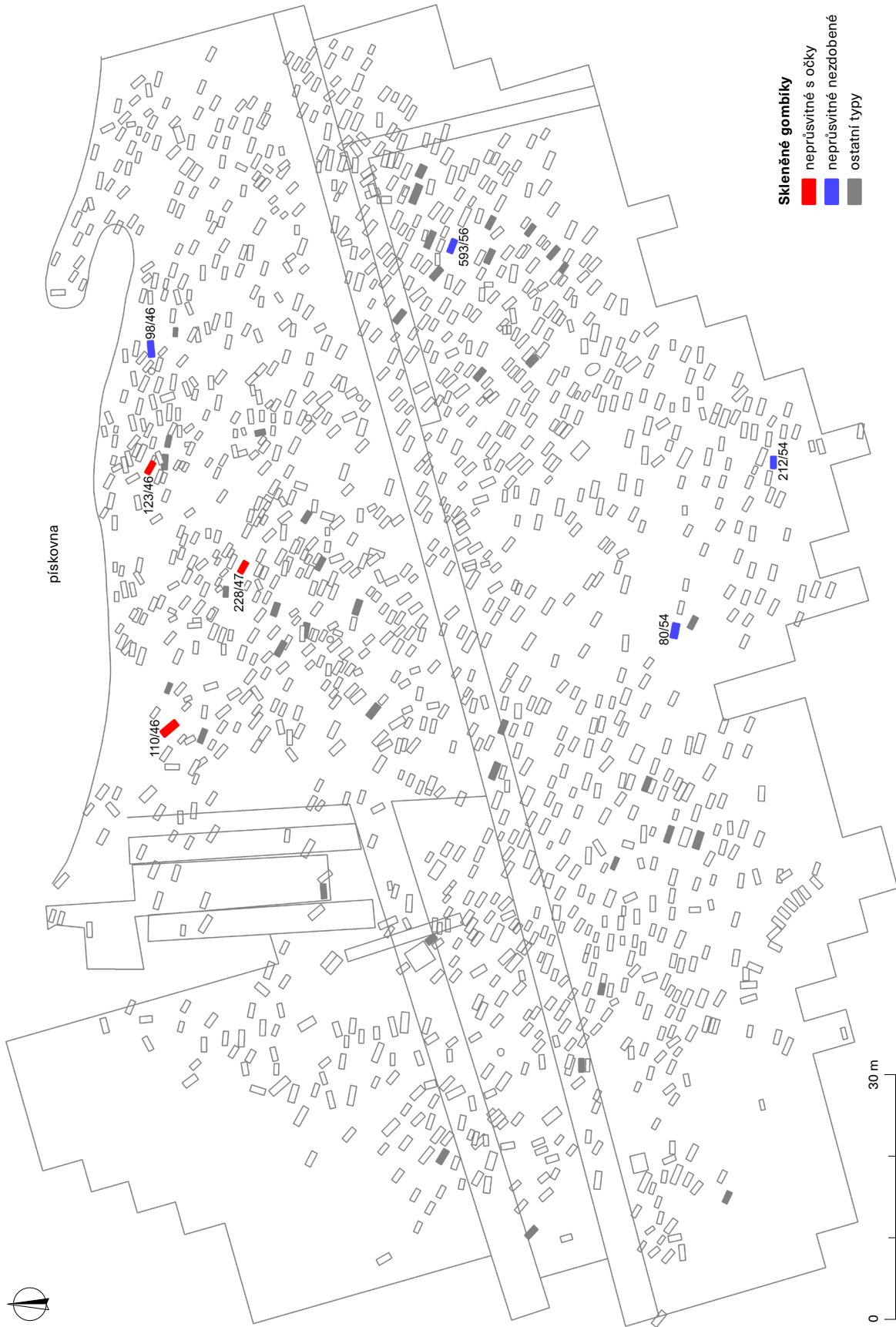
z Mikulčic a Dolních Věstonic (hr. 56/54, 112/54, 600/56, 651/56) analyzovala Z. Himmelová a roztrídila je do čtyř skupin definovaných chemickým složením skla.³²⁵ Zatím se mezi nimi nepodařilo prokázat chronologické rozdíly, neboť počet analyzovaných gombíků je příliš nízký, a navíc do první a čtvrté skupiny byl zařazen vždy jen jeden exemplář. Bude věcí dalšího bádání, zda se tyto skupiny podaří interpretovat chronologicky (srov. kap. 8.2), *a priori* nelze vyloučit ani vliv mimochronologických faktorů (výroba v různých dílnách, ze skel odlišné provenience apod.). V Dolních Věstonicích by bylo užitečné analyzovat složení skla všech dochovaných gombíků a srovnat v tomto ohledu mezi sebou výše vyčleněné skupiny.

Ve zmíněné práci dospěl Z. Klanica (2006, díl I, 84) k závěru, že skleněné gombíky se v Nechvalíně a Prušánkách vyskytují již „ve skupině starších staromoravských kostrových hrobů“. Pokud je to možné interpretovat ve smyslu jejich používání již ve starším velkomoravském horizontu, lze s tímto tvrzením souhlasit. Indicie svědčící o časném počátku skleněných gombíků se dají najít i na dalších lokalitách, příkladem může být bohatý hr. 24/48 ve Starém Městě – Na valách, který podle mého názoru patří taktéž do staršího velkomoravského horizontu (Hrubý 1955, 413, tab. 55: 11; Ungerman 2005c, 711–713). V blízkém sousedství Moravy se skleněné gombíky vyskytují na kostrových pohřebištích v Panonii a dolnorakouském Podunají, datovaných rámcově do 8. a 9. století (Szóke 1996, 98–99; Gutjahr 2007, 347–348). Např. na východním okraji pohřebiště St. Pölten-Pottenbrunn se nacházela skupinka šesti hrobů, která se svou polohou i charakterem nálezu vydělovala od hlavní části pohřebiště patřící do předkřtlašského horizontu. Součástí této skupinky byl mj. hr. 15 s párem skleněných gombíků a náušnicí typu 7-27 (Friesinger 1972, 116, Abb. 3, Taf. II; Petschko 2013, 83–87, 176–177, Taf. 3: 15.1–3). Z nálezuové situace můžeme usuzovat, že skleněné gombíky se začaly nosit někdy po skončení předkřtlašského horizontu, stejně jako náušnice typu 7-19, 7-24/27 aj. Dosud ojedinělou nálezuovou kombinací poskytl dětský hrob 125 v Thunau am Kamp – Obere Holzwiase, kde se dva skleněné gombíky objevily společně s korálovým náhrdelníkem obsahujícím mj. dva mozaikovitě korály (Nowotny 2018, 80–81, 252–253, Taf. 26: 4–15). Vzhledem k jejich horší zachovalosti je možné, že se dostaly do hrobu až s určitým zpožděním, nejspíše v době odpovídající na Moravě staršímu velkomoravskému horizontu.

Otázka horní hranice používání skleněných gombíků byla taktéž předmětem diskuze. Již B. Dostál (1966, 65) se v této věci odvolával na hr. 2 v Mástu u Bratislavy (dnes Stupava-Mást), v němž se spolu s párem skleněných gombíků nacházely mj. dva podélně členěné korály, dvě náušnice s krátkým hrozníčkem a tři větší lité lunicové náušnice (Krasovská 1954, 146, tab. II: 6–17). Posledně uvedené šperky označil B. Dostál (1966, 65) za „hrubě odlévané lunicové náušnice belobrdského rázu“. Hrobový celek tak

324 Konkrétně se mohla opřít jen o údajné časně datování hr. 230 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku (Pavlovičová 1996, 105, 109), kde však nebyl typický skleněný gombík, ale unikátní závěsek v podobě skleněné kuličky zasazené do křížicích se měděných objímek, což je nejspíše starožitnost nebo import (Kalousek 1971, 137, obr. 230: 3; Turčan 2001, 409; Krupičková 2022, 17). Navíc hr. 230 datovala pouze na základě faktu, že odtud pocházejí ostruhy zdobené vrubořezem, což měla být technika typická pro tzv. blatnicko-mikulčický horizont (srov. kap. 4.5).

325 Z. Klanica (2006, díl I, 84) publikoval jako osobní sdělení badatelky. Z. Klanica zmiňuje gombíky z hr. „600A“ a „600B“, ale taková čísla hrobů v dolnověstonické dokumentaci neexistují, stejně jako hr. 600/56 nebyl ani dvojhrobem. Písmena „A“ a „B“ snad použila Z. Himmelová pro rozlišení dvou gombíků z tohoto hrobu.

Obr. 178. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby se skleněnými gombíky.

Obr. 179. Dolní Věstonice – Na pískách. Kovové gombíky zdobené drátěnými kroužky. 1 – hr. 416/55, č. 4 (pozlacený bronz); 2 – hr. 385/55, č. 2 (bronz); 3 – hr. 35/54, č. 6 (stříbro); 4 – hr. 532/55, č. 20 (bronz). Foto J. Špaček (1, 3, 4) a M. Bárta (2).

přispěl k jeho názoru, že skleněné gombíky se ve středním Podunají mohly používat ještě v polovině 10. století, popř. ještě později, tzn. na přelomu povelkomoravského období a starší fáze belobrdských pohřebišť. S Dostálovou datací obsáhle polemizoval Z. Klanica (2006, díl I, 83–84), který odmítl, že by skleněné gombíky mohly přežívat až „do 2. poloviny 10. století“. Jeho hlavním argumentem bylo to, že stejná litá lunicová náušnice tvořila součást pokladu v Řadučaneni ve východním Rumunsku (Teodor 1980, fig. 3: 8). V pokladu bylo mj. 7 arabských dirhemů, z nichž nejmladší pocházejí z doby vlády kalifa Hárúna ar-Rašída (786–809); čistě na jejich základě datoval Z. Klanica celý poklad do 1. poloviny 9. století. Zde bohužel není místo na obsáhlejší diskuzi o době uložení tohoto pokladu, který obsahoval i celou řadu dalších předmětů, jejichž datování je se zřetelem k současnému stavu poznání spíše o něco mladší. V každém případě i kdybychom akceptovali uvedené časné datování lité lunicové náušnice z Řadučaneni, lze je ztotožnit nanejvýš s dolní hranicí výskytu takových náušnic, přičemž kusy ze Stupavy-Mástu mohou být i podstatně mladší. Z. Klanica již ve své knize nestihl zohlednit práci chorvatského archeologa Ž. Tomičiče (2003), který analyzoval lité lunicové náušnice tohoto typu na území bývalé Jugoslávie. Jím shromážděné hrobové celky jednoznačně potvrzují, že hlavní těžiště výskytu těchto náušnic zde patří do starší belobrdské fáze (2. polovina 10. století a počátek 11. století). V této době se z Balkánu dostávala do Karpatské kotliny i celá řada dalších typů náušnic (Ungerma 2021, 56–58, 76–82, 116–122, s lit.). Proto je podle mého názoru i nadále možné řadit hr. 2 ze Stupavy-Mástu mezi doklady relativně pozdního přežívání skleněných gombíků. Důležitá je i skutečnost, že diskutovaný hrob není na Slovensku zcela osamocený, do starší belobrdské fáze patří i hr. 75 v Nitře – Horných Krškanech, kde se skleněný gombík kombinoval mj. s esovitou záušnicí z tenkého drátu a dvěma náramky – krouceným a plechovým páskovým (Hanuliak – Chropovský 2019b, 122–123, 143, tab. XVII: 75/1–6). Stejným směrem ukazuje i skleněný gombík, který se ocitl v hr. 123 v Čakajovicích spolu s esovitými záušnicemi se široce roztepanou kličkou (Rejholcová 1995a, 14, tab. XXVIII: 23), takže hrob lze datovat nejdříve na přelom 10. a 11. století (srov. Fusek 1998, 104).

O používání těchto ozdob na Moravě i během

povelkomoravského období by kromě Dolních Věstonic (viz výše) mohlo svědčit i nedaleké pohřebiště Mušov – Areál, konkrétně hr. 39 (obr. 114: 9), 49 a 226 (Jelínková 1999, 20, 24, 59, tab. XXXVI: 5; XXXIX: 2; XLIX: 1). Hrob 149 v Brně-Ivanovicích, který patří do povelkomoravské fáze tohoto malého pohřebiště (kap. 4.6), obsahoval celoskleněný gombík, v našem prostředí unikátní (Geisler 1997, 398, obr. 6: 1; srov. Krupičková 2022, 12).

8.4.2 Bronzové a stříbrné gombíky

V 15 hrobech bylo nalezeno celkem 25 bronzových gombíků, vyskytovaly se buď jednotlivě (hr. 451/49, 171/54, 385/55, 638/56, 772/58), nebo v páru shodně provedených kusů (hr. 308/48, 315/48, 357/48, 474/49, 485/49, 48/54, 416/55, 532/55, 644/56, 726/57). Celkem 6 exemplářů je dnes neznámých, většina z nich byla již v době pořízení popisu v dokumentaci ve značně fragmentárním stavu. Přesto takřka všechny lze na základě písemné nebo kresebné dokumentace typologicky zařadit. Z hr. 15/52-II pak pochází stříbrný gombík a celý pár z hr. 35/54. Bronzové i stříbrné gombíky vyhodnocují společně z důvodu jejich typologické příbuznosti.

Bronzové gombíky můžeme rozdělit na dva hlavní typy. Jako typ 14–22 označují nezdobené gombíky z hladkého plechu, které jsou celkem dva (hr. 171/54, 772/58). Dohromady 21 bronzových exemplářů z 12 hrobů má plášť pokrytý drobnými kroužky z hladkého drátku, patří tedy k šířeji pojímanému typu 14–16 (obr. 179: 4).³²⁶ Tyto gombíky jsou poměrně malé, jejich průměr činí 1,2–1,5 cm. U lépe dochovaného exempláře z hr. 48/54 jsou na spodní části ouška vidět zbytky zlacení. Tři gombíky z hr. 385/55 (obr. 179: 2) a 644/56 (tab. 181: 2, 911) jsou zdobené kroužky z kordovaného drátku. Tyto kvalitně provedené kusy mají o něco větší rozměry (průměr 1,7 cm, výška 2 cm) než gombíky pokryté hladkými kroužky. K typu 14–16 patří i pár stříbrných gombíků z hr. 35/54 (obr. 179: 3).

Gombíky s jiným druhem výzdoby se na pohřebišti objevily zcela výjimečně. Menší stříbrný gombík z hr. 15/52-II (tab. 110: 5) je zdobený trojúhelníčky jemné granulace a na spoji polokoulí horizontální linií provedenou toutéž technikou. Můžeme jej pracovně označit jako typ 14–11 (srov. Krupičková 2022, 29, obr. 9: 3). Dva

326 B. Dostál (1966, obr. 14: 16) ve svém přehledu tvarů gombíků vyobrazil gombík, na jehož povrchu jsou drátěné kroužky v polích, která jsou omezena „poledníkově“ umístěnými drátky – tento výzdobný prvek u dolnověstonických gombíků zcela chybí.

párové exempláře z hr. 416/55 (obr. 179: 1) jsou zhotoveny z pozlaceného bronzu a zdobeny stylizovaným vegetabilním ornamentem v podobě palmět orámovaných arkádami (typ 13-2). Mají ještě větší rozměry než ostatní bronzové gombíky, průměr pláště lépe dochovaného kusu je 2,3 cm a původní výška včetně ouška 2,6 cm. Tato trojice gombíků je součástí veligradského šperku, i když v rámci něj patří spíše k méně honosným kusům. Zvláště pár z hr. 416/55 má podle předběžného posouzení Š. Krupičkové „provinční“ ráz, neboť rostlinný motiv je dost jednoduchý, tepání je provedeno hrubě a chybí puncování pozadí. Oba exempláře tak působí dojmem produktu řemeslníka, který nebyl zvyklý takové ozdoby běžně vyrábět.

Nezdobené bronzové gombíky (typ 14-22) nelze pro nedostatek chronologicky citlivějších nálezů přesněji datovat, kombinovaly se mj. s náušnicemi typu 7-8 a podélně členěnými korály (hr. 772/58). Gombíky typu 14-16 se nejspíše začaly používat relativně brzy, což naznačuje společný výskyt s archaickými typy ozdob, jako jsou Kugelkranz-náušnice (hr. 451/49) a pozdně avarské nákončí (hr. 644/56). Ve dvou blízko u sebe ležících hr. 315/48 a 485/49 se takové gombíky kombinovaly s náušnicemi typu 7-24/27, v hr. 726/57 se sloupečkovými náušnicemi typu 10-14³²⁷ (kap. 14.2, tab. V). Horní hranice jejich výskytu není příliš jasná; snad jen z faktu, že hroby s těmito gombíky tvoří dvě ohraničené kumulace, obě orientované diagonálně (obr. 180), by se dalo usuzovat, že se nepoužívaly po celou střední dobu hradištní. V hr. 10 u 8. kostela v Mikulčicích se gombík typu 14-16 kombinoval mj. s oloveným gombíkem s reliéfní výzdobou (Kouřil 2008a, 71, obr. 21: 3, 4), takže tento hrob patří na přelom velkomoravského a povelkomoravského období (více v kap. 8.5.4). Na jiných moravských pohřebištích můžeme nanejvýš konstatovat výskyt gombíků typu 14-16 společně s veligradským šperkem tradičně řazeným do mladšího velkomoravského horizontu (Boleradice, hr. 48: Poulík 1948, 157, tab. LXIV: 2-4; Staré Město – Na valách, hr. 244/51: Hrubý 1955, 528, tab. 82: 10, 11). Další hrobové celky ke stanovení horní hranice výskytu diskutovaných gombíků nijak zvlášť nepřispívají.³²⁸

Na příkladu gombíků typu 14-16 můžeme demonstrovat, jak se výrobci ozdob pro široké vrstvy obyvatelstva inspirovali ozdobami určenými elitě. Na počátku pomyslné vývojové řady coby honosná předloha by mohl stát pár zlatých gombíků z hr. 440 u 3. kostela v Mikulčicích. Povrch obou gombíků je pomocí „poledníkové“ uspořádaných svazků kordovaných drátků rozčleněn na výzdobná pole, do nichž jsou umístěny kroužky taktéž z kordovaného drátku, sestavené do řad a trojic, a to s ponecháním volného místa mezi nimi. Plášť gombíků má průměr 2 cm (Klanica et al. 2019, 72, Abb. 85: 1, 2). Zjednodušenou variantu uvedené předlohy představuje např. pár gombíků z pozlacené mědi, pocházející z hr. 260/49 ve Starém Městě – Na valách; u něj jsou již pole vymezená drátky beze zbytku vyplněna kordovanými kroužky (Hrubý

1955, 452, tab. 60: 1, 2). U dolnověstonických gombíků typu 14-16 došlo k určitému zmenšení těla (průměr do 1,5 cm) a k dalšímu zjednodušení výzdoby: svislé filigránové drátky již chybějí, kroužky z kordovaného drátu se objevují jen sporadicky, převažují kroužky z obyčejného hladkého drátku. Celý proces napodobování honosnějších předloh a vytváření jejich „lidových“ adaptací tak můžeme shrnout pomocí několika klíčových slov: zmenšování velikosti šperku, používání levnějších materiálů, zjednodušování konstrukčních prvků i celkové kompozice výzdoby, standardizace vzhledu v kontrastu s individuálním provedením luxusní předlohy. Sledování procesu adaptace však někdy ztěžuje ta skutečnost, že zatímco jednoduché a levné napodobeniny se na pohřebištích vyskytují v relativně vyšších počtech, honosné předlohy se mohou dochovat jen sporadicky. A už jen poznámka na závěr: navrženou vývojovou souvislost není vůbec nutné interpretovat chronologicky, jako děletrvající proces. Naopak, vytvoření napodobeniny předpokládá znalost předlohy, a tudíž jejich rámcovou současnost. Jinými slovy, výroba napodobenin svědčí o prestiži či oblibě, které se předloha v dané době těšila. To může pomoci při zpřesnění datování honosných předloh, zvláště pokud se dochovaly jen v jednom či několika málo hrobech (srov. kap. 5.2.1).

Stříbrný gombík s granulací z hr. 15/52-II má analogie např. v Mikulčicích v hr. 212 u 2. kostela (Poulík 1957, 372, obr. 86: 3) nebo v hr. 70 u 6. kostela (Profantová 2003a, 24, obr. 41: 5, 6). K chronologii těchto ozdob dolnověstonický exemplář nijak nepřispívá, stejně jako pár gombíků s palmetami z hr. 416/55. Oba tyto hroby leží v jihovýchodní části pohřebiště, stejně jako hr. 385/55 a 644/56 s gombíky typu 14-16 s kroužky z kordovaného drátku. Zde se relativně často vyskytují i jiné druhy honosnějšího šperku, takže umístění těchto hrobů mohlo být ovlivněno i mimochronologickými faktory.

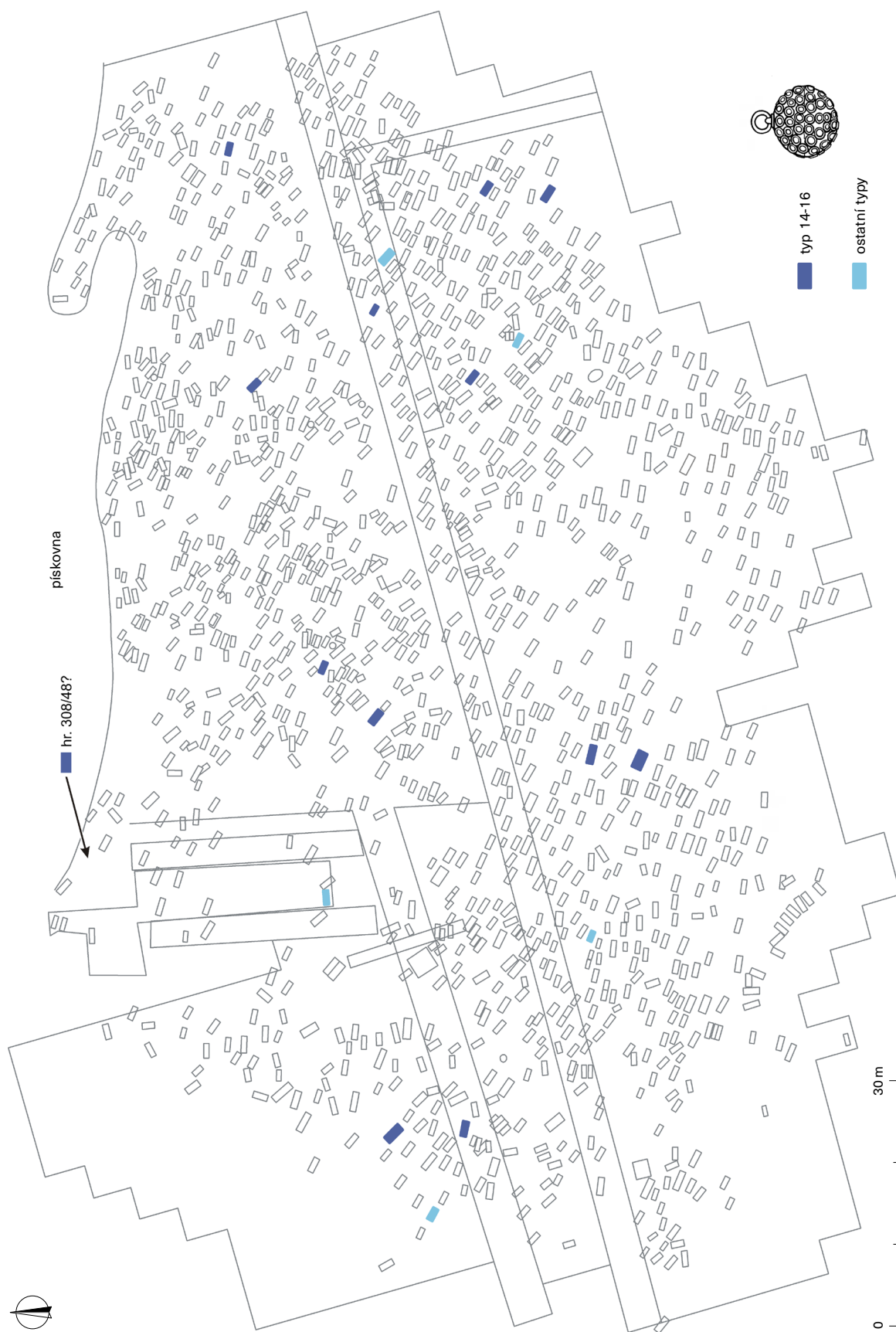
8.4.3 Olovené gombíky

Součástí výbavy v hr. 535/55 byl pár litých kulovitých gombíků s vysokým krčkem (obr. 181). Na povrchu jsou opatřeny reliéfní výzdobou v podobě dvou křížících se důlkovaných pásek, v jimi vymezených polích je umístěn vždy jeden vystupující kroužek. Dochoval se z nich jen jeden exemplář, druhý byl neznámý již v době vzniku studie Z. Měřinského (1988, 141, obr. 3: 12), který zpracoval tento a další druhy olovených ozdob. Ke stejnému typu gombíků patřily s vysokou pravděpodobností i dva drobné párové kusy z hr. 472/49 (č. 94), podle popisu v dokumentaci zdobené „plastickým ornamentem“. V současnosti jsou i ony bohužel neznámé, stejně jako nezdobený gombík z hr. 467/49,³²⁹ který mohl být také z olova. V hr. 535/55 se spolu s gombíky vyskytly další charakteristické olovené ozdoby (příčně členěné korály a lunicové závěsky), tyto naopak v hr. 472/49 chyběly a byly přítomny bronzové náušnice typů 7-1, 7-8, 7-11, 7-17, 7-19 a skleněné gombíky.

327 Tyto náušnice jsou taktéž zdobeny drátěnými kroužky, takže tvořily spolu s gombíky ucelenou soupravu.

328 Např. Olomouc-Holice, hr. 2 (Dohnal 1991, 224, 230, obr. 4: 3, 4); Mikulčice – Klášterisko, hr. 1081B, 1243 (Klanica 1985, 502, 509, obr. 12: 19, 20, 18: 1, 2); Staré Město – Na valách, hr. 233/49, 109/51, 45/58 (Hrubý 1955, 448, 505, tab. 78: 13; Hochmanová-Vávrová 1962, 222, tab. XX: 3).

329 Na detailní kresbě hr. 467/49 je vyobrazen kulovitý gombík s drobným drátěným ouškem, bez viditelné výzdoby. Vzhledem k tomu, že v tomto hrobě již žádný další gombík nebyl, je možné na něj vztáhnout popis v dokumentaci: „neúplný kovový závěsek s neúplným ouškem, šedohnědý“. Uvedená barva by nasvědčovala, že byl také olovený, ale přiřadit jej ke stejnému typu – jako výše popsanou čtveřici gombíků – možné není.

Obr. 180. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s bronzovými a stříbrnými gombíky.

Jinde na Moravě jsou analogické olovené gombíky doloženy v pouhých čtyřech hrobech na třech lokalitách.³³⁰ Jsou to většinou poměrně chudě vybavené dětské hroby, které nepřispívají nějak zásadně k datování těchto a jim příbuzných olovených ozdob (více v kap. 8.5.4). Jediný výskyt oloveného gombíku s vysokým krčkem mimo Moravu je mi znám z pohřebiště Garabonc – Ófalu II, hr. 38, v západním Maďarsku (Szóke – Vándor 1992, 260, Taf. 38: 1; Szóke 1992c, 91). Toto pohřebiště je součástí sídlištní aglomerace kolem Zalaváru, tedy Pribinova a Kocelova *Mosaburgu*, kde se často vyskytují šperky velkomoravského rázu (srov. např. Szóke 2021, Abb. 99). Jelikož v Garabonci – Ófalu II v hrobech chybějí jakékoliv předměty staromaďarského či obecně mladšího rázu, znamená to zřejmě, že na pohřebišti se po příchodu Maďarů do Karpatské kotliny přestalo pochovávat. Pokud akceptujeme tento – do značné míry historický – předpoklad, vyplývá by z něj datování tamního hr. 38 s oloveným gombíkem nejpozději kolem přelomu 9. a 10. století.

8.5 KOVOVÉ KORÁLY A ZÁVĚSKY

8.5.1 Stříbrné a bronzové korály

Korály zhotovené z kovu se v Dolních Věstonicích vyskytují velmi vzácně, z pěti hrobů pochází celkem jen osm exemplářů. Liší se mj. přítomností nebo absencí výzdoby.

V hr. 131/46 byla nalezena polovina korálu ze stříbrného plechu (obr. 182: 1), na povrchu zdobená třemi spirálami z kordovaného drátu (ve středu každé závitnice je umístěna granule). Zlomek byl asi dlouho nošen i po poškození korálu, neboť původní otvor je značně rozšířený a má silně ohlazený okraj. Zbylou výbavu hrobu tvoří stříbrná náušnice typu 7-7, zlomek podélně členěného korálu a nůž. Podobně zdobený korál pochází např. ze Starého Města – Na valách, hr. 251/49 (Hrubý 1955, 450, tab. 61: 9).

Další, tentokrát úplný stříbrný korál je součástí bohaté ženské hroby hr. 742/57 (č. 91; obr. 182: 3). Je tvořen dvěma polokoulemi ze stříbrného plechu, každá je zdobena čtyřmi kapkovitými smyčkami z kordovaného drátu. Z tohoto hrobu pochází ještě druhý korál podobné konstrukce a výzdoby (tab. 186: 7), s tím rozdílem, že je vyroben z pozlaceného (?) bronzového plechu; a každá polokoule je zdobena nikoliv čtyřmi, ale jen třemi – zato většími – kapkovitými smyčkami z filigránových (zřejmě opět kordovaných) drátů, přičemž uvnitř každé větší smyčky se nachází ještě jedna menší. Tyto filigránové dráty jsou značně ohlazené, i hrany otvorů korálu vykazují silné opotřebení, což svědčí o delší době nošení tohoto korálu.

Oba exempláře z hr. 742/57 mají své tvarové protějšky ve dvou bohatých hrobových celcích v Čechách. Jeden takový korál z pozlaceného bronzu se dochoval mezi nálezy z dvojhrobu odkrytého v Kolíně (Košta – Lutovský 2014, 41, tab. 5: 11). Z hr. 110 ve Staré Kouřimi pochází 5 analogických korálů, přičemž jeden z nich je zlatý a ostatní stříbrné (Šolle 1966, 267, obr. 13a: 2). Převažuje u nich výzdoba v podobě kapkovitých smyček, nicméně jeden je

Obr. 181. Dolní Věstonice – Na pískách. Lítý olovený gombík z hr. 535/55 (č. 7). Při pohledu shora je vidět mírné „posunutí“ polovin gombíku vůči sobě, které bylo způsobeno tím, že obě části kadlubu k sobě nepřiléhaly zcela přesně. Foto J. Foltýn.

Obr. 182. Dolní Věstonice – Na pískách. Stříbrné korály zdobené kordovaným drátem: 1 – hr. 131/46, č. 3; 3 – hr. 742/57, č. 91. Nezdobený korál z bronzového plechu, rozpadlý na dvě polokoule: 2 – hr. 321/48, č. 9. Foto M. Bárta (1, 2) a J. Špaček (3).

zdoben dvojicemi koncentrických kroužků. Oba výzdobné motivy jsou zjevně současné.

Nezdobené kovové korály, zhotovené z bronzového plechu, jsou na dolnověstonickém pohřebišti jen o málo početnější. Patří k nim třetí, jen ve fragmentech zachovaný korál z hr. 742/57 (tab. 186: 40), který měl původně asi podobný dvoukónický tvar jako oba exempláře zdobené filigránem. V hr. 198/54 byly 2 kusy, které mají dvoukónický tvar s kruhovým příčným průřezem. V dvojhrobu 321/48 mělo severněji uložené dítě dvoukónický korál složený ze dvou polovin ve tvaru komolého trojbokého jehlanu (č. 9; obr. 182: 2). Ze dvou korálů z hr. 167/46 se dochovaly jen zlomky, resp. šňůrka prostoupená bronzovou korozí, na níž jsou přichyceny zbytky z obou koncových částí korálu. Vzhledem k jejich řídkému výskytu a tvarové variabilitě nelze tyto korály využít k chronologickým závěrům.

³³⁰ Hr. 10 a 103 na severovýchodním předhradí Břeclavi – Pohanska (Dostál 1970, 122, obr. 5: 13, 14; Macháček et al. 2016, 259, tab. 10: 4); hr. 209/AZ ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 388, 34: 5); hr. 10 u 8. kostela v Mikulčicích (Kouřil 2008a, 71, obr. 21: 4).

8.5.2 Olovené korály

Ze šesti hrobů pochází celkem 21 olovených korálů nebo jejich fragmentů,³³¹ které dělím na dva typy. O něco častější jsou výrazně protáhlé příčně členěné korály. Více méně úplně byly v hr. 467/49 (1 ks), 203/54 (1 ks), 535/55 (3 ks) a 651/56 (5 ks). Vykazují 14, 16, 17, 18 nebo 21 segmentů a dosahují délky až 3,3 cm (obr. 187: 1, 5, 13, 14, 20, 22–26). Ve dvou hrobech se našly neúplné korály či jejich zlomky: v hr. 551/55 celkem dva, mají 11 a 9 segmentů,³³² z hr. 651/56 pocházejí – kromě pěti úplných korálů – ještě tři zlomky,³³³ které mají dohromady celkem 14 segmentů (zřejmě vznikly rozlomením jednoho korálu, takže původně v tomto hrobě bylo celkem šest korálů; obr. 187: 15, 16, 21).

Druhý typ představují masivní soudkovité korály se třemi segmenty, z nichž prostřední je delší a širší než oba krajní (délka cca 1,6 cm). Tři kusy byly součástí náhrdelníku v hr. 467/49 (obr. 187: 2–4), jediný korál tohoto typu z dvojhrobu 321/48 (tab. 70: 73) vykazuje odlišné zpracování, krajní segmenty nemají – na rozdíl od korálů z předchozího hrobu – kónický tvar (s ostrým přechodem k prostřednímu segmentu), ale přechody mezi segmenty jsou plynulejší. Je pravděpodobné, že obě varianty nepocházejí od téhož výrobce a mohou být i různého stáří, jak naznačuje diametrálně odlišné složení obou hrobových celků.

V hr. 467/49, 535/55 a 651/56 se olovené korály kombinovaly s dalšími olovenými ozdobami (obr. 187): křížky (kap. 8.5.4), lunicemi (kap. 8.5.3) a gombíky (kap. 8.4.3). Společně vytvářejí ucelenou nálezovou skupinu a výrazný chronologický horizont, jehož souborné vyhodnocení obsahuje kap. 8.5.4. Na druhé straně skutečnost, že korály v hr. 203/54 a 551/55 byly ojedinělé, resp. poškozené, nasvědčuje tomu, že oba hroby mohly být uloženy o něco později než zmíněná trojice hrobů.

8.5.3 Lunicové závěšky

Lunicové závěšky byly nalezeny jednotlivě v celkem sedmi hrobech. Jsou zhotoveny ze stříbra (hr. 74/46, 321/48), bronzu (hr. 45/46), olova (hr. 481/49, 535/55) a železa (hr. 420/49, 485/49). Všechny lunice pocházejí z dětských hrobů, kde tvořily součást korálových náhrdelníků nošených na krku, většinou s nadprůměrným počtem korálů. I celkové vybavení těchto hrobů lze označit za bohatší, což svědčí o nemalé péči ze strany pozůstalých. Je zajímavé, že hroby s lunicemi jsou rozmístěny pouze v severovýchodní čtvrtině pohřebiště (obr. 183). To by mohlo naznačovat, že je používala jen jedna z pohřbívacích komunit.

Dvě lunice ze stříbrného plechu z dolnověstonických hrobů 74/46 a 321/48 publikoval již J. Poulík (1948–1950, obr. 137: k; 142: b). První z nich (tab. 21: 91) je neuměle vyřezaná z plechu, na horní hraně má připájené válcovité ouško a je nezdobená, takže vypadá jako napodobenina

honosnějších kusů. Druhá lunice, z hr. 321/48 (tab. 70: 1; Kouřil ed. 2014, 351, č. 160), je na lícové straně opatřena sedmi pukličkami lemovanými vybíjenými body – stejným způsobem je zdoben i ke korpusu lunice připájený pětiúhelníkový plech, který nahoře vybíhá ve válcovité závěsné ouško. „Magické“ číslo sedm bylo vyjádřeno počtem pukliček i za tu cenu, že výzdoba lunice postrádá symetrii (Klanica 1970a, 76, tab. XV: 3). Společnými znaky obou hrobů se stříbrnou lunicí je přítomnost náušnic typu 7-24/27 a podélně členěných korálů. Hr. 321/48 patří nejspíše do staršího velkomoravského horizontu (kap. 14.2), chronologické zařazení hr. 74/46 závisí mj. na stáří sekundárně použitého nákončí, vyloučit nelze ani jeho datování do závěru velkomoravského období, event. ještě později (kap. 8.5.9).

Lunice odlitá z bronzu pochází z hr. 45/46 (tab. 12: 5). Je – na rozdíl od ostatních lunicových závěšek z lokality – uprostřed dolní půlměsícové části opatřena výzdobou ve formě dvou trojic polokulovitých výstupků, podobným výzdobným prvkem jsou opatřeny i krajní cípy lunice. Byla součástí náhrdelníku, v němž dominují olivovité hladké korály (kap. 8.2.2).

Dvě takřka stejné lunice, lišící se hlavně zchovalostí, tvořily součást výbavy hr. 481/49 (obr. 187: 9) a 535/55 (obr. 187: 11). Jsou odlité z olova, nicméně každá v jiném kadlubu; vnitřní plochu lícové části mají zdobenou reliéfním mřížováním, konce jsou opatřeny dvojicí plochých oblých výčnělků³³⁴ – těmito prvky zjevně imitují lunice bronzové. V obou hrobech byla přítomna jedna, resp. více olovených ozdob, a to křížek typu Bernhardsthal (hr. 481/55; kap. 8.5.4), olovené korály a gombík (hr. 535/55; kap. 8.5.2, 8.4.3).

Zbývající dvě lunice z hr. 420/49 a 485/49 jsou zhotoveny ze železa. Bohužel je možné o nich říci jen málo. První z nich (tab. 85: 6) je dosud nekonzervovaná a ve dvou zlomcích, její povrch je pokrytý tkaninou prostoupenou korozními produkty železa; v horní části je opatřena nízkým širokým ouškem. Lunice je poměrně drobná, na šířku měří 4 cm. Druhá lunice, z hr. 485/49, měla poněkud nepravidelný tvar (tab. 96: 35), v současnosti je nezvěstná. Dalo by se předpokládat, že železné lunice byly jen lacinými napodobeninami zdobených lunicových závěšek z „ušlechtlejších“ kovů, nicméně oba hroby obsahují – v rámci zvyklostí na lokalitě – nadprůměrný počet korálů a hr. 485/49 navíc početný soubor gombíků a náušnic.

Nošení lunicových závěšek mělo ve středním Podunají dlouhou tradici. Pokud odhlédneme od kusů z doby římské a stěhování národů, vyskytovaly se v době avarského kaganátu,³³⁵ vedle středohradištních lokalit je sledujeme i na staromadařských a belobrdských pohřebištích (např. Kreitner 2000, 193, Abb. 24: 91; Dragotá 2016, s. lit.), poté se z hrobů vytrácejí. Dlouhodobá obliba takto tvarovaných závěšek bezpochyby souvisí s široce rozšířenou vírou v magickou moc měsíčního symbolu (Chorvátová 1998; Ungerman 2007b, 228–229; Khamayko 2012).

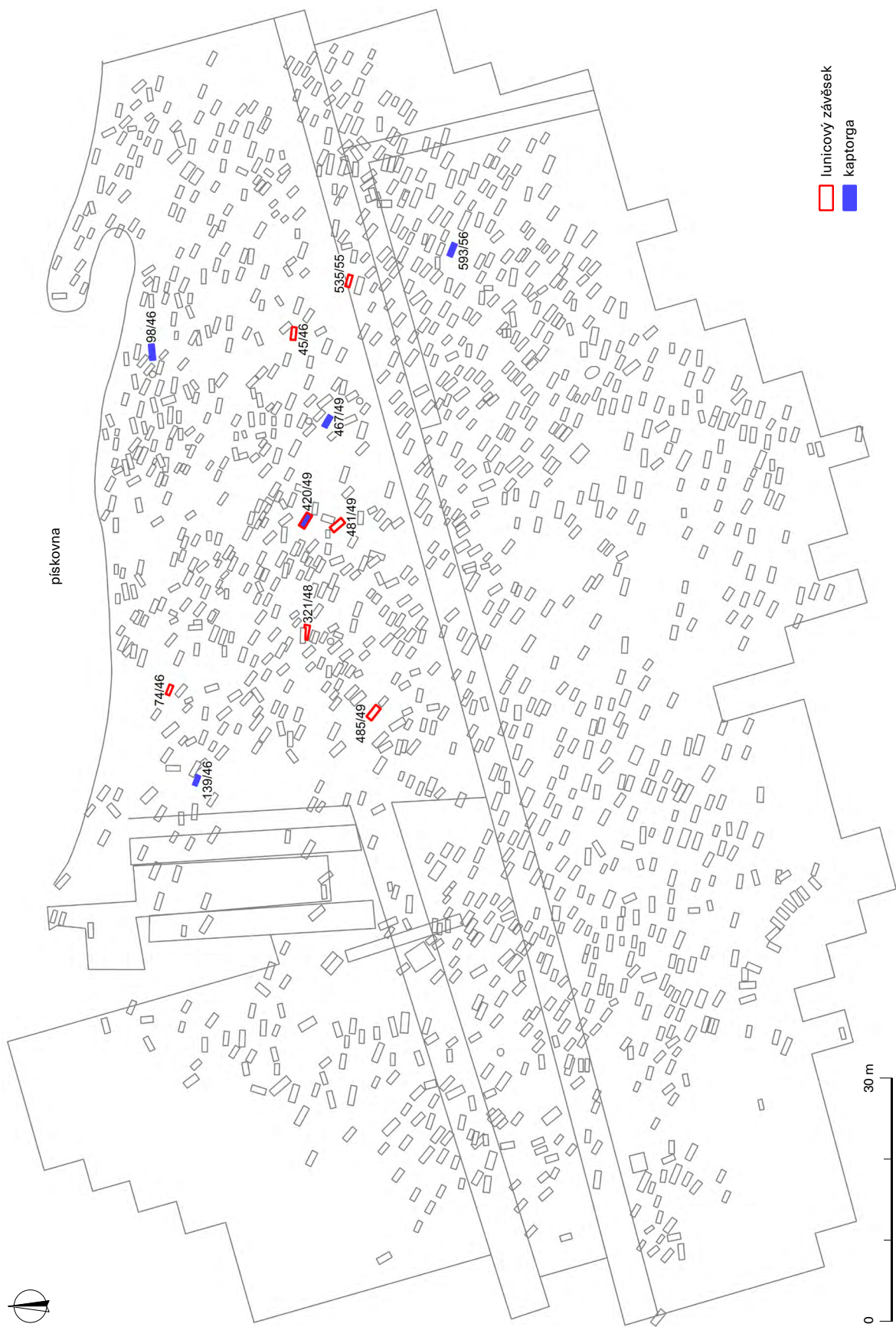
331 V sedmém hr. 485/49 byl údajně nalezen kovový (vzhledem k šedohnědé barvě snad olovený?) dvoukónický korál, bohužel je nezvěstný, takže nebylo možné jej zahrnout do podrobnějšího zpracování.

332 Vzhledem k délce segmentů jde pravděpodobně o zbytky dvou původně delších korálů s relativně nižším počtem segmentů, a ne o jeden rozlomený korál s 21 segmenty.

333 Z. Měřinský (1988, 141, obr. 3: 21) registroval jen dva zlomky.

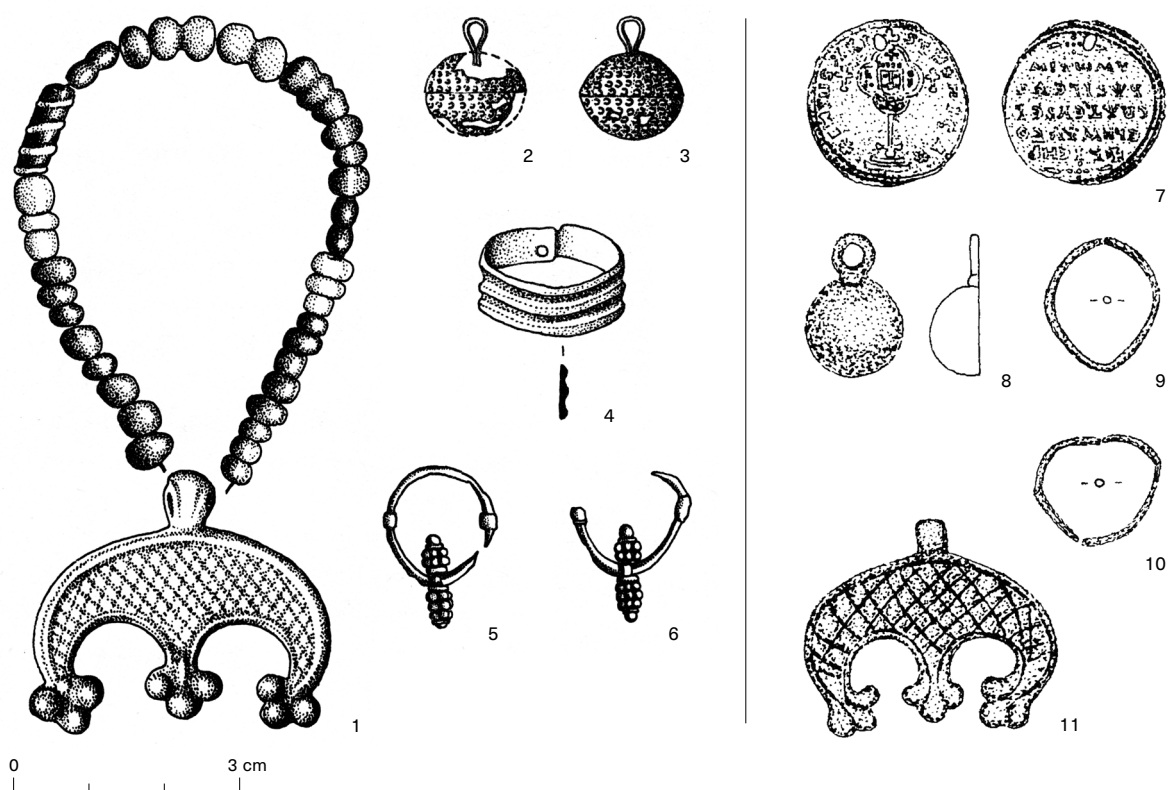
334 Třetí, o něco menší výběžek na jednom z cípů lunice z hr. 535/55 je s největší pravděpodobností neodstraněný náledek.

335 Viz např. několik hrobů na pohřebišti Nové Zámky (Čilinská 1966, 162), dále Želovce, hr. 745 (Čilinská 1973, 168, Taf. CXVIII: 20–22), nebo Holiare, hr. 687 (Točík 1968a, 104, Taf. LXXX: 21–23).

Obr. 183. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s lunicovými závěšky (bez ohledu na materiál) a kaptorgami.

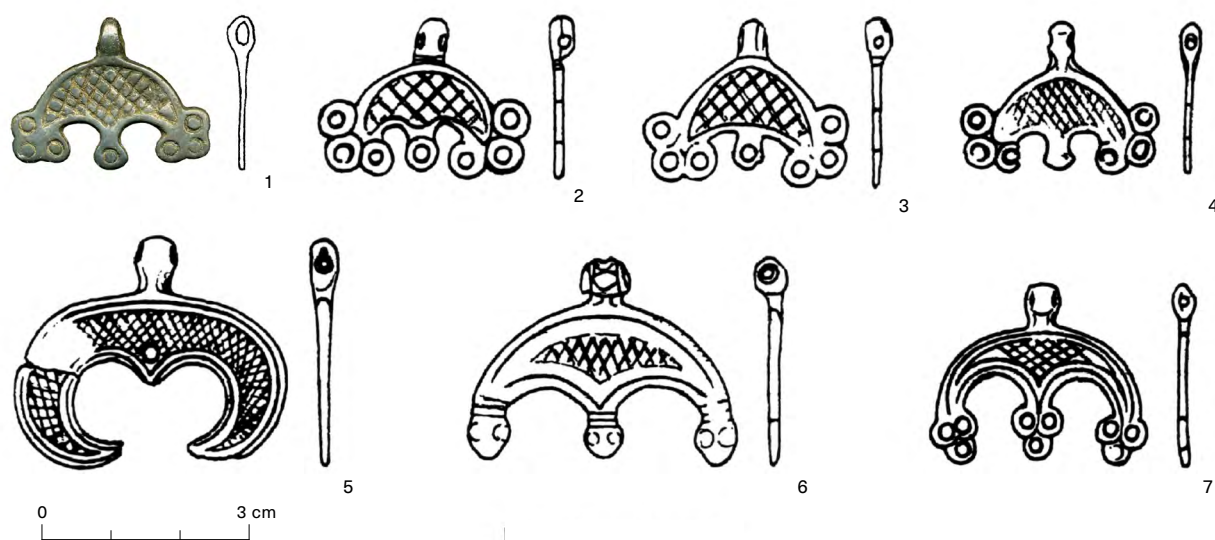
Obr. 184. Hroby s lunicovým závěskem s mřížovaným dekorem v Karpatské kotlině. 1–6 – Cífer-Pác – Drahy, hr. 19, Slovensko (podle Zábojník 1985a, obr. 10: 1–3, 6–8; upraveno); 7–11 – Tiszaeszlár – Dióskerti tábla, hr. 17, Maďarsko (podle Tóth 2014, tab. 54: 21–25; upraveno).

Podrobné zpracování lunicových závěsků na Velké Moravě není zatím k dispozici. Tato kapitola nemá ambice takové vyhodnocení přinést, v následujících odstavcích se snažím hlavně zasadit dolnověstonické exempláře do širšího kontextu. Na Moravě pochází jediná další stříbrná lunice z hr. 196/51 ve Starém Městě – Na valách, ovšem se dvěma jednoduše až primitivně provedenými exempláři z Dolních Věstonic nemá kromě materiálu a přítomnosti pukliček mnoho společného, neboť je zdobena precizně provedenou granulací (Hrubý 1955, 519, tab. 82: 13; Kouřil ed. 2014, 350, č. 159). Ať již tento hrob datujeme do staršího nebo mladšího velkomoravského horizontu (srov. Chorvátová 2001, 97; 2015, 162, 168; Galuška 2013, 233–234), má staroměstská lunice významné místo v diskuzi, zda stříbrné lunice podobně zdobené pukličkami a granulací v Polsku a ve východní Evropě vycházejí z velkomoravských předloh, či nikoliv (Małachowska 1998, 74–82; Zoll-Adamikowa 1999, 96–100; srov. Ungerman 2021, 72–76).

Nejbližší analogií k exempláři z hr. 45/46 v Dolních Věstonicích je bronzová lunice z bohatého hr. 43 v Nitře-Lupce, kde se kombinovala mj. s korály zdobenými nataveným jinobarevným vláknem a dvěma typy náušnic z okruhu tzv. nitranského šperku (Chropovský 1962, 187, obr. 17: 12–16, obr. 18, tab. XIII). Velmi podobnou výzdobu ve formě tří trojic polokulovitých výčnělků na cípech a reliéfního mřížování na lícové straně mají – navzájem takřka stejné – lunice z těchto čtyř lokalit, z nichž tři leží na Slovensku: Staré Město – Na valách, hr. 47/51 (Hrubý 1955, 498, tab. 75: 1), Cífer-Pác – Drahy, hr. 19 (obr. 184: 1; Zábojník 1985a, 212, obr. 10: 6), Čakajovce, hr. 572 (obr. 153: 8; Rejholcová 1995a, 62, tab. LXXXIX: 8), a Sv. Jur – Hradisko (Vavák 2019, 84,

tab. 4: 25). Další moravské exempláře vykazují buď mírně odlišný celkový tvar (Vranovice, hr. III; Poulik 1948, 66, 168, tab. XLV: 12), nebo již zjednodušenou výzdobu na cípech (Litence; Chybová 1998, 119 vl. dole). Zatím jen předběžně publikovaný kus z Borovců na západním Slovensku má mřížovaný dekor pouze na části lícové strany, dále se na ní objevují i souběžné ryté linie a větší i menší kruhové výčnělky, které evidentně napodobují plechové pukličky (Staššíková-Štukovská 2005, 297, Abb. 5 nah.). Z toho usuzují, že výrobce této lunice se inspiroval honosnější plechovou předlohou z drahého kovu.

Přesnější datování uvedených bronzových lunic zatím zůstává nejasné. Např. T. Štefanovičová (1990, 219) datovala kus z Nitry-Lupky do počátku 10. století. K tomu je obtížné se blíže vyjádřit, neboť detailní chronologická analýza pohřebiště i tzv. nitranského šperku zůstává úkolem budoucího bádání (srov. nověji Langó 2020, 165; Ungerman 2021, 59–60, 144–145). Lunici ze staroměstského hrobu 47/51 datoval V. Hrubý (1955, 262) pro nedostatek dalších chronologicky citlivějších milodarů jen obecně do 9. století. Lunice z Cífera-Páce se v hrobě vyskytla mj. spolu s náušnicemi typu 8–10 (obr. 184: 5, 6), párem bronzových gombíků (obr. 184: 2, 3) a bronzovým prstenem se dvěma podélnými rýhami (obr. 184: 4) – hlavně na jeho základě zařadil J. Zábojník (1985a, 214) tento hrob až do starší fáze belobrdské kultury. Vycházel z datování těchto prstenů B. Dostálem (1965), které však sám autor později korigoval směrem dolů (Dostál 1991, 83), což platí přinejmenším pro jejich počátky (srov. kap. 8.12.2). Gombíky z diskutovaného hrobu jsou zdobeny řadami vyběřených bodů (obr. 184: 2, 3), přičemž cílem výrobce bylo nejspíše napodobit honosnější gombíky cele pokryté tzv. hrubou granulací (typ 14-3). To předpokládá znalost uvedené

Obr. 185. Lunicové závěsky s mřížovanou výzdobou na lícové straně. 1 – Levý Hradec nebo blízké okolí (podle Profantová 2010b, obr. 2: 1); 2–7 – Ridkivci, Ukrajina (podle Il'kiv et al. 2017, obr. 1).

předlohy, jejíž těžiště výskytu patří do velkomoravského období (Ungerma 2005c). Datování hrobu do starší fáze belobrdských pohřebišť se tak dnes jeví jako příliš pozdní. Podobně M. Rejholcová (1995b, 68) se u lunicových závěsků z Čakajovců (obr. 153: 8) přidržela tradičního datování do 1. poloviny 10. století, ale v případě hr. 572 si lze představit i datování podstatně časnější, pro což by mluvily hlavně náušnice typu 10-21 (kap. 8.1.27). Mladší datování některých exemplářů diskutovaných lunic je však zcela reálné, jak o tom svědčí hr. 17 na lokalitě Tiszaeszlár – Dióskerti tábla v severovýchodním Maďarsku, kde takovou lunici doprovázela byzantská mince z let 963–969 (obr. 184: 7, 11; Tóth 2014, 49, tab. 54: 23, 25).

Rozšíření lunic s mřížovaným dekorem na lícové straně – z čehož by mohly vyplynout závěry o jejich původu – bude nutné studovat v co nejširším geografickém měřítku. Z bulharského pohřebiště Gradešnica pocházejí dokonce tři lunicové závěsky (Mašov 1979, 43, fig. 13: 1–3), tvarem a výzdobou shodné s moravskými a slovenskými kusy. V souvislosti s lunicemi z Gradešnice upozornil W. Duczko (2003, 128–129), že na významné švédské lokalitě Birka byl nalezen kamenný kadlub, který svědčí o výrobě takových lunic i zde. Podle jeho názoru se tyto lunice šířily z Velké Moravy do Bulharska, potažmo do severní Evropy, ale nepodpořil to žádným archeologickým argumentem³³⁶ (srov. Ungerma 2022a, 213–215). Otázka, odkud kam tyto lunice putovaly, tak zatím zůstává otevřená. Je zajímavé, že v Gradešnici byl přítomen také nitranský šperk (bohužel nelze říci, zda i ve stejných hrobech, neboť nálezné celky nejsou publikovány). Zatímco starší bádání předpokládalo, že nitranský šperk pronikl z Velké Moravy na severní Balkán (např. Čorović-Ljubinković 1970), později převládá názor, že tomu bylo přesně naopak (Ungerma 2021, 144–145, s lit.).

Výskyt lunic téhož typu v regionech od sebe značně vzdálených bych chtěl ukázat i na dalším příkladu. V roce 2010 publikovala N. Profantová bronzový lunicový

závěsek, nalezený údajně na Levém Hradci nebo v blízkém okolí. Trojčipá lunice je opatřena na lici mřížovanou výzdobou, krajní cípy jsou ukončeny vždy trojicí kruhových výčnělků, prostřední cíp jen jedním (obr. 185: 1). V Čechách jsou lunicové závěsky extrémně vzácné, toto je zde jediný kus s mřížovaným dekorem. Na základě tvaru a výzdoby pokládala badatelka levohradecký exemplář za import z Moravy (Profantová 2010b, 194, obr. 2: 1). Takovou provenienci nelze jednoznačně prokázat, neboť moravské bronzové lunice, které jsem již zmínil výše, se od kusu z Levého Hradce v detailech odlišují. Naproti tomu hned tři zcela analogické exempláře byly nedávno nalezeny na lokalitě Ridkivci v Černovické oblasti na jihozápadní Ukrajině (obr. 185: 2–4). Z jiných lokalit či regionů danou variantu lunicových závěsků dosud neznáme, takže je otázkou, kde vznikla, popř. jakými směry se šířila. Každopádně vzhledem k jejich počtu můžeme počítat s výrobou těchto závěsků přímo v Ridkivci nebo v okolí, stejně jako u dalších tamních typů lunic (obr. 185: 5–7), které mají taktéž své protějšky ve středohradištním materiálu (Il'kiv et al. 2017, zvl. 250–259). Hradiště a přilehlé sídliště v Ridkivci jsou zatím publikována jen předběžně; soudě podle spektra drobných kovových nálezů byla lokalita osídlena v 8.–10. století (Pyvovarov – Il'kiv 2014, 345, obr. 1; Kalničenko – Pyvovarov 2022, 55–64).

Olovené lunice, jaké se v Dolních Věstonicích našly v hr. 481/49 a 535/55, tvoří součást specifické skupiny olovených ozdob, datovaných na přelom velkomoravského a povelkomoravského období (viz souborné vyhodnocení v kap. 8.5.4). Zde jen uvedme, že lunicové závěsky nepatří v rámci uvedené skupiny k příliš častým ozdobám, analogické kusy byly na Moravě zatím nalezeny jen dva, a to v sídlištní vrstvě v Mikulčicích – Klášteřisku (Měřinský 1988, 142, obr. 2: 21) a ve Starém Městě – Na valách v hr. 209/AZ (Hrubý 1955, 388, tab. 34: 5).

Železných lunic pochází z Moravy o něco více, ovšem pro jejich nenápadné vzezření – kdy je jejich povrch

336 Místo toho zkonstruoval nepřesvědčivou teorii o ruských (tehdy *de facto* vikingských) obchodnících, kteří měli zajíždět do dnešního rakouského Podunají nakupovat sůl. Odvolal se na zmínku v raffelstettenském celním tarifu o Slovanech přicházejících „de Rugis“, což je ale mnohem pravděpodobněji nářážka na Rugiland, dnešní Mühlviertel, v době stěhování národů obývaný germánským kmenem Rugiů (Třeštík 1973, 872–873; 2001a, 15–16).

Obr. 186. Dolní Věstonice – Na pískách. Bronzový závěsný křížek z hr. 494/49. Foto J. Foltýn.

včetně případné výzdoby překryt korozními produkty – jim v literatuře nebyla věnována větší pozornost. V popisu hr. 132/51 (chlapec, asi 10 let) ve Starém Městě – Na valách se zmiňuje u pravého kolena „železná dvojčipá lunice se dvěma otvory k zavěšení“, o rozměrech 5,2 × 1,7 cm; bohužel není v publikaci vyobrazena (Hrubý 1955, 509). V Mušově – Areálu byly v hr. 39 dva jednoduché lunicové závěsky ze železného plechu. Zachovalejší má oba konce u sebe a mírně zahnuté zpět, druhá lunice se dochovala ve dvou zlomcích (obr. 114: 10, 11; Jelínková 1999, 19, tab. XXXVI: 7, 9). Těžiště pohřbívání na této lokalitě spadá do mladohradištního období, ale jeho počátky lze sledovat minimálně do povelkomoravského období (kap. 8.1.11), kam zřejmě patří i hr. 39.

V jednom z hrobů dosud nepublikovaného pohřebiště v Nenkovicích byl nalezen větší, asi 6,5 cm široký lunicový závěsek, s horním okrajem lemovaným linií vybíjených pukliček (?). B. Klíma (1987, 42, obr. 10: 10) výslovně neuvádí jeho materiál, podle D. Jelínkové (2000, 249) je zhotoven ze železa. Nedávno byla publikována železná lunice z hr. 316 v areálu olomouckého hradu, která se zde kombinovala s jedním melounovitým a jedním podélně členěným korálem. Hrob spadá nejspíše do mladšího velkomoravského horizontu nebo do povelkomoravského období (Zatloukal – Živný 2006, 382, obr. 2: 3).

8.5.4 Závěsné křížky

Takřka jediným explicitním projevem křesťanského vyznání lidí pohřbíváných na lokalitě Na pískách jsou kovové závěsné křížky zakomponované do náhrdelníků. Ve

čtyřech dětských hrobech jich bylo nalezeno celkem devět, z nich jeden křížek je bronzový a ostatní olovené. Je možné, že i laténské opaskové kování z hr. 364/55, které popisují v kap. 8.6 věnované tzv. starožitnostem, bylo sekundárně využito právě pro svoje křížovité ukončení.³³⁷

Spolu s několika olivovitými hladkými korály byl v hr. 494/49 nalezen křížek odlitý z bronzu s příměsí olova.³³⁸ Je opatřen mírně se rozšiřujícími rameny a plochým kruhovým ouškem, lícová i rubová strana jsou ploché a nezdobené (obr. 186). Podle P. Kouřila (2014, 109) „na lícní, lehce zdrsněné straně, jež je dnes ovšem jen obtížně čitelná, nelze vyloučit umístění mělce ryté postavy Ukřížovaného“. Tento názor nesdílím, neboť rytí by muselo být provedeno velmi mělkými liniemi a vyobrazený motiv by musel pokrývat jen relativně malou plochu v místech křížení ramen. Na konci pravého ramene a na části plochy dolního ramene, které na rozdíl od ostatních částí křížku nejsou zasaženy korozi, takže se zde dochoval původní povrch, žádné stopy po výzdobě vidět nejsou. Samotný tvar křížku je zcela běžný, vyskytuje se po delší dobu na rozsáhlém geografickém prostoru (srov. Pitarkis 2006, 30, fig. 12: type I), takže neumožňuje užší dataci nebo určení proveniencí.

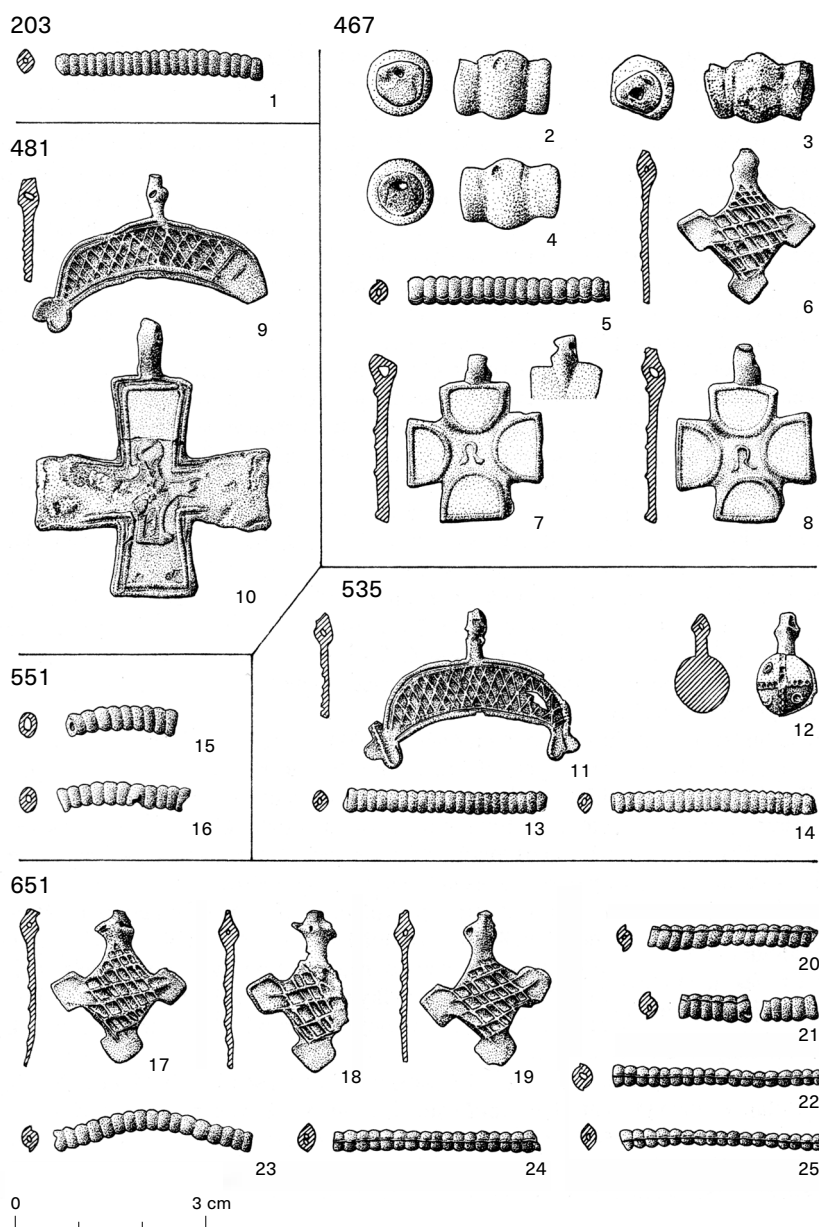
Ve třech hrobech se s olovenými příčně členěnými korály (kap. 8.5.2) a/nebo lunicovými závěskami (kap. 8.5.3) kombinovalo celkem osm křížků odlitých z olova. Podrobně je popsal a typologicky rozčlenil Z. Měřínský (1988), ovšem s výjimkou jednoho ze čtyř křížků z hr. 651/56, který byl již tehdy neznámý. Jako „typ Dolní Věstonice“ označil dva křížky z hr. 467/49 (obr. 187: 7, 8; tab. 93: 4, 7). Jsou to závěsky ve tvaru řeckého kříže, jejichž ramena jsou tvořena vždy půlkruhem s reliéfně zvýrazněným obvodem; uprostřed křížku se nachází řecké písmeno omega. Oba exempláře dosud zůstávají jedinými reprezentanty daného typu – na rozdíl od dalších typů olovených křížků, které se ve střední Evropě vyskytly na více lokalitách (srov. Kouřil 2014, obr. 3, 5).³³⁹

„Typ Velké Bílovice“ je pojmenování, které Z. Měřínský (1988) zavedl pro menší křížky s rombickým tělem zdobeným reliéfním mřížováním a s nezdobenými rameny taktéž rombického tvaru. Na pohřebišti Na pískách se vyskytly v hr. 467/49 (1 kus; obr. 187: 6; tab. 93: 5) a v hr. 651/56 (původně čtyři kusy; obr. 187: 17–19; tab. 182: 5, 952). Na základě fotografií všech čtyř dochovaných kusů se domnívám, že byly zhotoveny v témže kadlubu. Posouzení křížků z hr. 651/56 sice komplikuje jejich opotřebení (resp. neúplnost a koroze u jednoho z kusů), takže nemají zcela shodné rozměry, nicméně si lze například všimnout, že u dvou kompletních exemplářů je pravé rameno situováno o něco výše než rameno levé. Dále jsou na křížcích drobné tvarové nedokonalosti, např. v rámci mřížované výzdoby je třetí (přibližně svislá) lišta zleva na svém dolním konci rozdvojená (obr. 188, znak A); rozestup mezi touto třetí a vedlejší čtvrtou lištou je menší než mezi ostatními lištami (znak B); třetí zhruba vodorovná lišta je na krátkém

337 Pro křesťany v pozdní antice a v raném středověku představovaly závěsné křížky veřejné přihlášení se k jejich víře (pokud byly nošeny viditelně, a ne pod oděvem), ovšem ještě významnější byla jejich apotropaická funkce (Staecker 1999, 43–55; Bollók 2016, zvl. 215–223; Kubica-Grygiel – Grygiel 2018, 319–322; vše s lit.).

338 Podle rentgenofluorescenční analýzy, kterou nechal provést P. Kouřil (2014, 109), je materiálové složení 85,5 % mědi, 11 % cínu, 2,3 % olova, stopově se v něm vyskytují zinek, stříbro a železo.

339 Je pozoruhodné, že olovené korály se zduřenou střední částí, které se v dolnověstonickém hr. 467/49 taktéž vyskytly (obr. 187: 2–4; kap. 8.5.2), z náleзовých celků s olovenými ozdobami na ostatních lokalitách neznáme.

Obr. 187. Dolní Věstonice – Na pís-kách. Olověné křížky, korály, gom-bíky a lunice. 1 – hr. 203/54; 2–8 – hr. 467/49; 9, 10 – hr. 481/49; 11–14 – hr. 535/55; 15, 16 – hr. 551/55; 17–25 – hr. 651/56. Podle Měřínský 1988, obr. 3; upra-veno.

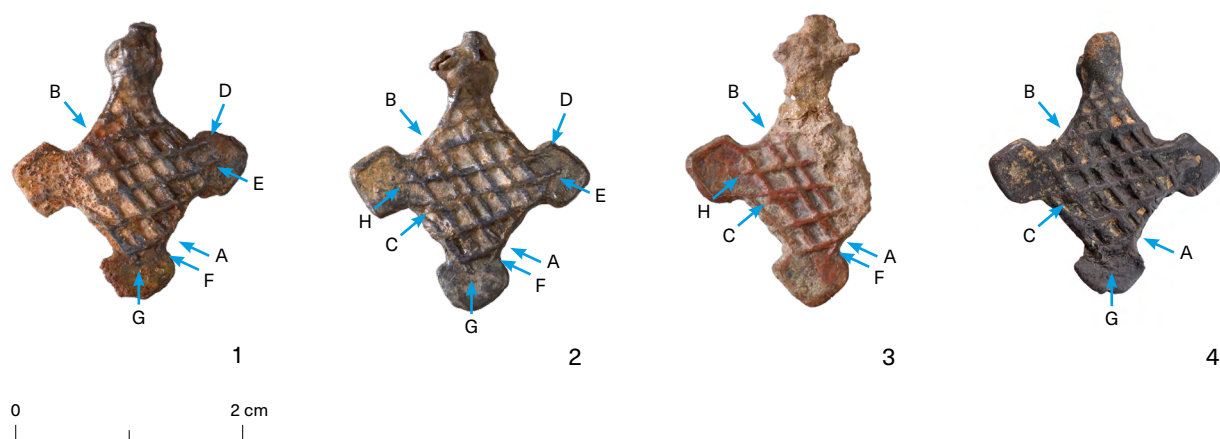
úseku zdvojená (znak C); některé lišty vždy shodně pře-sahují do jinak nezdobených rombických ramen, a to pravého (znaky D, E), dolního (znaky F, G) a levého (znak H). Stejnou velikost a některé z uvedených znaků (přinejmenším A, B, C, E) vykazuje i křížek typu Velké Bí-lovice z hr. 467/49, takže i u něj je možné uvažovat o tom, že byl odlit ve stejném kadlubu jako kusy z hr. 651/56.

Z hr. 481/49 pochází křížek typu Bernhardsthal, který má tvar řeckého kříže s okrajem lemovaným dvěma sou-běžnými reliéfními lištami a se stylizovanou postavou Ukřížovaného uprostřed (obr. 187: 10; tab. 94: 3; Kouřil ed. 2014, 438, č. 371). Podle zjištění P. Kouřila (2014, 108) je materiálem takřka čisté olovo se stopami zinku a železa.³⁴⁰ Dále badatel napsal, že „zobrazení Vykupi-tele je velmi nekvalitní (rozmazané) a ouško není per-forované; zdá se, že devocionálie nebyla odlita v originál-ním kadlubu, nýbrž jako předloha pro její výrobu sloužil jiný, kvalitněji provedený exemplár“. Je pravdou, že reli-éfní výzdoba je jen slabě patrná, takže mj. chybí reliéfní

mřížování Kristova trupu, jímž se u jiných křížků typu Bernhardsthal znázorňuje oděv. Toto však mohlo být způ-sobeno korozí nebo opotřebením povrchu vlivem dlou-hodobého nošení. Jinak velikost a způsob provedení po-stavy Ukřížovaného podle mého názoru nijak nevybočují z rámce ostatních křížků tohoto typu (srov. Kouřil 2014, obr. 3: 3, 4–6, 8, 9). Také informace o neperforovaném oušku, z níž by se dalo usuzovat, že křížek nebyl nikdy nošen zavěšený na krku, není zcela přesná. V horní části ouška se nacházejí dva drobné důlky coby pozůstatek po původním otvoru, který jen v současnosti není průchozí, nejspíše vlivem usazení korozních produktů uvnitř. Horní část ouška je navíc deformovaná, kdy osa někdejšího ot-voru není souběžná s rameny křížku, ale svírá s nimi šikmý úhel. K této deformaci došlo nejspíše při nošení křížku. Proto závěry o jiném způsobu jeho výroby než u ostatních křížků typu Bernhardsthal považuji za předčasné.

Již vícekrát zmíněná studie P. Kouřila (2014) fun-dovaně shrnuje současný stav bádání ke křížkům typu

³⁴⁰ Srov. materiál křížku typu Velké Bílovice z obj. 150 na severovýchodním předhradí Břeclavi – Pohanska, který obsahoval vy-sokou příměs síry (33 %) i zastoupení několika dalších prvků (Přichystalová 2013a, 38–39; Macháček et al. 2016, 108).

Obr. 188. Olovené křížky typu Velké Bílovice. 1–3 – dnes dochované exempláře z hr. 651/56 v Dolních Věstonicích – Na pískách, které byly odlity v téměř kadlubu. Šípkami jsou vyznačeny charakteristické znaky těchto odlitků (A až H). Foto J. Špaček. 4 – některé z těchto znaků nese i křížek z Břeclavi – Pohanska (severovýchodní předhradí, obj. 150). Foto S. Doležalová (srov. Přichystalová 2013a, obr. 9).

Bernhardsthal a jim příbuzným typům olovených křížků. Jejich nálezy se od doby vzniku práce Z. Měřinského (1988) nijak významně nerozhojnil. Těžištěm jejich výskytu nadále zůstává jihovýchodní Morava. Dolno- a hornorakouské Podunají vykazuje podstatně nižší hustotu lokalit (obr. 189), což je způsobeno nejspíše nižší frekvencí ukládání milodarů do hrobů v této periferní části Franské říše v 9.–10. století, než tomu bylo ve stejné době na Moravě (srov. Ungerma 2018b, 117–118). Je však možné, že geografický prostor, v němž se tyto křížky pohybovaly, byl podstatně větší. Svědčil by o tom první nález křížku typu Bernhardsthal na území Čech, konkrétně neúplný kus z Libice nad Cidlinou, získaný nedávno detektorovou prospekci (Maříková Kubková 2014).

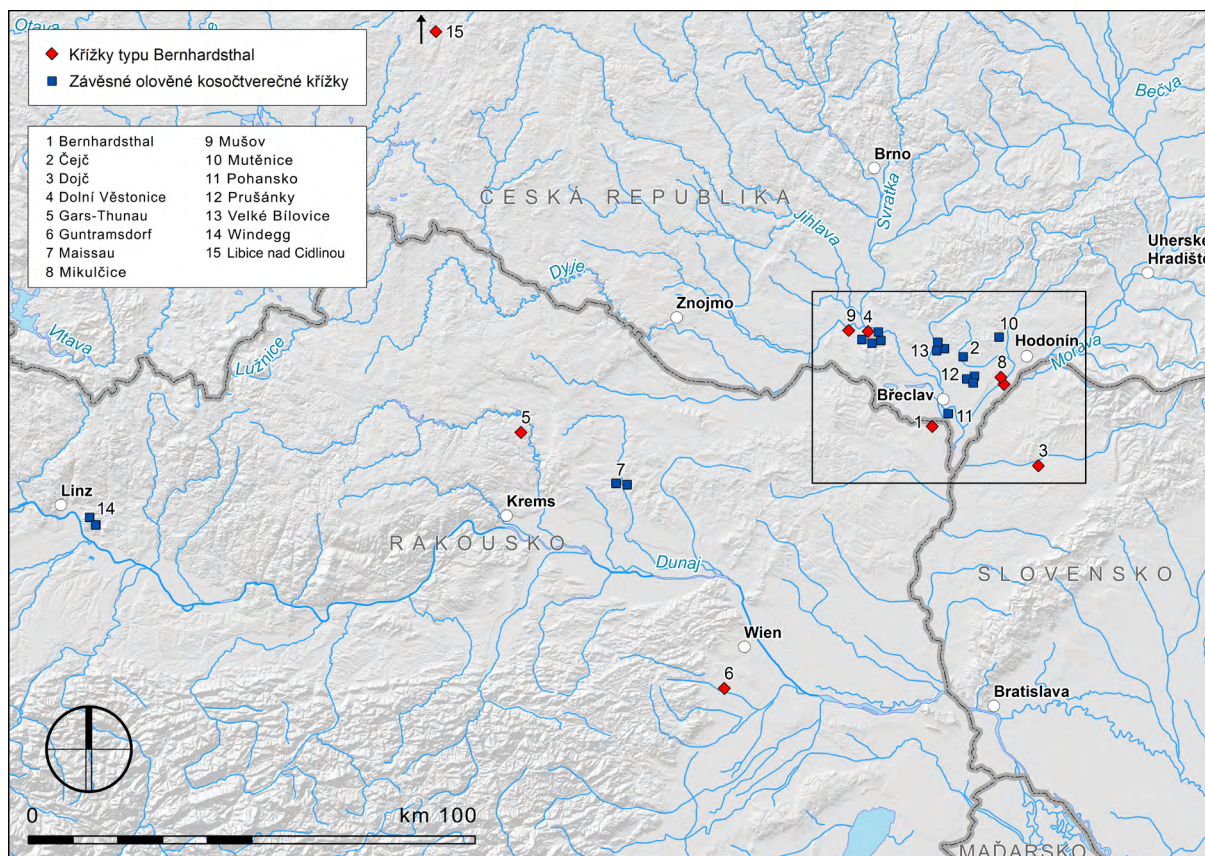
Z. Měřinský (1988, 132) datoval skupinu olovených křížků a dalších ozdob do „konce 9. a počátku 10. století, popř. i dále do průběhu 1. poloviny 10. století“. Vycházel při tom z tradičního datování podunajského šperku, které tehdy bylo relativně pozdní, neboť se opíralo především o nálezy z kostelních pohřebišť, a tudíž bylo silně ovlivněno tehdejšími datováními veligradského šperku (kap. 4.2). Uvedené datování olovených křížků korespondovalo s historickými úvahami o silnějším vlivu křesťanských misí vycházejících ze Salcburku a Pasova³⁴¹ v době těsně před zánikem Velké Moravy, naopak ve zmíněné politické situaci povelmoravského období již měly být podmínky pro jejich působení mnohem méně příznivé. Proto Z. Měřinský (1988, 136) nepředpokládal, že by výskyt olovených ozdob zasahoval hlouběji do 10. století.

Vzhledem k výskytu olovených křížků v rakouském Podunají je směr jejich šíření na Moravu nepochybný. Otázkou zůstává, zdali se z Bavorska či rakouského Podunají dovážely celé náhrdelníky, nebo zda se vyráběly také na Moravě. Jelikož složení použitého kovu je

u jihomoravských kusů „naprosto totožné či velmi blízké“, P. Kouřil (2014, 110) se přiklání spíše k výkladu o jejich výrobě v jedné dílně, a to přímo na Moravě. Potom by bylo pochopitelné, že distribuce těchto výrobků zasáhla jen relativně malou část Velké Moravy. Pokud by šlo o odraz misijní činnosti bavorského kléru (coby tzv. *Taufgeschenke*), připadalo by v úvahu i vysvětlení, že tato misie měla jen regionálně ohraničený dosah. Stejně tak je těžké říci, zda ona případná misijní činnost mohla trvat i po zániku Velkomoravské říše, když písemné zprávy vztahující se k území dnešní Moravy v této době zcela umlkají.

V následující pasáži bych chtěl shrnout, co je možné říci o skupině litých olovených ozdob na dolnověstonickém pohřebišti jako celku. Olovené křížky, drobné kulovité gombíky (kap. 8.4.3), příčně členěné korály (kap. 8.5.2) a lunicové závěsky (8.5.3) zde byly nalezeny v pouhých sedmi hrobech (hr. 467/49, 472/49, 481/49, 203/54, 535/55, 551/55, 651/56), což je z celkového počtu hrobů na lokalitě zanedbatelný podíl. V hrobech se kombinují i tři nebo čtyři typy olovených ozdob (hr. 535/55, resp. 467/49), což dokazuje jejich shodný původ a datování. Uvedených sedm hrobů tak tvoří chronologicky výraznou skupinu, kterou lze mj. synchronizovat s hroby s analogickou výbavou na dalších moravských pohřebišťích. Ovšem vzhledem k nízkému počtu příslušných hrobů by se dal v této souvislosti použít termín „horizont“ jen s nadsázkou, a to i z toho důvodu, že období, během něhož se tyto ozdoby používaly, nemohlo být příliš dlouhé. Limitujícím faktorem zde byla pravděpodobně jednak délka činnosti dílny, která je vyráběla (srov. výše), jednak životnost ozdob samotných. Ta se při každodenním nošení mohla – vzhledem k použití měkkého olova – pohybovat v řádu roků, neboť ozdoby se postupně zohýbaly a rozlámaly, prodřelo se závěsné ouško, což vedlo k odpadnutí

³⁴¹ Proti tomu namítají R. Bača a T. Kolník (2010, 112), že provedení křížků typu Bernhardsthal „poukazuje na silný vliv Byzance“. Má o tom svědčit jejich celkový tvar (řecký kříž), kapkovitý obličej, mřížkovité provedení oděvu a konečně „celkové stylové pojetí postavy Krista“. Nedokládají to však podrobnějším rozborem, zmiňují pouze podobně mřížkovitě ztvárněný oděv císaře na některých byzantských solidech, včetně exempláře nalezeného v hr. 480 u mikulčické baziliky (Klanica et al. 2019, 85, Abb. 99: 1). Na něm je chlamys císaře Michala III. znázorněn poněkud odlišně než u diskutovaných křížků, neboť uvnitř políček ohraničených mřížováním se nacházejí ještě kolečka (která snad znázorňují perly či drahé kameny, jimiž byl oděv pošitý?). Ale hlavně: pokud tvůrci křížků typu Bernhardsthal museli celou postavu Krista vměstnat do prostoru velkého nanejvýš 2 cm, výsledné vyobrazení muselo být nutně natolik schematické, že o nějakém „stylu“ (který by mohl být podroben regulérní stylové analýze) lze hovořit jen stěží.

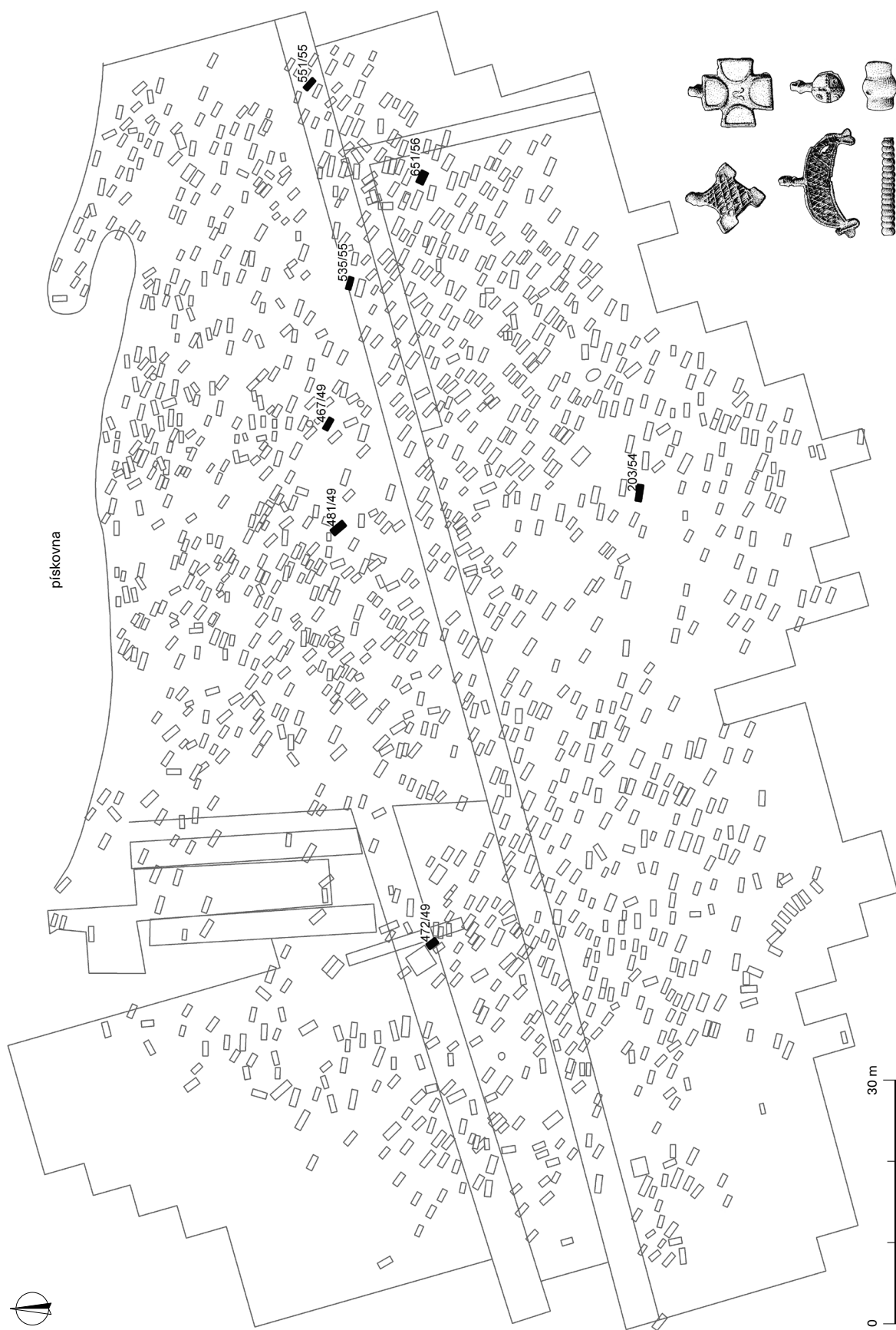
Obr. 189. Mapa výskytu olovených křížků typu Bernhardsthal a kosočtverečných olovených křížků. Podle Kouřil 2014, obr. 4; upraveno.

ozdoby z náhrdelníku apod. Snad je možné pracovat s modelovou představou, že s větším souborem olovených ozdob mohli být pohřbeni především ti jedinci, kteří zemřeli relativně nedlouho po jeho získání. Pokud ale např. celý olovený náhrdelník dostala mladá dívka, která se nakonec dožila vysokého věku, je jen malá pravděpodobnost, že by si z původního náhrdelníku uchovala až do smrti více než jednu nebo dvě ozdoby (které jí pak pozůstali mohli event. vložit do hrobu), pokud vůbec nějaké. Pochopitelně za předpokladu, že olovené ozdoby diskutovaných forem se tehdy již nevyráběly, takže ztracené části náhrdelníku nebylo možné nahradit novějšími výrobky. Z uvedené modelové představy by vyplývalo, že výskyt olovených ozdob na pohřebištích není reprezentativní, tzn. že v živé kultuře se nosily mnohem častěji, ale mnoho z původních majitelů je poztráceno dříve, než s nimi mohli být pohřbeni.

Jak se v souvislosti s nastíněnou modelovou představou jeví výskyt olovených ozdob v Dolních Věstonicích? Zde s nimi byly prokazatelně nebo s vysokou pravděpodobností pohřbeny děti (hlavně děvčata?), pouze v hr. 203/54 byla uložena dospělá osoba ve věku 20–40 let. Bohužel tak postrádáme možnost srovnání počtů ozdob v hrobech mezi stejně velkými skupinami dětí a dospělých. Možná není bez významu, že onen dospělý jedinec v hr. 203/54 měl pouze jeden příčně členěný korál. Děti byly vybaveny jak početnými sadami olovených ozdob (hr. 467/49, 535/55, 651/56), tak pouze dvěma kusy (hr. 472/49, 481/49, 551/55). V případě posledně uvedených hrobů nevylučují ani možnost, že takto nepočtené sady jsou výsledkem rozdělení původních náhrdelníků mezi více majitelů.

Datovat diskutované hroby pouze na základě doprovodných nálezů je velmi obtížné, neboť společně s olovenými ozdobami se v nich vyskytly jen chronologicky málo citlivé typy šperku, např. náušnice typu 7-19 (hr. 651/56) nebo olovené náušnice (hr. 535/55, 551/55). Nejvíce typů náušnic z okruhu podunajského šperku bylo spolu s olovenými gombíky v hr. 472/49 (kap. 8.4.3; tab. 94), některé z nich začínají relativně časně (např. typy 7-8 a 7-11), ale horní hranice jejich používání není jasná. Na základě doprovodných nálezů tak nelze potvrdit, že by se např. nepočtené sady olovených ozdob dostaly do hrobů později než sady početné. Jinými slovy, všechny hroby s olovenými ozdobami se z archeologického hlediska zatím jeví jako současné.

O něco vyšší vypovídací hodnotu pro chronologii má rozmístění těchto hrobů na ploše pohřebiště. Čtveřice hrobů 467/49, 481/49, 535/55 a 651/56 tvoří souvislou linii probíhající ve východní polovině pohřebiště přibližně v západo-východním směru (obr. 190). Je možné, že vymezují tehdejší okraj skupiny, v níž se koncentrují náušnice z okruhu veligradského šperku a honosněji provedené kovové gombíky (srov. kap. 14.4). V určitém odstupu východně od nich se nacházel hr. 551/55 se dvěma fragmenty oloveného korálu, takže u něj můžeme zvažovat delší časový interval mezi výrobou a uložením do hrobu (v porovnání s hroby obsahujícími kompletní olovené závěsky). Hr. 203/54 leží v jižní části pohřebiště a snad také určuje rozsah pohřbívání na jižním okraji této skupiny v této době. Značná vzdálenost ke zmíněné čtveřici hrobů by pak naznačovala, že hroby s olovenými ozdobami byly vyhloubeny až v poměrně pokročilé fázi existence pohřebiště. Jediný hr. 472/49 leží v západní části areálu, což

Obr. 190. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s olověnými křížky, luncemi, korály a gombíky.

působí dojmem, jako by zde v této době klesala intenzita pohřbívání, alespoň ve srovnání s východní polovinou pohřebiště.³⁴²

Výše jsme viděli, že datování olovených ozdob Z. Měřinským (1988) do období kolem přelomu 9. a 10. století bylo hodně ovlivněno jejich západním původem a historickým kontextem známým na základě písemných pramenů. Hroby s olovenými ozdobami na dolnověstonickém pohřebišti žádná absolutní data neposkytují, nicméně soudě podle rozmístění těchto hrobů se zdá, že relativně mladší datování navržené Z. Měřinským rámcově odpovídá.³⁴³ Proto řadím skupinu olovených ozdob na přelom velkomoravského a povelkomoravského období, případně upřesnění této datace zůstává úkolem pro další výzkum.

8.5.5 Kaptorgy

Z pěti – výhradně dětských – hrobů (hr. 98/46, 139/46, 420/49, 467/49, 593/56) pocházejí kovové artefakty, které řadím mezi kaptorgy. Všechny tvořily součást korálového náhrdelníku. Jsou zhotoveny ze stříbrného, bronzového nebo železného plechu, bohužel se většinou dochovaly ve značně fragmentárním stavu.

Nejlepší představu o původním vzhledu si můžeme udělat u lichoběžníkové kaptorgy z hr. 467/49, zhotovené ze stříbrného plechu. Už v době, kdy ji publikoval J. Poullík (1948–1950, 167, obr. 39; 41: a), byla „poněkud poškozená“. V současnosti z ní zůstala jen přední stěna a tři větší zlomky z dalších stěn. Většina plochy přední stěny je pokryta filigránovou výzdobou, jen horní část, na niž původně dosedalo víčko, je nezdobená. Výzdobu tvoří silně stylizovaný vegetabilní motiv, provedený dvojími kordovanými dráty kapkovitého, resp. kruhového tvaru. Výzdobné pole je na okrajích přední stěny lemováno taktéž dvěma paralelními kordovanými dráty, jen nahoře jedním. Dochovaná archivní fotografie (tab. 93: 6), na níž je kaptorga ještě víceméně kompletní, navíc ukazuje nasazené plechové víčko, jehož přední stěna je nahoře i dole lemována dvojicí kordovaných drátů; vlevo je nezřetelně vidět otvor ve víčku pro provlečení šňůrky náhrdelníku. Boční stěny a dno na fotografii vypadají hladké, jen jeden jejich okraj – ten přiléhající k zadní stěně – je lemován jedním kordovaným drátem, takže dva dochované menší zlomky stěn věrně odrážejí původní stav. Třetí menší plechový zlomek je zcela nezdobený, takže nelze s jistotou říci, zda pochází z víčka, nebo zadní stěny.

Ostatní kaptorgy jsou podstatně prostší výrobky, přinejmenším co do použitého materiálu (bronz, železo), a jsou opatřeny jednoduchou geometrickou vybiženou výzdobou. Vzhledem k jejich fragmentární zachovalosti je obtížné zjistit jejich původní konstrukci. Z kusu v hr. 593/56 se dochovala jen neúplná přední stěna ze železného plechu, rozpadlá na více fragmentů (tab. 175: 5). Má takřka čtvercový tvar o rozměrech 3,1 × 2,7 cm, uprostřed je zdobená třemi trojicemi ne zcela pravidelně rozmístěných vybižených vypnulín a po obvodu dvěma souběžnými liniemi

vybižených bodů. Není jasné, zda ke kaptorge patřily ještě další stěny či kovové části a jakým způsobem byla zavěšena v náhrdelníku – jeden okraj je olámaný až k vnější linii vybižených bodů (na kresbě je tento okraj situován nahoře); hypoteticky se zde mohlo nacházet nějaké ouško, mezi nálezy z hrobu se však nedochovaly žádné zlomky, které by z ouška mohly pocházet.

Velmi podobnou výzdobou je opatřena i přední stěna kaptorgy z hr. 98/46 (tab. 25: 4). Tato kaptorga je o něco menší než předchozí, zachované rozměry přední stěny jsou přibližně 2 × 2 cm, a je zhotovena z bronzového plechu. Výzdobu tvoří opět tři trojice vypnulín vybižených z rubu; linie vybižených bodů lemují nejen obvod přední stěny, ale vyplňují i volný prostor mezi některými vypnulínami. Na rubu přední stěny ulpěly zbytky žlutohnědé hmoty, jejíž analýza zatím nebyla provedena (při nešetrné konzervaci byl celý zlomek přelakován). Zřejmě zadní stěnu kaptorgy tvořil zlomek hladkého bronzového plechu, na jedné jeho straně je opět přichycena stejná žlutohnědá hmota, z čehož by vyplývalo, že tato hmota představovala původní obsah schránky. Konečně se z této kaptorgy dochovala i jedna boční stěna (svírající s přední stěnou pravý úhel), podle níž činila hloubka kaptorgy asi 3 mm.

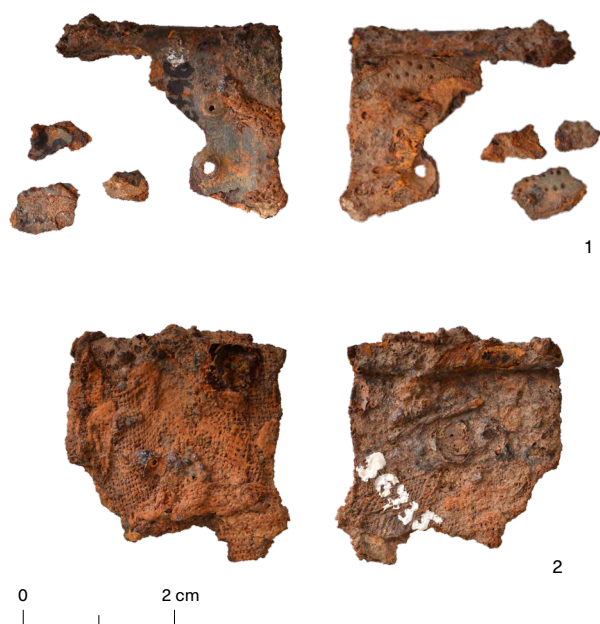
Dále byl v hr. 98/46 nalezen ještě zlomek bronzového (?) plechu, který je zdoben jednoduchou, resp. dvojitou linií bodů vybižených tentokrát z lícové strany. Interpretace tohoto artefaktu je problematická. Vzhledem k přítomnosti výzdoby nepovažuji za pravděpodobné, že by zlomek mohl tvořit zadní stěnu předchozí kaptorgy, neboť bronzové a železné kaptorgy s jednoduchou geometrickou výzdobou mívají zadní stěnu většinou bez výzdoby (srov. níže). Zlomek může pocházet z přední stěny druhé kaptorgy, jen to vzhledem k jeho dochované velikosti a absenci dalších konstrukčních prvků nelze ověřit.

Ve zbývajících dvou hrobech (hr. 139/46 a 420/49) byly nalezeny kaptorgy, které se vyznačují válcovitým ouškem svinutým z plechu v horní části přední stěny. Z hr. 420/49 pocházejí hned dva kusy plechu opatřené takovým ouškem, aniž by bylo možné jednoznačně říci, zda byly původně součástí jedné kaptorgy, nebo dvou kaptorg. První artefakt (č. 3) je z bronzového plechu, vzhledem k vybižené výzdobě jde zjevně o přední stěnu (obr. 191: 1). Bohužel se z ní zachovala jen asi polovina, která je navíc na lícové i rubové straně místy pokrytá příkorodovanými organickými (?) substancemi, takže původní podobu výzdoby nelze spolehlivě rekonstruovat. Jisté je jen to, že centrální plochu lícové strany zabíralo několik vypnulín (dochovaly se dvě – dnes prokorodované – vypnuliny nad sebou, původně jich mohlo být pět a více); na okrajích vidíme dvojice relativně krátkých linií vybižených bodů, tzn. tato výzdoba prokazatelně nelemovala celý obvod přední stěny jako u jiných dolnověstonických kaptorg s geometrickou vybiženou výzdobou. Druhý artefakt (č. 4) z hr. 420/49 je zhotoven ze železného plechu (obr. 191: 2). Lícová strana je kompletně pokryta řídkou tkaninou prosycenou korozními produkty železa, takže bez podrobnějšího průzkumu není možné říci, zda se pod ní nachází

342 S tím koresponduje skutečnost, že v západní části pohřebiště se vyskytl jediný prokazatelně mladohradištní hrob (hr. 450/49 s esovitou záušnicí; obr. 157).

343 Podobně je tomu v Prušánkách 1, kde jediný hr. 103 s olovenými korálky a křížky typu Mutěnice leží v severovýchodní části pohřebiště, kde chybějí prokazatelně časné typy náušnic a skleněných korálů (Klanica 2006, díl I, 107, tab. 33: 6–12; srov. Mazuch 2019, 181).

Obr. 191. Dolní Věstonice – Na pískách. Fotografie součástí nejspíše dvou kaptorg z hr. 420/49. 1 – artefakt č. 3; 2 – artefakt č. 4. Foto J. Špaček.

nějaká výzdoba. Také část rubové strany je překryta tkaninou, dále se zde nachází kousek příkordované šňůrky či provázku. Oba plechové artefakty mají stejnou dochovanou šířku (3 cm, resp. 2,9 cm), takže hypoteticky mohly tvořit přední a zadní stěnu téže schránky, tomu neprotiče ani použití různých materiálů (bronz, resp. železo). Není však jasné, jakým způsobem by obě stěny byly spojeny, a hlavně proč by každá měla samostatné válcovité ouško. Proto je nutné pracovat i s možností, že součástí náhrdelníku v tomto hrobě byly původně kaptorgy dvě.

Poslední hrob s kaptorgou je hr. 139/46. Plechová kaptorga zhotovená z barevného kovu je silně fragmentární a neúplná (tab. 36: 7). Z přední stěny se dochovaly jen dva zlomky, takže lze říci pouze to, že tato stěna byla nahoře svinuta do podoby válcovitého ouška; výzdobu tvořily vybíjené vypnuliny a šikmé dvojité linie vybíjených bodů. Drtivá většina zlomků je nezdobených, takže musejí pocházet ze zadní stěny. Čtyři z těchto zlomků jsou jednou, resp. dvakrát ohnuté v tupém úhlu, což by mohla být indicie, že zadní stěna měla podobu zasouvacího víčka, podobně jako u kaptorgy z Prahy-Lahovic (Krumphanzlová a kol. 2013, tab. 86: 14).

V dolnověstonickém hr. 139/46 se vyskytla ještě jedna ozdoba (tab. 36: 8), k níž mi není známa přesná analogie, takže je otázkou, zda je vůbec možné ji nazývat jako kaptorgu. Jde o neúplný artefakt z tenkého bronzového plechu, jehož hlavní stěna měla jednoduchou, výrazně reliéfně ztvárněnou výzdobu, zhotovenou zřejmě lisováním: uprostřed široký zahlabený kruh, jehož střed je vyvýšený stejně jako okraj ozdoby. Boční stěny byly zešikmené, u jednoho rohu se v boční stěně dochoval menší kruhový otvor. Ozdoba mohla mít původně čtvercový tvar o rozměrech přibližně 2 × 2 cm a výšku 0,5 cm. Není jasné, zda měla nějakou zadní stěnu; pokud ne, ozdoba mohla fungovat jako nášivka na oděv apod., kdy dochovaný otvor v boční stěně sloužil k připevnění na podklad.

Obsahu uvnitř dolnověstonických kaptorg nebyla po vyzdvižení z hrobů věnována zvláštní pozornost,

přínejmenším dochovaná dokumentace neobsahuje v tomto směru žádné informace. Možnosti budoucího výzkumu jsou jen omezené, snad by se ale původní obsah dal zjistit u těch kaptorg, které neprošly zevrubnějším očištěním a konzervací. Na stěnách některých kusů (větší kaptorga z hr. 98/46, kus č. 3 z hr. 420/49) se dochovaly tkaniny a další organické (?) hmoty prostoupené korozními produkty, jejichž analýza by snad mohla přinést nějaké informace o původním obsahu.

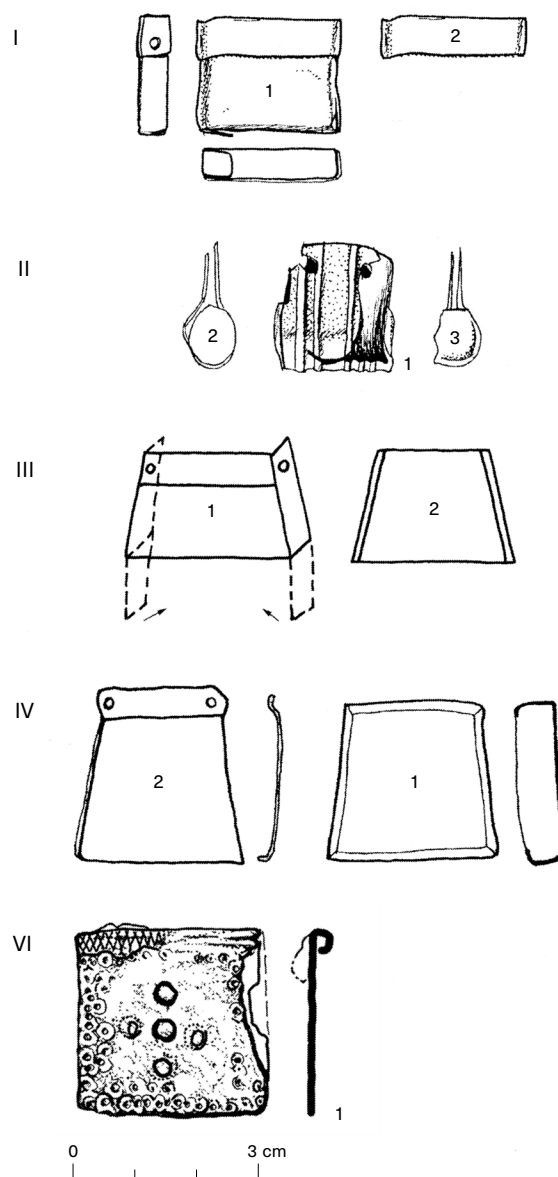
Z našich badatelů se kaptorgami v poslední době podrobně zabývali především I. Štefan a N. Profantová. I. Štefan (2005) podal soupis tehdy známých exemplářů z území Čech a Moravy, rozdělil je do několika skupin podle přítomnosti a charakteru výzdoby, nastínil jejich chronologický vývoj, sociální postavení majitelů a v neposlední řadě se věnoval také duchovnímu pozadí nošení těchto schránek. N. Profantová se v celé sérii studií zabývala hlavně českými exempláři, soustředila se mj. na jejich konstrukci, výzdobu, obsah, datování a genezi (naposledy Profantová – Daněček 2017, s. lit.). U kaptorg na území Čech vyčlenila na základě jejich konstrukce celkem sedm typů (obr. 192): IA, IB, II až VI (Profantová – Šilhová 2010, 298–302; Profantová a kol. 2015, 112–113). Typy se podstatně liší frekvencí svého výskytu. Typ IA jsou lichoběžníkové kaptorgy, jejichž korpus se skládá z předního a zadního dílu a zavíraly se víčkem nasouvaným na korpus shora (obr. 192: I). K tomuto typu patří většina českých kaptorg. Naopak zbývající typy jsou zastoupeny jen několika málo kusy, nebo dokonce jediným exemplářem. Typ IB jsou torbičkovité kaptorgy kapkovitého průřezu a zdobené stylizovanými zvířecími figurkami. V Čechách jsou relativně vzácné, naopak v Polsku se vyskytují hojně (Szyber 2010, 43–45; Wrzesiński red. 2019, 70–77; Blaszczyk 2020, 105–110). Typ II je torbičkovitá kaptorga, kdy dolní část má přibližně válcovitý tvar a v horní části byly přední i zadní plechová stěna přitlačeny k sobě, následně se do nich prorazily otvory k zavěšení kaptorgy do náhrdelníku (obr. 192: II). Jediným známým zástupcem tohoto typu u nás je kus z Klecan I, hr. 1/F (Profantová a kol. 2010, fototab. 61; 2015, 19). Podobně typ III je zatím zastoupen jen kaptorgou ze Stehlčevsi, u níž byly přední stěna a bočnice vytvarovány z plechu z barevného kovu, zatímco plochá zadní stěna byla zhotovena z plechu železného. Spojení obou dílů a některé konstrukční detaily však zůstávají nejasné (obr. 192: III). Také typ IV je reprezentován jedinou kaptorgou, a to z Prahy-Lahovic. Na lichoběžníkovitý plechový korpus se nasouvala plochá zadní stěna s otvory v horní části (obr. 192: IV). Jako typ V vyčlenila N. Profantová obdélníkovou kaptorgu s oválným průřezem ze Žalova – cihelny, hr. 31/1912 (Profantová – Šilhová 2010, 302), která je bohužel dávno ztracená, takže o její konstrukci toho mnoho nevíme (Tomková 2012, 57, obr. 44A: 12). O několik let později definovala ještě typ VI na základě nálezů v hr. 31/05 v Klecanech I (obr. 192: VI; Profantová a kol. 2015, 112–116). Jde de facto o čtvercovou destičku z pocínovaného železného plechu, jejíž horní okraj je svinutý ve válcovité ouško. Výzdobu tvoří pět menších kruhových vypnulín uprostřed lícové strany, po obvodu je destička lemována dvěma souběžnými liniemi vybíjených bodů (Profantová a kol. 2010, fototab. 63: 1; tab. 29: 6; 2015, 28–29).

Vyčlenění typu VI je potenciálně problematické v tom, že na rozdíl od ostatních typů nejde o celokovovou

schránku. Interpretace železné destičky z hr. 31/05 v Klecanech I coby pozůstatku kaptorgy se opírá hlavně o zjištění, že k ní bylo přikorodováno hned několik druhů vláken rostlinného a živočišného původu a také drobný skleněný korálek bez navlékacího otvoru. Z výkladu N. Profantové lze usuzovat, že podle jejího mínění byl samotný obvyklý obsah kaptorgy součástí textilního váčku připevněného k rubové straně destičky. Badatelka považuje za „jisté“, že výše zmíněná dvojice linií vybíjených bodů po obvodu destičky byly vlastně dvě řady dírek, pomocí nichž byl váček k destičce přišit (Profantová a kol. 2015, 112–116). K tomu poznamenejme, že oněch několik druhů vláken bylo identifikováno na obou stranách destičky, tzn. i na lícové straně. Pak je ovšem těžké rozlišit, která vlákna tvořila záměrně vložený obsah kaptorgy, a u kterých naopak došlo k jejich přikorodování k destičce jen náhodou (ať už se vlákna atd. nacházela v kontaktu s lícovou nebo rubovou stranou). Badatelka se odvolává na analogický nále z hr. 95 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku (obr. 193: 2), což je destička ze železného plechu opět přibližně čtvercového tvaru s válcovitým ouškem nahoře. Její plocha je pokryta třemi trojicemi vybíjených vypnulín (horní trojice je překryta přikorodovanou tkaninou, takže je viditelná jen z rubové strany; Macháček et al. 2016, 253, tab. 9: 2). V destičce nebyly zjištěny žádné perforace, takže připevnění případného váčku by muselo být řešeno jiným způsobem než přišitím – např. oba konce šňůrky uzavírající váček mohly být provlečeny válcovitým ouškem destičky. Navíc fragmenty přikorodované tkaniny překrývaly destičku na lícové i rubové straně, takže i zde je prostor pro diskuzi, která z tkanin byla původně součástí (předpokládaného) váčku a která je pozůstatkem oděvu.

Z dolnověstonických kaptorg je možné k typům N. Profantové přiřadit jen některé. Stříbrný exemplář z hr. 467/49 (tab. 93: 6) patří jednoznačně k typu IA. Lépe dochovaná kaptorga z hr. 98/46 (tab. 25: 4) vykazuje přední stěnu, dále bočnici ohnutou do pravého úhlu i (odlomenou) část zadní stěny, takže by také mohla patřit k typu IA. Bohužel chybí jakékoliv doklady víčka, takže uvedené typologické zařazení je jen hypotetické. Neprotičela by mu však jednoduchá geometrická výzdoba této kaptorgy, neboť analogickou vybíjenou výzdobu vykazuje ještě subtilnější kaptorga typu IA z hr. 37 v Zelenči (Profantová et al. 2011, 541, obr. 3: 3; 4; 2; Lutovský – Špaček 2020, 119–121, obr. 94b: 4).

Plechové destičky č. 3 a 4 z hr. 420/49 (obr. 191) zřejmě představují dvě kaptorgy typu VI, neboť v Klecanech I i v Břeclavi – Pohansku byly kaptorgy tohoto typu tvořeny vždy jen jednou destičkou, tzn. postrádaly zadní kovovou stěnu. U ostatních kaptorg nalezených na pohřebišti Na pískách je – vzhledem k jejich fragmentárnosti – typologické určení diskutabilní. Kus z hr. 139/46, dochovaný ve vyšším počtu zlomků (tab. 36: 7), by vzhledem k válcovitému oušku mohl patřit také k typu VI, naopak nezdobené fragmenty zadní stěny, zvláště ty dvakrát ohnuté do tupého úhlu, by svědčily pro příslušnost k jinému typu (nejspíše k typu IV), tedy pokud diskutované zlomky vůbec tvořily součást jednoho a téhož artefaktu. U kaptorgy z hr. 593/56 (tab. 175: 5) se dochovala jen jedna stěna bez dalších konstrukčních znaků. Vzhledem k materiálu (železo) a vybíjené výzdobě mohla patřit k typu VI (svědčila by o tom i absence fragmentů ze

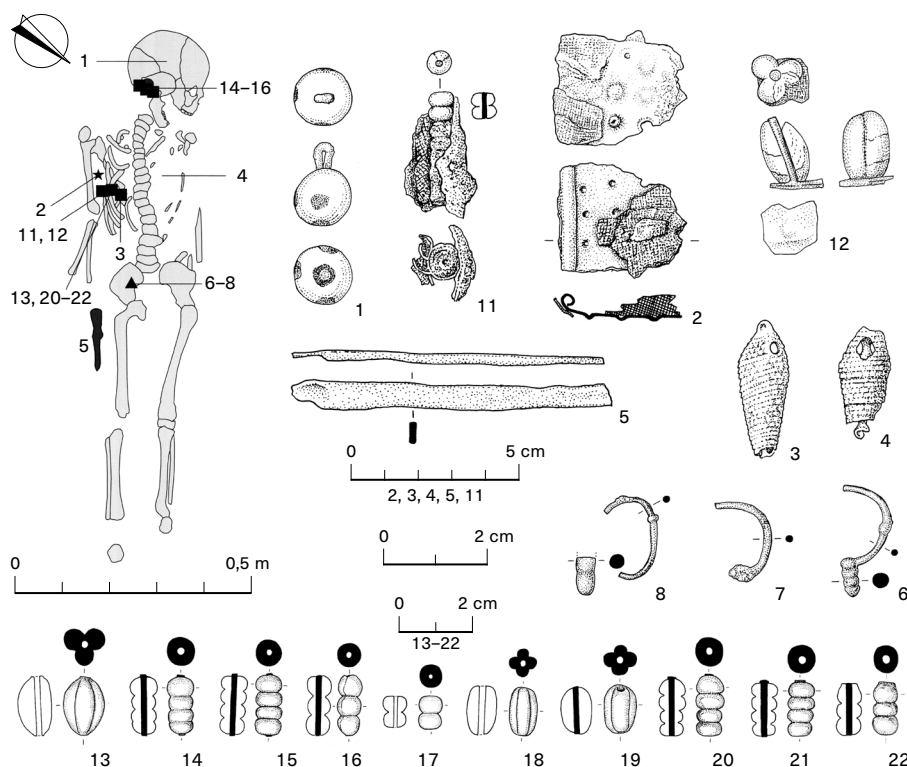

Obr. 192. Základní konstrukční typy kaptorg v Čechách. Podle Profantová a kol. 2015, obr. 7.34.

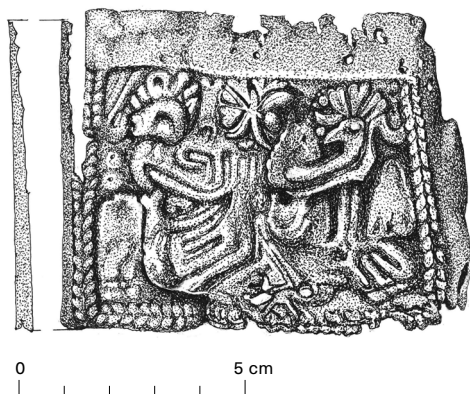
zadní stěny a bočnic), ale chybí válcovité ouško, které by to mohlo jednoznačně potvrdit.

Hroby s kaptorgami se nacházejí pouze ve východní polovině pohřebiště (obr. 183). Mohlo by to znamenat, že jejich výskyt byl ovlivněn mimochronologickými faktory, tzn. že kaptorgy ukládala do hrobů jen jedna z komunit na lokalitě pohřbívajících (srov. kap. 14.7). Pokud se detailněji podíváme na hrobové celky s kaptorgami, které obsahovaly chronologicky citlivější nálezy, ukazuje se, že všechny nespádají do téhož období. V hr. 139/46 se kaptorga kombinovala s náušnicemi typu 7-23, na jejichž základě lze hrob datovat do staršího velkomoravského horizontu (kap. 8.1.13). Na druhé straně hr. 467/49 s kaptorgou typu IA a s olověnými ozdobami byl uložen až někdy na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období (kap. 8.5.4). Také hr. 420/49 se dvěma kaptorgami typu VI prostorově zcela zapadá do linie tvořené hrobem 467/49 a dalšími hroby s olověnými ozdobami.

Uvedená zjištění rámcově odpovídají současnému stavu znalostí o kaptorgách. Stříbrný exemplář zdobený kordovanými drátky z hr. 467/49 bývá právem srovnávan

Obr. 193. Hrob 95 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku a jeho výbava, vč. železné kaptorgy (č. 2). Podle Macháček et al. 2016, tab. 9; upraveno.

Obr. 194. Radslavice – Zelená Hora. Zlomek kaptorgy (?) s figurální výzdobou. Podle Kouřil – Procházka 2018, Fig. 10:2.

s kaptorgou z bohatého hrobu v Kolíně, jehož uložení je kladeno do průběhu 2. poloviny 9. století. Oba kusy jsou nejstaršími zástupci typu IA u nás (Košta – Lutovský 2014, 101–103, 121), a mají tím pádem význam v diskusi o vzniku a šíření kaptorg tohoto typu. Nejpozději na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období vznikl i typ VI, což rámcově potvrzuje i hr. 95 u 2. kostela v Břeclavi – Pohansku, který vzhledem ke své okrajové poloze na tamním pohřebišti (Macháček et al. 2016, obr. 66) patří spíše k mladším (?).

Soubor kaptorg z Dolních Věstonic je o to důležitější, že na Moravě se jinak tento druh artefaktu objevuje jen

zřídka. Z dalších moravských lokalit lze zmínit nález z Olomouce – Wurmovy ul. (hr. 39/99), který nebyl dosud kompletně publikován (Profantová – Šilhová 2010, 294, 296–298, 300), a tři zlomky z kelčského pokladu zlomkového stříbra. U nich je obtížné určit původní vzhled kaptorg; časově spadají nejspíše do 2. poloviny 10. století (Štěpková 1957, 85; Turek 1962, 86, 103; Kučerovská 1996, 68), jsou tedy zřetelně mladší než ostatní moravské kusy, navíc zřejmě ani nebyly zhotoveny na Moravě, ale spíše v Polsku (Štefan 2005, 33; srov. Kouřil 2016b, 160). A konečně by pozůstatkem kaptorgy snad mohl být licho-běžníkový kousek mosazného plechu s reliéfní výzdobou v podobě tří lidských postav, který pochází z hradiště Radslavice – Zelená Hora; takové interpretaci ne zcela odpovídají značné rozměry artefaktu (obr. 194).³⁴⁴

Ke kaptorgám se volně přimykají také schránky z hr. 167/51 ve Starém Městě – Na valách³⁴⁵ (Hrubý 1955, 514, tab. 75: 2; Kouřil ed. 2014, 350, č. 158) a z Brna-Maloměřic (Poulik 1948, tab. XLI: 1). Obě vykazují specifický tvar i výzdobu, odlišnou od ostatních typů kaptorg; ve střední Evropě pro ně postrádáme přesné analogie (srov. Košta – Lutovský 2014, 91–93). Mezi kaptorgy bývají tradičně řazeny nejspíše na základě stejné (předpokládané) magické funkce (srov. Štefan 2005). Podle mého názoru se obě zmíněné schránky datují do staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005c, 715, 733). Jejich sporadický výskyt v této době (vč. kusu z dolnověstonického hr. 139/46) a jejich tvarová různorodost je nejspíše odrazem skutečnosti, že závěsné schránky na

344 Zatím byl publikován jen předběžně (Kouřil – Procházka 2018, 60, Fig. 10:2). Podle laskavého sdělení PhDr. R. Procházky, CSc., byl nalezen ve vrstvě obsahující keramiku datovatelnou hlavně do 12. století.

345 Předmět z hr. 24/48, popsán jako „zlomky stříbrné nezdobené kaptorgy se dvěma zlomky kůstek“, v. Hrubý (1955, 265, 413) pro špatnou zachovalost nevyobrazil, takže souvislost tohoto nálezů s kaptorgami nelze jednoznačně potvrdit. Pochybnosti budí i fakt, že ležel „v místech břicha“ a nebyl součástí korálového náhrdelníku.

amulety vč. kaptorg v našem prostředí ještě jako ustálený typ artefaktu neexistovaly a teprve začínal proces jejich konstituování.

Pokud se soustředíme jen na lichoběžníkovité kaptorgy s víčkem (typ IA), N. Profantová si nebyla jistá, zda impuls pro jejich výrobu „přišel z Moravy do Čech, nebo naopak z Čech na Moravu, což při malém počtu moravských nálezů nelze vyloučit“ (Profantová – Šilhová 2010, 292). Rozhodnout takové dilema je obtížné, neboť případné závěry můžeme vyvozovat jen z několika málo dochovaných nejstarších kusů. Jejich zachování je výsledkem působení více faktorů (vč. pouhé náhody), takže jeden nebo dva nově objevené a spolehlivě datované exempláře mohou vést k zásadní revizi dosavadních závěrů. Každopádně Čechy a Morava tvořily ve střední době hradištní jeden kulturní prostor, v jehož rámci se módní vlivy volně šířily. Proto za důležitější považuji otázku, zda kaptorgy typu IA vznikly v českých zemích nezávisle na okolních regionech, nebo vycházejí z nějakých cizích předloh. V literatuře se uvažovalo nejčastěji o západoevropském nebo orientálním původu kaptorg (Štefan 2005, 40; Szytber 2010, 47–48; obojí s lit.), N. Profantová poukázala na nutnost sledovat i byzantské vlivy (Profantová – Šilhová 2010, 292). Podnětem k tomu byla zlatá schránka datovaná do 6. století, která byla údajně nalezena v Konstantinopoli (obr. 195; Ross 1965, 30–31, pl. XXVII). Její čtyřúhelníkový tvar silně připomíná naše kaptorgy typu IA (srov. zvláště čtvercový tvar kaptorgy z bohatého hrobu v Kolíně), konstrukčně se od nich liší hlavně zasouvacím víčkem a způsobem navlečení na šňůrku pomocí tří kruhových oušek. Na víčku je vyryto jméno sv. Zachariáše, takže schránka zřejmě sloužila k uschování nějaké menší primární nebo sekundární relikvie se vztahem k tomuto světcu.

V této souvislosti se vynořuje zásadní otázka, co vlastně máme při genezi kaptorg sledovat – jejich tvar, nebo funkci? Neboť tvar a konstrukce schránek nošených na krku (nebo jinde na těle) nemusely být až tak důležité; tyto znaky mohly být do značné míry součástí určitých „konvencí“, která byla v každém regionu nebo v různých obdobích poněkud odlišná. Za klíčovou se u kaptorg a podobných schránek považuje jejich magická funkce, která měla souviset hlavně s jejich výplní. Uvnitř českých a polských kaptorg se nachází celá řada organických i anorganických látek (souhrnně Profantová – Šilhová 2010, 296–298; Wrzesiński red. 2019, 74–75; Kurasiński 2021a, 258–259), ale z jejich přítomnosti nelze jednoznačně vyvodit magickou (či jinou) funkci, kterou jim majitelé přisuzovali (srov. Štefan 2005, 43–44). Pro detailnější vhled do raně středověkých představ spojených s kaptorgami bychom potřebovali vysvětlení v soudobých písemných pramenech, takové však bohužel nejsou k dispozici. Proto jsme v této věci odkázáni na širší srovnání kaptorg s podobnými schránkami v jiných částech Evropy, které jsou většinou o něco starší (Ungerma 2007b, 230–231). Takové srovnání navíc přináší jen poměrně obecné poznatky, které nelze beze zbytku přenášet na naše kaptorgy. Zde narážíme na limity výpovědní schopnosti archeologických pramenů, které nebudeme asi nikdy schopni překonat.

V literatuře byl opakovaně diskutován vztah kaptorg k pohanství, resp. křesťanství. Např. I. Štefan (2005, 43) napsal: „žádná z mně známých kaptorg nalezených

Obr. 195. Časně byzantská schránka pro zavěšení na krk, zhotovená ze zlatého plechu a opatřená prolamovanou a lisovanou výzdobou (centrální granátová vložka je zřejmě recentní). Datována do 6. století, údajně nalezena v Konstantinopoli. Podle Ross 1965, pl. XXVII; upraveno.

v západoslovanském kulturním okruhu nenese symboly jednoznačně spojitelné s křesťanstvím“. On i N. Profantová (Profantová – Šilhová 2010, 297) upozornili na dolnověstonický hr. 467/49, kde se v náhrdelníku kombinuje kaptorga s olovenými křížky, takže rodiče pohřbeného dítěte zjevně neviděli v současném použití obou druhů artefaktů žádný rozpor. Naopak za diskutabilní považují argument, že prakticky všechny české kaptorgy byly nalezeny na pohřebištích bez doloženého kostela (Profantová – Šilhová 2010, 297). Počet kostelů v Čechách v 10. století byl ještě velmi nízký, takže drtivá většina obyvatelstva musela být nutně pohřbena na nekostelních pohřebištích. Na druhé straně výskyt kaptorg převážně v bohatých dívčích a ženských hrobech nás nenechává na pochybách, že majitelky patřily ke společenské elitě – a její členové se v této době již identifikovali jako křesťané (srov. Ungerma 2007b, 230–231).

M. Zawol nedávno analyzovala ikonografii dvacítky lichoběžníkových kaptorg nalezených v Polsku a dospěla k závěru, že „takřka všechna vyobrazení lze spojovat s křesťanskou symbolikou“ (Zawol 2018, 483). Skeptik by mohl namítnout, že obvyklou vlastností symbolů je jejich značná univerzálnost, takže v mnoha vyobrazených motivech na polských kaptorgách (bájná zvířata, lev, ptáci u stromu života aj.) si „to své“ mohli najít i pohané (srov. Profantová – Daněček 2017, 108; šířeji Ristow 2007, 274–289; 2012, 21–25). Souhlasím s názorem T. Kurasińskiego (2021a, 262–264), že mezi specificky křesťanské motivy patří jen kříž hned na několika kaptorgách a „boží ruka“ (*Dextera Dei*) na exempláři z hr. 62/08 v Dziekanowicích (Wrzesiński red. 2019, tab. 169: 53). M. Zawol (2018, 484) argumentuje, že polské stříbrné kaptorgy musely patřit členům elity v době šíření se křesťanství (stejně Kurasiński 2021a, 268–270). Některé z výplní kaptorg proto badatelka navrhuje interpretovat jako tzv. sekundární relikvie, tzn. jako hmoty či artefakty, které se dostaly do fyzického kontaktu se skutečnými, tzv. primárními relikvii (např. kousek vosku ze svíčky hořící nad

Obr. 196. Dolní Věstonice – Na pískách. Upravené fragmenty šperků, sekundárně použité jako závěsek do náhrdelníku. 1 – hr. 273/55, štítek plechového prstenu svinutý do trubičky (č. 218); 2 – hr. 273/55, zlomek bubínku z náušnice, zdobeného perlovaným drátem (č. 217); 3 – hr. 12/52-III, neúplný plechový závěsek z náušnice, zdobený ve střední části vodorovným profilováním (č. 95). Foto J. Špaček.

hrobem světce; srov. Staecker 1999, 52; Pitarakis 2006, 119).³⁴⁶ To je samozřejmě jen jedna z možností výkladu, kterou je z podstaty věci velmi obtížné prokázat.

Ze širší perspektivy je zřejmé, že ve společnostech, v nichž se křesťanství teprve začínalo šířit, musela mít celá duchovní sféra života nutně synkretický charakter, neboť lidé nebyli ochotni ani schopni se najednou a jednou provždy „odstříhnout“ od starších pohanských představ a praktik (např. Nuzzo 2000; Wołoszyn 2010, 169–170). Pak se požadavky špiček církevní hierarchie zákonitě musely dostávat do rozporu s žitým náboženstvím prostých lidí.³⁴⁷ V této souvislosti bych chtěl upozornit na vynikající studii Á. Bollóka (2016), podle níž to ani v pozdně antickém východním Středomoří nebylo zásadně odlišné. Badatel poukázal např. na několik náhrdelníků nalezených v tamních hrobech z 6. a 7. století, v nichž se kombinují závěsné křížky hned s několika druhy starších pohanských amuletů, takže nemůžeme spolehlivě určit, zda jejich majitelé byli křesťané, nebo pohané. Mezi „jednoznačně pohanskými“ a „jednoznačně křesťanskými“ artefakty či praktikami nelze vést jasnou dělicí linii již jen z toho důvodu, že je vlastnili, resp. vykonávali jedni a ti samí lidé.

8.5.6 Olovené kotoučky

Z hr. 18/46, 263/47 a 321/48 pocházejí celkem tři navzájem si podobné olovené kotoučky kruhového nebo lehce oválného tvaru o průměru asi 1,5 cm. V hr. 484/55 byl o něco větší olovený závěsek ve tvaru komolého kužele (průměr 2,2 cm). Tyto závěsky mají nepravidelný nebo lehce asymetricky umístěný otvor, přičemž vlivem delšího nošení na šňůrce došlo někdy ke zvětšení otvoru. Byly zavěšeny samostatně na krku (hr. 18/46) nebo tvořily součást korálového náhrdelníku (hr. 263/47, 321/48, 484/55). Tři hroby s kotoučky se nacházejí v severovýchodní čtvrtině pohřebiště, hr. 484/55 s kuželovitým závěskem pak v jihozápadní části.

Dolnověstonické olovené kotoučky se středovým otvorem jsou nenápadné, tvarově jednoduché artefakty. Na jiných moravských a českých pohřebištích ze střední doby hradištní se vyskytly jen vzácně a zatím jim nebyla věnována větší pozornost. Především díky prospekci detektorem kovů bylo v poslední době nalezeno hned několik

souborů olovených kotoučků, a to výlučně v sídlištním prostředí. Z jihomoravské lokality Kostice – Zadní hrůd pocházejí početné ploché i kónické kotoučky, které zatím nebyly podrobněji popsány a vyhodnoceny (Macháček – Měchura 2013, 279, obr. 6, 7). Osídlení na lokalitě trvalo dlouhodobě (od střední do pozdní doby hradištní), olovené předměty a zlomky suroviny jsou spojovány hlavně s obdobím 2. poloviny 10. století a 11. století, do něhož zde patří doklady intenzivní obchodní a řemeslnické aktivity (Macháček et al. 2013).

V Čechách byl podrobněji popsán např. soubor olovených artefaktů z Roudnice (okr. Hradec Králové), jehož součástí bylo 28 olovených plochých kotoučků; průměr kotoučků se pohybuje v rozmezí 11–20 mm. Kromě toho se zde vyskytlo i několik kónických či dvoukónických kotoučků o průměru 12–18 mm, v publikaci označených pracovně jako „přesleny“ (srov. Marek – Kostelníková 1998, 187–188; Bergen 2005, 79–84). Lokalita byla osídlena v 10.–13. století, olovené artefakty jsou předběžně datovány do 11. století (Bláha et al. 2013, 291–293, 296, obr. 5, 8). O něco menší soubor kotoučků byl zjištěn na sídlišti u tvrze v Ratajích (okr. Tábor), tamní exempláře se svými tvary a rozměry nijak neodlišují od roudnických. Těžiště osídlení lokality je kladeno do 13. století (Beneš – John 2021, zvl. 363, obr. 4). Bohužel drtivá většina kotoučků na zmíněných sídlištech pochází z povrchových vrstev, takže u nich postrádáme funkční kontext – proto také určení jejich původní funkce zůstává v rovině pouhých hypotéz (Profantová et al. 2022, 371–372).

8.5.7 Fragmenty šperků použité jako závěsky

Jako závěsky do náhrdelníků se sekundárně využívaly také nefunkční zlomky šperků. V hr. 74/46, 273/55 a zřejmě i v hr. 337/55 se našly sekundárně upravené náušnice typu 7-19, u nichž došlo k poškození drátěného kroužku, takže se již nedaly používat v souladu s původní funkcí.

V hr. 273/55 byla trubička vytvořená stočením štítku prstenu z bronzového plechu (obr. 196: 1) a dále zlomek bubínku z pozlaceného bronzového plechu, který má po odvodu prstencem tvořený perlovaným drátem (obr. 196: 2). Nelze jednoznačně určit, z jakého předmětu

³⁴⁶ Přítomnost vosku byla exaktně prokázána v Polsku např. v kaptorze z hr. 28/01 v Dziekanowicích (Kolyszko 2019, 347–349) nebo z hr. 38 v Opoli – Groszowicích (Miazga et al. 2020, 548–551), v Čechách pak uvnitř exemplářů ze Stehlčevsi, Klecan I, hr. 1/F (Profantová – Šilhová 2010, 296) a Prahy-Střešovic (poloha Triangl), hr. 16 (Frolíková et al. 2020, 275). Zvláště v případě kaptorů vyrobených z tenkého plechu mohla mít vosková výplň i praktickou funkci, kdy chránila schránku před deformováním.

³⁴⁷ K rozporům docházelo i v dalších oblastech života, které s náboženskou praxí bezprostředně nesouvisely; pro české poměry na konci 10. století názorně Petráček 2015, zvl. 121–132.

Obr. 197. Dolní Věstonice – Na pískách. Litá bronzová kování pozdně avarského rázu. 1 – hr. 255/47, č. 4 (M-FP-100037000, neg. č. 370); 2 – hr. 644/56, č. 30; 3 – hr. 2/52-I, č. 5; 4 – závěsek s nesprávným číslem hrobu „167“, uložený společně s dolnověstonickým materiálem. Foto J. Špaček (2–4).

druhý fragment pochází (srov. Galuška 1989a, 435, obr. 14: 2), hypoteticky mohl být původně součástí Kugelkranz-náušnice (kap. 8.1.19). Odpovídal by tomu jednak materiál (pozlacený bronz), jednak filigránová výzdoba bubínku – analogickou výzdobu nese např. koncová část závěsku náušnice z Bratislavy – Uršulínské ul., hr. 11/95 (obr. 136: 3; Lesák – Musilová 1999, 40, tab. II: 10).

V hr. 12/52-III byl spolu s korálky nalezen neúplný závěsek z bronzového plechu, který je spájený ze dvou vertikálně situovaných polovin (obr. 196: 3). Dochovaný fragment má kónický tvar a zvlněný (horizontálně profilovaný) povrch, na dolním konci se závěsek rozšiřoval a vybíhal v nejspíše oválný bubínek, jehož většina chybí. V horní části závěsku se dochoval provlečený drát, který původně tvořil dolní oblouk náušnice. V rámci sekundárního využití byl zbytek drátu svinut do kroužku nepravidelného tvaru o průměru asi 1 cm, který sloužil k zavěšení artefaktu na šňůrku náhrdelníku. Podobné náušnicové závěsky mi nejsou ze středohradištního šperku známy, za nejbližší analogii z hlediska tvaru i konstrukce považuji typ náušnic reprezentovaný např. párem z hr. 75 v Auhofu v Horním Rakousku (obr. 39: 7; Tovornik 1986, 420, Taf. X: 7). Na kresbě těchto náušnic lze dobře sledovat sestavení závěsku ze dvou polovin vylišovaných z bronzového plechu; hladký centrální bubínek je nahoře i dole lemován přibližně stejně vysokou zužující se částí, která je zdobena vodorovnou profilací. Takový tvar mohla mít původně i dolnověstonická náušnice, stejně tak ovšem mohla být profilovaná část pod bubínkem kratší než ta pod dolním obloukem, jak ukazuje např. pár náušnic z lokality Steyr-Gleink, hr. 5/1968 (Ruž 2016, 295–296, 324, Taf. 1), nepřilíživě vzdálené od Auhofu. Oba páry náušnic se spolehlivě datují do předkóttlašského horizontu (kap. 4.3).

Pokud jsou určení fragmentů, resp. uvedené analogie správné, ukazovaly by, že závěsky z dolnověstonických hr. 273/55 a 12/52-III pocházely z náušnic vyrobených nejspíše během předkóttlašského horizontu. Vzhledem ke své fragmentárnosti a sekundárnímu upotřebení se však mohly dostat do hrobů s nemalým zpožděním.

8.5.8 Pozdně avarská kování

V hr. 255/47, 2/52-I a 644/56 bylo nalezeno po jednom pozdně avarském kování z litého bronzu. Všechna byla sekundárně použita jako samostatný závěsek na krk (hr. 2/52-I) nebo začleněný do korálového náhrdelníku.

Mezi nálezy z pohřebiště Na pískách je v depozitáři mikulčické základny ARÚB pod nesprávným číslem hrobu „167“ uloženo ještě čtvrté lité kování, jehož náleзовé okolnosti nejsou v dochované dokumentaci zaznamenány. Je to drobný závěsek z kování hlavního řemene opasku (obr. 197: 4). Má relativně široký erbovitý tvar, je nepravidelně prolamovaný a nahoře opatřený dvěma perforovanými výstupky, které tvořily součást šarnýru spojujícího závěsek s (dnes chybějící) hlavní částí kování. Jelikož postrádáme jistotu, že artefakt byl skutečně nalezen na dolnověstonickém pohřebišti, nezahrnul jsem ho do následující analýzy.

Kování z hr. 255/47 má obdélný tvar, ve spodní části má průvlečku k protažení řemene, vlastní tělo kování je tvořeno do čtverce uspořádanými devíti kulovými vrchlíky (obr. 197: 1). Původně bylo součástí koňského postroje, jak o tom svědčí např. nález dvou podobných kování z koňského hr. 1114 v Tiszafüredu (Garam 1995, 130, 360, Taf. 187: 3, 4). Tvarově přesnou analogii k dolnověstonickému kusu představují např. kování z Kaposváru, lok. 33,

hr. 14 (Garam 1981, obr. 6: 11–14); tento hrob je datován do poslední třetiny 8. století (Profantová 2010a, 225).³⁴⁸

U krku dospělého jedince z hr. 644/56 ležel zlomek jedné poloviny dvoudílného avarského nákončí (obr. 197: 2) zdobeného prolamováním a tzv. kruholistou úponkou (něm. *Kreislappenranke*). Patří k typu 50 nebo 57 podle J. Zábojníka (1991, 239, Taf. 16: 7–9, 18: 1–5), mezi nimiž nelze jednoznačně rozhodnout, neboť chybí týlová část nákončí. Není to však příliš podstatné, neboť oba typy patří shodně do Zábojníkovy pozdně avarské fáze SS III (Zábojník 1999, Taf. VI: 28).

Z hr. 2/52-I pochází prolamovaný závěsek zdobený úponkami (obr. 197: 3), který původně tvořil součást obdélníkového kování s gryfem typu 240 nebo 241 podle J. Zábojníka (1991, Taf. 39: 5, 6, 11–13). Kostra pohřbeného jedince (dítěte?) byla takřka úplně zetlelá, kování leželo v místě hrudi, tzn. nebylo navlečeno do korálového náhrdelníku, který se nacházel u krku. Kování s gryfem patří k charakteristickým zástupcům fáze SS II (Zábojník 1991, 238; 1999, Taf. V: 11), v Čechách a na Moravě jde o jeden z nejčastěji se vyskytujících druhů avarských kování vůbec (Profantová 2010a, 216).

Používané označení „pozdně avarská kování“ je poněkud zkratkovité, přesnější by byl o něco delší termín „litá bronzová kování pozdně avarského rázu“, který je nutno chápat čistě chronologicky (ve významu německého adjektiva *spätawarenzeitlich*) a který nevyovídá nic o místě výroby těchto kování (tzn. *a priori* nevylučuje zhotovení alespoň části exemplářů na území Čech a Moravy) nebo o etnicitě jejich majitelů. Nedávné studie naznačují, že některé typy avarských opaskových garnitur vznikly a šířily se primárně ze Středomoří, takže střední Podunají a Karpatská kotlina nebyly jediným regionem, kde se nosily (Daim et al. 2010; Szenthe 2015; Profantová 2021; odlišně Szóke 2018b).

Pozdně avarská kování v dolnověstonických hrobech neřadím do skupiny „starožitnosti“ (kap. 8.6), neboť nepovažuji za pravděpodobné, že by prošly delší archeologizací.³⁴⁹ Od doby svého vzniku ve 2. a 3. čtvrtině 8. století, jak můžeme rámcově datovat Zábojníkovy fáze SS II a SS III, se mohly udržet v živé kultuře. V tomto ohledu jsou tyto artefakty srovnatelné s ozdobami typickými pro předkřtlašský horizont, jako jsou Kugelkranz-náušnice (kap. 8.1.19) nebo mozaikovitý korál (kap. 8.2.7). Pozdně

avarská kování se na Moravě dostávala do hrobů nejspíše během staršího velkomoravského horizontu. Nelze vyloučit, že k tomu – byť méně často – docházelo i později, odolná konstrukce litých kování umožňovala jejich delší sekundární používání.³⁵⁰

K nejčastějším doprovodným nálezům pozdně avarských kování v Dolních Věstonicích patří podélně členěné korály (ve všech třech hrobech), náušnice varianty C typu 7-17 (hr. 2/52-I, 644/56), pouze v hr. 644/56 se vyskytly bronzové gombíky typu 14-16. Všechny tři hroby leží v jedné linii směřující od severozápadu k jihovýchodu, a to přes celou šířku pohřebiště, tzn. s dlouhými vzájemnými rozestupy (obr. 198). Vysvětlit takto značný prostorový rozptyl není úplně jednoduché. Vzhledem k šíření pohřbívání od severu (srov. kap. 14.2) předpokládám, že hr. 2/52-I a 255/47 v severní, resp. centrální části pohřebiště jsou relativně starší. Naproti tomu hr. 644/56, ležící na jihovýchodním okraji areálu, mohl být uložen i relativně pozdě, snad až během mladšího velkomoravského horizontu. To by znamenalo, že výskyt pozdně avarského kování v hr. 644/56 není možné použít jako argument pro časné datování počátku typů ozdob, které se v tomto hrobě vyskytly. Mám na mysli především náušnice varianty C typu 7-17, podélně členěné korály a gombíky typu 14-16, které vykazují rozsáhlé „diagonální“ rozšíření přes celou šířku pohřebiště (srov. kap. 14.1) – takový prostorový výskyt svědčí spíše o delší době používání těchto typů. Jinými slovy, hr. 644/56 mohl být vyhlouben kdykoliv během doby výroby a používání zmíněných typů.³⁵¹

Uvedené tři dolnověstonické hroby rozšiřují nepřliš velký soubor středohradištních hrobů z Moravy, v nichž bylo nalezeno pozdně avarské kování. Soupis těchto hrobů podal nedávno J. Zábojník (2020, 175–176), registruje je na šesti lokalitách.³⁵² Seznam lze doplnit o pohřebiště Hulín-Pravčice 2, dosud publikované jen předběžně, kde byl v hr. 119 nalezen u krku pohřbeného jedince litý prolamovaný závěsek tvořený úponkami (Kalábek et al. 2011, 175, obr. 14). Pochází z dvoudílného obdélníkového kování s gryfem, stejně jako závěsek z dolnověstonického hr. 2/52-I nebo z hr. 17/ŽP v Břeclavi – Pohansku (Dostál 1982, 143, obr. 3: 23).

Nově zjištěná kování z Dolních Věstonic a Hulína-Pravčic 2 v každém případě potvrzují dobře známou skutečnost, že pozdně avarská kování ve středohradištních

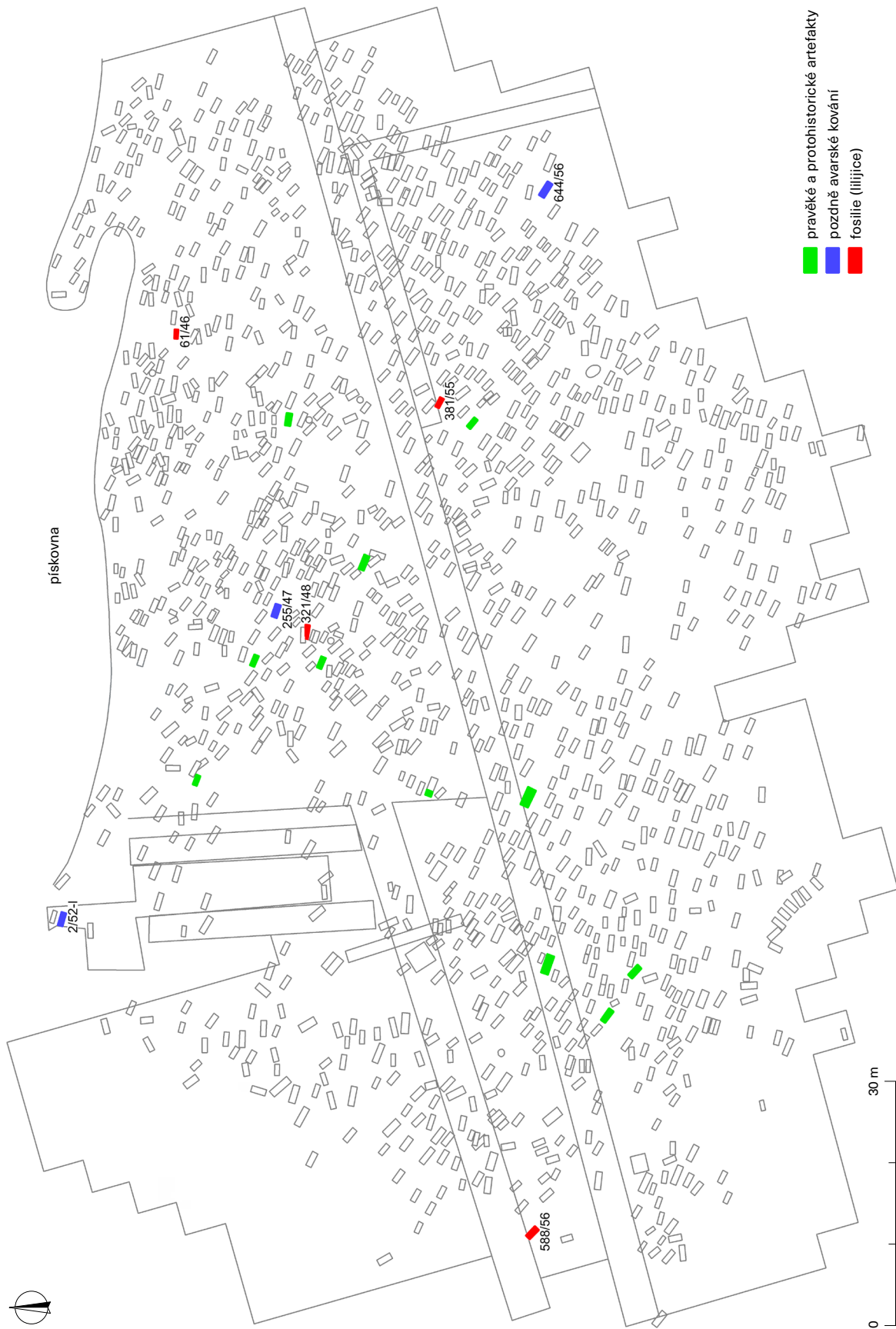
348 Šířeji k pozdně avarským kováním koňského postroje v Čechách a na Moravě viz Profantová et al. 2020, 225–234, s lit.

349 V kontextu anglosaských raně středověkých pohřebišť rozlišují B. Costello a H. Williams (2019, 117) předměty děděné z generace na generaci (angl. *heirlooms*), které měly nebo mohly mít vlastní „biografii“, a starožitnosti z doby římské nebo ještě starší, které prošly archeologizací, takže „biografie“ mít nemohly, tedy pokud si k nim lidé v raném středověku nevymysleli nějaký vlastní příběh. Hranice mezi oběma druhy předmětů je však neostrá (Knight et al. 2019, 3–7). Koncept „biografie artefaktů“ byl převzat především z antropologie (Gilchrist 2013, s lit.); u archeologických nálezů se samozřejmě můžeme jen dohadovat, jaký význam měly pro své majitele nebo co se o nich vyprávělo.

350 K takovým vzácným výjimkám patří např. belobrdský hrob 43 v Nitře – Školské ulici, v něm uložené dítě mělo do korálového náhrdelníku zakomponován zlomek jazykovitého nákončí zdobeného kruholistou úponkou. Hrob se datuje do 2. poloviny 10. století (Ruttikay – Ruttikayová 2018, 186–187, obr. 8: 6). Termín „starožitnost“ pro tento artefakt je zcela namístě (Ruttikayová – Ruttikay 2009, 166).

351 Alternativním výkladem by mohla být hypotéza, že hr. 644/56 indikuje časný začátek pohřbívání v jihovýchodní části pohřebiště. Chybí ale dostatek hrobů v této části pohřebiště, které by obsahovaly prokazatelně archaické typy ozdob – dále lze uvést už jen korál ve tvaru melounového jádra z hr. 579/56 (kap. 8.2.9) a neúplnou náušnici s horizontálně profilovaným závěskem v hr. 12/52-III (kap. 8.5.7), ovšem ve všech třech případech s nejistotou ohledně zpoždění mezi výrobou a uložením do hrobů.

352 Břeclav – Pohansko, Mikulčice (srov. Poláček 2008, 585, vč. pozn. 28), Modrá, Staré Město – Na valách, Znojmo (zde bylo nověji nalezeno nákončí v hr. 437 na pohřebišti v předpolí Hradiště sv. Hippolyta; za informaci děkuji doc. PhDr. B. Klímovi, CSc.; srov. Profantová 2010a, 222). Spíše stranou bych ponechal šestou lokalitu, Mutěnice – Hrubé Kopansko, hr. 2, neboť tamní kruhová ozdoba s prolamovaným křížem uvnitř (Kavánová 1982, 508, obr. 4: 5) k typickým pozdně avarským kováním nepatří.

Obr. 198. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s pozdně avarskými litými kováními, pravěkými a protohistorickými „starožitnostmi“ (bez skleněných korálů diskutovaných v kap. 8.2). Hroby s korály z fosilizovaných článků lilijic.

hrobech byla vytržena z původních opaskových garnitur a sekundárně použita – často neúplná nebo poškozená – jako ozdoby na krk nebo uložená ve váčku u pasu apod. Hroby, v nichž tato kování sloužila v souladu se svou primární funkcí coby součást opasku, představují jen menšinu, příkladem mohou být hr. 291/AZ a 307/AZ ve Starém Městě – Na valách (Galuška 2013, 64–70).

V bádání se stále diskutuje otázka, kdy na Moravu pozdně avarská kování doputovala a jaké bylo jejich původní využití. Za nejpravděpodobnější považují interpretaci, že na Moravu se během 8. století dostávaly z Karpatské kotliny celé vícedílné pozdně avarské opasky s postranními řemínky a s kompletními soupravami litých kování, popř. se na Moravě takové opasky přímo vyráběly podle avarských vzorů. Nosili je zde mužští členové vládnoucí elity a výše postavení bojovníci, pro něž měl zdobený vícedílný opasek stejnou či podobnou mocenskou symboliku a reprezentativní funkci jako v avarském kaganátu.³⁵³

Jelikož se na Moravě v předvelkomoravském období nepropraktikovala inhumace, místní pramenná základna se diametrálně liší od území avarského kaganátu. Zatímco v Karpatské kotlině máme k dispozici tisíce prozkoumaných avarských kostrových hrobů s ucelenými soupravami opaskových kování, na Moravě nacházíme jen jednotlivá kování v jiných než funerálních nálezových kontextech (když ponecháme stranou kostrové pohřebiště v Dolních Dunajovicích; Klanica 1972). Zcela postrádáme archeologické prameny, na jejichž základě bychom si mohli udělat určitější představu o výzbroji a výstroji tehdejších moravských válečníků. Jen *per analogiam* se můžeme domnívat, že vypadala podobně jako u slovanských Karantánců ve východních Alpách. Zde bylo nalezeno několik bohatých mužských hrobů z 8. století (např. na lokalitách Hohenberg, Grabelsdorf a Krungl), kde se opasková garnitura pozdně avarského rázu kombinovala s výzbrojí a výstrojí západoevropského původu, jako je meč karolinského typu, sax nebo ostruhy (Eichert 2010a, zvl. 209–211; Nowotny 2007; Breibert 2015). Když se na Moravě kolem přelomu 8. a 9. století začal měnit pohřební ritus ze žárového na kostrový (kap. 4.4), bylo to právě v době, kdy avarský kaganát vlivem vojenských tažení Karla Velikého rychle kolaboval. V nových mocensko-politických poměrech, kdy se Moravané začali orientovat na Franskou říši, ztratil avarský vícedílný opasek jako součást elitní či bojovnické reprezentace jakýkoliv význam (srov. Robak 2018, 60–63). Proto už se ve velkomoravských hrobech neobjevují ucelené opaskové garnitury avarského rázu, ale jen jednotlivá kování v omezeném počtu hrobů, navíc většinou v sekundární funkci.

S odlišnou interpretací litých kování pozdně avarského rázu, nalézáných mimo území kaganátu, přišel J. Zábojník (2005, 103–104). Vyšel z konstatování, že v Mikulčicích jsou mnohá z těchto kování nepodařenými odlitky, jiná nesou stopy „značného opotřebení, způsobeného intenzivním používáním“, popř. jsou poškozená či neúplná. Usoudil, že avarská kování jako celek zde představují „tezaurovanou formu suroviny“, která byla určena k přetavení a zhotovení nových výrobků, ovšem již velkomoravského

rázu. Tato kování měli přinést řemeslníci, kteří původně působili v Karpatské kotlině, ale po zániku kaganátu odešli do sousedních oblastí (jižní Morava, Nitransko), kde začali vyrábět pro nové zákazníky (srov. kap. 4.1). Jinými slovy, badatel popírá, že by Moravané v 8. století nosili vícedílné opasky avarského typu (explicitně Zábojník 2020, 176) a dále že by v Mikulčicích probíhala výroba takových kování. Proto je také skeptický k tomu, že by pozdně avarská kování mohla na slovanských hradištích sloužit jako chronologicky citlivý prostředek pro datování vrstev aj. archeologických kontextů, v nichž se tato kování nacházejí (Zábojník 2011, 210). S přihlédnutím k tomu, o jak významnou věc jde, je jeho argumentace až nepochopitelně stručná. Ani v pozdějších pracích, v nichž se problematiky dotkl (např. Zábojník 2010, 188; 2011, 208–210), nepřidal žádné další argumenty na podporu své hypotézy, nanejvýš poukázal na absenci ucelených souprav pozdně avarských opaskových kování ve velkomoravských mužských hrobech (Zábojník 2020, 176).

Zábojníkovu teorii přijali na Slovensku např. K. Pieta a Ruttkay (2017, 553), na Moravě bezvýhradně jen L. Galuška (2013, zvl. 85–91). Také L. Poláček (2008, 588) ji zmínil jako jednu ze dvou hlavních interpretačních možností, nakonec se ale přiklonil k výkladu, že nošení opasků s kováními avarského rázu představovalo „kulturní vliv a módu“, které byly „omezeny na slovanskou aristokracii a na krátké období v pozdním 8. století“. Opíral se především o svá stratigrafická pozorování v Mikulčicích, kdy např. ve východní části předhradí se většina pozdně avarských kování vyskytovala v nejstarší sídlištní vrstvě, která je předvelkomoravského stáří (Poláček 2008, 585, Abb. 6). Podobně N. Profantová (2010a, 230) sice připustila, že v Mikulčicích mohla být poškozená kování určena k přetavení, jinak ale jádro Zábojníkovy teorie odmítla s argumentem, že na lokalitě jsou zastoupena i zřídka se vyskytující typy kování, k nimž v Karpatské kotlině chybějí přesné analogie, což svědčí spíše pro jejich místní výrobu.

Osobně považuji hypotézu J. Zábojníka za nedostatečně podloženou a neodpovídající povaze pramenné základny. Badatel argumentoval v první řadě opotřebením a poškozením většiny mikulčických kování, my však reálně nejsme schopni zjistit, kde k tomu došlo – zdali v Karpatské kotlině (v případech jejich výroby v tomto regionu), nebo až v našich zemích. Pokud budeme zvažovat interpretaci, že kování jsou hlavně ztrátovými nálezy, jejich opotřebení se jeví jako zcela přirozené, neboť kování neodpadne z opaskového řemene ihned po přinýtování, ale až po delším nošení. K dalšímu poškození mohlo dojít až po ztrátě, kdy se kování pohybovalo v sídlištních vrstvách nebo až donedávna v ornici. Interpretaci kování coby ztrátových nálezů také odpovídá skutečnost, že u důkladněji zkoumaných hradišť, jako jsou právě Mikulčice nebo nověji Tismice, jsou pozdně avarská kování roztroušena víceméně po celém tehdy osídleném areálu (Poláček 2018a, 304, Abb. 1; Profantová et al. 2020, 209, obr. 14; srov. také Vavák 2019, 27). Naopak pokud by kování byla na obě lokality přinesena jednorázově a výhradně coby surovina

353 Nověji např. Kouřil 2007, 53; Štefan 2007, 814; Poláček 2008, 588; 2018a, 302; Macháček – Eichert et al. 2021, 410–411; Profantová 2021, zvl. 234; Vích et al. 2021, 403, 410–412; šířeji k výskytu avarských kování v dalších regionech v okolí Karpatské kotliny např. Robak 2018, 53–60; Curta 2022; Tomczak – Fołtyn 2022, 60–89; Kuš et al. 2023; Inkova 2005; Petrinc 2022; vše s lit.

určená k přetavení, je zaprvé otázkou, proč u takového množství kování k zamýšlené recyklaci nedošlo, a zadruhé bychom očekávali, že kování se v rámci plochy hradiště budou koncentrovat jen na určitých místech (kde bychom pak mohli předpokládat řemeslnické dílny).³⁵⁴

Zábojník (2005, 103) klíčový argument se týká chronologické struktury kování v Mikulčicích, z nichž drtivá většina patří až do „posledních fází“ pozdní doby avarské. Na jiných českých a moravských lokalitách konstatujeme podobnou situaci, byť např. v Tismicích je disproporce mezi fázemi SS I a SS II na straně jedné³⁵⁵ a fázemi SS III a SS IV na straně druhé podstatně méně výrazná (Profantová 2010a, 222, Abb. 6; Profantová et al. 2020, 213). Nezapomínejme však, že opaskové garnitury ve fázích SS I a SS II obsahovaly zhruba poloviční počet kování oproti garniturám z konce pozdní doby avarské (Profantová et al. 2020, 216). Můžeme si klást i otázku, zdali vysoký podíl kování z fáze SS IV nesouvisí alespoň částečně s tím, že konec módy avarských vícedílných opasků se v archeologických pramenech odrazil jiným způsobem, než když docházelo k plynulé obměně typů kování např. mezi fázemi SS II a SS III. Pokud vyjdeme z „historického“ předpokladu, že po zániku kaganátu ztratil vícedílný opasek význam statusového symbolu, lze si představit, že někteří majitelé nechali svá kování přetavit, jiní se s recyklací ani neobtěžovali a jednoduše celý opasek zahodili, zvláště pokud kování na něm nebyla pozlacená.

J. Zábojník (2005, 103) nebyl ochoten ani nepodařeně odlitky kování v Mikulčicích řadit k dokladům jejich místní výroby. Pravdou zůstává, že zde ani na jiných našich lokalitách zatím nebyly nalezeny pozůstatky dílenských objektů, u nichž by bylo možné spolehlivě prokázat, že se používaly k výrobě kování pozdně avarského rázu. Takové dílny ale zatím nemáme doloženy ani v Karpatské kotlině, přičemž tato absence samozřejmě nemůže sloužit jako argument proti tamní výrobě opaskových garnitur. Výroba probíhala s využitím tzv. ztracené formy (Szenthe 2012) a zřejmě sama o sobě nezanechávala výraznější archeologické stopy. Naštěstí už nemusíme spoléhat pouze na pozůstatky z Mikulčic – v poslední době byly na našem území prozkoumány dvě lokality z 8. století, které poskytly celou řadu dokladů místní kovolitecké výroby. V českých Tismicích to byla mj. bronzová tepací forma střešovitěho tvaru pro výrobu kování koňského postroje; nepodařené odlitky kování přitavené k sobě; surovina v podobě ingotů z barevného kovu nebo z olova, početné slitky a úkapy; tyglík se stopami zlata uvnitř a prubírský kámen (Profantová et al. 2020, 242–251). Další výmluvné doklady výroby litých kování pocházejí z lokality Břeclav – Lány, zmínit můžeme např. přítomnost více kování zhotovených pomocí stejného modelu, nedokončené nebo nepodařené odlitky, popř. ještě s dochovaným licím kuželem aj. (Macháček – Eichert et al. 2021, 406–411).

Jak již vyplynulo z předchozích odstavců, vznik Zábojníkovy teorie byl výrazně ovlivněn situací v Mikulčicích, později badatel zohlednil i vývoj poznání dalších lokalit, šlo však převážně opět o hradiště (Zábojník 2005; 2010;

2011; 2020). V posledních letech se díky intenzivnímu využití detektorů kovů jednoznačně ukazuje, že litá kování pozdně avarského rázu se zdaleka neobjevují jen na hradištích, ta naopak představují jen menší část z celkového počtu lokalit. Většinu lokalit tvoří běžná venkovská sídliště a významné pozemní komunikace (Vích et al. 2021, zvl. 405–412; srov. Hiltcher – Jiřík 2021, 230; Fojtík et al. 2022). Z toho lze důvodně usuzovat, že pozdně avarská kování nosili na svých opascích nejen členové vládnoucí elity, ale také zámožnější bojovníci, kteří na společenském žebříčku stáli o něco níže. Lokality, na nichž se ztrátová kování nacházejí, pak celkem věrně odrážejí, kde jejich majitelé žili a jejich pohyb po krajině (Hasil et al. 2020, 33). Nedávno bylo v jižních Čechách zjištěno hned několik mohylníků, kde se na povrchu jedné nebo více mohly našla ojedinělá pozdně avarská kování i ucelené části opaskových garnitur. Deformace žárem celé řady kování svědčí o tom, že některé opasky byly spáleny na pohřební hranici společně se zemřelým, jiné opasky mohly být na povrchu mohyly položeny či vystaveny nepoškozené. Každopádně výskyt vícedílných opasků avarského rázu ve funerálním kontextu přesvědčivě dokládá i jejich používání v živé kultuře (John – Ciglbauer 2023; srov. Budinský-Krička 1980, 25–26, 59).

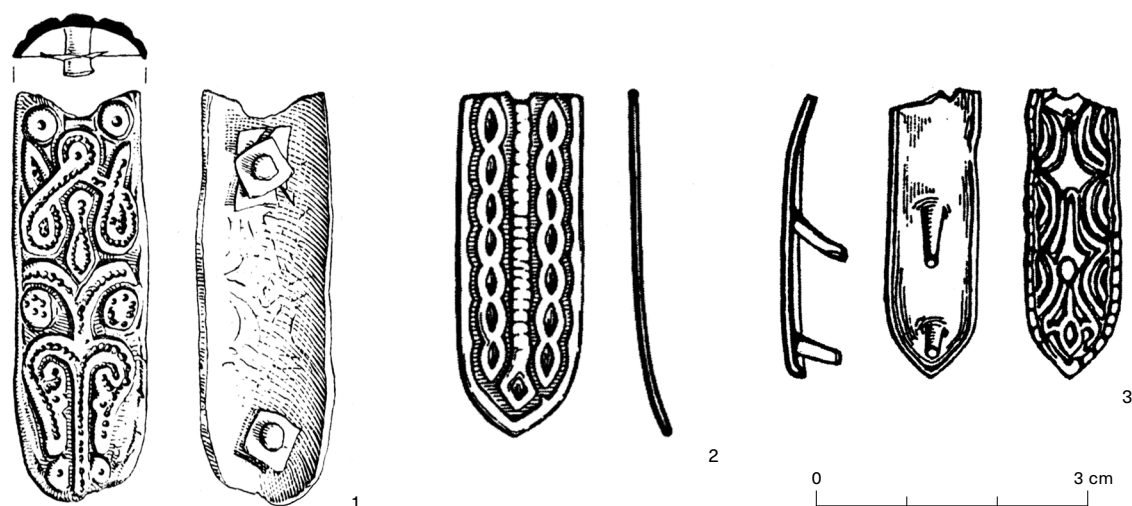
8.5.9 *Staromadžarské/východoevropské (?) nákončí*

Další nákončí bylo nalezeno v dětském hr. 74/46, bohužel je dnes nezvěstné, k dispozici je pouze jeho popis a fotografie (tab. 21: 92; Poulík 1948–1950, 159, obr. 137: 1). Je vyrobeno údajně z litého bronz, má protáhlý jazykovitý tvar s lehce zahroceným koncem („ve tvaru gotického oblouku“) a jeho lícová strana je zdobena stylizovaným vegetabilním ornamentem. Nákončí je poměrně drobné (délka 3,5 cm, šířka 1,8 cm), zjevně není ani kompletní, neboť na týlovém konci chybí lemování v podobě dvou paralelních úzkých reliéfních žeber, které je na lícové straně viditelné na ostatních okrajích. Artefakt mohl být součástí korálového náhrdelníku (soudě podle polohy u lunického závěsku), ale není zřejmé, jakým způsobem by na něm byl upevněn.

V našem prostředí působí nákončí velmi neobvykle, evidentně jde o artefakt cizí proveniencie. R. Turek (1962, 102) je zařadil do okruhu avarské lité industrie („nákončí pozdního avarsko-slovanského typu“), ale nijak to nezduvodnil; podle mého názoru není toto určení příliš pravděpodobné. Bohužel fragmentární zachovalost nákončí a to, že neznáme vzhled rubové strany (vč. případných nýtů či poutek k upevnění na podklad apod.), jeho kulturně-historické zařazení nijak neusnadňuje. Podlouhlá nákončí se zahroceným či víceméně zaobleným koncem a opatřená na líci vegetabilní výzdobou se v raném středověku vyskytují na velmi rozlehlém prostoru. Geograficky nejbližší je Karpatská kotlina, kde se na staromadžarských pohřebištích objevuje množství nákončí analogického tvaru, ovšem většinou z litého stříbra a částečně pozlacených. Jejich vegetabilní výzdoba je dost variabilní, takže se nedá

354 V obecné rovině samozřejmě použití avarských kování jako druhotné suroviny neodmítám, k přetavování artefaktů z barevných kovů docházelo všude.

355 Nezanedbatelný podíl kování z fází SS I, a hlavně SS II (srov. např. Profantová et al. 2020, 216–217, obr. 19) nelze do Zábojníkovy výkladu snadno začlenit – kde by kovolitec v Karpatské kotlině v době rozpadu kaganátu vzali větší počet kování, která vyšla z módy již před půlstoletím?

Obr. 199. Nákončí s vegetabilní ornamentikou, resp. s ukončením ve tvaru lomeného oblouku. 1 – Garvăn – Bisericuța, Rumunsko (podle Ștefan et al. 1967, fig. 173: 26); 2 – Dolánky – Rubín, Česká republika (podle Profantová – Stolz 2006a, obr. 4: 4); 3 – Tismice, Česká republika (podle Profantová – Stolz 2006b, obr. 7: 2).

charakterizovat několika slovy. Se značnou mírou zjednodušení můžeme říci, že jednotlivé výzdobné prvky jsou provedeny převážně jako relativně větší plochy, které reliéfně vystupují nad úroveň zlaceného pozadí (např. Fodor et al. eds. 1996, foto na s. 156, 187, 278, 325, 369, 403). Tímto převážně „plošným“ charakterem výzdoby se staromad'arská nákončí výrazně liší od dolnověstonického exempláře, jehož výzdoba se skládá z množství úzkých, reliéfně vystupujících žebér, která znázorňují větve a listy; tato výzdoba vyplňuje celou lícovou plochu nákončí, takže zde již není žádné pozadí. Kompozice jeho výzdoby je poměrně komplikovaná, přičemž se odlišuje výzdoba v horní a dolní (zaoblené) části nákončí, zatímco u staromad'arských nákončí velmi často sledujeme, že základem výzdoby je jeden motiv, replikovaný několikrát za sebou po celé délce lícové strany. Na základě uvedených rozdílů tak nepovažujeme za příliš pravděpodobné, že by nákončí z hr. 74/46 v Dolních Věstonicích bylo staromad'arské provenience.

Nákončí, která se svým tvarem i výzdobou podobají staromad'arským, se vyskytují také v Bulharsku, ve východní Evropě i Skandinávii. Ani zde se mi – ovšem na základě studia jen nepatrného zlomku existující literatury – nepodařilo najít přesnější analogii. Nákončí s komplexnější výzdobou, která by nebyla jen vícenásobným opakováním téhož základního motivu a která by zároveň vykazovala alespoň rámcovou podobnost s dolnověstonickým exemplářem, je velmi málo, příkladem může být nákončí z areálu byzantské pevnosti Garvăn – Bisericuța ve východním Rumunsku (obr. 199: 1). Toto nákončí, které původně ani nemuselo mít výrazněji zahrocený konec, je však na samotné lokalitě i v širším regionu solitérem, takže jeho provenience i datování jsou nejasné (Ștefan et al. 1967, 299–300, fig. 173: 26; Paraschiv-Talmațchi – Custurea 2012, pl. 6: 1).

Z Moravy je mi známo jediné nákončí podlouhlého tvaru s koncem ve tvaru lomeného oblouku. Pochází ze sídliště Břeclav – Na včelách, jeho lícová strana je zdobena reliéfně vystupujícím středovým žebrem a sérií okrouhlých „listů“ po obou stranách (Dresler 2016, 169, obr. 140). Obdobně provedený kus, jen bez středového

žebra v rámci výzdoby, tvořil součást bohatě vybaveného staromad'arského mužského hrobu 1936/1 v Karos – Eperjesszög I v severovýchodním Maďarsku (Révész 1996, 13, tab. 4: 35; Fodor et al. eds. 1996, 84). V Čechách byla pomocí detektoru kovů nalezena přinejmenším tři nákončí stejného tvaru. Exemplář z Dolánek – Rubína je ve středu a na okrajích opatřen vyvýšenými hladkými lištami, mezi nimi je umístěn pletenec (obr. 199: 2; Profantová – Stolz 2006a, 167, 172, obr. 4: 4). Autoři publikace k němu shledávají analogii na mohylníku Gnezdovo v Rusku. Druhé nákončí, pocházející z Tismic (obr. 199: 3), je zase zdobeno souběžnými obloučky, týl je odlomený (stejně jako u předchozího exempláře). Na rubu se zachovaly dva dlouhé nýty, pomocí nichž se podobně tvarovaná staromad'arská, starobulharská i východoveropská nákončí upevňovala mnohem častěji než pomocí nýtů v týle. Podle N. Profantové a D. Stolze (2006b, 806, 818, obr. 7: 2) má nákončí z Tismic „obdobu v nomádské kultuře 9. století v oblasti Chazarského kaganátu, stejně jako v oblasti bulharské na dolním Dunaji“, nicméně citované analogie (Makarova – Pletneva 2002, rys. 1: 34, 36) vykazují svým tvarem i výzdobou jen vágní podobnost s tismickým nákončím. Konečně v Libici nad Cidlinou bylo nalezeno nákončí zdobené na líci esovitými úponkami, které se podle J. Maříka (2018, 201, Fig. 6: 10) na lokalitu dostalo odněkud z východní nebo severovýchodní Evropy. Pokud jsou tedy uvedena nákončí z Čech označována souhrnně jako „staromad'arské nálezy“ apod. (srov. Profantová 2008), jde o klasifikaci zatím spíše pracovního rázu.

8.5.10 Ostatní kovové závěsky

Součástí některých korálových náhrdelníků jsou jednoduché ozdoby, zhotovené většinou z bronzového drátu nebo plechu. Nemají příliš velkou vypovídací schopnost. Nejpočetnější ozdobou, která by se dala řadit do této skupiny, je kousek bronzového drátu, který je stočený do kroužku nebo do tvaru kapky (hr. 210/46, 467/49, 100/54, 125/54, 282/55, 644/56, 651/56), přičemž v případě kapkovitých tvarů nelze vyloučit, že sloužily jako ouško nějakého

Obr. 200. Dolní Věstonice – Na pískách. Předměty pravěkého a protohistorického stáří (tzv. starožitnosti) z výbavy raně středověkých hrobů. 1 – hr. 483/49 (č. 1), bronzový terčovitý závěsek ze střední doby bronzové (foto M. Bárta); 2 – hr. 364/55 (č. 2), laténské opaskové kování z litého bronzu (foto J. Foltýn); 3, 4 – skleněné kotoučky (korály či přesleny?) z doby římské (3 – hr. 284/55, č. 82; 4 – hr. 484/55, č. 30; foto J. Špaček).

závěsku, zhotoveného např. z organické hmoty. Z hr. 53/46 a 273/55 pochází drobná spirálka svinutá z bronzového drátu, z hr. 284/55 drobný plíšek z bronzového plechu přeložený na poloviny tak, že jeho ohyb vytváří trubičku, z hr. 174/54 pak obdélný olověný plíšek přehnutý na poloviny. V hr. 282/55 byl oválný bronzový plíšek s ohnutým okrajem, zdobený dvěma koncentrickými kruhy vybějených bodů, po obvodu měl tři pravidelně rozmístěné otvory. Mohla to být buď puklička našitá na podklad z organického materiálu a tvořící součást náhrdelníku (?), nebo nášivka na oděv. Trubička z hr. 420/49 (č. 14), svinutá ze železného plechu, má relativně větší průměr, takže sloužila spíše jako samostatný závěsek než jako součást skleněného korálu s železnou trubičkou uvnitř.

8.6 TZV. STAROŽITNOSTI

Ve 12 hrobech³⁵⁶ (až na výjimky dětských) bylo nalezeno celkem 15 předmětů pravěkého a protohistorického stáří, které označují jako „starožitnosti“. Většinou byly zakomponovány do korálového náhrdelníku nebo se nosily na krku jako závěsek, jiná poloha je neobvyklá.

Nejstarším spolehlivě datovaným artefaktem je terčovitý závěsek z litého bronzu s hrotem uprostřed (obr. 200: 1), který pochází z počátku střední doby bronzové. Ležel v hr. 483/49 „u levého spánku“ špatně dochované kostry, která nemohla být antropologicky určena. Soudě podle jeho polohy a zachovaného ouška byl tento předmět nejspíše zavěšen na šňůrce kolem krku.

Další artefakty se datují do doby laténské. V hr. 414/49 byla neúplná železná laténská spona s obloukovým lucíkem a oboustranným vinutím. Nacházela se někde „v místech po levé straně levé ruky“, takže byla – bez znalosti původní funkce – pohřbenému dítěti zřejmě jen přiložena k ruce nebo k boku. Z hr. 338/55 pochází zlomek laténské náramky z modrého skla zdobeného bradavkami a natavenou bílou vlnicí, který nejspíše sloužil jako závěsek na krk. Dítě v hr. 364/55 mělo u krku laténské opaskové kování z litého bronzu (obr. 200: 2),³⁵⁷ jehož jeden konec

má křížovitý tvar; druhý byl původně opatřen kroužkem, který je dnes neúplný. Lícová strana hlavní části závěsku je zdrsněna rýhami, zřejmě byla pokryta emailem, dnes nedochovaným (srov. Tajer 2009, 174, obr. 2: 7, foto 6; Schenk 2021, 269, obr. 11). Během nošení kování došlo patrně k opotřebení koncové části kroužku a následně k jejímu úplnému zkorodování. V době pohřbu byl kroužek nejspíše ještě úplný, o čemž svědčí poloha kování v hrobě, kdy kroužek směřoval k lebce. Je možné, že závěsek byl použit jako určitá náhrada za křesťanský závěsný křížek (srov. kap. 8.5.4).

V souboru starožitností jsou nejpočetnější předměty římsko-provinciálního původu, které se vyskytly v sedmi hrobech (z toho v hr. 139/46, 315/48 a 284/55 byly vždy dva kusy). Jsou to bronzové mince a skleněné předměty či zlomky. Dále ke starožitnostem mohla patřit i leštěná nádoba z doby římské z hr. 84/46, diskutovaná v kap. 3.8.

Dítě v hr. 139/46 mělo na krku krátký korálový náhrdelník, jehož součástí byla i římská bronzová mince císaře Galliena (253–268). Je značně otřelá a u okraje má vyvrtný otvor, který respektuje výjevy na obou stranách mince (tab. 36: 9). Další římská bronzová mince pochází z hr. 315/48 (tab. 68: 91), má zkorodovaný povrch, takže ražbu nelze určit. Do náhrdelníku z hr. 139/46 byl kromě mince začleněn i podlouhlý korál či závěsek z průsvitného nazelenalého skla, sekundárně upravený ze zlomku římské skleněné nádoby (tab. 36: 92). Podobné fragmenty římského skla nošené jako závěsky byly součástí náhrdelníků i v dětských hr. 230/47 a 284/55, v dokumentaci jsou pak uvedeny ještě u dalších dvou hrobů: v hr. 288/48 ležel u vědra situovaného u chodidel kostry „kousek skla z láhve světlezelené barvy a další střípek matně zelený“, podobně u hr. 315/48 je zmiňováno „světlezelené fasetované sklíčko“, které bylo součástí korálového náhrdelníku na krku pohřbeného dítěte. Tyto nálezy jsou dnes nezvěstné, resp. je v dolnověstonickém materiálu není možné jednoznačně identifikovat. Dochované fragmenty skleněných nádob pocházejí všechny z okrajů nebo den, které byly utvářeny přeložením vrstvy skla, čímž vznikl

³⁵⁶ Mezi nálezy z dalšího hr. 544/50 je zařazen zlomek bronzové spony z doby římské, sestávající z patky a zachycovače. Dokumentace hrobu bohužel chybí a v dodatečném popisu nálezů z pera R. Tichého není tento předmět uveden, takže jeho příslušnost k hrobu nelze ověřit.

³⁵⁷ Za určení předmětu děkuji Mgr. P. Goláňové, Ph.D.

dutý prostor, kterým se dala provléci šňůrka náhrdelníku (srov. např. Lazar 2003, 18–21, fig. 6). Ohlazené hrany těchto fragmentů svědčí o jejich delším sekundárním používání.

V hr. 484/55 se našel perforovaný kotouček ve tvaru komolého kužele o průměru 2,4 cm, zhotovený ze žlutohnědého průsvitného skla, jeho šikmé stěny jsou zdobeny spirálovitě nataveným vláknem tmavožluté barvy (obr. 200: 4; tab. 166: 30). V hr. 284/55 pak byl tvarem i velikostí velmi podobný kotouček z průsvitného světlezeleného skla; na obou jeho stranách jsou vidět víceméně koncentrické rýhy, které vznikly při výrobě navíjením (obr. 200: 3; tab. 141: 82). I tyto kotoučky byly součástí dětských náhrdelníků. Konečně v mužském hr. 26/54 byl u levého lokte (původně nejspíše ve váčku u pasu) nalezen zlomek třetího analogického kotoučku z bezbarvého skla (neúplná polovina s olámaným okrajem; tab. 115: 4). Na pohřebištích ze střední doby hradištní působí tyto artefakty velmi neobvykle. Prostorově nejbližší analogii představuje kotouček z nazelenalého průsvitného skla nalezený u krku ženy v hr. 208 na severovýchodním předhradí Břeclavi – Pohanska (Macháček – Balcárková et al. 2021, 298, tab. 201: 1a–1c). Artefakt má průměr 2,2 cm a je na povrchu opatřen „jemným fasetováním“, které vzniklo opět nejspíše navíjením skla. Z trojhrobu 24/54 v Praze-Lahovicích pochází mj. kónický kotouček ze světlezeleného skla, o průměru 2,5 cm. Z. Krumphanzlová (1965, 166, obr. 1: 9) jej označuje jako přeslen, nicméně jeho majitelka (?) byla vybavena také sedmi skleněnými korálky (Krumphanzlová a kol. 2013, 87, tab. 54: 2–9; 105: 1–8), takže i kotouček mohl být součástí náhrdelníku. Exempláře z Břeclavi – Pohanska a Prahy-Lahovic vykazují stejný tvar, rozměry i stopy po výrobě jako kotoučky z Dolních Věstonic (zvláště ten z hr. 284/55), takže s vysokou pravděpodobností mají i shodné datování a provenienci.

Kotoučky ve tvaru komolého kužele – a opět sekundárně použité jako závěsky – jsou známy i z avarských pohřebišť v Karpatské kotlině, např. z hr. 21 a 33 na lokalitě Pilismarót – Basaharc (Fettich 1965, 21, 28, Abb. 20: 8, 33: 7) nebo z hr. 20 v Halimbě (Török 1998, 19, Taf. 3: 3, 62: 4). Tyto kotoučky jsou římsko-provinciálního původu,³⁵⁸ vyskytují se na celém území Římské říše, významná koncentrace nálezů se nachází v okolí Ninu v Chorvatsku (srov. Bertonec – Kučar 1979, 259). Moravě geograficky asi nejbližší je římské Carnuntum, odkud pochází nezanedbatelný počet těchto kotoučků (Haevernick 1972, 143), ale Moravané je mohli nasbírat i na jiných římských lokalitách ve středním Podunají. Podle T. E. Haevernick (1972, 140) se skleněné kotoučky vyráběly hlavně v 1. století po Kr. (srov. Gregl 2007, 231, tab. 5: 1, 2), M. Tempelmann-Maczyńska (1985, 45) datovala jejich výskyt v naddunajském barbariku do starší a počátku mladší doby římské. Názory na primární funkci těchto kotoučků se rozcházejí, T. E. Haevernick (1972, 137) je interpretovala jako hlavice jehlic, ale přímých dokladů pro toto tvrzení je velmi málo; M. Spaer (2001, 259–261) je považuje především za přesleny, další badatelé soudí, že již

v době římské sloužily jako korály (Tempelmann-Maczyńska 1985, 47; Riha 1990, 90).

Přiřazení ke starožitnostem je nejisté u nálezů z hr. 473/49, kde po pravé straně lebky pohřbeného dítěte ležela poškozená hlavička antropomorfní plastiky z tvrdě vypálené hlíny (tab. 94: 2). V zachovaném očním důlku a v ústech plastiky se dochovaly zbytky modrošedé hmoty (malování/inkrustace?), kterou bez speciální analýzy není možné identifikovat. V dokumentaci je soška popsána jako „neolitická“, ale toto datování lze podle specialistů na neolit s velkou pravděpodobností vyloučit.³⁵⁹ Vedle datování plastiky je otázkou také to, zda byla jen vložena do hrobu v rámci pohřebních obřadů, nebo zdali ji dítě nosilo u sebe i během svého života, např. ve váčku na krku. Jediný mně známý podobný předmět pochází z raně středověkého pohřebiště u obce Busko v jihovýchodním Polsku. V jednom z tamních ženských hrobů se našla plastika v podobě lidské hlavy s poprsím, vytesaná z hřence a vysoká 16 cm (Žaki 1956). V hrudi (poblíž srdce) měla díрку, z čehož by se dalo usuzovat na použití plastiky pro účely černé magie, snad s cílem uškodit pohřbené ženě, a naopak ochránit pozůstalé (Wawrzeniuk 2005). V případě dolnověstonické sošky by vysvětlení jejího vložení do hrobu bylo ještě spekulativnější, neboť se není prakticky o co opřít. V úvahu připadá i její „profánní“ interpretace coby hračky – ty se sice v raně středověkých hrobech nenacházejí, ale možná jen z toho důvodu, že se vyráběly převážně z organických materiálů (Gardela 2014, 16–22; srov. Rutschowskaya 1986, 85–90; Pitarakis 2021, 250–253).

Starožitnostem z Dolních Věstonic jsem věnoval samostatnou studii, která obsahuje také soupis publikovaných exemplářů z dalších 15 raně středověkých pohřebišť na Moravě (Ungerma 2009a).³⁶⁰ Většina těchto lokalit spadá do střední doby hradištní, patří mezi ně pohřebiště ležící v areálech významných hradišť i pohřebiště venkovská. Naopak pro mladohradištní období konstatujeme výrazný úbytek starožitností v hrobech. Ze spolehlivě datovaných artefaktů patří největší část do doby římské, což ostatně koresponduje s výše popsanou chronologickou strukturou starožitností v dolnověstonických hrobech. Tato situace je však ovlivněna mj. tím, že bez spolupráce s příslušným odborníkem je pro archeologa specializovaného na raný středověk obtížné spolehlivě identifikovat skleněné korály vyrobené v pravěku, v době laténské nebo římské (srov. kap. 8.2.5, 8.2.10, 8.2.14). Svěbytným fenoménem, který dosud nebyl souborněji analyzován, je opětovné využití pravěké štípané industrie (kap. 9.11).

Schraňování starožitností bylo v raném středověku šířeji praktikovanou zvyklostí, která je nejlépe doložena v oblastech, kde se pohřbívalo inhumací spojenou s ukládáním širší škály hrobových milodarů. Poměrně detailní pozornost je věnována starožitnostem na merovejských pohřebištích v západní Evropě (např. Mehling 1998; Pion 2011; Kornbluth 2011, 252–255) a na anglosaských pohřebištích v Anglii (Sherlock 2016, s. lit.). Vyskytují se také na avarských pohřebištích v Karpatské

358 Dolnověstonické exempláře určila odbornice na římské sklo I. Lazar z muzea v Celje (Slovinsko), které vděčím také za některé odkazy na literaturu.

359 Za posouzení nálezů děkuji PhDr. A. Humpolové a Mgr. T. Berkovcovi.

360 Starožitnosti z velkomoravských a povelkomoravských hrobů na jihozápadním Slovensku zpracoval M. Hanuliak (2004a); srov. Ungerma 2009b, 225, pozn. 1.

kotlině (např. Distelberger 2004, 42; Dobos – Nyulas 2022), v rámci nich byly analyzovány hlavně dílčí skupiny předmětů staršího původu, jako jsou např. římské gemy a mince (Gesztelyi 2010; Militký 2020, 221–229) nebo bronzové trojhrbité šipky z pozdní doby halštatské (Rustoiu 2015b), ale i tak si můžeme udělat představu o spektru tamních starožitností (Rustoiu 2015a). V Čechách se starožitnosti vyskytují v raně středověkých hrobech asi o něco řídkěji než na Moravě, ale jejich ucelené zpracování chybí,³⁶¹ stejně jako v případech staromád'arských a belobrdských pohřebišť v Karpatské kotlině (srov. Nevizánsky – Kujovský 1991, 556, 558; Prohászka 2007–2008; Militký 2020, 234, 241–248).

S redukcí či úplným vymizením výbavy z hrobů, což proběhlo v různých částech Evropy v různé době, se z hrobů vytratily také starožitnosti. Zatímco např. na většině území Franské říše nastala redukce milodarů v časném 8. století (později se zde starožitnost ve funerálním kontextu vyskytne jen výjimečně; např. Meier 2015; srov. Gilchrist 2012, 214), v dnešním Polsku se začalo pohřbívat inhumací až někdy v pokročilém 10. století, proto se zde starožitnosti v hrobech objevují až od této doby (Kurasiński – Skóra 2020, 304). Z řečeného vyplývá, že naše dnešní povědomí o tom, kde a kdy lidé sbírali artefakty staršího původu, je významně ovlivněno charakterem pohřebního ritu. Můžeme si snadno představit, že Slované žijící na našem území sbírali římské a jiné starožitnosti již před zavedením inhumace, v časně slovanském a předvelkomoravském období – tedy ve stejné době, kdy máme v Karpatské kotlině tuto zvyklost přímo doloženou prostřednictvím avarských pohřebišť (srov. Ungerman 2009a, 234).

Kromě raně středověkých hrobů se na Moravě nacházejí artefakty staršího původu i v sídlištních vrstvách, a to hlavně na hradištích (Ungerman 2009a, 235–236; Čižmářová 2022, 233–235). Jejich interpretace je podstatně méně jednoznačná, neboť u nich – na rozdíl od hrobů – postrádáme vazbu na konkrétního majitele a nálezový kontext, z něhož bychom mohli usuzovat na charakter sekundárního použití daného artefaktu (např. že sloužil jako závěsek v náhrdelníku). Plocha některých hradišť byla osídlena již v době laténské, takže u konkrétních kovových a skleněných artefaktů z tohoto období často nelze rozhodnout, zdali jsou svědectvím laténského osídlení lokality, nebo zda je sem přinesli až Slované. Např. v Mikulčicích svědčí disproporce mezi vysokým počtem fragmentů laténských skleněných náramků a dalších skleněných a kovových artefaktů na straně jedné a relativně nepočteným zastoupením laténské keramiky na straně druhé o tom, že většina nekeramických artefaktů byla na lokalitu přinesena až v raném středověku (Čižmářová 2021, 237).³⁶² Ještě větší význam mají nálezy starožitností v sídlištních kontextech z mladší doby hradištní nebo ještě pozdějších, neboť dokládají shromažďování těchto artefaktů pro období, kdy se u nás již neukládaly do hrobů (např. Dohnal – Sakař 1987; Militký 2020, 249–257; srov. Kurasiński – Skóra 2020, 312, 317).

Interpretace výskytu starožitností v raně středověkých kontextech musí být značně různorodá, neboť ani starožitnosti samotné netvoří homogenní skupinu nálezů – liší se dobou svého vzniku, materiálem, tvarem, primární i sekundární funkcí atd. Především si musíme uvědomit, že celý pojem „starožitnost“ je více než co jiného naše dnešní klasifikační kategorie – základním kritériem pro začlenění artefaktu do této skupiny je vyšší než raně středověké stáří. Naproti tomu lidé v raném středověku si nebyli reálného věku diskutovaných předmětů vědomi, neboť neměli žádné „archeologické“ znalosti. Podle mého názoru se o většině z těchto předmětů ani nedomnívali, že byly zhotoveny lidskou rukou, ale přisuzovali jim spíše přírodní původ (např. že „vyrostly v zemi“) nebo je spojovali s činnostmi nadpřirozených bytostí (bohové, obři, trpaslíci aj.) – od toho mohl být už jen krok, aby některým starožitnostem přisuzovali magickou moc (Ungerman 2009a, 240–244, s lit.).

Německá badatelka A. Mehling (1998, 90–119) představila na základě starožitností z merovejských hrobů hned několik způsobů využití starožitností v raném středověku a motivací, které k tomu tehdejší lidé mohli mít. Tyto interpretační možnosti byly obsáhle diskutovány v dalších pracích (Ungerman 2009a, 238–248; Kurasiński – Skóra 2020, zvl. 333–354), na něž odkazují případně zájemce o problematiku (srov. Knight et al. 2019, 5–13). Zde jen ve vší stručnosti poznamenejme, že využití starožitností mohlo být jednak utilitární, např. u kovových a skleněných předmětů jako materiálu k přetavení, jednak neutilitární (ozdoba, amulet apod.). Přetavování (mj.) skleněných artefaktů z doby římské mělo v raném středověku značný rozsah, prokázat se dá především chemickou analýzou skla (kap. 8.2.1; šířeji např. Freestone 2015; Van Wersch et al. eds. 2019) nebo prostřednictvím relativně vzácných nálezových situací, kde přetavení nebylo z nějakých důvodů dokončeno (např. Farkaš – Turčan 1998, 38). Uvedenou motivaci předpokládám u části skleněných a kovových starožitností nalezených v sídlištních vrstvách na raně středověkých hradištích na našem území. Naproti tomu starožitnosti v hrobech přetavení unikly, takže jejich majitelé a majitelky museli mít jiné, zjevně neutilitární důvody (v nejširším slova smyslu), proč je nosili ve váčku u pasu nebo zakomponované do náhrdelníku.

8.7 FOSILIE

Ze čtyř dolnověstonických hrobů pochází celkem 6 zvláštních korálů válcovitého tvaru, které se v náhrdelnicích vyskytují po jednom (hr. 61/46, 588/56) nebo po dvou kusech (hr. 321/48, 381/55). Mají průměr 0,8–1,15 cm, jejich délka kolísá v rozmezí 0,4–1,8 cm. Vzhledem ke své žlutošedé barvě vypadají na první pohled jako kostěné, ale ve skutečnosti jsou to fosilie, konkrétně dva až sedm navzájem spojených článků ze stonků lilijic (obr. 201: 1, 2). Lilijice jsou živočichové řazení do kmene ostnokožců, kteří žili pevně přichycení na dnech jurských moří. Jejich fosilizované zbytky se hojně vyskytují v jurských

361 Výraznou skupinu mezi nimi tvoří pozdně halštatské skleněné korály s modrobílými očky (Tomková et al. 2014, 131–132; Tomková – Košta 2015, 284).

362 V případě Břeclavi – Pohanska se zdá, že uvedená disproporce je méně výrazná, takže M. Čižmář (2001) považoval i tamní nekeramické předměty z doby laténské za doklad soudobého osídlení. Srov. Macháček – Balcárková et al. 2021, 100–102, obr. 73, 84 vlevo nahoře.

Obr. 201. Dolní Věstonice – Na pískách. Fosilizované články ze stonků lilijice: 1 – hr. 321/48, č. 70, 71; 2 – hr. 381/55, č. 20. Fossilní ulity třetihorního stáří: 3 – hr. 651/56, č. 955; 4 – hr. 519/49, č. 8. Foto M. Bárta (1) a J. Špaček (2–4).

vápencích Pavlovských vrchů, kde je místní obyvatelé v raném středověku nejspíše sbírali.³⁶³ Články ze stonků lilijic mají tvar kotoučků o síle cca 2 mm, počtem článků je pak dána délka každé fosilie. Lze je jednoznačně identifikovat díky radiálnímu rýhování na styku jednotlivých článků a přítomnosti centrálního otvoru, jímž procházel tzv. provazec držící články stonku pohromadě. Právě vzhledem k tomuto přirozenému otvoru se nabízela možnost navléct je na šňůrku náhrdelníku. Z uvedených čtyř hrobů byly tři dětské, v hr. 381/55 byla pohřbena dospělá žena.

Ve dvou dalších dětských hrobech byly nalezeny fosilní ulity měkkýšů patřících do třídy *Gastropoda* (plži/břichonožci). V hr. 519/49 byly dvě ulity, přičemž jedna byla určena jako *Turritella cf. erronea* (č. 7; obr. 201: 4), druhá – více poškozená – patří druhu *Cerithium cf. crenatum* (č. 8). V hr. 651/56 se zachovala velmi poškozená ulita, kterou byla určena jen obecně jako *Cerithium sp.* (č. 955; obr. 201: 3). Všechny tři fosilní ulity pocházejí z „miocenních sedimentů vídeňské pánve, které vystupují na povrch na mnoha místech v bezprostředním i širším okolí Dolních Věstonic“.³⁶⁴ Tyto poměrně drobné ulity (délka vždy 2,8 cm) ležely u krku spolu s korálky a závěsky, takže tvořily součást náhrdelníku.

Vzhledem k řídkému výskytu fosilí na pohřebišti Na pískách je velmi pravděpodobné, že nebyly sbírány po dlouhou dobu, ale jejich obliba trvala jen krátce. Za prokázané to lze mít v případě článků lilijic, neboť ve dvou ze čtyř hrobů (hr. 61/46, 588/56) se kombinovaly s náušnicemi typu 7-23, které se na lokalitě objevují také velmi zřídka (což silně redukuje vliv náhody) a reprezentují časnou fázi pohřbívání (kap. 8.1.13). Ve zbylých dvou hrobech (hr. 321/48, 381/55) byly zase mj. náušnice typu 7-24, jejichž výskyt taktéž začíná relativně brzy (kap. 8.1.14). Proto také hroby obsahující lilijice vykazují podobné prostorové rozšíření jako oba uvedené typy náušnic (obr. 198). Pokud jde o třetihorní ulity, hr. 651/56 obsahoval mj. olovené křížky, takže tento hrob je zřetelně mladší než hroby s lilijicemi (kap. 8.5.4); v hr. 519/49 chyběly dostatečně chronologicky citlivé šperky.

Doklady využití fosilizovaných článků lilijic mi z dalších středohradištních pohřebišť nejsou známy,³⁶⁵ také v jiných částech raně středověké Evropy se s nimi setkáme jen velmi zřídka. Ojedinelé fosilie tohoto druhu, opět zakomponované do náhrdelníku, se vyskytly např. v hrobech ze 6. století na alamanských pohřebištech Unterthürheim a Kirchheim am Ries (Grünwald 1988, 82). Geograficky i chronologicky bližší paralelou je korál ze tří navzájem spojených článků lilijice v náhrdelníku ženy v hr. 73 v St. Pöltenu-Pottenbrunn v Dolním Rakousku (Peschko 2013, 194, č. 4.12, Taf. 16: 73.4; Taf. 51 dole).³⁶⁶ Tento hrob lze na základě dalších korálů (duté foukané, olivovité hladké aj.) a horizontální stratigrafie pohřebiště datovat do předkötlašského horizontu nebo do doby krátce po jeho skončení. Chronologicky je tedy blízký dolnověstonickým hrobům obsahujícím články lilijic.

Nejspíše již nikdy nezjistíme, z jakých důvodů tehdy lidé fosilie lilijic sbírali. K dispozici máme jen svědectví o jejich využití v novověkém Německu, kde se nazývaly mj. *Sonnenradsteine*, neboť radiální rýhování článků připomíná slunce a z něj vyzařující paprsky. Ještě počátkem 18. století se prodávaly jako lék proti různým nemocím a neduhům (epilepsie, noční můry, melancholie, krvácení z nosu apod.), a hlavně zaručovaly dlouhý život a životní sílu (Abel 1939, 28; Thenius – Vávra 1996, 42–43, 70, Abb. 3.53). Lidé v raném středověku nebyli schopni rozoznat, že tyto fosilie jsou přírodního původu, tzn. že jde o pozůstatky kdysi živých organismů, neboť v jejich okolí žádní podobní živočichové nežili. To otvíralo cestu k „nadpřirozené“ interpretaci článků lilijic (srov. kap. 8.6), což mohl být jeden z důvodů pro jejich začlenění do korálových náhrdelníků.

Také ulity využití jako závěsky, ať již z fosilních, nebo subrecentních měkkýšů, se na moravských raně středověkých pohřebištech vyskytují velmi zřídka. V Břeclavi – Pohansku byly ve třech hrobech identifikovány ulity třetihorních gastropodů, přičemž všechny tři hroby ležely nedaleko od sebe na ploše severovýchodního předhradí. V hr. 95 u 2. kostela tvořily součást náhrdelníku

363 V oblasti Pavlovských vrchů si jich všimli a využívali je již mladopaleolitičtí lovci (Klíma 1963, 181–184, tab. 69: 925; tab. 70 aj.; Hladilová 1994; 1997).

364 Za určení všech fosilí a citované vyjádření děkuji doc. Ing. Š. Hladilové, CSc., z Ústavu geologických věd PŘF MU v Brně.

365 Dosud postrádáme vyhodnocení fosilí z hrobů i sídlištních kontextů na našich raně středověkých lokalitách (srov. ojedinelou fosilii lilijice přinesenou na severovýchodní předhradí Břeclavi – Pohanska; Macháček – Balcárková et al. 2021, 207, tab. 55: 5; 210: 4). Šířeji k výskytu různých druhů fosilí v Polsku viz Janowski et al. 2010; Kajkowski 2020, 319–322.

366 V publikaci nebyl nález identifikován jako fosilie, je popsán jako „Fragmente von zwei aus flachen Scheiben zusammengesetzten Perlen aus Bein“.

Obr. 202. Náhrdelník z ulit třetihorních plžů rodu *Cerithium*, nalezený v jednom z hrobů na středohradištním pohřebišti v Litenčicích. Foto J. Foltýn.

dvě ulity druhu *Terrebralia bidentata* (obr. 193: 3, 4), v hr. 108 se dochoval jen menší zlomek ulity *Turritela* sp. (Macháček et al. 2016, 110–111, 253, tab. 9: 3, 4; 263, tab. 13: 3). Také hr. 208 v sídlištním areálu na severovýchodním předhradí obsahoval neúplnou ulitu gastropoda (snad opět druhu *Terrebralia bidentata*; Macháček – Balčárková et al. 2021, 56, 298, tab. 201: 4). Absence závěsků z třetihorních ulit v jiných částech hradiště naznačuje, že je nosili jen lidé žijící na severovýchodním předhradí a že jejich používání bylo i časově omezeno na přelom velkomoravského a povelkomoravského období. Tuto dataci podle mého názoru není možné vztahovat automaticky i na hroby obsahující třetihorní ulity na jiných moravských a českých lokalitách (srov. Macháček et al. 2016, 111–112), i když např. pro dolnověstonický hrob 651/56 zrovna platná je. K většině ostatních hrobů s analogickými závěsků přesnější dataci postrádáme. Příkladem může být dětský hrob 504 v Rajhradě s třetihorní ulitou *Terebralia bidentata*, který dále obsahuje už jen chronologicky necitlivou náušnici typu 7-19 (Staňa 2006, 87, obr. 42: 504/1, 2). Unikátní nález v podobě celého náhrdelníku tvořeného 20 ulitami třetihorních plžů rodu *Cerithium* v jednom z hrobů v Litenčicích byl zatím publikován jen předběžně (obr. 202; Chybová 1998, 112).

Další nálezy ulit na moravských lokalitách jsou nejspíše také fosilie, i když v příslušné literatuře to není výslovně uvedeno. Z jednoho z ženských hrobů na zničeném pohřebišti v Pustiměři pochází mj. jedno *Dentalium* a dvě ulity plžů rodu *Cerithium* s provrtem nahoře, které také sloužily jako závěsky na krk (Poulik 1948, 174, tab. LXXIV: 6, 7). Zatím blíže neurčená ulita tvořila součást korálového náhrdelníku z hr. 31 v Prušánkách I (Klanica 2006, díl I, tab. 25: 13; díl II, 67). Dále jsou z Moravy známy celkem tři (subrecentní?) ulity ostranky jaderské (*Murex trunculus*), což je mořský plž sloužící k výrobě purpurového barviva. V Uherském Hradišti-Sadech v hr. 209/59 tvořila taková ulita součást dlouhého korálového náhrdelníku (Galuška et al. 2018, 62, č. 11), další měla zavěšenou na krk žena v hr. 95 na nedalekém pohřebišti v trati Horní Kotvice, třetí ulita tohoto druhu je zmiňována ze sídliště v Ostrožské Nové Vsi (Marešová 1983, 114).

Ulity různých druhů měkkýšů v raně středověkých

hrobech byly tradičně interpretovány jako amulety k zajištění plodnosti, a to pro jejich podobnost s vulvou (např. Voigt 1952, 176; Meaney 1981, 123–128, s lit.). Stejně pohlížel i V. Hrubý (1965, 362, pozn. 68) na ulitu ostranky jaderské ze sadského hrobu. Podle M. Schulze-Dörrlamm (1986, 350) se v antice ostrankám připisovala léčivá síla a schopnost tlumit bolest, prášek i mast z jejich spálených ulit se ordinovaly proti bolestem zubů a otokům, sloužily také jako ochrana proti uhranutí a čarodějnictví. Samozřejmě to přímo nevypovídá o tom, jaký význam těmto nebo fosilním ulitám přisuzovali staří Moravané. Na druhé straně nelze přehlédnout, že v průběhu antiky a raného středověku a u různých etnik se představy spojované s jednotlivými druhy amuletů příliš neměnily (srov. např. Vida 1995, 258, 269; Wamers 1995, 151; Martin 1997). S výkladem ulit měkkýšů coby amuletů na podporu plodnosti také příliš nekoresponduje skutečnost, že s nimi byly často pohřbívány děti, u nichž tato symbolika zatím nebyla příliš „aktuální“. Z této skutečnosti vyšla A. Lennartz (2004, 195–213), která pro ulity *Cypraea* – často se vyskytující na merovejských pohřebištích – přesvědčivě doložila, že jejich význam byl v prvé řadě apotropaický. Mluvit o ustáleném významu různých druhů ulit ze středohradištních hrobů je mnohem obtížnější, nicméně převažující výskyt ulit v hrobech dětí v Dolních Věstonicích naznačuje, že apotropaickou funkci rozhodně nelze *a priori* odmítat. U fosilních ulit mohl být významný i jejich neobvyklý vzhled a „záhadný“ či „zázračný“ původ, neboť jsou nalézány v sedimentech situovaných i poměrně daleko od tehdejších vodních toků (srov. Besson 2018, 295–296).

8.8 ŽELEZNÝ NÁKRČNÍK

Neobvyklou ozdobu krku mělo dítě z hr. 391/55, a to nákrčník zhotovený ze železného drátu nebo tyčinky o průměru asi 3–4 mm, z něhož jsou v současnosti zachovány jen 4 menší zlomky (foto 80; tab. 156: 5). Podle kresby hrobu činil průměr nákrčníku asi 14 cm. Dítě mělo dále mj. špatně dochované bronzové náušnice, 2 příčně členěné korály, 1 olivovitý hladký a pár skleněných gombíků, které nejspíše také tvořily součást korálového náhrdelníku (srov. kap. 8.4).

Obr. 203. Dolní Věstonice – Na pískách. Křížová spona z hr. 304/55 (č. 2). Foto J. Špaček.

Nákrčníky z hladkého drátu se na raně středověké Moravě vyskytují zcela ojediněle.³⁶⁷ Z hr. 273 v Prušánkách 1 pochází bronzový či měděný nákrčník z drátu kruhového průřezu, který se ke koncům zužuje. Z. Klanica (2006, díl I, 109, tab. 45: 9) k němu uvádí analogie z avarských pohřebišť (srov. Béreš 1995, 154) a na základě toho navrhuje datovat hr. 273 relativně časně, čemuž neprotiče ani ostatní nálezy z tohoto hrobu, stejně jako nález podobného nákrčníku z (předvelkomoravské?) požárové vrstvy v Mikulčicích (Klanica 1986, 141–144, obr. 50: 1). Kromě dolnověstonického kusu je mi z Moravy znám jediný další železný nákrčník, a to z osamocené mladohradištního hrobu v Želešicích (Lorencová – Košťuřík 1977–1978, 282). Sporadicky se vyskytují také na jihozápadním Slovensku. V Nitře-Lupce, hr. 51, jej mělo malé dítě pohřbené spolu s dospělou ženou, která byla vybavena mj. početnou kolekcí náušnic z okruhu nitranského šperku (Chropovský 1962, 189, tab. XIV: 5–16). Další exempláře pocházejí z hr. 3 v Tekovském Hrádku (Nevizánsky – Kujovský 1991, 554, obr. 4: 9a) a z hr. 471 v Čakajovicích (Rejholcová 1995a, 51, tab. LXXIV: 3); oba hroby jsou řazeny do 10. století (Nevizánsky – Kujovský 1991, 559; Hanuliak – Rejholcová 1999, 60). Na Slovensku se v této době mnohem častěji nosilo hned několik typů nákrčníků zhotovených z bronzů, a to buď ze silnější tyčinky, nebo spletených z drátu (např. Hanuliak 1994a, obr. 40).

Nákrčníky – bez ohledu na jejich provedení – tedy na raně středověké Moravě nepatřily k běžně používaným šperkům, nalezené kusy pravděpodobně představují importy či ojedinělé výrobky inspirované cizími předlohami. Pokud jde o nákrčníky vyrobené ze železa, u nich jsou sice k dispozici náznaky relativně mladšího datování, zatím však nelze vyloučit ani možnost, že jsou to napodobeniny nákrčníků zhotovených z bronzů nebo drahých kovů – a tudíž že použití levnějšího železa není podmíněno čistě chronologicky, ale také majetností odběratelů apod.

8.9 KŘÍŽOVÁ SPONA

V hr. 304/55 bylo pohřbeno dítě ve věku 8–9 let, z jehož kostry se dochovaly jen zbytky lebky; v místě trupu se nacházela – na Moravě zcela ojedinělá – spona ve

tvaru rovnoramenného kříže se zahrocenými rameny (obr. 203). Její lícová strana je zhotovena z bronzového plechu, zdobeného liniemi vytepávaných bodů a pěti drobnými vypouklými vložkami z modrého skla. Spona má vlastně tvar čtverce o straně dlouhé 5 cm, kdy uprostřed každé strany je proveden menší obdélníkový výřez, což sponě ve výsledku dává křížový tvar. Lícový bronzový plech je upevněn na jádro ze železného plechu, jehož celou spodní stranu překrývají dvě vrstvy tkaniny prostoupené korozními produkty (srov. Kostelníková 1971, 146). Na rubu jednoho ramene je tkanina vyboulená, takže by mohla skrývat zbytky nějakého zapínacího mechanismu. Dítě mělo nadprůměrně bohatou výbavu, ale její součástí nebyl prokazatelně chronologicky citlivý předmět. Hrob ležel v jihovýchodní části pohřebiště (obr. 238).

Fotografii křížové spony publikoval záhy po nalezení J. Poulík (1957, 347, obr. 116), ale jinak se jejímu rozboru nevěnoval, pouze ji zařadil mezi „předměty zdobené emaily“ a spolu s náušnicemi typu 7-25/26 z hr. 588/56 ji použil jako ilustraci „kettlašského“ charakteru dolnověstonického pohřebiště (kap. 8.1.16). Více si jí všimli zahraniční badatelé, kteří se zabývali analogickými nálezy v rámci střední Evropy, vedle H. Friesingera (1975–1977, 104), V. Tovornik (1986, 446) a F. Stein (1995, 318) to byl hlavně B. M. Szóke (1992a, 882), který dolnověstonický materiál osobně studoval.³⁶⁸

Křížové spony z litého bronzů se v horním a středním Podunají objevují pod západním vlivem a spadají zde do předkóttlašského horizontu. Na území raně středověké Moravy se spony obecně vyskytují jen zřídka a mají odlišnou konstrukci (železné jádro překryté bronzovým plechem) než západní exempláře. Výrobce dolnověstonické spony tedy použil místní technologii, ale současně musel pracovat podle importovaných předloh, k jejímu zhotovení nejspíše došlo v době, kdy byly předkóttlašské lité křížové spony ještě v oběhu (Ungerma 2005c, 720–722; 2006a, 356). Samozřejmě nelze vyloučit – ale ani věrohodně prokázat – určitý časový odstup mezi výrobou a uložením do hrobu.

Nošení křížových spon se v západní Evropě interpretuje jako doklad křesťanského vyznání jejich majitelů (Wamers 1994, 135; Bierbrauer 2002; Wührer 2003,

³⁶⁷ Podobně vzácné jsou v našem prostředí nákrčníky spletené ze stříbrných drátků (Hrubý 1955, 261; Šolle 1959, 455–458; Krumphanzlová 1963, 91; Szóke 1992a, 866; Ungerma 2005c, 715).

³⁶⁸ Kromě exempláře z hr. 304/54 (uvádí jej pod „průběžným“ číslem 910) mezi spony zařadil i další nálezy, jež podle mého názoru plnily jinou funkci: nákončí s „gryfem“ či „beránkem“ z hr. 310/48 (kap. 10.5.1) a „lisovaný plech spony z hrobu 1204“ (= hr. 593/56), který interpretuji jako železnou kaptorgu (kap. 8.5.5).

117). V našem prostředí jde o pouhý obecný předpoklad, který u konkrétních jedinců, v jejichž hrobě byla taková spona nalezena, nemáme možnost nějak přímo potvrdit (srov. např. Schülke 1997; Later 2012; Ristow 2012), neboť mimo nejvýznamnější velkomoravská hradiště se křesťanství muselo šířit jen pozvolna.

8.10 ROZETKY

Na zubech a v ústech dítěte v hr. 324/55 byly nalezeny dvě neobvyklé kruhové ozdoby, které vzhledem k jejich tvaru a výzdobě označují jako „rozetky“ (obr. 204). Jejich jádro je vyrobeno z bronzového plechu, který je na lícové straně rozčleněn rýhami do podoby květu s osmi okvětními lístky. Lícová strana je pokryta tenkým stříbrným plechem, jehož okraje jsou přehnuty na rubovou stranu. Obě rozetky jsou poměrně malé, jejich průměr měří 1,2 cm. Středový kroužek (od něhož se radiálně rozbíhá osm rýh) je zároveň hlavičkou nýtu, jímž byly obě ozdoby původně připevněny k podkladu.

Jelikož na středohradištních pohřebištích analogické nálezy zcela chybějí, jejich přítomnost v hr. 324/55 musí být výsledkem převzetí z jiného kulturního okruhu. Nejbližší se podobné předměty objevují na území Karpatské kotliny. Již v časně době avarské se zde používaly čelenky, opasky a koňské postroje zdobené polokulovitými nebo plochými rozetkami ze zlatého nebo stříbrného plechu. Avaři si je měli osvojit ještě během svého pobytu ve střední Asii (Bóna 1979, Abb. 2: 1, 5; 1980, 36, 55). Často se objevují i na pozdně avarských pohřebištích, H. Zoll-Adamikova (1996) vyčlenila čtyři hlavní konstrukční typy, které někdy ještě dělí na varianty podle přítomnosti nebo absence výzdoby. Dolnověstonickým artefaktům se nejvíce blíží její typ IIIb, což jsou plechová kování ve tvaru polokoule nebo kulového vrchlíku, zdobená nejčastěji rozetovitým nebo jiným složitějším vegetabilním ornamentem. K podkladu se připevňovaly pomocí nýtu procházejícího vrcholem kování nebo drátěným ouškem na rubové straně. Mívají průměr kolem 2 cm, jsou tedy jedenapůlkrát až dvakrát větší než rozetky z dolnověstonického hr. 324/55.

Podobné ozdoby se hojně vyskytují i na staromad'arských a belobrdských pohřebištích, jejich tvarové spektrum zachytil A. Točík (1987, Abb. 13: 15–29) a soupis do té doby známých exemplářů pořídil A. Kiss (1987, 131). Dolnověstonickým rozetkám se tvarem nejvíce blíží pukličky z Bánova, hr. 20, Prši, hr. 100 (Točík 1968b, Taf. IV: 18, XXIX: 11–13), a Čakajovců, hr. 602 (Rejholcová 1995a, 67, tab. XCIII: 8–12; 1995b, 75), na území Mad'arska jsou to pak rozetky z Almásfűzitő (Kiss 1987, Abb. 2). I tyto rozetky mají převážně větší průměr (asi 2–3 cm). Používaly se jako ozdobné nášivky na svrchní oděv (byly umístěny nejspíše na jeho lemu), čelenku nebo čepce a také na obuv (Kiss 1987, 127; Csallány

Obr. 204. Dolní Věstonice – Na pískách. Jedna z rozetek z hr. 324/55 (č. 3). Foto J. Špaček.

1970). Na podklad se nejčastěji přišívaly, neboť jsou po obvodu opatřeny dírkami, méně často byly upevňovány pomocí oušek (Dvorníky, hr. 8; Marcelová, hr. 7; Točík 1968b, 24, Taf. XV: 13–16; 35; Taf. XXIII: 34) nebo nýtů (Lőrinczy – Türk 2011, 449, obr. 10–13). Rozetky opatřené na rubu dvěma ouškami měly údajně plnit funkci knoflíků (Točík 1987, 214), o čemž svědčí jejich větší počet a poloha v jedné nebo dvou řadách na trupu pohřbeného (např. Svätý Peter, hr. 107; Sereď II, hr. 3/55; Vojnice, hr. 9; Točík 1968b, 23, 53, 60; srov. Hanuliak – Rejholcová 1999, 74).

Asi nejpřesnější analogií, a to tvarem i velikostně, kterou se mi podařilo najít, je rozetkovité kování z bohatého jezdeckého staromad'arského hr. 2/1937 v Středě nad Bodrogom, řazené zde ke kováním koňského postroje. Má taktéž tvar květu s osmi okvětními lístky a středový nýt na rubové straně. Průměr kování činí 0,9 cm, takže je jen o málo menší než dolnověstonické kusy (Nevízánsky – Košta 2012, 120, Abb. 13: 15; 20: 12). Celkově se kloním k interpretaci, že rozetky z hr. 324/55 v Dolních Věstonicích jsou spíše staromad'arského než avarského původu. K určení jejich funkce nemáme k dispozici dostatek informací. Mohly být nýtem připevněny k oděvu, soudě podle polohy snad v cípech límce (?). Stejně tak ovšem při jejich „transferu“ z jedné kultury do druhé mohlo dojít ke změně jejich funkce, kdy na Moravě byly použity odlišně než u Mad'arů.

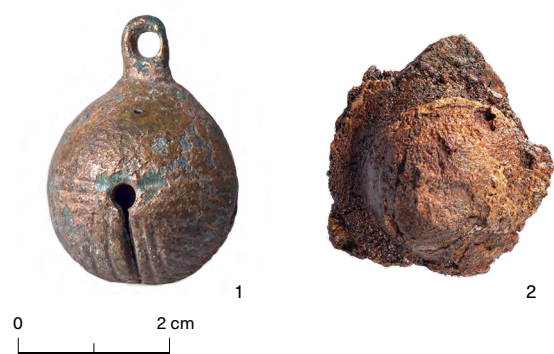
8.11 ROLNIČKY

Ve 48 hrobech bylo nalezeno celkem 69 rolničků, vyskytují se v počtu 1–7 kusů. Železný jsou v dokumentaci někdy označeny jako „gombíky“, ale při studiu dochovaných kusů z autopsie se vždy ukázalo, že jsou to opravdu rolničky.³⁶⁹ V současnosti je 28 rolničků nezvěstných, z nich lze při vyhodnocení využít jen exempláře, jejichž popis v dokumentaci umožňuje udělat si představu o jejich tvaru. V naprosté většině hrobů s rolničkami byly pohřbeny děti nebo juvenilní jedinci, jen vzácně dospělí.

Polohu rolničků v hrobech³⁷⁰ je zajímavé sledovat z hlediska jejich počtu, který zase do značné míry koreluje s věkem majitele. Pokud byla v hrobě jen jedna rolnička, nacházela se nejčastěji v oblasti hrudníku (5 kusů), pánve (5 kusů) nebo na břicho (3 kusy), jiné polohy se vyskytly

369 J. Poulík (1957, 309) pokládal železnou kulovitou rolničku z hr. 9/46 za „železný gombík, který je napodobeninou původních gombíků zlatých a stříbrných“, k čemuž ovšem nic neopravňuje. Také Z. Klanica (1985, 503, 515, obr. 13: 2; 25: 9) mluví v případě nálezů z hr. 1135 a 1395 v Mikulčicích – Klášterisku (dnes jako „Kostelec“) o „železných gombících“, nicméně v prvním případě lze rozeznat rolničku s typickým vertikálním žebrem, vyobrazení druhého exempláře je velmi nezřetelné (podobně Klanica 1970b, Taf. 44: 9). Velikosti rolničků jsou i „železných gombíků“ nalezené u levého kolena jedince v hr. 12 ve slovenských Lefantovicích (Rejholcová 1992, 257, 266, obr. 12).

370 Stranou ponechávám – zdaleka ne vzácné – případy, kdy se poloha rolničky nedala přesně určit v důsledku pokročilého nebo úplného zetlení kostry.

Obr. 205. Dolní Věstonice – Na pískách. 1 – bronzová litá rolnička z hr. 509B/55, č. 4 (foto J. Špaček); 2 – typický vzhled železné rolničky, která neprošla konzervací a stále je pokryta zbytky tkaniny prosycenými korozními produkty; na snímku exemplář z hr. 236/47, č. 1 (foto M. Bárta).

vždy jen jednou. Dalo by se z toho vyvozovat, že zvláště děti – které mají jednu rolničku nejčastěji – je nosily našité na oděvu nebo přivázané u pasu.³⁷¹ Také dvojici rolniček nosily pouze děti, a to opět v oblasti pánve (hr. 432/49, 668/56, zřejmě také v hr. 94/54, soudě z jejich polohy u nože; u hr. 80/54 se umístění rolniček nedá přesně určit). Mladý muž (?) v hr. 723/57 měl po jedné rolničce v místě pravého i levého chodidla.

Větším počtem rolniček byli vybaveni pouze dospělí, s největší pravděpodobností muži. Muž s ostruhami v hr. 377/48 měl celkem 7 železných rolniček, které se nacházely v řadě podél celého levého lýtka. Mladík ve věku 15–16 let z hr. 419/55, vybavený větším železným nožem, měl opět na vnější straně levého lýtka seřazených 5 železných rolniček. Stejný počet rolniček obsahoval hr. 269A/55, nacházely se podél pravého lýtka. U všech tří mužů rolničky sloužily nejspíše jako ozdoba kalhot, vysokých bot nebo lýtkových řemenů a při chůzi i při jízdě na koni musely neustále zvonit či chřestit.

Naprostá většina rolniček je zhotovena ze železa, bronzové jsou pouhé čtyři kusy. Z nich tři jsou odlité z bronzu a mají kulovitý nebo lehce hruškovitý tvar, ve spodní polovině jsou opatřeny křížovým výřezem, přičemž takto vzniklé „cípy“ jsou zdobeny rýhami (hr. 422/49, 509B/55, obr. 205: 1; hr. 668/56). U čtvrté, v několika zlomcích dochované bronzové rolničky (z hr. 113/46) se zdá, že vzhledem ke svému tenkému plášti byla zhotovena spíše z plechu, kupodivu ale není opatřena žebrem jako rolničky železné. Ve spodní části má křížový výřez, do horní části těla rolničky je zasazeno vyšší drátěné ouško.

Železné rolničky (obr. 205: 2) se vyráběly spojením dvou polokoulí vytvarovaných z plechu. Spoj polokoulí je tvořen jakýmsi „žebrem“ či „límcem“, podle jehož umístění můžeme vyčlenit dva hlavní typy. Početně zcela převažují (je jich min. 39 kusů) rolničky s vertikálním žebrem. Tvar těla rolničky je v naprosté většině kulovitý, jen vzácně zploštělý (hr. 316/48, hr. 94/54, 358/55?; jedna

z pěti rolniček v hr. 419/55). Žebro se nahoře rozšiřuje v plošku nejčastěji trojúhelníkového tvaru (jen vzácně je oválná, obdélníková nebo lichoběžníková), která je opatřena otvorem k zavěšení. I mnohé železné rolničky jsou ve spodní části opatřeny křížovým výřezem, jehož ramena však – na rozdíl od bronzových kusů – spolu nesvírají pravý úhel. Tento výřez byl vytvořen vždy dvojnásobným prosekutím těla rolničky až po spojení obou polovin.

Pouze čtyři železné rolničky (hr. 313/48, 432/49, 524/50) mají spojovací žebro umístěné horizontálně. Všechny vykazují kulovitý tvar, žebro se nikde nerozšiřuje. Ouško je vždy zhotoveno z drátu a je provlečeno otvorem proraženým uprostřed horní polokoule, dolní polovina je také někdy opatřena křížovým výřezem. Značně neobvyklou konstrukci vykazuje exemplář z hr. 156/54, z něhož se dochovala jen jedna polovina ze železného plechu, která má v žebro (není možné určit, zda bylo původně umístěno vertikálně, nebo horizontálně) dvě drobné díry, naproti nim je na opačné straně žebra zbytek jakéhosi šarnýru, což naznačuje, že tato rolnička (pokud je funkční určení předmětu správné) se původně dala otvírat.

V rolničkách všech tvarů se někdy dochoval kamínek, díky němu lité bronzové rolničky stále jasně zvoní, naopak u železných kusů je kamínek korozi většinou přichycený ke stěně (srov. Klíma 1985a, 448, obr. 5: 4). Na povrchu takřka všech železných rolniček zůstaly zbytky tkaniny prostoupené korozními produkty, takže byly v přímém kontaktu s oděvem.³⁷² U rolniček pokrytých více vrstvami tkaniny (hr. 94/54, 322/55, 330/55) by se dalo usuzovat, že do nich byly zabaleny (váček?), ale může jít i o doklad toho, že pohřbený měl na sobě více kusů oděvu oblečených přes sebe (Kostelníková 1971, 106).

Jak již bylo řečeno, rolničky se vyskytovaly především v hrobech dětí a juvenilních jedinců.³⁷³ Zdá se, že v Dolních Věstonicích jimi byli vybavováni častěji chlapci než dívky, neboť v příslušných hrobech v podstatě chybějí ženské šperky. Na druhé straně chlapci coby majitelé rolniček jsou třikrát doloženi milodary v podobě militarií (ostruhy v hr. 258/47, sekera v hr. 554/55), jedinec v hr. 156/54 měl kromě sekery a celé sady šípů ještě olověnou náušnici. Stejně tak předměty typické pro ženské pohlaví (náušnice, přeslen) má i minimum jedinců dospělého věku s rolničkami (hr. 113/46, 144/54?). Samozřejmě nelze vyloučit, že někdy se dívky „skrývají“ v chudě vybavených dětských hrobech, kde je rolnička jedním z mála předmětů nehodících se k určení pohlaví nebo milodarem jediným, přičemž takových hrobů je značné množství.

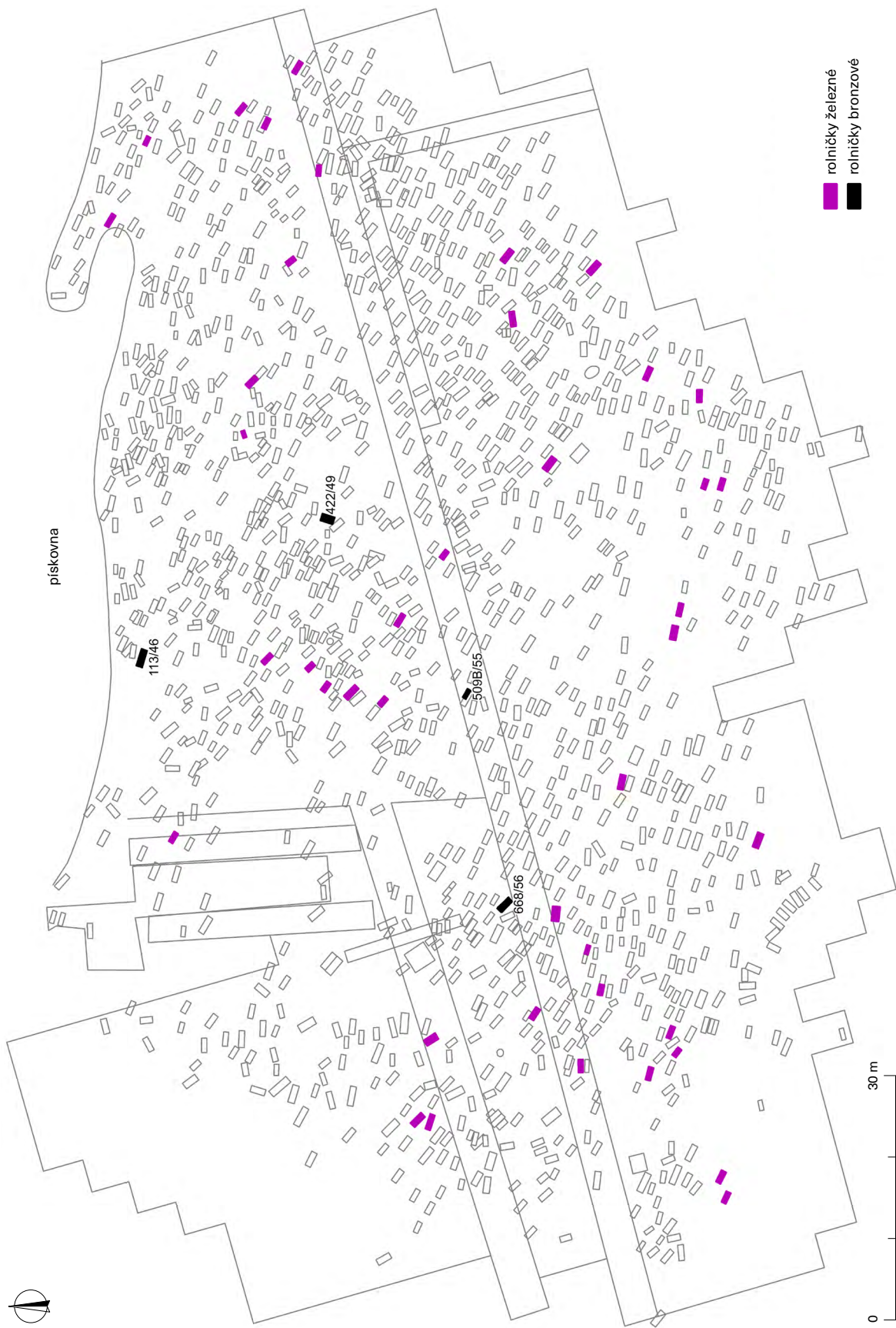
Hroby s rolničkami jsou rozmístěny takřka po celé ploše pohřebiště a tvoří navzájem ostře ohraničené kumulace (obr. 206). Z toho – a také z četnosti jejich výskytu – můžeme usuzovat, že rolničky se ukládaly do hrobů po delší dobu, zřejmě během velkomoravského i povelkomoravského období.

Všechny tvary rolniček významněji zastoupené v Dolních Věstonicích mají analogie na dalších pohřebištích ze

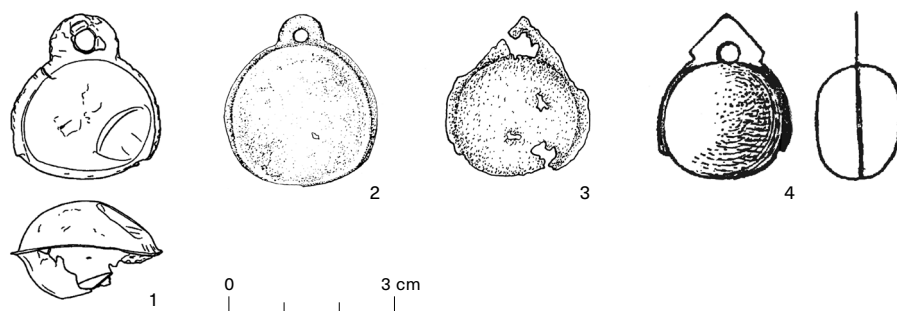
371 Chlapec v hr. 126/49 ve Starém Městě – Na valách měl rolničku zavěšenou na řemínku, jehož druhý konec byl přivázan k opaskové přezce (Hrubý 1955, 437, tab. 15: 3; 60: 14).

372 M. Kostelníková (1971, 47, 144–149) určila tkaniny na 11 rolničkách. Zcela převládají tkaniny s nejjednodušší, tj. plátňovou vazbou, jen tkaninu na rolničce z hr. 9/46 určila jako ryps, což by měl být jediný doklad tohoto typu tkaniny z našeho území (Březinová 1997, 141).

373 Stejně tomu bylo např. ve Starém Městě – Na valách, kde z 15 hrobů s rolničkami bylo 13 dětských, 1 mužský a 1 ženský (Hrubý 1955, 94). V Břeclavi – Pohansku byly rolničkami vybaveny výhradně děti do devíti let věku (Macháček et al. 2016, 113).

Obr. 206. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s železnými, resp. bronzovými rolničkami.

Obr. 207. Pozdně avarské rolničky z bronzového plechu, opatřené vertikálním žebrem. 1 – Vösendorf – Laxenburgerstraße, hr. 525, Rakousko (podle Pomberger – Stadler 2018, Abb. 2: 1); 2 – Komárno – Lodenice, hr. 153, Slovensko (podle Trugly 1993, Taf. LV: 10); 3 – Komárno – Lodenice, hr. 79 (podle Trugly 1987, Taf. XXII: 6); 4 – Toponár, hr. 39, Maďarsko (podle Szimonova 1997, tab. VI: 11).

střední doby hradištní (Klanica 2006, díl I, 86–87). Tvary středohradištních rolniček navazují na pozdně avarské. Zjevné je to v případě kulovitých rolniček z litého bronzu, které jsou na dolní polovině zdobené rýhováním, kdy geograficky nejbližší analogie pocházejí z hr. 6 a 7 na pozdně avarském pohřebišti v Dolních Dunajovicích (Klanica 1972, 11, tab. 6: 10–12; 15, tab. 13, 15–17). Otázkou zůstává, jak tuto skutečnost interpretovat. Na základě výskytu takových rolniček (a dále kulovitých rolniček z litého bronzu bez rýhované výzdoby) na pozdně avarských i na velkomoravských pohřebištích se H. Chorvátová (2018, 147–148) snažila naznačit, že existence obou druhů pohřebišť se časově překrývala.³⁷⁴ Tato otázka si bezpochyby zaslouží pozornost (šířejí v kap. 4.3), jen si nejsem jistý, zda rolničky představují nevhodnější druh předmětu k jejímu řešení (srov. Klanica 1995, 413). Detailní analýza a srovnání avarských a středohradištních rolniček zatím chybí,³⁷⁵ takže nedokážeme mj. říci, jak hluboko do střední doby hradištní přetrvaly lité bronzové rolničky s rýhovanou výzdobou. V Dolních Věstonicích se – jak jsem konstatoval výše – takové vyskytly v pouhých třech ze 48 hrobů s rolničkami, což je minimálně indicie, že zde období jejich používání netrvalo příliš dlouho. Nabízí se výklad, že všechny tři hroby by mohly spadat do staršího velkomoravského horizontu, ale na základě nepočtených a chronologicky nevýrazných doprovodných předmětů to nelze přímo potvrdit. Poloha dvou hrobů, a to v centrální části dlouhé diagonální skupiny (hr. 422/49; srov. kap. 14.1), resp. na okraji jihozápadní skupiny (hr. 668/56), tomu neodporuje (obr. 206). Naproti tomu poloha hr. 509B/55 v centrální zóně s nižší hustotou hrobů naznačuje spíše mladší datování (srov. kap. 14.5).

Také počátek vývoje rolniček s vertikálním žebrem sledujeme v pozdně avarském prostředí. Tamní exempláře jsou vyrobeny z bronzového plechu a jejich poměrně úzké žebro vyběhá nahoře v oblé ouško (obr. 207: 1, 2).³⁷⁶ Stejně tak se vyskytuje i ouško trojúhelníkového tvaru (obr. 207: 2, 3).³⁷⁷ Od takových rolniček už se středohradištní kusy liší jen materiálem (železný plech) a o něco větší šířkou vertikálního žebra.

Horní hranice výskytu rolniček jako takových v raně středověkých hrobech na Moravě není příliš zřetelná. Na mladohradištním pohřebišti v Holubicích byl v hr. 22 pohřben muž, který měl u pravého kotníku poškozenou bronzovou rolničku (Geisler 1986, 8, 29, tab. XXII), jež se svým lehce rombovým tvarem velmi podobá soudobým staromadžarským a časně belobrdským exemplářům (srov. např. Giesler 1981, 89; Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 41: 36). Rolnička se na lokalitu dostala nejspíše z Karpatké kotliny, hypoteticky společně s mincí uherského krále Štěpána I. (1000–1038), která hrob datuje. Rolničky, které by tvarově navazovaly na starší domácí tradici, na moravských mladohradištních pohřebištích chybějí, takže jejich ukládání do hrobů muselo skončit nejpozději během povelkomoravského období.

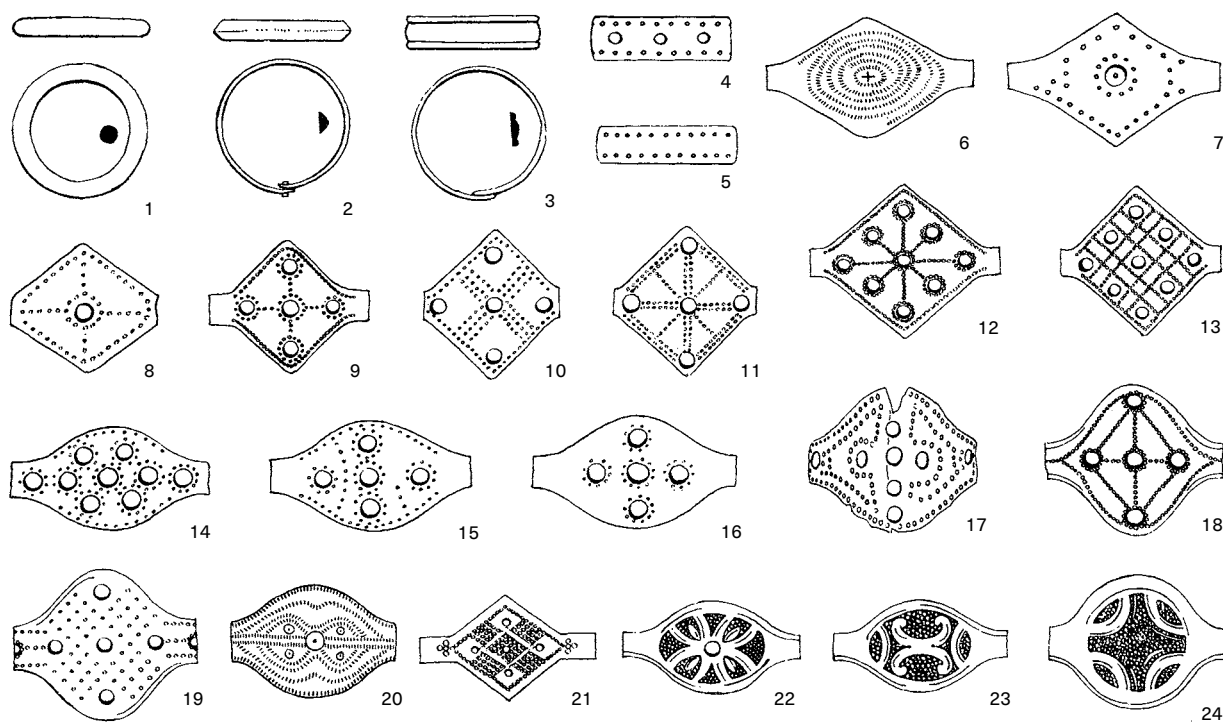
Nošení rolniček u lýtek nebo kotníků, zjištěné v dolno-věstonických mužských hrobech, není na raně středověké Moravě příliš obvyklé. V Olomouci-Holicích měl mladý muž v hr. 4 vně horní části pravého lýtku v řadě tři železné rolničky, které byly „navzájem spojené rzí a zbytky hrubé tkaniny do jakéhosi válečku“ (Dohnal 1991, 224, obr. 5: 2–4). Součástí výbavy mladíka v hr. 7 tvořily dvě železné rolničky u pravého kotníku, opět těsně vedle sebe (Dohnal 1991, obr. 7: 2, 3). Je zajímavé, že oba hroby ležely nedaleko od sebe na západním konci pohřebiště a oba

³⁷⁴ Badatelka vycházela – vedle tvarové podobnosti rolniček v avarských a velkomoravských hrobech – také z konstatování, že „hrkátky sa objavujú v [avarských – pozn. Š. U.] hrobech patriacich do najmladších fáz pochovávania na jednotlivých pohrebiskách na prelome 8. a 9. storočia“ (Chorvátová 2018, 147–148). Nověji se ukazuje, že nejstarší exempláře spadají již do středoavarské fáze MA II (Pomberger – Stadler 2018, 139; Csuthy 2019, 355), tedy nejméně o sto let dříve.

³⁷⁵ Soupis avarských hrobů s rolničkami na území Maďarska, Slovenska a Rakouska podali nedávno B. M. Pomberger a P. Stadler (2018, Tab. 1, 2), jejich publikace však neobsahuje zpracování tvarů rolniček, jen informaci, že P. Stadler na základě své rozsáhlé databáze avarské hmotné kultury rozlišuje celých 40 typů rolniček (Pomberger – Stadler 2018, 129). B. M. Pomberger (2020) vyčlenila osm základních tvarů těla rolniček; zdrojem další variability je tvar výřezu v dolní části, umístění zvukových otvorů a konečně výzdoba.

³⁷⁶ Např. Komárno – Lodenice, hr. 153 (Trugly 1993, 216, Taf. LV: 10); Kaposvár, hr. 57 (Bárdos 1978, obr. na s. 62–63); Pitvaros – Vízvározó, hr. 51 (Siklósi – Lőrinczy 2015, obr. 10 vpr., č. 1–12); Vösendorf – Laxenburgerstraße, hr. 525 (Pomberger – Stadler 2018, 127, Abb. 2: 1).

³⁷⁷ Např. Komárno – Lodenice, hr. 79 a 121 (Trugly 1987, 270, Taf. XXII: 5, 6; 1993, 203, Taf. XXIX: 15, 16); Toponár, hr. 39 (Szimonova 1997, tab. VI: 11, 13).

Obr. 208. Přehled forem středohradištních prstenů z okruhu podunajského šperku podle B. Dostála (1966, obr. 12: 1–24).

obsahovaly sekeru, v nich pohřbení jedinci tedy patřili k bojovnické vrstvě, stejně jako muž z hr. 377/48 v Dolních Věstonicích. Také mimo Moravu se doklady takového nošení rolničků objevují jen sporadicky (Ungerma 2019, 329–330; Hanuliak – Chropovský 2019a, 289, tab. IV: 8/2).

Rolničky jsou obecně řazeny mezi idiofony, tzn. samozvučné hudební nástroje, které se rozezná tím, že jimi pohybujeme (srov. Staššíková-Štukovská 1984; 1994). B. M. Pomberger et al. (2021, 119–124, 128) nedávno změřili zvukové charakteristiky bronzových rolničků z pozdně avarského pohřebiště Komárno – Lodenica a zjistili, že jednotlivé exempláře znějí často dost odlišně. Domnívají se, že na základě hlasitosti a charakteru zvuku lze částečně usuzovat na funkci dané rolničky. V literatuře se můžeme setkat s celou řadou funkcí, které u rolničků připadají v úvahu (srov. např. Haid 2004; Fröhlich et al. 2010, 211; Křížová 2011, 159; Pomberger et al. 2022, 73–74), podle mého názoru bychom však neměli mechanicky přenášet novodobé použití rolničků hluboko do minulosti. Pro pozdní antiku a raný středověk jsou k dispozici hlavně doklady o apotropaické funkci rolničků (Ungerma 2007b, 231, s lit.), což ovšem nevylučuje ani jiné, více utilitární funkce.

8.12 PRSTENY

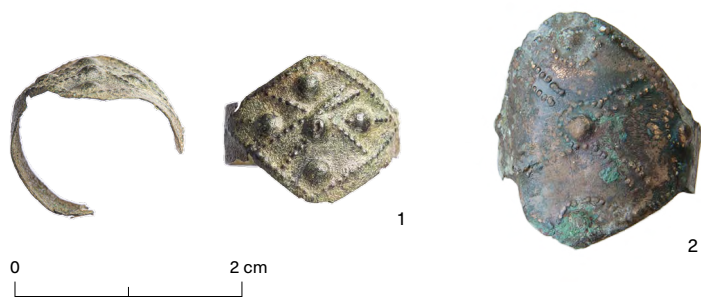
Ve 49 hrobech byli pohřbení jedinci vybaveni prstenem, popř. dvěma (hr. 17/46, 62/46, 346/55, 495/55, 613/56), nebo dokonce třemi prsteny (hr. 284/55). Původně bylo prstenů asi ještě více, např. v hr. 499/55 by svědčila o jeho někdejší existenci bronzová patina na prstních kůstkách levé ruky, samotný artefakt se nedochoval.

V několika dalších hrobech se našly drobné zlomky bronzového plechu, o nichž nelze říci nic bližšího, než že snad pocházejí z prstenu (hr. 321/48, 485/49, 7/52-I, 70/54, 380/55). Navíc je v současnosti devět exemplářů neznámých, i když některé se dají typologicky zařadit na základě popisu nebo kresby v dokumentaci (hr. 30/54, 463/55, 572/56).

Prstěny jsou zhotoveny v naprosté většině z bronzového či měděného plechu, jen ojediněle z drátu. Z hr. 62/46 pochází celkem 17 menších zlomků stříbrného plechu, které snad původně tvořily prsten, soudě podle tvarování okrajů největších zlomků mohl mít rombický štítek. Zvláštní případ představuje hr. 622/56, kde měl pohřbený jedinec „na článku prstu pravé ruky“ navlečeny dvě bronzové kroužkové náušnice se dvěma uzlíky (typ 7-3), byly tedy sekundárně použity jako prstěny. U kostry nebylo určeno pohlaví, vzhledem k přítomnosti očilký to byl spíše muž než žena (srov. kap. 9.10). S prstěny v pravém slova smyslu byly pohřbívány pouze dívky a ženy³⁷⁸ (srov. Stloukal 1964, 108).

Prstěny se nosily především na prstech pravé ruky (31 doložených případů), daleko méně na prstech ruky levé (11 případů). Prsten nalezený na krku – někdy spolu s korálky – svědčí zřejmě o jeho navlečení do náhrdelníku (hr. 30/54, 151/54), zcela nepochybně tomu tak bylo u prstěny z hr. 273/55, který byl pro tento účel sekundárně upraven svnutím do trubičky (kap. 8.5.7). Nezdobený páskový prsten z hr. 315/48 je rozlomen na několik zlomků, z nichž jeden je dokonce narovnaný. Jelikož je zhotoven ze silného bronzového plechu, byl již rozlomený vložen do hrobu; původně byl asi deponován ve váčku, neboť ležel spolu s římskou bronzovou mincí a přesletem „někde v místech u pravého femuru“. Podobně

378 Soudě podle antropologických dat (i když zdaleka ne u všech dospělých jedinců bylo určeno pohlaví) nebo doprovodných nálezů.

Obr. 209. Dolní Věstonice – Na pískách. Plechové prsteny se štítkem zdobeným vyběháním z rubové strany. 1 – hr. 136/46, č. 4 (foto M. Bárta); 2 – hr. 284/55, č. 95A (foto J. Špaček).

v hr. 443/55 byl prsten – ještě spolu s náušnicemi – uložen u hlavy, snad opět ve váčku, krabičce apod.

Moderní zpracování plechových prstenů, které jsou tradičně řazeny k podunajskému šperku, zatím postrádáme. Ani práce B. Dostála (1966) neobsahuje jejich typologii v obvyklém slova smyslu, ale víceméně jen obrazový přehled forem prstenů, které byl badatel v tehdy známém středohradištním materiálu schopen zaznamenat (obr. 208). Některé z vyobrazených forem jsou zastoupeny jen několika málo kusy nebo jde o úplně unikáty (zvl. obr. 208: 19–24), na druhé straně mezi dnes dostupnými prsteny můžeme zaznamenat formy, které v Dostálově přehledu chybějí (viz níže). Podobně jako u podunajských nebo veligradských typů náušnic (obr. 77, 78) používám i k označení typů prstenů (definovaných hlavně jejich výzdobou) zkrácená kódová označení ve stylu „typ 12-16“ apod., která však považuji za vyložené provizorní. Při detailnější analýze by bylo nejspíše nutné vytvořit od základů novou typologii, jako se to ukázalo při zpracování prstenů z okruhu veligradského šperku (Ungerma 2017).

8.12.1 Štítkové prsteny

Prsteny z bronzového plechu a se štítkem většinou rombového tvaru pocházejí ze 14 hrobů, k tomuto typu lze se značnou pravděpodobností přiřadit i stříbrný prsten z hr. 62/46. Dochované prsteny mají štítek zdobený liniemi vybíjených bodů a pukličkami, přičemž vybíjení je provedeno z rubové strany (obr. 209). Můžeme rozlišit dvě základní výzdobné kompozice. U první z nich je pětice pukliček uspořádána do kříže, každá puklička je obkroužena vybíjenými body (typ 12-16; hr. 443/55, tab. 163: 20). Od centrální pukličky vybíhají jednoduché nebo dvojité linie vybíjených bodů buď přímo ke krajním pukličkám (typ 12-9; hr. 33/46, tab. 8: 3), nebo do prostoru mezi nimi (typ 12-10; hr. 136/46, tab. 34: 4; hr. 467/49, tab. 93: 9; hr. 273/55, tab. 140: 218; hr. 284/55, tab. 141: 95A; patrně také hr. 346/55, tab. 149: 92). Výzdoba druhého prstenu z hr. 284/55 (tab. 141: 95B) je specifická tím, že linií je vyšší počet a jsou uspořádány hlavně kosočtvercovitě; linie jsou navíc provedeny dlátkovitým nástrojem, jehož hrot měl obdélný průřez, a nikoliv obvyklý kruhový. Na štítku prstenu z hr. 463/55 (tab. 164: 4) jsou pukličky jen čtyři a dvojité linie vybíjených bodů v centrální části štítku mezi pukličkami vytvářejí jakýsi kříž s rozeklanými rameny. Druhá základní výzdobná kompozice u štítkových prstenů je založena na šikmo se křížících liniích vybíjených bodů,

čímž vznikne devět polí čtvercového nebo kosočtvercového tvaru; uprostřed každého z polí je vyražena puklička (hr. 30/54, 109/54, tab. 123: 8; hr. 284/55, tab. 141: 95C). V přehledu štítkových prstenů v práci B. Dostála (1966, obr. 12) chybí přesná analogie, popsáním dolnověstonickým kusům se nejvíce podobá typ 12-13.

U většiny fragmentárně dochovaných prstenů nelze zjistit původní podobu vybíjené výzdoby (hr. 62/46, 361/48, 613/56), popř. máme před sebou zjednodušenou výzdobu na pomezí obou hlavních kompozic (hr. 37/54, tab. 116: 2). Jeden z prstenů z hr. 495/55 (tab. 167: 2) vykazuje unikátní výzdobu, přinejmenším v rámci lokality; má podobu půlkruhů negativně vymezujících kříž, přičemž půlkruhy jsou tvořeny větvičkovitým ornamentem, hustě vybíjeným úzkým hrotem z lícové strany (a nikoliv z rubové jako u ostatních prstenů se štítkem).

Prsteny s rombovým nebo oválným štítkem tvoří typickou součást hmotné kultury venkovských pohřebišť, v hrobech u velkomoravských kostelů se vyskytují minimálně (Klanica 2006, díl I, 77–78; Kouřil – Tymonová 2013, 137). V Dolních Věstonicích i jinde se nezdá narážet v nadprůměrně vybavených hrobech, společně s propracovanějšími náušnicemi z okruhu podunajského šperku³⁷⁹ nebo vyšším počtem exemplářů jednodušších typů. Některé z doprovodných typů náušnic se vyskytují již od staršího velkomoravského horizontu, ale horní hranice jejich výskytu není vždy zcela jasná.³⁸⁰ Společný výskyt s olověnými korály a závěsky v hr. 467/49 prokazuje jejich trvání minimálně do konce velkomoravského období.

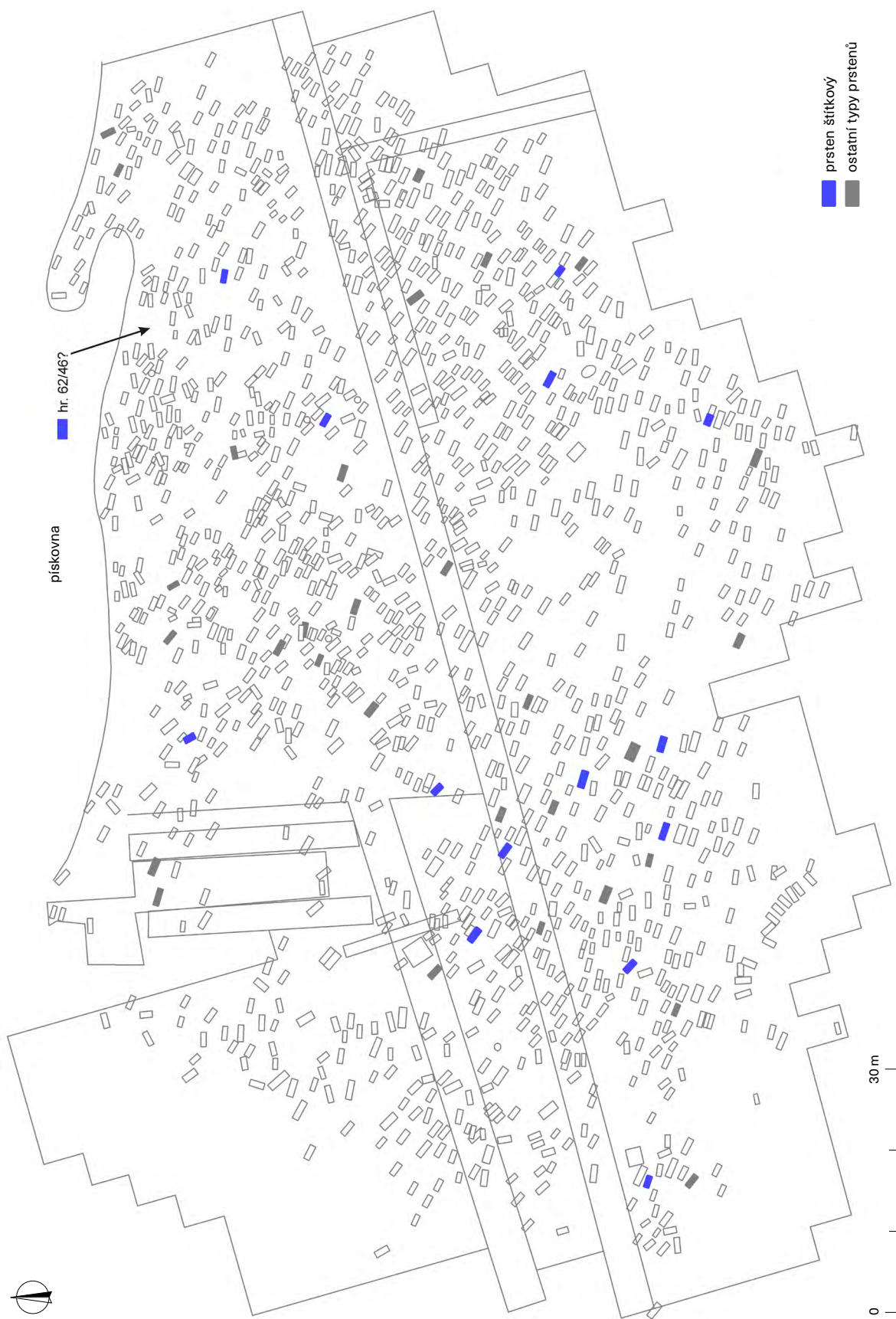
Rozmístění hrobů se štítkovými prsteny na ploše pohřebiště je ve srovnání s mnoha jinými typy šperků spíše atypické (obr. 210). Zatímco osm hrobů tvoří sevřenou kumulaci v jihozápadní části pohřebiště, zbylých šest je rozmístěno – se značnými prostorovými rozestupy od sebe – na podstatně větší ploše.³⁸¹ Prostorová distribuce byla ovlivněna i mimochronologickými faktory, příkladem mohou být prsteny podobné typu 12-13, které se vyskytují pouze v trojici hrobů (hr. 30/54, 109/54, 284/55) ležících blízko u sebe v jihozápadní části pohřebiště. Většina prstenů typu 12-10 se zase nachází ve východní polovině areálu (hr. 136/46, 467/49, 273/55, 346/55). Oba zmíněné typy přitom byly přinejmenším zčásti současné, jak o tom svědčí jejich společný výskyt v hr. 284/55 (tab. 141: 95A, 95C).

V tradiční chronologii se prstenům s rombovým štítkem přisuzovalo datování do 2. poloviny 9. století (Poullík 1948, 51–54), popř. ještě do 1. poloviny 10. století (Dostál

379 Např. náušnice typu 10-12 (hr. 62/46, 284/55), náušnice typu 10-14 (hr. 463/55), náušnice typu 10-21 (hr. 495/55).

380 Náušnice typu 7-8 (hr. 136/46), náušnice typu 7-11 (hr. 62/46, 361/48, 284/55, 613/56), náušnice typu 7-24 (hr. 109/54) a náušnice typu 7-33 (hr. 495/55).

381 Přesná poloha hr. 62/46 není známa, nejspíše ležel v severovýchodní části pohřebiště.

Obr. 210. Dolní Věstonice – Na pískách. Plechové prstény se štítkem.

1966, 58; srov. Klanica 2006, díl I, 77–78), to však bylo ovlivněno mj. premisami, které jsou dnes již považovány za překonané, např. přítomnost malty v hr. 195/49 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 268; srov. kap. 4.1). Novější detailní zpracování těchto prstenů z území Moravy dosud postrádáme. Zatím se nerýsuje, že by jejich výskyt byl omezen na krátký časový horizont – stejným směrem ukazují i dosavadní poznatky o jejich datování v rakouském Podunají a východním Přialpí (Nowotny 2018, 65–69).

Poznatky o počátcích výskytu těchto prstenů, které jsou v německy psané literatuře někdy označovány jako „typ Blučina“, poskytla dvě pohřebiště v Dolním Rakousku. V Hainbuchu, hr. 27, se dobře dochovaný exemplář kombinoval mj. s párem náušnic typu Rohrbach, které patří k typickým šperkům předkřtlašského horizontu (Eckkrummer 2009, 95, 196, Taf. 5: 3–8). V St. Pöltenu-Pottenbrunn se tyto prsteny objevily ve čtyřech hrobech, z nichž klíčový je hr. 207: zde byl prsten s rombickým štítkem nalezen společně s párem časných náušnic se čtyřmi bubínky a s náhrdelníkem obsahujícím početné olivovité hladké korály, jeden soudkovitý foukaný a dva mozaikovitě korály (Petschko 2013, Taf. 46: 207.3–207.7; srov. Ungerman 2021, 48–53). Uvedená kombinace korálů patří na lokalitě taktéž do předkřtlašského horizontu. Další tamní hroby s tímto typem prstenu buď neobsahovaly datovatelné nálezy (hr. 135, 153), nebo postrádaly šperky typické pro zmíněný horizont (hr. 195); na základě jejich umístění soudím, že tyto hroby jsou o něco mladší. V rakouském Podunají tak máme spolehlivě prokázáno nošení prstenů s rombickým štítkem nejpozději koncem předkřtlašského horizontu, typické jsou však až pro následující období. Každopádně možnost jejich výskytu na Moravě od staršího velkomoravského horizontu považuji za zcela reálnou.

8.12.2 Páskové prsteny

Nejpočetněji zastoupeným typem jsou páskové prsteny z bronzového plechu, kterých bylo nalezeno nejméně 20 kusů. Sedm z nich je opatřeno vybějenou výzdobou, která je značně individuální. K zastoupeným výzdobným motivům patří: řada pukliček (hr. 142/46, tab. 37: 3), krátké příčné linie vybějených bodů (hr. 146/46, tab. 38: 8), linie vybějených bodů lemujících oba okraje (hr. 493/49, tab. 95: 6), popř. kombinace uvedených prvků (hr. 151/54, tab. 128: 2; hr. 346/55, tab. 149: 91), doplněná navíc šikmými liniemi (hr. 572/56). U prstenu z hr. 365/55 (tab. 151: 2) jsou krátké řady vybějených bodů uspořádány do šachovnicového vzoru. Z kusu z hr. 70/54 se dochovaly jen dva drobné zlomky (jeden s atypickou výzdobou v podobě hustě u sebe vybějených kroužků, druhý nezdobený), takže jeho přiřazení k páskovým prstenům musí zůstat hypotetické. „Vybíjený“ (bez dalších detailů) měl být podle popisu v dokumentaci i dnes nezvěstný prsten z hr. 495/49.

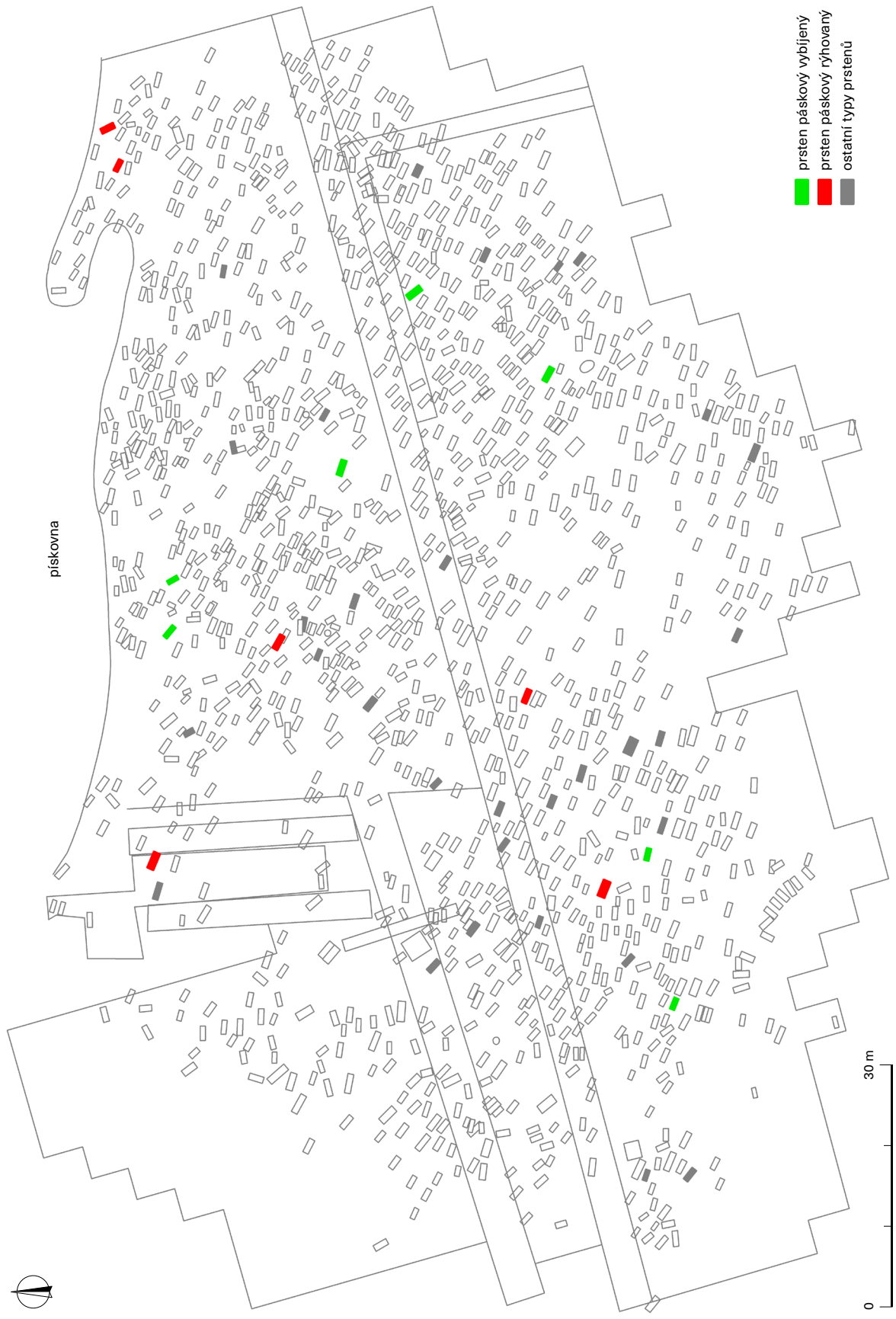
Šest prstenů nese výzdobu v podobě podélných rýh, které byly vytepány nebo vytlačeny z lícové strany, rubová strana je většinou hladká. Převažuje dvojice rýh (hr. 16/46, tab. 5: 91; hr. 257/47, tab. 54: 6; hr. 60/54, tab. 117: 3; hr. 149/54, tab. 127: 1), jednotlivě se vyskytl prsten s jednou rýhou (hr. 6/52-I, tab. 108: 6), resp. třemi rýhami (hr. 17/46, tab. 6: 1). Zbývajících šest páskových prstenů je nezdobených (hr. 315/48, 403/48, 460/49, 448/55, 579/56, 651/56).

Páskové prsteny s vybějenou výzdobou lze vzhledem k jejich různorodému provedení sotva pojímat jako ucelený typ. Nicméně jsou přibližně současné se štítkovými, neboť se kombinují se stejnými typy doprovodných nálezů a vykazují i podobné rozšíření na ploše pohřebiště (obr. 211). V případě páskových rýhovaných prstenů je obtížné ohraničit dobu jejich používání, neboť se až na výjimky nekombinovaly s chronologicky citlivějšími typy šperků. Poloha hrobů na třech od sebe vzdálených místech by mohla naznačovat jejich relativně časný výskyt, ale tento obraz může být ovlivněn nízkým počtem exemplářů. V Karpatské kotlině jsou datovány hlavně do 10. století (Dostál 1965; Profantová 2020, 438–439), ale v rakouském Podunají se vyskytovaly již předtím (Friesinger 1971–1974, 97). Ani hladké páskové prsteny zřejmě nejsou chronologicky průkazné, jak o tom v Dolních Věstonicích svědčí společný výskyt s korálem ve tvaru melounového jádra (hr. 579/56) na straně jedné a s olověnými korály a křížky (hr. 651/56) na straně druhé. Různé varianty páskových prstenů se hojně používaly i během mladší doby hradištní (Galuška 2022, 311–316).

8.12.3 Lité a drátěné prsteny

Prsteny z hr. 17/46 (tab. 6: 2) a 216/54 (tab. 135: 3) mají podobu bronzového kroužku odlitého z bronzu. Druhý z obou exemplářů je pozoruhodný tím, že jeho širší (lépe dochovaná?) část má průřez ve tvaru obdélníka se zaoblenými rohy, což je znak vyskytující se u některých typů belobrdských prstenů (viz zvl. typ 52c podle Hanuliak 1994a, obr. 46). Z toho by vyplývalo relativně mladší datování hr. 216/54; možná není bez významu, že tento hrob leží na jižním okraji pohřebiště, hned vedle hr. 212/54 s nezdobenými gombíky z opakního skla, které by také mohly být spíše mladší (kap. 8.4.1).

Další prsteny jsou zhotoveny ze silnějšího drátu, jejich konce se většinou přesahují nebo překrývají. Exemplář z hr. 56/46 (tab. 16: 1) je z hraněného drátu, kus z hr. 488/55 (tab. 167: 5) má půlkruhový průřez, u ostatních použil výrobce drát kruhového průřezu – hr. 237/47, 35/54 (tab. 116: 1) a 516/55 (tab. 170: 2). Používaly se i v mladohradištním období, jak ukazuje exemplář z hr. 237/47, vyrobený ze stejného drátu jako tamní esovitě záušnice (kap. 8.1.30). Prsten má analogii např. v osamoceném mladohradištním hrobě odkrytém v Želešicích (Lorencová – Košťurík 1977–1978, 282, obr. 9: 2).

Obr. 211. Dolní Věstonice – Na pískách. Plechové prstény páskové.

9. Nástroje a předměty každodenní potřeby

9.1 JEHELNÍČEK

Jedinec uložený v hr. 78/46 měl v místech levé klíční kosti bronzový³⁸² jehelníček (tab. 22: 1). Je svinutý z proužku silnějšího plechu, na obou koncích a uprostřed je zdobený třemi, resp. čtyřmi rýhami, dvě takto vzniklá pole jsou vyplněna rytým mřížkovým vzorem. Jehelníček je dlouhý 6,5 cm a má průměr 0,7 cm. Na obou koncích je otevřený, o málo širší konec je uvnitř opatřen kratším mělkým žlábkem, jehož funkce není zřejmá – k zasazení (chybějícího) dna jehelníčku s velkou pravděpodobností nesloužil (srov. níže). V popisu hrobu není uvedeno, že by jehelníček obsahoval jehly nebo alespoň jejich zbytky, v hrobě scházely jakékoliv další nálezy. Byl situován v severní části pohřebiště; ačkoliv zde nechybějí ani velmi časně uložené hroby, hr. 78/46 se svou orientací přimyká spíše k mladohradištním hrobům, i když ani na tom nemůžeme spolehlivě stavět datování hrobu.

Poloha v horní části hrudníku a absence dna jehelníčku vzbuzují otázku, jakým způsobem byl vlastně nošen a používán. Odpověď poskytuje rekonstrukce, kterou na základě etnografického materiálu navrhl Gy. László (1941, 190, obr. 2, Taf. XLVIII): jehelníčkem se protáhl delší proužek tkaniny, který byl dole ukončený uzlem, aby se nemohl vyvléknout. Do této tkaniny byly napíchnuty jehly, posunováním jehelníčku se daly skrýt, nebo naopak odkryt a používat (srov. Lehmann – Brieske 2015). Jen lehce modifikovaný způsob používání byl prokázán u jehelníčků z raně středověkého pohřebiště Dunum v severním Německu (Peek – Siegmüller 2006). Kovové jehelníčky s tkaninou uvnitř se mohly nosit u pasu nebo zavěsit na krk, což byl zřejmě i případ ženy (?) z dolnověstonického hr. 78/46. Ve stejné poloze měla jehelníček i žena v hr. 42 v dolnorakouském St. Pöltenu-Pottenbrunn, takže H. Friesinger (1972, 122, 142, Abb. 25) vyslovil názor, že byl součástí korálového náhrdelníku. V hr. 10 a 584 v Průšánkách 1 zase jehelníček ležel v pravé, resp. levé dolní části hrudního koše (Klanica 2006, díl I, obr. 59; díl II, 60, 184), přičemž žena v hr. 584 měla sice na krku

korálový náhrdelník, ale jehelníček zřejmě visel na samostatné šňůrce.

Na raně středověké Moravě převažovaly jehelníčky zhotovené z kosti nebo parohu,³⁸³ ve středohradištních hrobech se objevují spíše sporadicky (Měřínský 1985a, 48; Klanica 2006, díl I, 73–74). Kovové exempláře – bez ohledu na jejich nálezové prostředí – lze spočítat na prstech jedné ruky. Železný jehelníček se dvěma jehlami uvnitř byl nalezen v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích v – údajně mužském – hrobě 238 (Marešová 1983, 86). Nezdobená železná trubička interpretovatelná snad jako jehelníček pochází ze zásypu obj. 18 v Lesní školce v Břeclavi – Pohansku (Dostál 1986, 100, obr. 2: 7). Zatím v úplnosti nepublikovaný hr. 25 na hradišti Brno-Líšeň – Staré Zámky³⁸⁴ obsahoval bronzový jehelníček zdobený rytým větvičkovým ornamentem, který je u jehelníčku značně neobvyklý. Poblíž obj. 149 u mikulčické baziliky byl v sekundární poloze nalezen bronzový jehelníček zdobený příčnými a šikmými, navzájem se křížícími rytými liniemi, které jsou tauzovány zlatým drátkem (Kavánová 1995, 201, Abb. XXV: 31).

Bronzové a železné jehelníčky se hojně vyskytují na karolinských pohřebištích v severním Německu, a to včetně exemplářů opatřených rytou mřížkovanou výzdobou a příčnými rýhami na koncích. Takto zdobené kusy označuje J. Kleemann (2002, 103–105) v rámci železných (typ 1) i bronzových jehelníčků (typ 2) vždy jako variantu c; shodně je datuje do svých stupňů III a IV, které mají zabírat období od 2. třetiny 8. století po počátek 9. století (Kleemann 2002, 288–295). Přítomnost kovových jehelníčků ve středním Podunají se někdy považuje za výsledek západního vlivu (Friesinger 1975–1977, 104; Wachowski 2002, 235), který se projevuje i v jiných složkách materiální kultury (Szameit 1987, 166; 1992, 806; aj.). Naopak podle Z. Měřínského (2002, 466–468) představují kostěné jehelníčky na Moravě „přežívající pozůstatek“ hmotné kultury typické pro avarská pohřebiště v Karpatské kotlině a kovové exempláře pokládá za „poslední vývojový stupeň“ jehelníčků. Zřejmě z tohoto „genetického“

382 Podle B. M. Szókeho (1992c, 145, pozn. 756) je jehelníček zhotoven z kosti a patinován nějakým bronzovým předmětem, což neodpovídá skutečnosti, ačkoliv tvrdí, že zná tento předmět z autopsie. Podobný omyl se objevuje i v pracích moravských badatelů (srov. Dostál 1966, 87; Klanica 1986, 75; Měřínský 2002, 466).

383 Szóke 1992c, 143; Profantová 1992, 638, 712; Kavánová 1995, 171–176, 201–205; Měřínský 2002, 466–468; Klanica 2006, díl I, 73; k typologii Tomka 2000, 204, pozn. 9.

384 Poulík 1948–1950, obr. 118: a (v popisce je uveden hr. 43, nicméně je zřejmé, že zde došlo k záměně s popiskou obr. 117; srov. Szóke 1992c, 145; Profantová 1992, 712).

vztahu vyvozuje rámcovou dataci kovových jehelníků do 1. poloviny 9. století, ale to je podle mého názoru pouhý předpoklad a ne jednoznačně prokázaná skutečnost. Na mladohradištních pohřebištích již jehelníčky chybějí, svědčí to však hlavně o proměně pohřebních zvyklostí, neboť v každodenním životě se používaly i během následujících staletí (Wachowski 2002, 235).

9.2 ŠÍDLA A JEHLY

Celkem 12 předmětů (v hrobech se nacházely vždy jednotlivě) lze s velkou pravděpodobností označit jako šídla. Jsou to železné hroty či tyčinky, často čtvercového průřezu a se zbytky dřeva na povrchu. Zachovaná délka činí 3,4–8,8 cm, přičemž u větších nebo lépe dochovaných exemplářů pokrývají zbytky dřeva polovinu až dvě třetiny délky předmětu.

Velká většina šídel pochází z mužských hrobů. U jedinců uložených naznak se šídla nacházela v pánevní oblasti, a to o něco častěji na levé straně (hr. 32/54, 107/54, 206/54, 367/55, 368/55, 384/55) než na straně pravé (hr. 513/49, 295/55, 314/55). Nosila se ve váčcích, k jejichž obsahu patřily i další předměty každodenní potřeby (břitva, brousek, ocílka, křesací kameny apod.). Jen kostra v hr. 351/55 ležela v mírně skrčené poloze na levém boku, přičemž šídlo spolu s nožem bylo uloženo k pravému rameni (jelikož v pánvi se nacházela přezka, byl pohřbený jedinec spíše muž než žena; srov. kap. 10.5.1). Z těchto deseti mužů mají jen tři v hrobě nějakou zbraň, a to sekeru (hr. 513/49) nebo šipku (hr. 314/55, 384/55). Ve zbývajících dvou hrobech byly s největší pravděpodobností pohřbeny dívky nebo ženy, neboť jsou vybaveny náušnicemi. Žena v hr. 113/46 měla šídlo na levé straně pánve spolu s nožem a rolničkou, v hr. 283/47 pak mezi stehny (opět s nožem).

V 18 hrobech byly nalezeny artefakty, které označují jen obecně jako „železné tyčinky“, neboť *a priori* nelze rozhodnout, zda měly funkci šídla, jehly nebo jehlice. Většinou se dochovaly v drobnějších zlomcích, u nichž není zřejmé, zda původně tvořily jeden nebo více předmětů. Bohužel v případě 12 hrobů jsou tyto nálezy nezvěstné, dokumentace se většinou omezuje jen na konstatování, že šlo o „zlomek železné jehly“ (vzhledem k jejich malým rozměrům nebyla pořizována kresba). Z 18 jedinců bylo pět antropologicky určeno jako muži (hr. 17/52-III, 367/55, 634/56, 636/56, 269B/55), kteří měli železné tyčinky uložené ve váčku s drobnostmi u levého boku, stejně jako pět dalších dospělých osob neurčeného pohlaví (hr. 448/49, 537/50, 152/54, 647/56, v hr. 646B/56 u pravého boku). Naopak izolovaně, bez doprovodu dalších předmětů, ležely železné tyčinky ve třech hrobech, spolehlivě určených jako ženských, a to na hrudi (hr. 213/54), na pravé pánevní kosti (hr. 613/56) nebo na vnitřní straně levého předloktí (hr. 644/56). Zvláště dívky/ženy ve dvou posledně jmenovaných hrobech byly vybaveny větším počtem náušnic a skleněných korálů. Ženy byly jistě pohřbeny i v dalších třech hrobech s náušnicemi, kde železná tyčinka ležela – většinou opět izolovaně – nad

levou klíční kostí (hr. 283/55), vzadu za hlavou uprostřed (hr. 666/56), resp. vlevo od lebky (hr. 774/58, spolu se dvěma menšími železnými trubičkami nejasné funkce). Konečně v posledním hr. 288/48 (s jedincem neurčeného věku a pohlaví) se tyčinka nacházela někde v místě chodidel. Přes její fragmentární zachovalost lze rozpoznat, že jeden konec je zúžený (jistě byl původně zahrocený) a druhý je mírně roztepaný a ohnutý (tab. 61:3). Poměrně zřetelně se tedy rýsuje, že v mužských a ženských hrobech byly tyto předměty uloženy v odlišných polohách, což naznačuje rozdíly v jejich funkci (srov. níže).

Artefaktů, které bychom mohli spolehlivě interpretovat jako jehly, se na středohradištních pohřebištích nachází velmi málo, souvisí to pochopitelně s náchylností drobných železných tyčinek ke korozi. Jistotu tak máme jen u jehel zhotovených z bronzu, který korozi odolává podstatně lépe, takže můžeme dobře pozorovat zahrocení jednoho z konců a ouško pro navlečení nitě. Např. dvě takové jehly, které vykazují shodnou délku 4 cm, pocházejí z hrobů v Břeclavi – Pohansku (Macháček et al. 2016, 128).

Železnými tyčinkami v ženských hrobech ze střední a mladší doby hradištní se zabývala D. Jelínková (2005). Na lokalitě Mušov – Areál byly vždy po jednom kusu nalezeny v hrobech tří žen a dvou děvčátek, a to u levé klíční kosti (hr. 30, 40, 42) nebo na vnitřní straně levého lokte (hr. 97, 176). Dochovaly se jen neúplné nebo ve zlomcích o celkové délce 1,8–6,5 cm. Z jejich polohy na kostře autorka usuzuje, že šlo o jehlice související s nošením „rubáše/rubáče“, což byly jakési šaty bez rukávů, přidržované na levém rameni ramínkem; jehlice sloužila k „přišpendlení“ ramínka k horní části „rubáče“. Pokud přijmeme poněkud odvážnou premisu, že existenci takového nebo podobného oděvu, doloženého etnograficky pro 19. století a 1. polovinu 20. století, můžeme předpokládat i v raném středověku, dala by se takto vysvětlit přítomnost železné tyčinky u levé klíční kosti.³⁸⁵

Jako spínadlo rubáše mohly sloužit i tyčinky z dolno-věstonických hr. 213/54 a 283/55. Přesto to není jediná interpretace připadající v úvahu – připomínám, že i bronzové jehelníček v hr. 78/46 ležel u levé klíční kosti. Železné tyčinky nalezené v této poloze proto hypoteticky mohly být jehly, původně umístěné v jehelníčku z organického materiálu a zavěšeného na krku (srov. Hanuliak 2004b, 132). Železná tyčinka ležící v hr. 666/56 vzadu za lebku by se snad dala pokládat za jehlici k upevnění účesu, jaké se u nás také ojediněle vyskytují (Jelínková 2005, 552, s lit.). Zbylé tyčinky nelze na základě jejich polohy jednoznačně interpretovat.

V této souvislosti má relativně vysokou vypovídací hodnotu pohřebiště v Čakajovicích, kde je možné díky dobré zachovalosti železných předmětů rozlišit šídla od jehel, navíc jsou zde k dispozici antropologická určení koster. Šídla zde pocházejí ze 7 hrobů,³⁸⁶ výhradně mužských, a s výjimkou jediného hrobu (hr. 151) byla původně uložena ve váčku u pasu. Jako jehly zde byly interpretovány zahrocené – většinou železné – tyčinky o délce až 5,4 cm a průměru cca 1 mm, u nichž se až na výjimky

385 Je zajímavé, že jedna z nich (z hr. 176) má zachovaný hrot a na opačném konci náběh k obloukovitému zahnutí (Jelínková 1999, 50, tab. XLVIII: 1; 2005, 549, obr. 1: 1), je tedy stejného tvaru jako tyčinka z hr. 288/48 v Dolních Věstonicích. Vzhledem k jejich rozdílné poloze u kostry nelze potvrdit, že oba předměty plnily stejnou funkci.

386 M. Rejholcová (1995b, 25, 48) uvádí 6 hrobů, k nim je nutné přidat ještě hr. 573.

nedochovalo koncové ouško. Našly se v šesti hrobech dospělých žen (Rejholcová 1995a; 1995b, 25): v hr. 352 ležel na pánvi kostěný jehelníček s jehlou uvnitř, v hr. 593 byla jehla spolu s nožem vpravo u pasu, ve zbývajících čtyřech hrobech pak izolovaně v různých polohách, konkrétně na krku (hr. 366), u pravého ramene (hr. 295), na pravé straně pánve (hr. 456) a u levého lokte (hr. 194). Můžeme tedy uzavřít, že muži měli hlavně šídla v ustálené poloze u pasu, zatímco u žen se jehly nacházely v polohách mnohem různorodějších, přičemž některé by se daly opět interpretovat jako jehlice k „rubáči“.

Převažující výskyt šídel v mužských hrobech byl pozorován i na dalších lokalitách (Szóke 1992c, 110; 1996, 86; Hanuliak 2004b, 139), nezřídka to byli muži pohřbení se zbraněmi (Měřínský 1985a, 44). Celkem přijatelně se to vysvětluje nutností opravovat si na válečných taženích poškozenou výstroj (Budinský-Krička 1959, 129), nicméně jejich použití bylo jistě širší (Westphalen 2002, 101).

9.3 PŘESLENY

Z pohřebiště Na pískách pochází celkem 8 přeslenů. V 7 hrobech (hr. 113/46, 292/48, 315/48, 317/48, 144/54, 156/54, 778/58) se vyskytlo vždy po jednom kusu, zbylý (nález č. XXXI/49; tab. 101: 1) byl nalezen mimo hrobový kontext, a jeho datování do raného středověku je proto nejisté. V dokumentaci jsou všechny přesleny popsány jako hliněné či keramické, ale ve skutečnosti jsou minimálně dva (hr. 292/48, 315/48) zhotoveny z dosud neidentifikované horniny. Značně se od sebe liší tvarem a pravděpodobně i použitou surovinou. Exemplář z hr. 292/48 měl původně kuželovitý tvar, ale po vyzvednutí se rozpadl na více zlomků. Je vyroben ze šedavé sedimentární horniny s výraznou horizontální odlučností. Přeslen z hr. 315/48 (tab. 68: 92) je z horniny s jemnozrnnou strukturou a má prstencovitý tvar s hladce vypracovaným fasetovaným povrchem. Také z něj se horizontálně odloučily asi dva zlomky, které byly při konzervaci přilepeny zpět (srov. Marek – Kostelníková 1998, Abb. 45: 5–7). Oba kamenné přesleny jsou pečlivě provedené, zhotovil je pravděpodobně specializovaný výrobce (Mrázek 2000, 16, 18).

Ostatní přesleny jsou nejspíše keramické, ale vzhledem k problematickému rozlišování materiálu přeslenů je toto určení jen předběžné (srov. níže). Na přesleny z hr. 113/46 je poškozené místo, které vykazuje nerovný povrch typický pro keramiku, exemplář mimo hrobový celek (tab. 101: 1) zase nese na povrchu tmavou skvrnu, která vznikla nestejným výpalem.³⁸⁷ Keramické přesleny mají výrazně dvoukónický tvar, většinou jsou nezdobené, vzácně je jejich povrch horizontálně fasetovaný (hr. 144/54; tab. 127: 1) nebo zdobený ručně rytými horizontálními rýhami (hr. 113/46; tab. 28: 6). Výroba keramických přeslenů nebyla příliš náročná, dala se s úspěchem realizovat i podomácku (Marek – Kostelníková 1998, 290).

Přesleny mají poměrně jednotné rozměry: průměr 2,4–3,1 cm, výšku 1,4–1,9 cm. Poněkud menší rozměry (průměr 2 cm, výška 0,9 cm) má přeslen z dětského hrobu

315/48. Pokud jde o věk pohřbených, nepředstavuje tento hrob žádnou výjimku, dětem patřily ještě další tři hroby s přeslenem. Chlapec v hr. 156/54 měl sekeru a 11 šipek, pohlaví dalších dvou dětí (hr. 292/48, 144/54) nelze určit vzhledem k nevýrazným doprovodným nálezům. Zbývajících tři hroby s přeslenem patřily dospělým jedincům, nejspíše ženám, jak ukazují náušnice v hr. 113/46, popř. „stopy bronzové patiny na pravé týlní kosti“ kostry v hr. 778/58. Přesleny se v hrobech nevyskytují v ustálené poloze, byly nalezeny pod lebkou (hr. 292/48), na hrudi nebo na trupu (hr. 317/48, 144/54), popř. u lýtky (hr. 113/46, 778/58). Chlapec z hr. 156/54 měl přeslen uložený spolu s jinými drobnostmi ve váčku vlevo u pasu.

B. M. Szóke (1992c, 146–148) shromáždil v té době známé přesleny z raně středověkých pohřebišť v celém středním Podunají, včetně Moravy a jihozápadního Slovenska. Na Moravě se přesleny dostávaly do hrobů jen zřídka, což platí jak pro venkovská pohřebišť, tak pro hroby u kostelů, resp. v areálech hradišť. Zdaleka největší soubor hrobů s přesleny, čítající konkrétně 46 hrobů, pochází z Mikulčic, ale v polovině z nich šlo o exempláře neúplné, popř. ze zásypu, takže jejich přímou souvislost s pohřbeným jedincem nelze jednoznačně prokázat. Jen ve 22 hrobech se přímo u kostry našel jeden nebo více úplných přeslenů. Jejich poloha nebyla ustálená, nacházely se na různých místech od hlavy po kotníky (Marek – Kostelníková 1998, 200–204). Dalo by se to vysvětlit tím, že přeslen tvořil součást dřevěného vřetená, které se nezachovalo,³⁸⁸ přičemž ženy nenosily vřetená upevněná na opasku apod., ale do hrobu – na vcelku libovolné místo – jim je vkládali pozůstalí (srov. Pescheck 1996, 44–45). Je zajímavé, že přeslen obsahovaly i hroby dvou mužů s ostruhami u mikulčické baziliky: v hr. 443 se nacházel „uprostřed tibie pravé nohy“ (podle údaje v inventáři), zatímco v hr. 867 pod pravou částí pánve (srov. Klanica et al. 2019, 73, 147).

Sporadický výskyt přeslenů v hrobech zřetelně vyplývá také ze situace v Břeclavi – Pohansku, kdy na celém hradišti byly dosud odkryty pouhé čtyři hroby s tímto druhem předmětu. Bylo mezi nimi dítě, juvenilní dívka, dospělá žena i dospělý muž (Březinová – Přichystalová 2014, 190–191). Případ posledně uvedeného jedince – konkrétně hr. 175 na jižním předhradí, kde byl přeslen přiložen na vnitřní straně levého lokte (Přichystalová et al. 2019, 406–408, tab. XLIX: 2) – svědčí o tom, že přesleny se do mužských hrobů dostávaly záměrně. Dalším takovým případem je hr. 7 v Nechvalíně 1, kde měl pohřbený muž (vybavený mj. ostruhami, kopím a sekerou) vlevo u pasu břitvu, křesací kameny a přeslen (Klanica 2006, díl II, 9), tzn. původně ve váčku s drobnostmi, stejně jako chlapec z hr. 156/54 v Dolních Věstonicích. Zatímco na avarských, merovejských a anglosaských pohřebištích se přeslen vyskytuje v mnohem vyšším procentu hrobů, v nichž představoval symbolický předmět charakteristický pro ženské pohlaví (např. Härke 2000a, 188, 194; Brather 2004a, 24; Distelberger 2004, 30), ve středohradištním pohřebním ritu hrál zjevně mnohem méně výraznou roli. Interpretace výskytu přeslenů v hrobech mužů a chlapců zůstává nejasná; můžeme se jen dohadovat, že se s tímto

387 Nicméně výpalem procházely i přesleny vyrobené z některých hornin, např. z lupku (Marešová 1977, 34).

388 Srov. Müller – Müller-Mučí 1989, 29, Taf. 20: 1–10; Bartel – Codreanu-Windauer 1995, 258, Abb. 4: 13; Březinová 1997, 129; Donat 1999, 165, Abb. 92: 6; Poláček et al. 2000, 195, Abb. 19: 1.

předmětem pojily nějaké magické představy, které jsou doloženy v jiných obdobích a regionech (Moschkau 1962; Meaney 1981, 206).

Sídlíšní kontexty poskytují mnohem reprezentativnější obraz o výskytu přeslenů a jejich podobě než pohřebiště. Četné nové poznatky přineslo zejména zpracování více než dvou tisícovek předvelkomoravských a velkomoravských přeslenů z Mikulčic. Z četnosti jednotlivých tvarů vyplývá, že nejoblíbenější zde byly dvojkónické symetrické přesleny, které jsou nejčastěji hladké (pokud odhlédneme od event. výzdoby), méně často fasetované, dále jsou poměrně hojně zastoupeny tvary bochákovité a soudkovité (Marek – Kostelníková 1998, 182). Při zpracování tohoto souboru se jako nečekaně složitý problém ukázalo určování materiálu přeslenů. Odlišit keramické exempláře od kamenných je někdy obtížné, neboť obě suroviny mají podobné vlastnosti, bez destruktivních analytických metod neumějí materiál ve všech případech spolehlivě určit ani geologové. Proto je při určování nutné zohledňovat více kritérií, v první řadě výrobní stopy, barvu, strukturu, tvrdost materiálu a způsob jeho rozpadu. Dnešná byla většina středohradištních přeslenů považována za keramické, ale v Mikulčicích lze po revizi tento materiál přisoudit jen asi desetině určitelných exemplářů, takřka všechny ostatní byly zhotoveny z měkkých hornin, konkrétně z písčitého jílovce (lupku) a prachovce (Marek – Kostelníková 1998, 187; Mrázek 2000, 17). V Břec-lavi – Pohansku bylo z 273 zpracovaných přeslenů vyrobeno z kamene „jen“ 63 % kusů, podíl 35 % keramických přeslenů je zřetelně vyšší než v Mikulčicích. K výrobě kamenných přeslenů na Pohansku se používal taktéž víceméně jen jílovec a prachovec, přičemž se předpokládá využití stejných ložisek, z nichž byly zásobovány i Mikulčice. Těmito ložisky byla s největší pravděpodobností třetihorní souvrství na katastru obcí Zaječí, Popice a Kobylí (Březinová – Přichystalová 2014, 184–185, obr. 25). Jelikož zvláště Zaječí a Popice se nacházejí do 10 km vzdušnou čarou od Dolních Věstonic, i lidé pohřbívalí na dolnověstonickém pohřebišti si kamenné přesleny opatrovali nejspíše v dílnách zpracovávajících jílovce a prachovce z uvedených ložisek.

9.4 SRPY

Železný srp byl součástí výbavy 15 pohřbených jedinců. Čtyři srpy jsou dnes nezvěstné (hr. 1/40, 664/56, 679/56, 747/57),³⁸⁹ dochované exempláře jsou většinou neúplné nebo ve zlomcích. Pokud bylo možné je typově zařadit, patří vždy k typu B I podle M. Beranové (1957, 102), což je srp s výrazně zakřivenou čepelí a odsazenou rukojetí.³⁹⁰ To není nijak překvapivé, neboť k tomuto typu patří v našem prostředí drtivá většina raně středověkých srpů (srov. Poláček 2003, 607; Borzová et al. 2020, 31–38). U většiny dolnověstonických srpů se zachovaným trnem ulpěly na povrchu trnu zbytky dřevěné rukojeti prostoupené korozi

(srov. Hrubý 1955, 508, tab. 79: 2; Poláček et al. 2000, 196, Abb. 18: 1, 3).

Srpy se nacházely nejčastěji u nohou: byly položeny vně pravé (hr. 365/48, 9/52-I, 484/55) nebo levé nohy (hr. 378/48, 664/56, 462/49 – poslední z nich byl navíc podle popisu „zabodnutý do dna hrobu“), mezi nohama (hr. 747A/57) nebo přímo na nich (hr. 488/55, 679/56), v hr. 197/54 ležel až někde za chodidly. V nečetných případech byl srp pohřbenému jedinci položen na břicho nebo pánev, přičemž u špatně dochovaných nebo nedostatečně dokumentovaných koster je možné tuto polohu konstatovat jen s určitou pravděpodobností (hr. 85/46, 137/46, 253/47, 484/49).

Srpem byli vybaveni dva muži se zbraní (v hr. 365/48 s kopím a v hr. 679/56 se sekerou), v dalších dvou hrobech byli muži identifikováni antropologickým rozbořem kostry (hr. 137/46, 664/56). Děti – vzhledem k přítomnosti šperků nejspíše dívky – byly pohřbeny v hr. 484/49, 484/55 a 488/55. Dospělou ženu lze doložit pouze v hr. 747A/57 (měla bronzovou náušnici), další ženy však mohly být uloženy v chudých hrobech bez přítomnosti milodarů pro ně typických.

Soupis středohradištních hrobů se srpem z Moravy podala svého času N. Profantová, která je zaznamenala na 26 lokalitách (Bubeník et al. 1998, 124–125, tab. 3). Srpy, samy o sobě chronologicky necitlivé, se ukládaly do hrobů již od počátku kostrového pohřbívání, jak o tom svědčí např. hr. 119/60 v Uherském Hradišti-Sadech (Galuska et al. 2018, 74–75), což koresponduje s jejich výskytem na pozdě avarských pohřebištích (Klanica 1972, 21; Szóke 1992c, 73, s lit.; Reichenbach 2004, 552; Gáll 2017, 89–95). L. Galuska (1996a, 53) se domnívá, že v mladším velkomoravském horizontu se s nimi pohřbívalo již méně než dříve, ale detailní chronologická analýza v jeho práci chybí. Datování všech hrobů se srpy v Čakajovicích do staršího velkomoravského horizontu vzniklo chybnou interpretací „seriačního“ diagramu (kap. 5.2.2; Hanuliak – Rejholcová 1999, 47). Na Slovensku se srpy vyskytují i na belobrdských pohřebištích, i když v poněkud menší míře než dříve (Reichenbach 2004, 555). Na Moravě v mladohradištních hrobech již chybějí.

Pokud se v bádání o výbavě raně středověkých hrobů nechceme omezit pouze na typologii a chronologii, měli bychom se zabývat také otázkou, proč pozůstali jednotlivé druhy předmětů do hrobů vkládali. S tím souvisejí četné metodické problémy, které se pokusím ilustrovat právě na příkladu srpů. V odborné literatuře se objevila celá řada interpretací, co vkládání srpu do hrobů vlastně znamenalo – že to byla zbraň či součást bojovnícké výstroje, symbol „zemědělského zaměstnání“, vlastnictví pozemkového majetku nebo předmět s apotropaickou funkcí (naposledy Lettner et al. 2021, 30–31). Zvláště v novějších či analyticky zaměřených pracích vycházejí archeologové z rozboru pohlaví, věku a další výbavy pohřbených, popř. velikosti a celkové podoby hrobu atd.,

389 Již M. Beranová (1957, 114) si všimla nejasností u exempláře z hr. 365/48: z tohoto hrobu byl publikován srp typu B I (Poulík 1948–1950, obr. 143), zatímco ona ve sbírkách MZM pod tímto číslem hrobu našla uložený srp typu B II. Dnes je zde sice deponován srp typu B I, ale vzhledem k takřka kolmému nasazení trnu k čepeli jednoznačně není totožný s publikovaným exemplářem. Jelikož rozměrnější železné předměty nebyly při pořizování dokumentace většinou kresleny, uvedené rozpory se již asi nepodaří uspokojivě objasnit.

390 V německy psané literatuře se tento typ označuje jako *Balancesichel*, neboť je – na rozdíl od konstrukčně primitivnějších typů – lépe vyvážený, hmotnost jeho čepele je totiž rozložena po obou stranách od myšlené osy procházející držadlem (Westphalen 2002, 124, s lit.).

ale ani zohlednění všech těchto charakteristik nemusí vést k jednoznačným či všeobecně přijímaným závěrům. Hroby se srpy na moravských středohradištních pohřebištích sice zpracovány nejsou, naproti tomu pro Slovensko vznikly krátce po sobě hned dvě publikace k tématu. Badatelky K. Reichenbach (2004) a Z. Borzová (2006) analyzovaly víceméně tentýž soubor čítající osmdesátku hrobů se srpem na slovenském území, které pocházejí z avarských, velkomoravských, povelkomoravských i belobrdských pohřebišť, ale jejich interpretace se rozcházejí. První z nich, K. Reichenbach (2004, 549, 557), dospěla k závěru, že osoby pohřbené se srpem patřily do „horní poloviny společenského žebříčku“, takže se přiklonila k výkladu srpu jako „symbolu pozemkového vlastnictví“. V této souvislosti lze např. zmínit, že desetina avarských hrobů se srpem zahrnovala i kostru koně nebo že čtvrtina velkomoravských obsahovala „zbraně“ (Reichenbach 2004, 552, 554). Problematická je skutečnost, že posledně uvedená nálezová kategorie není v práci blíže definována, zjevně může zahrnovat cokoliv od hrotu šípu po meč, což její vypovídací hodnotu poněkud oslabuje (stejně jako u taktéž velmi obecné kategorie „šperk / součást oděvu“).

Z. Borzová (2006, 216–218) hodnotí sociální postavení lidí pohřbených se srpem odlišně, podle ní má naprostá většina jen „podprůměrnou“ a „průměrnou“ výbavu; bohužel ani ona podrobněji nepředstavila použitá kritéria. Jelikož postupně vyloučila jednotlivé v literatuře běžně uváděné interpretace, přiklonila se nakonec k výkladu o magické funkci srpu. Ten měl mrtvému především zabránit „vstát z hrobu“ (má však jít o opatření podstatně méně drastické než u většiny ostatních „protivampyrických“ praktik), ale také ho měl chránit před zlými silami. Tato interpretace je samozřejmě legitimní, nicméně si všimněme, že ji z analyzovaných archeologických i antropologických dat nelze přímo vyvodit – magickou či apotropaickou motivaci pozůstalých můžeme předpokládat u pohřbených různého věku, pohlaví, zámožnosti atd. Hlavním nebo možná jediným zdrojem uvedené interpretace je zjevně starší archeologická literatura, která se odvolává na „etnografické paralely“ (Borzová 2006, 211, s lit.), podobně jako je tomu u představy o masivním rozšíření tzv. protivampyrických praktik, která v současnosti čelí značné kritice (kap. 6.6.2, 6.6.3).

Obě badatelky upozornily na skutečnost, že na Slovensku se srpy objevují i v hrobech z 16.–18. století. Shodně konstatovaly torzovitý stav výzkumu novověkých hřbitovů, z čehož vyplývá nedostatek dat pro analýzu. Zvláště Z. Borzová (2006, 219) označuje vkládání srpů do hrobů v této době za „pohanský zvyk“, který mohl přetrvat z raného středověku, přičemž na základě etnografických výzkumů „se funkce srpu v hrobě nejčastěji spojuje taktéž s pověrami a protirevenantskými praktikami“. Zde nelze přehlédnout, že autorčina argumentace se pohybuje do

značné míry v kruhu – kontinuitu „magického významu“ srpu v hrobech od raného středověku do novověku předpokládá jen díky tomu, že výsledky novověkého etnografického bádání projektuje o tisíc let hlouběji do minulosti. Ničemu nepomůže ani apriorní označování milodarů v novověkých hrobech za „pověry“ či „pohanské přežitky“ apod., místo toho bychom se měli snažit pochopit jejich ukládání v dobovém kontextu (k tomu podnětně Mittermeier 2003). O nějaké kontinuitě můžeme těžko hovořit už jen z toho důvodu, že doklady o výskytu srpů v hrobech během vrcholného a pozdního středověku na našem území zatím chybějí. Pohřbívání se srpem se v 11.–12. století sporadicky praktikovalo na území dnešního Polska (Janowski – Kurasinski 2010), dotyčné hroby ovšem není možné pokládat za doklad kýžené „kontinuity“, neboť vývoj pohřbívání byl v Polsku jiný než v Slovensku či na Moravě, kostrové pohřbívání s milodary se tam prosadilo později (přehledně např. Štefan 2007, 815–819) a trvalo i v době, kdy už na našem území zcela převládaly pohřby bez milodarů. Hroby se srpem ze 13.–14. století v Braniborsku pak spadají zcela do kontextu vrcholného středověkého ritu se zřídka se vyskytujícími milodary (početně i druhově omezenými). Při jejich interpretaci F. Biermann (2004, 440–443) vychází z etnograficky doložených představ o magické moci srpu, vč. využití v pohřebním ritu (položení na krk u mrtvých, u nichž bylo podezření, že jsou tzv. *Nachzehrer*; srov. Polcyn – Gajda 2015). Na druhou stranu zdůrazňuje – podle mého názoru plným právem – regionálně omezený výskyt diskutovaných hrobů, a hlavně okolnost, že „přenositelnost [uvedené interpretace – pozn. aut.] z novověku až do středověku nelze zaručit“.³⁹¹ Ve věci její aplikovatelnosti na rané středověký materiál je pak ještě skeptičtější, neboť tehdejší početné a typově různorodé hrobové vybavy se nedají se sporadickými vrcholnými středověkými milodary přímo srovnávat.

9.5 BŘITVY

Břítva³⁹² byla nalezena v sedmi hrobech, v současnosti je k dispozici pět exemplářů (hr. 107/54, 27/52-III, 365/48,³⁹³ 386/48, 405A/55), zbylé dva jsou nezvěstné: v hr. 32/54 byla podle kresby břítva s obvyklými lichoběžníkovými bočnicemi, z hr. 664/56 pochází „14 zlomků předmětu ze železného plechu, snad z břítvy“, kresebná dokumentace bohužel chybí. Patrně vzhledem ke špatné zachovalosti břítve již při jejich vyzvedávání jsou v dokumentaci popisovány jako zlomky nože (hr. 27/52-III), srpu (hr. 386/48) apod.

Dolnověstonické břítvy se svým tvarem nijak neliší od exemplářů z jiných středohradištních pohřebišť, mají lichoběžníkové bočnice a čepel s většinou obloukovým vykrojením hřbetu (např. tab. 158: 4). Další tvarové detaily, např. výčnělek v týlu čepelce sloužící k otevírání břítvy

391 Srov. kritický postoj k metodologii staršího německého etnografického bádání a problematickou využitelnost jeho výsledků v raně středověké archeologii: Mehling 1998, 108–109; Mittermeier 2003, 226–229.

392 Z. Klanica (2006, díl I, 63) považuje tento termín za „interpretační“ a dává přednost označení „zavírací nůž“. Tímto neutrálním termínem (něm. *Klappmesser*) jsou břítvy označovány i v západní Evropě, kde mohly sloužit i k jiným účelům než k holení, občas se totiž objevují i v ženských hrobech (Tovornik 1986, 458, pozn. 44; Westphalen 2002, 157). Na středohradištních pohřebištích jsou jimi vybaveni výhradně muži, proto používám u nás vžitý termín.

393 Mezi nálezy z hr. 365/48 je v MZM deponováno 9 železných zlomků neuvedených v dokumentaci. Čtyři z těchto zlomků pocházejí z břítvy, která mohla být vyzvednuta až dodatečně, což je v popisu hrobu výslovně uvedeno u očílků a křesacího kamene. Na druhé straně nejasnosti ohledně srpu z tohoto hrobu (kap. 9.4) varují před jednoznačným zařazením břítvy do vybavy pohřbeného muže.

(Hrubý 1955, 122, obr. 16; Měřínský 1985a, 48), nebylo možné sledovat. Ani rozměry nevybočují z normálu, délka zachovalejších kusů je asi 11–12 cm.

U všech břitev se dá předpokládat, že byly uloženy ve váčku či tašce, neboť spolu s nimi se pravidelně nacházely drobné předměty, které se jinak nosit nedaly, nejčastěji kamenné úštěpy, šídlo nebo očílka. Kumulace uvedených artefaktů se nacházela nejčastěji vlevo u pasu (hr. 386/48, 107/54, 405A/55), nebo obecně v pánevní oblasti (hr. 27/52-III), jen muž v hr. 664/56 měl předmět označený za břitvu uložený mezi lýtky. Kupodivu v žádném z hrobů nebyl nalezen brousek, který se jinak spolu s břitvou vyskytuje poměrně často, zvláště v bojovníckých hrobech (Hrubý 1955, 122; Plachá et al. 1990, 75).

Všichni majitelé břitev byli muži, většinou jen průměrně až chudě vybavení, pouze jedinec v hr. 365/48 měl mj. kopí, šipku, srp a vědro. Na jiných pohřebištích sledujeme mnohem silnější vazbu břitev na hroby se zbraněmi, příkladem mohou být lokality Skalica nebo Břec-lav – Pohansko (Budinský-Krička 1959, 153; Kalousek 1971; Dostál 1982, 188).³⁹⁴

Středohradištní břitvy nejsou chronologicky citlivé, lze je datovat jen podle doprovodného inventáře. Prokazatelně se vyskytují už v nejstarších kostrových hrobech (Klanica 2006, díl I, 63) a bez podstatnější tvarové změny přetrvaly do mladohradištního období, kdy se však do hrobů dostávaly už jen výjimečně (Jelínková 1999, 36, tab. XLIII). Jejich používání je na Moravě a ve středním Podunají obecně zřejmě výsledkem západních vlivů (srov. Szóke 1992c, 107, s lit.), jimi „zasazení“ Moravané tak napodobovali franské velmože, stejně jako od nich přebírali např. ostruhy s ploténkami, meče, kopí s křídélky nebo řemínky vázané kolem lýtek (kap. 10; dále např. Ungerman 2022b). Zvyk holit si vousy se zřejmě stal znakem příslušnosti ke společenské elitě (Kouřil 2004, 70; Curta – Lierse 2022, 40–41). Průměrně nebo chudě vybavené hroby s břitvami v Dolních Věstonicích se pak dají interpretovat dvojím způsobem: buď jako hroby bojovníků pohřbených beze zbraní, nebo jako doklad šíření břitev i do nižších společenských vrstev.

9.6 NOŽE

Podle dokumentace bylo nalezeno celkem 331 železných nožů, jimiž bylo vybaveno 315 pohřbených jedinců. V současnosti je možné fyzicky dohledat jen 172 exemplářů, ostatní jsou nezvěstné – většina z nich pochází ze sezón 1954–1958, kdy byly všechny nože kresebně dokumentovány (s výjimkou velmi fragmentárně dochovaných kusů). Nelze vyloučit, že některé železné zlomky dnes nezvěstné byly při jejich původním popisu v dokumentaci k nožům přiřazeny neprávem.

Poloha je zaznamenána u 315 nožů, nicméně v hrobech se zetlelou kostrou bylo možné určit polohu nože jen přibližně (např. „v oblasti trupu vlevo“), přičemž levá strana hrobu (doložena 22krát) převažovala nad pravou (8 případů). Asi u 250 nožů se dala zjistit jejich přesnější poloha vzhledem ke kostře. U lebky (hr. 14/52-II, 17/52-III, 393/55) nebo u ramene (hr. 180/46) se nůž nacházel velmi vzácně, podobně jako byl přiložen k pravé (8krát) nebo levé pažní kosti (6krát). Nejčastěji se nůž vyskytoval

v oblasti od lokte po dlaň, což odráží jeho každodenní nošení na opasku – na pravé straně těla bylo v této oblasti 48 nožů, zatímco na levé straně 137 nožů, tj. takřka třikrát tolik (srov. Szóke 1992c, 75). U dalších 13 nožů se dalo konstatovat, že ležely na břiše nebo na pánvi. Také tato poloha, stejně jako u stehna (vpravo 7krát, vlevo 11krát, mezi stehny 5krát) se dá vysvětlit tím, že nůž visel níže u opasku nebo že jej pozůstalí deponovali nedaleko pánevní oblasti. U kolen až chodidel se našel jen minimální počet nožů a je příznačné, že u těchto poloh, kam museli nůž cíleně položit pozůstalí, je zastoupení levé (5krát) a pravé strany (6krát) opět zhruba vyrovnané, stejně jako v případě nožů u hlavy nebo horní části paží. Mezi lýtky se vyskytly dva nože (hr. 577/56, 774/58), které hrotem směřovaly k hlavě pohřbeného.

V hrobech se dvěma noži se poloha obou exemplářů většinou lišila, tzn. jeden nůž ležel u pasu nebo u předloktí, zatímco druhý byl uložen na jiném místě, např. u nohy, nepozorujeme však větší pravidelnost. Měli je muži (např. hr. 310/48, 636/56, 673/56), ženy (hr. 204/54, 563/55) i děti (hr. 212/54, 268/55). Naproti tomu žena z hr. 563/55 měla na jednom místě (vně pravého femuru) „dva železné nožíky celé pokryté rzí prostoupeným dřevem“, které byly při popisu hrobu v dokumentaci zmíněny jako jeden předmět, takže zřejmě ležely těsně u sebe, snad i ve společné pochvě. To by se dalo předpokládat i u dvou stejných nožíků uložených někde v místě levého předloktí děvčete z hr. 212/54. V této souvislosti poznamenejme, že dvojice stejně velkých nožů nacházené na merovejských pohřebištích se někdy interpretují jako jídelní náčiní, kdy jeden nůž sloužil k napichování (jako dnes vidlička) a druhý ke krájení soust (Werner 1968). Honosnější výzdoba těchto nožů nebo jejich přítomnost v bohatých hrobech (mužských i ženských) svědčí o tom, že používání takového jídelního náčiní patřilo k zvyklostem typickým pro franskou elitu. Na základě přítomnosti dvojic nožů v bohatě vybavených hrobech na velkomoravských hradištích (Ungerman 2006a, 364, pozn. 6) se můžeme ptát, zdali nejsou projevem šíření jakési „dvorské etikety“ západního původu i k Moravanům.

Většina nožů na raně středověkých pohřebištích patří k univerzálním nástrojům, specifickou funkci lze předpokládat jen u několika málo kusů. Nože s delší čepelí se v odborné literatuře často označují jako „bojové“ (např. Zábojník 1995, 252). V Dolních Věstonicích k nim můžeme přiřadit jen několik exemplářů: největší byl nůž z hr. 348/55 s celkovou délkou 30 cm (délka čepel 22 cm, šířka 2,9 cm; tab. 149: 3). V hrobě však chyběly další zbraně, které by přímo potvrdzovaly „válečné řemeslo“ nebo vyšší společenské postavení majitele. Jen o málo menší nůž z hr. 673/56 patřil muži s kopím; nůž je nezvěstný, takže se musíme spokojit s údaji v dokumentaci, podle nichž byla celková délka nože 25,8 cm a délka trnu 6,5 cm (z toho vyplývá zachovaná délka čepel kolem 19 cm, široká byla 2,7 cm). Právě délka a šířka čepel má rozhodující význam pro identifikaci oněch tzv. bojových nožů, celková délka nože je v této souvislosti méně nepodstatná, neboť z ní může značnou část zabírat trn (Tovorník 1985b, 198; Zábojník 1995, 252). Příkladem může být nůž z ženského hr. 204/54 o celkové délce 22 cm, z čehož délka trnu činila 9,5 cm. V boji by

³⁹⁴ Soupis a analýzu hrobů s břitvami na Moravě a v dalších regionech středního Podunají podali F. Curta a R. Lierse (2022).

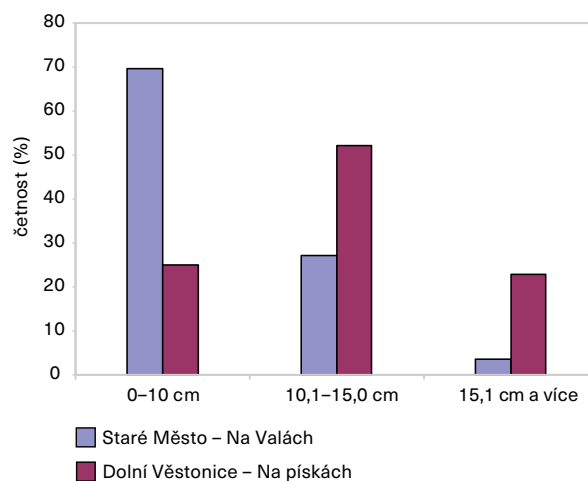
se hypoteticky daly využít ještě čtyři další nože s délkou čepele nad 16 cm, z nich jen exemplář z hr. 636/56 tvořil součást výbavy jedince se sekerou, ostatní tři hroby (hr. 286/47, 490/55, 634/56) byly bez dalších zbraní nebo nálezů vůbec. U nožů s ještě kratší a užší čepelí je pak vazba na hroby s militarií ještě méně výrazná.

V Dolních Věstonicích bylo možné změřit celkovou délku u 241 nožů (zdaleka ne všechny z nich se zachovaly v úplnosti), k nim lze připočítat i 35 kusů, z nichž se zachovala jen čepel. Délku do 10 cm vykazuje 25 % nožů, nejpočetnější je skupina nožů s délkou 10,1–15 cm (52 %), i nože nad 15,1 cm celkové délky tvoří nezanedbatelný podíl 23 % (graf 2). Pokud odhlédneme od nožů, z nichž se zachovaly jen drobné zlomky, průměrná délka čepelí dolnověstonických nožů se pohybuje kolem 10 cm. Šířka je měřitelná i u menších zlomků, průměrná hodnota činí 1,6 cm. Při zohlednění negativního vlivu půdy na lokalitě na zachování nožů aj. železných předmětů můžeme tedy konstatovat, že nože ukládané do hrobů byly poměrně velké.

V této souvislosti se nabízí srovnání s pohřebištem ve Starém Městě – Na valách, kde podle V. Hrubého (1955, 108) mělo celých 69,5 % nožů celkovou délku do 10 cm, 27 % nožů bylo dlouhých 10–15 cm, ještě větších nožů zde bylo mizivé množství (3,5 %). Naproti tomu v Uherském Hradišti-Sadech / Horních Kotvicích bylo procentuální zastoupení nožů uvedených tří velikostních kategorií velmi podobné jako v Dolních Věstonicích. K. Marešová (1983, 78) to interpretovala poněkud přímočaře v tom smyslu, že komunita v Horních Kotvicích používala nože častěji jako zbraně než nástroje. Podle mého názoru odrážejí zjištěné rozdíly spíše odlišné pohřební zvyklosti. Zatímco na obou posledně zmíněných lokalitách lidé ukládali do hrobů poměrně velké a v každodenním životě k nejrůznějším účelům použitelné nože, ve Starém Městě chápali lidé tento milodar více symbolicky, takže pro tento účel vybírali spíše menší nože.

Podle tvaru se nože z Dolních Věstonic dají rozdělit do několika skupin. Jelikož ostří může být značně ovlivněno zbrúšením (srov. níže), je pro tvarové zařazení nože nejdůležitější podoba hřbetu, která byla určena u 193 nožů. Hřbet může být rovný (68 kusů), lehce obloukovitého tvaru (24 kusů), nejpočetnější jsou nože se hřbetem zeshikmeným u hrotu (101 kusů). Třetí z uvedených skupin lze dále rozčlenit na několik tvarových variant. Jednu představují nože, u nichž má zalomení více či méně prohnutý tvar (13 kusů), jde nejčastěji o větší nože pocházející hlavně z mužských hrobů. U druhé varianty má zeshikmení přímý průběh (88 kusů), většinou je jen málo znatelné, výraznější pozorujeme např. u nožů z hr. 110/54, 161/54, 183/54, 278/54, 287/54, 636/56, asi nejstrmější zalomení mají masivní nože se širokou čepelí z hr. 197/54 a 472/55. U několika nožů mírné zalomení zabírá přibližně 2/3 délky hřbetu (měřeno od hrotu), např. hr. 196/54, 443/55, 262/54.

Odlehčovacím žlábkem, který se ve starší literatuře nepřesně označoval jako tzv. krevní rýha, je na jedné nebo na obou stranách čepele opatřeno jen asi pět nebo šest nožů. Jednu rýhu mají nože z hr. 295/48, 529/55 a zřejmě i 211/46, všechny jsou si velmi podobné svými rozměry (celková délka asi 16 cm, délka čepele asi 12 cm). Stejně tak se navzájem podobají nože z hr. 367/55 (tab. 151: 2) a 431/55 (tab. 160: 2) se žlábkem na obou stranách čepele,

Graf 2. Srovnání četnosti tří kategorií délky nožů na pohřebišti ve Starém Městě – Na valách a v Dolních Věstonicích – Na pískách.

jsou to větší exempláře s čepelí o délce 15 cm a šířce 2,2 cm. Oboustranným žlábkem byl původně opatřen asi i nůž z hr. 229/47, dnes je žlábek v důsledku nevhodné konzervace velmi nezřetelný. Tento konstrukční znak chybí u nejdelsích („bojových“) nožů.

S výjimkou nožů zvláštních tvarů (kap. 9.6.1) je zachovaná délka trnu silně ovlivněná korozí, takže ji musíme brát s rezervou. Aktuální délka trnu se pohybuje v rozmezí 0,8–6,5 cm (průměrná hodnota je 3,5 cm). Vyskytly se jen dva nože, které mají trn ještě delší, konkrétně o délce 8,5 cm (hr. 367/55; tab. 151: 2), resp. 9,5 cm (hr. 204/55), u nichž lze předpokládat, že trn procházel víceméně celou délkou rukojeti. Někdy trn není rovnoběžný s podélnou osou nože (nebo lépe linií hřbetu), ale je vychýlený vzhůru ke hřbetu (např. hr. 422/49, 144/54) nebo dolů k ostří (hr. 49/54, 146/54, 286/54, 298/54, 306/55, 315/55). U několika nožů (např. hr. 64/46, 39/54, 622/56, 727/57) je trn na hřbetní straně podstatně delší než na straně ostří, tzn. část ostří byla překryta rukojetí. Tento konstrukční prvek sloužil zřejmě ke zvýšení stability dřevěné rukojeti, aby se tato na trnu neprotáčela.

Zbytky dřeva prostoupené korozními produkty byly na trnu zjištěny (resp. zaznamenány v dokumentaci) jen u 18 nožů, nicméně dřevěnou rukojet musely mít všechny nože s trnem, neboť jiné materiály občas k tomuto účelu používané (kost, paroh) nebyly na lokalitě zaznamenány. Spolu s nožem z hr. 10/46 je v MZM deponována menší železná objímka válcovitého tvaru (tab. 4: 1), která mohla být umístěna na konci rukojeti nože, neboť jiné nálezy v hrobě chyběly. V hr. 690/56 ležel u trnu nože (rovnoběžně s ním) podlouhlý předmět, z něhož v době pořízení kresby R. Tichým zbyly dva ploché železné plíšky (na jednom byly stopy bronzů) o délce 2,5 a 3 cm, které jsou dnes nezvěstné. Zřejmě sloužily jako kovové obložení dřevěné rukojeti nebo jako součást pochvy nože.

Při hledání odpovědi na otázku, zda se do raně středověkých hrobů vkládaly plnohodnotné, nebo naopak stěží použitelné nože, by mohlo pomoci vyhodnocení jejich opotřebení, tj. zbrúšení. P. Westphalen (2002, 140, Abb. 54) rozlišila u nožů ze sídlištních objektů a vrstev v Haithabu tři stupně zbrúšení (označené čísly 1 až 3): minimální (hřbet a ostří přečnávají zhruba stejně vůči horní i dolní hraně trnu), střední (ostří je v úrovni dolní

hrany trnu) a intenzivní (úroveň ostří se nachází zhruba v úrovni osy trnu a hrana ostří má esovitý tvar). Pokud je možno soudit ze zachovalejších exemplářů, dolnověstonické nože jsou ve valné většině jen málo nebo středně zbroušené, známky intenzivního zbroušení v podstatě chybějí, i když na druhou stranu je pravdou, že takový nůž by v místních nepříznivých půdních podmínkách měl menší šanci na dobrou zachovalost. Nelze vyloučit, že především relativně dlouhé nože, u nichž se dochovala čepel široká jen asi 1 cm, byly vyrobeny o dost širší a při používání došlo k jejich výraznějšímu zbroušení, takových se však vyskytuje velmi málo (např. hr. 300/54, 333/55, 460/55).

Nůž byl součástí výbavy osob různého věku a obou pohlaví, nicméně pro detailní rozbor se mezerovitá antropologická data z lokality příliš nehodí. Přesto je možné konstatovat, že nůž mělo nejméně 85 dětí,³⁹⁵ což představuje asi čtvrtinu všech jedinců pohřbených s tímto druhem předmětu. Dětem se nůž do hrobu nevkládá dříve než ve třech letech věku, jedinou zjištěnou výjimkou je dítě staré 1–1,5 roku v hr. 757/58 (srov. Hrubý 1955, 91). U 24 z 28 dětí věkové kategorie infans II (0,5–6 let) bylo možné zjistit celkovou délku nože (popř. délku čepele, pokud se dochovala jen ona). Délka se pohybuje v rozmezí 5–18 cm, přičemž rozdělení do tří výše zmíněných velikostních kategorií je stejné jako v případě dolnověstonických nožů jako celku. Děti ve věku 3–6 let tak dostávaly do hrobů prakticky stejné nože jako lidé zemřelí ve vyšším věku, ačkoliv je zřejmé, že zvláště hodně malé děti s nimi ještě nemohly v každodenním životě samostatně zacházet (srov. Hanuliak 1998, 57; Klápště 2005, 24; pro anglosaské prostředí Härke 1989b, 146, fig. 1).

9.6.1 Zvláštní tvary nožů

Od ostatních nožů se výrazně odlišují čtyři exempláře, které se podobají dnešním skalpelům, neboť mají krátkou a úzkou čepel a dlouhou kovovou rukojeť. U nožů z hr. 62/46 (tab. 18: 2) a 574/56 je tato rukojeť stejně široká jako čepel, přičemž druhý z nich – dnes bohužel neznámý – měl podle popisu konec rukojeti rozšířený a opatřený „plastickou výzdobou (?)“. Další dva nože z hr. 96/46 (tab. 24: 1) a 411/49 (tab. 83: 5) mají také dlouhou rukojeť čtyřhranného průřezu, ale tentokrát užší než čepel. Nůž z hr. 96/46 měl rukojeť zdobenou šikmými zářezy, které dnes – patrně vlivem nevhodné konzervace – již nejsou patrné. Zachovaná délka těchto nožů se pohybuje v rozmezí 12–16 cm. Ve všech čtyřech hrobech byly pohřbeny děti.

Srovnatelné nože se na moravských středohradištních pohřebištích vyskytují velmi vzácně, jsou známy hlavně ze Starého Města – Na valách. Z hr. 34/50 zde pochází nůž s rozšířeným koncem rukojeti, který je zdoben stříbrnou tautzií, je tedy analogický k exempláři z dolnověstonického hr. 574/56. Další nože s dlouhou železnou rukojetí se objevily ve staroměstských hrobech 82/50, 90/50 a snad i 119/50 (Hrubý 1955, 110, obr. 11: 3–5; srov. Hochmanová-Vávrová 1962, 238; Marešová 1983, 79). Ve všech byli

pohřbeni muži, většinou s nevýraznou výbavou (s výjimkou hr. 119/50). Problematiku nožů s celokovovou rukojetí z dalších moravských lokalit a jejich české analogie nedávno podrobně diskutovali J. Macháček et al. (2016, 125–126).

Z dolnověstonického hr. 8/54 pochází nůž s kovovou rukojetí ukončenou vykovaným očkem (tab. 112: 2), který zřejmě patří k nožům s volutovitým ukončením rukojeti. Druhá „voluta“ chybí, ale původně zde mohla být, neboť konec rukojeti vykazuje v daném místě lom. Eventuálním zdrojem pochybností by mohla být čepel (s chybějící špičkou), která je o něco širší (š. 1,5 cm) než rukojeť (š. 1,1 cm), přičemž čepel u takřka všech nožů tohoto druhu bývá stejně široká jako rukojeť. Exemplář z Nechvalína 1, hr. 31, má čepel také širší než rukojeť (Klanica 2006, díl I, tab. 7: 14; díl II, 19), naproti tomu mimo Moravu se tento znak u analogických nožů vyskytuje zcela ojediněle (Bucov, Rumunsko; Comşa 1978, fig. 92: 21; srov. Pawlicki 2021, ryc. 6: 1). Určení zmíněného dolnověstonického exempláře jako nože s volutovitým ukončením rukojeti přesto považuji za pravděpodobné, neboť z našeho prostředí nejsou známy žádné nože s kovovou rukojetí a jedním očkem na konci. V hr. 8/54 byl uložen muž, který měl u levé kyčle nůž běžného tvaru a rozměrů; nůž s volutovitým ukončením rukojeti se našel „nad pravým loktem“; kromě dvou železných přezek již muž neměl žádnou další výbavu.

Nožům s volutami – jak je budu v dalším výkladu zkráceně nazývat – byla v literatuře věnována nemalá pozornost, přesto je mnoho otázek s nimi souvisejících dosud otevřených. Z našich badatelů se jimi zabývala naposledy A. Bartošková (2019, 60–61). O zpracování tohoto druhu nožů v celé oblasti jejich výskytu se pokusil J. K. Pawlicki (2021); předložil také jejich soupis, který je sice reprezentativní pro oblast Polska³⁹⁶ a východní Evropy, naproti tomu ze středního Podunají v něm chybí celá řada nálezů, neboť badatel nezachytil hned několik důležitých publikací k tématu.

V Karpatkách kotlině se nože s volutami vyskytují na avarských pohřebištích, a to minimálně po celou střední i pozdní dobu avarskou (Vékony 1986; Garam 1995, 332; Distelberger 2004, 21; Pawlicki 2021, 80–83, 97–98). Ze středohradištních pohřebišt jsou mi známy pouze dva exempláře – kromě kusu z hr. 8/54 v Dolních Věstonicích už jen zmíněný kus z Nechvalína. Tato skutečnost zřejmě ovlivnila N. Profantovou (1992, 643) v jejím závěru, kdy za těžiště výskytu nožů s volutami ve středním Podunají považovala předvelkomoravské období. Další exempláře na Moravě a na Slovensku pocházejí ze sídlištních objektů či vrstev, jejichž datace do 9. nebo 10. století jsou odvozeny často jen z předběžného posouzení doprovodné keramiky (srov. Béreš 2003) nebo – v případě kusů zjištěných nověji pomocí detektoru kovů – bližší nálezový kontext zcela postrádají (Nitra – Zobor; Pieta 2011, 203–204, 353, obr. 92: 12). Na Moravě se objevují i nože s volutami, které jsou s velkou pravděpodobností až povelkomoravského stáří – takto nověji datovala A. Bartošková (2019, 61) exemplář z obj. 667 v Mikulčicích – Žabníku.

³⁹⁵ Tento počet zahrnuje děti určené antropologicky i pouhým odhadem na základě velikosti kostry.

³⁹⁶ Do jeho západní skupiny lokalit, která zahrnuje Polsko a východní Německo, by mohl patřit také exemplář z hr. 139 ve Weismainu v severovýchodním Bavorsku, ale pochybnosti budí ne zcela jasná podoba volut a také oboustranné kostěné obložení rukojeti (Pöllath 2002, I, 150; II, Taf. 82: 12; III, 285).

Do 10.–11. století by měl patřit také kus z obj. 137 na sídlišti Kostice – Zadní hrůd (Balcárková et al. 2015, 111, Abb. 95: 9; 102; k poloze a dataci objektu srov. Abb. 67, 104, 105: B). Máme tedy před sebou typ předmětu, který se ve středním Podunají vyskytoval během dlouhého období, s čímž kontrastuje jeho sporadický výskyt v archeologických kontextech (hlavně z 9. a 10. století). Platí to i pro nože s volutami jako celek, kdy v celé velmi rozsáhlé oblasti jejich výskytu registruje J. K. Pawlicki (2014, 95–102) nikterak vysoký počet 65 kusů na 57 lokalitách (tedy pokud odhlédneme od tvarově a funkčně problematických kusů z Povolžského Bulharska). To pochopitelně vyvolává nejen otázky týkající se místa jejich vzniku a směrů jejich šíření (srov. např. Klanica 1986, 76–78; Frey 2001, 192), ale také mechanismů, které mohly způsobit, že se vyráběly dlouhodobě na rozlehlém prostoru, ale dochovaly se jen takto sporadicky (příčemž export z jednoho výrobního centra není pravděpodobný).

O funkci nožů s volutami bylo vysloveno mnoho hypotéz, ale žádná nebyla všeobecně přijata (Pawlicki 2021, 88–93, s lit.). K řešení tohoto problému nepřispívá ani jejich výskyt v avarských hrobech, kde jsou jimi vybaveni muži, ženy i děti (Vékony 1986, 268; Garam 1995, 332), i když do hrobu je samozřejmě mohli dostat i jedinci, kteří je během svého života nepoužívali. Z praktického hlediska se jejich krátká čepel nejvíce hodila k přesnému a jemnému řezání, rukojeť se dobře držela v ruce (Michas 2001). Jejich případná neutilitární (např. „kultovní“) funkce nám uniká.

9.6.2 Pochvy nožů

U několika nožů se na povrchu čepel dochovaly menší či větší zbytky dřeva prostoupené korozí (někdy obalují takřka celou čepel, např. hr. 460/49, 484/49, 370/55, 151/54), které svědčí o existenci dřevěné pochvy, ale o její konstrukci nelze říci nic bližšího (srov. Hrubý 1955, 112, obr. 12). U čtyř nožů (hr. 85/46, 142/46, 256/47, 454/49) byla čepel pokryta zbytky organické látky, patrně kůže.

Pouze ve čtyřech hrobech byla nalezena pochva zpevněná kováním, které je v literatuře nejčastěji nazýváno jako „sanicovitě“. Kování z hr. 256/47 (tab. 54: 2) bylo zhotoveno podélným přehnutím masivního železného plechu vykrojeného do tvaru písmene „U“, v dolní i horní části jsou obě poloviny kování spojeny vždy jedním nýtem. V pouzdře byl zasunut nůž se zachovanou délkou 13 cm.³⁹⁷ Kování stejné konstrukce (jen ze slabšího plechu) z hr. 348/55 (tab. 149: 3) se dochovalo neúplné a v celkem osmi zlomcích, takže R. Tichý nerozpoznal původní funkci předmětu. Pokud můžeme vycházet z ne zcela jednoznačného popisu hrobu v dokumentaci, kování pochvy se nacházelo na vnitřní straně levého stehna, zatímco „bojový“ nůž o délce 30 cm byl uložen do „nefunkční“ polohy na vnitřní straně pravého předloktí a lokte, hrotem k hlavě. Třetí kování pochází z hr. 94/54 (tab. 121: 41), je zhotoveno taktéž ze slabšího železného plechu, díky tomu mohlo být opatřeno výzdobou v podobě bodů vybějených

z rubové strany. Na vnitřních stranách všech tří kování se zachovaly zbytky organické hmoty z pouzdra, patrně kůže.

Mírně odlišnou konstrukci měla pochva nože z hr. 321/55 (tab. 145: 21), jejíž kování se dochovalo ve značně fragmentárním stavu, takže původní vzhled pochvy není zcela jasný. Kování mělo podobu dvou plechových pásek o šířce asi 1 cm, které byly – jak je u sanicovitých kování obvyklé – u dolního konce pochvy zahnuté; nelze však říci, zda byly oba pásy samostatné, nebo spojené dohromady. Je zřejmé, že vlastní pochva byla zhotovena ze dřeva a na ni byla kování připevněna pomocí hřebíčků, jejichž zbytky se na kováních dochovaly v rozestupech 3 cm, resp. 5 cm. Analogie k této pochvě mi v rámci moravského raně středověkého materiálu není známa. B. M. Szóke (1992c, 82) právem označuje sanicovitá kování pochev za prvek výstroje, který pro území Velké Moravy není příliš typický, Slované jej převzali z karolinského prostředí (srov. obr. 212).

9.6.3 Kování s výřezem

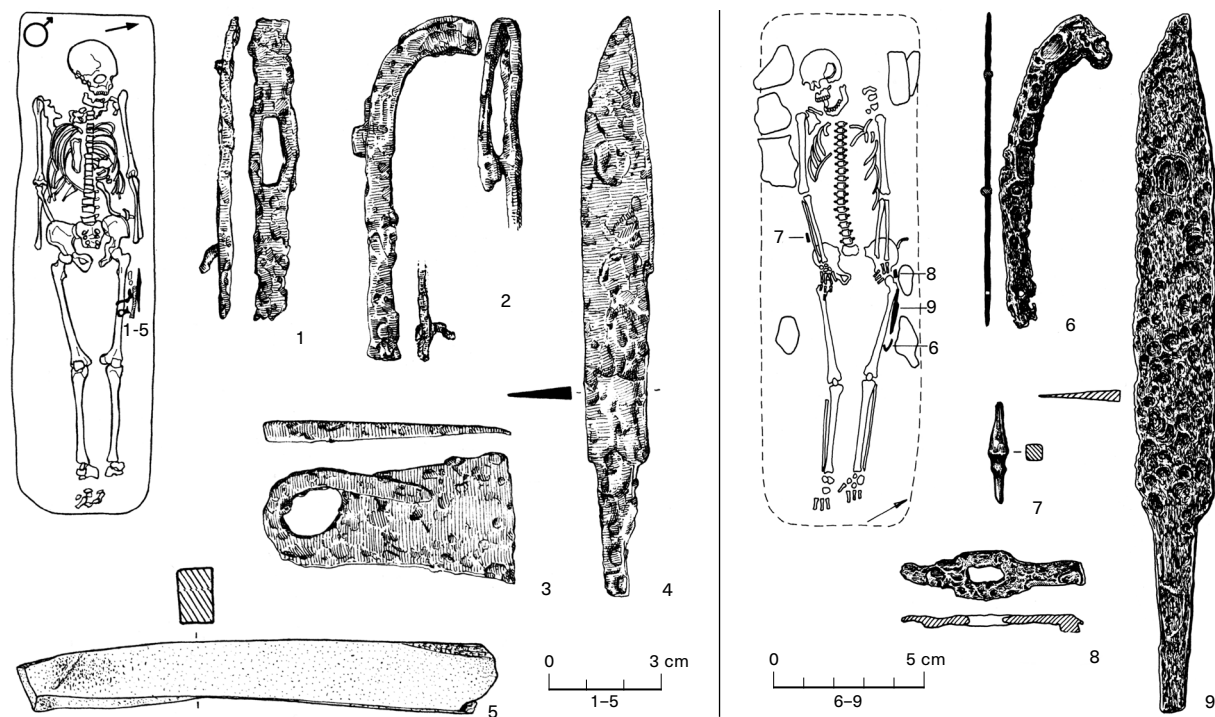
Ze tří hrobů pocházejí zvláštní podlouhlá kování, jejichž funkce není v dosavadní literatuře do všech detailů objasněna. První bylo v hr. 94/54, kde se z kostry zachovalo pouze několik zubů, takže zde mohlo být pohřbeno dítě. Zhruba uprostřed hrobové jámy se nacházela nádoba a nedaleko od ní (nejspíše pohromadě, jak by vyplývalo z popisu hrobu) nůž, dvě železné rolničky a „15 zlomků silnějšího kovového plechu“. Ze čtyř z těchto zlomků se podařilo rekonstruovat podlouhlé kování o zachované délce 7,7 cm (tab. 121: 4), jehož část je mírně rozšířená a opatřená obdélným otvorem dlouhým 1 cm. Delší rameno nese na konci zkorodovaný nýt, druhé rameno je dnes zřejmě neúplné, neboť konec s nýtem chybí, přičemž původní délka tohoto ramene je nejasná (srov. níže). Na lícové straně delšího ramene se zachovala výzdoba v podobě hustě vybějených bodů. Jelikož stejnou výzdobu nese „sanicovitě“ kování pochvy nože z téhož hrobu (kap. 9.6.2), musely oba předměty tvořit funkční soupravu.³⁹⁸

Druhé kování tohoto druhu pochází z hr. 673/56, v němž byl pohřben dospělý muž s kopím. Tentokrát je poloha kování známa přesně, leželo přímo u trnu velkého nože vně levé pánevní kosti. Železné kování je v současnosti nezvěstné, podle popisu mělo po konzervaci pravidelný obdélný tvar o rozměrech 5,3 × 1,6 cm, původně mohlo být o něco větší, neboť protáhlý otvor (o délce 2,1 cm) opět není umístěn zcela symetricky; nejsou zmíněny žádné stopy po nýtech.

Třetí exemplář, z hr. 256/47, má poněkud odlišný tvar (tab. 54: 3) – vykazuje dvojí zalomení do pravého úhlu, přičemž takto tvarovaná část tvoří jakési „poutko“. Předmět se zřejmě dochoval víceméně v úplnosti; jedno rameno je delší a podle rentgenového snímku neslo dva otvory pro nýty (dnes jsou otvory vyplněné zbytky nýtů nebo korozními produkty), druhé rameno je kratší a na jeho konci byl původně také nýt. Jelikož kování leželo vně

397 V. Hrubý (1955, 173) a A. Ruttikay (1976, 295) považují přítomnost okované pochvy za hlavní kritérium pro identifikaci válečného nože, jiní badatelé upřednostňují spíše délku čepel (viz výše).

398 Snad některý z těchto předmětů (nebo oba) má na mysli B. M. Szóke (1992c, 112), který při popisu hrobu (uvádí ho pod „průběžným“ číslem 698) zmiňuje „eine verzierte Knochenplatte“. Zřejmě ale vycházel jen z kresby, neboť ve skutečnosti mezi nálezy jakýkoliv kostěný předmět chybí a nezmiňuje ho ani dokumentace.

Obr. 212. Příklady hrobové výbavy zahrnující nůž v pochvě opatřené sanicovitým kováním a zavěšené pomocí podlouhlého kování s centrálním výřezem. 1–5 – Rajhrad, hr. 44 (podle Staňa 2006, obr. 9: 44; upraveno); 6–9 – Pitten (Rakousko), hr. LXI (podle Friesinger 1975–1977, Taf. 31: LXI; upraveno).

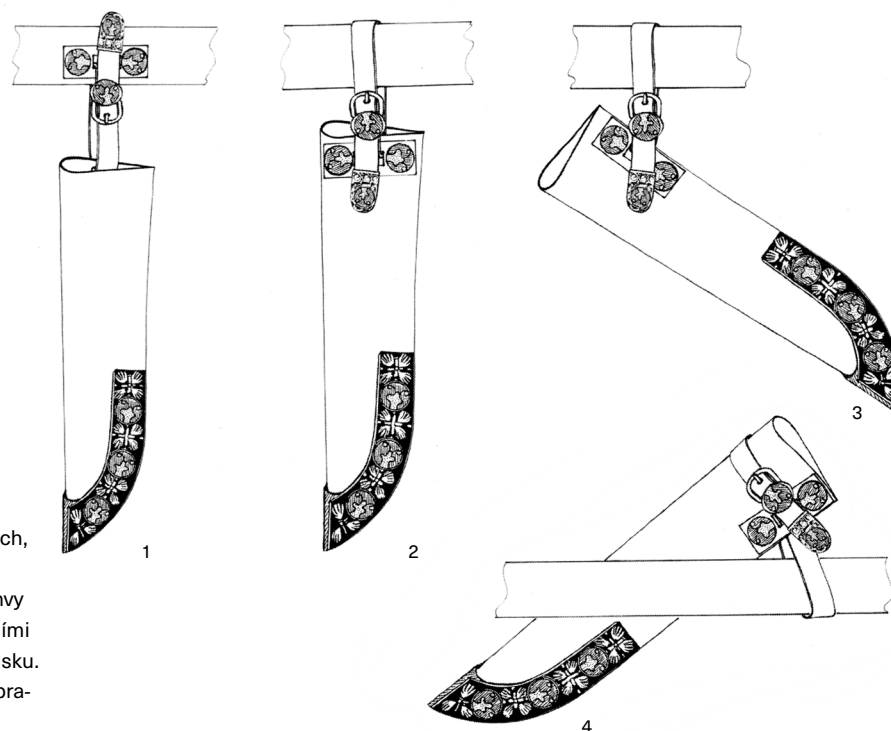
levé pánevní kosti společně s nožem a sanicovitým kováním pochvy (tab. 54: 1, 3), muselo kování opět fungovat ve spojitosti s upevněním nože na opasek.

Kováním si „uzavřeným“ výřezem uprostřed rozšířené centrální části se podrobně zabýval B. M. Szóke (1992c, 111–113), který shromáždil analogické exempláře z celého středního Podunají. Jelikož se tato kování vždy vyskytují v pánevní oblasti spolu s nožem nebo kumulací předmětů každodenní potřeby, vyslovil názor, že kování sloužilo k zavěšení nože, resp. váčku na drobnosti na opasek. Nebyl si však zcela jistý funkcí a polohou kování, proto jeho práce neobsahuje grafickou rekonstrukci.

Na základě lépe dochovaných exemplářů navrhuji rozdělit kování s výřezem podle jejich tvaru a velikosti na tři základní skupiny. Do první by mohlo spadat krátké obdélníkové kování se symetricky umístěným výřezem, pocházející z hr. 23/48 ve Starém Městě – Na valách. Kování má rozměry $3,9 \times 1,4$ cm, je zhotoveno ze zlatého plechu a obě ramena jsou vyplněna kruhovým medailonem zhotoveným technikou příhrádkového emailu. Kování bylo součástí ucelené soupravy opatřené analogickou výzdobou; soupravu dále tvořilo sanicovité kování pochvy nože, přezka, průvlečka a nákončí (Hrubý 1955, 174, 412, tab. 54: 1–3; Kouřil ed. 2014, 379). Tuto garnituru ve své publikaci B. M. Szóke (1992c) kupodivu v dané souvislosti nezmínil. Podle mého názoru musely mít takové honosné zdobené soupravy zásadní význam při šíření diskutovaného způsobu zavěšení nože na opasek. O rekonstrukci staroměstské garnitury bude ještě řeč níže (obr. 213). Hypoteticky by se do této skupiny dalo zařadit kování z hr. 673/56 v Dolních Věstonicích, které zachovává obdélníkový tvar, ale je o něco větší – pokud byl otvor původně umístěn uprostřed kování, činily by rozměry celého předmětu asi $5,8 \times 1,6$ cm.

Do druhé skupiny kování s výřezem by se dala zařadit relativně protáhlá kování, jejichž obě ramena jsou užší než – více či méně rozšířená – centrální část s výřezem. Ramena zřejmě neměla stejnou délku, každé bylo k podkladu upevněno pomocí jednoho nebo dvou nýtů. Kování tohoto druhu, která jsou mi známa z Moravy, jsou zhotovena bez výjimky ze železa a byla součástí soupravy k nošení pochvy nože se sanicovitým kováním. Podle zdobeného kování z dolnověstonického hrobu 94/54 (tab. 121: 4, 41) do této skupiny patří dobře dochovaný exemplář z hr. 4 v Lanžhotě (délka 7 cm), jehož nestejně dlouhá ramena se ke koncům zužují; každé rameno je opatřeno dvěma nýty (Dostál 1962b, 22–23, obr. 8: 2). Kování z hr. 44 v Rajhradě má délku 8 cm; přes nestejnou délku ramen vypadá kování kompletně dochované, neboť na obou ramenech je umístěn jeden nýt, a to symetricky uprostřed délky ramene (obr. 212: 1; Staňa 2006, 55, obr. 9: 44/5). Ze sousedních regionů můžeme do této skupiny začlenit např. kování z hr. LXI v Pittenu v Dolním Rakousku, s dochovanou délkou 6,2 cm a s výrazně rozšířenou středovou částí (obr. 212: 8; Friesinger 1975–1977, 71, Taf. 31: 4). Posledně uvedený znak bychom asi neměli přeceňovat, neboť míra rozšíření centrální části závisí na tom, jak kovář provedl vyseknutí otvoru.

Konečně jako třetí skupina kování s výřezem by se dala označit dlouhá kování, jako je např. exemplář z hr. 49 v Garabonc – Ófalu I v aglomeraci raně středověkého Zalaváru (Szóke – Vándor 1992, 229–230, Taf. 16: 9). Kování má délku celých 17 cm; v hrobě leželo paralelně u trnu masivního nože, sanicovité kování však v hrobě chybělo, takže je možné, že podlouhlé kování s výřezem tvořilo jedinou kovovou součást pochvy nože. Na Moravě mi zatím analogické kování není známo. Delší železné kování z hr. 174 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku (Kalousek

Obr. 213. Staré Město – Na valách, hr. 23/48. Čtyři možnosti rekonstrukce původního vzhledu pochvy nože opatřené honosnými kováními a způsobu jejího upevnění k opasku. Podle Gřešák 2014, obr. 5, 14; upraveno.

1971, 111, obr. 174: 2), které B. M. Szóke (1992c, 112) zmiňuje v souvislosti s diskutovaným typem kování, sloužilo podle mého názoru spíše k nošení meče (ostatně přímo pod ním bylo nalezeno) než nože.

Rekonstrukcí vzhledu honosné garnitury z hr. 23/48 ve Starém Městě – Na valách se podrobně zabýval V. Gřešák (2014). Představil a diskutoval čtyři možnosti rekonstrukce (obr. 213). U první z nich je obdélníkové kování s výřezem připevněno přímo na opasku, kdy kování má za úkol zpevnovat díрку pro provlečení řemínku, na němž je svisle zavěšena pochva nože (obr. 213: 1). Nevýhodou tohoto řešení je skutečnost, že nákončí bude zapnuto směrem vzhůru, bude se převracet a jeho lícová (zdobená) strana tudíž nebude viditelná.³⁹⁹ U druhé možnosti rekonstrukce je kování s výřezem umístěno na okraji pochvy, která visí taktéž svisle (obr. 213: 2). Toto řešení je nepraktické, neboť nůž by se musel do pouzdra zasouvat „zezadu“. Třetí možnost počítá s umístěním obdélníkového kování po straně horní části pochvy (obr. 213: 3), což je elegantní řešení, pokud je nůž umístěn u levého boku. V. Gřešák ovšem namítá, že u levého boku nosí praváci meč, proto by měl být nůž zavěšen u boku pravého, to by ale konkrétně pochva staroměstského nože směřovala kupředu a překážela.⁴⁰⁰ Proto se badatel inspiroval mj. ikonografickými doklady a navrhl ještě čtvrtý způsob, který se lépe hodí k nošení nože u pravého boku. Celé pouzdro je zasunuto šikmo za opaskem, takže řemínek provlečený výřezem v obdélníkovém kování slouží jen jako jakási pojistka proti ztrátě pouzdra (obr. 213: 4). Toto řešení vysvětluje, proč je sanicovitě kování pochvy relativně krátké a mezi ním a obdélníkovým kováním se nachází úsek

pochvy bez ozdobného kování – při zastrčení pochvy za opasek totiž uvedený středový úsek zůstane skrytý. Čtvrtý způsob rekonstrukce badatel experimentálně vyzkoušel a považuje ho za zcela funkční.

Celá souprava ze staroměstského hrobu 23/48 je luxusním produktem karolinského uměleckého řemesla (Lennartsson 1997–1998, 530, 542), o čemž svědčí už jen přítomnost emailové výzdoby – zatím nemáme jediný doklad, že by velkomoravští řemeslníci tuto výzdobnou techniku ovládali (srov. Ungerman 2022d, 185). Podle mého názoru takové honosně provedené garnitury sloužily jako předloha pro výrobu pouzder nožů, u nichž bylo sanicovitě kování i kování s výřezem zhotoveno ze železa – jejich umístění a funkce zůstaly zachovány, došlo jen k určitému zjednodušení v tom smyslu, že v řemínku připevňujícího pouzdro nože k opasku byla vypuštěna drobná kování (přezka s průvlečkou a nákončí) a řemínek se zavazoval jednoduše na uzel.

U železných kování s výřezem z Dolních Věstonic i dalších lokalit (obr. 212) považují Gřešákovo třetí i čtvrté řešení rekonstrukce za nejlépe vyhovující. Druhé řešení (obr. 213: 2) můžeme vyloučit již jen proto, že železná kování jsou delší než staroměstský exemplář; kožené pouzdro by pak muselo být abnormálně široké. Stejně tak u železných kování postrádá smysl i první řešení (obr. 213: 1), neboť pro zpevnění díčky na opasku zcela postačuje krátké kování, naopak delší rovné kování by zde bylo nepraktické. Stejně tak by v této poloze postrádalo smysl, že obě ramena kování mívají nestejnou délku. Naproti tomu při umístění kování na boční straně pochvy (třetí a čtvrté řešení) může být kování s výřezem docela dlouhé, přičemž

³⁹⁹ Zde lze namítnout, že řemínek by se dal umístit opačně, tzn. otočený o 180 stupňů, musel by ale být o něco delší, aby nákončí zůstalo viditelné. Další nevýhodou je to, že rukojeť nože bude některá z kování zakrývat. S analogickým použitím kování opatřeného výřezem počítá rekonstrukce nošení merovejského saxu, jejímž autorem je E. Cosack (1983, Abb. 1: 8).

⁴⁰⁰ Ponechal však stranou fakt, že podle popisu hr. 23/48 od V. Hrubého (1955, 412) se celá souprava našla u levého boku pohřbeného muže. Pokud nebyla do této polohy jen přiložena pozůstalými (což nedokážeme potvrdit ani vyloučit), musíme pracovat i s možností, že byla uzpůsobena k nošení u levého boku.

kratší rameno bylo umístěno pravděpodobně blíže k ústí pochvy, aby těžiště pochvy včetně nože neleželo příliš vysoko. Kování z hr. 256/47 v Dolních Věstonicích (tab. 54: 3) pak mohlo být použito zcela analogicky – po jeho přinýtování na boční straně pochvy se upevňovací řemínek provlékal za část kování vyčnívající do strany.

9.7 KOVÁNÍ S PUKLICÍ

V hr. 229/54 bylo nalezeno obdélníkové kování ze železného plechu s podlouhlou, na koncích zaoblenou puklicí a se dvěma dochovanými dírkami v rozích. Kování je neúplné, jedna delší strana i s dírkami je odlámana takřka až k puklici. Zachované rozměry jsou 5,2 cm × 1,8 cm, původně bylo kování široké asi 2,2 cm (Luňák 2019, fig. 4: 11). V hrobě byl pohřben dospělý muž, kování leželo spolu s nožem a ocílkou na levé straně jeho pánve. I když kování je – stejně jako ostatní předměty z hrobu – dnes nezvěstné, na základě skici dochované v rukopisné dokumentaci R. Tichého je lze bez váhání přiřadit k velkomoravským kováním s puklicí, která vyčlenila D. Bialeková (1989–1990) a nedávno je souborně zpracoval P. Luňák (2019).

Plechová kování s puklicí se vyskytují takřka výhradně na jižní Moravě a západním Slovensku, tedy v jádru Velké Moravy. Mimo toto území leží pouze Libětice v jižních Čechách a Thunau am Kamp v Dolním Rakousku (srov. Profantová 1995, obr. 2). Kování jsou zhotovena v drtivé většině ze železného plechu (zcela ojediněle z bronzového)⁴⁰¹ a bývají nezdobená, jedinou výjimku představuje kus z lokality Trenčianské Teplice – Čertova skala na Slovensku, zdobený po obvodu řadou vybíjených kruhových pukliček (Pieta 2000, 131, Abb. 4: 6). P. Luňák (2019, 432) rozlišuje dvě tvarové varianty těchto kování: s oválnou puklicí, která je častější, a s puklicí čtyřúhelníkového až fasetovaného tvaru. Existenci obou variant vysvětluje používanou výrobní technologií, kdy základní tvar výrobku se získal ručním vykováním nahrubo, zatímco čtyřúhelníkový tvar puklice mohl vzniknout až závěrečným dotvořením pomocí předem připravené formy. Exemplář z hr. 229/54 v Dolních Věstonicích patří k variantě s oválnou puklicí; jeho celkový tvar je výrazně protáhlý, tzn. relativně úzký, zatímco většina ostatních dochovaných kování naopak vykazuje menší délku a větší šířku, P. Luňák (2019, 431) uvádí průměrné rozměry 4,5 × 3 cm.

Kování s puklicí se vyskytují pouze v sídlištních vrstvách nebo objektech, dolnověstonické je tak první, které tvořilo součást regulérní hrobové výbavy.⁴⁰² Bohužel ani jeho nálezový kontext přímo neosvětluje funkci těchto kování, neboť s velkou pravděpodobností zde bylo použito až druhotně (uložené ve váčku u pasu nebo připevněné na něm coby ozdoba?). Právě způsob použití byl největší „záhadou“ spojenou s diskutovanými kováními. P. Luňák (2019) na základě podrobné a přesvědčivé argumentace odmítl starší názory, že by kování měla ozdobnou funkci nebo že by byla upevněna na dřevěném podkladu (takto Profantová 1995, 100). Za mnohem pravděpodobnější považuje možnost, že kování s puklicí sloužila ve vyšším počtu coby součást ochranné zbroje a také experimentálně

navrhl její rekonstrukci. Má podobu textilní vesty, která je cele pokryta takřka třemi stovkami kování. Puklice mají tu klíčovou roli, že při úderu sečné zbraně se kování sice deformuje, ale je takřka nemožné je proseknout, na rozdíl od plochého kování bez puklice.

9.8 BROUSKY, NEBO PRUBÍŘSKÉ KAMENY?

V šesti hrobech (hr. 125/46, 159/46, 206/54, 295/55, 314/55, 655/56) bylo nalezeno po jednom kamenném artefaktu, které se tradičně označují jako brousky. V současnosti jsou k dispozici pouze exempláře z prvních dvou hrobů, ostatní jsou nezvěstné. Vykazují většinou obdélníkový, lehce lichoběžníkový nebo úzký nepravidelný tvar vzniklý opotřebením, přičemž délka se pohybuje v rozmezí 6,0–12,4 cm a šířka 1,9–3,0 cm. Pouze kus z hr. 655/56 má výrazně lichoběžníkový tvar o rozměrech 7,5 × 6,1 cm. Vzhledem k absenci provrtu se nedaly zavěsit přímo na opasek, musely se nosit ve váčku či tašce u pasu, čemuž ostatně odpovídá jejich poloha v kumulaci dalších drobných předmětů v oblasti pánve.

M. Ježek ve spolupráci s J. Zavřelem analyzoval množství kamenných artefaktů analogického tvaru z ČR i dalších zemí a zjistil, že mnohé z nich nesou na povrchu mikroskopické stopy po otěru drahých a barevných kovů. Takové artefakty interpretuje nikoliv jako brousky, nýbrž jako prubířské kameny, jimiž se v minulosti určovala ry-zost drahých kovů (souborně Ježek 2017, s lit.). Z toho vyplývá, že ve věci funkčního určení takových kamenných předmětů (a tím i samotného jejich pojmenování) lze mít jasno až po jejich prozkoumání pod elektronovým mikroskopem. Ty, u nichž exaktní analýza provedena nebyla, označují předběžně jako „brousky“, tj. v uvozovkách.

M. Ježek a J. Zavřel (2013, 123–124) podrobili zkoumání také dva dochované dolnověstonické exempláře, výsledky zde stručně shrnuji. Artefakt z hr. 125/46 (obr. 214: 2; tab. 31: 3) je protáhlý kus metamorfovaného prachovce hnědošedé barvy a nepravidelného lichoběžníkovitého tvaru. Jedna plochá a jedna boční strana jsou ohlazené, „skoro celé pokryté početnými stopami olova“; zbýlé dvě strany jsou neopracované. Materiálem kamenného předmětu z hr. 159/46 (obr. 214: 1; tab. 40: 1) je světlešedý, jemně slídnatý metamorfovaný prachovec. Má relativně pravidelný protáhlý tvar, přičemž jedna strana je vyhlazená, zbývající jsou sice opracované, ale nepřilíši pečlivě. Citovaní badatelé provedli pět měření chemického složení otěrů na povrchu předmětu (Ježek – Zavřel 2013, 118, tab. 3: 16–20): jednou byl zjištěn sulfid stříbrný, ostatní měření identifikovala přítomnost barevných kovů: „dvě protilehlé strany nesou četné stopy olova a několik stop mědi, dále slitiny cínu a olova“, byla zaznamenána zrnka zinku a podle sdělení M. Ježka i „početné linie škrtů čistým železem“. Dosud však není jasné, jaký by mělo smysl zjišťovat pomocí prubířského kamene kvalitu levných barevných kovů, jako jsou olovo nebo cín (srov. Štefan 2018, 655; Biermann 2019, 353).

Oba dolnověstonické hroby s identifikovanými prubířskými kameny dále obsahovaly už jen velmi chudou výbavu, která neumožňuje bližší datování. Hrob 125/46 by

401 P. Luňák (2019, 432) v této souvislosti neuvádí fragmentárně dochovaný kus z Mikulčic – Žabníka (Bartošková 2007, 680, pozn. 18, obr. 3: 3; 2019, Abb. 32: 1).

402 Dvě kování tohoto typu se do hr. 90 v Pobedimi dostala zřejmě nezáměrně spolu se zásypem (Bialeková 1989–1990, 44).

Obr. 214. Dolní Věstonice – Na pískách. Kamenné artefakty, u nichž lze zvažovat funkci prubířských kamenů. 1 – hr. 159/46; 2 – hr. 125/46. Podle Ježek – Zavřel 2013, fig. 4; upraveno.

mohl být se značnou pravděpodobností mladohradištního stáří, neboť ležel mezi dvěma prokazatelně mladohradištními hroby 124/46 a 129/46, které tvořily řadu, do níž patřily i stejně datované hroby 100/46 a 99/46; všechny tyto hroby vykazují shodnou západovýchodní orientaci. Hrob 159/46 je možné na základě jeho polohy a orientace datovat jen rámcově do střední doby hradištní.

V případě zbývajících čtyř hrobů (hr. 206/54, 295/55, 314/55, 655/56), z nichž pocházely „brousky“ dnes neznámé, není vzhledem k absenci analýzy zřejmé, zda se používaly k broušení (srov. Kaván 1961; Dostál 1975, 216–219), nebo zda šlo taktéž o prubířské kameny. Bez širší analýzy na dalších pohřebištích by asi nebylo rozumné vztáhnout nově zjištěnou interpretaci na všechny kamenné artefakty diskutovaného druhu. Také tyto hroby byly jen prostě vybavené, konkrétně se v nich nacházela ocílka a křesací kameny (resp. štípaná industrie), popř. sídlo či nůž. Pouze majitel „brousku“ v hr. 314/55 byl antropologicky určen jako muž, totéž můžeme předpokládat i u dalších tří jedinců s křesací soupravou (srov. kap. 9.10).

Na jiných středoevropských pohřebištích z 9.–11. století byly prubířské kameny zatím zjištěny jen zřídka, což je nejspíše ovlivněno stále relativně malou probádaností tématu, jemuž se kromě M. Ježka a J. Zavřela nikdo další intenzivněji nevěnoval. Jen u části exaktně identifikovaných prubířských kamenů byly zjištěny stopy po otěru předmětů z drahých kovů, přinejmenším stejně často byly zjištěny i kovy barevné. Stopy čistého zlata byly detekovány na povrchu prubířského kamene z výzkumů J. A. Jíry v Roztokách-Žalově (Ježek – Zavřel 2010, 618), čisté stříbro pak na exemplářích ze Starého Města – Na valách, hr. 224/51, a v Břeclavi – Pohansku, hr. 116 u 1. kostela (Ježek – Zavřel 2013, 121–123, tab. 3: 1, 2, 9, 10). Povrch dalších kamenů vykazuje otěry čistých barevných kovů (olovo, cín, měď aj.) nebo jejich slitin (bronz, mosaz).⁴⁰³ Zatím bezkonkurenčně největší funerální soubor prubířských kamenů, které byly podrobeny exaktní analýze, pochází z lokality Dziekanowice ve středním Polsku. Z 29 zkoumaných kamenů se na sedmnácti vyskytly stopy stříbra, nicméně se na nich – stejně jako na ostatních kusech – velmi často zkoušela kvalita i předmětů z různých barevných kovů (Ježek 2017, 129–143; podobně Cieple, hr. 42; Wadył – Karczewski 2021, 319).

9.9 ŘETÍZKY A KROUŽKY

Z hr. 346/48, v němž se zachovaly jen zbytky lebky (takže zde bylo nejspíše pohřbeno dítě), pochází nůž, průvlečka se štítkem a krátký železný řetízek, složený ze tří stejných kruhových článků o průměru 1,2 cm (tab. 73: 3). Všechny předměty ležely pohromadě, původně nejspíše vně levé pánevní kosti. Druhý nález je již méně jistý: v dětském (?) hr. 457/49 byl podle popisu nalezen jen nůž a nádoba, v depozitáři MZM je spolu s nožem uloženo ještě několik drátěných kroužků (o průměru asi 1,1 cm) vzájemně do sebe provlečených (tab. 91: 1), které interpretuji jako fragment kroužkového brnění. Bohužel tento nález není v dokumentaci zmíněn, snad byl rozpoznán až při čištění nože (pokud vůbec pochází z tohoto hrobu). U dalšího artefaktu je situace obrácená – jedno z dětí ve dvojhrobě 225-226/54 mělo u dolní čelisti menší předmět „z různě stočeného železného drátu“ (nerozpoznaný fragment kroužkového brnění? – srov. níže), který je neznámý, k dispozici je jen zběžná kresba.

Problematikou se zabýval B. M. Szóke (1992c, 148), který podal soupis analogických nálezů z území Rakouska a Maďarska. Pocházejí hlavně z ženských hrobů, na základě náleзовých okolností je interpretuje jako řetízky k upevnění nože na opasek. K nim řadí i nálezy z dolnověstonických hrobů 346/48 a 225-226/54 (posledně uvedený hrob zmiňuje pod číslem 831), zřejmě oba nálezy osobně studoval. Unikly mu však náleзовé okolnosti předmětu z hr. 225-226/54, jehož funkce coby řetízku k noži je vyloučena, jistě to byl závěsek na krk. Z Moravy je mi znám jediný analogický nález: v Břeclavi – Pohansku bylo v hr. 6/V-XIV pohřbeno dítě, které mělo u pravého spánku několik železných kroužků, opět navzájem zaklesnutých do sebe. Podle mého názoru je to fragment kroužkového brnění (Dostál 1982, 157, 195, obr. 7: 15; srov. Pleiner 2002).

Nálezy řetízků (funkčně srovnatelných s dolnověstonickými) jsou na středohradištních pohřebištích velmi vzácné. Žena z hr. 5/58 ve Starém Městě – Na valách měla vlevo u pasu kostěný jehelníček s jehlami, dvojici nožů a řetízek ze sedmi železných kroužků, který V. Hochmanová-Vávřová (1962, 234, 243, tab. XV: 18) funkčně spojovala spíše s jehelníčkem než s noži. Dítěti v hr. 77 v Bratislavě-Devíně – Za kostolom ležely u levého boku nůž a navzájem spojené železné kroužky, které autoři výzkumu

⁴⁰³ Např. Stará Kouřim, hr. 80 (Ježek – Zavřel 2010, 612); Uherské Hradiště-Sady, hr. 142/59 (Ježek – Zavřel 2013, 121, tab. 3: 3–6); Thunau am Kamp – Obere Holzwise, hr. 76, 130 (Nowotny 2018, 104; Ježek 2018).

interpretovali jako „zlomek kroužkového brnění“ (Plachá et al. 1990, 56, 76, tab. 14: 2).⁴⁰⁴ Na základě posouzení kresby nálezu se přikláním spíše k názoru M. Hanuliaka (2004b, 129), že to byl řetízek k nošení nože. Bohatá žena v hr. 770 v Čakajovcích měla u pravého humeru větší nůž s okovanou rukojetí i pochvou (do ní byl zastrčen i jeden menší nožik) a u něj opět „řetízek“ ze železných kroužků o průměru 1,4 cm (Rejholcová 1995a, 85, tab. CXXII: 9; 1995b, 46; srov. Hanuliak 2004b, 152). Při pohledu na kresbu se však nelze ubránit dojmu, že alespoň nejlépe dochovaný úsek není tvořen kroužky navlečenými jednotlivě za sebou, ale že jeho skladba připomíná spíše „plošné“ pletivo kroužkové zbroje. Větší jistotu pro tu nebo onu interpretaci by bylo možné získat jen posouzením nálezu z autopsie. Jako fragment kroužkového brnění lze prokazatelně označit značné množství navzájem spojených kroužků z dětského hr. 582 v Prušánkách 1 (Klanica 2006, díl I, tab. 51: 9; 2006, díl II, 184).

Jistě ryze praktickou funkci měly o něco větší železné kroužky. V Dolních Věstonicích se vyskytly jednotlivě ve 4 nebo 5 hrobech⁴⁰⁵ dospělých jedinců. V hr. 27/54 a 134/54 ležel kroužek u nože umístěného vně levé pánevní kosti, v hr. 348/55 a 655/56 se zase nacházel na vnitřní straně krčku pravého femuru, zatímco nůž byl uložen trnem na vnější straně této kosti. Kroužek z hr. 655/56 měl oválný tvar o rozměrech asi 3 × 2,2 cm, ostatní tři jsou celkem pravidelného kruhového tvaru o průměru 2,5–3,0 cm. Pouze jedinec z hr. 348/55 byl antropologicky určen jako muž, pravděpodobně je to i v případě hr. 134/54 obsahujícího přezku. U zbylých koster chyběly milodary charakteristické pro mužské či ženské pohlaví. Tyto poměrně nenápadné artefakty zpracoval opět B. M. Szóke (1992c, 113), který v hr. 16 a 55 v Garabonc – Ófalu I doložil obě právě popsané polohy kroužků a nožů. Souhlasím s jeho názorem, že kroužek sloužil jako jakýsi „mezičlánek“ pro zavěšení pochvy nože na opasek.

9.10 OCÍLKY

Jako ocílka bylo s větší či menší pravděpodobností určeno 34 předmětů z 33 hrobů (v hr. 553/55 byly 2 kusy), bohužel většina ocílek ze sezón 1954–1956 je dnes nezvěstná. U šesti exemplářů, které se dochovaly ve zlomcích, je příslušnost k ocílkám nejméně jistá (hr. 38/46, 448/49, 513/49, 237/54, 496/55, 690/56),⁴⁰⁶ proto nebyly zahrnuty do typologického vyhodnocení. Z 28 exemplářů patří 23 k jednoduchým tvarům s úzkou nebo trojúhelníkovitě rozšířenou střední částí a zahnutými rameny, které jsou u lépe dochovaných exemplářů ukončeny očkem.⁴⁰⁷

Jde o typ I podle V. Hrubého (1955, 116) – k němu pravděpodobně patřilo i pět zbývajících ocílek,⁴⁰⁸ u nichž se pro špatnou zchovalost nedá určit tvar ramen, nicméně vzhledem k převládajícímu trojúhelníkovému tvaru střední části můžeme vyloučit příslušnost k typu II s vícenásobně zahnutými rameny, neboť u něj má střední část obdélníkový tvar (srov. Hrubý 1955, obr. 14: 9–12). U zachovalých ocílek se délka pohybuje od 6 do 11,5 cm, výška dosahuje max. 4,3 cm.

Ocílky se nacházely většinou v poloze u boku, zhruba od úrovně lokte po horní část stehna. Počtem 17 případů výrazně převažuje uložení u levého boku (k nim lze připočítat další dva hroby, u nichž je poloha uvedena ne příliš jasně jako „na levé paži/ruce“). Naproti tomu u pravého boku leželo jen 8 ocílek, exempláře v hr. 180/54 a 655/56 se nacházely mezi stehny. Jediná neobvyklá poloha je registrována u hr. 535/55, a to vzadu za lebkou. Poloha nebyla zaznamenána (resp. nemohla být určena vzhledem ke kostře) u čtyř ocílek z hr. 365/48, 553/55 a 643/56.

V osmi hrobech s nejistými (hr. 38/46, 513/49, 496/55) i prokazatelnými ocílkami (hr. 386/48, 180/54, 229/54, 314/55, 535/55) chyběly jakékoliv křesací kameny. S podobnou situací se na středohradištních pohřebištích setkáváme velmi zřídka,⁴⁰⁹ daleko častěji – v Dolních Věstonicích i na jiných lokalitách – se stává, že v hrobech se štipanou industrií chybí ocílka (kap. 9.11).

Celkem 13 majitelů ocílek bylo antropologicky určeno jako muži různého věku.⁴¹⁰ V několika dalších hrobech s neurčenými kostrami se nacházely typicky mužské předměty jako kopí (hr. 365/48), ostruha (hr. 7/54) nebo přezka (hr. 237/54). Nepodařilo se prokázat, že by některá z ocílek pocházela z ženského hrobu, takže tento předmět (resp. křesací souprava) patřil ve středohradištním pohřebním ritu k typické mužské výbavě, tzn. měl určitý symbolický význam při vyjadřování rozdílů mezi pohlavími (srov. Hárke 2000a; Distelberger 2004, 28; Tomková 2020b, 323–324, 327).

Ocílky typu I nepatří k předmětům využitelným pro datování. Z. Klanica (2006, díl I, 64) dělí ocílky s jednoduše zahnutými rameny na dvě varianty („s málo nebo vůbec nerozšířenou základnou“ a „s trojúhelníkovitě rozšířenou základnou“), což má být „žádoucí“ z chronologického hlediska, ale jejich chronologickou citlivost se mu nepodařilo přesvědčivě prokázat. Správně uvádí, že ocílky druhé varianty převládají na avarských pohřebištích, což má být (i na Moravě) „neklamným důkazem jejich značného stáří“, tato skutečnost však pouze nepřímou dokládá jejich časný počátek. Na druhé straně sám přiznává, že se vyskytují i ve staromad'arských hrobech.

404 Opírali se o poměrně hojné nálezy fragmentů kroužkové zbroje v avarských hrobech žen a dětí, kde zřejmě plnily funkci amuletů (Plachá et al. 1990, 76, pozn. 64), např. na lokalitě Tiszafüred se vyskytly v celých 37 hrobech (Garam 1995, 354). Tento zvyk je doložen také na merovejských pohřebištích (Fischer 1993, 50, pozn. 210; Losert 2003, 77, 283), u Alanů na severním Kavkazu (Jerusalimskaja 1996, Abb. 26) i jinde.

405 Spolu s nožem aj. předměty z hr. 14/52-II je dnes v depozitáři mikulčické základny ARÚB uložen neúplný oválný kroužek, na jednom konci slabší a na druhém silnější, který není v dokumentaci zmíněn, jeho příslušnost k hrobovému celku je tedy nejistá.

406 Funkci ocílky nepotvrzuje ani přítomnost štipané industrie v hr. 448/49, 237/54 a 690/56, neboť ta byla nalezena i v mnoha jiných hrobech bez ocílky (kap. 9.11).

407 Hr. 9/46, 297/48, 365/48, 386/48, 537/50, 7/54, 180/54, 188/54, 229/54, 277/55, 278/55, 295/55, 314/55, 368/55, 384/55, 526/55, 535/55, 553/55 (2 kusy), 601/56, 622/56, 643/56, 655/56.

408 Hr. 173/46, 205/46, 206/54, 472/55, 634/56.

409 Např. Uherské hradiště-Sady / Horní Kotvice, hr. 73 (Marešová 1983, 83); Devín – Za kostolom, hr. 38 (Plachá et al. 1990, 48, 75, tab. 9: 5).

410 Hr. 513/49, 180/54, 229/54, 277/55, 314/55, 368/55, 384/55, 472/55, 512/55, 553/55, 601/56, 634/56, 690/56.

Ve středoevropské literatuře se občas objevuje názor, že ocílku může zastoupit jakýkoliv jiný železný předmět (např. Szóke 1992c, 105; Tomka 2000, 197). Důrazně jej odmítl Z. Měřínský (1985a, 47) s tím, že ocílka musí být vyrobena z kovu specifického složení, konkrétně z tvrdé oceli s vyšším obsahem uhlíku, jinak křesáním jiskra nevznikne (srov. Seeberger 1985; Mareš – Waldhauser 2004, 340; Paulsen 2007, 304, 307). Na druhou stranu souhlasím s K. Tomkovou (2020b, 327, pozn. 280), že pro křesání se dají použít i artefakty jiného tvaru, zhotovené z uvedeného materiálu; v konkrétních případech to může spolehlivě prokázat nebo vyloučit jen metalografická analýza.

9.11 ŠTÍPANÁ INDUSTRIE

V této kapitole věnuji pozornost pouze té štípané industrii (ŠI), která byla v hrobech cíleně uložena, na rozdíl od již výše zmíněných případů, kdy se ŠI dostala do hrobového zásypu s velkou pravděpodobností nezáměrně (kap. 7.3). Ve 43 hrobech bylo intencionálně uloženo celkem 96 kusů ŠI, a to většinou v počtu 1–3 kusů, jen málokdy se v hrobě vyskytla početnější sada ŠI: 4 kusy (hr. 152/54), 5 kusů (hr. 512/55, 643/56), 6 kusů (hr. 42/46, 655/56), nebo dokonce 8 kusů (hr. 634/56). Bohužel z celého souboru se dochovalo jen 39 kusů ŠI. Polohu ŠI vzhledem ke kostře lze přesněji zjistit v 38 hrobech.⁴¹¹ Důležitý je fakt, že v hrobech se dvěma a více kusy ŠI měly tyto vždy shodnou polohu, tzn. byly za života nošeny, resp. do hrobu uloženy pohromadě, nejspíše ve váčku apod. Převažuje poloha na levé straně těla u pasu (22 hrobů) nebo o něco níže u stehna (2 hroby), méně často se objevuje poloha vpravo u pasu (10 hrobů) nebo u pasu uprostřed (1 hrob). Ve zbývajících třech hrobech poloha ŠI a dalších spolu s ní nalezených drobností neodráží jejich nošení na těle, ale spíše dodatečné přiložení váčku k pohřbenému: vně levého chodidla (hr. 476/55), mezi lýtky (hr. 664/56) nebo vpravo od lebky (hr. 17/52-III).

Všichni majitelé ŠI, u nichž bylo provedeno antropologické určení pohlaví, byli muži různých věkových kategorií,⁴¹² popř. chlapi ve věku 5–6 let (hr. 764/58), resp. 13–14 let (hr. 17/52-III, 277/55). Muži byli evidentně uloženi i v dalších hrobech, v nichž kostra zůstala bez antropologického určení, jak o tom svědčí např. ostruhy (hr. 7/54), kopí (hr. 365/48), sekera (hr. 156/54) nebo břitva (hr. 32/54). Naopak milodary typické pro ženy v těchto hrobech zcela chyběly.

Je poměrně překvapivé, že ze 43 hrobů obsahujících ŠI u kostry se jen ve 23 hrobech vyskytla ocílka,⁴¹³ v dalších třech hrobech je její existence značně nejistá (hr. 448/49, 237/54, 690/56). Ve zbylých 17 hrobech se ocílka našla nebo její přítomnost nelze doložit. Jmenovitě ve třech hrobech (hr. 156/54, 476/55, 647/56) se spolu se ŠI vyskytly zlomky železných, dnes již blíže neidentifikovatelných předmětů (často jsou nezvěstné). V dalších osmi hrobech se nacházely různé železné předměty a jejich zlomky, ale na základě jejich tvaru (např. trubička,

přehnutý železný plech apod.) nebo velikosti se nezdá, že by to byly zbytky ocílek (hr. 42/46, 17/52-III, 152/54, 234/54, 401/55, 636/56, 664/56, 764/58). Ve zbývajících pěti hrobech se spolu se ŠI kombinovaly jen dobře rozeznatelné předměty (nůž, břitva, šídlo, jehla apod.), ocílka mezi nimi prokazatelně chyběla (hr. 125/46, 32/54, 367/55, 405A/55, 525/55).

I s přihlédnutím ke špatné zachovalosti železných předmětů je zřejmé, že zdaleka ne každý muž pohřbený se ŠI byl vybaven také ocílkou. Podobně jsme v kap. 9.10 viděli, že ne každou ocílku doprovázela v hrobě (jakákoliv) štípaná industrie. To může vést k úvahám, že se v tomto fenoménu projevuje selektivní charakter pohřebního ritu, kdy pozůstali vložili některým mužům do hrobu nikoliv oba druhy předmětů tvořící křesací soupravu, ale jen jeden coby *pars pro toto*. Stejně tak se můžeme ptát, zdali některé kusy ŠI neplnily jinou funkci než rozdělování ohně.

L. Kaňáková Hladíková (2013) zahrnuje dochovanou ŠI z raně středověkých hrobů v Dolních Věstonicích do své monografie o posteneolitické štípané industrii na Moravě. Z lokality zpracovala 81 kusů ŠI, které pocházejí jak z hrobových výbav, tak ze zásypu hrobů, do nichž se dostaly náhodně (srov. kap. 7.3), přičemž oba druhy kontextů nejsou v práci rozlišeny. U všech kusů ŠI určila surovinu a zařadila je typologicky i funkčně, publikace bohužel neobsahuje údaje o případném sekundárním opotřebení, z nichž by se dalo usuzovat na použití ŠI ke křesání (srov. Kaňáková Hladíková 2013, Katalog, 144–150). V rámci ŠI uložené záměrně do hrobů badatelka posoudila 34 kusů ŠI. Z hlediska materiálu vykazují poměrně homogenní složení, jde výhradně o rohovec typu Krumlovský les I a siliticit glacienních sedimentů. Převažují úštěpy bez bližšího funkčního určení, specializovaných nástrojů je relativně málo, např. z hr. 537/50 pocházejí dvě škrabadla, z nichž jedno bylo rozlomeno na dvě poloviny, přičemž obě mají hrany opotřeбенé křesáním, takže k sobě již přesně nepřiléhají (tab. 103:41). Z analyzovaných 34 kusů ŠI jich 21 pochází z hrobů s ocílkou a zbylých 13 kusů z hrobů bez ocílek. Podle badatelčina předběžného sdělení je z prvního souboru 17 kusů ŠI na hranách sekundárně opotřeбенo, z čehož lze usuzovat, že mohly sloužit jako křesací kameny. V rámci 13 kusů ŠI z hrobů bez ocílek rozlišila pouhé tři potenciální křesací kameny, naopak u ostatních kusů stopy sekundárního opotřeбенí zcela chybějí, popř. jsou na křesání příliš drobné. Pokud tedy ŠI v hrobech bez ocílek až na výjimky nesloužila k rozdělování ohně, musíme u ní zvažovat spíše neutilitární funkci.

Celé řadě aspektů výskytu ocílek a štípané industrie v raně středověkých hrobech se nedávno obsírně věnovala K. Tomková (2020b), mj. nastínila přehled dosavadního bádání, na který tímto odkazuji. Shromáždila 72 hrobů z 33 lokalit v Čechách, v nichž se vyskytla buď jen ocílka (20 hrobů), nebo pouze ŠI (30 hrobů), popř. oba druhy předmětů zároveň (22 hrobů). Analýzou všech tří skupin hrobů zjistila, že samotné ocítky, popř. ještě nalezené spolu se ŠI, jsou typické pro mužské hroby, v nichž se

411 Je velmi nepravděpodobné, že by se do pěti zbývajících hrobů dostala ŠI náhodou: u artefaktu z hr. 365/48 je poznámka „dodatečně vyzvednuto“, takže nejspíše ležel někde pod kostrou, stejně jako v hr. 634/56. ŠI z hr. 643/56 a 553/55 nese na povrchu stopy železné koroze, navíc v obou hrobech se našla ocílka. V hr. 764/58 byla kostra až na lebku zcela zetlelá, ŠI se spolu se železnými zlomky nacházela poblíž nádoby, původně nejspíše někde vně levé nohy.

412 13 jedinců z hr. 367/55, 368/55, 384/55, 401/55, 405A/55, 472/55, 512/55, 525/55, 553/55, 601/56, 634/56, 636/56, 664/56.

413 Hr. 9/46, 173/46, 205/46, 297/48, 365/48, 537/50, 7/54, 188/54, 206/54, 277/55, 278/55, 295/55, 368/55, 384/55, 472/55, 512/55, 526/55, 553/55, 601/56, 622/56, 634/56, 643/56, 655/56.

Obr. 215. Zalavár – Vársziget (Maďarsko), výbava hr. 19/2000 u tzv. Hadriánova kostela. Pravěká kamenná čepel zasazená do zlaté objímky a prsten s polokulovitým butonem z pozlačeného stříbra. Podle Szóke 2014, fig. 78.

uvedené předměty nejčastěji nacházely ve váčku či tašce u pasu. Naopak hroby obsahující pouze ŠI se liší tím, že poloha ŠI vzhledem ke kostře je variabilnější; v těchto hrobech byli pohřbeni nejen muži, ale i ženy. Již dříve také ve spolupráci s K. Kapustkou rozlišila v hrobech v Žalově exempláře ŠI, které na základě pracovních stop na hranách prokazatelně sloužily ke křesání, ale na druhé straně i kusy, které se k tomuto účelu nikdy nepoužívaly nebo pro něj – vzhledem ke svým malým rozměrům či křehkosti – ani nebyly vhodné (Kapustka – Tomková 2018, 252; srov. Hanuliak – Chropovský 2019a, 320). V jednom hrobě, popř. v jedné kumulaci předmětů u kostry se však mohou vyskytnout oba druhy ŠI společně.

V Čechách zjištěný 40procentní podíl hrobů obsahujících ŠI bez ocílky a odlišná charakteristika této skupiny jednoznačně potvrzují, že analogický fenomén zjištěný v Dolních Věstonicích má reálný základ a že u nezanedbatelné části ŠI v hrobech je nutné zvažovat jiné funkce než použití při křesání. Na Moravě není výskyt ŠI v raně středověkých hrobech bez ocílky systematicky zpracován, již dříve byl rozpoznán např. v Břeclavi – Pohansku, hr. 4/ŽP, 15/SP a 19/SP (Dostál 1970, 124; 1982, 138, 163, 189). Ve Velkých Bílovicích bylo prozkoumáno pět hrobů s ocílkou, ale kromě nich se ŠI našla ještě v dalších deseti hrobech bez ocílek (Měřínský 1985a, 44–47; srov. Stloukal 1964, 104).⁴¹⁴ Vedoucí výzkumu Z. Měřínský si všiml, že některá ŠI z hrobů bez ocílek sloužila jako křesací kameny; vysvětlil to jednoduše tím, že pozůstalí ocílkou mrtvému nevěžili do hrobu. Na druhé straně ŠI v dalších tamních hrobech bez ocílek uvedené pracovní stopy postrádá. Proto vyslovil – u nás jako víceméně první – názor o spojitosti takové ŠI s blíže nekonkretizovanými magickými představami. Určitou indicií v tomto směru by mohla být eneolitická kamenná šipka, která tvořila součást početného souboru ŠI

uloženého ve velkobílovickém hrobě 49 (Měřínský 1985a, 46, 112, obr. 34: 29).

Nález pravěkých šipek z merovejských pohřebišť (i zde pocházejí takřka výhradně z mužských hrobů) se zabýval H. Riesch (2005), podle jehož názoru se v raném středověku tyto artefakty nepoužívaly ke křesání aj. profánním účelům, ale měly čistě magický význam. Dospěl k tomuto závěru hlavně na základě studia novověkých etnografických pramenů a literatury. V severní polovině Evropy lidé sbírali pravěké šipky ještě v 19. století, až do této doby zde byla široce rozšířena víra v elfy, kteří na lidi a dobytek „střelí“ různé nemoci a neduhy. Za materiální důkaz tohoto jejich zlovolného působení se považovaly náhodně nalázané pravěké kamenné šipky (za původce „střel“ byly kromě elfů pokládány i čarodějnice, odtud německé slovo *Hexenschuss*). Šipky se pak – podle zásady „stejně léčit stejným“ – používaly v lidovém léčení proti nemocím připisovaným vlivu elfů. Lidé si ve středověku a v novověku byli vědomi toho, že jde – z funkčního hlediska – o hroty šípů, ale vzhledem k použitému materiálu je nepokládali za dílo lidských rukou.⁴¹⁵ Představy spojované s pravěkými kamennými šipkami nebyly všude stejné, ve Středomoří – na rozdíl od severnějších částí Evropy – se považovaly za „bouřkové“ či „hromové kameny“, tudíž je lidé mj. nosili u sebe jako magickou ochranu proti zasažení bleskem (Riesch 2005, 255; Fellner 2012, 241; srov. Kurašinski 2021b). Nicméně k tomu, aby si lidé v raném středověku vážili pravěké štípané industrie, nemusela tato mít ani podobu šipky. Svědčí o tom např. podlouhlá kamenná čepel (patrně neolitické škrabadlo), která je zasazena do honosné zlaté objímky zdobené filigránem a opatřené očkem pro zavěšení kolem krku (obr. 215 vlevo). Artefakt byl nalezen v hr. 19/2000 u tzv. Hadriánova kostela v Zalaváru – Várszigetu v Maďarsku (Szóke 2008, 48, Abb. 4; 2014, 103, Fig. 78) a datuje se do 9. století (srov. Quast 2011, 255, Abb. 7: 1, 2).

Sbíráni a druhotné používání ŠI z různých období pravěku bylo na Moravě v raném středověku sice zjištěno relativně často (Měřínský 1985a, 45, s lit.), nověji např. v Hradci nad Moravicí (Kouřil 2004, 70, pozn. 19) nebo v Olomouci-Nemilanech (Kaňáková Hladíková 2014), zatím je však těžké říci, jak velký podíl tyto stroje zabírají, neboť početné úštěpy bez charakteristického tvaru a retuše se nedají spolehlivě datovat. Pouze Z. Měřínský (1985a, 46) se odvážil odhadu, že ve Velkých Bílovicích pochází nejméně polovina všech kusů ŠI z neolitických a eneolitických sídlišť v okolí. Pak se nabízí otázka, jakým způsobem lidé v raném středověku získávali a eventuálně upravovali zbývající ŠI, která nebyla pravěkého původu – jinými slovy, zda docházelo

414 Podobná pozorování nechybějí ani ze západní Evropy. B. Langenbrink a F. Siegmund (1989) prošli rozsáhlý soubor 2 115 raně středověkých hrobů z dolního Porýní, z nichž 121 obsahovalo ŠI. Ta byla ve většině hrobů zastoupena jen jedním kusem, 4 a více kusů se vyskytly v pouhých 5 hrobech. Je zajímavé, že z těchto 121 hrobů byla ŠI jen v 35 případech doprovázena ocílkou, v dalších 24 hrobech se vyskytla ocílka bez ŠI, což takřka působí dojmem, jako by spolu oba druhy předmětů ani funkčně nesouvisely. V tomto pozorování oba badatele ještě více utvrdila analýza 10 kusů ŠI (z pohřebišť Orsoy, Rill, Sterkrade a Xanten – St. Victor), na základě společného výskytu s ocílkou předběžně interpretovaných jako křesací kameny: překvapivě se ukázalo, že ke křesání byly skutečně používány jen dva z nich. Proto se citovaní autoři přiklonili k interpretaci, že ŠI měla v hrobech symbolický význam a že pozůstalí nedávali mrtvým úplnou a funkční křesací soupravu, ale většinou jen jeden kus ŠI, který navíc nikdy k rozdělování ohně nesloužil.

415 Proto za výtvar elfů pokládali také šipky z doby bronzové, neboť ani bronz se v raném středověku na výrobu šipek nepoužíval. I mezi starožitnostmi na středohradištních pohřebištích (srov. kap. 8.6) se bronzové šipky sporadicky vyskytují, viz např. na Slovensku Tvrdošovce, hr. 7 (Kraskovská – Paulík 1978, 88, 111, tab. IV: 4), Cífer-Pác, hr. 40 (Zábojník 1985a, 215, obr. 11: 10).

k cílené těžbě kamenných surovin a samostatné výrobě ŠI. R. Ganslmeier (1991) dospěl pro merovejské prostředí k závěru, že zde žádná produkce specifické ŠI neprobíhala. Pokud by byl opak pravdou, museli bychom znát tvary a typy ŠI typické právě pro raný středověk.⁴¹⁶ Doložil, že např. na pohřebišti Straubing – Bajuwarenstrasse (Bavorsko) se jednotlivé tvary ŠI objevují s velmi podobnou frekvencí jako na neolitických sídlištích v regionu (i když samozřejmě docházelo k určitým zkreslením, neboť velké a nějak nápadné tvary ŠI se při sběru najdou snadněji a byly také lépe upotřebitelné). Stejným směrem ukazuje i fakt, že ŠI v rané středověkých hrobech má obecně

nehomogenní charakter z hlediska rozměrů i zastoupení kamenných surovin. Z toho by vyplývalo, že sbírání pravěké ŠI bylo v raném středověku naprosto převažujícím způsobem získávání ŠI. K velmi podobným výsledkům dospěl R. Fellner (2012, zvl. 238) na základě studia štípané industrie ze dvou merovejských sídlišť ve východní Francii. Otázkou zůstává, zda – popř. do jaké míry – je možné tyto závěry zevšeobecňovat pro jiné regiony nebo mladší období raného středověku. Např. z vrstev z 12. století ve Freiburgu im Breisgau pocházejí stopy výroby štípaných artefaktů, které však většinou nebyly určeny ke křesání (Neubauer 1995).

---

416 Srov. specifický tvar křesacích kamenů vyráběných v mladší době římské a v době stěhování národů na území Skandinávie a jižního Pobaltí (Schuster 2006, 99–101, s lit.).

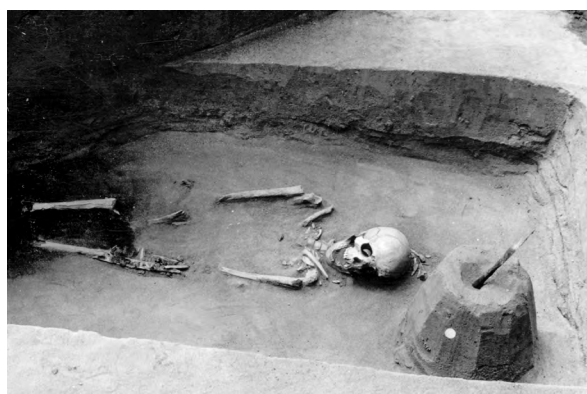
10. Zbraně a součásti bojovnické výstroje

10.1 KOPÍ

Na pohřebišti bylo nalezeno celkem sedm železných hrotů kopí, bohužel v současné době jsou k dispozici pouze tři z nich (hr. 365/48, 478/55, 769/58), ostatní jsou nezvěstné (hr. 6/46, 260/47, 543/55, 673/56). Ve třech hrobech bylo kopí uloženo po pravém boku mrtvého tak, že hrot se nacházel vpravo od lebky (hr. 478/55, 543/55, obr. 55: 3; hr. 769/58). V hr. 260/47 byl hrot kopí umístěn „při levém boku“ mrtvého, podle kresby vně levého femuru (špičkou směřující k hlavě?), kopí tedy muselo být do hrobu vloženo s neúplným nebo napůl přelomeným ratištěm (srov. Hrubý 1955, 87; Chropovský 1957, 194; Měřínský 1985a, 64). Ve zbývajících dvou hrobech se hrot kopí nacházel nade dnem hrobové jámy: v hr. 6/46 ležel vně pravého lýtka a chodidla (asi 15 cm nade dnem; obr. 26), v hr. 365/48 pak vně pravého chodidla (asi 25 cm nade dnem). V obou případech tulej směřovala k lebce, takže kopí bylo původně položeno vždy po pravém boku mrtvého, ale vzhledem k délce ratiště se nevešlo na dno hrobu a muselo do něj být vloženo našikmo, tzn. opřené o kratší stěnu jámy. V podobné poloze zjevně leželo kopí v hr. 673/56 (obr. 216), jehož hrot se nacházel za lebkou po levé straně, špicí směřoval šikmo vzhůru, přičemž ústí tuleje se nacházelo asi 20–30 cm nade dnem jámy (srov. Fusek 2006, 32, obr. 9).

Typologicky zařadit lze jen tři dochované hroty kopí. Exemplář z hr. 365/48 (tab. 77: 5) patří nejspíše k typu IIa podle A. Ruttkaye (1976, 300, Abb. 36), hrot kopí z hr. 478/55 (tab. 165: 2) můžeme charakterizovat jako jakýsi přechodný tvar mezi jeho typy IIa a IIIa (srov. obr. 217). Tyto hroty kopí o délce 25 a 30,5 cm jsou obvyklými slovanskými výrobky, k nimž je na středohradištních pohřebištech známo větší množství analogií. Nejsou chronologicky citlivé.

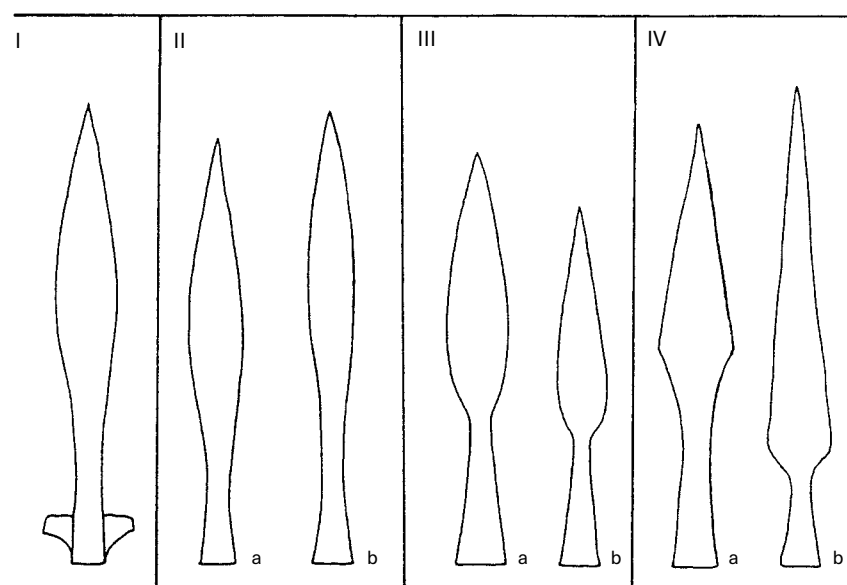
Třetí kus z hr. 769/58 je úzké listovité kopí s křídélky, které záhy po nalezení vyobrazil R. Tichý (1958b, 60, tab. 21: 1) v jedné ze svých pravidelných zpráv o výzkumu (tab. 190: 2). Tehdy mělo ještě obě křídélka a celkovou délku 40,5 cm (podle popisu v dokumentaci). Novou kresbu hrotu kopí, která odráží jeho aktuální stav (obr. 219: 6), publikoval P. Kouřil (2005). V současnosti má délku 39,5 cm, hmotnost 324 g a jedno křídélko chybí. Tulej vykazuje zploštělý hexagonální tvar a její vnější povrch je hraněný. Uvnitř tuleje byly zjištěny zbytky ratiště

Obr. 216. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 673/56. Hrot kopí v šikmé poloze na soklu zeminy v pravé dolní části snímku (M-FT-100625800, neg. č. 6258).

z tisového dřeva. Na Tichého kresbě mají křídélka navzájem odlišný tvar: levé je nižší a jeho spodní hrana je zřetelně odsazená od ústí tuleje, pravé křídélko (již tehdy poškozené) je celkově vyšší a jeho spodní hrana je zalomena do tupého úhlu. Dnes je zachováno jen levé křídélko, které je však ve skutečnosti vyšší, než je vidět na Tichého kresbě. Zde znázorněný rozdílný tvar obou křídélek nejspíše odpovídá původnímu stavu, toto lze pozorovat např. i u kopí z Hradce nad Moravicí (obr. 219: 4; Kouřil 2004, obr. 7: 1). Dalším znakem, který je na Tichého kresbě zachycen nepřesně, je přechod kořene listu v tulej, tento přechod je ve skutečnosti strmější. Uvedený znak nemusí být zcela bez významu, neboť je charakteristický pro typ V podle H. Westphala (2002, 260, Textfigur 6: V). Tento typ by měl reprezentovat poslední známé stádium vývoje raně středověkých kopí s křídélky, ale byl vyčleněn na základě jen několika málo exemplářů a ani jeho datování není jasné. V každém případě dalšími svými znaky se dolnověstonické kopí od typu V odlišuje, takže je s tímto typem nelze přímo spojit.

V současnosti nezvěstné hroty kopí z hr. 6/46 a 673/55 měly – soudě podle fotografií obou hrobů (obr. 26, 216) – užší listovitý tvar s relativně delší tulejí, snad by se daly přiřadit k Ruttkayovu typu IIb (srov. obr. 217). Exemplář z hr. 673/55 měl mít podle popisu tulej šestihranného průřezu, ale jen na základě tohoto znaku není možné jej zařadit mezi karolinská kopí se širokým listem a šestihrannou tulejí opatřenou vývalkem, která pocházejí ze stejných

Obr. 217. Typy raně středověkých hrotů kopí v typologii A. Ruttkaye (1976, Abb. 36).

dílen jako tvarově vyspělá kopí s křídélky (Szameit 1987, 169, Abb. 5: 3, 4; Pleterski 1987, 296).⁴¹⁷ Svědčí o tom mj. jeho relativně menší velikost (délka 27 cm). Zbylá dvě nezvěstná kopí z hr. 260/47 a 543/55 nelze ani přibližně typově zařadit. V obou případech šlo o kratší tvary s délkou 25,5 cm, resp. 18,5 cm.

Další zbraně a součásti výstroje se s kopími kombinovaly jen zřídka, v hr. 260/47 a 769/58 byly ostruhy a v hr. 365/48 šipka, tzn. kopí se v hrobech zcela vylučují se sekerami. Zaznamenaný výskyt zbraní jistě nepředstavuje odraz reálného stavu výzbroje, spíše muži dostávali do hrobu jen jednu ze svých zbraní jako symbolickou náhradu za celou výzbroj.⁴¹⁸

Rozmístění hrobů s kopími na ploše pohřebiště můžeme popsat jako značně nerovnoměrné (obr. 218). Vždy po jednom hrobě obsahuje jihozápadní (hr. 478/55), severní (hr. 260/47) a severovýchodní část pohřebiště (hr. 6/46), tedy podobně jako v případě některých časných typů šperku (např. náušnice typu 7-23; obr. 112). Zbylé čtyři hroby (vč. hr. 769/58 s kopím s křídélky) se koncentrují poměrně blízko u sebe ve východní části areálu. V jejich bezprostředním sousedství chybějí ženské hroby s jakýmkoliv prokazatelně časnými typy šperku, naopak se zde vyskytují poměrně mladé typy: v hr. 542/55 to byly např. náušnice typu 9-6 (kap. 8.1.24), v hr. 551/55 dokonce dva neúplné olovené korály, jejichž poškození zřejmě naznačuje pozdější uložení, než tomu bylo u ostatních hrobů s těmito a dalšími olovenými ozdobami (kap. 8.5.2). Stejně tak ale mohlo být založení této východní skupinky hrobů s kopími výsledkem vlivu mimo-chronologických faktorů (srov. např. izolovanou skupinu hrobů se zbraněmi severozápadně od „hlavního“ pohřebiště v Prušánkách 2; Klanica 2006, díl II, plán na s. 290).

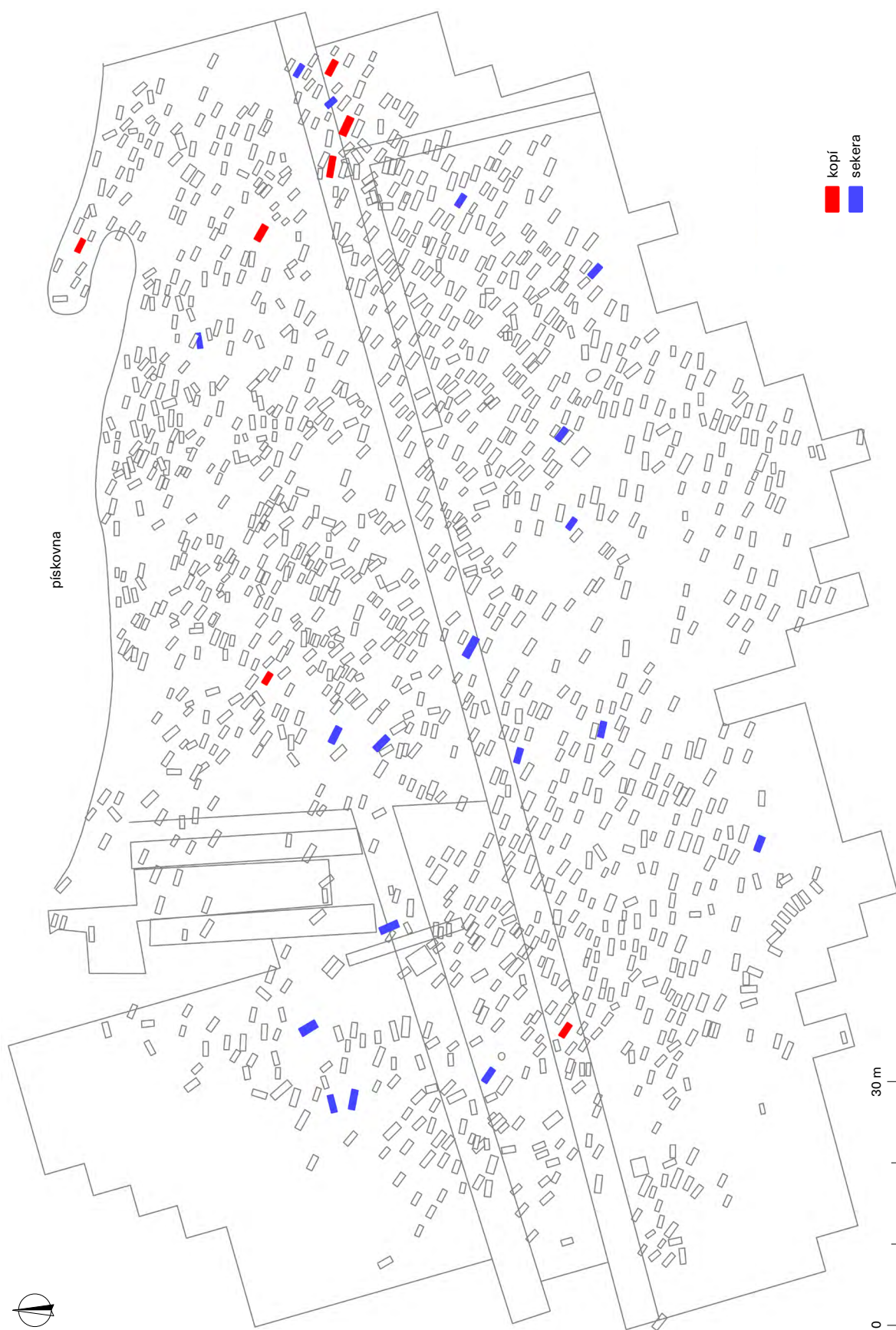
Kopí s křídélky z hr. 769/58 představuje snadno identifikovatelný typ zbraně, kterému se v archeologii raného středověku věnuje značná pozornost. Vývoj bádání o nich shrnul E. Szameit (2005), který správně upozornil na fakt,

že ačkoliv se kopí s křídélky pokládají za specificky karolinský fenomén, toto pojetí je silně ovlivněno častějším – oproti jiným obdobím – ukládáním zbraní do hrobů v raně středověké Evropě. Ve skutečnosti měla kopí s křídélky mnohem větší časové i prostorové rozšíření, a to od pozdní antiky po raný novověk. Na základě jejich celkového provedení E. Szameit rozlišil kopí s křídélky na lovecká a bojová. Lovecká se vyskytují již v pozdní antice a v merovejském období, vyznačují se masivním listem s výrazným středovým žebrem a dále mohutnou tulejí pro ratiště o průměru až 4,5 cm. Byly to speciální lovecké zbraně, často nákladně zdobené, které se nacházejí jen sporadicky, v bohatých hrobech příslušníků společenské elity. Jelikož tato lovecká kopí jsou definována čistě funkčními vlastnostmi, jejich podoba přetrvávala s relativně malými změnami až do raného novověku.

Naopak raně středověká kopí s křídélky byla určena v prvé řadě pro boj, jak dokládají iluminace v karolinských rukopisech, kde jsou s nimi vyobrazeni jezdci i pěšáci (Coupland 1990, 47; srov. Westphal 2002, 265). Jelikož tato kopí vykazují značnou variabilitu z hlediska tvaru a hmotnosti hrotu, průměru tuleje, a tím pádem i průměru a délky ratiště, E. Szameit vyslovil názor, že některá se více hodila pro jezdce, a naopak jiná upřednostňovali pěšáci. Souviselo to i s jejich odlišným použitím: zatímco jezdci je ovládali jen jednou rukou, kdy jimi bodali nebo házeli s cílem prorazit brnění protivníka, pěšáci s nimi mohli bodat a „šermovat“ obouruč. Právě toto „šermování“ dobře vysvětluje existenci křídélek, s jejichž funkcí si předchozí bádání nevědělo příliš rady (Steinacker 1999). E. Szameit (2005, 159) přesvědčivě argumentuje, že křídélka se nejúčinněji uplatnila právě při odražení ran protivníka vyzbrojeného taktéž kopím: při střetu se o jedno z křídélek protivníkově kopí zastaví, pak je možné je odrazit stranou nebo dolů, čímž lze získat krátkodobou výhodu a podniknout protiútok dříve, než protivník opět dostane své kopí do bojové pozice.

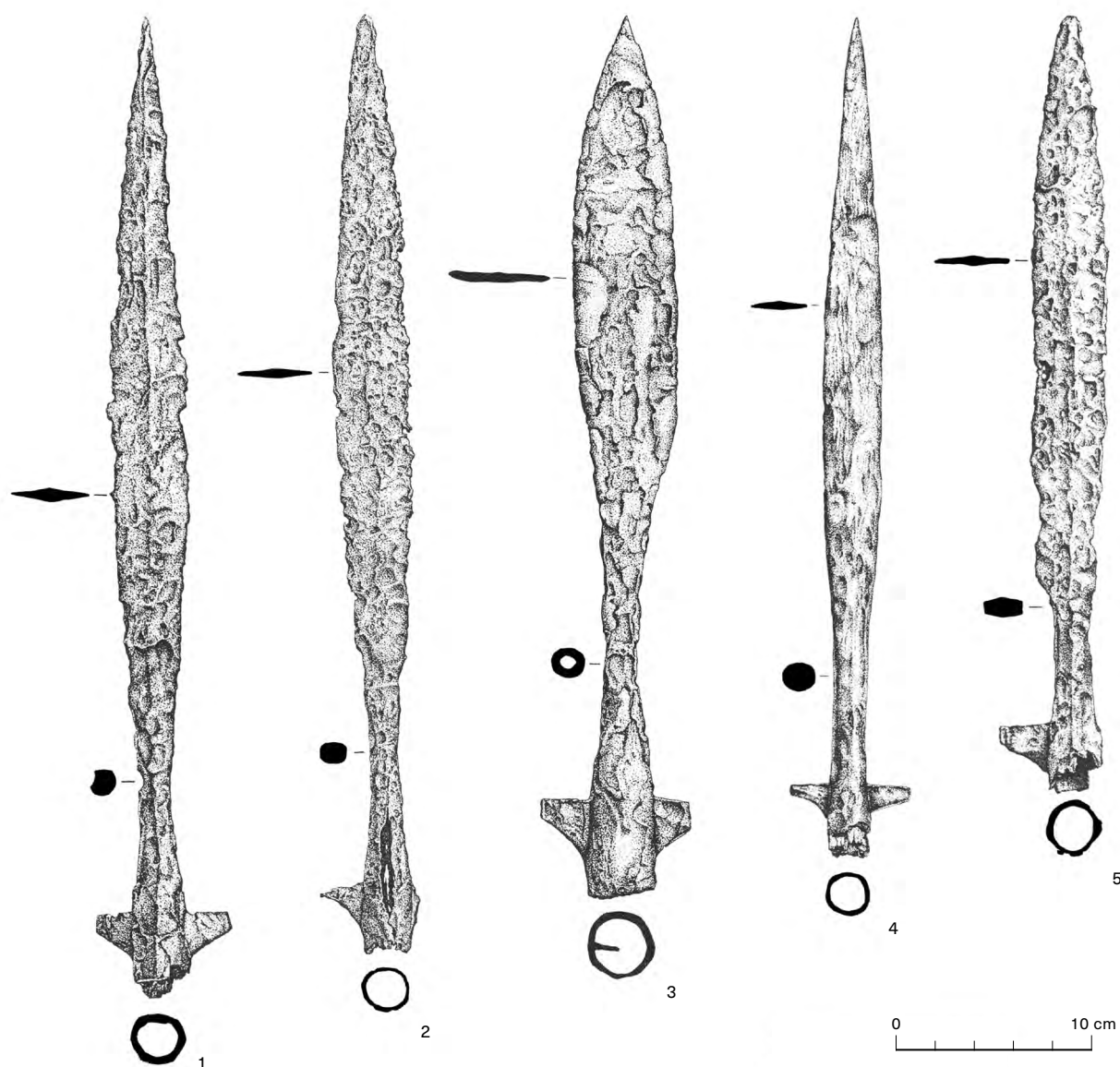
417 Kopí se šestihrannou tulejí se na Moravě vyskytují jen zřídka, jejich soupis podal P. Kouřil (2004, 61, pozn. 5). V Čechách jsou nálezy těchto kopí početnější (Profantová 1998a, 85; 2019, 267–268, Abb. 8).

418 Podobně na rozsáhlém pohřebišti ve Starém Městě – Na valách se kopí vyskytla v pouhých dvou hrobech (hr. 119/AZ, 154/AZ; Hrubý 1955, 87, 177), což také evidentně zkresluje obraz někdejšího rozšíření této zbraně. Absence kopí je vůbec typická pro kostelní pohřebiště (Klanica 1985, 529; srov. Šolle 1959, 371).

Obr. 218. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s kopím nebo sekerou (v žádném z hrobů se newyskytly obě zbraně zároveň).

Obr. 219. Víceméně kompletní hroty kopí s křídélky z území Moravy a Slezska. 1 – Mikulčice; 2 – Drysice; 3 – Morkůvky; 4 – Hradec nad Moravicí; 5 – Dolní Věstonice. Podle Kouřil 2005, Abb. 2; upraveno.

Kopí s křídélky se na Moravě vyskytují jen vzácně, kromě kusu z dolnověstonického hr. 769/58 jsou známy už jen čtyři další úplné exempláře (obr. 219), jejichž podrobný popis shromáždil P. Kouřil (2005, 91). Netvoří zcela homogenní soubor, tvarem se navzájem nejvíce podobají štíhlé hroty kopí z Mikulčic – Klášteřiska (hr. 1241), Drysic a Hradce nad Moravicí, které jsou dlouhé 42–50 cm (obr. 219: 1, 2, 4). Od nich se dolnověstonický hrot kopí liší jen o málo menší délkou, ale hlavně strmým přechodem mezi listem a tulejí (viz výše). Všechny čtyři hroty kopí mají vnitřní průměr tuleje v rozmezí 1,8–2,4 cm, takže jejich ratiště zřejmě nebyla nijak zvlášť masivní. Od nich se výrazně liší exemplář z hr. 2 v Morkůvkách (obr. 219: 3), což je neforemný hrot kopí s krátkým a širokým listem a masivní tulejí, která byla – vzhledem ke svému vnitřnímu průměru 2,8 cm – dimenzována pro

ratiště o něco silnější. Hrot kopí s křídélky ležel ve všech hrobech⁴¹⁹ na úrovni lebky a ramene (většinou pravého). Z toho by se dalo usuzovat, že kopí byla do hrobů vkládána úplná (s nezlomeným ratištěm) a jejich celková délka zhruba odpovídala výšce mužské postavy (Szameit 1987, 155; 2005, 157).

Dříve převládal názor, že na Moravě nalezené hroty kopí s křídélky jsou domácími napodobeninami západoevropských předloh (Szameit 1987, 167–170, s lit.). Sice nevykazují všechny znaky charakteristické pro karolinská kopí s křídélky, nicméně u kusů z Hradce nad Moravicí a Mikulčic – Klášteřiska bylo zjištěno damaskování, z čehož P. Kouřil (2005, 73) usuzuje, že všechny moravské kusy představují výrobky cizího, nejspíše západoevropského původu.⁴²⁰ Podle mého názoru to můžeme přijmout hlavně pro exempláře štíhlého tvaru, naopak

419 Pouze u neodborně prozkoumaného hrobu v Drysicích nebyla poloha kopí zaznamenána (Dostál 1966, 124).

420 E. Szameit (2005, 146, 156) vyjádřil pochybnost, zda lze z jejich dominantního výskytu v západní Evropě usuzovat na výhradní provenienci z této oblasti, jejich zdánlivý nedostatek v jiných regionech totiž může být způsoben hlavně absencí hrobů se zbraněmi nebo neuspokojivým stavem výzkumu. Ojedinelé nálezy kopí s křídélky ve Středomoří totiž naznačují, že vyrábět a používat se mohla i zde (např. Mitchell 2011, 233–234). U kopí s křídélky z území Chorvatska i Bosny a Hercegoviny bude proto nutné oddělit franské importy od případných výrobků domácího původu (Bekić 2003, s lit.).

u morkůveckého kopí připadá v úvahu i místní provenience.

Nelehký úkol představuje také datování kopí s křídélky. H. Westphal (2002) na základě německých nálezů vyčlenil typy, které mají mít do značné míry i chronologický význam. Typy I až IV zařadil – s odlišným datováním těžiště jejich výskytu – do doby od konce 7. století do 9. století, přičemž typ IV (a snad i typ V) mohl přežívat do 10. století. Pro toto pozdní období bohužel postrádáme potřebné datační opory, neboť na území Německa se tehdy již neukládala militaria do hrobů a izolované říční a podobné nálezy nelze přesněji datovat. V jiných kontextech, archeologicky blíže datovatelných, se kopí s křídélky vyskytují velmi vzácně. Příkladem může být trojice hrotů kopí s dlouhými křídélky a s fasetovanou nezdobenou tulejí z tvrže Haus Meer poblíž Düsseldorfu, která fungovala v 11. a 12. století (Janssen 1991, 218, Abb. 28). Takto provedená kopí již ve Wespshalově typologii chybějí (srov. Périn 1985, 570–571). Také dva hroty kopí s křídélky, opatřené typickou rýhovanou výzdobou na tuleji, které byly nalezeny na lokalitě Charavines – Colletière v jihovýchodní Francii (Colardelle et al. 2002, 111, fig. 2: 6, 7), není úplně snadné zařadit do uvedené typologie, nejvíce se podobají typu II, resp. V. Osídlení lokality je spolehlivě datováno do 1. poloviny 11. století a představuje tak důležitý doklad o přežívání některých typů kopí s křídélky do pozdějšího období, než se zatím v západoevropské literatuře běžně uvažovalo.

Na Balkáně má nezanedbatelná část hrotů kopí s křídélky nejasné nálezkové okolnosti nebo pochází z říčních sedimentů apod., takže je nedokážeme přímo datovat (Demo 2010, tab. 1, 2). Při jejich chronologickém zařazení se pak badatelé často odvolávají na datování analogií v západní Evropě nebo výskyt konkrétních exemplářů spojují s událostmi doloženými písemnými prameny, jako byla např. tažení Karla Velikého proti Avarům (Sajdl 2018, 153, s lit.), což je metodicky velmi sporný postup (srov. kap. 5.1). Soupis kopí s křídélky v Karpatské kotlině podal poměrně nedávno M. Husár (2014, 33), který uvádí také dataci jednotlivých exemplářů. Nelze však snadno rozlišit, kdy jde o jeho vlastní dataci (a na základě čeho) a kdy o dataci převzatou z literatury (srov. Husár 2014, 16, pozn. 18), přičemž zvláště u staršího bádání je na místě značná obezřetnost.

Na Moravě je výskyt kopí s křídélky bezprostředně spjat s ukládáním militarií do hrobů ve střední době hradištní, čímž je dána jejich rámcová datace. P. Kouřil (2005, 87) naznačuje, že místní exempláře patří hlavně do staršího velkomoravského horizontu – toto datování je sice pravděpodobné u hrobu z Hradce nad Moravicí, ale v případě ostatních hrobů je zatím považují za neprokázané. V mladší době hradištní se na Moravě se zbraněmi již nepohřbívalo, otázka horní hranice používání diskutované skupiny kopí tak zůstává otevřená. Exemplář z hr. 83 na staromaďarském a belobrdském pohřebišti Szob – Vendelin v Maďarsku (Török 1956, 136, obr. 36: 3), který je tvarově takřka shodný se štíhlými formami moravských kopí s křídélky, naznačuje, že tyto zbraně mohly i ve

středním Podunají přežívat do 10.–11. století (Kovács 1977, 66; 1978–1979, 106), podobně jako v západní Evropě. V tomto a dalších ohledech si zaslouží naši pozornost bohatě zdobená bronzová tulej hrotu kopí s křídélky, údajně nalezená již koncem 19. století na hradě Kalich u Třebušína (okr. Litoměřice). Na základě stylového rozboru výzdoby ji M. Zápotocký (2018, 390–393) předběžně datoval do 12. století.

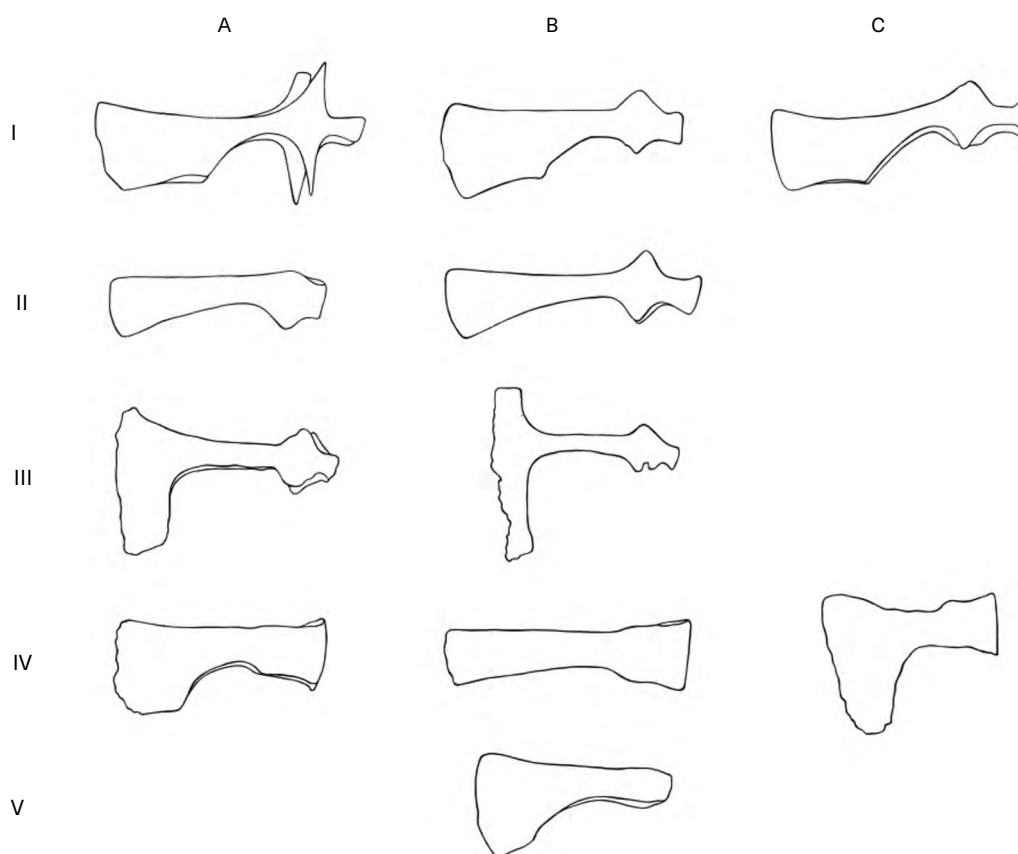
10.2 SEKERY

Železná sekera tvořila součást výbavy 18 hrobů. Sekery byly uloženy s výraznou převahou po pravé straně mrtvého (celkem 14 případů):⁴²¹ vpravo od pánve (hr. 439/49, 706/46?), u stehna (hr. 707/56, 310/48), nejčastěji u lýtky (hr. 37/46, 50/54?, 303/55, 562/55, 679/56, 713/56) nebo u chodidla (hr. 43/54, 554/55, 636/56), v hr. 548/55 byla sekera položena na pravý humerus pohřbeného chlapce. Na levé straně byla sekera umístěna jen třikrát, často šlo o poměrně atypické polohy: v hr. 156/54 byla údajně zaseknuta ostřím do dna hrobové jámy⁴²² u levého ramene, v hr. 513/49 ležela na vnitřní straně levého předloktí, tzn. mezi trupem a paží, která je od trupu poněkud odtažena (sekera byla původně zastrčena za opaskem?). V hr. 512/55 se nacházela u levého kolene a konečně v hr. 208/54 byla přiložena někde v místech vpředu před chodidly (přesnější určení není možné, neboť kostra zcela zetlela).

V současnosti je k dispozici pouhých pět seker, zbylé nezvěstné lze typologicky zařadit díky existenci kreseb (ta chybí pouze u exempláře z hr. 679/56), u špatně zachovaných je však typové určení jen přibližné. Počtem 13 kusů zcela převažují bradatice, které V. Hrubý (1955, 170, obr. 28), B. Dostál (1966, 70, obr. 15: 6–8), A. Ruttkay (1976, 306, Abb. 42) i P. Luňák (2018) shodně označují jako typ I, dále rozčleněný na tři varianty (obr. 220). Z nich 5 kusů patří k typu I A (hr. 513/49, 43/54, 156/54, 636/56, 706/56) a 3 kusy k typu I B (hr. 37/46, 208/54, 548/55). U dalších tří seker z hr. 512/55, 554/55 a 707/56 nelze vzhledem k poškození jejich trnů nebo týlu jednoznačně rozhodnout mezi variantou A nebo B. Jediné sekery z hr. 439/49 jsem přiřadil k typu I C. Poškozenou sekery z hr. 713/56 můžeme klasifikovat jen obecně jako bradatici, toto určení je pravděpodobné i u exempláře z hr. 562/55. Sekera z hr. 310/48 je širočina, konkrétně jde o Ruttkayův typ V A. Sekerka s širokým ostřím z hr. 50/54 patří nejspíše k typu III B podle A. Bartoškové (1986, 5, obr. 1), který do Ruttkayovy typologie (zahrnující hlavně bojové sekery) úplně nezapadá vzhledem k absenci týlové části. Bez problémů není ani typologické určení poškozené sekery z hr. 303/55. Vzhledem k jejímu dlouhému a úzkému krku, resp. obloukovitě vykrojenému břitu ji nemůžeme počítat k typickým bradaticím, na druhé straně zachovaná délka ostří je příliš krátká na to, aby se dala spolehlivě přiřadit k širočinám. Spuštěné ostří – dnes patrně částečně zkorodované – mohlo být původně delší, potvrdit by to však mohlo jen posouzení z autopsie.

421 Preference pravé strany byla zjištěna i ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 85) a na středohradištních pohřebištech obecně (Dostál 1966, 198). Kresby hrobů v dolnověstonické dokumentaci nejsou natolik detailní, aby se daly rozlišit případy známé z jiných lokalit, kdy volný konec topůrka směřoval nikoliv k dlaní, ale k chodidlům (Král 1959, 215; Kavánová 1982, 516; Marešová 1983, 35; srov. Poulik 1948, 153, tab. LXI: 1).

422 Totéž uvedl J. Poulik (1948–1950, 164) u sekery z hr. 310/48, ale v dokumentaci tento údaj chybí.

Obr. 220. Typologie středohradištních seker podle P. Luňáka. Převzato z Poláček – Luňák 2019, Abb. 2.

Typové spektrum seker v Dolních Věstonicích je tedy relativně omezené, jsou mezi nimi zastoupeny jen bradatice a v menší míře širočiny. Stejná je situace na středohradištních pohřebištích obecně, kde podle B. Dostála (1966, 70) představují tři varianty bradatic celých 72 % všech seker (srov. Hochmanová-Vávrová 1962, 238; Hanuliak 2004b, 145). Existují i pohřebiště, kde se do hrobů ukládaly výhradně bradatice, např. u mikulčické baziliky (Poláček – Luňák 2019, 252, Abb. 5). Bradatice jsou všeobecně považovány za specializovaný a vysoce účinný typ bojové sekery, zvláště typ I A (Ruttikay 1976, 312). Na druhé straně širočina mohla být jak bojovou, tak pracovní sekerou (Poláček 2000, 306). Rozlišení širočin vyrobených k prvnímu nebo druhému účelu není zcela jednoznačné: tvar tu ustupuje do pozadí a je nutno rozhodnout podle jiných kritérií, např. bojové širočiny by měly mít relativně menší průměr násadního otvoru a delší topůrko (Westphalen 2002, 61). Na druhé straně považují za pravděpodobné, že každá sekera – ať již v reálném životě plnila jakýkoliv účel – měla v rámci pohřebního ritu do značné míry symbolickou roli, přičemž tato symbolika byla spjata více se sekerou jako zbraní než nástrojem.

U devíti dolnověstonických seker je v dokumentaci uvedeno, že jejich otvor obsahoval ještě zbytky dřeva z topůrka, bohužel nebyly podrobeny analýze. Podle E. Opravila (2000b, 174) sloužilo na výrobu topůrek středohradištních seker nejčastěji javorové, méně často jasanové dřevo; doložen je také habr (Kouřil – Tymonová 2013, 145). U bradatic se tradičně předpokládala dlouhá topůrka, což potvrdily nálezy z bývalého říčního koryta v Mikulčicích. Dvě kompletní topůrka bradatic zde měla délku 79 cm a 87 cm (Poláček et al. 2000, 202).

Představu o velikosti dolnověstonických seker si lze udělat i u většiny nezvěstných kusů na základě rozměrů uvedených v dokumentaci. Nejmenší je pouhých 8 cm dlouhá sekerka z dětského hr. 50/54, která se dá právem označit za miniaturní. Zachovaná délka ostatních seker představuje v podstatě plynulou škálu od 10,3 do 16,3 cm, větší je jen bradatice z hr. 636/56 s délkou 19,3 cm.

Z 18 seker jich 14 jich patřilo mladíkům a mužům, ve zbývajících čtyřech hrobech byly pohřbeny děti, podle ostatních milodarů evidentně chlapci. Kromě chlapce z hr. 50/54 byli malou – nicméně úplnou – sekerkou s délkou do 12 cm vybaveni i chlapci z hr. 548/55 a 554/55, pouze u čtvrtého chlapce (z hr. 208/54) se sekera dlouhá 16 cm nijak neodlišovala od seker dospělých mužů. Fenoménu miniaturních zbraní i zbraní normální velikosti ve středohradištních chlapeckých hrobech se v bádání právem přikládá zásadní význam pro poznání soudobých sociálních struktur (např. Profantová 2005; Klápště 2005, 24–27; Ungerman 2005a, 218–219; Kouřil 2022, 264; vše s lit.).

Mužské i chlapecké hroby se sekerou v Dolních Věstonicích většinou nejsou příliš bohatě vybaveny, chybějí v nich další zbraně kromě šipek (hr. 37/46, 513/49, 156/54). Také s ostruhami se kombinují jen ve dvou hrobech (hr. 37/46, 208/54). Muž z hr. 636/56 měl na hrudi 3 bronzové náušnice typu 7-19, snad ve váčku pověšeném na krku apod. V několika hrobech sekera představuje jediný milodar (např. hr. 50/54, 548/55). Proto lokalita neposkytuje podklady pro precizování datace zde zastoupených typů seker. V případě bradatic se v poslední době právem prosazuje názor, že na Moravě se ukládaly již do nejstarších kostrových hrobů (Klanica 1985, 524; 2006,

Obr. 221. Dolní Věstonice – Na pís-kách, hr. 496/55. Poloha dvou šipek v zásypu, asi 15 cm nad levým ramenem (ponechány na soklu zeminy; M-FT-100573400, neg. č. 5734).

díl I, 43; srov. Szóke 1992c, 97–99; Tomka 2000, 196; Poláček – Luňák 2019, 248), analogické doklady jsou známy také ze Slovenska.⁴²³ Otázkou nadále zůstává horní hranice jejich výskytu (srov. Galuška 1996a, 60).

Hroby se sekerou vytvářejí na ploše pohřebiště dva výrazné a takřka se dotýkající ovály: jeden menší, v západní části pohřebiště, a druhý větší (na severní straně neuzavřený), zabírající střed a východní část pohřebiště, přičemž středové části obou oválů jsou prázdné (obr. 218). Do popsaného rozmístění hrobů se sekerami překvapivě přesně zapadají i hroby s kopím, pokud odhlédneme od hr. 6/46, vysunutého až k severovýchodnímu okraji prozkoumané plochy. Interpretovat tento obraz je velmi obtížné, neboť máme před sebou zcela odlišný „vzorec“ prostorového rozšíření než v případě celé řady typů šperků (kap. 14.1), jejichž kumulace se naopak soustřeďují spíše do vnitřních částí oněch „oválů“. Nelze z toho však zkratkovitě usuzovat, že hroby se zbraněmi jako takové jsou relativně mladší, neboť část z nich se vyskytuje v místech, kde jsou doloženy časné začínající typy šperků (např. hr. 6/46, 37/46, 260/47, 310/48 aj.). Dále se na výsledném obrazu mohl podílet i vliv mimochronologických faktorů, mám na mysli především prostorově sevrěnou skupinku hrobů s kopím nebo sekerou na východním okraji pohřebiště coby hypotetický projev komunity, která se snažila vybrané zemřelé muže – při pohřbu prezentované jako bojovníky – uložit blízko u sebe.

10.3 ŠIPKY

Na pohřebišti bylo v 23 hrobech⁴²⁴ nalezeno celkem 36 železných šipek, a to nejčastěji po jedné,⁴²⁵ ve třech hrobech po dvou (hr. 22/52-II, 131/54, 496/55), hr. 156/54 obsahoval dokonce 11 šipek. Převažoval tedy zvyk dávat do hrobu symbolicky (jako *pars pro toto*) jen jednu či dvě šipky, což odpovídá situaci na jiných středohradištních pohřebištích (Hrubý 1955, 178; Galuška 1996a, 105; Geisler 1997, 397, 399; Holešáček 2019, 73).

Ve čtyřech hrobech se šipky nacházely v hrobovém zásypu: v hr. 182/46 ležela šipka 60 cm nad kostrou,

v hr. 384/55 zase 15 cm nad levým humerem a podle její polohy R. Tichý usoudil, že „šíp byl snad zabodnut do zásypu“. Zásyp dalších dvou hrobů obsahoval vždy po dvou šipkách: v hr. 131/54 asi 80 cm nad kostrou, ale bližší poloha vč. vzájemné vzdálenosti nejsou uvedeny; v hr. 496/55 se našly obě šipky u sebe nad levým ramenem, asi 15 cm nad úrovní dna hrobu (obr. 221).

V hr. 22/52-II ležela dvojice šipek na úrovni kostry, konkrétně u lebky. V hr. 156/54 se šest šipek nacházelo u levého ramene, dalších pět u levého kolena, takže ani v tomto případě nebyl do hrobu uložen celý toulec, ale šipky byly rozděleny do dvou svazků. Také jednotlivě se vyskytující šipky ležely na různých místech u kostry, nebylo zjištěno výraznější upřednostňování některých poloh, takže pozůstalí zřejmě vkládali šipky do hrobů víceméně nahodile.

Ke studiu je v současné době k dispozici 26 šipek; zbylých 10 je nezvěstných, nicméně i u nich lze většinou (kromě kusů z hr. 37/46 a 214/54) na základě kresby v dokumentaci poměrně spolehlivě určit jejich někdejší tvar (obr. 222).

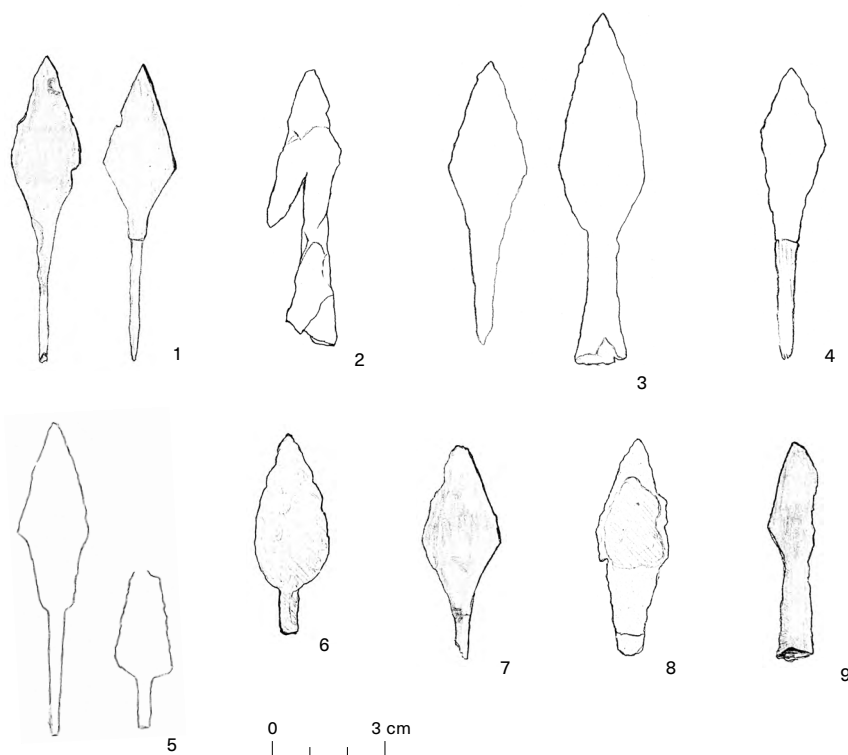
Dolnověstonické šipky můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin podle způsobu upevnění k dřevěnému tělu šípů (tzv. střeliště), a to pomocí tulejky nebo trnu. Tulejkou je opatřeno celkem 10 šipek, které se dělí na listovité (2 kusy; hr. 14/52-II, 131/54) a šipky s křídélky či zpětnými háčky (6 kusů; hr. 536/50, 1/54, 156/54 se 4 kusy; hr. 268/55). Další dvě jsou neúplné, takže je možné říci o nich právě jen to, že měly tulejku (hr. 365/48; hr. 156/54, č. 2).

Pomocí trnu bylo upevněno nejméně 24 šipek, které se na základě tvaru těla či listu rozpadají do několika typů. Zde používám podrobnou typologii M. Holešáčka (2019), který zpracoval rozsáhlý soubor raně a vrcholně středověkých šipek z území Slovenska. Nejhojněji zastoupeným typem listovitých šipek s trnem v Dolních Věstonicích jsou šipky obvykle označované jako rombické, u nichž se maximální šířka nachází zhruba uprostřed délky listu. Vyskytly se v počtu nejméně deseti kusů v hr. 22/52-II (č. 30, 31; obr. 222: 1), 131/54 (obr. 222: 3 vl.), 156/54 (č. 4,

423 V Čakajovicích se v hr. 788 vyskytla bradatice typu I A s ostruhami s očkem, v hr. 587 zase spolu se saxem (Rejholcová 1995a, 64, 88, tab. XCIV: 1, 4; CXXVI: 1, 2, 10).

424 Do analýzy nebyly zahrnuty artefakty z hr. 513/49, 26/54 a 140/54, u nichž je jejich určení coby šipky nebo přináležitost k hrobu nejistá.

425 Hr. 37/46, 150/46, 182/46, 365/48, 493/49, 536/50, 14/52-II, 23/52-II, 1/54, 89/54, 214/54, 268/55, 314/55, 316/55, 384/55, 601/56, 610/56, 649B/56, 654/56.

Obr. 222. Dolní Věstonice – Na pískách. Vybrané kresby R. Tichého, které zachycují tvar železných šipek z hrobů prozkoumaných v letech 1952–1956, a to záhy po jejich vyzvednutí. Některé ze šipek jsou v současnosti hůře dochované nebo nezvěstné. 1 – hr. 22/52-II, č. 30, 31; 2 – hr. 268/55, č. 9; 3 – hr. 131/54, č. 1, 2; 4 – hr. 649B/56, č. 3; 5 – hr. 496/55, č. 20, 21; 6 – hr. 601/56, č. 21; 7 – hr. 23/52-II, č. 2; 8 – hr. 610/56, č. 5; 9 – hr. 14/52-II, č. 2.

51, 94, 941), 384/55, 610/56 (?; obr. 222: 8) a 649B/56 (obr. 222: 4).⁴²⁶ Ve své typologii označuje M. Holeščák (2019, 39–41) takové šipky jako typ A.V.1; kromě toho rozlišuje typ A.V.1.Za, který se od předchozího liší jen přítomností stupňovitého odsazení mezi krčkem a trnem.⁴²⁷ Takové odsazení je zřetelně vidět u jedné z dvojice rombových šipek z hr. 22/52-II (obr. 222: 1 vpr.), ale může být přítomno i u některých z již výše uvedených rombových šipek. Pokud totiž na trnu ulpěly zbytky dřeva prosycené korozními produkty, bez jejich důkladného očištění nebo pořízení rentgenového snímku nelze říci, zdali je odsazení mezi krčkem a trnem přítomno, či nikoliv. Jinými slovy, přesné typologické zařazení některých rombových šipek může být ovlivněno jejich zachovalostí nebo pečlivostí konzervace. Proto upřednostňuji klasifikovat všechny rombovické šipky z pohřebiště jako jeden typ.

V hr. 156/54 se spolu s rombovými šípkami nacházela další velmi podobná, bohužel špatně zachovaná šipka (č. 51), u níž je možné, že obvodové hrany jejího listu měly původně konvexně-konkávni tvar, takže by patřila k Holeščákově typu A.III.1 (Holeščák 2019, 33–34). Následují šipky s trnem, jejichž tvar těla lze popsat jako deltoidní. Tento termín se v literatuře tradičně používá především pro šipky, jejichž maximální šířka se nachází v horní třetině listu, tzn. blíže ke hrotu; M. Holeščák (2019, 35–36) je označuje jako typ A.IV.a.1. V Dolních Věstonicích se taková šipka vyskytla jen jedna, a to v hr. 314/55 (tab. 144: 7). Početnější skupinu tvoří šipky, jejichž tělo má – čistě geometricky vzato – taktéž deltoidní

tvar, ale maximální šířka je situována v dolní části listu, tzn. blíže ke krčku či trnu než ke hrotu. Podle M. Holeščáka (2019, 38–39) jde o typ A.IV.b.1, resp. A.IV.b.1.Zb, pokud je šipka navíc opatřena odsazením mezi krčkem a trnem. Šipky z Dolních Věstonic, které k těmto typům řadím (8 kusů z hr. 150/46, 182/46, 493/49, 89/54, 156/54 – č. 3, 5; hr. 316/55, 496/55), se od sebe v detailech mírně odlišují, např. kus z hr. 182/46 (tab. 42: 1) měl zjevně subtilní trn, naproti tomu u šipky z hr. 493/49 (tab. 95: 1) je trn relativně dlouhý, a hlavně masivní. Některé exempláře vykazují poněkud asymetrický tvar, ovlivněný nejspíše působením koroze (např. hr. 89/54; tab. 120: 1). Šipky z hr. 150/46 (tab. 38: 2) a 316/55 (tab. 145: 2) jsou opatřeny odsazením mezi krčkem a trnem (typ A.IV.b.1.Zb). Jelikož M. Holeščák (2019, fig. 3) rozlišuje oba základní deltoidní tvary jen popisem nebo pomocí kódu (IV.a, resp. IV.b), navrhuji druhý z tvarů označovat s určitou mírou zjednodušení jako „deltoidní/trojúhelníkový“, neboť list těchto šipek má zhruba podobu rovnoramenného trojúhelníka.

Konečně šipka z hr. 601/56 má tvar, který se dá popsat jen obecně jako listovitý, s maximální šířkou blíže k trnu (obr. 222: 6). S rezervou by se k ní dala přidat i dnes nezvěstná a patrně již v době terénního výzkumu značně zkorodovaná šipka z hr. 654/56. V Holeščákově typologii stojí oběma kusům tvarově nejbliže typ A.I.1 (Holeščák 2019, 30–31).

Šipky s křídélky mají délku 5,7–7,2 cm, rozpětí křídélek dosahuje u kompletních kusů 3 cm, vnější průměr tulejky

426 N. Profantová (2008, 156) uvádí, že v Dolních Věstonicích se našlo „5 rombových hrotů šípů a jeden rozeklaný“. Nesprávně pochopila popisek v maďarsky psané práci G. Nevizánského (1999, tab. 2: 9–11, 16–19), uvedené nálezy pocházejí ve skutečnosti z Mikulčic (Měřinský 1986, obr. 4: 2–8). Určení jedné z šipek jako rozeklané navíc považuji za sporné, tento tvar je spíše výsledkem poškození. P. Kouřil (2003, obr. 3–7) mezi mikulčickými artefakty staromaďarského původu žádnou rozeklanou šipku neneviduje.

427 Trn šipky byl celý zasazen do střeliště, tzn. až po ono stupňovité odsazení. Tento konstrukční prvek měl zvětšit styčnou plochu mezi krčkem šipky a střelištěm, zjevně s cílem zamezit rozštípnutí střeliště při dopadu šípů na cíl (Wegraeus 1986, 33; Kempke 1991, 27).

činí asi 1,2 cm. Rozměry šipek s trnem jsou ovlivněny skutečností, že zdaleka ne u všech se trn dochoval v úplnosti. Délka rombických šipek včetně trnu dosahuje až 8,3 cm. Nejdelší deltoidní/trojúhelníková šipka s masivním trnem má délku 7,8 cm, ostatní jsou zřetelně kratší (s délkou do 6,5 cm). Maximální šířka listu nepřekračuje u obou typů 2 cm. S hodnotou 3 cm je zdaleka nejširší deltoidní šipka typu A.IV.a.1 z hr. 314/55.

Z jedinců pohřbených se šipkou nebo šipkami bylo jen u menšího počtu z nich antropologicky určeno pohlaví a věk, vždy to byli juvenilní nebo dospělí muži (hr. 37/46, 23/52-II, 314/55, 384/55, 601/56). Minimálně ve třech hrobech byly uloženy děti, nejspíše také mužského pohlaví (srov. Zábojník 1995, 264). Jedinec z hr. 316/55 zemřel ve věku tří let, u zbývajících dvou (hr. 156/54, 610/56) nebyl přesný věk zjištěn. Je zajímavé, že v hr. 156/54 s nejvyšším počtem šípů nebyl pohřben dospělý muž, ale právě chlapec, navíc ještě se sekerou. Jiný typ zbraně se spolu se šipkami vyskytl už jen ve dvou dalších hrobech: mladík v hr. 37/46 měl sekeru a ostruhy, muž v hr. 365/48 kopí. Muž vybavený šipkou v trojhrobu 1/54 u sebe sice žádnou další zbraň neměl, ale je pravděpodobné, že stejně jako dva další s ním pohřbení muži zahynul v boji (kap. 6.3).

Ve dvou hrobech se kupodivu vyskytly doprovodné nálezy typické spíše pro ženy: dospělý jedinec z hr. 493/49 se šipkou u pravého humeru měl na pravé ruce prsten a na levé straně hrudníku dvě náušnice typu 7-27; podobně v hr. 22/52-II ležely v oblasti hlavy dvě rombické šipky a dvě bronzové náušnice (typy 7-2 a 7-17). V obou hrobech mohla být skutečně pohřbena žena s šipkou, resp. šipkami, i když symbolický význam tohoto milodarů je v jejich případě obtížné odhadnout (srov. Herget 2006, 93–94; Gärtner et al. 2014).

Je zajímavé, že ve všech čtyřech hrobech s šipkou v zásypu se jednalo o šipky deltoidní/trojúhelníkové (hr. 182/46, 496/55), resp. rombické (hr. 384/55, 496/55; v hr. 131/54 byla navíc listovitá šipka s tulejkou). Oba typy se na Moravu dostaly nejspíše až po příchodu Maďarů do střední Evropy (viz níže). V publikacích věnovaných staromaďarským pohřebištím v Karpatické kotlině se někdy zmiňuje vstřelování šípů do hrobového zásypu (Rejholcová 1979, 422; Langó 2020, pozn. 36; obojí s lit.), což někteří badatelé interpretovali jako protivampyrické opatření (Szóke – Nemeskéri 1954, 117; Rejholcová 1995b, 19). Je tedy otázkou, zda výskyt šipek v zásypu v dolnověstonických hrobech nemůže být projevem uvedeného zvyku převzatého od Maďarů. Pozitivní odpověď by mohla naznačovat skutečnost, že na Slovensku se s analogickými nálezovými situacemi setkáme – byť jen zřídka – také v oblasti Nitry, a to na pohřebištích, na nichž pohřbívalo primárně slovanské obyvatelstvo, které se v povlkomoravském a starším belobrdském období dostávalo do kontaktu s Maďary (kap. 4.6).⁴²⁸

Hroby se šipkami ležely v jižní, východní i severní

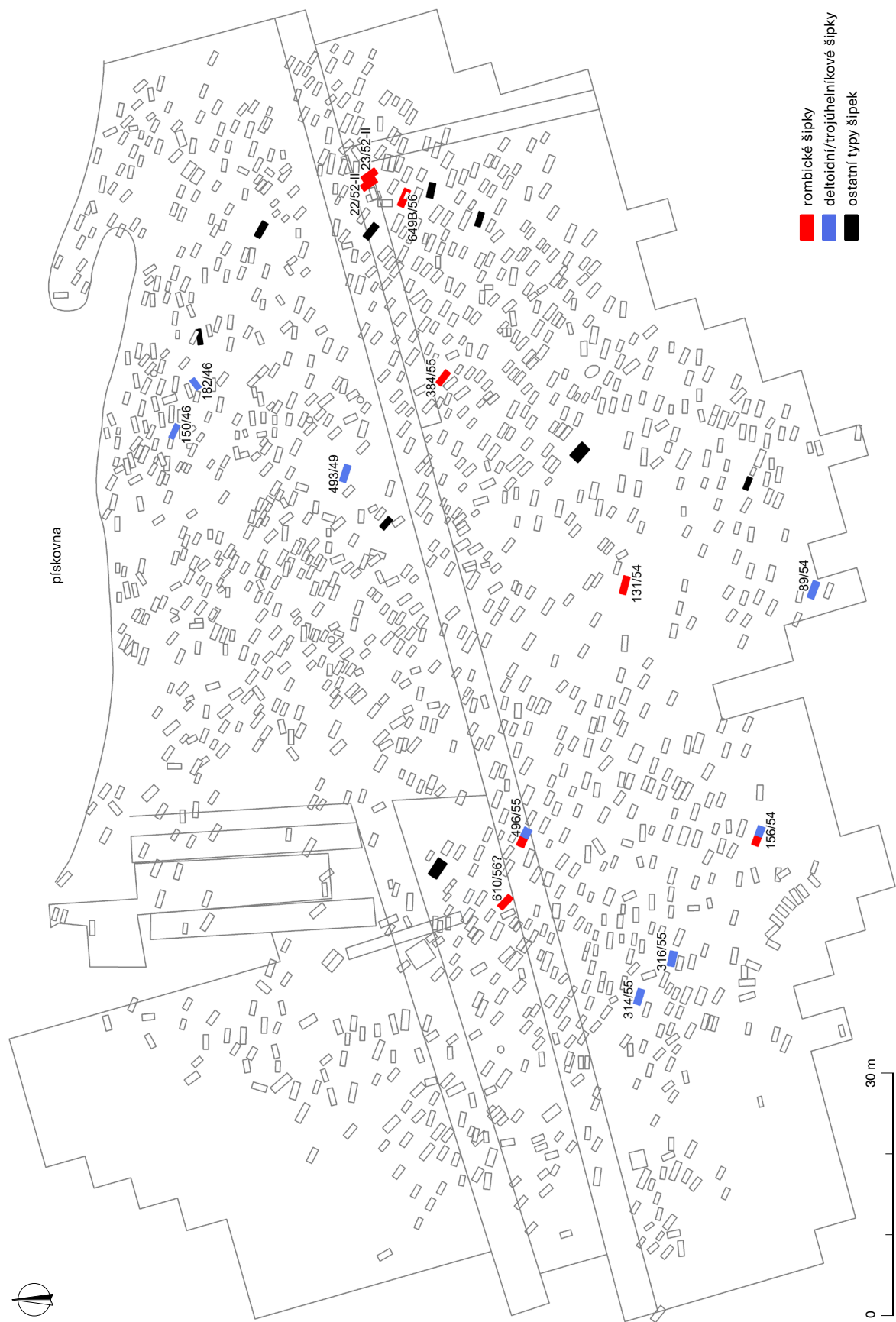
části dolnověstonického pohřebiště (obr. 223). Jelikož v hr. 156/57 a 496/55 se společně vyskytly rombické a deltoidní/trojúhelníkové šipky, můžeme oba typy pokládat za rámcově současné (také viz níže), a tím pádem je prostorově vyhodnotit společně. V jihozápadní skupině tvoří tři hroby řadu na jejím jižním okraji (hr. 156/54, 316/55 a 314/55), další jeden až dva hroby (hr. 496/55, 610/56?) se nacházely v severní části této skupiny. Společně by uvedené hroby mohly ohraničovat rozsah pohřbívání v této části pohřebiště v době používání obou typů šipek. Naproti tomu ve východní části pohřebiště se poloha hrobů s prvním, resp. druhým typem šipek vzájemně vylučuje: hroby s rombickými šipkami tvoří podlouhlou kumulaci ve směru JZ–SV (hr. 131/54 až 23/52-II), naopak hroby s deltoidními/trojúhelníkovými šipkami se nacházejí jižně (hr. 89/54), resp. severně od ní (150/46, 182/46, 493/49). Hroby s ostatními typy šipek pak víceméně jen zahušťují či mírně rozšiřují takto vymezené areály.

Typy šipek, které jsou zastoupeny v Dolních Věstonících, se ve střední Evropě vyskytují s různou frekvencí, také jejich chronologická vypovídací hodnota se liší. Šipky s tulejkou vycházejí z domácí tradice a ve střední Evropě se používaly dlouhodobě, takže nejsou chronologicky citlivé (Ruttikay 1976, 327–329; Kempke 1991, 30–33). Jmenovitě šipky s křídélky se např. na Slovensku objevují ve značných počtech již na avarských pohřebištích, ve velkomoravském období zde představují 90 % všech šipek a občas se zde používaly až do vrcholného středověku. Listovité šipky s tulejkou se vyskytují podstatně méně často, ale vývoj frekvence jejich používání byl podobný, i tyto jsou nejčastěji doloženy na avarských pohřebištích (Holeščák 2019, 29–30, 42–45, 69–72). Srovnání zastoupení jednotlivých typů v různých obdobích však může být jen velmi přibližné, neboť zvyklosti spojené s ukládáním militarií do hrobů se během raného a vrcholného středověku měnily.

O něco dynamičtější vývoj prodělalo bádání v názorech na datovací schopnost rombických a dalších s nimi tvarově příbuzných šipek. V odborné literatuře z 2. poloviny 20. století se objevuje názor, že ty se ve středním Podunají vyskytovaly již v době avarského kaganátu a po celé velkomoravské období, z čehož má vyplývat jejich chronologická necitlivost. Např. ještě relativně nedávno zařadil M. Hanuliak (2004b, 148) počátek výskytu rombických a deltoidních šipek ve středním Podunají „do staršího úseku velkomoravského období“, a to na základě pouhých dvou hrobů z jihozápadního Slovenska; jejich datování ale nijak nezdůvodnil⁴²⁹ (nepodložené datace se v jeho monografii „Velkomoravské pohřebiště“ bohužel vyskytují dost často, srov. Štefanovičová 2005). V jedné ze svých starších prací jsem vyjádřil mínění, že s termíny označujícími tvar šipek se dříve zacházelo často dost volně, a hlavně chyběla detailní analýza materiálu (Ungerma 2011b, 140–142, s lit.). Až monografie M. Holeščáka (2019) zřetelně ukázala, že jedinou smysluplnou cestou kupředu je pečlivá

428 Nitra – Horné Krškany, hr. 53 (Hanuliak – Chropovský 2019b, 120–121, 150, tab. XII: 53/3); Čakajovce, hr. 287 (Rejholcová 1995a, 31, tab. XLIX: 7).

429 Jde o hr. 122 na lokalitě Veľký Grob (Chropovský 1957, 188, tab. XIV: 12–18), který kromě šipek neobsahuje chronologicky citlivé předměty, a Bratislava-Devín – Staré Vinohrady, hr. 5 (Kraskovská 1963, 393, Taf. I: 13), odkud pochází zkorodovaná šipka s listem asymetrického a celkově dost atypického tvaru. M. Hanuliak (2004b, 148) si je vědom toho, že většina „romboidních“ šipek se na Slovensku objevila až po příchodu starých Maďarů; jejich domnělý dřívější výskyt ve velkomoravském prostředí spojuje s vlivy z merovejského prostředí, kde se „podobné“ šipky mají vyskytovat již od počátku 7. století. Badatel ovšem v dotyčné pasáži netvrdí, že šipky z obou hrobů slouží jako doklad pro příchod Maďarů na jihozápadní Slovensko dříve než koncem 9. století, jak to naznačuje M. Holeščák (2019, 72).

Obr. 223. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s rombickými, deitoidními (vč. deitoidních/trojúhelníkových) a ostatními typy šipek.

analýza co největšího množství šipek z delšího časového úseku. Základem je badatelova velmi podrobná typologie, vytvořená na základě kombinace hned několika tvarových a konstrukčních znaků vč. zdánlivě marginálních detailů. Teprve analýzou výskytu takto úzce definovaných typů lze dospět k relevantním závěrům o jejich chronologické vypovídací hodnotě, detailněji postihnout specifika jednotlivých období i dlouhodobější vývojové trendy.

Pokud jde o typy šipek s trnem, které se vyskytly v Dolních Věstonicích, práce M. Holeščíka (2019) přináší celkem jednoznačné závěry. Šipky konvexně-konkávni (typ A.III.1), deltoidní (typ A.IV.a.1), deltoidní/trojúhelníkové (typy A.IV.b.1, A.IV.b.1.Zb) i rombické (typy A.V.1, A.V.1.Za) se na Slovensku ve spolehlivě datovaných nálezových kontextech objevují až od 10. století.⁴³⁰ Až na výjimky jde o staromad'arská pohřebiště nebo o hroby na povelkomoravských a časně belobrdských pohřebištích (např. Čakajovce), které jsou současně se staromad'arskými, resp. o něco mladší. Většinu šipek uvedených typů, které byly nalezeny na hradištích i neopevněných sídlištích, nedokážeme přesněji datovat, zvláště když pocházejí z povrchového sběru nebo detektorového průzkumu apod. Významný je i poznatek, že některé typy se na Slovensku sporadicky používaly i ve vrcholném středověku – buď se zde přímo vyráběly, nebo je přinesly vlny kočovníků, kteří do Karpaté kotliny doputovali později než Maďaři (Holeščík 2019, 33–41, 73–80). Proto zvláště ojedinělé nálezy šipek uvedených typů nemohou samy o sobě sloužit ke spolehlivému datování lokality (takto již Kühnreiter – Obenaus 2017, 48; srov. Kotowicz et al. 2019, 411, 415).

Na Moravě je situace poněkud odlišná, zde se rombické a s nimi příbuzné šipky objevují v hrobech jen relativně zřídka, početně výrazně převažují exempláře nalezené v areálech velkomoravských hradišť. Tyto šipky shromáždil a analyzoval P. Kouřil (2003; 2008b). Připsal je v první řadě staromad'arským nájezdníkům, kteří hradiště napadli, resp. zničili, což je nejlépe prokázáno zanikovým horizontem v Mikulčicích (kap. 4.6). Středohradištní hroby, které obsahují šipky staromad'arského rázu, byly již v literatuře vícekrát zmíněny (Kouřil 2003, 137, pozn. 10; 2008b, 131; 2016a, 139, pozn. 65, 66), jejich podrobné vyhodnocení zatím chybí. Německá badatelka M. Schulze-Dörrlamm (2002, 111; 2007, 53, 62) pokládala takové hroby za svědectví útoku Maďarů na Velkou Moravu a začlenila je do širšího obrazu maďarských nájezdů ve střední a západní Evropě (srov. Karo 2021). Jejím pojetí, kdy každou šipku staromad'arského rázu ve středohradištním hrobě víceméně automaticky pokládá za smrtící zbraň, považují za nesprávné, neboť předem rezignuje za zohlednění nálezového kontextu (srov. níže). Jednoznačné interpretace ve stylu „hroby obětí maďarských útoků“ se musíme zdržet tím spíše, pokud nálezové okolnosti neznáme, jako je tomu např. u tří hrobů odkrytých v roce 1902 v Těšově (dnes městská část Uherského Brodu), z nichž byla vyzvednuta mj. jedna listovitá a jedna

rozeklaná (rozsochovitá) šipka. Bez znalosti jejich polohy nelze zjistit, zda se do hrobu dostaly jako milodar, nebo jako smrtící zbraň⁴³¹ (Dostál 1966, 184, tab. LXVIII: 12, 13; srov. Schulze-Dörrlamm 2021, 431–433). Další teze badatelky zní, že na základě vymapování militarií staromad'arského rázu – včetně jednotlivě nalezených rombických aj. šipek – můžeme doložit nájezdy Maďarů, a to i v oblastech, kde nebyly zaznamenány v písemných pramenech (Schulze-Dörrlamm 2002, 117; srov. Holeščík 2019, 75).

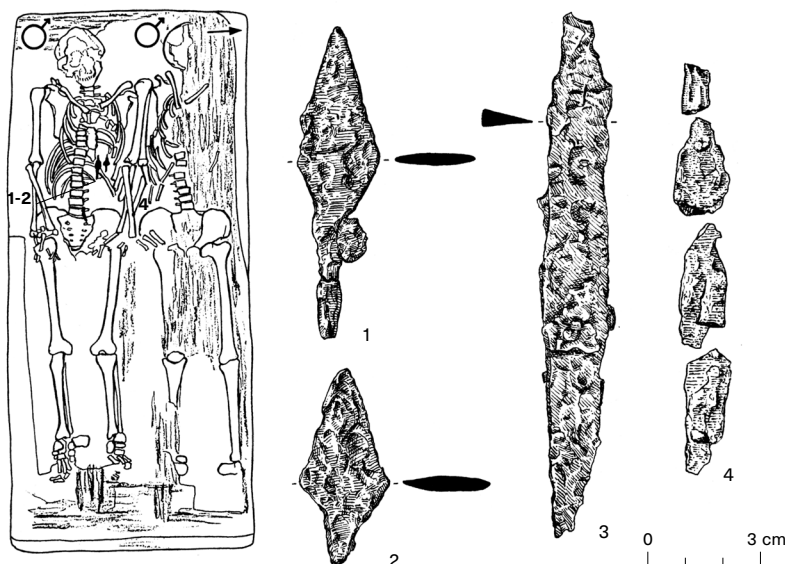
Uvedené teze M. Schulze-Dörrlamm byly v literatuře kritizovány jako příliš schematické či metodicky pochybné (podle mého názoru většinou právem), popř. byly antikvovány novějším badáním. Např. P. Langó (2010, 585) naznačil, že ztotožnění jednotlivé rombické šipky se starými Maďary a její datování do 10. století je zaprvé příliš jednoznačná etnická interpretace artefaktu, zadruhé jde *de facto* o historické – a nikoliv primárně archeologické – datování. Následně ovšem jeho argumentace trpí neduhem, že listovitá a rombické šipky s trnem pojímá příliš široce, tzn. bez zohlednění tvarových detailů, čímž se stírají kulturní a chronologická specifika a nelze dospět k určitějším závěrům o původu a dataci šipek (Langó 2010, 585–588; Bíró – Langó 2013, 327–334). Hned několik dalších metodických výhrad vůči argumentaci M. Schulze-Dörrlamm formuloval L. Werther (2013, 249–257). Mj. zdůraznil, že ojedinělá šipka nese svědčí o ničem, neboť jednou ztraceného staromad'arského šípku se následně mohl zmocnit kdokoliv a opět ho použít. Odmítl také dichotomii „Maďaři coby pustošící nájezdníci vs. Frankové a Moravané coby jejich oběti“, neboť už soudobé písemné prameny hovoří o tom, že Maďaři po svém příchodu do Karpaté kotliny nevystupovali vůči svým sousedům vždy jako nepřítelé, ale také se zapojovali do rychle se měnících mocensko-politických aliancí jako spojenci či žoldnéři (souhrnně Bíró – Langó 2013, zvl. 276–321). Proto i archeologický výklad by měl pracovat s více nuancemi. V neposlední řadě na příkladu písemného pramene o tažení Maďarů přes klášter St. Gallen v roce 926 a archeologických výzkumů tohoto kláštera L. Werther (2013, 257–262) demonstroval „obtížnou kompatibilitu“ historických a archeologických pramenů. A varoval, že nepromyšlené kombinování historických a archeologických argumentů může snadno skončit jako argumentace kruhem (srov. kap. 5.1).

Uvedené metodické poznámky nejsou zcela bez významu ani pro české a moravské badání, neboť také u nás se artefakty staromad'arského rázu analyzují v bezprostředním sepětí s narativem založeným na písemných pramenech. Na druhé straně je rozšířeno povědomí, že obyvatelé našich zemí se dostávali do kontaktu s Maďary i jinak než jen prostřednictvím válečných střetnutí. V Čechách o tom svědčí hlavně přítomnost ženských ozdob staromad'arského původu, získaných patrně výměnou darů, obchodem, smíšenými sňatky apod. (Profantová 2008, obr. 10: 4–7; obr. 11a: 1, 2, 6; 11b). Na Moravě zase můžeme v této souvislosti zmínit lahve či amfory se

430 Ze stovek šipek uvedených typů registruje na slovenském území jediný exemplář, který je prokazatelně starší, a to šipku s listem konvexně-konkávniho tvaru z avarského pohřebiště Košice-Šebastovce I, hr. 232 (Holeščík 2019, 33–34). Šipka je značně masivní a s délkou 9,7 cm je zřetelně delší než staromad'arské šipky tohoto typu (Budinský-Krička – Točík 1991, 50, Taf. XXXII: 7). I v jiných částech Karpaté kotliny se takové šipky vyskytují v avarských hrobech jen zcela sporadicky, např. Zamárdi – Rétiöldek, hr. 634, 1467 (Bárdos – Garam 2009, Taf. 80: 14, 15; 165: 7).

431 Druhá z možností je zvláště u rozeklané šipky málo pravděpodobná, neboť takové šipky sloužily především k lovu a z těla oběti je šlo poměrně snadno vytáhnout (srov. Holeščík 2014, 20; 2019, 45–47).

Obr. 224. Rajhrad, dvojhrob 492 se dvěma rombickými šípkami nalezenými u jednoho z pohřbených mužů. Podle Staňa 2006, obr. 42: 492; upraveno.

dvěma uchy ve středohradištních hrobech na Olomoucku, v rámci místní keramické produkce netypických a vzniklých nejspíše pod výrazným staromad'arským vlivem (Kouřil 2003, 128–134).

Vraťme se ještě ke středohradištním hrobům s rombickými aj. šípkami staromad'arského rázu. Na rozdíl od exemplářů ze sídlištních vrstev máme v případě hrobů tu výhodu, že můžeme sledovat vztah šipek ke konkrétním lidským jedincům. V souladu s výše řečeným je nutné rozdělit tyto hroby přinejmenším na dvě skupiny – podle toho, zda šípka představuje smrtící zbraň, nebo milodar. V rámci první skupiny představuje jednoznačný doklad šípka pevně vězící v kosti zasaženého jedince, kterou bylo obtížné vytáhnout, takže se pozůstalí spokojili s tím, že dřevěné střešníště šípku odlomili a železný hrot ponechali v těle (Sudhues 2004, 13–24, 108–113). Takto tomu bylo např. u jednoho z mužů pohřbeného ve čtyřhrobě v Brankovicích, který měl rombickou či konvexně-konkávni šípku zabodnutou v pánvi (Drozdová et al. 2005, 168; Kouřil 2008b, 128, obr. 16). Na zásah deltoidní/trojúhelníkovou šípkou do páteře zemřel muž z hr. 424 na Svatováclavském návrší v Olomouci (Zatloukal – Živný 2006, 386, obr. 4: 1).

U dalších hrobů je přináležitost k první skupině již sporná. Zatímco M. Schulze-Dörrlamm (2002, 111; aj.) nebo T. Kurasiński (2007, 375) interpretují mužské hroby 20 a 275 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku (Kalousek 1971, 35, 159) jako pohřby Moravanů zabitých v bojích s Maďary, podle mého názoru se zvláště u hr. 20 nedá vyloučit ani výklad, že oba dva šípky byly vloženy pozůstalými coby milodary.⁴³² Podobně diskutabilní je mužský dvojhrob 492 z Rajhradu, kde se v dolní části hrudníku jednoho ze současně pohřbených mužů nacházela dvojice rombických šipek. Jedna „ležela přes druhé a třetí žebro zdola blíže k páteři (...), druhá šípka byla vedle“, podle kresby hrobu (obr. 224) směřovaly souběžně s páteří (Staňa 2006, 86, obr. 42: 492/1, 2). Podle J. Krejsové et al. (2008, 398) nálezová situace svědčí „o zranění měkkých tkání bez porušení struktury kostí“. Zdá se mi však

málo pravděpodobné, že by muž byl zasažen dvakrát do stejného místa mezi žebra a že by žádnou z šipek nešlo vytáhnout, přestože minuly kost. Společné pohřbení obou mužů svědčí o tom, že oba zahynuli současně, nejspíše násilnou smrtí, což ale nevylučuje položení dvou šípů coby milodaru na tělo jednoho z pohřbených (srov. kap. 6.3). Mužský hrob 407 na témže pohřebišti obsahoval celkem tři rombické šípky, přičemž dvě ležely na různých místech vedle těla, takže i třetí šípka na hrudníku mohla být součástí šípku pouze uloženého na toto místo pozůstalými (Staňa 2006, 77, obr. 31: 407/3–5).

Do druhé skupiny hrobů, v nichž rombická apod. šípka představuje pozůstatek po šípku ve funkci milodaru, patří např. hr. 349/49 ve Starém Městě – Na valách, kde šípka ležela „pod pravým kolenem“ pohřbeného muže (Hrubý 1955, 465, tab. 70: 12). Na mohylníku ve Stěbořicích byli pohřbeni tři jedinci s šípky původně uloženými podél těla: šípky v moh. 6 a 9 mají víceméně listovitý tvar (Kouřil – Tymonová 2013, 31–33, obr. 15: 4–6; 38–40, obr. 22: 4, 5), v hr. 11b byly dvě různé velké šípky deltoidní/trojúhelníkové (Kouřil – Tymonová 2013, 45–46, obr. 27: 9, 10). Dále lze do této skupiny zařadit jedině dva hroby z Čech, v nichž se rombické, resp. deltoidní šípky zatím vyskytly: Bášť, hr. 31/76 (Skružný 1980, 213, obr. 2: 2–5), a Praha-Lahovice, hr. 129-41/57 (Profantová 2008, 155; Krump-hanzlová a kol. 2013, 110, tab. 70: 4–8).

Soubor dosud publikovaných středohradištních hrobů, v nichž se vyskytly šípky staromad'arského rázu jako milodary, tedy není nijak rozsáhlý. O to větší význam má v této souvislosti pohřebiště v Dolních Věstonicích, kde nejméně 13 hrobů obsahovalo jednu nebo více šipek deltoidních (obou tvarů) či rombických, což mimochodem představuje větší polovinu hrobů se šípkami na lokalitě. V těchto 13 hrobech chybějí jakékoliv indicie o tom, že by některá ze šipek byla příčinou smrti pohřbeného jedince, a to i při zohlednění tamní obecně špatné zachovalosti kosterního materiálu. Tento soubor tak mj. ukazuje, že používání šipek staromad'arského rázu místní populací mohlo mít větší rozsah, než se dosud jevílo na základě nevelkého

⁴³² V hr. 20 ležela jedna šípka „pod mandibulou“, druhá „asi 10 cm nad pánví“, tedy nikoliv v bezprostředním kontaktu s kostrou. Podle detailního posouzení doc. RNDr. Evy Drozdové, Ph.D., za než badatelce srdečně děkuji, byla zvláště kostra z hr. 20 velmi špatně dochovaná; na ní ani na kostře z hr. 275 se žádné stopy válečných zranění nepodařilo najít.

počtu hrobů z jiných lokalit (bez přírodovědných analýz nelze prokázat, že by některý z pohřbených patřil k Maďarům, této možnosti nenasvědčují ani další jejich milodary). Je těžké říci, kde a jak si tyto šípky dolnověstoničtí muži opatřili – zda je jen posbírali v místech, kde došlo k válečnému střetu s Maďary (srov. jejich početný výskyt na nedalekém hradišti Petrova louka; Měřínský 1986, 34, obr. 6; Kouřil 2003, 124, obr. 10: 7–12), nebo zdali si je sami nechávali vyrábět; za reálné považují obě možnosti. Každopádně když Moravané diskutované šípky používali, znamená to, že všechny nálezové situace, v nichž tyto šípky vystupují coby smrtící zbraně, už nemůžeme *a priori* připisovat výhradně Maďarům. Nasazeny mohly být i v místních bojových střetnutích, jichž se účastnili jen Moravané.

Na druhé straně je možný i výklad, že vysoké zastoupení šipek staromad'arského rázu je jen jakási lokální zvláštnost, jak to naznačil P. Kouřil v případě mohylníku ve Stěbořicích, kde je podíl hrobů s listovitými apod. šípkami taktéž relativně vysoký (Kouřil – Tymonová 2013, 146). Tam i v Dolních Věstonicích může být výskyt šipek v hrobech ovlivněn místními rituálními zvyklostmi. Narážím na skutečnost, že na ostatních středohradištních pohřebištích se šípky – bez ohledu na jejich tvar – objevují většinou ve velmi skromných počtech. Např. na rozsáhlém pohřebišti ve Starém Městě – Na valách, kde jinak militaria rozhodně nechybějí, se jedna či dvě šípky ve funkci milodaru vyskytly v pouhých pěti hrobech.⁴³³ Zjevně zde k vyjádření sociálního postavení zemřelého (či jiných skutečností) nebyly zdaleka tak oblíbené jako třeba v Dolních Věstonicích. Podobně lokální záležitostí mohlo být i deponování (střílení?) šípů do zásypu, v našem prostředí taktéž ojedinělé – zde však bude z podstaty věci obtížné prokázat, zda to bylo výsledkem kontaktů dolnověstonických obyvatel s Maďary.

Přebírání staromad'arských šipek Slované vedlo někdy k situaci, kdy se v jedné hrobové výbavě kombinovaly tyto „cizí“ typy s místními, což byly v prvé řadě šípky s křídélky a tulejkou. Týká se to většiny středohradištních hrobů (být jinak nepočtených) s vyšším počtem šipek, ve dle hr. 156/54 v Dolních Věstonicích uved' me ještě Stěbořice, moh. 6, nebo Bášť, hr. 31/76 (viz výše). Znamená to, že jednotlivé tvary šipek byly specializované, nebo naopak funkčně zaměnitelné (srov. Ruttkay 1976, 332; Michálek – Lutovský 2000, 206)? Lidé v raném středověku si jistě byli vědomi toho, že některé šípky se více hodí pro lov a jiné zase k boji: zatímco lovecká musí způsobit hlubokou a širokou ránu, aby zvíře hodně krvácelo a dalo se vystopovat, válečná šípka musí především proniknout co nehlouběji do těla nepřítele (Wegraeus 1986, 23; Riesch 1999; Paulsen 1999, 135; Westphalen 2002, 240). Tyto funkční aspekty bychom asi neměli přeceňovat, neboť tvar šipek byl výrazně kulturně determinován. Jelikož např. šípky s křídélky a tulejkou představují ve velkomoravském období na Slovensku drtivou většinu z tehdy se vyskytujících šipek (Holeščák 2019, 72), musel se tento typ nutně používat k lovu i k boji. Dokud nedošlo k výraznějšímu rozšíření ochranné zbroje, navzdory jejich o něco menší průraznosti šípky s křídélky v boji zjevně postačovaly.

A asi málokoho napadlo experimentovat se šípkami různých tvarů, aby se zjistilo, které se pro daný účel optimálně hodí (srov. Riesch 1999, graf na s. 573). Na druhé straně příchod Maďarů do střední Evropy a jejich válečné úspěchy mohly být pro Moravané významným impulsem pro převzetí staromad'arských typů šipek. Otázkou zůstává, zdali to bylo také doprovázeno převzetím reflexního luku (srov. Werther 2013, 254, pozn. 102), v tomto směru zatím spolehlivé doklady chybějí (srov. Profantová 2008, 154).

Na závěr této kapitoly připojuji ještě několik poznámek k datování hrobů s rombickými a deltoidními šípkami v Dolních Věstonicích. Je nutno otevřeně přiznat, že – zde i jinde na Moravě – zatím nedokážeme tyto hroby nezávisle datovat, neboť neobsahují další předměty, které by byly dostatečně chronologicky citlivé. Bez radiokarbonového datování lze tyto hroby zařadit do povelkomoravského období jen na základě poznatku, že ve středním Podunají se diskutované typy šipek neobjevují před příchodem Maďarů, který se přibližně kryje s přelomem mezi velkomoravským a povelkomoravským obdobím. Na druhé straně rozmístění hrobů se šípkami staromad'arského rázu v Dolních Věstonicích neprotiřečí jejich povelkomoravské dataci. Vyplývá to především ze srovnání s prostorovou distribucí hned několika typů podunajského šperku, které mají relativně časný počátek a které mají vzájemně velmi podobné rozšíření (např. náušnice typu 7-8, 7-11, 7-24/27; obr. 91, 94, 117). Oproti nim vykazují hroby s rombickými a deltoidními šípkami zcela odlišný „vzorec“ rozmístění (obr. 223). V jihozápadní části pohřebiště mají tyto hroby spíše okrajovou polohu. Dále hroby s těmito šípkami ohraničují takřka celou jihovýchodní část pohřebiště, zatímco hroby se zmíněnými typy náušnic do ní zasahují jen omezeně. Zde je případnější srovnání s rozšířením typů šperku, které se vyráběly dlouhodobě, tzn. během velkomoravského i povelkomoravského období, jako jsou např. náušnice typu 7-19 – také hroby s nimi pokrývají celou jihovýchodní část areálu (obr. 109). Ze srovnání s polohou hrobů obsahujících olovené ozdoby (obr. 190) vyplývá, že rombické a deltoidní šípky se ukládaly do hrobů současně s nimi a ještě později. Poloha dvojice hrobů se šípkami v severní části pohřebiště (obr. 223; hr. 150/46, 182/46) by pak mohla naznačovat přesun těžiště pohřbívání do areálu, kde se pohřbívalo v mladší době hradištní (obr. 157).

10.4 OSTRUHY

Ostruhy se vyskytly v 11 hrobech, z toho v 9 hrobech v páru (hr. 37/46, 258/47, 260/47, 364/48, 377/48, 399/48, 110/54, 208/54, 769/58), jen jedna ostruha se dochovala v hr. 505/49 a 7/54.⁴³⁴ Na kresbě hr. 399/48 u chodidel kostry figurují zlomky dvou ostruh, které však v popisu hrobu nejsou uvedeny a v současnosti jsou nezvěstné, stejně jako ostruhy z hr. 208/54 a 769/58. Ostruhy se nacházely u chodidel, jen v hr. 364/48 byly atypicky uloženy pod levým předloktím pohřbeného jedince.

Všechny ostruhy byly zhotoveny ze železa, což je hlavní příčinou jejich špatné zachovalosti; většina z nich

433 Hr. 349/49, 119/50, 190/50, 203/51, 13/57 (Hrubý 1955, 178; Hochmanová-Vávrová 1962, 234).

434 V trojhrobu 1/54 měla podle dokumentace prostřední kostra u levého chodidla „malé zlomky železa, pravděpodobně z ostruh“. Mezi nálezy z tohoto hrobu nejsou deponovány žádné železné fragmenty, které by se takto daly interpretovat.

navíc nebyla odborně konzervována. Na základě dochovaných zlomků nebo kreseb (v případě nezvěstných exemplářů) se dá u většiny zjistit jejich původní vzhled (s výjimkou kusů z hr. 364/48 a 399/48). Z typologického hlediska tvoří pozoruhodně jednotný soubor, neboť všechny určitelné exempláře patří ke skupině železných ostruh s rameny lehce parabolického tvaru a s ploténkami obdélníkového nebo jazykovitého tvaru, které jsou opatřeny příčnou řadou tří nýtů (jen úzké ploténky ostruh z hr. 258/47 jsou opatřeny dvojicí nýtů; tab. 55: 2). Jde tedy o typ I A podle V. Hrubého (1955, 182) nebo typ IV A podle D. Bialekové (1977, 131). Tomu odpovídají i jejich rozměry, kdy celková délka zachovalejších nebo rekonstruovatelných exemplářů činí asi 11–13 cm. Výzdoba byla zjištěna jen u ostruh ze dvou hrobů, a to až po jejich dodatečném očištění a konzervování, které provedla K. Polášková z MZM. Jeden ze zlomků, deponovaný v MZM pod číslem hr. 260/47, pochází z reliéfně profilovaného ramene ostruhy, které má více či méně výrazný trojúhelníkový průřez, uprostřed se dochovala nepřilíš zřetelná reliéfní výzdoba, snad v podobě písmene „X“ (ležatého křížku) přiškráceného uprostřed (tab. 56: 4 dole). U jedné z ostruh z hr. 377/48 (tab. 78: 90) bylo zase na dvou místech rozpoznáno vždy šest příčných rýh, které mohou být samy o sobě výzdobou, ale i pozůstatkem po vypadnuté tauzii. I dvě lépe zachované ploténky ostruh z tohoto hrobu jsou ukončeny vyvýšeným okrajem, který je taktéž příčně rýhovaný, jen o něco hustěji než rameno.

V hrobech s ostruhami byli pohřbeni mladí (hr. 37/46) nebo dospělí muži nejrůznějšího věku, přesnější antropologická data jsou však k dispozici jen výjimečně. Jelikož v hr. 208/54 se zachovalo jen několik zubů, byl v něm uložen nejspíše chlapec. Ostruhy se nekombinují příliš často se zbraněmi, kopí se vyskytlo v hr. 260/47 a 769/58, sekera v hr. 37/46 (ještě spolu se šipkou) a také v hr. 208/54.

Rozmístění těchto hrobů nevytváří příliš zřetelný obraz (obr. 225). Na východním okraji pohřebiště rozšiřují výraznou kumulaci hrobů s kopími a sekerami (obr. 218), v jihozápadní části areálu prostorově zapadají dovnitř menší oválné kumulace hrobů s kopími a sekerami. Ve střední části areálu se s uvedenými militariemi překrývají (tam, kde se ostruhy, kopí, resp. sekery kombinovaly v jednom hrobě), nebo vylučují. Roli tu mohly hrát opět chronologické i mimochronologické faktory.

Ostruhy typu IV kladla D. Bialeková (1977, 132) do 1. poloviny 9. století a na počátek 2. poloviny 9. století, cele tedy převzala datování V. Hrubého (1955, 186), který takové ostruhy datoval ve Starém Městě – Na valách hlavně podle toho, že se vyskytovaly v hrobech patřících k „nejstaršímu a střednímu horizontu hrobů, z nichž žádný neobsahoval maltu z rozbořeného hřbitovního kostela“ (srov. kap. 4.1). Naproti tomu novější bádání se kloní k dataci diskutovaného typu ostruh především do 2. poloviny 9. století (podrobně Košta 2008, 283–287; Kouřil – Tymonová 2013, 141–144, s. lit.), čemuž plně odpovídá i náleзовý kontext hrobů u 2. kostela

v Břeclavi – Pohansku (Macháček et al. 2016, 114–122) a v dolnorakouském Thunau am Kamp – Obere Holzwisee (Nowotny 2018, 86–98; srov. Hošek et al. 2021, 312–313).

Dolnověstonické hroby s ostruhami neobsahují natolik chronologicky citlivý materiál, aby mohly zmíněné datování nějak zásadně zpřesnit. Jelikož k typu IV A podle D. Bialekové patří všechny určitelné ostruhy na lokalitě, znamenalo by to, že ve starším velkomoravském horizontu se zde ostruhy do hrobů neukládaly. Datování hrobů s ostruhami do mladšího velkomoravského horizontu není v zásadním rozporu s výskytem rombických a deltoidních šipek (obr. 223), které zabírají podstatně větší plochu a mají vůči hrobům s ostruhami (obr. 225) více periferní polohu.⁴³⁵ Omezení výskytu ostruh na relativně kratší období by zde mohlo alespoň částečně vysvětlit, proč se ostruhy objevily v nižším počtu hrobů (11) než třeba sekery (18 hrobů).⁴³⁶ Také v kap. 10.2 zmíněná periferní poloha většiny hrobů se sekerou nebo kopím (obr. 218) by se snad dala interpretovat v tom smyslu, že oba tyto druhy zbraní se dostávaly do hrobů déle než ostruhy, ale délku případného přesahu do velkomoravského období zatím nelze stanovit (srov. výskyt sekery v hr. 156/54 spolu s rombickými a deltoidními šipkami).

Z provedení ostruh i z celkového charakteru výzbroje je vidět, že muži pohřbení s militarií v Dolních Věstonicích se nemohli ani zdaleka rovnat elitním bojovníkům a velmožům v Mikulčicích, Starém Městě a v jiných významných velkomoravských centrech, pro něž kvalifikovaní řemeslníci vyráběli ostruhy zdobené tauzií a jinými náročnými technikami, vymýšleli nebo přejímali z ciziny nové tvary ostruh či jejich částí apod. (Kouřil 2022). V Dolních Věstonicích máme před sebou výrobky kovářů, kteří produkovali převážně jednodušší ostruhy bez větších nároků na reprezentaci majitele a kteří se spokojili s jednou vymyšleným tvarem plotének, jenž funkčně zcela postačoval.

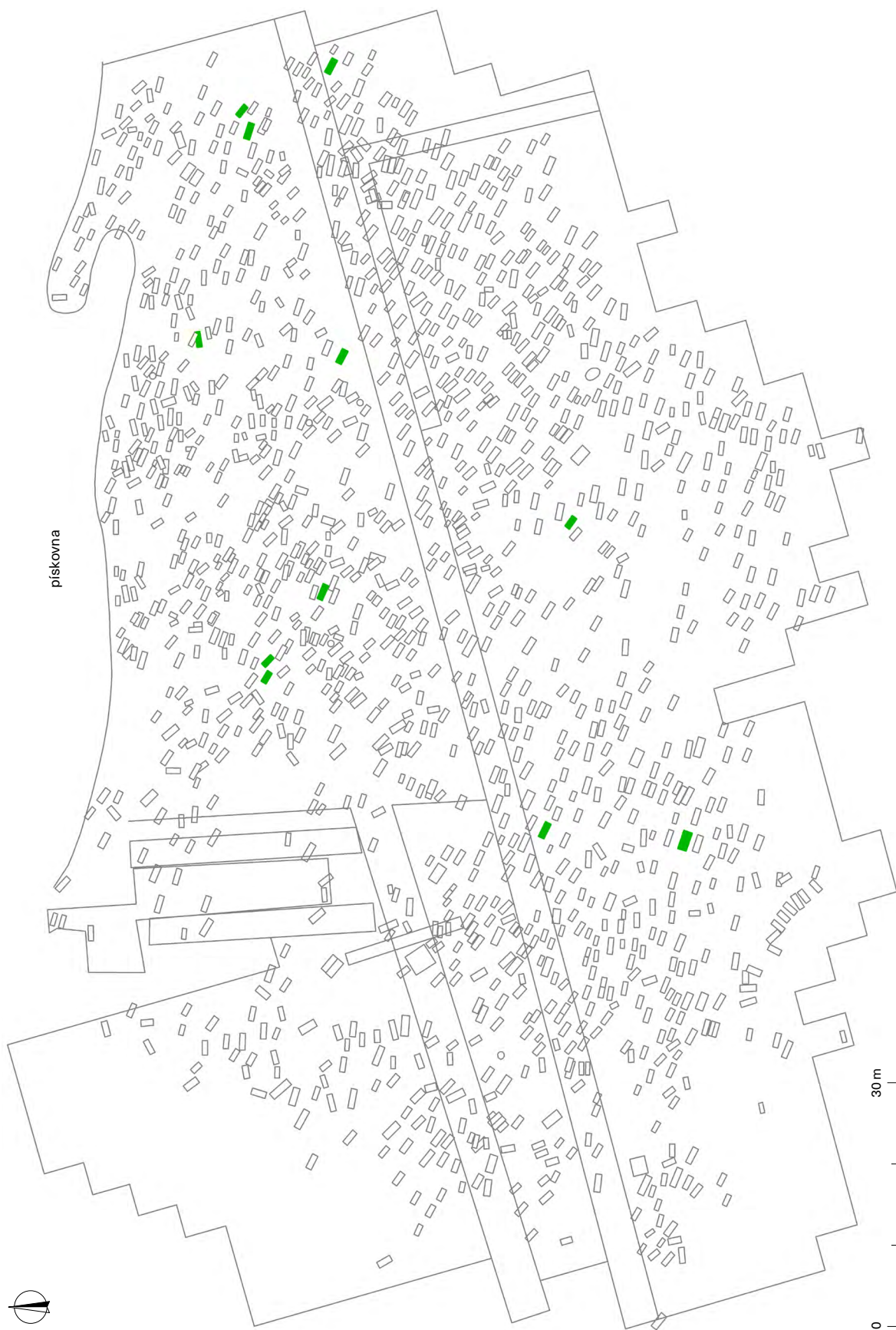
10.5 PŘEZKY, PRŮVLEČKY A NÁKONČÍ

Ve 34 hrobech se našlo celkem 42 přezek, 5 (samostatných) průvleček a 5 nákončí, k dispozici je v současnosti jen asi polovina z nich. Jsou zhotoveny takřka výhradně ze železa. Jejich tvarová variabilita je poměrně nevýznamná, všechny úplněji dochované přezky vykazují oválný rámeček nebo ve tvaru písmene „D“, některé mají profil rámečku mírně sešikmený,⁴³⁷ tedy nikoliv vodorovný (např. hr. 314/55). Průvlečky jsou opatřeny většinou oválným štítkem. Jelikož jsou si tedy přezky atd. tvarově značně podobné, upřednostňují rozdělení kování do skupin podle funkce, kterou jimi opatřené řemeny nebo řemínky plnily. Na funkci usuzují v prvé řadě z jejich polohy vzhledem ke kostře nebo – v případě špatně dochovaných koster – z umístění kování v rámci hrobové jámy. Jelikož dokumentace je v některých případech nejasná nebo mezerovitá, u nezanedbatelného množství exemplářů (zvláště těch nezvěstných) zůstává jejich přesnější funkční zařazení diskutabilní.

435 Výjimku představuje jen trojice hrobů s ostruhami na východním okraji pohřebiště (hr. 377/48, 505/49, 769/58), která se nachází vně areálu se zmíněnými šipkami.

436 Zde lze oprávněně namítnout, že nedokážeme plně rozklíčovat sociální faktory související s ukládáním jednotlivých druhů militarií do hrobů. Osobně si nemyslím, že by na lokalitě přítomnost ostruh v hrobě vyjadřovala významně vyšší (či nižší) společenské postavení než sekera nebo kopí.

437 Tímto zjevně napodobují honosné přezky, jaké známe z prostředí významných velkomoravských hradišť (např. Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 193; Kalousek 1971, obr. 193: 2b).

Obr. 225. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s ostruhami (všechny určitelné kusy patří k typu IV A podle D. Bialekové).

Obr. 226. Dolní Věstonice – Na pískách. Nákončí s reliéfem zvířete z hr. 310/48. Foto J. Špaček.

10.5.1 Opasky

Na venkovských pohřebištích zcela chybějí honosné opaskové garnitury známé z Mikulčic, Břeclavi – Pohan-ska nebo ze Starého Města – Na valách. Výjimkou nejsou ani Dolní Věstonice, jen v hr. 310/48 se vyskytla opasková garnitura, jejíž majitel se nějakou honosnější předlohou inspiroval. Byl v něm pohřben jedinec vybavený mj. sekerou (obr. 28); v pánvi ležela železná přezka s neúplným oválným rámečkem, u lebky byla záponka z litého bronzu ve tvaru dvou ptáčků vedle sebe (tab. 66: 3). Ptáčci mají rýhování na těle naznačené peří, v dolní části je záponka opatřena dvěma mírně asymetricky umístěnými kvadratickými výstupky s otvory pro upevnění k řemenu. Taktéž u lebky se našlo unikátní olověné nákončí čtvercového tvaru, jehož lícová strana nese výzdobu ve formě reliéfně provedené figury krácejícího čtyřnohého zvířete se zdůrazněnými drápy (obr. 226; tab. 66: 2). Nákončí je široké 3,2 cm, stejnou šířku měl zřejmě i kožený řemen opasku, na kterém bylo upevněno; jiné použití připadá v úvahu jen stěží. Z neobvyklé polohy nákončí a ptáčkovité záponky lze usuzovat, že opasek byl nejspíše položen natažený na tělo pohřbeného jedince; podobná poloha v hrobě byla konstatována u více velkomoravských opaskových garnitur (Ungerma 2002, 95).

Ačkoliv je každé kování vyrobeno z jiného materiálu, tvoří společně funkční celek: nákončí se dá protáhnout přezkou a i ptáčkovitá záponka je svou velikostí vhodná k zapnutí přezky, které – vzhledem k použití záponky – chybí trn (tab. 66: 5). Společně však netvoří garnituru ve vlastním slova smyslu, neboť její jednotlivé součásti nebyly zhotoveny současně, ale byly sestaveny do jednoho celku až druhotně. Jelikož opaskové záponky ve tvaru dvou ptáčků se v rámci Moravy zatím vyskytly pouze v Mikulčicích, je možné, že záponka z dolnověstonického hr. 310/48 pochází právě odtamtud (Ungerma 2022f,

317–320, 326–327). Ať už ji její poslední majitel získal jakkoliv, zjevně chtěl napodobit honosné pásy mikulčických velmožů. Proto si nechal vyrobit přezku bez trnu (vzhledem ke svým omezeným možnostem pouze z prostého železa, bez viditelné výzdoby), která by se svým tvarem a rozměry hodila k této záponce i olověnému nákončí.

O výzdobném motivu dolnověstonického nákončí J. Poulík (1948–1950, 92, obr. 46) nejprve napsal, že představuje gryfa, „a to v provedení, jaké známe v oblasti köttlašského typu“.⁴³⁸ Později označil tohoto čtvernožce za beránka (Poulík 1963b, 46) a na vágní podobnosti s kováním z Köttlachu již netrval, tím spíše, že i u ptáčkovitých záponek se díky výskytu v sedmi mikulčických hrobech dostatečně prokázal jejich domácí původ. Celá garnitura tak v jeho interpretaci dostala křesťanský význam, do něhož zapadá jak beránek, tak holubi, jak interpretuje ptáčky na záponce. Ať již měl tvůrce nákončí na mysli jakékoliv zvíře, nic to nemění na tom, že v našem prostředí je toto nákončí svým tvarem i výzdobou ojedinělé a ani v sousedních zemích mi k němu nejsou známy přesnější soudobé analogie.

J. Poulík (1963b, 46) datoval výrobu opasku z hrobu 310/48 do 1. poloviny 9. století⁴³⁹ – na základě ptáčkovité záponky jej řadil do tzv. blatnicko-mikulčického horizontu (stejně Profantová 1991, 51, obr. 5), neboť stejnou záponku obsahovala i garnitura z hr. 50 u 6. kostela v Mikulčicích. Novější datování počátku těchto záponek do poloviny 9. století (Profantová 2003a, 66) není přesněji podloženo. V budoucnu bude nutné teprve prověřit, zda byla výroba ptáčkovitých záponek omezena na úzký chronologický horizont – a případně jej absolutně datovat, neboť v současnosti chybějí spolehlivá kritéria pro datování garnitur řazených dříve do tzv. blatnicko-mikulčického horizontu (kap. 4.5).

Opasky z dalších dolnověstonických hrobů byly velmi jednoduché, zůstala po nich vždy jen menší železná přezka v pánevní oblasti. Z přezky v hr. 513/49 se dochovaly jen dva zlomky rámečku, další přezky z hr. 351/55 (tab. 150: 4) a 405A/55 (tab. 158: 5) měly rámeček ve tvaru písmene „D“ a byly určeny pro relativně úzké řemeny o šířce asi 1,5 cm. Destičku pro přinýtování řemene měl pouze kus z hr. 351/55, ostatní byly tvořeny jen rámečkem a trnem. Přezku v bederní oblasti měli podle dokumentace i jedinci v hr. 1/51, 303/55 a 636/56, bohužel jsou všechny tři nezvěstné. Pouze k přezce z hr. 636/56 existuje kresba, podle níž měla čtvercový tvar o rozměru asi 4 cm; existenci zbylých dvou přezek nelze spolehlivě potvrdit. Zvláštní případ představuje hr. 156/54, kde byly u kostry přezky dvě: jedna zřejmě souvisela s nošením nože (viz níže), druhá ležící vpravo u pasu byla zřejmě opasková. Od ostatních dolnověstonických přezek se podstatně odlišuje – dnes také nezvěstná – přezka z hr. 496/55. Měla velmi masivní rámeček asymetricky oválného tvaru o šířce celých 7,2 cm a byla opatřena dvěma trny. Ležela na pravém femuru spolu s ocílkou a nožem, ale s těmito předměty, resp. s váčkem (v němž byla ocílka zřejmě uložena) asi funkčně nesouvisela.

438 S odkazem na prolamované bronzové kování z dolnorakouské lokality Köttlach (Pittioni 1943, 12, Taf. V: 2) – osobně si nemyslím, že by na něm zobrazená zvířata představovala gryfy, neboť nemají křídla.

439 Uložení tohoto hrobu datoval na základě doprovodného inventáře až do 2. poloviny 9. století, což je v protikladu s jeho vlastním datováním keramických nádob s profilovaným podhrdlím (kap. 12.10), které kladl do 1. poloviny 9. století (Poulík 1948–1950, 89).

Spíše byla součástí opasku s řemenem širokým asi 5 cm, což je u velkomoravských opasků poměrně neobvyklé (srov. Staré Město – Na valách, hr. 156/49; Hrubý 1955, 440, tab. 59: 1, 2).

Z řečeného vyplývá, že jen nepatrná část populace pohřbené v Dolních Věstonicích byla vybavena opaskem s kovovými součástmi. Je otázkou, zda tato situace odráží četnost opasků v živé kultuře, nebo je zkrslena pohřebními zvyklostmi. Možná se daleko častěji nosil kožený nebo plátěný pás, který žádná kování neměl (Ungerma 2002, 110).

V hr. 17/52-III, 156/54, 188/54, 314/55 a 634/56 byla přezka nalezena spolu s drobnými předměty, které se běžně nosily ve váčku nebo tašce u pasu, takže přezka zřejmě sloužila k jejich uzavírání nebo připevnění na opasek.⁴⁴⁰ Z nich pouze přezka z hr. 156/54 byla opatřena destičkou a průvlečkou, ostatní byly tvořeny opět jen rámečkem a trnem. V hr. 209A/54 se v kumulaci drobných předmětů u pasu dochovala neúplná železná průvlečka; předmět označený (s otazníkem) v popisu hrobu za přezku se později rozpadl na drobné zlomky, takže existence přezky u tohoto váčku je nejistá.

V některých hrobech ležela přezka těsně vedle nože bez dalších nálezů, takže musela patřit buď k opasku, na němž byl nůž zavěšen, nebo sloužila k připnutí pochvy nože na opasek (srov. kap. 9.6.3). V hr. 364/48 (tab. 76: 4) a 134/54 to byla jednoduchá přezka, v hr. 531/55 navíc opatřená průvlečkou. V hr. 134/54 se u nože a přezky našel ještě železný kroužek, v hr. 346/48 ležela u nože průvlečka a krátký řetízek složený ze tří kroužků (tab. 73: 2, 3) – tyto předměty mohly s nošením nože také nějak souviset (kap. 9.9).

10.5.2 Lýtčkové řemeny

U obou kolen jedince v hr. 487/49 ležela železná přezka s obdélnou destičkou, opatřená průvlečkou s oválným štítkem (tab. 95: 2, 3). Kožené řemeny, které měly – soudě podle rozměrů zachytané destičky – původně šířku 1,8 cm, se omotávaly kolem lýtek. Nějaká kování u kolen měl možná i muž v hr. 679/56,⁴⁴¹ v hr. 237/54 pak byla mezi spodními hlavicemi femurů nalezena pouze jedna menší přezka, která hypoteticky mohla sloužit také k tomuto účelu. Muž z hr. 679/56 byl vybaven sekerou, v ostatních dvou hrobech zbraně nebo ostruhy chyběly.

Z hrobů v nejvýznamnějších velkomoravských aglomeracích známe honosně provedené soupravy kování lýtkových řemenů, kdy každý z řemenů byl opatřen přezkou, průvlečkou a nákončím. Kvalitativně nejvýše stojí kování zhotovená z litého stříbra, pozlacená a zdobená niellem, která jsou importy z Franské říše. Nejspíše odtud se na Velkou Moravu rozšířil i samotný zvyk nosit lýtkové řemeny, popř. je opatřovat upínacími kováními, neboť např. v avarském prostředí nejsou analogické artefakty doloženy. Na Velké Moravě si lýtkové řemeny s kováními osvojili nejdříve muži z řad elity, jak už napovídají cenné suroviny a náročné výzdobné techniky použité při jejich výrobě. Od elity se zvyk nosit takové řemeny šířil k níže

postaveným mužům, včetně obyvatel venkova, jejichž soupravy kování jsou často nekompletní, samotná kování jsou menší a provedená z levnějších materiálů a opatřená jednodušší výzdobou, popř. zcela bez výzdoby. K takovým prostým výrobkům patří i kování nalezená u kolen několika dolnověstonických mužů (Ungerma 2019; 2022g).

10.5.3 Řemínky k ostruhám

Ačkoliv ostruhy byly nalezeny v 11 hrobech, pouze v šesti z nich se dochovaly kovové součásti kožených pásků sloužících k jejich upínání. V hr. 37/46 (tab. 9: 5, 6), 258/47 (tab. 55: 21), 208/54 a 769/58 byla dvojice přezek s rámečkem oválným nebo ve tvaru písmene „D“, s obdélnou destičkou a event. s průvlečkou opatřenou štítkem; v hr. 37/46 navíc ještě dvě silně zkorodovaná nákončí (tab. 9: 61). V hr. 7/54 měl muž pouze jednu ostruhu, kterou si uvazoval řemenem s přezkou bez dochované průvlečky, zato s nákončím, které vzniklo přeložením a částečným skováním železného pásku, přičemž v týlu nákončí byla ponechána mezera pro vložení řemene (tab. 111: 6, 61). Ostruha v hr. 505/49 byla doprovázena taktéž jen jednou přezkou s průvlečkou a jazykovitým nákončím, což nasvědčuje tomu, že do tohoto hrobu uložili pozůstalí skutečně jen jednu ostruhu, a nikoliv celý pár.

Upínací řemeny patřící mladíkovi z hr. 37/46 a dospělému muži v hr. 769/58 měly šířku asi 1,8 cm, zatímco řemínky z dětského hr. 258/47 byly široké pouhých 1,1 cm. Pro venkovské prostředí je typické, že s uvedenými dvěma výjimkami se u těchto řemenů – stejně jako v případě řemenů vázaných kolem lýtek – nákončí nevyskytují, ačkoliv u honosně zdobených souprav nalézáných na hradištích jsou jejich obvyklou součástí. Je to jistě dáno nižším sociálním prostředím, kde měly upínací řemeny čistě praktickou funkci a nesloužily k vyjádření zámožnosti majitele. V hr. 110/54 byla u ostruh nalezena jen jedna průvlečka (tab. 123: 32). Upínací řemínky zřejmě nebyly opatřeny kompletní soupravou kování, popř. další zde původní kování zcela zkorodovala.

10.5.4 Přezky s nejasnou funkcí

Z hr. 377/48 pochází železná přezka, v jejímž rámečku a průvlečce zůstal zbytek koženého řemínku prosyceného korozními produkty (tab. 78: 92). V popisu hrobu není uvedena, takže její původní funkci nelze určit (mohla patřit mj. k ostruhám). V hr. 559/50 byla údajně nalezena železná přezka s obdélníkovým rámečkem a dochovaným trnem. Vzhledem k absenci dalších nálezů mohla být součástí opasku, ale není možné to potvrdit, neboť popis hrobu se nedochoval. Další přezka s nejasnou funkcí ležela v hr. 14/52-II vpravo od lebky, a to spolu s několika drobnými předměty, ne zcela typickými pro obsah váčku či tašky. V hr. 8/54 byly při čištění dna hrobové jámy nalezeny dvě stejně provedené přezky (tab. 112: 3, 31), přičemž minimálně jedna z nich ležela opět v oblasti lebky. Párové provedení je – v hrobech bez ostruh – typické pro přezky lýtkových řemenů, ale této funkci odporuje poloha

440 Pro zjištění původního vzhledu váčků a tašek používaných u nás ve střední době hradištní dosud chybějí spolehlivé podklady, určitou představu je možné si udělat na základě nálezů z jiných částí raně středověké Evropy (např. Gräslund 1984; Grenander-Nyberg 1993; Ierusalimskaja 1996, 62; Csar 2002, 284, Taf. 46: 2).

441 Usuzuji tak jen na základě kresby hrobu, samotné předměty ani jejich popis v dokumentaci se bohužel nedochovaly.

jedné z nich u hlavy pohřbeného jedince (pokud není výsledkem činnosti hlodavců v dutém prostoru apod.). V dalších hrobech (hr. 23/52-II, 401/55, 525/55) se našly železné předměty nebo jejich zlomky, které původně mohly i nemusely být přezkami; zvláště u plochého železného pásku ohnutého do tvaru širokého písmene „D“ z hr. 401/55 (tab. 158: 3) je to málo pravděpodobné.

10.5.5 Průvlečka s prodlouženým krčkem

V blízkosti hr. 521/55, v tmavě probarvené půdě (v dokumentaci označeno jako „hr. 520/55“), byla nalezena železná průvlečka s prodlouženým krčkem. Spolu s ní se zde nevyskytly další předměty, takže nic nesevěčilo o spojitosti této nálezové situace s pohřbíváním. Je otázkou, jak se sem průvlečka dostala: vzhledem k takřka úplné absenci tohoto typu kování ve středohradištních hrobech nepovažuji za příliš pravděpodobné, že by pocházela z porušeného hrobu.

Průvlečka je dnes nezvěstná, v dokumentaci se dochoval jen její velmi stručný popis („železné kování se záchytným očkem, délka 6,7 cm“) a zběžná kresba (Ungerma 2005–2006, obr. 1). Na jejím základě se kromě jednoznačné identifikace předmětu nedá konstatovat o moc více, než že průvlečka měla oválné ouško, poměrně dlouhý a úzký krček, její ploténka se zkorodovaným okrajem byla opatřena příčným žlábkem pro řadu nýtů, které však na kresbě nejsou zachyceny. Nelze rozeznat zřetelnější stopy po výzdobě, neznáme tvar průřezu ani vzhled rubové strany. Jde tedy o jednoduchou železnou průvlečku s prodlouženým krčkem, jaké jsou známy poměrně hojně hlavně z Mikulčic (Klanica 1984, Abb. 8: 9, 24), od nichž se neliší ani svými rozměry. I když dolnověstonický exemplář sám o sobě neobjasňuje provenienci ani datování těchto průvleček, posloužil mi jako východisko pro jejich širší analýzu (Ungerma 2005–2006; 2011a) a začlenění do kontextu bádání o tzv. blatnicko-mikulčickém horizontu (Ungerma 2011b).

11. Dřevěné nádoby

11.1 VĚDRA

Kovové součásti dřevěného vědra byly odkryty ve 46 hrobech. Z nich je v současnosti k dispozici jen 29 věder, ostatní jsou nezvěstná a vzhledem k tomu, že kresby jejich kování nejsou součástí dokumentace, je o konstrukci těchto věder známo jen velmi málo. Kromě nich byla navíc v zásypu hr. 182/46 nalezena osamocená železná ataš ve tvaru písmene „T“, která se sem dostala zřejmě náhodně při zasypávání jámy. Také z hr. 555/55 jsou uváděny dva dnes nezvěstné železné zlomky, údajně z obrouček vědra. Poloha zlomků není v popisu ani na nákresu hrobu uvedena, takže pocházejí opět nejspíše ze zásypu. S nálezy z těchto dvou hrobů již v následujícím rozboru nepracuji.

Poloha je – alespoň přibližně – uvedena u všech 46 věder. V hr. 253/47 a 15/52-II vědro stálo u užší stěny hrobové jámy (u nohou pohřbeného), ale jeho dno se nacházelo asi 30 cm, resp. 20 cm nad úroveň dna hrobové jámy; v hr. 529/50 bylo vně levého humeru, asi 10 cm nade dnem jámy. Tato vědra mohla původně stát na stupni či schodu uvnitř hrobové jámy, který nebyl při exkavaci rozpoznán, nicméně zvláště na základě fotografie hr. 529/50 (obr. 12: 2) se zdá, že vědra mohla být vkládána i přímo do zásypu (např. postavena na vnitřní dřevěnou komoru či rakev?). Obecně převažuje poloha věder u nohou, nejčastěji u kratší stěny hrobové jámy před chodidly (13krát),⁴⁴² vně levého chodidla nebo dolní části lýtky (13krát)⁴⁴³ a vně pravého chodidla nebo lýtky (8krát).⁴⁴⁴ U hrobů se silně zetlelou kostrou můžeme pouze odhadovat, že se vědro nacházelo někde vně pravého stehna (hr. 234/47) nebo jen obecně u nohou (hr. 9/54), u dvojhrobů (hr. 514/49 + 515/49, hr. 434/55) se zase nedá říci, kterému jedinci bylo vědro určeno, pokud to lze vůbec takto pojímat. K hlavě se vědra ukládala jen zřídka, a to více po levé straně mrtvého

(hr. 150/46, 310/48, 464-465/49, 331/55) než po straně pravé (hr. 774/58).

U dolnověstonických věder se používalo několik typů závěsných kování (ataší). Osm věder (hr. 150/46, 229/47, tab. 50: 3; hr. 253/47, tab. 53: 3; hr. 365/48, 9/54, 332/55, 748/57 a snad také 446/49) má ataše kotvovitého tvaru ze železné tyčinky konstantního, většinou obdélníkového průřezu. Ataše tohoto typu se upevňovaly tak, že ramena se provlékla pod horní obroučkou vědra. Značně neobvyklé jsou ataše vědra z hr. 234/47 (tab. 51: 1), které jsou zhotoveny z úzké tyčinky čtvercového průřezu a mají tvar nízkého oblouku. Konce ataší jsou svinuty v očko, které nesloužilo k upevnění ataše k dřevěným dužinám,⁴⁴⁵ ale muselo vyčnívat nad okraj věderka. V ohybu obou ramen ataše se dochoval příčný úzký pásek zohnutý do podkovovitého tvaru, jehož oba volné konce vždy směřují dolů, takže tyto pásky musely připevňovat ataš k hornímu okraji věderka. Takto upevněné ataše nemohly vydržet velké zatížení, proto bylo věderko relativně malé (mělo průměr jen 14 cm). Podobné kotvovitým jsou ataše připomínající „tvar vlaštovčího ocasu“ (Hrubý 1955, 156), jejichž ohnutá ramena jsou roztepaná a opatřená otvory pro hřeby, jimiž byly ataše přibity k dužinám (hr. 332/48; tab. 71: 2). Častěji jsou ale obě roztepaná ramena bez otvorů, takže musela být opět zaklesnuta pod horní obroučkou; navíc jsou jejich konce jednou nebo dvakrát ohnuté přibližně do pravého úhlu, zjevně byly zatlučené do dužin nebo do mezer mezi nimi. Takové ataše se vyskytly v hr. 302/48 (tab. 63: 2), 464-465/49, 514/49 (tab. 98: 1), 15/52-II, 342/55 (tab. 148: 2).⁴⁴⁶ Když u vědra z hr. 342/55 došlo k poškození jedné z ataší, byla nahrazena ataší jednoduše vytvarovanou z přehnuté železné tyčinky.

Asi pět věder má destičkové ataše, jejichž protažený horní cíp byl ohnut dolů, čímž vzniklo smyčkovité ucho.

442 Hr. 53/46, 137/46, 288/48?, 332/48?, 446/49?, 570/50, 12/52-III, 304/55?, 342/55, 378/55, 484/55?, 706/56, 745C/57.

443 Hr. 229/47, 302/48, 321/48?, 35/54, 243/54, 332/55?, 542/55, 563/55, 649B/56, 679/56, 664/56, 715/56, 748/57.

444 Hr. 255/47, 266/47, 284/47, 365/48, 383/48, 110/54, 143/54 a 335/55.

445 Zbytky dřeva prostoupené korozi dosud nebyly analyzovány. Ve velkomoravském prostředí se vědra vyráběla takřka výhradně z tisového dřeva (např. Opravil 2000b, 175; Poláček et al. 2000, 184; Havrda – Žďárská 2017, 124; srov. Zeman 1956, 92), které je velmi husté, pevné a ohebné (Velušček ed. 2004, 42, pozn. 10; srov. Hajnalová 1993, 347).

446 Tato úprava konců ataší se nevyskytuje příliš často, je doložena např. u vědra z nejstarší etapy výzkumu pohřebiště v Rajhradě (Červinka 1928, tab. X: 16; Staňa 2006, obr. 47: 45, 46) nebo u kotvovitých ataší vědra z hr. 289 v Prušánkách 1 (Klanica 2006, díl I, tab. 46: 13), dále na slovenských pohřebištích Svätý Peter IV, hr. 40 (Béřeš 1995, 119, obr. 22: 10), a Čakajovce, hr. 543 (Rejholcová 1995a, 58, tab. LXXXIII: 5). Ataše u věder ze dvou posledně uvedených hrobů mají ramena pod uchem spojená jakousi čtyřúhelníkovou objímkou, která se jinak vyskytuje velmi zřídka (podobnou je opatřeno i vědro z dolnověstonického hr. 253/47; tab. 53: 3 upr.); její funkce mi není jasná.

Tyto i jiné plechové аташе se k dužinám přibíjely jedním nebo dvěma hřebíky. Tělo destičkových аташе má tvar obdélníkový (hr. 378/55, tab. 153: 3; snad také hr. 143/54), obdélníkový se zaobleným dolním koncem (tedy pokud výsledný tvar není ovlivněn korozi; hr. 288/48, tab. 61: 1) nebo trojúhelníkový (hr. 284/47, tab. 60: 1; hr. 434/55, tab. 161: 4). Další typy аташе jsou zastoupeny již jen v malé míře: vědra z hr. 53/46 (tab. 16: 91) a snad také z hr. 706/56 jsou opatřena plechovými аташеmi ve tvaru obráceného písmene „T“, které mají v horní části kruhový otvor pro nasazení držadla. Jim příbuzné jsou obdélníkové nebo lehce lichoběžníkové аташе (opět s otvorem) věder z hr. 266/47 (tab. 58: 1) a 310/48 (tab. 66: 1), přičemž аташе z hr. 310/48 byly navíc vybaveny závěsným kroužkem, jaký známe např. u některých věder ze Starého Města (Hrubý 1955, tab. 51: 3). Z destičkových аташе vědra z hr. 383/48 (tab. 79: 1) se dochovala vždy jen horní část s otvorem. Tvar аташе (pokud odhlédneme od nezvěstných exemplářů) nelze přesně zjistit u věder z hr. 137/46, 331/55, 335/55.

Držadla se vyráběla ze železného prutu kruhového, čtvercového nebo obdélníkového průřezu, u dvou věder byla tordovaná (hr. 253/47, tab. 53: 3; hr. 514/49, tab. 98: 1). Převažují držadla bez zvláštního ukončení, ale vyskytují se i držadla na koncích svinutá v jakási očka nebo „voluty“ (hr. 253/47, 266/47, 302/48, 514/48, 15/52-II, 335/55) či opatřená polokulovitým ukončením (hr. 150/46, 284/47, 143/54, 332/55, 378/55). Na koncích držadel – coby nejvíce namáhaných místech – stejně jako u аташе pozorujeme stopy poškození, resp. následných neodborných oprav: u věder z hr. 332/48 (tab. 71: 2) a 143/54 se odlomil jeden z konců držadla, takže koncový ohyb musel být vytvořen tentokrát již ze samotného těla držadla, čímž získalo mírně asymetrický tvar. Držadlo vědra z hr. 383/48 (tab. 79: 1) je uprostřed opatřeno otvorem, který sloužil nejspíše pro přinýtování konce řetězu, takže vědro se dalo používat k čerpání vody ze studny (srov. Morris 2000, 2225, 2232).

Vědra měla nejčastěji tři obroučky. Údaj z dokumentace k hr. 15/52-III, že tamní vědro mělo obrouček celkem pět, již dnes není možné ověřit. Obroučky byly u naprosté většiny věder zhotoveny z úzké železné tyčinky zhruba půlkruhového, méně často obdélníkového průřezu o šířce asi 0,6 cm. Jejich konce byly při výrobě jednoduše zkované k sobě. Pouze vědérko z hr. 310/48 (s аташеmi opatřenými kroužkem) má „dvojité“ obroučky, které se skládají vždy z dvojice běžných úzkých obrouček zkovaných těsně vedle sebe, s celkovou šířkou asi 1 cm (tab. 66: 1). Na horní okraj vědérka byl nasazen pásek ze železného plechu o průřezu ve tvaru obráceného písmene „U“ (výška 1 cm), který byl navíc z vnější strany ještě stažen – tentokrát ale jednoduše – úzkou obroučkou půlkruhového průřezu. Obroučky vědra z hr. 284/47 (tab. 60: 1) byly zhotoveny ze silnějšího plochého železného pásku o šířce asi 0,8 cm: z nich dvě měly konce přeložené přes sebe v délce

5,5 cm, resp. 17,5 cm a zkované, u třetí obroučky byly konce přes sebe přeloženy jen krátce, opatřeny otvorem a snýtovány. Vědro z hr. 253/47 bylo podle popisu hrobu opatřeno pouze dvěma obroučkami z tenkého plochého železného pásku o šířce 1,5–1,8 cm (tab. 53: 3). Výrobce vědra z hr. 137/46 zase zkombinoval oba druhy obrouček (tab. 35: 2), totéž je uvedeno i v popisu nezvěstného vědra z hr. 664/56.

Dochovaná vědra měla původně kónický tvar, směrem vzhůru se zužovala. Průměr nejširší (tzn. nejspodnější) obroučky se plynule pohybuje v rozmezí 11–23 cm.⁴⁴⁷ Asi u 11 věder je v dokumentaci zaznamenána výška (lépe řečeno *in situ* pozorovaná vzdálenost mezi horní a dolní obroučkou), která činí 12–30 cm, zdaleka nejčastěji byla zaznamenána výška kolem 20 cm. Vědra o průměru kolem 30 cm se na pohřebišti nevyšly, taková jsou doložena hlavně v sídlištním prostředí (např. v obj. 14 na jižním předhradí Břeclavi – Pohanska: Vignatiová 1992, 66, tab. 10: 5, 7). Badatelé se shodují, že větší vědra sloužila v každodenním životě hlavně k čerpání, nošení a uchování vody, zatímco menší se používala jako picí nádoby (Soudská 1954, 16; Hrubý 1955, 158; Dostál 1975, 229; Poláček et al. 2000, 185; srov. Vencl 1994, 530). K pití vína aj. nápojů se dřevěné nádoby obecně hodily více než keramické (Marešová 1983, 78). Pro uložení do hrobu se vybírala spíše menší vědra, která svým objemem zcela dostačovala k pojmutí nápoje určeného pohřbenému jedinci.

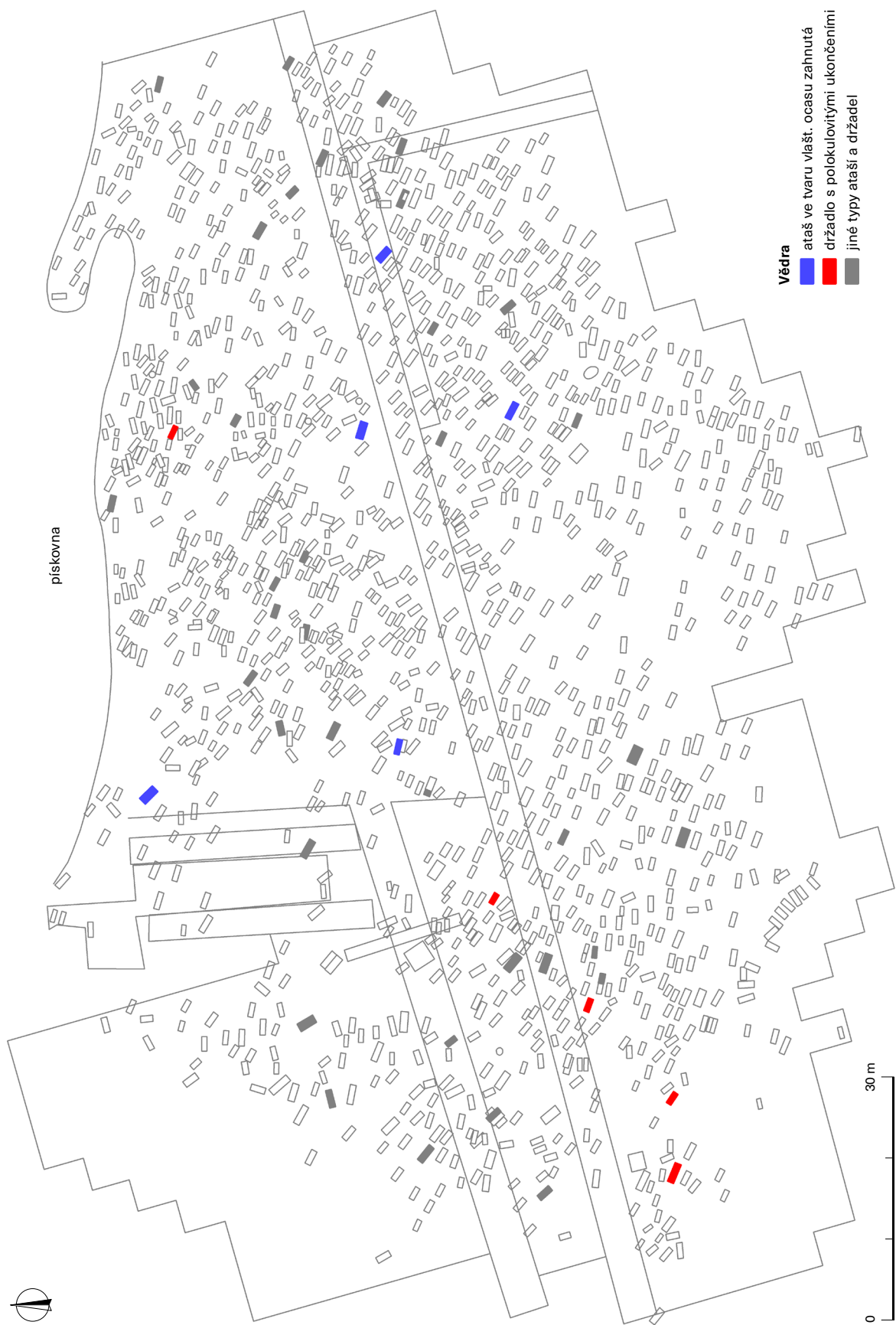
Podle L. Galušky (1996a, 107) vědra „představovala cennější inventář staroslovanských domácností a následně i hrobových celků“. Podobně M. Šolle (1959, 468) vyslovil názor, že vědra ve Staré Kouřimi jsou „dokladem vyššího sociálního postavení pohřbených“. Ze 46 hrobů s vědry v Dolních Věstonicích obsahovalo jen šest hrobů šperky z drahých kovů, konkrétně gombíky, náušnice nebo závesek ze stříbra nebo pozlaceného bronzu (hr. 321/48, 15/52-II, 35/54, 304/55, 542/55, 563/55) a v pěti hrobech byli pohřbeni muži se zbraněmi (hr. 310/48, 365/48, 679/56, 706/56), resp. ostruhami (hr. 110/54). Naopak 13 hrobů s vědry neobsahovalo žádné další nálezy⁴⁴⁸ a zbylých 22 hrobů mělo jen průměrnou výbavu (podunajský šperk, nůž, srp apod.). Nadprůměrně vybavených hrobů je mezi nimi tedy pouhá čtvrtina. Dolnověstonická vědra představují technologicky nepřilíh náročné výrobky, jaké si mohla dovolit každá venkovská domácnost. Jedinou výjimkou je vědro z hr. 310/48, které vykazuje konstrukční prvky (dvojitě obroučky, okování okraje, ozdobné kroužky) doložené na – většinou ale cele okovaných – vědérkách z prostředí centrálních aglomerací.⁴⁴⁹ Naznačuje to odlišný původ tohoto vědra, které pravděpodobně pochází z bednářské dílny zásobující některé z velkomoravských hradišť, což by korespondovalo i s neobvyklým složením opaskové garnitury z tohoto hrobu (kap. 10.5.1).

Hroby s vědrem zabírají velkou část plochy pohřebiště, ovšem chybějí v jeho centrální části a na jižním okraji (obr. 227). Z toho můžeme usuzovat, že vědra se

447 Snad ještě o málo větší průměr (kolem 25–27 cm) mohla mít vědra z hr. 137/46 a 253/47. Usuzuji tak z rozpětí jejich držadel, která činila 25,5 cm, resp. 23,3 cm, přičemž vycházím z pozorování, že průměr nejširší obroučky je vždy o něco málo větší než rozpětí držadla.

448 Hr. 234/47, 266/47, 284/47, 446/49, 514/49, 529/50, 9/54, 143/54, 243/54, 332/55, 335/55, 342/55, 745C/57.

449 Např. Staré Město – Na valách, hr. 87/AZ, 30/48, 122/51, 167/51, 1/57 (Hrubý 1955, 152, 378, 414, 508, 514, tab. 15: 4; 27: 10; 50: 2; 51: 3; Hochmanová-Vávrová 1962, 202, tab. VII: 5); Staré Město – Špitálky, hr. 28 (Pouлік 1955, 324, obr. 24: 2); Mikulčice (Klanica 1968, 122, Abb. 4: 1; Profantová 2003a, 55, obr. 67). Vzácně se vyskytnou i v bohatých hrobech na venkovských pohřebištích, např. Nechvalín 2, hr. 124 (Klanica 2006, díl I, tab. 16: 19).

Obr. 227. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s vědrem. Výskyt vybraných typů atašů a držadel (může být zřeklen nezvěstnými vědrami, jejichž konstrukce není známa).

Obr. 228. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 707/56. Kování dřevěné nádoby (č. 3), které je zhotoveno z přehnutého proužku bronzového plechu; uvnitř se dochovaly zbytky dřeva. Délka 1,5 cm. Foto J. Špaček.

neukládala do hrobů po celou střední dobu hradištní, během povolkomoravského období musel tento zvyk postupně doznívat. Používání některých zvláštních konstrukčních prvků bylo ovlivněno mimochronologickými faktory: např. hroby obsahující ataše ve tvaru vlašťovčího ocasu s konci ramen zahnutými dozadu tvoří volnou skupinu směřující diagonálně od SZ k JV, stejně jako držadla s očky na koncích, která se s těmito atašemi kombinují (i když ne výhradně). Naopak čtyři z pěti polokulovitě ukončených držadel se nacházejí v jihozápadní skupině. Tato pozorování však mají jen podmíněný charakter, neboť obraz rozšíření jednotlivých typů ataší a držadel je zkreslen skutečností, že podstatná část věder je nezvěstných nebo špatně dochovaných. Ani k datování typů ataší dolnověstonické nálezové celky nijak nepřispívají, neboť nepříznivou shodou okolností se všechny chronologicky citlivější předměty vyskytly spolu s vědry dnes nezvěstnými.

11.2 OSTATNÍ DŘEVĚNÉ NÁDOBY

Před chodidly mužské kostry v hr. 707/56 byl nalezen zvláštní proužek bronzového plechu o šířce 1 cm, který je ohnutý do tvaru písmene „U“ (délka 1,5 cm) a na jednom konci opatřený dvěma nýtky. Uvnitř se zachoval plochý kousek dřeva o tloušťce 3 mm (obr. 228). Podobný nálezy – dnes bohužel nezvěstný – pochází z hr. 743/57: obdélníkový železný plíšek přehnutý na polovinu, s jedním dochovaným nýtkem v rohu, stopy dřeva nejsou v jeho stručném popisu v dokumentaci uvedeny. Také tento plíšek byl nalezen před chodidly kostry, v těsné blízkosti keramické nádoby. Vzhledem k převažující poloze keramiky i věder u nohou považují za značně pravděpodobné, že obě kování tvořila součást nedochované dřevěné nádoby.

Srovnatelné nálezy jsou na Moravě extrémně vzácné. Při výzkumu pohřebiště Mikulčice – Panské byla v jednom hrobě nalezena tři taková plechová kování (rovněž se zbytky dřeva) rozmístěná do kruhu, a to na místě obvyklém pro keramickou nádobu (J. Škojec, ústní sdělení). S určitými nejasnostmi je spojen nálezy z hr. 332 v Rajhradě. Z něj pochází taktéž trojice plechových kování, jejich poloha v hrobě však není známa. Č. Staňa (2006, 72,

obr. 26: 332/1) je označuje jako „nákončí“ a uvádí, že organické zbytky uvnitř kování jsou „zbytky kůže“. Vzhledem k tomu, že max. tloušťka kování činí celých 7–10 mm a u jednoho exempláře jsou na kresbě vidět hřebíčky zatlučené z obou stran (obojí je pro nákončí řemenů zcela neobvyklé), může jít opět o součásti dřevěné nádoby. Potvrdit by to mohla jen odborná analýza organické hmoty uvnitř kování.

Z Čech byly nedávno předběžně publikovány pozůstatky dřevěné nádoby z hr. 41/2011 v Žalově – Na panenské. Kruhová nádoba z javorového dřeva měla po obvodu rozmístěných šest kování z přehnutého plechového proužku a zdobených dvojitými liniemi vybějených bodů (Tomková a kol. 2020, 132–133). I dřevěná nádoba z hr. 132 v Kaníně II byla opatřena takovými okrajovými kováními, ale kromě nich nesla i další, odlišně tvarovaná kování, takže celková konstrukce nádoby (vč. pokličky a rukojeti?) není do všech detailů zřejmá (Mařík 2009, 89, 131, tab. 41: 2–6).

Plechová kování okrajů i těl dřevěných misek nebo pánů se v podstatně vyšších počtech objevují na merovejských a vikingských pohřebištích. Kování bývají opatřena puncovanou aj. výzdobou, ale vyskytují se i kování nezdobená, která jsou svým tvarem i velikostí zcela analogická dolnověstonickým exemplářům. Především zdobená kování byla rovnoměrně rozmístěna po obvodu okraje misky, někdy je to doloženo i u kování nezdobených – taková se vyskytují v počtu tří a více (Arbman 1943, 158; Fingerlin 1964, 29; Koch 1977, 155, s lit.; 1990, 226; 2001, 181; Sippel 1989, 203). Když z hrobu pochází jen jedno či dvě nezdobená kování (např. Kleinlangheim; Pescheck 1996, Taf. 26: 20; 30: 9–10; 57: 8–9; 62: 12), vyvstává otázka, zdali kování bylo původně více a většina jich odpadla ještě před uložením nádoby do hrobu, nebo zda tento počet odpovídá původnímu stavu, kdy nepočtená a nezdobená kování mohla mít spíše praktickou funkci, hlavně při zpevnění našitpnutého okraje nádoby.

Při výzkumu středohradištních pohřebišt jsou nacházeny jen nádoby s kovovými součástmi. V naprosté většině jde o vědra, výjimečně jsou ze Starého Města – Na valách doloženy dvě dřevěné čutory (Hrubý 1955, 161) a dále dřevěná nádobka s pokličkou připevněnou pomocí šarnýru z měděného plechu (Hochmanová-Vávrová 1962, 208, tab. XI: 10). Jen zcela ojediněle se dochovaly pozůstatky dřevěných nádob bez kovových součástí, např. talíř z hr. 126/51 na téže lokalitě (Hrubý 1955, 162, obr. 26) nebo mísa z hr. 48 v Klecanech I (Profantová a kol. 2015, 68). V jednom ze středohradištních hrobů v Kloboukách u Brna bylo údajně nalezeno „pletivo ze sotůrku nebo košíku s obilkami prosa a pšenice“ (Skutil 1939, 53, tab. VIII; Kordiovský 1974, 15). Obecně můžeme předpokládat, že nádoby s kovovými součástmi tvořily v raném středověku jen menší část ze široké škály používaných dřevěných nádob (srov. Paulsen 1992, 96–129; Poláček et al. 2000, 188, s lit.).

12. Keramika

Ve 337 dolnověstonických hrobech bylo nalezeno 378 víceméně úplných keramických nádob,⁴⁵⁰ a to většinou po jednom kusu (v 229 hrobech), méně často po dvou kusech (ve 35 hrobech), v hr. 114/46, 126/46 a 414/49 se vyskytla dokonce trojice nádob. Další 28 nádob pochází z hrobů porušených pískovnou nebo prozkoumaných před začátkem systematického výzkumu,⁴⁵¹ celkový počet nádob tedy dosahuje čísla 406. Z nich je 41 nádob v současnosti nezvěstných, v čemž je započítáno i několik takových, které se zcela rozpadly při vyzvedávání a jejich drobné fragmenty se nedochovaly (např. hr. 63/54). Některé z nezvěstných nádob z prvních sezón výzkumu (hr. 4/46, 116/46, 126/46, 190/46, 312/48, resp. hr. 5/46) jsou našťestí publikovány v práci J. Poulíka (1948–1950), resp. K. Černohorského (1960, 398, obr. 6: 1, 2) nebo je jejich popis a fotografie součástí dokumentace (např. hr. 24/46). K mnoha nezvěstným nádobám z výzkumu R. Tichého zase existuje náčrt profilu a výzdoby, základní rozměry a často také popis, takže ze sezón 1954–1959 nakonec pochází jen málo nádob bez jakýchkoliv bližších údajů (hr. 213/54, 479A/55, 552/55, 609/56, 756/58).

12.1 POLOHA

Víceméně úplné nádoby dělím do dvou hlavních skupin podle toho, zda se nacházely na dně hrobové jámy, nebo nad ním, tj. v záspy. Polohu nádob vzhledem ke kostře analyzuji v obou skupinách samostatně.

1) Nádoby v záspy

U 51 nádob je v dokumentaci zaznamenáno, že jejich dno se nacházelo nade dnem hrobové jámy. Nádoby byly nejčastěji relativně nízko nad úrovní dna, od cca

5–10 cm (hr. 519/49, 7/52-I, 16/54, 18/54, 44/54, 132/54, 406/55, obr. 229: 1; aj.) do 30–35 cm (např. hr. 453/49, 4/54, 554/55, obr. 229: 3; hr. 574/55). Jen vzácně byla nádoba umístěna výše, a to 40–60 cm (hr. 209/54, 215/54, obr. 229: 2; hr. 350/55, obr. 229: 4; hr. 401/55), nebo dokonce 80 cm nade dnem (hr. 90/46).⁴⁵² Zjištěný počet takto umístěných nádob je evidentně zkreslen rozdílnou metodikou výzkumu a dokumentace v jednotlivých fázích výzkumu.⁴⁵³ Výškový rozdíl kolem 5 cm mohl snadno vzniknout „přebráním“ dna hrobové jámy během terénního výzkumu, a to zvláště v hrobech s nezachovaným postkranialním skeletem, kdy se z kostry dochovala jen lebka a z nálezů jen nádoba na opačném konci hrobové jámy. Když je výškový rozdíl mezi dnem hrobové jámy a nádobou velmi výrazný, prostorový vztah nádoby k pohřbenému jedinci se ztrácí, takže někdy vyvstává otázka, zdali spolu vůbec souvisejí – zvláště když se nádoba nenachází přímo nad kostrou, ale je poněkud posunutá stranou (např. hr. 749/57). V takových případech nelze vyloučit, že nádoba byla původně součástí jiného hrobu, který nebyl rozpoznán v důsledku úplné dekompozice kostry. Přes uvedené výhrady však není nutné přítomnost nádob v záspy zpochybňovat.

Podle mého názoru se v pozadí tohoto fenoménu skrývá několik jevů, je tedy zbytečné hledat jedinou interpretaci, spíše je nutné posuzovat každý hrob individuálně. Pokud výškový rozdíl činí jen několik centimetrů, dal by se – kromě výše zmíněného „přebrání“ – snad vysvětlit např. tím, že dno hrobu nebylo zcela ploché nebo vodorovné. V případech, kdy je výškový rozdíl již výraznější (cca 10 cm a více), je nutné hledat jiné vysvětlení: nádoba mohla být postavena např. na schod ve stěně hrobové jámy nebo na horní plochu dřevěné komory či rakve.

450 K nim řadím i nádoby, které byly nalezeny rozbité (ať již úmyslně, nebo tlakem zeminy), ale bylo možné je v úplnosti – nebo až na drobné chybějící části – slepit.

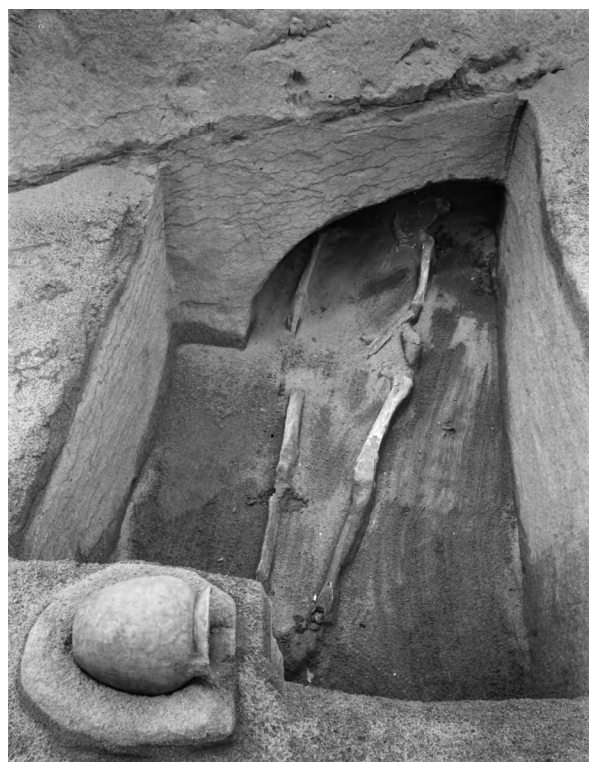
451 V katalogu jako ID 1450 až 1478. Kromě nich je spolu s dolnověstonickou keramikou v depozitáři ARÚB v Mikulčicích uloženo ještě dalších 18 nádob (ID 1501 až 1522), z nichž některé nesou nesprávné číslo hrobu (vzhled nádoby vůbec neodpovídá popisu v dokumentaci a její pravý původ se mi přes veškerou snahu nepodařilo zjistit), jiným zase chybí jakékoliv označení. Některé z nich mohou být identické s nádobami považovanými za nezvěstné, ale zcela nelze vyloučit ani možnost, že některé byly do nálezového fondu pohřebiště zařazeny omylem.

452 Zvláště v případě nádob umístěných výše nade dnem hrobové jámy je nutné brát tyto údaje s rezervou, neboť při měření hloubky od povrchu terénu nebo úrovně skryté plochy z dokumentace jednoznačně nevyplývá, zda se tento údaj vztahuje k ústí, nebo ke dnu nádoby.

453 Např. v sezónách 1946–1952 nebyly až na výjimky zaznamenány případy, kdy se nádoba nacházela nízko nade dnem hrobu (5–10 cm), toto bylo mnohem častěji evidováno až v sezónách 1954–1959. Proto do let 1946–1952 patří jen 13 nádob v záspy (tzn. čtvrtina všech nádob v záspy), přestože jinak byla v těchto sezónách odkryta nadpoloviční většina všech kompletních nádob.

1

2

3

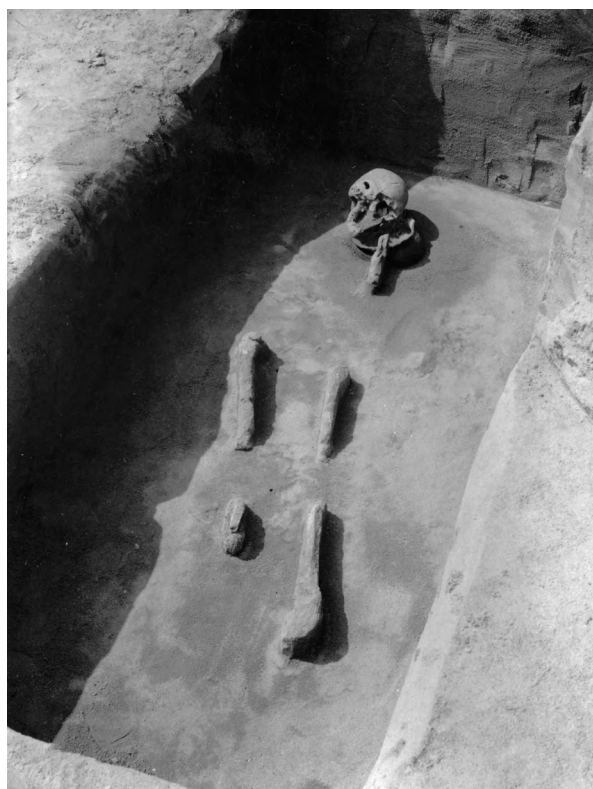

4

Obr. 229. Dolní Věstonice – Na pískách. Keramická nádoba v zásypu hrobu. 1 – hr. 406/55 (M-FT-100528200, neg. č. 5282); 2 – hr. 215/54 (M-FT-100488500, neg. č. 4885); 3 – hr. 554/55 (M-FT-100572700, neg. č. 5727); 4 – hr. 350/55 (M-FT-100530400, neg. č. 5304).

Stejně tak mohli pozůstalí někdy vložit nádobu přímo do zásypu – nedá se ale zjistit, zda k tomu došlo ještě v průběhu vlastního pohřebního obřadu (tzn. prvotního zasypávání jámy), nebo až s určitým časovým odstupem,

např. u příležitosti vzpomínkové slavnosti následující několik dnů, měsíců nebo let po pohřbu – tato možnost připadá v úvahu hlavně tam, kde je nádoba umístěna relativně vysoko nad kostrou.

1

2

Obr. 230. Dolní Věstonice – Na pískách. Příklady keramických nádob v neobvyklé poloze. 1 – hr. 433/55, nádoba je vložena do jamky pod levým ramenem pohřbeného (M-FT-100571500, neg. č. 5715); 2 – hr. 551/50 (M-FT-210124600, pos. č. 88/1246).

Přesnější poloha nádoby v zásypu (vzhledem ke kostře) je uvedena u 30 nádob. Relativně nejčastěji byly umísťovány do prostoru před chodidla (7krát) nebo od chodidel vpravo (4krát) či vlevo (7krát). Jiná poloha se vyskytla víceméně ojediněle: vně pravého (hr. 44/54) či levého lýtka (hr. 519/49, 749/57), levého stehna (hr. 209/54) nebo v oblasti rukou vpravo (hr. 15/54, 305/55). Celkem čtyřikrát se nádoba nacházela v oblasti hlavy (hr. 356/48, 138/54, 235-235A/54, 324/55).

2) Nádoba na úrovni pohřbeného jedince

Polohu vzhledem k pohřbenému lze přesněji určit u 138 nádob, které stály nebo ležely na dně hrobové jámy (ostatní pocházely z hrobů s kostrou natolik zetlelou, že bylo možné jen velmi přibližně konstatovat, že se nádoba nacházela někde v oblasti nohou apod.). Celkem 13 nádob bylo uloženo v oblasti hlavy, a to vzadu za hlavou vpravo (hr. 171/46), vlevo (hr. 4/46) nebo uprostřed (hr. 4/46, 3/52-1), častěji pak po pravé (hr. 220/47, 314/48, 395/48, 268/55, 637/56) nebo levé straně lebky (hr. 443/49, obr. 62: 2; hr. 502/55, dvě nádoby v hr. 216/46). Dvě nádoby byly umístěny vpravo od kostry v oblasti krku a ramen (hr. 223/47, 437/49). Zcela ojedinělý je případ hr. 433/55, kde byla nádoba až po okraj zahrabána do dna hrobové jámy, a to pod levým ramenem pohřbeného (obr. 230: 1). Výjimečně byly nádoby ukládány v oblasti rukou, a to vpravo (hr. 521/49) i vlevo (hr. 566/50). Nijak

častá není ani poloha nádoby vně stehna, kolena nebo lýtka pravé nohy (hr. 430/49, 551/50, obr. 230: 2; hr. 268/55, 584/56) nebo levé nohy (hr. 44/46, 229/47, 407/49, 542/55). Nejfrekventovanější je poloha nádoby vpředu před chodidly nebo mezi nimi (55krát), podivuhodně vyrovnaný je počet nádob uložených v oblasti chodidel vpravo (27krát), resp. vlevo (29krát). V příkládání nádob s tekutinami a potravinami k tělu pohřbeného tedy nepozorujeme významnější odchylky oproti jiným středohradistním pohřebišťům (srov. např. Hrubý 1955, 82).

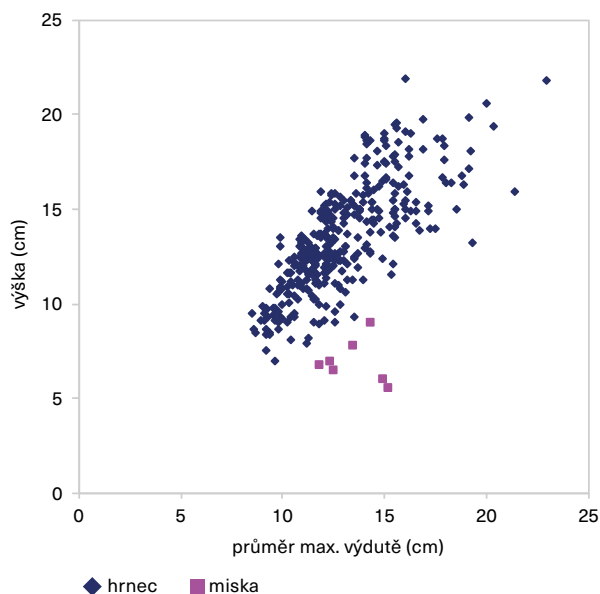
12.2 HRNCE

Počtem 384 kusů představují hrnce zdaleka nejpočetnější keramický tvar, kromě nich se v Dolních Věstonicích vyskytlo ještě 11 misek (kap. 12.3), tři lahve (kap. 12.4) a čtyři miniaturní nádobky (kap. 12.5).⁴⁵⁴ V současné době je k dispozici 354 hrců, které jsem vyhodnotil z hlediska rozměrů, výrobní technologie a výzdoby.⁴⁵⁵ Nezvěstné hrnce do těchto analýz zahrnuté nebyly, neboť v dokumentaci jsou sledované údaje někdy poněkud nepřesné (rozměry), terminologicky nejednoznačné (výzdoba)⁴⁵⁶ nebo úplně chybějí (rozsah obtáčení). V důsledku značné mezerovitosti antropologických údajů se mi nepodařilo zjistit, že by mezi jedinci vybavenými hrncem výrazněji převažovala určitá skupina definovaná pohlavím nebo věkem.

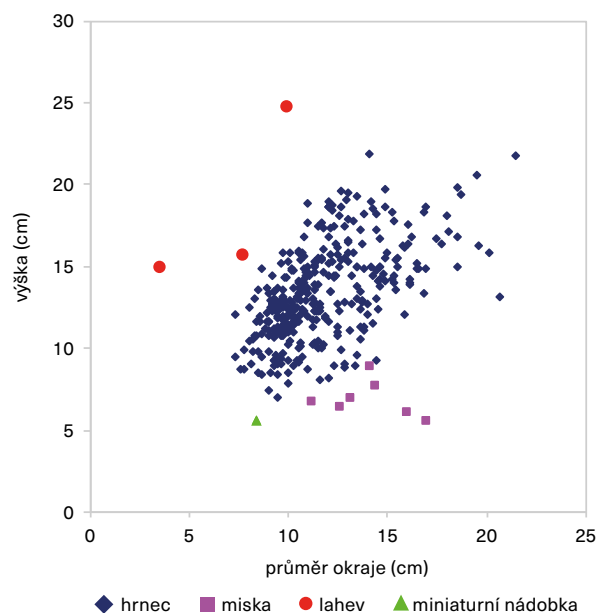
454 Tvar nelze zjistit u čtyř nezvěstných a nedokumentovaných nádob z hr. 405B/55, 552/55, 609/56 a 756/58.

455 Upustil jsem od sledování charakteru keramické hmoty, neboť z tohoto hlediska tvoří dolnověstonická keramika značně homogenní soubor. U kompletně dochovaných nádob není možné – na rozdíl od fragmentů – získávat informace z lomu, povrch nádob je většinou uhlazený, takže nelze přímo pozorovat charakter ostřiva apod.

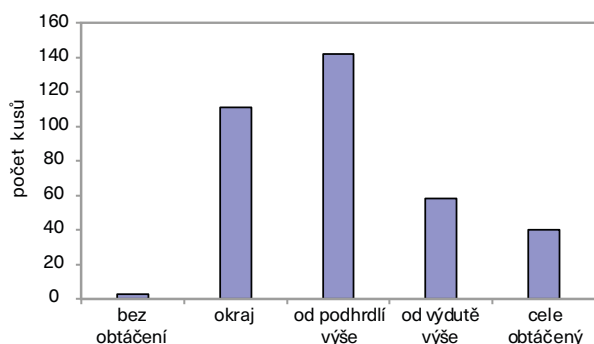
456 Např. termíny „vlnovka“ a „vlnice“ jsou v dokumentaci často pojímány jako synonyma apod., takže bez kvalitní kresby nebo fotografie není možné charakter výzdoby spolehlivě určit.

Graf 3. Dolní Věstonice – Na pískách. Vztah průměru maximální výdutě k výšce u hrnců a misek.

Graf 4. Dolní Věstonice – Na pískách. Hrnce, misky, lahve a miniaturní nádobky definované vztahem průměru okraje a celkové výšky nádoby.

Graf 5. Dolní Věstonice – Na pískách. Četnost výskytu obtáčení u hrnců (v závislosti na rozsahu obtáčení).

12.2.1 Rozměry

Každý ze sledovaných rozměrů byl vyhodnocen jen u hrnců, u nichž se daná část dochovala v úplnosti, resp. v takovém rozsahu, aby rozměr odrážel původní stav, a ne poškození dané části nádoby. Výška hrnců se pohybuje v intervalu 7,0–21,9 cm, průměrná hodnota je 13,1 cm (medián 12,9 cm) – již z toho jasně vyplývá, že do dolnověstonických hrobů byly vkládány především menší nádoby. Průměr okraje činí 7,3–21,5 cm, průměr maximální výdutě 8,5–22,9 cm a průměr dna 4,5–11,9 cm. Tyto další rozměry přibližně odpovídají výšce, jak vyplývá z grafů 3 a 4, kde jsou zachyceny i rozměry misek a lahví.

12.2.2 Obtáčení

Mezi hrnci z dolnověstonického pohřebiště převažují technologicky nepříliš vespělé výrobky, většina z nich byla obtáčena jen v oblasti okraje (111 kusů) nebo od podhrdlí výše (142 kusů). Další 58 hrnců vykazuje obtáčení na většině vnějšího povrchu, tzn. od výdutě (včetně) výše, jen 40 hrnců (asi 11 %) bylo obtáčených po celém vnějším povrchu, zatímco u tří jsem nepozoroval žádné stopy po obtáčení (graf 5). Právě pomocí obtáčení byla tvarována horizontální profilace podhrdlí u keramiky dolnověstonického typu (kap. 12.10), podobným způsobem u některých hrnců došlo k méně či více výraznému odsazení hrdla od podhrdlí (např. hr. 67/46, 70/46, 97/46, 133/46, 165/46, 269/47, 273/47, 350/48, 44/54, 206/54, 215/54, 511/55 aj.).

U 60 hrnců je vidět, že rovina proložená horní hranou okraje (ústí) není vodorovná, ale více či méně zešikmená (např. hr. 407/49, tab. 82: 2; hr. 44/54, tab. 117: 1; hr. 691/56, tab. 184: 3). Další 100 hrnců se zase vyznačuje tím, že jejich profil není všude stejný, ale na různých místech nádoby se zřetelně liší (např. hr. 161/54, tab. 129: 2). Dohromady na 126 hrncích, což je přibližně třetina z celkového počtu hrnců, se pak objevuje jeden nebo oba uvedené znaky (např. hr. 213/46, tab. 47: 2; hr. 305/55, tab. 144: 3; hr. 343/55, tab. 148: 2), které svědčí o poměrně primitivních výrobních postupech (mj. nízká rychlost obtáčení). Ukazuje to i srovnání s četností obtáčení jednotlivých částí těchto nádob v grafu 6, kde jsou do skupiny „asymetrických“ hrnců začleněny hrnce se zešikmenou rovinou okraje a s asymetrickým profilem a jako „ostatní“ byly zpracovány zbylé hrnce, u nichž jsem žádný z uvedených znaků nezjistil. U hrnců obtáčených pouze na okraji nebo od podhrdlí (včetně) výše je zastoupení asymetrických exemplářů velmi vysoké a naopak u hrnců obtáčených od výdutě (včetně) výše nebo po celém povrchu výrazně převažují pravidelněji tvarované kusy.

12.2.3 Okraje

Tvar okraje bylo možné zaznamenat u 336 dolnověstonických hrnců. Absolutní a relativní zastoupení základních tvarů okraje ukazuje tab. III. Zcela převažují zaoblené nebo jednoduše seříznuté okraje. V rámci seříznutých okrajů by se ještě daly vyčlenit dílčí tvarové nuance, např. protažení spodní hrany nebo seříznutá ploška opatřená nevýraznou rýhou, takových okrajů je ale jen málo. Ke zdrženlivosti v tomto směru vybízí i skutečnost, že

u některých hrnců nemá okraj po celém obvodu stejný průřez, je sice seříznutý, ale současně i místy zaoblený (např. hr. 122/46, č. 1; hr. 213/46, č. 1; hr. 405/48, 2/52-I, č. 6; aj.).

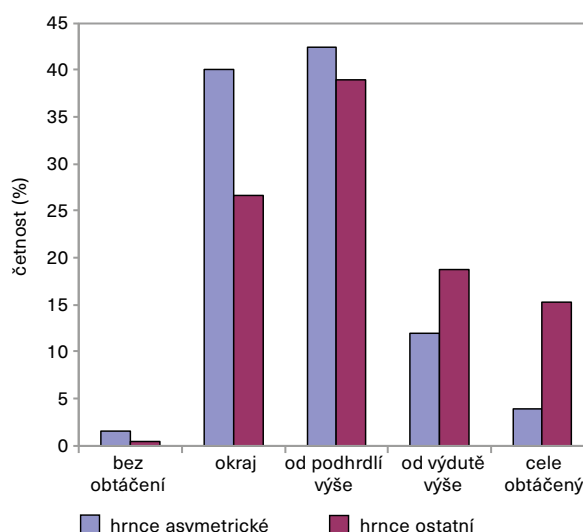
Absence složitěji tvarovaných okrajů,⁴⁵⁷ které lze spojovat s rozvinutější hrnčířskou výrobou, potvrzuje relativně nízkou technologickou úroveň analyzovaného keramického souboru. Určitou zvláštnost představují šikmé záseky na dolní hraně okraje některých hrnců, a to na menší (hr. 83/46) nebo větší části obvodu této hrany (hr. 120/46, 165/46, 743/57). Podobně vzácně se objevuje výzdoba vnitřní strany okraje, tvořená vpichy jednozubým (hr. 388/48, tab. 79:1) nebo hřebenovým nástrojem (hr. 19/54, tab. 114:1; ID 1466, tab. 195), většinou však jen na části obvodu okraje.

12.2.4 Výzdoba

Při analýze výzdobných prvků a motivů na dolno-věstonické keramice se držím terminologie J. Macháčka (2001a, 46, obr. 5–7) a přebírám i jeho kódy výzdobných motivů. Ke každé nádobě jsem přiřadil jen jeden výzdobný motiv (a tím pádem i kód); v nepočitelných případech připadaly v úvahu dva výzdobné motivy – takový hrnec jsem přiřadil vždy k motivu, k němuž má z hlediska celkového pojetí výzdoby blíže. Když se nádob s takovou „přechodnou“ výzdobou vyskytlo několik, většinou jsem to vyřešil sloučením obou výzdobných motivů do jednoho. Příkladem je výzdoba C6/C7, kdy jsou si oba motivy natolik blízké, že rozdíl mezi nimi (tzn. zda jsou hřebenové vlnice a pásy umístěny nad sebou, nebo částečně přes sebe) zjevně není dán ani tak odlišnou koncepcí výzdoby jako spíše menší pečlivostí hrnčíře, kdy se jednotlivé výzdobné prvky částečně překrývají spíše neúmyslně než záměrně. Popis výzdobných motivů, příslušné kódy a absolutní i relativní četnost jejich zastoupení u hrnců obsahuje tab. IV, resp. graf 7, proto níže komentuji jen neobvyklé výzdobné prvky a motivy.

U nádoby z hr. 8/46 s výzdobou A2/A3 se vodorovně hřebenové pásy kombinují s kratšími šikmými hřebenovými pásy, které jsou umístěny na hrdle (tab. 3:1). Mezi nádoby s motivem C6/C7 byl zařazen i hrnec ID 1459 z porušených hrobů (tab. 192), který má místo běžných hřebenových vlnic spíše klikaté linie, značně neuměle provedené hřebenovým nástrojem. Motivy D2 a D3 jsem sloučil dohromady pouze z toho důvodu, že nádoba zdobená motivem D3 je jen jedna (hr. 58/46; tab. 17:2), ostatních 45 nádob vykazuje „čistý“ motiv D2, jenom hrnec z hr. 114/46 (tab. 29:3) je zdoben šroubovitě vedenou rýhou, která je místy rovná a místy má podobu velmi nízké vlnovky, takže výzdoba stojí někde mezi motivy D2 a E1. U motivu E2 je v případě nádoby z hr. 308/48 (tab. 65:2) jedna z vlnovek nahrazena klikatou rýhou. Na hrdle i pod výdutí nádoby ID 1501 (tab. 198) je zase umístěna několikrát přes sebe rytá jednoduchá vlnovka (E3), mezi nimi je svazek vodorovných rýh, tato výzdoba možná napodobuje hřebenové vlnice a pásy.

Klasický blučinský motiv (F5) se vyskytuje málokdy (na 5 nádobách), častější jsou jeho napodobeniny, mezi ně však – na rozdíl od M. Mazucha (2000) – počítám

Graf 6. Srovnání rozsahu obtačení u hrnců s asymetrickým profilem a u hrnců pravidelnějšího tvaru (v grafu jako „ostatní“).

Tvar okraje	Kusů	%
zaoblený 	106	31,5
kuželovitě seříznutý 	107	31,8
válcovitě seříznutý 	64	19,0
nálevkovitě seříznutý 	31	9,2
vodorovně seříznutý 	20	6,0
zašpičatělý 	8	2,4
celkem	336	100

Tab. III. Dolní Věstonice – Na pískách. Zastoupení jednotlivých druhů okrajů u hrnců.

výzdobu provedenou jen vlnovkami a rýhami, a nikoliv hřebenovými vlnicemi, vpichy jednozubým nástrojem apod. Posouzení, co je ještě napodobenina a co již svébytný, na blučinské výzdobě nezávisle vzniklý motiv, je do značné míry subjektivní (kap. 12.11).

V rámci motivu G se častěji vyskytuje kombinace jedné nebo více hřebenových vlnic se svazkem vodorovných rýh (hr. 50/46, 143/46, 6/52-III, 722/57, 779/59) než hřebenové pásy doplněné vlnovkou či vlnovkami (hr. 337/48, ID 1472). Na nádobě z hr. 541/55 je nad výzdobným motivem C1 umístěna jedna vlnovka.

⁴⁵⁷ Např. okraje s dvojitým seříznutím a s vytaženou spodní a zároveň horní hranou nebo okraje zesílené a bohatě profilované, tzn. typy B4, G1 podle J. Macháčka (2001a, obr. 17, 18).

Výzdobný motiv	Kód	Kusů	%
hřebenové pásy nad sebou, popř. částečně přes sebe	A2/A3	15	4,2
jedna hřebenová vlnice	B1	25	7,1
hřebenové vlnice nad sebou	B2	24	6,8
hřebenové vlnice přes sebe	B3	8	2,3
více hřebenových vlnic mezi dvěma hřebenovými pásy	C2	3	0,8
hřebenový pás (pásy) mezi dvěma hřebenovými vlnicemi	C3	7	2,0
hřebenové vlnice nad hřebenovými pásy	C4	46	13,0
hřebenový pás (pásy) nad hřebenovými vlnicemi	C5	4	1,1
kombinace hřebenových vlnic a hřebenových pásů, popř. částečně přes sebe	C6/C7	22	6,2
rýhy, popř. částečně přes sebe	D2/D3	46	13,0
vlnovka	E1	16	4,5
vlnovky, popř. vlnovky přes sebe	E2/E3	19	5,4
vlnovka nad rýhami	F1	26	7,3
vlnovky nad rýhami	F2	8	2,3
vlnovky mezi rýhami	F3	8	2,3
kombinace vlnovek a rýh	F4	6	1,7
blučínský motiv a jeho napodobeniny	F5	16	4,5
vlnovky přes sebe s rýhami	F6	2	0,6
hřebenový ornament s rýhami či vlnovkami	G	8	2,3
hřebenové vpichy	H1	7	2,0
záseky, tzn. šikmé rýhy provedené jednozubým nástrojem	H2	1	0,3
vpichy jednozubým nástrojem	H3	2	0,6
hřebenové vpichy s hřebenovými vlnicemi a/nebo pásy	I1	13	3,7
hřebenové vpichy s rýhami a/nebo vlnovkami	I2	1	0,3
záseky s rýhami	I3	2	0,6
záseky s hřebenovými vlnicemi, pásy a/nebo vpichy	I6	1	0,3
vpichy jednozubým nástrojem s rýhami a/nebo vlnovkami	I7	4	1,1
vpichy jednozubým nástrojem s hřebenovými vlnicemi a/nebo pásy	I8	1	0,3
kříž nebo kříže ryté jednozubým nástrojem	kříže	3	0,8
ostatní výzdobné motivy	ostatní	3	0,8
bez výzdoby	nezdob.	7	2,0
celkem		354	100

Tab. IV. Dolní Věstonice – Na pískách. Výzdobné motivy na hrncích a jejich absolutní a relativní četnost (každému hrnci je přiřazen jen jeden výzdobný motiv; kódy motivů podle Macháček 2001a).

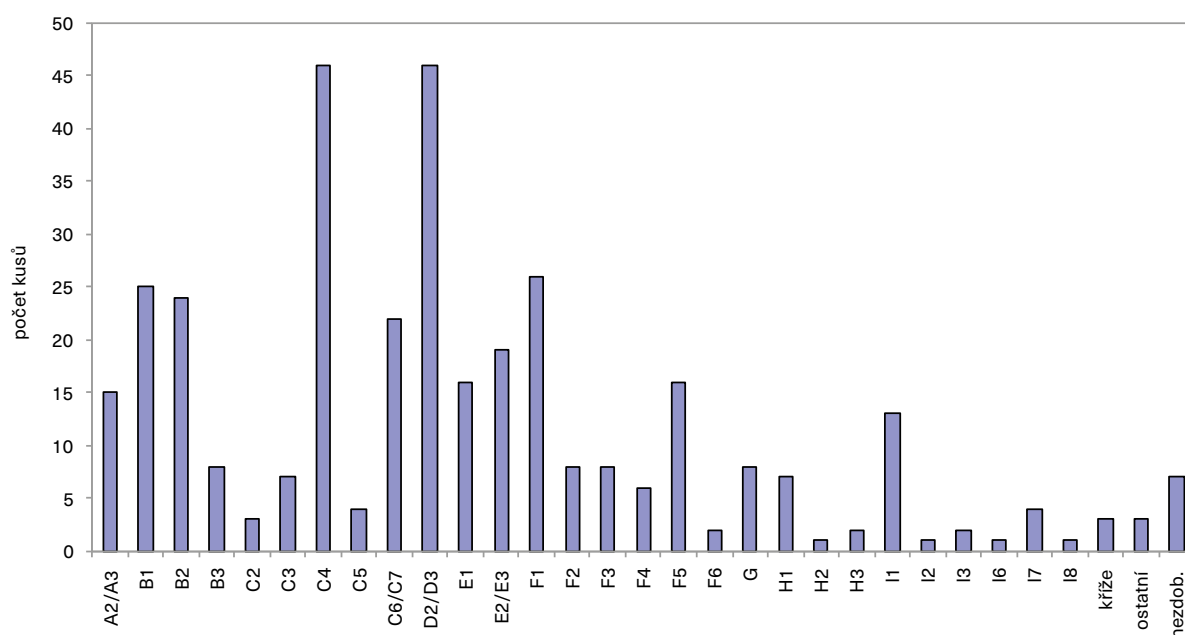
Celkově lze konstatovat, že u dolnověstonických hrnců je z hřebenové výzdoby nejpočetněji zastoupen motiv C4, relativně často se ještě vyskytují motivy B1, B2 a C6/C7 (graf 7). Z výzdobných motivů provedených jednozubým nástrojem jednoznačně převažuje D2, další více zastoupené jsou E1, E2/E3 a F1. Vpichy jednozubým (H3, I7, I8) a hřebenovým nástrojem (H1, I1, I2) se objevují jen zřídka, stejně jako keramika zdobená záseky (I3, I6).

Značně neobvykle působí výzdoba v podobě křížů rytých jednozubým nástrojem. Na hrnci z hr. 113/46 (tab. 28: 1) je pod hrdlem umístěn jeden nepravidelný kříž, nádoba z hr. 759/58 (tab. 189: 4) nese na podhrdlí a na maximální výduti celkem pět křížů vedle sebe, většinou jde o „ondřejské“ kříže (znaky ve tvaru písmene „x“). Na nádobě z hr. 753/57 (tab. 188: 1) je vyrytých dokonce sedm křížů, ne zcela rovnoměrně rozmístěných po obvodu nádoby pod maximální výduti. U dalších dvou hrnců se – vždy jen jednotlivý – kříž kombinuje s běžným výzdobným motivem, a to B1 (hr. 125/54; tab. 125: 92) a F4 (ID 1471; tab. 196). Na keramice z jiných středohradištních pohřebišť kříže víceméně chybějí,⁴⁵⁸ jediný mně známý případ představuje větší ze dvou nádob z hr. 53 v Mušově – Areálu, zdobená hřebenovou vlnicí na maximální výduti a pod ní jedním křížem (Jelínková 1999, 25, tab. XXXVIII: 1). Tato nádoba se svou výzdobou výrazně přibližuje k hrnci z dolnověstonického hr. 125/54. Výzdoba v podobě křížů zřejmě představuje určitou lokální zvláštnost, jejíž výskyt je omezen na Dolní Věstonice a bezprostřední okolí. Na základě odlišností mezi nádobami s kříži se nezdá, že by byly dílem jediného hrncíře, tento motiv – spíše apotropaický než čistě výzdobný (srov. Váňa 1973, 207) – používalo patrně více výrobců, byť jen sporadicky.

Do skupiny „ostatních“ výzdobných motivů řadím hrnec z hr. 146/46 (tab. 38: 9), který má nad maximální výduti osm neuměle vyrytých „krokvic“ ve tvaru obráceného písmene „V“ (srov. nádobu ID 1459 s výzdobou C6/C7; tab. 192). Neobvyklou výzdobou je opatřena také nádoba z hr. 7/46 (tab. 3: 1), která má na maximální výduti pečlivě vyryté čtyři vlnovky nad sebou – hrncíř chtěl zřejmě napodobit čtyřnásobnou hřebenovou vlnici, ale z nějakých důvodů nepoužil hřebenový nástroj. Poněkud „nehotovým“ dojmem působí výzdoba u nádoby z hr. 329/48 (tab. 71: 3), která má jen asi na polovině obvodu hrdla mírně zvlněnou vodorovnou rýhu (tedy něco mezi rýhou a vlnovkou), provedenou navíc dvojhrotým nástrojem.

V rámci středohradištní keramiky nejsou příliš běžné ani hrnce bez jakékoliv výzdoby, doložené v počtu sedmi kusů. Tyto hrnce tvoří poměrně různorodou skupinu. Solitéry představují tlustostěnný hrnec s asymetrickým profilem a výrazně odsazeným hrdlem z hr. 97/46 (tab. 24: 3) i vyšší hrnec s nezvykle protáhlým válcovitým hrdlem z hr. 185/46 (tab. 43: 5). Primitivní technologií (masivní stěny, asymetrický profil, obtáčený pouze okraj) jsou provedeny i nezdobené hrnce z hr. 241/54 (tab. 138: 2) a ID 1451 (tab. 191), zatímco trojice dalších je vyhotovena o něco kvalitněji, např. obtáčení má o něco větší rozsah a stěny nejsou tak silné (hr. 109/46, tab. 27: 1;

458 Ve Slatinkách (okr. Prostějov) byla nalezena nádoba pražského typu opatřená třemi vyrytými křížky. V. Dohnal (1991, 223) ji zmiňuje v souvislosti s jinou nádobou, pocházející snad z Náměště na Hané, která je zdobená neuměle provedenou šesticípou hvězdicí a dále křížem překrývajícím kruh – také tato nejspíše patří do časně slovanského období (Dohnal 1991, 222, obr. 3). Z destruktivních vrstev valového opevnění na Starém Brně (lokality „Modrý lev“) pochází velká zásobnicová nádoba zdobená mj. rytým berlíčkovým křížem, datovaná rámcově do povelkomoravského období (Jordánková – Loskotová 2006, 123, obr. 7: 1).

Graf 7. Absolutní počty hrnců nesoucích daný výzdobný motiv (ke každému hrnci je přiřazen jen jeden motiv; kódy motivů podle Macháček 2001a).

hr. 434/49, tab. 87: 1; hr. 138/54, tab. 126: 1). Můžeme tedy uzavřít, že absence výzdoby zde v žádném případě nejde ruku v ruce s vyspělejší výrobní technologií, jako je tomu např. u keramiky antických tvarů.

Plastická výzdoba – pokud odhlédneme od horizontální profilace podhrdlí (kap. 12.10) – u dolnověstonických hrnců chybí, jedinou výjimkou je exemplář ID 0219 z porušeného hrobu, který je na podhrdlí opatřen plastikou lištou trojúhelníkového průřezu (tab. 48). Středohradíšní keramika s lištami se vyskytuje takřka výhradně v sídlištním prostředí, kde byly lišty aplikovány především na nádobách většího objemu a měly hlavně praktickou funkci (Galuška 1989b).

12.2.5 Hrnek s uchem

V hr. 126/46 byl nalezen – dnes nezvěstný – hrnek s masivním uchem na výdutí (tab. 32: 1), jediná nádoba svého druhu na pohřebišti. J. Poulík (1948–1950, 86, obr. 43: b) konstatoval, že „provedení ucha je velmi neumělé a k tvaru nádoby se vůbec nehodí“. Podle jeho názoru se „nádoby s uchy ve staromoravském prostředí vyráběly jen zřídka a velmi pravděpodobně napodobovaly cizí vzory“. Součástí výbavy tohoto hrobu byly ještě další dva hrnce a bronzová náušnice typu 7-19, která není chronologicky citlivá.

Analogické nádoby se sporadicky vyskytují na avarských pohřebištích. Zabývala se jimi mj. D. Bialeková (1967), když zpracovávala tzv. pozdně avarskou žlutou keramiku,⁴⁵⁹ v rámci níž jsou nejpočetnějším tvarem hrnky s kruhovým ouškem (typ A-IV). Od nich odlišila napodobeniny (typ B-I), které jinak všemi ostatními

znaky zapadají do okruhu keramiky středodunajské kulturní tradice (Macháček 1997). *De facto* jsou to menší hrnce obvyklého tvaru, obohacené jen o poměrně masivní ucho na maximální výdutí, zatímco jejich předlohy z okruhu žluté keramiky mají nejčastěji hruškovitý tvar a menší kruhové ouško umístěné vždy až nad maximální výdutí. D. Bialeková (1967, 27) vyjmenovala tehdy známé hroby s těmito napodobeninami z avarských pohřebišť na Slovensku, největší kolekce pochází z lokality Prša II (hr. 23, 34, 97 a 128; Točík 1963, 129, 130, 140, 149; srov. Staššíková-Štukovská 2004, 35). J. Zábajník (1995, obr. 12) zařadil tyto hroby do svých pozdně avarských fází SS II a III. Z Moravy je mi známa jediná srovnatelná nádoba z porušeného pohřebiště v Brně-Židenicích, která nese „stopy po odloupeném uchu“ (Poulík 1948, 170, tab. VIII: 3; Zapletalová 2001, 120).⁴⁶⁰ Má mřížkovitou (kazetovitou) výzdobu provedenou hřebenovým nástrojem, což je archaický dekor, jaký se vyskytuje u předvelkomoravské keramiky (Dostál 1985, 62, obr. 16: 1; Profantová 1996, 231; 1998b, 175; srov. Macháček 2001b, obr. 16: 1). Z tohoto důvodu kladl B. Dostál (1966, 81, 118) počátek pohřbívání v Brně-Židenicích na přelom 8. a 9. století a tamní i dolnověstonický hrnek považoval za projevy „vlivu z podunajské oblasti“.⁴⁶¹ „Malé úško“ měl původně i hrnek z hr. 9 na slovenském pohřebišti Bratislava-Devín – Vinohrady pri Morave, které prozkoumal J. Eisner (1940–1941, 301, tab. III: 7). Skutečnost, že ucho odpadlo již během používání nádoby, je doložena také u pozdně avarských exemplářů (např. Prša II, hr. 128; Šal'a – Vízallás, hr. 84;⁴⁶² Bialeková 1967, 22, obr. 19: 4). Výrobci slovanské keramiky zřejmě neuměli ucha – coby jim cizí prvek – zhotovit a ani nedostali delší příležitost

459 Tradiční označení „žlutá keramika“ je dnes již považováno za nepřesné, podle T. Vidy (1999, 83) se za ním skrývá několik chronologicky, technologicky i jinak odlišných keramických skupin, z nichž některé patří ještě do časně a střední doby avarské.

460 Další fragmenty nádob s uchy uvádí N. Profantová (1996, 232, fig. 8) ze sídlištních vrstev v Mikulčicích; jejich datování není zcela jasné.

461 Automaticky vyvozovat z Podunají veškeré nádoby s uchy by však bylo nesprávné, jak o tom svědčí exemplář z Března u Loun s analogiemi v labsko-sálské oblasti (Pleinerová 1999, 651, obr. 1: 1).

462 N. Profantová (1996, fig. 1: 9) jej mylně označuje za hrnek z pohřebiště Košice-Šebastovce.

se to naučit, neboť po zániku kaganátu se přestala vyrábět i používat avarská žlutá keramika, tím pádem rychle upadly v zapomnění také její napodobeniny (Profantová 1996, 233). Tzv. keramika antických tvarů, jejíž některé typy jsou taktéž opatřeny uchem nebo uchy, pak byla ve střední době hradištní produkována ve specializovaných dílnách. I existence tohoto keramického zboží sice vyvolala sporadické napodobeniny (Hanuliak 2005, 76, obr. 1: 1, 3), tyto však již nebyly opatřovány uchy. Uvedené skutečnosti naznačují, že hrnek s uchem z dolno-věstonického hr. 126/46 by mohl patřit do časné fáze existence tohoto pohřebiště.

12.3 MISKY

Z 11 misek jsou v současnosti čtyři nezvěstné, pocházejí z hr. 216/46 (tab. 47: 1), 308/48 (tab. 65: 1), 265/55 a 400/55. Předmětem následujícího rozboru jsou proto hlavně misky, které bylo možné přímo studovat.⁴⁶³ Jejich výška se pohybuje v rozmezí 5,5–8,9 cm, průměr okraje činí 11,2–17,0 cm (graf 3, 4). Tvary misek jsou poměrně individuální, v zásadě můžeme rozlišit tvar kónický a esovitě profilovaný. Zvláště nižší misky mají kónický tvar s výrazněji prohnutým hrdlem, to je případ exemplářů z hr. 60/46 (tab. 17: 2), 138/46 (tab. 34: 3), 176/46 (tab. 42: 4) a 691/56 (tab. 184: 2). Z vyšších misek má takovou profilaci kus z hr. 51/46 (tab. 15: 3), naproti tomu miska z hr. 308/48 (tab. 65: 1) má hrdlo prohnuté jen velmi nevýrazně. Podobně misky s výraznější esovitou profilací mohou být opět nižší (hr. 216/46, tab. 47: 1) i vyšší (hr. 414/49, tab. 84: 2; hr. 712/56, tab. 185: 2; ID 1455, tab. 192). Okraj je většinou jednoduše zaoblený (hr. 51/46, 60/46, 414/49, 691/56) nebo kuželovitě seříznutý (hr. 138/46, 176/46), pouze miska ID 1455 má okraj seříznutý válcovitě. Výzdobu tvoří většinou jen jeden prvek, což je podmíněno relativně malou výškou misek, a tudíž omezeným prostorem, který byl pro výzdobu k dispozici. Miska v hr. 51/46 je zdobena hřebenovým pásem (A1), kus ID 1455 a z hr. 414/49 hřebenovou vlnicí (B1), exemplář v hr. 691/56 nese jen jednu rýhu (D1), v hr. 60/46 a 138/46 zase jen jednu vlnovku (E1). Pozoruhodná a v našem prostředí bez bližších analogií⁴⁶⁴ je miska z hr. 176/46 (tab. 42: 4), která je na vnější stěně zdobena třemi pásy hřebenových vpichů (H1); hřebenovým vpichem je provedena i osmicípá hvězdice na celém vnitřním povrchu misky a dvěma hřebenovými pásy je pokryta také vnitřní plocha okraje.

Misky byly součástí hrobové výbavy dětí i dospělých. Jedinci antropologicky určené jako dospělí (popř. s kostrou dospělého vzrůstu) byli uloženi v hr. 51/46, 308/48, 691/56, k nim lze přiřadit ještě jedince z hr. 265/55 ve věku *iuvēnis* – *adultus* I. Ostatní jedince řadím na základě velikosti kostry mezi děti (hr. 138/46, 176/46, 216/46, 414/49), antropologicky bylo určeno pouze dítě

z hr. 400/55. V hr. 60/46 se z kostry dochovaly jen zlomky lebky a zuby, takže i zde bylo pohřbeno spíše dítě než dospělý.

Z deseti hrobů odkrytých v průběhu systematického výzkumu (tzn. s výjimkou „hrobu 1“ z roku 1940, ID 1455) se miska celkem sedmkrát kombinovala ještě s hrncem, přičemž obě nádoby byly uloženy víceméně u sebe u nohou pohřbeného (pouze v hr. 216/46 stály vlevo u lebky). V hr. 414/49 byla miska nalezena asi 30 cm nad kosterou, přičemž na úrovni dna hrobové jámy stály ještě dvě hrncovité nádoby. V hr. 265/55 a 400/55 představovala miska položená k chodidlům jedinou nádobu – shodou okolností ležely oba hroby v jihovýchodní části pohřebiště, zatímco všechny ostatní se nacházely v severní polovině areálu (obr. 231).

Na nedaleké lokalitě Mušov – Areál se miska vyskytla ve třech hrobech. V hr. 32 byla jediným milodarem pohřbené ženy, naopak ve zbylých dvou hr. 49 a 119 byly pohřbeny malé děti, přičemž obě měly kromě misky ještě hrnec uložený u nohou spolu s miskou (Jelínková 1999, 17, 24, 39, tab. XXXV: 1; XXXIX: 1; XLIV: 1). Stejně sporadicky se misky objevují i na jiných středohradištních pohřebištích, např. v Prušánkách 1 jen v hr. 48 a 145 (Klanica 2006, díl I, tab. 28: 4; 36: 24), jinde, třeba ve Starém Městě – Na valách, zcela chybějí (Hrubý 1955, 98).

12.4 LAHVE

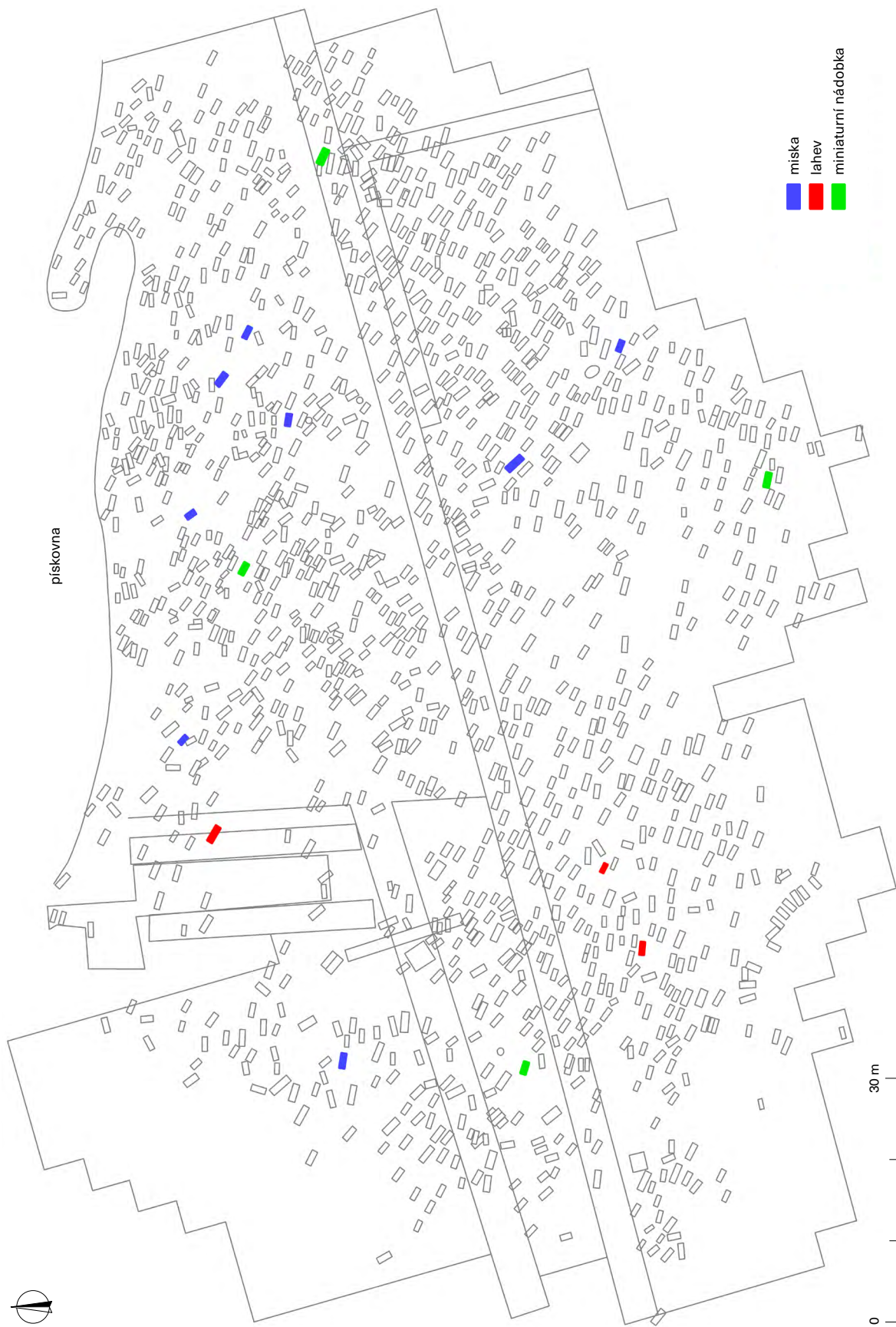
Pouhé tři nádoby je možné označit jako lahve. Lahev z hr. 566/50 (tab. 105: 3), jež je z nich (s výškou 24,8 cm) největší, je na podhrdlí opatřena plastickou lištou trojúhelníkového průřezu, výduť je zdobena vlnkami a rýhami (motiv F3/F4). Zbylé dvě lahve jsou zřetelně menší, jejich výška činí 15 cm, resp. 15,7 cm. Lahev z hr. 254/54 (tab. 138: 4) má relativně široké hrdlo a ústí, na podhrdlí je zdobena vpichy, na výduti svazkem vodorovných rýh a vlnkou (I7). Baňatá lahev z hr. 103/54 (tab. 122: 1) má naopak velmi úzké hrdlo a je zdobena částečně se překrývajícími hřebenovými vlnicemi (B3). Okraj lahvi je jednoduše zaoblený (hr. 103/54), seříznutý kuželovitě (hr. 566/50) nebo nálevkovitě (hr. 254/54). Všechny tři lahve byly nalezeny v západní polovině pohřebiště (obr. 231).

Základ bádání o raně středověkých keramických lahvích položil Z. Váňa (1956), který shromáždil tehdy známé exempláře z Čech a Moravy a přihlížel i k nálezům z Karpatké kotliny.⁴⁶⁵ Rozdělil je čistě formálně podle tvaru těla na čtyři základní typy a ty pak dále na větší množství variant. Podle jeho názoru je společným znakem lahví „relativně užší hrdlo v poměru k celkové tektonice nádoby, které je odlišuje od tvarů vysloveně hrncovitých nebo mísovitých“, nenavrhl však exaktnější kritérium, na jehož základě by se daly lahve od jiných keramických tvarů odlišit. Pak závisí čistě na vůli badatele,

⁴⁶³ U některých nádob vyvstává otázka, jak rozlišit nízký (miskovitý) hrnec od misky. Jediným řešením, které zmenšuje subjektivitu při zařazování konkrétních nádob (srov. Váňa 1958), je použití poměru mezi rozměry determinujícími základní tvar nádoby. V Dolních Věstonicích jsem mezi misky zařadil nádoby s poměrem výšky k průměru okraje (resp. k průměru maximální výduti) do 0,6, zatímco u hrnců tento poměr činí více než 0,6. V hodnotách obou indexů se však nerýsuje žádná zřetelná hranice (tzn. přechod mezi miskami a hrnci je víceméně plynulý), takže i zvolení uvedených hraničních hodnot je do určité míry arbitrární.

⁴⁶⁴ Srov. misku z hr. 1189 u 3. kostela v Mikulčicích, která má na vnitřní straně dna vyrytý řecký kříž doplněný vpichy jednozubým nástrojem (Klanica et al. 2019, 156–157, Abb. 182: 1).

⁴⁶⁵ Pro Čechy viz nově Tomková a kol. 2020, 106–108, s lit.

Obr. 231. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s miskou, lahví nebo miniaturní nádobkou.

kteřou nádobu je ještě ochoten k lahvím přiřadit, a kterou již ne (srov. např. Váňa 1956, obr. 1: 2; 5: 2). Podle mého názoru by určitým dělítkem mohl být poměr průměru hrdla k průměru maximální výdutě. U tří dolnověstonických lahví tento poměr činí 0,26–0,55, zatímco u hrnců 0,6 a více (graf 4).

České a moravské lahve z okruhu předvelkomoravské a velkomoravské keramiky zpracovala N. Profantová (1996, 229), která k nim hledala analogie na avarských pohřebištích. Není nutné popírat, že značná část z nich opravdu představuje jisté kulturní ovlivnění z Karpatské kotliny. K některým kusům – zvláště těm primitivně vyrobeným – se analogie hledají obtížně nebo nejsou příliš průkazné, podobnost může být jen vnějšková nebo náhodná. Sama badatelka přiznává, že datace mnohých lahví jsou jen hypotetické a nelze je ověřit, zvláště když postrádáme náleзовý kontext, popř. chronologicky citlivější doprovodné nálezy. Později shrnul P. Kouřil (2003) tehdejší stav bádání o lahvích na Moravě, včetně soupisu známých exemplářů. Zaměřil se hlavně na amfory / lahve s uchy z okolí Olomouce, které vykazují vztahy ke staromad'arskému – nebo obecně nomádskému – prostředí.

12.5 MINIATURNÍ NÁDOBKY

Ze čtyř miniaturních nádobek uvedených v dokumentaci lze dnes v souboru dolnověstonické keramiky spolehlivě identifikovat jen exemplář z hr. 752/57 (tab. 187: 3). Tato nádoba je vysoká 5,6 cm, průměr okraje měří 8,4 cm (graf 4). Je zdobena hřebenovými vlnicemi umístěnými nad hřebenovými pásy (C4). Dnes neznámé jsou miniaturní nádoby z hr. 228/47 a 542/55. Podle popisu v dokumentaci měřil průměr jejich okraje shodně 5,5 cm, první měla výšku 6 cm a byla zdobená svazkem vodorovných rýh (D2); druhá nádoba byla vysoká pouhé 4 cm, zdobená vlnovkou a pod ní zřejmě svazkem vodorovných rýh (F1?). K nádobce z hr. 213/54 v dokumentaci chybí popis i kresba, takže o jejím vzhledu není známo nic bližšího.⁴⁶⁶

V hr. 228/47 byly při odkrytí nalezeny jen lebeční kosti, patrně zde bylo pohřbeno dítě, ale antropologický materiál dnes není k dispozici. V hr. 752/57 byla kostra antropologicky určena jako tříleté dítě. Zbýlé dvě nádoby patřily jedincům ve věku iuvenis (hr. 213/54), resp. iuvenis – adultus (hr. 542/55). Miniaturní nádoby tak – ne příliš překvapivě – patřily k výbavě spíše mladších jedinců.

Prakticky – coby jídelní miska – se dala použít nejspíše jen největší nádoba z hr. 752/57 (srov. Dostál 1982, 187), zbýlé dvě nádoby se známými rozměry jsou natolik malé, že šlo spíše o symbolické milodary zhotovené za účelem vložení do hrobu, nicméně u kusu z dětského hr. 228/47 nevylučuji ani funkci hračky (srov. Šolle 1959, 465).

Podrobněji se miniaturními nádobkami v naší odborné literatuře zatím nikdo nezabýval, je možné jen obecně konstatovat, že na Moravě se vyskytují velmi zřídka

(srov. Madyda 1976), např. v Olšanech, hr. C (Novotný 1974, 71, tab. 76: 4), nebo na severovýchodním předhradí Břeclavi – Pohanska, hr. 10 (Dostál 1970, 124, obr. 5: 10).

12.6 OTISKY OSY KRUHU

Na dně celkem 68 úplných nádob se dochoval otisk osy hrncířského kruhu. Jsou to v naprosté většině hrnce, z jiných keramických tvarů se otisk osy objevil jen na dně misky z hr. 176/46 a miniaturní nádoby z hr. 752/57.⁴⁶⁷ Výrazně převažují zahluobené (negativní) otisky osy, 17 otisků je reliéfně (pozitivně) vystupujících.⁴⁶⁸

Negativní otisky osy kruhu mají většinou kruhový tvar o průměru 0,8–3,0 cm, několik jich má tvar obdélníkový (hr. 3/40, 598/56, 600/56) nebo oválný (hr. 196/46, 520/49). U šesti nádob se na povrchu otisku nachází jeden nebo více zahluobených koncentrických kroužků (hr. 400/48, 485/49, 471/55, 513/55, 632/56 a 749/57), totéž je vidět i na fotografii neznámé nádoby z hr. 5/46 (tab. 2: 2). Soudě podle jejich pravidelného tvaru vznikly tyto kroužky rotací osy kruhu vzhledem k podložce, resp. nádobě (srov. Fusek 2009, 106). U nádob z hr. 122/46 a 7/52-I se uprostřed otisku nalézá drobný kruhový výčnělek, takže osa kruhu měla uprostřed povrchu důlek. Dno nádoby z hr. 206/54 nese dvojité otisk osy, u nádob z hr. 238/47 a 350/48 je dokonce trojitý, což svědčí o dodatečné úpravě polohy nádoby na podložce (srov. Dostál 1966, 80). Negativní otisky osy jsou umístěny jak uprostřed dna, tak mírně excentricky (např. hr. 8/46, 30/46, 390/48, 595/56, 598/56, 691/56) nebo výrazně excentricky (např. hr. 113/46, 171/46, 176/46, 161/54).⁴⁶⁹

Pozitivně vystupující otisk osy kruhu má většinou kruhový tvar, v některých případech oválný (hr. 348/48, ID 1467), obdélníkový (hr. 752/57) nebo tvar čtverce se zaoblenými rohy (hr. 361/48, 363/48, 680/56). Průměr pozitivních otisků se pohybuje v rozmezí 0,5–1,8 cm, v jednom případě dosáhl dokonce 2,9 cm (hr. 145/54). S výjimkou misky z hr. 176/46 nebylo zjištěno, že by pozitivní otisk osy měl na dně nádoby výrazněji excentrickou polohu.

Z technologického hlediska je zajímavé, že dno dvou nádob nese zároveň otisk osy kruhu i značku. U nádoby z hr. 158/46 (tab. 40: 1) je značka složená ze tří trojúhelníků a „porušená“ kruhovým otiskem osy. Na nádobě z hr. 503/55 (tab. 168: 4) je excentricky umístěná čtvercová reliéfní značka, uprostřed dna pak nepravidelný pozitivní otisk osy kruhu, který vypadá, jako by ho hrncíř ještě začerstva setřel prstem.

12.7 ZNAČKY

Reliéfní značka se nachází na dnech 114 víceméně kompletních nádob (s výjimkou lahve z hr. 103/54 to jsou všechno hrnce). Dalších sedm nádob se značkou

466 Součástí souboru dolnověstonické keramiky v depozitáři ARÚB v Mikulčicích jsou dvě miniaturní nádoby s neúplným nebo nesprávným číslem (ID 1518, 1519), takže nelze zjistit jejich původ. Je možné, že jedna z nich pochází z hr. 213/54.

467 Byly jím zřejmě opatřeny i tři hrnce (hr. 5/46, 176/46, 420/49) a jedna miska (hr. 308/48), které jsou v současnosti neznámé, takže tyto otisky osy nebyly zahrnuty do analýzy.

468 Některé jsou natolik drobné nebo nezřetelné (např. hr. 68/46, 173/46, 759/58), že je otázkou, zda jde opravdu o otisk osy, nebo např. o pouhý otisk důlku na ploše hrncířského kruhu apod.

469 U nádob s excentricky umístěným otiskem osy jsem nepozoroval, že by byly např. obtáčeny na výrazně menší části povrchu než ostatní.

je dnes nezvěstných.⁴⁷⁰ Značkou na dně bylo tedy opatřeno celkem 121 úplnějších nádob, což z celkového počtu 406 nádob představuje podíl 30 %. Odhlédneme-li od lokalit s malým počtem nádob, na nichž není podíl nádob se značkami dostatečně reprezentativní, patří Dolní Věstonice k pohřebišťům s nejvyšším zastoupením značek v celém středním Podunají. Zřetelně vyšší podíl nádob se značkami známe pouze z Nitry-Lupky, činí asi 40 % (srov. Vlkolinská 2004, 445, tab. 1; Varadzin 2005, tab. 2–4). Naproti tomu např. na obou prušáneckých pohřebišťích se značka vyskytla na pouhé desetině nádob (Hlavica 2016, 31).

Motivy dolnověstonických značek jsou následující:

- jednoduchý kříž: hr. 143/46?, 190/46, 191/46, 228/47, 356/48, 430/49?, 473/49?, 132/54, 151/54, 222/54;
- kříž v kruhu: hr. 16/46, 277/47, 306/48, 359/48, 401/48, 4/54, 203/54 (dvojitý kruh), 213/54, 214A/54 (nepravidelný?), 313/55, 320/55 (dvojitý kruh), 401/55 (s radiálními liniemi), 437/55?, 442/55, 463/55?, 483/55;
- kříž s úzkými rameny: hr. 31/46, 310/48, 392/48, 519/49, ID 06171, hr. 323/55, 406/55, 433/55;
- kříž se širokými rameny: hr. 1/27, 67/46?, 76/46, 512/49 (dvojitý), 584/56;
- kříž s rozvětvenými rameny: ID 1464, ID 1511;
- kříž s patkami na koncích ramen: hr. 86/46, 26/54, 383/55, 604/56;
- jiný tvar kříže: hr. 47/46, 269/47, 157/54, 384/55, 779/59;
- svastika: hr. 52/46, 105/46?, 489/55?;
- růžice/trikvetra: hr. 32/46, 59/46, 73/46 (nebo motiv ve tvaru písmene „S“), 114/46, 158/46, 200/46, 379/48;
- hvězdice: hr. 123/46, 208/46 (v pětiúhelníku), 437/49 (ve čtverci), 225-226/54, 350/55?;
- pentagram: hr. 4/51;
- „sluneční“ motiv: hr. 666/56, 758/58;
- čtyřúhelník: hr. 438/55, 503/55;
- čtyřúhelník s úhlopříčkami: hr. 314/48?, 265/55, 350/55, 478/55, 615/56, ID 1470;
- nepravdělný čtverec pokrytý šrafováním: hr. 153/54, 574/56;
- čtyřúhelník rozdělený kolmicemi na čtyři menší (motiv „okna“): ID 0220, hr. 366/48, 410/49, 138/54, 304/55, 532/55;
- šipka/muří noha: hr. 432/49, 419/55;
- „žebro“: hr. 1/42, 497/49, nález č. XXII/49, 221/54, 438/49 (dvě žebra), 333/55 (dva reliéfní výstupky), 602/56?, 757/58;
- písmeno „T“: hr. 2/54, 89/54 (nebo nepravdělný kříž?);
- dva kruhy se čtvercem uvnitř: hr. 103/54, 619/56;
- dvojbřítá sekera (labrys): hr. 268/55;
- „motýlek“: hr. 724/57;
- trojúhelník: hr. 305/55;
- nezřetelná a neurčitelná značky: hr. 7/46, 16/46, 66/46, 136/46, 320/48, 389/48 (oválná?), 521/49, 147/54, 324/55, 448/55, 649A/56, ID 1453, ID 1515.

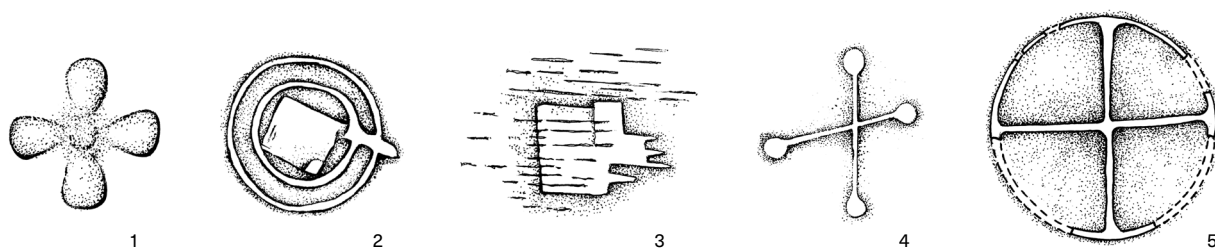
Obecně můžeme konstatovat, že různorodé motivy značek na nádobách v Dolních Věstonicích se nijak výrazně nevykrají ze škály motivů známých z jiných raně středověkých lokalit (srov. např. Kraskovská 1983; Varadzin 2005, 181–194). Problematikou značek se komplexně zabýval L. Varadzin (2005), který shrnul stav poznání o způsobu jejich zhotovování, chronologii, významu motivů a také dosud vyslovené názory na funkci značek na keramice v kontextu raně středověké společnosti.

Otisknutí značky do dna nádoby a ostatně celé tvarování nádoby na ručním, pomalu rotujícím hrnčířském kruhu bezprostředně souvisí s dřevěnou podložkou, která se nasazovala na desku takového kruhu. Celou řadu zajímavých postřehů k použití podložky shromáždil G. Fusek (2009) na základě analýzy otisků či pracovních stop, které se dochovaly na dnech keramických nádob z Nitry-Šindolky. Badatel počítá především s použitím menší kruhové podložky, většinou jen několik milimetrů silné a na povrchu často vypouklé. Když dno vytvářené nádoby mělo větší průměr než podložka, přečnívající obvodová část dna se přilepila přímo k desce kruhu a zajišťovala pevné posazení nádoby na kruhu při jejím tvarování a obtáčení. Po dokončení nádoby ji hrnčíř pomocí dřevěné čepele odřízl včetně podložky od kruhu, po vysušení nádoby pak podložka ode dna sama odpadla a bylo možné ji opět použít. Každý hrnčíř musel mít v zásobě značné množství podložek, což mj. vysvětluje, proč se v archeologickém materiálu objevuje jen velmi málo nádob s identickými značkami (kap. 12.7.1).

Mnohé z typů otisků, které G. Fusek zdokumentoval na dnech nádob z Nitry-Šindolky, se nacházejí i na nádobách z dolnověstonického pohřebiště. Na dně celé řady nádob se spolu se značkou dochoval i otisk povrchu dřevěné podložky, do níž byla značka vyryta – zřetelnější otisky tohoto druhu se vyskytly např. na nádobě v hr. 52/46, 86/46, 90/46, 89/54, 153/54 (tab. 128: 1) a 433/55 (tab. 161: 2).⁴⁷¹ U dalších nádob se otisk struktury na povrchu podložky dochoval spolu s otiskem osy kruhu, např. v hr. 68/46, 126/46, 363/48 (tab. 75: 1), 520/49 (tab. 100: 1) a 114/54 (tab. 124: 4). Jinde reliéfní nebo technická značka zcela chybí a otisk povrchové struktury pokrývá víceméně celé dno nádoby, např. v hr. 90/46, 92/46, 132/46, 155/46, 220/46, 423/49, 352/55 (tab. 150: 2), 404/55, 710/56 (tab. 185: 2), ID 1522 (tab. 203). Otisky jemnějších struktur vznikly jistě nezáměrně, svědčí o erodování povrchu dřevěné podložky v důsledku jejího opakovaného navlhčování a vysušování. Naproti tomu hlubší a širší rovnoběžné rýhy vyryté do povrchu podložky, někdy ještě kombinované s příčnými rýhami, musel výrobce provést záměrně – jejich otisky nazývá G. Fusek (2009, 102, obr. 2: 1–3) jako „pseudoznačky“. V Dolních Věstonicích se vyskytly např. na nádobách z hr. 244/47, 535/50 (tab. 102: 1) a ID 1461 (tab. 193). Zcela odlišným způsobem vznikly série relativně kratších rýh či zářezů po obvodu dna, G. Fusek (2009, 99, 102, obr. 1: d; 2: c) je interpretuje jako stopy po odřezávání nádoby (spolu s podložkou) od desky

470 Soudě podle kreseb v dokumentaci měly jejich značky podobu kříže různého tvaru (hr. 190/46, 228/47, 151/54, 224/54), kříže v kruhu (hr. 4/54) nebo čtyřúhelníka s úhlopříčkami (hr. 265/55, 350/55). I mezi těmito nádobami převažovaly hrnce, ale vyskytla se i miska (hr. 265/55) a miniaturní nádobka (hr. 228/47).

471 Odkazy na vyobrazení uvádím jen u nádob, na jejichž kresbě jsou diskutované otisky znázorněny. Zvláště k dokumentaci otisků jemnějších struktur na povrchu podložky jsou mnohem vhodnější fotografie (srov. Fusek 2009, obr. 1–3).

Obr. 232. Dolní Věstonice – Na pískách. Motivy identických značek (pořadové číslo odpovídá číslu značky v textu a na obr. 233).

hrnčířského kruhu. V Dolních Věstonicích se vyskytly u více nádob, a to bez ohledu na to, zda bylo dno opatřeno značkou (např. hr. 208/46?, 310/48, 132/54), resp. otiskem osy kruhu (hr. 7/52-I, 632/56, snad i hr. 350/48), či nikoliv (hr. 402/48, 517/55, ID 1509). Nejméně u čtyř nádob pozorujeme, že výrobce odstranil podložku ještě před úplným dosušením nádoby, kdy dno bylo ještě vlhké, takže část povrchu dna zůstala přilepená k podložce, přičemž chybějící část dna již hrnčíř nijak nedoplnil ani nezahladil (hr. 50/46, 231/47, 607/56, ID 1454).

G. Fusek (2009) pracuje s představou podložky coby poměrně malé kruhové a tenké destičky, kterou můžeme přijmout i pro většinu nádob z dolnověstonického pohřebiště. Na dnech několika hrnců se však vyskytly stopy, které pokládám spíše za otisky podložek relativně větších a masivnějších. Mám na mysli především otisky, které svědčí o tom, že podložka byla sestavena nejméně ze dvou nebo tří dřevěných destiček umístěných vedle sebe, přičemž destičky k sobě nenasadily zcela přesně, takže mezi nimi zůstala spára nebo spoj vykazoval „schodkovitý“ tvar (např. hr. 70/46, 317/48, 361/48, 379/48, 7/52-I, 478/55, 637/56, ID 1469). Uvedený způsob konstrukce podložky předpokládá, že destičky měly relativně větší tloušťku, jinak by bylo velmi obtížné je pevně a trvale spojit. Také u nádob, jejichž vnější povrch dna má lehce „střečovité“ profilovaný tvar, je zjevné, že stejný tvar musela mít i podložka. Taková podložka mohla být sestavena ze dvou prkének, jejichž lícová (pracovní) plocha nebyla zcela vodorovná, ale plochy obou prkének navzájem svíraly tupý úhel. Konkrétně jde o nádoby z hr. 320/48, 438/49, 519/49, 471/55 a 513/55.

12.7.1 Identické značky

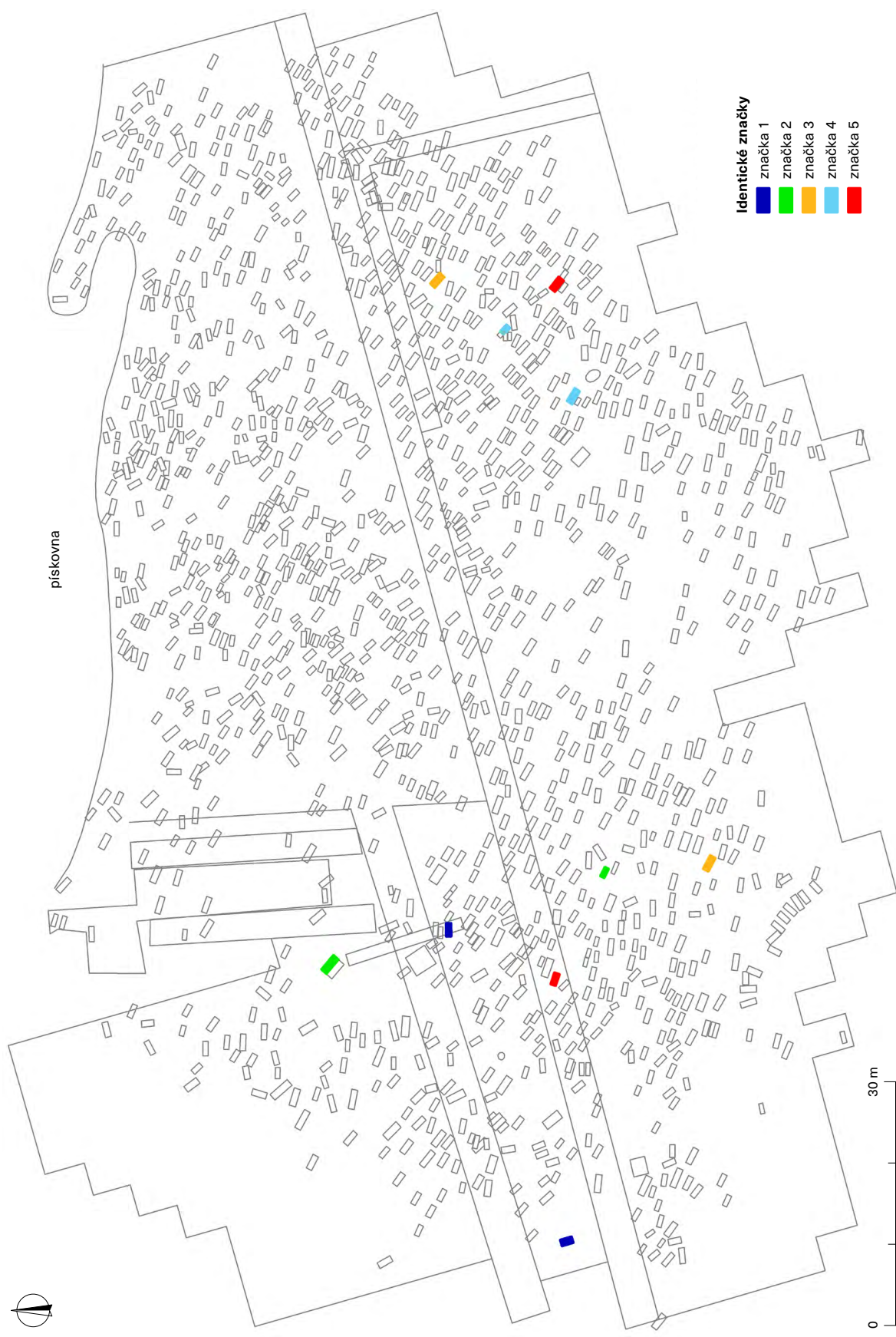
U pěti dvojic dolnověstonických nádob jsem dospěl k názoru, že jejich dna nesou navzájem identické⁴⁷² značky, tzn. vzniklé otiskem téže podložky hrnčířského kruhu. Většinou jde o nápadné, na lokalitě vzácné se vyskytující motivy, které se takřkajíc „nabízely samy“. Samotné značky jsem důkladně porovnal z autopsie a ověřil, že odpovídají i jejich rozměry.⁴⁷³ Značky, resp. dvojice nádob, jsem pro přehlednost označil čísly 1 až 5 (obr. 232). Jelikož vycházím z předpokladu, že nádoby tvořící jednu dvojici byly vyrobeny týmhž hrnčířem, připojuji i charakteristiku shod a rozdílů v provedení nádob.

472 Tento termín se občas používá v literatuře i poněkud volněji, např. M. Šolle (1966, 204, obr. 62b: 1–6) hovoří o „identičnosti několika značek“ ze Staré Kouřimi, ale jím vyobrazené značky nejsou nikdy otiskem téže podložky, takže o identických značkách v dnes používaném významu nelze hovořit. L. Varadzin (2007, 54) správně rozlišuje „identické značky“ a „shodné/identické motivy“.

473 Kresby značek v katalogu se v případě některých dvojic nádob poněkud odlišují, neboť reliéf na podložce se ne vždy do dna nádoby otiskl zcela shodně. Také kresby nemusí být vždy zcela přesné, ostatně každá kresba – zvláště v případě značek se slabě zřetelným reliéfem – je do určité míry subjektivní.

- 1) Kříž tvořený čtyřmi nepravidelnými ovály – na hrncích z hr. 47/46 (tab. 14: 1) a 779/59 (tab. 189: 2). Tato dvojice nádob je jediná, která nevykazuje výraznější vzájemnou příbuznost: nádoba z hr. 47/46 je cele obtáčená a zdobená vlnovkou nad svazkem vodorovných rýh (F1), zaoblený okraj je vodorovně vyhnutý, hrdlo lehce odsazené obtáčením. U hrnce z hr. 779/59 se okraj nedochoval, obtáčený je od výdutě (včetně) výše, je zdobený hřebenovou vlnicí a svazkem vodorovných rýh (G).
- 2) Dva koncentrické kruhy se čtvercem uvnitř menšího z nich – na lahvi z hr. 103/54 (tab. 122: 1) a hrnci z hr. 619/56 (tab. 178: 5). Obě nádoby jsou zhotoveny z relativně jemného materiálu, vypáleny do červenohněda až červena (povrchová vrstva/engoba se lehce odlupuje) a zdobeny nízkými hřebenovými vlnicemi (B3).
- 3) Nepravidelný čtverec s výběžky na jedné ze stran a pokrytý šrafováním – na hrncích z hr. 153/54 (tab. 128: 1) a 574/56 (tab. 173: 4). Oba jsou ze žlutošedé, místy do červena vypálené keramické hmoty, na podhrdlí jsou shodně zdobeny svazkem vodorovných rýh (D2).
- 4) Asymetrický kříž s plnými kroužky na koncích ramen – tato značka se (na rozdíl od ostatních) dochovala na neúplných nádobách, které byly nalezeny v hr. 348/55 (v zásypu, vpravo od lebky) a v hr. 418A/55 (poloha neuvedena, nejspíše také v zásypu). V hr. 348/55 (tab. 149: 2) to byl fragment dna a spodní části tenkostěnného hrnce s výzdobou vodorovnými rýhami (D2), zatímco v hr. 418A/55 (tab. 160: 5) polovina hrnce slepená z fragmentů, zdobeného více hřebenovými pásy (A2). Přes rozdílnou výzdobu mluví pro jejich společný původ to, že jsou vyrobeny ze stejné hnědožluté keramické hmoty a jsou cele obtáčené, což na lokalitě zdaleka není běžné (kap. 12.2.2).
- 5) Kříž v kruhu – na hrncích z hr. 442/55 (tab. 163: 2) a 483/55 (tab. 166: 2). Oba hrnce jsou tenkostěnné, s nízkým hrdlem a svisle seříznutým okrajem a zdobené kombinací hřebenových vlnic a pásů (C6, resp. C6/C7). Liší se jen červenohnědou, resp. černošedou barvou, což je zřejmě dáno nestejnými podmínkami při výpalu.

Identické značky 1, 2 a 5 odhalil J. Štěpánek (1988, 17, tab. II: a, b; III: c, d; VII: a, b), který studoval keramický

Obr. 233. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s nádobami opatřenými identickou značkou na dně. Vzhled identických značek zachycuje obr. 232.

materiál z dolnověstonického pohřebiště a ve své nepublikované seminární práci se věnoval problematice identických značek. Při použití sofistikovanější metody (srov. Hlavica 2016, 26–28) by se jich patrně dalo zjistit ještě více, identifikace totožných značek je však obtížná. Již Z. Váňa (1973, 205) výstižně poukázal na skutečnost, že relativně jednoduché je to v případě neobvyklých a vzácně se vyskytujících značek, naopak u jednodušších motivů je prokázání identičnosti velmi problematické, neboť tyto postrádají dostatek porovnatelných rysů, navíc podložka se nemusela do dna otisknout vždy stejně zřetelně, otisk se mohl deformovat při další manipulaci s nádobou, vlivem výpalu apod.

Dolnověstonické nádoby s totožnými značkami jsou si ve většině případů natolik podobné, že můžeme s velmi vysokou pravděpodobností usuzovat na jejich zhotovení jedním a tímtež výrobcem. Značka 2 pak ukazuje, že jeden hrnčič vyráběl současně keramiku i lahve, stejně tomu bylo jistě i v případě dalších keramických tvarů (srov. Sláma 1970, 160). Jelikož dřevěná podložka nesoucí značku měla jistě životnost nanejvýš v řádu let, jsou nádoby s identickou značkou – z archeologické perspektivy – současné. Teoreticky by se to dalo aplikovat při tvorbě relativní chronologie, např. při synchronizaci hrobů obsahujících odlišné typy předmětů. Bohužel praktická využitelnost totožných dolnověstonických značek pro chronologii pohřebiště je minimální, neboť žádný z uvedených deseti hrobů neobsahuje chronologicky citlivější předměty.⁴⁷⁴

Nádoby s identickými značkami se tak dají použít hlavně pro zjištění, ve kterých částech pohřebiště se pohřbívalo současně (obr. 233). Tři dvojice nádob se vyskytují vždy v rámci jedné a téže hrobové skupiny, a to v západní části pohřebiště (značky 1 a 2), resp. na jihovýchodě areálu (značka 4). U zbylých dvou dvojic nádob (značky 3 a 5) byla vždy jedna nádoba nalezena v jedné skupině a druhá ve skupině druhé. Značky 3 a 5 tedy potvrzují to, co bylo zjištěno i u mnoha typů šperků, tzn. že v obou hlavních částech pohřebiště, oddělených od sebe prostorem s menší hustotou hrobů, se pohřbívalo současně. U zbývajících tří značek je vidět, že nádoby (resp. hroby) tvořící dvojici leží blízko u sebe (značka 4) i relativně daleko od sebe, a to jak v okrajových částech dané skupiny (značka 1), tak v jádru skupiny a současně na jejím okraji (značka 2).

Kromě toho by identické značky mohly – samozřejmě s vědomím podmíněnosti takto učiněných závěrů – vypovídat o provenienci nádob, totiž že nádoby se značkami 3 a 5 pocházejí od hrnčičů, kteří zásobovali obě hlavní komunity pohřbívajících. Naopak zbylé tři dvojice značek jsou otištěny na nádobách, které byly distribuovány pouze v rámci jedné komunity.

Při studiu jiných moravských pohřebišť dosud nebyly identické značky zjištěny, resp. využity.⁴⁷⁵ Mnohem intenzivněji studovali totožné značky badatelé v Čechách.

Již v roce 1970 vyčlenil J. Sláma na jejich základě celkem šest skupin nádob, pocházejících z různých středočeských pohřebišť, často od sebe vzdálených i desítky kilometrů (srov. Váňa 1973, 206), což mj. dokumentuje značné vzdálenosti, na které se keramika distribuovala (Sláma 1970, obr. 2). Významné bylo i jeho konstatování, že u nádob s identickou značkou „je patrna velká tvarová variační šíře (výrazně se projevuje i ve formování okraje, tedy prvku často považovaném za významné chronologické kritérium) a na druhé straně i nápadná uniformita technologického provedení a výzdoby“ (Sláma 1970, 160). Tato a podobná pozorování lze využít při rozhodování, které znaky upřednostnit (a které naopak potlačit) při identifikaci tzv. přirozených keramických typů (kap. 12.8).

Později se v Čechách identickými značkami zabýval L. Varadzin (2005, 176), který právě v nich viděl „největší možnosti pro budoucí výzkum značek“, a to především při řešení otázek spojených s povahou hrnčičské výroby, specializace hrnčičů, distribucí keramiky apod. V této souvislosti měl na mysli především identické značky nacházené na více lokalitách, později studoval možnosti jejich výpovědní hodnoty v rámci jedné lokality, konkrétně Staré Boleslavi (Varadzin 2007).

12.8 TZV. PŘIROZENÉ KERAMICKÉ TYPY

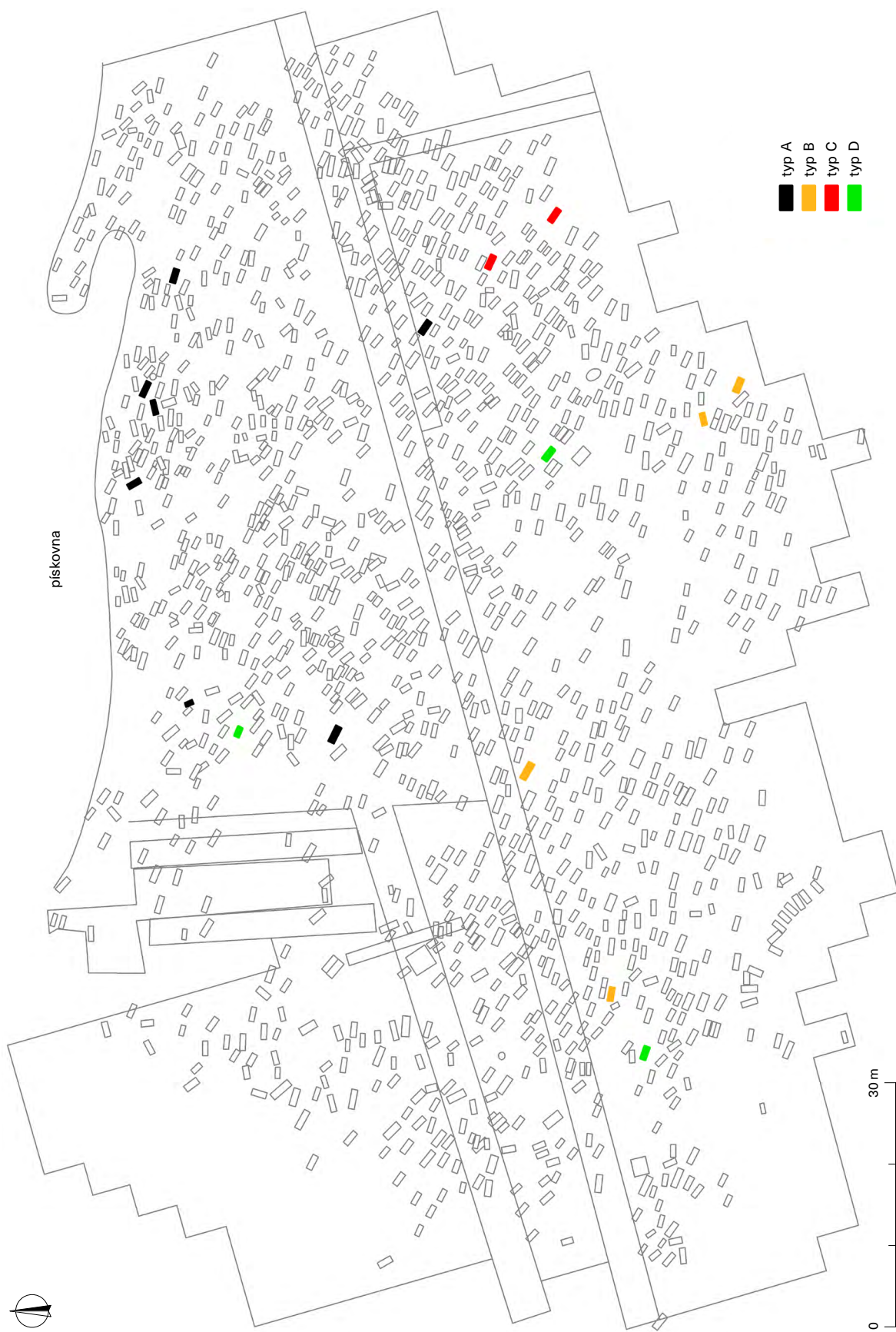
Shodné rysy nádob s identickými značkami mě podnítily k vyhledávání nádob, které jsou si v mnoha znacích natolik podobné, že vykazují „rukopis“ jednoho a téhož hrnčiče – takto vyčleněné skupiny nádob nazývá M. Mazuch (2000, 67) jako „přirozené keramické typy“. V Dolních Věstonicích mají takové nádoby vždy stejně nebo velmi podobně provedené výzdobné prvky (např. u hřebenových vlnic byl sledován jejich tvar, sklon, výška apod.) i motivy, profilaci okraje, shodný je i charakter keramické hmoty. Barva nádob se shodovat nemusí, neboť ta je podstatně ovlivněna průběhem výpalu dané várky keramického zboží, přičemž při tehdejších technických možnostech patrně nebylo možné zajistit, aby výpal proběhl u každé várky (a u každé nádoby) vždy stejným způsobem. Takto byly vyčleněny hlavně nádoby zhotovené zručnějšími řemeslníky, kteří jim dokázali vtisknout charakteristické znaky. Naopak hrubší keramika, u níž můžeme důvodně předpokládat podomáckou výrobu, nevykazuje dostatečné množství specifických znaků potřebných k vyčlenění přirozených typů.

V následujícím výčtu jsem označil písmeny A až D celkem čtyři přirozené typy, které zahrnují vždy tři a více nádob.⁴⁷⁶ Zařadil jsem do nich jen nádoby, jejichž příbuznost je podle mého názoru nesporná (na rozdíl od jiných, které nevykazují naprostou shodu „rukopisu“). Vyčlenění takových typů je samozřejmě vždy poněkud subjektivní, nicméně subjektivní pohled badatele nelze eliminovat ani u mnohem „exaktnějších“ metod (srov. kap. 5).

474 V případě identických značek 1, 2 a 5 byl vždy jeden nebo oba hroby bez dalších nálezů. Nádoba se značkou 3 se kombinovala s náušnicí typu 7-3 (hr. 153/54), resp. s nožem opatřeným dlouhou kovovou rukojetí a skleněným gombíkem (hr. 574/56). Neúplné nádoby se značkou 4 se vyskytly jen spolu s nožem (hr. 418A/55), resp. navíc s další nádobou (hr. 348/55).

475 Značky v podobě kola s loukotěmi – navíc kombinované s otiskem osy kruhu (!) – na nádobách z hr. 542 a 543 v Prušánkách 2 považoval J. Štěpánek (1988, tab. VII: a, b) za totožné (stejně Klanica 2006, díl I, tab. 76: 5, 6; díl II, 251–252), naproti tomu M. Hlavica (2016, 31) takovou interpretaci nepotvrdil.

476 Analogických přirozených typů se podařilo vyčlenit ještě mnohem více, ale vždy jde jen o dvojice nádob (hr. 16/46 a 439/49; hr. 67/54 a 681/56; hr. 167/54 a 254/54; hr. 622/56 a 743/57; hr. 320/55 a 397/55; hr. 94/54 a nádoba ID 1474 z porušených hrobů; hr. 471/55 a 632/56).

Obr. 234. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s nádobami patřícími některému ze čtyř tzv. přirozených keramických typů A až D.

Typ A jsou hrnce s jednoduše zaobleným okrajem (někdy také se žlábkem na vnitřní straně), na maximální výduti zdobené vždy jen jednou nízkou hřebenovou vlnicí (B1), a to z hr. 31/46 (tab. 8: 1), 90/46 (tab. 23: 2), 132/46 (tab. 33: 1), 433/55 (tab. 161: 2). Součástí tohoto přirozeného typu jsou i hrnce s horizontální profilací podhrdlí (tzn. dolnověstonický typ; kap. 12.10) z hr. 92/46 (tab. 24: 1), 105/46 (tab. 26: 1) a 310/48 (tab. 66: 4). Tři ze sedmi nádob mají na dně značku v podobě kříže s úzkými rameny (hr. 31/46, 310/48, 433/55). Nádoby typu A se vyskytují pouze v severovýchodní čtvrtině pohřebiště (obr. 234).

Typ B zahrnuje hrnce různé velikosti (především menší), vyrobené ze žluté hlíny, s asymetrickým profilem a obtáčené převážně jen na okraji, přičemž okraj je kalichovitě prohnutý a na konci většinou prožlabený; zdobený jsou hřebenovými pásy mezi nebo pod hřebenovými vlnicemi (C3, resp. C4). Pocházejí ze čtyř hrobů, a to v jihozápadní části areálu (hr. 44/54, tab. 117: 1; hr. 329/55, tab. 146: 2) a na jižním okraji pohřebiště (hr. 272/55, tab. 139: 3; hr. 323/55, tab. 143: 2).

Typ C jsou široké hrnce s velmi nízkým hrdlem a okrajem seříznutým nálevkovitě, maximální výdut je zdobená vlnkou (E1), resp. hřebenovou vlnicí (B1). Hr. 579/56 (tab. 173: 916) a 604/56 (tab. 177: 2) leží blízko u sebe v jihovýchodní části pohřebiště, poloha hr. 133/46 není známa, ale nemohl ležet jinde než v severní části pohřebiště (srov. obr. 8).

Typ D jsou širší tenkostěnné hrnce s vodorovně seříznutým okrajem nebo se žlábkem na vnitřní straně okraje, s velmi slabě rytou výzdobou v podobě hustých strmých vlnic (B2), event. s hřebenovými pásy pod nimi (C4). Hr. 157/46 (tab. 39: 1) a 267/55 (tab. 139: 5) leží přibližně ve středu pohřebiště (v diagonální skupině táhnoucí se od SZ k JV), hr. 272/47 (tab. 59: 1) leží na jihozápadním okraji pohřebiště.

Prostorová distribuce přirozených typů (obr. 234) je podobně různorodá jako u nádob s identickými značkami: výskyt typů A a C se omezuje na jednu část areálu pohřebiště, zatímco typy B a D se vyskytují ve dvou hrobových skupinách. Nejspíše se v tom opět odráží odbyt keramiky konkrétních výrobců jen v jedné, resp. ve dvou (třech?) komunitách, které na pohřebišti pohřbívaly (srov. kap. 14.7).

12.9 GRAFITOVÁ KERAMIKA

Nádoby zhotovené z hlíny s příměsí grafitu tvoří jen nepatrnou část ze souboru dolnověstonické keramiky, vyskytly se v pouhých šesti hrobech. V hr. 5/46 a 235/47 byla úplná nádoba; kuriozitu v rámci celého pohřebiště představují střepy z hr. 324/48 a 353/48, z nichž se dala slepit kompletní nádoba. Kromě toho v hr. 324/48 byla nalezena ještě neúplná nádoba (č. 1) slepená z fragmentů, dnes nezvěstná, a konečně zásyp hr. 95/54 a 150/54 obsahoval neúplnou nádobu, resp. fragment grafitové keramiky.

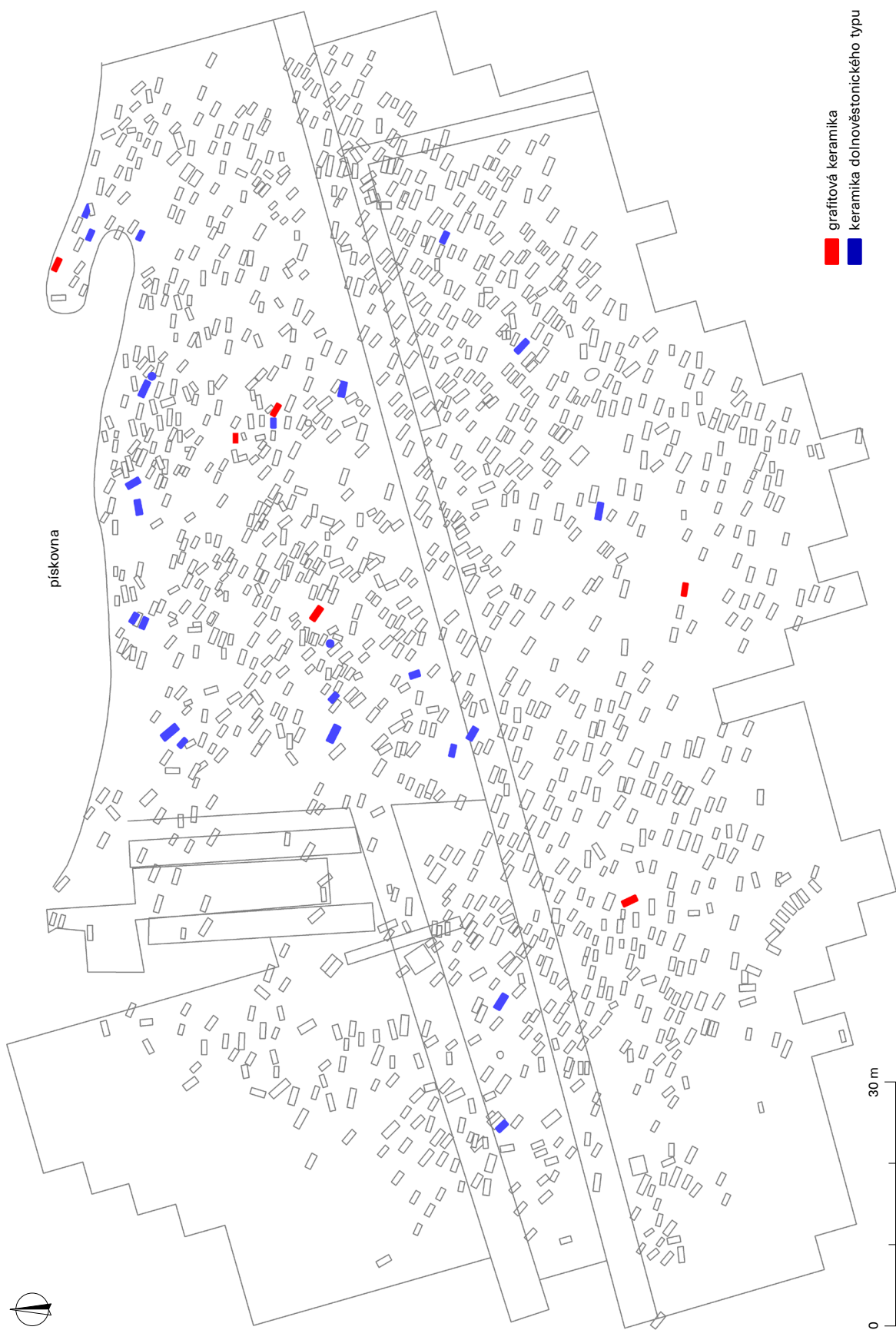
Relativně největší vypovídací hodnotu má trojice úplných, resp. úplně slepitelných hrnců, z nichž exemplář z hr. 5/46 (tab. 2: 2) je dnes nezvěstný, naštěstí jej publikoval K. Černohorský (1960, 395, obr. 6: 1, 2). Všechny hrnce jsou sice zhruba stejně vysoké (12,7–14,3 cm), ale další rozměry, a tudíž i jejich celkový tvar se liší: zatímco hrnce z hr. 5/46 má štíhlý tvar, hrnce z hr. 235/47 (tab. 51: 1) a zvláště kus z hr. 324/48 + 353/48 (tab. 74: 2) jsou již podstatně širší. Přes tyto tvarové rozdíly mají hrnce z hr. 5/46 a 324/48 + 353/48 společné dva znaky: výdubu v podobě hřebenové vlnice (vlnic) nad hřebenovým pásem (pásy) a dále na dně otisk osy kruhu, a to s koncentrickými kroužky (i když vzhledem k rozdílným rozměrům osy nešlo o tentýž kruh; srov. kap. 12.6). Nádoba z hr. 235/47 je zdobená třemi pásy šikmých hřebenových vpichů, její značně nerovný vnitřní povrch je celý pokrytý vertikálními stopami po hlazení hřebenovým nástrojem.⁴⁷⁷ Všechny nádoby pak mají jednoduše kuželovitě seříznutý okraj. Povrch nádob silně špiní i při zbežném dotyku, což prozrazuje poměrně primitivní technologii jejich výroby (srov. níže). Zbylé exempláře nevykazují žádné podstatné odlišné znaky.

Doprovodné nálezy jsou velmi chudé a chronologicky nevýrazné: v hr. 235/47 a 353/48 byl dále jen železný nůž, v hr. 5/46 bronzová náušnice typu 7-19. Ani z polohy hrobů v rámci pohřebiště nelze vyvozovat velké závěry. Hroby se vyskytují na čtyřech od sebe značně vzdálených místech: na severovýchodním okraji prozkoumané plochy, tři hroby tvoří kumulaci v centrální části areálu, jeden hrob je součástí jihozápadní skupiny a poslední hrob leží v jižní části pohřebiště (obr. 235). Poloha hrobů na třech prve zmíněných místech by naznačovala relativně časné datování, jako je tomu u některých typů šperků, které takovou prostorovou distribuci vykazují (srov. např. obr. 91, 117). Naproti tomu poslední uvedený hrob ležící v jižní části areálu s nízkou hustotou hrobů (hr. 95/54) nabádá k opatrnosti, neboť v tomto prostoru se mohlo začít pochovávat až relativně pozdě. Možná není nutné *a priori* předpokládat, že všechny hroby s grafitovou keramikou jsou současné.

Pokud jde o postavení dolnověstonické grafitové keramiky v širším kontextu, již zmíněný K. Černohorský se kromě několika nádob z lokality Na pískách zabýval i grafitovou keramikou z nedalekého hradiště Vysoká zahrada, kterou nazval „keramika se třpytivou tuhou“⁴⁷⁸ a datoval ji do 9. století. Mluvil o příbuznosti této keramiky s keramikou z dolnověstonického pohřebiště, ale blíže to nespecifikoval, kromě obecného tvrzení, že „některé tvary jsou si velmi blízké“ (Černohorský 1965, 86). Ve skutečnosti mají oba keramické soubory jen málo společného, u „keramiky se třpytivou tuhou“ z Vysoké zahrady se objevuje množství znaků, které u grafitové keramiky z pohřebiště Na pískách zcela chybějí. Jsou to např. okraje zdobené hřebenovou vlnicí na vnitřní straně a současně i na seříznuté ploše; dále plastická lišta, a to hladká nezdobená, nebo naopak zdobená hřebenovou vlnicí, šikmými vseky i podélně profilovaná (Černohorský 1965, tab. V-VII; X;

477 Tento znak se objevuje i u grafitových nádob na jiných lokalitách, např. v Brně-Lišni – Staré Zámky (Staňa 1998, Abb. 2: 19; 6: 2), nejspíše je podmíněn technologicky.

478 Podle L. Poláčka (1998, 156) nebyl tento pojem jasně definován a může zahrnovat různé druhy keramiky. Příkladem jeho nejednotného chápání může být tvrzení G. Fuseka a J. Spišiaka (2005, 292), kteří pod tímto termínem rozumějí grafitovou keramikou s kovově lesklým povrchem, který se otírá už při dotyku ruky.

Obr. 235. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby s grafitovou keramikou a tzv. keramikou dolnočestonického typu (s vodorovně profilovaným podhrdlím).

XI: 2; XII). Odlišným způsobem je zpracován i povrch nádob, který „je opatřen velmi jemným, naprosto neměřitelným povlakem“, takže tato keramika nešpiní prsty (Černohorský 1965, 65).

Časné datování „keramiky se třpytivou tuhou“ z Vysoké zahrady se dnes jeví jako zcela neudržitelné, R. Procházka a M. Peška (2007, 143, 284, pozn. 1) označili práci K. Černohorského za „metodicky zcela pochybený pokus“, který byl založen na „účelovém výběru nálezů“. Podle jejich názoru jde jednoznačně o mladohradištní keramiku, která pochází ze „souvrství s řadou mincí z 11. a počátku 12. století“. Oba keramické soubory jsou zjevně odlišného stáří, dolnověstonické grafitové nádoby patří ještě do střední doby hradištní. Odlišná může být i jejich provenience. Č. Staňa (1998, 121) byl toho názoru, že grafitová keramika v dolnověstonických hrobech zdaleka nemusí být místního původu; zvláště v počátcích výskytu této keramiky připadá v úvahu import. V případě pohřebiště Na pískách je to pravděpodobně již jen z důvodu minimální frekvence výskytu tamní grafitové keramiky. Naopak „keramika se třpytivou tuhou“ vystupuje na Vysoké zahradě v masovém měřítku (Černohorský 1965, 78), což naznačuje její výrobu zde nebo v blízkém okolí.

Mimo jiné vzhledem k primitivní povrchové úpravě grafitové keramiky z pohřebiště Na pískách je pravděpodobné, že spadá do okruhu časné grafitové keramiky na Moravě. Této problematice se věnoval např. B. Dostál (1994; 1998), který shrnul starší názory a detailně představil grafitovou keramiku z Břeclavi – Pohanska. Z jejího řídkého výskytu (v řádu procent) usoudil, že byla importována odjinud. Bohužel většinou jsou to fragmenty z kulturní vrstvy nebo sídlištních objektů, které nelze přesněji datovat. Jediná kompletní nádoba s příměsí grafitu pochází z hr. 42 ležícího vně mladší palisády velmožského dvorce. Tento hrnec je zdobený dvěma hřebenovými vlnicemi a jedním hřebenovým pásem, na dně nese otisk osy kruhu s koncentrickými kroužky (Kalousek 1971, 45, tab. 46: 1). B. Dostálovi (1994, 46) neunikla jeho podobnost s hrncem z dolnověstonického hr. 5/46, podle mého názoru lze zvažovat jejich výrobu ve stejné dílně. Další analogický hrnec (ale bez otisku osy kruhu) byl nalezen v moh. XXI ve Vysočanech nad Dyjí, z moh. XXXI zase pochází z hrnce zdobený řadou šikmých hřebenových vpichů jako na nádobě z dolnověstonického hr. 235/47 (Král 1959, 205, 207, obr. 13: 3, 4; Poláček 1994). Také vzhledem k četnosti tamní grafitové keramiky (příměsí grafitu vykazují všechny ve Vysočanech nalezené nádoby) se kloním k názoru, že při hledání výchozího bodu, odkud se časná grafitová keramika šířila, připadá nejvíce v úvahu právě horní Podyjí (Staňa 1998, 87).

Poslední soubor grafitových nádob coby hrobových milodarů, který můžeme v této souvislosti zmínit, je z Mikulčic (Poláček 1998; 1999). Ani tento soubor není nijak rozsáhlý, zahrnuje pět hrnců ze stejného počtu hrobů. Tyto nádoby se tvarem i výzdobou odlišují od vysočanské i dolnověstonické grafitové keramiky, takže jsou zřejmě odlišné provenience (aniž by to bylo možné

blíže konkretizovat). L. Poláček (1999, 750) datoval tyto hroby do závěrečné fáze existence mikulčického hradiště, ale hlavně nepřímo, na základě jejich výskytu v místech, kde se nacházejí i hroby obsahující šperky, které stojí na pomezí náušnic s esovitou kličkou (typ 7-7) a esovitými záušnicemi z tenkého drátu (kap. 8.1.6). Uvedené datování potvrzují i dva korály, které byly nalezeny v jednom z těchto hrobů (hr. 987). Jsou to přibližně kulovité korály z tmavého skla, zdobené křížicím se bílým nataveným vláknem a reliéfně vystupujícími paprskovitými očky zhotovenými mozaikovou technikou.⁴⁷⁹ Na Moravě tyto korály jinak takřka chybějí, ale na Slovensku jsou typické pro povelkomoravské období, neboť se vyskytují např. spolu se šperky východoevropského (staromad'arského) původu (Čakajovce, hr. 276, 468; Rejholcová 1995a, 30, 51, tab. XLIX: 1–3; LXXIII: 17–20) nebo s esovitými záušnicemi z tenkého drátu (Bučany, hr. 80; Hanuliak 1993, 90, obr. 15; Čakajovce, hr. 406, 426; Rejholcová 1995a, 44, 46, tab. LXV: 1, 3, 5; LXVIII: 9–11). Stejný časový horizont reprezentují i v Čechách.⁴⁸⁰

12.10 TZV. DOLNOVĚSTONICKÝ TYP

V souboru keramiky z pohřebiště Na pískách jsou na první pohled nápadné hrncovité nádoby, jejichž podhrdlí je v důsledku obtáčení plasticky členěné či profilované na vodorovné žlábků a žebra. Vzniklo to nejspíše tak, že hrnčír dal čtyři prsty dovnitř nádoby a palcem při obtáčení vytvaroval plastickou profilaci.

Vedoucí výzkumu J. Poulík (1948–1950, 87–90) o této keramice hovořil jednoduše jako o „profilované“, B. Dostál (1966, 81) ji označil za keramiku „s několika násobnou profilací v horní třetině“. V literatuře se objevily i jiné, více popisné názvy, např. „keramika s vývalkovitě členěnými horními částmi výdutě“ (Měřínský 1991, 168) nebo „s vlnitě profilovanými plecemi“ (Justová 1992, 144), které jsou sice výstižné, ale poměrně zdlouhavé. Proto upřednostňuji další – v literatuře již zažitě – označení „dolnověstonický typ“,⁴⁸¹ které poprvé použil R. Turek (1973, 291).

Před samotnou charakteristikou této keramiky si všimněme, jak ji J. Poulík (1948–1950, 87) popsal. Podle něj se tyto nádoby vyznačují „zaobleným lomem v horní třetině. Jsou dovedně robeny na kruhu a jejich přehnutý okraj je většinou zaoblený (...). Nad výdutí je výrazná profilace, v některých případech je těchto profilů i několik nad sebou. Pod profilací jsou na některých nádobách i vlnovky, a to buď jednotlivé, nebo i vícenásobné. Tyto vlnovky jsou svým provedením a tvarem obloučku poněkud odlišné od vlnovkové výzdoby většiny nádob slovanského keramického inventáře jak na Moravě, tak i v Podunají.“ J. Poulík zmínil i jisté odlišnosti v barvě keramické hmoty, v případě profilace podhrdlí však výslovně nezdůraznil fakt, že tato byla vytvářena obtáčením nádoby, ani převažující absenci výzdoby v této partii. Podle mého názoru to způsobilo nejasnosti v otázce, které nádoby z jiných lokalit je možné s dolnověstonickým typem spojovat (viz níže).

479 Patří k typu X-2C podle D. Staššikové-Štukovské a A. Plška (1997, 262, Taf. 23: 1, 2).

480 V systematice korálů z pohřebiště na Pražském hradě a v jeho předpolí byly označeny jako typ II.2 (Černá et al. 2005, 348, obr. 6, s lit.; Dragoun 2006, 134, obr. 8/7: b). Šířeji Tomková et al. 2020, zvl. 94–99.

481 Jelikož jde o tradiční označení, je celkem pochopitelné, že použité substantivum „typ“ neodpovídá pozdějšímu pojetí keramického typu, jak se na něm shodli specialisté na raně středověkou slovanskou keramiku (Bubeník – Frolík 1995).

J. Poulík (1948–1950) ve své publikaci vyobrazil celkem 17 nádob dolnověstonického typu, což vytváří dojem, jako by tato keramika tvořila početně velmi významnou část nádob z pohřebiště Na pískách. Ve skutečnosti k tomuto typu patří asi 7 % ze souboru 384 víceméně úplných hrncovitých nádob. Konkrétně bylo ve 25 hrobech nalezeno 26 hrnců dolnověstonického typu (v hr. 116/46 byly 2 kusy),⁴⁸² další hr. 564/50 obsahoval (v zásypu?) horní část hrnce ve čtyřech fragmentech.⁴⁸³

Vzhledem k jejich relativně nízkému počtu tvoří hrnce dolnověstonického typu spíše heterogenní soubor. Plastická profilace podhrdlí není zdaleka provedena jednotně, někdy jsou žlábků a vývalků takřka neznatelné (např. hr. 7/46, tab. 3: 1; hr. 310/48, tab. 66: 4), jindy velmi výrazné (např. hr. 96A/46, tab. 24: 1; hr. 231/47, tab. 50: 3), nicméně stupeň profilace je obtížné exaktně klasifikovat a nádoby podle toho roztrždit. Různorodá je i výzdoba. Nejpočetněji je zastoupena výzdoba v podobě jedné nebo více rytých vlnovek (E1, E2) umístěných pod plastickou profilací, a to u nádob z hr. 13/46 (tab. 4: 6), 110/46 (tab. 27: 6), 114/46, 116/46 (tab. 29: 1), 138/46 (tab. 34: 4), 312/48 (tab. 67: 1), 595/56 (tab. 175: 1). Hrnec z hr. 206/54 (tab. 132: 4) má ostře odsazené hrdlo, které je tvořeno dvěma žlábků, které nejsou odděleny výraznějším vývalkem, přičemž vlnovkou je zdobeno i samotné hrdlo. Celkem šest nádob je pod plastickou profilací zdobeno jednou nízkou hřebenovou vlnicí (B1), z nichž nádoby z hr. 92/46, 105/46 a 310/48 tvoří součást tzv. přirozeného typu A (kap. 12.8), zbylé tři pocházejí z hr. 96A/46 (tab. 24: 1), 106/46 (tab. 26: 1) a 231/47 (tab. 50: 3). Svazkem vodorovných rýh (D2) jsou zdobeny nádoby z hr. ID 05230 (nález č. IV/49; tab. 101), 666/56 (tab. 183: 2) a 745A/57 (tab. 186: 3), exempláře z hr. 109/46 (27: 1) a 116/46 (tab. 29: 2) jsou pak zcela bez ryté výzdoby. Ze zbývajících nádob je každá opatřena specifickým dekorem, jemuž u dalších exemplářů dolnověstonického typu chybí protějšek.⁴⁸⁴ Na rozdíl od dosud zmíněných jsou u těchto nádob zdobeny i vyvýšené části profilovaného podhrdlí, a to jednou nebo více vlnovkami (hr. 308/48, tab. 65: 2; hr. 414/55), řadou šikmých hřebenových vpichů (hr. 350/48, tab. 73: 1) nebo vpichů jednozubým nástrojem (hr. 506/55, tab. 168: 2), přičemž stejný motiv se někdy opakuje i na maximální výduti.

Stejně variabilní jako výzdoba je i velikost nádob, např. jejich výška se pohybuje v rozmezí 9–19 cm. Odhlédneme-li od atypicky zdobených exemplářů, můžeme říci, že nádoby s výzdobou B1 mají spíše větší rozměry, a naopak nádoby s výzdobou E1/E2 nebo nezdobené vykazují v průměru spíše menší velikost. Různorodost keramiky dolnověstonického typu naznačuje, že ji zhotovovalo více výrobců různé úrovně. Je možné, že někteří vyráběli tuto keramiku podomácku a do určité míry napodobovali schopnější hrncáře. Příklad nádob tzv. přirozeného typu A pak ukazuje, že jeden výrobce produkoval současně keramiku s horizontální plastickou profilací i bez ní.

Datovat keramiku dolnověstonického typu je obtížné.

Vyskytuje se sice společně s více typy náušnic, ale vždy jen jednou, takže nelze *a priori* předpokládat, že se tato keramika používala po celou dobu výskytu těchto náušnic. Náušnice typu 7-11 (hr. 410/49), varianta B typu 7-17 (hr. 105/46), typ 7-21 (hr. 13/46) a typ 7-24 (hr. 666/56) se v rámci střední doby hradištní objevily relativně časně, ale horní hranice jejich používání není vždy zcela zřejmá, některé mohly přežívat až do povelkomoravského období. Náušnice typu 7-6 (hr. 13/46) jsou na pohřebišti jediné svého druhu, což jejich dataci nijak neusnadňuje. Náušnice typu 7-1 (hr. 138/46, 414/55), typu 7-3 (hr. 13/46) a typu 7-19 (hr. 110/46, 666/56) nejsou chronologicky citlivé, neboť se objevují ve velkomoravském i povelkomoravském období. Korály se v těchto hrobech objevují minimálně, jsou to kotoučkovitý vícebarevný korál (hr. 105/46), olivovitý hladký (hr. 105/46) a příčně členěný korál (hr. 231/47, 308/48). Poněkud protikladným způsobem vypovídají gombíky, kdy bronzové gombíky typu 14-16 (hr. 308/48) patří spíše k relativně dříve začínajícím typům, zatímco gombík z lehkého opakního skla a zdobený očkem (hr. 110/46) by mohl být relativně mladší.

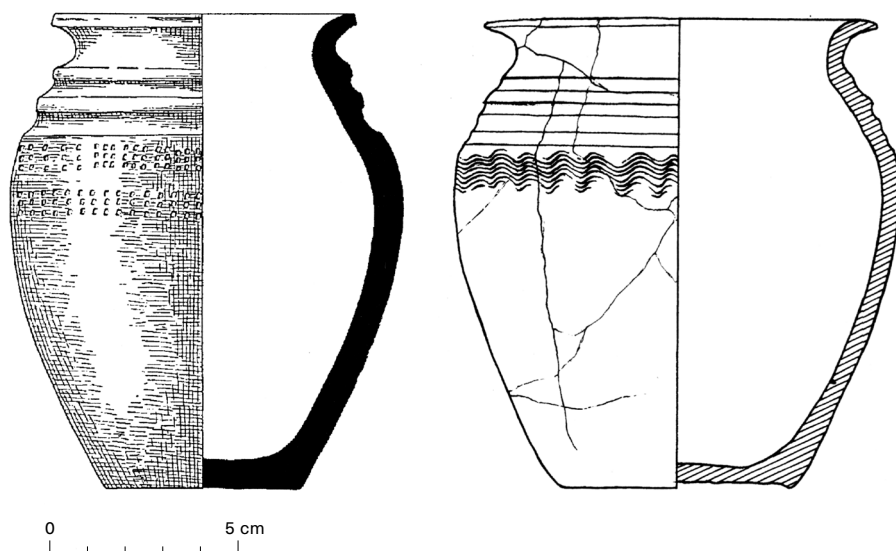
Hroby se výrazně koncentrují především na severním okraji a ve střední části prozkoumané plochy (obr. 235). Na pohřebišti chybějí šperky se stejnou prostorovou distribucí (kap. 14.1), což silně ztěžuje zařazení keramiky dolnověstonického typu do kontextu horizontálně-stratigrafických poznatků zjištěných analýzou šperku. Spíše by to potvrzovalo výše zmíněnou domněnku, že chronologický překryv s diskutovanými typy náušnic byl poměrně nevýznamný. Otázkou také je, jestli (popř. do jaké míry) se v tomto a na prostorové distribuci dolnověstonického typu podepsaly mimochronologické faktory. Např. v západní části pohřebiště se našly pouhé dva hroby (hr. 666/56, 745A/57), což by se dalo interpretovat dvojím způsobem: buď zde pohřbívalí komunita tuto keramiku víceméně neodebírala, nebo se tato keramika naopak začala vyrábět až v pozdní fázi existence pohřebiště, kdy již intenzita pohřbívání v jihozápadní skupině slábla a těžiště pohřbívání se přesouvalo do severní části areálu – o výsledku tohoto procesu svědčí jediný mladohradištní hrob (hr. 450/49) v severní části jihozápadní skupiny (obr. 157). I v dalších částech pohřebiště se můžeme opírat nanejvýš o indicie. Na jihozápadním okraji hlavní kumulace hrobů s dolnověstonickým typem se nacházejí tři hroby (hr. 561/50, 206/54, 506/56), které leží v prostoru s nižší hustotou hrobů, kde se pohřbívalo až relativně pozdě, když dvě nejvýznamnější části pohřebiště začaly srůstat dohromady. Zdá se tedy, že tato keramika je relativně mladší, patříci snad až na konec velkomoravského období a do povelkomoravského období (srov. kap. 14.5).

Eventuální rozšíření dolnověstonického typu na jiných moravských lokalitách je úzce spjato s jeho definicí, tedy jaké nádoby je k němu možné počítat a jaké nikoliv. Kupodivu v dřívějším bádání tato otázka nehrála větší roli. B. Dostál (1966, 81) k dolnověstonickému typu přiřadil

482 Z nich jsou tři v současnosti nezvěstné, našťastí u nádob z hr. 116/46 (tab. 29: 2) a 312/48 (tab. 67: 1) se dochovaly fotografie, k nádobě z hr. 414/55 zase existuje schematická kresba v dokumentaci.

483 Stejná část dalšího hrnce dolnověstonického typu se našla v „žárovišti“ (nález č. XXXV/49, ID 05241; tab. 101), které – vzhledem k obsahu „černé hlíny promíchané s uhlíky“ – nebylo zařazeno mezi hroby (kap. 3.10).

484 V hr. 7/46 (tab. 3: 1) to jsou čtyři vlnovky těsně nad sebou, které imitují hřebenovou vlnici (v rámci výzdoby hrnců celkově byla zařazena do kategorie „ostatní výzdoba“, viz kap. 12.2.4), v hr. 410/49 (tab. 83: 3) kombinace hřebenových vlnic a pásů (C6/C7), zabírajících značnou část plochy výdutě, v hr. 561/50 (tab. 105: 1) několik hřebenových vlnic (B3).

Obr. 236. Hrnce tzv. dolnověstonického typu.
1 – Mušov – Areál, hr. 236 (podle Jelínková 1999, tab. LV: 2); 2 – Rajhradice, hr. 155 (podle Staňa 2006, obr. 59: 155/1).

nádoby z Mostkovic a keramiku ze sedmi dalších moravských lokalit. S tím nesouhlasil R. Turek (1973, 291, pozn. 4), podle něj exempláře zmíněné B. Dostálem postrádají profilaci podhrdlí, výjimku měl představovat právě jen hrnec z Mostkovic (Dostál 1966, 81, 149, tab. LXXI: 16; tab. LXXXI: 16). Po výše uvedené charakteristice dolnověstonického typu se však nemohu ztotožnit ani se zařazením této nádoby do jeho rámce.⁴⁸⁵ V Čechách přiřadil R. Turek (1973, 292) k dolnověstonickému typu nebo jemu „blízké“ keramice materiál z mnoha lokalit v severní, střední a východní části země, např. ze Žalova, Líbice, Staré Kouřimi apod. Další lokality doplnila J. Justová (1992, 144), jejich počet tím pádem dosáhl „několika desítek“ (Sláma 1990, 127). Žádná z těchto prací neobsahuje ani zběžné srovnání dolnověstonického souboru s českou keramikou, společný znak v podobě plastické profilace podhrdlí byl zřejmě považován za plně dostačující. Nelze však přehlédnout, že u značné části této keramiky v Čechách bylo podhrdlí po plastické profilaci obtáčením ještě opatřeno výzdobou rytou jednozubým i hřebenovým nástrojem (např. Justová 1992, obr. 2: 1, 3–6, 8, 9; obr. 3: 5, 6, 8, 9; Tomková a kol. 2020, 116–119, obr. 60), což se naopak v Dolních Věstonicích objevuje jen sporadicky (viz výše). Bohužel tato početná skupina české keramiky zatím nebyla zpracována širěji než v rámci jednotlivých lokalit. Proto se při hledání paralel omezím jen na moravsko-slovenský prostor.

Hned na začátku je nutné říci, že keramika srovnatelná s dolnověstonickým typem se mimo pohřebiště Na pískách vyskytuje jen zcela ojediněle, a to i v bezprostředním sousedství lokality. Na středo- a mladohradištním pohřebišti v Mušově – Areálu se v hr. 236 našla nádoba vysoká 13 cm, jejíž podhrdlí je profilováno ještě o něco výrazněji, než je u exemplářů z lokality Na pískách obvyklé (obr. 236: 1; Jelínková 1999, 63, tab. LV: 2). Její výzdoba v podobě dvou pásů svíslých hřebenových vpichů je spíše atypická, u dolnověstonického typu je doložena jen jednou (Na pískách, hr. 350/48). Zcela odlišná je nádoba z mušovského hrobu 234, která má naopak na podhrdlí jen nepatrný náznak profilace (Jelínková 1999, 63, tab. LV: 1).

Další nádoba patřící údajně k dolnověstonickému typu byla nalezena v areálu nedalekého hradiště Petrova louka u Strachotína (Měřínský 1991, 168), ale zatím zůstává nepublikovaná.

Z obj. 121 na jihozápadním předhradí v Břeclavi – Pohansku pochází neúplná nádoba s profilovaným podhrdlím, zdobená dvěma vysokými a značně nepravidelnými hřebenovými vlnicemi na maximální výduti. J. Vignatiová (1992, 71, tab. 48: 5) ji řadí k dolnověstonickému typu, nicméně uvedená výzdoba není u diskutované skupiny nádob z lokality Na pískách obvyklá. Na pohřebišti v Rajhradcích byl v hr. 155 nalezen hrnec, který má na podhrdlí „čtyři žlábky“ a pod tím je zdobený hřebenovou vlnicí (obr. 236: 2). Č. Staňa (2006, 152, obr. 59: 1) bohužel neuvádí, jak zmíněné žlábky vznikly, podle publikované fotografie (Staňa 2006, tab. XXXIX: 4) jsou velmi úzké, navíc dva spodní žlábky jsou velmi mělké, takřka neznatelné. Celkově se nezdá, že by byly vymodelovány palcem (apod.) při obtáčení, spíše byly provedeny nějakým – poměrně úzkým – nástrojem. Není tedy příliš pravděpodobné, že by tato nádoba vznikla v dílnách produkujících dolnověstonický typ, ale její výrobce tuto keramiku patrně napodoboval, jak o tom svědčí i charakteristická hřebenová vlnice na maximální výduti. Na druhou stranu zde máme co do činění s několika málo nádobami, jejichž vypovídací hodnota je velmi omezená.

Keramika s plasticky profilovaným podhrdlím se sporadicky vyskytuje také na západním a jižním Slovensku. Jak ovšem narůstá geografická vzdálenost od Dolních Věstonic, vyvstává čím dál naléhavěji otázka, do jaké míry můžeme tuto keramiku s dolnověstonickým typem spojovat a do jaké míry jde o projev nějaké širší „módy“ (viz níže). Nádobám z pohřebiště Na pískách se nejvíce podobá hrnec z hr. 9 v Bojničkách, který je pod plastickou profilací zdoben hřebenovým pásem (Bialeková 1993b, 227, 236, obr. 13: 2a). Výzdobou v podobě hřebenového pásu je opatřena i neúplná nádoba z lokality Mužla-Čenkov I (Hanuliak et al. 1993, tab. 141: 2). V hr. 20/71 v Pobedimi – Na laze se našel širší hrnec s profilovaným podhrdlím, zdobený dvěma drobnými hřebenovými vlnicemi,

⁴⁸⁵ Do keramické hmoty mostkovické nádoby byla údajně „přimíšena tuha“, zatímco žádná z nádob dolnověstonického typu na eponymní lokalitě nepatří mezi grafitovou keramiku. Na druhé straně má co do tvaru i výzdoby přesnou analogii ve fragmentu ze Starého Hobzí, který pochází z nádoby z okruhu časně grafitové keramiky (Nekuda 1964, 62, tab. I: 3).

z nichž horní částečně zasahuje do obtáčeného žlábků plastické profilace. Vývalek mezi obtáčenými žlábků jako by byl opatřen výzdobou v podobě hřebenového pásu, což ale autorka v popisu nádoby neuvádí, snad to považovala za stopy po obtáčení (Bialeková 1993a, 183, 188, 197, obr. 9: 1; 10: 7). V obou hrobech chyběly jakékoliv další nálezy, takže nádoby není možné přesněji datovat. Další mně známá nádoba tohoto typu pochází z hr. 371 v Borovcích a dosud nebyla publikována.⁴⁸⁶ Profilace hrdla je tvořena dvěma žlábků těsně u sebe, pod nimi je nádoba zdobená rýhou provedenou jednozubým nástrojem. Lze uzavřít, že všechny čtyři slovenské nádoby s plastickou profilací podhrdlí jsou navzájem odlišného provedení a – snad až na nádobu z Bojniček – se výrazněji nepřimykají k dolnověstonickému souboru. Neumožňují ani vyslovení nějakých širších závěrů o datování nebo původu této keramiky.

Pokud jde o starší názory na vznik dolnověstonického typu, J. Poulík (1948–1950, 88) jej spojoval s podobnou keramikou z hradiště Gostyň (něm. *Gustau*) v polském Slezsku. Tato lokalita byla tehdy datována do 7. století, takže J. Poulík předpokládal výrobu této keramiky na Moravě již v takto časném období, ale exempláře z Dolních Věstonic se tak hluboko datovat neodvážil. Zařadil je tedy do staršího stupně velkomoravské kultury, tzn. do 1. poloviny 9. století. Argumentoval jen tím, že „profilované nádoby byly po dvou nebo dokonce po třech v hrobě“, což považoval v rámci pohřebního ritu za relativně časný znak,⁴⁸⁷ z dnešního pohledu to však pro datování nepostačuje. Výrobu tohoto zvláštního keramického typu J. Poulík připisoval členům „obchodních družin a cizincům“, kteří šli po cestě z Karpatké kotliny na Brněnsko a usadili se u Pavlovských vrchů. Mělo jít o místně omezenou produkci, která podstatněji neovlivnila širší okolí a skončila v době zániku Velké Moravy.

Jelikož pohřebiště Na pískách zůstávalo dlouho nepracované, žádný badatel se po J. Poulíkovi této problematice nevěnoval. Vyslovil se k ní až F. Biermann (2000, 267–272), který dolnověstonickou keramikou přímo studoval. Začlenil ji do kontextu mnoha dalších keramických skupin, které se vyskytují v různých regionech od pobřeží Baltského moře po Balkán a zahrnují nádoby s podhrdlím zdobeným plastickou profilací (něm. *Rippenschultergruppen*). Potvrdil pozorování starší generace badatelů o příbuznosti dolnověstonického typu s keramikou ze slezského hradiště Gostyň, podle jeho názoru jsou zvláště vejčité nádoby z obou lokalit „prakticky nerozeznatelné“, což se netýká jen tvaru, ale i keramické hmoty a technologických stop (Biermann 2000, 270, Abb. 180). Je otázkou pro budoucí bádání, jak interpretovat podobnost keramických souborů ze dvou od sebe geograficky značně vzdálených lokalit. V současné době (po obnovení výzkumů v Gostyni v roce 1996) je zřejmé, že počátek osídlení této lokality nesahá tak hluboko do minulosti, jak se domnívali němečtí archeologové ve 30. letech 20. století (srov. výše), ale datuje se až do 2. poloviny 9. století a 1. poloviny 10. století (Rzeźnik 1997; 1998; Nowakowski 2016, zvl. 247–250). Revidován bude i zřejmě názor o ovlivnění dolnověstonické keramiky ze strany

gostyňské, s velkou pravděpodobností tomu bylo spíše naopak: F. Biermann (2000, 272–280) spojuje vznik *Rippenschulterkeramik* u střeoevropských Slovanů obecně s osvojováním si vyspělejších hrnčířských aj. technologií, které se k nim šířily od jihu a jihovýchodu, tzn. z Podunají. Podle jeho mínění mohly stejné vlivy – nejspíše z dolního Podunají – stát i u vzniku dolnověstonického typu, ale tento do značné míry hypotetický předpoklad bude muset ověřit další výzkum.

Celkově můžeme konstatovat, že keramika s profilovaným podhrdlím z Dolních Věstonic je natolik různorodá, že ji evidentně nevyráběla jedna nebo několik málo specializovaných hrnčířských dílen, ale více výrobců odlišné úrovně. Zatím nevíme, zdali šlo o relativně krátkodobou – nicméně široce sdílenou – „módní vlnu“, nebo naopak o déletrvajících výrobní tradici (nízký podíl této keramiky na pohřebišti Na pískách by hovořil spíše pro první možnost). Každopádně výroba a používání této keramiky zůstaly omezené na Dolní Věstonice a bezprostřední okolí; nezdá se, že by ve středním Podunají existovalo další, stejně „produktivní“ středisko výroby takové keramiky. Keramika s profilovaným podhrdlím se v jiných částech Moravy a Slovenska vyskytuje velmi sporadicky. V současné době se nedá přesvědčivě prokázat, zda přímo souvisí s produkcí hrnčířů z Dolních Věstonic, nebo zda jde o výsledek působení stejných „kulturních vlivů“, kterým je nutné připsat na vrub i vznik samotného dolnověstonického typu.

12.11 KERAMIKA BLUČINSKÉHO OKRUHU

Blučinským keramickým okruhem se v poslední době podrobně zabýval především M. Mazuch (2000; 2013, 30–53). Analyzoval rozsáhlý soubor této keramiky z Mikulčic (hlavně ze sídlištních objektů a vrstev, celých nádob z hrobů je zde velmi málo) a dále z několika pohřebišť. Některá (např. Blučina, Boleradice, Vranovice) publikoval již J. Poulík (1948), kromě nich M. Mazuch (2000) zpracoval i blučinskou keramikou z dalších pohřebišť mimo vlastní brněnskou oblast, jako jsou např. Průšánky I a 2 (srov. Poulík 1989–1990, 33) a Dolní Věstonice. Pro analýzu vytvořil podrobný kód, pomocí něj zaznamenával morfologické vlastnosti (výzdoba, tvar nádoby, okraj) a keramickou třídu (hmota, výpal apod.). Následně rozdělil keramiku blučinského okruhu na tři skupiny (nazývá je „kvalitativní stupně“) I, II a III, které „vyjadřují celkovou úroveň provedení všech keramických znaků na nádobách“ – jinak řečeno, zařazení do daného stupně vypovídá o tom, do jaké míry se výrobci podařilo přiblížit se „ideální blučinské nádobě“. Stupeň I tak vykazuje nejvyšší úroveň provedení a zahrnuje nejtypičtější exempláře blučinské keramiky. Nádoby stupně II sice na základě celkového provedení patří bezpochyby k blučinskému okruhu, ale od stupně I se odlišují zvláštními výzdobnými nebo jinými detaily (srov. níže). Pro stupeň III je již příznačné „nezvládnutí souměrnosti těla nádob a jednotlivých proporcí, nedokonalá úprava povrchu nádob vně i uvnitř, značná tloušťka stěn vzhledem k výšce nádoby, nezapravené

486 Za informaci a poskytnutí kresby děkuji D. Staššikové-Štukovské.

487 Toto tvrzení je potřeba upřesnit v tom smyslu, že hrnec dolnověstonického typu se sice často vyskytoval společně s jednou nádobou (hr. 7/46, 109/46, 138/46, 231/47, 308/48, 312/48, 350/48), nebo dokonce dvěma dalšími nádobami (hr. 114/46), ale pouze hr. 116/46 obsahoval dvojici nádob dolnověstonického typu.

technologické stopy po výrobě apod. Velká část nádob je přímo dělána v ruce nebo jen zhruba obtáčena (z vnějšku a často jen v horních partiích nádob). Provedení jednotlivých morfologických znaků vykazuje v některých případech až křečovitou snahu o napodobení těch nejkvalitnějších nádob vlastního blučinského typu“ (Mazuch 2000, 70–72). Na základě toho M. Mazuch označuje stupně I a II jako „vlastní keramiku blučinského okruhu“, která je produktem vyspělé a specializované hrnčířské výroby. Naopak stupeň III již „není součástí vlastního blučinského okruhu, ale je k němu jaksi přimknutý“, vykazuje jisté shodné prvky, ale jde jen o snahu napodobit, jinak má tato keramika nízkou technologickou úroveň. Proto stupeň III popisuje jako „deriváty blučinského okruhu“ a předpokládá, že tato keramika je produktem hlavně podomácké výroby (Mazuch 2000, 74).

M. Mazuch (2000) v katalogu své diplomové práce shromáždil a popsal celkem 44 nádob blučinského okruhu z Dolních Věstonic, z nichž 19 připsal kvalitativnímu stupni II a zbylých 25 stupni III. Upustil od podrobného srovnání tohoto souboru s jinými lokalitami, jen stručně nastínil jeho zvláštní rysy. Blučinská keramika je v Dolních Věstonicích často opatřena výzdobou, která se (odshora dolů) skládá z jedné či více vlnovek, šroubovice – tzn. svazku vodorovných rýh (motiv D2 podle J. Macháčka) – a vlnovky, přičemž obvyklá dolní šroubovice již chybí. Je to podle něj dáno tím, že zdobená byla jen horní polovina nádob, což považuje za specifikum keramiky z dolnověstonického pohřebiště obecně. Jako další zvláštnosti blučinské keramiky na této lokalitě uvádí mj. masivnější provedení těl nádob a jednoduchou profilaci okrajů (Mazuch 2000, 30, 64, 68; 2013, 51).

V kontextu analýzy dolnověstonické keramiky je možné konstatovat, že blučinská keramika stupně II zde představuje nepřilíživě homogenní celek.⁴⁸⁸ Hrnce lze rozdělit podle velikosti na menší (výška 8,4–13,0 cm) a větší (výška 15,0–18,7 cm). Výrazně u nich převažují výzdobné motivy F1 a F5, a to bez ohledu na velikost nádoby, naopak méně často se vyskytující výzdobné motivy jsou vázány buď na vyšší nádoby (motiv D2: hr. 199/46,

tab. 45: 6; hr. 208/46, tab. 46: 1), nebo menší nádoby (výzdoba I7: hr. 388/48, tab. 79: 1;⁴⁸⁹ hr. 167/54, tab. 130: 4). Tři hrnce mají na dně pozitivně vystupující otisk osy kruhu (hr. 67/54, 238/54, 296/55), což má být znak pro keramiku blučinského okruhu značně netypický (srov. Mazuch 2000, 54). Také kříž vyrytý na vnějším povrchu nádoby z hr. 564/55 (tab. 172: 4) je místní prvek, který se na jiných lokalitách vyskytuje minimálně (kap. 12.2.4).

Nádoby stupně III tvoří ještě různorodější soubor,⁴⁹⁰ vedle výzdoby F1 a F5 se v něm často objevují i motivy F2, F3 a F4. Kromě výzdoby ryté jednozubým nástrojem nechybí ani výzdoba provedená hřebenovým nástrojem, a to motivy C3 (hr. 164/46, tab. 40: 1), C6 (hr. 635/56, tab. 180: 8) nebo G (hr. 541/55, tab. 170: 3; hr. 722/57, tab. 185: 2). Jelikož těmito motivy je v Dolních Věstonicích opatřen nezanedbatelný počet nádob, samy o sobě nepostačují pro zařazení dané nádoby do stupně III. Ostatně M. Mazuch (2000, 73) přiznává, že se tak mohlo stát i díky náhodné podobnosti výzdoby s typickou „blučinskou“ výzdobou. Proto z přítomnosti nádob stupně III na pohřebišti nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry.

12.12 KERAMIKA POMORAVSKÉHO OKRUHU

Minimálně devět nádob patří k pomoravskému keramickému okruhu (srov. Galuška 1993, 107; 1995). Jsou to hrnce vysoké 9,9–17,7 cm, zdobené svazkem vodorovných rýh (D2; hr. 52/46, tab. 15: 1; hr. 126/46, tab. 32: 3; hr. 51/54, tab. 117: 3; hr. 352/55, tab. 150: 2; hr. 448/55, tab. 163: 3), vlnovkou mezi rýhami (F3; hr. 220/47, tab. 49: 3; hr. 572/50, tab. 106: 1; hr. 171/54, 225–226/54, tab. 136: 3), popř. jen jednou vlnovkou a rýhou (C6; hr. 83/46, tab. 22: 1). Jsou vyrobeny z keramické hmoty s charakteristickým krupičkovým povrchem. Hlavně nádoby s výzdobou D2 vykazují tak výraznou míru vzájemné podobnosti, že připadá v úvahu jejich shodný původ. Nelze vyloučit, že při pečlivé prohlídce dolnověstonické keramiky by se v jejím rámci podařilo objevit ještě další nádoby pocházející z Pomoraví opatřené méně obvyklou – např. hřebenovou – výzdobou.

488 Pochází z hr. 120/46, 191/46, 199/46, 200/46, 208/46, 244/47, 317/48, 388/48, 67/54, 167/54, 238/54, 296/55, 304/55, 385/55, 401/55, 564/55, 631/56, 681/56 a 743/57.

489 Tato nádoba působí v rámci dolnověstonické keramiky značně cizorodě, soudě podle vyjádření M. Mazucha (2000, 69; 2013, 51) mohla být importována z Mikulčic.

490 Hr. 164/46, 209/46, 300/48, 306/48, 356/48, 361/48, 392/48, 424/49, 443/49, 453/49, 05233 (nález č. XXII/49), 26/54, 62/54, 267/55, 268/55, 334/55, 463/55, 511/55, 541/55, 564/55, 635/56, 722/57, 724/57, nádoby ID 0220 a ID 1522 jsou z porušeného, resp. neidentifikovaného hrobu.

13. Ostatní nekeramické nálezy

13.1 ARPÁDOVSKÉ MINCE

V blízkosti hrobů s esovitými záušnicemi v severní části pohřebiště byly odkryty dva hroby, které obsahovaly stříbrnou arpádovskou minci (obr. 157; tab. 25). V hr. 99/46 to byl denár uherského krále Ondřeje I. (1046–1061), P. Radoměřský (1955, 27) jej určil jako typ R I, 12 var. (srov. Huszár 1979, 27, 31).⁴⁹¹ V hr. 103/46 byl denár krále Štěpána I. (1000–1038), typ R I, 1 var. (Radoměřský 1955, 27). První mince se nacházela v levé části pánve přímo v prodloužení levého předloktí, takže původně byla nejspíše pohřbenému jedinci vložena do levé dlaně. V hr. 103/46 ležela mince na horní hlavici pravého femuru kostry, obě ruce byly uloženy v klíně, takže se původně mohla nacházet v pravé dlaní. V obou hrobech chyběly jakékoli další nálezy. Byly v nich pohřbeny nejspíše starší ženy ve věku *maturus* II, resp. *senilis*.⁴⁹²

Z Moravy registruje M. Živný (2004, 80–114) celkem 42 mladohradištních pohřebišť s nálezy uherských mincí⁴⁹³ (srov. Marešová 2008, tab. 2). Zcela převažují právě ražby králů Štěpána a Ondřeje, mince ostatních uherských panovníků jsou ve výrazné menšině. V 70. a 80. letech 11. století arpádovské mince z peněžního oběhu na Moravě ustupují, jako poslední se zde v malé míře vyskytují ražby Ladislava I. (1077–1095). Souvisí to s politickými a ekonomickými změnami v Uhrách po smrti krále Ondřeje († 1060) a s rozmachem ražby moravských denárů. Uherské denáry se na našem území běžně používaly k peněžní směně. Dostávaly se k nám dálkovým obchodem a díky němu proudily i dále na sever do Polska a Pobaltí (Šmerda 1989, 226–229; Hásková 1989; Kučerovská 1998, 157).

Poloha mincí v mladohradištních hrobech je značně variabilní, nicméně nejčastěji se nacházejí v pravé nebo levé dlaní, na hrudníku i jinde, poměrně vzácně se vkládaly do úst (Sejbal 1986, 170; Geisler 1992, 365; Jelínková 2000, 256; Živný 2007). Uložení mincí v obou dolnověstonických hrobech se tedy nijak nevymyká z tehdejších zvyklostí. Mezi badateli stále nepanuje shoda v názoru, jakou funkci mince v mladohradištních hrobech plnily, zda sloužily jako platba pro převoz na onen svět („obolos“ či „Charonova mince“), náhrada za starší typy milodarů, antirevenantské opatření (kdy zemřelý dostane podíl z rodinného majetku, aby se nevracel zpět) apod. (Sejbal 1986, 172–181; Živný 2000, 87–99; 2004, 52–66).⁴⁹⁴ Těžko se asi kdy podaří najít jediné a všeobecně platné vysvětlení, motivace tehdejších lidí mohla být různorodá, a navíc se mohla časem měnit (srov. Klápště 1999, 781).

Denáry Štěpána I., jimiž výskyt uherských mincí na Moravě začíná, mají zásadní význam pro určení doby, kdy se na mladohradištních pohřebištích začaly dávat do hrobů esovité záušnice z tlustšího drátu (kap. 8.1.30). Mezi numizmatiky převažuje názor, že Štěpán I. nerazil mince od samého počátku své vlády, ale až ve 20. a 30. letech 11. století (Sejbal 1986, 170). Otázkou pak je, zdali se na Moravě začaly tyto mince používat a ukládat do hrobů ihned, nebo až s určitým zpožděním. Archeologové tomuto problému dlouho nevěnovali větší pozornost. E. Kolníková (1967, 223) a G. Fusek (1998, 84) datovali oběh Štěpánových mincí na Slovensku od 30. let 11. století. Argumentovali však jen tím, že v této době Štěpán I. připojil území Slovenska k Uhrám, což je metodicky sporné, přinejmenším v širším měřítku, neboť Morava součástí uherského království nebyla, a přesto se tyto

491 V dokumentaci je tato mince určena jako ražba Štěpána I., což převzal i J. Poulík (1946, 50; 1948–1950, 159).

492 Hroby v sezóně 1946 byly původně označovány římskými číslicemi, které pak byly dávány i kostrám. Krabice s kostrami připsanými hr. 99/46 a 103/46 sice římské číslice nenesou, ale zachovalost koster přesně souhlasí s jejich popisem v dokumentaci. Zcela jednoznačně nejde o kostry z hr. 99/54 a 103/54.

493 Předchozí soupis J. Šmerdy (1989, 229) čítá celkem 28 lokalit, nezahrnuje však několik pohřebišť v té době již známých (Bedihošť, Josefov, Nový Poddvorov, Strachotín a Šlapanice). Z později prozkoumaných pohřebišť s nálezy arpádovských mincí uved' me Brno-Ivanovice, Diváky, Mikulčice – Panské, Mušov – Areál (Jelínková et al. 2004), Olšany u Prostějova, Olo-mouc-Slavonín – U hvězdárny (Vrána 2008), Určice – Záhumení, Zborovice a Znojmo – Hradiště sv. Hippolyta (Živný 2004, 80–114, s lit.; Fojtík – Šmíd 2008, 66–68, 72, 92–93).

494 V literatuře se někdy objevují názory (či jejich náznaky), že ukládání mincí do hrobů v mladohradištním období nebylo slučitelné s postojem církve (např. Kolníková 1967, 216), takže pozůstalí se snažili mince před „církevním dohledem“ utajit (Staňa 1986b, 89; Živný 2007, 145; srov. Šikulová 1959, 103). Taková představa je podle mého názoru ahistorická, neboť v 11. století byla síť kostelů ještě velmi řídká, takže pohřbívání se zvláště na nekostelních pohřebištích muselo často obejít bez přítomnosti kněze. Navíc mince se dávaly do hrobů až do novověku, a to i na kostelních hřbitovech (Vachůt 2015, s lit.).

mince používaly i zde. Na druhé straně, pokud na moravských mladohradištních pohřebištích zohledníme počty arpádovských mincí a dobu vlády jednotlivých panovníků, dospějeme k víceméně stejnému výsledku (kap. 4.7). V Dolních Věstonicích se – vzhledem k přítomnosti pouhých dvou hrobů s arpádovskou mincí – takové propočty dělat nedají, ale i zde považují za pravděpodobné, že mince Štěpána I. se do hr. 103/46 dostala až koncem jeho vlády nebo až po jeho smrti.

13.2 LÍSKOVÉ OŘECHY

Součástí výbavy dvou hrobů byly lískové ořechy. V dětském hr. 315/48 byly podle dokumentace celkem dva („jeden celý, druhý ve dvou kusech“), ve skutečnosti tyto dva „kusy“ pocházejí každý z jiného ořechu, takže ořechy zde původně byly celkem tři (tab. 68: 93). Oproti dnešním jsou relativně drobné, mají délku 1,1–1,5 cm a max. průměr 1,2 cm.⁴⁹⁵ V hr. 35/54 byly nalezeny zlomky údajně jednoho lískového ořechu (tab. 116: 8). Ležely u vědra stojícího vlevo od chodidel, a to spolu s gombíky a náušnicemi v jakési tmavé skvrně, která byla původně asi koženým váčkem. V hr. 315/48 se měly ořechy nacházet „v místech před chodidly“, ale tento údaj nemusí být zcela přesný, neboť izolované by se nejspíše nedochovaly – možná i v tomto případě tvořily součást kumulace kovových předmětů u nohou dítěte (?).

V raném středověku se u nás lískové ořechy běžně konzumovaly, E. Opravil (2000a, 53) sice z Čech a Moravy registruje jen 9 lokalit s nálezy celých ořechů nebo zlomků skořápek, ale tento počet je pochopitelně ovlivněn málo příznivými podmínkami pro jejich dochování. Stejně je tomu v případě pohřebišť, kromě Dolních Věstonic jsou ořechy doloženy velmi sporadicky, např. ve Starém Městě – Na valách. V hr. 291/AZ jich bylo celkem 12 kusů, v hr. 126/49 jsou ořechy v popisu hrobu s otázníkem (Hrubý 1955, 395, 437; Galuška 2013, 64, obr. 41). V obou hrobech byly pohřbeny děti, s největší pravděpodobností chlapci, neboť oba jedinci byli vybaveni opaskem; ořechy měli vložené do váčku na hrudi nebo na břiše. Z mohylníku ve Stěbořicích pochází zlomek skořáčky lískového ořechu (Opravil 1969, 111), bohužel není uvedeno číslo hrobu (srov. Jisl 1952; 1954–1955).

Ve středním Podunají se lískové ořechy ojediněle dochovaly na pozdně avarských pohřebištích. V Komárně – Robotnické čtvrti měl jedinec v hr. 8 u pasu kožený váček, který kromě drobných kovových předmětů obsahoval také 29 lískových ořechů a jeden vlašský ořech. Několik lískových ořechů pochází z hr. 72 v Želovcích (Opravil – Hajnalová 1979, 190, 192; srov. Čilinská 1973). Mladý muž v hr. 34 na pohřebišti ve Frohsdorfu v Dolním Rakousku měl u opasku uložena pohromadě dvě jablka, dubový žalud a sedm lískových ořechů (Scharer-Liška – Thanheiser 2007, 29, Abb. 4–6).⁴⁹⁶

Kladení lískových ořechů do hrobu je doloženo od doby bronzové do raného středověku, a to na různých místech po celé Evropě (např. Moschkau 1957, 140; Willerding 1982, 552; Arwidsson 1984; Niewęglowski

1988, 170; Ierusalimskaja 1996, 30; Hajnalová 2001, 81, s lit.; Chudziak 2003, 153; Losert 2003, 395). Je však obtížné tento zvyk sledovat, neboť ořechy se dochovávají jen v příznivých půdních podmínkách, hlavně ve vlhkém prostředí (Doppelfeld 1960, 105; 1964, 181; Zauner 1992, 133–156), dále pokud jsou zuhelnatělé nebo prostoupené korozními produkty z kovových předmětů uložených v jejich bezprostřední blízkosti (Hajnalová 1978, 131; Scharer-Liška – Thanheiser 2007, 29).

Líska obecná (*Corylus avellana* L.) měla pro archaického člověka praktický i magický význam. V přírodě představuje tento keř jakousi předzvěst jara, neboť kvete již v předjaří jako jedna z prvních rostlin. Lískové ořechy mají vysokou nutriční hodnotu, jsou zdrojem bílkovin, a hlavně rostlinného tuku, dále obsahují značné množství vitamínů a minerálů, takže představovaly cennou potravinu, která se dala navíc dlouho uchovávat (Úradníček – Maděra a kol. 2001, 168). Podle A. Niewęglowského (1988, 158) byla líska u Germánů zasvěcena bohu Thórovi/Donarovi. Její dřevo sloužilo k ohraničení sakrálního prostoru, kde kromě kultovních aktivit probíhaly i soudy, přísahy apod., kdy právě toto dřevo zaručovalo danému místu jeho posvátnost. Stejně tak se používalo jako součást dřevěných konstrukcí na obětištích u rašeliníšť, jezer a pramenů, zde se nacházejí mj. stopy po spalování lískového dřeva na ohništích a dále lískové ořechy i jejich skořápky coby obětina. Podobné představy byly rozšířeny i ve slovanském prostředí. Např. podle údaje z životopisu sv. Otty z Bambergu z počátku 12. století stál ve Štětíně velký ořešák, považovaný za sídlo nějakého boha. V jeho blízkosti žil kněz, který se živil ořechy z tohoto stromu – zjevně šlo o sakrální potravu plnou zázračných sil. Podle J. Tyskiewiczze (1972, 139) to byla spíše líska než ořešák královský, který dává vlašské ořechy.

V lidové kultuře mnoha evropských národů se až do novověku líska udržela coby symbol plodnosti a na jaře se obnovující přírody. Lískové větvičky se nosily ve svatebním průvodu, svatebčané na nevěstu házeli kromě obilí i ořechy; větve se zapichovaly na polích pro zvýšení jejich úrodnosti, chránil se jimi dobytek proti očarování apod. – zjevně tedy měly i apotropaický význam (Moschkau 1957, 141; Seligmann 1996, 122). Na Slovensku je ještě v nedávné době doloženo využití lísky v pohřebním ritu: na Kysucích dávali její větvičku do rakve, což souviselo s ochrannou funkcí tohoto keře, např. lidé se zde pod něj schovávali při bouřce, neboť věřili, že do něj nikdy neuhodí blesk (Bednárik 1972, 25). Uvedené skutečnosti naznačují, že lískové ořechy v raně středověkých hrobech nelze interpretovat jen jako pouhé potravinové milodary (takto Hrubý 1955, 98), můžeme předpokládat i nějaký jejich symbolický význam, podobně jako např. u ptačích vajec (Tomková 2020a, s lit.).

13.3 SEMENO KLOKOČE

V MZM jsou k hr. 105/46 – kromě předmětů uvedených v dokumentaci – přiřazeny i nálezy, které v popisu hrobu chybějí. Jsou to drobné zlomky bronzového korálu, menší

495 Pocházejí tedy z divoce rostoucí lísky. Cílené pěstování a šlechtění lísky začalo v Evropě v širší míře až od 17. či 18. století (Schultze-Motel – Gall 1994, 39).

496 Děvčátko z hr. 71 na Budči mělo u hlavy „několik skořápek z kaštanů a ořechů“, M. Šolle (1980, 265) však nezmiňuje, jaké ořechy to byly.

amorfní bronzový slítek a neúplné semeno klokoče zpeřeného (*Staphylea pinnata* L.; tab. 26).⁴⁹⁷ Příslušnost těchto nálezů k hr. 105/46 je tak nejistá; mohly být vyzvednuty až dodatečně, např. při začišťení dna hrobové jámy, a do dokumentace již nebyly zaznamenány (jako v jiných podobných případech, viz např. břitvu z hr. 365/48).

Klokoč zpeřený je keř, který se vyskytuje ve střední a jihovýchodní Evropě, na našem území je hojněji zastoupen jen na jižní Moravě, mj. v Podyjí. Roste hlavně v pahorkatinách jako podrost smíšených listnatých lesů, např. habrových doubrav. Jeho semena mají nepravidelně kulovitý až kapkovitý tvar (Úradníček – Maděra a kol. 2001, 146). Semeno z hr. 105/46 dnes není úplné (zachovaná délka 0,9 cm), v užší části má přirozený otvor. Pokud bylo semeno na něco navlečeno (např. do náhrdelníku), musel být v protilehlé části proražen druhý otvor, který se však přímo nedochoval, neboť právě tato část semene je poškozená.

Další nálezy semen klokoče z raně středověké Moravy jsou známy z Mikulčic (Opravil 2000a, 90, Taf. 13: 129), bohužel bez uvedení nálezových okolností (pocházejí ze

sídlištních vrstev?). Na několika pohřebištích z doby stěhování národů a raného středověku v Polsku a Německu byly nalezeny drátěné kroužky s navlečenými semeny klokoče. Tyto kroužky tvořily nejen součást korálových náhrdelníků, ale stejně jako jiné ozdoby či amulety se nosily i zavěšené na opasku (Quast – Siegmann 2000, 283, Abb. 5; Rösch – Fischer 2004, 273). Ve vrcholném středověku a v novověku se ze semen klokoče vyráběly růžence (srov. Teichner 1997), proto se mu v německy mluvících zemích říkalo *Paternosterbaum* (Neuffer-Müller 1983, 78, pozn. 57; Rösch – Fischer 2004, 274).

K. Marešová (1983, 108) u náhrdelníků s několika skleněnými korály předpokládala, že obsahovaly i nějaké další ozdoby z přírodnin, resp. organických materiálů, které se nedochovaly. Tento názor byl v literatuře všeobecně akceptován (Rejholcová 1995b, 29; Galuška 1996a, 102; Jelínková 2000, 249),⁴⁹⁸ i když zatím se v jeho prospěch nepodařilo přinést přesvědčivý důkaz. Semeno klokoče z Dolních Věstonic by mohlo být první indicií, tím více nezbývá než litovat nejasných nálezových okolností.

497 Určil Ing. L. Úradníček, CSc., z Mendelovy lesnické a zemědělské univerzity v Brně.

498 Korály ze dřeva nebo stromové kůry se vyráběly nejpozději od neolitu, ale jsou známy jen z lokalit s příznivými podmínkami pro dochování organických materiálů (Velušček ed. 2004, 40–42, s lit.).

14. Chronologie dolnověstonického pohřebiště

14.1 VZORCE HORIZONTÁLNÍ STRATIGRAFIE

V kapitolách věnovaných jednotlivým typům šperku jsem systematicky sledoval, jaké je jejich rozšíření v prostoru pohřebiště, a všiml si případných podobností s prostorovou distribucí dalších typů. V následující pasáži bych chtěl tyto poznatky sumarizovat, a získat tak ucelenější podklady k horizontální stratigrafii pohřebiště.

K hlavním zásadám horizontální stratigrafie, které byly podrobněji popsány v kap. 5.2.4, patří požadavek identifikovat typy předmětů, které vykazují stejné či podobné rozšíření na ploše pohřebiště, nebo se naopak prostorově vylučují (obr. 50). Pokud je na pohřebišti zastoupeno větší množství typů, považuji za vhodné roztrždit je do skupin právě na základě jejich podobné prostorové distribuce a následně již pracovat hlavně s těmito skupinami. V dalším výkladu pro takto definované skupiny typů, resp. pro jejich prostorové rozšíření, používám – z nedostatku jiných zavedených termínů – označení „vzorce prostorové distribuce“. Vyčleněné vzorce (dále již bez uvozovek) označuji římskými číslicemi. K charakteristice jednotlivých vzorců připojuji hned stručné hodnocení jejich vyhledávací hodnoty pro chronologii.

Jako vzorec prostorové distribuce I jsem vyčlenil typy šperků, které víceméně rovnoměrně pokrývají celou plochu dolnověstonického pohřebiště.⁴⁹⁹ Patří k nim náušnice typu 7-1 (obr. 80), 7-3 (obr. 82) a 7-19 (obr. 109). Již jen na základě jejich rozmístění a vysokého počtu hrobů, v nichž se uvedené typy vyskytují, můžeme důvodně usuzovat, že tyto typy se používaly po celou střední dobu hradištní, a tudíž se pro vytváření detailnější chronologie nehodí.

Jako vzorec II označuji rozšíření šperků, které se vyskytují na velké většině plochy pohřebiště, ale oproti vzorci I chybějí v některých periferních částech, hlavně na západním a jižním okraji areálu. Takovou prostorovou distribucí mají podélně členěné korály (obr. 159) a olivovité hladké korály (obr. 161); v této souvislosti můžeme zmínit i skleněné gombíky (obr. 178), ale s výhradou, že ty se rozpadají do více skupin podle použitého materiálu a výzdoby, které

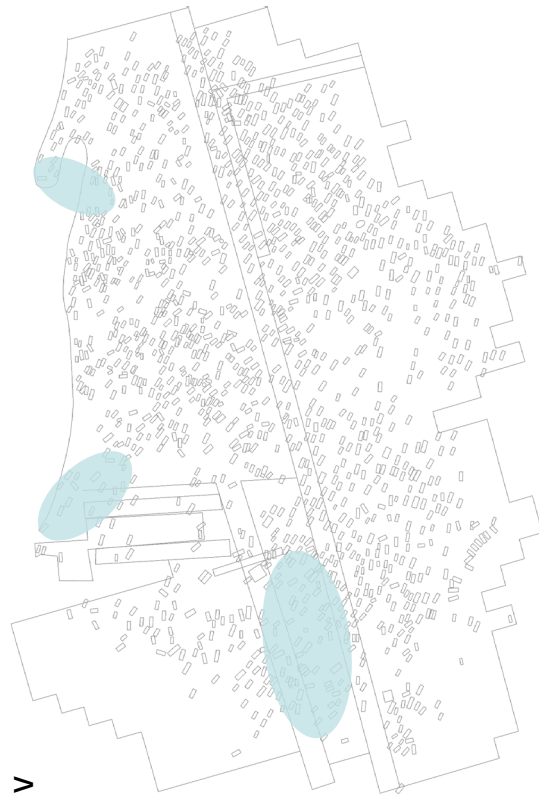
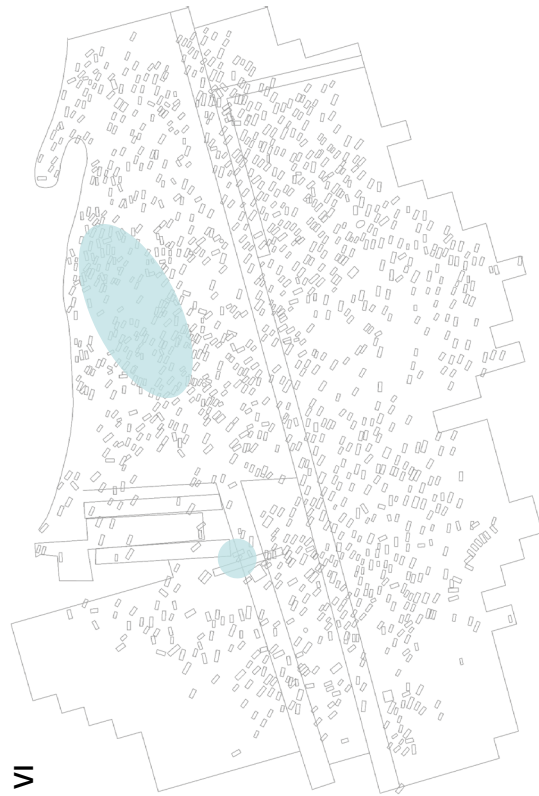
nemusely být plně souběžné. Každopádně oba uvedené typy skleněných korálů se pravděpodobně neukládaly do hrobů po celou střední dobu hradištní, ale období jejich používání bylo o něco kratší než u náušnic se vzorcem I.

Vzorec III (obr. 237: III) vykazují typy šperků vyskytující se ve třech nestejně rozsáhlých, ale zřetelně od sebe oddělených skupinách. První skupina zabírá jihozápadní část pohřebiště (většinou jde o kumulaci hrobů orientovanou ve směru SZ–JV); již při popisu rozšíření konkrétních typů výše v textu jsem tuto skupinu označoval jako „jihozápadní“. Druhá – velmi dlouhá – skupina hrobů běží diagonálně ve směru SZ–JV přes celou centrální část areálu; zkráceně ji nazývám jako „diagonální skupinu“. A konečně třetí, nejmenší skupina se nachází na severovýchodním okraji pohřebiště. Tato skupina se bohužel dochovala jen fragmentárně, neboť uvedená část pohřebiště byla nejvíce poničena těžbou písku (kap. 3).

Typů náušnic s takovým prostorovým rozšířením je na lokalitě celá řada. Jelikož se liší počtem hrobů, v nichž jsou zastoupeny, je celkem pochopitelné, že ani jejich prostorová distribuce není vždy zcela shodná (viz níže). Jsou to především náušnice typu 7-11 (obr. 94), v rámci náušnic typu 7-17 varianta B (obr. 103) i varianta C (obr. 106),⁵⁰⁰ dále typ 7-21 (s nejzřetelněji dochovanou severovýchodní skupinou; obr. 112) a konečně typ 7-24 (spolu s příbuzným typem 7-27/28; obr. 117). S rezervou k nim můžeme přiřadit i méně početné náušnice typu 7-7 (s atypickým tvarem a orientací skupinky hrobů v jihozápadní části areálu; obr. 89) a gombíky typu 14-16 (obr. 180). Náušnice typu 7-8/9 jsou doloženy jen v západní části areálu a v dlouhé diagonální skupině (obr. 91), takže jejich prostorová distribuce by se dala striktně vzato vyčlenit jako samostatný vzorec. Opíralo by se to však jen o – metodicky sporný – argument absencí, kdy se v pískovnou poškozené severovýchodní části pohřebiště nedochoval žádný hrob s tímto typem šperku (ale náušnice ID 1482 a 1483, pocházející z porušeného hrobu nebo hrobů, mohly být nalezeny právě někde zde). V každém případě náušnice typu 7-8/9 by byly jediné, které by daný vzorec vykazovaly; také proto jsem se rozhodl připojit je k typům se vzorcem III.

499 Musíme ovšem odhlédnout od dvou kompaktních kumulací prázdných hrobů na severozápadním a západním okraji pohřebiště (obr. 29) a dále od řady novověkých hrobů na jihozápadním okraji areálu (obr. 51).

500 Také zbývající exempláře typu 7-17 prostorově zcela zapadají do vzorce III, ale již se u nich projevuje vliv mimochronologických faktorů: varianta A je zastoupena jen v dlouhé diagonální skupině a v severovýchodní skupině (obr. 103), naopak imitace typu 7-17 výhradně v jihozápadní (obr. 106).

Obr. 237. Dolní Věstonice – Na pískách. Vzorce prostorového rozšíření III až VI, vycílené na základě ženských šperků.

Typy šperků se vzorcem rozšíření III jsou relativně chronologicky citlivé. Platí to hlavně pro typy, které jsou zastoupeny ve spíše nižším počtu hrobů a u nichž uvedené tři hrobové skupiny ještě nezačaly srůstat dohromady (především typy 7-11 a 7-24/27) – takové prostorové rozložení svědčí o jejich používání v časném stádiu vývoje pohřebiště. Naproti tomu varianta A náušnic typu 7-17 se vyskytla v relativně vyšším počtu hrobů a obě hlavní kumulace hrobů se rozrostly natolik, že se takřka dotýkají (obr. 103), takže tato varianta náušnic se musela používat déle. O delším přežívání ostatně svědčí i hroby – byt jediné – ležící mimo tři výše popsané skupiny, jimiž se vzorec III vyznačuje. V případě varianty A náušnic typu 7-17 lze zmínit hr. 213/54 ležící na jižním okraji pohřebiště, daleko od obou největších kumulací hrobů s touto variantou.

Přínos vzorce III je také v tom, že naznačuje přinejmenším částečnou současnost náušnic typu 7-7, 7-8/9 a 7-11. Je to o to důležitější, že v hrobových výbavách se tyto typy nekombinují.⁵⁰¹ Otázkou je, co mohlo být příčinou tohoto stavu. U hrobů s typem 7-7 ještě není absence obou dalších typů náušnic až tak překvapivá, neboť těchto hrobů je jen devět. Hrobů, v nichž se vyskytl typ 7-8/9, resp. typ 7-11, je již více (14, resp. 18), o to je uvedená otázka naléhavější. Mohly zde působit současně chronologické i mimochronologické faktory, které od sebe není snadné odlišit.⁵⁰²

Jako základ pro vyčlenění dalšího vzorce (IV) jsem vzal rozšíření náušnic typu 8-10, které se soustřeďují v jihovýchodní části pohřebiště a vytvářejí zde protáhlou kumulaci orientovanou ve směru SV-JZ; v západní polovině pohřebiště jsou tyto náušnice zastoupeny jen sporadicky (obr. 142). Velmi podobný prostorový rozsah mají také hroby s olovenými křížky, korály a dalšími ozdobami z tohoto materiálu (obr. 190), ovšem s tím rozdílem, že v jihovýchodní části areálu jen lemují po obvodu kumulaci hrobů s náušnicemi typu 8-10. Na jihovýchodě pohřebiště se koncentrují také polyedrické korály, ale nechybějí ani v jeho jihozápadní části (obr. 168). Vzorec IV představuje jakousi „syntézu“ prostorové distribuce uvedených tří typů ozdob, takže zde již pracujeme s větší mírou zobecnění než v případě vzorce III. Typy ozdob vykazující vzorec prostorové distribuce IV jsou také relativně chronologicky citlivé, ale zjevně nejsou plně souběžné. Čistě na základě polohy hrobů s výskytem zainteresovaných typů by se dalo soudit, že náušnice typu 8-10 a polyedrické korály jsou o něco starší a olovené ozdoby se objevily až v době, kdy uvedené náušnice a korály již pomalu vycházely z módy.

U typů šperků, které se objevily jen v několika málo hrobech, je vytváření vzorců prostorového rozšíření značně subjektivní, neboť se snažíme zobecnovat na základě podstatně méně reprezentativního souboru než u výše definovaných vzorců. Přesto si myslím, že v některých případech to možné je. Příkladem je vzorec V (obr. 237: V), vyčleněný na základě náušnic typu 7-23 (obr. 112), 7-25/26 a 7-32 (obr. 125). Objevily se ve výbavě tří, dvou, resp. čtyř hrobů, ovšem vždy ve třech

prostorově omezených areálech v západní, severní a severovýchodní části pohřebiště. Všechny tři typy musejí být – soudě již jen na základě tak nízkých počtů hrobů – chronologicky citlivé; navíc jsou zjevně současné, o čemž svědčí společný výskyt dvou různých typů v hr. 307/48 a 588/86 (tab. V). Na druhé straně nelze přehlédnout, že vzorec V tvoří jen jakousi „podmnožinu“ vzorce III, do jehož rámce plně prostorově zapadá. Oba vzorce byly zjevně částečně současné, ale typy se vzorcem V se používaly mnohem kratší dobu.

Pro typy náušnic z okruhu veligradského šperku, které se taktéž vyskytují jen ve dvou nebo třech hrobech, se samostatně vzorce prostorového rozšíření již vyčlenit neodvažuji. Především z toho důvodu, že u nich nezanedbatelnou roli hrály mimochronologické faktory. Příkladem mohou být bubínkové náušnice typu 9-4/6, které se vyskytují ve dvou hrobech ležících na východě pohřebiště, zatímco košíčkové náušnice typu 9-21 jsou zastoupeny taktéž v pouhých dvou hrobech, ovšem v jihozápadní části areálu (obr. 146). První dvojice hrobů prostorově plně zapadá do vzorce IV (obr. 237: IV), druhá dvojice hrobů pak do vzorců III i IV – zvláště u takových typů není možné rozhodnout o jejich pozici v rámci horizontální stratigrafie pouze na základě jejich polohy. To stejné platí o hrozníčkových náušnicích se zdobeným dolním obloukem (obr. 144) i o náušnicích lunicových (obr. 152). Sloupečkové náušnice typu 10-14 se našly ve třech hrobech, všechny leží na západním okraji pohřebiště (obr. 149), zřejmě opět díky značnému vlivu mimochronologických faktorů; nacházejí se v periferní části nejzápadnější kumulace v rámci vzorce III. Trojice hrobů se sloupečkovými náušnicemi typu 10-12 spadá taktéž do vzorce III, bohužel poloha hrobu na severovýchodě pohřebiště (hr. 62/46) není zcela jasná (obr. 149). A konečně se vzorcem III se plně kryje i rozmístění čtyř hrobů s fosilizovanými články lilijic (obr. 198).

Pro úplnost vyčleňuji ještě vzorec VI (obr. 237: VI), který reprezentují hroby s mladohradištními esovitými záušnicemi z tlustšího drátu nebo s arpádovskými mincemi (obr. 157), přičemž vycházím z předpokladu, že oba druhy předmětů jsou na lokalitě rámcově současné (kap. 13.1). Jinak na pohřebišti chybějí jiné typy předmětů, na jejichž základě by se daly vyčlenit další mladohradištní hroby.

Vzorce prostorové distribuce jsou zásadní při vypracování horizontální stratigrafie, neboť reprezentují odlišné – a různě dlouhé – fáze vývoje pohřebiště. Doba trvání některých vzorců (přesněji řečeno doba používání příslušných typů předmětů) se mohla částečně překrývat, jak jsme viděli u vzorců V a III. Při vytváření horizontální stratigrafie nemusí být vždy snadné určit, v jakém pořadí vzorce následovaly za sebou, to je vhodné ověřit pomocí externí evidence. V předkládané publikaci jsem systematicky sledoval nálezové kombinace (viz výčty a analýza doprovodných nálezů u jednotlivých typů náušnic aj. ozdob) a dataci předmětů importovaných z okolních regionů, jejichž chronologie je spolehlivě propracovaná. Zde jen ve vší stručnosti předesílám, že vzorce vyčleněné na

501 Pokud odhlédneme od náušnic typu 7-9 a 7-11 v hr. 472/49, dnes nezvěstných a doložených jen terénní skicou hrobu.

502 Náušnice typu 7-11 jsou v dlouhé diagonální skupině zastoupeny jen sporadicky, podstatně více je jich v jádru jihozápadní skupiny (obr. 94), což svědčí o jejich větší oblíbenosti u komunity pohřbívajících v jihozápadní skupině (mimochronologický faktor). Naproti tomu typ 7-8/9 se vyskytuje vyloženě po obvodu jihozápadní skupiny (což by naznačovalo spíše nesoučasnost s typem 7-11) a hlavně je podstatně početněji zastoupen v dlouhé diagonální skupině (obr. 91).

dolnověstonickém pohřebišti po sobě následovaly v pořadí: V, III, IV (vzorci I a II spadají do doby trvání všech těchto tří vzorců) a konečně VI (viz zvl. kap. 14.7).

Jelikož chronologie pohřebiště, podrobněji představená v následujících kapitolách, je založena takřka výhradně na předmětech z ženských a dívčích hrobů, výsledný obraz je z podstaty věci neúplný a jednostranný. Bohužel inventář mužských hrobů zahrnoval hlavně železné předměty, které jsou většinou špatně dochované nebo tvarově natolik nevýrazné, že se až na výjimky nedají pro chronologické závěry využít. V pasážích věnovaných militariím jsem konstatoval, že jejich poloha se od prostorové distribuce ženských šperků nezdá příliš odlišuje. Poloha hrobů s ostruhami (obr. 225) se nejvíce podobá vzorci III. Naproti tomu hroby s kopím nebo sekerou prostor vymezený vzorcem III do značné míry pouze lemují po obvodu (obr. 218). Všechny tři druhy militarií se pak výrazně koncentrují v relativně malé skupině hrobů na východním okraji pohřebiště, přičemž na dané ploše takřka chybějí ženské hroby obsahující ozdoby (vč. typů charakteristických pro vzorec I, které jinak pokrývají celou plochu pohřebiště), výjimku představují jen hr. 551/55 a 737/57. Proto je tento „bojovnícký sektor“ obtížné přesněji datovat.

Šipky jsou jediným druhem militarií, v jejichž rámci lze vyčlenit chronologicky citlivější typy, a to šipky staromad'arského rázu – konkrétně rombické a deltoidní (vč. trojúhelníkových), které se ve středním Podunají objevily až s příchodem Mad'arů (kap. 10.3). Uvedené šipky vykazují víceméně vzorec prostorového rozšíření IV – s tím rozdílem, že větší z obou kumulací hrobů (ležící ve východní polovině pohřebiště) vybíhá ještě více k jihovýchodu, resp. k severu (obr. 223), než je tomu u typů ozdob, na jejichž základě byl vzorec IV definován. Z toho se dá vyvozovat, že šipky staromad'arského rázu se používaly během delšího období než typy ozdob vykazujících vzorec IV. Zajímavá je také skutečnost, že prostorově sevřená skupina hrobů s kopími, sekerami a ostruhami na východním okraji pohřebiště žádné šipky staromad'arského rázu neobsahuje. Argumentace absencí je samozřejmě často zavádějící, ale můžeme přinejmenším v hypotetické rovině zvažovat možnost, že uvedená východní skupina „bojovníckých“ hrobů je odlišného stáří. Buď je mladší než hroby se šípkami staromad'arského charakteru (potom by spadala až někam na konec povelkomoravského období), nebo je naopak starší.⁵⁰³ Na základě tradičních představ o vývoji pohřebního ritu ve střední době hradištní, kdy ukládání zbraní do hrobů je považováno za spíše archaický znak, by připadala v úvahu spíše druhá možnost, ale pro její potvrzení potřebujeme nějaká další/nezávislá data, která v tuto chvíli bohužel nejsou k dispozici.

14.2 POČÁTEK KOSTROVÉHO POHŘBÍVÁNÍ

Pokud si položíme otázku, které artefakty patří na dolnověstonickém pohřebišti k nejstarším, bude odpověď celkem snadná. Když totiž pomineme starožitnosti pravěkého a protohistorického stáří (kap. 8.6), nabízejí

se v této souvislosti předměty pozdně avarského původu a dále ozdoby typické pro předkóttlašský horizont. Oba tyto okruhy památek se dají spolehlivě datovat, neboť se vyskytují v mnoha kostrových hrobech z 8. století v Karpaté kotlině, resp. v rakouském Podunají. Na Moravě se tehdy používala s vysokou pravděpodobností stejná či podobná nekeramická hmotná kultura jako v obou zmíněných regionech, ale předměty se ve větší míře dochovaly v archeologických pramenech až od doby, kdy Moravané opustili žárový ritus a také začali pohřbívat nespálená těla svých mrtvých, doprovázená bohatší či chudší výbavou. Při rekonstrukci vývoje pohřbívání v Dolních Věstonicích – Na pískách (i na jakémkoliv jiném pohřebišti) nás však zajímá nejen doba vzniku artefaktů, ale především datování konkrétních hrobů, neboť mezi výrobou daného předmětu a jeho uložením do hrobu mohla uplynout i poměrně dlouhá doba. Přesnou délku tohoto zpoždění není běžnými archeologickými metodami snadné zjistit, většinou ji lze jen přibližně odhadnout. Opírat se můžeme především o analýzu nálezových kombinací v hrobech, další vodítko představuje zachovalost, stupeň opotřebení artefaktu apod.

Začněme ozdobami typickými pro předkóttlašský horizont. V Dolních Věstonicích patří do tohoto okruhu památek především následující typy: náušnice typu Rohrbach (obr. 132), Kugelkranz-náušnice (obr. 136: 1), náušnice s plechovým závěskem spájeným ze dvou svíse situovaných polovin (obr. 196: 3) a mozaikovitý korál (obr. 169). Zřejmě až ke konci předkóttlašského horizontu se začaly vyrábět náušnice typu 7-25/26 (obr. 123: 11, 12; 124). Chronologická vypovídací hodnota těchto artefaktů se značně liší. Náušnice typu Rohrbach, které se v páru vyskytly v hr. 499/55, jsou opatřeny „pseudoretízky“ vytvořenými z tenčího drátu. Jde o značně křehké ozdoby, u nichž nepředpokládám, že by se v živé kultuře udržely delší dobu. Proto tento hrob řadím k vůbec nejstarším na lokalitě; dalším důvodem je skutečnost, že zbytek hrobové výbavy nezahrnuje žádný prokazatelně mladší typ předmětu. Naproti tomu další ozdoby typické pro předkóttlašský horizont vykazují odolnější konstrukci, takže doba jejich používání mohla být delší; totéž platí pro exempláře, které se do dolnověstonických hrobů dostaly jako poškozené či neúplné. Také příslušné nálezové kombinace spolehlivě vypovídají o tom, že k uložení daných artefaktů do hrobu došlo až s určitým zpožděním od doby jejich výroby, proto je detailněji zmiňuji až v kapitolách věnovaných staršímu a mladšímu velkomoravskému horizontu.

Jaká je vypovídací hodnota předmětů pozdně avarského původu? Do této skupiny patří především litá bronzová kování (obr. 197) a korál ve tvaru melounového jádra z černého neprůsvitného skla z hr. 284/55 (obr. 172: 1). U korálu stejného tvaru z hr. 579/56, ovšem zhotoveného z tmavomodrého průsvitného skla (obr. 172: 2), je zařazení do této skupiny s otázkou, neboť může být i jiné než avarské provenience, tudíž ani jeho datování není zcela jasné (kap. 8.2.9). Již v kapitole věnované litým kováním pozdně avarského rázu (kap. 8.5.8) jsem zmínil, že tři hroby obsahující tato kování vykazují

503 Ve druhém případě se dá spekulovat, že ona východní skupina tvořila součást třetí (nejmenší), pískovnou porušené skupiny na severovýchodě pohřebiště, jejíž existence se projevuje ve vzorcích III a V. To by znamenalo, že tato severovýchodní skupina jako celek měla protáhlý tvar (její rozsah by přehledně znázorňovala největší kumulace hrobů s kopími; obr. 218), orientovaný přibližně ve směru SZ-JV, tzn. měla by stejnou orientaci jako obě zbývající a podstatně rozsáhlejší skupiny v rámci vzorce III. Dále by to znamenalo, že severovýchodní skupina se do značné míry dělila na „ženskou“ a „mužskou/bojovníckou“ část, což by v kontextu raně středoevropských pohřebišť bylo velmi neobvyklé.

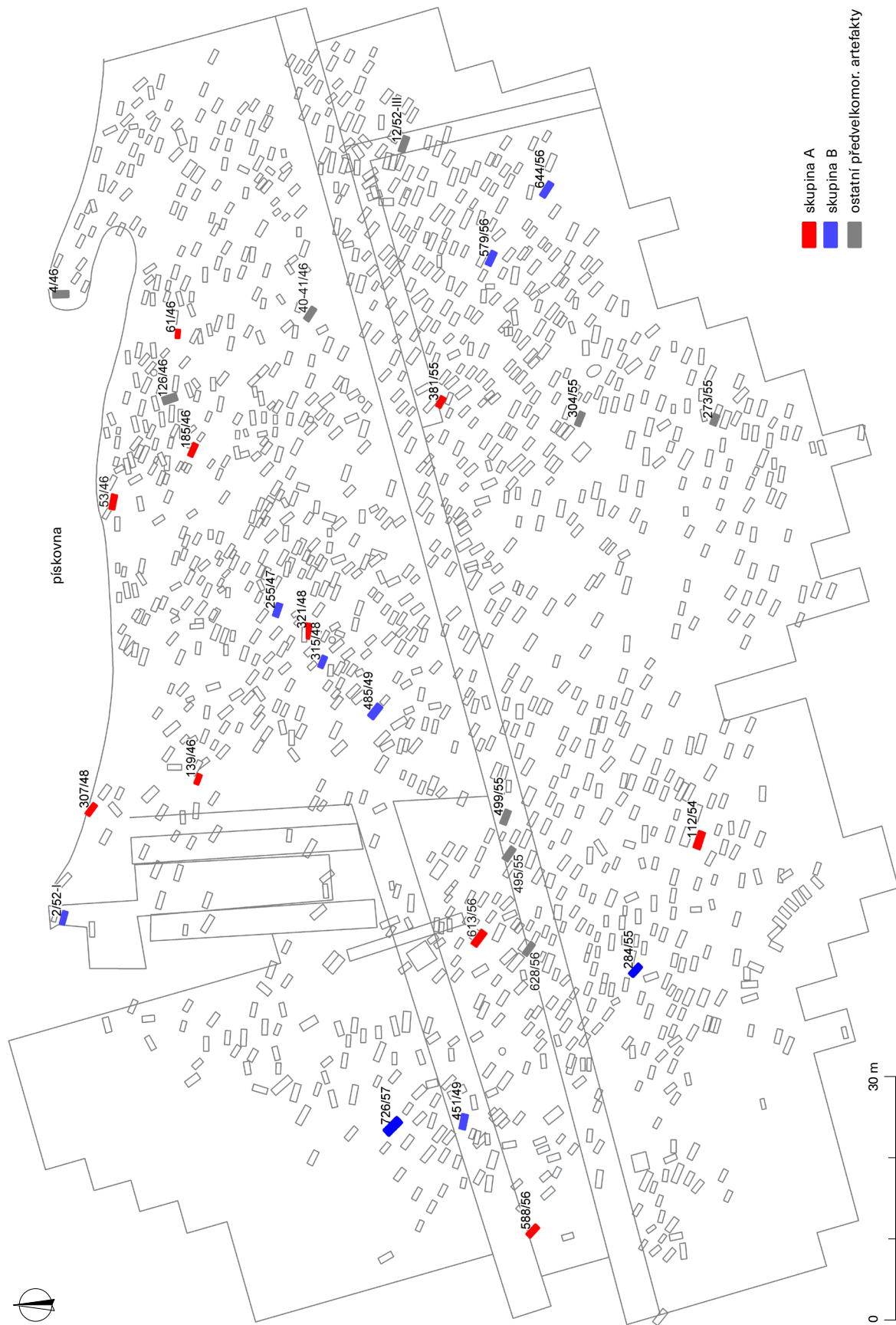
Hrob	Náuš. typu 7-25/26	Náuš. typu 7-23	Náuš. typu 7-32	Korál foukaný	Fosilie (lilijice)	Náuš. typu 7-24/27	Náuš. typu 7-11	Korál olivovitý hladký	Korál podélně členěný	Gombík typu 14-16	Předmět avarského původu	Další typy ozdob
588/56	2	2			1							7-19
307/48	2		2			4	2					7-17 (var. C), 7-19
139/46		2					1	1				7-17
61/46		2		1	1			4	3			mozaikovitý korál, 7-19
613/56			1				2	1	3			7-19
112/54				1		2			1			
53/46				1				2				
185/46				1				1				7-5
321/48					2	3		1	1			7-17 (var. C), 7-19, lunice stříbrná
381/55					2	1		1	2			7-19
485/49						8			6	2		7-19, lunice železná
315/48						1		1	5	2		7-16
726/57										2		7-16, 7-19, 10-14
451/49									5	1		Kugelkranz-náušnice, 7-19
579/56						2			3		1	7-19, 8-10?
284/55							3	5			1	7-17 (var. A), 7-19, 10-12
644/56									4	2	1	7-5, 7-17 (var. C)
2/52-I									2		1	7-17 (var. C)
255/47									1		1	

Tab. V. Dolní Věstonice – Na pískách. Výbava vybraných hrobových celků staršího velkomoravského horizontu (sloupce obsahují počty kusů příslušného typu předmětu).

značný prostorový rozptyl (obr. 198) – nacházejí se po celé délce dlouhé diagonální skupiny v rámci vzorce III (obr. 237: III). Jelikož asi trvalo nějakou dobu, než se takto dlouhá skupina hrobů vytvořila, diskutoval jsem možnost, že hr. 644/56 na jihovýchodním konci této skupiny může být relativně mladší. Bez významu není ani skutečnost, že poblíž leží i hr. 579/56 s korálem ve tvaru melounového jádra (obr. 168).

Podívejme se teď blíže, zdali lze upřesnit datování hrobů s pozdně avarskými artefakty na základě nálezo- vých kombinací v těchto hrobech. Za tím účelem jsem sestavil kombinační tabulku vybraných hrobů, jejichž výbava zahrnuje více typů ozdob, které řadím k nejstarším na lokalitě (tab. V). Obsah tabulky jsem – čistě manuálně a „subjektivně“ – uspořádal tak, aby tvořil přibližně diagonálu. Diagonála je velmi rozvolněná, už jen z toho důvodu, že sloupce v centrální části tabulky obsahují typy ozdob, které jsou v daném kontextu chronologicky málo citlivé, tudíž v tabulce nemají žádnou zásadní strukturu- jící funkci – konkrétně jde o náušnice typu 7-11 a 7-24/27, olivovité hladké a podélně členěné korály. V horní části tabulky jsem soustředil hroby, v nichž se objevují náuš- nice typu 7-23, 7-25/26 a 7-32. S nimi se kombinují další typy ozdob, které se vyskytují i samostatně, konkrétně jde o foukané soudkovité korály a fosilizované články lilijic. Hroby s pozdně avarskými artefakty jsem umístil do dolní části kombinační tabulky. Ihned je vidět, že

v posledně uvedených hrobech se nenacházejí žádné z typů, které dominují levé horní části tabulky, naopak se v nich vyskytují typy nové – především gombíky zdo- bené drátěnými kroužky (typ 14-16). Přitom o relativ- ním stáří těchto gombíků svědčí např. kombinace s Ku- gelkranz-náušnicí v hr. 451/49. Další „novinku“ v dolní části tabulky představují sloupečkové náušnice typu 10-12 a 10-14 (viz poslední sloupec). Tabulku jsem následně rozdělil na dvě přibližně stejně velké poloviny, kdy hroby s uvedenými gombíky a pozdně avarskými předměty jsem označil jako skupinu B a zbývající hroby jako skupinu A. Vypovídací hodnotu tabulky ve smyslu detailní relativní chronologie není nutné přeceňovat, neboť složení výbavy vybraných hrobů bylo jistě ovlivňováno mimochrono- logickými faktory (např. omezenou dostupností importo- vaných foukaných korálů, ostatně i jejich křehkostí, a tu- díž krátkou životností). Na druhou stranu si nemyslím, že by veškeré zachycené nálezo- vé kombinace byly čistě výsledkem náhody, určitý vývojový trend tabulka nejspíše přece jen vyjadřuje. Svědčí o tom také rozdíly v prostoro- vém rozmístění hrobů zařazených do tabulky (obr. 238). Zde můžeme navázat na vzorce prostorového rozšíření typů šperků, definované v předchozí kapitole. Náušnice typu 7-23, 7-25/26 a 7-32, soustředěné v levém horním rohu kombinační tabulky, vykazují vzorec prostorového rozšíření V (obr. 237: V). Foukané korály a lilijice sice zapadají do vzorce III (obr. 237: III), ale nepokrývají

Obř. 238. Dolní Věstonice – Na pískách. Poloha hrobů s relativně časne datovanými typy šperku a předměty pozdně avarského rázu; barevně jsou odlišeny hroby skupiny A a B, vyznačené v tab. V. Jako „ostatní“ jsou vyznačeny další hroby s archaickými typy předmětů (více v kap. 14.3).

celý jeho rozsah. Vzorec III, tentokrát již víceméně v plném rozsahu, pak vykazují i náušnice typu 7-11, 7-24/27 a gombíky typu 14-16. Poloha hrobů ze skupin A a B, včleněných na základě kombinační tabulky, se ve výsledku značně překrývá. Liší se především tím, že hroby skupiny A se ještě nevyskytují po celé délce dlouhé diagonální skupiny, zatímco hroby skupiny B již ano. To potvrzuje, že v rámci hrobů s pozdně avarskými artefakty patří hr. 579/56 a 644/56 k relativně mladším. Zvláště v případě hr. 644/56 – vzhledem k fragmentární zachovalosti tam nalezeného nákončí (obr. 197:2) – by to nebylo až tak překvapivé.

Litá kování pozdně avarského rázu, objevená v trojici dolnověstonických hrobů, byla zhotovena již ve 2. a 3. čtvrtině 8. století. Také vzhledem k tomuto relativně časnému datování jejich vzniku si nemyslím, že by šlo o kořist z franských tažení proti Avarům. Charakter nálezy základny spíše svědčí o tom, že bojovníci z řad Moravanů nosili v předvelkomoravském období stejné vícedílné pásy jako v avarském kaganátu (kap. 8.5.8). Zánikem kaganátu ztratila mocenská symbolika vícedílného opasku aktuálnost i na Moravě, takže ojedinělá kování, která unikla přetavení apod., mj. použily ženy a dívky jako ozdoby do náhrdelníku. O tomto způsobu sekundárního použití kování se dozvídáme jen díky skutečnosti, že na samém počátku střední doby hradištní přešli Moravané od kremace k inhumaci.

Uvedená změna pohřebního ritu zcela zásadně zvýšila šanci i na zachování ozdob typických pro předkřtlašský horizont (kap. 4.3). V době „plného rozkvětu“ tohoto horizontu se v rakouském Podunají používala celá řada ozdob (obr. 38), z nichž mnohé pronikly i na jižní Moravu. Bylo to však ještě v době, kdy Moravané pohřbívali žárově. Především proto se na našem území nevyskytují bohatě vybavené ženské hroby, v nichž by se kombinovalo hned několik typů ozdob typických pro tento horizont a jaké známe z území dnešního Rakouska (obr. 39). Když se na jižní Moravě začalo kostrově pohřbívat, ozdoby předkřtlašského horizontu již pomalu vycházely z módy. Právě do této doby řadím v Dolních Věstonicích hrob 499/55 s párem náušnic typu Rohrbach. Poté se do tamních hrobů dostaly i další šperky typické pro tento horizont, ale již v kombinaci s mladšími typy předmětů – příkladem může být osamocená Kugelkranz-náušnice (tzn. už nikoliv celý pár), která se v hr. 451/49 našla v kombinaci s gombíkem typu 14-16 a podélně členěnými korálky (tab. V). Oba posledně uvedené typy ozdob v charakteristických hrobových výbavách předkřtlašského horizontu v rakouském Podunají ještě chybějí, což naznačuje určitý časový posun.

Pohřebiště Na pískách bohužel neposkytlo žádné absolutní datace, které by mohly zpřesnit dosavadní datování počátků inhumace na Moravě. Vzhledem k tomu, že rakouští archeologové kladou těžiště předkřtlašského horizontu většinou do 4. čtvrtiny 8. století, mohlo se na lokalitě pohřbívat zhruba od přelomu 8. a 9. století. Jinými slovy, při strážlivém zvážení vypovídací schopnosti dolnověstonických hrobů tyto neposkytují nějaký impuls pro výraznější posun datování počátků kostrově pohřbívaní na Moravě hlouběji do minulosti, než jak to navrhovalo starší bádání. Názor, podle něhož se na Moravě pohřbívalo inhumací již od poloviny 8. století, považují za nepodložený (kap. 8.1.19).

14.3 STARŠÍ VELKOMORAVSKÝ HORIZONT

Do staršího velkomoravského horizontu řadím v Dolních Věstonicích – Na pískách všechny hroby zachycené v kombinační tabulce (tab. V), kterou jsem obšírně komentoval v přechodí kapitole (jen hr. 644/56 je s otázníkem, mohl být vyhlouben i později). K tomuto souboru lze přidat i hroby, které sice v tabulce nefigurují, ale také obsahovaly náušnice typu 7-32. Konkrétně jde o hr. 4/46 a 628/56, které vykazují vzorec prostorové distribuce V (obr. 237:V). Tyto a další v této kapitole jmenovitě uvedené hroby jsou vyznačeny na obr. 238.

Zatím jsem dostatečně nezdůraznil ještě další přínos kombinační tabulky. Ta přesvědčivě ukazuje, že víceméně od počátku existence pohřebiště se do hrobů ukládala hned celá řada typů ozdob, vedle výše diskutovaných také např. náušnice typu 7-19, olivovité hladké nebo podélně členěné korály. V případě olivovitých hladkých korálů to není až tak překvapivé, neboť v literatuře můžeme najít informace o jejich starších kořenech (kap. 8.2.2). Naproti tomu ve věci datování podélně členěných korálů se v bádání dosud věnovala pozornost především exemplářům nalezeným v Čechách (kap. 8.2.1). V tomto regionu se začalo pohřbívat inhumací až o něco později než na Moravě, takže ani nejstarší české hroby s tímto typem korálů nejspíše neodrážejí samotný počátek jejich výroby, k tomu se moravské exempláře (ve výše vtipovaných časné datovaných hrobech) hodí lépe.

Nicméně u olivovitých hladkých korálů i podélně členěných korálů v Dolních Věstonicích je – na základě relativně vysokého počtu hrobů i rozšíření těchto hrobů (vzorec II; obr. 159, 161) – evidentní, že jako celek nejsou chronologicky příliš citlivé. Datovat konkrétní hroby je obtížné i u typů, které vykazují více specifické vzorce prostorového rozšíření. Když pomíneme typy se vzorcem V, které figurují v levém horním rohu kombinační tabulky (tab. V), tak se pro poznání náplně staršího velkomoravského horizontu nabízejí v první řadě typy se vzorcem III. I těch je v tab. V zachyceno hned několik. Za důležité považuji v této souvislosti hlavně ty, které se vyskytují v relativně menším počtu hrobů, jmenovitě typ 7-11, variantu C typu 7-17 a dále typ 7-24/27. Další typy se vzorcem rozšíření III již v tab. V chybějí, jsou to především typy 7-8/9 a 7-21. Všechny tyto typy se vyráběly již od staršího velkomoravského horizontu, ale jejich používání nezůstalo s vysokou pravděpodobností omezeno jen na toto období. Zde čelíme problému, že horní hranici uvedených typů je často obtížné zjistit. Ukazuje se to jak při analýze doprovodných nálezů, tak při analýze prostorového rozšíření. Všechny hroby obsahující určitý typ šperku se vzorcem III se na základě své polohy většinou jeví jako homogenní celek, v jehož rámci je obtížné rozlišit starší a mladší hroby. Jinými slovy, není snadné rozpoznat, které hroby patří ještě do staršího a které již do mladšího velkomoravského horizontu. Můžeme jen rámcově předpokládat, že když se pohřbívaní zvláště v rámci dlouhé diagonální skupiny šířilo od severozápadu k jihovýchodu, hroby ležící na jihovýchodním konci této skupiny jsou spíše mladší. Naproti tomu jihozápadní skupina v rámci vzorce III je prostorově mnohem sevřenější a na uvedený předpoklad u ní již spoléhat nemůžeme.

Zatímco starší bádání předpokládalo, že ke konstituování spektra typů podunajského šperku docházelo

během střední doby hradištní jen postupně a pozvolna (obr. 35 vlevo), dnes se ukazuje naprostá neudržitelnost této představy. Jednoduché typy náušnic zhotovené z drátu, které se nacházejí na pozdně avarských pohřebištích, jako např. typy 7-8 nebo 7-11, musely být na Moravě známy již v předvelkomoravském období, měly ale nižší šanci na dochování než masivnější lité hvězdicovité aj. náušnice (obr. 37), které se k Moravanům také dostávaly nejspíš prostřednictvím kaganátu. Lokalita Dolní Věstonice – Na pískách (a další časně začínající venkovská pohřebiště) pak jednoznačně svědčí o tom, že již v době počátečního šíření inhumace se na Moravě používala i celá řada dalších typů náušnic a skleněných korálů. A byl to právě tento nový způsob pohřbívání, který již existující typy „zviditelnil“, neboť radikálně zvýšil šanci na jejich dochování v archeologickém materiálu. Zde můžeme vést paralelu s veligradským šperkem, u něhož se dnes také všeobecně přijímá, že do nejstarších kostrových hrobů příslušnic velkomoravské elity ukládali pozůstalí bohaté spektrum typů náušnic, gombíků, prstenů (atd.) zdobených granulací a filigránem (kap. 4.1).

Vraťme se ale ještě krátce k pohřebišti Na pískách a dalším tamním hrobům, resp. předmětům, které mohou spadat do staršího velkomoravského horizontu (obr. 238). Zde již připomínám jen jednotlivé artefakty, které jsou na lokalitě – nebo i v kontextu celé dnešní Moravy – nezdídkou unikátní a jejich datování vyplývá až ze širšího srovnání. Mezi unikáty patří především křížová spona z hr. 304/55, která má i v celém středním Podunají jen minimum analogií (kap. 8.9). Podobně tvarované spony se tam vyskytovaly v předkötlašském horizontu, ale nevylučují ani možnost, že dolnověstonický exemplář představuje napodobeninu nějaké mladší předlohy franského původu (srov. Ungerman 2005c, 720–722). Soudě čistě na základě polohy hr. 304/55 v jihovýchodní části dlouhé diagonální skupiny se nezdá, že by tento hrob na lokalitě patřil k nejstarším; mohl být rámcově současný s nedalekým hrobem 579/56, který obsahoval korál ve tvaru melounového jádra (srov. kap. 14.2).⁵⁰⁴ V hr. 495/55 se vyskytla lunicová náušnice typu 10-21, na pohřebišti jediná svého druhu, kterou lze do staršího velkomoravského horizontu zařadit víceméně jen na základě datování obdobných kusů na Slovensku (kap. 8.1.27). Keramický hrnek s uchem z hr. 126/46 má v rámci středního Podunají analogie pouze na avarských pohřebištích. Relativně časně datování hrobu by potvrdzovala jeho poloha v kumulaci hrobů s foukanými soudkovitými korály v severovýchodní části areálu (srov. obr. 168).

14.4 MLADŠÍ VELKOMORAVSKÝ HORIZONT

Jak jsem již naznačil v předchozí kapitole, u většiny typů se vzorcem prostorového rozšíření III nemáme k dispozici indicie, že by se jejich používání omezovalo výhradně na starší velkomoravský horizont. Čím vyšší je počet hrobů, v nichž je daný typ zastoupen, tím

větší je pravděpodobnost, že přežil i do mladšího velkomoravského horizontu, ne-li ještě později. Ukázkovým příkladem jsou všechny tři varianty náušnic typu 7-17, které se vyskytují v relativně početném souboru hrobů (početnější jsou už jen typy, které považují za chronologicky necitlivé) a jsou výrazně zastoupeny na jihovýchodním konci dlouhé diagonální skupiny. Celou délku této diagonální skupiny zabírají také hroby s náušnicemi typu 7-11 (obr. 94) a gombíky typu 14-16 (obr. 180), takže i u těchto typů musíme přežívání do mladšího velkomoravského horizontu přinejmenším zvažovat.

V tradiční chronologii střední doby hradištní byl mladší velkomoravský horizont definován především na základě výskytu veligradského šperku (kap. 4). V souvislosti se snahami o revizi této chronologie (kap. 4.1) došlo k určitému „znejistění“ ohledně toho, které typy honosného šperku se používaly výhradně v mladším velkomoravském horizontu. Toto je samozřejmě nutné posuzovat případ od případu, a to hlavně na základě analýzy pohřebišť ve významných velkomoravských centrech. Naopak venkovská pohřebiště mají v této souvislosti jen podružný význam, neboť na nich se veligradský šperk objevuje jen v relativně nízkém počtu kusů, typů i hrobů.

Platí to i pro Dolní Věstonice – Na pískách. Tamní sporadický výskyt veligradského šperku dokumentuje tab. VI, do níž jsem zařadil typy náušnic popsané v kapitolách 8.1.21 až 8.1.27, ovšem jen exempláře vyrobené ze stříbra nebo pozlaceného bronzu (popř. další ozdoby ze stejných materiálů) a zdobené granulací nebo filigránem. Vše bohužel komplikuje absence exaktního určení použitých materiálů, nicméně rámcový přehled o výskytu honosnějších typů šperku na lokalitě tabulka podává. Na první pohled je vidět, že ve většině hrobů máme co do činění s konstrukčně nejjednoduššími hrozníčkovými náušnicemi (typy 8-3, 8-10), naproti tomu hrozníčkové náušnice se zdobeným dolním obloukem (typy 8-15, 8-21 a 8-39) se vyskytly v pouhých čtyřech hrobech. I hrobů, v nichž jakékoliv hrozníčkové náušnice chybějí a místo nich jsou zastoupeny jiné typy (např. košíčkové náušnice typu 9-21 nebo kaptorga zdobená kordovaným drátem), je velmi málo.

Tab. VI tak má vypovídací hodnotu především pro sociální poměry na lokalitě, neboť registruje zemřelé ženy či dívky, jejichž příbuzní byli schopni nebo ochotni demonstrovat zámožnost či sociální status své rodiny hrobovou výbavou v podobě honosnějších ozdob. O chronologii vypovídá tabulka jen poměrně málo – mnohé ze zastoupených typů jsou rámcově současné, jak o tom svědčí například hroby 412/49 a 742/57 obsahující tři, resp. pět typů veligradského šperku. Výskyt dalších typů, např. náušnic typu 9-21, může být ovlivněn i mimochronologickými faktory (kap. 8.1.25). Na lokalitě v každém případě zcela chybějí archaické typy honosných náušnic, které jsou typické pro starší velkomoravský horizont (obr. 36). Není to až tak překvapivé, neboť mnohé z nich se i na kostelních pohřebištích ve významných velkomoravských

504 Další šperky předkötlašského horizontu – tentokrát neúplně – se našly v sekundárním použití v hr. 12/52-III a 273/55 (kap. 8.5.7). Tyto hroby leží na jihovýchodním okraji pohřebiště, ale tak daleko od sebe, že nejvíce zapadají do vzorce prostorové distribuce IV (obr. 237: IV), který je typický pro mladší velkomoravský horizont (kap. 14.4). Pokud je vůbec rekonstrukce jejich původního vzhledu správná (a tím pádem i určení doby jejich vzniku), znamenalo by to, že artefakty se staly součástí hrobové výbavy až více než půlstoletí od svého zhotovení, s čímž by korespondoval i jejich fragmentární stav. Podobně „atypickou“ polohu má i hr. 40-41/46 s náušnicí typu 7-4, původně opatřenou snad dvěma závěsky uprostřed dolního i horního oblouku (kap. 8.1.4); bohužel ani u této náušnice nelze přesně říci, jak původně vypadala.

Hrob	Náuš. typu 8-3	Náuš. typu 8-10	Náuš. typu 8-15	Náuš. typu 8-21	Náuš. typu 8-39	Náuš. typu 9-4/6	Náuš. typu 9-21	Náuš. typu 10-12	Náuš. typu 10-20/21	Náuš. typu 10-31/33	Další typy ozdob
62/46								1			štítkový prsten?
131/46											plechový korál
412/49		1-2	3		2						
460/49		1-2?									
467/49											kaptorga
3/52-I		1-2									
15/52-II			1								gombík granulovaný
35/54							1				2 gombíky typu 14-16
99/54							1				
125/54	1?										
282/55				2							
304/55		2									
346/55		2						2			
403/55	2										
416/55		2									2 gombíky tepané
495/55									1		
542/55		3				2					
563/55	2								2		
589/56		1									
742/57			2	2		1				3	2 plechové korály

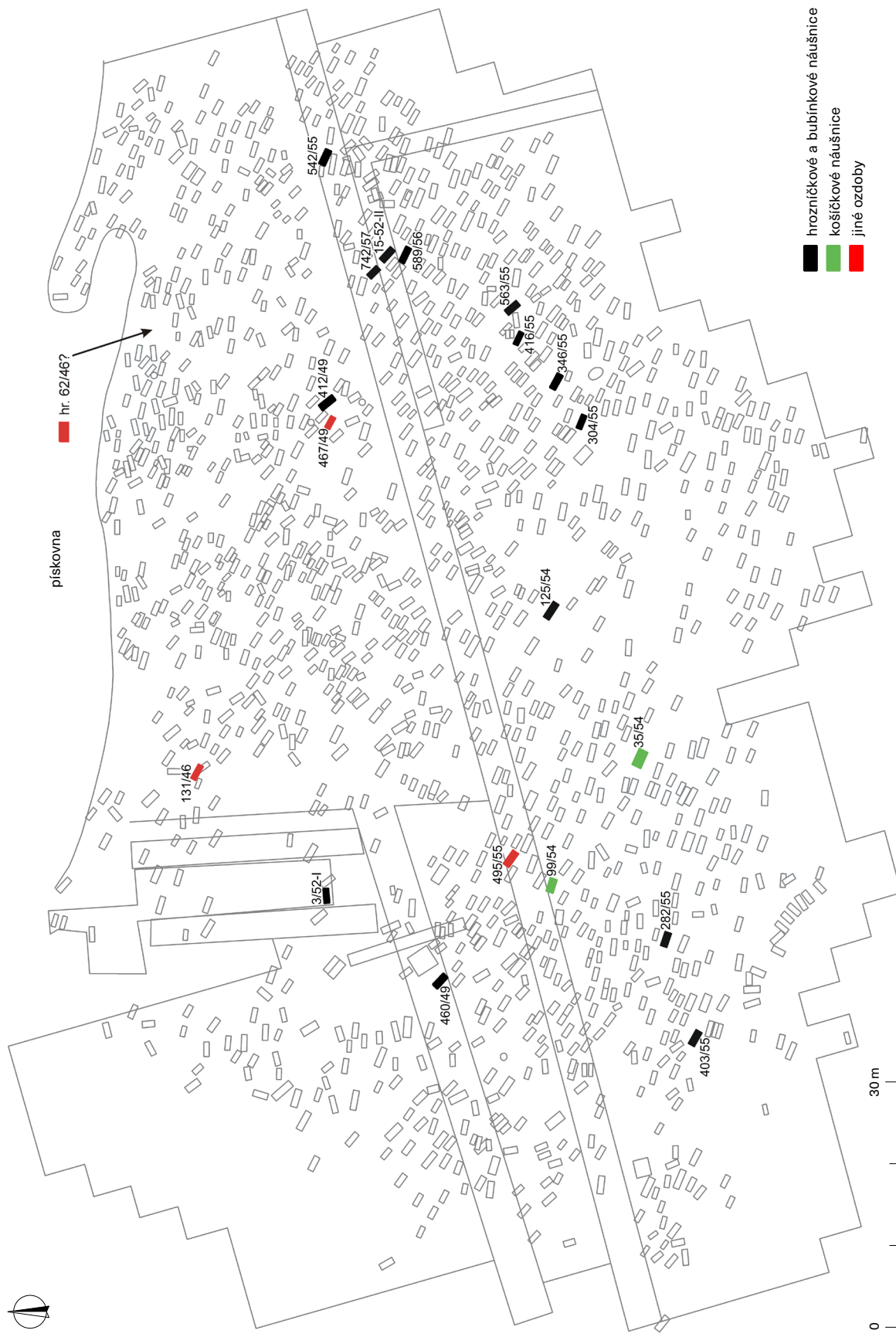
Tab. VI. Dolní Věstonice – Na pískách. Hroby obsahující náušnice a jiné ozdoby z okruhu veligradského šperku, tzn. zhotovené ze stříbra nebo pozlaceného bronzu a zdobené granulací nebo filigránem (sloupce obsahují počty kusů příslušného typu předmětu).

centrech objevují jen ve velmi omezeném počtu hrobů (kap. 4.1). V Dolních Věstonicích – Na pískách tak můžeme do staršího velkomoravského horizontu datovat s určitou pravděpodobností jen hr. 62/46 a 346/55 s náušnicemi typu 10-12 (srov. tab. V) a hr. 495/55 s náušnicí typu 10-21 (kap. 14.3). Většina ostatních hrobů zřejmě spadá do mladšího velkomoravského horizontu. Zatím nic nesvědčí pro výklad, že by některý z hrobů patřil až do povelkomoravského období.

Pokud na základě současného stavu poznání datujeme většinu z analyzovaného souboru dvaceti hrobů s veligradským šperkem (tab. VI) jen do relativně krátkého období, potom i poloha hrobů musí být výslednicí chronologických i mimochronologických faktorů (obr. 239). Odráží jak dataci hrobů, tak místa v areálu pohřebiště, která si pro sebe zabraly nejvýznamnější rodiny, jak o tom svědčí dva nebo tři bohatší ženské či dívčí hroby v těsné vzájemné blízkosti (hr. 412/49 a 467/49; hr. 15/52-II, 589/56 a 742/57). Jelikož takřka polovina hrobů obsahovala náušnice typu 8-10, na jejichž základě byl mj. vytvořen vzorec prostorové distribuce IV (obr. 237: IV), je pochopitelné, že i poloha většiny hrobů s veligradským šperkem se s tímto vzorcem překrývá. Jen několik málo hrobů vykazuje jinou polohu, což může souviset s jejich odlišnou datací. Hrob 62/46 nacházející se někde v severovýchodní části pohřebiště obsahoval relativně časně datovanou sloupečkovou náušnicí typu 10-12. Hrob 125/54 zase leží „na půl cesty“ mezi dvěma velkými kumulacemi bohatších hrobů, a to navíc v zóně s nízkou hustotou hrobů – lze to interpretovat v tom smyslu, že patří až

do relativně pozdní fáze pohřebiště, kdy obě velké skupiny postupně srůstaly dohromady. Ovšem ani všechny hroby s náušnicemi typu 8-10 nemusejí patřit do téhož období – v hr. 346/55 se s nimi kombinoval pár sloupečkových náušnic typu 10-12, v hr. 304/55 zase křížová spona, diskutovaná již v předchozí kapitole věnované staršímu velkomoravskému horizontu. Ostatně oba tyto hroby leží v místech, kde se prostorově překrývají jihovýchodní skupina vzorce IV a dlouhá diagonální skupina vzorce III. I na základě této skutečnosti usuzují, že oba hroby jsou o něco starší než většina ostatních hrobů s typem 8-10, tj. v termínech relativní chronologie mohou spadat přibližně na přelom staršího a mladšího velkomoravského horizontu.

Na samotný konec mladšího velkomoravského horizontu (event. na počátek povelkomoravského období) řadím hroby obsahující specifickou skupinu olovených křížků, lunicových závěsků, korálů a gombíků (obr. 187). Datování těchto předmětů vychází z aktuálního stavu bádání, které je – proč to nepřiznat – alespoň do určité míry spojuje s historickými událostmi, konkrétně se západními církevními misemi v závěrečné fázi existence Velké Moravy a v době po jejím rozpadu (kap. 8.5.4). Čistě na základě doprovodných nálezů v těchto dolnověstonických hrobech nelze uvedenou dataci přímo potvrdit, neboť olovené ozdoby se kombinují hlavně mezi sebou, popř. s chronologicky málo citlivými typy podunajského šperku. Podstatně výmluvnější je jejich prostorová distribuce (obr. 190), která má v rámci vzorce IV výrazně okrajový charakter, přičemž z obou stran lemuje jihovýchodní kumulaci hrobů s veligradským šperkem (obr. 239).

Obr. 239. Dolní Věstonice – Na pískách. Poloha hrobů s veigradským šperkem, které figurují v tab. VI.

V kontextu dalších prvků horizontální stratigrafie pohřebiště Na pískách se tak navržená datace olovených ozdob jeví jako adekvátní. Jelikož olovené ozdoby neměly dlouhou trvanlivost, musely se dostat do hrobů během relativně krátkého období. Poloha těchto hrobů pak názorně ukazuje místa, kde se tehdy pohřbívalo; a že jihovýchodní skupina v rámci vzorce IV rostla od středu hlavně směrem k severu a severovýchodu a současně i k jihozápadu (srov. obr. 240). Mějme ovšem na paměti, že v poloze hrobů s olovenými ozdobami se projevují i mimochronologické faktory – názorně o tom svědčí takřka úplná absence hrobů s olovenými ozdobami v západní polovině pohřebiště, kterou nelze interpretovat v tom smyslu, že by se v této části areálu na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období nepohřbívalo.

14.5 POVELKOMORAVSKÉ OBDOBÍ

Dosavadní stav poznání hmotné kultury pohřebiště na území Moravy během povelkomoravského období je natolik neurčitý, že to některé badatele vedlo až k úvahám o hiátu v pohřbívání mezi velkomoravským a mladohradištním obdobím (kap. 4.6). Také v Dolních Věstonicích – Na pískách čelíme výrazné disproporcii: na jedné straně zde povelkomoravská fáze musela zabírat relativně dlouhé období, zahrnující většinu 10. století a 1. čtvrtinu 11. století; během tohoto období se jistě na lokalitě nashromáždilo značné množství pohřbených jedinců. Na straně druhé s tímto předpokládaným množstvím pohřbených kontrastuje nedostatek až absence specifických typů předmětů, které by do diskutovaného období mohly patřit. Zatímco tradiční chronologie střední doby hradištní kladla těžiště výskytu veligradského šperku do 1. poloviny 10. století (obr. 35), podle novějšího bádání přetrvával hlouběji do povelkomoravského období jen velmi omezený počet exemplářů (kap. 8.1.23). Takovému závěru odpovídá i situace na dolnověstonickém pohřebišti, kde – snad s výjimkou hr. 125/54 – chybějí hroby s veligradským šperkem, které by byly prokazatelně mladší než hroby s olovenými ozdobami (kap. 14.4). Podobně se při analýze prostorové distribuce typů ženského šperku nepodařilo vyčlenit vzorec, který by byl charakteristický čistě pro povelkomoravské období. Jak jsme viděli výše, vzorce III až V reprezentují typy s těžištěm výskytu ve velkomoravském období (u některých typů s možným přesahem do povelkomoravského období, jehož délku ovšem většinou nedokážeme přesněji určit) a vzorec VI je mladohradištní.

K vůdčím typům šperku 10. století, které vycházejí z domácí tradice, se na území bývalého Československa počítají záušnice či náušnice s očkem a esovitě záušnice z tenkého drátu, byť na Moravě jsou zatím doloženy jen poměrně sporadicky. V Dolních Věstonicích – Na pískách můžeme k náušnicím s očkem (typ 7-5) přiřadit jen nepočtený soubor kusů, které jsou nezřídka ve fragmentárním stavu. Na základě tvarových detailů (neroztepané očko) a doprovodných nálezů (kap. 8.1.5) nelze doložit, že by jako celek patřily do 1. poloviny 10. století,

o takovém datování můžeme uvažovat především u exempláře z hr. 738/57 s výrazně periferní polohou. Ani ozdoby, které označují jako náušnice s esovitou kličkou (typ 7-7), se nedají jako celek přiřadit k esovitým záušnicím z tenkého drátu a datovat do 2. poloviny 10. století. Protiřečí tomu doprovodné nálezy (kap. 8.1.6) i prostorová distribuce hrobů (obr. 89), která se nejvíce blíží vzorci III (obr. 237: III).

Na jihozápadním Slovensku dokážeme do povelkomoravského období datovat četné ženské i mužské hroby jen na základě skutečnosti, že je v nich přítomno široké spektrum předmětů staromad'arského původu. Naproti tomu na Moravě se ve středohradištních hrobech objevují staromad'arské ozdoby natolik vzácně (a většinou bez doprovodných nálezů),⁵⁰⁵ že na jejich základě se zatím nedají identifikovat místní typy šperků povelkomoravského stáří.

V Dolních Věstonicích – pokud odhlédneme od dvojice rozetek v hr. 324/55 (kap. 8.10) a enigmatického nákončí z hr. 74/46 (kap. 8.5.9) – se z předmětů staromad'arského rázu vyskytují pouze šipky, konkrétně rombické, deltoidní a deltoidní/trojúhelníkové. Ať už je místní obyvatel jen sekundárně upotřebil, nebo je také sami vyráběli, nemohlo k tomu dojít dříve než na přelomu velkomoravského a povelkomoravského období (kap. 10.3). Tyto šipky tak představují neocenitelnou pomůcku při identifikaci částí pohřebiště, kde se pohřbívalo v povelkomoravském období (obr. 223). Především ve východní polovině areálu pozorujeme, že oproti mladšímu velkomoravskému horizontu (srov. hroby s veligradským šperkem vyznačené černě na obr. 239) došlo k podstatnému zvětšení používané plochy. Jihovýchodní skupina hrobů se zvětšila zaprvé směrem k jihozápadu (hr. 89/54, 131/54), tzn. do míst, kde se předtím ještě nepohřbívalo – a současně se daná plocha asi používala relativně krátce, takže mezi hroby zůstaly větší rozestupy než v jiných částech pohřebiště. Zadruhé se jihovýchodní skupina rozrostla severním směrem (hr. 150/46, 182/46) – toto rozšíření je pro rekonstrukci horizontální stratigrafie již podstatně problematičtější, neboť proběhlo do míst, kde se již předtím intenzivně pohřbívalo (viz severovýchodní skupinu v rámci vzorce III; obr. 237: III). Stejně tak je významné, že nejsevernější hroby s diskutovanými šípkami již leží v místech, kde se později koncentrovaly mladohradištní hroby (obr. 157). V jihozápadní části pohřebiště jsou hroby se šípkami staromad'arského rázu situovány na jejích okrajích; plocha této skupiny se oproti předchozím obdobím nezvětšila, spíše naopak.

Podívejme se teď podrobněji na zmíněnou plochu zhruba uprostřed jižní části pohřebiště s řidčeji rozmístěnými hroby, která se rozkládá zhruba mezi hroby 89/54 a 131/54 se šípkami staromad'arského charakteru. Zde se nachází jen poměrně málo typů šperku, navíc většina z nich patří – vzhledem k celkové frekvenci jejich výskytu – k chronologicky necitlivým. Jsou to náušnice typu 7-1 (hr. 87/54, 169/54), 7-3 (hr. 70/54, 168/54, 213/54?), 7-19 (hr. 70/54, 87/54, 133/54, 168/54, 169/54) a olovené náušnice (hr. 212/54, 217/54?). Významná je přítomnost náušnice typu 7-17 (varianta A) v hr. 213/54,

505 Např. drobný jednodílný gombík, tzn. odlitý vcelku: Rajhrad, hr. 188 (Staňa 2006, 63, obr. 17: 188/1; Krupičková 2022, 18); lité gombíky dvoudílné, spájené ze dvou vertikálně situovaných polovin: Mikulčice – Valy / Štěpnice, hr. 883 (Měřinský 1986, obr. 30: 1–3); hr. 465 na pohřebišti „Šoba“ v předpolí hradiště sv. Hippolyta ve Znojmě, v němž se vyskytla trojice gombíků posledně uvedeného typu spolu s dalšími šperky středohradištního charakteru, zatím zůstává nepublikovaný.

což je v dané souvislosti jediný typ náušnice, který má jiný vzorec prostorového rozšíření než I nebo II. V analyzované části pohřebiště zcela chybějí skleněné korály – včetně jinak na lokalitě hojně se vyskytujících podélně členěných a olivovitých hladkých korálů, které se tak v dané době již nejspíše neukládaly do hrobů. Z dalších typů ozdob jsou zastoupeny gombíky z průsvitného skla (hr. 81/54) i z lehkého opakního skla (hr. 80/54, 212/54), v hr. 70/54 byl plechový (páskový?) prsten a v hr. 216/54 prsten litý kroužkový. Relativně často se vyskytly ještě železné rolničky (hr. 80/54, 94/54, 210/54, 211/54). Můžeme tedy shrnout, že analyzovaná skupina hrobů na jižním okraji pohřebiště, která s vysokou pravděpodobností patří výhradně do povelkomoravského období, sice nepostrádá výbavu, ale zastoupené ozdoby jsou v drtivé většině nenápadné, konstrukčně jednoduché typy, které se vyráběly již během velkomoravského období.

Další hroby potenciálně povelkomoravského stáří snad můžeme vyčlenit i v severní části pohřebiště. V této části areálu je horizontálně-stratigrafická situace podstatně komplikovanější, neboť zde se začalo pohřbívat již ve starším velkomoravském horizontu (viz typy se vzorcem III a V, obr. 237), takže povelkomoravské hroby nelze identifikovat na základě jejich polohy. Mladohradištní hroby na lokalitě, které obsahují esovité záušnice z tlustšího drátu, se vyznačují tím, že v nich chybějí starší typy ozdob – jedinou výjimkou jsou kuželovité (či jinak tvarované) korály z navíjeného opakního skla, které zkorodovalo do červené, žluté a béžové barvy (kap. 8.2.11). Tyto korály se vyskytly jak v mladohradištním hr. 192/46, tak v hr. 167/46 a s otázkou i v hr. 123/46. Oba posledně uvedené hroby dále obsahovaly šperky ještě víceméně středohradištního charakteru; svou polohou se přimykají k mladohradištním hrobům (srov. obr. 157), takže můžeme usuzovat, že oba hroby jsou jen o něco málo starší. Povelkomoravských hrobů samozřejmě mohla být v severní části pohřebiště celá řada, ale i zde musíme počítat s tím, že jejich výbava byla jen nepočtená a nevýrazná. Mohly ji tvořit – vedle typů zastoupených ve výše analyzované skupině na jižním okraji pohřebiště – ještě další jednoduché typy ozdob, např. na základě dalších lokalit bychom mohli hypoteticky uvažovat o náušnicích typu 7-21 (srov. kap. 8.1.12; obr. 112), konkrétně o exemplářích z hr. 113/46, 117/46, 176/46. Tyto hroby leží u severního okraje prozkoumané plochy, těsně vně severozápadního konce dlouhé diagonální skupiny v rámci vzorce III (srov. obr. 117). Bohužel výbava těchto hrobů je natolik nevýrazná, že to nelze bezprostředně prokázat.

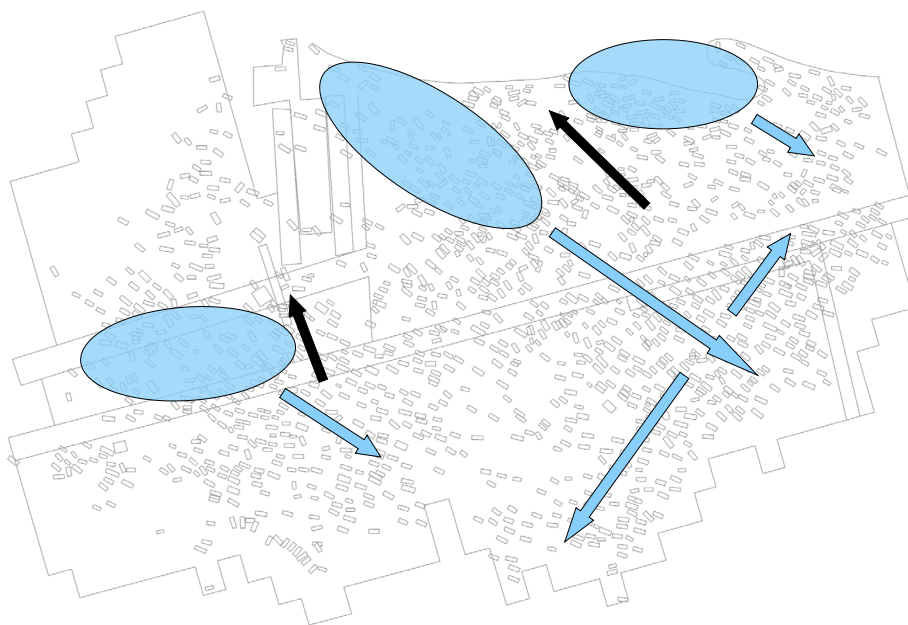
Navzdory vši snaze rozlišit povelkomoravské hroby je nutné konstatovat, že výše zmíněná a pro toto období charakteristická disproporce v Dolních Věstonicích – Na pískách do značné míry přetrvává. Hroby se šípkami staromadžarského rázu – jejich relativně vysoký počet a také jejich rozšíření ve více částech pohřebiště – potvrzují, že do povelkomoravského období by měl patřit nemalý počet hrobů. Pro ženské hroby jsou však příznačné nepočtené soubory ozdob tvořené hlavně chronologicky necitlivými typy. Proto se zatím podařilo tyto hroby identifikovat jen v těch částech pohřebiště, kde se nepohřbívalo během ostatních období. Uvedenou nepříznivou situaci by mohlo zvrátit zapojení přírodovědných datovacích metod, ovšem např. pro radiokarbonovou metodu nejsou na lokalitě – vzhledem ke špatné zachovalosti antropologického

materiálu a nejasnostem v číslování mnoha koster (kap. 3.5) – zrovna vhodné podmínky.

Při hledání odpovědi na otázku, proč se v identifikovaných povelkomoravských hrobech vyskytuje jen jednoduchý a tvarově nepříliš výrazný šperk, se jako první nabízí interpretace, že tato skutečnost odráží zchudnutí venkovského obyvatelstva v neklidných dobách po zániku Velké Moravy (kap. 4.6). Korespondovalo by to s poznatky o zničení velkomoravských hradišť v Mikulčicích, Břeclavi – Pohansku aj., jejichž povelkomoravské osídlení mělo redukováný a pauperizovaný charakter (např. Procházka 2009, 97–99). Podle mého názoru nelze inventář povelkomoravských hrobů – zvláště na venkovských pohřebištích – interpretovat takto přímočaře, výsledný obraz pokládám spíše za výsledek vlivu více faktorů, i když samozřejmě s rozpadem Velké Moravy do značné míry souvisejí. Mám na mysli např. skutečnost, že pořízení honosnějších typů šperku nebylo záležitostí čistě finanční, ale bylo nutné mít také přístup k řemeslníkům, kteří je vyráběli, potažmo ke členům elity, kteří si tyto řemeslníky vydržovali a úkolovali je (srov. Ungerman 2022d, 179–180). Pokud došlo k zdecimování velkomoravské elity, zanikly nejspíše i mnohé z dílen, které pro elitu pracovaly, popř. se reorientovaly na jinou produkci. Také další aspekty, které s elitou souvisejí, v literatuře až tak často zdůrazňovány nejsou. Elita musela mít výrazný „normotvorný“ charakter – byla vzorem, který v rámci možností napodobovaly další společenské vrstvy. V diskutované záležitosti bylo významné nejen to, jaké šperky aristokratky nosily, ale zdali s nimi byly také pohřbívány. Důležité přitom bylo obojí. Zde bych chtěl připomenout, že zvláště propracovanější typy podunajského šperku se inspirovaly honosnějšími předlohami, např. pro náušnice typu 7-17 byly vzorem hrozníčkové náušnice (kap. 8.1.10). Pokud se přestaly vyrábět a postupně vyšly z oběhu předlohy, zmizela také podstatná část motivace, proč vůbec vyrábět jejich napodobeniny. Potom není divu, že ve venkovských povelkomoravských hrobech se objevují jen typy ozdob, které byly jako takové vymyšleny již dříve. Tím, že nedocházelo k vytváření typů nových, působí tyto hrobové výbavy dojmem jakéhosi „bezčasí“, kdy u nich chronologický aspekt ustupuje do pozadí.

Analogicky, pokud členové elity přestali ukládat do hrobů honosné a prestižní předměty, jimiž dříve vyjadřovali své sociální postavení, vytrácel se i důvod, proč by něco podobného měli dělat lidé z nižších vrstev. Na Moravě v povelkomoravském období musela nějaká elita přetrvat – byť jistě početně, vojensky, materiálně a jinak oslabená, ale na pohřebištích nedokážeme její mužské ani ženské členy identifikovat. Absenci hrobů datovatelných do 10. století, které by obsahovaly honosnější typy předmětů, ale není nutné hned pokládat za bezprostřední odraz tehdejší reality. V živé kultuře se mohly nadále vyrábět a používat luxusní výrobky, jen se zkrátka neukládaly do hrobů (na tom není nic zvláštního, je to doloženo v různých obdobích a v mnoha částech světa). V neposlední řadě považuji za možné, že povelkomoravská elita nebyla schopna udržovat tak intenzivní nadregionální kontakty (vč. dálkového obchodu; srov. Macháček 2019, 285–287) jako dříve. To by pomáhalo vysvětlit, proč se nové typy šperku, které se v okolních regionech vyskytují v nezanedbatelných počtech exemplářů i hrobových celků, na Moravě objevují jen sporadicky nebo vůbec (např. náušnice/

Obr. 240. Dolní Věstonice – Na pískách. Schéma prostorového vývoje pohřebiště. Ovály vyznačují jádra tří prvotních hrobových skupin ze střední doby hradištní, modré šipky pak směr zvětšování těchto skupin. Černé šipky znázorňují přesun pohřbívání k severu na začátku mladší doby hradištní.

záušnice s očkem, esovité záušnice z tenkého drátu, jantarové korály, skleněné korály s paprskovitými očky – k poslednímu uvedenému viz kap. 12.9).

14.6 MLADOHRADIŠTNÍ OBDOBÍ

Do mladohradištního období patří hroby s esovitými záušnicemi z tlustšího drátu (hr. 124/46, 129/46, 192/46, 237/47, 322/48 a 450/49) a uherskými denáry (hr. 99/46, 103/46). S výjimkou hr. 450/49 se všechny nacházejí v severní části pohřebiště (obr. 157), kde bezprostředně prostorově navazují na povelkomoravské hroby se šípkami staromadžarského rázu (obr. 223), ale jsou již jinak orientovány (kap. 6.1). Na základě arpádovských mincí datují tento nepočtený soubor mladohradištních hrobů do 30.–50. let 11. století (kap. 13.1). Není jasné, zda se po polovině 11. století na pohřebišti přestalo pohřbívat, nebo zdali se zde původně nacházely ještě mladší hroby, které byly zničeny při novodobé těžbě písku. V této době se mohlo pohřbívání přesunout k některému z blízkých kostelů, v polovině 11. století se již prokazatelně pohřbívalo u kostela ve Strachotíně, o čemž svědčí denár Ondřeje I. v jednom z tamních hrobů (Měřínský 1982).⁵⁰⁶ Kromě toho ve 2. polovině 11. století (event. ještě ve 12. století) v okolí fungovala i další mladohradištní pohřebiště, která byla evidentně buď „nekostelní“ (Mušov – Areál; Jelínková 1999), popř. u nich existence kostela nebyla prokázána (pohřebiště v areálu hradiště Petrova louka; Měřínský 1985b; Himmellová et al. 1987, 43).

14.7 PROSTOROVÝ VÝVOJ POHŘEBIŠTĚ

Schématem na obr. 240 jsem se snažil vyjádřit svou představu o tom, jak pohřebiště vzniklo a postupně se rozšiřovalo. Zásadní roli ve výkladu hrají vzorce prostorové distribuce typů šperku, definované v kap. 14.1. Pohřbívání začalo založením tří samostatných, zřetelně od sebe oddělených hrobových skupin či „jader“, a to v západní,

severní a severovýchodní části prozkoumané plochy. O jejich existenci nejlépe svědčí archaické typy šperku, které vykazují vzorec prostorové distribuce V (obr. 237). Každé z jader se následně začalo rozšiřovat směrem k jihovýchodu, ale s rozdílnou intenzitou – o tom názorně vypovídá vzorec III. Skupina, která vznikla z prvního (západního) jádra, se za dobu svého trvání zvětšila relativně málo; v práci ji nazývám jako „jihozápadní“. Druhá skupina rychle expandovala daleko k jihovýchodu, přičemž si přinejmenším během celého staršího velkomoravského horizontu udržela dlouhý a úzký tvar (obr. 238). Jelikož se tato skupina táhne diagonálně přes celou prozkoumanou plochu, označuji ji zkráceně jako „diagonální“. Třetí jádro, na severovýchodě pohřebiště, je výrazně poškozeno pískovnou, takže neznáme ani původní rozsah celé skupiny. K růstu tohoto jádra směrem k jihovýchodu, navíc plošně poměrně omezenému, jsou k dispozici spíše indicie než jednoznačné důkazy (hypoteticky se toto jádro mohlo rozšiřovat hlavně k severu). V každém z tří jader byli nejspíše pochováni příslušníci samostatné komunity (také srov. níže).

Následující prostorový vývoj pohřebiště lze přiblížit na základě vzorce IV, který spadá do mladšího velkomoravského horizontu: plocha jihozápadní skupiny zůstala víceméně beze změny, diagonální se ve své mladší části rozrostla do šířky, tzn. směrem k JZ a SV (obr. 240). Rozsah této skupiny na rozhraní mladšího velkomoravského horizontu a povelkomoravského období dokumentuje poloha hrobů se specifickými olověnými ozdobami (obr. 190). Také během povelkomoravského období se rozrůstala hlavně tato skupina, nejvýrazněji dále směrem k JZ – tím na jižním okraji pohřebiště vznikla zóna s řídko rozmístěnými hroby, kde se předtím ani potom nepohřbívalo, takže především na základě této části pohřebiště můžeme postihnout charakter výbavy povelkomoravských hrobů (kap. 14.5). Místa, kde se v této době pohřbívalo, spolehlivě identifikujeme jen na základě polohy hrobů obsahujících šipky staromadžarského rázu

⁵⁰⁶ U kostela na hradišti Vysoká zahrada se podle dosavadních názorů mělo začít pohřbívat až později (kap. 15).

(obr. 223). Během povelkomoravského období získalo pohřebiště svůj maximální prostorový rozsah. Jihozápadní a diagonální skupina se přitom zvětšily natolik, že srostly dohromady, přičemž zůstala patrná „přechodná“ zóna mezi nimi, která vykazuje nižší hustotu hrobů. Naproti tomu diagonální a severovýchodní skupina srostly tak dokonale, že mezi nimi již žádný zřetelnější přechod vidět není.⁵⁰⁷

Hrobů prokazatelně patřících do mladohradištního období je na lokalitě velmi omezený počet. Všechny byly vyhloubeny v severní části prozkoumané plochy, přičemž docházelo jednak k zahušťování stávajících hrobových skupin, jednak k převrstvení starších hrobů (kap. 6.4). Zajímavá je poloha osamocené hr. 450/49 na severním okraji jihozápadní skupiny, daleko od ostatních mladohradištních hrobů. Naznačuje to, že komunita, které tato skupina hrobů patřila, pohřbívala samostatně po celou dobu trvání pohřebiště. U ostatních mladohradištních hrobů (které jsou rozmístěny značně nerovnoměrně) nelze spolehlivě říci, zda jsou v nich uloženi členové jedné komunity, nebo dvou komunit.

Celkově je vidět, že prostorový vývoj pohřebiště nebyl úplně jednoduchý a přímočarý, neboť byl výsledkem pohřbívání tří víceméně samostatných komunit, které zjevně nebyly stejně početné. Komunity byly zřejmě spojeny příbuzenskými nebo přinejmenším sousedskými vztahy, takže se rozhodly pohřbívat na téže písčité duně, ale zpočátku odděleně. Vytvoření jednoho pohřebního areálu, kdy původně samostatné skupiny srostly dohromady, bylo až výsledkem více než dvě stě let trvajících funerálních aktivit na lokalitě (pokud se omezíme jen na kostrové pohřbívání, srov. kap. 3.9). Uvedený princip, kdy každá komunita vytvářela svou vlastní skupinu hrobů, jsem dříve pracovníčně označil jako „skupinové pohřbívání“ (Unger 2010, 227). Přitom dvě největší komunity v Dolních Věstonicích – Na pískách praktikovaly poněkud odlišnou strategii. Komunita pohřbívající na jihozápadě pohřebiště zaujala během velkomoravského období relativně menší plochu a poté ji již jen zahušťovala mladšími hroby. Přinejmenším poloha hrobů se šipkami staromad'arského charakteru pak svědčí o tom, že ani v povelkomoravské době se rozsah této skupiny zásadněji nezměnil (obr. 223). Naproti tomu druhá, o něco větší komunita vytvořila velmi dlouhou diagonální skupinu hrobů, kterou rozšiřovala i během povelkomoravského období. Významný přelom v dosavadní praxi pak znamenala až mladohradištní fáze, kdy se pohřbívání přesunulo výhradně do severní části prozkoumané plochy. Jinými slovy, jen u druhé komunity sledujeme výraznější a setrvalé zvětšování plochy, na níž pohřbívala. I zde však zjevně docházelo k zahušťování starších hrobů mladšími, takže až na výjimky (jako je skupinka řidčeji rozmístěných hrobů na jižním okraji pohřebiště) nelze pouze na základě polohy konkrétního hrobu usuzovat na jeho přesnější dataci.

Co dalšího by mohlo podpořit hypotézu o tom, že na lokalitě pohřbívaly tři samostatné komunity? Na pohřebišti je doloženo hned několik typů šperku, které se vyskytují buď jen v jihozápadní skupině, nebo naopak výhradně

v diagonální skupině.⁵⁰⁸ Pouze v jihozápadní skupině se objevují imitace náušnic typu 7-17 (obr. 106), košíčkové náušnice typu 9-21 (obr. 146) a sloupečkové náušnice typu 10-14 (obr. 149). Na druhé straně jen diagonální skupina obsahuje náušnice typu 7-9 (obr. 91), variantu B typu 7-17 (obr. 103), bubínkové náušnice typu 9-4/6 (obr. 146), kaptorgy a lunicové závěsky (obr. 183). Skeptik by mohl namítnout, že některé z uvedených typů ozdob se vyskytují třeba jen ve dvou hrobech, což není příliš reprezentativní vzorek. To je samozřejmě pravda, ovšem uvědomme si také, že se to týká hlavně náušnic z okruhu veligradského šperku (typy 9-4/6, 9-21), které si v daném sociálním prostředí mohl dovolit jen zlomek pohřbených žen a dívek. V uvedeném výčtu navíc nechybějí ani vysloveně jednoduché typy ozdob (typ 7-9, imitace typu 7-17), u nichž finanční náročnost již nehrála žádnou roli. Kromě šperku jsme uvedené fenomény mohli pozorovat i u keramiky, konkrétně u prostorové distribuce nádob s identickými značkami (obr. 233) a tzv. přirozených keramických typů (obr. 234) na ploše pohřebiště. I jejich vymapování ukazuje, které výrobky se dostaly do obou hrobových skupin (potažmo komunit) a které jen do jedné z nich.

Otázkou je, jak uvedené rozdíly interpretovat a také jakou váhu jim můžeme přisuzovat, zvláště když většina ostatních početněji zastoupených typů šperku, militarií i dalších předmětů se vyskytuje v obou hlavních hrobových skupinách. Jedna možnost výkladu je ta, že každá z komunit žila na vlastním samostatném sídlišti. Pak by bylo přirozené, že jejich hmotná kultura nebyla zcela identická – komunity mohly mít mírně odlišné módní preference, a hlavně některé z výše uvedených typů vyráběli např. řemeslníci, kteří zásobovali jen jednu z komunit. Podle mého názoru však nemůžeme vyloučit ani druhou možnost, totiž že na lokalitě Na pískách pohřbívaly tři komunity, které obývaly jedno větší sídliště nebo hradiště. Zde si musíme uvědomit, že zvláště obyvatelé hradiště netvořili homogenní masu, ale skládali se z více skupin definovaných právním statutem, zámožností, příslušností k širším rodinám či klanům apod. Příslušníci těchto skupin nemuseli mít zdaleka rovný přístup k řemeslníkům působícím na daném sídlišti a v blízkém okolí, neboť zvláště specializovaní výrobci drahých a prestižních předmětů pracovali pro své chlebodáře z řad elity. Něco podobného ale mohlo platit i pro producenty některých obvyklejších výrobků, např. podunajského špeku. I zde si lze představit, že určitý řemeslník pracoval převážně nebo výhradně pro jeden z klanů obývajících totéž hradiště a pro uspokojení poptávky ze strany příslušníků klanů ostatních už mu nezbývala kapacita.

Zatím nevznikla studie, která by detailněji porovnála středohradištní pohřebiště na Moravě z hlediska jejich prostorového vývoje. Čistě namátkou můžeme zmínit, že podobný způsob pohřbívání jako v Dolních Věstonicích – Na pískách vykazuje pohřebiště Prušanky 2, které se ve střední době hradištní skládalo ze dvou nesejně velkých skupin (na obr. 42 červeně). Jak se skupiny zvětšovaly, hlavně v severní části tehdejšího areálu srostly dohromady, nicméně v přechodné zóně mezi skupinami byla

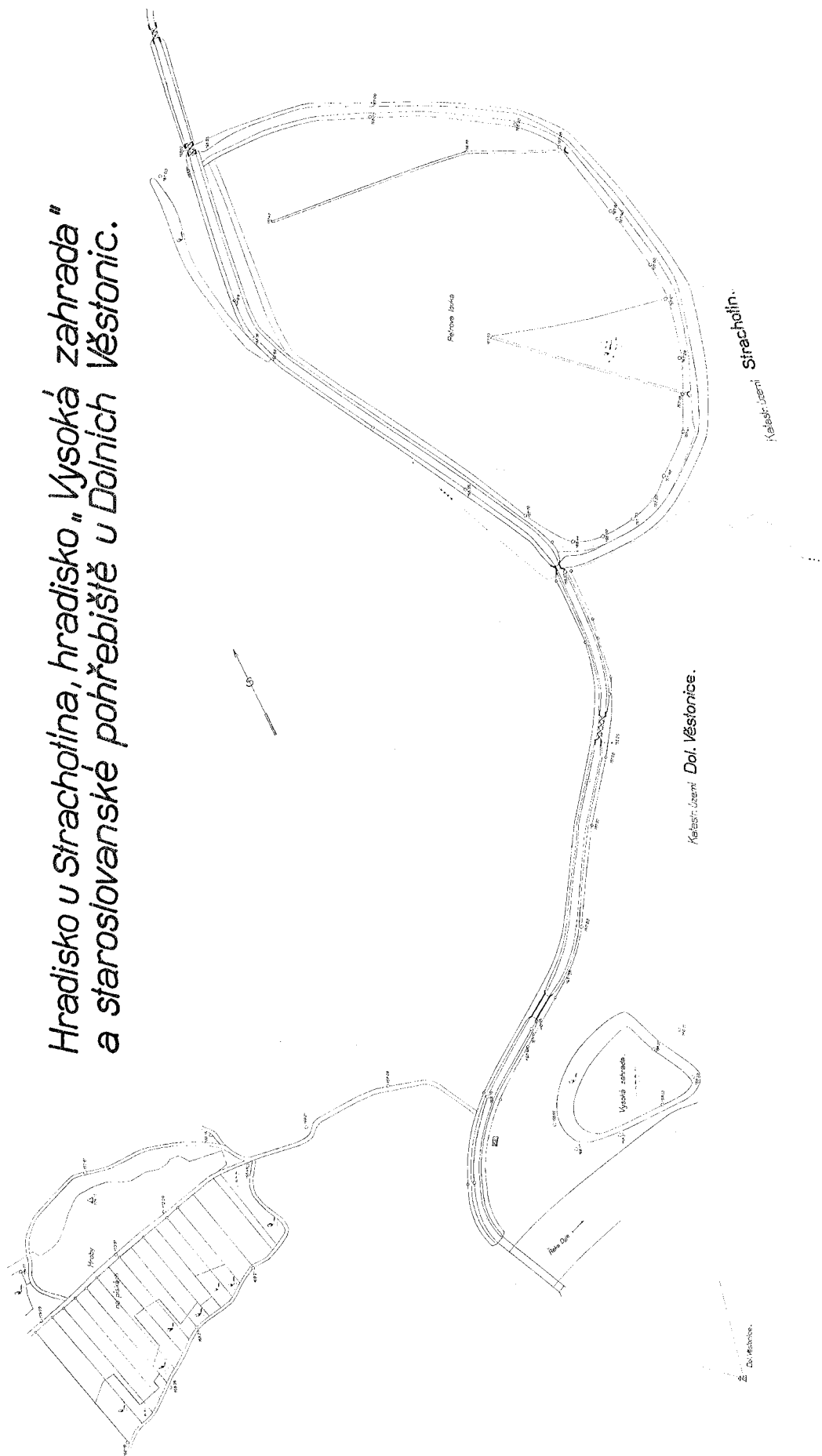
507 Menší plochy bez hrobů nelze interpretovat tak, že zde původně žádné hroby neležely; zvláště v sezóně 1946 (srov. obr. 8) nebyly některé hroby zakresleny do plánových podkladů.

508 Stranou ponechávám třetí, severovýchodní skupinu pro její malou velikost a silné porušení pískovnou – z těchto důvodů ji nelze přímo srovnávat s oběma většími a dobře dochovanými skupinami.

hustota hrobů zřetelně nižší než v jádrech skupin. Naopak v jižní části areálu zůstaly obě skupiny oddělené. V mladší době hradištní se pak organizace pohřebiště zcela změnila: hroby s nejstaršími arpádovskými mincemi vytvářejí kumulaci situovanou severně od rozhraní obou středohradištních skupin, odtud se pak mladohradištní hroby šířily víceméně na všechny strany (Ungerma 2014, 239–242, Abb. 8, 9). Mladohradištní fáze pohřebiště v Divákách pak slouží jako názorný příklad, že skupinový princip pohřbívání se udržel ještě v této době (Ungerma 2014, 242–244, Abb. 11, 12).

Když se vrátíme ke středohradištním lokalitám, zajímavý je půdorys pohřebiště Olomouc-Nemilany. Skládá se hned z několika menších skupin hrobů, oddělených od sebe prázdnými plochami. Zvláště v severozápadní

části areálu dominují rozměrné hroby, situované často ve značných rozestupech od sebe (Přichystalová 2014, 265–267). Jejich rozvolněná poloha může mít více důvodů – tyto hroby mohly být např. hypoteticky překryty mohylovým náspem, který se nedochoval. Stejně tak se dá spekulovat, že „úkolem“ těchto hrobů bylo „rychle zabrat“ danou plochu, u níž se předpokládalo, že ji později zahustí mladší hroby; jelikož nemilanské pohřebiště nemělo dlouhého trvání, již k tomu nedošlo. Když v Dolních Věstonicích vznikla během relativně krátké doby dlouhá diagonální skupina, její struktura musela být zpočátku podobně rozvolněná a až postupně docházelo k jejímu zahuštění – na to zde bylo dost času, neboť pohřbívání trvalo podstatně delší dobu než v Olomouci-Nemilanech.

Obr. 241. Situační plán lokality Na pískách a nedalekých hradišť Vysoká zahrada a Petrova louka (archiv ARÚB, inv. č. 370/2).

15. Pohřebiště Na pískách v kontextu okolního osídlení

Dolnověstonické pohřebiště bylo až do druhé světové války poškozováno těžbou písku, takže neznáme jeho původní rozsah. Pokud vyjdeme z odhadu, že v raném středověku zde bylo uloženo asi 1 500 jedinců, vzhledem ke známé době trvání pohřebiště zde pohřbívalo společenství čítající asi 120 lidí (kap. 3.4, 3.5). To je samozřejmě „zidealizovaný“ údaj, ve skutečnosti bylo toto společenství v určitém období ještě o něco větší a jindy naopak méně početné. Rozčlenění plochy pohřebiště do tří hlavních skupin, které byly po dlouhou dobu používány souběžně, naznačuje, že společenství pohřbívajících se skládalo ze tří dílčích komunit. Není jasné, zda tyto komunity žily na samostatných menších sídlištích, nebo společně na jednom větším sídlišti či hradišti; představitelné jsou obě možnosti (kap. 14.7).⁵⁰⁹

Kde tedy žili lidé pohřbívající na lokalitě Na pískách? Tato otázka je složitější, než by se mohlo na první pohled zdát. V obecnější rovině by se nabízel postup, kdy v okolí dané lokality vymapujeme další pohřebiště a sídliště, co nejpřesněji je datujeme a na základě toho se pokusíme lokality „spárovat“ (srov. kap. 4.2). Při praktické aplikaci tohoto principu narazíme záhy na několik problémů. Prvním je fragmentarita archeologických pramenů, kdy nemáme žádnou jistotu, že v předmětné oblasti máme podchycena všechna v daném období existující sídliště a pohřebiště. Druhým problémem je obtížná „srovnatelnost“ obou druhů lokalit, neboť na sídlištích – zvláště pokud je jejich obyvatelé spořádaně opustili – se jen velmi vzácně nacházejí třeba šperky nebo militaria, která se naopak na pohřebištích vyskytují relativně často. Z toho vyplývá nejistota, zda lidé z nedaleko od sebe ležícího pohřebiště a sídliště patřili ke stejným sociálním vrstvám, a dále problémy se synchronizací, neboť zmíněné šperky a militaria představují na pohřebištích chronologicky nejcitlivější nálezy; naproti tomu mnohá sídliště můžeme datovat jen na základě keramiky, která tak přesné datace neumožňuje. V neposlední řadě nemusel mezi sídlišti a pohřebišti zdaleka všude platit přímočarý vzhled „jedno k jednomu“ – obyvatelé jednoho sídliště mohli pohřbívat na více místech, a naopak na jednom pohřebišti mohli být ukládáni zemřelí z více sídlišť (srov. Kars et al. 2016, 280).

Jak vyplývá z dalšího výkladu, v případě dolnověstonického pohřebiště čelíme víceméně všem z právě nastí-

řených problémů. K nim navíc přistupuje vliv místních přírodních podmínek. V údolní nivě řeky Dyje nebylo možné založit pohřebiště kdekoliv, ale jen na místě k tomuto účelu vhodném. Písečná duna v lokalitě Na pískách k takovým místům patřila, neboť byla natolik vysoká, že ji – na rozdíl od většiny plochy údolní nivy – nezaplavily ani větší povodně (kap. 2), takže hroby předků zde spočívaly na bezpečném místě. Pro tehdejší lidi byla výhodná i ta skutečnost, že písečná duna představovala enklávu neúrodné půdy, jejíž možnosti hospodářského využití byly značně omezené, takže založením pohřebiště na tomto místě se ušetřila kvalitní orná půda jinde. Z toho vyplývá, že všechna sídliště, jehož obyvatelé zde pohřbívali, zdaleka nemusela ležet jen v bezprostředním sousedství pohřebiště Na pískách.

Řešení otázky, kde konkrétně se příslušná sídliště nacházela, je výrazně ztíženo tím, že po stavbě novomlýnských nádrží byla zaplavena celá údolní niva v okolí pohřebiště. Výzkumy, které se zde předtím prováděly, zůstávají většinou nezpracované a nepublikované, takže jsme odkázáni pouze na předběžná sdělení – takto je nutné chápat i datace prozkoumaných sídlištních lokalit.

Okolí pohřebiště Na pískách dominují dvě raně středověká hradiště: Strachotín – Petrova louka a Dolní Věstonice – Vysoká zahrada. Podle dosavadních znalostí je hradiště Petrova louka starší, někdy ve velkomoravském období zde byl postaven dvorec čtyřúhelníkového tvaru o straně asi 60–80 m, opevněný valem komorové konstrukce a 9–10 m širokým příkopem. Někdy na přelomu 9. a 10. století měl být dvorec začleněn do areálu hradiště ohrazeného valem s kamennou plentou, který v severozápadní části areálu hradiště částečně překryl val a příkop staršího dvorce (Měřínský 1981; 1982; 1985c, 216, s lit.; Procházka 2009, 223–228, s lit.). Val ohrazoval plochu 17 ha, čímž jde v rámci Moravy o šesté nejrozsáhlejší velkomoravské hradiště (Macháček 2001c, Abb. 7), vzhledem k relativně menšímu množství nálezů je však považováno spíše za refugium zřízené na obranu proti Maďarům (Měřínský 1986, 66). V této úloze nejspíše neobstálo, neboť fortifikace byla zničena během 1. poloviny 10. století, jak o tom mají svědčit nálezy rombických šipek, spojovaných s útokem Maďarů (Kouřil 2003, 124). Přesto nedošlo k definitivnímu opuštění hradiště, v 11. a 12. století

509 Nedaleko od lokality Na pískách se nachází časně slovanské žárové pohřebiště v Přítlukách. Vzhledem k jeho značnému rozsahu se předpokládá, že nesloužilo jen jedné osadě (které měly v této době většinou spíše skromné rozměry), ale více osadám v okolí. D. Jelínková a B. Kavánová (2002, 373) je proto označují jako „sběrné pohřebiště“ (srov. Geislerová – Geisler 1980, 440).

v jeho areálu fungovalo mladohradištní pohřebiště, z něhož bylo odkryto přes 50 hrobů (Měřínský 1985b; Himmlerová et al. 1987). Předpokládá se, že v této době osídlení Petrovy louky souviselo s hradištěm Vysoká zahrada, a to jako jeho předhradí, kde mj. probíhaly trhy, neboť plocha Vysoké zahrady je poměrně malá. Závěr osídlení hradiště Petrova louka spadá do 2. poloviny 13. století, kdy se jeho obyvatelé přesunuli do městečka Strachotína ležícího v jeho těsné blízkosti (Jelínková – Měřínský 1985, 150).

Méně jasný je vývoj hradiště Vysoká zahrada. Jde o relativně malé hradiště (plocha necelých 0,8 ha), s dodnes částečně zachovaným mohutným valem. Podle Z. Měřínského (1985c, 206, s lit.; 1986, 61) měla být jeho plocha osídlena nejpozději od 2. poloviny 10. století, naopak R. Procházka (2009, 134) je toho názoru, že rozsáhlý soubor tamní keramiky nedovoluje datování před polovinu 11. století. „Asi ve druhé polovině 11. století“ byl v areálu hradiště postaven menší zděný kostel, u něhož se mělo začít pohřbívat až „někdy ke konci 12. století, když hradiště ztratilo svou hospodářskou i správní funkci“ (Pouлік 1956, 254; podobně Unger 1992, 9–10) a bylo opuštěno, snad vlivem častějších povodní a vzestupu hladiny podzemní vody (Jelínková – Měřínský 1985, 150). Starší, již velkomoravské založení se snažil prokázat K. Černohorský (1965), který do 9. století datoval tamní keramiku „se třpytivou tuhou“, ale toto datování nebylo v odborné literatuře přijato (kap. 12.9). Proto je nutné brát s rezervou i veškeré úvahy, že na lokalitě Na pískách pohřbívali obyvatelé Vysoké zahrady, pokud jsou postaveny právě na příbuznosti keramiky „se třpytivou tuhou“ s grafitovou keramikou z hrobů v poloze Na pískách.

Kromě zmíněných dvou hradišť se v inundaci Dyje muselo nacházet více neopevněných sídlišť, která však byla od vrcholného středověku překryta vrstvami povodňových hlín a nedávno zmizela pod hladinou vodního díla Nové Mlýny. Archeologicky byla tato sídliště zkoumána jen minimálně. Na loukách mezi hradištěm Petrova louka a pohřebištěm Na pískách zjistil J. Pouлік (1960, 125, obr. 41) pod vrstvami naplavenin slovanské chaty. Domníval se, že jde o sídliště, které bylo „podhradím“ Petrovy louky, přičemž jeho obyvatelé pohřbívali právě Na pískách. O původním rozsahu tohoto sídliště se můžeme jen dohadovat, neboť o tomto výzkumu dnes není v podstatě nic známo a nálezy z něj jsou nezvěstné. Podobně v trati „Naproti Ševčíka“ na levém břehu Dyje severně od středu Dolních Věstonic zkoumal R. Radda v roce 1952 slovanské sídliště řazené jen obecně do doby hradištní (Jelínková – Kavánová 2002, 395, 396); bohužel i toto sídliště zůstává nezpracované.

Jedinou lokalitou, která v současnosti poskytuje srovnávací materiál k pohřebišti Na pískách, je sídliště zkoumané v 70. letech 20. století B. Klímou ve staré štěrkovně na katastru Dolních Věstonic, bezprostředně západně od intravilánu. Je situováno jižně od lokality Na pískách, ale na pravém břehu původního toku Dyje, zatímco pohřebiště leželo na břehu levém (srov. obr. 3). B. Klíma (1985b, 44, 47) vyslovil názor, že Na pískách pohřbívali obyvatelé právě této osady. Výzkum odkryl pouze část sídliště s deseti zahloubenými objekty, většinou zemnicemi. Jejich výplně obsahovaly keramický materiál datovaný autorem výzkumu do konce 9. století a do celého 10. století. Ve výplni obj. II byla mladohradištní keramika z konce 11. století

a z 1. poloviny 12. století, takže lidé zde sídlili ještě v době, kdy se pohřebiště Na pískách již nepoužívalo.

Jak je vidět, stav poznání sídlištních lokalit ležících v okolí pohřebiště Na pískách je velmi torzovitý. Dokud nedojde ke komplexnímu vyhodnocení starších výzkumů hradišť Petrova louka a Vysoká zahrada, je sotva možné se nějak určitěji vyslovit, zda jejich obyvatelé pohřbívali na lokalitě Na pískách. V případě Vysoké zahrady je to málo pravděpodobné již jen z chronologických důvodů. Hradiště Petrova louka by mělo být s pohřebištěm Na pískách rámcově současné, plocha hradiště byla však natolik rozsáhlá, že není zřejmé, proč by ji její obyvatelé nevyužívali také k pohřbívání. Pokud z nějakých důvodů nechtěli hloubit hroby na ploše vymezené hradbami, nabízela se jim k danému účelu v prvé řadě hrana terasy severně od hradiště, v místech dnešní obce Strachotín. Pokud zde leželo hospodářské zázemí hradiště, bylo vhodnější umístit pohřebiště na písčitou dunu, která se k intenzivnějšímu obhospodařování nehodila, byť za cenu, že ležela o něco dále. Nicméně ani 800 metrů vzdušnou čarou, které dělí hradiště od lokality Na pískách, nepředstavuje až tak velkou vzdálenost.

Další faktor, který můžeme v této souvislosti zohlednit, je velikost dolnověstonického pohřebiště. Odhadovaný původní počet 1 500 hrobů se zkrátka jeví jako příliš vysoký na to, aby pohřebiště mohlo souviset s „obyčejným“ venkovským osídlením, byť by šlo třeba o tři osady. Pravdou zůstává, že na Moravě zatím chybí pohřebiště srovnatelné velikosti, které zjevně nesloužilo k pohřbívání obyvatel hradiště. Jako příklad zde mohou posloužit pohřebiště Prušanky 1 a 2, která leží pouhých 150 metrů od sebe. Bylo na nich prozkoumáno celkem 676 hrobů (Klanica 2006, díl I, 22) – s tím, že na druhém z pohřebišť je velmi výrazně zastoupena mladohradištní fáze, která trvala až do přelomu 11. a 12. století. I při započtení mladohradištních hrobů je to pořád necelá polovina v porovnání s odhadovaným počtem hrobů v Dolních Věstonicích – Na pískách.

Čistě na základě hmotné kultury nelze dilemma, zda na lokalitě Na pískách byli pohřbívaní obyvatelé hradiště, nebo venkovských osad, uspokojivě vyřešit. Někjaké indicie však k dispozici máme. U pohřebiště „Šoba“, které leží v západním předpolí znojemského Hradiště sv. Hippolyta, není pochyb, že s tímto hradištěm bezprostředně souvisí. V ženských hrobech zde byla nalezena celá řada typů náušnic, které na Moravě prakticky chybějí a dále se vyskytují již jen v Dolních Věstonicích – Na pískách. Jsou to náušnice typu 7-25/26 (kap. 8.1.16), 7-32 (kap. 8.1.17), typu Rohrbach (kap. 8.1.18), event. také olovené náušnice (kap. 8.1.29). Jejich výskyt je zjevně zkreslen tím, že jde o ozdoby doložené v nejstarších kostrových hrobech, přičemž v jiných částech Moravy se tehdy mohlo pohřbívat ještě žárově. Na druhou stranu není bez významu, že těžiště výskytu zmíněných typů šperku se nachází v rakouském Podunají, takže tehdejší obyvatelé Znojma i Dolních Věstonic museli mít s touto oblastí nějaké kontakty. U lidí žijících na znojmském hradišti nejsou takové kontakty žádným překvapením. Nabízí se tedy otázka, zdali i majitelky takových šperků, pohřbené na lokalitě Na pískách, nebyly „něčím víc“ než jen příslušnicemi obyčejného rolnického obyvatelstva (také srov. nález pozlacené Kugelkranz-náušnice, kap. 8.1.19).

16. Závěr

V následující pasáži bych chtěl už jen stručně shrnout význam pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Prvním a nezpochybnitelným aspektem je velikost tohoto pohřebiště. Přestože lokalita byla dlouhodobě narušována těžbou písku, při níž mohlo být zničeno i několik stovek hrobů, v průběhu systematického archeologického výzkumu v letech 1946–1952 a 1954–1959 se podařilo odkrýt 1 298 raně středověkých hrobů. Dalšíh 103 objektů jsem zařadil do kategorie „prázdných hrobů“, tzn. bez kostry a bez nálezů, jejich interpretace – zda vůbec šlo o útvary vytvořené člověkem – není jednoznačná (kap. 3.7.3). I když tuto poněkud záhadnou kategorii ponecháme stranou, představuje lokalita Na pískách druhé největší prozkoumané středohradištní pohřebiště na Moravě, hned po Starém Městě – Na valách.⁵¹⁰ Vedle počtu hrobů svědčí výmluvně o významu lokality i počet nalezených předmětů, který překračuje číslo 3 500 (kap. 3.4).

Na druhé straně enormní velikost pohřebiště představovala i výrazně limitující faktor, neboť zvláště před zavedením počítačové techniky by bylo velmi obtížné takový soubor detailně zpracovat. Také pokud si uvědomíme, kolik na Moravě před rokem 1989 působilo archeologů specializovaných na raný středověk nebo jak silný byl tlak na provádění dalších a dalších terénních objevů (zatímco jejich vyhodnocení a publikace byly požadovány již méně), až tak nás neudiví skutečnost, že materiál z pohřebiště zůstal více jak čtyři desetiletí bez celkového zpracování. Takto dlouhá prodleva mezi skončením terénního výzkumu a počátkem jeho zpracování přinesla celou řadu problémů, jejichž společným jmenovatelem jsou větší či menší ztráty informací. Časový odstup negativně ovlivnil stav dokumentace (ztratily se mj. negativy některých fotografií a popisy hrobů z roku 1950) i její srozumitelnost (např. je dnes obtížné porozumět některým údajům vztahujícím se k hloubkám hrobů v sezónách 1954–1959). Možná ještě významnější únik informací způsobilo přepsání dokumentace do strojopisné podoby, překreslení kreseb hrobů „načisto“ a skartování původní terénní dokumentace z let 1946–1952 a částečně i z roku 1954. Ztráty postihly také samotný archeologický materiál, takže část nálezů – především železných – již v současnosti nelze v depozitářích dohledat. Objevily se však i problémy, které s časovým odstupem přímo nesouvisejí, a s nimiž by bylo nutné se vyrovnat, i kdyby ke

zpracování došlo ihned po skončení terénního výzkumu. Ten totiž proběhl ve dvou časových fázích s odlišným personálním obsazením a s jinou metodikou odkryvu a dokumentace, takže mnohé údaje z obou fází výzkumu nejsou přímo srovnatelné nebo mají odlišnou vypovídací hodnotu. K tomu přistupuje špatná zachovalost antropologického materiálu v důsledku nepříznivých půdních podmínek na lokalitě a dále skutečnost, že část koster dnes nelze dohledat nebo jednoznačně identifikovat. To vše ztěžuje poznání pohřebního ritu a značně zmenšuje možnosti vzájemné konfrontace archeologických a antropologických dat.

Dvě třetiny dolnověstonických hrobů obsahovaly výbavu v podobě širokého spektra artefaktů. Mezi nimi za obzvláště důležitý považuji soubor náušnic a dalších ozdob z okruhu podunajského šperku a dále skleněné korály a gombiky. Zejména množství zastoupených typů náušnic a počty exemplářů jsou tak vysoké, že to na Moravě nemá obdoby. Ohledně významu lokality pro studium podunajského šperku stačí jen poukázat na skutečnost, že mnohé z typů jsou zde zastoupeny v počtu, který je srovnatelný s množstvím exemplářů známých ze všech ostatních moravských pohřebišť dohromady. Stav výzkumu podunajského šperku byl donedávna značně neuspokojivý, neboť hlavní pozornost odborné veřejnosti byla vždy zaměřena na veligradský šperk zhotovený z drahých kovů a bohatě zdobený granulací a filigránem. S tím do značné míry souvisí okolnost, že při výzkumu funerálních lokalit se preferovala pohřebiště situovaná v areálech významných velkomoravských hradišť. Přestože se podunajský šperk na těchto pohřebištích objevuje relativně zřídka, vycházelo se při jeho datování právě z centrálních pohřebišť. Odkryvy a zpracování venkovských pohřebišť, pro něž je podunajský šperk typický, stály dlouho spíše na okraji zájmu (kap. 4.2). Až výzkum dvou pohřebišť v Prušánkách (Klanica 2006) a zpracování dolnověstonického pohřebiště podstatně rozšířily pramennou základnu pro poznání podunajského šperku.

Hlavním předmětem zájmu předkládané publikace jsou otázky spojené s chronologií střední doby hradištní. Proto v úvodních kapitolách věnuji značnou pozornost shrnutí dosavadního stavu výzkumu (kap. 4) i metodám, pomocí nichž je budována chronologie raně středověkých pohřebišť (kap. 5). Jelikož podle mého názoru

⁵¹⁰ Jeho výzkum stále probíhá, k němu nejnověji Fojtová – Galuška 2022.

je absolutní datování v naší raně středověké archeologii nadužíváno, vědomě jsem snažil vytvářet chronologii dolnověstonického pohřebiště jako chronologii relativní, i když je pravdou, že některé dnes k tomuto účelu používané termíny – např. velkomoravské či povelkomoravské období – mají historické pozadí, neboť jsou výsledkem studia písemných pramenů. Při tvorbě relativní chronologie se v současnosti většinou aplikují statistické metody (např. seriace), které jsou založeny na relativně bohatých hrobových celcích, které obsahují více chronologicky citlivých typů předmětů. Takových hrobů se však v Dolních Věstonicích – Na pískách vyskytlo poměrně málo, proto zde nebylo možné nasadit statistické zpracování, i když nálezné kombinace v hrobech jsem samozřejmě sledoval. Na lokalitě převažují hroby, které obsahují jen omezený počet typů, proto jsem se opíral v prvé řadě o horizontální stratigrafii – u této metody se totiž do analýzy dají zařadit i hroby, v nichž se vyskytl jediný chronologicky citlivý typ předmětu (kap. 5.2.4). Lokalita Na pískách je prvním středohradištním pohřebištem na Moravě, u něhož byla tato metoda důsledněji aplikována. Předpokladem k tomu byl jednak vysoký počet hrobů, jednak postupné rozšiřování plochy pohřebiště a více či méně výrazný prostorový posun těžiště pohřbívání během jeho existence.

Nejstarším raně středověkým hrobem v Dolních Věstonicích – Na pískách je žárový hrob ID 0523; z příslušnosti urny k tzv. keramice pražského typu by vyplývalo datování hrobu cca do 7. století. Je otázkou, jestli žárové pohřbívání na lokalitě pokračovalo i poté či nikoliv, případně další žárové hroby mohly být zničeny při hloubení středohradištních kostrových hrobů nebo při novodobé těžbě písku v severní části lokality.

Inhumaci se na lokalitě začalo pohřbívat někdy na přelomu 8. a 9. století a zdá se, že hned od počátku mělo pohřbívání značnou intenzitu. Nejmladší kostrové hroby pocházejí přibližně z poloviny 11. století. Nepodařilo se najít přesvědčivé doklady, že by v 10. století došlo k dočasnému přerušování funérálních aktivit – spíše se kloním k názoru, že lidé zde ukládali své mrtvé kontinuálně po celou dobu oněch asi 250 let. Na tomto místě nepovažuji za nutné znovu předkládat svou představu o prostorovém vývoji pohřebiště a o hmotné náplni jednotlivých období, to je obsahem celé kapitoly 14. Zde bych chtěl zdůraznit o něco obecnější chronologické poznatky. Dolnověstonické hroby poskytly tak rozsáhlý soubor podunajského šperku a skleněných korálů, že zastoupené typy se dají spolehlivě rozdělit na chronologicky citlivé a necitlivé. Východiskem k tomu byl u každého z typů v prvé řadě počet hrobů, v nichž se vyskytl. K rekonstrukci vývoje pohřebiště bylo pochopitelně možné využít jen chronologicky citlivé typy, které se sdružují do skupin na základě prostorové distribuce hrobů na ploše pohřebiště a na základě nálezných kombinací zaznamenaných v těchto hrobech. Rozdělení typů ozdob na chronologicky citlivé a necitlivé si může v rámci Moravy nárokovat širší platnost – sice bude žádoucí je ještě testovat na dalších lokalitách, ovšem jen na takových, které poskytnou dostatečně reprezentativní počet exemplářů.

K významným chronologickým poznatkům patří to, že hned od počátku existence pohřebiště Na pískách je v hrobech doloženo široké spektrum typů podunajského šperku a skleněných korálů. Mezi nimi jsou zastoupeny i náušnice charakteristické pro předkottlašský

horizont v rakouském Podunají, jehož těžiště je tam datováno do 4. čtvrtiny 8. století. Příslušné typy náušnic (typ 7-25/26, typ Rohrbach, Kugelkranz-náušnice) jsou v Dolních Věstonicích – Na pískách důležité pro rozpoznání hrobů staršího velkomoravského horizontu. Toto je jedno z mála pohřebišť ležících na jižním okraji dnešní Moravy, kde se předkottlašské typy nacházejí (dále už jen Znojmo a Prušánky); do míst ležících severněji tyto typy již zřejmě nedoputovaly, lépe řečeno tam dosud nebyly zjištěny. Starší velkomoravský horizont je obdobím, kdy se v Dolních Věstonicích vyskytoval nejvyšší počet typů podunajského šperku. Zvláště poté, co vyšly z módy typy, pro něž je charakteristický vzorec prostorového rozšíření V (kap. 14.1), se spektrum podunajského šperku na lokalitě už jen zmenšovalo. Do povelkomoravského období tak patří jen nepočetný soubor typů, které jsou samy o sobě chronologicky necitlivé, takže ženské hroby tohoto období jako by byly „neviditelné“.

Veligradský šperk se v Dolních Věstonicích – Na pískách objevuje spíše sporadicky a některé exempláře mají poněkud provinční ráz. Těžiště výskytu tohoto šperku na lokalitě spadá do mladšího velkomoravského horizontu; typy charakteristické pro starší velkomoravský horizont, které známe především ze staroměstské aglomerace, na dolnověstonickém pohřebišti zcela chybějí. Je možné, že dynamika vytváření a šíření nových typů veligradského šperku byla v různých sociálních prostředích značně odlišná. Lze formulovat hypotézu, že nové typy veligradského šperku vznikaly ve specializovaných dílnách, které působily na nejvýznamnějších hradištích a vyráběly pro vládnoucí vrstvu velkomoravské společnosti. Až následně se nové typy šířily k tzv. lokálním elitám, které obývaly méně významná hradiště (jako je např. Petrova louka v blízkosti pohřebiště Na pískách; kap. 15) nebo venkovská sídliště ležící dále od některého z hradišť. Příslušníci lokální elity mohli odebírat výrobky z centrálních hradišť, ale také si mohli zřizovat vlastní šperkařské dílny, které však nebyly schopny ihned produkovat špičkové výrobky. Výzkum této problematiky je ještě v plenkách, bude vyžadovat detailní srovnání reprezentativního vzorku exemplářů veligradského šperku z více typů pohřebišť.

Několik let po započítí systematického výzkumu pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách publikoval J. Poulík (1948–1950) část tammích nálezů a upozornil, že jsou mezi nimi i specifické typy předmětů, ke kterým jinde na Moravě chyběly analogie. V prvé řadě šlo o hned několik typů náušnic, které řadil ke „karantánskému“ či „kottlašskému“ šperku, a předpokládal, že jsou dokladem migrace Slovanů z východoalpské oblasti; proto někdy označoval lokalitu Na pískách za „pohřebiště starých Slovinců“. Poulíkovy názory na provenienci daných typů byly v odborné literatuře citovány ještě celá desetiletí poté (Ungerma 2016a, 182–184, s lit.). Dnes je musíme vnímat především jako součást dobového vědeckého paradigmatu a vzniklé na základě neporovnatelně méně početného srovnávacího materiálu, než jaký máme k dispozici v současnosti. Soudě podle dnešního stavu bádání vykazuje prokazatelné vztahy k oblasti východního Přilpí jediný typ šperku, a to náušnice se dvěma bubínky nad sebou (typ 7-25/26), které se Na pískách vyskytly v pouhých dvou hrobech. Ostatní typy náušnic, které J. Poulík považoval za východoalpské, jsou domácí provenience (pokud odhlédneme od jejich předloh, z nichž některé

samozřejmě mohly být cizího původu). Tyto náušnice ani další druhy předmětů neprokazují, že by zde pohřbívalo jiné etnikum než na ostatních moravských raně středověkých pohřebištích.

Další místní zvláštností jsou hrnce tzv. dolnověstonického typu (s plasticky profilovaným podhrdlím), které ovšem tvoří jen malou část tamní keramiky. Soubor těchto hrnců pochází od relativně vyššího počtu výrobců, kteří zhotovovali i nádoby, které se od soudobé keramické produkce nijak zvlášť neliší. Keramika dolnověstonického typu představuje jakousi lokální tradici, která ale nevznikla izolovaně přímo na místě. Zřejmě odráží širší – těžko blíže definovatelné – vlivy, které se mnohem více projevují např. na keramice z 10. století na území Čech. Datování samotného dolnověstonického typu je stále zatíženo značnou nejistotou, nicméně původní Poulíkovo datování do 1. poloviny 9. století se dnes jeví jako nepravděpodobné, zt. jako příliš časně (kap. 12.10). Každopádně tato keramika je součástí mnohem širšího fenoménu v podobě lokálně a regionálně specifických znaků středohradistní hmotné kultury. Tento fenomén byl zatím zkoumán jen na úrovni nejvýznamnějších keramických okruhů (blučinský, mikulčický, pomoravský), přičemž se vycházelo převážně ze sídlištního materiálu (např. Mazuch 2013). Lokální a regionální rozdíly se však projevují i v nekeramické hmotné kultuře, sledovat je můžeme nejlépe na pohřebištích, kdy se např. dvě lokality, které leží jen několik málo desítek kilometrů od sebe, výrazně liší složením typového spektra podunajského šperku a skleněných korálů.

Na základě výše řečeného si troufám tvrdit, že zpracování dolnověstonického pohřebiště se přes všechny problémy s tím spojené ukázalo jako přínosné. Nemůžeme se však příliš divit tomu, že podobné počiny se objevují jen sporadicky a hlavně u lokalit prvořadého významu,⁵¹¹ neboť i sestavení a vydání „pouhého“ katalogu je práce na několik let. Nezpracovaných pohřebištět přitom

zůstává velké množství, takže zainteresovaný badatel sáhne v první řadě po některém ze svých vlastních výzkumů. Nebo se jako další volba nabízejí nedávno dokončené terénní výzkumy pohřebištět, jejichž dokumentace je na nesrovnatelně vyšší úrovni než u archeologických výzkumů realizovaných před půlstoletím nebo ještě dříve. V této souvislosti čelíme v raně středověké funerální archeologii hned několika problémům, které mají takřka jíc „systémový“ či „strukturální“ charakter. Zaprvé chybí větší poptávka po zpracovávání oněch starších výzkumů. Ostatně i u mnoha nedávno realizovaných záchranných výzkumů není jasné, kdy – popř. zda vůbec – se podaří je zpracovat, neboť archeologické organizace, které se na záchranné výzkumy specializují, na to nemají dostatek vědeckých pracovníků, času ani finančních prostředků. Zadruhé chybí systematická podpora takových aktivit – publikace katalogu pohřebiště a jeho vyhodnocení nejsou v současném grantovém systému vnímány jako „dostatečně vědecké“. Nicméně bez publikování nových lokalit zkoumaných moderními metodami je výzkum pohřebištět (a celého spektra s nimi spojených otázek) odsouzen ke stagnaci. Na terénní výzkumy se sice vynakládají značné finanční částky, ale dokud neproběhne jejich vyhodnocení a publikování výsledků, je vědecký přínos takových lokalit nulový (a pokud k vyhodnocení nedojde nikdy, jde *de facto* o „vyhozené peníze“). Je v nejvlastnějším zájmu raně středověké archeologie, abychom se pokusili tuto nepříznivou situaci alespoň částečně zlepšit. Vypovídací hodnota dnes dokončeného výzkumu nebude už nikdy vyšší, ale bude se jen zmenšovat – a mezery v dokumentaci a v nálezovém fondu dolnověstonického pohřebištět názorně ukazují, že k tomu reálně dochází i v běžných podmínkách fungování archeologických institucí, nemluvě o katastrofických událostech, jako byla povodeň v Praze v roce 2002 nebo požár mikulčické základny ARÚB v roce 2007.

511 Nověji např. pohřebiště u 3. kostela v Mikulčicích (Klanica et al. 2019), Praha-Lahovice (Krumphanzlová a kol. 2013) nebo Levý Hradec (Tomková a kol. 2012; 2020).

Literatura a prameny

Prameny⁵¹²

- Geisler, M. – Čížmář, M. – Rakovský, I. 1981:** *Mladohra-
dištní pohřebiště Holubice VI*. Rkp. nálezové zprávy,
č. j. MTX198701536 [cit. 2023-10-10]. Uloženo:
Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu
AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: Digitální
archiv Archeologické mapy České republiky, [https://
digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-198701536](https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-198701536).
- Poulik, J. 1946a:** *Zachraňovací výzkum slov. pohřebiště – Dolní
Věstonice*. Státní archeologický ústav, odbočka Brno,
č. j. 580/46 (dopis z 25. dubna 1946, adresovaný
Ředitelství Státního archeologického ústavu v Praze).
Uloženo: spisový archiv ARÚB.
- Radda, R. 1952:** *Výzkumné práce na slovanském pohřebišti
v Dol. Věstonicích „Na pískách“ 1952*. Rkp. nálezové zprávy.
Osobní fond P005. Uloženo: Archiv osobních fondů,
Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i.
- Radda, R. 1954:** *Dílčí zpráva výzkumu slovanského pohřebiště
„Na pískách“ v Dolních Věstonicích, pol. okres Mikulov,
od 6. IV. do 14. VII. 1954*. Rkp. nálezové zprávy.
Osobní fond P005. Uloženo: Archiv osobních fondů,
Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i.
- Šolle, M. 1947:** *Dolní Věstonice. Sand/Na pískách*. Rkp. nálezové
zprávy, č. j. MTX201890089. Uloženo: Archiv nálezových
zpráv, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Literatura

- Abel, O. 1939:** *Vorzeitliche Tierreste im Deutschen Mythos,
Brauchtum und Volksglauben*. Jena: Verlag von Gustav
Fischer in Jena.
- Alterauge, A. – Meier, Th. – Jungklaus, B. – Milella, M. –
Lösch, S. 2020:** Between belief and fear - Reinterpreting
prone burials during the Middle Ages and early
modern period in German-speaking Europe. *PLoS
ONE* 15 (8), 1–33. DOI: 10.1371/journal.pone.0238439.
Dostupné také z: [https://journals.plos.org/plosone/
article?id=10.1371/journal.pone.0238439](https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0238439).
- Ambros, C. – Müller, H.-H. 1980:** *Frühgeschichtliche
Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei*.
Archaeologia Slovaca Monographiae – Fontes XIII.
Briatlava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Anamali, S. – Spahiu, H. 1979–1980:** Varreza arbërore
e Krujës. *Iliria* IX–X, 47–103. DOI: 10.3406/
iliri.1979.1737. Dostupné také z: [https://www.persee.fr/
doc/iliri_1727-2548_1979_num_9_1_1737](https://www.persee.fr/doc/iliri_1727-2548_1979_num_9_1_1737).
- Ančić, M. 2018:** Migration or Transformation: The Roots of
Early Medieval Croat Polity. In: Dzino, D. – Milošević, A. –
Vedriš, T. (eds.), *Migration, Integration and Connectivity
on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*. East
Central and Eastern Europe in Middle Ages 50. Leiden –
Boston: Brill, 43–62.
- Andrae, R. 1973:** Mosaikaugenperlen. Untersuchungen
zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher
Millefioriglasperlen in Europa. *Acta praehistorica
et archaeologica* 4, 101–198.
- Anonym 1960:** Životní dílo geologa prof. PhDr. Karla
Jüttnera. *Časopis Moravského musea v Brně – Vědy
přírodní XLV*, 269–274.
- Apostolov, K. 2009:** Srednevekoven nekropol na chálma
„Sakardža“ kraj gr. Omurtag. In: Grigorov, V. –
Daskalov, M. – Komatarova-Balinova, E. (eds.), *Eurika.
In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae*. Sofija:
Nacionalen archeologičeski institut s muzej, 217–229.
- Arbman, H. 1943:** *Birka I. Die Gräber*.
Uppsala – Stockholm: K. Vitterhets Historie och
Antikvitets Akademien Stockholm. Dostupné
také z: [https://ia803106.us.archive.org/10/items/
BirkaIText/Birka_I_Text.pdf](https://ia803106.us.archive.org/10/items/BirkaIText/Birka_I_Text.pdf).
- Ariès, Ph. 2000:** *Dějiny smrti I*. Praha: Argo.
- Arwidsson, G. 1984:** Haselnüsse und Kerne. In: Arwidsson, G.
(ed.), *Birka II.1. Systematische Analysen der Gräberfunde*.
Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien, 273–274.
- Aspöck, E. 2008:** What actually is a ‘Deviant Burial’?
Comparing German-Language and Anglophone

512 Kompletní soupis dokumentace dolnověstonického pohřebiště se nachází v dílu II, s. 299.

- Research on 'Deviant Burials'. In: Murphy, E. M. (ed.), *Deviant Burial in the Archaeological Record*. Studies in Funerary Archaeology 2. Oxford: Oxbow Books, 17–34.
- Aspöck, E. 2013:** Über die Variabilität von Totenpraktiken. Oder: Probleme einer dichotomen Auffassung von Toten- bzw. Bestattungsbrauchtum. In: Müller-Scheeßel, N. (Hrsg.), *„Irreguläre“ Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe ...? Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 19. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 25–38.
- Bača, R. – Kolník, T. 2010:** Olovený krížik z Dojča (okr. Senica) a jeho geograficko-historický kontext. *Slovácko* LII, 111–120.
- Balcárková, A. – Dresler, P. – Macháček, J. – Milo, P. 2015:** Die archäologische Erforschung des Fundorts Kostice-„Zadní hrúd“. In: Biermann, F. – Macháček, J. – Schopper, F., *An Thaya und Notte im Mittelalter. Vergleichende archäologische Untersuchungen zu Sozial- und Siedlungsstrukturen im westslawischen Raum (6. bis 13. Jahrhundert)*. Studien zur Archäologie Europas 25. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 84–114.
- Bálint, Cs. 1985:** Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Antaeus)* 14, 209–223. Dostupné také z: <http://real-j.mtak.hu/4584/>.
- Balogh, Cs. 2014:** Az avar kori gúlacsüngös fülbevalók. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20, 91–157.
- Bárdos, E. 1978:** Avar temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei* III, 13–65. Dostupné také z: https://epa.oszk.hu/03600/03629/00003/pdf/EPA03629_somogyi_1978_013-065.pdf.
- Bárdos, E. – Garam, É. 2009:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétföldek. Teil I.* Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Bartel, A. – Codreanu-Windauer, S. 1995:** Spindel – Wirtel – Topf. Ein besonderer Beigabenkomplex aus Pfakofen, Lkr. Regensburg. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 60, 251–272.
- Bartošková, A. 1986:** *Slovanské depoty železných předmětů v Československu.* Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně XIII(2). Praha: Academia.
- Bartošková, A. 2007:** Výpověď keramiky z polohy Žabník k vývoji pohřbívání a sídlení v mikulčickém podhradí. *Archeologické rozhledy* LIX, 675–712. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/knav/view/uuid:7dfae8cb-8d4-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:8655bec4-7dda-e774-cb54-eeeb24ed091e>.
- Bartošková, A. 2019:** Das Siedlungs- und Bestattungsareal „Žabník“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 40. Studien zum Burgwall von Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 21–141. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Das_Suburbium_des_Burgwalls_von_Mikulcice_2019.pdf.
- Baxa, P. – Hošek, J. – Ottenwelter, E. – Děd, J. 2010:** Restaurátorský-konzervátorský průzkum vybraných nálezů z lokality Kopčany. *Archeologické rozhledy* LXII, 492–513. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/knav/view/uuid:7dfae8cb-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:e803afb4-39f1-485a-73e2-57abb22a4887>.
- Bede, I. 2014:** Le cheval dans les rites funéraires de la période avar: une forme d'individuation? In: Bede, I. – Detante, M. (eds.), *Rencontre autour de l'animal en contexte funéraire. Actes de la IVe Rencontre du Groupe d'anthropologie et d'archéologie funéraire des 30 et 31 mars 2012*. Saint-Germain-en-Laye: Gaaf, 211–225. Dostupné také z: https://www.gaaf-asso.fr/wp-content/uploads/Rencontre_Gaaf_animal_2014.pdf.
- Bednár, P. – Ruttkay, M. 2018:** Nitra and the Principality of Nitra after the Fall of Great Moravia. In: Kouřil, P. – Procházka, R. et al., *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 229–244.
- Bednárik, R. 1972:** *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bekić, L. 2003:** Novi nalaz ranosrednjovjekovnog koplja s krilcima. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser. 3, XXXVI, 165–179. Dostupné také z: <https://hrcak.srce.hr/file/39961>.
- Beková, M. 1999:** Slovanské pohřebiště ve Vraclavi, okr. Ústí nad Orlicí. *Studia Mediaevalia Pragensia* 4, 67–74. Dostupné také z: https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/SMP_04_1999.pdf.
- Benda, K. 1978:** Antické dědictví ve výtvarném projevu Velké Moravy. *Listy filologické* 101, 161–179.
- Bende, L. – Lőrinczy, G. 1997:** A szegvár-oromdűllői 10-11. századi temető. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* III, 201–285. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_EK_Sa_03/?pg=210&layout=s.
- Beneš, J. – John, J. 2021:** Olovené předměty z předpolí tvrziště v Ratajích (okr. Tábor). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 34, 361–373.
- Beranová, M. 1957:** Slovanské žňové nástroje v 6.–12. století. *Památky archeologické* XLVIII, 99–117. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:c71adfd0-7e66-11e6-ad48-005056825209?page=uuid:b7736dc0-7f08-11e6-8644-001018b5eb5c>.
- Béreš, J. 1995:** Slovanské pohřebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slovenská archeológia* XLIII, 111–160. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1995_1.pdf.
- Béreš, J. 2003:** Nože s volútovým ukončením rukoväti z východného Slovenska. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica* XXIV, 79–85.
- Bergen, Ch. 2005:** *Technologische und kulturhistorische Studien zu Bleifunden im 1. Jahrtausend*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 125. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Berszin, C. – Wahl, J. 2002:** Hinweise auf Enthauptungen und andere Gewalteinwirkungen an menschlichen Skelettresten im archäologischen und osteologischen Befund. In: Bücker, Ch. – Hoepfer, M. – Krohn, N. – Trumm, J. (Hrsg.), *Regio Archaeologica. Archäologie und Geschichte an Ober- und Hochrhein. Festschrift für Gerhard Fingerlin zum 65. Geburtstag*. Internationale Archäologie – Studia honoraria 18. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 417–421.

- Bertoncelj-Kučar, V. 1979:** Nakit iz stekla in jantarja. *Arheološki vestnik* 30, 254–277. Dostupné také z: <https://ojs.zrc-sazu.si/av/article/view/9447/8553>.
- Besson, F. 2018:** Le fossile de Joinville, ou comment vivre avec l'hier dans le royaume de Jérusalem. In: *Les vivants et les morts dans les sociétés médiévales. Actes du XLVIIIe Congrès de la SHMESP (Jérusalem, 4–7 mai 2017)*. Histoire ancienne et médiévale 158. Paris: Éditions de la Sorbonne, 295–308. Dostupné také z: <https://hal.science/hal-03655924>.
- Bialeková, D. 1967:** Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. *Slovenská archeológia* XV, 5–76. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1967_1.pdf.
- Bialeková, D. 1977:** Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). *Slovenská archeológia* XXV, 103–160. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1977_1.pdf.
- Bialeková, D. 1979:** Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. bei den Slawen nördlich der Donau. In: Chropovský, B. (ed.), *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava, 93–103.
- Bialeková, D. 1980:** Slovanské obdobie. *Slovenská archeológia* XXVIII, 213–228. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1980_1.pdf.
- Bialeková, D. 1982:** Slovanské pohrebisko v Závade. *Slovenská archeológia* XXX, 123–164. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1982_1.pdf.
- Bialeková, D. 1989–1990:** K otázke územného rozšírenia slovanských ozdobných kovani s puklicou v 9. storočí. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 34–35, 41–52. DOI: 11222.digilib/109515. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109515>.
- Bialeková, D. 1993a:** Slovanské pohrebisko v Pobedime (poloha Na Laze II/71). *Štúdijské zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 29, 179–207. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_29.pdf.
- Bialeková, D. 1993b:** Slovanské pohrebisko v Bojničkách. *Štúdijské zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 29, 223–258. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_29.pdf.
- Bialeková, D. 2012:** Kovania so šarnierom z pobedimského hradiska. *Acta Historica Neosoliensia* 15, 61–72. Dostupné také z: <https://oaji.net/articles/2014/629-1395471759.pdf>.
- Bierbrauer, V. 2002:** Fibeln als Zeugnisse persönlichen Christentums südlich und nördlich der Alpen im 5. bis 9. Jahrhundert. *Acta praehistorica et archaeologica* 34, 209–224. DOI: 10.11588/apa.2002.0.74161. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/apa/article/view/74161/67848>.
- Biermann, F. 2000:** *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neißة und Lubsza*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 65. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Biermann, F. 2004:** Schlüssel und Sichel in spätmittelalterlichen Gräbern Brandenburgs. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 435–445.
- Biermann, F. 2017:** Kult, Sklaverei, Mord und Totschlag – menschliche Knochen aus slawischen Siedlungsbefunden. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82. Langenweissbach: Beier & Beran, 97–119.
- Biermann, F. 2019:** Martin Ježek, Archaeology of Touchstones. An introduction based on finds from Birka, Sweden. Mit Beiträgen von Milan Holub und Jan Zavřel. Leiden, Sidestone Press, 2017. [recenze] *Prähistorische Zeitschrift* 93, 351–355. DOI: 10.1515/pz-2018-0012. Dostupné také z: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/pz-2018-0012/html>.
- Biermann, F. 2020:** Die Liutizen – Archäologie einer Stammeswelt im Wandel. In: Rosik, S. (ed.), *Poland, Pomerania and their Neighbours' Shaping of Medieval European Civilisation (10th-12th Centuries)*. Scripta Historica Europaea 1. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 141–201. Dostupné také z: <http://europacentralis.eu/wp-content/uploads/2021/09/Poland-Pomerania.pdf>.
- Bíró, G. – Langó, P. 2013:** „Deo odibilis gens Hungarorum“ oder „auxilium Domini“ – Die Ungarn und die christliche Welt im 10. Jahrhundert. In: Heinrich-Tamaska, O. (Hrsg.), *Rauben, Plündern, Morden. Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischem Befund*. Studien zu Spätantike und Frühmittelalter 5. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 265–335.
- Bitenc, P. – Knific, T. (eds.) 2001:** *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Bláha, J. 1988:** Předběžná zpráva o objevu předvelkomoravského ústředí v Olomouci. *Archaeologia historica* 13, 155–170. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139759>.
- Bláha, J. 2001:** Slovanská a středověká Olomouc v archeologických pramenech. In: Bém, M. (red.), *Archeologické zrcadlení / Archaeological Reflections*. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci, 121–151.
- Bláha, R. – Hejhal, P. – Skala, J. 2013:** Rané středověké olovené artefakty z katastru Roudnice (okr. Hradec Králové). In: Boroň, P. (ed.), *Argenti fossiores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnośląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 289–305.
- Blajerová, M. 2014:** Antropologický posudek 1987. In: Frolík, J. – Smetánka, Z., *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 271–274. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_1_2014.pdf.
- Blaszczyk, D. 2020:** Wyposażenie zmarłych / Grave goods. In: Poliński, D. (red.), *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapi” s.c. – Jagielloński Instytut Wydawniczy etc., 89–142. Dostupné také z: <https://www.archeologia.umk.pl/panel/wp-content/uploads/Pien-Cmentarzysko-mini.pdf>.
- Blážková-Dubská, G. 2005:** Archeologický výzkum novověkého pohřebiště u Jízďárny. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1 – Textová část*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 403–409.

- Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_1_PH_2005.pdf.
- Blažková-Dubská, G. 2006:** Novověké pohřebiště u Jízdárny. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2 – Katalog. Antropologie*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 145–173. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_02_PH_2005.pdf.
- Bollók, Á. 2014:** From Carolingian Europe to its periphery and back again. A brief contribution to the study of the last phases of Carolingian metalwork and the Western European booty of the ancient Hungarians. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 42, 77–116.
- Bollók, Á. 2016:** The “phylactery of the cross” and Late Antique/early medieval mortuary practices in the Eastern Mediterranean and on its fringes. In: Bugarski, I. – Heinrich-Tamáška, O. – Ivanišević, V. – Syrbe, D. (Hrsg.), *GrenzÜbergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4. Remshalden: Verlag Bernhard Albert Greiner, 215–230.
- Bóna, I. 1979:** A Szegvár-Sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. *Archaeologiai Értesítő* 106, 3–32. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/377/1/ARCHERT_1979_106.pdf.
- Bóna, I. 1980:** Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXII, 31–95. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/210/1/ACTAARCHEOLOGICA_32.pdf.
- Borkovský, I. 1939:** Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách. *Památky archeologické XXXXI* (NŘ VI–VIII), 1936–1938, 134–139. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:d62f1020-7e54-11e6-ad48-005056825209?page=uuid:f1b7c3c0-7eed-11e6-ad48-005056825209>.
- Borský, P. – Černoušková, D. – Konečný, L. J. 1998:** Kostel sv. Leonarda v Mušově. *Průzkumy památek* II/98, 21–46. Dostupné také z: <https://www.průzkumypamatek.cz/pdf/1998-02-03.pdf>.
- Borzová, Z. 2006:** Kosáky v hrobech z obdobia včasného stredoveku na Slovensku. *Slovenská archeológia* LIV, 209–237. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2006_2.pdf.
- Borzová, Z. – Pieta, K. – Jakubčinová, M. 2020:** *Bojná 3. Pol'nohospodárske náradie z hradiska Valy a jeho zázemia*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes XXIX. Nitra: Archeologický ústav SAV. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/Bojna%203.pdf.
- Bosselmann-Ruickbie, A. 2011:** *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde*. Spätantike – Frühes Christentum – Byzanz, Reihe B: Studien und Perspektiven, Band 28. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Boulestin, B. 2016:** Norme funéraire: illusions et vérités. In: Lauwers, M. – Zémour, A. (dir.), *Qu'est-ce qu'une sépulture? Humanités et systèmes funéraires de la Préhistoire à nos jours*. Antibes: Éditions APDCA, 363–377.
- Boulestin, B. 2023:** Des morts privés de funéraires: cadre général de réflexion. In: Schmitt, A. – Anstett, É. (dir.), *Sans sépulture. Modalités et enjeux de la privation de funéraires de la Préhistoire à nos jours*. Oxford: Archaeopress, 1–21. DOI: 10.32028/9781803274263. Dostupné také z: <https://www.archaeopress.com/Archaeopress/download/9781803274263>.
- Brather, S. 2004a:** Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheims zur Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 32, 1–58.
- Brather, S. 2004b:** *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42. Berlin – New York: Walter de Gruyter. DOI: 10.1515/9783110922240.
- Brather, S. 2007:** Wiedergänger oder Vampire? Bauch- und Seitenlage bei westslawischen Bestattungen des 9. bis 12. Jh. In: Jeute, G. J. – Schneeweiß, J. – Theune, C. (Hrsg.), *aedificatio terrae. Beiträge zur Umwelt- und Siedlungsarchäologie Mitteleuropas. Festschrift für Eike Gringmuth-Dallmer zum 65. Geburtstag*. Internationale Archäologie – Studia honoraria 26. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 109–117.
- Brather, S. 2008:** Bestattungsrituale zur Merowingerzeit – Frühmittelalterliche Reihengräber und der Umgang mit dem Tod. In: Kümmel, Ch. – Schweizer, B. – Veit, U. (Hrsg.), *Körperinszenierung – Objektsammlung – Monumentalisierung. Totenritual und Grabkult in frühen Gesellschaften. Archäologische Quellen in kulturwissenschaftlicher Perspektive*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 6. Münster – New York – München – Berlin: Waxmann, 151–177.
- Brather, S. 2009:** Memoria und Repräsentation. Frühmittelalterliche Bestattungen zwischen Erinnerung und Erwartung. In: Brather, S. – Geuenich, D. – Huth, Ch. (Hrsg.), *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 70. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 247–284. DOI: 10.1515/9783110223385.
- Brather, S. 2014:** Anfang und Ende der Reihengräberfelder. Der Wandel von Bestattungsformen zwischen Antike und Mittelalter. In: Brather, S. – Nuber, H. U. – Schmid, K. – Steuer, H. – Zotz, Th. (Hrsg.), *Antike im Mittelalter. Fortleben, Nachwirken, Wahrnehmung*. Freiburger Forschungen zum ersten Jahrtausend in Südwestdeutschland 21. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 217–234. DOI: 10.11588/propylaeum.688. Dostupné také z: <https://books.ub.uni-heidelberg.de/propylaeum/catalog/view/688/1126/89071>.
- Brather, S. – Gütermann, S. – Künzie, M. – Reinecke, J. – Schmid, Ch. – Streit, K. – Tolkach, D. – Wächtler, N. – Zadow, V. 2009:** Grabausstattung und Lebensalter im frühen Mittelalter. Soziale Rollen im Spiegel der Bestattungen. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 30, 273–378. DOI: 10.11588/fbbw.2009.0.33921. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/fbbw/article/view/33921/27610>.
- Breibert, W. 2005:** Das karolingerzeitliche Hügelgräberfeld von Wimm, MG Maria Taferl, VB Melk, Niederösterreich. Untersuchungen zur Problematik frühmittelalterlicher Bestattungssitten im niederösterreichischen Donaauraum. *Arheološki vestnik* 56, 391–433. Dostupné také z: http://av.zrc-sazu.si/pdf/56/AV_56_Breibert.pdf.

- Breibert, W. 2011:** The Cemetery of Krungl (Styria, Austria) – Reflections on Early Medieval Chronology and Economy in the Eastern Alps. In: Macháček, J. – Ungerman, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 561–574.
- Breibert, W. 2015:** *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Krungl, Gem. Bad Aussee, Bez. Liezen (Stmk)*. Studien zum Frühmittelalter im Ostalpenraum. Rkp. dizertační práce. Universität Wien.
- Breuer, E. 2005:** *Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donaauraum*. Archaeological Introductions, vol. 2. Tettnang: Verlag Lorenz Senn.
- Brugmann, B. 2004:** *Glass Beads from Early Anglo-Saxon Graves. A Study of the Provenance and Chronology of Glass Beads from Early Anglo-Saxon Graves, Based on Visual Examination*. Oxford: Oxbow Books. DOI: 10.5284/1000232.
- Brundke, N. 2013:** *Das mittelalterliche Gräberfeld Mockersdorf. Archäologie im Schatten des Rauhen Kulm*. Pressath: Verlag der Buchhandlung Eckhard Bodner.
- Brůžek, J. 2008:** Současná česká paleodemografie: falešné naděje přílišného optimismu a nový reálný cíl. *Archeologické rozhledy* LX, 329–344. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df23618-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:515b267c-ba40-1db7-a6d7-527fd3e5ea99>.
- Březinová, H. 1997:** Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. *Památky archeologické* LXXXVIII (2), 124–179. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:0162c250-c0c4-11e4-b2e2-005056827e52?page=uuid:9d2134d0-e859-11e4-a511-5ef3fc9ae867>.
- Březinová, H. – Přichystalová, R. 2014:** Úvahy o textilní výrobě na Pohansku na základě analýzy nálezů textilních fragmentů a předmětů souvisejících se sprádaním a tkaním. *Památky archeologické* CV, 155–214. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:8f1061d0-fb92-11e4-88cd-005056827e52?page=uuid:79e98510-0057-11e5-9d6f-005056827e51>.
- Bubeník, J. 1968:** Dvě hrozníčkovité náušnice z okolí vrchu Rubína u Podbořan. *Archeologické rozhledy* XX, 359–360. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d03ee963-3cfa-11e1-5298-001143e3f55c?page=uuid:d03eeaca-3cfa-11e1-5298-001143e3f55c>.
- Bubeník, J. 1994:** K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách. *Archeologické rozhledy* XLVI, 54–64. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/knav/view/uuid:e61f0a33-3cfa-11e1-2755-001143e3f55c?page=uuid:5aae2c68-099e-443e-bbc7-997a1125c120>.
- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995:** Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 4. Internationale Tagungen in Mikulčice II. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 128–130.
- Bubeník, J. – Pleinerová, I. – Profantová, N. 1998:** Od počátku hradišť k počátkům přemyslovského státu. Nástin stavu archeologického poznání staršího úseku raného středověku. *Památky archeologické* LXXXIX, 104–145. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:193a1f40-c0c4-11e4-b2e2-005056827e52?page=uuid:5ff1fe70-c8b8-11e4-af6e-005056827e51>.
- Budinský-Krička, V. 1959:** *Slovanské mohyly ve Skalici*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes II. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Budinský-Krička, V. 1980:** *Kráľovský Chlmec. Záchranný výskum na slovanskom mohylníku*. Materialia Archaeologica Slovaca II. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Budinský-Krička, V. – Točík, A. 1991:** *Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog*. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.
- Burmeister, S. – Müller-Scheeßel, N. 2013:** Innovation as a Multi-faceted Social Process: an Outline. In: Burmeister, S. et al. (eds.), *Metal Matters. Innovative Technologies and Social Change in Prehistory and Antiquity*. Menschen – Kulturen – Traditionen. Studien aus den Forschungslustern des Deutschen Archäologischen Instituts 12. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 1–11.
- Caciola, N. 1996:** Wraiths, Revenants and Ritual in Medieval Culture. *Past & Present* 152, 3–45.
- Caspart, J. – Geyer, E. 1931:** Ein frühgeschichtliches Gräberfeld bei Pottschach. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* LXI, 162–194, Taf. I–III.
- Colardelle, M. – Moyno, J.-P. – Verdel, E. 2002:** L'armement des chevaliers-paysans de Charavines au XIe siècle. In: Heyer-Boscardin, L. (Red.), *Wider das «finstere Mittelalter»*. Festschrift für Werner Meyer zum 65. Geburtstag. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 29. Basel: Schweizerischer Burgenverein, 107–116.
- Comşa, M. 1978:** *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII–X de la Bucov-Ploiești)*. București: Editura Academiei Republicii socialiste România.
- Cormack, R. – Vassilaki, M. (eds.) 2008:** *Byzantium 330 – 1453*. London: Royal Academy of Arts. Dostupné také z: https://archive.org/details/cormack-and-vassilaki-byzantium-330-1453-royal-academy-of-arts-compressed_202107.
- Cosack, E. 1983:** Ein merowingerzeitliches Kriegergrab aus Barrien, Syke, Kr. Diepholz, Niedersachsen. Zur Tragweise des Saxen. *Studien zur Sachsenforschung* 4, 73–77.
- Cosack, E. 2005:** Menschenopfer bei den Altsachsen? *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35, 423–430.
- Costello, B. – Williams, H. 2019:** Rethinking heirlooms in early medieval graves. In: Knight, M. G. – Boughton, D. – Wilkinson, R. E. (eds.), *Objects of the Past in the Past. Investigating the significance of earlier artefacts in later contexts*. Oxford: Archaeopress, 115–130. Dostupné také z: <https://www.archaeopress.com/Archaeopress/download/9781789692488>.
- Coupland, S. 1990:** Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century. *Viator* 21, 29–50. DOI: 10.1484/J.VIATOR.2.301331.

- Cross, P. J. 2011:** Horse Burial in First Millennium AD Britain: Issues of Deposition. *European Journal of Archaeology* 14, 190–209. DOI: 10.1179/146195711798369409.
- Csallány, D. 1970:** Weiblicher Haarflechteschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXII, 261–299. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/220/1/ACTAARCHEOLOGICA_22.pdf.
- Csar, P. 2002:** Das bajuwarische Gräberfeld von Rudelsdorf, Oberösterreich. *Archaeologia Austriaca* 86, 183–343. DOI: 10.1553/archaeologia86s183. Dostupné také z: <https://www.austriaca.at/0xc1aa5576%20x0005fbab.pdf>.
- Csuthy, A. 2019:** Horse Harness Rattles from the Avar Period. In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 351–358. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausruetzung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Curta, F. 2022:** Where have all the Avars gone? A view from Eastern Europe. *Prinosi kám bălgarskata archeologija* XII, 5–20. DOI: 10.53250/cba12.5-20. Dostupné také z: <https://publications.naim.bg/index.php/CBA/article/view/276/206>.
- Curta, F. – Lierse, R. 2022:** Of beards and men: The archaeology of facial hair in the Carpathian Basin (6th–9th centuries). In: Leighton, G. – Rózycki, L. – Pranke, P. (eds.), *Continuation or Change? Borders and Frontiers in Late Antiquity and Medieval Europe. Landscape of Power Network, Military Organisation, and Commerce*. London: Routledge, 3–58. DOI: 10.4324/9781003267638-2.
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001:** Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku. *Archeologické rozhledy* LIII, 59–89. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df8ed92-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:e83a13cd-13db-07ee-69ef-8de85d861f44>.
- Černá, E. – Tomková, K. – Hulínský, V. 2015:** Proměny skel od 11. do konce 13. století v Čechách. *Archeologické rozhledy* LXVII, 79–108. DOI: 10.35686/AR.2015.4. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/article/view/195/178>.
- Černá, E. – Tomková, K. – Hulínský, V. – Cílová, Z. 2005:** Raně středověké skleněné korálky z Pražského hradu a jeho předpolí – typologická a chemická klasifikace nálezů. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1 – Textová část*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 333–357. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_1_PH_2005.pdf.
- Černohorský, K. 1960:** K datování keramiky od železářských pecí v Želechovicích. *Památky archeologické* LI, 388–405. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:1b1ba2a0-b130-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:2489c4a0-c1fe-11e4-9ade-005056825209>.
- Černohorský, K. 1965:** K problematice Dolních Věstonic v časném středověku. *Časopis Moravského musea v Brně – Vědy společenské* L, 63–108.
- Černý, V. 1995:** Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* XLVII, 301–313. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:e6d2073b-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c?page=uuid:e6d207b6-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c>.
- Červinka, I. L. 1928:** *Slované na Moravě a říše velkomoravská*. Brno: Nákladem časopisu Pravěk.
- Čilinská, Z. 1966:** *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes VII. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Čilinská, Z. 1973:** *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce*. Archaeologica Slovaca – Catalogi V. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Čilinská, Z. 1975:** Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská archeológia* XXIII, 63–96. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1975_1.pdf.
- Čizňák, M. 2001:** K laténskému osídlení Pohanska u Břeclavi. In: Podborský, V. (ed.), *50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojensku*. Brno: Masarykova univerzita, 295–299.
- Čizňáková, H. 2021:** Současný stav poznání skleněného šperku doby laténské na Moravě. *Archeologické rozhledy* LXXIII, 228–258. DOI: 10.35686/AR.2021.8. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/article/view/25/23>.
- Čizňáková, H. 2022:** *La Tène Glass Ornaments in Moravia / Skleněné šperky doby laténské na Moravě*. Brno: Moravian Museum.
- Čorović-Ljubinković, M. 1970:** Der Zusammenhang des Schmucks des Nitra-Gebietes und Nordserbiens im IX. Jahrhundert. *Slovenská archeológia* XVIII, 113–117. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1970_1.pdf.
- Daim, F. 1987:** *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Daim, F. 1993:** Vorbild und Konfrontation - Slawen und Awaren im Ostalpen- und Donauraum. In: Winkelbauer, T. (Hrsg.), *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes 36. Horn – Waidhofen a. d. Thaya: Waldviertler Heimatbund, 27–41.
- Daim, F. 2017:** The Gold of the Avars. Three Case Studies. In: Ebanista, C. – Rotili, M. (eds.), *Dalle steppe al Mediterraneo. Popoli, culture, integrazione*. Napoli: Guida editori, 407–422.
- Daim, F. – Chameroy, J. – Greiff, S. – Patscher, S. – Stadler, P. – Tobias, B. 2010:** Kaiser, Vögel, Rankenwerk – byzantinischer Gürteldekoration des 8. Jahrhunderts und ein Neufund aus Südungarn. In: Daim, F. – Drauschke, J. (Hrsg.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Teil 3 – Peripherie und Nachbarschaft*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/3. Mainz: RGZM, 277–330.
- Daim, F. – Lippert, A. 1984:** *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ*. Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Damian, O. – Vasile, M. – Samson, A. 2017:** O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul *Trecere bac*. Considerații arheologice preliminare.

- Materiale și cercetări arheologice* (Serie nouă) XIII, 89–125.
- Danielisová, A. 2003:** *Rituální pohřby koní v raném středověku*. Rkp. seminární práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Ústav archeologie a muzeologie FF MU.
- Daskalov, M. – Dumanov, B. 2004:** Metalni predmeti ot perioda VI – VII v. vav fonda na IM – Chaskovo. *Izvestija na istoričeskija muzej Chaskovo* 2, 2003, 193–206.
- Dec, O. 2020:** Potrzeba rekonceptualizacji wczesno-średniowiecznych pochówków „wampirów” z ziem polskich. *Folia Praehistorica Posnaniensia* XXV, 63–70. DOI: 10.14746/fpp.2020.25.03. Dostupné také z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/fpp/article/view/27848/25273>.
- Dekówna, M. 1999:** Glass beads. In: Zoll-Adamikowa, H. – Dekówna, M. – Nosek, E. M., *The Early Mediaeval Hoard from Zawada Lanckorońska (Upper Vistula River)*. Warszawa: Institute of Archaeology and Ethnology, 25–70.
- Dekówna, M. – Purowski, T. 2012:** Znaleziska związane ze szklistwem oraz okazy z kwarcu ze stanowiska Janów Pomorski 1. In: Bogucki, M. – Jurkiewicz, B. (eds.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom I:3. Analizy*. Studia nad Truso, Tom I. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 65–260.
- Demo, Ž. 2010:** Ranosrednjovjekovno koplje s krilcima iz okolice Dugog Sela u svjetlu novih saznanja o ovoj vrsti oružja na motki. *Archaeologia Adriatica* 4, 61–84.
- Distelberger, A. 2004:** *Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts*. Archäologische Forschungen in Niederösterreich 3. St. Pölten: Niederösterreichisches Institut für Landeskunde.
- Dobiat, C. 2005:** Cervus domesticus. Die Jagd mit dem Lockhirsch im Frühen Mittelalter. In: Dobiat, C. (Hrsg.), *Reliquiae gentium. Teil I. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*. Internationale Archäologie – Studia honoraria 23. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, 79–101.
- Dobisíková, M. – Velemínský, P. – Velemínská, J. – Stloukal, M. 2003:** Anthropologische Bearbeitung der Skelettüberreste aus Bulhary. *Časopis Národního muzea, Řada přírodovědná* CLXXII(1–4), 21–44. Dostupné také z: <https://publikace.nm.cz/file/11e3c540b30088702483599c2f48ef61/15389/172-2003-Dobisikova.pdf>.
- Dobos, A. 2022:** Shifting Identities on the Periphery of the Avar Khaganate. Settlement Pattern and Social Transformations in the Transylvanian Basin during the Avar Period. In: Rapan Papeša, A. – Dugonjić, A. (eds.), *Avari i Slaveni. Dvije strane pojasnog jezičca – Avari na sjeveru i jugu kaganata |Avars and Slavs. Two Sides of a Belt Strap End – Avars on the North and South of the Khaganate*. Musei Archaeologici Zagrabienis, Collectanea archaeologica 5. Zagreb: Archaeological Museum in Zagreb, 150–178.
- Dobos, A. – Nyulas, D. 2022:** Souvenirs from the past. Roman objects as grave-goods in the Avar Age cemetery at Noșlac (Alba County). In: Mustață, S. – Lăzărescu, V.-A. – Bărcă, V. – Rusu-Bolindeț, V. – Matei, D. (eds.), *Faber. Studies in Honour of Sorin Cociș at his 65th Anniversary*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 10. Cluj-Napoca: Editura Mega, 165–185.
- Dohnal, V. 1991:** Slovanská pohřebiště na Olomoucku. *Časopis Slezského zemského muzea, série B – Vědy historické* 40, 220–246.
- Dohnal, V. – Sakař, V. 1987:** Nález zlomku terry sigillaty v Olomouci. *Archeologické rozhledy* XXXIX, 213–215. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:dffa517e=3-cfa11-1e1121-001143-3e55fc?page-uuid:dffa51dd-3cfa-11e1-1121-001143e3f55c>.
- Dombay, J. 1961:** Árpád-kori temetők Baranyában I. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1960, 135–157, Taf. XIII–XXIX. Dostupné také z: http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BARA_JPM_ evkonyv_1960.
- Donat, P. 1999:** *Gebesee – Klosterhof und königliche Reisestation des 10.–12. Jahrhunderts*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 34. Stuttgart: Kommissionsverlag – Konrad Theiss Verlag. Dostupné také z: https://www.db-thueringen.de/receive/dbt_mods_00022332.
- Doppelfeld, O. 1960:** Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes. *Germania* 38, 89–113. DOI: 10.11588/ger.1960.41716. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/germania/article/view/41716/35370>.
- Doppelfeld, O. 1964:** Das fränkische Knabengrab unter dem Chor des Kölner Domes. *Germania* 42, 156–188.
- Dostál, B. 1957:** Slovanský mohylník u Žlutavy. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 2, 37–74. DOI: 11222.digilib/109445. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109445>.
- Dostál, B. 1961:** Velkomoravské Znojemske ve světle archeologických nálezů. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 6, 97–126. DOI: 11222.digilib/109002. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109002>.
- Dostál, B. 1962a:** *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. I. Rkp. kandidátské dizertace. Univerzita J. E. Purkyně v Brně. Filozofická fakulta. Uloženo: Ústřední knihovna FF MU v Brně.
- Dostál, B. 1962b:** Pravěké nálezy u Lanžhota na Moravě (únětické, laténské a slovanské hroby). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 7, 9–31. DOI: 11222.digilib/110254. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110254>.
- Dostál, B. 1965:** Slovanské prsteny zdobené dvěma vodorovnými rýhami. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 10, 231–252. DOI: 11222.digilib/109420. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109420>.
- Dostál, B. 1966:** *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia.
- Dostál, B. 1970:** Severovýchodní předhradí Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 15, 117–144. DOI: 11222.digilib/110123. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110123>.
- Dostál, B. 1973–1974:** Mladohradištní keramická skupina z Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 18/19, 181–193. DOI: 11222.digilib/109127. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109127>.
- Dostál, B. 1975:** *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec*. Spisy University J. E. Purkyně v Brně,

- Filosofická fakulta, č. 208. Brno: Universita J. E. Purkyně. DOI: 11222.digilib/103565. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103565>.
- Dostál, B. 1977–1978:** Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 22/23*, 103–134. DOI: 11222.digilib/109269. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109269>.
- Dostál, B. 1980:** Typy pohřebišť 9.–10. století na Moravě a jejich vztah k jednotlivým typům sídlišť. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 25*, 290–293. DOI: 11222.digilib/108931. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108931>.
- Dostál, B. 1982:** Drobná pohřebišť a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 27*, 135–201. DOI: 11222.digilib/109592. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109592>.
- Dostál, B. 1985:** *Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení.* Spisy University J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta, č. 261. Brno: Universita J. E. Purkyně. DOI: 11222.digilib/103564. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103564>.
- Dostál, B. 1986:** Velké zahlobené stavbyz Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 31*, 97–137. DOI: 11222.digilib/109700. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/en/handle/11222.digilib/109700>.
- Dostál, B. 1990:** Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě. In: Galuška, L. (ed.), *Staroměstská výročí.* Brno: Moravské zemské muzeum, 35–42.
- Dostál, B. 1991:** Zur Datierungfrage des grossmährischen Schmucks. In: *Chronologische Fragen des 7.-10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II. Traismauer, 15.-16. 10. 1990.* Sonderdruck Zalai Múzeum 3. Zalaegerszeg: Zalai Múzeum, 81–87. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_ZALA_GZ_Zm_03/?pg=0&layout=s.
- Dostál, B. 1994:** K počátkům slovanské tuhové keramiky na Moravě. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 39*, 43–67. DOI: 11222.digilib/109570. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109570>.
- Dostál, B. 1998:** Über die Anfänge der slawischen Graphittonkeramik in Mähren. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9. Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 68–86.
- Dostál, B. – Vignatiová, J. – Šik, A. 1980:** Břeclav-Pohansko 1977. *Přehled výzkumů 1977*, 72–74. Dostupné také z: https://www.arup.cz/wp-content/uploads/pv_22_1977.pdf.
- Dragotá, A. 2016:** Typology of Crescent-Shaped Pendants. *Ziridava, Studia Archaeologica* 30, 171–188. Dostupné také z: http://www.z-studarch.ro/2016_30/13.pdf.
- Dragoun, Z. 2006:** Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu II. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2 – Katalog. Antropologie.* Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 129–144. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_02_PH_2005.pdf.
- Dresler, P. 2002:** *Esovité záušnice a některé problémy s nimi spojené.* Rkp. magisterské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/dd71c/text.pdf>.
- Dresler, P. 2016:** *Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?* Brno: Masarykova univerzita.
- Dresler, P. – Macháček, J. 2013:** Vývoj osídlení a kulturní krajiny dolního Podýjí v raném středověku. *Archeologické rozhledy LXV*, 663–705. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:bcebaaa4-bc33-4357-a403-d8b4b7586f85?article=uuid:44c80fae-1f02-4393-a9c4-2a395ad86daa>.
- Dreslerová, G. 2014:** Nemilany – hroby koní – archeozoologická analýza. In: Přichystalová, R. – Kalábek, M. (eds.), *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany. Katalog.* Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 424. Brno: Masarykova univerzita, 175–189. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/132960>.
- Droberjar, E. 1997:** *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren.* Fontes Archaeologici Pragenses 21. Praha: Museum Nationale Pragae.
- Drozdová, E. – Parma, D. – Unger, J. 2005:** Hromadný hrob obětí slovansko-maďarského střetu v 9.–10. století u Brankovic. *Archeologické rozhledy LVII*, 167–179. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df2f97d-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:1d6ab427-d048-a16c-c9f0-d089549564dc>.
- Dübner-Manthey, B. 1990:** Zum Amulettbrauchtum in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: Affeldt, W. (Hrsg.), *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen.* Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 65–87.
- Duczko, W. 2003:** The ways things were moving: Staraja Ladoga – Birka – Staré Město – Gradešnica. In: Dulinicz, M. (ed.), *Slowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 127–131.
- Dušek, M. 1964:** Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri II. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 14, 197–222. Dostupné také z: http://www.cevna.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_14.pdf.
- Džambov, I. Ch. 2002:** *Srednovekovnoto selište nad antičnija grad pri Hisar.* Asenovgrad: Ekobelan.
- Đuricová, M. 2014:** K problematike výskytu symbolických hrobov na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu z územia Slovenska. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica XXVIII*, 97–104. Dostupné také z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/karch/Publikacie/Musaica_28_2014.pdf.
- Eckkrammer, T. 2009:** *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hainbuch/Dorf a. d. Enns, NÖ.* Rkp. magisterské diplomové práce. Universität Wien.
- Effros, B. 2002:** *Caring for Body and Soul. Burial and the Afterlife in the Merovingian World.* University Park: Pennsylvania State University Press.
- Engbrecht, A. (Hrsg.) 1988:** *Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren.* Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

- Eggert, M. K. H. 2001:** *Prähistorische Archäologie. Konzepte und Methoden.* Tübingen – Basel: Narr Francke Attempto Verlag.
- Eggert, K. H. – Kurz, S. – Wotzka, H.-P. 1980:** Historische Realität und archäologische Datierung. Zur Aussagekraft der Kombinationsstatistik. *Prähistorische Zeitschrift* 55, 110–145. DOI: 10.1515/prhz.1980.55.1.110.
- Eickhoff, M. 2009:** Historie „ukradeného“ naleziště. Assien Bohmers a vykopávky SS-Ahnenerbe v Dolních Věstonicích. *Sborník Regionálního muzea v Mikulově – regioM* 2009, 129–146. Dostupné také z: https://www.rmm.cz/regiom/2009/eickhoff_bohmers.pdf.
- Eichert, S. 2010a:** *Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert.* Aus Forschung und Kunst 37. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Eichert, S. 2010b:** Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Kirchenfriedhof von St. Peter. In: Karpf, K. – Meyer, T. (Hrsg.), *Sterben in St. Peter. Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten.* Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6. Spittal an der Drau: Stadtarchiv, 148–191.
- Eichert, S. 2012:** *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum. Studien zu Geschichte und Archäologie Karantaniens.* Aus Forschung und Kunst 39. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Eichert, S. 2013:** Zur Absolutchronologie des Ostalpenraums im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung 14C-datierter Grabinventare. *Berichte der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 54, 419–428.
- Eisner, J. 1933:** Naše řadové hřbitovy hradištní. In: *Sborník na počest Jozefa Škultétyho.* Turčianský Svätý Martin: Matica slovenská, 1–9.
- Eisner, J. 1940–1941:** Pohřebiště z doby velkomoravské v Děvině. *Historica slovaci* I/II, 300–303.
- Eisner, J. 1947:** K dějinám našeho hradištního šperku. *Časopis Národního musea – Oddíl duchovědný CXVI*, 142–162.
- Eisner, J. 1952:** *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště.* Bratislava: Nakladatel'stvo Slovenskej akadémie vied a umení.
- Eisner, J. 1956:** Vilém Hrubý, Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha, Československá akademie věd, 1955. [recenze] *Památky archeologické XLVII*, 187–189. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:3aff10a0-6847-11e6-96d6-005056827e51?page=uuid:177f4ac0-68e0-11e6-a9cc-005056825209>.
- Eisner, J. 1966:** *Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury.* Praha: Academia.
- Farkaš, Z. – Turčan, V. 1998:** Včasnostredoveká sklárska pec v Bratislave na Devínskej Kobyle. *Slovenská archeológia XLVI*, 31–54. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1998_1.pdf.
- Fehér, G. 1957:** Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae VIII*, 269–318. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/206/1/ACTAARCHEOLOGICA_08.pdf.
- Felgenhauer-Schmiedt, S. 2019:** *Sand-Oberpfaffendorf. Eine Burganlage des 10. Jahrhunderts bei Raabs an der Thaya, Niederösterreich.* Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Neue Folge, Band 6. Krems: Landes-sammlungen Niederösterreich – Donau-Universität Krems.
- Fellner, R. 2012:** Ersetzt die Axt im Haus den Blitzableiter? Neolithische Steinwerkzeuge aus zwei frühmittelalterlichen Siedlungen. In: Boschetti-Maradi, A. – de Capitani, A. – Hochuli, S. – Niffeler, U. (Hrsg.), *Form, Zeit und Raum. Grundlagen für eine Geschichte aus dem Boden. Festschrift für Werner E. Stöckli zu seinem 65. Geburtstag.* Antiqua 50. Basel: Archäologie Schweiz, 235–245.
- Fettich, N. 1965:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc.* Studia Archaeologica 3. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Feveile, C. – Jensen, S. 2000:** Ribe in the 8th and 9th century. A Contribution to the Archaeological Chronology of North Western Europe. *Acta Archaeologica* 71 (1), 9–24. DOI: 10.1111/j.1600-0390.2000.d01-2.x.
- Fiedler, U. 1992:** *Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Teil I, II.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Fichtenau, H. 1984:** *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich.* Monographien zur Geschichte des Mittelalters 30. Stuttgart: Anton Hiersemann Verlag.
- Filipović, S. 2010:** *Kasnoantička nekropola u Zmajevcu.* Osijek: Muzej Slavonije.
- Fingerlin, G. 1964:** *Grab einer adeligen Frau aus Güttingen (Ldkrs. Konstanz).* Badische Fundberichte, Sonderheft 4. Freiburg: Staatliches Amt für Ur- und Frühgeschichte.
- Fischbach, O. 1897:** Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból. *Archaeologiai Értesítő XVII*, 133–147. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/304/1/ARCHERT_1897_uf_017.pdf.
- Fischer, T. 1993:** *Das bajuwarische Reihengräberfeld von Staubing. Studien zur Frühgeschichte im bayerischen Donaauraum.* Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung 26. Kallmünz/Opf.: Verlag Michael Lassleben.
- Fodor, I. – Révész, L. – Wolf, M. – Nepper, I. M. (eds.) 1996:** *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue.* Budapest: Hungarian National Museum.
- Fojtík, A. – Popelka, M. – Slaná, A. 2022:** Soubor raně středověkých předmětů z Hostýnských vrchů. *Acta Musealia* 2022 (1–2), 6–21. Dostupné také z: <http://media.muzeumvalassko.cz/mrv/media/newdata/Soubor-rane-stredovekych-predmetu-z-Hostynskych-vrchu.pdf>.
- Fojtík, P. – Šmíd, M. 2008:** *Slovanské hroby a pohřebiště na Prostějovsku.* Pravěk, Supplementum 18. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno.
- Fojtová, M. – Galuška, L. 2022:** Zvláštní raně středověké hroby objevené ve Starém Městě – „Na Valách“ a problém jejich interpretace. *Přehled výzkumů* 63 (2), 9–60. DOI: 10.47382/pv0632-02. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2-01.pdf.
- Fojtová, M. – Jarošová, I. 2012:** Demografie dolnověstonické populace z pohřebiště Na Pískách. In: Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrđý, Z. (eds.), *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách.* Anthropos 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum, 21–30.

- von Freeden, U. 1979:** Untersuchungen zu merowingerzeitlichen Ohrringen bei den Alamannen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 60, 227–441, Taf. 61–84.
- von Freeden, U. 2017:** Pferde und pferdebezogene Gegenstände vom frühmittelalterlichen Gräberfeld von Frankfurt am Main-Harheim. In: Fasold, P. – Giemisch, L. – Ottendorf, K. – Winger, D. (Hrsg.), *Forschungen in Franconofurd. Festschrift für Egon Wamers zum 65. Geburtstag*. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt 28. Regensburg: Verlag Schnell & Steiner, 113–136.
- Freestone, I. 2015:** The Recycling and Reuse of Roman Glass: Analytical Approaches. *Journal of Glass Studies* 57, 29–40.
- Frey, A. – Greiff, S. 2012:** Early medieval glass beads with metal tubes. In: Ignatiadou, D. – Antonaras, A. (eds.), *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*. Thessaloniki: AIHV, 373–378.
- Frey, K. 2001:** Untersuchungen zur den Funden des Pennigsbergs. In: Biermann, F. (Hrsg.), *Pennigsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. bis 12. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier & Beran, 113–238.
- Friedmann, I. 2013:** Der Prähistoriker Richard Pittioni (1906–1985) zwischen 1938 und 1945 unter Einbeziehung der Jahre des Austrofaschismus und der beginnenden Zweiten Republik. *Archaeologia Austriaca* 95, 7–99. DOI: 10.1553/archaeologia95s7.
- Friedrich, M. 2016:** *Archäologische Chronologie und historische Interpretation. Die Merowingerzeit in Süddeutschland*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 96. Berlin – Boston: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783110475340.
- Friesinger, H. 1965:** Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreich im 9.–11. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 37, 79–112.
- Friesinger, H. 1972:** Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 51, 113–189.
- Friesinger, H. 1971–1974:** *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften XV–XVI. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Friesinger, H. 1975–1977:** *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften XVII–XVIII. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Friesinger, H. 1976:** *Die Slawen in Niederösterreich. Beiträge der Frühmittelalterarchäologie*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 15. St. Pölten – Wien: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus.
- Friesinger, H. 1984:** Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich. Ein Katalog. *Archaeologia Austriaca* 68, 203–224.
- Friesinger, H. – Kerchler, H. 1985:** In memoriam Richard Pittioni. *Archaeologia Austriaca* 69, 1–5.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O. – Michálek, J. 2010:** Nálezy rolníček v jižních Čechách. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 23, 205–220.
- Frolík, J. 2014:** Pohřebiště v Lumbeho zahradě Pražského hradu. Analýza, chronologie, význam. In: Frolík, J. (ed.), *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 5–115. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_2_2014_001_163.pdf.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 2014:** *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
- Frolíková-Kaliszová, D. 2000:** Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. *Památky archeologické* XCI, 201–249. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:ad59e860-c0bd-11e4-9541-005056827e51?page=uuid:d19e9160-f418-11e4-93b2-001018b5eb5c>.
- Frolíková, D. – Ottenwelter, E. – Barčáková, L. 2020:** A child burial with a necklace from the Triangle cemetery in Prague-Střešovice. *Archeologické rozhledy* LXXII, 260–290. DOI: 10.35686/AR.2020.9. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/article/view/48/49>.
- Fülöp, G. 1988:** Awarenesszeitliche Fürstengräber von Igar. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XL, 151–190. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/206/1/ACTAARCHEOLOGICA_08.pdf.
- Fusek, G. 1998:** Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra. *Slovenská archeológia* XLVI, 71–118. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1998_1.pdf.
- Fusek, G. 2006:** Výklenkové hroby na časnostredovekom pohrebisku v Ciferi, v časti Pác. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 39, 27–54. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_39.pdf.
- Fusek, G. 2008a:** Keramika predveľkomoravského horizontu z Nitry-Šindolky a otázka jej datovania. In: Guštin, M. (ed.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 21–34.
- Fusek, G. 2008b:** Osídlenie Nitry v 10. storočí. Kontinuita alebo diskontinuita? In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.), *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava: Slovenský archeologický a historický inštitút, 295–304.
- Fusek, G. 2009:** Odtlačky na dnách nádob v Nitre-Šindolke. In: Dresler, P. – Měřinský, Z. (eds.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.–26. 4. 2006*. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana – Supplementum 2. Brno: Masarykova univerzita, 99–108.
- Fusek, G. 2012a:** Beitrag zur Typologie der S-förmigen Schläfenringe. In: Vida, T. (ed.), *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, 287–297.
- Fusek, G. 2012b:** Chronologische Fragen der Nitraer Gräberfelder des 10.–11. Jahrhunderts: das Fallbeispiel Nitra-Šindolka. In: Tobias, B. (Hrsg.), *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*. RGZM – Tagungen 17. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 89–112.

- Fusek, G. – Spišiak, J. 2005:** Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. *Archeológia a mineralógia. Slovenská archeológia* LIII, 265–336. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2005_2.pdf.
- Gáll, E. 2017:** *At the Periphery of the Core Avar Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nádlač (The Pecica–Nádlač Motorway Rescue Excavations)*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 13. Paris – Budapest: L'Harmattan.
- Gallien, V. – Darton, Y. – Gerber, F. 2016:** Exclue du droit à la sépulture: image d'un groupe social au Moyen Âge (Poitiers, dernier quart VIIIe siècle). In: Lauwers, M. – Zémour, A. (dir.), *Qu'est-ce qu'une sépulture ? Humanités et systèmes funéraires de la Préhistoire à nos jours*. Antibes: Éditions APDCA, 225–240.
- Gallina, Zs. – Varga, S. 2011:** Avar kori településrészet és temető Versend-Raszina-dűlőn. Előzetes beszámoló az M60-as autópályán feltárt 94. lelőhelyről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* XII, 375–392. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_EK_Sa_12/?pg=382&layout=s.
- Gallina, Zs. – Gulyás, Gy. – Horváth, C. – Knipl, I. – Makoldi, M. 2021:** 10. századi sírok Kiskunfélegyháza–Terjék-tanya lelőhelyéről. In: Vizi, L. T. (ed.), *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 345–374, 635–636. DOI: 10.53644/MKIE.2020. Dostupné také z: https://mki.gov.hu/assets/books/MKI_038_Evkonyv2020_B5_web.pdf#joomlaImage://local-assets/books/MKI_038_Evkonyv2020_B5_web.pdf.
- Galuška, L. 1987:** K výzdobě vnitřních stran okrajů slovanských nádob. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* LXXII, 75–87.
- Galuška, L. 1989a:** Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště. *Památky archeologické* LXXX, 405–454. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:1c89fed0-c0ca-11e4-b2e2-005056827e52?page=uuid:9d26f760-cba0-11e4-b880-005056825209>.
- Galuška, L. 1989b:** Plastická lišta na středohradištní keramice ze Starého Města. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* LXXIV, 121–135.
- Galuška, L. 1993:** Slovanská keramika v oblasti staroměstské aglomerace od konce 8. do poloviny 10. století. *Slovácko* XXXV, 101–113.
- Galuška, L. 1995:** Keramik des Marchtyps. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 4. Internationale Tagungen in Mikulčice II. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 97–106.
- Galuška, L. 1996a:** *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Galuška, L. 1996b:** To the possibility of moving the dating of the material culture on the basis of the study of the graves from Staré Město and Uherské Hradiště-Sady. In: Bialeková, D. – Zábajník, J. (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*. Bratislava: Veda, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 267–279.
- Galuška, L. 2004:** Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města. In: Fusek, G. (ed.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 81–90.
- Galuška, L. 2005:** Gehörten die in Särgen bestatteten Personen zur Gesellschaftselite des Großmährischen Staré Město – Uherské Hradiště? In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.–26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 193–207. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Galuška, L. 2008:** Staré Město – Veligrad v období mezi zánikem Velké Moravy a založením nového Velehradu – Uherského Hradiště. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J. (eds.), *Východní Morava v 10. až 14. století*. Brno: Moravské zemské muzeum – Archeologický ústav AV ČR Brno, 95–116.
- Galuška, L. 2013:** *Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Galuška, L. 2014:** Šperk a šperkařství Velké Moravy. In: Kouřil, P. (ed.), *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 124–133. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Katalog_CZ-sl2_26Mb.pdf.
- Galuška, L. 2022:** *Uherské Hradiště-Sady. 500 years of Christianity in Central Europe. II. Archaeological Analysis*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Galuška, L. – Hochmanová-Vávrová, V. – Hrubý, V. – Mitáček, J. 2018:** *Uherské Hradiště-Sady. 500 let křesťanství ve střední Evropě. I. Katalog pohřebišť*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Ganslmeier, R. 1991:** Steinzeitlicher Silex aus Gräbern und Siedlungen des Frühmittelalters. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 21, 427–438.
- Garam, É. 1979:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest: Akadémiai Kiadó. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/3004/1/MTA_FontesArcheologiciHungariae_01.pdf.
- Garam, É. 1981:** A Böcsi későavarkori lelet és kore. *Archaeologiai Értesítő* 108, 34–51. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/379/1/ARCHERT_1981_108.pdf.
- Garam, É. 1987:** Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen Pferdebestattungen. *Alba Regia* XXIII, 65–125. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_FEJE_C023_albaregia23/?pg=66&layout=s.
- Garam, É. 1995:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gardela, L. 2014:** Ludicity among the Slavs. Games and pastimes in early medieval Poland. *Ludica. Annali di storia e civiltà del gioco* 17–18, 2011–2012, 15–28.
- Gardela, L. 2017:** *Bad death in the Early Middle Ages. Atypical burials from Poland in a comparative perspective*. Collectio Archaeologica Ressorviensis XXXVI. Rzeszów: Oficyna Wydawnicza „Zimowit“.
- Gardela, L. – Kajkowski, K. 2014:** Groby podwójne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba rewaluacji. In: Kurasinski, T. – Skóra, K. (eds.), *Grób w przestrzeni*,

- przeźrzeń w grobie. Przeźrzenie uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej. Acta Archaeologica Lodziensia* 60. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 103–120.
- Gärtner, T. – Haas-Gebhard, B. – Harbeck, M. – Immler, F. – Rott, A. 2014:** Frühmittelalterliche Frauen in Waffen? Divergenzen zwischen der archäologischen und anthropologischen Geschlechtsansprache. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 79, 219–240.
- Gašparac Gunjača, V. – Milošević, A. 2007:** Dva nova zanimljiva srednjovjekovna grobna nalaza iz okolice Sinja. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, 443–452. Dostupné také z: <https://hrcak.srce.hr/en/file/40827>.
- Gedai, I. 1995:** Noch einmal über den Münztyp Dannenberg 1706/a. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XLVII, 319–323. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/237/1/ACTAARCHEOLOGICA_47.pdf.
- Geary, P. J. 1983:** Ethnic identity as a situational construct in the early middle ages. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* CXIII, 15–26.
- Geisler, M. 1985:** Slovanské hroby z Holubic V, okr. Vyškov. *Archeologické rozhledy* XXXVII, 449–453. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:de544223-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c?page=uuid:de5443e4-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c>.
- Geisler, M. 1986:** *Holubice. Pohřebiště z mladohradištního období.* Fontes Archaeologiae Moravicae XX. Brno: Archeologický ústav ČSAV.
- Geisler, M. 1992:** Statistické zhodnocení mladohradištního pohřebiště z Holubic, okr. Vyškov. *Pravěk Nová řada* 2, 359–370.
- Geisler, M. 1997:** Pohřebiště z 10.–11. století v Ivanovicích u Brna, okr. Brno-město. *Pravěk Nová řada* 7, 395–410.
- Geislerová, K. – Geisler, M. 1980:** Slovanské nálezy ze Strachotína, okr. Břeclav. *Archeologické rozhledy* XXXII, 438–441. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:da3c21d3-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c?page=uuid:da3c238c-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c>.
- Gerevini, S. 2014:** *Christus crystallus.* Rock Crystal, Theology and Materiality in the Medieval West. In: Robinson, J. – de Beer, L. (eds.), *Matter of Faith. An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period.* British Museum Research Publication 195. London: The British Museum, 92–99. Dostupné také z: <https://britishmuseum.iro.bl.uk/downloads/9a12c752-0c51-41fd-a3bb-23d5c26a037d?locale=en>.
- Gesztelyi, T. 2010:** Antike Gemmen aus der Awarenzeit. *Pallas. Revue universitaire d'Études Antiques* 83, 99–116, pl. VII. DOI: 10.4000/pallas.10742. Dostupné také z: <https://journals.openedition.org/pallas/10742>.
- Giesler, J. 1980:** Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10, 85–98.
- Giesler, J. 1981:** Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. *Prähistorische Zeitschrift* 56, 3–167. DOI: 10.1515/prhz.1981.56.1.3.
- Giesler, J. 1997:** *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. Teil 2: Historische Interpretation.* Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Gilchrist, R. 2012:** *Medieval Life. Archaeology and the Life Course.* Woodbridge: The Boydell Press.
- Gilchrist, R. 2013:** The materiality of medieval heirlooms: from sacred to biographical objects. In: Hahn, H. P. – Weiss, H. (eds.), *Mobility, Meaning and Transformation of Things. Shifting context of material culture through time and space.* Oxford: Oxbow, 170–182.
- Giostra, C. 2020:** The Longobard's' conversion to Christianity and funerary evidence: a complex and ambiguous process. In: Kazanski, M. – Périn, P. (dir.), *Autour du règne de Clovis. Les grands dans l'Europe du Haut Moyen Âge. Histoire et archéologie.* Mémoires de l'Association française d'archéologie mérovingienne XXXI. Caen: AFAM, 152–172. Dostupné také z: <https://hal.science/hal-03330843>.
- Gojda, M. 1992:** Postprocesualismus a jeho vliv na koncepci středověké archeologie. *Archeologické rozhledy* XLIV, 277–293. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:e464b09f-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c?page=uuid:e464b11e-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c>.
- Gojda, M. 2000:** *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny.* Praha: Academia.
- Gončarov, S. A. – Kadieva, A. A. 2019:** Katakombnye pogrebenija mogil'nika Balta na Verchnem Tereke. Po materialam raskopok V.I. Dolbeževa v 1897 godu. *Kavkazologija* 2019(1), 12–42. DOI: 10.31143/2542-212X-2019-1-12-42. Dostupné také z: https://kbsu.ru/wp-content/uploads/2019/04/goncharov_kadieva_kavkazologija_2019_1.pdf.
- Gordon, S. 2014:** Disease, Sin and the Walking Dead in Medieval England, c. 1100–1350: A Note on the Documentary and Archaeological Evidence. In: Gemi-Yordanou, E. – Gordon, S. – Matthew, R. – McInnes, E. – Pettitt, R. (eds.), *Medicine, Healing and Performance.* Oxford – Philadelphia: Oxbow Books, 55–70.
- Grall, J. 2015:** Première approche de la signalisation des tombes dans les nécropoles mérovingiennes d'Île-de-France. In: Le Forestier, C. (dir.), *Rapport d'activité 2015. Programme collectif de recherche. Archéologie des nécropoles mérovingiennes en Île-de-France*, 16–26. Dostupné z: <https://archeonec.hypotheses.org/files/2018/10/PCR2015.pdf>.
- Gräslund, A.-S. 1984:** Beutel und Taschen. In: Arwidsson, G. (ed.), *Birka II.1. Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 141–154.
- Grefen-Peters, S. 1992:** Doppelbestattungen in awarischen Gräberfeldern – Wege und Grenzen der anthropologischen Forschung. In: Daim, F. (Hrsg.), *Awarenforschungen. Band 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Archaeologia Austriaca – Monographien 2.* Wien: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 1193–1228.
- Gregl, Z. 2007:** Rimskodobna nekropola Gornja Vas na Žumberku. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser. 3, XL, 221–331. Dostupné také z: <https://hrcak.srce.hr/file/45276>.
- Greiff, S. G. – Nallbani, E. 2008:** When metal meets beads. Technological study of early medieval metal foil beads from Albania. *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge* 120(2), 355–378. Dostupné také z: https://www.persee.fr/doc/mefr_1123-9883_2008_num_120_2_9503.

- Grenander-Nyberg, G. 1993:** An Elisenhof Find as a Product of its Milieu. In: *Sources and Resources. Studies in Honour of Birgit Arrhenius*. PACT – Journal of the European Study Group on Physical, Chemical, Biological and Mathematical Techniques Applied to Archeology 38. Rixensart: Council of Europe, 519–526.
- Grigorov, V. 2007:** *Metalni nakiti ot srednovkovna Bălgarija (VII-XI v.)*. Sofija: Nacionalen archeologičeski institut s muzej.
- Grigorov, V. 2013:** Nakiti v Bălgarija i Velikomoravija ot IX–X v. (vizantijski kulturni vlijanija) [online]. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 3(1), 99–119 [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: <https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-3-1-2013-99-119/205>.
- Grömer, K. 2014:** Begraben mit der Würde seines Amtes. Die Textilreste des Priestergrabes und weiterer Gräber vom Propsteifriedhof in Zwettl. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 30, 185–210.
- Grulich, V. 2000:** Vegetace a květena okolí Mušova. In: Kordiovský, E. (ed.), *Mušov 1276–2000*. Knižnice sborníku Jižní Morava 22. Znojmo: FPO, 17–25.
- Grünwald, Ch. 1988:** *Das alamannische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch-Schwaben*. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte A 59. Kallmünz/Opf.: Michael Lassleben.
- Gřešák, V. 2014:** Rekonstrukce způsobu nošení nože v období Velké Moravy na základě nálezů sanicového kování pouzder z pohřebišť „Na valách“ ve Starém Městě. *Slovácko* LVI, 143–150.
- Gutjahr, Ch. 2000:** Vier frühmittelalterliche Körpergräber in Trofaiach, Steiermark. *Fundberichte aus Österreich* 39, 109–136.
- Gutjahr, Ch. 2007:** Das frühmittelalterliche Körpergräberfeld in der ehemaligen Jesuitenuniversität (Alte Universität) in Graz, Steiermark. *Fundberichte aus Österreich* 46, 339–375.
- Gutsmiedl, D. 2006:** Die justinianische Pest nördlich der Alpen? Zum Doppelgrab 166/167 aus dem frühmittelalterlichen Reihengräberfeld von Aschheim-Bajuwarenring. In: Paffgen, B. – Pohl, E. – Schmauder, M. (Hrsg.), *Cum grano salis. Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag*. Friedberg: Likias, 199–208.
- Haberstroh, C. 2004:** *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth*. Kataloge der Archäologischen Staatssammlung München 30. München: Archäologische Staatssammlung, Museum für Vor- und Frühgeschichte – I. P. Verlagsgesellschaft.
- Hadley, D. M. 2010:** Burying the Socially and Physically Distinctive in Later Anglo-Saxon England. In: Buckberry, J. – Cherryson, A. (eds.), *Burial in Later Anglo-Saxon England, c. 650–1100 AD*. Studies in Funerary Archaeology 4. Oxford: Oxbow Books, 101–113.
- Haevernick, T. E. 1972:** Nadelköpfe vom Typ Kempten. *Germania* 50, 136–148.
- Hahn, E. 1999:** Zoologie. In: Dohrn-Ihmig, M. et al., *Das fränkische Gräberfeld von Nieder-Erlenbach, Stadt Frankfurt am Main*. Beiträge zum Denkmalschutz im Frankfurt am Main 11. Frankfurt am Main: Denkmalamt Stadt Frankfurt am Main, 297–320.
- Haid, O. 2004:** Schellen. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 26 (2. Auflage). Berlin – New York: De Gruyter, 620–623.
- Hajnalová, E. 1978:** Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a včasnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte. *Archeologické rozhledy* XXX, 123–132. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d893f090-3cfa-11e1-1090-001143e3f55c?page=uuid:d893f095-3cfa-11e1-1090-001143e3f55c>.
- Hajnalová, E. 1993:** Bruchstücke petrifizierter und verkohlter Pflanzenreste in den Gräbern von Komárno-Schiffswerft. *Slovenská archeológia* LXI, 347–352. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1993_2.pdf.
- Hajnalová, E. 2001:** *Ovocie a ovocnárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku*. Acta interdisciplinaria archaeologica 10. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Halačka, J. 1953:** Numismatické nálezy při archeologických výzkumech na Moravě v roce 1950 až 1951. *Numismatický sborník* 1, 110–113.
- Halsall, G. 1995:** *Settlement and Social Organisation. The Merovingian Region of Metz*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hampel, J. 1905:** *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Band II (Fundbeschreibung), Band III (Atlas)*. Braunschweig: Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn. Dostupné také z: <https://archive.org/details/alterthmerdesfr00hampgoog/page/n6/mode/2up> (Band II), https://archive.org/details/bub_gb_YCgXAAAAYAAJ/page/n1/mode/2up (Band III).
- Hampl, F. 1961:** Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Wartmannstetten, p. B. Neunkirchen, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 29, 18–37.
- Hanáková, H. 2006:** Základní údaje o kostrách z velkomoravských pohřebišť v Prušánkách. In: Klanica, Z., *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebišť. Díl I. Příspěvek ke chronologii časně středověké hmotné kultury ve střední Evropě*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 249–261.
- Handley, M. A. 2003:** *Death, Society and Culture: Inscriptions and Epitaphs in Gaul and Spain, AD 300–750*. British Archaeological Reports, International Series 1135. Oxford: BAR Publishing.
- Hänsel, B. – Mihovilić, K. – Teržan, B. – Teßmann, B. 2002:** Ranosrednjovjekovna masovna grobnica ispred vanjskih zidova gradine Monkodonja u Istri. *Histria archaeologica* 31, 133–158. Dostupné také z: <http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1444>.
- Hansen, S. 2014:** Relative Chronologie. In: Mölders, D. – Wolfram, S. (Hrsg.), *Schlüsselbegriffe der Prähistorischen Archäologie*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 11. Münster – New York: Waxmann, 251–254.
- Hanuliak, M. 1984:** Problematik der Gräberorientierung vom Gesichtspunkt der Aussagefähigkeit. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983*. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 109–119.
- Hanuliak, M. 1988:** Pohrebisko z 11. storočia v Mani. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 24, 101–115. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_24.pdf.
- Hanuliak, M. 1990:** Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.-12. Jahrhunderts.

- Slovenská archeológia* XXXVIII, 147–191. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1990_1.pdf.
- Hanuliak, M. 1993:** Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. *Slovenská archeológia* XLI, 83–113. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1993_1.pdf.
- Hanuliak, M. 1994a:** *Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.–11. storočia.* Materialia Archaeologica Slovaca XII. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Hanuliak, M. 1994b:** Zvláštnosti v pohrebnom rite ako súčasť duchovnej kultúry v 9.–10. storočí. *Archaeologia historica* 19, 391–403. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140106>.
- Hanuliak, M. 1997:** K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov. *Slovenská archeológia* XLV, 157–182. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1997_1.pdf.
- Hanuliak, M. 1998:** Reálne faktory a ich účasť pri vystrojovaní hrobov v 9. až 12. storočí. *Slovenská archeológia* XLVI, 55–69. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1998_1.pdf.
- Hanuliak, M. 2004a:** Predmety pravekej a včasnohistorickej proveniencie na veľkomoravských nekropolách z územia Slovenska. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 36, 25–34. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_36.pdf.
- Hanuliak, M. 2004b:** *Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska.* Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca 7. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Hanuliak, M. 2005:** Netradičné formy nádob z veľkomoravských pohrebiskových lokalít. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 38, 71–78. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_38.pdf.
- Hanuliak, M. – †Chropovský, B. 2019a:** Pohrebisko z 9. storočia v Nitre-Dolných Krškanoch. *Slovenská archeológia* LXVII, 287–365. DOI: 10.31577/slovarch.2019.67.9. Dostupné také z: http://archeol.sav.sk/files/SLA_2019_2.pdf.
- Hanuliak, M. – †Chropovský, B. 2019b:** Pohrebisko z 10.–11. storočia v Nitre-Horných Krškanoch. *Slovenská archeológia* LXVII, 113–193. DOI: 10.31577/slovarch.2019.67.4. Dostupné také z: <http://archeol.sav.sk/files/SLA-1-2019.pdf>.
- Hanuliak, M. – Ižóf, J. 2002:** Velkomoravské pohrebisko v Galante (K možnostiam rekonštrukcie poznatkov z fragmentov veľkomoravských pohrebísk). *Slovenská archeológia* L, 323–352. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2002_2.pdf.
- Hanuliak, M. – Kuzma, I. – Šalkovský, P. 1993:** *Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.–12. storočia.* Materialia Archaeologica Slovaca X. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Hanuliak, M. – Rejholcová, M. 1999:** *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie.* Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes XV. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Hardt, M. 2015:** Gentilreligion und christliche Mission bei den Sorben (10.–12. Jahrhundert). In: Ruhmann, Ch. – Brieske, V. (eds.), *Dying Gods – Religious beliefs in northern and eastern Europe in the time of Christianisation.* Neue Studien zur Sachsenforschung 5. Hannover: Niedersächsisches Landesmuseum, 263–268.
- Härke, H. 1989:** Knives in early Saxon burials: blade-length and age at death. *Medieval Archaeology* 33, 144–147. DOI: 10.5284/1071770. Dostupné také z: https://archaeologydataservice.ac.uk/archiveDS/archiveDownload?t=arch-769-1/dissemination/pdf/vol33/33_144_148.pdf.
- Härke, H. 1992:** *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts.* Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 6. Köln: Rheinland Verlag.
- Härke, H. 2000:** Die Darstellung von Geschlechtergrenzen im frühmittelalterlichen Grabritual: Normalität oder Problem? In: Pohl, W. – Reimiz, H. (Hrsg.), *Grenze und Differenz im frühem Mittelalter.* Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 181–196.
- Härke, H. 2003:** Beigabensitte und Erinnerung: Überlegungen zu einem Aspekt des frühmittelalterlichen Bestattungsrituals. In: Jarnut, J. – Wemhoff, M. (Hrsg.), *Erinnerungskultur im Bestattungsritual.* Archäologisch-Historisches Forum. München: Wilhelm Fink Verlag, 107–125. Dostupné také z: https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00042061_00105.html.
- Hasil, J. – Profantová, N. – Levá, K. 2020:** Kovové artefakty jako klíč ke krajině a společnosti předpřemyslovských Čech. *Archaeologia historica* 45, 7–42. DOI: 10.5817/AH2020-1-1. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142956>.
- Hásková, J. 1989:** K obchodním stykům Čech s Uhrami v období raného feudalismu (nálezy uherských mincí v Čechách). *Slovenská numizmatika* X, 213–221.
- Hausmair, B. 2016:** Micheldorf/Kremsdorf – Frühmittelalter zwischen Baiouaria und Karantanien. In: Leskovar, J. (Hrsg.), *Frühmittelalter in Oberösterreich. Inventare aus den archäologischen Sammlungen des Oberösterreichischen Landesmuseums.* Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 40. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 11–189.
- Havel, J. 1980:** Hromadný hrob bělohorských bojovníků. *Archaeologica Pragensia* 1, 227–231.
- Havlíček, P. 2002:** Geologie oblasti pod Pavlovskými vrchy. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 445–457. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Havlíček, P. 2004:** Geologie soutokové oblasti Dyje s Moravou. In: Hrib, M. – Kordiovský, E. – Buček, A. (eds.), *Lužní les v Dyjsko-moravské nivě.* Břeclav: Moraviapress Břeclav, 11–19.
- Havlíček, P. – Poláček, L. – Vachek, M. 2003:** Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band V.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 21. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 11–38. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM5_01_Havlicek_et_al.pdf.

- Havlíček, P. – Smolíková, L. 2002:** Subfossilní polygenetická pseudočernozem v navátých píscích při soutoku Dyje s Moravou („Barvínkův hrúd“), Jižní Morava. *Geologické výzkumy na Moravě a na Slovensku v roce 2001*, ročník 9, 2–3. Dostupné také z: <https://journals.muni.cz/gvms/article/view/4974/4032>.
- Havlíček, P. – Smolíková, L. 2005:** Spodnopleistocénní terasy Dyje východně od Pavlovských vrchů. *Geologické výzkumy na Moravě a na Slovensku v roce 2004*, ročník 12, 12–14. Dostupné také z: <https://journals.muni.cz/gvms/article/view/4883/3945>.
- Havrdá, J. – Žďárská, A. 2017:** K pohřbívání v pravobřežní části pražské předlokační aglomerace v 9. a 10. století. Objev pohřebiště v areálu Klementina. *Staletá Praha XXXIII(2)*, 94–134. DOI: 10.56112/sp.2017.2.03. Dostupné také z: <http://www.staletapraha.cz/pdfs/pha/2017/02/03.pdf>.
- Heinrich, W. 2001:** *Zwentendorf – ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert. Anthropologische Auswertung.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 42. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Henderson, J. 2013:** *Ancient Glass. An Interdisciplinary Exploration.* Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781139021883.
- Hensch, M. 2014:** Sankt Johans Freidhof in Nabburg – Gewöhnliche und ungewöhnliche Einblicke in die spätmittelalterliche Begräbniskultur Ostbayerns. In: Husty, L. – Irlinger, W. – Pechtl, J. (Hrsg.), „...und es hat doch was gebracht!“ *Festschrift für Karl Schmotz zum 65. Geburtstag.* Internationale Archäologie – Studia honoraria 35. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 423–440.
- Hepp, D. A. 2007:** Die Bergkristall- und Karneolperlen von Haithabu und Schleswig. Ein Beitrag zu Handel und Handwerk im südlichen Ostseeraum. In: Schietzel, K. (Hrsg.), *Das archäologische Fundmaterial VIII.* Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 36. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 13–181.
- Hergert, M. 2006:** *Das fränkische Gräberfeld von Rödingen, Kr. Düren. Chronologie und Belegungsabfolge.* Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 22. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf.
- Hiltscher, T. – Jiřík, J. 2021:** Ojediné nálezy kovových raně středověkých artefaktů z okresu Písek mezi léty 2021–2020. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 34, 227–238.
- Himmelová, Z. – Kundera, L. – Měřínský, Z. 1987:** Výzkum „Petrovy louky“ u Strachotína v roce 1984 (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1984, 42–43. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_29_1984.pdf.
- Hladík, M. 2010:** Zur Frage der heidnischen Kultstätte in „Těšický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: Poláček, L. – Maříková-Kubková, J. (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 41. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 101–121, Taf. 12–14. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/Fruhmittelalterliche_Kirchen_m.pdf.
- Hladík, M. 2019:** Flächenfreilegungen in der Flur „Kostelec“ und ihre Aussage zur Siedlungsentwicklung des Areal „Těšický les“ im Suburbium von Mikulčice (Grabungsflächen T 1968–71 und T 1975–76). In: Poláček, L. (Hrsg.), *Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 40. Studien zum Burgwall von Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 309–485. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Das_Suburbium_des_Burgwalls_von_Mikulcice_2019.pdf.
- Hladilová, Š. 1994:** Nálezy třetihorních fosilií na mladopaleolitické stanici Milovice (jižní Morava, Česká republika). *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* LXXIX, 15–29.
- Hladilová, Š. 1997:** Výsledky studia miocenních fosilií pavlovienských lokalit u Dolních Věstonic a Předmostí u Přerova (sbírky Ústavu Anthropos MZM). *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* LXXXII, 65–78.
- Hlas, J. – Marethová, B. – Drtikolová Kaupová, S. – Vytlačil, Z. 2021:** Doklady pohřbívání ze střední doby hradištní na katastru obce Vávrovce (okr. Opava). *Pravěk Nová řada* 30, 63–91.
- Hlava, M. 2021:** Vznik brněnské odbočky Archeologického ústavu. In: Poláček, L. et al., *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd v Brně, 1920–1970–2020.* Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 16–20.
- Hlavica, M. 2016:** Značky na dnech nádob z Pohanska u Břeclavi, Nechvalína a Prušánek a metoda jejich dokumentace. In: Měřínský, Z. – Klápště, J. (eds.), *Workshopy ke středověké a novověké keramice, Panská Lhota 2015.* Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque, Supplementum III. Brno: Masarykova univerzita, 25–45. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135470>.
- Hochmanová-Vávrová, V. 1962:** Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě „Na valách“. Výzkum v letech 1957–1959. *Časopis Moravského musea v Brně – Vědy společenské* XLVII, 201–270.
- Holešáček, M. 2014:** Strelné zbrane východného pôvodu na území Slovenska v neskorom 9. a v 10. storočí. *Konštantínove listy* 7, 14–22. DOI: 10.17846/CL.2014.7.1.14-22. Dostupné také z: http://www.constantinletters.ukf.sk/images/issues/2014_v7/CL_v7_iss7_14to22.pdf.
- Holešáček, M. 2019:** *Medieval archery equipment from the territory of Slovakia.* Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia XXXI. Nitra: Veda.
- Hornig, C. 1993:** *Das spätsächsische Gräberfeld von Rullsdorf, Ldkr. Lüneburg.* Internationale Archäologie 14. Buch am Erlbach: Verlag Marie Leidorf.
- Horváth, C. 2014:** *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád kori temetői és sírletei.* Budapest: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Horváth, C. 2021:** Szakony-Kavicsbánya cemetery from the age of the Hungarian conquest. *Ephemeris hungarologica* 2, 289–313.
- Horváth, C. 2022:** *Honfoglalás és kora Árpád-kori sírok, temetők és szórványletelek a Nyugat-Dunántúlon I.* A Magyarországi Intézet Kiadványai 52. Budapest: Magyarországi Intézet. Dostupné také z: <https://mek.oszk.hu/23600/23627/23627.pdf>.
- Hošek, J. – Košta, J. – Žákovský, P. 2021:** *Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part II – Swords of Medieval and Early*

- Renaissance Europe as a Technological and Archaeological Source*. Prague – Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Prague – The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno – National Museum – Masaryk University.
- Hrnčířová, M. 2007:** *Analýza výskytu epigenetických znaku na kosterních pozůstatcích staroslovanských populací z Dolních Věstonic*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Ústav antropologie. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU. Dostupné také z: https://is.muni.cz/tzh/22260/prif_d.
- Hrnčířová, M. – Jarošová, I. 2007:** Raně středověké obyvatelstvo Dolních Věstonic: komparační paleodemografická studie. *Archeologické rozhledy* LIX, 29–52. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df7669e-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:72844896-abc7-f87a-b412-67380082130b>.
- Hrubý, V. 1955:** *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*. Monumenta archaeologica III. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Hrubý, V. 1965:** *Staré Město – Velkomoravský Velehrad*. Monumenta archaeologica XIV. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Hunka, J. 2013:** *Mince Arpádovců z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia XV. Nitra: Archeologický ústav SAV – VEDA, Vydavateľstvo SAV. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/Hunka_Jan_-_Mince_Arpádovcov_z_rokov_1000-1301.pdf.
- Husár, M. 2014:** *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatскеj kotline. 1. diel. Typológia a jej vyhodnotenie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Huszár, L. 1979:** *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. München: Battenberg Verlag.
- Chorvátová, H. 1998:** K významu lunicovitých prívěsků z včasnostředověkých pohřebiště střední Evropy. *Praehistorica* XXIII, 135–140.
- Chorvátová, H. 2001:** Príspevok k pôvodu a datovaniu strieborných lunicovitých prívěsků z pokladov zlomkového striebra v 10. až 11. storočí. *Acta Historica Neosoliensia* 4, 95–100. Dostupné také z: <https://www.ahn.umb.sk/wp-content/uploads/2020/06/AHN-tomus-04.pdf>.
- Chorvátová, H. 2004a:** Niekoľko poznámok k otázke „midodarov“ v hrobách včasného stredoveku. In: Fusek, G. (ed.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 143–149.
- Chorvátová, H. 2004b:** K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. *Acta Historica Neosoliensia* 7, 199–236. Dostupné také z: <https://www.ahn.umb.sk/wp-content/uploads/2020/06/AHN-tomus-07.pdf>.
- Chorvátová, H. 2007:** Horizonty byzantsko-orientálneho šperku na tzv. veľkomoravských pohrebiskách. In: *Byzantská kultúra a Slovensko. Zborník štúdií*. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia, Supplementum 2. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 83–101. Dostupné také z: https://www.snm.sk/swift_data/source/archeologicke_muzeum/supplementa/2/Zbornik%20SNM%20Supplementum%202%20-%202007.pdf?5936ad2840946.
- Chorvátová, H. 2008:** K problému terminológie a interpretácie gulovitých prívěsků – veľkomoravských gombíků. *Studia Mediaevalia Pragensia* 8, 209–218. Dostupné také z: https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/SMP_08_2008.pdf.
- Chorvátová, H. 2015:** *Chronológia ženského honosného šperku vo včasnom stredoveku a jeho historický význam*. Rkp. dizertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav pro archeologii. Dostupné také z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/80651>.
- Chorvátová, H. 2017:** Niekoľko poznámok k datovaniu devínskych pohrebísk z 9. storočia v polohe Za kostolom a na hradnom kopci. In: Harmadyová, K. (ed.), *Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej*. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 115–123.
- Chorvátová, H. 2018:** Následný alebo paralelný vývoj avarských a tzv. veľkomoravských pohrebísk? *Iuxta Danubium* 16, 144–151.
- Chorvátová, H. 2021:** Hľadanie slovenského stredoveku alebo raný stredovek medzi nacionalizmom, mýtomy a vedou. *Nový Orient* 75(1), 44–58.
- Chorvátová, H. 2023:** *Prunkvoller Frauenschmuck während des langen 9. Jahrhunderts im Mährerreich. Typologie, Chronologie und historische Bedeutung*. Berlin – Boston: De Gruyter. DOI: 10.1515/9783111030265.
- Chorvátová, H. – Harvát, M. 2020:** Ženské a detské hroby s honosným šperkom v dlhom 9. storočí v Čechách, na Morave a na Slovensku (Komparácia, identifikácia elit a pokus o novú historickú interpretáciu formovania veľkomoravského Nitrianska). *Musaica archaeologica* 5(1), 51–82. Dostupné také z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/karch/MusArch/5_1/4_MusArch_1_2020_WEB_4_Chorvatova_Harvat.pdf.
- Chropovský, B. 1957:** Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe. *Slovenská archeológia* V, 174–239. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1957_1.pdf.
- Chropovský, B. 1962:** Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. *Slovenská archeológia* X, 175–240. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1962_1.pdf.
- Chropovský, B. 1978a:** Pohrebisko z 9.–10. storočia v Nitre pod Zoborom. *Slovenská archeológia* XXVI, 99–125. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1978_1.pdf.
- Chropovský, B. 1978b:** *Kráša slovienskeho šperku*. Dávnoveké umenie Slovenska 4. Bratislava: Pallas.
- Chropovský, B. – Fusek, G. 1988:** Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. *Štúdijské zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 24, 143–171. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_24.pdf.
- Chrzanowska, W. – Krupska, A. 2003:** Pferdeknochen aus dem frühmittelalterlichen Burgwall von Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band V*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 21. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 151–214. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM5_07_Chrzanowska_Krupska.pdf.

- Chudziak, W. 2003:** Wikingerzeitliche Spuren des skandinavischen Brauchtums in Kałdus (Ostpommern). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 33, 145–155.
- Chudziak, W. – Kaźmierczak, R. (red.) 2020:** *Człowiek na pograniczu. Na peryferiach Civitas Schinesghe. Tom I: 1. Ziemia lubuska.* Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chybová, H. 1986:** Záchraný výzkum mladohradištného pohřebiště ve Zborovicích. *Studie Muzea Kroměřížska* 86, 3–24.
- Chybová, H. 1998:** *Pravěk a slovanské osídlení Kroměřížska.* Kroměříž: Muzeum Kroměřížska.
- Ierusalimskaja, A. A. 1996:** *Die Gräber der Moščevaja Balka. Frühmittelalterliche Funde an der nordkaukasischen Seidenstrasse.* München: Editio Mars.
- Il'kiv, M. V. – Kaliničenko, V. A. – Mychajlyna, L. P. – Pyvovarov, S. V. 2017:** Lunyci ta skronevi kil'cja z poselennja VIII–X st. v Ridkivcjach. In: A. V. Skiba – S. A. Gorbanenko (eds.), *Evropejs'ka archeologija I tysjačolittja n. e. Zbirnik naukovych prac' na čest' Liany Vasylivny Vakulenko.* Kyjiv: IA NAN Ukraïny, 249–265. Dostupné také z: http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/Vakulenko_zb_inet.pdf.
- Illii, M. 1992:** *Wohin die Toten gingen. Begräbnis und Kirchhof in der vorindustriellen Stadt.* Zürich: Frieden-Vertriebsgemeinschaft.
- Inkova, M. 2005:** Avarski inovacii v starobalgarskata kultura? In: Popkonstantinov, K. – Borisov, B. – Kostova, R. (red.), *Prof. d.i.n. Stančo Vaklinov i srednovekovnata bǎlgarska kultura.* Veliko Tǎrnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 99–112.
- Istvánovits, E. – Lórinčy, G. 2017:** Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető- és településleletek Nyíregyháza és Tiszavasvári határáböl. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* LIX, 35–178.
- Istvánovits, E. – Lórinčy, G. 2018:** Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei VI. Avar kori sírok, temetők és temetőrészletek Nyíregyháza határáböl. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* LX, 71–162.
- Ivanišević, V. 2009:** *Nekropole iz epoche seobe naroda u Singidunumu/Necropolises from the Migration Period in Singidunum.* Beograd: Beogradska tvrđava.
- Ivanišević, V. – Kazanski, M. 2002:** La nécropole de l'époque des grandes migrations à Singidunum. *Singidunum* 3, 101–157.
- Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A. 2006:** *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migrations.* Collège de France – CNRS, Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Monographie 22. Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance.
- Janowski, A. – Kurasinski, T. 2010:** Rolnik, wojownik czy „odmieniec”? Próba interpretacji obecności sierpów w grobach wczesnośredniowiecznych na terenie ziem polskich. In: Skóra, K. – Kurasinski, T. (eds.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytnie.* Acta Archaeologica Lodziensia 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 79–95.
- Janowski, A. – Kurasinski, T. – Skóra, K. 2010:** Między naturą a kulturą. Znaleziska skamieniałych zębów rekina i próba ich interpretacji. In: Urbaniak, A. – Prochowicz, R. et al. (eds.), *Terra barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin.* Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina. Łódź – Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, 703–712.
- Janssen, W. 1991:** Die frühmittelalterliche Niederungsburg bei Haus Meer, Büderich, Stadt Meerbusch, Kreis Neuss. In: Böhme, H. W. (Hrsg.), *Burgen der Salierzeit. Teil 1 – In den nördlichen Landschaften des Reiches.* Monographien RGZM 25. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 195–224.
- Jarošová, I. 2007:** *Paleonutriční studie z odontologických aspektů u staroslovanského obyvatelstva z Dolních Věstonic.* Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Ústav antropologie. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU. Dostupné také z: https://is.muni.cz/th/22605/prif_d.
- Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrďý, Z. (eds.) 2012:** *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách.* Anthropos 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Jarošová, I. – Fojtová, M. – Ungerman, Š. 2012:** Příloha. Seznam analyzovaných jedinců z pohřebiště Dolní Věstonice-Na Pískách. In: Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrďý, Z. (eds.), *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách.* Anthropos 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum, 137–151.
- Jelínek, P. 2008:** *Slovanské pohřebiště v Bulharech – Gajdošova cihelna.* Rkp. bakalářské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/dkist>.
- Jelínková, D. 1999:** *Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově.* Katalog. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno.
- Jelínková, D. 2000:** Hroby dávných Slovanů v Mušově. In: Kordiovský, E. (ed.), *Mušov 1276–2000.* Knižnice sborníku Jižní Morava 22. Znojmo: FPO, 236–259.
- Jelínková, D. 2005:** Příspěvek k poznání ženského oděvu ve střední a mladší době hradištní. *Archeologické rozhledy* LVII, 549–560. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df28441-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:ed10762c-33fa-5933-deae-65c5be64afb4>.
- Jelínková, D. 2014:** Počátky slovanského osídlení na Moravě. In: Kouřil, P. (ed.), *Velká Morava a počátky křesťanství.* Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 23–32. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Katalog_CZ-sl2_26Mb.pdf.
- Jelínková, D. 2018:** K izučení ženských ukrašených z keramiky pražského typu. In: Sinika, V. S. – Rabinovič, R. A. (red.), *Drevnosti. Issledovanija i problemy. Sbornik statej v čest' 70-letija H. P. Tel'nova.* Kišinev – Tiraspol': Vysšaja antropologičeskaja škola – Stratum Plus, 389–407.
- Jelínková, D. – Karmazin, L. – Klanica, Z. 2004:** Nové poznatky k mincím moravských údělných knížat z druhé poloviny 11. století. In: Fusek, G. (ed.), *Zborník na počest' Dariny Bialekovej.* Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 157–164.
- Jelínková, D. – Kavanová, B. 2002:** Slovanské osídlení v oblasti vodního díla Nové Mlýny. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno:

- Archeologický ústav AV ČR, Brno, 371–418. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Jelínková, D. – Měřínský, Z. 1985:** Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svatky (Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století). *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie* XXXIX(3–4), 143–154.
- Ježek, M. 2017:** *Archaeology of touchstones. An introduction based on finds from Birka, Sweden*. Leiden: Sidestone Press.
- Ježek, M. 2018:** Probiersteine im Gräberfeld von Thunau, Obere Holzweise. In: Nowotny, E., *Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzweise*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 87. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 391–394. Dostupné také z: https://verlag.oeaw.ac.at/api/download/content/9783700180661_kapitel_391_394.pdf.
- Ježek, M. – Zavřel, J. 2010:** Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy. *Archeologické rozhledy* LXII, 608–628. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7dfce0ef-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:2060bd0c-bf30-1f7f-b30c-b44b6db63ee6>.
- Ježek, M. – Zavřel, J. 2013:** Touchstones in graves from the Avar and Great Moravian periods. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 43, 117–129. DOI: 10.11588/ak.2013.1.21811. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/21811/15577>.
- Jisl, L. 1952:** Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích, okr. Opava. *Časopis Slezského muzea, série B – Vědy historické* II, 6–20.
- Jisl, L. 1954–1955:** Výzkum slovanských mohyl ve Stěbořicích r. 1953. *Časopis Slezského muzea, série B – Vědy historické* IV, 65–80.
- John, J. – Ciglbauer, J. 2023:** Mohyly a elity: kovové artefakty z povrchu jihočeských mohylníků. In: Lutovský, M. a kol., *Raně středověké mohyly v Čechách*. Archeologie ve středních Čechách – Supplementum 2. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 186–203, 312–313.
- Jordánková, H. – Loskotová, I. 2006:** K předlokačnickému osídlení Brna. *Archaeologia historica* 31, 119–130. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140660>.
- Jovanović, V. 1976:** Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečen auf Kosovo. *Balkanoslavica* 5, 123–145.
- Jungklaus, B. 2007:** Neue anthropologische Forschungen zu slawischen Gräberfeldern in Brandenburg. In: Biermann, F. – Kersting, T. (Hrsg.), *Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 46. Langenweissbach: Beier & Beran, 399–408.
- Jungklaus, B. 2009:** Sonderbestattungen vom 10.–15. Jh. in Brandenburg aus anthropologischer Sicht. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50, 197–214.
- Jungklaus, B. 2017:** Neues von einem bekannten Gräberfeld – Ergebnisse der anthropologischen Untersuchungen der slawischen Bestattungen aus der Brauerstraße in Potsdam. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82. Langenweissbach: Beier & Beran, 271–278.
- Jurek, T. 2016:** Łukasz Maurycy Stanaszek, Wampiry w średniowiecznej Polsce. Warszawa, Narodowe Centrum Kultury, 2016. [recenze] *Roczniki Historyczne* LXXXII, 227–229. Dostupné také z: <http://rhihpan.edu.pl/images/2016-TomLXXXII/Recenzje.pdf>.
- Justová, J. 1977:** Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví. *Archeologické rozhledy* XXIX, 492–504, 598–599. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d7bc54c3-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c?page=uuid:d7bc5719-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c>.
- Justová, J. 1990:** *Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6.–11. století*. Praha: Academia.
- Justová, J. 1992:** Hradištní keramika z Libice nad Cidlinou (Keramické typy a hledání jejich původu). *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* VIII, 142–155.
- Jüttner, K. 1930:** Funde aus der Burgwallzeit im Bezirke Nikolsburg (Mähren). *Sudeta, Zeitschrift für Vor- und Frühgeschichte* VI(1–4), 76–78.
- Jüttner, K. 1941:** Ein burgwallzeitliches Gräberfeld bei Unt.-Wisternitz (Kreis Nikolsburg). *Unsere Heimat* N.F. 14(10–12), 244–245.
- Kajkowski, K. 2020:** Między sferą niebiańską a zaświatami. Rola artefaktów pradziejowych w kulturze wcześnieośredniowiecznych Pomorzan. In: Kasprzak, A. – Kuczkowski, A. – Krzepakowski, M. (eds.), *Archaeologia – Pomorania – Musealia. Studia z okazji 80. urodzin Ignacego Skrzypka*. Koszalin: Muzeum w Koszalinie, 301–332.
- Kalábek, M. – Pankovská, A. – Kočár, P. – Kočárová, R. – Moník, M. – Petřík, J. 2011:** Slovanské pohřebiště v Hulíně-Pravčicích 2. In: Bém, M. – Peška, J. (eds.), *Ročenka 2010*. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace, 165–214.
- Kalhous, D. 2020:** Historie a archeologie: limity spolupráce a porozumění mezi obory. In: Boháčová, I. – Sommer, P. (eds.), *Raný český stát 10. století*. Colloquia mediaevalia Pragensia 21. Praha: Filosofia, 211–224.
- Kaliničenko, V. – Pyvovarov, S. 2022:** Do pytanja chronologiji Ridkivec' kogo archeologičnogo kompleksu u Verchn'jomu Popruti. In: Vojtovyč, L. et al. (eds.), *Fortecja: zbirnik zapovidnika „Tustan“*, kn. V. L'viv: Prostrir-M, 52–71. Dostupné také z: https://drive.google.com/file/d/1YIGLDINAxH1cy_YrdOG8JNLO1O17xOE1/view?usp=sharing.
- Kalousek, F. 1958:** Velkomoravské mohylové kostrové pohřebiště v Boršicích u Buchlovic. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* E 3, 75–85, tab. XI, XII. DOI: 11222.digilib/109347. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109347>.
- Kalousek, F. 1971:** *Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno: Universita J. E. Purkyně. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103562>.
- Kaňáková Hladíková, L. 2013:** *Posteneolitická štípaná industrie na Moravě*. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 15. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/129696>.
- Kaňáková Hladíková, L. 2014:** Posudek souboru štípané industrie z pohřebiště Olomouc – Nemilany. In: Přichystalová, R. – Kalábek, M. (eds.), *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Katalog. Spisy Masarykovy

- univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 424. Brno: Masarykova univerzita, 203–205. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132963>.
- Kapustka, K. – Tomková, K. 2018:** Příspěvek k poznání funkcí štipané industrie v raném středověku na příkladu nálezů ze Žalova. In: Kapustka, K. (ed.), *Profil archeologie středověku. Studie věnované Janu Frolíkovi*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 249–263.
- Karaman, L. 1921:** Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 44, 3–20.
- Karmazin, L. – Březina, J. – Jelínková, D. 1999:** Metalografie a lokální elektronová mikroanalýza stříbrných záušnic z mladohradištního pohřebiště v Mušově – Areálu. In: Jelínková, D., *Slovanské pohřebiště z 9. až 12. století v Mušově. Katalog*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 183–215.
- Karo, Š. 2021:** Archaeological traces of ancient Hungarians in Slovenian territory – small finds from various findspot contexts. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser. 3, LIV, 315–329. DOI: 10.52064/vamz.54.1.18. Dostupné také z: <https://hrcak.srce.hr/file/386860>.
- Kars, M. 2011:** *A Cultural Perspective on Merovingian Burial Chronology and the Grave Goods from the Vrijthof and Pandhof Cemeteries in Maastricht*. Rkp. dizertační práce. University of Amsterdam. Dostupné také z: https://pure.uva.nl/ws/files/1154899/95590_thesis.pdf.
- Kars, M. – Theuws, F. – de Haas, M. 2016:** *The Merovingian cemeteries of Sittard-Kemperkoul, Obbicht-Oude Molen and Stein-Groote Bongerd*. Merovingian Archaeology in the Low Countries 3. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Kastelic, J. 1960:** Staroslovanski Kranj. In: Žontar, J. (ed.), *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 38–50.
- Kaván, J. 1961:** Kamenné brousky a jejich funkce u Slovanů na našem území. *Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV* 1, 39–44.
- Kavánová, B. 1982:** Slovanské pohřebiště v Mutěnicích, okr. Hodonín. *Archeologické rozhledy* XXXIV, 504–520. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:dbdf4a83-3cfa-11e1-4758-001143e3f55c?page=uid:dbdf4c7b-3cfa-11e1-4758-001143e3f55c>.
- Kavánová, B. 1995:** Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice. In: Daim, F. – Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band I*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 2. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 113–378. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM1_03_Kavanova.pdf.
- Kavánová, B. 2000:** Mikulčice – sídliště na „Klášteřísku“. *Přehled výzkumů* 40, 65–125. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/pv_40_1997-1998_kavanova.pdf.
- Kavánová, B. 2005:** Großmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice* 25.–26. 5. 2004. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 49–65. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Kavánová, B. – Kouřil, P. – Ungerman, Š. 2019:** Einführung. In: Klanica, Z. – Kavánová, B. – Kouřil, P. – Ungerman, Š., *Mikulčice – Die Nekropole an der dreischiffigen Basilika*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 58. Studien zum Burgwall von Mikulčice XII. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 11–18. Dostupné také z: https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2019/04/SBM12_nahled.pdf.
- Keller, M. et al. 2019:** Ancient *Yersinia pestis* genomes from across Western Europe reveal early diversification during the First Pandemic (541–750). *PNAS, Proceedings of the National Academy of Sciences* Jun 2019, 1–10. DOI: 10.1073/pnas.1820447116. Dostupné také z: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1820447116>.
- Kempke, T. 1991:** *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien III. Die Waffen des 8.–13. Jahrhunderts*. Offa-Bücher 73. Veröffentlichungen des Sonderforschungsbereiches 17. Archäologische Arbeitsgruppen Band 16. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Khamayko, N. 2012:** Crescent pendants (lunnitsa) in 11th–13th century Rus': Pagan amulet or Christian ornament? In: Salamon, M. – Wołoszyn, M. – Musin, A. – Špehar, P. et al. (eds.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence, vol. II*. Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa: Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas – Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk – Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 503–525.
- Kirsch, O. 2010:** Němečtí muzejníci v Československu po roce 1945 na příkladu působení Karla Jüttnera v poválečném Mikulově. In: von Arburg, A. a kol., *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945. Země a kultura ve střední Evropě* 15. Brno: Matice moravská, 370–392.
- Kiss, A. 1987:** Beigaben von zwei Frauengräbern der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzitő, Bugyi). *Alba Regia* XXIII, 127–136. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_FEJE_C023_albaregia23?pg=128&layout=s.
- Kjellström, A. 2009:** Type specific features and identification of war graves – the physical remains as source material after battle. In: Holmquist Olausson, H. – Olausson, M. (eds.), *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Stockholm: Archaeological Research Laboratory, Stockholm University, 179–190.
- Klanica, Z. 1965:** Vorbericht über die Grabungsergebnisse des altslawischen Burgwalles in Mikulčice für das Jahr 1964. *Přehled výzkumů* 1964, 55–60. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_9_1964.pdf.
- Klanica, Z. 1968:** Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 16, 121–134. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_16.pdf.
- Klanica, Z. 1970a:** Symbolika velkomoravských ozdob. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie* XXIV, 73–79, tab. XV, XVI.
- Klanica, Z. 1970b:** Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1968, 43–52. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_13_1968.pdf.

- Klanica, Z. 1970c:** Velkomoravský gombík. *Archeologické rozhledy* XXII, 421–446. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d1fd6243-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c?page=uuid:d1fd63e8-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c>.
- Klanica, Z. 1972:** *Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů v Podunají.* Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně I(1). Praha: Academia.
- Klanica, Z. 1977:** Kostrové hroby z 8.–9. století v Prušánkách. *Přehled výzkumů* 1975, 53. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_20_1975.pdf.
- Klanica, Z. 1984:** Die südmährischen Slawen und anderen Ethnika im archäologischen Material des 6.-8. Jahrhunderts. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983.* Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 139–150.
- Klanica, Z. 1985:** Mikulčice – Klášteřísko. *Památky archeologické* LXXVI, 474–539. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:7bd2b260-b5a3-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:56c8fc20-c1f8-11e4-9ade-005056825209>.
- Klanica, Z. 1986:** *Počátky slovanského osídlení našich zemí.* Praha: Academia.
- Klanica, Z. 1987:** Vorbericht über die Ergebnisse der 32. Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1985, 35–36. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_30_1985.pdf.
- Klanica, Z. 1988:** Slovanský templ, palác a kostel. In: Frolec, V. (ed.), *Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekuďy, CSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Státní vědecká knihovna, 156–167.
- Klanica, Z. 1990:** K počátkům staromoravského kostrového pohřbívání. In: Galuška, L. (ed.), *Staroměstská výročí.* Brno: Moravské zemské muzeum, 57–64.
- Klanica, Z. 1995:** Zur Periodisierung vorgroßmährischer Funde aus Mikulčice. In: Daim, F. – Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band I.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 2. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 379–469. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM1_04_Klanica-1.pdf.
- Klanica, Z. 2006:** *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Příspěvek ke chronologii časně středověké hmotné kultury ve střední Evropě. Díl II. Katalog.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i.
- Klanica, Z. – Kavánová, B. – Kouřil, P. – Ungerman, Š. 2019:** *Mikulčice – Die Nekropole an der dreischiffigen Basilika.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 58. Studien zum Burgwall von Mikulčice XII. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno. Dostupné také z: https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2019/04/SBM12_nahled.pdf.
- Klanicová, E. 1994:** PhDr. Karel Jüttner – 35 let od úmrtí. *Pravěk Nová řada* 4, 397–399.
- Klápště, J. 1999:** Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. *Archeologické rozhledy* LI, 774–808. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:5dd59bf1-7ba9-4f21-a659-f11212c1eb54?page=uuid:0e748b32-26a8-49ce-98fe-5c5f3e6e77f8>.
- Klápště, J. 2003:** Dějepis a archeologie: příbuzenství jak se patří. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 96–109.
- Klápště, J. 2005:** *Proměna českých zemí ve středověku.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kleemann, J. 2002:** *Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert. Eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde.* Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 50. Oldenburg: Isensee Verlag.
- Kleine, U. 2006:** Res sacra oder sacrilegium? Graböffnungen, Gebeinttransfer und Körperzerteilung in normativen und hagiographischen Zeugnissen des früheren Mittelalters. In: Günther, L.-M. – Oberweis, M. (Hrsg.), *Inszenierungen des Todes. Hinrichtung – Martyrium – Schändung.* Sources of Europe 4. Berlin – Bochum – Dülmen – London – Paris: Europäischer Universitätsverlag, 83–116.
- Klíma, B. 1953:** Nové mesolitické nálezy na jižní Moravě. *Archeologické rozhledy* V, 297–302. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c2e0f9c3-3cfa-11e1-5015-001143e3f55c?page=uuid:c2e0faf4-3cfa-11e1-5015-001143e3f55c>.
- Klíma, B. 1963:** *Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1947–1952.* Monumenta archeologica. Acta praehistorica, protohistorica et historica Instituti archeologici Academiae scientiarum bohemoslovenicae XI. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Klíma, B. 1985a:** Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích. *Památky archeologické* LXXVI, 428–455. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:7bd2b260-b5a3-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:5286be90-c1f8-11e4-9ade-005056825209>.
- Klíma, B. 1985b:** Hradištní osada u Dolních Věstonic, okr. Břeclav. *Archeologické rozhledy* XXXVII, 27–48. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:de544223-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c?page=uuid:de54423e-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c>.
- Klíma, B. 1987:** Zachraňovací výzkum na slovanském pohřebišti u Nenkovic (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1985, 42. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_30_1985.pdf.
- Klíma, B. F. 2019:** Kriegergräber im großmährischen Burgwall Znojmo-Hradiště und seinem Hinterland (mit Exkurs von Helena Březinová). In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 101–149. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausruistung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Knight, M. G. – Boughton, D. – Wilkinson, R. E. 2019:** Objects of the Past in the Past. In: Knight, M. G. –

- Boughton, D. – Wilkinson, R. E. (eds.), *Objects of the Past in the Past. Investigating the significance of earlier artefacts in later contexts*. Oxford: Archaeopress, 1–18. Dostupné také z: <https://www.archaeopress.com/Archaeopress/download/9781789692488>.
- Knol, E. – Prummel, W. – Uytterschaut, H. T. – Hoogland, M. L. P. – Casparie, W. A. – de Langen, G. J. – Kramer, E. – Schelvis, J. 1995–1996:** The early medieval cemetery of Oosterbeintum (Friesland). *Palaeohistoria* 37/38, 245–416. Dostupné také z: <https://ugp.rug.nl/Palaeohistoria/article/view/25091/22547>.
- Knüsel, C. J. 2014:** Crouching in fear: Terms of engagement for funerary remains. *Journal of Social Archaeology* 14(1), 26–58. DOI: 10.1177/146960531351886.
- Koch, U. 1977:** *Das Reihengraberfeld bei Schretzheim. Teil I, II. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit – Serie A, Band XIII*. Berlin: Gebr. Mann.
- Koch, U. 1990:** *Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 38. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Koch, U. 2001:** *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Kokowski, A. 1995:** Katalogteil. In: Leiber, Ch. (Hrsg.), *Schätze der Ostgoten. Eine Ausstellung der Maria Curie-Skłodowska Universität Lublin und des Landesmuseums Zamość*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 115–201.
- Kölbl, S. 2004:** *Das Kinderdefizit im frühen Mittelalter – Realität oder Hypothese? Zur Deutung demographischer Strukturen in Gräberfeldern*. Rkp. dizertační práce. Universität Tübingen. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Fakultät. Dostupné také z: <https://ub01.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/48569>.
- Kolníková, E. 1967:** Obolus mrtvých vo včasnostredověkých hroboch na Slovensku. *Slovenská archeológia* XV, 189–254. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1967_1.pdf.
- Kolníková, E. 1994:** László Kovács, Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. [recenze] *Slovenská archeológia* XLII, 242–251. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1994_1.pdf.
- Költő, L. – Szentpéteri, J. 1998:** Gedanken über die awarisch-ungarischen Assimilation nach Grabanalysen. In: Visy, Zs. et al. (red.), *Specimina Nova. Dissertationum Ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis De Iano Pannonio Nominatae*. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Tanszékeinek Évkönyve XII, 1996, 223–240.
- Költő, L. – Szentpéteri, J. – Bernert, Zs. – Pap, I. 2014:** Families, finds and generations: an interdisciplinary experiment at the early medieval cemetery of Vörs-Papkert B. In: Heinrich-Tamáská, O. – Straub, P. (Hrsg.), *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton*. Castellum panonicum pelsonense 4. Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 337–360.
- Kołyško, M. 2019:** Zawartość kaptorgi z grobu 28/01 – początku zwyczaju agnuska na terenie domeny piastowskiej? In: Wrzesiński, J. (red.), *Groby z biżuterią wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach. Tom 2*. Biblioteka Studiów Lednickich XXXIX, seria B1, tom 8:2. Lednica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, 347–354.
- König, T. 2016:** Nitrianski Slovania a zánik Veľkej Moravy. In: Chudzińska, B. – Wojenka, M. – Wołoszyn, M. (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie – Uniwersytet Rzeszowski, 181–191.
- Koperkiewicz, A. 2003:** Związek płci z orientacją grobu we wczesnym średniowieczu na przykładzie cmentarzyska w Daniłowie Małym, w woj. podlaskim. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (eds.), *Kobieta – Śmierć – Mężczyzna*. Funeralia Lednickie 5. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 307–324.
- Kordiovský, E. 1974:** Přehled archeologických lokalit a nálezů z doby hradištní na Kloboucku (okres Břeclav). *Jižní Morava* 1974 (II), 13–21. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:3d7817f2-f288-11e1-bcab-0050569d679d?page=uuid:4589fb33-f288-11e1-bcab-0050569d679d>.
- Kornbluth, G. 2011:** Roman Intaglios Oddly Set. The Transformative Power of the Metalwork Mount. In: Entwistle, Ch. – Adams, N. (eds.), *Gems of Heaven. Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200–600*. British Museum Research Publication 177. London: The British Museum, 248–256. Dostupné také z: <https://britishmuseum.iro.bl.uk/downloads/813d6200-6028-4771-a7ac-b3c72acdab70?locale=en>.
- Kornbluth, G. 2015:** Merovingian Rock Crystal: Practical Tools and Status Markers. In: Willemsen, A. – Kik, H. (eds.), *Golden Middle Ages in Europe. New Research into Early-Medieval Communities and Identities*. Turnhout: Brepols, 49–55, 88–90.
- Korošec, P. 1979:** *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Korošec, P. 1999:** *Nekropola na ptujskem gradu, turnirski prostor*. Ptuj: Pokrajinski muzej.
- Kostelníková, M. 1971:** *Slovenský textil na Moravě*. Rkp. diplomové práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Filosofická fakulta. Uloženo: Filozofická fakulta MU Brno.
- Košta, J. 2008:** Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích. *Studia Mediaevalia Pragensia* 8, 277–296. Dostupné také z: https://rukvet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/SMP_08_2008.pdf.
- Košta, J. – Lutoský, M. 2014:** *Raně středověký knížecí hrob z Kolína*. Fontes Archaeologici Pragenses 41. Praha: Národní muzeum.
- Košta, J. – Tomková, K. 2011:** Olivovitě korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu. *Památky archeologické* CII, 307–354. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b8683ec0-bdb4-11e4-9541-005056827e51?page=uuid:eddb4200-cbbc-11e4-9c07-5ef3fc9bb22f>.

- Kotowicz, P. N. – Glinianowicz, M. – Michalak, A. 2019:** Elements of Weaponry from the 9th- and 10th-Century Trecza Complex near Sanok, South-Eastern Poland. In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 403–420. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausruistung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Kouřil, P. 2003:** Staří Mad'aři a Morava z pohledu archeologie. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 110–146.
- Kouřil, P. 2004:** Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí. *Slovenská archeológia* LII, 55–76. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2004_1.pdf.
- Kouřil, P. 2005:** Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzanzen und Sporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 67–99. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Kouřil, P. 2007:** K některým novým nálezům tzv. avarských litých bronzů z Moravy. *Studia Mediaevalia Pragensia* 7, 45–54.
- Kouřil, P. 2008a:** Kostel číslo 8 v Mikulčicích a jeho archeologický výzkum. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J. (eds.), *Východní Morava v 10. až 14. století*. Brno: Moravské zemské muzeum – Archeologický ústav AV ČR Brno, 53–79.
- Kouřil, P. 2008b:** Archeologické doklady nomádského vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století. In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.), *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava: Slovenský archeologický a historický inštitút, 113–135.
- Kouřil, P. 2014:** Archeologické doklady křesťanství v památkách hmotné kultury 9. až 10. století na Moravě se zaměřením na křížky. In: Kouřil, P. a kol., *Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu solunských bratří na Velkou Moravu*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 102–113. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Cyrilometodejska_misie_a_Evropa.pdf.
- Kouřil, P. (ed.) 2014:** *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Katalog-CZ-sl2_26Mb.pdf.
- Kouřil, P. 2016a:** Staří Mad'aři a jejich podíl na kolapsu a pádu Velké Moravy aneb Spojenci, sousedé, nepřátelé. In: Macháček, J. – Wihoda, M. (eds.), *Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 102–143.
- Kouřil, P. 2016b:** Stříbrné šperky a jejich zlomky v nálezů z Kojetína-Popůvek. In: Novák, V. – Videman, J. – Kouřil, P. – Richtera, L. – Zmrzlý, M., *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách*. Monumenta numismatica 3. Praha: Filozofický ústav AV ČR, v. v. i. – Centrum medievistických studií AV ČR a Univerzity Karlovy v Praze – Národní muzeum, 147–162.
- Kouřil, P. 2022:** Honosné ostruhy z Mikulčic. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 255–269. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Kouřil, P. – Procházka, R. 2018:** Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids. In: Kouřil, P. – Procházka, R. et al., *Moravian and Silesian strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 41–72.
- Kouřil, P. – Tymonová, M. 2013:** *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 34. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Slovansky_kostrovny_mohylnik-1.pdf.
- Kovács, L. 1977:** Über die ungarischen Lanzen aus dem 10.–11. Jahrhundert. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Antaeus)* 7, 61–73. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4606/1/Antaeus_1977.pdf.
- Kovács, L. 1978–1979:** Bemerkungen zur Bewertung der fränkischen Flügellanzanzen im Karpatenbecken. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Antaeus)* 8–9, 97–119. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4580/1/Antaeus_1978-1979.pdf.
- Kovács, L. 1988:** Bemerkungen zur Arbeit von István Gedai: A magyar pénzverés kezdete (Der Anfang der ungarischen Münzprägung). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XL, 275–300. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/219/1/ACTAARCHEOLOGICA_40.pdf.
- Kovács, L. 1994:** *Das frühharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs*. *Varia Archaeologica Hungarica* VI. Budapest: Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/3221/1/MTA_VariaArchaeologicaHungarica_06_000807176.pdf.
- Kovrig, I. 1963:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. *Archaeologia Hungarica, Series Nova* XL. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kowalska, A. B. – Wajda, S. 2022:** Glass Beads from the Most Recent Excavations of the Viking Period Settlement in Świelubie near Kołobrzeg. In: Dódt, M. et al. (Hrsg.), *Glas als Fernhandelsprodukt im frühen Mittelalter – Köln und der europäische Norden*. RGZM – Tagungen, Band 46. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 219–232.
- Kozák, J. – Ratajová, K. 2008:** Mrtví a jejich poklady. Funkce mohyl podle staroseverských ság. *Archeologické rozhledy* LX, 3–35. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7e003fe8-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:bb84638b-04bf-8215-dae9-01488ea67c36>.

- Král, J. 1959:** Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí. *Památky archeologické* L, 197–226. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:02660cf0-b12b-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:09c2b970-cbd0-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867>.
- Králíková, M. 2006:** *Pohřební ritus 16.–18. století na Moravě a ve Slezsku s přihlédnutím k území střední Evropy*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Katedra antropologie. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU. Dostupné také z: https://is.muni.cz/th/o2djg/Kralikova_disertace.pdf?info.
- Kraskovská, L. 1954:** Staroslovanské pohřebiště v Mástě pri Bratislave. *Slovenská archeológia* II, 144–152. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1954_1.pdf.
- Kraskovská, L. 1963:** Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré Vinohrady). *Slovenská archeológia* XI, 391–406. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1963_2.pdf.
- Kraskovská, L. 1966:** Slovanské pohrebisko v Blatnom. *Zborník Slovenského národného múzea LX – História* 6, 95–116.
- Kraskovská, L. 1983:** Značky na nádobách z doby vel'komoravskej. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 20, 193–206. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_20.pdf.
- Kraskovská, L. – Paulík, J. 1978:** Vel'komoravské pohrebisko v Tvrdošovciach, okr. Nové Zámky. *Zborník Slovenského národného múzea LXXII – História* 18, 83–121.
- Kreitner, T. 1996:** Zur Neuentdeckung eines frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Krems an der Donau. *Archäologie Österreichs* 7, 34–43.
- Kreitner, T. 2000:** Ein madjarenzeitliches Gräberfeld des 10. Jahrhunderts aus Bruck an der Leitha, NÖ – Ein Vorbericht. *Fundberichte aus Österreich* 39, 182–199.
- Krejsová, J. – Vachůt, P. – Hejhal, P. 2008:** Válečné konflikty v raně středověkých Čechách a na Moravě. Konfrontace archeologie a písemných pramenů. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (red.), *Epidemie, klęski, wojny*. Funeraria Iednickie 10. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 385–412.
- Krekovič, E. 1979:** Hrobové nálezy z doby rímskej v Šoporni, okr. Galanta. *Archeologické rozhledy* XXXI, 413–419. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d9676cb3-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c?page=uuid:d9676e4f-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c>.
- Krög, M. 2015:** „Wie den Lebenden der Tag, so gehört die Nacht den Toten.“ *Der Wandel des Jenseits und die Wiederkehr der Toten am Übergang vom frühen zum hohen Mittelalter im Licht der Chronik Thietmars von Merseburg*. Rkp. diplomové práce. Leopold-Franzens-Universität Innsbruck. Philosophisch-historischen Fakultät.
- Krohn, N. 2015:** Bommelohrninge. In: Wamers, E., *Franconofurd 2. Das bi-rituelle Kinderdoppelgrab der späten Merowingerzeit unter der Frankfurter Bartholomäuskirche (»Dom«)*. *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen*. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt 22/2. Frankfurt am Main: Verlag Schnell & Steiner, 78–84.
- Krumphanzlová, Z. 1963:** Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách. *Památky archeologické* LIV, 87–113. Dostupné také z: www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:af925dc0-b1cb-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:204db3d0-ccce-11e4-a19f-001018b5eb5c.
- Krumphanzlová, Z. 1964:** Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách. *Vznik a počátky Slovanů V*, 177–215.
- Krumphanzlová, Z. 1965:** Skleněné perly doby hradištní v Čechách. *Památky archeologické* LVI, 161–188. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:32308d10-b2a8-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:f1ca99f0-ccd3-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867>.
- Krumphanzlová, Z. 1972:** Die Ausstattung der Burgwallzeitfriedhöfe in Böhmen und ihre rituelle Bedeutung. *Vznik a počátky Slovanů VII*, 179–206. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:8851faf0-319d-11e7-9efd-005056827e52?page=uuid:f78ff980-46f1-11e7-9277-005056825209>.
- Krumphanzlová, Z. 1974:** Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách. *Památky archeologické* LXV, 34–110. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:aa078a90-b5b0-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:c70ca340-bd13-11e4-9ade-005056825209>.
- Krumphanzlová, Z. a kol. 2013:** *Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy.
- Krupičková, Š. 2010:** Sonda do problematiky nestandardního pohřbívání v kontextu raně středověkých sídlišť na Moravě. In: R. Tichý (ed.), *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlišťích*. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové: Katedra archeologie FF Univerzity Hradec Králové, 194–199.
- Krupičková, Š. 2022:** *Velkomoravské gombíky: původ, účel a vývoj artefaktů v živé kultuře 9. století*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/x59w1>.
- Krupičková, Š. – Ottenwelter, E. – Březinová, H. 2019:** Exact evidences of the use of spherical buttons (gombíky): two case studies from Moravian finds. *Přehled výzkumů* 60(2), 57–77. Dostupné také z: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/pv_60_2_krupickova_et_al.f.pdf.
- Krylasova, N. B. – Belavin, A. M. – Podosenova, Ju. A. 2017:** Novyj „vengerskij kompleks“ iz raskopok Roždestvenskog mogil'nika. *Iz istorii rodnogo kraja. Vestnik Permskogo naučnogo centra* 4, 91–99.
- Krzyżanowska, M. – Frankiewicz, M. 2017:** „Paciorki mozaikowe w otwartym palenisku?”. *Kontynuacja badań. Slavia Antiqua* LVIII, 41–54. DOI: 10.14746/sa.2017.58.4. Dostupné také z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sla/article/view/13047/13282>.
- Křížová, A. 2011:** Dětský šperk jako apotropaion. In: Křížová, A. a kol., *Ikonografické prameny ke studiu tradiční kultury*. Etnologické studie 11. Brno: Masarykova univerzita, 141–163, 167.
- Kubica-Grygiel, A. – Grygiel, M. 2018:** An Early Medieval Golden Reliquary Cross from Zagórzycze, Świętokrzyskie voiv. (PL). *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 81, 312–327. DOI: 10.1515/ZKG-2018-0024.
- Kučerovská, T. 1996:** Kelčský nález. *Folia numismatica* 8–9 (Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociales LXXVIII-IX), 63–187.

- Kučerovská, T. 1998:** Münzfunde aus Mikulčice.
In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band III*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 11. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 151–170. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM3_02_Kucerovska.pdf.
- Kühtreiber, K. 2017:** Siedlungsplatz – Pilgerstätte – Friedhof. Die mittelalterlichen und neuzeitlichen Funde der Grabungen am Michelberg 2010–2013.
In: Lauermaun, E. – Lindinger, V. (Hrsg.), *Der Michelberg und seine Kirchen. Eine archäologisch-historische Analyse. Ein interdisziplinäres Forschungsprojekt der Landesarchäologie Niederösterreich*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 143–200.
- Kühtreiber, K. – Obenaus, M. 2017:** *Burgen des 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Niederösterreich – eine Bestandsaufnahme*. Monographien RGZM 132. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz.
- Kurasiński, T. 2007:** Przyczyna śmierci czy wyposażenie grobowe? Z badań nad obecnością grotów strzał w pochówkach z wczesnego średniowiecza.
In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (eds.), *Środowisko pośmiertne człowieka*. Funeraria Lednickie 9. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 371–387.
- Kurasiński, T. 2021a:** Magia – religia – ostantacja. Kaptorgi z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Radomiu w ujęciu komparatystycznym. *Slavia Antiqua* LXII, 233–284. DOI: 10.14746/sa.2021.62.11. Dostupné také z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sla/article/view/29864/26436>.
- Kurasiński, T. 2021b:** Kamienie zrodzone z pioruna. O nietypowej formie recyklingu w średniowieczu i czasach nowożytnych. *Przegląd archeologiczny* 69, 5–62. DOI: 10.23858/PA69.2021.2344. Dostupné také z: <https://journals.iaepan.pl/pa/article/view/2344/2708>.
- Kurasiński, T. – Skóra, K. 2020:** From the Past into the Future – Archaica as a Research Problem (On the Basis of Medieval and Modern Period Finds from East-Central Europe) /Z przeszłości w przyszłość – archaika jako problem badawczy na podstawie średniowiecznych i nowożytnych materiałów z Europy Środkowo-Wschodniej. In: Bogucki, M. – Dymowski, A. – Śnieżko, G. (eds.), *Slivers of Antiquity. The Use of Ancient Coins in Central, Eastern and Northern Europe in the Medieval and Modern periods/Okruchy starożytności. Użytkowanie monet antycznych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej w średniowieczu i okresie nowożytnym*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 301–366.
- Kurnatowska, Z. 1980:** Rola strefy naddunajskiej w formowaniu się kultury słowiańskiej VIII–IX wieku.
In: Dostál, B. – Vignatiová, J. (eds.), *Slované 6. – 10. století. Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 155–167.
- Kuś, G. – Trzeciński, M. – Gan, P. 2023:** Down by the river to the middle of nowhere? Avar-period metal artefacts discovered in Janowiec, site 3, Puławy District. *Sprawozdania Archeologiczne* 74(2), 289–316. DOI: 10.23858/SA/74.2022.2.2978. Dostupné také z: <https://www.iaepan.pl/sa/article/view/2978>.
- Lafferty, S. 2014:** *Ad sanctitatem mortuorum: tomb raiders, body snatchers and relic hunters in late antiquity*. *Early Medieval Europe* 22(3), 249–279. DOI: 10.1111/emed.12062.
- Langenbrink, B. – Siegmund, F. 1989:** Feuersteine aus merowingerzeitlichen Gräbern: Feuerschlagsteine? *Archäologische Informationen* 12, 67–75. DOI: 10.11588/ai.1989.1.23712. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/arch-inf/article/view/23712/17446>.
- Langó, P. 2005:** Archaeological research on the conquering Hungarians: A review. In: Mende, B. G. (ed.), *Institut on the Prehistory of the Hungarians: A Review*. Varia Archaeologica Hungarica XVIII. Budapest: Akaprint, 175–340. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/3293/1/MTA_VariaArchaeologicaHungarica_18_000808060.pdf.
- Langó, P. 2010:** »Die Bestimmung der Landesgrenzen«. Zur Frage der westlichen Grenze des Ungarischen Fürstentums des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40, 579–596.
- Langó, P. 2020:** Moravians and Hungarians as reflected by the 10th century remains. In: Albrecht, S. (Hrsg.), *Großmähren und seine Nachbarn*. Forschungen zu Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 5. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 151–184.
- Langó, P. 2021:** Notes on the 10th–11th-century relations of female jewellery found in the Carpathian Basin with South-Eastern Europe reflected by two types of jewellery. *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico* 37, 91–172. Dostupné také z: <http://real-j.mtak.hu/21947>.
- László, G. 1941:** Adatok az avarság néprajzához. *Archaeologiai Értesítő* 68, 175–204, Taf. XLVIII. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/341/1/ARCHERT_1941_3f_002.pdf.
- Later, Ch. 2012:** Zur archäologischen Nachweisbarkeit des Christentums im frühmittelalterlichen Baiern. Methodische und quellenkritische Anmerkungen. In: Fehr, H. – Heitmeier, I. (Hrsg.), *Die Anfänge Bayerns. Von Raetien und Noricum zur frühmittelalterlichen Baiouaria*. Bayerische Landesgeschichte und europäische Regionalgeschichte 1. St. Ottilien: EOS Verlag, 567–611.
- Lazar, I. 2003:** *Rimsko steklo Slovenije/The Roman glass of Slovenia*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 7. Ljubljana: Založba ZRC. DOI: 10.3986/9789610503156. Dostupné také z: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/872/3698/345>.
- Lazar, I. 2004:** Slovar arheološkega stekla (Dictionary of archaeological glass). In: Lazar, I. (ed.), *Drobci antičnega stekla/Fragments of ancient glass*. Koper: Univerza na Primorskem – Znanstveno-raziskovalno središče – Inštitut za dediščino Sredozemlja, 153–163.
- Legoux, R. – Périn, P. 1993:** De la „permutation matricielle manuelle“ à la „permutation matricielle automatique“: application à la datation des sépultures mérovingiennes. *Archéologie médiévale* 23, 219–246. Dostupné také z: https://www.persee.fr/doc/arcme_0153-9337_1993_num_23_1_1029.
- Lehmann, U. – Brieske, V. 2015:** Zum Inhalt eines Nadelröhrchens aus Porta Westfalica-Barkhausen. *Archäologie in Westfalen-Lippe* 2014, 88–90. DOI: 10.11588/aiv.2015.0.33884. Dostupné také z:

- <https://journals.uni-heidelberg.de/index.php/aiv/article/view/33884/27572>.
- Lennartsson, M. 1997–1998:** Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik. *Offa* 54/55, 431–619.
- Lennartz, A. 2004:** Die Meeresschnecke *Cypraea* als Amulett im Frühen Mittelalter. Eine Neubewertung. *Bonner Jahrbücher* 204, 163–232. DOI: 10.11588/bjb.2004.0.51802. Dostupné také z: <https://journals.uni-heidelberg.de/index.php/bjb/article/view/51802/45329>.
- Lesák, B. – Musilová, M. 1999:** Hrobové celky z druhej polovice 9. až prvej polovice 10. storočia na území ŠMPR Bratislava. *Studia archaeologica slovacica mediaevalia* 2, 33–62.
- Lettner, F. – Schwarz, M. – Theune, C. 2021:** Frühmittelalterliche Grabfunde aus Lungitz, Bezirk Perg, Oberösterreich. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 37, 22–39.
- Lippert, A. 1969:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich*. Prähistorische Forschungen 7. Wien: Anthropologische Gesellschaft.
- Liptáková, Z. 1963:** Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. *Slovenská archeológia* XI, 223–236. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1963_1.pdf.
- Loe, L. – Boyle, A. – Webb, H. – Score, D. 2014:** ‘Given to the Ground’. *A Viking Age Mass Grave on Ridgeway Hill, Weymouth*. Dorset Natural History and Archaeological Society Monograph Series 22. Dorchester: Dorset Natural History and Archaeological Society. Dostupné také z: <https://eprints.oxfordarchaeology.com/5870>.
- Lohwasser, N. 2013:** *Das frühmittelalterliche Reihengräberfeld von Pfakofen*. Materialhefte zur bayerischen Archäologie 98. Kallmünz/Opf.: Verlag Michael Lassleben.
- Lorencová, A. – Košťurík, P. 1977–1978:** Nález lidských kosterních pozůstatků u Bobravy. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 22/23, 282–284. DOI: 11222.digilib/109258. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109258>.
- Lőrinczy, G. – Straub, P. 2006:** Az avar kori padmalys temetkezéséről. Szempontok a kárpát-medencei padmalys temetkezések értékeléséhez. *Arrabona* 44(1), 277–314. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA44_1_2/?pg=282&layout=s.
- Lőrinczy, G. – Türk, A. 2011:** 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátrol. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna-Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* XII, 419–479. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_EK_Sa_12/?pg=426&layout=s.
- Losert, H. 2003:** Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Altenerding in Oberbayern und die „Ethnogenese“ der Bajuwaren. In: Losert, H. – Pleterski, A., *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren. Teil I*. Berlin – Bamberg – Ljubljana: Sripvaz-Verlag.
- Lüdemann, H. 1994:** Mehrfachbelegte Gräber im frühen Mittelalter. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 19(1), 421–589. DOI: 10.11588/fbbw.1994.1.48280. Dostupné také z: <https://journals.uni-heidelberg.de/index.php/fbbw/article/view/48280/41725>.
- Luňák, P. 2018:** *Velkomoravské sekery*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/agc1n/>.
- Luňák, P. 2019:** Rectangular Embossed Fittings – Possible Armour Parts? In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 431–440. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausrustung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Lutovský, M. 2006:** Prameny poznání slovanských mohylových pohřebišť v Konětopech-Jerusalemě a Lékařově Lhotě. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 151–181.
- Lutovský, M. – Špaček, J. 2020:** *Raně středověké pohřebišť v Zelenči*. Archeologie ve středních Čechách – Supplementum 1. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech.
- Madaras, L. 1993:** Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében. In: Lőrinczy, G. (ed.), *Az Alföld a 9. században (Az 1992. november 30 – december 1-én elhangzott előadások írott változatai)*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 11–32.
- Madyda, R. 1976:** Wczesnośredniowieczne naczynie miniaturowe z Opatowca, woj. Kielce. *Sprawozdania Archeologiczne* XXVIII, 231–233.
- Macháček, J. 1997:** Studie zur Keramik der mittel-danubischen Tradition. *Slovenská archeológia* XLV, 353–418. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1997_2.pdf.
- Macháček, J. 2001a:** *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Macháček, J. 2001b:** Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Libivá 1995–1998. In: Měřínský, Z. (ed.), *Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko*. Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I. Brno: ÚAM FF MU Brno, 39–62. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133130>.
- Macháček, J. 2001c:** Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Großmährens. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (ed.), *Velká Morava mezi východem a západem*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 275–290. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf.
- Macháček, J. 2005:** Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků? *Archeologické rozhledy* LVII, 100–138. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df2f97d-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uu id:5384a4d5-94c7-c359-2efd-ff6021f68215>.
- Macháček, J. 2007:** *Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System*. Studien zur Archäologie Europas 5. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

- Macháček, J. 2017:** Bommelohrringe und Pressblechfibeln zu Beginn der frühmittelalterlichen Körperbestattung Ostmitteleuropas. *Archeologické rozhledy* LXIX, 476–492. DOI: 10.35686/AR.2017.26. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/article/view/118/114>.
- Macháček, J. 2019:** Svatopluk's Three Wands: the Collapse and Regeneration of Early Mediaeval Empires. In: Bárta, M. – Kovář, M. (eds.), *Civilisations: Collapse and Regeneration. Addressing the Nature of Change and Transformation in History*. Praha: Academia, 271–314.
- Macháček, J. – Balcárková, A. – Dresler, P. – Milo, P. 2013:** Archeologický výzkum raně středověkého sídliště Kostice – Zadní hrád v letech 2009–2011. *Archeologické rozhledy* LXV, 735–775. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:bcebaaa4=-b33c4357--403a-8d4b7586b85f?article-uuid:2cb9f7d7-32dc-4e42-8a89-b62ada66bbaf>.
- Macháček, J. – Balcárková, A. – Dresler, P. – Přichystalová, R. – Prišťáková, M. 2021:** Břeclav – Pohansko X. Sídlní areál na Severovýchodním předhradí. *Archeologické výzkumy v letech 2008–2016*. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 510. Brno: Masarykova univerzita. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-9893-2021. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144139>.
- Macháček, J. – Dresler, P. – Přichystalová, R. – Sládek, V. 2016:** Břeclav – Pohansko VII. Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 455. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8455-2016. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136913>.
- Macháček, J. – Eichert, S. – Balcárková, A. – Dresler, P. – Měchura, R. – Milo, P. – Mehofer, M. 2021:** Lány – ein Produktionsort gegossenener Bronzen der Spätawarenzeit in der awarisch-slawischen Kontaktzone des unteren Thayatals. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* LXXII(2), 365–416. DOI: 10.1556/072.2021.00014. Dostupné také z: <http://real.mtak.hu/142815/1/article-p365.pdf>.
- Macháček, J. – Měchura, R. 2013:** Raně středověké olovo z jižní Moravy a hutnické centrum na Slezsko-krakovské vysočině. In: Boroň, P. (red.), *Argenti fossores et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnego Śląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 275–287.
- Macháček, J. – Pleterski, A. 2000:** Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). *Studia mythologica slavica* 3, 9–22. DOI: 10.3986/sms.v3i0.1823. Dostupné také z: <https://ojs.zrc-sazu.si/sms/article/view/1823/1566>.
- Makarova, T. I. – Pletneva, S. A. 2002:** K voprosu o rastitelnom ornamente v metalloplastike chazarskogo kaganata. In: *Povolžje i sopredelnyje territorii v srednije veka*. Moskva, 107–114.
- Makowiecki, D. – Chudziak, W. – Szczepanik, P. – Janeczek, M. – Pasicka, E. 2022:** Horses in the Early Medieval (10th–13th c.) Religious Rituals of Slavs in Polish Areas—An Archaeozoological, Archaeological and Historical Overview. *Animals* 12, 2282. DOI: 10.3390/ani12172282. Dostupné také z: <https://www.mdpi.com/2076-2615/12/17/2282>.
- Małachowska, S. 1998:** Wczesnośredniowieczne zawieszki półksiężycowate znalezione na terenie ziem polskich. *Archeologia Polski* XLIII, 37–127.
- Mandeville Caciola, N. 2014:** Revenants, Resurrection, and Burnt Sacrifice. *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural* 3(2), 311–338. DOI: 10.5325/preternature.3.2.0311.
- Mapy.cz: Mapy.cz** [online]. Mapy.cz, ©1998–2023 [cit. 2023-09-10]. Dostupné z: <https://mapy.cz/>.
- Marek, O. – Kostelníková, M. 1998:** Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band III*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 11. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 171–326. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM3_03_Marek_Kostelnikova.pdf.
- Mareš, J. J. – Waldhauser, J. 2004:** Přeslen – součást přeslice, amulet nebo zapalovač? *Vesmír* 83(6), 340–343. Dostupné také z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2004/cislo-6/preslen-ndash-soucast-preslice-amulet-nebo-zapalovac.html>.
- Marešová, K. 1977:** Přesleny ze sadského lupku. *Časopis Moravského musea v Brně – Vědy společenské* LXII, 29–38.
- Marešová, K. 1983:** Uherské Hradiště–Sady. *Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Praha: Panorama.
- Marešová, B. 2008:** Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů). *Studia Mediaevalia Pragensia* 8, 7–44. Dostupné také z: https://rukvet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/SMP_08_2008.pdf.
- Marjanović-Vujović, G. 1984:** Starosrpska nekropola. In: Čelić, S. (ed.), *Vinča u praistoriji i srednjem veku*. Galerija SANU 50. Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, 87–98, 131–136, 217–220.
- Marjanović-Vujović, G. 1989:** Ranosrednjovekovna nekropola na Donjem gradu Beogradske tvrđave. *Godišnjak grada Beograda* XXXVI, 17–46.
- Martin, M. 1976:** *Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernerring*. Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 1. Basel: Gasel, Archäologischer Verlag.
- Martin, M. 1997:** Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht. In: Freeden, U. von – Wiczorek, A. (Hrsg.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim von 11. bis 14. November 1994*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 349–372.
- Mařík, J. 2009:** *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 7. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/127547>.
- Mařík, J. 2018:** Long-distance contacts of the Early Medieval stronghold of Libice nad Cidlinou. In: Chvojka, O. et al. (Hrsg.), *Fines Transire* 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 195–203.

- Maříková Kubková, J. 2014:** Olovený křížek s reliéfem Krista z Libice nad Cidlinou. In: Foltýn, D. – Klípa, J. – Mašková, P. – Sommer, P. – Vlnas, V. (eds.), *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*. Praha: Národní galerie v Praze, 29.
- Mašková, P. 2005:** K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících. *Studia Mediaevalia Pragensia* 5, 9–19.
- Mašková, P. 2010:** Dovětek o čelákovickém „pohřebišti s projevy vampyrismu“. *Střeodočeský sborník historický* 36, 128–133.
- Mašov, S. 1979:** La necropole médiévale près du village Gradešnica, dep. de Vraca. In: *Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe–XIVe siècle)*. Izvestija na Archeologičeskij Institut XXXV. Sofia: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite, 31–47.
- Mateiciucová, I. 2001:** Silexindustrie in der ältesten Linearbandkeramik-Kultur in Mähren und Niederösterreich auf der Basis der Silexindustrie des Lokalmesolithikums. In: Kertész, R. – Makkay, J. (eds.), *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996*. Budapest: Archaeolingua, 283–299.
- Mateiciucová, I. 2002:** *Počátky neolitu ve střední Evropě ve světle zkoumání štípané industrie raně zemědělských společností (LnK) na Moravě a v Dolním Rakousku: 5700–4900 př. n. l.* Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Uloženo: Filozofická fakulta MU.
- Mazuch, M. 2000:** *Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučňského typu“*. Rkp. magisterské diplomové práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Uloženo: Filozofická fakulta UK.
- Mazuch, M. 2009:** Několik poznámek k chronologii a datování hmotné kultury doby hradištní na Moravě. In: Dresler, P. – Měřinský, Z. (eds.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.–26. 4. 2006*. Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana – Supplementum 2. Brno: Masarykova univerzita, 211–216.
- Mazuch, M. 2012:** Výzkumy severního podhradí hradiště Mikulčice-Valy: k otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku. In: Doležal, J. – Wihoda, M. (eds.), *Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové, žáci*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, 137–160.
- Mazuch, M. 2013:** *Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 45. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno.
- Mazuch, M. 2019:** Die Besiedlung im nördlichen Suburbium des Burgwalls von Mikulčice (Grabungsflächen P 1974-II und P 2005). In: Poláček, L. (Hrsg.), *Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 40. Studien zum Burgwall von Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 157–238. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Das_Suburbium_des_Burgwalls_von_Mikulcice_2019.pdf.
- Mazuch, M. – Hladík, M. – Skopal, R. 2017:** *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 56. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
- Meaney, A. L. 1981:** *Anglo-Saxon Amulets and Curing Stones*. British Archaeological Reports, British Series 96. Oxford: BAR Publishing.
- Mehling, A. 1998:** *Archaika als Grabbeigaben. Studien an merowingerzeitlichen Gräberfeldern*. Tübinger Texte 1. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf.
- Meier, T. 2015:** Die Konstruktion des Wissens: Eine römische Gemme aus einem mittelalterlichen Grab vom Petersberg bei Flintsbach/Inn, Oberbayern. In: Keupp, J. – Schmitz-Esser, R. (Hrsg.), *Neue alte Sachlichkeit. Studienbuch Materialität des Mittelalters*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 335–365.
- Meier, T. 2020:** Methodenprobleme einer Chronologie der Merowingerzeit in Süddeutschland. Eine Diskussion anhand von Matthias Friedrich „Archäologische Chronologie und historische Interpretation: Die Merowingerzeit in Süddeutschland“ (2016). *Germania* 98, 237–290. DOI: 10.11588/ger.2020.85276. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/germania/article/view/85276/79553>.
- Měřinský, Z. 1981:** Archeologický výzkum hradiště „Petrova louka“ u Strachotína. *Jižní Morava* 17, sv. 20, 204–206. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:3883155e-f291-11e1-b441-0050569d679d?page=uuid:92a34a88-f291-11e1-b441-0050569d679d>.
- Měřinský, Z. 1982:** Výzkum hradiště „Petrova louka“ u Strachotína a jeho zázemí v roce 1980 (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1980, 32. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_25_1980.pdf.
- Měřinský, Z. 1985a:** *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích (K problematice venkovských pohřebišť 9.–10. stol. na Moravě)*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně XII. Praha: Academia.
- Měřinský, Z. 1985b:** Výzkum „Petrovy louky“ u Strachotína v roce 1983 (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1983, 47–48. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_28_1983.pdf.
- Měřinský, Z. 1985c:** Archeologická topografie katastrálních území obcí v oblasti vodního díla Nové Mlýny (okres Břeclav). *Jižní Morava* 21, sv. 24, 205–220. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:58356a6a-f295-11e1-b441-0050569d679d?page=uuid:b5c41169-f295-11e1-b441-0050569d679d>.
- Měřinský, Z. 1986:** Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. *Památky archeologické* LXXVII, 18–80. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:a55ecb60-b5a2-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:e287a400-c7ac-11e4-98e8-5ef3fc9bb22f>.
- Měřinský, Z. 1988:** Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: Frolec, V. (ed.), *Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Státní vědecká knihovna, 122–145.

- Měřínský, Z. 1991:** Keramika 6. až 1. poloviny 13. století na Moravě a její vztahy ke slezské oblasti. *Śląskie prace prahistoryczne* 2, 163–184.
- Měřínský, Z. 1997:** K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě. In: Michna, P. et al. (eds.), *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 87–94.
- Měřínský, Z. 2001:** Hradisko Břeclav-Pohansko a počátky břeclavského hradu. In: Měřínský, Z. (ed.), *Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko*. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana I. Brno: ÚAM FF MU Brno, 71–90. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133132>.
- Měřínský, Z. 2002:** *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri.
- Měřínský, Z. – Unger, J. 1990:** Velkomoravské pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: Čižmář, M. et al. (eds.), *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Archeologický ústav ČSAV, 360–401.
- Messal, S. 2015:** *Glienke. Eine slawische Burg des 9. und 10. Jahrhunderts im östlichen Mecklenburg*. Frühmittelalterliche Archäologie zwischen Ostsee und Mittelmeer 5. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Miazga, B. – Rodak, S. – Lucejko, J. J. – Ribechini, E. 2020:** A unique early medieval pendant (*kaptorga*) from Opole Groszowice (Silesia, SW Poland) in the light of interdisciplinary archaeometric studies. *Sprawozdania Archeologiczne* 72(2), 539–554. DOI: 10.23858/SA/72.2020.2.2015. Dostupné také z: <https://www.iaepan.pl/sa/article/view/2015/2411>.
- Mihajlov, F. – Račev, O. 2018:** Srednovekovekovnijat nekropol ot Gäläbnik. *Prinosi kām bälgarskata archeologija VIII*, 265–296.
- Michas, U. 2001:** Die Nachbildung des Hakensporns und das Volutenmessers vom Pennigsberg. In: Biermann, F. (Hrsg.), *Pennigsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. bis 12. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier & Beran, 230–231.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000:** *Hradec u Nĕmĕtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. 1. Text*. Strakonice – Praha: Muzeum středního Pootaví ve Strakonici – Ústav archeologické památkové péče středních Čech v Praze.
- Mikulová, E. 1999:** *Chronológia a typológia náušnic veligradského typu*. Rkp. rigorózní práce. Univerzita J. A. Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Katedra archeológie.
- Militký, J. 2020:** Finds of Ancient Coins in Medieval and Early Modern Contexts in the Czech Republic and Slovakia. In: Bogucki, M. et al. (eds.), *Slivers of Antiquity. The Use of Ancient Coins in Central, Eastern and Northern Europe in the Medieval and Modern periods/Okruchy starożytności. Użytkowanie monet antycznych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej w średniowieczu i okresie nowożytnym*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 221–262.
- Mitchell, J. 2011:** The small finds. In: Hodges, R. et al., *San Vincenzo Maggiore and its Workshops*. Archaeological monographs of the British School at Rome 17. London: British School at Rome, 195–333.
- Mittermeier, I. 2003:** Die Deutung von Grabbeigaben des Mittelalters und der frühen Neuzeit – eine Interpretationshilfe für das frühe Mittelalter? In: Jarnut, J. – Wemhoff, M. (Hrsg.), *Erinnerungskultur im Bestattungsritual. Archäologisch-Historisches Forum*. München: Wilhelm Fink Verlag, 219–235. Dostupné také z: https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00042061_00217.html.
- Morris, C. A. 2000:** *Craft, Industry and Everyday Life: Wood and Woodworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*. The Archaeology of York 17/13: The Small Finds. London: Council for British Archaeology for York Archaeological Trust.
- Moschkau, R. 1957:** Nussbeigaben in vorgeschichtlichen Gräbern im Lichte volkskundlicher Überlieferungen. In: *Varia Praehistorica*. Forschungen und Frühgeschichte 2. Leipzig: J. A. Barth, 137–153.
- Moschkau, R. 1962:** Ein Leipziger Hauszauber mit rezenter Spindel und vorgeschichtlichem Wirtel. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 10, 255–258.
- Mrázek, I. 2000:** *Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Mrázek, I. 2006:** Petrografické studium kamenného korálku ze slovanského pohřebiště v Rajhradě. In: Staňa, Č., *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Katalog*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 29. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 235–236.
- Müller, A. von – Müller-Mučí, K. von (Hrsg.) 1989:** *Ausgrabungen, Funde und naturwissenschaftliche Untersuchungen auf dem Burgwall in Berlin-Spandau*. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte N.F. 6. Berlin: Wissenschaftsverlag Volker Spiess.
- Müller, E. 2013:** Slawische Bestattungssitten im Saalegebiet – die Gräberfelder von Niederwünsch und Oechlitz (Saalekreis, Sachsen-Anhalt). In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70. Langenweißbach: Beier & Beran, 129–183.
- Müller, E. 2016:** Neue Aspekte des Grabbaus auf slawischen Gräberfeldern des Mittelelbe-Saale-Gebietes. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes. Teil 2: Allgemeine Beiträge*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 81. Langenweißbach: Beier & Beran, 75–100.
- Müller, E. 2020:** *Defuncti vivi* (lebendige Tote) – Sonderbestattungen und Spuren magisch-religiöser Praktiken auf slawischen Gräberfeldern des Mittelbe-Saale-Gebietes. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Burg, Herrschaft und Zentralörtlichkeit im nördlichen westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 92. Langenweißbach: Beier & Beran, 291–316.
- Müller, R. 1992:** Gräberfeld und Siedlungsreste aus der Karolingerzeit von Zalaszabar-Dezsösziget. In: Die Karolingerzeit im Unteren Zalat. *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 271–336. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4591/1/Antaeus_1992.pdf.

- Müller-Wille, M. 1970–1971:** Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21, 119–248.
- Nagy, M. – Csákyová, V. – Mende, B. G. – Csósz, A. – Fusek, G. – Makovický, P. – Bauer, M. – Bauerová, M. 2016:** Maternal relationship analysis of skeletal remains from Early Medieval cemetery in Slovakia. *Anthropologischer Anzeiger* 73(3), 249–255. DOI: 10.1127/anthranz/2016/0649.
- Narr, K. J. 1978:** Typologie und Seriation. *Bonner Jahrbücher* 178, 21–30. DOI: 10.11588/bjb.1978.0.78548. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/bjb/article/view/78548/72535>.
- Navrátilová, A. 2004:** *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Nechvátal, B. 1967:** „Vampyrismus“ na pohřebišti v Radomyšli. *Archeologické rozhledy* XIX, 478–489. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:cf626c13-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c?page=uid:cf626df1-3cfa-11e1-8486-001143e3f55c>.
- Nechvátal, B. 1999:** *Radomyšl. Raně středověké pohřebiště*. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha.
- Nekuda, V. 1964:** Příspěvek ke slovanskému osídlení horního Podyjí. *Časopis Moravského musea v Brně – Vědy společenské* XLIX, 61–68.
- Nekvasil, J. 1954:** Výzkum v Rebešovicích na Moravě. *Archeologické rozhledy* VI, 433–437. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:c3c51833-3cfa-11e1-1872-001143e3f55c?page=uid:c3c519e2-3cfa-11e1-1872-001143e3f55c>.
- Nekvasil, J. 1959:** Dvě zapomenuté slovanské naleziště na Moravě. *Archeologické rozhledy* XI, 661–664. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:c844d3f3-3cfa-11e1-5015-001143e3f55c?page=uid:c844d688-3cfa-11e1-5015-001143e3f55c>.
- Neri, E. – Gratuze, B. – Schibille, N. 2018:** The trade of glass beads in early medieval Illyricum: towards an Islamic monopoly. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11(3), 1107–1122. DOI: 10.1007/s12520-017-0583-5. Dostupné také z: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12520-017-0583-5.pdf>.
- Neubauer, D. 1995:** Silices aus den Stadtkerngrabungen Grünwälderstraße 16-18 und Oberlinden 10 in Freiburg. In: Untermann, M., *Das „Harmonie“-Gelände in Freiburg im Breisgau*. Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg 19. Stuttgart: Landesamt für Denkmalpflege im Regierungspräsidium Stuttgart, 331–337.
- Neuffer-Müller, Ch. 1983:** *Der alamannische Adelsbestattungsplatz und die Reihengräberfriedhöfe von Kirchheim am Ries (Ostalbkreis)*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 15. Stuttgart: Landesamt für Denkmalpflege im Regierungspräsidium Stuttgart.
- Neustupný, E. 1986:** Nástin archeologické metody. *Archeologické rozhledy* XXXVIII, 525–549. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:df294563-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c?page=uid:df294770-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c>.
- Neustupný, E. 1995:** K teorii terénního výzkumu v archeologii. *Archeologické fórum* 4, 85–94.
- Neustupný, E. 1997a:** Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová analýza. In: Macháček, J. (ed.), *Počítačová podpora v archeologii*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 237–258.
- Neustupný, E. 1997b:** Uvědomování minulosti. *Archeologické rozhledy* XLIX, 217–230. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:e8de520c-3cfa-11e1-1872-001143e3f55c?page=uid:e8de5223-3cfa-11e1-1872-001143e3f55c>.
- Neustupný, E. 2002:** Archeologie a historie. In: Neustupný, E. (ed.), *Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 141–152.
- Neustupný, E. 2007:** *Metoda archeologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Nevizánsky, G. 1979:** Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *Slovenská archeológia* XXVII, 375–400. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1979_2.pdf.
- Nevizánsky, G. 1999:** Magyar jellegű régészeti leletek Cseh-és Morvaországban. In: *Magyarok térben és időben*. Tudományos Füzetek 11. Tata: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet, 125–139. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/1848/1/magyarok_terben_idoben.pdf.
- Nevizánsky, G. 2006:** Staromad'arské jazdecké pohrebisko v Leviciach-Géni. *Slovenská archeológia* LIV, 285–328. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2006_2.pdf.
- Nevizánsky, G. – Košta, J. 2012:** Die Ausgrabung eines frühungarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom (okr. Trebišov/SK) in den Jahren 1926 und 1937. In: Tobias, B. (Hrsg.), *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*. RGZM – Tagungen 17. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 113–143.
- Nevizánsky, G. – Kujovský, R. 1991:** Kostrové pohrebisko z prvej polovice 10. storočia v Tekovskom Hrádku. *Archeologické rozhledy* XLIII, 552–561. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uid:e374acba-3cfa-11e1-1121-001143e3f55c?page=uid:e374acec-3cfa-11e1-1121-001143e3f55c>.
- Nezvalová, L. 2016:** Anomálie v pochovávaní na středověkých pohřebiskách – prejav okrajových skupín obyvateľstva? *Archaeologia historica* 41(2), 263–284. DOI: 10.5817/AH2016-2-13. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135605>.
- Nezvalová, L. 2022:** Jedinci nájdení na sídliskách na Slovensku z obdobia včasného stredoveku. In: Bača, M. (ed.), *Pod stromom života. Zborník k 70. narodeninám Michala Slivku*. Studia Archaeologica et Mediaevalia XIII. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 65–77.
- Niederle, L. 1911:** *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. Díl I, sv. I*. Praha: Nákladem Bursíka & Kohouta. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uid:0fd77bc0-c5ed-11e6-8032-005056827e52>.
- Niederle, L. 1926–1927:** Byzantské šperky v Čechách a na Moravě. *Památky archeologické* XXXV, 338–352. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uid:dd9ab6b0-6636-11e6-86b1-005056827e51?page=uid:8b0676f0-6947-11e6-96d6-005056827e51>.

- Niederle, L. 1930:** *Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV.–X. století*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění.
- Niederle, L. 1931:** *Rukověť slovanské archeologie*. Praha: Slovanský ústav.
- Niederle, L. – Zelnitius, A. 1929:** Slovanské pohřebiště v Starém Městě u Uh. Hradiště. *Zprávy Státního ústavu archeologického* 1. Praha, 1–35.
- Niewęglowski, A. 1988:** Die religiöse Bedeutung der Haselnuss und der Hasel in der Urgeschichte und im Frühmittelalter. *Archaeologia Polona* XXVII, 147–183.
- Nohejlová-Prátová, E. (ed.) 1955:** *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Novák, R. 2005:** Kontinuita pohřbívání na pravěkých pohřebištích. In: Neustupný, E. – John, J. (eds.), *Příspěvky k archeologii 2*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 153–200.
- Novotník, Á. 2011:** Ein besonderer Bestattungsbrauch. Leere Gräber in der Awarerzeit. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 51, 99–113. DOI: 10.1556/AAnt.51.2011.2.3.
- Novotný, B. 1956:** Výzkum v Mikulčicích u Hodonína. *Archeologické rozhledy* VIII, 509–512, 519–522, 620. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c58df153-3cfa-11e1-1457-001143e3f55c?page=uuid:c58df359-3cfa-11e1-1457-001143e3f55c>.
- Novotný, B. 1974:** Záchraný výzkum slovanského pohřebiště u Olšan (okr. Prostějov). *Přehled výzkumů* 18, 71. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_18_1973.pdf.
- Nowakowski, D. 2016:** Überlegungen zum frühmittelalterlichen Siedlungskomplex Gustau (Gostyń) in Niederschlesien aufgrund archäologischer und toponomastischer Quellen. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes. Teil 2: Allgemeine Beiträge*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 81. Langenweissbach: Beier & Beran, 241–257.
- Nowotny, E. 2005:** Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hohenberg, Steiermark. Mit Exkursen zur historischen und archäologischen Situation im Ostalpenraum. *Archaeologia Austriaca* 89, 177–250. DOI: 10.1553/archaeologia89s177.
- Nowotny, E. 2018:** *Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzwiase*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 87. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Dostupné také z: https://verlag.oeaw.ac.at/produkt/thunau-am-kamp-das-fruehmittelalterliche-graerberfeld-auf-der-oberen-holzwiase/601472?product_form=466.
- Nuzzo, D. 2000:** Amulet and grave in late antiquity: some examples from Roman cemeteries. In: Pearce, J. – Millet, M. – Struck, M. (eds.), *Burial, Society and Context in the Roman World*. Oxford: Oxbow, 249–255.
- Obenaus, M. 2010:** *Arpadenzeitliche Gräberfelder und Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Ostösterreich. Fundmaterialien des Burgenländischen und Niederösterreichischen Landesmuseums*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 135. Eisenstadt: Landesmuseum.
- Oexle, J. 1984:** Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben? *Frühmittelalterliche Studien* 18, 122–172. DOI: 10.1515/9783110242171.122.
- Oexle, O. G. 1983:** Die Gegenwart der Toten. In: Braet, H. – Verbeke, W. (eds.), *Death in Middle Ages*. Mediaevalia Lovaniensia Series I, Studia IX. Leuven: Leuven University Press, 19–77. Dostupné také z: https://books.google.be/books/p/leuven_university_press?id=x2-mPra13EQC.
- Opravil, E. 1969:** Háj u Stěbořic ve světle archo-botanického a historického průzkumu. *Časopis Slezského muzea* XVIII, série B – *Vědy historické*, 107–112.
- Opravil, E. 2000a:** Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band IV*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 18. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 9–169. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM4_01_Opravil.pdf.
- Opravil, E. 2000b:** Holz aus frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Mähren. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band IV*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 18. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 171–176. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM4_02_Opravil.pdf.
- Opravil, E. 2002:** Rekonstrukce vegetace podle makrozbytků v oblasti pod Pavlovskými vrchy. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 459–464. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Opravil, E. – Hajnalová, E. 1979:** Beitrag zum Kennen von Stein-, Schalenobst und der Weinrebe. *Slovenská archeológia* XXVII, 187–198. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1979_1.pdf.
- Päffgen, B. et al. 2016:** Erding im ersten Jahrtausend. Zielsetzung und erste Ergebnisse des Forschungsprojektes. In: Koch, U. (Hrsg.), *Reihengräber des frühen Mittelalters – nutzen wir doch die Quellenfülle!* Mannheimer Geschichtsblätter – Sonderveröffentlichung 8. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 3. Remshalden: Verlag Bernhard Albert Greiner, 75–94.
- Pankovská, A. 2015:** Bioarcheologie individuality: Životní historie hendikepované ženy pohřbené v sídlištní jámě v období Velké Moravy. *Historická demografie* 39(1), 35–50. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/knav/view/uuid:fa3c6f9a-2348-4898-aaad-49432f96301a?article-uuid:9c236eda-e286-42f7-8b7b-965ffc19a1f3>.
- Papin, P. 2008:** Un petit ensemble funéraire du haut Moyen Âge à Neuillé-Pont-Pierre (Indre-et-Loire): nouveau regard sur le statut de ces lieux d'inhumation. *Revue archéologique du Centre de la France* 47. Dostupné také z: <https://journals.openedition.org/racf/1229>.
- Paraschiv-Talmaçchi, C. – Custurea, G. 2012:** Clothing Accessories Ornaments Found in Dobrudja. *Pontica* VL, 345–360.
- Pásztor, A. 2003:** A székkutas-kápolnadúlói avar kori temető övinek elemzése. In: Nagy, K. B., *A székkutas-kápolnadúlói avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica I. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 331–370.

- Paulsen, H. 1999:** Pfeil und Bogen in Haithabu. In: Schietzel, K. (Hrsg.), *Das archäologische Fundmaterial VI. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 33*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 93–143.
- Paulsen, H. 2007:** Steingeräte in Haithabu von der Steinzeit bis zur Neuzeit. In: Schietzel, K. (Hrsg.), *Das archäologische Fundmaterial VIII. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 36*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 279–312.
- Paulsen, P. 1967:** *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim)*. Veröffentlichungen des staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart, Reihe A, Heft 12(I). Stuttgart: Müller & Gräff.
- Paulsen, P. 1992:** *Die Holzfunde aus dem Gräberfeld bei Oberflacht*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 41(2). Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Pavlovičová, E. 1996:** K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. *Slovenská archeológia* XLIV, 95–153. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1996_1.pdf.
- Pawlicki, J. K. 2021:** Noże wolutowe – o funkcji i pochodzeniu zagadkowych przedmiotów w kulturze słowiańskiej. *Slavia Antiqua* LXII, 71–106. DOI: 10.14746/sa.2021.62.4. Dostupné také z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sla/article/view/29856/26429>.
- Peek, Ch. – Siegmüller, A. 2006:** Kleinod und Gebrauchsgegenstand – Nadelröhrchen als Bestandteil des karolingischen Gürtelgehänges. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 36, 445–453.
- Perémi, Á. S. 2012:** Újabb avar kori leletek Veszprém megyében IV. Veszprém-Tejüzem (volt Vörös Október utca) késő avar kori sírjai. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 27, 67–106. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem27/?pg=68&layout=s.
- Périn, P. 1985:** *Collections Mérovingiennes*. Catalogues d'art et d'histoire du Musée Carnavalet II. Paris: Musée Carnavalet.
- Perner, G. U. 2005:** *Chorologie: Erkenntniswege und Erkenntnisgrenzen in der Archäologie*. Arbeiten zur Urgeschichte des Menschen 23. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Pescheck, Ch. 1996:** *Das fränkische Reihengräberfeld von Kleinlangheim, Lkr. Kitzingen/Nordbayern*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A, Band XVII. Mainz: Philipp von Zabern.
- Petráček, T. 2015:** Vojtěch – Adalbert. In: Sláma, J. a kol., *Střední Čechy, kolébka národních patronů*. Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 115–141.
- Petrinec, M. 2009:** *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates*. Split: Museum der kroatischen archäologischen Denkmäler.
- Petrinec, M. 2021:** Dva tipa srednjovjekovnih naušnica s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser. 3, LIV, 353–385. DOI: 10.52064/vamz.54.1.20. Dostupné také z: <https://hrcaak.srce.hr/file/386901>.
- Petrinec, M. 2022:** Avar finds on the eastern coast of the Adriatic. In: Rapan Papeša, A. – Dugonjić, A. (eds.), *Avars and Slavs. Two Sides of a Belt Strap End – Avars on the North and South of the Khaganate*. Musei Archaeologici Zagradiensis, *Collectanea archaeologica* 5. Zagreb: Archaeological Museum in Zagreb, 374–408.
- Petschko, I. M. 2013:** *Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn, Niederösterreich*. Rkp. magisterské diplomové práce. Universität Wien. Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Dostupné také z: <https://theses.univie.ac.at/detail/23615#>.
- Pieta, K. 2000:** Latènezeitlicher Burgwall und Opferplatz (?) in Trenčianske Teplice. In: Bouzek, J. – Friesinger, H. – Pieta, K. – Komoróczy, B. (Hrsg.), *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung – Anerkennung – Anpassung*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 16. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 129–153. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Gentes_Reges_und_Rom.pdf.
- Pieta, K. 2011:** *Nálezy z hradiska Zobor v Nitre*. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* 2008, 202–204, 353. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_2008.pdf.
- Pieta, K. 2015:** Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007–2013. In: Pieta, K. – Robak, Z. et al., *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. *Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes* XX. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 9–49.
- Pieta, K. – Ruttkay, M. 2017:** Zeit des Untergangs. Ein Hort spätawarischer Bronzen aus Dolné Orešany in der Westslowakei. In: Eriksen, B. V. – Abegg-Wigg, A. – Bleile, R. – Ickerodt, U. (Hrsg.), *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts. Band 1*. Schleswig: Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf, 541–554.
- Pion, C. 2011:** À propos d'objets protohistoriques et romains déposés dans les tombes mérovingiennes de Belgique. *Revue de la Société tounaisienne de Géologie, Préhistoire et Archéologie* XII(6), 165–184.
- Pion, C. – Gratuze, B. 2016:** Indo-Pacific glass beads from the Indian subcontinent in early Merovingian graves (5th–6th century AD). *Archaeological Research in Asia* 6, 51–64. DOI: 10.1016/j.ara.2016.02.005.
- Pišťeková, H. 2010:** *Tafonomie v archeologickém kontextu. Analýza velkomoravského pohřebiště Břeclav-Pohansko-Lesnů*. Rkp. bakalářské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/dii69/Bc.tafonomie.pdf>.
- Pitarakis, B. 2006:** *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze*. Bibliothèque des cahiers archéologiques XVI. Paris: Picard.
- Pitarakis, B. 2021:** Toys, Childhood, and Material Culture in Byzantium. In: Rapti, V. – Gordon, E. (eds.), *Ludics*. Singapore: Palgrave Macmillan, 243–273. Dostupné také z: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-15-7435-1_12.
- Piteša, A. 2009:** *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split: Arheološki muzej.
- Piteša, A. 2014:** *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split: Arheološki muzej u Splitu.

- Pittioni, R. 1943:** *Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach, Landkreis Gloggnitz, Niederdonau.* Sonderschriften der Zweigstelle Wien des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches 14. Brunn – München – Wien: Rohrer.
- Plachá, V. – Hlavicová, J. – Keller, I. 1990:** *Slovanský Devín.* Bratislava: Obzor.
- Pleiner, R. 2002:** Metalografický výzkum velkomoravské kroužkové zbroje z Břeclavi-Pohanska. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 7*, 77–81. DOI: 11222.digilib/113835. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113835>.
- Pleinerová, I. 1999:** Neobvyklé prvky ve středohradištní keramice z Března u Loun. *Archeologické rozhledy LI*, 649–652. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:5dd59bf1-7ba9-4f21-a659-f11212c1eb54?page=uuid:1bed4501-bbf5-4ac0-b8f6-fac66d50a9d8>.
- Pleterski, A. 1987:** Sebenjski zaklad. *Arheološki vestnik 38*, 237–330. Dostupné také z: <https://ojs.zrc-sazu.si/article/view/9136/8263>.
- Pleterski, A. 2013:** Korak v kronologijo zgodnje-srednjeveškega naglavnega nakita vzhodnih Alp. *Arheološki vestnik 64*, 299–334. Dostupné také z: <https://ojs.zrc-sazu.si/article/view/7901/7400>.
- Pohl, W. 1988:** *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: Beck.
- Pöche, A. 2005:** *Perlen, Trichtergläser, Tesserae. Spuren des Glashandels und Glashandwerks auf dem frühgeschichtlichen Handelsplatz von Groß Strömkendorf, Landkreis Nordwestmecklenburg.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 44. Schwerin: Archäologisches Landesmuseum.
- Poláček, L. 1994:** Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik aus dem 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Südwestmähren. In: Staňa, Č. (Hrsg.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert.* Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 243–263.
- Poláček, L. 1998:** Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9. Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 127–197.
- Poláček, L. 1999:** Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. *Archeologické rozhledy LI*, 740–759. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:5dd59bf1-7ba9-4f21-a659-f11212c1eb54?page=uuid:d0e2ffa6-c7c8-46aa-8585-71fdb7805a59>.
- Poláček, L. 2000:** Holzbearbeitungswerkzeug aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band IV.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 18. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 303–361. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM4_04_Polacek.pdf.
- Poláček, L. 2003:** Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band V.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 21. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 591–709. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/11/SBM5_14_Polacek.pdf.
- Poláček, L. 2005:** Zur Erkenntnis der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice (Gräber mit beschlagenen Särgen). In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 137–156. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Poláček, L. 2008:** Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischer“ Funde von Mikulčice. In: Bemann, J. – Schmauder, M. (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008.* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 579–589.
- Poláček, L. 2018a:** Neue Funde awarischer Provenienz aus Mikulčice. In: Drauschke, J. – Kühntreiber, K. – Kislinger, E. – Kühntreiber, Th. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. (Hrsg.), *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Teil 1.* Monographien des RGZM 150. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 301–310.
- Poláček, L. 2018b:** The Faded Glory of Great Moravia: Post-Great Moravian Finds and the Question of Settlement Continuity in Ninth–Eleventh Century Mikulčice. In: Kouřil, P. – Procházka, R. et al., *Moravian and Silesian strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 73–97.
- Poláček, L. et al. 2020:** *Great Moravian Elites From Mikulčice.* Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Great_Moravian_Elites_From_Mikulcice_2020.pdf.
- Poláček, L. – Luňák, P. 2019:** Äxte aus dem slawischen Burgwall von Mikulčice und ihr Fundkontext. In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 245–261. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausrustung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Poláček, L. – Marek, O. 2005:** Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band VII.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 24. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik,

- Brno, 9–358. Dostupné také z: https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM_7_web.pdf.
- Poláček, L. – Marek, O. – Skopal, R. 2000:** Holzfunde aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band IV*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 18. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 177–302. Dostupné také z: http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/SBM4_03_Polacek_et_al.pdf.
- Polcyn, M. – Gajda, E. 2015:** Buried with sickles: early modern interments from Drawsko, Poland. *Antiquity* 89(348), 1373–1387. DOI: 10.15184/aqy.2015.129.
- Pöllath, R. 2002:** *Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Weismain und Thurnau-Allendorf. Band I: Text; Band II: Abbildungen, Listen, Literatur; Band III: Katalog; Band IV: Tafeln*. München: Arethousa Verlag.
- Pollex, A. 2000:** Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 41, 407–422.
- Pollex, A. 2009:** Sonderbestattungen im nordwestlichen slawischen Raum. In: Beilke-Voigt, I. – Biermann, F. (Hrsg.), *Glaube – Aberglaube – Tod. Vom Umgang mit dem Tod von der Frühgeschichte bis zur Neuzeit. Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50, 117–129. DOI: 10.54799/SMKQ1395. Dostupné také z: <https://www.eaz-journal.org/index.php/eaz/article/view/844/900>.
- Pomberger, B. M. 2020:** Shapes of Pellet Bells in the Avar Kaghanat [online]. *Musicalarchaeology Vienna – Online Publication* 2020(1), 1–4 [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: <https://www.academia.edu/42435194>.
- Pomberger, B. M. – Mühlhans, J. – Saunderson, K. – Grömer, K. 2021:** Pellet Bells from the Avar age Cemeteries of Komárno. *Slovenská archeológia* LXIX, 99–131. DOI: 10.31577/slovarch.2021.69.4. Dostupné také z: http://archeol.sav.sk/files/SIA_2021_69_1.pdf.
- Pomberger, B. M. – Mühlhans, J. – Saunderson, K. – Mozgai, V. – Bajnócsi, B. 2022:** Pellet bells and bells from the Avar period in the Hungarian National Museum. *Archeometriai Műhely* XIX(1), 57–89. DOI: 10.55023/issn.1786-271X.2022-005. Dostupné také z: http://www.ace.hu/am/2022_1/AM-2022-1-BP.pdf.
- Pomberger, B. M. – Stadler, P. 2018:** Der Klang der Schellen. Schellenfunde aus dem awarischen Gräberfeld von Vösendorf-Laxenburgerstraße, Österreich. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 63, 125–146. Dostupné také z: https://archeol.sav.sk/files/SZ-63-2018_na-net.pdf.
- Popelka, M. – Paulus, M. 2022:** Polešovice (okr. Uherské Hradiště). „Na Drahách“. *Přehled výzkumů* 63(2), 172–173. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2.pdf.
- Possenti, E. 2014:** Due nuove grandi necropoli in Piemonte. In: Possenti, E. (ed.), *Necropoli longobarde in Italia. Indirizzi delle ricerche e nuovi dati. Atti del Convegno Internazionale 26–28 settembre 2011, Castello del Buonconsiglio, Trento*. Trento: Provincia Autonoma di Trento, 96–117.
- Possenti, E. 2021:** Produzioni metalliche di VIII-X secolo in Veneto e Trentino-Alto Adige e loro rapporto con la cosiddetta cultura di Kötthlach. *Quaderni Friulani di Archeologia* XXXI, 177–213.
- Poullík, J. 1946b:** Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic. *Obzor prehistorický* XIII, 49–51.
- Poullík, J. 1947–1948:** Ochrana pravěkých památek a nové výzkumy na Moravě a ve Slezsku. *Z dávných věků* I, 169–172.
- Poullík, J. 1948:** *Staroslovanská Morava*. Monumenta archaeologica I. Praha: Nákladem Státního archeologického ústavu.
- Poullík, J. 1948–1950:** *Jižní Morava – země dávných Slovanů*. Brno: Studijní a plánovací ústav.
- Poullík, J. 1949:** Staroslovanské pohřebiště u Dolních Věstonic na jižní Moravě. *Archeologické rozhledy* I, 130–131. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c0314313-3cfa-11e1-7743-001143e3f55c?page=uuid:c0314395-3cfa-11e1-7743-001143e3f55c>.
- Poullík, J. 1950:** Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic. *Archeologické rozhledy* II, 22–31. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c0ca75d3-3cfa-11e1-1331-001143e3f55c?page=uuid:c0ca75e9-3cfa-11e1-1331-001143e3f55c>.
- Poullík, J. 1952:** *Průvodce po slovanských výzkumech u Dolních Věstonic pod Pavlovskými vrchy*. Drobné tisky Státního archeologického ústavu IV. Brno: Státní archeologický ústav. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:03ec98d7-d5b7-42a3-8c93-2235f06d73ea>.
- Poullík, J. 1955:** Nález kostela z doby říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě. *Památky archeologické* XLVI, 307–351. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:4d6e5830-7e41-11e6-8340-5ef3fc9ae867?page=uuid:8bf5e410-7e50-11e6-bb23-005056827e51>.
- Poullík, J. 1956:** Nové slovanské výzkumy na Moravě. *Vznik a počátky Slovanů* I, 239–258.
- Poullík, J. 1957:** Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954–1956. *Památky archeologické* XLVIII, 241–388. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:60c5f560-7e6d-11e6-ad48-005056825209?page=uuid:abf8f0e0-7f18-11e6-bb23-005056827e51>.
- Poullík, J. 1960:** *Staří Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov: Krajské nakladatelství. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:fc8afc70-9c2b-11e2-9a08-005056827e52?page=uuid:cfec88d0-b753-11e2-b48c-001018b5eb5c>.
- Poullík, J. 1963a:** Archeologické výzkumy a Velká Morava. *Archeologické rozhledy* XV, 547–591. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:cbd28e93-3cfa-11e1-1589-001143e3f55c>.
- Poullík, J. 1963b:** *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. Monumenta archaeologica XII. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:f999dd30-235c-11e2-85be-005056827e51>.
- Poullík, J. 1965:** Byla velkomoravská kultura jednotná? In: Bárta, O. et al. (eds.), *Almanach Velká Morava*. Brno: Moravské muzeum Brno, 73–78. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:963c51a0-3b3e-11ed-b06c-005056827e52?page=uuid:70ffbd46-7edd-4cba-a50e-da68fc16b2e9>.
- Poullík, J. 1989–1990:** Po létech opět o blučinském typu. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 34/35, 27–39. DOI: 11222.digilib/109513. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109513>.

- Přišťáková, M. 2017:** *Pohřební rítus mezi Velkou a Přemyslovskou Moravou na příklade pohrebiska v Prušánkách*. Rkp. magisterské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/lktxc>.
- Profantová, N. 1991:** Přínos archeologie k poznání českých dějin devátého století. In: *Studia Mediaevalia Pragensia* II. Praha: Karolinum, 29–60.
- Profantová, N. 1992:** Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Daim, F. (Hrsg.), *Awarenforschungen. Band 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Archaeologia Austriaca – Monographien 2*. Wien: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 605–801.
- Profantová, N. 1995:** K datování kování z hradiště Libědice. *Muzejní a vlastivědná práce 103/Časopis Společnosti přátel starožitností* 103(2), 99–101.
- Profantová, N. 1996:** On some Danubian Influences in 8th-9th-century Bohemia: Particular Pottery Shapes. In: Bialeková, D. – Zábojník, J. (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*. Bratislava: Veda, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 227–243.
- Profantová, N. 1998a:** Problém importů a rekonstrukce cest v 8.–9. století. *Archaeologia historica* 23, 79–88. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140278>.
- Profantová, N. 1998b:** Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče. *Archeologie ve středních Čechách* 2, 157–275. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:52632450-ecbd-11e3-b72e-005056827e52?page=uuid:f60fb930-feb8-11e3-a680-5ef3fc9bb22f>.
- Profantová, N. 2003:** Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: Profantová, N. – Kavánová, B., *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 7–209. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Mikulcice_pohrebiste_u_6_a_12_kostela.pdf.
- Profantová, N. 2005:** Die Elite im Spiegel der Kindergräber aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Böhmen. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 313–334. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Profantová, N. 2008:** Problém interpretace staromadaršských nálezů v Čechách. In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.), *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Bratislava: Slovenský archeologický a historický inštitút, 149–168.
- Profantová, N. 2010a:** Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse. *Acta Archaeologica Carpathica* XLV, 203–270.
- Profantová, N. 2010b:** Lunicovité přívěsky z Levého Hradce. In: Ungerman, Š. – Přichystalová, R. (eds.), *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 194–202, 804–805.
- Profantová, N. 2013:** Náhrdelníky byzantského (?) původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6.–7. století. K interkulturním vztahům. *Památky archeologické* CIV, 149–182. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:d56c69d0-fb8d-11e4-88cd-005056827e52?page=uuid:b41fc0f0-0584-11e5-97f4-5ef3fc9ae867>.
- Profantová, N. 2019:** Neue Funde von Waffen und Reitzzeug aus Mittel- und Ostböhmen. In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 263–282. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffnung_und_Reiterausruestung_des_8_bis_10_Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Profantová, N. 2020:** Chronologicky a kulturně citlivější drobné kovové předměty. In: Čiháková, J. – Müller, M., *Malostranská rotunda svatého Václava v Praze*. Archeologické prameny k dějinám Prahy 8. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, 434–445.
- Profantová, N. 2021:** Luxus aus dem Süden. Das Depot aus Domoušice, Bez. Louny, und die Fernkontakte Böhmens im 8. Jahrhundert. In: Daim, F. – Meller, H. – Pohl, W. (Hrsg.), *Von den Hunnen zu den Türken – Reiterkrieger in Europa und Zentralasien/From the Huns to the Turks – Mounted Warriors in Europe and Central Asia*. Halle (Saale): Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseums für Vorgeschichte, 215–237.
- Profantová, N. a kol. 2010:** *Klecany. Raně středověká pohřebiště. 2. svazek*. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha – Nakladatelství Epocha.
- Profantová, N. a kol. 2015:** *Klecany. Raně středověká pohřebiště. 1. svazek*. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha – Nakladatelství Epocha.
- Profantová, N. – Daněček, D. 2017:** Nová stříbrná kapitorgia ze středních Čech v souvislosti s konkrétním výrobním okruhem (?) v Praze. *Slavia Antiqua* LVIII, 91–113. DOI: 10.14746/sa.2017.58.7. Dostupné také z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sla/article/view/13064/13276>.
- Profantová, N. – Křivánek, R. – Fikrle, M. – Zavřel, J. 2020:** Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století. *Památky archeologické* CXI, 193–271. DOI: 10.35686/PA2020.5. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2019/11/PA_2020_05.pdf.
- Profantová, N. – Militká, L. – Šámal, Z. 2022:** Lipany (okr. Kolín) v raném středověku: výpověď prospekce s detektory kovů. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 363–380.
- Profantová, N. – Profant, M. 2003:** Archeologie a historie aneb „jak vykopávat“ dějiny. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Zemlička, J. (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 239–250.

- Profantová, N. – Stolz, D. 2006a:** Chronologie a význam hradiště Rubín u Podbořan ve světle nových raně středověkých nálezů. *Archaeologia historica* 31, 165–180. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140664>.
- Profantová, N. – Stolz, D. 2006b:** Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci významu hradiště v raném středověku. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 793–838.
- Profantová, N. – Šilhová, A. 2010:** Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezu z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II. *Památky archeologické* CI, 283–310. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:d0f975d0-bdb4-11e4-9541-005056827e51?page=uuid:810078a0-c577-11e5-bb59-5ef3fc9ae867>.
- Profantová, N. – Špaček, J. – Novotná, M. 2011:** Nové poznatky o výrobě a obsahu kaptorg na základě studia hrobů ze Zelenče a Čelákovic, okr. Praha-východ. *Archeologie ve středních Čechách* 15, 539–552, fototab. 14. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:1eba7d20-ec94-11e3-a2c6-005056827e51?page=uuid:a05e2610-0c4c-11e4-8413-5ef3fc9ae867>.
- Prohászka, P. 2007–2008:** Ein vergessener Halskettenanhänger mit Gemmenverzierung aus dem landnahmezeitlichen Gräberfeld von Karos-Eperjesszög. *Acta Archaeologica Carpathica* XLII–XLIII, 441–451.
- Procházka, R. 1990:** Kovové předměty z výbavy středověkého měšťana z výzkumu v Brně – Pekařské ulici. *Archaeologia historica* 15, 99–109. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139861>.
- Procházka, R. 2009:** *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 38. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Vyvoj_opevnovaci_techiky_na_Morave_a_v_ceskem_Slezsku_v_ranem_stredoveku.pdf.
- Procházka, R. – Peška, M. 2007:** Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. *Přehled výzkumů* 48, 143–299. Dostupné také z: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/PV48_studie_9.pdf.
- Prokeš, L. 2007:** *Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami)*. *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana – Supplementum* 1. Brno: Ústav archeologie a muzeologie FF MU.
- Přichystalová, R. 2011:** Die Bestattungen in Břeclav-Pohansko. Alte und neue Ausgrabungen. In: Macháček, J. – Ungerman, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 35–61.
- Přichystalová, R. 2013a:** Nálezy olovených křížíků z Břeclavi-Pohanska. *Jižní Morava* 49, sv. 52, 31–43.
- Přichystalová, R. 2013b:** Intencionálne uloženie koňa – obeť či pohreb? Niekoľko postrehov na základe nálezov z Břeclavi-Pohanska. *Studia archaeologica Brunensia* 18(2), 13–32. Dostupné také z: <https://journals.phil.muni.cz/studia-archaeologica-brunensia/article/view/24038/19475>.
- Přichystalová, R. 2014:** Olomouc – Nemilany. Stručná analýza raněstředověkého pohřebiště. In: Přichystalová, R. – Kalábek, M. (eds.), *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Katalog. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta 424. Brno: Masarykova univerzita, 207–272. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132964>.
- Přichystalová, R. – Kalábek, M. – Trávníčková, Š. – Dresler, P. 2014:** Katalog hrobových celků a nálezů. In: Přichystalová, R. – Kalábek, M. (eds.), *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Katalog. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta 424. Brno: Masarykova univerzita, 15–127. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132958>.
- Přichystalová, R. – Kalová, K. – Boberová, K. 2019:** *Břeclav – Pohansko IX. Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie)*. Brno: Masarykova univerzita. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-9354-2019. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143742>.
- Putelat, O. 2015:** *Les relations homme-animal dans le monde des vivants et des morts. Étude archéozoologique des établissements et des regroupements funéraires ruraux de l'Arc jurassien et de la Plaine d'Alsace, de la fin de l'Antiquité tardive au premier Moyen Âge*. Paris: Université Paris I Panthéon-Sorbonne. Dostupné také z: <https://theses.hal.science/tel-01325443>.
- Pyvovarov, S. V. – Il'kiv, M. V. 2014:** Ridkivs'ke poselennija rajkovec'koï kul'tury u Verechn'omu Poprutti. In: Ivakin, F. Ju. (ed.), *Vid Venediv do Rusi. Zbirnyk naukovykh prac' na pošanu doktora istorynykh nauk, profesora Denysa Nykodymovyča Kozaka z nahody joho 70-littja*. Kyïv: Institut archeologii NAN Ukraïny, 345–356.
- Quast, D. 2011:** Ein Steinbeil mit magischer Inschrift aus der Sammlung des Prinzen Christian August von Waldeck. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 41, 249–261. DOI:10.11588/ak.2011.2.90222. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/21811/15577>.
- Quast, D. – Siegmann, M. 2000:** Amulett? – Heilmittel? – Schmuck? Unauffällige Funde aus Oberflacht. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 279–294.
- Radoměrský, P. 1955:** Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. *Sborník Národního musea v Praze, řada A – historie* IX(2), 1–81.
- Rajchl, R. 1987:** Orientace slovanských pohřebišť na jižní Moravě. *Říše hvězd* 68, 170–174. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:6acd31f4-2191-43ee-af8b-fdf407970312?page=uuid:d21a0be1-96b5-11e9-b97b-001b63bd97ba>.
- Rajchl, R. 2000:** Astronomické prvky v orientaci pohřebiště Břeclav-Pohansko. In: Měřínský, Z. (ed.), *Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko*. *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana* I. Brno: ÚAM FF MU Brno, 127–132. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133135>.
- Rauhut, L. 1960:** Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. *Materiały Wczesnośredniowieczne* V, 231–260.
- Rębkowski, M. 2006:** Kilka uwag w sprawie genezy orientacji pochówków szkieletowych we wczesnym średniowieczu. In: Dworaczyk, M. – Kowalska, A. B. – Moździoch, S. – Rębkowski, M. (eds.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. Szczecin – Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 515–520.

- Regele, G. 2006:** Das frühmittelalterliche Reihengräberfeld von Eggolsheim. In: *Geschichte am Oberrhein* 23. *Colloquium Historicum Wirsbergense-Jahrbuch 2001/2002*. Lichtenfels: Schulze, 15–96.
- Reichenbach, K. 2004:** Sichel in mittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. *Archaeologia historica* 29, 549–560. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140593>.
- Rejholcová, M. 1979:** Pohrebisko z 10. storočí v Zemnom. *Slovenská archeológia* XXVII, 405–436. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1979_2.pdf.
- Rejholcová, M. 1992:** Veľkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 28, 251–278. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_28.pdf.
- Rejholcová, M. 1995a:** *Pohrebisko v Čakajovciach* (9. – 12. storočie). *Katalóg*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes XV. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Rejholcová, M. 1995b:** *Pohrebisko v Čakajovciach* (9. – 12. storočie). *Analýza*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes XV. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Rempel, H. 1966:** *Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte, Band 20. Berlin: Akademie-Verlag.
- Réthy, L. 1899:** *Corpus Nummorum Hungariae*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia. Dostupné také z: <https://mek.oszk.hu/06900/06971/06971.pdf>.
- Réthy, L. – Probszt, G. 1958:** *Corpus Nummorum Hungariae*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Révész, É. 2008:** Gedanken über die sog. 'Orans'-Handhaltung. In: Almási, T. – Vitlyanov, S. (eds.), *Studia Hungaro-Bulgarica* 2. Sumen – Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar – Sumenski Universitet „Episkop Konstantin Preslavski“, 55–59.
- Révész, É. 2015:** Die Orthodoxie im frühen árpádenzeitlichen Ungarn: Der derzeitiger Stand der Forschung. In: Balázs, L. G. – Farkas Baráthi, M. – Majoros, H. (eds.), *Bálgarskijat ezik i literatura v evropejskoto kulturno prostranstvo: tradicii i perspektivi. Meždunarodna naučna konferencija Seged, Ungarija, 26–27 maj 2011 g.* Szeged: JATEpress, 215–223.
- Révész, L. 1996:** *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc: Herrman Ottó Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum.
- Riesch, H. 1999:** Untersuchungen zu Effizienz und Verwendung alamanischer Pfeilspitzen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 29, 567–582.
- Riesch, H. 2005:** „Elbenpfeile“ als Amulette. Prähistorische Pfeilspitzen aus frühmittelalterlichen Grabinventaren. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35, 251–262.
- Rigeade, C. – Bizot, B. – Le Bot-Helly, A. – Signoli, M. 2009:** Une sépulture de pestiférés du Haut Moyen Âge à Vienne (Isère). *Archéologie du Midi médiéval* 27, 19–29. Dostupné také z: https://www.persee.fr/doc/amime_0758-7708_2009_num_27_1_1886.
- Riha, E. 1990:** *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 10. Augst: Römermuseum Augst. Dostupné také z: <https://www.augstaraurica.ch/assets/content/files/publikationen/Forschungen-in-Augst/FiA10.pdf>.
- Ristovska, N. 2010:** 'Temple Pendants' in Medieval Rus': How were they Worn? In: Entwistle, Ch. – Adams, N. (eds.), *'Intelligible Beauty'. Recent Research on Byzantine Jewellery*. British Museum Research Publication 178. London: British Museum, 203–211. Dostupné také z: <https://britishmuseum.iro.bl.uk/downloads/c941eaf5-343d-4ee7-9f95-b2a4d93641ea?locale=en>.
- Ristow, S. 2007:** *Frühes Christentum im Rheinland. Die Zeugnisse der archäologischen und historischen Quellen an Rhein, Maas und Mosel*. Köln – Münster: Rheinischer Verein – Aschendorff Verlag.
- Ristow, S. 2012:** Christliches im archäologischen Befund – Terminologie, Erkennbarkeit, Diskussionswürdigkeit. In: Krohn, N. – Ristow, S. (Hrsg.), *Wechsel der Religionen – Religionen des Wechsels*. Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter 5. Studien zu Spätantike und Frühmittelalter 4. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 1–26.
- Rjabceva, S. S. 2014:** Kontakty východní Evropy s Velkou Moravou. In: Kouřil, P. (ed.), *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 159–166. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Katalog_CZ-sl2_26Mb.pdf.
- Robak, Z. 2013:** *Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. I część*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia XVIII. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Robak, Z. 2014:** *Studia nad okuciami rzemieni w typie karolińskim. VIII-X wiek. II część*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia XIX. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Robak, Z. 2017:** The Origins and the Collapse of the Blatnica-Mikulčice Paradigm. *Slovenská archeológia* LXV, 99–162. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2017_1.pdf.
- Robak, Z. 2018:** Carolingian or not? An analysis of the fitting from Haliczany in the context of other early medieval finds from selected areas of the Western Slavic Territories. *Slovenská archeológia* LXVI, 49–105. Dostupné také z: http://archeol.sav.sk/files/Slov-Arch-2018_1.pdf.
- Rösch, M. – Fischer, E. 2004:** Aussergewöhnliche pflanzliche Funde aus Alamannengräbern des sechsten Jahrhunderts von Trossingen (Kreis Tuttlingen, Baden-Württemberg). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 271–276.
- Rösler, K. 2014:** Typologie. In: Mölders, D. – Wolfram, S. (Hrsg.), *Schlüsselbegriffe der Prähistorischen Archäologie*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 11. Münster – New York: Waxmann, 291–295.
- Rosner, Gy. 1999:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse*. Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete.
- Ross, M. C. 1965:** *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Volume 2 – Jewelry, Enamels and Art of the Migration Period*. Washington, D. C.: The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University.

- von Rummel, Ph. 2010:** Gotisch, barbarisch oder römisch? Methodologische Überlegungen zur ethnischen Interpretation von Kleidung. In: Pohl, W. – Mehofer, M. (eds.), *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17. Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 406. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 51–78.
- Ruß, D. 2016:** Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Steyr-Gleink, Hausleitnerstrasse. In: Leskovar, J. (Hrsg.), *Frühmittelalter in Oberösterreich. Inventare aus den archäologischen Sammlungen des Oberösterreichischen Landesmuseums*. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 40. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 271–355.
- Ruß, D. 2018:** Apekte zu Ausschnitten aus drei Gräberfeldern des späteren Frühmittelalters aus Niederösterreich. In: Nowotny, E. – Obenaus, M. – Uzunoglu-Obenaus, S. (Hrsg.), *50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger*. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, NF 5. Krems: Landessammlungen Niederösterreich – Donau-Universität Krems, 138–149.
- Rustoiu, A. 2015a:** *Magic and memory. Prehistoric and Roman “antiquities” in Avar period graves from the Carpathian Basin*. Transylvanian Review XXIV, Supplement No. 2. Cluj-Napoca: Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 247–263.
- Rustoiu, A. 2015b:** Shooting the evil. “Scythian” arrowheads in Avar age graves from the Carpathian Basin. In: Cosma, C. (ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th-10th centuries in the Carpathian Basin*. Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I p. Chr. XXII. Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 89–106.
- Rutschowskaya, M.-H. 1986:** *Catalogue des bois de l'Égypte copte*. Paris: Ministère de la Culture.
- Ruttikay, A. 1976:** Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. *Slovenská archeológia* XXIV, 245–395. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1976_2.pdf.
- Ruttikay, A. 2005:** Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 225–254. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Ruttikay, M. 2002:** Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). *Slovenská archeológia* L, 245–322. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2002_2.pdf.
- Ruttikay, M. 2006:** Nové staromadžarské pohrebisko v Lužiankach. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004*, 165–167, 293–295. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_2004.pdf.
- Ruttikay, M. 2012:** Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva. In: Panis, B. – Ruttikay, M. – Turčan, V. (eds.), *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava – Nitra: Slovenské národné múzeum – Archeologický ústav SAV, 115–144.
- Ruttikay, M. – Bielich, M. – Daňová, K. 2015:** Záchranne archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-západ – Selenec. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2010*, 208–211, 369–373. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_2004.pdf.
- Ruttikay, M. – Ruttikayová, J. 2018:** Výskum stredovekého osídlenia a pohrebiska v Nitre na Školskej ulici. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 64, 179–200. Dostupné také z: http://archeol.sav.sk/files/SZ-64-2018_na-net.pdf.
- Ruttikayová, J. – Ruttikay, M. 2009:** Záchranne archeologické výskumy na Školskej ulici v Nitre. *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2007*, 165–167, 294–297. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_2007.pdf.
- Rzeźnik, P. 1997:** Wzniesienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gm. Gaworzycze. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* XXXIX, 263–286.
- Rzeźnik, P. 1998:** Paciorki szklane z wczesnośredniowiecznego grodziska w Gostyniu na Dolnym Śląsku. In: Kóčka-Krenz, H. – Łosiński, W. (eds.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 380–391.
- Sachanbiński, M. – Kóčka-Krenz, H. – Skoczylas, J. – Girulski, R. 2014:** Gemstones from the ducal part of the fortified settlement of Poznań (10th/11th century) in the light of gemological studies and micro-Raman spectroscopy. *Slavia Antiqua* LV, 145–169. DOI: 10.14746/sa2014LV.4. Dostupné také z: <https://presto.amu.edu.pl/index.php/sla/article/view/11821/11670>.
- Sachs, R. 1984:** Methodologische Bemerkungen zur Rekonstruktion astronomischer Einflüsse auf die Anlage frühmittelalterlicher Gräberfelder. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 12, 27–34.
- Sajdl, A. 2018:** An Early-Mediaeval winged spearhead from Fruška Gora. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. ser., vol. LI, 149–159.
- Samu, A. – Szalontai, Cs. 2015:** Az avar kori sírbrablakokról három kiskundorozsmai temető kapcsán. In: Türk, A. (ed.), *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Budapest – Esztergom: Archaeolingua, 763–811. DOI: 10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_29. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/154264/1/29_Samu_Szalontaidoi.pdf.
- Sauer, F. 2007:** Belegungsbeginn – Belegungsentwicklung – Belegungsende. In: Sauer, F. (Hrsg.), *Fundstelle Vösendorf – Laxenburgerstrasse. Die archäologischen Grabungen auf der Trasse der S1*. Wien: Bundesdenkmalamt, 75–87.
- Sauer, F. 2009:** *Die Filialkirche von Wallmersdorf. Archäologische und bauhistorische Beobachtungen*. Fundberichte aus Österreich, Materialhefte A, Sonderheft 9. Wien: Berger & Söhne.
- Sebastiani, A. – Gooney, D. – Mitchell, J. – Papadopoulou, P. – Reynolds, P. – Vaccaro, E. – Vroom, J. 2012:** The medieval church and cemetery at the Well of Junia Rufina. In: Hansen, I. L. – Hodges, R. – Leppard, S. (eds.), *Butrint 4. The Archaeology and Histories of an Ionian Town*. Oxford: Oxbow Books, 215–244.

- Seeberger, F. 1985:** Zur Identifizierung von Feuerstählen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 15, 257–259.
- Sejbal, J. 1986:** Nálezy denárů z pohřebiště na sadské výšině velkomoravského Starého Města. In: *Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979 Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu (8.–12. století)*. Numismatica Moravica 6. Brno: Moravské muzeum – numismatické oddělení, 98–183.
- Seligmann, S. 1996:** *Die magischen Heil- und Schutzmittel aus der belebten Natur. Das Pflanzenreich. Aus dem Nachlaß bearbeitet und herausgegeben von Jürgen Zwernemann*. Berlin: Reimer Verlag.
- Scharrer-Liška, G. – Thanheiser, U. 2007:** Außergewöhnliche archäobotanische Funde aus Grab 34 des awarischen Gräberfeldes von Frohsdorf, NÖ. Bestimmung und Interpretationsmöglichkeiten. *VIA VIAS* 1, 26–31. Dostupné také z: https://vias.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_vias/archaeobotany/Scharrer-Liska-Thanheiser_2007.pdf.
- Schenk, Z. 2021:** Horní Moštěnice (okr. Přerov). *Přehled výzkumů* 62(1), 269–270. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_1-4.pdf.
- Schmidt, B. 1961:** *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 18. Halle a. d. Saale: Max Niemeyer Verlag.
- Schmidt, V. 1989:** *Drense. Eine Hauptburg der Ukrane*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 22. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Schmitt, J.-C. 2002:** *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*. Praha: Argo.
- Schmitz-Esser, R. 2014:** *Der Leichnam im Mittelalter. Einbalsamierung, Verbrennung und die kulturelle Konstruktion des toten Körpers*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag. DOI: 10.11588/diglit.44633#0006.
- Schneider, T. 2008:** Mehrfachbestattungen von Männern in der Merowingerzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 36, 1–32.
- Scholkmann, B. 2003:** Die Tyrannei der Schriftquellen? Überlegungen zum Verhältnis materieller und schriftlicher Überlieferung in der Mittelalterarchäologie. In: Hein, M. – Eggert, M. K. H. – Veit, U. (Hrsg.), *Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 2. Münster – New York – München – Berlin: Waxmann, 239–257.
- Schülke, A. 1997:** Zeugnisse der „Christianisierung“ im Grabbefund? Eine Forschungsgeschichte mit Ausblick. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 38, 457–468.
- Schultze-Motel, J. – Gall, W. 1994:** *Archäologische Kulturpflanzenreste aus Thüringen*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 32. Stuttgart: Kommissionsverlag – Konrad Theiss Verlag. Dostupné také z: https://www.db-thueringen.de/receive/dbt_mods_00022323.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1986:** Gotische Amulette des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 347–355.
- Schulze-Dörrlamm, M. 2002:** Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In: Henning, J. (Hrsg.), *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit*. Mainz: Philipp von Zabern, 109–122.
- Schulze-Dörrlamm, M. 2007:** Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In: Daim, H. (Hrsg.), *Heldengrab im Niemandsland. Ein frühungarischer Reiter aus Niederösterreich. Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung des RGZM 14. September bis 19. November 2006*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 43–62.
- Schulze-Dörrlamm, M. 2021:** Ein Opfer der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts in Kempten, Stadt Bingen am Rhein. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 51, 431–448. DOI: 10.11588/ak.2021.3.90890. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/90890/85613>.
- Schuster, J. 2006:** *Die Buntmetallfunde der Grabung Feddersen Wierde. Chronologie – Chorologie – Technologie*. Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 30. Feddersen Wierde 6. Oldenburg: Isensee Verlag.
- Schwarz, K. 1975:** Der frühmittelalterliche Landesausbau in Nordost-Bayern archäologisch gesehen. In: *Ausgrabungen in Deutschland, gefördert von der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1950–1975. Teil 2: Römische Kaiserzeit im freien Germanien. Frühmittelalter I*. RGZM Monographien 1, 2. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 338–409.
- Siegmann, M. 2003:** *Bunte Pracht – die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trageweise des Perlenschmucks, Technik der Perlen. Teil 2*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 28. Weissbach: Beier & Beran.
- Siegmann, M. 2004:** *Bunte Pracht – die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trageweise des Perlenschmucks, Technik der Perlen. Teil 3*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 28. Langenweissbach: Beier & Beran.
- Siegmann, M. 2005:** *Bunte Pracht – die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trageweise des Perlenschmucks, Technik der Perlen. Teil 4*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 28. Langenweissbach: Beier & Beran.
- Siegmann, M. 2006:** *Bunte Pracht – die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trageweise des Perlenschmucks, Technik der Perlen. Teil 5*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 28. Langenweissbach: Beier & Beran.
- Siegmann, M. 2007:** Kleinst - Glas - Miniatur - Stick - Perl - Collier oder: Form ist nicht Funktion. Miniaturperlen im archäologischen Befund. In: Andraschko, F. M. – Kraus, B. – Meller, B. (Hrsg.), *Archäologie zwischen Befund und Rekonstruktion. Ansprache und Anschaulichkeit. Festschrift für Prof. Dr. Renate Rolle zum 65. Geburtstag*. Antiquitates – Archäologische Forschungsergebnisse 39. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 275–289.

- Siegmund, F. 1998a:** *Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und dem Kreis Heinsberg*. Rheinische Ausgrabungen 34. Köln – Bonn: Rheinland Verlag.
- Siegmund, F. 1998b:** Pactus Legis Salicae § 13: Über den Frauenraub in der Merowingerzeit. *Frühmittelalterliche Studien* 32, 101–123. DOI: 10.1515/9783110242300.101.
- Siegmund, F. 2012:** Schnelle Zeiten – langsame Zeiten: Archäologische Chronologiesysteme als Geschichtsquelle. *Archäologische Informationen* 35, 259–270. DOI: 10.11588/ai.2012.0.10053. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/arch-inf/article/view/10053/3908>.
- Siegmund, F. 2018:** How many years should chronological units cover in archaeology? In: Kars, M. – van Oosten, R. – Roxburgh, M. A. – Verhoeven, A. (eds.), *Rural riches & royal rags? Studies on medieval and modern archaeology, presented to Frans Theuvs*. Zwolle: SPA-Uitgevers, 96–104.
- Siklósi, Zs. – Lőrinczy, G. 2015:** A Pitvaros-vízvározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes analízise és régészeti értékelése. In: Türk, A. (ed.), *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Budapest – Esztergom: Archaeolingua, 707–736. DOI: 10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_27. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/154266/1/27_Siklosi_Lorinczyjodoi.pdf.
- Sippel, K. 1989:** *Die frühmittelalterlichen Grabfunde in Nordhessen*. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen 7. Wiesbaden: Landesamt für Denkmalpflege Hessen.
- Skokanová, H. 2006:** *Hodnocení krajiny dolního Podyjí*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU. Dostupné také z: https://is.muni.cz/auth/thesis/22148/prif_d.
- Skrůžný, L. 1980:** K některým zvláštnostem pohřebního ritu na slovanském pohřebišti v obci Bášť (o. Praha-východ). In: Dostál, B. – Vignatiová, J. (eds.), *Slované 6. – 10. století. Sborník referátů ze sympozia Břeclav-Pohansko 1978*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 211–220.
- Skutil, J. 1939:** *Pravěké nálezy na Kloboucku*. Klobouky u Brna: Musejní spolek. Dostupné také z: <https://ndk.cz/view/uuid:2d4a1410-3c18-11e6-ab2f-005056827e52?page=uuid:5c1f6a00-4d94-11e6-8746-005056825209>.
- Sládek, V. – Makajevová, E. 2017:** The assessment of preservation of a skeletal sample excavated from the Pohansko second church cemetery. In: Sládek, V. – Macháček, J. (eds.), *At the End of Great Moravia. Skeletons from the Second Church Cemetery at Pohansko-Břeclav (9th–10th century A.D.)*. British Archaeological Reports, International Series 2836. Oxford: BAR Publishing, 19–34.
- Sláma, J. 1957:** K chronologické průkaznosti náušnice s několikanásobnou esovitou smyčkou. *Archeologické rozhledy* IX, 250–268. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c6736f53-3cfa-11e1-1457-001143e3f55c?page=uuid:c673704f-3cfa-11e1-1457-001143e3f55c>.
- Sláma, J. 1970:** Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9. a 10. století. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie* XXIV, 157–165.
- Sláma, J. 1977:** *Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde*. Praehistorica V. Praha: Univerzita Karlova.
- Sláma, J. 1990:** Slovanské pohřebišťe. In: Buchvaldek, M. – Zeman, J. (reds.), *Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce*. Praehistorica XVI. Praha: Univerzita Karlova, 103–134.
- Smetánka, Z. 1988:** Stopa magického jednání na pohřebišti za Jízdárnou Pražského hradu. Předběžná zpráva. In: Durdík, T. (red.), *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 47–55.
- Smetánka, Z. 1992:** Raně středověký dvojhrob z Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* XLIV, 560–566. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:e464b207-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c?page=uuid:e464b245-3cfa-11e1-1431-001143e3f55c>.
- Sode, T. 2004:** Glass Bead Making Technology. In: Bencard, M. – Rasmussen, A. K. – Brinch Madsen, H. (eds.), *Ribe Excavations 1970–76. Volume 5*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, 83–102.
- Sode, T. – Feveile, C. – Schnell, U. 2010:** An investigation on segmented, metal-foiled glass beads and blown, mirrored glass beads from Ribe, Denmark. In: Theune, C. – Biermann, F. – Struwe, R. – Jeute, G. H. (Hrsg.), *Zwischen Fjorden und Steppe. Festschrift für Johan Callmer zum 65. Geburtstag*. Internationale Archäologie – Studia honoraria 31. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 319–328.
- Soudská, E. 1954:** Zbraně v našich hradištních hrobech. *Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských* CXXIII, 7–27.
- Spaer, M. 1993:** Gold-Glass Beads: A Review of the Evidence. *BEADS: Journal of the Society of Bead Researchers* 5, 9–25. Dostupné také z: <https://surface.syr.edu/beads/vol5/iss1/5/>.
- Spaer, M. 2001:** *Ancient Glass in the Israel Museum. Beads and Other Small Objects*. Jerusalem: The Israel Museum.
- Spahiu, H. 1971:** Gjetje të vjetra nga varreza mesjetare e Kalasë së Dalmaces. *Iliria* I, 227–262, tab. I–IX. Dostupné také z: https://www.persee.fr/doc/iliri_1727-2548_1971_num_1_1_1135.
- Spiong, S. 2012:** Karolingische Funde aus zwei Wüstungen bei Bad Lippspringe. *Archäologie in Westfalen-Lippe* 2011, 99–101. DOI: 10.11588/aiw.0.0.25123. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/aiw/article/view/25123/18829>.
- Stadler, P. 2005:** *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 60. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Dostupné také z: https://verlag.oeaw.ac.at/produkt/quantitative-studien-zur-archaeologie-der-awaren-i/601244?product_form=3091.
- Staecker, J. 1999:** Rex regum et dominus dominorum. *Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kreuzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund studies in medieval archaeology 23. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Staňa, Č. 1960:** Slovanské kostrové pohřebišťe v Bošovicích, okr. Vyškov. *Sborník AÚ ČSAV Brno* I, 76–79, tab. XXIII–XXV.
- Staňa, Č. 1986a:** Nálezová situace a základní archeologická a historická charakteristika pohřebišťe. In: Hanáková, H. – Staňa, Č. – Stloukal, M., *Velkomoravské pohřebišťe v Rajhradě*. Praha: Národní muzeum, 7–42.

- Staňa, Č. 1986b:** Mince jako historický pramen v archeologických nálezech 8.–12. století. In: *Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979 Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu (8.–12. století)*. Numismatica Moravica 6. Brno: Moravské muzeum – numismatické oddělení, 86–90.
- Staňa, Č. 1995:** Příspěvek k poznání horizontu veligradského šperku. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E* 40, 37–45. DOI: 11222.digilib/109989. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109989>.
- Staňa, Č. 1998:** Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren. In: Poláček, L. (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9. Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 87–125.
- Staňa, Č. 2006:** *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 29. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
- Starý, J. 2005:** Otrok a pán, archeologie a literatura: hrob Stengade II (F II). *Archeologické rozhledy* LVII, 750–786. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7dfe4497-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:2aedb4ac-1461-5cdc-9b13-af32ee1be085>.
- Staššíková-Štukovská, D. 1984:** Neuer Aspekt zu mitteleuropäischen Schellen des 7.-9. Jahrhunderts. In: Šalkovský, P. (Red.), *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.-7. Oktober 1983*. Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 225–231.
- Staššíková-Štukovská, D. 1993:** Neue Erkenntnisse zur Dekomposition menschlicher Skelette am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Borovce, Slowakei. *Praehistorische Zeitschrift* 68, 242–263.
- Staššíková-Štukovská, D. 1994:** Metal rattles of the western Slavs. In: Homo-Lechner, C. – Béliš, A. (eds.), *La pluridisciplinarité en archéologie musicale. IVe rencontres internationales d'archéologie musicale de l'ICTM, Saint-Germain-en-Laye, 8-12 octobre 1990*. Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme, 443–446.
- Staššíková-Štukovská, 1999:** K výskytu lunulových náušnic s hviezdicovým príveskom v severnej časti Karpatskej kotliny. In: Avenarius, A. – Ševčíková, Z. (eds.), *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 250–298.
- Staššíková-Štukovská, D. 2001:** Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávanía staromoravských a nitranských Slovanov. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (eds.), *Velká Morava mezi východem a západem*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 371–388. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf.
- Staššíková-Štukovská, D. 2004:** Sklenené koráliky z pohrebiska v Prši II. *Slovenská archeológia* LII, 35–54. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2004_1.pdf.
- Staššíková-Štukovská, D. 2005:** Zur Herkunft der Nischengräber der Elite in der Kultur Großmährens (aus der Sicht der bisherigen archäologischen Grabungsergebnisse in Borovce und Dubovany). In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 291–312. Dostupné také z: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite-optimal.pdf>.
- Staššíková-Štukovská, D. 2009:** K technikám spájania dvoj- a trojfarebných skiel v 7.-10. storočí. Podľa nálezov korálikov z územia Slovenska a Moravy. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 45, 201–211. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_45.pdf.
- Staššíková-Štukovská, D. 2017:** Natron and plant ash glass in the Middle Danube region during the Early Middle Ages. In: Wolf, S. – de Pury-Gysel, A. (eds.), *Annales du 20e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Fribourg/Romont 7-11 septembre 2015*. Romont – Rahden/Westf.: AIHV – Verlag Marie Leidorf, 366–373. Dostupné také z: https://aihv.org/wordpress-aihv/wp-content/uploads/2022/03/20e_Congres_Anales_2015.pdf.
- Staššíková-Štukovská, D. – Fabis, M. – Thurzo, M. – Korytářová, O. – Reinprecht, L. 1994:** Absolútna dekompozícia na pohrebiskách – prvé výsledky experimentov v Borovciach. *Slovenská archeológia* XLII, 187–210. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1994_1.pdf.
- Staššíková-Štukovská, D. – Pliško, A. 1997:** Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: Freeden, U. von – Wiczorek, A. (Hrsg.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim von 11. bis 14. November 1994*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 259–274.
- Staššíková-Štukovská, D. – Pliško, A. 2006:** „Vlasový efekt“ v skle korálikov typu melónového jadra. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttikay, M. (eds.), *Ve službách archeologie VII. Sborník věnovaný 85. narozeninám Doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Geopek Brno – Archeologický ústav SAV Nitra, 342–351.
- Staššíková-Štukovská, D. – Ungerman, Š. 2009a:** Sklené koráliky z včasnostredovekého pohrebiska v Dolních Věstoniciach. In: Dresler, P. – Měřinský, Z. (eds.), *Archeologie doby hradištní v Česke a Slovenské republice. Sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24.-26. 4. 2006*. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana – Supplementum 2. Brno: Masarykova univerzita, 136–149.
- Staššíková-Štukovská, D. – Ungerman, Š. 2009b:** „Olivovitě“ koráliky – terminologické poznámky a makroskopické pozorovania nálezov z pohrebiska v Dolních Věstoniciach. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 45, 39–57. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_45.pdf.
- Štefan, Gh. – Barnea, I. – Comşa, M. – Comşa, E. 1967:** *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Biserița-*

- Garvăn. Biblioteca de Arheologie XIII. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Stein, F. 1967:** *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Text. Tafeln.* Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Serie A, Band IX. Berlin: Walter De Gruyter & Co.
- Stein, F. 1995:** Die frühmittelalterlichen Kleinfunde. In: Scholkmann, B. et al., *Die Stadtkirche St. Dionysius in Esslingen am Neckar. Band 1: Archäologie und Baugeschichte I.* Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg 13/1. Stuttgart: Landesdenkmalamt Baden-Württemberg – Konrad Theiss Verlag, 299–332.
- Steinacker, Ch. 1999:** Die Flügellanze der Karolingerzeit. Jagdspieß, Fahnenlanze oder Reiterwaffe? In: Brather, S. et al. (Hrsg.), *Archäologie als Sozialgeschichte. Festschrift für Heiko Steuer zum 60. Geburtstag.* Internationale Archäologie – Studia honoraria 9. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 119–126.
- Steppuhn, P. 1998:** *Die Glasfunde von Haitabu.* Berichte über die Ausgrabungen in Haitabu, Bericht 32. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Steuer, H. 1977:** Bemerkungen zur Chronologie der Merowingerzeit. *Studien zur Sachsenforschung* 1, 379–402. Dostupné také z: <https://d-nb.info/1123423717/34>.
- Steuer, H. 1998:** Datierungsprobleme in der Archäologie. In: Düwel, K. (Hrsg.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposium über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995.* Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin – New York: De Gruyter, 129–149. DOI: 10.1515/9783110821901.129.
- Steuer, H. 2008:** Archäologische Belege für das Fehdewesen während der Merowingerzeit. In: Ludwig, U. – Schilp, T. (Hrsg.), *Nomen et Fraternitas. Festschrift für Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag.* Ergänzungsbände zum RGA 62. Berlin – New York: De Gruyter, 343–362. Dostupné také z: <https://freidok.uni-freiburg.de/data/7329>.
- Steuer, H. 2017:** Zeitkonzepte – Datierung – Chronologie in der Mittelalter- und Neuzeitarchäologie. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 33, 11–26.
- Stloukal, M. 1964:** Rozdíly ve výbavě mužských a ženských slovanských hrobů. *Archeologické rozhledy* XVI, 101–112, 117. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:ccb26743-3cfa-11e1-1232-001143e3f55c?page=uuid:ccb267a8-3cfa-11e1-1232-001143e3f55c>.
- Stloukal, M. 2006:** Antropologický posudek o spálených kůstkách z Prušánek 1975–1983. In: Klanica, Z., *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Příspěvek ke chronologii časně středověké hmotné kultury ve střední Evropě.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 277.
- Stork, I. – Wahl, J. 1988:** Eine Doppelbestattung aus Bietenheim, Kreis Ludwigsburg, als Beleg der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 13, 741–775. DOI: 10.11588/fbbw.1988.0.38428. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/fbbw/article/view/38428/32090>.
- Stráník, Z. – Čtyroký, P. – Havlíček, P. 1999:** Geologická minulost Pavlovských vrchů. *Sborník geologických věd – Geologie* 49, 5–32. Dostupné také z: <http://www.geology.cz/sbornik/geologie/no49/49-1-geologicka...pdf>.
- Stuchlík, S. (ed.) 2002:** *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Stuchlík, S. 2002:** Soupis nalezišť z doby bronzové. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 193–221. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Stuchlík, S. 2020:** O životě a díle Rudolfa Tichého. In: Stuchlík, S. – Tichý, R. a kol., *Mohelnice. Neolitické sídliště s intruzemi.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 64. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 9–14.
- Sudhues, H. 2004:** *Wundballistik bei Pfeilverletzungen.* Rkp. dizertační práce. Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. Medizinischen Fakultät. Dostupné také z: <https://miami.uni-muenster.de/Record/d2b89d5d-7135-4e3c-a251-1f1b2fc5023b>.
- Suchodolski, S. 1990:** Noch einmal über die Anfänge der ungarischen Münzprägung. *Wiadoomości Numizmatyczne* 34(3–4), 164–176.
- Svobodová, K. 2003:** Dva případy vampyrismu v Neplachově kronice. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. (eds.), *Ad vitam et honorem. Profesoru J. Mezníkovi přítel a žáci k 75. narozeninám.* Brno: Matice moravská, 571–577.
- Szabados, Gy. 2016:** Avarok eltűnében, avagy a hasonulás három fokozatáról. In: Csécs, T. – Takács, M. – Merva, Sz. (eds.), *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára.* Győr: Lekri Group Kft., 671–686. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/46727/1/Szabados_2016_Tomka_75_kotet_u.pdf.
- Szabados, Gy. 2018:** Polytonosság és/vagy találkozás? „Avar” és „magyar” a 9. századi Kárpát-medencében. In: Hága, T. K. – Kolozsi, B. (szerk.), *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medencében.* Tempora obscura 4. Debrecen: Déri Múzeum, 227–253.
- Szabó, E. 2016:** Die frühmittelalterliche Siedlung Balatonöszöd-Temetői-dűlő und ihr Gräberfeld. *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 34, 173–207. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/9597/7/antaeus_34_2016_beliv.pdf.
- Szalontai, Cs. 1992:** Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32, 309–347.
- Szalontai, Cs. 2018:** Éltek vagy továbbélték az avarok a 9. századi Alföldön? (Kérdések, válaszok, módszerek és lehetőségek). In: Hága, T. K. – Kolozsi, B. (szerk.), *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében.* Tempora obscura 4. Debrecen: Déri Múzeum, 209–226.
- Szameit, E. 1987:** Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzen spitzen. *Archaeologia Austriaca* 71, 155–171.

- Szameit, E. 1991:** Anmerkungen zur Chronologie des 8.-9. Jahrhunderts im Ostalpenraum. In: *Chronologische Fragen des 7.-10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II. Traismauer*, 15.-16. 10. 1990. Sonderdruck Zalai Múzeum 3. Zalaegerszeg: Zalai Múzeum, 73-79. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_ZALA_GZ_Zm_03/?pg=0&layout=s.
- Szameit, E. 1992:** Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. In: Daim, F. (Hrsg.), *Awarenforschungen. Band 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Archaeologia Austriaca – Monographien 2*. Wien: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 803-839.
- Szameit, E. 1996:** Slawische Körpergräber des 8. Jh. im österreichischen Donauraum und ihre Beziehungen zum spätměrowingischen Kulturkreis. In: Bialeková, D. – Zábajník, J. (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*. Bratislava: Veda, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 215-225.
- Szameit, E. 2000:** Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlicher Gräberfelder im Ostalpenraum. In: Bratož, R. (ed.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze I*. Situla – Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani 39. Razprave – Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede 18. Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije, 507-547.
- Szameit, E. 2005:** Die Heilige Lanze der Wiener Schatzkammer. Bemerkungen zu Form und Verwendung von Flügellanzens aus dem Blickwinkel der Archäologie und der Waffenkunde. In: Kirchweber, F. (Hrsg.), *Die Heilige Lanze in Wien. Insignie – Reliquie – „Schicksalspeer“*. Schriften des Kunsthistorischen Museums 9. Milano – Wien: Skira – KHM-Museumsverband, 145-167.
- Szenthé, G. 2012:** Meister und ihre Kunden. Herstellung und Verbreitung gegossener Bronzegegenstände im spätměrowingischen Karpatenbecken. *Archaeologiai Értésítő* 137, 57-75. DOI: 10.1556/ArchErt.137.2012.3.
- Szenthé, G. 2015:** Randerscheinungen einer Randkultur? Awarische Männerrepräsentation und mediterraner Einfluss in Randgebieten des Karpatenbeckens (erste Hälfte 8. Jh. N. Chr.). In: Cosma, C. (ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th-10th centuries in the Carpathian Basin*. Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I p. Chr. XXII. Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 215-250.
- Szenthé, G. 2018:** Material culture patterning as the source of the Avar power network, 8th century AD. In: Rácz, Zs. – Koncz, I. – Gulyás, B. (eds.), *„Hadak útján“*. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Budapest, 2016 november 3-6. Dissertationes Archaeologicae Supplementum 2. Budapest: Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences, 291-314. DOI: 10.17204/dissarch.suppl2.291. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/99724/1/Szenthé_DissArch2018.pdf.
- Szimonova, E. 1997:** A toponári avar temető. In: Karancz, G. (ed.), *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézete Magyar Östörténeti Munkaközösségének marcali tanácskozása*. 1997. május 14-15. Marcali: Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, 25-52.
- Szöke, B. – Nemeskéri, J. 1954:** Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. *Slovenská archeológia* II, 105-135. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1954_1.pdf.
- Szöke, B. M. 1992a:** Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: Daim, F. (Hrsg.), *Awarenforschungen. Band 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Archaeologia Austriaca – Monographien 2*. Wien: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 841-968.
- Szöke, B. M. 1992b:** Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sarvár-Végh malom. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992, 125-158.
- Szöke, B. M. 1992c:** Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die Karolingerzeit im unteren Zalatál. *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 41-203. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4591/1/Antaeus_1992.pdf.
- Szöke, B. M. 1996:** Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. In: Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 23, 61-146. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4593/1/Antaeus_1996.pdf.
- Szöke, B. M. 2004:** Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit. In: Fusek, G. (ed.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 371-382.
- Szöke, B. M. 2008:** Pannonien in der Karolingerzeit. Bemerkungen zur Chronologie des frühmittelalterlichen Fundmaterials in Westungarn. In: Steinklauber, U. (Hrsg.), *Frühmittelalterarchäologie in der Steiermark. Beiträge eines Fachgesprächs anlässlich des 65. Geburtstags von Diether Kramer*. Schild von Steier – Beiheft 4. Graz: Landesmuseum Joanneum, Archäologie, 41-56.
- Szöke, B. M. 2012:** Avar kor végi női fejdíszek. In: Vida, T. (ed.), *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, 287-297.
- Szöke, B. M. 2014:** *The Carolingian Age in the Carpathian Basin. Permanent exhibition of the Hungarian National Museum*. Budapest: Hungarian National Museum. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/20927/1/Szokekotet_angol_u_085622.294918.pdf.
- Szöke, B. M. 2017:** Priwina in Nitra und Mosaburg. In: Fusek, G. (Hrsg.), *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter. Internationale Konferenz Nitra vom 18. bis 20. Oktober 2016*. Archaeologica Slovaca Monographiae – Communicationes XIX. Nitra: Archeologický ústav SAV, 175-191.
- Szöke, B. M. 2018a:** Tauschierte Schwertgurtbeschläge von Turócszentmárton/Blatnica. In: Drauschke, J. – Kühntreiber, K. – Kislínger, E. – Kühntreiber, Th. – Scharrer-

- Liška, G. – Vida, T. (Hrsg.), *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag. Teil 1.* Monographien des RGZM 150. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 393–404.
- Szőke, B. M. 2018b:** Spätantike Reminiszenzen im Karpatenbecken des 8.–9. Jahrhunderts? *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 35–36, 291–309. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/11907/1/Antaeus_35_36_2017_2018.pdf.
- Szőke, B. M. 2021:** *Die Karolingerzeit in Pannonien.* Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 145. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. DOI: 10.11588/propylaeum.1110. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/139198/1/M145_Szoeke_reduz.pdf.
- Szőke, B. M. – Vándor, L. 1992:** Katalog de Gräber von Garabonc-Zálat. In: *Die Karolingerzeit im unteren Zalatal. Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, 205–261. Dostupné také z: http://real-j.mtak.hu/4591/1/Antaeus_1992.pdf.
- Szytyber, A. 2010:** Funkcja i znaczenie kaptorg we wczesnym średniowieczu. In: Kucypera, P. – Wadył, R. (red.), *Życie codzienne przez pryzmat rzeczy. Kultura materialna średniowiecza w Polsce.* Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 43–62.
- Szücs, F. 2015:** Avar kori temetőök Nagyvenyimről. A Munkácsy utca – Fűzfa utcai, a határvölgypusztaí és a járműjavító temetőrészelemek. *Alba Regia* 43, 15–64. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_FEJE_C043_albaregia43/?pg=16&layout=s.
- Szücs, F. 2017:** Mezőföld a 9. század küszöbén. In: Türk, A. (ed.), *Hadak útján XXIV. A népvándorlások fiatal kutatásainak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6.* Budapest – Esztergom: Archaeolingua, 175–202. DOI: 10.55722/Arpad.Kiad.2017.3.2_07. Dostupné také z: http://real.mtak.hu/153244/1/07_Szucs.pdf.
- Šebela, L. 2002a:** Soupis nalezišť z neolitu. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 93–112. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Šebela, L. 2002b:** Soupis nalezišť z eneolitu. In: Stuchlík, S. (ed.), *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 20. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 135–147. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Oblast_vodni_dilo_Nove_Mlyny.pdf.
- Šikulová, V. 1956:** *Slovanské osídlení Moravy v mladší době hradištní I–III.* Rkp. diplomové práce. Uloženo: Filozofická fakulta MU.
- Šikulová, V. 1959:** Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. In: *Pravěk východní Moravy I. Sborník pro pravěk a časnou dobu historickou v Gottwaldovském kraji.* Studie Krajského vlastivědného ústavu v Gottwaldově 28. Gottwaldov: Krajské nakladatelství, 88–162, tab. 14–21.
- Šlézar, P. 2014:** Olomouc. In: Kouřil, P. (ed.), *Velká Morava a počátky křesťanství.* Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 201–207. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Katalog_CZ-sl2_26Mb.pdf.
- Šmerda, J. 1989:** Nálezy uherských mincí na Moravě z 11. a 12. století. *Slovenská numizmatika* X, 223–233.
- Šmit, Ž. – Knific, T. – Jezeršek, D. – Istenič, J. 2012:** Analysis of early medieval glass beads – Glass in the transition period. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms* 278, 8–14. DOI: 10.1016/j.nimb.2012.01.044.
- Šolle, M. 1959:** Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. *Památky archeologické* L, 353–506. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:2ce550d0-b130-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:e94cec80-c7b8-11e4-9159-005056825209>.
- Šolle, M. 1966:** *Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách.* Monumenta archaeologica 15. Praha: Academia.
- Šolle, M. 1982:** Slovanská pohřebiště pod Budčí. *Památky archeologické* LXXIII, 174–216. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:a6a38390-b5a6-11e4-a7a2-005056827e51?page=uuid:a05a9e40-c354-11e4-ba2b-5ef3fc9bb22f>.
- Šolle, M. 1980:** Objev mikulčicko-blatnického křížku na Budčí a jeho význam. *Archeologické rozhledy* XXXII, 265–273. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:da3c21d3-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c?page=uuid:da3c22e0-3cfa-11e1-1278-001143e3f55c>.
- Špaček, J. 1971:** Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovic. *Časopis Národního muzea, řada A CXL*, 190–217.
- Špehar, P. 2017:** *Centralni Balkan od 7. do 11. veka.* Arheološka svedočanstva. Beograd: IP Booka.
- Šráčková, E. 1958:** Výzkum slovanského pohřebiště v Josefově, okr. Hodonín. *Přehled výzkumů* 1958, 63–65. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_3_1958.pdf.
- Šráčková, E. 1962:** Výzkum slovanského pohřebiště v Josefově (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1961, 93–94. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_6_1961.pdf.
- Šribar, V. – Stare, V. 1974:** H kronologii blejskih grobišč. *Situla – Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani* 14–15. Ljubljana: Narodni muzej v Ljubljani, 275–314.
- Šribar, V. – Stare, V. 1975:** *Der Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis. Frühmittelalterlicher Schmuck.* Schild von Steir, Kleine Schriften 16. Ljubljana – Graz: Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum.
- Štefan, I. 2005:** Kaptorgy: pokus o kontextuální analýzu. *Studia Mediaevalia Pragensia* 5, 21–60.
- Štefan, I. 2007:** Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém. *Archeologické rozhledy* LIX, 805–836. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7dfae8d4-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:e39c78c1-0313-2c97-7833-3bd4ff93f885>.
- Štefan, I. 2009:** Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Böhmen und Mähren. *Archäologie der Randgruppen?* In: Beilke-Voigt, I. – Biermann, F. (Hrsg.), *Glaube – Aberglaube – Tod. Vom Umgang mit dem Tod von der Frühgeschichte bis zur Neuzeit.* *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50, 139–162.
- Štefan, I. 2010:** Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic. *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 171–205. Dostupné také z: https://rukvet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/SMP_09_2010.pdf.

- Štefan, I. 2018:** Martin Ježek, Archaeology of Touchstones. An introduction based on finds from Birka, Sweden. Leiden, Sidestone Press, 2017. [recenze] *Archeologické rozhledy* LXX, 653–657. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/issue/view/15/16>.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009:** Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie a „událostní historie“. *Památky archeologické* C, 119–212. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e72d-d120-bdb4-11e4-9541-005056827e51?page=uuid:fe7ad-360-d5a5-11e4-a19f-001018b5eb5c>.
- Štefanovičová, T. 1990:** Schmuck des Nitraer Typs und seine Beziehungen zu Südosteuropa im 9. Jahrhundert. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* XV, 215–230. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_TOLN_Evkonyv15/?pg=216&layout=s.
- Štefanovičová, T. 1995:** Zur materiellen Kultur der donauländischen Slawen in der Beziehung zum Südosteuropa. In: Štefanovičová, T. – Ševčíková, Z. (eds.), *Mitteldonauegebiet und Südosteuropa im frühen Mittelalter*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 87–103.
- Štefanovičová, T. 2005:** Milan Hanuliak, Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska. *Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae* VII. Nitra, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2004. [recenze] *Archeologické rozhledy* LVII, 429–432. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df87847-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:bbb53b07-973c-8716-f69e-7f460f96ca21>.
- Štěpánek, J. 1988:** *K problematice identických značek na dnech slovanských nádob*. Rkp. seminární práce. Masarykova univerzita Brno. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Ústav archeologie a muzeologie FF MU.
- Štěpková, J. 1957:** Islámské stříbro z nálezu v Kelči na Moravě. *Numismatický sborník* 4, 73–96.
- Štular, B. 2022:** *Grave Orientation in the Middle Ages. A Case Study from Bled Island*. E-Monographiae Instituti Archaeologici Sloveniae 14. Ljubljana: Založba ZRC. DOI: 10.3986/9789610506331. Dostupné také z: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2030/8330/1816>.
- Štular, B. – Belak, M. 2022:** Deep Data Example: Zbiva, Early Medieval Data Set for the Eastern Alps. *Research Data Journal for the Humanities and Social Sciences* 7, 1–13. DOI: 10.1163/24523666-bja10024. Dostupné také z: https://brill.com/view/journals/rdj/7/1/article-p1_004.xml.
- Tajer, A. 2009:** Nález laténského bronzového opasku z lokality Hulín 1. In: Bém, M. – Peška, J. (eds.), *Ročenka 2008*. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace, 172–183.
- Takács, M. 2021:** Noch einmal zur Frage der südlichen Megale Moravia. In: Albrecht, S. (Hrsg.), *Großmähren und seine Nachbarn*. Forschungen zu Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 5. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 223–265.
- Teichner, F. 1997:** Perlen des Glaubens: die Gebetsschnur in Islam und Christentum. In: Freedon, U. von – Wiczorek, A. (Hrsg.), *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim von 11. bis 14. November 1994*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 325–338.
- Tempelmann-Maczyńska, M. 1985:** *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit in mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen 43. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Teodor, D. Gh. 1980:** Tezaurul de la Răducăneni-Iași. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 31, 403–423. Dostupné také z: https://biblioteca-digitala.ro/reviste/sciva/dl.asp?filename=33_SCIVA_XXXI_3_1980_Teodor.pdf.
- Thenius, E. – Vávra, N. 1996:** *Fossilien in Volksglauben und im Alltag. Bedeutung und Verwendung vorzeitlicher Tier- und Pflanzenreste von der Steinzeit bis heute*. Senckenberg-Buch 71. Frankfurt am Main: Kramer.
- Theune, C. 1995:** Möglichkeiten und Grenzen der Seriation. Ein Diskussionsbeitrag. *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 36, 323–341.
- Theune, C. 2008:** Die Perlen von Dunum – Neue Forschungen zur Chronologie des karolingerzeitlichen Gräberfeldes von Dunum, Ldkr. Wittmund. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 32, 243–285.
- Theune, C. – Görlich, I. 2021:** Ein neuer Grabfund der Spätawarenzeit aus Mistelbach, Niederösterreich. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 37, 7–21.
- Tichý, R. 1958a:** Výzkum staroslovanského pohřebiště v Dol. Věstonicích, o. Mikulov. *Přehled výzkumů* 1957, 57–59. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_2_1957.pdf.
- Tichý, R. 1958b:** Slovanské pohřebiště a sídelní objekt v Dol. Věstonicích, o. Mikulov. *Přehled výzkumů* 1958, 60–62. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_3_1958.pdf.
- Tichý, R. 1959:** Výzkum na slovanském pohřebišti v Dol. Věstonicích. *Přehled výzkumů* 1956, 50–52. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_1_1956.pdf.
- Tichý, R. 1960:** Staroslovanské pohřebiště v Dol. Věstonicích, okr. Mikulov. *Přehled výzkumů* 1959, 101. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_4_1959.pdf.
- Točík, A. 1963:** Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. *Slovenská archeológia* XI, 121–198. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1963_1.pdf.
- Točík, A. 1968a:** *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*. *Archaeologica Slovaca – Catalogi* I. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied.
- Točík, A. 1968b:** *Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. *Archaeologica Slovaca – Catalogi* III. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied.
- Točík, A. 1971:** Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). *Slovenská archeológia* XIX, 135–276. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1971_1.pdf.
- Točík, A. 1987:** Nachgrossmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 23, 177–241. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_23.pdf.

- Točík, A. 1992:** Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 28, 5–250. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_28.pdf.
- Tomczak, E. – Foltyn, E. M. 2022:** *Osada wczesnośredniowieczna w Dobrzeniu Małym w województwie Opolskim*. Katowice: Compal.
- Tomičič, Ž. 2003:** O nekim vezama ranosrednjovjekovne Slavonije i Dalmacije na primjeru polumjesecolikih naušnica s privjeskom. *Starohrvatska prosvjeta, III. serija* 30, 139–157. Dostupné také z: <https://hrcak.srce.hr/en/file/123682>.
- Tomka, P. 2000:** Gräberfeld aus dem 9. Jh. in Páli-Dombok. *Communications Archaeologicae Hungariae* 2000, 177–210.
- Tomková, K. 1998:** Od archeologie k historii a zase zpátky. *Archeologické rozhledy* L, 772–777. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:e9dfbea6-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c?page=uuid:e9dfbec8-3cfa-11e1-3052-001143e3f55c>.
- Tomková, K. 2003:** Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 573–602. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:aed9bf60-f77f-11e3-b4ad-005056827e51?page=uuid:a8614200-0492-11e4-89c6-005056827e51>.
- Tomková, K. 2005a:** Pohřební ritus na Pražském hradě a jeho předpolích ve středověku a novověku – charakteristika a vývoj. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1 – Textová část*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, 159–196. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_1_PH_2005.pdf.
- Tomková, K. 2005b:** Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1 – Textová část*. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, Praha, 217–304. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_1_PH_2005.pdf.
- Tomková, K. 2006:** Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu I. In: Tomková, K. (ed.), *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.2 – Katalog*. Antropologie. Castrum Pragense 7. Praha: Archeologický ústav AV ČR Praha, 5–128. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_07_02_PH_2005.pdf.
- Tomková, K. 2011:** Der Kulturwandel des 10. Jahrhunderts in Böhmen aus archäologischer Sicht. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenwiesbach: Beier & Beran, 199–208.
- Tomková, K. 2012:** Pohřebiště na Levém Hradci a jeho předpolí. Katalog. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 7–272.
- Tomková, K. a kol. 2020:** *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
- Tomková, K. 2020a:** Několik poznámek k tématu archeologie vejce. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 305–314.
- Tomková, K. 2020b:** Ocílky a štípaná industrie z pohledu analýzy. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl II*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 315–339.
- Tomková, K. – Košta, J. 2015:** Raně středověké pohřebiště v Mělníku-Rousovicích. *Archeologie ve středních Čechách* 19, 271–318.
- Tomková, K. – Křížová, Š. 2022:** Seed Beads in Early Medieval Bohemia from an Archaeological and Chemical Perspective. In: Stoljarova, E. K. (red.), *Poisk dlinuju v žizni'. K 90-letiju Julii Leonidovny Ščapovoj*. Moskva: INFRA-M, 256–266.
- Tomková, K. – Křížová, Š. – Faltusová, V. – Schibille, N. – Vaculovič, T. 2023:** Archaeological and chemical variability of glass beads: olive and fusiform beads in central Europe. *Archaeological and Anthropological Sciences* 15(3). DOI: 10.1007/s12520-023-01717-4.
- Tomková, K. – Křížová, Š. – Vaculovič, T. 2020:** Korálky ze Zelenče ve světle analýz chemického složení skel. In: Lutovský, M. – Špaček, J., *Raně středověké pohřebiště v Zelenči*. Archeologie ve středních Čechách – Supplementum 1. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 87–99.
- Tomková, K. – Venclová, N. – Křížová, Š. – Schibille, N. – Faltusová, V. – Vaculovič, T. – Daněček, D. 2023:** Early medieval glass beads: witness to changes in central Europe – the case of Hostivice (Czech Republic). *Archaeological and Anthropological Sciences* 15(5). DOI: 10.1007/s12520-023-01754-z.
- Tomková, K. – Zlámalová Cílová, Z. – Vaculovič, T. 2014:** Sklo z pohřebišť v Lumbeho zahradě z pohledu archeometrie. In: Frolík, J. (ed.), *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*. Castrum Pragense 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., 129–161, 435. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_2_2014_001_163.pdf.
- Toplak, M. S. 2017:** ‘Deviant burials’ und Bestattungen in Bauchlage als Teil der Norm. Eine Fallstudie am Beispiel der Wikingerzeit Gotlands. *Frühmittelalterliche Studien* 51, 39–56. DOI: 10.1515/fmst-2017-003.
- Török, G. 1956:** A szobi Vendelin-földek X-XI. századi temetője. *Folia Archaeologica* 8, 129–136. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaArchaeologica_08/?pg=132&layout=s.
- Török, G. 1962:** *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Archaeologia Hungarica, Series nova XXIX. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Török, G. 1973:** *Sopronkőhida IX. századi temetője*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest: Akadémiai Kiadó. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/3192/1/MTA_FontesArcheologiciHungariae_15.pdf.
- Török, G. 1998:** *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba*. Das awarische Corpus V. Debrecen – Budapest: Kossuth Lajos Tudományegyetem. Dostupné také z: <http://real-eod.mtak.hu/9709>.
- Tóth, A. 2014:** *A nyíri Mezőség a 10.–11. században*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék etc.

- Tóth, E. H. 1982:** Seltsame Bestattungsriten in awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Region zwischen der Donau und der Theiss. In: *Cumania VII. Archeologia*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, 165–189, 287–306. Dostupné také z: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_BACS_cumania_07/?pg=166&layout=s.
- Tovornik, V. 1980:** Das Gräberfeld der karantanisch-köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgenberg bei Micheldorf, pol. Bez. Kirchdorf/Krems. In: Holter, K. (Hrsg.), *Baiern und Slawen in Oberösterreich, Probleme der Landnahme und Besiedlung. Symposium 16. November 1978*. Schriftenreihe d. oberösterreich. Musealvereines 10. Linz: Rudolf Trauner Verlag, 81–132.
- Tovornik, V. 1985a:** Die Gräberfelder von Micheldorf-Kremsdorf, Oberösterreich. In: Friesinger, H. – Daim, F. (Hrsg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn 2*. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 213–216, Taf. 1–14.
- Tovornik, V. 1985b:** Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 1: Gusen. *Archaeologia Austriaca* 69, 165–250.
- Tovornik, V. 1986:** Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Auhof bei Perg. *Archaeologia Austriaca* 70, 413–484.
- Treffort, C. 1996a:** *L'église carolingienne et la mort. Christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives*. Collection d'histoire et d'archéologie médiévales 3. Lyon: Presses universitaires de Lyon. DOI: 10.4000/books.pul.18568. Dostupné také z: <https://books.openedition.org/pul/18568>.
- Treffort, C. 1996b:** Quelques remarques sur l'iconographie du linceul au Haut Moyen Age. In: Bonnabel, L. – Carré, F. (eds.), *Rencontre autour de linceul*. Groupe d'Anthropologie et d'Archéologie Funéraire en Ile de France, Bulletin de liaison, Numéro spécial 1996. Reims: Ministère de la Culture etc., 8–9. Dostupné také z: <https://www.gaaf-asso.fr/wp-content/uploads/rencontre-autour-du-linceul.pdf>.
- Trugly, A. 1987:** Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *Slovenská archeológia XXXV*, 251–344. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1987_2.pdf.
- Trugly, A. 1993:** Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II. (1987–1989). *Slovenská archeológia XLI*, 191–307. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1993_2.pdf.
- Třeštlík, D. 1973:** „Trh Moravanů“ – ústřední trh staré Moravy. *Československý časopis historický XXI*, 869–894. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:c198d793-42c7-11e1-5015-001143e3f55c?page=uid:d:c198db01-42c7-11e1-5015-001143e3f55c>.
- Třeštlík, D. 2001a:** *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:674cd7e0-040e-11e4-9789-005056827e52?page=uid:405faa10-2dfb-11e4-8413-5ef3fc9ae867>.
- Třeštlík, D. 2001b:** K poměru archeologie a historie. *Archeologické rozhledy LIII*, 357–361. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df78db4-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:21851a9c-dc79-961d-3489-8a04c6b9c89a>.
- Tsaliki, A. 2008:** Unusual Burial and Necrophobia: An Insight into the Burial Archaeology of Fear. In: Murphy, E. M. (ed.), *Deviant Burial in the Archaeological Record*. Studies in Funerary Archaeology 2. Oxford: Oxbow Books, 1–16.
- Turčan, V. 2001:** Sklenené gombíky jako súčasť odevu. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (eds.), *Velká Morava mezi východem a západem*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, 407–411. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf.
- Turek, R. 1947–1948:** K počátkům Prahy. *Památky archeologické XLIII*, 59–94. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:c0daf920-4d74-11e6-a5c5-005056827e51?page=uid:94bf3790-8a5d-11e6-bf08-001018b5eb5c>.
- Turek, R. 1958:** *Slovanské mohyly v jižních Čechách*. Fontes Archaeologici Pragenses 1. Praha: Museum Nationale Pragae.
- Turek, R. 1962:** Zlomkové stříbro z kelčského nálezu. *Numismatický sborník 7*, 83–117.
- Turek, R. 1973:** K otázce velkomoravských vlivů na českou keramiku. Příspěvek k rozboru keramiky z Libice n. C. *Archeologické rozhledy XXV*, 289–299. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d4928c13-3cfa-11e1-7459-001143e3f55c?page=uid:d4928d38-3cfa-11e1-7459-001143e3f55c>.
- Tyskiewicz, J. 1972:** Świąte drzewa. *Z otchłani wieków 38*(2), 136–140.
- Uenze, S. 1992:** *Die spätantike Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 43. München: C.H.Beck.
- Unger, J. 1984:** Novokřtěnecký hřbitov v Mikulově. *Jižní Morava 20*, sv. 23, 258–260. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:438470d3-f294-11e1-b441-0050569d679d?page=uid:be8abbe7-f294-11e1-b441-0050569d679d>.
- Unger, J. 1991:** Wiedertäuferfriedhöfe in Südmähren. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 7*, 129–132. Dostupné také z: https://www.oegm.or.at/images/bmoe_pdf/bmoe_07-1991.pdf.
- Unger, J. 1992:** Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě. Okres Břeclav. *Jižní Morava 28*, sv. 31, 7–33. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:31903942-f2a0-11e1-a5e0-0050569d679d?page=uid:353b18db-f2a0-11e1-a5e0-0050569d679d>.
- Unger, J. 2006:** *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 25. Scientia. Brno: Nadace Universitas Masarykiana.
- Unger, J. 2012:** Archeologický průzkum pohřebiště z 11. stol. v Divákách – Padělky za humny v povodí Harasky. *Jižní Morava 48*, sv. 51, 220–260.
- Unger, J. 2014:** Kostel sv. Linharty v Mušově. *Jižní Morava 50*, sv. 53, 217–256.
- Ungerman, Š. 2002:** Konstrukce honosných velkomoravských opasků. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univer-*

- zity M 7, 93–121. DOI: 11222.digilib/113828. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113828>.
- Ungermaň, Š. 2005a:** Reich ausgestattete Gräber auf dem großmährischen Gräberfeld in Dolní Věstonice. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 209–224. Dostupné také z: https://www.arup.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Ungermaň, Š. 2005b:** Claudia Haberstroh, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth. München, Archäologische Staatssammlung, 2004. [recenze] *Archeologické rozhledy* LVII, 422–429. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df87847-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:433b0f43-87ec-97b6-bcb1-e570b0bda081>.
- Ungermaň, Š. 2005c:** Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. *Archeologické rozhledy* LVII, 707–749. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7dfe4497-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:d14d0e05-7355-1304-36e5-7b8884bfca04>.
- Ungermaň, Š. 2005–2006:** Průvlečka s prodlouženým krčkem z Dolních Věstonic „Na pískách“. Původ, funkce a datování jednoho typu kování z raného středověku. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M 10/11, 117–141. DOI: 11222.digilib/113749. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113749>.
- Ungermaň, Š. 2006a:** Tzv. předkötlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání. *Archaeologia historica* 31, 351–369. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140679>.
- Ungermaň, Š. 2006b:** Eric Breuer, Byzanz an der Donau. Eine Einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäologie im Frühmittelalter im mittleren Donauraum. *Archaeological Introductions*, vol. 2. Tettngang 2005. [recenze] *Archeologické rozhledy* LVIII, 368–374. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df9fe4d-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:093d3f1b-8dde-5cf1-b81b-355848c331fc>.
- Ungermaň, Š. 2007a:** *Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách*. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/j4jc1>.
- Ungermaň, Š. 2007b:** Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 42, 221–237. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_42.pdf.
- Ungermaň, Š. 2009a:** Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. In: Maříková Vlčková, P. – Mynářová, J. – Tomášek, M. (eds.), *My Things Changed Things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity, and the Middle Ages*. Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts – Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, v. v. i.
- Ungermaň, Š. 2009b:** *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 2008. Praha, Nakladatelství Karolinum, 2008. [recenze] *Archeologické rozhledy* LXI, 578–582. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7dfa9aa2-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:a6278090-8263-69aa-cbd1-1ca791704ef6>.
- Ungermaň, Š. 2010:** Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Ungermaň, Š. – Přichystalová, R. (eds.), *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 220–239, 814–817, obr. 2–7.
- Ungermaň, Š. 2011a:** Schwertgurte des 9. bis 10. Jahrhunderts in West- und Mitteleuropa. In: Macháček, J. – Ungermaň, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 575–608.
- Ungermaň, Š. 2011b:** Tzv. blatnicko-mikulčický horizont a jeho vliv na chronologii raného středověku. In: Turčan, V. (ed.), *Karolínska kultúra a Slovensko. Štúdie*. Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia, Supplementum 4. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 135–151. Dostupné také z: https://www.snm.sk/swift_data/source/archeologicke_muzeum/supplementa/4/11.pdf?5936a83e84713.
- Ungermaň, Š. 2012:** Archeologický výzkum pohřebišť v Dolních Věstonicích-Na Pískách. In: Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrdý, Z. (eds.), *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách*. *Anthropos* 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum, 11–20.
- Ungermaň, Š. 2014:** Die Anfänge der jungburgwallzeitlichen Gräberfelder in Südmähren. In: Zehetmayer, R. (Red.), *Die Babenbergermark um die Jahrtausendwende. Zum Millenium des heiligen Koloman. Die Vorträge des 32. Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde. Stockerau, 2. bis 4. Juli 2012*. NÖLA. Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesarchiv 16. St. Pölten: Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, 221–265.
- Ungermaň, Š. 2015:** Mečové pásy z 9.–10. století v západní a střední Evropě: typologie, chronologie, provenience a symbolika. In: Pieta, K. – Robak, Z. (eds.), *Bojná 2. Nové výsledky výzkumov včasnostredovekých hradísk*. *Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes* XX. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 251–279.
- Ungermaň, Š. 2016a:** Tzv. karantánské náušnice ve středním Podunají. *Památky archeologické* CVII, 181–236. Dostupné také z: https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2011/02/PA_107_2016_04_Ungermaň.pdf.
- Ungermaň, Š. 2016b:** „Karantánsko-köttlašský“ šperk na jihozápadním Slovensku a v dalších částech Karpatů kotliny. *Přehled výzkumů* 57(2), 11–48. Dostupné také z: https://www.arup.cz/prehled-vydanych-cisel/PV-57_2_studie-1.pdf.
- Ungermaň, Š. 2017:** Prachtfingerringe im frühmittelalterlichen Mähren (9.–10. Jahrhundert). Bemerkungen zur Chronologie und Provenienz des großmährischen Luxus schmucks. *Přehled výzkumů* 58(2), 19–95. Dostupné také z: https://www.arup.cz/prehled-vydanych-cisel/PV-58-2_Ungermaň.pdf.
- Ungermaň, Š. 2018a:** Frühmittelalterliche Schlaufenohrringe mit Drahtanhängern oder Kettchen. In: Daim, F. –

- Heher, D. – Rapp, C. (Hrsg.), *Menschen, Bilder, Sprache, Dinge. Wege der Kommunikation zwischen Byzanz und dem Westen 1: Bilder und Dinge*. Studien zur Ausstellung »Byzanz & der Westen. 1000 vergessene Jahre«. Byzanz zwischen Orient und Okzident 9, 1. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 9–43. DOI: 10.11588/propylaeum.474. Dostupné také z: <https://books.ub.uni-heidelberg.de/propylaeum/reader/download/474/474-30-84185-1-10-20190311.pdf>.
- Ungermaň, Š. 2018b:** Frühmittelalterliche Ohringe mit drei Blechbommeln. In: Nowotny, E. – Obenaus, M. – Uzunoglu-Obenaus, S. (Hrsg.), *50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger*. Archäologische Forschungen in Niederösterreich, NF 5. Krems: Landessammlungen Niederösterreich – Donau-Universität Krems, 107–124.
- Ungermaň, Š. 2019:** Die Wadenriemengarnituren im frühmittelalterlichen Mähren. In: Poláček, L. – Kouřil, P. (Hrsg.), *Bewaffung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Waffenform und Waffenbeigaben bei den mährischen Slawen und in den Nachbarländern*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50. Internationale Tagungen in Mikulčice IX. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 307–341. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/ARUB_Bewaffung_und_Reiterausruetzung_des_8._bis_10._Jahrhunderts_in_Mitteleuropa_2019.pdf.
- Ungermaň, Š. 2021:** *Frühmittelalterliche Ohringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa. Eine Fallstudie zur Entstehung des grossmährischen Prachtschmucks*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 69. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno.
- Ungermaň, Š. 2022a:** Die Herkunft und Provenienz des Luxusschmucks in den Hacksilberschätzen des nördlichen westslawischen Raums – Bemerkungen zu Forschungsstand, Quellenbasis und Methoden. In: Biermann, F. – Kieseler, A. – Pernicka, E. – von Richtofen, J. (Hrsg.), *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz, 18./19. Oktober 2019*. Studien zur Archäologie Europas 36. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 209–261, 320.
- Ungermaň, Š. 2022b:** Karolinské impory na Velké Moravě. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 51–57. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. 2022c:** Franská aristokracie a její sebereprezentace. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 58–59. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. 2022d:** Specializovaná řemeslná výroba. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 179–186. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. 2022e:** Náušnice coby součást „mezinárodní“ módy. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 273–285. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. 2022f:** Opasek a jeho součásti. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 317–329. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. 2022g:** Lýtkové řemeny. In: Poláček, L. et al., *Velkomoravské elity z Mikulčic*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 331–337. DOI: 10.47382/arub2022-03.
- Ungermaň, Š. v tisku:** Mediterranean roots of Great Moravian luxury jewellery. In: Bosselmann-Ruickbie, A. – Daim, F. (eds.), *The Preslav Treasure from Bulgaria (Tenth Century): Historical Context, Excavations, Objects and Technology*. Byzanz zwischen Orient und Okzident 30. Mainz.
- Ungermaň, Š. – Kavánová, B. 2010:** Das Gräberfeld bei der Basilika von Mikulčice. In: Poláček, L. – Maříková-Kubková, J. (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 41. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 71–86, Taf. 11. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/Fruhmittelalterliche_Kirchen_m.pdf.
- Úradníček, L. – Maděra, P. a kol. 2001:** *Dřeviny České republiky*. Písek: Matice lesnická.
- Vaculíková, L. 2015:** *Skleněné nálezy doby římské a doby stěhování národů na Moravě*. Rkp. magisterské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/khk3b>.
- Vachůt, P. 2008:** Historie archeologických výzkumů raně středověkých pohřebišť na území Moravy a Slezska. In: Měřínský, Z. – Klápště, J. (eds.), *Moravskoslezská škola doktorských studií – Seminář I*. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Supplementum 1. Brno: Masarykova univerzita, 175–186.
- Vachůt, P. 2015:** Obol mrtvých ze Starého Brna v kontextu zvyku vkládání mincí do hrobů ve vrcholném středověku a novověku. In: Ciprian, P. (ed.), *Forum Brunense 2015*. Brno: Společnost přátel Muzea města Brna, 91–100.
- Vallašek, A. 1972:** Hromadný hrob z 10. století v Bratislavě. *Monumentorum tutela* 8, 229–252.
- Van Wersch, L. – Verslype, L. – Strivay, D. – Theuws, F. (eds.) 2019:** *Early Medieval Tesserae in Northwestern Europe*. Bonn: Habelt Verlag.
- Váňa, Z. 1956:** Lahvovité tvary v západoslovanské keramice. *Památky archeologické* XLVII, 105–150. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:3aff10a0-6847-11e6-96d6-005056827e51?page=uuid:129fe2d0-68e0-11e6-a9cc-005056825209>.
- Váňa, Z. 1958:** Mísy v západoslovanské keramice. *Památky archeologické* XLIX, 185–247. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:d2b27110-12ba11-4e-7a2a005056827-51e?page=uuid:d83db4f0-dd12-11e4-b880-005056825209>.
- Váňa, Z. 1973:** Značky na keramice ze slovanských hradišť v Zabuřanech a v Bílině, okr. Teplice. *Archeologické rozhledy* XXV, 196–217. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:d4928c13-3cfa-11e1-7459-001143e3f55c?page=uuid:d4928cd7-3cfa-11e1-7459-001143e3f55c>.
- Vančo, M. 2012:** Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k pohrebiskám. In: Panis, B. – Ruttkay, M. – Turčan, V.

- (eds.), *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava – Nitra: Slovenské národné múzeum – Archeologický ústav SAV, 99–114.
- Vándor, L. 2002:** Zalavár a királyi vármegye központja. In: Vándor, L. (ed.), *Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 101–124. Dostupné také z: <https://mek.oszk.hu/08100/08160/08160.pdf>.
- Varadzin, L. 2005:** Značky na dnech keramických nádob ve středověku. *Studia Mediaevalia Pragensia* 5, 165–199.
- Varadzin, L. 2007:** Značky na dnech keramických nádob ze Staré Boleslavi. *Archeologické rozhledy* LIX, 53–79. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:7df7669e-4a52-11e9-8b17-001b21187a68?article=uuid:9ad0769d-4474-49bd-4cc7-126979520191>.
- Vargová, L. – Horáčková, L. 2012:** Paleopatologická analýza kosterních pozůstatků z Dolních Věstonic-Na Pískách. In: Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrdý, Z. (eds.), *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách*. Anthropos 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum, 60–70.
- Varmužová, K. 2008:** Karel Jüttner a počátky muzejnictví v Mikulově. Rkp. bakalářské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/helgr/>.
- Vavák, J. 2019:** Pevnosť v Malých Karpatoch. Vznik, význam a úloha výšinného centra vo Svätom Jure. Pezinok: Malokarpatské múzeum v Pezinku.
- Vavruš, J. 2003:** Západoeurópske mince v hrobch z 10. storočia a ich význam pre datovanie archeologického inventáru. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musica* XXIV, 137–143.
- Vékony, G. 1986:** Spätawarenzeitliche Messer mit Volutengriff. In: Chropovský, B. (Hrsg.), *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 267–274.
- Velušček, A. (ed.) 2004:** Hočevarica. Eneolitiko kolišče na Ljubljanskem barju / An eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. DOI: 10.3986/9789612545055. Dostupné také z: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/689/2908/229>.
- Vencl, S. 1994:** Nádobý z organických hmot v archeologických nálezoch. *Archeologické rozhledy* XLVI, 527–532. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:e61f0a80-3cfa-11e1-2755-001143e3f55c?page=uuid:f150aa69-afce-434c-bf27-6d07803b9530>.
- Venclová, N. 1990:** Prehistoric glass in Bohemia. Praha: Archeologický ústav ČSAV. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:e1e7d9e0-66b8-11e2-bc24-005056827e51>.
- Vendtová, V. 1969:** Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. *Slovenská archeológia* XVII, 119–232. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1969_1.pdf.
- Vendtová, V. – Rejholec, E. 1963:** Slovanské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slovenská archeológia* XI, 237–246. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1963_1.pdf.
- Vida, T. 1995:** Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 76, 219–290.
- Vida, T. 1999:** *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.)*. Varia Archaeologica Hungarica VIII. Berlin – Budapest: Balassi Kiadó. Dostupné také z: http://real-eod.mtak.hu/3223/1/MTA_VariaArchaeologicaHungarica_08_000807198.pdf.
- Vida, T. – Völling, T. 2000:** *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*. Archäologie in Eurasien 9. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf.
- Vignatiová, J. 1992:** Břeclav-Pohansko II. *Slovanské osídlení jižního předhradí*. Spisy Masarykovy univerzity, Filozofická fakulta, č. 291. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103563>.
- Vích, D. – Profantová, N. – Křivánek, R. – Jarůšková, Z. – Zavřel, J. 2021:** Hradiště u Mařina (okr. Svitavy) a jeho širší zázemí ve světle kovových artefaktů z 6.–10. století. *Archeologické rozhledy* LXXIII, 359–422. DOI: 10.35686/AR.2021.12. Dostupné také z: <https://archeologickerozhledy.cz/index.php/ar/article/view/20/18>.
- Viktorínová, M. 1980:** *Chronologické postavení šperku podunajského typu na území střední a jižní Evropy*. Rkp. dizertační práce. Uloženo: Filozofická fakulta MU.
- Vlček, R. – Vlčková Kryčerová, L. 2021:** Brněnský archeologický ústav Akademie věd (1975–1990) pod vedením Josefa Poulika. In: Poláček, L. et al., *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd v Brně, 1920–1970–2020*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 22–38.
- Vikolinská, I. 2004:** Príspevok k problematike značiek na dnách nádob z pohrebísk 9.–10. storočia na juhozápadnom Slovensku. In: Fusek, G. (ed.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 443–449.
- Voigt, Th. 1952:** Grosse Porzellanschneckenhäuser in vorgeschichtlichen Gräbern. *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* 36, 171–183.
- Volkman, A. – Theune, C. 2001:** Merowingerzeitliche Millefioriglasperlen in Mitteleuropa. *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift* 42, 521–553.
- Vondráková, M. – Hanuliak, M. 2006:** Výnimočné formy polôh telesných zvyškov pochovaných v Malých Kosihách z pohľadu antropológie. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttkey, M. (eds.), *Ve službách archeologie VII. Sborník věnovaný 85. narozeninám Doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Geopek Brno – Archeologický ústav SAV Nitra, 369–380.
- Vrána, J. 2008:** *Olomouc-Slavonín (U hvězdárny). Mladohradištní pohřebiště*. Archaeologiae Regionalis Fontes 10. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc.
- Wady, S. – Karczewski, J. 2021:** Touchstones from early medieval chamber graves in Cieple, Eastern Pomerania. *Sprawozdania Archeologiczne* 73(2), 313–326. DOI: 10.23858/SA/73.2021.2.2669. Dostupné také z: <https://www.iaepan.pl/sa/article/view/2669/2869>.
- Wahl, J. 1994:** Zur Ansprache und Definition von Sonderbestattungen. In: Kokabi, M. – Wahl, J. (Hrsg.), *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 53. Stuttgart: Landesdenkmalamt Baden-Württemberg – Konrad Theiss Verlag, 85–106.

- Wahl, J. – Cipollini, J. – Coia, V. – Francken, M. – Harvati-Papatheodorou, K. – Mi-Ra, K. – Maixner, F. – O'Sullivan, N. – Price, D. T. – Quast, D. – Speith, N. – Zink, A. 2014:** Neue Erkenntnisse zur frühmittelalterlichen Separatgrablege von Niederstotzingen, Kreis Heidenheim. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 34(2), 341–390. DOI: 10.11588/fbbw.2014.2.44507. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/fbbw/article/view/44507/37973>.
- Wachowski, K. 2002:** Nadelbüchsen als Beispiel für den kulturellen Interaktionismus im mittelalterlichen Europa. *Archaeologia Silesiae* 1, 231–237.
- Wamers, E. 1994:** *Die frühmittelalterliche Lesefunde aus der Löhrrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz*. Mainzer Archäologische Schriften 1. Mainz: Philipp von Zabern.
- Wamers, E. 1995:** Eine burgundische Pyxis „vom Niederrhein“. Zu merowingerzeitlichen Amulettkapseln und Kosmetikbüchsen. *Frühmittelalterliche Studien* 29, 144–166. DOI: 10.1515/9783110242270.144.
- Wawrzeniuk, J. 2005:** Dar czy magia? Figurka w grobie z okresu wczesnego średniowiecza. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (eds.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*. Funeralia Lednickie 7. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 225–231.
- Wegraeus, E. 1986:** Die Pfeilspitzen von Birka. In: Arwidsson, G. (ed.), *Birka II.2. Systematische Analyse der Gräberfunde*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 21–34.
- Weiss-Krejci, E. 2011:** The Formation of Mortuary Deposits. Implications for Understanding Mortuary Behavior of Past Populations. In: Agarwal, S. C. – Glencross, B. (eds.), *Social Bioarchaeology*. Wiley Blackwell Studies in Global Archaeology. Chichester: Wiley-Blackwell, 68–106.
- Werner, J. 1968:** Das Messerpaar aus Basel-Kleinhühningen Grab 126. Zu alamannisch-fränkischen Eßbestecken. In: Schmid, E. et al. (Hrsg.), *Provincialia. Festschrift für Rudolf Laur-Belart*. Basel – Stuttgart: Schwabe, 647–663.
- Werther, L. 2013:** „...ipse locus...a monachis inhabitatus...ab Ungaris destructus...“. Gewalt und Zerstörung im 10. Jahrhundert in Bayern im Spannungsfeld historischer und archäologischer Quellen. In: Heinrich-Tamaska, O. (Hrsg.), *Rauben, Plündern, Morden. Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischem Befund*. Studien zu Spätantike und Frühmittelalter 5. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 233–263.
- Westphal, H. 2002:** *Franken oder Sachsen? Untersuchungen an frühmittelalterlichen Waffen*. Studien zur Sachsenforschung 14. Oldenburg: Isensee.
- Westphalen, P. 2002:** *Die Eisenfunde von Haithabu*. Die Ausgrabungen in Haithabu 10. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Willerding, U. 1982:** Holzreste aus dem alamannischen Gräberfeld von Fellbach-Schmidlen, Rems-Murr-Kreis. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 7, 541–553. DOI: 10.11588/fbbw.1982.0.26784. Dostupné také z: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/fbbw/article/view/26784/20484>.
- Wolfram, H. 2011:** Die ostmitteleuropäischen Reichsbildungen um die erste Jahrtausendwende und ihre gescheiterten Vorläufer. Ein Vergleich im Überblick. In: Hlaváček, I. – Patschovsky, A. (Hrsg.), *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit*. Vorträge und Forschungen LXXIV. Stuttgart: Thorbecke, 49–90.
- Woloszyn, M. 2010:** *By Their Fruit You will recognize them* (Math. 7:15–20). The Byzantine and Latin Models of Christianisation of East-Central and Eastern Europe in the Light of Archaeological Evidence – Discussion Remarks. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński, J. (red.), *Tak więc po owocach poznacie ich*. Funeralia Lednickie 12. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 163–183.
- Wolters, J. 1983:** *Die Granulation. Geschichte und Technik einer alten Goldschmiedekunst*. München: Callwey Verlag.
- Wolters, J. 1987:** Filigran. In: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* 8. München: C.H.Beck, Sp. 1062–1184.
- Wrzesiński, J. (red.) 2019:** *Groby z biżuterią wczesno-średniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach. Tom 1*. Biblioteka Studiów Lednickich XXXIX, seria B1, tom 8:1. Lednica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- Wührer, B. 2003:** Magie und Glaube im frühmittelalterlichen Erpfting, Stadt Landsberg a. Lech. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 68, 109–121.
- Zábojník, J. 1985a:** Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Ciferi-Páci. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 21, 205–220. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_21.pdf.
- Zábojník, J. 1985b:** Zur horizontalen Stratigraphie des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tňň. *Slovenská archeológia* XXXIII, 329–346. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1985_2.pdf.
- Zábojník, J. 1991:** Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: Čilinská, Z. (ed.), *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 219–321.
- Zábojník, J. 1995:** Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. *Slovenská archeológia* XLIII, 205–344. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1995_2.pdf.
- Zábojník, J. 1999:** Das awarische Kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie (Probleme der archäologischen Abgrenzung). *Slovenská archeológia* XLVII, 153–173. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_1999_1.pdf.
- Zábojník, J. 2005:** Mikulčice – awarische Stadt? In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.–26. 5. 2004*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 101–114. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Die-fruhmittelalterliche-Elite_optimal.pdf.
- Zábojník, J. 2006:** Úpravy hrobových jám na pohrebiskách z obdobia awarského kaganátu na území Slovenska. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 39, 119–135. Dostupné také z: http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/SZ_39.pdf.
- Zábojník, J. 2009:** *Slovensko a awarský kaganát*. 2. vydání. Studia Archarologica et Medievalia IX. Bratislava: Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis.

- Zábojník, J. 2010:** Das Gebiet Mitteleuropas nördlich der Donau im 6.–8. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Carpathica* XLV, 179–201.
- Zábojník, J. 2011:** Zum Vorkommen von Gegenständen „awarischer“ Provenienz auf den slawischen Burgwällen nördlich der Donau. In: Macháček, J. – Ungerman, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 203–214.
- Zábojník, J. 2019:** *Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu v Obide*. *Archaeologica Slovaca Monographiae – Studia* XXVI. Bratislava – Nitra: Veda, vydavateľstvo SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Zábojník, J. 2020:** Zur Problematik der Ausrüstung der slawischen Nobilität in vorgroßmährischer Zeit. In: Dießenberger, M. – Eichert, S. – Winckler, K. (Hrsg.), *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter. Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 23. Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 511. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 171–176.
- Zagarčanin, M. 2018:** Ranosrednjovjekovna Nekropola u Mijelama i pitanje „Komani-Kroja“ kulture na našim prostorima. *Nova Antička Duklja* IX, 97–157.
- Zapletalová, D. 2001:** *Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století*. Rkp. magisterské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Filozofická fakulta MU.
- Zápotocký, M. 2018:** Materiály k ranému středověku severočeského Polabí. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 275–439.
- Zatloukal, R. – Živný, M. 2005:** Výzkum pohřebiště v tzv. Kočárovkách v areálu bývalého olomouckého hradu. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttikay, M. (eds.), *Ve službách archeologie VI. Sborník věnovaný 70. narozeninám PhDr. Dariny Bialekovéj, CSc., a 60. narozeninám Prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Archeologický ústav SAV Nitra, 481–492.
- Zatloukal, R. – Živný, M. 2006:** Vyhodnocení středohradištního pohřebiště na svatováclavském návrší v Olomouci. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttikay, M. (eds.), *Ve službách archeologie VII. Sborník věnovaný 85. narozeninám Doc. PhDr. Karla Valocha, DrSc.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Geodril Brno – Geopek Brno – Archeologický ústav SAV Nitra, 381–400.
- Zauner, F. 1992:** Die Pflanzenfunde von Oberflacht. In: Schiek, S. (Hrsg.), *Das Gräberfeld der Merowingerzeit bei Oberflacht*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 41(1). Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 128–166.
- Zawol, M. 2018:** Motywy dekoracyjne kaptorg trapezowatych z terenów ziem polskich – próba interpretacji. In: Gediga, B. – Grossman, A. – Piotrowski, W. (eds.), *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*. Biskupińskie Prace Archeologiczne 13. Prace Komisji Archeologicznej (Wrocław) 22. Biskupin – Wrocław: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, 467–490.
- Zeman, J. 1956:** Dřevěná věderka doby římské a otázka jejich dalšího vývoje. *Památky archeologické* XLVII, 86–104. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:3aff10a0-6847-11e6-96d6-005056827e51?page=uuid:119095b0-68e0-11e6-a9cc-005056825209>.
- Zoll-Adamikowa, H. 1996:** Awarska ozdoba uprzęży z Lubomi, woj. Katowice. In: Kurnatowska, Z. (ed.), *Slowiańszczyzna w Europie średniowiecznej I*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 263–267.
- Zoll-Adamikowa, H. 1999:** Typological and chronological analysis. In: Zoll-Adamikowa, H. – Dekówna, M. – Nosek, E. M., *The Early Mediaeval Hoard from Zawada Lanckorońska (Upper Vistula River)*. Warszawa: Institute of Archaeology and Ethnology, 96–130.
- Žubek, A. 2018:** *Hřbitov při kostele sv. Jakuba v Brně. Vyhodnocení archeologických poznatků*. Brno: Archaia Brno, o. p. s.
- Žaki, A. 1956:** Figurka kamienna z Buska związana z dawnymi zabiegami magicznymi. *Wiadomości Archeologiczne* XXIII(1), 91–96. Dostupné také z: http://archive.wiadomosci-archeologiczne.pl/dl/pdf/WA_23_1_wiadomosci-archeologiczne.pl.pdf.
- Živný, M. 2000:** *Pohřební rítus v mladší a pozdní době hradištní na Moravě a ve Slezsku*. Rkp. magisterské diplomové práce. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU.
- Živný, M. 2004:** *Mince v hrobech jako odraz sociální a duchovní kultury na Moravě v 11. a 12. století*. Rkp. rigorózní práce. Uloženo: Přírodovědecká fakulta MU.
- Živný, M. 2007:** Poloha mincí v moravských mladohradištních hrobech a její rekonstrukce. *Ve službách archeologie* 2007(2), 138–147. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:5bfcf640-d269-11e2-b791-5ef3fc9bb22f?page=uuid:9647e711-d2be-11e2-92ff-001018b5eb5c>.
- Živný, M. 2012:** Struktura kosterního souboru a demografické ukazatele z pohřebiště Dolní Věstonice-Na Pískách. In: Jarošová, I. – Fojtová, M. – Tvrđý, Z. (eds.), *Antropologická analýza raně středověké populace z Dolních Věstonic – Na Pískách*. *Anthropos* 34, N.S. 26. Brno: Moravské zemské muzeum, 31–37.

List of tables, graphs and figures

Tab. I. Dolní Věstonice – Na pískách. Representation of individual age categories. The anthropological data were adopted for the purposes of archaeological research from the database of M. Hrnčířová and I. Jarošová (cf. Jarošová et al. 2012).

Tab. II. A number of coins from different time intervals at four Late Hillfort cemeteries in South Moravia. The changing frequency of burials with coins is recorded in the column 'Number of graves with coins per 1 year'. Based on that, it was possible to calculate since when the H1-type coins of Stephen I of Hungary (1000–1038) could be deposited in graves.

Tab. III. Dolní Věstonice – Na pískách. Absolute and relative occurrence of pot rim forms.

Tab. IV. Dolní Věstonice – Na pískách. Decoration motifs on pots and their absolute and relative occurrence (only one decoration motif is assigned to each vessel; motif codes after Macháček 2001a).

Tab. V. Dolní Věstonice – Na pískách. Grave goods of selected female graves from the early Great Moravian horizon (the columns record the quantity of the respective type of jewellery).

Tab. VI. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with earrings and other adornments of the Veligrad-type jewellery, i.e. made of silver or gilded bronze and decorated with granulation or filigree (the columns record the quantity of the respective type of item).

Graph 1. Dolní Věstonice – Na pískách. Dimensions (length and diameter) of the longitudinally ribbed beads.

Graph 2. Comparison of occurrence of three categories of knife length from the cemeteries in Staré Město – Na valách and Dolní Věstonice – Na pískách.

Graph 3. Dolní Věstonice – Na pískách. Correlation between the maximum body diameter and the height of pots and bowls.

Graph 4. Dolní Věstonice – Na pískách. Pots, bowls, bottles and miniature vessels defined by the correlation between the rim diameter and total height.

Graph 5. Dolní Věstonice – Na pískách. Occurrence of the turning on vessels (in relation to its extent).

Graph 6. Comparison of the turning on asymmetrical pots and pots with regular shapes (marked as 'other' in the graph).

Graph 7. An absolute number of vessels with a particular decoration motif (only one decoration motif is assigned to each vessel; motif codes after Macháček 2001a).

Fig. 1. Geographical location of the Dolní Věstonice – Na pískách site. Based on Mapy.cz, modified.

Fig. 2. Only a part of the Na pískách site lies today above the water level of Nové Mlýny Reservoir. View of the site from Děvičky Castle, i.e. from the southeast, 2018. Photo by the author.

Fig. 3. Location of the Dolní Věstonice – Na pískách site in the floodplain of the Dyje and Svratka rivers before the construction of Nové Mlýny Reservoirs. In 'Písky' field, the 1956 map marks 'the old Slavic cemetery', whose excavation was well underway at that time. The wall of a sandpit oriented approximately west-east is drawn under this inscription, together with a sand dune, which slopes down towards the south. Central Administration of Geodesy and Cartography, M-33-118-A-d-1, 1 : 10,000.

Fig. 4. Dolní Věstonice – Na pískách. The 1949 photo shows a considerable depth of some graves located at the top of the sand dune, which was caused secondarily by wind-blown sand layers after the burial ground was abandoned. Horse burial 442/49 is in the foreground, view from the northwest (personal archive of the author – hereinafter referred to as OAA; neg. No. 1207b/3).

Fig. 5. Dolní Věstonice – Na pískách. Schematic plan of the excavated areas and trenches, mainly the excavations of R. Radda and R. Tichý from 1952 and 1954–1959. Some of the stated years are incorrect, e.g. the area marked as 'Teply 1949' (actually excavated in 1948) or 'Radda 1953' (where 1954 is correct). ARÚB Archive, without a number.

Fig. 6. Researchers associated with the beginnings of the Dolní Věstonice burial ground excavations. 1 – K. Jüttner (after Anonym 1960, 269); 2 – R. Pittioni (after Friesinger – Kerchler 1985, 1).

Fig. 7. Josef Pouлік (third from the left) giving a speech during the visit of the Na pískách burial ground excavation in 1949 (M-FJ-110120706, neg. No. 1207B/6).

Fig. 8. Dolní Věstonice – Na pískách. Progress of the burial ground excavation in 1946–1952.

Fig. 9. Dolní Věstonice – Na pískách. Progress of the burial ground excavation in 1954–1959.

Fig. 10. Researchers of the Brno branch of the Institute of Archaeology of the Czechoslovak Academy of Sciences who contributed to the research of the Dolní Věstonice burial ground. 1 – R. Tichý (M-FJ-650076000, neg. No. S760); 2 – M. Kostelníková (M-FJ-650073100, neg. No. S731).

Fig. 11. Dolní Věstonice – Na pískách. The 1946 archaeological excavation was conducted by removing soil in large areas and subsequently excavating deeper graves. Grave 69/46 is in the foreground, and grave 70/46 is in the background on the right (M-FT-210121700, pos. No. 88/217).

Fig. 12. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves excavated by digging a 'niche' into the compact sand. 1 – grave 433/49 (M-FT-100042800, neg. No. 428); 2 – grave 529/50 (M-FT-100041200, neg. No. 412).

Fig. 13. The south part of the Na pískách burial ground was excavated using parallel narrow trenches. The photo shows one of the 1955 trenches with graves 406/55 to 425/55 (view from the southeast). Graves 424/55, 420/55, 421/55 and a double burial 422-423/55 are in the foreground on the left. Graves 416/55 to 419/55 were dug into the fill of an older circular feature located in the centre of the trench (with stones in its backfill which were left on the soil 'pedestals'). The former dirt road running in the west-east direction over the central part of the burial ground is in the background (M-FT-110541306, neg. No. 5413/6).

Fig. 14. Dolní Věstonice – Na pískách. Part of the 1954 excavation area. Graves 21/54, 19/54, 18/54 and 20/54 are in the foreground on the left; grave 17/54 and a control baulk between two trench squares are in the background on the right (M-FT-140489004, neg. No. 4890a/4).

Fig. 15. Dolní Věstonice – Na pískách. Excavation area 0, oriented SWW-NEE, uncovered in 1955 (a dirt road leading across the entire burial ground ran through this excavation area). View from the east; grave 554/55 only with a preserved skull is in the foreground on the right (M-FT-100571600, neg. No. 5716).

Fig. 16. Dolní Věstonice – Na pískách. Aerial image of the site (view from the northwest), taken in the late 1950s. The elevated part of the sand dune (with a wooden shack) is in the middle of the photo; the traces of long parallel trenches excavated in 1954–1959 (M-FT-220033800, pos. No. 55/0038, cf. Fig. 5) are behind.

Fig. 17. Dolní Věstonice – Na pískách. Different ways of numbering the graves during an excavation. 1 – Roman numerals (grave 78/46; M-FT-100001600, neg. No. 16); 2 – 'seasonal' numbering (grave 336/48 marked with a paper label with number 50; M-FT-100022900, neg. No. 229); 3 – 'seasonal' numbering (grave 341/48 with number 55 inscribed on the wall of the grave pit; M-FT-100023000, neg. No. 230); 4 – continuous numbering of graves done directly in the field from the 1949 season (grave 410/49; M-FT-100041900, neg. No. 419).

Fig. 18. Transformation processes that can make a community of living individuals mere 'skeleton samples' recovered during an archaeological excavation of a burial ground. After Brůžek 2008, obr. 1.

Fig. 19. Processes affecting the archaeological record from the death of an individual to the archaeological research. The processes associated with burial grounds at the time of their active function are marked in white, the processes after the cemeteries ceased to function and processes ongoing outside of these areas are marked in grey. After Weiss-Krejci 2011, fig. 4.1.

Fig. 20. Dolní Věstonice – Na pískách. Examples of graves with an almost decomposed skeleton. 1 – grave 74/46 (M-FT-100001900, neg. No. 19); 2 – grave 273/55 (M-FT-100531800, neg. No. 5318).

Fig. 21. Dolní Věstonice – Na pískách. Examples of graves where only a skull and parts of long bones were preserved. 1 – grave 283/55 (M-FT-100532000, neg. No. 5320); 2 – grave 689/56 (M-FT-100627900, neg. No. 6279).

Fig. 22. Dolní Věstonice – Na pískách. Examples of graves with a well-preserved skeleton. 1 – grave 549/55 (M-FT-100572200, neg. No. 5722); 2 – grave 651/56 (M-FT-100626200, neg. No. 6262).

Fig. 23. Dolní Věstonice – Na pískách, grave 18/46. Comparison of the grave drawing with the grave photograph (M-FT-100001500, neg. No. 15).

Fig. 24. Example of R. Tichý's handwritten documentation with description and drawings of the finds; grave 173/54.

Fig. 25. Dolní Věstonice – Na pískách. The shape of grave 9/46 in the drawing is different from the excavated feature as evidenced in the photo (M-FT-100001800, neg. No. 18).

Fig. 26. Dolní Věstonice – Na pískách. Only two ceramic vessels were preserved in grave 7/46 (on the right in the foreground), the grave pit's outline was not visible. Grave 6/46 is on the left in the background (M-FP-100027800, neg. No. 278).

Fig. 27. Dolní Věstonice – Na pískách. Part of the 1948 excavation area that was lowered to the level of shallow graves. Grave 327/48 and child's grave 328/48 are in the foreground, grave 330/48 in a superposition with grave 329/48 are in the background (M-FT-100022700, neg. No. 227).

Fig. 28. Dolní Věstonice – Na pískách, grave 310/48 (M-FT-100022000, neg. No. 220).

Fig. 29. Dolní Věstonice – Na pískách. Empty graves, i.e. graves without any skeletal remains and intentionally deposited grave goods. Some artefacts that could be dated to earlier periods were found in the pit backfills; most probably, they got there unintentionally.

Fig. 30. Dolní Věstonice – Na pískách. Child's grave 619/56 (right) and the adjacent empty 'shaft'.

Fig. 31. Dolní Věstonice – Na pískách. A 'barrow' made of dark sooty soil with graves 582/56, 582A/56 and 582B/56. Drawing by R. Tichý.

Fig. 32. Dolní Věstonice – Na pískách. Pre-Great Moravian (?) sunken hut with a destructed stone oven in the corner (feature I/58), which was excavated on the eastern edge of the burial ground (neg. No. 8089/2).

Fig. 33. Dolní Věstonice – Na pískách. Oval-shaped settlement pit marked as 'grave 652' in the documentation. Drawing by R. Tichý.

Fig. 34. Dolní Věstonice – Na pískách. Late medieval or modern-period grave 291/55 with an adult individual deposited in a typical position with bent arms (M-FT-100531400, neg. No. 5314).

Fig. 35. Dating of earrings of the Danubian respectively 'Byzantine-Oriental' (Veligrad) type of jewellery in Staré Město – Na valách after V. Hrubý (1955, obr. 41).

Fig. 36. Types of earrings and hollow spherical buttons (*gombíky*) from an earlier phase of the cemetery in Staré Město – Na valách after L. Galuška (2013, obr. 215, 216); modified.

- Fig. 37.** Examples of cast bronze earrings worn in Bohemia and Moravia before inhumation was introduced in burial practice. Star-shaped earrings: 1 – Břeclav – Lány (after Macháček – Eichert et al. 2021, Abb. 9: 11; 30); 2 – Tismice (after Profantová – Stolz 2006b, obr. 3: 9); 3 – Kouřim – Sv. Jiří (after Profantová 2010, Abb. 13: 8); 4, 5 – Mikulčice (after Profantová 2010, Abb. 23: 1, 2). Earrings with pyramidal pendants: 6 – Jevíčko-předměstí; 7 – Semčice (after Vích et al. 2021, obr. 16: 1, 2).
- Fig. 38.** Jewellery of the pre-Köttlach horizon after J. Giesler (1980, Abb. 1); modified.
- Fig. 39.** Auhof – Perg (Austria), grave 75. One of the richest graves of the pre-Köttlach horizon in the Upper and Lower Austria. After Tovornik 1986, Taf. X; modified.
- Fig. 40.** Examples of belt sets from the Avar graves in the Carpathian Basin, which are dated to the final phase of the Late Avar period and contain a limited spectrum of belt fitting types. The fittings are often undecorated and made of low-quality metals. 1 – Halimba, Hungary, grave 93; 2 – Dunaszekcső, Hungary, grave 44; 3 – Halimba, Hungary, grave 22. After Breuer 2005, Abb. 70; modified.
- Fig. 41.** Post-Great Moravian and Late Hillfort period cemetery in Brno-Ivanovice. After Ungerman 2014, Abb. 4; based on Geisler 1997, obr. 2.
- Fig. 42.** Middle and Late Hillfort period graves in Prušánky 2. After M. Prištáková (2017, obr. 93); modified.
- Fig. 43.** Combination table with finds from the cemetery in Bučany (Slovakia). The rows record grave units (using graphical symbols that mark assemblages consisting of several graves), and the columns record types of items. After Hanuliak 1993, obr. 21; to the codes of types, see p. 104, tab. 2.
- Fig. 44.** Combination table with grave goods from the Great Moravian graves (horizon A) in Čakajovce (Slovakia). The rows record graves, and the columns record types of items marked with numeric codes. After Hanuliak – Rejholcová 1999, obr. 1; to the codes, see obr. 44, 47, 49, 56, 57, 71 and 76 in the cited publication.
- Fig. 45.** Contingency table with selected graves from the cemetery in Borovce (Slovakia), which contained several characteristic types of glass beads. After Staššíková-Štukovská – Pliško 1997, Tab. 2.
- Fig. 46.** Graph of the correspondence analysis of the graves from the cemeteries E and F in Nitra-Šindolka (Slovakia), 10th–11th century. After Fusek 2012b, Abb. 4.
- Fig. 47.** Seriation of 49 female graves from Nitra-Šindolka (Slovakia). The rows record jewellery types, the columns graves. After Fusek 2012b, Abb. 5.
- Fig. 48.** Seriation of female graves from Nitra-Šindolka (Slovakia) with chronologically sensitive jewellery types. The rows record jewellery types, the columns graves. After Fusek 2012b, Abb. 6.
- Fig. 49.** Three archaeological horizons at the cemeteries E and F in Nitra-Šindolka (Slovakia) based on female graves from the 10th and 11th centuries. After Fusek 2012b, Abb. 13.
- Fig. 50.** Model example of horizontal stratigraphy with the location of female graves containing hypothetical X-type (red) and Y-type (blue) jewellery, while both types occur together in two graves only. 1 – both types are contemporaneous; 2 – both types are not contemporaneous.
- Fig. 51.** Dolní Věstonice – Na pískách. Unambiguous and probable Late Hillfort graves. A group of graves of the late medieval or modern periods (see Chapter 3.11) are located to the southwest of the site.
- Fig. 52.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves oriented transversely (head to N, NNE, NE, SW, SSW or S) and opposite (head to NEE, E, SWW, SW or SSE) to dominant orientations.
- Fig. 53.** Dolní Věstonice – Na pískách. Multiple burials (double burials if not stated otherwise). 1 – triple burial 1/54; 2 – grave 3/54; 3 – grave 48/54; 4 – grave 100/54; 5 – triple burial 144/54.
- Fig. 54.** Dolní Věstonice – Na pískách. Multiple burials (double burials if not stated otherwise). 1 – grave 173/54; 2 – triple burial 194/54; 3 – grave 309/55; 4 – grave 596/56 together with the neighbouring grave 597/56.
- Fig. 55.** Dolní Věstonice – Na pískách. Double burials. 1 – grave 361/48 (M-FT-100023500, neg. No. 235); 2 – top left: grave 30-31/52-II, on the right in the deeper pit: grave 32-33/52-II (M-FT-100301300, neg. No. 3013); 3 – grave 543/55 (M-FT-100572100, neg. No. 5721); 4 – grave 653/56 (M-FT-100626100, neg. No. 6261).
- Fig. 56.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves that overlaid (blue) or disturbed (red) an older grave.
- Fig. 57.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves superposition. 1 – grave 131/46 over grave 135/46 (M-FT-100002700, neg. No. 27); 2 – Late Hillfort (?) grave 322/48 over grave 321/48 (M-FT-100022500, neg. No. 225); 3 – Late Hillfort (?) grave 153/46 over grave 152/46 (M-FT-100001200, neg. No. 12).
- Fig. 58.** Dolní Věstonice – Na pískách. Late Hillfort grave 237/47 overlaid the Middle Hillfort grave 238/47 (OAA, without a number).
- Fig. 59.** Dolní Věstonice – Na pískách. Remains of wooden container (coffin, burial chamber) in the grave pit. 1 – grave 189/54; 2 – grave 170/54; 3 – grave 246/54; 4 – grave 354/55; 5 – grave 723/57.
- Fig. 60.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with wooden container. 1 – grave 189/54 (M-FP-100075000, neg. No. 750); 2 – grave 352/55 (M-FT-100530300, neg. No. 5303).
- Fig. 61.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with wooden container.
- Fig. 62.** Dolní Věstonice – Na pískách. Individuals with one or both bent arms. 1 – grave 344/48 (M-FT-100023100, neg. No. 231); 2 – grave 443/49 (M-FT-100044000, neg. No. 440); 3 – grave 98/54 (M-FT-140489006, neg. No. 4890a/6); 4 – grave 654/56 (M-FT-100625900, neg. No. 6259).
- Fig. 63.** Dolní Věstonice – Na pískách. Individuals with atypically bent legs or arms. 1 – grave 463/49 (OAA, neg. No. 1341, Xerox copy); 2 – grave 486/49 (M-FT-100046500, neg. No. 465); 3 – grave 262/55 (M-FT-100532500, neg. No. 5325); 4 – grave 647/56 (M-FT-100626300, neg. No. 6263).
- Fig. 64.** Dolní Věstonice – Na pískách. Individuals with atypically bent legs or arms. 1 – grave 8/52-III; 2 – grave 522/55; 3 – grave 674/56; 4 – grave 718/56.

- Fig. 65.** Dolní Věstonice – Na pískách. Skeletons in atypical positions on the side (1, 2) and in the prone position (3). 1 – grave 587/56; 2 – grave 25/52-II; 3 – grave 24/52-II.
- Fig. 66.** Dolní Věstonice – Na pískách. Individuals laid on the back or side and with bent legs. 1 – grave 449/49 (M-FT-100044600, neg. No. 446); 2 – grave 488/49 (M-FT-100046700, neg. No. 467); 3 – grave 567/50 (M-FT-100045002, neg. No. 450b); 4 – grave 547/55 (M-FT-100572400, neg. No. 5724).
- Fig. 67.** Dolní Věstonice – Na pískách. Individuals laid on the side and with bent legs. 1 – grave 475/49 (M-FT-100045400, neg. No. 454); 2 – grave 521/55 (M-FT-100573100, neg. No. 5731); 3 – grave 538/55 (M-FT-100572300, neg. No. 5723); 4 – grave 646A/56 (M-FT-100626400, neg. No. 6264).
- Fig. 68.** Dolní Věstonice – Na pískách. Skeletons in a crouched position and horse burials.
- Fig. 69.** Deviant burials in Radomyšl. 1 – grave 157; 2 – grave 160; 3 – grave 410; 4 – grave 347. After Nechvátal 1999, obr. 111–114.
- Fig. 70.** Dolní Věstonice – Na pískách. Skeletons with a slightly dislocated skull which probably occurred during the existence of a primary external void. 1 – grave 384/48 (M-FT-100021400, neg. No. 214); 2 – grave 480/49 (M-FT-100045900, neg. No. 459); 3 – grave 544/50 (M-FT-100041700, neg. No. 417); 4 – grave 89/54 (M-FT-140489002, neg. No. 4890a/2).
- Fig. 71.** Dolní Věstonice – Na pískách. Skeletons with arms tightly pulled towards the torso or with legs laid close to each other. 1 – grave 8/54 (M-FT-140489017, neg. No. 4890a/17); 2 – grave 235/54 (M-FT-100089600, neg. No. 896); 3 – grave 266/55 (M-FT-100532800, neg. No. 5328); 4 – grave 513/55 (M-FT-100573900, neg. No. 5739).
- Fig. 72.** Dolní Věstonice – Na pískách. 1 – horse burial, grave 442/49 (M-FT-100043800, neg. No. 438); 2 – remains of an almost decomposed human skeleton (right leg) found next to the incomplete horse skeleton in grave 570/55.
- Fig. 73.** Olomouc-Nemilany, horse burials 35 and 36. After Přichystalová et al. 2014, tab. XI.
- Fig. 74.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with pottery fragments in the backfill or at the bottom of the grave pit. 1 – grave 238/54 (M-FT-110489002, neg. No. 4890/2); 2 – grave 385/55 (M-FT-100531600, neg. No. 5316); 3 – grave 381/55 (M-FT-100531700, neg. No. 5317).
- Fig. 75.** Dolní Věstonice – Na pískách. Location of the early medieval graves with fragments of prehistoric ('non-Slavic') pottery in the backfill.
- Fig. 76.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with fragments of daub or prehistoric chipped stone industry in the backfill.
- Fig. 77.** 'Danubian' and 'Carantian' earring types in Dolní Věstonice – Na Pískách and their codes derived from the numbering of figures in the publication of B. Dostál (1966, obr. 7).
- Fig. 78.** Ostentatious Great Moravian ('Veligrad') earring types in Dolní Věstonice – Na Pískách and their codes derived from the numbering of figures in the publication of B. Dostál (1966, obr. 8–10).
- Fig. 79.** Main types of wires used in the Great Moravian jewellery making. 1 – round wire; 2 – wire with a quadrangular cross-section; 3 – rope twist wire; 4 – beaded wire; 5 – round wire with fine cuts; 6 – twisted wire with a square cross-section; 7 – twisted wire with a rectangular cross-section; 8 – hammered wire with notches on the upper edge; 9 – 'folded' hammered wire; 10 – corrugated hammered wire. After Wolters 1987, Abb. 1, 2; modified.
- Fig. 80.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with simple hoop earrings (type 7-1).
- Fig. 81.** Dolní Věstonice – Na pískách. Hoop earrings with two knobs. 1 – with simple knobs (type 7-3; grave 13/46, No. 2); 2 – with double knobs (type 7-2; grave 225/47, No. 3). Photo by M. Bárta.
- Fig. 82.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with hoop earrings with knobs (types 7-2, 7-3 and 7-4).
- Fig. 83.** Part of the grave goods of grave 513 from the Late Avar Age cemetery in Cikó (Hungary). After Hampel 1905, III, Taf. 233: 1–9 (modified).
- Fig. 84.** Earring types from Avar cemeteries in the Carpathian Basin. After Čilinská 1975, Abb. 1; modified.
- Fig. 85.** Grave goods of the Late Hillfort grave 3 in Diváky. After Unger 2012, obr. 2 (modified).
- Fig. 86.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing hoop earrings with an eyelet (types 7-5 and 7-6).
- Fig. 87.** Hoop earrings with an eyelet (type 7-5, respectively 7-6). 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, grave 13/46, No. 3 (photo by M. Bárta); 2 – Olomouc – Povel, Zikova Street (after Kouřil ed. 2014, 313, No. 66); 3 – Sommerein, grave 180 (Austria; after Daim – Lippert 1984, Taf. 92: 2/1).
- Fig. 88.** Dolní Věstonice – Na pískách. The second variant of hoop earrings with S-shaped terminal (type 7-7). 1 – grave 131/46, No. 2 (photo by M. Bárta); 2 – grave 254/54, No. 21 (photo by J. Špaček).
- Fig. 89.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with hoop earrings with an S-shaped terminal (type 7-7).
- Fig. 90.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a meander terminal (type 7-8). 1 – grave 136/46, No. 2 (photo by M. Bárta); 2 – grave 584/56, No. 32 (photo by J. Špaček).
- Fig. 91.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a meander terminal (types 7-8 and 7-9).
- Fig. 92.** 1–11 – Rajhrad, grave 120 (after Staňa 2006, obr. 13: 120/1–12); 12, 13 – Rajhrad, grave 216 (after Staňa 2006, obr. 19/216: 1, 2).
- Fig. 93.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a spiral terminal (type 7-11). 1 – grave 12/52-III, No. 30; 2 – grave 602/56, No. 20; 3 – grave 613/56, No. 71; 4 – grave 745B/57, No. 6. Photo by J. Špaček.
- Fig. 94.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a spiral terminal (type 7-11).
- Fig. 95.** Cífer-Pác – Drahy (Slovakia), grave goods from the late Avar grave 39. After Zábojník 1985a, obr. 11: 1, 3, 4, 6, 9 (modified).
- Fig. 96.** Rusovce (Slovakia), grave 96/1903 (123). After Horváth 2014, tab. 75: 10–13 (modified).
- Fig. 97.** Tekovský Hrádok (Slovakia), grave 2. After Nevzánsky – Kujovský 1991, obr. 4: 1–7 (modified).
- Fig. 98.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a unilateral pendant made of coiled wire (type 7-13/16). 1 – grave 74/46, No. 9 (M-FP-100028300, neg. No. 283); 2 – grave 615/56, No. 30; 3 – grave 9/52-I, No. 1 (type 7-33). Photo by J. Špaček (2, 3).

- Fig. 99.** Rajhrad, grave 562. After Staňa 2006, obr. 45: 1–5 (modified).
- Fig. 100.** Earrings of the type 7-33 (No. 1–3, 6–8) and related earrings with undecorated lower arc (4, 5, 9, 10). 1 – Velké Bílovice, grave 62 (after Měřínský 1985a, obr. 37: 1); 2–5 – Velké Bílovice, grave 35 (after Měřínský 1985a, obr. 26: 1–4); 6 – Nitra-Lupka, grave 29 (after Chropovský 1962, obr. 20: 6); 7, 8 – Prušánky 1, grave 570; 9, 10 – Prušánky 1, grave 575 (after Klanica 2006, vol. I, tab. 49: 2, 3, 16, 17).
- Fig. 101.** Earrings of the type 7-33. 1 – Staré Město – Na valách, grave 2/51 (after Hrubý 1955, tab. 74: 7); 2 – Skalica (Slovakia), barrow 13, grave 9 (after Budinský-Krička 1959, Taf. XXII: 7); 3 – Sv. Jur – Hradisko (Slovakia), jewellery hoard in trench VIII (after Vavák 2019, obr. 54 on the right, modified).
- Fig. 102.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a bilateral pendant made from a coiled wire (type 7-17, variant A). 1 – grave 600/56, No. 3; 2, 3 – grave 415/55, No. 50, 51. Photo by J. Špaček.
- Fig. 103.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a bilateral pendant made from a coiled wire (type 7-17, variants A and B are highlighted).
- Fig. 104.** Břeclav – Pohansko, second church, grave 171. After Macháček et al. 2016, 306–308, tab. 29: 171/1–6.
- Fig. 105.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a bilateral pendant made from a coiled wire (type 7-17). Variant B: 1 – grave 88/46, No. 1. Variant C: 2 – grave 188/46, No. 1; 3 – grave 635/56, No. 2; 4, 5 – grave 2/52-I, No. 1, 2; 6 – grave 583A/56, No. 3. Photo by M. Bárta (1, 2) and J. Špaček (3–6).
- Fig. 106.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a bilateral pendant made from a coiled wire (type 7-17, variant C) or with their imitations.
- Fig. 107.** Thunau am Kamp – Obere Holzwielse (Austria), grave 89. After Nowotny 2018, 60–63, 247, Taf. 20: 10–16 (modified, without a scale).
- Fig. 108.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a cylindrical sheet pendant (type 7-19). 1 – grave 110/46, No. 4 (photo by M. Bárta); 2 – grave 549/50, No. 1 (photo by J. Špaček).
- Fig. 109.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a cylindrical sheet pendant (type 7-19).
- Fig. 110.** Rajhrad, grave 88 (after Staňa 2006, obr. 19: 88/1–7).
- Fig. 111.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with one undecorated bead (type 7-21): 1 – grave 13/46, No. 4 (M-FP-100029200, neg. No. 292); 2 – grave 373/48, No. 2. Earring with one decorated bead (type 7-23): 3 – grave 139/46, No. 1 (2, 3 – photo by M. Bárta).
- Fig. 112.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with one undecorated bead (type 7-21) and one decorated bead (type 7-23).
- Fig. 113.** Two rich graves from Prušánky 2 containing earrings of the type 7-21. 1–13 – grave 614; 14–26 – grave 467. After Klanica 2006, vol. I, tab. 84: 1–13; tab. 67: 14–26 (modified).
- Fig. 114.** Non-ceramic finds from grave 39 in Mušov – Areál. After Jelínková 1999, tab. XXXVI: 39/2–12 (modified).
- Fig. 115.** Skalica (Slovakia). Selected earrings from the barrows dated to the early Great Moravian horizon. 1–3 – barrow 8, grave 1; 4 – barrow 13, grave 9; 5 – barrow 33, grave 2; 6 – barrow 4, grave 3; 7 – barrow 3, grave 1; 8 – barrow 13, grave 10. After Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 5–9, 12, 13, 15 (without a scale; modified).
- Fig. 116.** Dolní Věstonice – Na pískách. Bead earrings from grave 423/49. 1 – earring with two beads (type 7-24); 2 – earring with three beads (type 7-27; evidenced only by a trace of soldering after the lower bead, the bead itself did not survive). Photo by M. Bárta.
- Fig. 117.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with two (type 7-24) and three beads (types 7-27, 7-28).
- Fig. 118.** Josefov, grave 26. After Šráčková 1958, 63, tab. 22 (modified, without a scale).
- Fig. 119.** Butrint, Albania. Pair of silver earrings with two beads from a female grave at the Well of Junia Rufina. After Sebastiani et al. 2012, fig. 12.8; modified.
- Fig. 120.** Bronze earrings of the type 7-27 with three sheet beads (1–4, 6, 7, 9–13) and their cast imitations (5, 8) from the Middle Danube Region. 1 – Břeclav – Pohansko, first church, grave 398, Czechia; 2 – Prostějov – Okružní Street, grave 21/2005, Czechia; 3 – Nenkovice, Czechia; 4 – Vysočany, barrow XXXIV, Czechia; 5 – Oberpaffendorf – Sand, Austria; 6 – Sárvár – Végh malom, grave 49, Hungary; 7 – Krems an der Donau – Stein, Austria; 8, 9 – Mautern an der Donau – St. Pöltener Straße, graves 19 and 16, Austria; 10 – Petronell-Carnuntum, Austria; 11 – Thunau am Kamp – Schanze, grave 7, Austria; 12 – Trandorf, Austria; 13 – Ritzersdorf, grave 4, Austria. After Ungerman 2016a, obr. 12.
- Fig. 121.** Ostentatiously decorated earrings with three beads (type 9-13) from the Middle Danube Region. 1 – Zalavár – Vársziget, Hungary (after Szóke 2021, Abb. 99: 41); 2 – Šafa-Veča – pieskovisko, grave 2, Slovakia (after Točík 1992, obr. 74: 7; reconstruction); 3 – Staré Město – Na valách, grave 16/AZ, Czechia (after Dostál 1966, obr. 9: 13; schematic drawing of the original picture after Hrubý 1955, tab. 24: 4).
- Fig. 122.** Pobedim (Slovakia). A bronze earring with three beads decorated with rings made from a round wire (earring height 2.8 cm; after Chropovský 1978b, 22, obr. 2, on the left).
- Fig. 123.** Dolní Věstonice – Na pískách. Photo illustrating the state of bronze earrings from grave 307/48 shortly after their discovery (M-FP-100025800, neg. No. 258).
- Fig. 124.** Dolní Věstonice – Na pískách. One of the bead earrings of the type 7-25/26 (Krungl type) from grave 588/56, No. 5. Photo by J. Špaček.
- Fig. 125.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with bead earrings of the type 7-25/26 or earrings with loops and wire pendants (type 7-32).
- Fig. 126.** Krungl-type bead earrings in the Middle Danube and Eastern Alps regions. 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, grave 588/56; 2 – Hohenberg, grave 15, Austria; 3, 4 – Bled – Pristava, grave 125, Slovenia; 5 – Bled – Pristava, grave 159, Slovenia; 6 – Förk, grave 1960/4, Austria; 7 – Micheldorf-Kremsdorf, grave 5/1960, Austria; 8 – Micheldorf-Kremsdorf, grave 3/1906; 9 – Thunau am Kamp, Austria; 10 – Bled – Pristava, grave 22, Slovenia. After Ungerman 2016a, obr. 7.

Fig. 127. Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with loops and wire pendants (type 7-32). 1 – grave 4/46, No. 2 (photo by M. Bárta); 2 – grave 613/56, No. 73 (photo by J. Špaček).

Fig. 128. Earrings with loops on the lower arc and with pendants or chains but without an eyelet and hook fastening. 1 – Pobedim, grave 6/65, Slovakia (after Vendtová 1969, obr. 50: 12); 2 – Nitra-Chrenová, grave 1/84, Slovakia (after Chropovský – Fusek 1988, obr. 2); 3 – Grossweikersdorf, grave 1, Austria (after Friesinger 1971–1974, Taf. 19); 4 – Devín – Za kostolom, grave 20, Slovakia (after Plachá et al. 1990, tab. 7: 20); 5 – Gusen – Berglitzl, grave 103, Austria (after Tovornik 1985b, Taf. XII: 3); 6 – Gusen – Berglitzl, grave 182 (after Tovornik 1985b, Taf. XXXIII: 2); 7 – Sadovec – Sadovsko Kale, Bulgaria (after Uenze 1992, Taf. 124: 2); 8 – Lékařova Lhota, barrow I, Czechia (after Lutovský 2006, obr. 22: B); 9 – Lubniewice, Poland (after Chudziak – Kaźmierczak 2020, obr. 138); 10 – Chotyn – Gorodyšče, Ukraine (after Rauhut 1960, tab. II: 10); 11 – Piatra-Frecăței, grave B 67, Romania (after Fiedler 1992, I, Abb. 4: 5); 12 – Nova Nadežda, Bulgaria (after Daskalov – Dumanov 2004, fig. 2: 5). The bar scales apply only to Fig. 1–3, 5, 6, 9, 10, 12; other figures are without a scale.

Fig. 129. Earrings with loops on the lower arc and with a fastener. 1 – Weismain, grave 53, Germany (after Schwarz 1975, Abb. 8: 3); 2 – Hohenberg, grave 17, Austria (after Nowotny 2005, Taf. 5: 2); 3 – Bled – Pristava, grave 141, Slovenia (after Korošec 1979, II, tab. 13: 4/a); 4 – Kranj – parish church, grave 175/53, Slovenia (after Šribar – Stare 1975, tab. 4: 12, 13); 5 – Sundremda, Germany (after Rempel 1966, Taf. 83: 3); 6 – Čečan, Kosovo (after Jovanović 1976, 131, Taf. III, Abb. 2); 7 – Belgrade / Singidunum, grave 82, Serbia (after Ivanišević – Kazanski 2002, pl. VII: 82.2); 8 – Nové Dvory, Czechia (after Sláma 1977, Abb. 21: 19); 9 – Otok – Krugljačica, grave 7, Croatia (after Gašparac Gunjača – Milošević 2007, sl. 3); 10 – Šibensko Donje Polje – Morinj, Croatia (after Petrinc 2009, tab. 252: 1). The bar scale applies to Fig. 1–9.

Fig. 130. Golden chain earrings of Byzantine origin which could serve as an inspiration for Central European earrings with loops and chains or pseudochains. 1 – Early Byzantine earrings of the 'Chios type' (place of origin unclear; height ca 7.5 cm; after Cormack – Vassilaki eds. 2008, 93, No. 40); 2 – earrings with a decoration inside the lower arc from Töplitsch, Austria (after Eichert 2012, Abb. 225; without a scale).

Fig. 131. Geographical distribution of earrings with two or three loops (after Ungerman 2018a, Abb. 5; modified).

Fig. 132. Dolní Věstonice – Na pískách. One of the pair earrings with chain imitations (Rohrbach type) from grave 499/55 (No. 21). Photo by J. Špaček.

Fig. 133. Dolní Věstonice – Na pískách. Location of two graves with earrings typical for the pre-Köttlach horizon: grave 499/55 with a pair of earrings of the Rohrbach type and grave 451/49 with a Kugelkranz-earring.

Fig. 134. Distribution of earrings with chain imitations (Rohrbach type) in the Middle Danube Region. Full circle – with rhombic pendants: 1 – Dolní Věstonice, Czechia; 2 – Steyr-Gleink, Austria; 3 – Hainbuch, Austria; 4 – Mühlhling, Austria; 5 – Krungl, Austria; 6 – Pottschach, Austria; 7 – Rohrbach, Austria; 8 – Pitten, Austria. Empty circle – with differently-shaped pendants or without preserved pendants: 9 – Znojmo, Czechia; 10 – Micheldorf-Kremsdorf, Austria; 11 – Hainbuch, Austria; 12 – Auhof, Austria; 13 – Wimm, Austria; 14 – Purgstall an der Erlauf, Austria; 15 – St. Pölten-Pottenbrunn, Austria; 16 – Absdorf, Austria; 17 – Zalakomár, Hungary. Star – earrings similar to the Rohrbach type but with proper chains: 18 – Thunau am Kamp, Austria; 19 – Hohenberg, Austria; 20 – Pitten, Austria; 21 – Balatonőszöd, Hungary; 22 – Bled, Slovenia; 23 – Ptuj, Slovenia. Graphics by M. Hlavica.

Fig. 135. Earrings of the Rohrbach type (1) and their typologically related earrings with proper chains (2–4). 1 – Pitten, grave CXV, Austria (after Friesinger 1975–1977, Taf. 50: 2); 2 – Pitten, grave CI (after Friesinger 1975–1977, Taf. 45: 3); 3 – Ptuj – grad, grave 294, Slovenia (after Korošec 1999, tab. 33: 2); 4 – Balatonőszöd – Temetői-dűlő, grave 3, Hungary (after Szabó 2016, Abb. 9: 1).

Fig. 136. Earrings known as Kugelkranz-earrings found in South Moravia and Southwest Slovakia. 1 – Dolní Věstonice – Na pískách, grave 451/49, No. 8 (photo by J. Špaček); 2 – Prušánky 1, grave 2 (the more preserved one of two pair pieces; photo by J. Foltýn); 3 – Bratislava – Uršulínska Street, grave 11/95, Slovakia (after Lesák – Musilová 1999, tab. II: 10); 4 – Prušánky 2, grave 660 (after Klanica 2006, vol. I, tab. 92: 25).

Fig. 137. Distribution of the early Carolingian Kugelkranz-earrings in the Middle Danube Region (the map does not include the Avar specimens from the Carpathian Basin or the late Merovingian earrings from Austria and South Germany, which are older than the pre-Köttlach horizon). Austria: 1 – Krungl (cf. Breibert 2015, 77); 2 – Steyr-Gleink (cf. Ruß 2016, 296); 3 – Auhof (cf. Tovornik 1986, 439); 4 – Wimm (cf. Breibert 2005, 395); 5 – Purgstall an der Erlauf (cf. Sauer 2009, 18); 6 – Thunau am Kamp (cf. Nowotny 2018, 52); 7 – Eggendorf am Wagram (cf. Friesinger 1965, 81); 8 – Pötttsching (unpublished, information by M. Obenaus; Breibert 2015, 79); Czechia: 9 – Dolní Věstonice; 10 – Prušánky (cf. Klanica 2006, vol. I, 97); Slovakia: 11 – Bratislava (cf. Lesák – Musilová 1999, 53); Hungary: 12 – Zalakomár (cf. Szóke 1992a, 857); Slovenia: 13 – Kranj (cf. Bitenc – Knific 2001, 94, cat. No. 310). Graphics by M. Hlavica.

Fig. 138. Dolní Věstonice – Na pískách. Location of grave 199/48 with an earring decorated with one large granule (type 8-1), and graves 403/55 and 563/55 containing earrings with a unilateral grape pendant (type 8-3).

Fig. 139. Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a unilateral grape pendant (type 8-3). 1 – incomplete piece from grave 403/55 (No. 2); 2 – earring of the Jízdárna type from grave 563/55 (No. 60). Photo by J. Špaček.

Fig. 140. Earrings of the Jízdárna type (1–11) and a typologically related earring with a grape pendant (12). 1 – Prague – Clementinum, grave 32; 2 – Prague – Prague Castle Riding School, grave 1/47; 3, 4 – Klecany I, grave 54/05; 5 – Levý Hradec / Žalov – Na Panenské, grave 7/2003; 6 – Levý Hradec / Žalov – Na Panenské, grave 20/2003; 7 – Koleč / Zákolany, grave 4; 8 – Kanín, grave 48 (1–8 after Havrda – Ždárská 2017, obr. 25, modified); 9 – Dolánky – Rubín (after Bubeník 1968, 359, obr. 1); 10 – Dolní Věstonice – Na pískách, grave 563/55; 11 – Olomouc – Václavské Square, grave 464 (after Zatloukal – Živný 2006, obr. 7: 1); 12 – Erla, grave 3, Austria (after Friesinger 1971–1974, Taf. 1).

Fig. 141. Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a bilateral grape pendant and an undecorated lower arc (type 8-10). 1 – grave 346/55, No. 7; 2 – grave 416/55, No. 20; 3 – grave 589/56, No. 5; 4 – grave 398/55, No. 20; 5 – grave 443/55, No. 24. Photo by J. Špaček.

- Fig. 142.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a bilateral grape pendant and undecorated lower arc (type 8-10).
- Fig. 143.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with a bilateral grape pendant and decorated lower arc. 1 – type 8-15, grave 15/52-II, No. 4; 2 – type 8-21, grave 282/55, No. 6; 3 – type 8-39, grave 412/49, No. 1; 4 – earring of the type 8-21 with grape pendants made in an atypical manner, grave 742/57, No. 20. Photo by J. Špaček (1, 2, 4) and P. Čučka (3).
- Fig. 144.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a bilateral grape pendant and decorated arc (types 8-15, 8-21 and 8-39).
- Fig. 145.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with four beads (types 9-4/5, 9-6). 1 – grave 742/57, No. 30; 2, 3 – grave 542/55, No. 21, 30. Photo by J. Špaček.
- Fig. 146.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with four beads (types 9-4/5, 9-6) or earrings with seven basket beads (type 9-21).
- Fig. 147.** Typology table with newly classified earring variants with four beads from the territory of the former Czechoslovakia and Lower Austria. After Ungerman 2021, Abb. 3.
- Fig. 148.** Dolní Věstonice – Na pískách, grave 284/55, No. 2. Earring with a column-shaped pendant decorated with a granulation (type 10-12). Photo by J. Špaček.
- Fig. 149.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing earrings with a column-shaped pendant (types 10-12 and 10-14).
- Fig. 150.** Dolní Věstonice – Na pískách. Lunula earrings: 1 – type 10-20, grave 563/55 (No. 2); 2 – type 10-21, grave 495/55 (No. 80); 3 – type 10-31, grave 742/57 (No. 22); 4 – type 10-33, grave 742/57 (the current appearance of earring No. 32 – by a mistake, a grape pendant originally from earring No. 31 found in the same grave was soldered to this piece during its reconstruction). Photo by J. Špaček.
- Fig. 151.** Dolní Věstonice – Na pískách. Silver earrings of the Veligrad-type jewellery from grave 742/57. The drawing documents the state of earrings shortly after their discovery, before the inadequate conservation work. After Tichý 1958a, 59 (without a scale); unique numbers, under which they can be found in the catalogue (e.g. 20, 21 etc.), are added after the numbering by R. Tichý (2, respectively 3).
- Fig. 152.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with lunula earrings (types 10-20, 10-21, 10-31 and 10-33).
- Fig. 153.** Čakajovce, Slovakia. 1–9 – grave 572; 10–12 – grave 191. After Rejholecová 1995, tab. LXXXIX: 1–9; XXXVI: 8–10 (modified).
- Fig. 154.** Dolní Věstonice – Na pískách. Earrings with lead beads attached to the hoop made of iron or bronze wire. 1 – grave 212/54, No. 1; 2 – grave 415/55, No. 6; 3 – grave 4/46, No. 3. Photo by J. Špaček (1, 2) and M. Bárta (3).
- Fig. 155.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with lead earrings (without a shape distinction).
- Fig. 156.** Dolní Věstonice – Na pískách. Late Hillfort S-shaped temple rings. 1 – grave 450/49, No. 1; 2 – grave 237/47, No. 11; 3, 4 – grave 192/46, No. 3, 4; 5 – grave 322/48, No. 1. Photo by M. Bárta.
- Fig. 157.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with S-shaped temple rings made of thick wire (black) and with Árpád-dynasty coins (red).
- Fig. 158.** Dolní Věstonice – Na pískách. Longitudinally ribbed beads (ribbed olive-shaped beads). 1 – grave 348/48, No. 2; 2 – grave 451/49, No. 4; 3 – grave 742/57, No. 9; 4 – grave 30/54, No. 41; 5 – grave 125/54, No. 6; 6 – grave 125/54, No. 7; 7 – grave 273/55, No. 214; 8 – grave 400/55, No. 3; 9 – grave 495/55, No. 52; 10 – grave 644/56, No. 4; 11 – grave 98/46, No. 50. Photo by M. Bárta (1, 2, 11) and J. Špaček (3–10).
- Fig. 159.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with longitudinally ribbed beads.
- Fig. 160.** Dolní Věstonice – Na pískách. Olive-shaped beads. 1 – grave 387/48, No. 2; 2 – grave 613/56, No. 943; 3 – grave 635/56, No. 42; 4 – grave 635/56, No. 90; 5 – grave 635/56, No. 70; 6 – grave 635/56, No. 92; 7 – grave 635/56, No. 41; 8 – grave 282/55, No. 2; 9 – grave 284/55, No. 7; 10 – grave 284/55, No. 97; 11 – grave 284/55, No. 5; 12 – grave 12/52-III, No. 91; 13 – grave 12/52-III, No. 9. Photo by M. Bárta (1) and J. Špaček (2–13).
- Fig. 161.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with olive-shaped beads.
- Fig. 162.** Dolní Věstonice – Na pískách. Segmented beads. 1 – grave 63/54, No. 2; 2 – grave 125/54, No. 2; 3 – grave 263/47, No. 5; 4 – grave 263/47, No. 9; 5 – grave 413/49, No. 1; 6 – grave 125/54, No. 1; 7 – grave 273/55, No. 213; 8 – grave 579/56, No. 6; 9 – grave 140/46, No. 3; 10 – grave 125/54, No. 8; 11 – grave 273/55, No. 215; 12 – grave 284/55, No. 61; 13 – grave 600/56, No. 83; 14 – grave 600/56, No. 85; 15 – grave 140/46, No. 4; 16 – grave 263/47, No. 6; 17 – grave 613/56, No. 4. Photo by M. Bárta (1, 3–5, 9, 15, 16) and J. Špaček (2, 6–8, 12–14, 17).
- Fig. 163.** Glass beads made by drawing. After Spaer 2001, fig. 11.
- Fig. 164.** Segmented beads made in the mould. After Pion – Gratuze 2016, fig. 6 (cf. Spaer 1993, fig. 4).
- Fig. 165.** Dolní Věstonice – Na pískách. Monochromatic rounded or annular beads. 1 – grave 210/46, No. 1; 2 – grave 341/48, No. 1; 3 – grave 273/55, No. 219; 4 – grave 273/55, No. 4; 5 – grave 413/49, No. 2; 6 – grave 339/48, No. 1; 7 – grave 479A/55, No. 3; 8 – grave 600/56, No. 886; 9 – grave 6/52-I, No. 4; 10 – grave 112/54, No. 5; 11 – grave 137/54, No. 2; 12 – grave 284/55, No. 96; 13 – grave 331/55, No. 91; 14 – grave 381/55, No. 21; 15 – grave 381/55, No. 62; 16 – grave 391/55, No. 92; 17 – grave 579/56, No. 9171. Photo by the author (1, 2), J. Špaček (3, 4, 7–17) and M. Bárta (5, 6).
- Fig. 166.** Dolní Věstonice – Na pískách. Polychromatic rounded or annular beads. 1 – grave 409/49, No. 1; 2 – grave 420/49, No. 17; 3 – grave 546/50, No. 1; 4 – grave 15/52-II, No. 6; 5 – grave 100/54, No. 2; 6 – grave 484/55, No. 2; 7 – grave 502/55, No. 41; 8 – grave 105/46, No. 20; 9 – grave 119/54, No. 1. Photo by M. Bárta (1, 8), J. Špaček (3–7, 9) and P. Čučka (2).
- Fig. 167.** Dolní Věstonice – Na pískách. Polyhedral beads. 1 – grave 12/52-III, No. 92; 2 – grave 273/55, No. 220; 3 – grave 381/55, No. 24; 4 – grave 416/55, No. 3; 5 – grave 600/56, No. 885. Photo by J. Špaček.
- Fig. 168.** Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with polyhedral beads, barrel-shaped blown beads or beads of a melon seed shape.

Fig. 169. Dolní Věstonice – Na pískách. Mosaic eye bead from grave 61/46 (No. 18). Photo by the author.

Fig. 170. Process of manufacturing mosaic eye beads from glass trails of various colours. After Lazar 2004, fig. 3.

Fig. 171. Dolní Věstonice – Na pískách. Barrel-shaped blown beads. 1 – grave 185/46, No. 3; 2 – grave 112/54, No. 4. Photo by M. Bárta (1) and J. Špaček (2).

Fig. 172. Dolní Věstonice – Na pískách. Beads of a melon seed shape. 1 – grave 284/55, No. 4; 2 – grave 579/56, No. 910. Photo by J. Špaček.

Fig. 173. Dolní Věstonice – Na pískách. Beads decorated with a melted glass trails. 1 – grave 542/50, No. 2; 2 – grave 273/55, No. 96. Photo by J. Špaček.

Fig. 174. Dolní Věstonice – Na pískách. Cone-shaped wound beads. 1 – grave 192/46, No. 7; 2 – grave 123/46, No. 3 (in this case, it is unclear whether the bead is assigned to a correct grave). Photo by M. Bárta.

Fig. 175. Dolní Věstonice – Na pískách. Miniature monochromatic beads. 1, 2 – grave 304/55, No. 73; 3, 4 – grave 304/55, No. 7; 5 – grave 308/48, No. 9; 6 – grave 192/46, No. 8. Photo by J. Špaček (1–4) and the author (5, 6).

Fig. 176. Dolní Věstonice – Na pískách. Sporadically occurring bead types. 1, 2 – biconical beads made of opaque glass (1 – grave 579/56, No. 9; 2 – grave 205/54, No. 3); 3 – flat cube bead made of blue-green glass, grave 413/49, No. 3; 4 – globular crystal bead, grave 192/46, No. 9. Photo by J. Špaček (1, 2) and M. Bárta (3, 4).

Fig. 177. Dolní Věstonice – Na pískách. Glass spherical buttons. 1 – grave 485/49; 2 – grave 16/52-II, No. 4; 3 – grave 112/54, No. 6; 4 – grave 568/55, No. 2; 5 – grave 424/49, No. 1; 6 – grave 485/49; 7 – grave 600/56, No. 80; 8 – grave 651/56, No. 951; 9 – grave 151/46, No. 2; 10 – grave 420/49, No. 7; 11 – grave 579/56, No. 9131; 12 – grave 98/46, No. 2; 13 – grave 212/54, No. 2; 14 – grave 80/54, No. 1; 15 – grave 110/46, No. 2; 16 – grave 228/47, No. 3. Photo by M. Bárta (1, 5, 6, 12, 15, 16), J. Špaček (2–4, 7–9, 11, 13, 14) and P. Čučka (10).

Fig. 178. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with glass spherical buttons.

Fig. 179. Dolní Věstonice – Na pískách. Metal hollow spherical buttons decorated with wire rings. 1 – grave 416/55, No. 4 (gilded bronze); 2 – grave 385/55, No. 2 (bronze); 3 – grave 35/54, No. 6 (silver); 4 – grave 532/55, No. 20 (bronze). Photo by J. Špaček (1, 3, 4) and M. Bárta (2).

Fig. 180. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with bronze and silver hollow spherical buttons.

Fig. 181. Dolní Věstonice – Na pískách. Cast lead spherical button from grave 535/55 (No. 7). When viewed from above, you can see a slight 'shift' of the seam, which was caused by not properly assembling two parts of casting mould together. Photo by J. Foltýn.

Fig. 182. Dolní Věstonice – Na pískách. Silver beads decorated with a rope twist: 1 – grave 131/46, No. 3; 3 – grave 742/57, No. 91. Undecorated bead made of bronze sheet, broken in two hemispheres: 2 – grave 321/48, No. 9. Photo by M. Bárta (1, 2) and J. Špaček (3).

Fig. 183. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with lunula pendants (regardless of the material) and 'kaptorgas' (amulet containers).

Fig. 184. Graves containing lunula pendants with lattice decoration in the Carpathian Basin. 1–6 – Cífer-Pác – Drahy, grave 19, Slovakia (after Zábajník 1985a, obr. 10: 1–3, 6–8; modified); 7–11 – Tiszaeszlár – Dióskerti tábla, grave 17, Hungary (after Tóth 2014, tab. 54: 21–25; modified).

Fig. 185. Lunula pendants with lattice decoration on the obverse. 1 – Levý Hradec or its close vicinity (after Profantová 2010b, obr. 2: 1); 2–7 – Ridkivtsi, Ukraine (after Il'kiv et al. 2017, obr. 1).

Fig. 186. Dolní Věstonice – Na pískách. Bronze cross pendant from grave 494/49. Photo by J. Foltýn.

Fig. 187. Dolní Věstonice – Na pískách. Lead crosses, beads, spherical buttons and lunula pendants. 1 – grave 203/54; 2–8 – grave 467/49; 9, 10 – grave 481/49; 11–14 – grave 535/55; 15, 16 – grave 551/55; 17–25 – grave 651/56. After Měřínský 1988, obr. 3; modified.

Fig. 188. Lead crosses of the Velké Bílovice type. 1–3 – preserved specimens from grave 651/56 in Dolní Věstonice – Na pískách, which were cast in the same casting mould. The arrows point to the characteristic features of these casts (A to H). Photo by J. Špaček. 4 – some of these features were also detected on a cross from Břeclav – Pohansko (northeastern suburb, feature 150). Photo by S. Doležalová (cf. Přichystalová 2013a, obr. 9).

Fig. 189. Distribution of the Bernhardsthal-type lead crosses and lozenge-shaped lead crosses. After Kouřil 2014, obr. 4; modified.

Fig. 190. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with lead crosses, beads, lunula pendants and spherical buttons.

Fig. 191. Dolní Věstonice – Na pískách. Photograph of parts of what was most probably two 'kaptorgas' (amulet containers) from grave 420/49. 1 – artefact No. 3; 2 – artefact No. 4. Photo by J. Špaček.

Fig. 192. Basic construction types of 'kaptorgas' in Bohemia. After Profantová a kol. 2015, obr. 7.34.

Fig. 193. Grave 95 from the second church cemetery in Břeclav – Pohansko and its grave goods, including an iron 'kaptorga' (No. 2). After Macháček et al. 2016, tab. 9; modified.

Fig. 194. Radslavice – Zelená Hora. Fragment of a 'kaptorga' (?) with figural decoration. After Kouřil – Procházka 2018, Fig. 10: 2.

Fig. 195. Early Byzantine container, which was worn around the neck, made of a gold sheet with pierced-work and pressed decoration (the central garnet inlay is most probably recent). Dated to the 6th century, allegedly found in Constantinople. After Ross 1965, pl. XXVII; modified.

Fig. 196. Dolní Věstonice – Na pískách. Modified jewellery fragments, secondarily used as pendants in a necklace.

1 – grave 273/55, flat bezel of a sheet finger ring coiled into a tube (No. 218); 2 – grave 273/55, fragment of an earring bead decorated with beaded wire (No. 217); 3 – grave 12/52-III, incomplete sheet pendant from an earring, with horizontally profiled decoration in its middle part (No. 95). Photo by J. Špaček.

Fig. 197. Dolní Věstonice – Na pískách. Cast bronze fittings of the Late Avar period. 1 – grave 255/47, No. 4 (M-FP-100037000,

neg. No. 370); 2 – grave 644/56, No. 30; 3 – grave 2/52-I, No. 5; 4 – a pendant with incorrect grave number ‘167’, deposited together with the Dolní Věstonice archaeological material. Photo by J. Špaček (2–4).

Fig. 198. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing the late Avar cast fittings (blue), and the prehistoric and protohistoric ‘antiquities’ (green; without glass beads discussed in Chapter 8.2). Graves with beads made from fossilised crinoid columnal segments (red).

Fig. 199. Strap ends decorated with plant motifs or with a terminal of a Gothic-arch shape. 1 – Garvăn – Bisericuța, Romania (after Ștefan et al. 1967, fig. 173: 26); 2 – Dolánky – Rubín, Czechia (after Profantová – Stolz 2006a, obr. 4: 4); 3 – Tismice, Czechia (after Profantová – Stolz 2006b, obr. 7: 2).

Fig. 200. Dolní Věstonice – Na pískách. Artefacts of the prehistoric or protohistoric age (‘antiquities’) from the early medieval graves. 1 – grave 483/49 (No. 1), bronze discoid plate pendant from the Middle Bronze Age (photo by M. Bárta); 2 – grave 364/55 (No. 2), La Tène cast bronze belt fitting (photo by J. Foltýn); 3, 4 – glass discs (beads or spindle whorls?) of the Roman period (3 – grave 284/55, No. 82; 4 – grave 484/55, No. 30; photo by J. Špaček).

Fig. 201. Dolní Věstonice – Na pískách. Fossilised crinoid columnal segments: 1 – grave 321/48, No. 70, 71; 2 – grave 381/55, No. 20. Tertiary fossil shells: 3 – grave 651/56, No. 955; 4 – grave 519/49, No. 8. Photo by M. Bárta (1) and J. Špaček (2–4).

Fig. 202. A necklace made of Tertiary gastropods (*Cerithium* species) found in one of the graves at the Middle Hillfort cemetery in Litenčice. Photo by J. Foltýn.

Fig. 203. Dolní Věstonice – Na pískách. Cross-shaped brooch from grave 304/55 (No. 2). Photo by J. Špaček.

Fig. 204. Dolní Věstonice – Na pískách. One of the rosette-shaped fittings from grave 324/55 (No. 3). Photo by J. Špaček.

Fig. 205. Dolní Věstonice – Na pískách. 1 – a cast bronze rattle from grave 509B/55, No. 4 (photo by J. Špaček); 2 – a typical appearance of an iron rattle, which has not gone through conservation and still bears remnants of fabric with corrosion products; an artefact from grave 236/47, No. 1 (photo by M. Bárta).

Fig. 206. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with iron (violet) or bronze rattles (black).

Fig. 207. Late Avar rattles made of a bronze sheet with vertical rib. 1 – Vösendorf – Laxenburgerstraße, grave 525, Austria (after Pomberger – Stadler 2018, Abb. 2: 1); 2 – Komárno – Lodenice, grave 153, Slovakia (after Trugly 1993, Taf. LV: 10); 3 – Komárno – Lodenice, grave 79 (after Trugly 1987, Taf. XXII: 6); 4 – Toponár, grave 39, Hungary (after Szimonova 1997, tab. VI: 11).

Fig. 208. Overview of the Middle Hillfort finger rings of the ‘Danube’ jewellery style according to B. Dostál (1966, obr. 12: 1–24).

Fig. 209. Dolní Věstonice – Na pískách. Sheet finger rings with a flat bezel decorated with a repoussé technique (chased from the reverse side). 1 – grave 136/46, No. 4 (photo by M. Bárta); 2 – grave 284/55, No. 95A (photo by J. Špaček).

Fig. 210. Dolní Věstonice – Na pískách. Sheet finger rings with a flat bezel.

Fig. 211. Dolní Věstonice – Na pískách. Finger rings made from a sheet strip.

Fig. 212. Examples of grave goods including a knife in the sheath with a sled-shaped fitting, attached using an elongated fitting with a central opening. 1–5 – Rajhrad, grave 44 (after Staňa 2006, obr. 9: 44; modified); 6–9 – Pitten, grave LXI, Austria (after Friesinger 1975–1977, Taf. 31: LXI; modified).

Fig. 213. Staré Město – Na valách, grave 23/48. Four possible reconstructions of the original appearance of the knife sheath with ostentatious fittings, and a reconstruction of its attachment to a belt. After Gřešák 2014, obr. 5, 14; modified.

Fig. 214. Dolní Věstonice – Na pískách. Stone artefacts that could be considered touchstones. 1 – grave 159/46; 2 – grave 125/46. After Ježek – Zavřel 2013, fig. 4; modified.

Fig. 215. Zalavár – Vársziget (Hungary), grave goods from grave 19/2000 found near St Hadrian’s pilgrim church. The prehistoric stone blade inserted into a gold fitting and a finger ring with a hemispherical bezel made of gilded silver. After Szöke 2014, fig. 78.

Fig. 216. Dolní Věstonice – Na pískách, grave 673/56. Spearhead in a tilted position on the soil ‘pedestal’, lower right in the photo (M-FT-100625800, neg. No. 6258).

Fig. 217. Types of early medieval spearhead types in the typology by A. Ruttkay (1976, Abb. 36).

Fig. 218. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with either a spear or an axe (none of the graves contained both weapons).

Fig. 219. More or less complete winged spearheads from the territory of Moravia and Silesia. 1 – Mikulčice; 2 – Drysice; 3 – Morkůvky; 4 – Hradec nad Moravicí; 5 – Dolní Věstonice. After Kouřil 2005, Abb. 2; modified.

Fig. 220. Typology of the Middle Hillfort axes according to P. Luňák. After Poláček – Luňák 2019, Abb. 2.

Fig. 221. Dolní Věstonice – Na pískách, grave 496/55. Position of two arrowheads in the backfill, roughly 15 cm above the left shoulder (artefacts were left on the soil ‘pedestal’); M-FT-100573400, neg. No. 5734.

Fig. 222. Dolní Věstonice – Na pískách. Selected drawings made by R. Tichý depicting the shape of iron arrowheads from graves excavated in 1952–1956, shortly after they were found. Some of the arrowheads are nowadays missing or poorly preserved. 1 – grave 22/52-II, No. 30, 31; 2 – grave 268/55, No. 9; 3 – grave 131/54, No. 1, 2; 4 – grave 649B/56, No. 3; 5 – grave 496/55, No. 20, 21; 6 – grave 601/56, No. 21; 7 – grave 23/52-II, No. 2; 8 – grave 610/56, No. 5; 9 – grave 14/52-II, No. 2.

Fig. 223. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with rhombic, deltoid (including deltoid / triangular) and other types of arrowheads.

Fig. 224. Rajhrad, double burial 492 with two rhombic arrowheads found near one of the buried men. After Staňa 2006, obr. 42: 492; modified.

Fig. 225. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with spurs (all determinable pieces belong to the IV A type according to D. Bialeková).

Fig. 226. Dolní Věstonice – Na pískách. Strap end with an animal relief from grave 310/48. Photo by J. Špaček.

Fig. 227. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with a bucket. Occurrence of selected types of handle attachments and handles (may be distorted by missing buckets of unknown construction).

Fig. 228. Dolní Věstonice – Na pískách, grave 707/56. Fitting of a wooden vessel (No. 3), which was made from a bent strip of bronze sheet; remains of wood were preserved inside. Length 1.5 cm. Photo by J. Špaček.

Fig. 229. Dolní Věstonice – Na pískách. Ceramic vessel in the grave backfill. 1 – grave 406/55 (M-FT-100528200, neg. No. 5282); 2 – grave 215/54 (M-FT-100488500, neg. No. 4885); 3 – grave 554/55 (M-FT-100572700, neg. No. 5727); 4 – grave 350/55 (M-FT-100530400, neg. No. 5304).

Fig. 230. Dolní Věstonice – Na pískách. Examples of ceramic vessels in atypical positions. 1 – grave 433/55, the vessel was deposited in a small hole under the left shoulder of a buried individual (M-FT-100571500, neg. No. 5715); 2 – grave 551/50 (M-FT-210124600, pos. No. 88/1246).

Fig. 231. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with a bowl, bottle or miniature vessel.

Fig. 232. Dolní Věstonice – Na pískách. Motifs of identical potter's marks (sequence number corresponds to the number of a mark in the text and in Fig. 233).

Fig. 233. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves containing vessels with an identical potter's mark on the bottom. The appearance of identical marks is depicted in Fig. 232.

Fig. 234. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with vessels belonging to one of the four 'natural pottery types' A to D.

Fig. 235. Dolní Věstonice – Na pískách. Graves with graphite pottery and pottery of the Dolní Věstonice type (with a horizontally profiled part under the neck).

Fig. 236. Pots of the Dolní Věstonice type. 1 – Mušov – Areál, grave 236 (after Jelínková 1999, tab. LV:2); 2 – Rajhradice, grave 155 (after Staňa 2006, obr. 59: 155/1).

Fig. 237. Dolní Věstonice – Na pískách. Spatial distribution patterns of the female jewellery types.

Fig. 238. Dolní Věstonice – Na pískách. Location of graves with relatively early-dated types of jewellery and items of the Late Avar period style. Graves of the A and B group (cf. Tab. V) are distinguished by colour; other graves with archaic-type items are marked as 'others' (see Chapter 14.3).

Fig. 239. Dolní Věstonice – Na pískách. Location of graves containing Veligrad-type jewellery, recorded in Tab. VI.

Fig. 240. Dolní Věstonice – Na pískách. Scheme of the spatial development of the burial ground. Ovals mark the core of the three primary grave groups of the Middle Hillfort period, blue arrows indicate the direction of their extension. Black arrows show the shift of burials towards the north in the early Late Hillfort period.

Fig. 241. Plan of the Na pískách site, and adjacent Vysoká zahrada and Petrova louka strongholds (ARÚB Archive, inv. No. 370/2).

Summary

Early medieval cemetery in Dolní Věstonice – Na pískách: Analysis

The burial ground in Dolní Věstonice – Na pískách is one of the most important archaeologically investigated sites from the Early Middle Ages in Moravia. The cemetery is significant due to its size (about 1,300 excavated inhumation burials) and lifespan, as it has been continuously used from the early 9th century to the mid-11th century. All this would be relatively unimportant if the graves did not also yield a very large and varied assemblage of artefacts that enriches the previous knowledge of chronology and other aspects of early medieval material culture in the Middle Danube Region.

The first volume of this publication stems from my doctoral dissertation, which was written in 2001–2007 (Ungerma 2007a) under the supervision of Professor Z. Měřínský at the Department of Archaeology and Museology, Faculty of Arts, Masaryk University in Brno. It was successfully defended in 2008, and since then, I have substantially expanded or completely reworked several chapters, while also thoughtfully incorporating insights from recent scholarly literature.

Dolní Věstonice (Břeclav District, South Moravian Region) is a village located in the southeast of the Czech Republic, close to the Austrian border. The ‘Na pískách’ site is situated in the floodplain of the River Thaya, about 500 m northwest of the village (Fig. 1). A once-extensive sand dune is now partly submerged by an artificial water reservoir constructed in 1980 (Fig. 2). The valley floodplain was previously periodically inundated by spring floods, yet the upper part of the Na pískách site, including the early medieval cemetery, remained unaffected. The surrounding landscape before the construction of the dam is shown on the map in Fig. 3.

As late as the 1920s, locals began sand mining for their own use in various places at the site, although the exact duration and extent of the extraction are unknown. Regrettably, this resulted in the unintended destruction of early medieval graves. However, some of the finds found their way into the museum in Mikulov and the former museum in Dolní Věstonice. During this period, the curator of the Mikulov Museum was K. Jüttner (Fig. 6:1) who in 1940 noticed the considerable size of the burial ground. He prompted the excavation of three inhumation graves and the discovery of the traces of settlement

activities, later confirmed by systematic archaeological fieldwork (cf. Fig. 32). The Austrian archaeologist R. Pittioni (Fig. 6:2) subsequently published 27 ceramic vessels (or the larger parts of them) and six earrings, which were found in the aforementioned museums in 1941 (Pittioni 1943, 30–37). Two other graves were excavated due to the ongoing destruction of the cemetery in 1942 by A. Bohmers.

As the site faced ongoing destruction, the State Archaeological Institute decided to initiate systematic excavations, which – following unspecified ‘surveys’ in the autumn of 1945 – commenced in April 1946. J. Poulík, the head of the Brno branch of the Institute, was entrusted with the research (Fig. 7). The first stage lasted until 1952, with over six hundred graves investigated, which were concentrated in the northern part of the site most threatened by sand mining (Fig. 8). During this period, J. Poulík published selected graves in his book ‘South Moravia – The Land of the Ancient Slavs’ and thus highlighted site’s significance for research of the Early Middle Ages in Moravia (Poulík 1948–1950, 74–90, 155–169, Fig. 120–149). In 1951, the only recorded research activity was the excavation of four graves by students from Palacký University in Olomouc. This was followed – again by the State Archaeological Institute – by R. Radda’s excavation of two smaller areas in 1952.

The second stage of systematic excavations started in 1954 and lasted until 1959. It resulted in the excavation of 800 graves and documenting the original boundary of the cemetery in the western, southern and southeastern parts of the burial ground (Fig. 9). R. Radda was replaced as a field director by R. Tichý later in the 1954 season (Fig. 10:1). The archaeological excavation began at a remarkable pace, notably unearthing more than 300 graves in 1955 alone. From this stage of the research, brief reports on the 1956 season and the following seasons began to be published in the newly established journal ‘Přehled výzkumů’ (Tichý 1958a; Tichý 1958b; 1959; 1960).

In the first stage, the burial ground was excavated by exposing different shaped and sized areas, whose surface was gradually lowered, reaching the level of skeletons in the shallow graves. It was only from this point that workers proceeded to excavate the fills of the grave pits that

were even deeper (Fig. 11). Some of the graves that extended into the wall of the trench or beneath the dirt road running through the site were investigated in the form of a 'niche', where only the soil immediately above the skeleton was removed (Fig. 12). In the second stage, the excavation adopted a systematic approach using parallel trenches with a uniform width of 4 m (Fig. 5); their length varied depending on how far the edge of the burial ground extended in a particular area (Fig. 13). These parallel trenches were marked in a complicated way by a combination of Roman numerals and letters (Plan 1). Given the limited discernibility of the grave pits, the field director, R. Tichý, decided to archaeologically explore the seemingly 'empty' areas without graves to see if there were any graves after all, and sometimes this survey strategy was successful. In the case of graves containing small glass beads, he had the soil around the skeleton sifted.

The Roman numerals were used as a numbering system for graves in 1946 (Fig. 17:1) although were soon replaced by Arabic numerals in the following seasons. In 1947 and 1948, the numbering recommenced from number 1 (Fig. 17: 2, 3), and then was changed to a single numerical series, which was consistently used throughout the 1949 and 1950 fieldwork (Fig. 17: 4). In 1951, 1952 and from 1954 onwards, newly excavated graves were once again numbered from 1. Therefore, when processing data in my research, I added the year of the excavation season after the slash to each grave number and assigned a unique ID to the graves when creating the computer database. A unique ID was also assigned to each artefact discovered before 1946 (and likely originating from burial contexts; see Volume II, Tab. 191–203).

The exact number of buried individuals is difficult to estimate, even within the areas excavated systematically. The sandy soil at the site resulted in the poor preservation of most human skeletons (Fig. 20, 21), with some completely decomposed (as described below). The concept of a 'grave' in archaeology is primarily associated with the presence of human remains. In their absence, it is necessary to consider other aspects, especially the shape and dimensions of the grave pit and the presence of grave goods. Regrettably, the grave pits were poorly discernible at the site, and in many cases, there are reasonable doubts regarding their accurate identification during fieldwork. Based on the individual characteristics or their combinations, four main categories of archaeological grave contexts can be distinguished:

- A) 'Regular' graves are the least problematic. In an ideal scenario, a grave pit contained a complete skeleton with grave goods. However, this category also includes almost completely decomposed skeletons (especially from child burials, where often only teeth or skull fragments have survived) without clearly discernible grave pits or grave goods. A total of 1,269 inhumation graves fall into this category, including one horse burial (grave 442/49) and another grave with a person and a horse (grave 570/55). Additionally, a cremation burial (ID 0523) from the early Slavic period was discovered at the site.
- B) Rectangular grave pits without skeletons but containing one or more grave goods found at the bottom (ceramic vessels, buckets, earrings, beads, spurs, etc.), with the items typically placed in their expected

location. These graves (a total of 28) differ from category A only in the absence of a skeleton, which was likely originally present but has completely decomposed. The majority of these graves were uncovered during the first phase of excavations (1946–1950) when less precise excavation methods were employed. As a result, preserved teeth or small skull fragments would sometimes escape attention. When including four disturbed or incompletely excavated graves, there are a total of 32 graves in this category.

- C) In the case of other archaeological contexts where neither grave pit boundaries nor human remains were identified, the sole indicator of a grave typically consists of artefacts often found just beneath the surface, at depths where the grave pit had not yet been fully recognised. This category, totalling 14 graves, could hypothetically be merged with category B, as the only difference between them (the recognised grave pit) is often somewhat subjective. The artefacts are also similar, mainly comprising complete ceramic vessels, less frequently earrings and/or glass beads (e.g. grave 61/46), which can hardly be evidence of anything other than funerary activities.
- D) The final category comprises 'empty graves'. In this case, the excavated rectangular pits did not yield human remains or finds that could be interpreted as intentionally deposited grave goods. A total of 102 graves are recorded in this category. Among these, 86 were without any finds, while 11 contained pottery fragments, and occasionally, chipped stone industry or unworked stones were found in their backfill, with all these artefacts likely having entered the pit unintentionally. The remaining five empty graves were not fully investigated, making it impossible to reliably determine whether they originally contained any finds. Interpreting these features poses challenges as they essentially lack characteristics that can be conclusively associated with burial practices. Moreover, coherent clusters, exclusively consisting of empty graves concentrated in the western and northwestern part of the burial ground (Fig. 29), could have originally been geological formations, possibly formed by levelling the uneven terrain with wind-blown layers of sand. The recognition of empty graves was evidently impacted by the excavation methodology, as no such contexts were documented in the seasons from 1946 to 1952. Therefore, they cannot be unequivocally classified as early medieval graves.

The total number of such archaeological contexts across all four categories is 1,418. This sum encompasses all graves regardless of their age, including the early Slavic cremation burial (ID 0523), grave 84/46 'from the Roman period', and 11 modern-period graves discovered at the southeast edge of the cemetery (Fig. 51). We can conclusively attribute 1,298 of these graves to the Early Middle Ages, to which we can add ten graves from earlier excavations or those disturbed during sand mining. Approximately 1,355 individuals were buried in these 1,308 early medieval graves.

It is not easy to estimate the total number of individuals buried at the site during the Early Middle Ages as it largely depends on the estimated number of graves

destroyed before 1946. J. Poulík (1946, 50) wrote that there was ‘an immense number’ of destroyed graves, later estimating their number to be ‘500 or more’ (Poulík 1956, 252). This number remains unverifiable because we do not know the original extent of the burial ground. Personally, I estimate the minimum number of destroyed graves to be around two hundred.

For the 1,317 buried individuals found in the systematically excavated or undisturbed graves, it was possible to determine the presence or absence of grave goods: 860 individuals were buried with offerings, while 457 (approximately 35%) were left without any archaeologically detectable artefacts. The database of finds from the burial ground comprises a total of 3,469 entries (this number does not correspond exactly to the overall count of discovered artefacts, as, for example, several small glass beads of the same type were sometimes recorded as a single entry in the database).

The informational value of anthropological material from the Dolní Věstonice cemetery is unfortunately relatively low. The soil conditions at the site were highly unfavourable for bone preservation, as sand and sandy soil easily allow water and air to pass through, accelerating bone decomposition. As a result, the majority of the skeletons were poorly preserved, with some completely decomposed, leaving only grave goods behind. Based on drawings and photographs, it was possible to assess the state of the preservation of the skeletons upon excavation for a total of 1,287 individuals. These can be categorised into three groups: for 626 individuals, only skull fragments and perhaps a few other bones remained (Fig. 20); in the case of 534 individuals, mainly long bones and the skull were preserved (Fig. 21). In 127 cases, which accounts for just a tenth of those buried, additional bones such as ribs and finger phalanges were recovered during fieldwork, although often, even in these cases, the preservation of all bones was far from ideal (Fig. 22). It is not entirely clear what caused these differences in preservation. Well-preserved skeletons were mostly found in the eastern and southeastern parts of the cemetery, where soil conditions may have been somewhat more favourable. Preservation did not seem to correlate significantly with the individual's age or the robustness of their bones, as even the skeletons of children were well-preserved in this area (Fig. 22: 2).

Currently, there are skeletal remains of a total of 893 individuals in the repository of the Moravian Museum in Brno, attributed to the Na pískách burial ground, including ten skeletons from modern-period graves (Jarošová et al. 2012). However, this assemblage is problematic in many aspects. Firstly, it is notably incomplete, as evident from its comparison with the 1,269 ‘regular’ graves containing one or more skeletons (see above). The anthropological material from the 1946 season has suffered significant losses, and there is almost no preserved material from the 1947–1951 seasons. Many skeletons have incomplete or confusing numbers or labels, making their origin disputed or entirely unclear. The substantial loss of information can undoubtedly be attributed to the absence of a clear grave numbering system during archaeological fieldwork resulting in inadequate documentation of anthropological material. Therefore, during the post-excavation processing of the burial ground, I could only process anthropological data that clearly matched

the archaeological documentation. Consequently, in my database of graves and skeletons, I included an anthropological age estimation for only 607 individuals. The representation of different age categories is shown in Tab. I. Information regarding anthropologically estimated sex was included in my database for only 175 individuals, of which 97 were biologically male and 78 female. Sex determination was primarily feasible for juvenile and adult individuals, and occasionally for older children. All these factors unfortunately significantly limit the analysis of many aspects of burial customs that rely on the correlation of archaeological and anthropological data (cf., for example, Brather et al. 2009).

When the excavations of the burial ground were concluded in 1959, there was no comprehensive archaeological report in a modern sense; only documentation for individual seasons had been preserved. Since the archaeological research spanned more than a decade and was led by several different archaeologists, the documentation from various seasons differs in terms of both formal and content aspects. It can be summarised that descriptions of graves and finds related to the 1946–1949 seasons are quite brief, and the quality of grave drawings, particularly those from 1946, is unsatisfactory, even by the standards of that time (Fig. 23). Drawings of artefacts are entirely absent from this stage of the excavations. Many graves also show inconsistencies in the shape and dimensions of the grave pit when comparing the drawings and photographs (Fig. 25). The archaeological documentation significantly improved with R. Tichý as the excavation director in 1954. This researcher provided more detailed descriptions and higher-quality drawings of both graves and artefacts (Fig. 24). However, it remains crucial to approach the analysis of particular graves and various types of data with a thorough source criticism of the Dolní Věstonice fieldwork documentation, especially concerning the shape and dimensions of the grave pits.

This section can be summed up by stating that the site of Dolní Věstonice – Na pískách represents the second-largest investigated early medieval cemetery in Moravia, following the Staré Město – Na valách site (see the most recent publication by Fojtová – Galuška 2022). Given its considerable size, the Dolní Věstonice cemetery has yielded an extensive collection of artefacts bearing invaluable significance for the study of material culture from the 9th to 11th centuries in Moravia. On the contrary, the size of the cemetery also became limiting for the research, especially before the introduction of computerisation, as analysing such large amounts of material in detail would have been very challenging. Hence, it comes as no surprise that finds from the cemetery remained unprocessed for over four decades. This long interval between the conclusion of fieldwork and the beginning of its processing has created a series of problems, characterised by varying degrees of information loss. The time gap negatively affected the state of documentation (including the loss of a considerable number of photo negatives and descriptions of graves from 1950) and its comprehensibility (for example, it is now difficult to understand some depth-related data regarding graves in the seasons from 1954 to 1959). In addition to skeletal remains, the archaeological material was also affected by losses with a portion of the finds, particularly iron artefacts, now missing.

The central focus of the presented volume lies in the chronology of material culture in Dolní Věstonice – Na pískách and from other early medieval burial grounds in Moravia. In Chapter 4, the current state of research on several significant issues related to the chronology of these cemeteries is discussed. To begin, let's briefly overview the terminology used in this work. The period encompassing the 9th and 10th centuries, to which the vast majority of graves in Dolní Věstonice belong, is traditionally referred to as the Middle Hillfort period. This era is further divided into the Great Moravian period, which roughly corresponds to the 9th century, and the post-Great Moravian period (approximately the 10th century). The Middle Hillfort period is characterised by cemeteries with inhumation burials, containing richer and poorer grave goods, such as jewellery, war gear, vessels, tools and other everyday objects. The previous period, when cremation was a prevalent burial practice in Moravia, was long referred to in literature as the pre-Great Moravian period (ca the 8th century). However, some researchers now encompass within this term the short period in the first third of the 9th century, just before the political entity now known as Great Moravia, appears in the written sources (e.g. Hanuliak 2004b, 30–32). Subsequently, we encounter the Late Hillfort period, primarily associated with the 11th century; however, its beginning varies in the literature, with years 950, 975, and 1000 often being mentioned. If we consider the basic features upon which J. Eisner (1933) based his definition of this period – i.e. inhumation burial grounds with relatively shallow graves and significantly reduced grave goods primarily limited to female jewellery – then its beginning shifts to the first third of the 11th century (Ungerma 2014, incl. references).

The chronology of early medieval cemeteries in Moravia has been directly shaped by the following phenomena, while opinions on their dating have significantly evolved over the past half-century. A notable group of finds, commonly associated with Great Moravia, consists of ostentatious golden and silver jewellery decorated with granulation and filigree (Fig. 78). This type of jewellery, formerly referred to in older literature as 'Byzantine-Oriental' (reflecting its presumed origin) and now recognised as 'Veligrad-type' jewellery, was predominantly dated by V. Hrubý (1955) to the late 9th century and the first half of the 10th century (Fig. 35 on the right). This dating was widely accepted in Czechoslovak literature without objections until the 1980s when it began to be reassessed. The current consensus is that various types of ostentatious jewellery appeared in the earliest female inhumation graves from the first half of the 9th century (Fig. 36; most recently Ungerma 2017, 20–23; 2022e;⁵¹³ Chorvátová 2023). This period is now referred to as the early Great Moravian horizon. However, the chronological shift of the origins of Veligrad-type jewellery further into the past has also brought about some uncertainty regarding which types of jewellery were exclusively used during the subsequent late Great Moravian horizon (approximately the second half of the 9th century) or persisted into the first half of the 10th century, i.e. after the collapse of Great Moravia.

In addition to luxury jewellery, more simply crafted adornments made from less expensive metals, known as the 'Danube jewellery group' (Fig. 77, 208), were used during the Middle Hillfort period. While ostentatious jewellery was primarily concentrated in the elite graves near churches at the most significant Great Moravian strongholds (mainly Mikulčice, Staré Město, and Břeclav – Pohansko), Danubian jewellery was worn by the less wealthy residents of strongholds and rural settlements. The chronology of Danubian jewellery was rather vague and unrealistic (Fig. 35 on the left) because the extensive rural cemeteries that could provide sufficiently representative assemblages of these 'folk' adornments were not published. This changed only recently with the publication of the Prušánky 1 and 2 cemeteries (Klanica 2006) although even more substantial numbers of various types of Danubian jewellery were recovered at the burial ground in Dolní Věstonice.

To determine the beginnings of the Middle Hillfort cemeteries, the 'pre-Köttlach horizon' plays a crucial role. This is a distinctive group of female jewellery found in inhumation graves in the Austrian Danube and Eastern Alps regions (Fig. 38, 39). Austrian researchers date this horizon to the second half of the 8th and early 9th century (more recently, for example, Ruß 2016, 272–284, incl. references). In the earliest inhumation graves in Moravia, only a few specimens of pre-Köttlach horizon jewellery appear, suggesting that these graves belong to a time when the pre-Köttlach horizon was already nearing its end in the Austrian Danube Region (Ungerma 2016a). Consequently, it can be assumed that inhumation burial practices were introduced in South Moravia around the turn of the 8th and 9th centuries.

Researchers have long questioned why and under what circumstances the Moravians abandoned cremation in favour of inhumation. I agree with I. Štefan (2007), who assumed that it was members of the Moravian aristocracy who played a significant role in the adoption of the new burial rite to emphasise their privileged social status. They were inspired by the Frankish nobility and copied various elements of their lifestyle (the adoption of Carolingian weaponry and warrior equipment archaeologically well-documented; more recently, for example, Ungerma 2022b, incl. references). Less likely is the adoption of the inhumation rite from the Avar Khaganate, which, precisely during the discussed period – at the turn of the 8th and 9th centuries – underwent a rapid collapse. In any case, the transition from cremation to inhumation caused a dramatic transformation of the archaeological record, significantly increasing the chances of preservation for many types of objects. This is particularly striking in the case of female jewellery – in contrast to the numerous assemblages of ostentatious Great Moravian jewellery made from wire and decorated with fine granulation and filigree, we have only a limited collection of relatively massive cast jewellery pieces from the pre-Great Moravian period that have survived in non-funerary contexts, primarily in settlement layers (Fig. 37).

The question remains which cemeteries, particular graves, and types of objects can be associated with the post-Great Moravian period (most recently Kouřil 2016a).

513 The referred monograph was first published in English, see Poláček et al. 2020.

In addition to graves containing types of objects that are dated to the first half of the 10th century in surrounding regions (Macháček et al. 2016, 141–143), this period is associated with graves featuring sparse grave goods, incomplete or non-functional items, and so on (e.g. Přichystalová 2014, 267). The latter view may be heavily influenced by the notion of impoverishment and overall societal decline following the fall of Great Moravia. The idea of discontinuity in burial practices at some cemeteries between the 9th and 11th centuries (e.g. Unger 2012) is often rooted more in historical discourse than archaeologically confirmed. This is often a terminological issue as well because Middle Hillfort graves are simplistically and imprecisely labelled as (exclusively) ‘Great Moravian’, and therefore dated to the 9th century. Consequently, there seems to be little room in the discussion for any portion of such material to be designated and dated as post-Great Moravian, leading to the almost ‘automatic’ notion of a hiatus in burial practices during the 10th century.

Chapter 5 is devoted to the methods applied in establishing the chronology of early medieval cemeteries in Czechia and Slovakia. In both countries, absolute dating is frequently used for dating graves (and the objects within them). It is essential to note that graves allowing for truly ‘exact’ dating are scarce. In most cases, absolute dating works within an established ‘dating convention’, meaning in relation to other datings. However, within the current state of research, most of these datings cannot be objectively verified. The construction of the entire dating convention is only possible because the existence of specific archaeological remains is linked to the presence of a particular political entity (e.g. Great Moravia) or historical events known from written sources. Such a connection between two types of sources of different natures is methodologically challenging in many cases.

Therefore, it is desirable to construct the chronology of cemeteries primarily as a relative chronology based on the analysis of combinations of object types in graves, which contingency tables, also referred to as combination tables (Fig. 45), and seriation (Fig. 47, 48) are used, for example. It is worth noting that both methods require graves containing at least two types of artefacts sensitive to chronological analysis. Furthermore, it is necessary to analyse male and female graves separately, as men were buried with different grave goods than women. Another useful method is horizontal stratigraphy, which has the advantage that it can include graves that contain only one chronologically sensitive type of artefact. The key is to identify those objects that exhibit, if possible, the same distribution across the cemetery area because such types are likely contemporary (Fig. 50:1). Conversely, types whose spatial distribution mutually excludes each other are probably of different ages (Fig. 50:2).

The analysis of burial customs in Dolní Věstonice – Na pískách is the subject of Chapter 6. In most cases, the location of graves was respected, which means the graves must have been marked on the surface, although no traces of these markers have survived. There are few instances where graves are in a stratigraphic relationship with a younger grave overlaying (Fig. 56, marked in blue) or disturbing an older one (Fig. 56, marked in red). However, it is essential to note that these questions received significantly less attention during archaeological

fieldwork in Moravia in the mid-20th century than they do today. Within the stratigraphic relationships, the most common cases involve a younger grave with the same orientation being dug into the infill of an older grave – in these instances, it can be assumed that the placement of the younger individual was deliberate and occurred over a relatively short period of time; both individuals could have been related, and so on. If the later grave only partially overlaps or has a different orientation than the older one, it was likely dug at a time when the older grave was no longer recognisable on the surface. In this case, there is a higher probability that the stratigraphic relationship occurred unintentionally, primarily due to a time gap – however, this can only be clearly demonstrated in the case of a Late Hillfort grave overlaying a Middle Hillfort one (Fig. 57: 2; 58). Instances where an older grave is disturbed by a later one are even less common at the site. Most of these disturbances appear to have been unintentional. No evidence of deliberate grave looting or ‘ritual interventions’ on the skeletons was found.

Almost all buried individuals were placed with their heads NW or NNW, occasionally exhibiting a minor inclination towards the south or north. An opposite orientation was noted in 20 instances, while 23 graves displayed a perpendicular orientation to the predominant direction, meaning the heads faced NNE or SSW. It is difficult to say why the unusual orientation was chosen in these 43 burials; the most noticeable difference compared to the predominantly oriented individuals is the high representation of skeletons in a crouched position (six cases).

The deceased were primarily buried individually, although multiple burials were also recorded. Only those graves where the deceased were deposited simultaneously are classified in this group. A total of 38 double burials were documented at the site, triple burials were recorded four times, and – remarkably – one grave contained four individuals (Fig. 53–55). Most common are multiple burials of children, followed by children with adults, while burying only adults together was quite rare. In these graves, the deceased were consistently placed parallel to each other; their orientation could be either identical or opposite to one another. In the latter case, one of the buried was placed with their head at the feet of the other one (Fig. 53: 3; 54: 1, 3, 4), which likely occurred due to spatial constraints rather than a case of ‘ritual discrimination’. Those individuals buried simultaneously must have died at the same time or only a few days apart, although we can usually only speculate about the cause of death. It is generally assumed that they were members of the same family or clan, although other social bonds may have been at play. For example, three men buried side by side in grave 1/54 could have been fellow warriors who died in the same battle (Fig. 53:1).

As is typical for early medieval cemeteries, the individuals in Dolní Věstonice were also predominantly placed in graves in a supine position. The arms were mostly extended along the body, occasionally one or both arms were slightly bent; rarely bent at a right angle or even more (Fig. 64). These variations, as well as the subtle flexion or bending of one or both legs, may not necessarily imply a special ritual significance. Only one individual in grave 24/52-II was buried in a prone position (Fig. 65: 3). The most prevalent deviation from the standard supine

position includes individuals buried in a crouched position, with a total of 46 instances at the site, evenly distributed between the body being placed on the left or right side. Within this group, the position with slightly bent legs prevails (e.g. Fig. 66: 1, 4; 67: 2), some skeletons had legs strongly bent but oriented perpendicular to the torso (Fig. 66: 3; 67: 1) or pulled close to the abdomen, suggesting that at least some of these people may have been hogtied before burial (Fig. 66: 2; 67: 3). Regardless of leg flexion, those in a crouched position displayed diverse arm placements, ranging from extended alongside the body to strongly flexed and drawn towards the chest, or with hands positioned near their heads. The skeleton in grave 646A/56 (Fig. 67: 4) had both arms tied behind the back, likely at the wrists.

Graves with individuals buried unusually are termed 'atypical/deviant burials' in archaeological literature. This terminology is rooted in the idea that each region and period had a certain 'norm' regarding burial practices allowing most burials at the site to be deemed 'normal' while categorising a small portion of graves as deviations. Recently, French anthropologist B. Boulestin (2016) completely rejected the concept of a 'norm' in relation to burials. According to him, it is purely an archaeological construct applied without deeper reflection. Ethnologists and social anthropologists, who study contemporary societies more extensively (and are not solely reliant on material sources like archaeologists), also avoid using this concept. In Czech and Slovak archaeology, the 'norm' is often interpreted very strictly. For instance, M. Hanuliak considered in his influential work the placement of the deceased in a supine position with arms extended alongside the body as the 'basic' or 'ritual' custom and sorted all deviations into three categories – 'mild', 'distinctive', and 'extreme' (Hanuliak 2004b, 101–115). Especially extreme deviations, primarily including burials in a crouched and prone position, were interpreted *en bloc* as anti-vampire preventive measures. This interpretation, which has a long tradition in Central European research, is mainly based on ethnographic studies conducted in the 19th and early 20th centuries on the beliefs of villagers at that time about revenants and vampires. Archaeologists assumed such beliefs for the Early Middle Ages as well. This approach has recently faced increasing criticism for its methodological flaws (Brather 2007; Štefan 2009; Gardela 2017).

Very few traces of the internal wooden container have been recognised; they were identified in only eight graves at the site (Fig. 59, 60). All of these come from R. Tichý's excavations, so it appears that these remains were not given full attention before 1954. The original number of wooden containers was undoubtedly much higher but the sandy soil at the site had negatively impacted their preservation (contrasting with some other sites where traces of wooden containers are documented in up to two-thirds of the graves). Reconstructed wooden containers, which were never fastened with nails or other metal components, can be divided into two types. One is a narrow coffin, whose dimensions were adapted to the size of the deceased individual (Fig. 59: 3, 4), while the second type consists of significantly larger wooden chambers that fill the entire area of the grave pit and touch its walls (Fig. 59: 1, 2).

In the case of at least 14 individuals in a supine position, it can be observed that their arms were firmly pressed against the body or even laid on it and their legs were close together (Fig. 71). Such limb positions often signify the use of fabric, leather or a rug to wrap the body, with this organic covering tied with a rope. Otherwise, the described bone positions could not have occurred. Another possibility is that the bodies of some of the deceased were squeezed into narrow wooden coffins, as evidenced by, for example, numerous graves from the Prušánky 1 and 2 burial grounds (Mazuch et al. 2017, 72–74). In about 30 Dolní Věstonice graves, the original presence of coffins and other wooden containers can be deduced based on the bone dislocation, which is typical for the 'primary external void'. Such displacements include a skull tilted backwards with the orbits facing upwards or a skull lying on the right or left side while the mandible remains in its original position at the cervical spine (Fig. 70). Displacements of long bones of the postcranial skeleton are considerably rarer. However, the absence of indirect evidence regarding the existence of wooden containers can hypothetically stem from presumed gaps between the planks, allowing sand to fill the hollow space, and preventing significant bone displacements inside the coffin or chamber.

Dolní Věstonice – Na pískách was the very first systematically excavated early medieval cemetery in Moravia where horse burials were discovered. In the large grave pit 442/49, a horse was buried on its right side, with its legs stretched out or only slightly bent, and positioned more or less perpendicular to the body (Fig. 72: 1). Unfortunately, the documentation for grave 570/55 is limited to a single drawing (Fig. 72: 2), which depicts an incomplete horse skeleton placed on its left side with strongly bent hind legs. Human bones (right leg) are also depicted next to the horse skeleton; given the absence of other human remains, there must have been some disturbance of the grave or partial decomposition of the skeleton. Neither of the two horse burials contained any accompanying artefacts, making direct dating impossible. Such burials are extremely rare in early medieval cemeteries in Moravia, indicating that they probably represent a foreign custom. The placement of the horse and the person in one grave with opposite orientation (as in grave 570/55) is known from Avar cemeteries in the Carpathian Basin. This could suggest an early dating of the aforementioned grave in Dolní Věstonice. Horse grave 442/49 could potentially fall within a broader timeframe, as, for example, three individually buried horses in Olomouc-Nemilany (Fig. 73) that are more likely associated with the post-Great Moravian period (Přichystalová et al. 2014).

By far the most extensive part of this publication (Chapters 8–13) is dedicated to the analysis of material culture from the Na pískách cemetery. While jewellery is primarily associated with women and girls, *militaria* were exclusively found in the graves of men and boys. Pottery, metal tools, and everyday objects appear in both male and female graves, although not all types of items occur with the same frequency.

Within the category of jewellery, the most numerous group consists of earrings and temple rings. A total of 918 specimens have been recorded at the site. Analyses of the artefacts' composition have not yet been conducted,

so the following overview of the represented materials is rather indicative: 813 earrings and temple rings are made of bronze or copper, 62 of silver, 31 of lead, and 12 of iron.

The Middle Hillfort earrings are traditionally divided into two main groups: the simpler ‘Danubian’ type (Fig. 77) and the more elaborate ‘Veligrad’ type (Fig. 78). I distinguish a total of 40 types of earrings defined based on the shape of the pendant or the main decorative element attached to the centre of the lower arc of the earring or based on the decoration of the lower arc itself. These types are identified using textual description and have an assigned numerical code, such as ‘type 7-1’, which is derived from the numbering of schematic drawings of earrings in B. Dostál’s publication (Dostál 1966, Fig. 7-10). Sometimes, I have combined two closely related earring shapes into a single type (e.g. type 7-13/16), while the shape-variable type 7-17 has been further divided into subvariants. I have newly identified type 7-33, absent in Dostál’s work (1966). The types of earrings from the pre-Köttlach horizon, which appear in Moravia only very rarely as imports and thus do not constitute an integral part of the Middle Hillfort jewellery, do not have a numerical code; I label them only textually, based on an archaeological site (see Rohrbach type, Fig. 132).

The majority of earrings from Dolní Věstonice belong to the Danube jewellery group. It is such a numerous and typologically diverse assemblage (Fig. 77) and has no parallels in Moravia. The significance of the site is evident as many jewellery types are represented in quantities comparable to the total number known from all other Moravian burial grounds combined. These earrings are mostly simple, predominantly using wire with a circular cross-section (round wire; Fig. 79:1), occasionally angular wire, i.e. with a quadrangular cross-section (Fig. 79:2) or additionally twisted (Fig. 79: 6, 7). The entire earring may be made from a single piece of wire (types 7-1, 7-5 to 7-11). Other types feature soldered wire knobs that define both ends of the lower arc (types 7-2 to 7-4), or additionally, a pendant coiled from wire (types 7-13 to 7-17, and 7-33) or sheet metal (type 7-19), often with a granule set into the lower part of the pendant. For other earrings, the main decorative element is one or more hollow beads, formed by soldering two metal hemispheres together (types 7-21 to 7-28). A different technology – casting – was used for lead pendants in the form of single or joined beads attached to a hoop of bronze or iron wire (Fig. 154). Representing a curiosity, earrings made of iron are burdened by their fragmented state, which prevents the complete reconstruction of their original form.

In Veligrad-type earrings (Fig. 78), characteristic decorative techniques include filigree and granulation (Ungerma 2022d, incl. references). Filigree wire is typically beaded, meaning it has regularly spaced segments and ‘notches’ between them (Fig. 79: 4). Additionally, there is a rope twist wire, created by folding a thin wire with a circular cross-section in half and twisting it together (Fig. 79:3). More elaborate earring types are traditionally distinguished based on the construction of the main decorative element, known as a ‘grape pendant’, assembled from granules (types 8-3 to 8-39), a sheet bead (types 9-4 to 9-6), a spherical basket bead formed by filigree wires soldered together (type 9-21), or a column pendant formed by joining two beads with a cylindrical

component between them (types 10-12 and 10-14). The remaining earrings, traditionally referred to as lunula earrings, feature filigree decoration inside the lower arc, regardless of the shape of the pendant (types 10-20 to 10-33).

The entire assemblage of Veligrad-type earrings from Dolní Věstonice – Na pískách significantly differs from the luxury pieces found at the most important Great Moravian centres in several aspects. The jewellery recovered at strongholds is predominantly made from silver, less frequently from gold. Their typological range is very broad (Ungerma 2022e, 273, fig. 171), encompassing ostentatiously decorated jewellery crafted with precision, rightfully considered among the peaks of early medieval artistic craftsmanship. In contrast, golden earrings are entirely absent in Dolní Věstonice; the primary materials used there were silver and bronze, sometimes gilded. The range of shapes is relatively low (Fig. 78). From a technological point of view, many of the specimens have a rather primitive character (e.g. Fig. 141:3), with only a few pieces matching the quality of first-class products from the main Great Moravian centres (e.g. Fig. 145:1; 150:3).

From a broader perspective, it can be said that both jewellery groups – the Danube and Veligrad – are not distinctly separated but there is a smooth transition between them, demonstrated by bronze earrings, which feature slightly more elaborate decoration than typical Danubian jewellery. However, their filigree decoration consists only of simpler wire types (round, twisted), lacking granulation (types 7-23 and 7-33). The same can be said for simply executed earrings traditionally categorised as Veligrad-type jewellery (types 10-14, 10-20, and 10-21). In all the aforementioned types, it is evident that the artisans were inspired by luxury earrings made from precious metals.

In the course of excavating the Dolní Věstonice – Na pískách cemetery, J. Poulík (1948–1950) drew attention to specific types of earrings recovered at the site, which lacked analogies elsewhere in Moravia. First, he associated several types with ‘Carantanian’ or ‘Köttlach’ jewellery, suggesting potential evidence of Slavic migration from the Eastern Alps Region. Consequently, he sometimes referred to the Na pískách site as the ‘burial ground of the ancient Slovenes’ (coming from the area of today’s Slovenia). While Poulík’s views on the origin of these types were cited in scholarly literature for decades, we must now perceive them primarily as part of the contemporary scientific paradigm, formed with significantly less comparative material than we have today. Based on current research, only one type of jewellery – earrings with two beads above each other (type 7-25/26, here also as Krungl type) – occurring in only two graves at the Na pískách site (Fig. 123:11, 12; 124; cf. Fig. 126), can be demonstrably associated with the Eastern Alps Region. Other types of earrings that Poulík considered Eastern Alpine are, in reality, of local origin (excluding their prototypes, which could have foreign roots). These earrings, along with other artefacts, do not indicate the presence of a population with a different ethnicity than at other early medieval Moravian cemeteries (Ungerma 2016a).

Another significant category of jewellery comprises glass beads. At least 558 pieces were found in 109 graves; however, these occurred there in relatively low numbers. Approximately half of the graves contained at most three

beads, and the highest recorded count in one grave did not exceed 40 (grave 45/46; Volume II, Tab. 13). Based on shape and production technology, the beads can be classified into different types, with some having distinct variants. Individual types often differ significantly in occurrence frequency; alongside relatively common types, there are also types represented by only one or two specimens (see, for example, Fig. 169, 172, 173, 176). I will only mention the more numerous types here, which, based on the current state of research on their provenance, can be divided into two groups – local products and imports from distant areas. Among beads likely manufactured somewhere in Moravia or its vicinity, particularly noteworthy are longitudinally ribbed beads (Fig. 158) and olive-shaped beads (Fig. 160). They were made from imported natron glass using the technology of glass wound onto a metal tube, which formed the bead's hole (Tomková – Křížová et al. 2023). Some segmented beads are also made in the same way (Fig. 162: 1, 2). The second group consists of beads likely imported from advanced glassmaking centres in the Eastern Mediterranean or the Middle East. This includes segmented beads made from drawn glass (Fig. 162: 3–8) or two layers of glass, sometimes with a thin silver foil between them (Fig. 162: 9–14); short cylindrical beads made by cutting from a tube of drawn glass or individual segments cut off from the previously described segmented beads (Fig. 165: 1–5; cf. Tomková – Venclová et al. 2023). Imports also feature polyhedral beads (Fig. 167) and the majority of rounded or annular beads, either monochrome (Fig. 165: 6–7) or polychrome (Fig. 166). For both of the latter-named groups (the term 'type' is not entirely appropriate here), it is not always easy to distinguish which pieces are genuinely early medieval and which are secondarily used 'antiquities' from the Roman or Migration periods.

Buttons, more or less spherical, were produced from several materials: glass buttons with a metal loop (Fig. 177) and hollow buttons made of bronze sheet (Fig. 179) were prevalent, while lead-cast buttons were sporadic (Fig. 181). Buttons were used for fastening garments around the neck and as pendants for necklaces. In addition to beads, Slavic women and girls used a wide range of other ornaments in their necklaces. Metal pieces included sheet metal beads with filigree decoration (Fig. 182: 1, 3) or undecorated (Fig. 182: 2), lead-cast beads (Fig. 187: 1–5, etc.), lunula pendants (Fig. 187: 9, 11), crosses (Fig. 186; 187: 7, 8, 10, 17–19; 188), and 'kaptorgas', which are sheet metal containers likely used to store amulets (Fig. 191, 192). Also, fragments from rings or earrings (Fig. 196), late Avar cast belt fittings (Fig. 197), objects from the prehistoric or protohistoric age (Fig. 200; Ungerman 2009), and even fossils (Fig. 201) were secondarily used in necklaces. The only hand jewellery consisted of finger rings made of bronze or copper sheet, decorated by chasing, either in a strip style (cf. Fig. 208: 4, 5) or with a flat oval or rhombic bezel (Fig. 209).

The spectrum of tools and everyday objects in graves is quite broad. A pincushion, needles, and a spindle whorl were found exclusively in female graves, while male graves typically yielded razors, a flint and steel striker, and other chipped stones, often of prehistoric origin, which were

demonstrably not used as fire starters. Occasionally, there were stone artefacts, traditionally called whetstones, with their function as touchstones being newly discussed (Ježek – Zavřel 2013). Other tools, primarily sickles and knives of various sizes, were deposited in the graves of individuals regardless of their sex and age.

Weapons recovered at the site were represented by axes (found in seven graves) and spearheads (discovered in 18 graves). Interestingly, in none of the graves did both weapons occur simultaneously. This surely does not mirror the real composition of the original war gear. Rather, it is a reflection of the living community who aimed to portray the deceased men as warriors and chose to deposit only one of their weapons as a symbol of the entire armament. The majority of spearheads were leaf-shaped, which was typical for the early medieval period. Only the spearhead from grave 769/58 belonged to the winged spear type (Fig. 219: 5). Among the axes, the bearded axe (Fig. 220: I) significantly dominated, being the main type of Moravian battle axe, commonly also found at other Middle Hillfort cemeteries.

Arrowheads were found in 23 graves in Dolní Věstonice, predominantly one per grave as a *pars pro toto*. A rarity within Moravia is grave 156/54, where a total of 11 arrows were deposited in two places. Out of 36 arrowheads discovered at the site, ten were attached to a wooden shaft using a socket, which stems from an older local tradition. At least 24 arrowheads were attached using a tang, and based on the shape of the blade, can be categorised as rhombic, convex-concave, deltoid and triangular. These four types of arrowheads with a tang are the only weapons at the site that can be precisely dated, as they only appeared in Central Europe with the arrival of the Magyars ('old Hungarians') around the turn of the 9th and 10th centuries (Holeščák 2019). There is no evidence that these arrowheads got into Dolní Věstonice graves as lethal weapons ending the life of any of the buried individuals. Their presence can thus be only explained by the local men actively using them, although their acquisition remains speculative. Analogous evidence of Moravians using Magyar war gear is still rare.

From the components of equestrian equipment, only spurs were found in 11 graves at the cemetery. All of them are made of iron, with arms of a slightly parabolic shape and their ends with a small plate featuring a transverse row of three rivets. They belong to the IV A type according to D. Bialeková (1977). In only two graves, spurs were combined with a spear, while in another two, they were paired with an axe.

Iron buckles, strap slides, and strap ends were found in 34 male graves (when it was possible to determine the sex of the deceased). The function of these fittings often becomes evident from their position relative to the skeleton: fittings discovered near the feet along with spurs were part of leather straps used to secure spurs to footwear; fittings found at the knees can be interpreted as components of calf straps (Ungerman 2019; 2022g); a buckle in the pelvic region is usually the sole preserved part of a belt. Only in grave 310/48, three belt fittings represent a rather unusual assemblage: an iron buckle without a prong (Tab. 66: 5), a bird-shaped clasp made of cast bronze (Tab. 66: 3), and a lead strap end with a relief of a four-legged animal on the obverse (Tab. 66: 2; Fig. 226).

The appearance of the buckle and clasp suggests that the owner drew inspiration from the luxury belts worn by magnates in the most prominent Great Moravian strongholds. However, this person lacked the financial means to ensure the execution of the belt's metal components in the quality typical for luxury belt types (Ungerma 2022f).

In Dolní Věstonice, it was common practice to place wooden and ceramic vessels in graves for storing food or liquids. In 46 graves, a wooden bucket was deposited, of which only the iron fittings (hoops, handle attachments and a handle) were preserved. In grave 707/56, a strip of bronze sheet bent into the shape of the letter 'U' was found, with a piece of wood inside (Fig. 228). This was a remnant of a wooden vessel, likely a bowl or cup. Comparable preserved parts of wooden vessels are very rare in the Czech Republic.

A significantly higher number of graves, specifically 337, contained one to three ceramic vessels. Considering vessels found in graves disturbed by sand mining before 1946, a collection of 406 pottery vessels was recovered in Dolní Věstonice – Na pískách. Although one-tenth of them are currently missing (or several vessels completely fell apart during excavation), it still stands as the largest collection of funerary pottery from the Middle Hillfort period in Moravia. A total of 51 vessels were found above the level of the grave pit's bottom, sometimes even relatively high in the backfill (Fig. 229). Among the vessels, pots significantly dominated, with other ceramic shapes appearing only rarely: 11 bowls, three bottles and four miniature vessels. The height of the pots ranged from 7.0 to 21.9 cm, averaging 13.1 cm, which suggests that people tended to choose smaller vessels when selecting grave goods.

One-third of all vessels have a relief mark on their bottom, among which a wide range of geometric motifs dominate. The imprinting of the mark into the vessel's bottom reflects the pottery-making process using a manual, slowly rotating potter's wheel. Before shaping the vessel, the potter placed a wooden base on the wheel, which was also used to dry the vessel later. If a mark was carved into this wooden base, it left an imprint on the vessel's bottom (Fusek 2009). When more vessels bear the same imprint (such marks are commonly referred to as identical), it signifies that these were made by one potter and are more or less contemporaneous since the lifespan of wooden bases was at most a few years. In Dolní Věstonice, a total of five identical marks have been documented, distinguished by their specific shape (Fig. 232). By mapping the corresponding vessels, it shows that one potter supplied communities burying their deceased, even in considerably distant places of the cemetery at the same time (Fig. 233, marks 3 and 5).

The easily recognisable local pottery peculiarity is represented by the Dolní Věstonice type pots, distinguished by a horizontally profiled part under the neck. However, these pots only constitute a small portion of the pottery recovered from graves. This pot assemblage comes from a relatively higher number of potters, who also made vessels that do not particularly differ from contemporary ceramic production. It is noteworthy that in other parts of Moravia, pots with a horizontally profiled part under the neck are almost absent. The Dolní Věstonice pottery type

likely did not evolve in isolation directly on-site; rather, it reflects broader influences, which are commonly observed in the 10th-century pottery from Bohemia. The dating of the Dolní Věstonice type itself remains uncertain; however, the suggested dating by J. Poulík (1948–1950, 88) to the first half of the 9th century now appears too early.

After outlining the spectrum of material culture within the graves, we delve into the chronology of the Na pískách burial ground. This chronology is primarily based on the analysis of female jewellery, while *militaria* and other items typical of male graves play a peripheral role. I examined both the combinations of object types within the graves and the spatial distribution of graves with corresponding types across the cemetery in an attempt to establish a horizontal stratigraphy. The spatial distribution of individual types can vary significantly, strongly influenced by the number of graves featuring a particular type. Given the considerable variety of jewellery types at the site, it became essential to categorise these types into groups and then mainly work with them. I designate these groups based on their distribution as 'spatial distribution patterns' (simply as 'patterns') and distinguish them using Roman numerals.

The jewellery types that more or less evenly cover the entire surface of the burial ground were classified as pattern I. These include earrings of type 7-1 (Fig. 80), 7-3 (Fig. 82), and 7-19 (Fig. 109). Based on the high number of graves alone, it is reasonable to assume that these types were used throughout the entire Middle Hillfort period, making them unsuitable for establishing a more detailed chronology.

Pattern II comprises types that appear across the vast majority of the cemetery area but, in contrast to pattern I, are absent in some peripheral areas, especially the western and southern ones. This category consists primarily of longitudinally ribbed beads (Fig. 159) and olive-shaped beads (Fig. 161); likely, they were not deposited in graves throughout the entire Middle Hillfort period, and their usage span was somewhat shorter than that of earrings in pattern I.

Pattern III (Fig. 237: III) consists of the jewellery types occurring in three unevenly large but clearly separated groups of graves: one in the southwest part, the second running diagonally from northwest to southeast across the entire central area of the site, and the smallest one located on the northeastern edge of the cemetery, unfortunately heavily affected by sand mining. Pattern III primarily features earrings of type 7-11 (Fig. 94), variant B (Fig. 103) and variant C (Fig. 106) of type 7-17, followed by earrings of type 7-21 (Fig. 112) and 7-24 (along with the related type 7-27/28; Fig. 112). Less numerous earrings of type 7-7 (Fig. 89) and 7-8/9 (Fig. 91), and buttons of type 14-16 (Fig. 180) could also be included in this group. The jewellery types within distribution pattern III are chronologically sensitive, characteristic of an early phase of the cemetery when burials occurred in three separate groups with an empty space between them. The contribution of pattern III also lies in indicating at least partial contemporaneity of earrings of type 7-7, 7-8/9, and 7-11, which otherwise are not combined in graves.

Pattern IV (Fig. 237: IV) is based on the distribution of earrings of type 8-10 (Fig. 142) and polyhedral beads (Fig. 168), which concentrate in the southeastern part of

the burial ground and to a lesser extent also occur in its southwest part. Graves with lead crosses and ornaments (Fig. 190) assume a more peripheral position within this pattern, suggesting they might be slightly later than the two aforementioned types. The only type of *militaria* that can be linked to any of the patterns at the site, particularly to pattern IV, comprises rhombic and other types of the 'old Hungarian' arrowheads.

Pattern V was identified based on earrings of type 7-23 (Fig. 112), 7-25/26, and 7-32 (Fig. 125). They were found in only three, two, respectively four graves (Tab. V), concentrated within three clearly delimited areas in the western, northern, and northeastern parts of the cemetery (Fig. 237: V). The low number of graves alone indicates that they represent a very short phase in the existence of the burial ground. Spatially, pattern V forms a sort of 'subset' within pattern III, seamlessly fitting into its structure. Both patterns were evidently partially contemporaneous, but pattern V lasted for a shorter period.

For completeness, I also distinguish pattern VI (Fig. 237: VI), characterised by graves with Late Hillfort S-shaped temple rings made of thick wire or with Árpád-dynasty coins (Fig. 157), which are contemporaneous both within the site and on a broader scale. The spatial distribution patterns of chronologically sensitive types followed this order: V, III, IV, and VI, serving as the basis for the spatial development of the entire burial ground, depicted schematically in Fig. 240.

The oldest early medieval grave in Dolní Věstonice – Na pískách is cremation burial ID 0523. The dating of this grave to the 7th century is implied by the urn associated with Prague-type pottery. It is unclear whether cremation burials persisted at the site after this period. Any potential cremations may have been destroyed during the digging of grave pits for inhumation burials or modern sand mining in the northern part of the site.

The burial ground in Dolní Věstonice stands as one of the oldest inhumation cemeteries in Moravia, where a new burial custom was adopted around the turn of the 8th and 9th centuries. Graves dating back to the early Great Moravian horizon (Tab. V) can be identified based on a variety of jewellery typical of the pre-Köttlach horizon in the Austrian Danube Region. This includes Rohrbach-type earrings (Fig. 132), a Kugelkranz-earring (Fig. 136: 1), earrings of type 7-25/26 (Fig. 123: 11, 12; 124), an earring with a sheet metal pendant soldered together from two vertical parts (Fig. 196: 4), and a mosaic eye bead (Fig. 169). The early Great Moravian horizon also comprises the jewellery typical for the spatial distribution pattern V, such as earrings of type 7-23 and 7-32 (cf. Fig. 77), barrel-shaped blown beads (Fig. 171), and the beginning of the occurrence of jewellery types from pattern III, particularly earrings of type 7-8/9 (Fig. 90), type 7-11 (Fig. 93), variant C of type 7-17 (Fig. 105: 1-5), type 7-24/27 (Fig. 116), and buttons of type 14-16 (Fig. 179: 2-4). It is assumed that during this period, the majority of the late Avar artefacts could have entered the graves, including secondarily used cast belt fittings (Fig. 197) and glass beads in the shape of melon seeds (Fig. 172). However, some graves with these artefacts (e.g. grave 579/56 or 644/56) may have been dug during the late Great Moravian horizon. Based on the combinations of finds, it can be safely concluded that those types

of jewellery, which are not chronologically sensitive, were used from the early Great Moravian horizon onwards, for example, earrings of type 7-19 (Fig. 108), longitudinally ribbed beads (Fig. 158), and olive-shaped beads (Fig. 160). The early Great Moravian horizon represents a period of peak usage of Danubian jewellery. Especially after the jewellery types typical for pattern V fell out of fashion, the spectrum of Danubian ornaments gradually diminished at the site. This refutes the hypothesis proposed by V. Hrubý (1955), suggesting that during the Middle Hillfort period, the constitution of the spectrum of Danubian jewellery occurred gradually and slowly (Fig. 35 on the left).

The majority of types with spatial distribution pattern III persisted from the previous period into the late Great Moravian horizon. This group includes types occurring in a larger number of graves, such as all three variants of type 7-17 (Fig. 102, 103, 105, 106). The late Great Moravian horizon also comprises most of the less numerous graves with Veligrad-type jewellery decorated with granulation and filigree (Tab. VI). The location of graves with crosses and other ornaments made of lead (Fig. 187) aligns with the previously suggested dating for this group of artefacts, placing it at the transition between the late Great Moravian horizon and the post-Great Moravian period (Měřínský 1988).

Considering the relatively long post-Great Moravian period, covering most of the 10th century and the early 11th century, a significant number of individuals must have been buried at the site. However, this contrasts with the lack or absence of specific types of items that could be associated with the discussed period. Even in the analysis of the spatial distribution of female jewellery types, it was not possible to identify a pattern characteristic solely of this period. This results in considerable uncertainty about which female graves belong to the post-Great Moravian period. Based on the occurrence of 'old Hungarian' arrowheads only, we can identify parts of the cemetery where burials took place during this period (Fig. 223) including – among others – an area with sparsely distributed graves, roughly in the middle of the southern part of the burial ground, where graves had not occurred until then. In those graves, only a few types of jewellery were found, most of them being chronologically insensitive. These include earrings of type 7-1, 7-3, 7-19, and lead earrings; occasionally, earrings of type 7-17 (variant A) and glass buttons appeared. All of these are simple jewellery types that were produced already during the Great Moravian period. In the northern part of the burial ground, smaller cone-shaped or rounded beads made of wound opaque glass, which has corroded to red, yellow, and beige colours, are associated with them (Fig. 174). They were found in only two or three graves dated to the transition between the post-Great Moravian and Late Hillfort periods.

The Late Hillfort period is represented by only a few graves containing S-shaped temple rings made of thick wire (Fig. 156) and two coins of Hungarian kings, Stephen I (1000–1038) and Andrew I (1046–1061). Although other Late Hillfort burials may be identified within inhumation graves without grave goods, it is evident that we are dealing with a relatively short phase of the burial ground, probably only around the 1030s–1050s. After that, the cemetery was likely abandoned, unless burials

shifted to the northern part of the site, which was completely destroyed by modern sand mining. Only after several centuries, sometime during the late medieval or early modern period, 11 shallow graves were dug on the southern edge of the cemetery. Their orientation (Fig. 51) and the bent arms of the buried individuals (Fig. 34) distinctly distinguish them from the early medieval graves.

What can we say about the community of people who laid their deceased to rest at the Na pískách site? If we go by a rather minimalist estimate that around 1,500 individuals were buried there in the Early Middle Ages, considering the known lifespan of the cemetery (250 years), a community of approximately 120 people conducted burials here. Based on the spatial distribution patterns III and V described above (Fig. 237: III, V), it appears that in the early phase of its existence, the cemetery consisted of three main groups of graves, separated by an empty space. Each of these concurrent groups could have been used by a different community. It is unclear whether these communities lived in separate smaller settlements or together in a larger settlement or stronghold

as independent families; both scenarios are possible. Unfortunately, the state of research on adjacent settlements is not very satisfying. Near the Na pískách cemetery, are two strongholds (Fig. 241). The Strachotín – Petrova louka stronghold is dated to the Great Moravian period, so its inhabitants could have been conducting burials at the Na pískách site. However, it raises the question of why they would not bury directly in the stronghold's grounds, especially one as extensive (covering an area of 17 hectares) as was common at that time. The second, significantly smaller stronghold, Dolní Věstonice – Vysoká zahrada, was, according to the current state of research, founded around the mid-11th century, precisely when the Na pískách cemetery was abandoned. Near the burial ground, there were also smaller rural settlements, one of which was partly archaeologically excavated in the gravel pit located west of Dolní Věstonice village. On the other hand, the cemetery in question is so extensive that it can hardly be associated with rural settlements, as the number of graves exceeds other larger rural cemeteries at least three to four times.

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 74(I)
ISSN 1804-1345

Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách Díl I – Analýza

Šimon Ungerman

Autor: Šimon Ungerman
Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy
Redakce: Markéta Kamenská, Martina Kudlíková
Technická redakce: Hedvika Břínková, Markéta Kamenská, Jakub Knobloch, Alexandr Průša
Jazykové korektury: Kateřina Štěpančíková, Paul Michael Simpson
Překlad: Klára Matulová
Obálka: Zdeňka Pavková
Sazba: Zdeňka Pavková
Tisk: Azu design s. r. o., Bayerova 806/40, 602 00 Brno
První vydání

Vydavatelé: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.,
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno, www.arub.cz
Masarykova univerzita,
Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

Brno 2023

ISBN 978-80-7524-068-2 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (print)
ISBN 978-80-7524-069-9 (Archeologický ústav AV ČR, Brno) (online ; pdf)
ISBN 978-80-280-0410-1 (Masarykova univerzita) (print)
ISBN 978-80-280-0411-8 (Masarykova univerzita) (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2023-04-1

ISBN 978-80-7524-068-2

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 74(I)
2023